Hannu Mustakallio

Säätypapista kansalaiseksi

Papiston poliittis-yhteiskunnallinen rooli demokratisoitumisen murrosvaiheessa 1905–1907

Etu- ja takakansi. Nuorsuomalainen pilalehti *Velikulta* tarjosi joulukuussa 1906 **Kansan kamari** -nimisen "uuden joululeikin aikuisille ja lapsille" julkaisemalla tämän kirjan etu- ja takakannessa olevat piirrokset. Ensimmäiseen kuvaan, joka on otsikoitu "Ennen vaalia", liittyvät seuraavat vuorosanat·

Ritari: Keitäpäs kultani kahvia ja keitä kattilalla!
Pappi: Viimeisen kerran kävelemme sun kammaris lattialla.

Jälkimmäisen kuvan otsikkona on "Suomi neidon kosijat". Kuvateksti kuuluu:
– Eikä se tiedä, kenen se ottaa, kun meittiä on niin monta.

SUOMEN KIRKKOHISTORIALLISEN SEURAN TOIMITUKSIA

FINSKA KYRKOHISTORISKA SAMFUNDETS HANDLINGAR

126

HANNU MUSTAKALLIO

SÄÄTYPAPISTA KANSALAISEKSI

Papiston poliittis-yhteiskunnallinen rooli demokratisoitumisen murrosvaiheessa 1905–1907

Zusammenfassung

Vom Standespfarrer zum Staatsbürger
Die politisch-gesellschaftliche Rolle der finnischen Pfarrerschaft in der kritischen Zeit der Demokratisierung 1905–1907

HELSINKI 1983
SUOMEN KIRKKOHISTORIALLINEN SEURA

ISBN 951-9021-48-5
ISSN 0356-0759

Loimaan Kirjapaino – Loimaa 1983

Hannu Mustakallio
University of Helsinki, Finland

Abstract

The Transformation from Spiritual Estate to Ordinary Citizenry: The Socio-Political Role of the Finnish Clergy in the Critical Years of Democratization 1905–1907.

Up to the early twentieth century, the Evangelical Lutheran Church of Finland was part of a society divided into estates where the spiritual and temporal powers were indistinguishable. The clergy were represented in conjunction with the teaching staff of the university and secondary schools in the second estate of the Diet. The Grand-Duchy of Finland underwent a reform (1905–07) in the representative assembly, among the most radical in that era, whereby the former four-estate system was replaced by a unicameral parliament established upon universal and equal suffrage.

The objective of this study was to delineate the role of the Lutheran Church, and especially that of the clergy, in the process of the democratization of Finnish society.

Political grouping among the Finnish populace was governed by language and nationality issues, the clergy supporting with near unanimity the Old Finnish Party, whose aim was to fight for the language rights of the Finnish-speaking majority in opposition to the Swedish upper class. In ecclesiastical circles this goal was taken in combination with a viewpoint reaching at least equal significance: The Old Finnish Party's objective was to combine nationalism with the Christian world view, whereas the New Finnish Party represented ideological liberalism or radical naturalistic principles.

The years of russification at the turn of this century, the so called period of oppression, broke down the previously predominant ideological polarization: a considerable number of the clergy now supported the New Finnish-Swedish constitutionalists and the passive resistance represented by them. However, the majority of the clergy, under the bishops' leadership, remained loyal to the Old Finnish Party and its advocation of submission, this seen as late as the

autumn 1905 elections of the Diet, the last of their kind at the close of the years of russification. The distinct constitutional position of the other electoral corporations removed the clergy, the last of the estates, from the dominion of the Old Finnish Party.

The first elections in the unicameral parliament were held in March, 1907, prior to which partisan involvement and commitment reached its present level. Also, more attention was attached to ideological issues than was previously done among the clergy, resulting in large-scale support of the Old Finnish Party, whereas only a few clergymen of the former constitutional persuasion joined the activities of the New Finnish Party or the Swedish National Party, due largely to the fact that the latter parties resounded with radical demands for the separation of church and state as well as the removal of religious instruction from schools. A considerable number of the constitutional clergy wished to secure the position of the Church by means of a special Christian electoral coalition, thus to a certain extent continuing the activities of the clergy as an estate.

While this Christian electoral coalition did not bring any representatives to the new Parliament, 11 members of the clergy (5.5 percent of Parliament) were elected, the bulk of these being from the Old Finnish Party.

SAATTEEKSI

Jättäessäni tutkimukseni tulokset julkisesti arvioitaviksi minulla on ilo kiittää kaikkia niitä ihmisiä ja yhteisöjä, jotka ovat tehneet tämän mahdolliseksi. Väitöskirjani tieteelliseen hahmotukseen ovat ratkaisevimmin vaikuttaneet professorit Eino Murtorinne ja Pentti Laasonen sekä apulaisprofessori Pekka Raittila. Olen saanut nauttia heidän ohjaustaan jo perusopinnoista alkaen kohta kymmenen vuoden ajan. Samalla kun olen jatkuvasti voinut turvautua heidän monipuoliseen asiantuntemukseensa ja virkavelvollisuudet ylittävään palvelualttiuteensa, olen oppinut arvostamaan myös sitä luottamusta ja ystävyyttä, jota he ovat minua kohtaan osoittaneet.

Vastaväittäjänäni toimivaa prof. Murtorinnettä kiitän erinomaisesta johdatuksesta kiehtovaan ja moniulotteiseen aihepiiriin, josta lopullinen teema myöhemmin muotoutui. Hänen aktiivinen tukensa oli erityisen tärkeä jatko-opintojeni alkuvaiheessa, jolloin sain liittyä hänen johtamaansa Kirkko suomalaisessa yhteiskunnassa -tutkimusprojektiin. Olen iloinen voidessani lisätä tämän monia virikkeitä antaneen projektin väitöskirjojen lukumäärää yhdellä. Prof. Laasonen on työni kaikissa vaiheissa, mutta varsinkin toisena esitarkastajana esittänyt runsaasti sekä sen yleistä toteutusta että yksityiskohtia koskevia arvokkaita huomautuksia, jotka ovat olleet suureksi hyödyksi paitsi minulle tämän kirjan tekijänä myös sen arvoisalle lukijalle. Apulaisprofessori Raittila on perusteellisesti paneutunut tutkimukseni käsikirjoitukseen. Sitä paitsi olen toimiessani mm. hänen assistenttinaan yhden lukukauden ajan päässyt läheltä nauttimaan hänen ohjauksestaan historiantutkimuksen metodisissa peruskysymyksissä ja ilmaisullis-teknisissä ongelmissa.

Tutkimukseeni alusta lähtien tutustuneen professori Kauko Pirisen rohkaiseva asenne on merkinnyt minulle paljon. Professori Osmo Jussilan viime vaiheessa esittämät huomautukset ovat vaikuttaneet eräiden ideoiden kehittelyyn. Samalla ajattelen kiitollisena poliittisen historian opettajiani Helsingin yliopistossa. Dosentti Lauri Koskenniemen ansiosta on kuva eräistä tutkittavan ajanjakson uskonnollisista liikkeistä selkiytynyt.

Tutkijatovereistani ja samalla työni eri osien opponenteista Suo-

men ja Skandinavian kirkkohistorian lisensiaattiseminaarissa haluan mainita teol. tri Juhani Veikkolan ja pastori Jouko Talosen. Edellisen väitöskirja ja jälkimmäisen tekeillä oleva tutkimus sekä molempien muukin suuntautuminen ovat osaltaan palvelleet oman teemani selvittelyä. Jouko Talonen on myös avustanut suuritöisen henkilöhakemiston laatimisessa.

Puhtaaksikirjoituksesta on ammattitaitoisesti huolehtinut Sointu Tikkanen. Englanninkielisen abstraktin on kääntänyt Thomas Toepfer, ja Peter Wagner on tarkastanut saksankielisen tiivistelmän kieliasun. Tutkimukseni julkaisemista kauniissa asussa on edistänyt sen ottaminen Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran toimitusten sarjaan, mistä kiitän Seuran johtokuntaa, ja miellyttävä yhteistyö Loimaan Kirjapainon kanssa.

Päätoimiseksi jatko-opiskelijaksi ryhtyminen kohta perustutkinnon suorittamisen jälkeen saattaa tuntua ihanteelliselta ratkaisulta, mutta samalla se merkitsee hyppyä tuntemattomaan. Voin kiitollisena todeta, että valitsemallani tiellä ei ole tullut seinää vastaan. Alussa auttoivat eteenpäin apurahat, joita sain Kirkon tutkimuslaitokselta ja Suomen Kulttuurirahastolta, jälkimmäiseltä kahteenkin otteeseen. Etuoikeudesta jatkaa vapaana tutkijana väitöskirjatyötä kiitän Helsingin yliopiston konsistoria, jonka myöntämää nuorten tutkijain apurahaa olen saanut nauttia käytännössä vuodesta 1980 lähtien. Tätini, lehtori Helvi Mustakallion antama kaikinpuolinen tuki on ollut myös taloudellista laatua.

Vanhempiani Alli ja Lauri Mustakalliota kiitän kodin henkisestä ja hengellisestä perinnöstä, joka on antanut voimaa elämään mutta ollut myös tukena selvittäessäni entisaikojen pappilanväen roolia.

Leena, rakas vaimoni, on yhdessä elänyt "ikuisen opiskelijan" ilot ja vaivat. Vielä kuluvana kesänäkin hän on uhrauksillaan luonut edellytykset perheen yhteisen päämäärän saavuttamiselle. Tervetullutta vaihtelua on tuonut puolitoistavuotias Antti-poikamme, jota isän kirjat ja kirjoituskone jo kiinnostavat suuresti.

Vantaan Kulomäessä elokuun 15. päivänä 1983

Hannu Mustakallio

SISÄLLYS

TUTKIMUKSEN TAVOITTEET, MENETELMÄ JA LÄHTEET 13

I SÄÄTY-YHTEISKUNNAN POLIITTINEN PERINTÖ 20
1. 1800-luvun puoluekehitys ja kirkko 20
2. Routavuosien sisäinen jakautuminen 33
3. Työväenkysymys ja papisto 49
4. Murroksen kynnyksellä 57

II SUURLAKOSTA EDUSKUNNANUUDISTUKSEN VAHVISTAMISEEN (loka-marraskuu 1905 – heinäkuu 1906) 66
1. Suurlakko kirkollisena taitekohtana 66
a. Lakon radikaali luonne kirkon johdon kokemana 66
b. Perustuslaillisten kirkonmiesten asennoituminen 71
c. Taistelu valtiokirkkoa vastaan voimistuu 74
2. Pappissääty valtiollisen mullistuksen keskellä 79
a. Kansan rinnalla kansanvallan puolesta 79
b. Vastakkaisin puoluetunnuksin viimeisiin säätyvaaleihin 88
c. Papiston enemmistö tukee vanhasuomalaisia 97
d. Eduskuntareformin valmistelut ja papisto 103
e. Kiista kirkon aseman turvaamisesta valtiopäivillä 106
f. Pappissääty erimielinen tulevasta vaalijärjestelmästä 110
3. Kristityt ja kiinteytyvä puolue-elämä 118
a. Lähteäkö mukaan poliittiseen taisteluun? 118
b. Kristillisen työväenliikkeen synty odotusten ristipaineessa 126
c. Perustuslailliset puolueet kirkonmiesten toimintaympäristönä 144
d. Vanhasuomalaisten kannanotot jyrkimmillään 159

III PAPISTO JA KRISTIKANSA ENSIMMÄISEN VAALITAISTELUN PYÖRTEISSÄ (heinäkuu 1906–maaliskuu 1907) 180

1. Pyrkimykset kristillisen edustuksen turvaamiseksi 180
a. Vanhasuomalaisten avaus 180
b. Kristillinen vaaliliitto pohdinnan ja toiminnan kohteeksi 183
Ajankohtainen kysymys kirkollisissa neuvonpidoissa 183. Kotimaan nimimerkki K. T. 187. Helsingin yksityinen pappeinkokous 192. Emil Murén kristillisen vaalitoiminnan herättelijänä 202. Turun yksityinen pappeinkokous 204. Teologian ylioppilaat 205. Kristillinen työväenliike aloitteentekijänä 205. Vapaakirkolliset 207. NNKY-liike johtamaan toimintaa 208.
c. "Puhtaalla listalla" vai puolueessa? 211
Ideologinen vaihtoehto "valtapuolueille" 211. Pekka Ahon osuus 215. Wilh. Malmivaaran käsitys puolue-elämän luonteesta 216. Kristillisen vaalitoiminnan vanhasuomalaiset vastustajat 218. Kristillisten käytännön vaalitoimia 223.
d. Evankelisten ja kristillismielisten ensimmäiset nimet perustuslaillis-vanhasuomalaisessa jännityskentässä 227
Listojen uskonnollinen tausta 229. Puoluepoliittinen tausta 232. Perustuslaillista "vaalikalastustako"? 235. Kristillisen vaalitoiminnan välitilinpäätös 240.

e. "Kristilliset työväenyhdistykset vaalikauden edessä" 243
Helsingin yhdistyksen suunnanvaihdos 243. Lehdistön itsenäistyminen 245. Martti Ruuthin ohjelmallinen panos 246. Vaaliliittokysymyksiä 247.

2. Puolueet valmistautuvat vaaleihin 250
a. Forssan uskontopykälä piiloon 250
Puolueen sisäiset ryhmät 251. Pohjois-Suomi 252. Torpparit 253. Altavastaajan asema 254. Sosiaalidemokraattien pappiskuva 257. Matti Seppälän tapaus 259. Pappistarkkailijoita 261.
b. "Kristuksen opin" puolesta pappisvaltaa vastaan 262
Talonpoikaisväestön kirkkopoliittisen tyytymättömyyden aiheet 262. Seinäjoen kokous 264. Herätysliikkeiden vaikutus 266. Santeri Alkio ja eteläpohjalaisen ryhmän kirkkopoliittinen linja 267. Vapaan maallikkokristillisyyden ihannointi 272. Eteläpohjalaisten ja "valtiokirkon tukipylväiden" keskinäinen vastakohtaisuus 274. Yksittäisten pappien kosketuksia pohjoispohjalaiseen ryhmään 276. Pappeja maalaisliiton vastustajina 281. Uskonnonopetuksen sekä kirkon ja valtion eron puolesta 283.
c. Vanhasuomalaisten kirkkopolitiikka maltillistuu 284
Puoluekokous 284. Piispat ja politiikka 289. Lauri Ingman 291. Alustavia ehdokaskaavailuja 295.
d. Kirkkopolitiikka nuorsuomalaisten puoluekokouksen pääkysymykseksi 296
Siviiliavioliitto 296. Kirkon ja valtion suhde 299. Kirkolliset vaalit, papiston palkkaus ja virkatalot 302. Koulujen uskonnonopetus 305. Puheenvuorojen määrä erimielisyyksien ilmaisimena 308. Nuorsuomalaiset kirkonmiehet 311.

3. Kristillinen vaalitoiminta laajenee 313
a. Turun kokous 313
Hannulalaisen pappisryhmän toiminta 313. Turun kokouksen jälkipuinti 318. Kristillis-sosiaalisen harrastuksen lopahtaminen 320.
b. "Rikos kristillistä seurakuntaa vastaan" 321
Johdanto Turun ohjelmaan 321. Paheksuvia reaktioita 322.
c. Valitsijayhdistyksiä perustetaan 324
Kristillismieliset ja evankelisluterilaiset 325. Yhteiset ehdokkaat puolueiden kanssa 329. Tasaiset 331.
d. Maaliskuun kristityiksi tasaisten tuella 336
Uusia ehdokkaita Turun ohjelman taakse 336. Perustuslaillisen sitoutumisen voitto uskonnollisesta kysymyksenasettelusta 339.
e. Kristillinen työväenliike itsenäistyy 343

4. Puolueet vaalitaistelun loppusuoralla 345
a. Kirkonmiehet vanhasuomalaisten tukijoukkona 345
Kansanedustajaehdokkaat 346. Järjestötoiminnan valtakunnallinen taso 351. Piiritaso 351. Paikallistaso 353. Vanhasuomalaisen papiston kokonaismäärä 355. Papit vaaliagitaattoreina 356. Papinrouvat 361. Kanttorit 363. Alueellinen jakautuminen 365. Uskontokysymys vanhasuomalaisen puolueen vaalipropagandassa 371.

b. Nuorsuomalaisten vaikea asema 376
Nuorsuomalaiset papit kansanedustajaehdokkaina 377. Puolueen järjestötoiminta 380. Nuorsuomalaisen papiston kokonaismäärä 381. Toiminta vaalikentillä 382. Kanttorit 384. Alueellinen jakautuminen 386. "Uskontoa ei sovi sekoittaa vaalitaisteluun" 389. Suomalainen Kansa – kirkollisväritteinen "pääskyslehti" 392.
c. Pappeja mukaan Rkp:n toimintaan 395
Kirkollisen virkakunnan panos 395. Ohjelmakysymyksiä 398.
d. Herätysliikkeiden rooli 401
Kristillinen vaalitoiminta ja evankeliset 401. Heränneet 404. Rukoilevaiset 409. Lestadiolaiset 411.
e. Kokonaiskuva papiston vaaliasetelmista ja puoluesidonnaisuudesta 413
Ehdokkaat 413. Puolueitten kannattajat 418. Vanhasuomalaisen ja perustuslaillisen asennoitumisen ero 421. Politiikkaa kirkon sisäisissä vaaleissa 425. Kanttorit 427.
f. Miten vaalitaistelu koettiin seurakunnissa 428
Hengelliset tilaisuudet 428. Vaalikokousten uskonnollinen ohjelma 433. Seurakuntapapiston arvioita 437.
g. Punaiset viivat kertovat 442
Kansanedustajiksi valitut 442. Vaalitulosten arviointia 446.

IV JÄLKIMAININGIT (vuoden 1907 loppuun) 450
1. Eduskuntatyön käynnistyminen 450
2. Vielä kerran kysymys kristillisen työväenliikkeen roolista 456
3. Politiikkaa synodaalikokouksissa 463

V TIIVISTELMÄ 469

LIITTEET 480

LYHENTEET 541

LÄHTEET JA KIRJALLISUUS 544

HENKILÖHAKEMISTO 582

PAIKKAKUNTAHAKEMISTO 593

ZUSAMMENFASSUNG 595

TAULUKOT

1. Vuoden 1903 kirkolliskokoukseen valitut papit hiippakunnittain ja puolueryhmittäin 38
2. Vuoden 1903 kirkolliskokousedustajien jakautuminen poliittisen suunnan ja valtiopäiväsäädyn mukaan 40
3. Pappissäädyn vaalien tulos vuosina 1904 ja 1905 edustajaryhmittäin ja puolueittain 98

4. *Pappissäädyn äänestäjäkunnan jakautuminen hiippakunnittain ja puolueittain vuonna 1905* ... 99
5. *Vanhasuomalaisen puolueen ehdokaslistojen uskonnollisten tunnusten määrä vaalipiireittäin vuonna 1907* ... 372
6. *Ehdokkaina olevien pappien määrä ja prosenttiosuus eri vaalipiireissä ja vaaliliitoissa vuonna 1907* ... 414
7. *Kristillisten valitsijayhdistysten saamat äänet vaalipiireittäin vuonna 1907* 447

KARTAT

1. *Pappissäädyn valitsijakunnan jakautuminen vanhasuomalaisiin ja perustuslaillisiin rovastikunnittain vuonna 1905* ... 100
2. *Kristillisen vaalitoiminnan piirissä v. 1907 perustetut valitsijayhdistykset* 325
3. *Vanhasuomalaista puoluetta v. 1905–1907 aktiivisti kannattaneet papit (tilanne 15.3.1907)* ... 367
4. *Vanhasuomalaista puoluetta v. 1905–1907 aktiivisti kannattaneet kanttorit ja urkurit (tilanne 15.3.1907)* ... 370
5. *Perustuslaillisia puolueryhmiä v. 1906–1907 aktiivisti kannattaneet papit* 387
6. *Nuorsuomalaista puoluetta ja ruotsalaista kansanpuoluetta v. 1906–1907 aktiivisti kannattaneet kanttorit ja urkurit (tilanne 15.3.1907)* ... 389
7. *Virsien veisaaminen vaalitilaisuuksissa: lehdistössä julkaistut tiedot eri paikkakunnista* ... 434

LIITTEET

1. *Vuoden 1907 eduskuntavaalien ehdokasasetteluun liittyvät tärkeimmät lähteet vaalipiireittäin* ... 480
2. *Vuoden 1907 eduskuntavaalien pappisehdokkaat a) vaalipiireittäin, b) puolueittain ja c) aakkosjärjestyksessä* ... 481
3. *Valitsijayhdistysten uskonnolliset tunnukset puolueittain vuoden 1907 eduskuntavaaleissa* ... 486
4. *Luetteloja eri puolueiden puoluekokouksiin v. 1896–1907 osallistuneista papeista ja kanttoreista* ... 488

Liitteiden 5–12 laatimisperiaatteita; erikoislyhenteitä ... 492

5. *Vanhasuomalaista puoluetta v. 1905–1907 aktiivisti kannattaneet papit* 493
6. *Papistoon kuuluvia vanhasuomalaisen puolueen 'pelkkiä äänestäjiä' v. 1907* ... 511
7. *Nuorsuomalaista puoluetta v. 1906–1907 aktiivisti kannattaneet papit* 512
8. *Ruotsalaista kansanpuoluetta v. 1906–1907 aktiivisti kannattaneet papit* ... 516
9. *Vanhasuomalaista puoluetta v. 1905–1907 aktiivisti kannattaneet kanttorit ja urkurit* ... 518
10. *Nuorsuomalaista puoluetta v. 1906–1907 aktiivisti kannattaneet kanttorit ja urkurit* ... 522
11. *Ruotsalaista kansanpuoluetta v. 1906–1907 aktiivisti kannattaneet kanttorit ja urkurit* ... 524
12. *Eri puolueita v. 1905–1907 aktiivisti kannattaneita papinrouvia* ... 524
13. *Nimensä v. 1906–1907 suomalaistaneet papit* ... 527
14. *Papiston ja kanttorien vaalipiiri- ja paikkakuntakohtainen "puoluepoliittinen matrikkeli" vuodelta 1907* ... 530

TUTKIMUKSEN TAVOITTEET, MENETELMÄ JA LÄHTEET

Siirtyminen nelisäätyisestä edustuslaitoksesta yksikamariseen eduskuntaan vuosina 1905–1907 merkitsi rajuinta murrosta Suomen poliittisessa ja puoluejärjestelmässä kautta aikojen. Syksyllä 1905 puhjenneen suurlakon ja maaliskuussa 1907 pidettyjen ensimmäisien eduskuntavaalien väliselle ajanjaksolle oli ominaista kaikkien kansalaispiirien osoittama poikkeuksellisen suuri poliittinen mielenkiinto ja aktiivisuus. Puoluetoiminta ylti viimeistään tällöin 'modernille' tasolle: pidettiin suuria puoluekokouksia, paneuduttiin intensiivisesti ohjelmien laadintaan ja pyrittiin mobilisoimaan laajoja joukkoja omien tunnusten taakse. Kiivas vaaliagitaatiotoiminta lähes joka kylään ulottuvine väittelykokouksineen kosketti jokaista punaisen viivan vetoon valmistautuvaa suomalaista. Samalla eri puoluesuuntien välinen vastakohtaisuus osoittautui äärimmäisen jyrkäksi. Demokratisoitumisen murrosvaihe oli omakohtaisen poliittisen sitoutumisen kulta-aikaa, mikä heijastui lähes kaikille elämänaloille. [1]

Tämän tutkimuksen tavoitteena on selvittää luterilaisen kirkon ja erityisesti sen papiston rooli edellä kuvatussa suomalaisen yhteiskunnan äkillisessä demokratisoitumisprosessissa. Johtihan eduskunnanuudistuksen toteuttaminen siihen, että myös papisto menetti valtiopäiväsäädyn asemansa. On selvitettävä, miten papisto asennoitui tähän muutokseen poliittiseen päätöksentekoon vielä vaikuttavana ryhmänä. Samalla tuli kohta esille kysymys sen kannanmäärittelystä nykyaikaiseen puolue-elämään yleensä, vaalitaistelua käyviin eri poliittisiin ryhmittymiin sekä omakohtaiseen valtiolliseen osallistumiseen uuden järjestelmän piirissä. Tällöin hahmottuivat ne erilaiset asennoitumismallit, joiden pohjalta kirkon, papiston ja politiikan ongelmavyyhtiä on myöhemminkin — erilaisin muunnelmin ja painotuksin — pyritty selvittämään.

Säätyvaltiopäivien toiminta muodostaa samalla rungon taustaluvulle, jossa seuraan kirkon ja valtiollisen elämän vuorovaikutusta 1860-luvulta, perustuslaillisen kauden alusta saakka. Esitys laajenee

[1] Ks. myös *Rantakari* 1908 a, 13–17; *Soikkanen* 1957; *Torvinen* 1957 ja 1982; *Mylly* 1980, 105–120.

koskemaan papiston suhdetta vuosisadan loppupuolella nouseviin aatteellisiin ja yhteiskunnallisiin ryhmittymiin sekä routavuosien Venäjän-poliittisiin menettelytapakiistoihin.

Papiston roolia tarkastelen erityisesti puoluepoliittisen osallistumisen ja sitoutumisen kannalta kiinnittäen huomiota sekä toiminnan uskonnollisiin ja yhteiskunnallisiin perusteluihin että sen laatuun ja laajuuteen politiikan kenttätasolla. Tavoitteena on selvittää tilanne koko papiston ja kaikkien puolueiden osalta koko maassa. Huomio kohdistuu teologian ylioppilaista ja ylimääräisistä papeista kirkon piispalliseen johtoon saakka. Jo marras-joulukuun vaihteesta v. 1905 voidaan vakinaisen seurakuntapapiston poliittisesta asennoitumisesta saada yleiskuva rovastikunnista lähtien, kun viimeiset säätyvaltiopäivävaalit jakoivat valitsijat vanhasuomalaiseen ja perustuslailliseen ryhmään. Toinen poikkileikkaus kuvaa tilannetta ensimmäisien eduskuntavaalien aikoihin maalikuussa 1907 kaikkien kyseeseen tulevien puolueiden osalta; tarkastelutasona ovat tällöin vaalipiirit. Vaikka mainittujen ajallisten merkkipaalujen väli ei ole puoltatoista vuotta, siihen liittyvä puoluepoliittisen tilanteen muutos luonee vankan pohjan yleisille vertaileville johtopäätöksille.

Papiston omasta asennoitumisesta ja toiminnasta saatavaa kuvaa pyrin täydentämään suhteuttamalla sen eräisiin muihin ammatillisiin ja yhteiskunnallisiin ryhmiin. Kirkollisen virkakunnan piiristä nostan vertailuryhmäksi kanttorit ja urkurit. [2] Papinrouvien poliittisen osallistumisen esittely valaissee paitsi pappilanväen auktoriteettiasemaa myös yleisen äänioikeuden mukanaan tuomaa naisnäkökulmaa. Eri puolueisiin sitoutuneen talonpoikaisväestön ja sosiaalidemokraattisen työväenliikkeen kannalta taas on osoittautunut tarpeelliseksi tarkastella kirkkoa taloudellis-yhteiskunnallisena instituutiona ja näin avautuvaa pappiskuvaa. Tarkastelussa on mukana myös maailmankatsomuksellinen taso, jolloin papisto suhteutetaan mm. akateemisen sivistyneistön edustajiin.

Jo papiston oman asennoitumisen yhtenä taustatekijänä tulee uskonnollisten herätysliikkeiden vaikutus tarkasteltavaksi. Samalla näkökulma laajenee maallikkojen ja 'kirkkokansan' suuntaan. Kun pa-

---

[2] Tämän tutkimuksen kannalta ei ole mielekästä kiinnittää huomiota kanttorien, lukkarien ja urkurien tarkkaan titteliin. Nimikysymyksen selkiytymättömyydestä *Jalkanen* 1978, 282.

piston suhteesta alkavaan kristilliseen työväenliikkeeseen ei ole olemassa sekä puoluepoliittisen että uskonnollisen aspektin huomioon ottavaa kokonaisanalyysia, kuuluu tämän suorittaminen tutkimustehtävien joukkoon. Vieläkin tuntemattomampana on pysynyt ensimmäisen vaalitaistelun aikana esitetty ajatus kristillisestä vaalitoiminnasta. Tämän eri vaiheiden suhteellisen yksityiskohtainen esittely liittyy toisaalta pappissäädyn jälkihistoriaan, toisaalta tuo selvyyttä vuoden 1907 varsin monimutkaisiin ehdokas- ja vaaliliittoasetelmiin. Sitä vastoin eriuskolaisryhmien vaalitoimet jäävät tutkimuksen ulkopuolelle.

Kysymyksen ollessa papiston "politisoitumisesta" lähtökohtana ei ole tiukka ennakkokaavio, johon tutkittavat henkilöt väkisin yritettäisiin sitoa, vaan itse suurlakon jälkeisen ajan tilanne. Selittävinä tekijöinä uskonnolliset ja poliittiset sidonnaisuudet taas ovat etukäteen samanarvoisia. Tutkimuksen edetessä vasta selviää, kumpi puoli kulloinkin osoittautuu painavammaksi.

Poliittisesti aktiivisten kirkonmiesten toimintaan liittyy puolueiden harjoittama kirkko- ja uskontopolitiikka, jolla tässä tutkimuksessa tarkoitetaan lähinnä pyrkimyksiä kirkon ja yhteiskunnan välisien suhteiden järjestämiseksi, ei puhtaasti kirkon sisäisien asioiden hoitamista. [3] Täysin selvää rajaa tässä suhteessa ei tutkittavana ajanjaksona voida kuitenkaan vetää. Puolueiden perusohjelmat muotoiltiin – paitsi sosiaalidemokraattien taholla – juuri ensimmäisiin vaaleihin valmistauduttaessa, ja ne pysyivät yleensä voimassa vuoteen 1917 asti. [4] Siksi on näyttänyt perustellulta esitellä varsin laajasti puolueiden kirkkopoliittisten ohjelmien käsittelyprosessia ja sisältöä, vaikka papistolla ei aina olisikaan ollut tässä suhteessa ratkaisevaa vaikutusta. Papiston poliittis-yhteiskunnallisen roolin rinnalla hahmottelen eri puolueiden uskonnollis-kirkollista kuvaa, 'imagoa'. Tämän muodostumiseen vaikutti papiston ja 'kirkkokansan' mahdollisen osallistumisen ja puolueiden ohjelmallisten kannanottojen lisäksi 'uskonnollisen vaalipropagandan' harjoittaminen tai sellaisen välttäminen.

Tutkimusta hallitsee varsin tiukka pitäytyminen kronologiseen etenemiseen. Jäsennyksessä on esim. vuoden 1906 puoluekokoukset voitu sijoittaa ainakin 'valtapuolueiden' osalta oikeaan keskinäiseen jär-

---

[3] Ks. myös *Välimäki* 1974, 7s.

[4] *Borg* 1965, 27, 123.

jestykseen. Tapahtumien moninaisuuden sekä tilanteiden ja asenteiden nopean muutoksen vuoksi on ollut pakko edetä kuukausi kuukaudelta, jopa miltei päivä päivältä. [5] Tutkimuksen kaksi keskeisintä päälukua ulottuvat suurlakosta heinäkuussa 1906 tapahtuneeseen eduskunnanuudistuksen vahvistamiseen ja edelleen maaliskuun 1907 vaaleihin. Jo taustalukuun sisältyy kuitenkin selvitys vanhasuomalaisen papiston poliittisen järjestäytymisen käynnistymisestä vuoden 1905 ensimmäisellä puoliskolla. Päätösluvun ajallinen takaraja taas on vuoden 1907 lopussa. Papiston osuutta ensimmäisien yksikamarisien valtiopäivien työssä selvittelen kuitenkin vain kirkkopoliittisten kysymysten osalta.

Tutkittavat henkilöt pyrin esittelemään kulloisessakin tilanteessa käytössä olevilla sukunimillä. Täten havainnollistuu vuoden 1906 nimenmuutoskampanjan vaikutus papiston keskuudessa ja sen tämän tutkimuksen piiriin kiinteästi liittyvät poliittiset ulottuvuudet. Liitteessä 13 on lueteltu kaikki nimensä v. 1906–1907 suomalaistaneet papit. Puolueista taas itseään *suomalaiseksi puolueeksi* kutsuneesta käytetään yleensä vakiintunutta nimitystä vanhasuomalainen puolue. [6]

* * *

Papiston poliittista osallistumista kuvaavat selvitykset koostuvat hajanaisista tiedonsiruista. Kaikki kyseeseen tulevat puoluearkistot on käyty järjestelmällisesti läpi vuoteen 1917 saakka (suomalaisen ja nuorsuomalaisen puolueen arkistot Valtionarkistossa, Keskustan ja maaseudun arkisto maalaisliiton ja Svenska centralarkivet Rkp:n osalta sekä vielä kristillisen työväenliiton arkisto). Erityisesti suomalaisen puolueen arkisto sisältää runsaasti tämän tutkimuksen kannalta relevanttia aineistoa, jota on saatu mm. piiri- ja paikkakuntakohtaisista jäsenluetteloista, suomalaisten seurojen luetteloista, niiden toimintakertomuksista ja sääntöjenvahvistuspyynnöistä sekä muusta kirjeenvaihdosta. [7] Piiritasolta on käytettävissä kaksi arkistoa: Kuopion läänin läntisen vaalipiirin (A. H. Saastamoisen kokoelma Valtionarkis-

---

[5] Vastaavanlaisesta tilanteesta *Heinonen* 1982, 212.

[6] Ks. *Eskola* 1962, 392 n. 3.

[7] Suomalaisen puolueen arkistoon (SPA 1 n:o 46) sisältyy laaja luettelo, joka ilmeisesti käsittää *Uuden Suomettaren* tilaajat, koska se etenee Helsingissä paitsi aakkosellisesti myös katuosoitteiden mukaan ja sisältää muiltakin paikkakunnilta tarkempia osoitetietoja. Näitä tietoja, jotka kylläkin olisivat lisänneet vanhasuomalaisten pappien määrää, ei ole hyväksytty mukaan.

tossa) ja Vaasan itäisen (Jyväskylän maakunta-arkistossa).

Tärkeäksi lähderyhmäksi on osoittautunut lehdistö; olihan puolueisiin sitoutuneella lehdistöllä lukumääräisesti erittäin vahva asema eduskunnanuudistuksen aikoihin. [8] Olen käynyt kursorisesti läpi lähes koko puoluelehdistön ensimmäisen vaalitaistelun ajalta, viimeistään marraskuun alusta 1906 maaliskuun puoliväliin 1907. Mukana on jokaisesta vaalipiiristä vähintään yksi nuor- ja yksi vanhasuomalainen äänenkannattaja (yhteensä 43), kolme maalaisliittolaista, kuusi sosiaalidemokraattista, neljä ruotsalaista ja kolme kristillisen työväenliiton lehteä. [9] Huomioni on tällöin kohdistunut erityisesti puolueiden paikalliskokouksista kertoviin uutisiin, jotka vaalien lähestyessä saatettiin sijoittaa oman otsikonkin alle. Uusi Suometar ja Helsingin Sanomat sekä erityisesti nuorsuomalaisen puolueen järjestölehti Kansanvalta julkaisivat kootusti näitä tietoja koko maasta. [10] Olen tarkkaillut kirkollisen virkakunnan esiintymistä kokouksien toimihenkilöinä tai puheenvuoronkäyttäjinä, kirkkopoliittisten kysymysten käsittelyä sekä mahdollista hengellistä ohjelmaa.

Lähdetiedot on kortitettu tutkimusta varten "mies mieheltä", samalla kun niiden arvo on punnittu lähdekritiikin keinoin. Tulokset esitetään liitteissä yhtenäisesti eri puolueita kannattavien pappien ja kanttorien osalta. Papit on jaettu vähintään kahteen luokkaan: niihin, joilla oli äänioikeus viimeisissä pappissäädyn vaaleissa v. 1905, ja muihin. Äänioikeuden käyttäminen on voitu tarkistaa muualta paitsi Savonlinnan hiippakunnasta. Toista poikkileikkausta varten on jokaisen poliittisesti sitoutuneen kirkollisen viranhaltijan osalta selvitetty, mihin vaalipiiriin hän kuului ensimmäisenä vaalipäivänä (15.3.1907). Kokonaiskuvan tilanteesta saa liitteenä 14 julkaistavasta "puoluepoliittisesta matrikkelista". Molemmat poikkileikkaukset esitetään myös karttojen avulla.

Tutkimuksessa pyritään ottamaan huomioon poliittisen sitoutumisen vaihteleva intensiteetti sekä sen ilmeneminen niin valtakunnallisella, vaalipiirikohtaisella kuin paikallisellakin tasolla. Viitteisiin sisältyy runsaasti varsinaisia lähdetietoja, joihin pääsee käsiksi henkilöhakemiston avulla. Näin tarjoutuu vastaiselle tutkimukselle paikallisia

---

[8] *Tommila* 1980, 286; *Salokangas* 1982 b, 172–180.

[9] Ks. lähdeluetteloa (ruotsalaisista *Fritt folk, Hbl, Vbl* ja *ÅU*).

[10] *US:* Maaseudulta, Suomalaisen puolueen kokouksia & Suomalaiset seurat; *HS:* Maaseudulta, Nuorsuomalaisten kokouksia.

vaikuttajayksilöitä koskevaa dokumentoitua aineistoa. Lähestymällä erityisesti vanhasuomalaista ja nuorsuomalaista puoluetta kirkollisen virkakunnan näkökulmasta voidaan analysoida niiden erilaista luonnetta yleisemminkin.

Kaikkien edellä kuvattujen erilaisten ryhmien, näkökulmien, tasojen ja tutkimustehtävien yhteensulattaminen sekä monisatapäisen kirkollisen virkakunnan koossa pitäminen on tuntunut lähes ylivoimaiselta tehtävältä. Tarkoituksena on ollut luoda erilaisista aineksista edes jossain määrin yhtenäinen kokonaiskuva.

* * *

Vaikka koko varsinainen tutkimus ja osittain taustalukukin perustuu primaariaineistoon ja sisältää runsaasti uutta informaatiota, en ole liikkunut ennestään tuntemattomilla seuduilla papiston poliittis-yhteiskunnallista roolia selvittäessäni. Kotimaisista edelläkulkijoistani on mainittava erityisesti *Eino Murtorinne* ja *Heimer Lindström*. Tutkimukseni on tavallaan jatkoa Murtorinteen väitöskirjalle Papisto ja esivalta routavuosina 1899–1906 (1964). Nyt on vain kyseessä Venäjän-poliittisen kiinnostuksen ja toiminnan vaihtuminen "kotimaisen politiikan" piiriin. Routavuosien aikaiset myöntyvyys- ja perustuslaillisuusasenteet luovat taustaa toiminnalle modernin puoluejärjestelmän piirissä, vaikka en olekaan varsinaisesti nojautunut niihin selvitystyössäni; entistä myöntyvyysmielistä pappia ei ole siis automaattisesti luettu vanhasuomalaisen puolueen kannattajaksi. Murtorinteen toinen tutkimus Taistelu uskonnonvapaudesta suurlakon jälkeisinä vuosina (1967) esittelee mm. eri puolueiden kirkkopoliittisia ohjelmia suurlakon jälkeen. Omalta osaltani olen pyrkinyt uusiin kysymyksenasetteluihin ja tulkintoihin nimenomaan puolueiden sisäistä kehitystä valaisevan materiaalin pohjalta.

Myös Heimer Lindströmin väitöskirja Religion och politik (1973), joka käsittelee uskonnon ja poliittisten ideologioiden vuorovaikutusta vuosina 1900–1914, on antanut runsaasti aineistoa ja virikkeitä omaan tutkimukseeni. Kun Lindström on pyrkinyt varsinaisen historiallisen perustutkimuksen sijasta rajoittumaan uusien aatehistoriallisten yhteenvetojen esittämiseen, [11] lähestymistapamme poikkeavat selvästi toisistaan. Puhtaasti aatehistoriallisen tulkinnan ohella pyrin seuraamaan poliittista tapahtumahistoriaa nimenomaan papiston kannalta

[11] *Lindström* 1973, 11–17.

ja käsittelemään tilastollisestikin sen poliittista järjestäytymistä. Lindströmin tutkimuksen erityisenä ansiona on ruotsinkielisten väestöpiirien edustamien katsomusten erittely, ongelmana taas esim. ajallisessa jäsennyksessä pysyminen [12]. Hänen vastaväittäjänsä esittämä toivomus huomion kiinnittämisestä pappissäädyn lakkauttamiseen [13] toteutunee tämän tutkimuksen alkupuolella.

Ulkomaisista esikuvista mainittakoon *Karl-Wilhelm Dahm*in historiallis-sosiologinen tutkimus Pfarrer und Politik, Soziale Position und politische Mentalität des deutschen evangelischen Pfarrerstandes zwischen 1918 und 1933 (1965). Siinä Saksan papiston poliittinen asennoituminen on pyritty johtamaan papiston sosiaalisessa asemassa tapahtuneista muutoksista. [14]

Esillä olevan teeman erääseen puoleen, pappien toimintaan kansanedustajaehdokkaina, ovat kiinnittäneet huomiota *Aimo Halila* vuoden 1907 ja *Tapio Koskiaho* vuosien 1919–1966 eduskuntavaalien osalta. *Kauko Pirinen* taas on selvittänyt puolueiden kirkkopoliittisia ohjelmia myöhemmältä ajalta, vuosilta 1969–1973. [15]

---

[12] Tilanne suurlakon jälkeen on esillä sitä edeltävässä jaksossa (mm. s. 40, 84, 86s) tai päinvastoin (101–106), ruotsinkielisten piirien routavuosina harjoittama passiivinen ja aktiivinen vastarinta eri jaksoissa (64–66 ja 93s), 1910-luvun asennoituminen ennen suurlakon jälkeistä puoluekehitystä (126–131).

[13] *von Bonsdorff* 1974, 260s.

[14] *Dahm* 1965, erityisesti 9.

[15] *Halila* 1964; *Koskiaho* 1965 ja 1966; *Pirinen* 1979.

I SÄÄTY-YHTEISKUNNAN POLIITTINEN PERINTÖ

1. 1800-LUVUN PUOLUEKEHITYS JA KIRKKO

Perustuslaillisen elämän herätessä eloon 1860-luvun alussa Suomen suuriruhtinaskunta eli vielä perinteellisen sääty-yhteiskunnan rauhassa. Omalla paikallaan huoneentaulun järjestyksen mukaisesti oli myös maan evankelis-luterilainen kirkko ja sen papisto, jonka vakinaisella osalla oli oikeus lähettää edustajansa valtiopäivien toiseen säätyyn. Vaikka kirkon yhteiskunnallinen vaikutusvalta paikallisella tasolla kohta kaventui kunnallishallinnon, koululaitoksen ja köyhäinhoidon itsenäistymisen myötä, [1] säilyi papiston valtakunnallinen poliittinen vaikutuskanava niin kauan kuin itse nelisäätyjärjestelmäkin. Tosin papillista elementtiä oppisäädyssä tuli vuosikymmenen lopulla hyväksytyn uuden valtiopäiväjärjestyksen mukaan täydentämään koulunopettajien ja yliopiston valitsema maallikkoaines. [2]

Kirkon papillisten virkamiesten poliittisluontoisiin tehtäviin kuului juurruttaa kaikkiin kansankerroksiin kuuliaisuutta maallista esivaltaa, erityisesti keisari-suuriruhtinasta kohtaan. [3] Monarkin ylimpänä symbolisoiman sääty-yhteiskunnallisen järjestelmän paikoillaan pysymistä tuki kirkon piirissä erityisesti uskonnollisten herätysliikkeiden vaikutuksesta omaksuttu pietistissävyinen yhteiskuntanäkemys, jolle oli ominaista epäluulo vapaamielisiä ja vallankumouksellisia aatteita kohtaan. Sen sijaan että uskovat olisivat pyrkineet vallitsevien yhteiskunnallisien olojen muuttamiseen, heidän tuli "pysyä säädyssään" ja tyytyä oleviin oloihin. Näin papiston yhteiskuntanäkemystä leimasi tietty patriarkallisuus ja konservatiivisuus, [4] mikä oli ominaista esim. lestadiolaisen herätysliikkeen perustajillekin. [5] Heränäisyyden piiris-

---

1 *Murtorinne* 1977, 7; *Kansanaho* 1960, 110–113; *Soikkanen* 1966, 132–167; *Wirilander* 1974, passim; *Raittila* 1981, 237–239.

2 *Österbladh* 1933–1934 I, 219s; *Jutikkala* 1974, 32–38; *Tuominen* 1964, 375; *Krusius-Ahrenberg* 1981, 272s, 338, 353, 371–374.

3 *Ruutu* 1980, 68.

4 *Murtorinne* 1964, 12–22; 1965, 18, 23s, 27; 1978, 273. Ks. myös *Soikkanen* 1961, 10s, 140s; *Mikko Juva* 1963, 328; 1965, 57, 62; *Kortekangas* 1967, 37s.

5 *Suolinna* 1969, 65s; *Talonen* 1978, passim ja 1979 c, 15–18.

sä taas 'hengellisen' tasa-arvoisuuden periaate ei johtanut 'maallisen' säätyerotuksen häviämiseen, koska säätyjako käsitettiin Jumalan säätämäksi järjestykseksi. [6] Patriarkallis-konservatiivinen perusasennoituminen oli hallitsevana yleensäkin koko yhteiskunnassa teollistumisen murrosvaiheen tienoilla. [7]

Patriarkallisuuden hallitsevasta asemasta kirkon piirissä oli osoituksena esimerkiksi seurakunnallisissa vaaleissa noudatettu käytäntö, jonka mukaan isäntä sai äänestää palkollistensa puolesta, tehtaanomistaja työläistensä. Muutoin äänimäärä oli välittömästi riippuvainen tuloista ja omaisuudesta, mikä periaate oli toki voimassa valtiollisella ja kunnallisellakin alalla; tosin vuosisadan viimeinen kirkolliskokous teki esityksen 25 äänen katosta, mutta se vahvistettiin vasta kymmenen vuoden kuluttua (1908). [8] Patriarkallisuutta ilmensivät myös kirkon johdon papistolle osoittamat tiedustelut isäntäväen ja palkollisten suhteen kulloisestakin tilasta ja niihin annetut vastaukset. [9] Kirkko tähdensi opetuksessaan yleisesti, että myös palvelusväen velvollisuutena oli osoittaa omalla tahollaan, huoneenhallituksen piirissä, kuuliaisuutta ylemmilleen. [10]

Puolue-elämä modernissa mielessä oli vasta idulla. Se ilmeni lähinnä valtiopäivämiesten löyhänä järjestäytymisenä ja sanomalehdistön tukena eri mielipideryhmille. [11] Pappissäädyn vaalien "puoluepoliittinen" valmistelu jäi kirkonmiesten osalta koko 1800-luvun jälkipuoliskolla verraten vähäiseksi; sen sijaan säädyn maallikkovalitsijain kannatuksesta käytiin alkuajoista lähtien selvästi ryhmätietoisempaa taistelua. Ajan yleisen hengen mukaisesti oli liberaalisella suuntauksella myös toisessa säädyssä aluksi varsin runsaasti kannatusta. Tämä supistui kuitenkin 1870-luvulle tultaessa lähes olemattomiin toisaalta suomalaiskansallisen liikkeen suosion jatkuvasti voimistuessa, toisaalta liberaalisuuden vaihtuessa yleisen puoluekehityksen mukaisesti sel-

---

6 *Wirilander* 1975, passim. Ks. myös *Ruutu* 1967, 108; *Raittila* [1969], 98.

7 *Paasivirta* 1978 a, 249.

8 *Vuorio* 1975, 34, 40–42, 48–52; *Kuoppala* 1963, 295–300; *Kortekangas* 1965 a, 155–157; 1967, 26s; *Mikko Juva* 1976, 73, 88; *Kansanaho* 1976, 86s.

9 *Turun hpk. tklin kiertok.* 847/13.2.1896 (kysymys III: 28), 921/10.1.1902 (liite, kohta V) ja 976/19.1.1907; *Porvoon hpk. tklin kiertok.* 222/4.3.1893 (liite, kohta IV); *Kortekangas* 1967, 36s.

10 *Ruutu* 1980, 117.

11 *Rommi* 1974 b, 373; *Puntila* 1958, 258s; *Teljo* 1949, 31.

vään, kylläkin vain muutaman papin edustamaan ruotsinmielisyyteen. Jo vuoden 1872 valtiopäivillä alkoi se läheinen suhde pappis- ja talonpoikaissäätyjen välillä, joka liittyi Yrjö Koskisen ja Agathon Meurmanin nimiin ja joka sittemmin jäi pysyväksi. Kuitenkin vasta vuosista 1877–1878 alkaen voidaan havaita selväpiirteistä ryhmittymistä suomalaisen puolueen tunnusten ympärille niin itse valtiopäivillä kuin pappissäädyssäkin. [12]

Suomalaiskansallinen, fennomaaninen liike, suomalainen puolue oli 1860-luvun alkupuolelta saakka toiminut Yrjö Koskisen johdolla J. V. Snellmanin jo 1840-luvulta lähtien ajaman kieli- ja kansallisuusohjelman toteuttamiseksi käytännössä. Vielä 1870-luvun lopullakin Snellmanin aseenkantaja ilmaisi toivovansa, että suomalainen puolue edelleen pysyisi järjestäytymättömänä kansanliikkeenä, yleisen mielipiteen painostusryhmänä kieli- ja koulupolitiikan alalla. Fennomania ei hänen mukaansa ollut tavallinen puolue; se oli *Suomen kansan ääni*. [13] Kulttuurinen, sivistyksellistä osallistumista korostava tulkinta kävi Yrjö Koskisella poliittisen edellä; yhteiskunnan rakennetta koskevissa kysymyksissä fennomania ei sitä vastoin — toisin kuin liberalismi — ollut aktiivinen. [14]

Jo tämä fennomanian ei-poliittinen tulkinta oli omiaan edistämään suomalaisuusliikkeen kannatusta pietistisvoittoisen kirkon piirissä, joka ei pyrkinyt sekaantumaan valtiollisiin kysymyksiin vaan keskittymään omaan hengelliseen tehtäväänsä. Sitä paitsi yleiset aatteellis-teoreettiset näkökohdat lähensivät ratkaisevasti papistoa ja suomalaisuusliikettä toisiinsa. Rakentuihan jälkimmäisen aatteellisena pohjana oleva snellmanilainen filosofia Hegelin idealistisen järjestelmän varaan, joka oli pyrkinyt luomaan synteesin perinnäisen kristinuskon ja filosofisen ajattelun välille. [15] Myös Yrjö Koskisen omalla yhtenäisellä historianfilosofialla oli voimakkaasti kristilliset ja sa-

---

[12] Seuraavassa *Österbladh*in (1933–1934 I) pappissäädyn vaalivalmisteluista ja kokoonpanosta esittämät ryhmäkohtaiset tiedot valtiopäivittäin järjestettyinä. **1863–1864** vp.: 135, 138 (ks. myös *Rommi* 1974 b, 376; *Krusius-Ahrenberg* 1981, 133s). **1867** vp.: 214s (*Krusius-Ahrenberg* 1981, 196, 206–208). **1872** vp.: 286–289, 292, 297, 341s (*Tuominen* 1981, 385, 387s). **1877–1878** vp.: 346–351, 354s (*Tuominen* 1981, 413, 418). Yleiskatsaus: 592. — Ks. myös *Jutikkala* 1974, 40; *Rommi* 1974 b, 377, 379s, 382s.

[13] *Rommi-Aaltonen* 1962, 156; *Rommi* 1974 b, 377–380; *Rafael Koskimies* 1974 III, 15s; *Ruutu* 1980, 86–94.

[14] *Klinge* 1967–1968 II, 84–86; *Alapuro* 1973, 20.

[15] *Mikko Juva* 1956, 131; *Rytkönen* 1940–1949 I, 129; *von Bonsdorff* 1947, 20.

malla saksalaisen idealismin värittämät perusteet. [16] Fennomanian piirissä saattoivat uskonnollisten herätysliikkeiden ja kansallisen idealismin edustajien näkemykset sulautua yhteen, vaikka taustalla olikin kaksi toisistaan poikkeavaa historiankäsitystä. Herätysliikkeet nimittäin korostivat Jumalan välitöntä puuttumista tapahtumien kulkuun ja siten ihmisen oman roolin passiivisuutta. Idealismi taas kylläkin piti Jumalaa historian Herrana, mutta samalla velvoitti ihmiset johtamaan historian sen jumalallista päämäärää kohti. [17]

Kirkon ja fennomanian sopusointuun kätkeytyi toinenkin ristiriidan siemen. Snellmanin ajattelussa oli näet aineksia kahteen suuntaan: paitsi uskonnon ja siveellisyyden korostamiseen valtion ja yhteiskunnan kannalta myös kirkon, papiston ja teologian arvosteluun sekä suvaitsevaisuuden tähdentämiseen. Kun suomalainen puolue omaksui Snellmanin perinnöstä edellisen puolen, jäi jälkimmäinen sittemmin nuorsuomalaisten vaalittavaksi. [18]

Kansallista liikettä yhdisti kirkkoon ja sen piirissä toimiviin herätysliikkeisiin vielä kunnioittava suhtautuminen menneisyyteen ja perinteisiin. Käytännössä näiden kahden suomalaisen yhteiskunnan voimatekijän läheinen yhteenkuuluvuus ilmeni ensinnäkin siinä, että teologian ylioppilaat liittyivät 1870-luvulla yhä enenevässä määrin suomalaisuusliikkeen riveihin. Taustan tälle kehitykselle muodosti heidän sosiaalisessa rakenteessaan tapahtunut syvällinen muutos. Säätyläiskodeista lähtöisin olevien jumaluusopin ylioppilaiden osuus oli nimittäin jatkuvasti vähenemässä, talonpoikais- ja työläiskodeista tulevien taas kasvamassa. [19] Suomalaisuusliike tarjosi jälkimmäisille käyttökelpoisen sosiaalisen kohoamisen väylän. Suomenmielisten ylioppilaiden sisäisessä välienselvittelyssä 1870- ja 1880-lukujen vaihteessa teologian ylioppilaat, nimenomaan pohjalaiset, asettuivat ennemmin Lauri Kivekkään johtaman radikaalin KPT-suuntauksen kuin J. R. Danielsonin edustaman maltillisen fennomanian puolelle. [20]

---

16 *Rommi-Aaltonen* 1962, 150, 153s; *Suolahti* 1974 I, 116–121, 148, 191; *Rafael Koskimies* 1974 II, 242–255; 1974 III, 92–102 ja *Vuola* 1981, passim.

17 *Kurt Dietrich Schmidt* 1963, 465.

18 *Jaakko Gummerus* 1906, 217–232; *Kaila* 1906 a, 141–146; *Castrén* 1906, 164–176.

19 *Mikko Juva* 1956, 116–120, 125–128.

20 Näin voidaan päätellä ylioppilasjohtajien ympärille loka-marraskuussa 1880 ryhmittyneiden fraktioiden kokoonpanosta (tarkemmin *Klinge* 1967–1968 III, 73–82, erit. 76 n. 5). Kun Kivekästä tuki 48 Suomalaisen nuijan jäsentä, näiden joukossa oli 11 teologia (viisi

Toiseksi on eräästä vuosina 1872–1873 toimeenpannusta koulupoliittisesta keräyskampanjasta käytettävissä tietoja, jotka osoittavat nuoren, uraansa vasta aloittavan papiston fennomaani-intoa. [21] Ja vihdoin vanhempikin papisto asettui, kuten jo on todettu, yhä selvemmin tukemaan suomalaisuusliikettä. Pappissäädystä tuli puoluemuodostuksen vähitellen kiinteytyessä talonpoikaissäädyn ohella toinen suomenmielinen sääty, vaikka ruotsin kieli säilyttikin siinä asemansa 1880-luvulle saakka. Papiston ja talonpoikaiston liitto kansankirkon ja suomalaisuuden puolesta alkoi näin hahmottua. [22]

Kirkonmiesten enemmistö saattoi osoittaa solidaarisuuttaan fennomanialle senkin tähden, että tämä näyttäytyi kansalliseksi maanviljelyksen, maaseudun ja sisämaan aatteeksi, jolla oli henkinen päämäärä; sen vastapoolina taas oli aateliston ja porvariston edustama "kosmopoliittinen" liberalismi, kaupunkien ja rannikkoseudun ideologia, joka tavoitteli teollis-materiaalisia arvoja. [23]

Näin hahmoteltu aatteellis-yhteiskunnallinen vastakohtaisuus kärjistyi 1880-luvulla naturalististen virtausten [24] tunkeutuessa Euroopasta Suomeen. Liberaalis-ruotsinmielinen suuntaus, joka ohjelmallisestikin oli alkanut vaatia uskonnonvapauden toteuttamista [25], löysi en-

---

pohjalaista, viisi savo-karjalaista ja yksi hämäläinen). Sitä vastoin Danielsonin 57 kannattajasta vain kolme oli jumaluusopin ylioppilaita, kaikki savo-karjalaisia. Ylioppilasjärjestö Suomalaisen nuijan jäsenistä teologeja oli samaan aikaan vajaa viidennes (yhteensä 40), mikä suurin piirtein vastasi heidän osuuttaan kaikista opiskelijoista. Teologien ylioppilaspoliittisen roolin laajempi selvittäminen ei ole osoittautunut mielekkääksi, varsinkaan kun opintosuunta ei ilmene jäsenluetteloista. – VA Suomalaisen nuijan arkisto, ptk. 31.10.1880 ja protesti 12.11.1880; jäsenluettelot syyslukukaudelta 1880. HYK Yo.yhd. 5:23 Suomalaisen nuijan arkisto, jäsenluetteloita 1879–1880.

21 *Rommi* 1973, 273s.

22 *Mikko Juva* 1956, 128–130; 1960 a, 359; *Lindström* 1973, 31. Fennomanian kahdesta tukiryhmästä myös *Klinge* 1975, 20, 74; *Alapuro* 1977, 137s. – Ensimmäisiä suomalaiskansallisen herätyksen omaksuneita pappeja oli A. V. Ingman (1819–1877), joka mm. aloitti suomenkieliset luennot teologisessa tiedekunnassa (*Kuuliala* 1934, 77s, 81–83; *Puntila* 1944, 273; *Mikko Juva* 1956, 125, 127). Häneltä sai kansallis-uskonnollisia vaikutteita mm. Gustaf Johansson (*Yrjö J. E. Alanen* 1947 a, 17s, 97).

23 *Klinge* 1977, 150, 154s; *Alapuro* 1973, 17, 20; *Lindström* 1973, 31, 62–64; *Ruutu* 1980, 81–85.

24 Naturalismin merkityssisällöstä *Tigerstedt* 1939, 73; *Nieminen* 1951, 18–31; *Vikström* 1966 b, 313–316; *Klinge* 1967–1968 III, 115.

25 V. 1880 julkaistussa liberaalisen puolueen ohjelmassa, laatuaan Suomen ensimmäisessä. *Borg* 1965, 14; *Rommi* 1974 b, 383.

nen pitkää maailmankatsomuksellisen liittolaisensa suomalaisen puolueen "nuorista", jotka "vanhojen" johtaman fennomanian idealistista perustaa vastaan noustessaan kävivät myös uskonnollisten auktoriteettien kimppuun. [26] Taistelua ei käyty vain sivistyneistön vaan myös 'kansan' sielusta: kun nuorsuomalaisen ryhmän toimesta oli perustettu sanomalehtiä eräisiin maaseutukaupunkeihin, niin papisto asettui tukemaan niiden vastapainoksi syntyneitä "vanhojen" lehtiä. [27] Vaikutusvaltaisimman äänenkannattajan *Nuoren Suomen* aatteet saivat v. 1890 perustetusta *Päivälehdestä*. Perinnäisen patriarkallisen konservatismin holhousta vastaan nousseen opposition protestiluonnetta kuvaa hyvin tieto, että Päivälehden ympärille ryhmittyvän "Nuoren Suomen" ryhmästä puolet oli yhteiskunnalliselta syntyperältään papinpoikia. [28]

Vaikka kirkon ja nuorsuomalaisen ryhmän välille oli avautunut syvä juopa, joka oli ulottava vaikutuksensa 1900-luvun puolelle asti, ei uusi suuntaus jäänyt tyystin ilman papillisia kannattajia. Heistä näkyvimpiä olivat lehtori J. A. Maunu ja pastori Juho Reijonen. [29]

1880-luvulla muodostuneet maailmankatsomukselliset rintamalinjat aiheuttivat kuitenkin sen, että papisto valitsi valtiopäiville vuosisadan loppuun saakka suomenmielisistä pelkästään "vanhoja". Pääasiassa samasta syystä johtui myös ruotsinmielisten pappien edustuksen jääminen varsin vähäiseksi. [30] Liberaalis-ruotsinmielisellä taholla pappissäädyn fennomanisoituminen oli herättänyt syvää ärtymystä; saatettiinpa se esittää ruotsinmielisten piirien antiklerikaalisen mielialan

---

[26] *Rytkönen* 1940–1949 I, 129–133; *Rommi* 1964 a, 22; *Lindström* 1973, 101s; *Ruutu* 1980, 101.

[27] *Rommi* 1974 b, 386; *Tommila* 1973, 71–73, 219–223; *Kuoppala* 1963, 219, erityisesti n. 8; *Hyvämäki* 1960 b, 179; *Rytkönen* 1940–1949 I, 164–166.

[28] *Rytkönen* 1940–1949 I, 31s, liite II s. 271 (14 papinpoikaa, 16 muuta).

[29] *Rytkönen* 1940–1949 I, 203, 215; II, liite I s. 418; *Maunu* 1929, 172; *Lindström* 1973, 102. Maunussa nuorsuomalaisuuteen yhdistyi historiallis-kriittisen raamatuntutkimustavan omaksuminen. – Sanoma Osakeyhtiön Historiallisessa arkistossa on Maunun lähettämiä kirjeitä vuosilta 1888–1898 ja Reijosen vuosilta 1887–1897. Kirjeistä osa liittyy Eero Erkon toimittaman *Keski-Suomen* vaiheisiin.

[30] Seuraavassa *Österbladh*in (1933–1934 I–II) pappissäädyn vaalivalmisteluista ja kokoonpanosta esittämät puoluekohtaiset tiedot valtiopäivittäin järjestettyinä: **1882** vp.: I, 435, 437s, 441s. **1885** vp.: I, 504–507, 512. **1888** vp.: II, 14–16. **1891** vp.: II, 104. **1894** vp.: II, 176. **1897** vp.: II, 239, 249. **1899** vp.: II, 322, 329. **1900** vp.: II, 371–373, 378. – Ks. myös *Tuominen* 1964, 25, 36, 47, 58, 72, 83, 108, 128; *Jutikkala* 1974, 40s.

Valtiopäivien päätyttyä

eli

saaliin jaossa.

Kaksi säätyä kahta vastaan. 1800-luvun loppuvuosikymmeninä hallitsivat ruotsinmieliset aatelis- ja porvarissäätyjä, vanhat suomenmieliset taas talonpoikais- ja pappissäätyjä. Puolueryhmien symboleina olivat säätyjen puhemiehet, tässä vuoden 1897 valtiopäiviltä: maamarsalkka S. W. von Troil, Joakim Kurtén, Kaarlo Värri ja Gustaf Johansson. Jälkimmäinen tarttui puhemiehen tehtäviin Savonlinnan hiippakunnan piispana. *Matti Meikäläinen* 12/11.6.1897.

erääksi aiheuttajaksi ja samalla vaatia papiston säätyedustusta lakkautettavaksi. [31]

Valtiopäivien toisen säädyn kokoonpanosta ja luonteesta käytiin vuosisadan loppupuolella muutoinkin keskustelua. Säädyn vaikutus-

[31] *Tigerstedt* 1939, 48s, 82–84, 161; *Palmén* 1930, 454s, 457s; *Österbladh* 1933–1934 I, 573, II, 236. Varovainen epäily papiston edustusoikeuden tarkoituksenmukaisuudesta oli liberaalien taholta esitetty jo v. 1862: *Mikko Juva* 1950 a, 238s. Ruotsin tilanteesta *Göransson* 1959, erit. 53–60. – *Pekka Kalevi Hämäläinen* (1968, 6) väittää, tuntematta juuri

valta näytti entistä suuremmassa määrin siirtyvän sen papilliselta ainekselta maallikoille. Tälle papiston "valtiollisen kyvyn alenemiselle" haettiin selitystä 1880-luvulla käytännössäkin toteutuneesta kirkon ja koulun sekä seurakunnan ja kunnan erosta. [32]

Pääasiassa nuorsuomalaisten taholta tehtiin myös ehdotuksia pappissäädyn yhteiskunnallisen pohjan laajentamiseksi, jotta sääty olisi paremmin voinut edustaa korkeampaa sivistystä. Niinpä viipurilaisen lehtorin J. A. Lylyn v. 1894 julkaiseman ohjelmahahmotuksen mukaan pappissäädyssä oli lisättävä yliopiston- ja oppikoulunopettajien osuutta ja ulotettava äänioikeus ylimääräisiin pappeihin ja kansakoulunopettajiin. Nuorsuomalaisten samana vuonna hyväksymän ohjelman mukaan pappissäätyyn oli liitettävä oikeuslaitoksen ja lääkärikunnan edustajat, minkä lisäksi opettajiston osuutta oli lisättävä. Ohjelman mukaisia ehdotuksia tekivät "nuorten" johtajat Jonas Castrén talonpoikaissäädyssä ja Eero Erkko porvarissäädyssä. [33]

Ilmeisesti "nuorten" aloitteesta suositteli koko suomalaista puoluetta edustanut kokous v. 1896, että "kansallismieliset myöskin tahtovat ensi valtiopäivillä myötävaikuttaa pappissäädyn laajentamiseen siihen sopivilla uusilla aineksilla". Asian valmistelu hautautui kuitenkin valiokuntaan, johon kuuluivat mm. pastori Aleksander Auvinen ja J. A. Maunu. [34] Myös ruotsalaisen puolueen delegaatiossa tehtiin ehdotus pappissäädyn pohjan laajentamisesta opettajiston, lääkärikunnan ja oikeuslaitoksen suuntaan. [35]

Papisto puolestaan ei katsonut olevan syytä lisätä säätyyn "vieraita" aineksia eikä esim. professori Herman Råberghin mukaan nähnyt omaakaan toimintaansa vieraana varsinaiselle kutsumukselleen. Saat-

---

kirkkohistoriallista tutkimusta, ettei kieli- ja kansallisuustaistelu Suomessa – päinvastoin kuin vallonien ja flaamien keskinäisen kilpailun leimaamassa Belgiassa – ollut kiinteässä yhteydessä klerikalismin ja sekularismin väliseen taisteluun. Tällainen yhteys oli silti 1880- ja 1890-lukujen Suomessakin varsin selvä.

32 *Österbladh* 1933–1934 I, 511s, 574. Papiston pyrkimyksistä vetäytyä syrjään kunnallishallinnosta *Soikkanen* 1966, 201–203, 407.

33 *Blomstedt* 1969, 68–71; *Borg* 1965, 23; *Österbladh* 1933–1934 II, 261s; *Tuominen* 1964, 219s. – Ensimmäinen aloite pappissäädyn edustuspohjan laajentamisesta oli tehty jo vuoden 1872 valtiopäivillä, jolloin se koski seminaarin- ja kansakoulunopettajia (*Tuominen* 1981, 474s; *Jutikkala* 1974, 34).

34 *Kansallismielisten kok. ptk. 1896* § 4 ja 10. Kokouksesta myös *Rommi* 1964 a, 187; 1974 b, 393; *Blomstedt* 1969, 78–80; *Österbladh* 1933–1934 II, 263.

35 *von Bonsdorff* 1956, 49.

Pastori „Anonymus“ apulaisineen

suojelemassa pappissäätyä vierailta aineksilta.

Matti: Mitä te, herrat pastorit, oikein teette?
Anonymus: Me naulaamme kiinni pappissäädyn ovet, ikkunat ja venttiilit, ettei säätyymme pääsisi vieraita aineksia?
Matti: Mutta tehän tukehdutatte itsenne pimeyteen ja turmeltuneeseen ilmaan!

Kysymys pappissäädyn luonteesta. Vuoden 1869 valtiopäiväjärjestys laajensi pappissäädyn yhteiskunnallista pohjaa, kun yliopiston opettajat ja virkamiehet sekä alkeisoppilaitosten opettajat saivat valita säätyyn omat edustajansa. Muutos oli osittain seurausta samoihin aikoihin toteutetusta kirkon ja koulun erosta, joka oli vähentämässä papiston yleistä sivistyksellistä merkitystä. Kaikki neljä säätyä edustivat valtiopäiväjärjestyksen mukaan Suomen kansaa, käytännössä tosin vain pientä osaa siitä. Papisto katsoi kuitenkin samalla edustavansa valtiopäivillä kristillis-siveellisiä näkökohtia ja evankelis-luterilaista kirkkoa. Tältä pohjalta se asettui vastustamaan 1890-luvulla tehtyjä esityksiä uusien ammattiryhmien liittämisestä pappissäätyyn ja entisten maallikkoainesten aseman vahvistamista.

Tiukinta papillis-korporatiivista asennetta edusti Elis Bergrothin johtama Vartijan ryhmä. Sen mukaan pappissääty menetti varsinaisen merkityksensä, jos se muuttui oppineiston eduskunnaksi tai yleiseksi virkamiessäädyksi; samalla se ei enää voinut puolustaa maaseutua kaupunkilaisintressejä vastaan. Papiston itsenäisyyttä tähdentäviä näkemyksiä, joiden tulkkina oli Bergrothin lisäksi nimimerkkiä Anonymus käyttänyt säätypappi, arvosteltiin jo vanhasuomalaisen puolueen maallikkojohtajien piirissä ja Uudessa Suomettaressa. Pilakuvan julkaissut *Matti Meikäläinen* (18/4.9.1897) edusti samaa poliittista suuntausta. (*Vartija* 1897, 80s, 222–225, 229–231; 1899, 299–301; *Österbladh* 1933–1934 II, 236, 249, 260–264).

toihan papisto ajatella edustavansa valtiopäivillä paitsi kirkkoa ja kristinuskoa myös – ainakin välillisesti ja yhdessä muiden säätyjen kanssa – koko Suomen kansaa, jolta se oli useimmiten saanut valtuutuksen hengelliseen tehtäväänsä. [36] Tämän ajattelutavan edelliselle puolelle antoi tukea hengellisen ja maallisen vallankäytön sääty-yhteiskunnalle tyypillinen eriytymättömyys; lähes kaikki kirkolliskokoukseen valitut papit nimittäin kuuluivat myös valtiopäivien toiseen säätyyn ja koko edusmiehistöstäkin oli yli puolet joskus mukana säätyvaltiopäivillä. [37]

Papiston poliittinen suomenmielisyys näkyi 1880-luvun lopulta lähtien erityisen selvänä sen nuoren pappisryhmän piirissä, joka vuonna 1888 ryhtyi julkaisemaan *Vartijaa,* ensimmäistä suomenkielistä jumaluusopillista aikakauskirjaa. Uuden lehden ohjelmassa todettiin nimenomaisesti, että "kaikki muut puolueet ovat kirkolle enemmän tai vähemmän vastenmielisiä paitsi 'vanhain' johtama kansallinen puolue. Tässä puolueessa ovat, kuten luonnollista ja onnellista onkin, kirkkomme parhaat ystävät." Toisaalta kirkonmiesten ei tullut ohjelmajulistuksen mukaan ehdottomasti sitoutua mihinkään puolueeseen, vaan seisoa "itsenäisellä kansallisella kannalla". Suomalainen, muttei puoluemies, siinä Vartijan tunnus, mikä ruotsinmielisellä taholla tajuttiin sisäisesti ristiriitaiseksi. [38]

Vartijan ympärille ryhmittyneen *kirkollisen suunnan* epävirallinen johtaja oli pastori Elis Bergroth, joka useissa yhteyksissä ilmaisi jyrkän "vanhoja" ja näiden johtajaa Yrjö-Koskista tukevan kantansa. Niinpä hän katsoi Päivälehden suunnan kannattamisen osoitukseksi uskonnollisesta luopumuksesta ja arvosteli sitä, että muutamat papit olivat lehteä tilanneet, joku jopa siihen kirjoittanutkin. Myös Nya Pressenin ja Hufvudstadsbladetin edustaman ruotsinmielisen suuntauksen hän torjui nimenomaan uskonnollis-maailmankatsomuksellisista syistä; näitä lehtiä oli kirkollisen suunnan johtavan edusta-

---

36 *Österbladh* 1933–1934 II, 94, 370s, 582; *Jaakko Gummerus* 1933, 428s, 433. *Vartijaan* kirjoittaneen pappissäädyn jäsenen J. V. Vartiaisen mielestä ehdotukset maallikkoaineksen lisäämisestä olivat lähteneet epäkristillisyyden pohjalta ja tähtäsivät papiston edustaman kristillismielisyyden vaikutusvallan hävittämiseen. *Vartiainen* 1897, 257s.

37 *Mikko Juva* 1976, 40.

38 *Vartija* 1888, 3; *Mikko Juva* 1960 a, 192.

jan mukaan kartettava senkin vuoksi, että ne suosivat eriuskolaisryhmiä. [39]

Kuten jo Bergrothinkin kannanotoista näkyi, perinnäinen kansallis-konservatiivinen kirkollisuus joutui 1890-luvun puoluekehityksessä kohtaamaan kaksi haastetta. Toisaalta vielä suomalaisen puolueen "alaosastona" toimiva nuorsuomalainen ryhmä julkaisi v. 1894 oman ohjelmansa, jossa liberaalisen kannan mukaisesti vaadittiin uskonnonvapauden ja suvaitsevaisuuden toteuttamista. [40] Toisaalta ruotsalainen puolue piti kahta vuotta myöhemmin perustavan kokouksensa, joka ilmaisten huolestumisensa papiston ruotsinkielisilläkin seuduilla harjoittaman fennomaanisen agitaation johdosta esitti toivomuksen ruotsinkielisten teologien määrän kasvusta. [41] Toivomus perustui siis lähinnä kielipoliittisiin syihin; aatteellisesti puoluetta hallitsi uskonnollisesti vapaamielinen ns. *kulttuuriruotsalaisuus.* [42] Puoluekokouksen yhteensä 743 osanottajan joukossa oli vain kolme pappia, jotka kaikki olivat helsinkiläisiä: Ludvig Bengelsdorff, L. A. Wennerström ja K. T. Broberg, joka oli kuulunut myös kokousta valmistelleeseen delegaatioon. [43]

Kokouksen kulussa saatettiin kirkollisella taholla silti nähdä käänne positiiviseen suuntaan. Niinpä professori G. G. Rosenqvist ei halunnut tulkita kokouksen kannanilmaisua ja sen perusteluja ahtaan kielipoliittisesti; olihan jokainen puolueagitaatioon antautunut pappi hänen mukaansa käsittänyt tehtävänsä väärin. Sitä vastoin hän toivoi päätöksen enteilevän muutosta ruotsalaisen puoluelehdistön kannan-

---

[39] *Vartija* 1892, 66s, 146–148; 1893, 366, 377s, 406s, 500–502, 520–522; 1896, 461; *Murtorinne* 1964, 38–41; *Sirenius* 1954, 220s, 412–415.

[40] *Borg* 1965, 24. Ohjelmasta myös *Rommi* 1964 a, 170s; 1974 b, 394; *Blomstedt* 1969, 68–71.

[41] *von Bonsdorff* 1956, 39; *Murtorinne* 1964, 41s; *Borg* 1965, 65; *Rommi* 1974 b, 393.

[42] *von Bonsdorff* 1956, 19. Kulttuuriruotsalaisuus edusti ruotsalaisessa puolueessa liberaalisen puolueen perinnettä (*Rommi* 1974 b, 390).

[43] Osanottajaluettelo: VA Asiakirjoja, poliittisia, III N:o 76 & SCA Svenska partimötet 1896 (helsinkiläisiä 504, muita 231). Sen sijaan itse kokouksessa asetettuun valtuuskuntaan ei valittu pappeja. *Lille* 1921, 733s; *von Bonsdorff* 1956, 32, 36, 38. – Vaikkakin K. T. Broberg oli yksi harvoja ruotsalaisen puolueen toimintaan aktiivisti osallistuneita pappeja, hänellä oli sen piirissä varsin merkittävä asema. Tästä on osoituksena se, että hän toimi puheenjohtajana maaliskuussa 1900 pidetyssä helsinkiläisen Svenska förbundetin kokouksessa, joka päätti esittää puoluedelegaatiolle uuden puoluekokouksen koollekutsumista. SCA Svenska partidelegationsprotokoll 1896–1906.

ottoihin, jotka paljon suuremmassa määrin kuin suomalaisella puolella olivat loukanneet kristillistä uskoa, kirkkoa ja papistoa. [44] Ruotsalaista puoluetta lähellä oleva Rosenqvist joutui kokouksen kannanottoja tarkkaillessaan myöntämään ruotsinmielisyyttä ja kristillistä kirkkoa siihen asti erottaneen maailmankatsomuksellisen juovan syvyyden.

Merkkejä papiston perinnäisten poliittisten asetelmien rikkoutumisesta oli näkynyt jo 1890-luvun alkupuolelta lähtien. Huomattavin tapaus oli kaksikielisen evankelisen herätysliikkeen johtajan Johannes Bäckin irtautuminen poliittisesta suomenmielisyydestä erään Yrjö-Koskisen saneleman ohjelmakirjoituksen vuoksi. Tämä loi samalla pohjan sille, että ruotsalaisen puolueen kokouksen jälkeen perustettiin kielipoliittista sortoa vastustava ns. *Fraternitas-liitto.* [45]

---

[44] *G. G. Rosenqvist* 1896, 114–120.

[45] *Österbladh* 1933–1934 II, 167s; *Murtorinne* 1964, 37–42; *Rommi* 1964 a, 97–102, 152. Yrjö-Koskisen ohjelmakirjoituksesta "Mitä nykyinen asema vaatii?" myös *Rafael Koskimies* 1974 III, 79–82. – Murtorinteeen esityksestä voi saada kuvan, että *Fraternitas-liitto* olisi perustettu jo ennen ruotsalaisen puolueen kokousta. Tämän inspiroivaa merkitystä on muutoinkin syytä korostaa. Asiaan liittyvän Johannes Bäckin kirjeen päiväystäkin *(Murtorinne* 1964, 41 n. 59) on siirrettävä myöhäisemmäksi. ÅAB E. M. Rosengrens samling Bäck Rosengrenille 4.11.1897 (ei 4.II. eli 4.2.1897, vaikka kirjeen sijoitus kansiossa tätä edellyttäisi). – Uusia lähteitä: *NP* 273/8.10.1897, Mötet af svensktsinnade präster; *US* 254 A / 10.10. 1897, Kirje Helsingistä; *Vartija* 1897, 368–370; 1898, 60s, 101. – F. L. Bengelsdorffin kokoelmaan (ÅAB) ei sisälly kysymystä valaisevaa aineistoa.

Nimettömäin ruotsinmielisten pappien perustama weljeskunta

Fraternitas.

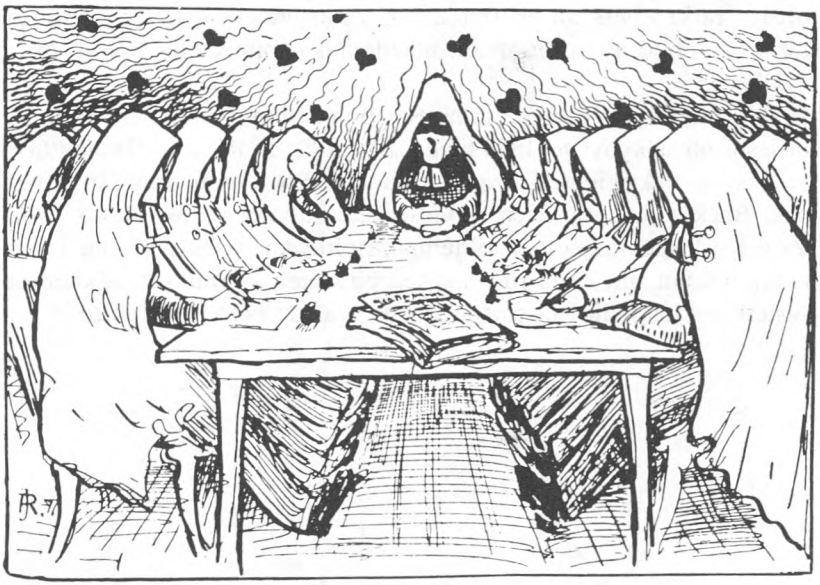

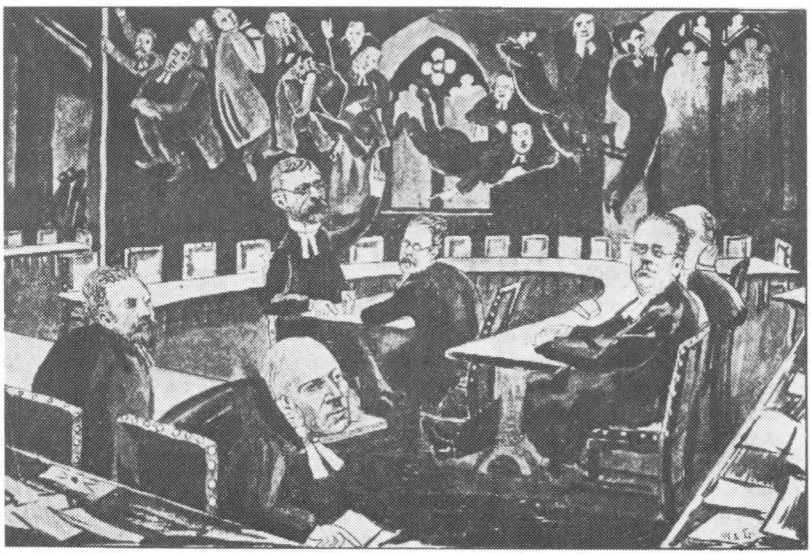

Fraternitas-liitto toimi 1890-luvun jälkipuolella ruotsinmielisen papiston yhdyssiteenä. Sen perustaminen oli vastalause papiston yleiselle fennomaaniselle sidonnaisuudelle, johon myös ruotsalaisen puolueen perustava kokous v. 1896 oli kiinnittänyt huomiota. Liitto pyrki vaikuttamaan kielipoliittiselta pohjalta seurakuntien papinvaaleihin sekä pappissäädyn (1897, 1899) ja kirkolliskokouksen (1898) vaaleihin. Kielipoliittiseen näkökulmaan liittyi evankelisen papiston voimakas panos. Fraternitas-pappeja, joiden toiminnan painopiste oli pääkaupungissa, lienee ollut yhteensä puolisensataa. Julkisuuden karttaminen mutta samalla yksituumainen vaaliesiintyminen herätti arvostelua suomenmielisten piirissä, joiden sananvalta papinvaaleissa samalla oli vähäisempi. Pappisliiton ydinryhmän muodostivat helsinkiläiset K. T. Broberg, Emil Murén (alakuvassa keskellä) ja Ludvig Bengelsdorff (oikealla) sekä Sipoon kirkkoherra F. W. Fredrikson (etualalla). Toisessa pilakuvassa näkyy pöydällä Murénin toimittama *Isänmaan ystävä,* jonka ohjelmaa Fraternitas tuki.
Velikulta 21/21.10.1897 (ks. myös 24/1897); *Matti Meikäläinen* 22/29.10.1897 (ks. myös 9 ja 12/1896; 21/1897; 2, 11, 22 ja 25/1898).

2. *ROUTAVUOSIEN SISÄINEN JAKAUTUMINEN*

1800-luvun lopun maailmankatsomukselliset ja kielipoliittiset vastakohtaisuudet mursi papistonkin keskuudessa vihdoin erilainen suhtautuminen routavuosien Venäjän-politiikkaan. Suomalaisen puolueen lopullisesti jakautuessa vuodenvaihteen 1900-1901 tienoilla [1] moni pappikin lähti entisistä aatteellisista epäluuloista huolimatta seuraamaan nuorsuomalaisen ryhmän tinkimätöntä perustuslaillista linjaa, jota myös useimmat ruotsinkieliset papit tukivat. Näin osa papistoa liittoutui passiivisen vastarinnan merkeissä entisten aatteellisten vihollistensa kanssa. Ilmiötä selittää osaksi se, että eräät siihen asti vanhasuomalaisina tunnetut poliitikotkin asettuivat perustuslaillisen suuntauksen kannalle. [2] Sen pohja oli siis laajempi kuin 1890-luvun sisä-

---

1 *Rommi* 1974 b, 395s.

2 Ehkä tunnetuimpana vanhasuomalaisena pappina kääntyi perustuslailliseksi tuomiorovasti Juuso Hedberg (*Rantakari* 1964, 316). Hedberg oli ylioppilasvuosinaan kuulunut radikaalien fennojen KPT-ryhmään (*Klinge* 1967–1968 III, 76). 1880-luvun aatteellisen vastakohtaisuuden vaihtumisesta lähentymiseksi passiivisen vastarinnan merkeissä *Hyvämäki* 1960 a, 87; *Lindström* 1973, 103.

poliittiset asetelmat olisivat edellyttäneet. Silti papiston enemmistö oli uskollinen perinteelliselle yhteiskuntanäkemykselleen ja tuki kirkon henkiseksi ja hengelliseksi johtajaksi jo 1880-luvulla kohonnutta piispa Gustaf Johanssonia, josta helmikuun manifestin vuonna oli tullut arkkipiispa. [3]

Johansson, joka poliittisesti lukeutui vanhasuomalaisiin olematta kuitenkaan puolueen aktiivinen kannattaja, päätyi verraten itsenäisesti myöntyvyyskannalle. Hänen menettelytapansa sisälsi kaksi elementtiä. Toisaalta hän kehotti papistoa alistumaan laittomassa järjestyksessä syntyneen asevelvollisuuslain kuuluttamiseen ja kutsuntaluettelojen antamiseen, toisaalta vaati henkilökohtaisissa yhteyksissä vallanpitäjiltä keisarista alkaen jatkuvasti laillisuuden palauttamista. [4] Tämä Johanssonin menettelytapa, jossa ulkopuoliset uskoivat voivansa erottaa — päinvastoin kuin hänen aiemmissa kannanotoissaan — eräänlaisia poliitikon piirteitä [5], oli omiaan kärjistämään poliittista polarisoitumista kirkon piirissä sekä samalla syventämään kirkon ja perustuslaillisen sivistyneistön välistä juopaa. Papistokin jakautui yleisten vaihtoehtojen mukaisesti, ja kirkkoon tunkeutui jyrkkä puolueviha ja katkeruus. [6] Vastakkainhan oli "kaksi toistansa hautaan asti vihaavaa puoluetta", niin kuin eräs aikalainen on todistanut. [7]

Kirkon sisäiset suuntaukset menettivät yleisenä jakoperusteena osaksi merkitystään. Niinpä 1890-luvun kiista *kirkollisten* ja *raamatullisten* välillä vaimeni molempien suuntausten edustajien keskittyessä routavuosina kannattamaan myöntyvyyspolitiikkaa. Kuvaavan esimerkin helmikuun manifestin aiheuttamasta muutoksesta tässä suhteessa tarjoaa intomielisen ja sanojaan säästelemättömän A. O. Blombergin toiminta. Vartijan kirkolliseen ryhmään kuuluvana hän vielä tammikuussa 1899 oli yksityisesti ilmaissut pelkonsa, että uusi arkkipiispa veisi Suomen kirkon perikatoon, muuttaisi tunnustuksellis-luterilaisen kirkon tunnustusta vailla olevaksi "Johanssonniseksi kirkoksi". [8]

---

[3] *Murtorinne* 1964, 62. Ks. myös *Paasivirta* 1978 b, 331s, 343.

[4] *Murtorinne* 1964, 62, 105 n. 11, 191 n. 8; *Tuominen* 1975, 192, 194.

[5] *Mikko Juva* 1970, 138s; *Yrjö J. E. Alanen* 1947 a, 333s.

[6] *Tigerstedt* 1939, 84s, 160–163; *Lindström* 1973, 93, 104, 105; *Yrjö J. E. Alanen* 1947 a, 330s.

[7] *Rantakari* 1964, 316.

[8] VA EB A. O. Blomberg Elis Bergrothille 21.1.1899.

Mutta maaliskuussa 1903 Blomberg jo oli valmis kääntymään arkkipiispan puoleen pyytäen tältä rahallista tukea kirkolliskokousedustajien vaalivalmisteluihin. Perusteluksi anomukselleen Blomberg esitti, että perustuslailliset olivat hänen saamiensa tietojen mukaan päättäneet asettaa kirkolliskokouksen maallikkojäsenet ja luultavasti osan pappisedustajiakin "vihaisimmista puoluelaisistaan" ja kirkolliskokous siten uhkasi muodostua tuhoisaksi mielenosoitukseksi hallitusta vastaan. [9] Rahaa tarvittiin siis nimenomaan Venäjän-poliittisin tunnuksin suoritettaviin kirkolliskokouksen vaalivalmisteluihin.

Kuten Blombergin kirjeestä jo kävi ilmi, politisoituivat vuoden 1903 kirkolliskokouksen valmistelut ja sittemmin itse kokous tavalla, joka hakee vertaistaan tämän instituution historiassa. Oltiinhan Suomessa juuri siirtymässä Bobrikovin diktatuurikauteen ja seuraavien valtiopäivien koollekutsuminen näytti jäävän hämärään tulevaisuuteen. Tässä tilanteessa kirkolliskokousvaalit tarjoutuivat ainoaksi julkiseksi kansalliseksi kanavaksi, jonka välityksellä patoutunutta Venäjän-poliittista painetta voitiin purkaa. Poliittinen protesti siirrettiin kirkollisen elämän alueelle.

Niinpä eräässä arkkihiippakunnan perustuslaillisen papiston keskuuteen levitetyssä kiertokirjeessä kirkolliskokousvaalit nähtiin ennen kaikkea kotimaisten puolueiden väliseksi voimainkoetukseksi, jonka merkitys tulevan puoluekehityksen kannalta olisi erittäin suuri; useimpien pappien sanottiin nimittäin ikään kuin virran mukana liittyvän vahvemmaksi osoittautuvaan puolueeseen. Kiertokirjeen vastaanottajia kehotettiin ehdottoman yksimielisesti äänestämään 15 nimen

---

[9] VA Y-K 29 N:o 190 A. O. Blomberg Johanssonille 12.3.1903. Johanssonin suhtautuminen kirjeeseen ei näy ainakaan hänen päiväkirjastaan (HYK YA). Samoihin aikoihin Blomberg osallistui valtiollisellakin alalla kagaalin vastaiseen toimintaan.
Hallitusvallan suhtautumisesta kirkolliskokouksen pitämiseen *Johansson* 1921, 97; *I. A. Björklund* 1908, 5; *Saksman* 1969, 47–49; *Murtorinne* 1964, 242; *Mikko Juva* 1976, 78s. Itse asiassa Blomberg ilmaisi huolestumisensa saman asian johdosta kuin kenraalikuvernööri Bobrikovkin. Myöhemmin myös arkkipiispa Johansson tulkitsi perustuslaillisten vaalivalmistelut ja -menestyksen demonstraatioksi, joka osaltaan uhkasi estää kirkolliskokouksen kokoontumisen suunniteltuna ajankohtana. Toisaalta hallitusvallan toimenpiteet kirkolliskokouksen suhteen olivat Johanssonin mielestä isku (kirkon) perusteita, siis sen itsenäisyyttä vastaan. VA D-K 3 Johansson J. R. Danielsonille 23.7. ja 7.8.1903; HYK JRK Johansson J. R. Forsmanille 23.7., 4.8. ja 23.8.1903; HYK HR Johansson Herman Råberghille 23.7. ja 4.8.1903.

listaa, jolla oli lähinnä vastarintapapistoa mutta myös neljä sitä lähellä olevaa maltillista vanhasuomalaista. Uskonnollisesti listalla oli voimakas evankelinen leima; mukana oli yhdeksän evankelista pappia, mm. asessori Edvard Hannula. [10] Tätä vaalikehotusta ei tiettävästi julkaistu perustuslaillisissa sanomalehdissä [11], joissa kylläkin oli "puhtaat" listat muiden hiippakuntien pappisedusmiesten vaaleja varten [12]. Sen sijaan maallikkoedusmiesten vaaleja ei näy vastaavalla tavalla julkisesti valmistellun.

Myöntyvyyssuunnankin taholla ymmärrettiin kirkolliskokousvaalien poikkeuksellinen merkitys. Uudessa Suomettaressa tarjottiin kunkin hiippakunnan papeille nimiä, jotka muutamaa poikkeusta lukuun ottamatta olivat vankkoja vanhasuomalaisia. [13] Puoluenäkökohdan hallitsevuus tuli näkyviin mm. siinä, että Elis Bergroth julkisesti varoitti tekemästä muutoksia tähän listaan, jottei "papiston vähemmistö", toisin sanoen perustuslailliset, pääsisi voitolle. Itse hän ei tosin omien sanojensa mukaan ollut osallistunut listojen laatimiseen, eivät-

---

10 *I går publicerade U.Ss redaktion* kandidat-listor för valen till kyrkomötet (ÅAB Ernst Estlanders samling, E 658). Tämä hektografoitu kiertokirje, jolla ei ollut allekirjoittajia, oli lähetetty 30.3.1903 ilmeisesti Turusta Pohjanmaalle. Originaalia säilytetään ainakin Lapväärtin kirkonarkistossa.
Kiertokirjeessä luetellut 15 pappia olivat seuraavat: K. F. Ahlman, I. A. Björklund, Nathanael Borg, K. O. Fontell, I. R. Forsman, Edv. Hannula, J. A. Heikel, Johannes Ilmanen, K. V. Lehtonen, K. V. Petrell, T. N. von Pfaler, S. W. Roos, K. A. Schroderus, K. A. Troberg ja J. V. Vartiainen. – Näistä sanottiin, etteivät he olleet ainakaan passiivisen vastarinnan vastustajia. Vanhasuomalaisia olivat kuitenkin Ilmanen, Petrell, Schroderus (myös US:n luettelossa) ja Vartiainen. Kolmen jälkimmäisen välittävästä kannasta *Österbladh* 1933–1934 II, 454; Vartiaisen mukanaoloa selittää lisäksi hyvin *Murtorinne* 1964, 203 n. 23. – Ehdokaslistalla edustivat evankelisuutta Nathanael Borg, I. A. Björklund, K. O. Fontell, Edv. Hannula, Johannes Ilmanen, K. V. Lehtonen, T. N. von Pfaler, S. W. Roos ja K. A. Troberg. *Lauri Koskenniemi* 1967, 291s.

11 Olen helsinkiläisten lehtien lisäksi käynyt läpi turkulaiset *Åbo Underrättelser* ja *Åbo Tidning*.

12 *Päivälehti* 69/24.3.1903, 80 A/7.4.1903, 81/8.4.1903, 86/16.4.1903 (edellä mainitusta kiertokirjeestä suuresti poikkeava, arkkihiippakunnan papistolle tarkoitettu lista, jolta ei valittu yhtään omaa ehdokasta), 87/17.4.1903 ja 91 B/22.4.1903, Yleisöltä. *Päivälehti* 73 A/29.3.1903, Kirje Helsingistä. *Hbl* 81 B/28.3.1903, 91/7.4.1903, 99 Tilläggsblad/17.4.1903, Från allmänheten. *Helsingfors-Posten* 101/15.4.1903 ja 103/17.4.1903, Allmänhetens spalt. *US* 80/7.4.1903, Lähetettyjä kirjoituksia. – Vain Kuopion hiippakuntaa varten laaditussa listassa oli poikettu perustuslaillisesta puoluenäkemyksestä ottamalla mukaan myös tuomiorovasti Johannes Schwartzberg.

13 *US* 70/25.3.1903, Ehdokaslistoja pappisedusmiesten vaaleja varten kirkolliskokoukseen; 73/29.3.1903, Tulevan kirkolliskokouksen pappissäätyiset edusmiehet.

kä ne häntä kirkkopoliittisesti tyydyttäneetkään. [14] Mutta Venäjänpolitiikka oli Bergrothille selvästi tärkeämpi asia kuin ehtoollispakkokysymys, joka myös oli erittäin ajankohtainen. Tämä taas oli vanhasuomalaisen maallikkojohtajan Agathon Meurmanin mielestä yhtä tärkeä asia; hän olisi halunnut kokoukseen pappeja, jotka olivat valtiollisesti "myöntyväisiä", mutta kirkollisesti "myöntymättömiä". [15] Sitä vastoin toinen Vartijan ryhmään kuuluva myöntyvyysmielinen pappi, nimittäin K. A. Hildén toi esille evankelisen perusidentiteettinsä arvostellessaan Uuden Suomettaren ehdokaslistojen poliittista luonnetta. [16]

Kirkon myöntyvyysmielinen johto taas ilmaisi äärimmäisen arkaluonteisen Venäjän-poliittisen tilanteen vuoksi huolestumisensa vastarintapappien mahdollisesta vaalimenestyksestä. Niinpä arkkipiispa Johansson pyrki mm. Oulun piispan J. R. Forsmanin välityksellä muistuttamaan vaalia toimittavia lääninrovasteja siitä, että kutsuntaluettelojen laatimisesta kieltäytyneet ja täten virkavirheestä syytteeseen joutuneet papit eivät kirkkolain asianomaisen pykälän nojalla olleet vaalikelpoisia. Tosin tätä määräystä, jonka Johansson saattoi muidenkin piispojen tietoon, ei lähinnä papiston vastarinnan murtumisen vuoksi sittemmin tarvinnut soveltaa käytäntöön. [17]

Pappisedusmiesten vaalien tulokset (*taulukko 1*) osoittivat perustuslaillisen rintaman edenneen voimakkaasti vanhasuomalaisten kustannuksella. [18] Vastarintapapiston epävirallisen organisaation voima tuli näkyviin siinä, että edellä mainitussa kiertokirjeessä kannatetuis-

---

[14] HYK Agathon Meurmanin kok. Elis Bergroth Agathon Meurmanille 31.3.1903; *US* 77/3.4.1903, Lähetettyjä kirjoituksia; *Saksman* 1969, 54.

[15] VA EB Agathon Meurman Elis Bergrothille 30.3.1903; *Saksman* 1969, 54.

[16] *US* 76/2.4.1903, Lähetettyjä kirjoituksia.

[17] HYK JRK Johansson J. R. Forsmanille 17.4. ja 20.4.1903; HYK HR Johansson Herman Råberghille 20.4.1903. — Kirkolliskokouksen kokoonpano muuttui kuitenkin sen johdosta, että kolme edusmieheksi valittua – rehtori Mauno Rosendal, vapaaherra Eric von Troil ja tuomiorovasti Waldemar Wallin – karkotettiin maasta. *Murtorinne* 1964, 239–243; *Mikko Juva* 1976, 79.

[18] *Mikko Juva* 1976, 41, 78. Kun vuoden 1898 kirkolliskokoukseen oli osallistunut 48 vanhasuomalaista ja 3 nuorsuomalaista valtiopäivämiestä (entistä tai tulevaa), olivat vastaavat luvut Juvan mukaan v. 1903 24 ja 15. Jälkimmäiset luvut ovat epätarkkoja, kuten seuraavassa pyrin osoittamaan. Juva leimaa lisäksi aiheettomasti vuosien 1904–1905 valtiopäiville kokoontuneen pappissäädyn perustuslaillisenemmistöiseksi todetessaan routavuosien osalta, ettei "varsinaista vallansiirtoa valtiopäivien talonpoikais- ja pappissäätyjen tapaan päässyt kirkolliskokouksessa tapahtumaan".

TAULUKKO 1

Vuoden 1903 kirkolliskokoukseen valitut papit hiippakunnittain ja puolueryhmittäin

HIIPPAKUNTA	SUUNTA				Yhteensä
	Myöntyvyys			Perustus-	
	US:n lista	Muut	Yht.	laillisuus	
ent. Turku	3	3	6	9	15
" Porvoo	4	1	5	4	9
" Kuopio	4	—	4	2	6
YHTEENSÄ	11	4	15	15	30
Piispat			4	—	4
Teologinen tiedekunta			—	1	1
YHTEENSÄ			19	16	35

ta 15 papista tuli arkkihiippakuntaa edustamaan kokonaista 13, joiden joukossa olivat myös kaikki neljä maltillista vanhasuomalaista. [19] Sitä vastoin Uuden Suomettaren vanhasuomalaiselta puoluelistalta valittiin ainoastaan kolme kirkonmiestä; näistäkin yksi oli ollut perustuslaillisten luettelossa. [20] Entisestä Porvoon hiippakunnasta perustuslaillisia pappeja valittiin neljä [21] ja vanhasuomalaisia viisi [22] , entisestä Kuopion hiippakunnasta taas vastaavasti kaksi [23] ja neljä, jälkimmäiset kaikki Uuden Suomettaren miehiä. [24]

Arkkihiippakunnan papisto oli siis ilmaissut erittäin voimakkaan vastalauseen piispalliselle esimiehelleen, joka puolestaan sanoi olevansa pahoillaan sen johdosta, että "Hannula sai sisään joukkonsa" [25] . Sitä vastoin muissa hiippakunnissa protesti oli jäänyt vaimeammaksi. Kaikkiaan kirkolliskokoukseen valittiin hiippakuntien edus-

---

19 Valitsematta jäivät vain K. F. Ahlman ja K. V. Lehtonen.

20 G. A. Heman, K. A. Schroderus ja I. M. Tallgren.

21 Adiel Bergroth, Juuso Hedberg, Gustaf Petterson ja L. A. Wennerström.

22 Aleksander Auvinen, Elis Bergroth, J. I. Gummerus, K. A. Hildén (ei US:n listalla) ja A. G. Walle.

23 J. F. Hellman ja A. W. Wallin (J. J. Simelius).

24 Niilo Karlsberg (Eero Hyvärinen), Eljas Lönnrot, H. E. Schroderus ja Johannes Schwartzberg.

25 HYK JRK Johansson J. R. Forsmanille 27.10.1903.

tajina 15 pappia sekä perustuslaillisesta että vanhasuomalaisesta leiristä. Maltilliset vanhasuomalaiset saivat kuitenkin tasatuloksen näyttämään passiivisen vastarinnan voitolta. Tätä vaikutelmaa ei voinut estää myöntyvyysmielisille piispoille automaattisesti kuulunut osallistumisoikeus.

Koko kirkolliskokouksen — ei vain papillisten edusmiesten — poliittiset voimasuhteet tulevat näkyviin tarkasteltaessa sitä, kuinka moni kokousedustajista oli ennemmin tai myöhemmin mukana säätyvaltiopäivillä. Tällöin havaitaan (*taulukko 2*), että he jakautuivat suhteessa ajankohdan suureen valtiolliseen kysymykseen varsin tasaisesti. Alun perin valinta oli nimittäin kohdistunut 29 myöntyvyysmieliseen ja 27 perustuslailliseen; lopullisessa kokoonpanossa jälkimmäisten osuus supistui kahdella. [26] Eri säätyjen luonnetta kuvaa hyvin, et-

---

[26] MYÖNTYVYYSMIELISET

Aatelissääty: G. V. von Hellens (ks. *Tuominen* 1964, 146), E. S. Yrjö-Koskinen.

Pappissääty: Aleksander Auvinen, Elis Bergroth, O. I. Colliander, J. R. Forsman, Arvid Genetz, J. I. Gummerus, G. A. Heman, Johannes Ilmanen, Gustaf Johansson, Niilo Karlsberg (tilalle samanmielinen ja säätyyn kuulunut Eero Hyvärinen), Eljas Lönnrot, Herman Råbergh, H. E. Schroderus, K. A. Schroderus, Johannes Schwartzberg, I. M. Tallgren, A. G. Walle, J. V. Vartiainen.

Porvarissääty: K. K. Relander.

Talonpoikaissääty: maisteri J. R. Forsman (Hämeenkyrö, tilalla säätyyn kuulumaton varajäsen), J. H. Hakulinen, Yrjö Halonen, Taneli Nykänen, Antti Punttala, Erik Pöysti, Juho Torppa, (Mauno Rosendalin varamiehenä Antti Tuomikoski), Kaarlo Värri.

PERUSTUSLAILLISET

Aatelissääty: Th. Rein, A. M. Schauman, Eric von Troil (maasta karkotettuna sai säätyyn kuulumattoman varamiehen).

Pappissääty: Adiel Bergroth, I. A. Björklund, K. O. Fontell, I. R. Forsman, Edvard Hannula, Juuso Hedberg, J. F. Hellman, Robert Hermanson, Gustaf Petterson, T. N. von Pfaler, S. W. Roos, G. G. Rosenqvist, V. T. Rosenqvist, E. N. Setälä, K. A. Troberg, A. W. Wallin (maasta karkotettuna sai samanmielisen ja säätyyn kuuluneen varamiehen J. J. Simeliuksen), L. A. Wennerström.

Porvarissääty: J. F. Barck, Albert Luoma, Heikki Renvall, Mauno Rosendal (karkotettuna sai varamiehekseen Antti Tuomikosken, ks. edeltä), Fredrik Stenström, F. W. Sundvall.

Talonpoikaissääty: K. V. Koskelin.

LÄHTEITÄ: *Kirk.kok. ptk. 1903*, 5–10; säätyhistorioiden matrikkeliosat (*Österbladh* 1933–1934 II, *Nordenstreng* 1920–1926 V, *Hytönen* 1923–1926 II); *Suomen säätyvaltiopäiväin pöytä- ja asiakirjain sisällysluettelo 1809–1906* II.

Valtiopäiväkokemuksesta vrt. *Saksman* 1969, 66s; *Mikko Juva* 1976, 41 taulukko 11. – Vaikka vuoden 1903 tilannetta kuvaamaan on käytetty myös myöhempien vuosien (1904 ja 1905) valtiopäivävaaleja koskevia tietoja, voidaan menettelyä puolustaa sillä, että ratkaiseva poliittinen jakautuminen, joka myös osoittautui sangen pysyväksi, oli tapahtunut jo ennen kirkolliskokousedustajien vaalia.

TAULUKKO 2

Vuoden 1903 kirkolliskokousedustajien jakautuminen poliittisen suunnan ja valtiopäiväsäädyn mukaan (vaalin tuloksen perusteella, suluissa lopullinen kokoonpano)

SUUNTA	SÄÄTY aateli	papisto	porvaristo	talonp.s.	Yht.
myöntyvyys	2	18	1	8	29
perustuslaillisuus	3 (2)	17	6 (5)	1	27 (25)
YHTEENSÄ	5 (4)	35	7 (6)	9	56 (54)

N = 85

tä talonpoikaissäädystä tuli lähes yksinomaan myöntyvyysmielisiä ja porvarissäädystä perustuslaillisia edusmiehiä, pappissäädystä taas lähes yhtä monta kummankin suuntauksen kannattajaa. Jos pappissäädyn jäsenistä jätettäisiin pois virka-asemansa perusteella itseoikeutetut neljä myöntyvyysmielistä piispaa, olisi tässä ryhmässä perustuslaillisilla ollut jopa kolmen edustajan enemmistö. Kun valtiopäivämiesten lisäksi muutamien muiden kirkolliskokousedustajien selvä puoluekanta voidaan osoittaa [27], oli vähintään kolme neljännestä (76 %) edusmiehistä ryhmittynyt uuden puoluejakoa määräävän tekijän mukaisesti. Tämä politisoituminen oli papiston osalta jopa täydellinen, sillä siinä olivat mukana — niin kuin jo on käynyt ilmi — kaikki papilliset edusmiehet. [28] Yleispolitiikka lienee siten vaikuttanut melkoisesti kirkolliskokousedustajien valintaan, vaikka esim. herätysliiketaustalla oli luonnostaan oma merkityksensä. [29]

---

[27] Papeista perustuslailliset Nathanael Borg (edellä n. 10) ja J. A. Heikel (*Murtorinne* 1964, 211) ynnä myöntyvyysmieliset K. A. Hildén (*Murtorinne* 1964, 203) ja K. V. Petrell (*Österbladh* 1933–1934 II, 454, 460) sekä maallikoista perustuslailliset hovioikeudenneuvos I. L. F. Östling (Collianderin nootissa 30 mainittu päiväkirja, [53]) ja kanttori Kaarlo Nyman (nuorsuomalaisen puolueen jäsen vuodesta 1906, mm. kansanedustajaehdokkaana v. 1908 nimellä K. Kartio) ynnä myöntyvyysmieliset maanviljelijät Isak Hollmén-Hauta (suomalaisen puolueen jäsen ja talonpoikaissäädyn valitsijamies v. 1905: VA SPA 18 N:o 67), Mikko Jaskari ("oppi-isänä" Wilh. Malmberg) ja Anton Konkola (suomalaisen puolueen jäsen vuodesta 1905). Myös von Troilin varamieheksi tullut varatuomari Harald Boucht oli perustuslaillinen (Collianderin päiväkirja, [53]).

[28] *Saksman* (1969, 60) on saanut poliittisesti sitoutuneiden edusmiesten osuudeksi 48 %.

[29] Poliittisen ja kirkkopoliittisen taustan välistä suhdetta kuvaa jollakin tavalla se, että Juva on luetteloinut eri uskonnollisiin liikkeisiin kuuluvaksi v. 1903 vain 39 edusmiestä. Tosin

Kirkolliskokouksen vaalivalmisteluista ja -tuloksista oli väistämättömänä seurauksena, että poliittinen vastakohtaisuus tuli näkyviin myös itse kokouksessa, tosin ei niinkään sen varsinaisia asioita käsiteltäessä kuin epävirallisissa yhteyksissä. Kokouksessa oli havaittavissa "valtiollisten puolueiden ottelua", niin kuin arkkipiispa myöhemmin kirjoitti päiväkirjaansa. [30]

Sen lisäksi että ns. ensimmäisen sortokauden valtiollinen kysymys lähensi kirkollisen ja raamatullisen suunnan edustajia toisiinsa, se jakoi *herännäisyyden* ja *evankelisen liikkeen* kahteen eri leiriin. Niinpä herännäisjohtaja Wilh. Malmberg ja häneen liittyneet eteläpohjalaiset asettuivat myöntyvyyskannalle, kun taas liikkeen huomattavan maallikon rehtori Mauno Rosendalin ympärille ryhmittyneet keski- ja pohjoispohjalaiset kannattivat vastarintaa. Tällöin Malmberg saattoi toistaa jo 1880-luvun lopulta lähtien esittämiään varoituksia nuorsuomalaisen ja ruotsalaisen ryhmän vihamielisyydestä uskontoa ja kirkkoa kohtaan, kun taas Rosendalilla oikeuden periaatteen tähdentäminen vei voiton aiemmista kristillis-kansalliselta pohjalta nousseista epäluuloista nuorsuomalaisia aatteita kohtaan. Herännäisyyteen tuli näin vaikuttamaan kaksi poliittista perinnettä: vanhasuomalainen, mutta samalla poliittisesta sitoutumisesta varoittava sekä perustuslail-

---

jälkimmäinen ryhmä näyttää myös siihen asti joka kerta olleen säätyedustajien joukkoa pienempi. *Mikko Juva* 1976, 41, 44, taulukot 11 ja 15.

30 HYK YA Johanssonin pvk. 4.12. 1908; *Mikko Juva* 1976, 79; *Murtorinne* 1964, 245 (myös n. 28); *Yrjö J. E. Alanen* 1947 a, 384–386. Uutena vuoden 1903 kirkolliskokouksen kulkua ja taustakuvioita koskevana lähteenä on mainittava piispa O. I. Collianderin kirjoittamat muistiinpanot (VA OIC 4 Vihko 6 Kyrkomötet 1.9.–30.9. 1903). Collianderin mukaan (s. [2]) arkkipiispa Johansson oli maininnut, että hallitusvallan taholta pidettiin erityisen tarkasti silmällä kokousedustajien käyntejä kahdessa sikäläisessä poliittisessa klubissa. "Kagaaliedustajien" demonstraatioista arkkipiispan tarjoamien päivällisten, Råberghin syntymäpäivän ja kokouksen arkkipiispalle tarjoamien päivällisten yhteydessä s. [6] ja [53]. Kokouksen yhteydessä pidetystä piispainkokouksesta s. [10], [23]–[25]. Jälkimmäinen kokous teki – vain Juuso Hedbergin vastustaessa – päätöksen, että tuomiokapitulien tuli muistuttaa papistoa kutsuntatodistuksen vaatimisesta avioliittokuulutuksen ehtona. Tämän päätöksen toimeenpanemisesta jouduttiin kuitenkin sen herättämän vastustuksen vuoksi vielä kirkolliskokouksen aikana luopumaan: s. [61]. Siksi kysymyksen esille ottamisesta ei ole myöskään mainintaa virallisessa pöytäkirjassa. *Piispainkok. ptk.* [1936], 15.9. 1903. Hedbergin jäämisestä yksin piispainkokouksessa myös VA JH Hedberg tyttärilleen 16.9. 1903. Kutsuntatodistusasiasta vrt. *Murtorinne* 1964, 243s. Johanssonin alkuperäistä kantaa valaisevat myös hänen kirjeensä Herman Råberghille (HYK HR 4.5. ja 10.5. 1903).

linen, eettis-individualistisia näkökohtia korostava. [31]

Evankelisen liikkeen papisto taas osoittautui pääosaltaan perustuslaillisen suunnan kannattajaksi. Tätä asennoitumista selittävät liikkeen perinteinen kaksikielisyys ja sen papiston osuus ns. Fraternitas-liiton toiminnassa, evankelisten johtajan Johannes Bäckin irtautuminen vanhojen suomenmielisten määräysvallasta ja liikkeen ajautuminen kirkolliseen oppositioasemaan 1890-luvun puolivälissä. [32] Alueellisesti ja yhteiskunnallisesti evankelisen liikkeen jäsenistö taas painottui Etelä- ja Länsi-Suomen kaupunkeihin, niiden säätyläistöön ja keskiluokkaan. [33] Tämä oli liittämässä evankelisia pikemmin perustuslaillisuuteen kuin vanhasuomalaisuuteen, talonpoikaisen maaseudun liikkeeseen. Tosin valtiopäivien talonpoikaissäädyssä nähtiin vanhasuomalaiseen puolueeseen kuuluvia evankelisia maallikkoja jopa puhemiehen paikalla. [34]

Myöntyvyyspolitiikkaa asettui kirkon piirissä innokkaimmin tukemaan Elis Bergroth lähimpine taistelutovereineen. Harjoittaessaan eri puolilla maata raittiusasian varjolla kagaalin vastaista propagandatoimintaa hän toimi kiinteässä yhteistyössä Yrjö-Koskisen kanssa. [35] Juuri tämän lavastamien raittiusagitaattorin matkojen keskeltä Bergroth kirjoitti Vartijaan ohjelmakirjoituksen routavuosien kiperästä kysymyksestä, papiston suhteesta politiikkaan. Tällöin hän vaati lehden alkuperäisen kannan mukaisesti, että *kirkko* kirkkona oli pidettävä valtiollisista taisteluista vapaana. Yksityisenä kansalaisena *papin* oli lupa toimia valtiollisellakin alalla vakaumuksensa mukaan, mutta kirkollisessa virassaan hänen tuli toimia niin, ettei kirkko hänen kauttansa tullut vedetyksi valtiollisiin taisteluihin. [36] Bergrothin perustuslaillisista vastustajista hänen periaatteensa täytyi tuntua syvästi ristirii-

---

[31] *Olavi Kares* 1941–1952 III, 266–306; *Murtorinne* 1964, 201s, 204–206; *Lindström* 1973, 37–41; *Seppo* 1970, 207, 233s; *Taipale* 1980, 105–117.

[32] *Murtorinne* 1964, 207s; *Lindström* 1973, 41–43.

[33] *Lauri Koskenniemi* 1967, 275s; *Soikkanen* 1978, 76.

[34] Ks. s. 26 ja 65.

[35] *Murtorinne* 1964, 192s, 203s, 213; *Rommi* 1964 a, 330s; *Rafael Koskimies* 1974 III, 232s. Kirkollispäällikön jättäessä senaatin v. 1899 Bergroth oli omistanut hänelle kirjoituksen, jossa kiitteli tätä hartaaksi kirkon ystäväksi ja jäseneksi (*Bergroth* 1899, 84–86). Yrjö-Koskisen erosta *Rommi* 1964 a, 237–241. Bergrothin rajattomasta Yrjö-Koskisen ihailusta myös *Bergroth* 1905 a, 131–135.

[36] *Bergroth* 1903, 93–96; *Sirenius* 1954, 220s. Sirenius pitää Bergrothia tämän ohjelmakirjoituksen perusteella ihanteellisesti "puoluemielestä vapaana".

taiselta hänen toimintansa kanssa, joka perustui yksityisen kansalaistoiminnan väljään, fennomaaneille jo vanhastaan ominaiseen ei-poliittiseen tulkintaan.

Bergrothin tavoin A. O. Blomberg torjui kirkon sitoutumisen "valtiolliseen puoluepalvelukseen" [37], mikä ei estänyt häntäkään yksityisenä kansalaisena yhtymästä Yrjö-Koskisen järjestämään kagaalin vastaiseen propagandakampanjaan. Siihen osallistui vielä mm. nuori pastori K. R. Kares. [38] Sittemmin Bergroth ja Blomberg osoittivat myöntyvyysmielistä aktiivisuuttaan esiintymällä kenraalikuvernööri Bobrikovin murhan johdosta kerätyn valitteluadressin toimeenpanijoina. [39]

Papiston politikoimisen torjuivat kaikkein selvimmin raamatullisbeckiläistä suuntaa edustavat arkkipiispa Gustaf Johansson ja Savonlinnan hiippakunnan piispa O. I. Colliander. Perinnäisen pietistisen käsityksen mukaisesti he näkivät kirkonmiesten poliittisen toiminnan sekaantumiseksi näille kuulumattomaan "vieraaseen virkaan". Tosin piispat joutuivat olosuhteiden pakosta tinkimään opillisesta käsityksestään ja hyväksymään työskentelyn valtiopäivien pappissäädyssä. Tämän piiriin kuuluva poliittinen toiminta antoi Collianderin mukaan kannettavaksi kylliksi "vierasta taakkaa", vaikka se olikin nähtävä samalla Jumalan antamaksi kutsumukseksi. Sitä vastoin oman seurakunnan ulkopuolella tapahtuva politikointi oli papille ehdottomasti sopimatonta. Colliander pysyi johdonmukaisesti Raamatusta löytämänsä periaatteen kannalla eikä jättänyt tilaa poliittiselle tarkoituksenmukaisuudelle. Niinpä hän hengellisen esimiehen arvovallalla joutui puuttumaan Elis Bergrothin edellä selostettuun valtiolliseen valistustoimintaan. Poliittisesti samanmieliselle, vaikkakin kirkkopoliittisesti eri suuntaan kuuluvalle alaiselle annettu ohje oli yksiselitteinen:

> Jumala ei ole kutsunut meitä pappeja poliitillisiksi agitaattoreiksi, vaan evankeliumin saarnaajiksi ja sielunpaimeniksi. [40]

---

37 *Blomberg* 1899, 19s, 23s.

38 *Murtorinne* 1964, 216s; *Rommi* 1964 a, 330.

39 *Murtorinne* 1964, 250.

40 *Turun hpk. ppk. ptk. 1902*, 64s; VA EB Colliander Bergrothille 25.3. 1903; *Murtorinne* 1964, 102s, 121s, 215s; *Sorvą* 1980, 100–102. Johanssonin suhteesta valtiopäivätyöhön myös *Yrjö J. E. Alanen* 1947 a, 261s; *Sentzke* 1949–1957 II, 141s; hänen aiemmasta asennoitumisestaan puolue-elämään *Kuoppala* 1963, 240s.

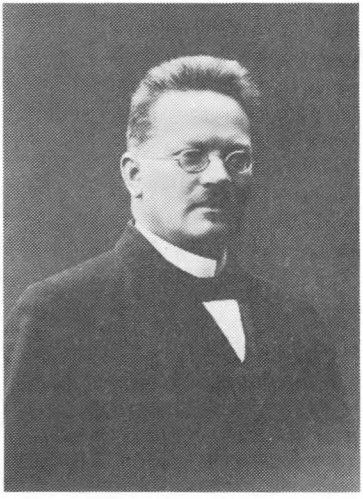

Luterilaisen kirkon piispat vuosisadan vaihteessa. Entinen Kuopion ja Savonlinnan hiippakuntien piispa Gustaf Johansson (ylh. vas.) toimi arkkipiispana v. 1899–1930. Hänen vieressään on Porvoon piispa (1892–1920) Herman Råbergh. O. I. Colliander nimitettiin ensin Kuopion, sitten Savonlinnan hiippakunnan (1899–1924) piispaksi. J. R. Forsman (myöhemmin Koskimies) johti Kuopion (Oulun) hiippakuntaa v. 1900–1936. Museovirasto.

Ikään kuin lieventääkseen jyrkkiä sanojaan piispallinen esimies oli kuitenkin kohta valmis lausumaan Bergrothille tunnustuksen sanoja tämän osallistuttua Vartijan palstoilla erääseen poliittissävyiseen polemiikkiin. Papille ei nimittäin ollut sopimatonta kirjallinen toimi, jota saattoi harjoittaa omasta seurakunnasta käsin ja joka ei ehkäissyt sen hoitoa. [41] Tämän ohjeen muotoiluun vaikuttivat piispan vanhasuomalaiset sympatiat; Bergrothin kritiikin kohteena oli nimittäin ollut professori G. G. Rosenqvist, perustuslaillisten johtava teologinen auktoriteetti. Joka tapauksessa papin vastuu- ja vaikutusalue oli Collianderin käsityksen mukaan oman seurakunnan rajojen sisäpuolella.

Suomen kirkon muista piispoista myös Porvoon Herman Råbergh ja Kuopion (Oulun) J. R. Forsman kehottivat hiippakuntansa papistoa olemaan sekaantumatta routavuosien valtiollisiin kysymyksiin ja näin antoivat tukensa myöntyvyyssuunnalle. [42] Kun edellinen kuului kielipoliittisesti lähinnä maltillisiin ruotsinmielisiin [43] , Forsman oli jo sukulaisuussuhteittensa johdosta — Yrjö-Koskisen serkkuna — piispakunnan aktiivisin fennomaani. Niinpä hän oli mukana suunnittelemassa eräissä kunnissa järjestettyjä myöntyvyyssuunnan kokouksia. [44]

Kun myöntyvyysmielisten pappien poliittiset kannanotot yleensä — ja kirkollisen ja raamatullisen suunnan edustajien erityisesti — liittyivät läheisesti heidän perinnäisiin opillisiin ja yhteiskunnallisiin käsityksiinsä, niin eräille *Teologiseen lauantaiseuraan* kuuluville nuoren polven kirkonmiehille myöntyvyyskanta merkitsi ennen muuta poliittista menettelytaparatkaisua. [45] Niinpä oli tavallaan luonnollista, että juuri tämän ryhmän piiristä mm. Lauri Ingman, Erik Johansson ja Martti Ruuth asettuivat julkisesti kannattamaan professori J. R. Danielsonin v. 1901 laatimaa ohjelmakirjoitusta, joka perustui tilannetekijöiden tarkkaan arvioimiseen ja joka sittemmin kokosi hajalla olleen suomalaisen puolueen myöntyvyyssuuntauksen taakse. [46] Sen si-

---

41 VA EB Colliander Bergrothille 2.4. 1903.

42 *Murtorinne* 1964, 123; *Tuominen* 1975, 196.

43 *Tuominen* 1964, 369; 1975, 195.

44 VA EB Forsman Bergrothille 9.4. 1903.

45 *Murtorinne* 1964, 204, 292.

46 *Murtorinne* 1964, 165–167; *Rommi* 1964 a, 315, 320s; 1960, 112–115; *Torvinen* 1965, 245–256. Danielsonin helsinkiläisiä kannattajia oli yhteensä 59 (ei 50, vrt. *Rommi* 1964 a, 321, eikä 69, vrt. *Murtorinne* 1964, 166).

jaan Yrjö-Koskisen edellisenä vuonna ilmestynyt jyrkkä "Avoin kirje", jossa ilmeni myös hänen historianfilosofinen katsomuksensa, oli herättänyt kritiikkiä kirkonkin ja ennen muuta edellä mainitun nuorten teologien ryhmän piirissä. [47]

Danielsonin kirjasen kokoavaa merkitystä kuvaa hyvin se, että hänelle ilmaistiin tukea paitsi nuorten yliopistoteologien myös raamatullisen suunnan taholta. Niinpä piispa Colliander esitti yksityisesti kiitollisuutensa Danielsonille ja mainitsi täydellisesti hyväksyvänsä tämän mielipiteet. [48] Myös arkkipiispa Johansson sanoi täysin hyväksyvänsä Danielsonin kirjasen. [49] Maaseutupapeista mm. Vehkalahden kappalainen G. A. Taube asettui yksityiskirjeessä tukemaan Danielsonia, samalla kun hän piti Elis Bergrothin esiintymistä "vähemmän onnistuneena". [50]

Perustuslaillisen suuntauksen lähes ainoaksi teologiseksi auktoriteetiksi — ellei Mauno Rosendalin kansanomais-uskonnollista vaikutusta oteta huomioon — jäi professori G. G. Rosenqvist. Kantilaisperäisen eettis-individualistisen näkemyksensä mukaisesti hän katsoi ennen muuta erilaisen moraalisen perustan erottavan routavuosien puolueet toisistaan. Kun toinen suunta oli kaiken uhalla pitänyt kiinni laista ja oikeudesta, oli toinen taas noudattanut opportunistista konjunktuuripolitiikkaa. Rosenqvistin mukaan ei politiikassa kuitenkaan saanut irtautua yleisistä eettisistä periaatteista, vaan oli päinvastoin alistuttava niitä noudattamaan seurauksia pelkäämättä. [51] Perustuslaillisen ideologian kannalta oli varsin merkittävää, että arvovaltainen teologisen tieteen edustaja oli asettunut puolustamaan sen pääprinsiippiä — oikeuden postulaatin asettamista reaalipoliittisten laskelmien edelle [52] — ja että samaa ajattelutapaa noudatti osa luterilaisen kirkon papistosta.

Rosenqvist ei tyytynyt soveltamaan peruskatsomuksiaan vain ajankohtaiseen Venäjän-poliittiseen ryhmittymiseen, vaan tulkitsi teologi-

---

[47] *Murtorinne* 1964, 85s; *Rommi* 1964 a, 269–274; 1960, 103s; *Rafael Koskimies* 1974 III, 184–188.

[48] VA OIC Kopiebok 19 & VA D–K 1, Colliander J. R. Danielsonille 23.12. 1901.

[49] VA EK III, Muistelmia 1899–1905, 24s.

[50] Tauben mielipiteitä selostaa Erkki Kaila *Vartijassa* (1918, 131).

[51] *Murtorinne* 1964, erityisesti 284–293; *Lindström* 1973, 87–91; *Vikström* 1966 a, 289–304.

[52] *Hyvämäki* 1960 a, 76s.

sesti myös vastapuolen miesten kirkkokäsitystä. Niinpä vanhasuomalaisten johtaviin nimiin kuuluva ja kristillisestä vakaumuksestaan yleisesti tunnettu maallikko Agathon Meurman [53] edusti Rosenqvistin mielestä katolista eikä reformatorista kirkkokäsitystä halveksiessaan subjektiivisuuden ja persoonallisuuden oikeutta. Tällainen "katolisoiva, poliittisesti värittynyt uskontotyyppi" ei kuitenkaan professorin näkemyksen mukaan ollut alkuperäinen. [54] Myös suomalaisen puolueen johtava pappispoliitikko Elis Bergroth edusti Rosenqvistin mielestä "katolisoivaa" näkökantaa yrittäessään pelastaa kirkkoinstituution sitä kannattavien periaatteiden kustannuksella. [55] Pyrkiessään kaikki elämänpiirit kattavaan teologiseen kokonaistulkintaan Rosenqvist näki ajankohtaisessa perustuslaillisuuden ja myöntyvyyssuunnan vastakkainasettelussa paitsi osoituksen kahdesta erilaisesta moraalisesta asenteesta myös erään vaiheen "aitojen protestanttisten aatteiden" taistelussa "jäykkää katolista institutionalismia" vastaan. Arvioinnin kohteet edustivat paitsi vanhasuomalaista puoluetta myös kirkollista suuntaa. [56]

Yksi harvoja perustuslaillisen papiston periaatteellisia näkemyksiä selvitteleviä kirjasia oli Köyliön kirkkoherran Viktor Salmisen laatima "Papisto ja politiikki", jota levitettiin kagaalin toimesta jopa 10 000 kappaletta. Kirjoittaja pyrki torjumaan varoitukset sekaantumisesta politiikkaan toteamalla, että papisto oli yhtä kuin joukko kansalaisia, joka toiminnassaan halusi seurata 'kansaa'. Syytteisiin perustuslaillisten "bergeniläisyydestä", ts. kirkon- ja papistonvastaisuudesta kahden edellisen vuosikymmenen tapaan, Salminen vastasi huomauttamalla, että ruotsalainen puolue oli siinä suhteessa alkanut tehdä "parannusta". [57] Perustuslaillinen papisto näki tehtävänsä siten jollakin tavalla kokonaisvaltaisesti, niin kuin jo perustuslaillisten yleinen ideologiakin edellytti, eikä tehnyt vanhasuomalaisten virkaveljien tavoin eroa *kirkon* julkisen ja *papin* yksityisen roolin välillä.

---

[53] Esim. *Mikko Juva* 1956, 130; *Jossas* 1983.

[54] *TA* 1904, 282–285.

[55] *TA* 1906, 277. – Myöntyvyyssuuntauksen edustajien "katolisesta hengestä" myös *Murtorinne* 1967, 24s.

[56] Meurmanista kirkolliseen suuntaan kuuluvana maallikkona *Murtorinne* 1964, 203; *Jossas* 1983.

[57] *V. Salminen* 1903 (E 668).

Kirkon sisäinen polarisoituminen, joka oli ilmennyt mm. vuoden 1903 kirkolliskokouksen vaaleissa ja itse kokouksessa, tuli entistä selvemmin näkyviin valittaessa seuraavana vuonna edustajia pappissäätyyn. Heijastuihan puoluetaistelu tällöin varsinaisesti ensimmäistä kertaa toisen säädyn valitsijakuntaan [58], kun se oli näkynyt porvaris- ja talonpoikaissäädyn vaaleissa jo 1880-luvulla [59]. Puoluesidonnaisuus rikkoi ensimmäistä kertaa selvästi myös hengellisen säädyn rajat, vaikka papisto oli aiemminkin valinnut huomattavia maallikkoja edustajikseen. [60]

Tästä oli osoituksena suomalaisen puolueen johtajaksi kohonneen J. R. Danielsonin [61] valinta ja sen valmisteluprosessi. Valtiopäivien ajankohdan ollessa — lokakuussa 1902 — vielä tuntematon itse vanha Yrjö-Koskinen oli nimittäin maininnut kirjeessä Elis Bergrothille, ettei yliopisto enää valitsisi Danielsonia, minkä vuoksi tämä piti panna professori Otto Donnerin sijaan. [62] Donner, joka oli kääntynyt vanhasta suomenmielisestä perustuslailliseksi [63], oli ollut valtiopäivillä Turun hiippakunnan papiston valitsemana. [64] Danielsonin valtiopäiväuran jatkumista pappissäädyssä ei kuitenkaan turvattu — ilmeisesti Donnerin edelleenkin yli puoluerajojen nauttiman kannatuksen vuoksi [65] — Turun vaan Porvoon hiippakunnan papiston toimesta, jolle Bergroth oli valtiopäiväkutsun tultua elokuussa 1904 tunnetuksi osoittanut Vartijassa tätä tarkoittavan vetoomuksen. Porvoon hiippakunnan papiston edustajaksi valtiopäiville valittiin toinenkin vanhasuomalainen maallikko, professori Allan Serlachius. [66]

---

58 *Murtorinne* 1964, 267; *Jutikkala* 1974, 41.

59 *Rommi* 1974 b, 388–390; *Jutikkala* 1974, 137s.

60 Mm. arkkihiippakunnasta vuodesta 1899 lähtien professorit Otto Donner ja Robert Hermanson (*Österbladh* 1933–1934 II, 323s, 373s). Österbladh mainitsee matrikkelissaan (s. 615) virheellisesti Donnerin tulleen näiden vuosien (1899 ja 1900) valtiopäiville entiseen tapaan Turun hiippakunnan koulunopettajien valitsemana. Vrt. myös *Jutikkalan* (1974, 40s) selostusta Donnerin vaalikorporaatioista. Österbladhin matrikkeli on Hermansoninkin osalta (s. 635s) puutteellinen.

61 *Rantakari* 1964, 349; *Rommi* 1964 a, 293s; *Torvinen* 1965, 307.

62 HYK Yrjö-Koskisen kirjeet Bergrothille (9.10. 1902).

63 *Rantakari* 1964, 316; *von Bonsdorff* 1947, 26; *Rommi* 1964 a, 304.

64 Ks. edellä nootti 60.

65 *Österbladh* 1933–1934 II, 455; *Murtorinne* 1964, 270.

66 *Vartija* 1904, 283; *Österbladh* 1933–1934 II, 461. Vielä ennen vaalien toimittamista vanhasuomalainen rovasti Josua Johansson vetosi Danielsoniin, että tämä suostuisi edusta-

Vuoden 1904 valtiopäivävaaleissa papisto osoittautui ainoaksi säädyksi, johon myöntyvyysmieliset saivat enemmistön. Yleistä mielipidettä uhmaten papisto seurasi arkkipiispansa linjaa. [67] Perustuslaillinen suunta oli kuitenkin onnistunut järkyttämään pappissäädyn piirissä siihen asti vallinneita puoluesuhteita. Johanssonin valtiollinen paino taas näkyi siinä, että hänet juuri syksyllä 1904 nimitettiin valtakunnanlainsäädännön rajoja määrittelemään asetettuun suomalais-venäläiseen ns. Tagantsevin komiteaan; hän oli kuulunut myös asiaa valmistelleeseen senaatin asettamaan valiokuntaan. [68]

3. *TYÖVÄENKYSYMYS JA PAPISTO*

1800-luvun loppuvuosikymmeninä suomalaiset kirkonmiehet joutuivat ottamaan kantaa vähitellen voimistuvaan työväenliikkeeseen. Aluksi kiinnostus tähän uuteen yhteiskunnalliseen ilmiöön oli lähinnä teoreettista ja perustui Keski-Euroopan oloista välittyneisiin tietoihin. Parhaiten oli kirkonmiehistä perehtynyt työväenkysymykseen professori A. F. Granfelt. Hän esitti jo 1870-luvulla oman sosiaalipoliittisen ohjelmansa, joka saksalaisen katederisosialismin periaatteiden mukaisesti pyrki suojelemaan työväestöä vapaan kilpailun aiheuttamilta epäkohdilta. Pääasiassa suomalaisen puolueen piirissä Yrjö

---

maan nimenomaan Porvoon hiippakunnan papistoa, vaikka turkulaisetkin hänet valitsisivat (VA D–K 3 Josua Johansson J. R. Danielsonille 12.10. 1904). – Danielsonin ja Serlachiuksen tapauksissa oli siis kysymys selvästä puoluepolitiikasta eikä enää siitä, että papisto olisi yliopiston valitsijakuntaa paremmin pitänyt huolen siitä, ettei heidän "kykynsä ja kokemuksensa mennyt säädyltä hukkaan". Vrt. *Jaakko Gummerus* 1933, 430. Papisto saattoi vuoden 1869 valtiopäiväjärjestyksen mukaan äänestää yliopiston professoria tai koulumiestä, jolla oli omassa korporaatiossaan äänioikeus (*Jutikkala* 1974, 33).

67 *Murtorinne* 1964, 274–276. Vuoden 1904 vaalien puoluekohtaisesta valmistelusta ja edustajien ryhmittymisestä myös *Österbladh* 1933–1934 II, 454–457, 463–467; *Murtorinne* 1964, 267–276; *Tuominen* 1964, 142; *Jutikkala* 1974, 41. Vaalien jälkeisiä puoluesuhteita valtiopäivien pappissäädyssä kuvaa piispa O. I. Colliander päiväkirjassaan, jota aiempi tutkimus ei ole voinut käyttää. VA OIC 4 Vihko 14 b Dagboks-Anteckningar från tiden för Lagtima landtdagen 1904–1905.

68 *Johansson* 1921, 98s; *Österbladh* 1933–1934 II, 448s.

Koskisen johdolla harjoitettu katederisosialistinen pohdinta sai täten merkittävän lisän kirkolliselta taholta. [1]

Lähinnä Saksan sosiaalidemokratian kristinuskonvastaisuudesta kiirineiden viestien vaikutusta oli, että sosialismi leimattiin täällä jumalattomuuden poltinmerkillä jo ennen sen tuloa Suomeen. Tämä vaikutelma ei voinut muuttua toiseksi silloinkaan, kun kotimaisen työväenliikkeen edustajat eivät vielä olleet nähneet aatteensa sisällössä kirkon- tai uskonnonvastaisia elementtejä. Olihan työväenliikkeen nousu kuitenkin jyrkässä ristiriidassa papiston sääty-yhteiskuntaa ihannoivan patriarkallis-konservatiivisen yhteiskuntakäsityksen kanssa. Lisäksi nimenomaan Johanssonin ja Collianderin johtama raamatullinen suunta asennoitui torjuvasti uudenaikaiseen yhdistystoimintaan. Ilmeisesti juuri näistä taustatekijöistä selittyy myös papiston ns. wrightiläiselle työväenliikkeelle antaman tuen vähäisyys, vaikka wrightiläisyys ideologisesti ei ollutkaan kaukana papiston perinteellisestä yhteiskuntakäsityksestä; pyrkihän se toiminnallaan nimenomaan estämään sosialismin leviämisen. [2] Tosin wrightiläisyys teollistuvan yhteiskunnan urbaanisena ilmiönä saattoi myös tuntua vieraalta perinteelliseen agraariseen ympäristöön tottuneesta papistosta.

Työväenliikettä ei papiston taholla nähty kuitenkaan pelkästään ideologiselta kannalta, vaan sen yhteiskunnallinen oikeutus ja pohja saatettiin tunnustaa. Erityisesti 1890-luvun nuoren teologipolven keskuudessa ilmeni mielenkiintoa sosiaalisia kysymyksiä kohtaan, mikä pani sen tutustumaan myös kristillis-sosiaaliseen liikkeeseen Saksan ja Englannin esimerkkien pohjalta. Tällöin ei tyydytty pelkästään kirjallisuudesta saatuihin tietoihin, vaan lähdettiin varsin monissa tapauksissa ulkomaanmatkalle. Ulkomaisen opinkäynnin vaikutus uusien yhteiskunnallisten katsomusten omaksumiseen papiston keskuudessa olikin varsin tuntuva. [3]

---

[1] *Kuoppala* 1963, 112–123, *Mikko Juva* 1960 a, 120–122; *Eräsaari & Rahkonen* 1975, 41s. Suomalaisesta katederisosialismin harrastuksesta *Eskola* 1962, 395–398; *Alapuro & Alestalo* 1973, 88s; *Lindström* 1973, 96; *Soikkanen* 1975, 20. – Granfeltin ohella sosialismiin oli perehtynyt Porvoon piispa F. L. Schauman, joka v. 1875 laati sen historiasta kokonaisesityksen (*Kuoppala* 1963, 140s).

[2] *Mikko Juva* 1960 a, 121–124; *Soikkanen* 1961, 140–143; 1960 c, 60s; 1960 d, 11–13; *Kuoppala* 1963, 156s, 210s, 292.

[3] *Soikkanen* 1961, 147; 1960 d, 15; *Mikko Juva* 1960 a, 125; 1963, 327. Papiston opintomatkoista ja tutustumisesta Saksan kristillis-sosiaaliseen liikkeeseen erityisesti *Åberg* 1977, 60–64.

Martti Ruuth, kristillis-sosiaalisten aatteiden nuori esittelijä. Ulkomaanmatkalla Hallessa v. 1895 otettu kuva. Museovirasto.

Ulkomaiden kristillis-sosiaalisia aatteita esitteli Suomessa varhaisimmin ja perusteellisimmin nuori Martti Ruuth. Englannissa vaikuttaneen kristillisen sosialismin hän katsoi osoittaneen, että yhteiskunnan rauhallinen kehittäminen oli vielä mahdollista, kunhan alempien ja ylempien yhteiskuntaluokkien välinen juopa poistettaisiin. Tällöin kirjoittaja ei ajatellut lähinnä yhteiskuntaluokkien taloudellisten erojen tasoittamista, vaan henkisten yhteyksien rakentamista niiden välille. Ainoa kriittinen reunahuomatus Ruuthilla oli, ettei kristinopista sittenkään voinut johtaa absoluuttista sosiaalista systeemiä, niin kuin englantilaiset luulivat. [4]

Näkemyksensä rauhallisen kehityksen suotavuudesta ja kertakaikkisen kristillis-yhteiskunnallisen ohjelman mahdottomuudesta Ruuth toisti myös selostaessaan — tällä kertaa omakohtaisen kokemuksen pohjalta [5] — Saksan evankelis-sosiaalisen liikkeen vaiheita. Kirjoittaja ilmaisi myötätuntonsa sen radikaalille nuorelle siivelle, joka pastori Friedrich Naumannin johtamana oli irtautunut konservatiivisen puolueen holhouksesta. Ruuth kiinnitti huomiota myös siihen, että

[4] *Ruuth* 1894, 261, 277–279; *Veikkola* 1972, 43s; *Kuoppala* 1963, 227s. Englannin kristillisestä sosialismista *Tergel* 1981, 113–136.

[5] *Ruutu* 1963, 276, 278, 287, 296s.

katederisosialistisen suuntauksen oppi-isä Adolf Wagner oli alusta pitäen ollut mukana evankelis-sosiaalisessa liikkeessä. Kosketellessaan vielä papiston suhdetta politiikkaan kirjoittaja tähdensi, että vaikka papin varsinainen toimi edellyttikin varovaisuutta, hän oli evankelisen käsityksen mukaan *kansalainen* yhtä lailla kuin muutkin. Häntä ei siis saanut erottaa politiikasta. Toisaalta pappi oli sen ilmiöiden tuntijana vain "maallikko" eikä papinviran hoitaminen sopinut yhteen puoluejohtajana toimimisen kanssa; niinpä Ruuth totesi Naumanninkin eronneen papinvirasta. [6]

Työväenkysymykseen perehtyminen oli näin johtanut Ruuthin pohtimaan teoreettisesti myös sellaisia Suomessa ennen pitkää ajankohtaisiksi osoittautuvia kysymyksiä kuin papiston politikoiminen ja kristillisen puolueohjelman oikeutus. [7] Hän oli välittänyt mm. sen lähinnä meikäläisiä vanhasuomalaisia yliopistopiirejä varmaankin kiinnostaneen tiedon, että kristillis-sosiaaliseen toimintaan saattoi liittyä katederisosialistinen harrastus. Adolf Wagnerin katederisosialistista suuntausta Saksan kristillis-sosiaalisen liikkeen yhteydessä esitteli samoihin aikoihin myös pastori J. V. Vartiainen. [8] Ei liene ollut sattuma, että tältä pohjalta nousseeseen ulkomaille kohdistuvaan kiinnostukseen liittyi myös vanhasuomalainen yhteiskunnallinen harrastus. Tätä osoittaa sekä Ruuthin että Vartiaisen osallistuminen joulukuussa 1899 pidettyyn jakamattoman suomalaisen puolueen "puoluekokoukseen". [9]

Kun Martti Ruuth esitteli työväenkysymystä lähinnä teoreettiselta kannalta kysymättä, mitä Suomen kirkon olisi tehtävä, paneutui puo-

---

6 *Ruuth* 1896, 21s, 34, 40s, 45–56; 1898, 26, 83–86; *Veikkola* 1972, 44s; *Kuoppala* 1963, 243s. Naumannin kristillis-sosiaalisista näkemyksistä myös *Naumann* 1908, hänen elämänvaiheistaan esim. *Antti J. Pietilä* 1918, 83–89. Wagnerista *Schick* 1970, 49–63, 81.

7 Ruuthin omakin näkemys tuli selvästi ilmi hänen esitellessään Saksan kristillis-sosiaalisen liikkeen piirissä v. 1896 perustettua uutta liittoa, kansallissosiaalista yhdistystä. Kun sen nimessä ei ollut mukana kristillistä elementtiä, ei syynä ollut hänen mukaansa kristinuskon halventaminen, vaan pelko halventaa kristinuskoa sekoittamalla se politiikkaan niin, että kristinuskosta tehtäisiin poliittinen puolueasia, jonkin poliittisen puolueen monopoli. *Ruuth* 1898, 79–82. – Saksan kristillis-sosiaalisen liikkeen vaiheista *Hermelink* 1951–1955 III, 293–321; *Schick* 1970, 76–95.

8 *Vartiainen* 1896, 350–364.

9 Osanottajaluettelo VA SPA 3; ks. liitettä 4. – Ruuth piti itseään leikillisesti sosialistina. Lauri Ingmanin saamassa kappaleessa vuonna 1898 julkaistua tutkielmaa oli omistuskirjoitus: "Veli Laurentiukselle kiitollisella ystävyydellä hänen sosialistinen ystävänsä, tekijä." HYTTK Ruuth, Opera minora.

lestaan kirkkoherra A. O. Blomberg jo käytännön seurakuntapappina nimenomaan jälkimmäiseen puoleen. Hänkin oli perehtynyt sosiaaliseen kysymykseen ulkomailla ja selosti papistolle laajasti kokemuksiaan. Blombergin kirjoituksista kuvastui varsin selvästi kritiikki papiston perinteistä yhteiskuntakäsitystä kohtaan. Kristinusko ei hänen mukaansa tuntenut säätyerottelua, ja yhteiskunnallisia oloja voitiin muuttaa. Kirkko ei saanut tyytyä ylimalkaisesti tuomitsemaan työväenliikettä, mikä vain johtaisi Saksan esimerkin mukaisesti antikristilliseen sosiaalidemokratiaan. Sitä vastoin kirkon oli asetuttava tukemaan työväestön oikeutettuja pyrkimyksiä elinehtojensa parantamiseksi: sen oli "ajettava köyhän ja heikon asiaa niin pitkälle kuin Kristuksen evankeliumi vaatii ja sallii". Nimenomaan yhteiskunnallisista syistä, ts. siksi että se hänen mielestään ajoi sorrettujen kansanluokkien asiaa, Blomberg asettui myös tukemaan suomalaista puoluetta. Samalla hän tosin torjui, kuten jo on mainittu, kirkon puoluepoliittisen sitoutumisen. [10]

Blombergin vomakas vetoomus yhteiskunnallisen oikeudenmukaisuuden puolesta nousi suomalaisuusliikkeen sosiaalisen tasa-arvoisuuden vaatimusten pohjalta. Tähän viittaa sekin, että hän oli jo v. 1884 asettunut jyrkän kansanvaltaiselle kannalle äänioikeusasiassa ilmaisemalla Uuden Suomettaren pääkirjoituspalstalla kannatuksensa yksikamariselle eduskunnalle. [11] Blombergin toiminta myöntyvyyspolitiikan puolesta routavuosina ei myöskään ollut ristiriidassa hänen aiempien kannanottojensa kanssa; kuuluihan hänen tehtävänantajansa Yrjö-Koskisen ohjelmaan Venäjän-poliittisen alistumisen ohella radikaali sisäpoliittinen toiminta. [12]

Blombergin — osittain Ruuthinkin — kirjoituksissa ilmennyttä uutta yhteiskuntanäkemystä eivät kuitenkaan muut työväenkysymykseen paneutuneet papit olleet omaksuneet. Sosialismin vaatimus sääty- ja luokkaerojen poistamisesta nähtiin epäilyttäväksi "demokratismiksi", jonka juuret olivat Ranskan vallankumouksessa. [13] Yksi vallitsevan sääty-yhteiskunnallisen järjestelmän innokkaimpia puolustajia kirkollisella taholla oli ruotsinmielisen *Fraternitas*-ryhmän pappei-

---

[10] *Blomberg* 1899, 18–24, 56–61; *Kuoppala* 1963, 224s, 241–243, 247, 252–255, 358–365.

[11] *US* 299–300/22.–23.12. 1884, Lukekaa ja ajatelkaa!; *Österbladh* 1933–1934 I, 573.

[12] *Rommi* 1964 a, 333s.

[13] *Joos. Mustakallio* 1899, 118–122; *Kuoppala* 1963, 244, 362.

hin lukeutunut Emil Murén [14], joka samalla kuitenkin osallistui harvinaisen aktiivisesti, mm. omaa kristillis-yhteiskunnallista lehteä julkaisemalla [15], kirkon ja työväestön suhteiden pohdintaan. 1890-luvun lopulla, Suomen työväenliikkeen jo irtauduttua wrightiläisyyden vaikutuksesta, Murén toisti käsitystään, että sosialismi johtaisi turmiolliseen puoluevaltaan. Siksi hän myös asettui vastustamaan äänioikeusolojen uudistusta; jako säätyluokkiin oli parempi kuin jako puolueisiin, ja kansanvalta oli ristiriidassa Jumalan vallan kanssa. [16] Murén liittyi täten papiston perinteisiin patriarkallis-konservatiivisiin käsityksiin, vaikkakin hänellä oli kirkonmiesten enemmistöstä poikkeava ruotsinmielis-wrightiläinen tausta. Murén oli kuulunut Helsingin työväenyhdistykseen, mutta työväenliikkeen itsenäistyttyä hänet erotettiin näkemystensä vuoksi sen jäsenyydestä. [17]

Papiston piirissä vallitsi vielä vuosisadan vaihteessa optimistinen luottamus Suomen työväenliikkeen "syvien rivien" maltillisuuteen ja haluttomuuteen seurata radikaaleja johtajiaan. Tästä horjumattomasta asenteesta tarjoaa jo klassiseksi muodostuneen esimerkin kirkkoherra Elis Bergroth, jonka käsitys perustui hänen kansanopistokurssiensa työväen keskuudessa saavuttamaan suosioon. [18] Bergrothia pidettiin eräänlaisena sosiaalipoliittisena asiantuntijana paitsi kirkon myös suomalaisen puolueen piirissä. Niinpä hän sai joulukuussa 1903 pidetyssä vanhasuomalaisten "puoluekokouksessa" alustaakseen juuri yhteiskunnalliset kysymykset. Tällöin hän arvioi edellytykset kansan syvien rivien kaikinpuoliselle kohottamiselle hyviksi mm. sen

---

14 *Murtorinne* 1964, 40. Vrt. *Kuusanmäki* 1975, 52, 63, missä Murén on Helsingin kaupunginvaltuuston jäsenenä (1896, 1899–1902) luettu suomenmielisten ryhmään.

15 *Kuoppala* 1963, 244.

16 *Kuoppala* 1963, 349–357. – Murénin toimittaman *Isänmaan ystävän* ohjelmaan (0/1897) sisältyi yhteensä seitsemän ilmausta, joilla lehti pyrki sanoutumaan irti niin uskonnollisista kuin kansallisistakin puolueista. Vuoden 1900 alusta lukien lehti siirtyi filosofian tohtori Tekla Hultinin toimittamana selvästi "Päivälehden piiriin" ja sen kirjapainoonkin (*Kiiski* 1978, 94–96).

17 *Kuoppala* 1963, 163, 344, 357.

18 *Sirenius* 1954, 471–475; *Kuoppala* 1963, 162–164, 229, 281, 314s; *Mikko Juva* 1960 a, 361. – Samanlaisesta asenteesta Emil Murénilla *Kuoppala* 1963, 283, 375s, Wilh. Malmbergilla *Ranta* [1956], 17s ja Joos. Mustakalliolla *Joos. Mustakallio* 1899, 122, 126; *Kuoppala* 1963, 363s. – Muita 1890-luvulla työväenkysymystä julkisesti pohtineita pappeja olivat mm. Aleksander Auvinen, Edvard Hannula, Juho Koskinen, Frans Nordlund ja Viktor Salminen. *Kuoppala* 1963, 247, 230s, 256s, 279s, 358–365; *Mikko Juva* 1965, 61.

vuoksi, että köyhässä Suomessa järjestäytyneellä työväellä oli vähemmän aiheita taisteluun kapitalismia vastaan kuin ulkomailla ja maanviljelys oli suurimmaksi osaksi pienviljelijöiden käsissä. Henkisistä edellytyksistä alustaja mainitsi, että syvimmissä kansankerroksissa asui — suurkaupunkien köyhälistöä ja eräitä maaseudun piirejä lukuun ottamatta — vielä harras jumalanpelko ja siihen perustuva siveellinen tarmo; myös yhteydentunto ylempien ja alempien kansankerrosten välillä oli varsin elävä ja kansanvaltainen näkökanta laajalle levinnyt. [19] Vielä routavuosien aiheuttaman sisäisen polarisoitumisen ja Forssan kokouksen sinkoamien radikaalien vaatimusten jälkeenkin suomalainen yhteiskunta näytti siis Bergrothin mielestä elävän lähes patriarkallisessa sopusoinnussa.

Vaikka papiston piirissä osoitettiinkin 1890-luvun kuluessa tiettyä mielenkiintoa ja myötätuntoa työväenliikkeen pyrkimyksiä kohtaan, oli kirkon piispallisen johdon asennoituminen niihin yksiselitteisen kielteinen. Kaikki vuosikymmenen piispat tuomitsivat sosialismin epäuskon ja epäsiveellisyyden ilmaukseksi. [20] Kirkon ja työväenliikkeen suhteita kärjistivät sitä paitsi eräät paikallisella tasolla saarnatuoleista lausutut patriarkalliset kannanotot [21] sekä vuoden 1898 kirkolliskokouksessa yleisesti ilmaistu pelko työväestön vaikutusvallan kasvusta ja sen heijastuminen kokouksen äänioikeuspäätökseen; omaisuuteen perustuvasta ääniasteikosta ei nimittäin kokonaan luovuttu, vaikka sitä ehdotettiinkin supistettavaksi 25 ääneen. [22] Uuden vuosisadan puolella vielä arkkipiispa Johansson esitti ohjeellisen ja aikalaisten mieliin pysyvästi jääneen kantansa: kristitty ei voinut olla sosiaalidemokraatti. [23] Myös Kuopion piispa J. R. Forsman torjui sosialismin ihan-

---

19 *Suomalaisen puolueen kok. 1903*, 22–28; *Sirenius* 1954, 478–482.

20 *Kuoppala* 1963, 204, 210s, 236–238, 240s, 291–293; *Soikkanen* 1961, 141s, 146s; *Kortekangas* 1967, 57–60. Piispoista Råbergh oli vielä professoriaikanaan osallistunut Berliinissä v. 1890 pidettyyn kristillis-sosiaaliseen kongressiin: *Kuoppala* 1963, 184.

21 *Soikkanen* 1961, 140–142, 149; *Kuoppala* 1963, 232s.

22 *Kuoppala* 1963, 294–302; *Mikko Juva* 1976, 73; *Soikkanen* 1961, 150; *Vuorio* 1975, 48–52.

23 *Soikkanen* 1961, 147s. – Piispa Råbergh valitteli mm. v. 1901 pidetyssä Tampereen piispantarkastuksessa sosialismin leviämistä Suomeen (*Kortekangas* 1965 a, 276–278). Arkkipiispa Johanssonin kannanoton vaikutuksesta kertoo Arvo Tuominen (*Suomen Kuvalehti* 2/1976, 55s; ks. myös *Kansanaho* 1978, 342). – Eräs ajan merkki oli, että kirkkoherrat joutuivat seurakuntakertomuksissaan vuodesta 1902 lähtien vastaamaan mm. seuraaviin kysymyksiin: "Löytyykö työväenyhdistyksiä ja nuorisoseuroja? Missä hengessä ja suunnassa ne toimivat? Mitä vaikuttavat?" *Turun hpk. tklin kiertok.* 921/10.1. 1902 (liite, kohta V) ja 976/19.1. 1907.

teet "tasa-arvon ja veljeyden valtakunnasta" epärealistisena haaveiluna, mutta myönsi samalla sosialismin pyrkimykset työväenluokan aseman parantamiseksi monessa kohden oikeutetuiksi. [24] Vuoden 1903 kirkolliskokous puolestaan päätti nuorsuomalaisen Heikki Renvallin aloitteen pohjalta ryhtyä positiivisiin toimiin työväestön kirkollisen vieraantumisen torjumiseksi. Kokous anoi nimittäin hallitukselta määrärahaa esikaupunkien sielunhoidon järjestämiseksi. [25]

Suomen työväenliikkeessä oli uskonnollisilla katsomuksilla vielä 1890-luvun puolivälin jälkeen melkoinen kannatus. Kristilliset ja sosialistiset käsitykset saattoivat elää sulassa sopusoinnussa keskenään. Kirkon- ja papistonvastainen mielipide oli levinnyt vain suppean kärkiryhmän piiriin. Niinpä Suomen työväenpuolueen perustamisen yhteydessä v. 1899 katsottiin taktisesti viisaimmaksi jättää uskontokysymys pois puolueen ohjelmasta. Vähitellen kuitenkin sosialismin teoreettiset käsitykset omaksunut kärkiryhmä alkoi yhä aktiivisemmin tuoda esille ei ainoastaan kirkon- ja papiston- vaan myös uskonnonvastaisia näkemyksiään. Tällöin väitettiin toisaalta kristinuskon olevan ristiriidassa luonnontieteiden kanssa, toisaalta taas asetettiin kyseenalaiseksi kristillinen etiikka. Siihenastisen huippunsa tämä kehitys saavutti vuonna 1903 pidetyssä Forssan puoluekokouksessa, jossa Suomen sosiaalidemokraattinen puolue ulotti ns. Erfurtin ohjelman mukaiset vaatimukset myös kirkolliselle alalle. Forssan ohjelman kuuluisan viidennen pykälän mukaan uskonto oli julistettava yksityisasiaksi, kirkko erotettava valtiosta ja kirkolliset sekä uskonnolliset yhdyskunnat katsottava yksityisiksi yhdistyksiksi, jotka itse järjestävät sisäiset asiansa. Uskonnonopetus oli lisäksi poistettava kouluista. Ohjelman johdanto-osassa puolue vielä ilmoitti vastustavansa kaikkea valtiollista ja kirkollista holhousta. [26]

---

[24] *Kuopion hpk. ppk. ptk. 1902, 136s.*

[25] *Saksman* 1969, 109–111; *Mikko Juva* 1976, 83s; *Larkio* 1967, 65s; *Sirenius* 1930, 476. Aloitteentekijä ei kylläkään edustanut – vakavasti uskonnollisen ohella – "selvästi sosialistista elämänkatsomusta", kuten Sirenius väittää, vaan päinvastoin kuului myöhemmin nuorsuomalaisten oikeisto- l. *pääskys*siipeen.

[26] *Soikkanen* 1961, 142–157; *Borg* 1965, 32s; *Murtorinne* 1967, 13s; *Suomen työväenliikkeen historia* 1977, 59s. – Tämän kanssa on ristiriitainen Borgin väite s. 4, että kirkko- ja uskontokysymys jätettiin ideologisesti vaikeana pois Forssan ohjelmasta. Kirjoittaja tarkoittanee v. 1906 hyväksyttyä Sdp:n vaaliohjelmaa. – Vuoden 1899 puoluekokouksen

Forssan ohjelman hyväksyminen ja sitä seurannut mielipiteenmuokkaus edistivät kirkon- ja uskonnonvastaisuuden leviämistä entistä laajempiin työväenpiireihin, vaikkakin kristinuskon ja sosialismin saatettiin edelleenkin nähdä sopivan yhteen. Kirkonvastaisen asennoitumisen voimistumiseen vaikutti osaltaan kirkon johdon asettuminen myöntyvyyskannalle routavuosien kiistakysymyksissä. [27]

4. *MURROKSEN KYNNYKSELLÄ*

Routavuosien valtiollisten olojen hieman helpottuessa vuoden 1905 alkupuolelta lähtien maan yleisessä puoluekehityksessä alkoi ilmetä laadullisia muutoksia. Sosiaalidemokraattisen puolueen antama malli lienee osaltaan vaikuttanut siihen, että suomalainenkin puolue alkoi suunnitella ja toteuttaa organisatorista järjestäytymistään ja ohjelmallisia kannanmäärittelyjään. Näin vanhasuomalaiset pyrkivät nousemaan kaikinpuolisesta ahdinkotilastaan. [1] Ohjelmallisen puolen selvittelyyn antoi oman panoksensa myös kirkkoherra Elis Bergroth. Toukokuussa 1905 pidetyssä suomalaisen puolueen ohjelmaa valmistelevan toimikunnan kokouksessa hän ehdotti ohjelmaan otettavaksi mainintaa, että puolue seisoo kristillis-siveellisellä pohjalla ja kannattaa Suomen evankelis-luterilaista kirkkoa. Bergrothin ehdotus ei kuitenkaan juuri saanut osakseen myönteistä vastakaikua, sillä pöytäkirjan mukaan sitä "vastustivat semmoisenaan yleensä kaikki paitsi maisteri [Akseli] Järnefelt, joka olisi toivonut, että puoluekokouksessa olisi pidetty ainakin joku esitelmä ehdotettuun suuntaan". Ylitirehtööri Y. K. Yrjö-Koskinen — nyt jo edesmenneen puoluejohtajan

---

suhteesta uskontokysymykseen myös *Kuoppala* 1963, 365–373; *Soikkanen* 1970, 63; 1975, 42. Työmies-lehden uskonnollista kantaa vuosisadan vaihteen tienoilla selvittelee vanhasuomalaiseen papistoon kuuluneen *I. T. Tarmon* kirjoitelma (VA SKHS:n arkisto A 136).

[27] *Soikkanen* 1961, 145s, 157s.

[1] VA SPA 5 Suomalaisen puolueen delegatsionin kok. 18.3. 1905 § 2; *Paasikivi* 1957 I, 186; *Salokangas* 1979, 24, 27; *Mylly* 1980, 109, 111. – Järjestäytymisprosessi ei siis alkanut vasta suurlakon jälkeen ja ensimmäisiin eduskuntavaaleihin valmistauduttaessa. Tämä näkökohta on kirjallisuudessa usein unohdettu.

poika — puolestaan piti mahdollisena, että Bergrothin esittämä ajatus voitaisiin kenties tuoda esiin jonkin muun kysymyksen yhteydessä, mutta tuskin erillään. Kokouksessa ehdotettiinkin alkuperäisen ajatuksen liittämistä alustukseen kirkollisesta äänioikeudesta. [2]

Puolueen piirissä siis selvästi torjuttiin pelkkä yleisluonteisen tuen ilmaiseminen routavuosina yhä epäpopulaarimmaksi käyneelle kansankirkolle. Nähtiinpä Bergrothin ehdotuksen "mitä jyrkin" vastustaminen vanhasuomalaisessa ylioppilaslehdessä Raatajassa osoitukseksi siitä, ettei puoluetta enää voitu leimata "klerikaaliseksi". [3]

Elis Bergroth oli juuri alkuvuodesta 1905 laatinut Vartijaan laajan suomalaisen puolueen historiaa ja maailmankatsomuksellista perustaa sekä sen eroa nuoreen suuntaan selvittelevän ohjelmallisen artikkelin. Tässä hän lähes samoin sanoin kuin myöhemmässä ehdotuksessaan totesi suomalaisen puolueen siihen asti rakentaneen "kristillisen aatekannan ja siihen perustuvan horjumattoman siveellisen maailmankatsomuksen" varaan ja edistäneen evankelis-luterilaisen kansankirkon kehitystä terveeseen suuntaan. Olihan kirjoittajan mukaan itse J. V. Snellman antanut uskonnolle suuren merkityksen sekä valtiossa että yhteiskunnassa, Yrjö-Koskinen nojautunut papistoon julkisessa toiminnassaan ja Agathon Meurman puhunut Suomen uskonnollisen — Bergrothilla 'uskonnollinen' ja 'talonpoikainen' ovat tässä lähes identtisiä käsitteitä — kansan johtajana valtiopäivillä sen oman hengen kieltä. Näin ollen Bergroth pyrki osoittamaan, että suomalainen puolue oli suurmiestensä ohjaamana kehittynyt "uskonnollisella pohjalla Kristuksen hengessä" ja tahtonut kansallisessa työssään "seurata Jeesuksen Kristuksen lippua". Samoin Bergroth toisti lujan vakaumuksensa, että perimmäinen erottava tekijä vanhan ja uuden suunnan välillä oli uskonnollis-maailmankatsomuksellinen juopa, erilainen suhde Kristukseen. [4]

Suomalaisen puolueen maallikoista koostuvassa johtoryhmässä ei Bergrothin idealistis-romanttista käsitystä kuitenkaan voitu omaksua. Hänen ehdotustaan puolueen "uskontunnustukseksi" ei otettu esille tulevaa puoluekokousta varten asetetussa valiokunnassa, jossa sen sijaan oli tarkastettavana — tässäkin yksi osoitus puoluetoiminnan uu-

---

2 VA SPA 5 Suomalaisen puolueen ohjelmaa valmistelevan tmk:n kok. ptk. 17.5. 1905 § 2 ja 3.

3 *Raataja* 23 & 24/7.7. 1905, Klerikaalinen puolue? (nimim. Sakeus).

4 *Bergroth* 1905 a, 129–137; ks. myös *Lindström* 1973, 98.

desta laadusta — tohtori Lauri Ingmanin kirkollisesta äänioikeudesta laatima alustus. [5]

Vanhasuomalaisten "puoluekokous" pidettiin kesäkuussa 1905. Alustuksessaan Ingman piti vuoden 1898 kirkolliskokouksen tekemää esitystä vieläkin voimassa olevan, käytännöllisesti katsoen rajattoman ääniasteikon supistamisesta 25 ääneen varsin tuntuvana ja säätyjen hyväksymisen ansaitsevana edistysaskeleena. Tämä tunnustus ei kuitenkaan estänyt häntä erittäin voimakkaasti arvostelemasta vallitsevia kirkollisen äänioikeuden perusteita. Ensinnäkin tulojen ja omaisuuden huomioon ottaminen oli kaikkea muuta kuin kristillisen arvon mukaista — ei rikkaan sielu ollut kalliimpi kuin köyhänkään! —, ja toiseksi huonekunnan isännän määräysvalta herätti vain katkeruutta. Ingman esittikin kokouksen "lämpimästi kannattamana" täysremonttia koko systeemiin: jokaiselle täysi-ikäiselle hyvämaineiselle rippikoulun käyneelle seurakunnan jäsenelle, naiselle niin kuin miehellekin, oli annettava papinvaalissa yksi ääni, jonka hän itse sai käyttää. Papinvaalien yhteydessä mahdollisesti syntyvää agitaatiotakaan Ingman ei sanonut pelkäävänsä. Pääasia oli, että virheellinen käsitys kirkosta rikkaitten ystävänä saataisiin kumotuksi, ennen kuin "työtätekevät ja raskautetut" siitä kokonaan vieraantuisivat. [6]

Suomalainen puolue asettui näin puoluekokouspäätöksellään kannattamaan yleistä ja yhtäläistä äänioikeutta paitsi valtiollisissa [7] myös kirkollisissa vaaleissa. Tämä merkitsi varsin radikaalia muutosta kirkollis-konservatiivisten piirien aiempiin kannanottoihin, vaikka vallitsevat äänioikeuden perusteet esim. pääkaupungissa ilmeisesti lujittivatkin ruotsalaisen väestön valta-asemaa. Muutos ilmeni havainnollisesti Lauri Ingmanin alustuksen suhteessa Elis Bergrothin alkuperäiseen aloitteeseen. Ingmanin kansanvaltaisille näkemyksille, jotka poikkesivat papiston perinnäisestä kannasta, puoluekokous antoi tu-

---

[5] VA SPA 9 Jäljennöskirja n:o 56 K. N. Rantakari J. R. Danielsonille [28.5. 1905]. Rantakari itse käytti termiä "uskontunnustus".

[6] *Suomenmielisten kansalaiskok. 1905*, 59–65. Ingmanin alustus perustui suureksi osaksi hänen vähän aiemmin *US*:ssa ilmestyneeseen kirjoitussarjaansa (60, 61 ja 83/12.3., 14.3. ja 9.4. 1905, Papinvaalit I–III). Ks. myös VA SPA 23 Ingman K. N. Rantakarille 21.5. 1905.

[7] *Suomenmielisten kansalaiskok. 1905*, 40s, 50; *Rantakari* 1964, 351. Periaatteessa yleinen, yhtäläinen ja välitön äänioikeus oli hyväksytty jo v. 1904 pidetyssä suomalaisen puolueen kokouksessa (*Rantakari* 1910, 471; *Rommi* 1974 b, 397). Päätökset koskivat kuitenkin vain porvaris- ja talonpoikaissäädyn vaaleja.

kensa hyväksyessään myös hänen naisasian käsittelyn yhteydessä tekemänsä ponsiehdotuksen, jossa vaadittiin sekä valtiollisen, kunnallisen että kirkollisen äänioikeuden avaamista naisille. [8]

Elis Bergrothin ja Lauri Ingmanin asennoitumistapojen erilaisuus oli näkynyt sisäpoliittisissakin kysymyksissä syksyllä 1904. Edellinen oli tällöin nimittäin pahentunut jälkimmäisen esittämään vihjaukseen joidenkin "onnenonkijoiden" pesiytymisestä suomalaiseen puolueeseen. Bergroth ei suvainnut tällaista itsekritiikkiä, vaan arvosteli sen johdosta Ingmania, jota hän piti vasta tuolloin puolueeseen liittyneenä tulokkaana. Samasta syystä Bergroth moitti puoluejohtaja J. R. Danielsonia, jonka joustavaan linjaan entinen Yrjö-Koskisen aseenkantaja ilmaisi olevansa tyytymätön. [9]

Samoihin aikoihin kuin Ingman esitti reformiohjelmansa vanhasuomalaisten puoluekokouksessa, näkyi myös eräiden toisten samaa puoluetta lähellä olevien pappien yhteiskunnallisissa kannanotoissa yhä selvempää uudelleenarviointia. Niinpä Viipurin yksityisessä pappeinkokouksessa heinäkuussa 1905 esiintynyt tohtori Martti Ruuth pyrki osoittamaan vapaan kapitalistisen kilpailun synnyttämiä epäkohtia ja tunnusti työväenliikkeen taloudelliset pyrkimykset oikeutetuiksi. Nimenomaisesti hän tässä yhteydessä varoitti papistoa uskonnollispohjaisesta voivottelusta. [10] Vielä pitemmälle kapitalismin kritiikissä meni kirkkoherra A. O. Blomberg. Hänen mukaansa työväenliikkeen toiminnassa ilmeni "Jumalan asettama vapauden tukahduttamaton voima", joka taisteli kapitalismin orjuutta, entisajan despotismia pahempaa ilmiötä vastaan. [11] Nämä papiston taholta esitetyt lausunnot, joiden taustana oli kotimaisen työväenliikkeen jatkuva radikaalistuminen, ilmensivät jo aiemmin todettua kristillis-sosiaalista ja katederisosialistista harrastusta. Sen lisäksi ne sopivat yhteen vanhasuomalaisen puolueen ideologiaan kuuluvien antikapitalististen ja anti-

---

[8] *Suomenmielisten kansalaiskok. 1905*, 65–70; *Rantakari* 1964, 351. Kokouksesta myös *Paasikivi* 1957 I, 188. — Ilmeisesti juuri tähän kokoukseen ilmoittautuneita pappejakin sisältyy erääseen luetteloon (VA SPA 1 N:o 46), johon kuitenkin sekoittuu muitakin jäsentietoja samalta vuodelta, niin ettei "puoluekokoukseen" osallistuneiden pappien määrää voi ilmaista.

[9] *US* 275/25.11. 1904, Mikä meidät erottaa II (L. I.); 282/3.12. 1904, Suomalaisen puolueen lippu; *Seppä* 1976, 13s. Ks. myös *Murtorinne* 1964, 267.

[10] *Ruuth* 1906, 22–35, 95–105; *Murtorinne* 1964, 320; *Veikkola* 1969 a, 123s.

[11] *Viipurin yks. ppk. ptk. 1905*, 106s; *Soikkanen* 1961, 306; *Murtorinne* 1964, 320.

industrialististen piirteiden kanssa. [12] Tältä pohjalta oli ymmärrettävissä, että Ruuthin esitelmä julkaistiin mm. vanhasuomalaisessa ylioppilaslehdessä Raatajassa. [13]

Teologianhistorialliselta kannalta Ingmanin, Ruuthin ja muiden nuorten yliopistomiesten yhteiskunnallisella aktiivisuudella oli selviä liittymäkohtia heidän Saksassa kohtaamaansa ritschliläiseen teologiaan. Korostihan tämä kristinuskoa käytännöllisenä elämänliikkeenä, jonka vaikutuksen tuli näkyä maailmassa, ja maallisen kutsumuksen eettistä arvoa. [14]

Papiston ja vanhasuomalaisen puolueen läheinen yhteys tuli vuoden 1905 aikana uudella tavalla näkyviin, kun puoluejohto alkoi pitää maan eri osat kattavaa jäsenluetteloa. [15] Näin saaduista yhtenäisistä tiedoista, joita vastaavia ei ole myöhemmiltä vuosilta enää käytettävissä, käy varsin selvästi ilmi papiston keskeinen asema puolueen paikallistoiminnan tukipylväänä.

Niinpä esim. suomalaisen puolueen toimintaa Varsinais-Suomessa kesällä 1905 käynnistämässä ollut toimihenkilö luetellessaan eri paikkakuntia "puuhamiehineen" mainitsi joka kolmannessa tapauksessa (11/33) papin; lisäksi kanttori oli mukana viidellä paikkakunnalla, joista eräällä yhdessä papin kanssa. [16] Varsinainen vanhasuomalaisten pappisaktivistien pesäke oli Maskun tuomiokunta. Siellä marraskuussa 1905 kiertänyt ylioppilas luetteli raportissaan 20 nimen joukossa jopa seitsemän pappia, jotka olivat luvanneet vastata puolueen pai-

---

12 *Eskola* 1962, 439; *Lindström* 1973, 139.

13 *Raataja* 28 & 29/11.8. 1905.

14 *Ruuth* 1944, 32–35; *Tiililä* 1949, 22; *Ruutu* 1963, 260, 263–265, 283s, 290s; *Veikkola* 1980, 40–46. *Hermelink* 1951–1955 III, 217–223; *Schick* 1970, 14–22; *Stephan & Schmidt* 1973, 260–275.

15 VA SPA 5 Suomalaisen puolueen delegatsionin kok. 18.3. 1905 § 2.

16 VA SPA 16 Toiminta- ja sihteerinkertomuksia. Yrjö Kauko: Lyhyt selonteko toimistani "Suomalaisen puolueen" asioissa Varsinais-Suomessa kesällä 1905. Ks. myös *Salokangas* 1979, 24s. – Papit: J. R. Ellilä (Rusko), E. E. Engström (Oripää), J. G. Hollmén (Kustavi), Edvard Kajander (Alastaro), Pekka Korhonen (Säkylä), Adolf Manninen (Prunkkala), J. K. Mäkinen (Yläne), O. A. Palletvuori (Vehmaa), Juho Pyhälä (Nousiainen), F. W. Sipilä (Mynämäki), H. E. Wegelius (Masku). – Kanttorit: J. F. Antola (Karjala), Kyösti Lundberg (Honkilahti), K. V. Mäntylä (Raisio), Antero Reivonen (Masku), Oskari Vuola (Lieto). – Mynämäen kirkkoherra F. W. Sipilä aikoi raportin mukaan perustaa paikkakunnalleen uuden työväenyhdistyksen, "joka ikään kuin huomaamatta lipuu meidän syliimme".

kallistason järjestäytymisestä. "Pääasiamiehenäkin" toimi pappi. [17] Satakunnasta taas oli jo marraskuussa 1904 raportoitu "luotettavan varmojen" henkilöiden nimilista, jolla oli seitsemän pappia. [18]

Hallitseva asema "Suometar-puolueen johtomiesten" joukossa kirkollisella virkakunnalla oli myös Kokkolan piirissä, lähinnä Keski-Pohjanmaalla. Eräässä 27 paikkakuntaa ja kultakin 1–5 (yhteensä 68) nimeä käsittävässä luettelossa pappi oli nimittäin mukana 13 ja lukkari 7 kertaa (15 eri paikkakunnalla). [19] Luetelluista henkilöistä oli siis lähes joka kolmas kirkon palveluksessa. Eräästä luettelosta, joka sisälsi tietoja 48:sta eri puolilla maata toimivasta suomalaisesta seurasta, kirkonmiesten johtava asema taas ilmeni siten, että pappi oli seuran, oikeastaan siis puolueen paikallisosaston, puheenjohtajana kuusi kertaa, kanttori taas kolmesti. [20]

Erityisen merkittävää kirkollista kannatusta suomalaiselle puolueelle ilmaisivat jäsenluettelossa olevat kahden piispan O. I. Colliander in ja J. R. Forsmanin nimet. [21] Kirkonmiesten osuutta täydensivät heidän vaimonsa. Eräässä naisten erillisessä luettelossa, jossa useim-

---

17 VA SPA 18 Yo Paavo Korpinen puoluekanslialle 28.11. 1905, Suom. puol. järjestö Maskun tuomiokunnassa. Papit olivat J. R. Ellilä (Rusko, pääasiamies), H. A. Müller (Rymättylä), Henrik Nurmio (Raisio), Juho Pyhälä (Nousiainen), K. E. Ramstedt (Askainen), Otto Tupala (Prunkkala) ja Henrik Wegelius (Masku). Lisäksi kanttori Oskari Vuola (Lieto).

18 VA SPA 17 K. Jaakkola Porista suomalaisen puolueen keskustmk:lle 21.11. 1904 (O. D. Brander Kiikasta, Reinhold Grönvall Laviasta, G. A. Heman Merikarvialta, M. V. Jaakkola Mouhijärveltä, J. V. Järnström Pomarkusta, Simo Korpela Eurajoelta ja Wilhelm Lindstedt Huittisista).

19 VA SPA 1 N:o 46 Suometar-puolueen johtomiehiä Kokkolan piirissä. – Kirkkoherrat Anton Aimonen (Toholampi), Yrjö Alanen (Kortesjärvi), K. E. F. Bergroth (Kauhava), Kustaa Flod (Reisjärvi), Josef Holmström (Sievi), August Laaksonen (Alavieska), A. F. Leidenius (Alahärmä) ja Jaakko Pohjonen (Kalajoki) sekä pastorit Rurik Calamnius (Lohtaja), Antti Haikola (Himanka), Juho Lauronen (Kälviä), F. E. Silander (Lestijärvi) ja Yrjö Simelius (Ylivieska). – Kanttorit Gabriel Frändilä (Merijärvi), Gabriel Frändilä (Kannus; eri henkilöitä), Jaakko Granskog (Kälviä), O. W. Kinnunen (Lestijärvi), J. K. Lahtinen (Kortesjärvi), Antti Puusaari (Himanka) ja Frans Rahkolin (Sievi).

20 VA SPA 1 N:o 48 Suomalaisia seuroja v. 1905. – Papit: J. R. Ellilä (Rusko), E. E. Engström (Oripää), J. H. Ilvonen (Hämeenkyrö), Pekka Korhonen (Säkylä), J. F. Lehto (Sysmä) ja Adolf Manninen (Prunkkala). – Kanttorit: Kyösti Lundberg (Honkilahti), O. H. Nordlund (Hinnerjoki) ja Antti Tuomikoski (Liminka).

21 VA SPA 1 N:o 46. Colliander oli saanut kutsun mm. 6.10. 1904 pidettyyn "yleiseen puolueemme kokoukseen", niin kuin hän itse asian ilmaisi. Tuolloin hän oli kuitenkin ollut estynyt tulemasta. VA OIC Kopiebok n:o 23, Colliander Uuden Suomettaren toimitukselle 5.10. 1904.

mat oli merkitty pelkiksi rouviksi tai neideiksi, mainittiin kuitenkin 18 papinrouvaa (paikkakuntia yhteensä 114). [22] Näin haluttiin korostaa heidän merkitystään pitäjäyhteisössä. Kuvatuissa tapauksissa voidaan nähdä myös merkkejä yhä vallinneesta sääty-yhteiskunnallisesta ajattelutavasta.

Aktiivisen toiminnan vanhasuomalaisten paikallisena johtajana saattoivat jotkut papit kokea hengellistä kutsumustaan vastaan sotivaksi. Tämän asenteen ilmaisi puoluetoimistoon asti Ruskealan kirkkoherra Juho Jalkanen. Kirjeessään puoluesihteeri Rantakarille hän mainitsi haluavansa olla pappi sekä vanhoille suomenmielisille, joiden menettelyn hän "täydellisesti" hyväksyi, että perustuslaillisille. [23]

Suomalaisen puolueen vastapoolin muodosti tässä vaiheessa yhtenäisenä esiintyvä perustuslaillinen suunta. Se ei kuitenkaan ollut siinä määrin järjestäytynyt, että pappien panosta sen toiminnassa voitaisiin tarkasti selvittää. Ideat ja toiminta-aloitteet olivat perustuslaillisen suunnan piirissä routavuosina yleensä tulleet muilta kuin mukaan liittyneiltä kirkonmiehiltä, vaikka ne olisivat läheisesti koskettaneetkin papiston tehtäviä. Niinpä esim. nimitys *pappiskagaali* johtui pelkästään sen toiminnan kohdistumisesta papistoon, ei kirkonmiesten osallistumisesta siihen. [24] Alkuvuoden 1905 tilannetta kuvaa se, että valtiopäivien päättymisen jälkeen asetetussa perustuslaillisten ryhmien delegaatiossa kymmenestä pappissäädyn edustajasta vain neljä oli pappeja. Nämä olivat asessori Edvard Hannula, tuomiorovasti Juuso Hedberg, kirkkoherra Gustaf Petterson ja professori G. G. Rosenqvist. [25]

---

22 VA SPA 1 N:o 115. Pelkästään rouviksi merkittyjen joukossakin saattaa olla papinemäntiä. – Lyydia Aimonen (Toholampi), Elin Bergroth (Räisälä), Anna Berner (Mäntyharju), Ella Brander (Tuusula), Minna Cederberg (Tohmajärvi), Anna Grönvall (Lavia), Edit Hagelberg (Padasjoki), Zuleima Jalkanen (Ruskeala), Hanna Johansson (Jaakkima), Rosa Kallio (Längelmäki), Mimmi Lehto (Sysmä), Maria Leivo (Sääksmäki), Hilja Lindstedt (Helsinki), Amanda Lundqvist (Eckerö), Anna Rickman (Lappträsk), Adele Tikkanen (Kiuruvesi), Hanna Toikka (Pyhäjärvi Vl.) ja Emmy Vartiainen (Sauvo).

23 VA SPA 23 Jalkanen K. N. Rantakarille 9.10. 1905.

24 *Murtorinne* 1964, erityisesti 114 n. 6.

25 *Reuter* 1928–1930 II, 345. – Muut pappissäädyn edustajat olivat professorit Wilh. Chydenius (ei edes säädyn jäsen, vaan erään valiokunnan sihteeri), Otto Donner, Kustavi Grotenfelt, J. W. Runeberg ja E. N. Setälä sekä rehtori V. T. Rosenqvist.

Säätyeduskunnassa ei papisto edustanut yksin seurakuntaviran hoitoon liittyvää asiantuntemusta. Mukana oli nimittäin myös yhteensä 12 lukkaria, jotka oli lähetetty valtiopäiville talonpoikaisen kansan luottamusmiehiksi. Näistä tunnetuimpia olivat lestadiolainen Yrjö Halonen Enontekiöltä, N. E. Huoponen Kirvusta, Kaarlo Kokkonen Kajaanista, Pietari Päivärinta Ylivieskasta, K. H. Teittinen Sortavalasta ja Antti Tuomikoski Limingasta. Alueellisesti kaikki valtiopäivälukkarit edustivat *periferiaa,* pohjois- ja itä-Suomea. Poliittisesti heistä taas useimmat kuuluivat vanhasuomalaiseen ryhmään; nuorsuomalaisia oli vain kaksi (Huoponen ja Kokkonen). [26]

Kuten jo on käynyt ilmi, suomalaisella puolueella oli kanttoreiden joukossa myös paikallisia luottamusmiehiä. Tekemättä tässä vaiheessa yksityiskohtaista selvitystä voi helposti havaita, että varsin moni suomalaista puoluetta kannattavista lukkareista toimi kunnallishallinnon keskeisillä paikoilla, kuntakokouksen tai kunnallislautakunnan esimiehenä. Täten säilyi useilla paikkakunnilla läheinen yhteys seurakunnan ja kunnan välillä senkin jälkeen, kun papisto oli vetäytynyt syrjään näkyvimmistä kunnallisista luottamustoimista. [27] Lukkarikunnalla oli kunnallisessa demokratisoitumisprosessissa eräänlainen välittäjän asema. Se edusti säätyläisten ja rahvaan — myös papiston ja kansan — välistä yhteiskunnallista keskiryhmää, joka nautti pitäjäyhteisössä yleistä arvonantoa ja luottamusta. [28]

Säätyeduskunnassa edustivat kirkkoa ja "kirkkokansaa" vielä omalla tavallaan eri herätysliikkeiden johtavat miehet, joita valittiin talonpoikaissäätyyn. He kuuluivat yleensä vanhasuomalaiseen ryh-

---

[26] *Hytönen* 1923–1926 II, 65–67, 71s, 79, 88–90, 107s, 135, 170s, 237–241, 282–284, 296s; *Jalkanen* 1978, 274–277. Kokkonen kuului kaksilla viimeisillä säätyvaltiopäivillä porvarissäätyyn (*Nordenstreng* 1920–1926 V, 168). Halosen toiminnasta talonpoikaissäädyssä *Pirilä* 1969, 37–44, 62–74, 84.

[27] *Soikkeli* 1909 ja *Haapio* 1929, passim. – *Soikkasen* esittämistä tiedoista (1966, 192 ja 407, taulukot 2 ja 19) käy selville mm., että edellä mainituilla kunnalliselämän johtopaikoilla toimivien kanttorien määrä kasvoi 1860-luvun lopun ja vuoden 1912 välillä 44:stä 70:een, kun taas vastaavassa asemassa olevien pappien määrä väheni 159:stä 10:een. Lukkarien osuus kaikista kuntakokouksen ja kunnallislautakunnan puheenjohtajista v. 1912 oli 6,6 ja 8,4 %. Tekstissä mainituista valtiopäivälukkareista Yrjö Halonen, K. H. Teittinen ja Antti (ei Yrjö) Tuomikoski olivat saavuttaneet "valistuneen yksinvaltiaan aseman" seutunsa kunnalliselämässä. *Soikkanen* 1966, 273, 278, 405; kanttorien osuudesta myös 199 ja 409; *Jalkanen* 1978, 271–273.

[28] *Wirilander* 1974, 98–100; *Jalkanen* 1976, 264–266; *Soikkanen* 1980, 90.

mään, jonka piirissä "talonpoikainen" ja "uskonnollinen" kansa melkein samastettiin. Heidän panoksensa yhteisien asioiden hoidossa tuli usein näkyviin myös kirkolliskokouksessa. Evankelisista talonpojista olivat huomattavimpia Erik Pöysti Jääskestä, Juho Torppa Vetelistä sekä puhemiehen arvostetun asemankin saavuttaneet Kaarle Ojanen Nummelta ja Kaarlo Värri Pöytyältä. Heränneistä Juho Snellman Karttulasta ja Mikko Knuutila Ylivieskasta edustivat samalla maan itäisten ja pohjoisten alueiden nuorsuomalaista "rosendalilaista" suuntausta, kun taas eteläpohjalainen Juho Malkamäki Ylistarosta liittyi Wilh. Malmbergin vanhasuomalaisiin näkemyksiin. Pohjois-Suomen huomattavia lestadiolaisia maallikkoja taas olivat mm. edellä jo mainittu kanttori Yrjö Halonen Enontekiöltä sekä Fredrik Paksuniemi Kittilästä ja Kalle Myllylä Kalajoelta. [29]

Kirkon poliittista roolia oli 1800-luvun jälkipuoliskolla hallinnut sen papiston liittoutuminen suomalaisen puolueen kanssa. Tämän liiton yhtenä kulmakivenä oli fennomanian "yrjökoskislainen" ei-poliittinen, kulttuurinen tulkinta. Papisto katsoi voivansa tukea vanhoja suomenmielisiä niin kielellis-yhteiskunnallisten kuin ennen kaikkea maailmankatsomuksellisten syiden vuoksi ja samalla säilyttää kirkon puoluepoliittisesti sitoutumattomana. Routavuosien syvä poliittinen kahtiajako tunkeutui kuitenkin myös kirkon piiriin. Venäjän-politiikka mursi entiset aatteelliset rintamalinjat. Kun yleinen mielipide asettui tukemaan perustuslaillisen suuntauksen edustamaa passiivista vastarintaa, joutui myöntyvyyspolitiikan puolesta arkkipiispansa johdolla toiminut papiston enemmistö ja sen mukana koko kirkko epäsuosioon "suomettarelaisen" politiikan tavoin. Tätä epäsuosiota ei pystynyt hälventämään sekään, että eräät vanhasuomalaiset papit osoittivat yhteiskunnallisissa kysymyksissä, mm. asennoitumisessaan nousevaan työväenliikkeeseen, selvää uudelleenarviointia ja pyrkimyksiä vapautua perinteisistä sääty-yhteiskunnallisista asenteista.

---

[29] *Hytönen* 1923–1926 II, 65, 132, 171s, 187s, 206–209, 212s, 242s, 267, 293–296, 308–312. Evankelisista esim. *Lauri Koskenniemi* 1967, 203 n. 6; *Hannu Mustakallio* 1978 b, 97 n. 17 ja 19; heränneistä *Olavi Kares* 1941–1952 II, 343s; III, 128, 295, 358s; *Oravala* 1939, 105–122. Lestadiolaisista *Raittila* 1967, n:ot 335, 585.

II SUURLAKOSTA EDUSKUNNAN-UUDISTUKSEN VAHVISTAMISEEN (loka-marraskuu 1905 – heinäkuu 1906)

1. *SUURLAKKO KIRKOLLISENA TAITEKOHTANA*

a. Lakon radikaali luonne kirkon johdon kokemana

Loka-marraskuun vaihteessa 1905 venäläisen esimerkin vaikutuksesta Suomessa puhjennut suurlakko merkitsi käännekohtaa niin maamme poliittis-yhteiskunnallisessa kuin kirkollisessakin elämässä. Jo ensimmäinen sortokausi oli synnyttänyt ennen näkemättömän poliittisen joukkoliikehdinnän Venäjän-poliittisine adresseineen, asevelvollisuuslakkoineen ja katkerine puoluetaisteluineen. Routavuodet olivat samoin horjuttaneet henkistä luottamusta sääty-yhteiskunnan perinteellisiin auktoriteetteihin keisariin, perustuslakeihin ja kirkkoon. Niin ikään vielä 1800-luvun lopulla vallinnut ihanteellinen kuva oloihinsa tyytyvästä, luotettavasta Suomen kansasta oli osoittautunut vähin erin virheelliseksi. Mutta vasta syvälle käypää poliittis-maailmankatsomuksellista murrosta merkinnyt suurlakko avasi portit joukkoliikehdinnän vyörynomaiselle purkautumiselle ja loi radikaalissa ilmapiirissään illusorisen uskon kaikkivaltiaan 'kansan' voimaan. Perinteinen esivalta sitä vastoin menetti tällöin voimaan perustuvan kunnioituksensa jouduttuaan jo aiemmin luopumaan oikeudellisista tuntomerkeistään. [1]

Helmikuun manifestin ja suurlakon välisen ajan poliittis-aatteellinen kehitys johti myös siihen, että sääty-yhteiskunnan patriarkallinen rauha murtui lopullisesti. Suomalaisten siirtyessä *alamaisista kansalaisiksi* johtavien kirkonmiesten edustama perinteinen yhteiskuntanäkemys koki ankaran iskun. [2] Suurlakossa ei kuitenkaan ollut kyse vain alhaalta nousseen, yhteiskunnan demokratisoimiseen tähdänneen paineen äkillisestä purkautumisesta. Kansanjoukkojen kritiikki, jopa

---

[1] *Soikkanen* 1960 b, 174, 188–190; *Mikko Juva* 1960 b, 49–52; *Murtorinne* 1964, 294s, 301; 1967, 31s; *Kortekangas* 1965 b, 257–264; *Paavolainen* 1974, 10; *Sarajas* 1962, 93–132. – Suurlakon uusinta tutkimusta edustaa *Osmo Jussila* (1977 ja 1979).

[2] *Soikkanen* 1960 b, 189; *Kortekangas* 1965 b, 262; 1970, 19s; *Rommi* 1974 b, 396.

suora toiminta kohdistui eräin paikoin myös juuri kukistetun sortojärjestelmän osaksi katsottuun papistoon henkilökohtaisesti tai sen mahdollisuuksiin suorittaa hengellistä tehtäväänsä. Sortokauden kokemukset purkautuivat vielä suurlakon jälkeenkin rajuina reaktioina papistoa, kirkkoa, jopa kristinuskoa vastaan. Näin ollen ei ollut ihme, että useimmat patriarkalliseen järjestykseen tottuneet kirkonmiehet kokivat asemansa kaksin verroin uhatuksi. [3] Seurakunnissakin alettiin laskea aikaa ennen ja jälkeen suurlakon. [4]

Suurlakon tapahtumat järkyttivät erityisesti luterilaisen kirkon piispallista johtoa, joka oli toisaalta tukenut tappion kärsinyttä myöntyvyyspolitiikkaa, toisaalta asettunut jyrkästi vastustamaan nyt voitonvarmoina esiintyviä sosialisteja. Niinpä arkkipiispa Gustaf Johansson valitteli auktoriteettien repimistä silloin, kun niitä hänen mielestään olisi tarvittu. Suomi olisi hänen käsityksensä mukaan saanut oikeutensa takaisin ilman lakkoakin, jonka toimeenpaneminen perustui väärään käsitykseen ihmisluonnon kyvyistä; lakko oli sitä paitsi sortanut yksilön vapautta. [5] Katsomuksilleen uskollisena arkkipiispa arvosteli suurlakon puhtaasti ihmiskeskeistä tulkintaa, jossa Jumalan suunnitelmien toteutumista ei otettu huomioon.

'Kansan' nousu kirkon johdon edustamaa myöntyvyys- ja alamaisuusasennetta vastaan sai yhden jyrkimmistä ilmaisuistaan laatokankarjalaisessa Kurkijoen seurakunnassa. Siellä pidetty kansalaiskokous päätti lähettää arkkipiispa Johanssonille tämän virasta eroamista vaativan sähkeen; joutuivathan monet muutkin myöntyvyysmieliset virkamiehet eroamaan tehtävistään. Seurakunnan perustuslaillinen kirkkoherra Gustaf Petterson sai tosin estetyksi päätöksen toimeenpanemisen. [6]

Kuopion hiippakunnan piispa J. R. Forsman puolestaan koki lakkoviikon Oulussa paitsi henkilökohtaisesti uhkaavana myös yhteis-

---

[3] *Murtorinne* 1964, 296–299; 1967, 32.

[4] Hieman kärjistetty väite perustuu Turun, Porvoon ja Savonlinnan hiippakunnissa vuonna 1907 laadittujen seurakuntakertomuksien läpikäymiseen (TMA TTA, VA PTA, MMA STA).

[5] HYK YA Johanssonin pvk. 8.11., 16.11. ja 29.11. 1905; *Murtorinne* 1964, 300. HYK JRK Johansson Forsmanille 9.10. [po. 9.11.] 1905; VA OIC Johansson Collianderille 9.10. [po. 9.11.] 1905.

[6] ÅAB GGR G. Petterson G. G. Rosenqvistille 5.12. 1905; OMA Simeliana 2 G. Petterson Jooseppi Simeliukselle 6.12. 1905.

kunnallisesti mullistavana. Toisaalta hän tämän kielteisen arvion ohella näki lakossa myönteisiä merkkejä vanhojen yhteiskunnallisten rajaaitojen kaatumisesta kansanvallan ja suomalaisuuden — vanhasuomalaisten juuri näihin aikoihin voimakkaasti ajaman ohjelman — päästessä voitolle. [7] Forsmanin tulkinta suurlakosta nousi siis paitsi hänen auktoriteettiasemansa myös hänen fennomaanisen kantansa pohjalta.

Piispoista oli Savonlinnan O. I. Colliander joutunut kokemaan suurlakkovaiheen henkilökohtaisesti ja kirkon kannalta kaikkein uhkaavimpana. Paikallinen kansankokous oli nimittäin — tosin Uuteen testamenttiin vedoten — julistanut Collianderin piispanvirkaan sopimattomaksi. Tämän lisäksi se oli määrännyt, ettei lakkosunnuntain jumalanpalveluksissa saanut saarnata kukaan muu kuin perustuslaillinen tuomiorovasti Juuso Hedberg, jonka sanottiin olevan ainoa 'kansan' luottamusta nauttiva pappi. Kokous oli myös kieltänyt lukemasta esirukousta keisarin puolesta. Tätä määräystä tuomiorovasti ei sittemmin kuitenkaan totellut. Niinpä Hedbergin päästessä toisessa jumalanpalveluksessa keisarirukoukseen kirkossa kuului *alas*-huutoja ja pistoolinlaukaus, josta ei kuitenkaan ollut vakavia seurauksia. [8] Lakon paikallisia toimeenpanijoita ärsytti siis erityisesti se, että kirkossa osoitettiin edelleen kuuliaisuutta keisarilliselle esivallalle, jonka he uskoivat juuri kukistaneensa. Keisarirukouksen äärimmäisestä arkaluonteisuudesta oli myös osoituksena, ettei sitä uskallettu lukea Oulussa lakkosunnuntaina pidetyssä jumalanpalveluksessa. [9]

Colliander puolestaan katsoi suurlakon aikaisen "anarkistis-vallankumouksellisen" liikehdinnän viittaavan apokalyptisten ennustusten pikaiseen toteutumiseen. Viimeiset ajat näyttivät hänen mukaansa olevan käsillä, laittomuuden henki pääsemässä valtaan. Kirkossa tapahtunut välikohtauskin osoitti antikristillisen sosialismin kantavan Il-

---

[7] HYK JRK Koskimiehen pvk. 1.–5.11. 1905; Koskimies ystävälleen 11.11. 1905; *Murtorinne* 1964, 298s.

[8] VA OIC Kopiokirja 25 Colliander lapsilleen 6.11. 1905; G. Johanssonille 12.11. 1905, H. Råberghille 12.11. 1905, Arthur Hjeltille 3.11. [po. 3.12.] 1905; VA JH Hedberg Rafael Erichille 6.11. 1905. – Lakkosunnuntaina väkijoukko oli ensin sulkenut tuomiokirkon ovet aamujumalanpalveluksen jälkeen. Myöhemmin kirkossa tapahtuneesta välikohtauksesta huolimatta Hedberg oli toiminut kuin mitään ei olisi tapahtunut; iltajumalanpalvelus tosin jäi kokonaan pitämättä.

[9] HYK JRK Koskimiehen pvk. 5.11. 1905.

mestyskirjan pedon merkkiä. Piispa ilmaisi kuitenkin olevansa tässä uhkaavassa tilanteessa valmis kärsimään uskonsa tähden. Niinpä hän piti tässä suhteessa erityisenä Jumalan johdatuksena sitä, että hänen yksityisesti esittämiään tulkintoja lakkoliikkeen ja sosialismin luonteesta oli — vaikkakin häväistystarkoituksessa — julkaistu paikallisen lakkokomitean julkaisussa, jolla oli "ylpeä, titaaninen nimi 'Kansan ääni' ". Tässä nimessä Colliander halusi nähdä tietoisesti valitun vastakohdan "Jumalan äänelle". [10]

Jouduttuaan läheltä seuraamaan itäsuomalaisen radikalismin rajua purkautumista sääty-yhteiskunnan perinnäisiä auktoriteetteja vastaan Savonlinnan piispa meni tapahtumien uskonnollis-eskatologisessa tulkinnassa pitemmälle kuin ilmeisesti yksikään toinen kirkonmies. Suurlakko merkitsi hänelle anarkistis-sosialistisen luonteensa vuoksi jumalattomuuden voittoa: sitä, että 'kansa kaikkivaltias' pyrki kumoamaan kaiken jumalallisen järjestyksen, keisarillinen esivalta mukaan luettuna. Näin suurlakko vahvisti piispan aiempaa kielteistä asennetta kansanvaltaan ja sosialismiin.

Suurlakko merkitsi toisaalta kuoliniskua vanhalle säätyeduskunnalle, jossa papisto oli katsonut olevansa valvomassa kirkon parasta; toisaalta se taas toi julkisuuteen laajojen yhteiskuntapiirien vaatimuksen kirkon ja valtion erottamisesta. Tässä tilanteessa joutui kirkon tuleva asema suomalaisessa yhteiskunnassa uudelleen arvioitavaksi.

Piispa Colliander esitti kohta suurlakon jälkeen oman seitsenkohtaisen ohjelmansa, joka tähtäsi kirkon ja valtion siteiden purkamiseen F. L. Schaumanin alkuperäisen suunnitelman mukaisesti ja eräänlaisen luterilaisen vapaakirkon muodostamiseen. Collianderin kaavailujen mukaan tuli valtiopäiville kirkkolain säätämisessä kuuluvat valtaoikeudet lakkauttaa ja vastaavasti vahvistaa kirkolliskokouksen asemaa kirkon itsehallintoelimenä; keisarin valtaoikeudet sitä vas-

---

[10] VA OIC Kopiokirja 25 Colliander lehtorinrouva Augusta Snellmanille 4.11. 1905 ja joulukuussa 1905; Colliander lapsilleen 11.11. 1905. Snellman, joka oli ilmeisesti uskonnollismielinen perustuslaillinen, oli turhaan käynyt Collianderin luona keräämässä avustusta lakkokomitealle. Hän oli kuitenkin – ainakin piispan varman käsityksen mukaan – samalla välittänyt tämän suullisesti ja kirjallisesti esittämät mielipiteet lakkokomitean tietoon ja edelleen sen lehdessä julkaistavaksi. Collianderia käsitelleen kirjoituksen sävy näkyi jo sen otsikosta: "Kirkkoruhtinas ja kansan taistelu oikeuksiensa puolesta". Kansankokouksen piispalle lausumasta paheksumisesta myös *Karjala* 255/10.11. 1905, Savonlinnasta. – Collianderin eskatologinen tulkinta ajan tapahtumista tuli näkyviin myös vähän myöhemmin: HYK JRK Koskimiehen pvk. 10.2. 1906; *Murtorinne* 1964, 318.

toin olisivat pysyneet ennallaan. Valtiopäivien lainsäädäntöoikeus olisi ehdotuksen mukaan ulottunut enää vain ns. sekalaisasioihin ynnä kirkon ja valtion tai muiden uskonnollisten yhteisöjen suhteita koskeviin asioihin; tällöinkin olisi kirkolliskokoukselle pitänyt antaa luterilaista kirkkoa koskevissa asioissa eräänlainen valtiopäivien ensimmäisen kamarin asema. Valtion taloudellinen tuki kirkolle olisi suhteiden uusista järjestelyistä huolimatta pysynyt ennallaan. Vaatiessaan vielä täydellisen uskonnonvapauden toteuttamista Colliander oli valmis — raamatullisen suunnan edustajien aiemmasta kannasta selvästi poiketen — hyväksymään myös jäämisen kaikkien uskontokuntien ulkopuolelle. Koko ohjelmansa toteuttamisen hän asetti ehdoksi pappissäädyn siihenastisesta edustusoikeudesta luopumiselle. [11]

Colliander pyrki ehdotuksellaan, jonka taustalla olivat pietistisen kirkkonäkemyksen ohella hänen henkilökohtaiset kokemuksensa suurlakon ajoilta, ennen kaikkea torjumaan antikristillisenä pitämänsä 'kansan tahdon' vaikutuksen kirkon asioihin. Sen vuoksi tulevan kansanvaltaisesti valittavan eduskunnan osuus kirkollisessa lainsäädännössä oli supistettava mahdollisimman vähäiseksi; siksi oli kirkon asemaa vahvistettava sen itsenäisyyttä lisäämällä; siksi myös hyväksyttävä uskonnonvapauden negatiivinen tulkinta. Kaikki tämä tuli toteuttaa kirkon omasta aloitteesta, näennäisesti kirkon ja valtion eron ajankohtaiseen iskulauseeseen yhtyen, mutta tosiasiallisesti tarkoittaen vain kirkon erottamista uuden kansaneduskunnan holhouksesta.

Colliander ei kuitenkaan saanut kaavailuilleen kuin lähimpien työtoveriensa kannatuksen. Arkkipiispa joutui toteamaan olevansa Savonlinnan piispan kanssa eri mieltä. Vaikka tulevaisuus ei kirkon kannalta näyttänytkään valoisalta, ei pappissääty Johanssonin mielestä saanut vaatimuksillaan aiheuttaa eduskuntareformin lykkäämistä, sillä sellainen menettely tuli nostamaan suuttumuksen myrskyn. Ainoa asia, mihin kirkon edustajien arkkipiispan mukaan piti yrittää puuttua, oli papiston privilegiot, joiden lakkauttaminen ei uudessa eduskunnassa saanut tulla kyseeseen ilman papiston suostumusta. Hän joutui kuitenkin kysymään, kuka tämän suostumuksen tulisi antamaan. [12]

---

[11] VA OIC Kopiokirja 25 & HYK GJ Colliander Johanssonille 18.11. ja 7.12. 1905; Colliander Arthur Hjeltille 3.11. [po. 3.12.] 1905; *Murtorinne* 1967, 46s.

[12] VA OIC Johansson Collianderille 27.11. ja 13.12. 1905. Arkkipiispa oli neuvotellut vas-

Johanssonin varovainen kanta epäilemättä perustui hänen valtiollisella alalla hankkimaansa suurempaan kokemukseen ja sen mukanaan tuomaan kykyyn arvioida erilaisten toimenpiteiden seurauksia. Collianderilla taas uskonnollisten ideoiden toteuttamispyrkimykseen ei liittynyt käytännöllis-poliittisia mahdollisuuksia koskevia laskelmointeja. Niinpä hän arvioi pyrkimykset säilyttää *status quo* kirkon ja valtion välisissä suhteissa kielteisesti vain "kirkkopoliittiseksi viisaudeksi". Sitä vastoin hänen ohjelmansa toteuttaminen merkitsi rohkeaa luottamista kirkon Herraan, ei ulkonaiseen valta-asemaan. Kategorisesti piispa ilmaisi uudessakin tilanteessa vanhan "antipoliittisen" vakaumuksensa:

> En ole poliitikko, vielä vähemmän kirkkopoliitikko, sillä minä vihaan kaikkea politiikkaa.

Vielä joulukuun puolivälissä 1905 Colliander yritti saada arkkipiispan vakuuttuneeksi siitä, että kirkon ja valtion liitto kävi päivä päivältä yhä problemaattisemmaksi, sitä mukaa kuin yhteiskunta tuli demokraattisemmaksi ja sosialistisemmaksi. Poliittista elämää eivät Savonlinnan piispan mukaan nimittäin tulleet hallitsemaan "maan hiljaiset" vaan "kirkuvat agitaattorit". [13] Demokratia ja sosialismi näyttivät siis muodostavan saman antikristillisen ilmiön erottamattomat osatekijät.

b. Perustuslaillisten kirkonmiesten asennoituminen

Kirkon myöntyvyysmielisen johdon lähes yksinomaan kielteisten kokemusten taustalla oli ilmeisesti paitsi kirkon aseman horjuminen myös "suomettarelaisen" politiikan suurlakossa kärsimä arvovaltatappio. Sitä vastoin perustuslailliset viettivät suurlakon aikana ja sen jäl-

---

tauksestaan läheisen ystävänsä ja maan arvostetuimpiin valtio-oikeuden asiantuntijoihin kuuluvan professori Robert Hermansonin kanssa. – Collianderin mielipiteitä asettui tukemaan Savonlinnan tuomiokapitulin notaari R. F. Sarlin (Saraste) Vartijaan lähettämässään kirjoituksessa, josta *Murtorinne* 1967, 47. Sarlin toimi Collianderin läheisenä työtoverina vuoden 1907 loppuun saakka, vrt. *Murtorinne* 1967, 47 n. 8. Hänen kirjoituksensa oli piispan mukaan itse asiassa referaatti Savonlinnassa 29.11. 1905 pidetyn kontrahtikokouksen keskusteluista. HYK GJ Colliander Johanssonille 7.12. 1905.

[13] VA OIC Kopiokirja 25 & HYK GJ Colliander Johanssonille 17.12. 1905.

keen riemujuhlaa; näyttihän heidän toimintansa laillisuuden palauttamiseksi täydellisesti onnistuneen. Niinpä myös eräät vastarintapapit kuten oululainen Uno Wegelius ja kajaanilainen Johannes Wäyrynen samoin kuin heränneiden oululainen maallikkojohtaja Mauno Rosendal osallistuivat uskonnollis-ihanteellisessa hengessä paikallisten lakkotapahtumien johtamiseen. [14] Pohjoispohjalaisten hengenmiesten aktiivinen rooli herätti kuitenkin heidän vanhasuomalaisessa piispassaan J. R. Forsmanissa purevaa kritiikkiä. [15]

Maanpaosta palannut Mauno Rosendal nautti laajaa kansansuosiota niin perustuslaillisten kuin heidän kanssaan suurlakon merkeissä hetkeksi liittoutuneitten, kansallista yhteistoimintalinjaa edustavien sosialistien keskuudessa. Tästä oli osoituksena myös se, että Helsingin Rautatientorilla 4.11. 1905 pidetty kansankokous nimitti hänet "väliaikaiseen hallitukseen", jonka oli määrä johtaa maan asioita tulevan kansalliskokouksen valitsemiseen saakka. Tähän 24-miehiseen elimeen, joka menetti tosiasiallisen merkityksensä ja vallankumouksellisen luonteensa jäätyään lopulta vain keisarille tehdyksi ehdotukseksi, tuli lisäksi mm. nuorsuomalainen kanttori ja valtiopäivämies N. E. Huoponen. Suurlakon yleisen ilmapiirin perusteella oli sitä vastoin jo ennakolta selvää, ettei "väliaikaiseen hallitukseen" tullut kuulumaan yhtään pappia, vaikkakin kaksi pappissäädyn vanhasuomalaista maallikkojäsentä: professorit J. R. Danielson ja Allan Serlachius. [16]

Rosendalin yleisesti nauttima vahva luottamus tuli näkyviin siinäkin, että hänet valittiin marraskuun puolivälissä pidetyn ja samalla viimeiseksi jääneen perustuslaillisten yhteisen suuren kokouksen puheenjohtajaksi. Perustuslaillisen suuntauksen yleistä luonnetta ja entisen vastarintapapiston asemaa sen piirissä kuvaa kuitenkin hyvin, ettei tilaisuudessa esiintynyt Rosendalin ohella muita kirkollisia nimiä kuin heränneisiin lukeutuva uskonnonopettaja Matti Pesonen ja kant-

---

[14] *Tyrkkö* 1945, 201–207; *Oravala* 1922, 190–192; *Murtorinne* 1964, 295. – Kajaanissa oli lakkoa toimeenpanemassa myös perustuslaillinen lukkari ja valtiopäivämies Kaarlo Kokkonen. Kurkijoella taas kuului paikalliseen lakkokomiteaan mm. pastori C. G. Olsoni (*Karjala* 258/7.11. 1906, Kurkijoki; *Vaalas* 1982, 147).

[15] HYK JRK Koskimiehen pvk. 1.–4.11. 1905; *Murtorinne* 1964, 298.

[16] *Roos* 1907 II, 566s, 598–600, 683–691; *Parmanen* 1936–1941 IV, 464; *Teljo* 1949, 50s, 245; *Soikkanen* 1960 b, 181–184; *Jussila* 1979, 83. – Väliaikaiseen hallitukseen tuli myös perustuslaillinen prof. Theodor Homén, joka kohta valittiin pappissäätyyn.

tori N. E. Huoponen, kaikki siis maallikkoja. Huoponen edusti poikkeuksellisen maltillista ja sovinnollista asennetta kannattaessaan vanhasuomalaistenkin ottamista uuteen senaattiin; tämän tuli olla "perustuslaillinen, kansallinen hallitus, jossa kansanvaltainen aines on määräävänä". Kirvun kanttorin esittämä vaatimus uuden senaatin jäsenten täydellisestä suomen kielen taidosta myös osoitti hänen kuuluvan perustuslaillisten "ståhlbergilaiseen" siipeen, joka itse asiassa oli lähempänä kansanvaltaiset tunnukset omaksuneita vanhasuomalaisia kuin pääasiassa konservatiivisia ruotsinmielisiä. [17]

Perustuslaillisten voitosta huolimatta suurlakko osoittautui tätä suuntausta kannattavalle papistolle ongelmalliseksi ennen kaikkea siinä näkyviin tulleiden anarkistis-sosialistisen tendenssien vuoksi. Niinpä perustuslaillisten johtava teologi G. G. Rosenqvist näki suurlakossa ilmenneen samansuuntaisen periaatteellisen harhakäsityksen kuin vasta kukistuneessa Bobrikovin systeemissä: turvautumisen ulkoiseen pakkovaltaan, ei oikeuden idean sisäiseen vaikutukseen ihmisen omassatunnossa. Siten oikeusjärjestyksen pyhyyttä ja ihmisarvoa voitiin loukata ei vain "ylhäältä" vaan myös "alhaalta" käsin ja väkivaltaa voitiin häikäilemättömästi käyttää ei vain yksinvallan vaan myös kansanvallan palveluksessa. Rosenqvist sanoi kyllä tunnustavansa sosiaaliseen liikkeeseen sisältyvän eettisen oikeutuksen, mutta varoitti samalla ulkoiseen agitaatioon perustuvasta luokkataistelusta. [18] Hän pysyi poliittisissa oloissa tapahtuneen huomattavan käänteen jälkeenkin uskollisena filosofiselle näkemykselleen ja arvioi kansanvaltaa oikeuden ja voiman, sisäisten eettisten näkökohtien ja ulkoisen painostuksen vastakkaisilla mittapuilla.

Myös johtaviin perustuslaillisiin pappeihin kuuluva tuomiorovasti Juuso Hedberg arvosteli aiemmin selostettujen henkilökohtaisten kokemustensa pohjalta lakon sosialistista luonnetta. [19] Samoin perustus-

---

[17] VA Poliittisia asiakirjoja VI N:o 93 Perustuslaillisten kok. ptk. 17.11. 1905 I, X; *HS* 264/18.11. 1905, Perustuslaillisten yleinen kokous; *Hbl* 308/18.11. 1905, De konstitutionellas möte i går; *Blomstedt* 1969, 198. – Kun kokousta pidettiin yhtä aikaa kahdessa paikassa, sillä oli toinenkin puheenjohtaja. – Perustuslaillisten kokouksesta niin kuin 16.11. 1905 pidetystä nuorsuomalaisten puoluekokouksestakaan ei ole olemassa osanottajaluetteloita. Jälkimmäisestä laaditussa pöytäkirjassa mainitaan eri yhteiskuntaluokkien, mm. pappien, olleen 900 osanottajan joukossa monipuolisesti edustettuina. *Perustuslaillisten suomenmielisten kok. 1905,* 3.

[18] *G. G. Rosenqvist* 1905, 421–425; *Murtorinne* 1964, 299; *Vikström* 1966 a, 341.

[19] VA JH Hedberg Rafael Erichille 6.11. 1905; *Murtorinne* 1964, 295–297.

laillisena tunnetuksi tullut asessori Edvard Hannula liittyi näihin kriittisiin arviointeihin ilmaistessaan toisaalta ilonsa laillisuuden palauttamisen johdosta, mutta paheksuessaan toisaalta uutta, entistä hirvittävämpää "tyranniaa", joka ei tullut enää "ylhäältä" vaan "alhaalta". Tämä tyrannia oli Hannulan mukaan pyrkinyt julistamaan sodan kaikkea pyhää, lakia, oikeutta ja koko jumalallista maailmanjärjestystä vastaan, vieläpä mullistamaan koko yhteiskuntalaitoksenkin. [20] Sosialistien radikaali nousu yhteiskunnan siihenastista uskonnollis-eettistä auktoriteettijärjestelmää vastaan näytti Hannulasta konsanaan vaarallisemmalta kuin venäläisen hallitusvallan ennen suurlakkoa harjoittama sorto.

c. Taistelu valtiokirkkoa vastaan voimistuu

Niin kuin jo sekä kirkon myöntyvyysmielisen johdon että näkyvimpien perustuslaillisten pappien välittömistä reaktioista suurlakon tapahtumiin näkyi, ei sosialismin voimakkaaseen etenemiseen liittynyt nousu papistoa, kirkkoa ja uskontoa vastaan voinut hyökkäysten kohteissa olla herättämättä syvää huolestumista tulevaisuudesta. Tätä arviointia tuntui vahvistavan suurlakon jälkeinen kehitysvaihe, joka toi luterilaiselle kirkolle entistä selvempiä taisteluhaasteita myös muualta kuin järjestyneen työväenliikkeen piiristä.

Työväenliikkeen uskontopolitiikassa suurlakon radikalisoiva vaikutus näkyi ennen muuta siinä, että sosiaalidemokraattisen puolueen laajat kannattajapiirit omaksuivat Forssan ohjelman mukaiset vaatimukset: kirkon ja valtion erottamisen, uskonnonopetuksen poistamisen kouluista ja uskonnon julistamisen yksityisasiaksi. Kirkkoa alettiin pitää yhtenä luokkayhteiskunnan vahvimmista tukipylväistä; niinpä kapitalismin ohella oli kukistettava sen kanssa liittoutunut kirkko. Erityisesti uskonnonvastaisen lentolehtiskirjallisuuden vyöryn ansiosta työväenliikkeen perustasolla vahvistui käsitys kristinuskon ja luonnontieteiden sovittamattomasta ristiriidasta, kristillisen moraalin arvottomuudesta ja uskonnon kuulumisesta vanhentuneeseen maailmankuvaan.

Puoluejohdon edustama kirkon- ja uskonnonvastainen linja kohta-

---

[20] *Kirkollisia sanomia* 1905, 172s. Samaan tapaan myös Urjalan perustuslaillinen kirkkoherra Nathanael Borg, joka edusti Hannulan tavoin evankelista pappisoppositiota, arvosteli 'anarkistien' esiintymistä ja 'suomettarelaisten' "liittoutumista" näiden kanssa. ÅAB GGR Nath. Borg G. G. Rosenqvistille 14.11. 1905.

si kuitenkin myös tietoista tai tiedostamatonta vastustusta erityisesti maaseutuväestön keskuudessa. Niinpä edelleen saatettiin tähdentää puhtaan "Nasarealaisen opin" ja kristillisen etiikan merkitystä. Toisaalta Forssan ohjelmaa voitiin tulkita siten, että uskonnon julistaminen yksityisasiaksi ei tarkoittanut vihamielistä vaan neutraalia asennoitumista kirkkoon ja uskontoon. Työväenliikkeen yhteiskunnallisten vaatimusten kannattaminen ei siis välttämättä merkinnyt sen uskonnollisen ohjelman hyväksymistä. [21]

Antiklerikaaliset ja kirkonvastaiset käsitykset eivät olleet routavuosinakaan rajoittuneet vain sosialistisen työväenliikkeen piiriin, vaan olivat ilmenneet eräin paikoin myös passiivisen vastarinnan ja erityisesti ruotsinkielisen akateemisen sivistyneistön keskuudessa. [22] Tässä suhteessa tilanne kärjistyi entisestään suurlakon jälkeen. Ankarinta kritiikkiä uskontoa vastaan esittivät tällöin nc nuoret akateemiset kulttuuriradikaalit, jotka perustivat Prometheus-yhdistyksen maailmankatsomukselliseksi keskustelufoorumikseen ja uskontopoliittiseksi painostusjärjestökseen. Ajaessaan mm. pakollisen uskonnonopetuksen poistamista, täydellistä uskonnonvapautta sekä kirkon ja valtion eroa yhdistys päätyi käytännössä samantapaisiin vaatimuksiin kuin sosiaalidemokraattinen puolue. Tosin Prometheus-yhdistyksen perustajien henkinen ja teoreettinen tausta oli osaksi toisenlainen kuin historiallisen materialismin omaksuneiden sosialistijohtajien. Heidän ajatteluaan nimittäin hallitsi aristokraattinen kulttuuriradikalismi, johon kuului luottamus uusien positivististen tieteenhaarojen piirissä saavutettujen tutkimustulosten maailmankatsomukselliseen sovellettavuuteen. Niinpä kristinuskon katsottiin kuuluvan vain primitiiviseen vaiheeseen ihmiskunnan kehityksessä ja edustavan luonnotonta, elämänvastaista käsitystapaa. Prometheus-yhdistyksen piirissä uskonnonvapaus käsitettiinkin ennen kaikkea vapaudeksi uskonnosta. [23]

---

[21] *Soikkanen* 1961, 295–301, 332; *Murtorinne* 1967, 33s, 54–60; *Larkio* 1967, 81–121; *Veikkola* 1969 a, 20–23, 120–123, 134s, 150. – Parhaiten uskontokysymykseen perehtyneitä sosiaalidemokraattisia teoreetikkoja olivat maisteri Julius Ailio ja toimittaja Väinö Jokinen. Jälkimmäisen kirjoittama lentokirjanen "Miksi on kirkko erotettava valtiosta" (*Jokinen* 1906 a) edusti puolueen virallista näkemystä jo senkin vuoksi, että se julkaistiin puoluehallinnon toimesta.

[22] *Murtorinne* 1964, 233; 1967, 16–19; *Mustelin* 1963, 273–287; *Lindström* 1973, 93, 106.

[23] *Murtorinne* 1967, 35–39, 66–75; *Veikkola* 1969 a, 23–27, 60, 91–94, 136s, 146–150; *Backman* 1976, 305.

Poliittisesti Prometheus-yhdistyksen perustajat olivat lähellä ruotsalaista puoluetta, sen nuorruotsalaista sosiaalisestikin radikaalista siipeä. [24] Naturalistinen maailmankatsomus ja perustuslaillinen poliittinen kanta yhdisti heitä vastaaviin suomenkielisiin ylioppilaspiireihin, jotka toimivat nuorsuomalaisessa Ylioppilaiden keskusteluseurassa. Tämän julkaisu "Nuori Suomi" yhdessä aktivistisen Framtid-lehden kanssa oli myös Prometheus-yhdistyksen äänitorvena. [25] Mutta perustuslaillisilla radikaaleilla oli läheisiä yhteyksiä myös sosiaalidemokraatteihin. Niinpä esim. K. H. Wiik toimi aktiivisesti sekä Prometheus-yhdistyksessä että sosiaalidemokraattisessa puolueessa. Prometheuksen piirissä kiihkeimmin uskontoa vastustanut Rolf Lagerborg taas oli hyvin lähellä sosiaalidemokraatteja juuri näiden uskontopoliittisen ohjelman vuoksi, siis maailmankatsomuksellisesti. [26] Toisaalta taas Ylioppilaiden keskusteluseuran kokouksessa joulukuun alussa 1905 kysymyksen kirkon ja valtion erottamisesta alusti maisteri Julius Ailio, joka jo lukeutui ns. marraskuun sosialisteihin ja samalla uuden puolueensa johtaviin uskontopoliittisiin teoreetikkoihin. [27] Ylioppilaiden keskusteluseuran pyrkimyksiä ulkomaisten antiklerikaalisten esikuvien seuraamiseen kuvaa hyvin, että edellä mainittu kokous hyväksyessään alustajan periaatteellisen kannan päätti kysymyksen käytännöllisen puolen selvittämiseksi ensin tilata Ranskasta kirkon ja valtion erottamista koskevan lakiehdotuksen. [28]

---

24 Nuorruotsalaisiin kuului Prometheuksen perustajajäsenistä poliittisesti huomattavimpana maisteri Georg Schauman: *von Bonsdorff* 1956, 50, 57; *Klinge* 1967–1968 III, 226; *Lagerborg* 1941, 97, 99; 1942, 303, 308. Päivälehdistä nuorruotsalaisia lähellä oleva Helsingfors-Posten ja sen seuraaja Nya Pressen olivat kiinnostuneita yhdistyksen toiminnasta. *Lagerborg* 1941, 103s.

25 *Lagerborg* 1941, 103; 1942, 174s; *Murtorinne* 1967, 39; *Lauerma* 1960, 153s; *Klinge* 1967–1968 III, 287s.

26 *Lagerborg* 1942, 103–105, 163, 166–173, 177, 189; *Nieminen* 1951, 185, 217; *Soikkanen* 1961, 169, 210s, 311 (Ernst Lampénista); *Mustelin* 1963, 311–313; *Murtorinne* 1967, 17s, 36–38. *Pelto-Piri* (1965, 1) on rajannut Prometheus-yhdistystä koskevan tutkimuksensa ulkopuolelle sen poliittiset yhteydet.

27 VA Eino I. Parmasen kok. XVII N:o 1. Ylioppilaiden keskusteluseuran ylimääräisen kok. ptk. 15.11. 1905 § 4, varsinaisen kok. ptk. 3.12. 1905 § 9. Ks. myös Ailion kirjoituksia Sosialistisessa aikakauslehdessä (*Ailio* 1905 ja 1906). – Ailio oli vielä 16.11. 1905 valittu nuorsuomalaisen puolueen keskustoimikunnan jäseneksi (*Perustuslaillisten suomenmielisten kok. 1905,* 21). Hänen radikaaleista näkemyksistään myös *Seppo Kuusisto* 1978 I, 243.

28 VA Eino I. Parmasen kok. XVII N:o 1. Ylioppilaiden keskusteluseuran kok. ptk. 3.12. 1905 § 9, 1.4. 1906 § 6 ja 22.4. 1906 § 5. Huhtikuussa 1906 Ylioppilaiden keskusteluseu-

Vaikkakaan tie perustuslaillisista ylioppilasjärjestöistä sosiaalidemokratiaan suurlakon jälkeen ei ollut kovin pitkä, vielä lähempänä sosiaalidemokraatteja oli yhteiskunnallisissa kysymyksissä vanhasuomalainen ylioppilasnuoriso. [29] Tämä ei voinut olla osittain heijastumatta uskontopoliittisiinkaan kannanottoihin. Kun vanhasuomalaisuuteen oli perinteisesti kytkeytynyt kirkon ja uskonnollisten arvojen puolustaminen, on annettava erityinen paino tästä linjasta poikkeaville mielipiteille, vaikka ne määrällisesti jäivätkin suhteellisen vähäisiksi.

Epäsuorasti vanhasuomalainen ylioppilaslehti Raataja ilmaisi joulukuussa 1905 kannattavansa valtion ja kirkon erottamista toisistaan. [30] Jo heinäkuussa 1905 Elis Bergrothin tekemän ehdotuksen yhteydessä välähdyksenomaisesti ilmennyt antiklerikalismi purkautui suurlakkovaiheessa myös vanhasuomalaisissa ylioppilaspiireissä. Tästä oli arvovaltaisimpana todisteena nuoren puoluesihteerin K. N. Rantakarin [31] kirjoitus, joka julkaistiin Raatajassa helmikuussa 1906. Siinä hän katsoi ruotsalaisen puolueen edustamalla uskonnollisella vapaamielisyydellä olleen suomalaisissa oloissa tietyn oikeutuksensa. Olihan kirkossa kirjoittajan mukaan edelleenkin monia epäkohtia: hierarkkinen laitosmaisuus, ehtoollispakko, suhteettoman suuret pappispalkat, "ylimysluontoinen" vaalijärjestelmä ja hengellisen säädyn osallistuminen maallisen vallan käyttöön. Tätä taustaa vasten Rantakari vaati vanhasuomalaiselle puolueelle vapaamielistä ja kansanvaltaista kirkollista ohjelmaa — "tippukoon sen kannattajista pappeja tai ei". [32]

---

ran yleinen kokous hyväksyi ponnen uskonnonopetuksen poistamisesta valtionapua nauttivista kouluista; uskonnon sijasta oli opetettava vertailevaa uskontojen historiaa. Aiheesta alusti ylioppilas Gunnar Ekman, jonka mielestä uskonnonopetus ei kasvatusopin eikä yleisen siveellisyyden kannalta enää vastannut ajan vaatimuksia. Ylioppilaiden keskusteluseuran radikaalista uskontopoliittisesta linjasta myös *Klinge* 1967–1968 III, 284. Klinge valittaa (IV, 268) omien yritystensä tämän ylioppilasyhdistyksen arkiston löytämiseksi jääneen tuloksettomiksi.

29 *Soikkanen* 1961, 350s.

30 *Raataja* 41 & 42/8.12. 1905, Hauska ohjelmamääritys sanomalehdelle. Kun Nuoren Suomen ohjelma Hufvudstadsbladetin mukaan tuli olemaan vastakkainen kuin Raatajan, siihen sisältyi jälkimmäisessä esitetyn arvion mukaan mm. kirkon säilyttäminen valtiokirkkona.

31 Rantakarista esim. *Eskola* 1962, 404; *Ritola* 1968, 1–3.

32 *Raataja* 7/16.2. 1906, "Vapaamielisyys" voitettu kantako ? (pk., K. R.). Konsepti: VA SPA 15. – Raatajasta ja sen antiklerikalismista myös *Klinge* 1967–1968 III, 254s, 286. Ks. myös *V. A. Koskenniemi* 1947, 152–163.

Rantakarin kirjoitus sisälsi vanhasuomalaiselle poliitikolle poikkeuksellisen ankaraa arvostelua kirkosta sosiaalisena instituutiona, vaikka akateemisessa maailmassa sellaiseen olikin totuttu. Puoluesihteeri, joka tosin esiintyi nimimerkin suojassa yksityishenkilönä, piti ajan kansanvaltaisten uudistuspyrintöjen ulottamista kirkon piiriin tärkeämpänä kuin papiston konservatiivisen osan säilyttämistä puolueensa kannattajina. Vanhasuomalaisten äärimmäisiin vastustajiin Rantakari saattoi liittyä uskontopoliittisissa kysymyksissä, vaikka samalla ankarasti arvostelikin "viikinkien" taloudellista liberalismia. [33]

Eräänlaista negatiivista ääriarvoa vanhasuomalaisten ylioppilaiden julkisissa uskonnollisissa asenteissa edusti muuan Raatajassa huhtikuussa 1906 esiintynyt nimimerkkikirjoittaja, joka oli evoluutio-optimismissaan ja luottamuksessaan erityisesti uskontopsykologisiin teorioihin varsin lähellä Prometheuksen piirin näkemyksiä. Kirjoittaja piti uskontoa kaiken henkisen kehityksen jarruna ja pyrki selittämään sen samoin kuin siihen perustuvan moraalin täysin immanenttisesti ihmisen oman subjektiivisen tajunnan tuotteeksi, joka ei perustunut järkeen vaan suggestioon. Uskontoa ja ihmisen suhdetta jumalaan – tekstissä käytettiin johdonmukaisesti pientä alkukirjainta – kirjoittaja käsitteli yleisesti viittaamatta kristinuskoon, mutta selvästikin tämän merkitystä relativoiden. [34] Yksinäisyydessäänkin tämä kirjoitus paljasti, ettei naturalistinen uskonnonvastainen kritiikki ollut suurlakon aiheuttaman maailmankatsomuksellisen murroksen keskellä vierasta vanhasuomalaisillekaan ylioppilaspiireille.

Nuorten kulttuuriradikaalien esittämää kirkonvastaista kritiikkiä asetuttiin myötäilemään nuorsuomalaisissa ja ruotsalaisissa sanomalehdissä. Tällöin perustuslailliset piirit arvostelivat erityisesti sitä valtiokirkollisuutta, joka oli sortokauden laillisuustaistelussa osoittautunut niiden mielestä eettisesti ala-arvoiseksi. Näihin ajankohtaisiin poliittis-moraalisiin perusteluihin liittyi edellisen vuosisadan vapaamielis-naturalistinen maailmankatsomuksellinen perintö. [35]

Valtiokirkon vastaisen rintaman pohjaa laajensivat uskonnollisesta vähemmistöasemastaan kärsimään joutuneet eriuskolaiset, jotka

---

[33] *Raataja* 7/16.2. 1906.

[34] *Raataja* 14, 15 & 16/12.4. 1906, Ajatuksia uskonnosta (J. V.). Nimimerkkiä käytti todennäköisesti ylioppilas Janne Valmari, josta *V. A. Koskenniemi* 1947, 77–87, 159, 161s.

[35] *Murtorinne* 1964, 316–318; 1967, 42–44.

uskontopoliittisista syistä olivat valmiit tukemaan radikaalien esittämiä vaatimuksia. Erityisen aktiivisia tässä suhteessa olivat ruotsinkieliset baptistit, jotka jopa esittivät Prometheus-yhdistykselle yhteistyötarjouksen vaikuttaakseen luterilaista kirkkoa suosivan lainsäädännön kumoamiseen. [36]

Näin suurlakko avasi portit jo aiemmin olemassa olleiden kirkon-, osittain myös uskonnonvastaisten virtausten voimakkaalle esiinmarssille. Työväenliikkeen kärkiryhmän ja akateemisen sivistyneistön piiristä uudet aatteet levisivät laajojen kansanjoukkojen keskuuteen. Yhteisten tunnusten takana oli kuitenkin erilaisia ajattelutapoja ja perimmäisiä tavoitteita. Kirkon ja valtion erottamista voitiin puolustaa yhteiskunnalliseen luokkataisteluun, yksilön henkiseen vapauttamiseen, sortokaudelta peräisin oleviin poliittis-moraalisiin näkökohtiin tai eri uskontokuntien tasa-arvoisuuteen vedoten. [37] Valtiokirkon vastainen rintama oli laajapohjainen mutta samalla sisäisesti heterogeeninen.

2. *PAPPISSÄÄTY VALTIOLLISEN MULLISTUKSEN KESKELLÄ*

a. Kansan rinnalla kansanvallan puolesta

Suurlakko sinetöi radikaalisuudessaan tosiasiallisesti uuden kansanedustusjärjestelmän yleiset puitteet. Niinpä mitkään yhteiskuntapiirit eivät enää voineet kannattaa entisenlaisia nelisäätyisiä valtiopäiviä. Toisaalta vallitsi varsin laaja yksimielisyys yleisen ja yhtäläisen äänioikeuden soveltamisesta uuden eduskunnan vaaleissa. Tämä periaate sisältyi myös suurlakon lopettaneeseen marraskuun manifestiin,

---

36 *Murtorinne* 1967, 40s.

37 *Murtorinne* 1967, 39s, 75.

jonka muotoiluun perustuslailliset olivat keskeisimmin vaikuttaneet. [1]

Suurista linjoista vallitsevasta yksimielisyydestä huolimatta tilanne ei ollut kummassakaan poliittisessa leirissä ongelmaton. Vanhasuomalainen puolue oli kyllä lakkoviikon aikana pitämissään kokouksissa päätynyt lopulta yksikamarisen eduskunnan sekä yleisen ja yhtäläisen äänioikeuden kannalle. Kun kuitenkin sosiaalidemokraatit olivat vaatineet valtiopäiväuudistuksen jättämistä erityisen kansalliskokouksen päätettäväksi ja perustuslailliset pitäneet kiinni asian käsittelemisestä ylimääräisillä valtiopäivillä, vanhasuomalaiset esittivät välitysratkaisuksi ajatuksen ns. laillisesta kansalliskokouksesta. Säätyvaltiopäivien oli laillisessa järjestyksessä luovutettava tälle oikeutensa päättää edustusreformin toteuttamisesta. Vanhasuomalaisten taktisen kompromissialoitteen päämotiivina oli pyrkimys rauhoittaa vallankumouksellista työväestöä ja samalla estää venäläisen hallitusvallan vastatoimenpiteet. [2]

Vanhasuomalaisen puolueen valtiopäiväkysymyksessä tekemät päätökset herättivät varsin voimakasta arvostelua sekä muiden puolueiden taholla että sen omassa piirissä. [3] Tätä kritiikkiä esittivät myös eräät vanhempaan polveen kuuluneet fennomaaniset pappismiehet. Niinpä esim. Lavian kirkkoherra Reinhold Grönvall, joka oli aiemmin selvästi ilmaissut tukensa suomalaisen puolueen "yrjökoskislaiselle" ei-poliittiselle tulkinnalle [4], lausui kirjeessään J. R. Danielsonille ihmettelynsä vanhasuomalaisten radikaalin äänioikeuskannan johdosta. Olivathan samanlaisia vaatimuksia esittäneet sosialistit, jotka oli-

---

1 *Teljo* 1949, 43, 61, 65; *Seitkari* 1958, 10, 14s; *Österbladh* 1933–1934 II, 519. – Marraskuun manifestissa (*As.kok.* 49/1905) ei sanallakaan puututtu kysymykseen edustuslaitoksen kamarien lukumäärästä, vaikka esim. Jutikkala katsoo manifestin sanamuodon edellyttäneen yksikamarisia valtiopäiviä (*Jutikkala & Pirinen* 1973, 271). Kaksikamarijärjestelmän hyväksymiseen oli siis vielä olemassa teoreettiset mahdollisuudet. Näin myös *Rasila* 1977, 17.

2 *Paasikivi* 1957 I, 157; *Teljo* 1949, 53s; *Rantakari* 1964, 363–365; *Seitkari* 1958, 10–12, 17, 26–28; *Torvinen* 1965, 364–371. – Vanhasuomalaisten suurlakon aikana pitämiin kokouksiin osallistuivat mm. tohtorit Erik Johansson ja Lauri Ingman. VA EK III Muistelmia Vihko 1, 81, 84; *Aspelin-Haapkylä* 1980, 64, 82,

3 *Torvinen* 1965, 368.

4 Grönvall oli v. 1899 pidetyssä suomalaisen puolueen kokouksessa ainoana pappina käyttänyt puheenvuoron. Siinä hän totesi, ettei "suomalainen puolue ole tässä maassa mikään epäkansallinen puolue, ei oikeastaan mikään puolue, vaan Suomen kansan edustaja". VA SPA 3 Suomalaisen puolueen kok. ptk. 12.–13.12. 1899.

vat juuri kiertäneet maaseudulla "saarnaamassa" anarkiaa, esim. pappien ja kirkkojen poistamista. Grönvall ei kuitenkaan ilmaissut olevansa valmis hyväksymään äänioikeuden myöntämistä tällaisille aineksille, vaikka kannattikin ääniasteikon perusteellista laajentamista. Jokin tuloihin ja sivistykseen perustuva äänioikeuden rajoitus oli hänen mielestään kuitenkin säilytettävä; eihän vanhasuomalaisen puolueen sentään ollut pakko suostua työväestön kaikkiin vaatimuksiin, Grönvall arveli. [5] Kirkonvastaisen sosialismin pelko sai siis tämän satakuntalaisen rovastin turvautumaan edelleen sääty-yhteiskunnallisiin äänioikeusoloihin, joista hänen puolueensa oli jo ennen suurlakkoa alkanut sanoutua irti.

Grönvallin tavoin kirkkoherra Elis Bergroth kannatti puolueensa radikaaleista päätöksistä huolimatta edelleen säätyeduskunnan yleisten puitteiden säilyttämistä, vaikka pitikin kahden alimman säädyn yhteiskunnallisen pohjan laajentamista työväestön suuntaan välttämättömänä. Yhteiskunta ei nimittäin hänen mukaansa saanut hyväksyä mullistuksia, vaan sen tuli suosia rauhallista kehitystä. Kun kristinuskolle vihamieliset voimat saattoivat päästä kansanvaltaisessa edustuslaitoksessa johtavaan asemaan, pappissäädyn oli Bergrothin mielestä punnittava tarkoin tulevaa menettelytapaansa. Jos pappissääty väistyisi taistelutta epäuskoisen suuntauksen tieltä, se tuottaisi varmaa turmiota kansalle ja koko suomalaiselle kansallisuudelle, jonka vankin turva kirkko Bergrothin mielestä edelleenkin oli. [6]

Kannanotollaan Bergroth ilmaisi jääneensä yhä kauemmaksi suomalaisen puolueen Yrjö-Koskisen jälkeisen johdon edustamasta sosiaalireformatorisesta linjasta. Suurlakko oli paljastanut hänelle työväenliikkeen todellisen voiman, jota hän oli aiemmin vähätellyt. Sääty-yhteiskunnan rauhaan tottuneena Bergroth oli suurlakossa kokenut järkytyksen, joka sai hänet arvioimaan kansanvaltaakin vain sosialistien kirkonvastaisuuden pohjalta. Uusien mullistusten välttämiseksi oli säilytettävä suurlakkoa edeltänyt järjestelmä, jossa kirkko ja pappissääty muodostivat suomalaisen kansallisvaltion siveellisen kulmakiven.

Grönvallin ja Bergrothin edustama vanhafennomaaninen, kieli- ja kansallisuuspolitiikan kansanvaltaisten reformien edelle asettava nä-

---

5 VA D-K 2 Grönvall J. R. Danielsonille 10.11. 1905.

6 *Bergroth* 1905 b, 354–359; *Sirenius* 1954, 549–552; *Murtorinne* 1964, 312; 1967, 45s.

kemys [7] ei kuitenkaan päässyt vallitsevaksi puoluetta kannattavan papiston keskuudessa. Niinpä varsin monet kirkonmiehet osallistuivat aktiivisina toimihenkilöinä vanhasuomalaisen puolueen keskusjohdon organisoimiin paikallisiin kansalaiskokouksiin. Näiden tehtävänä oli ilmaista 'kentän' laaja tuki puolueen suurlakon jälkeiselle politiikalle, mm. propagandistiselle vaatimukselle "laillisesta kansalliskokouksesta". [8] Jälkimmäinen kysymys otettiin vanhasuomalaisen papiston toimesta esille myös useissa valtiopäivävaaleja varten pidetyissä rovastikuntakokouksissa, joissa tosin ajatus ei aina saanut riittävää vastakaikua tullakseen virallisesti hyväksytyksi. [9] Sitä vastoin yleistä ja yhtäläistä äänioikeutta kirkonmiehet asettuivat näissä kahdentyyppisissä kokouksissa yleensä selvästi kannattamaan. [10] Joka tapauksessa ajankohtaiset puoluepoliittiset kiistakysymykset ulottivat vaikutuksensa papiston omiin neuvotteluihin. Käännyttiinpä papiston puoleen eduskuntareformin vuoksi työväestönkin taholta. Näin esim. Kangasalan molemmat vanhasuomalaiset papit ilmaisivat julkisesti kannattavansa yksikamarista eduskuntaa, pappissäädyn vapaaehtoista luopumista etuoikeuksistaan sekä tällä kannalla olevien edustajien valitsemista valtiopäiville. [11]

Poliittisesti arvovaltaisimman vetoomuksen pappissäädyn vapaaehtoisen etuoikeuksistaan luopumisen puolesta esitti Uuden Suomettaren pääkirjoituspalstalla tohtori Lauri Ingman. Hän oli saanut julkiseen esiintymiseensä virikkeen puoluejohtaja J. R. Danielsonilta, jon-

---

[7] Vanhasuomalaisen puolueen kahden päätavoitteen välisestä jännityksestä *Eskola* 1962, 432s.

[8] *US* 272/28.11. 1905, Uutisia maaseudulta (Kuortane, khra Hj. Svanberg); 278/5.12. 1905, Kansalaiskokouksia (Kylmäkoski, past. Usko Tuhkanen); 281/8.12. 1905, Uutisia maaseudulta (Anjala, khra A. V. Sederström); 282/9.12. 1905, Uutisia maaseudulta (Sulkava, past. O. Hj. Pakarainen). Ks. myös VA SPA 7 Tilapäiskokousten pöytäkirjat (Kälviä 7.11. 1905, pastori Juho Lauronen; Lestijärvi 7.11. 1905, kanttori O. W. Kinnunen; Kustavi 13.12. 1905, khra J. G. Hollmén).

[9] *US* 266/21.11. 1905, Kyminlaakson yksityinen pappeinkokous; 278/5.12.1905, Uutisia maaseudulta (Heinolan rovastikunta); 288/16.12. 1905, Uutisia maaseudulta (Tampereen rovastikunta). – Pappeinkokousten (Kymenlaakson, Heinolan ja Kuopion) päätöksistä kertoi myös vanhasuomalainen ylioppilaslehti *Raataja:* 38 & 39/25.11. 1905, Kansanvaltaisia pappeja; 41 & 42/8.12. 1905, Papisto ja eduskuntalaitoksen uudistus.

[10] *US* 263/17.11. 1905, Papeilta kysytään; 266/21.11. 1905, Kyminlaakson yksityinen pappeinkokous; 278/5.12. 1905; 279/6.12. 1905; 288/16.12. 1905; *Aaro Eerola* 1975, 21s.

[11] *US* 263/17.11. 1905, Papeilta kysytään (khra F. F. Wallenius ja pastori Fabian Kalervo).

ka mielestä papistolle oli tehtävä selväksi, mitä aika siltä vaati. [12] Ingman piti artikkelissaan eduskunnanuudistusta sekä Suomen kansan että kirkon edun mukaisena. Eri kansalaispiirien tarpeet otettiin uudessa järjestelmässä paremmin huomioon, minkä tuli papistollekin olla tärkeämpää kuin sen omien "luokkaetujen" valvominen. Kirkon valtiollisen vaikutuksen tuli Ingmanin mukaan riippua ennemmin sen välillisestä vaikutuksesta kansaan kuin ulkonaisista muodoista eli vanhasta edustusjärjestelmästä. Siksi kirjoittaja vetosi papistoon, että se kuuntelisi mitä 'kansa' siltä pyytää; olihan se hänen mukaansa aina ollut tätä lähellä. [13]

Nousevan vanhasuomalaisen pappispoliitikon ajankohtainen kannanotto lähti suomalaisuusliikkeen perinteisen ideologian pohjalta, jossa kansankokonaisuus asetettiin yksityisten ja ryhmäintressien yläpuolelle. Luterilaisen kirkon tuli valtiopäiväreformia toimeenpantaessa asettua kohtalonyhteyteen "suomalaisen kansan syvien rivien" kanssa, niin kuin se edellisen vuosisadan kielitaistelussakin oli tehnyt.

Lauri Ingmanin näkemyksiin 'kansan' ja kirkon keskinäisen luottamuksen tarpeellisuudesta yhtyivät vanhasuomalaisen puolueen päälehden palstoilla samaan nuorten teologien ryhmään kuuluvat pastori Yrjö Lindstedt ja tohtori Erik Johansson. He pitivät papiston luopumista säätyoikeuksistaan luonnollisena. Uuden eduskunnan mahdollinen kirkonvastaisuuskaan ei saanut estää kansanvallan laajentamista. Siihen saattoi Johanssonin mukaan tulla valituksi pappejakin, mutta ei enää viran puolesta vaan *kansalaisina*. [14] Säätypappi kuului suurlakkoa edeltäneeseen yhteiskuntaan; sen jälkeen oli vain tasavertaisia kansalaisia.

Samaan vanhasuomalaisten pappien julkisten kannanottojen sarjaan kuului myös Pälkäneen kappalaisen J. W. Wallinin Aamulehteen laatima pääkirjoitus, jossa hän torjui kirkon osallistumisen valtiolliseen toimintaan lähinnä uskonnollisten syiden nojalla. Pappissää-

---

12 VA EK III Muistelmia Vihko 1, 87 (14.11. 1905). Danielson oli esittänyt toivomuksensa Ingmanin lisäksi tri Erik Johanssonille ja prof. Arthur Hjeltille. Kuten seuraavasta ilmenee, myös Johansson noudatti toivomusta konkreettisesti.

13 *US* 264/18.11. 1905, Eduskuntalaitoksen uudistus ja pappissääty (L. I.). Luonnos: VA LI B 1:1. *Seitkari* 1958, 27; *Aaro Eerola* 1975, 24–26; *Välimäki* 1974, 22s.

14 *US* 265 A / 19.11. 1905, Mille kannalle papisto asettuu (Y. L.); 273/29.11. 1905, Eduskunnan muutos ja papisto (molemmat pääkirjoituspalstalla); *Aaro Eerola* 1975, 26s. Toveripiirin toiminnasta Teologisessa lauantaiseurassa *Veikkola* 1969 a, 187 ym.

dyn osuus maallisen vallan käyttöön oli nimittäin vastoin kirkon omia periaatteita: se ja sen palvelijat eivät olleet olemassa – niin kuin ei Kristuskaan – politiikkaa vaan sielujen autuutta varten. Tosin papeilla yksityisinä *kansalaisina* sai ja täytyikin olla poliittinen vakaumuksensa. Kun vielä pappissäädyn silloista kaksinaista kokoonpanoa ei voinut puolustaa uskonnollisten eikä kansanvaltaisten periaatteiden nojalla, papiston oli luovuttava poliittisista privilegioistaan. Samalla oli kuitenkin kirkon sisäistä itsenäisyyttä lisättävä kirkolliskokouksen asemaa vahvistamalla. [15]

Wallin pyrki kannanotollaan soveltamaan luterilaista regimenttioppia ajankohtaiseen tilanteeseen. Kirkko ei saanut periaatteidensa mukaan sekaantua sille "vieraan" valtiollisen viran hoitamiseen; vastavuoroisesti sen oli omissa asioissaan päästävä vapautumaan valtion "holhouksesta". [16] Tämän opillisen tulkinnan pohjalta oli mahdollista hyväksyä paitsi kansanvallan periaate myös – fennomanian piirissä jo vanhastaan korostettu – yksityisen papin oikeus, jopa velvollisuus poliittiseen sitoutumiseen. Samaan näkökohtaanhan myös Erik Johansson liittyi papin kansalaisroolia tähdentäessään.

Kun kirkonmiehet yleensä olivat pysytelleet erossa suurlakon paikallisista tapahtumista, tempautuivat monet heistä kohta sen jälkeen mukaan vanhasuomalaisen puolueen toimesta järjestettyyn vilkkaaseen kansalaistoimintaan, jonka tehtävänä oli viedä "suomalaisuuden" ja "kansanvaltaisuuden" tunnukset kaikkialla voittoon. Vanhasuomalaisten pappien positiivista asennetta suurlakon jälkeiseen poliittiseen toimintaan ja samalla tukeutumista talonpoikaiseen 'kansaan' kuvasi sattuvasti eräs Uudessa Suomettaressa julkaistu uutinen. Sen mukaan Heinolan rovastikunnan kontrahtikokous oli torjunut ajatuksen uuden, mihinkään suuntaan kuulumattoman kirkollisen sanomalehden perustamisesta, koska "suunnatonta lehteä pidettiin mahdottomana". Sitä paitsi tällainen lehti vain eristäisi papiston 'kansasta', johon sen nyt päinvastoin tuli "niin likeisesti kuin suinkin kasvaa kiinni, liittyä ja sulaa". [17]

---

15 *Aamulehti* 267/21.11. 1905, Pappissääty ja eduskunnan muutos (J. W. W.); käsikirjoitus VA SKHS:n arkisto F 71 J. W. Wallinheimon kok. Samoja näkemyksiä kirjoittaja esitti myös Vartijassa (*Wallin* 1906, 40–43). Ks. lisäksi VA SPA 26 J. W. Wallin puoluekanslialle 18.11. 1905.

16 Kirjoittaja lainasi kantansa tueksi Augustanaa.

17 *US* 278/5.12. 1905, Uutisia maaseudulta. Aloite, joka sittemmin johti Kotimaan perustamiseen, oli tullut Kemin rovastikunnan papeilta. Ks. myös *Ruuth* 1949, 11s.

Suurlakko vahvisti näin varsinkin vanhasuomalaisten pappien yhteiskunnallisesti sitoutunutta aktiviteettia ja velvoitti rakentamaan uudelleen välillä jo murtuneet yhteydet "kansan syviin riveihin". Pappikaan ei saanut jäädä ajankohtaisten uudistuspyrkimysten puolueettomaksi tarkkailijaksi, vaan hänen oli otettava niihin kantaa. Tämä suuntautuminen heijasteli samalla snellmanilaiseen aateperintöön sisältyvien yhteiskunnallisesti ja kielellisesti kiihkeiden tendenssien voimistumista suurlakon jälkeen. [18] Näin hahmoteltuun yleiskuvaan sopii hyvin vanhasuomalaisen piispa J. R. Forsmanin yksityisesti esittämä väite, että hän oli sosialisti. [19] Tokaisuun ei sinänsä sisältynyt mitään mahdotonta; vanhasuomalainen ja "sosialisti" yhdessä persoonassa oli tyypillinen suurlakon jälkeisen ajan ilmiö.

Ajankohdan jyrkän kansanvaltainen ilmapiiri pani eräät siitä voimakkaita vaikutteita saaneet papit jopa vaatimaan kirkon ja valtion eroa. Niinpä esim. kirkkoherra A. O. Blomberg, joka jo kesällä 1905 oli osoittanut työväenliikkeen yhteiskunnallisten vaatimusten varsin pitkälle menevää ymmärtämistä, asettui marraskuun puolivälissä 1905 pidetyssä Kymenlaakson yksityisessä pappeinkokouksessa kannattamaan kirkon ja valtion erottamista. Alustaja perusteli kantaansa viittaamalla valtiokirkollisuudesta aiheutuneeseen pappisvallan kasvuun ja maallikkojen panoksen heikkenemiseen. [20]

Blomberg esitti kritiikkiään paitsi kansanvaltaisuuden myös erityisesti maaseudulla voimakkaasti vaikuttavan virkamiesvastaisuuden nimissä. Hänen päävaatimustaan pappeinkokous asettui yksimielisesti tukemaan. Se että tässä kokouksessa nimenomaisesti laskettiin olevan vanhasuomalainen enemmistö, johon kuului mm. pastori K. R. Kares [21], osoitti entisten myöntyvyysmielisten pappien, jopa Yrjö-Koskisen asioilla yhteisesti toimineittenkin, eroavan jyrkästi suhteessaan ajan kansanvaltaisiin aatteisiin. Elis Bergroth ja O. I. Colliander jäivät entistä selvemmin yksin torjumaan ei-kristillisenä pitämänsä kansanvallan vaikutusta kirkkoon ja suomalaiseen yhteiskuntaan.

Vanhasuomalaisen Blombergin ohella ajankohdalle tyypillisimmän uskontopoliittisen vaatimuksen esitti perustuslailliseen vastarin-

---

18 *Klinge* 1969, 202–204.

19 HYK JRK Koskimiehen pvk. 26.11. 1905; *Olavi Kares* 1941–1952 III, 308.

20 *US* 266/21.11. 1905, Kyminlaakson yksityinen pappeinkokous; *Murtorinne* 1967, 48s.

21 *US* 266/26.11. 1905; *Aaro Eerola* 1975, 22.

tapapistoon kuulunut kirkkoherra A. W. Murén, joka osallistui työväenliikkeen toimesta järjestettyyn paikalliseen uskontokeskusteluun. [22] Näin hän asettui myötäilemään paitsi työväenliikkeen myös perustuslaillisten piirien esittämää valtiokirkon vastaista kritiikkiä.

Perustuslaillisten puolueiden piirissä aiheutti valtiopäiväuudistuksen yhteydessä eniten keskustelua kysymys välittömästä siirtymisestä yksikamarijärjestelmään. Vaikka suurlakon jälkeen pidetyt nuorsuomalaisten ja koko perustuslaillisen suunnan kokoukset asettuivatkin tässä suhteessa radikaalin muutoksen kannalle, oli kaksikamarijärjestelmällä runsaasti kannatusta varsinkin johtavien ja ruotsalaiseen puolueeseen kuuluvien perustuslaillisten piirissä. [23] Olisihan ensimmäinen kamari ollut jonkinlainen pienoiskuva entisestä säätyeduskunnasta. Siihen olisi siten mm. professori R. A. Wreden Finsk tidskriftissä esittämän suunnitelman mukaan, jota ruotsalaisen puolueen taholla epävirallisesti asetuttiin tukemaan, tullut papistonkin edustus. [24] Myös eräässä ilmeisesti nuorsuomalaisten marraskuun puolivälissä pidettyyn kokoukseen tarkoitetussa yksityisessä kirjasessa vedottiin kaksikamarijärjestelmän puolesta siihen, että ensimmäinen kamari saattoi edustaa paitsi tieteellisiä myös uskonnollisia harrastuksia sekä teollisuutta ja kauppaa. [25] Näin pyrittiin turvaamaan pappis- ja porvarissäätyjen edustaman perinteen jatkuminen, sivistys- ja elinkeinoelämän intressit.

Kysymys yksi- ja kaksikamarijärjestelmästä antoi samalla kuitenkin aiheen perustuslaillisten piirissä vallitsevien antiklerikaalisten mielipiteiden purkautumiselle. Niinpä ruotsalaisen puolueen vahvistetun

---

22 *Soikkanen* 1961, 148; *Murtorinne* 1967, 48. Murénin perustuslaillisuudesta *Murtorinne* 1964, 130, 154, 159, 199, 230. – Myös *Raataja* selosti tilaisuutta (35 & 36/1905, Väittely pappien ja sosialistien välillä).

23 *Perustuslaillisten suomenmielisten kok. 1905,* 8–17; *HS* 263/17.11. 1905; 264/18.11. 1905, Perustuslaillisten yleinen kokous; *Hbl* 308/18.11. 1905, De konstitutionellas möte i går; 309/19.11. 1905, En- eller tvåkammarsystem. *Teljo* 1949, 65; *Seitkari* 1958, 30–37; *von Bonsdorff* 1956, 49–51.

24 *Wrede* 1905, 3–16. Kirjoittaja katsoi luterilaisen kirkon edelleenkin edustavan "merkittävää kulttuuri-intressiä". Uutena elementtinä ensimmäiseen kamariin olisi tullut tuomarien ja lääkärien edustus. Oppisääty olisi siis laajentunut yleisen virkamiessäädyn suuntaan. Ks. myös *Halila* 1964, 356.

25 *Yksi- vaiko kaksikamarinen* 1905, 4s, 8s, 17. Tämä nimimerkki "Suomenmielisen" laatima kirjanen oli päivätty 16.11. 1905, jolloin nuorsuomalaisten kokous pidettiin.

delegaation käsitellessä marraskuun puolivälissä tätä kysymystä kolme edustajaa asettui erityisesti vastustamaan papiston poliittisten privilegioiden säilyttämistä. Ensimmäisen kamarin oli heidän mielestään todella edustettava "korkeampaa sivistystä". Muuten he kyllä ilmaisivat kaksikamarijärjestelmää periaatteessa tukevan konservatiivisen kantansa. Vaatipa yksi heistä ehdoksi yksikamarijärjestelmän hyväksymiselle sitä, että kirkonmiehiltä oli riistettävä oikeus päästä uuteen eduskuntaan; muutoin nimittäin yksinkertainen maalaisväestö oli vaarassa valita sinne sielunhoitajiaan. [26]

Perustuslaillisten yhteisessä kokouksessa taas professori Otto Engström torjui Wreden suunnitelman ja siihen sisältyvän papiston edustusoikeuden vanhentuneena: valtiokirkon papisto ei enää edustanut korkeampaa sivistystä eikä voinut myöskään nojautua laajojen kansankerrosten tukeen. Siksi ensimmäisen kamarin perustaminen ja erityisesti papiston asema siinä olisi anakronismi, joka herättäisi Engströmin mielestä tyytymättömyyttä ja epäluottamusta ennen kaikkea maan kulttuuripiireissä. [27] Puheenvuorosta ilmeni selvästi ruotsinkielisen akateemisen sivistyneistön ja fennomaanisväritteisen valtiokirkon välinen syvä kuilu.

Johtavan perustuslaillisen papiston epäluuloinen asenne yksikamarijärjestelmään tuli sattuvasti esille eräässä tuomiorovasti Juuso Hedbergin vävylleen Rafael Erichille lähettämässä kirjeessä. Siinä hän nimittäin kiitteli Erichin järkevyyttä, kun tämä ei ollut ilman muuta yhtynyt "yksikamarihälinään, joka nyt on huimannut kaikkien ihmisten päät ja aivot". [28] Ilmaisu paljasti, kuinka vieraiksi ja hämmentäviksi monet entiset vastarintamiehet kokivat suurlakon jälkeisen ajan jyrkät demokratisoimisvaatimukset, joita he eivät julkisesti kuitenkaan uskaltaneet asettua vastustamaan. Laillisuuskannasta kiinnipitäminen ei siis välttämättä johtanut kansanvaltaisten näkemysten omaksumiseen, vaan pikemminkin konservatiivisten asenteiden vahvistumiseen.

---

[26] SCA Protokoll fördt vid Svenska partidelegationens sammanträde den 13 nov. 1905, 272s, 282–285a; *von Bonsdorff* 1956, 50.

[27] VA Asiakirjoja, poliittisia VI N:o 93. Perustuslaillisten kok. ptk. 17.11. 1905 bilaga 3 b.

[28] VA JH Juuso Hedberg Hellin Erichille 4.12. 1905. – Myös esim. Urjalan kirkkoherra Nath. Borg ilmoitti yksityisesti olevansa kaksikamarijärjestelmän kannalla. ÅAB GGR Borg G. G. Rosenqvistille 14.11. 1905.

b. Vastakkaisin puoluetunnuksin viimeisiin säätyvaaleihin

Suurlakon jälkeen olivat puolueryhmien välit entisestään kiristyneet. Puoluetaistelun liekkiä voimisti vielä valmistautuminen marrasjoulukuun vaihteessa 1905 järjestettyihin valtiopäivävaaleihin, jotka jäivät laatuaan viimeisiksi. [1] Vanhasuomalaisten ja perustuslaillisten välinen voimainmittelö heijastui pappissäädyn vaaleihin tällä kertaa vieläkin selvempänä kuin vuotta aiemmin. [2] Olihan vanhasuomalaisen puolueen kannalta erityisen tärkeää yrittää säilyttää ote valtiopäivien toisesta säädystä, joka vuonna 1904 ainoana oli jäänyt – vaikkakin niukan enemmistön turvin – kannattamaan myöntyvyyssuuntaa. Pappissäädyn strategista merkitystä lisäsi ja puolueiden vaalikampanjaa helpotti vielä sen valitsijakunnan vähälukuisuus. [3] Äänioikeutettuja, siis vakinaisessa virassa tai palveluksessa olevia pappeja [4], oli

---

1 *Rommi* 1957 a, 9; *Teljo* 1949, 49s; *Seitkari* 1958, 10, 25; 1964, 378s.

2 *Österbladh* 1933–1934 II, 521; *Jutikkala* 1974, 41; *Murtorinne* 1964, 301. – Österbladhin toteamus, että vaalikiihotus oli *varsinkin perustuslaillisten taholla* (kursivointi H. M.) varsin ankaraa, kuvastaa enemmän hänen henkilökohtaisia mieltymyksiään kuin todellista tilannetta, niin kuin pyrin kohta osoittamaan.

3 *Teljo* 1949, 56.

4 *Jutikkala* 1974, 33; *Krusius-Ahrenberg* 1981, 271. Kun Jutikkala nähtävästi olettaa kaikkien seurakuntapappien ja Krusius-Ahrenberg vain kirkkoherrojen ja kappalaisten kuuluneen valitsijakuntaan, on todettava, että kahden jälkimmäisen ryhmän edustajien lisäksi äänivaltaisia ja vaalikelpoisia olivat komministerit, pitäjänapulaiset ja saarnaajat, mutta eivät ylimääräiset papit. Ks. myös *Kansanaho* 1976, 95.
Vielä viimeisissä pappissäädyn vaaleissa äänestäjäkunnasta ilmeni epäselvyyttä. Niinpä **vankilansaarnaajista** oululainen J. A. Mennander pääsi valtiopäiville asti, ja myös turkulainen K. B. Hytönen ja kuopiolainen H. A. Wichmann saivat äänestää. Turkulaisen Severi Kalkkeen äänioikeuden johdosta eräät vanhasuomalaiset papit esittivät vastalauseen (TMA TTA F III 3 Pps:n vaalia koskevia asiakirjoja v. 1905, Tuomiorov.k. kontrahtikok. ptk. 1.12. 1905 § 3; A I 135 Tklin ptk. 16.12. 1905 § 1; *Österbladh* 1933–1934 II, 523 n. 2). Porvoon hiippakunnassa Hämeenlinnan lääninvankilan saarnaajalle Verneri Vartialle ei myönnetty äänioikeutta; rovastikuntakokous jätti kysymyksen tuomiokapitulin lopullisesti ratkaistavaksi, mutta se pidättyi kannanotosta (VA PTA Ec 5:3 Valtiopäivämiesvaalien asiakirjat 1905, Hämeenlinnan rov.k. kontrahtikok. ptk. 29.11. 1905; Ca 212 Porvoon tklin ptk. 7.12. 1905 § 33). – Kaksi **ylimääräistäkin pappia** lähetti vaalilippunsa, mutta ne luonnollisesti hylättiin. Kyseessä olivat Honkajoen vt. kirkkoherra Y. F. Mittler ja Merijärven vt. kappalainen J. A. Pietola (TMA TTA F III 3 Tyrvään rov.k. kontrahtikok. ptk. 1.12. 1905; OMA OTA Ea 198 Kuopion hpk:n valtiopäivämiesvaalien asiakirjat 1.12. 1905, Kalajoen rov.k.).
Koulunopettajana tai yliopistossa toimivat papit äänestivät omissa korporaatioissaan, vaikka varsinainen papisto ottikin heitä valtiopäiväedustajikseen. **Koulumiehistä** yleensä vain oppikoulunopettajat olivat vaalissa mukana. Kuitenkin Kuopion sokeainkoulun joh-

vain kuutisen sataa, mikä merkitsi suunnilleen kahta kolmasosaa koko papistosta. [5]

Pappissäädyn vaaleihin käytiin täysin puoluepoliittisissa merkeissä. Vanhasuomalaisten valmistelut käynnistyivät täydellä teholla kohta suurlakon jälkeen. Puolueen kansliasta lähetettiin jo marraskuun toisella viikolla sen pappiskannattajille lista, jossa oli täysi määrä ehdokkaita jokaista hiippakuntaa varten. Tämä ehdokasluettelo, jonka eräät pääkaupunkilaispapit olivat laatineet vanhasuomalaisen puolueen valtuuskunnan toimeksiannosta, tuli korjauksin varustettuna palauttaa puoluetoimistoon, jotta Uudessa Suomettaressa voitiin julkaista lopullinen lista. [6] Alkuperäisellä listalla, joka käsitti yhteensä 35 nimeä, oli mukana vanhasuomalaisten lisäksi vain kaksi maltillista perustuslaillista: professori Robert Hermanson ja tuomiorovasti Juuso Hedberg. Vaalien puolueluonnetta listalla oli lisäämässä se, että papistolta haettiin kannatusta kolmelle vanhasuomalaiselle maallikkoprofessorille ja kahdelle koulumiehelle, joiden varsinainen vaalikorporaatio jo etukäteen tiedettiin perustuslaillisten hallussa olevaksi. Professoriehdokkaat olivat puolueen johtaja J. R. Danielson ja Allan Serlachius, jotka jo edellisellä kerralla olivat päässeet papiston mandaatilla valtiopäiville, sekä E. G. Palmén, hänkin vanhasuomalaisten tunnetuimpia nimiä. [7]

Vanhasuomalaisten keskusjohdon papeilta saama palaute oli varsin runsas. Kaikkiaan nimittäin saapui vastaus lähes sadalta vanhasuomalaiselta äänivaltaiselta papilta aina Turun vanhasta evankelisesta tuomiorovastista Gustaf Dahlbergista lähtien. Eniten vastauksia tuli

---

taja pastori Kosti Lyytikäinen sai äänestää omassa rovastikunnassaan (OMA OTA Ea 198, Kuopion rov.k.). Kuopiolaisista lehtori Antti J. Pietilä äänesti koulunopettajien mukana, vaikka olikin vain viran väliaikainen hoitaja (*Tiililä* 1972, 21).

5 Varsinaisten pappisäänestäjien määrä oli sittemmin 561. *SKJS* 1905, 119, 122, 135 ja 140. Äänioikeutettujen luku täytyy olettaa jonkin verran suuremmaksi; esim. liitteisiin 5, 7 ja 8 sisältyvistä papeista vähintään 15 ei käyttänyt äänioikeuttaan. Suomen kirkon pappien kokonaismäärä vuoden 1907 alussa oli 878. *I. A. Björklund* 1908, 55.

6 VA SPA 26 Moniste N:o 031; *Österbladh* 1933–1934 II, 521. Monisteessa ei ole päiväystä. Vaalivalmisteluihin tartuttiin vanhasuomalaisten taholla kuitenkin varsin ripeästi. Kun hallitsija antoi valtiopäiväkutsun 4.11. ja lakko loppui 6.11., palautti ensimmäinen pappi luettelonsa (Mäntsälästä) jo 11.11.

7 VA SPA 26 N:o 032. Listan julkaisee *Österbladh* (1933–1934 II, 521s) muuten täydellisenä, paitsi että Kuopion hiippakunnasta ei tässä vaiheessa ehdotettu J. A. Mennanderia, vaan Kalajoen kirkkoherra Jaakko Pohjonen. Muut maallikot olivat kollega Onni Hallsten ja yliopettaja prof. Ernst Bonsdorff.

Porvoon hiippakunnasta (30), sitten Kuopiosta (21), Turusta (20) ja Savonlinnasta (20). Kun täten noin 15 % pappissäädyn koko kirkollisesta valitsijakunnasta uskoi asioidensa hoidon vanhasuomalaisen puolueen organisaatiolle, oli vastaava hiippakunnallinen osuus suurin Kuopiossa (24 %) ja pienin Turussa (10 %). [8] Aktiivisuuden ilmenemiseen ei vaikuttanut etäisyys helsinkiläisestä puoluetoimistosta, vaan kunkin hiippakunnan papiston keskuudessa ennestään vallitseva poliittinen ilmasto.

Toisaalta palaute sisälsi vain vähän muutosehdotuksia. Alkuperäiseen listaan tehtiin niin vähän korjauksia, että se saatettiin ottaa yhtä nimeä lukuun ottamatta sellaisenaan Uuden Suomettaren lopulliseen vaalikehotukseen. Uusi henkilö oli oululainen vankilansaarnaaja J. A. Mennander, jonka ehdollepanon puolesta esitettiin useita vetoomuksia. Vastaajien yleinen tyytyväisyys vanhasuomalaisen puolueen toimintaan kuvastui useissa ehdokaslistoihin liitetyissä kommenteissa, joissa ne hyväksyttiin "empimättä" tai "täydellisesti". Eräs pappi ilmaisi puolueuskollisuutensa lupaamalla äänestää saamaansa listaa, ellei suomalainen puolue tekisi siihen muutoksia; toinen taas vaati vanhasuomalaisilta yhtä hyvää puoluekuria kuin perustuslaillisilla papeilla hänen tietääkseen oli. Puoluenäkökannan hallitsevuus papillisammatilliseen verrattuna näkyi siinä, että puoluejohtaja Danielsonia vaadittiin paitsi porvoolaisten myös turkulaisten listalle ja että uutena ehdokkaana tuotiin esille samoin hengelliseen säätyyn kuulumaton lehtori E. S. Yrjö-Koskinen, edesmenneen puoluepäällikön poika. Hyvää taktista silmää taas osoitti eräs vastaaja esittäessään ajatuksen, että puhtaan vanhasuomalaisen listan "koristeeksi ja ruokahalun lisäämiseksi" sille voitaisiin asettaa yksi perustuslaillisiin kuuluva virkaveli. [9]

---

[8] VA SPA 26 sisältää saapuneet lähetekirjeet yhteensä noin 45 vanhasuomalaiselta (muutamilta kaksikin eri vastausta) sekä kolmelta perustuslailliseksi pääteltävissä olevalta papilta (näistä ks. myös nootteja 14–16). VA SPA 38 taas sisältää pelkät palautetut ehdokasliput korjauksineen – osittain myös allekirjoituksineen – hiippakunnittain järjestettyinä. Jälkimmäisistä lipuista on selvästi vanhasuomalaisia 91, muita 8. Yksi vastaus on lähetetty Uuden Suomettaren toimitukselle (VA SPA 22, H. G. Outinen; saman henkilön toinen vastauskirje SPA 26). Eräissä tapauksissa vanhasuomalaiset kirjeenvaihtajat ilmoittivat neuvotelleensa ehdokkaista laajemmassa piirissä.

[9] VA SPA 26 ja 38. Esimerkkeinä puolueuskollisuuden ja puoluekurin noudattamisesta Mynämäen khra F. W. Sipilä ja Pirkkalan kappalainen A. S. Nurkkinen. Danielsonia esittivät arkkihiippakunnan papeista kirkkoherrat K. E. Stenbäck Ulvilasta ja B. I. Sö-

Yleiseen vanhasuomalaiseen yksimielisyyteen sekoittui kuitenkin muutamia riitasointuja. Niinpä Toholammin evankelinen kirkkoherra Anton Aimonen toi esille närkästyksensä vaalivalmistelujen luisumisesta puoluetoimiston asiaksi. Hänen mielestään paras ratkaisu oli se, että juuri ennen vaaleja Turussa kokoontuva arkkihiippakunnan papisto itse saisi valmistaa ehdokaslistansa. [10] Aimosen tavoin arkkihiippakunnan papistoon kuuluva Alavuden kirkkoherra K. A. Schroderus, joka oli lisäksi vanha valtiopäivämies, ilmaisi loukkaantumisensa vanhasuomalaisen puolueen valtiopäiväehdokkailleen asettamien tiukkojen vaatimusten johdosta. Heidän oli suurlakon jälkimainingeissa tehdyn päätöksen mukaan nimittäin selitettävä julkisesti kantansa ainakin "laillisen kansalliskokouksen" ja yksikamarijärjestelmän suhteen; vastustaessaan puolueensa kantaa näissä kysymyksissä entiset suomenmielisetkään eivät enää käyneet ehdokkaiksi. [11] Schroderus tulkitsi tätä päätöstä kirjaimellisesti omalle kohdalleen:

> Minä en voi mihinkään sitoumukseen mennä, vaan tahtoisin, jos valituksi tulisinkin, säilyttää itselleni täydellisen ajatus- ja toimintavapauden, vaikka olenkin suomenmielinen. Olen siis sopimaton ehdokkaaksi ja poisjätettävä. [12]

Tämä henkilökohtaisen tyytymättömyyden purkaus ei silti estänyt Schroderusta pysymästä vanhasuomalaisen puolueen listoilla ja sittemmin myös pappissäädyssä.

Suurlakon mukanaan tuoma jyrkkä puoluepoliittisen sitoutumisen vaatimus oli siis jäänyt vieraaksi eräille vanhasuomalaisille kirkonmiehille, jotka olivat tottunet arvostamaan kirkon sisäisiä näkökohtia ja

---

derman Kurikasta, E. S. Yrjö-Koskista taas kirkkoherrat F. E. Silvander Ylöjärveltä ja J. W. Wallin Pälkäneeltä. Perustuslaillista I. A. Björklundia tarjosi vanhasuomalaisen listan "syötiksi" Alavuden khra K. A. Schroderus. – Monien muiden joukossa myös Tampereen kaupunkiseurakunnan khra Wald. Wallin, joka oli vuonna 1903 karkotettu maasta (*Murtorinne* 1964, 239–243), ilmoitti hyväksyvänsä suomalaisen puolueen listan. Samoin teki Kemin kappalainen Feliks Lujanen, joka oli aiemmin esiintynyt perustuslaillisena (*Murtorinne* 1964, 203 n. 32 ym.). Muutoksen oli aiheuttanut perustuslaillisten "kevytmielinen" suhtautuminen Bobrikovin murhaan (OMA Simeliana 2, Lujanen Jooseppi Simeliukselle 19.3. 1905). – Näin siis vanhasuomalainen puolue oli saanut kannattajikseen entisiä vastarintapappejakin.

10 VA SPA 26 Aimonen puoluekanslialle 19.11. 1905. Evankelisuudesta *Lauri Koskenniemi* 1967, 291.

11 *US* 264/18.11. 1905, Valtiopäivät.

12 VA SPA 26 Schroderus puoluekanslialle 19.11. 1905.

yksityisen valtiopäivämiehen vapaata harkintavaltaa sekä yhteistyötä perustuslaillisen papiston kanssa. [13]

Vielä kriittisempiä olivat ne muutamat vastaukset, jotka vanhasuomalaisen puolueen toimistoon tulivat vaalikirjeen vastaanottajiksi eksyneiltä perustuslaillisilta. Niinpä eräs entinen vastarintapappi ilmoitti jo lähettäneensä omien ehdokkaittensa nimet "asianomaiseen paikkaan" [14] , ts. perustuslaillisten vaaliorganisaatiolle; toinen taas lähetti vastauksensa "ilman kunnioitusta". [15] Erään jo alkuvuodesta 1905 kuolleen perustuslaillisen papin omaiset palauttivat "ilomielin" listat, joita tämä heidän mukaansa ei olisi koskaan voinut hyväksyä. [16]

Niin kuin palautettujen ehdokaslistojen hiippakunnallisesta jakautumasta ja eräiden vanhasuomalaisten pappien yksityisistä mielipiteistä jo on käynyt ilmi, arkkihiippakunta muodosti vanhasuomalaisen puolueen keskusjohdolle melkoisen ongelman. Tämän olemassaolo oli ensimmäisen kerran tullut näkyviin jo keväällä 1903 kirkolliskokousvaalien yhteydessä. Olihan ruotsalainen vastarintapapisto saavuttanut eräin paikoin hiippakunnan alueella vahvat asemat, evankelinen suunta ja sen yleensä edustama perustuslaillisuus lyönyt selvän arkkipiispa Johanssonin vastaisen leiman hiippakunnan kirkollisiin oloihin ja maltillinen yhteistyölinja ollut ominainen monelle vanhasuomalaiselle kirkonmiehelle. [17]

Sangen voimakkaan takaiskun vanhasuomalaisten virallinen linja koki arkkihiippakunnassa, kun Turussa marraskuun puolivälin jälkeen kokoontunut 48-miehinen yksityinen pappeinkokous päätti yksimielisesti torjua kaavailut valtiopäiväreformin käsittelyn siirtämisestä erityiselle kansalliskokoukselle. Samalla kokous ilmaisi tukevansa vain tällä kannalla olevien edustajien valitsemista ylimääräisille valtio-

---

13 K. A. Schroderus kuului niihin maltillisiin vanhasuomalaisiin, jotka olivat olleet yhteistyössä perustuslaillisen papiston kanssa mm. vuoden 1903 kirkolliskokousvaalien edellä.

14 VA SPA 26 W. F. Brummer puoluekanslialle 25.11. 1905. Brummerin perustuslaillisuudesta Murtorinne 1964, 199.

15 VA SPA 26 J. A. Enebäck puoluekanslialle 25.11. 1905. Enebäckin perustuslaillisuudesta *Murtorinne* 1964, 127 ym.

16 VA SPA 26 [A. A. Fleegen omaiset] puoluekanslialle. Fleegen perustuslaillisuudesta *Murtorinne* 1964, 128 ym.

17 Arkkihiippakunta oli ollut perustuslaillisuuden voimakkaan vaikutuksen alaisena erityisesti vuodenvaihteen 1902–1903 tienoilta lähtien. *Murtorinne* 1964, 195–197.

päiville. [18] Kun kokoukseen osallistui myös joukko vanhasuomalaisia pappeja, nämä laativat sen kantaan yhtyen arkkihiippakuntaa varten oman ehdokaslistansa. Kyseessä ei ollut enää "puhdas" lista, vaan mukana oli seitsemän vanhasuomalaisen lisäksi viisi perustuslaillista ehdokasta. Vanhasuomalaisista ei yksi – aiemmin puoluejohdon radikaalien äänioikeusvaatimusten johdosta ihmettelynsä esittänyt kirkkoherra Reinhold Grönvall – ollut mukana puoluejohdon laatimalla nimilistalla. [19]

Arkkihiippakunnan vanhasuomalaiset papit eivät näin ollen osoittaneet puoluejohdon toivomaa yksimielisyyttä luopuessaan sen keskeisimpiin propagandavaltteihin kuuluneesta laillisen kansalliskokouksen vaatimuksesta ja asettuessaan henkilökysymyksissä yhteistoimintaan vastapuolen kanssa. Turun pappeinkokouksen yhteydessä tehdyt päätökset nähtiinkin vanhasuomalaisen puolueen taholla sitä vastaan suuntautuvaksi hajotustoiminnaksi, joka veisi perustuslailliset voittoon. Puoluetoimistosta lähetettiin nyt suomalaisen puolueen valtuuskunnan nimissä arkkihiippakunnan vanhasuomalaiselle papistolle kiertokirje. Siinä vedottiin puolueen pää-äänenkannattajassa julkaistun lopullisen ehdokaslistan puolesta siihen, että tätä laadittaessa oli kuultu lukuisien Turun hiippakuntaan kuuluvien pappien mielipiteitä.

---

[18] *HS* 267 A / 22.11. 1905, Papisto ja valtiopäivät; *Hbl* 312/22.11. 1905, Landsorten; *UA* 267 A / 23.11. 1905, Papisto ja kansalliskokous. – Kokous pidettiin ylimääräisen synodaalikokouksen jälkeen, joka oli kutsuttu käsittelemään pelkästään pappissäädyn vaalien vaalijärjestystä. *Turun hpk. tklin kiertok.* 959/7.11. 1905; *TS* 266/22.11. 1905, Ylim. pappeinkokous; *UA* 266 A / 22.11. 1905, Turun arkkihiippakunnan synodaalikokous.

[19] *Helsingfors-Posten* 311/23.11. 1905, Landtdagsvalen till prästeståndet. Listalla olivat vanhasuomalaisista Reinhold Grönvall, Wilh. Malmberg, K. A. Schroderus, B. I. Söderman, I. M. Tallgren, J. V. Vartiainen ja H. E. Wegelius sekä perustuslaillisista I. A. Björklund, I. R. Forsman, Edvard Hannula, Robert Hermanson ja K. A. Troberg. Perustuslaillinen lehti oli saanut uutisensa Kiikoisten vanhasuomalaiselta kappalaiselta Emanuel Antilalta. Ks. myös vanhasuomalaisen *Uuden Auran* (267 A / 23.11. 1905, Yleisiä ja paikkakunnan uutisia) sen kannalta kiusallisia tosiasioita kaunistelevaa uutista. Lehti julkaisi sekalistan yleisönosastossaan (268/24.11. 1905).
Turun hiippakunnan vanhasuomalaisen papiston yleiseen kuvaan sopii hyvin se, että Reinhold Grönvall jo aiemmin esillä olleessa kirjeessään Danielsonille esitti voimakkaan vetoomuksen poliittisen sovinnon puolesta, jopa ehdotti yhteisen suomenmielisten ryhmäkokouksen pitämistä, osanottajina sekä "vanhat" että "nuoret". VA D-K 2 Grönvall Danielsonille 10.11. 1905. Grönvallille "suomalainen puolue" merkitsi siis vielä yhtä laajaa käsitettä kuin ennen routavuosien sisäistä jakautumista.

Lista noudatti sitä paitsi täydellisen laillisuuden, kansanvaltaisuuden ja suomalaisuuden ohjelmaa, jota vanhasuomalaisen puolueen papiston toivottiin yksimielisesti tukevan. Kysymys laillisesta kansalliskokouksesta taas ei kiertokirjeen mukaan koskenut vanhasuomalaisen puolueen päämäärää, vaan ainoastaan keinoa sen saavuttamiseksi. Siksi se ei saanut hajottaa vanhasuomalaisten pappien ääniä. [20] Täsmälleen samaa näkökantaa korosti arkkihiippakunnan papistolle myös Lauri Ingman Uuden Suomettaren pääkirjoituspalstalla. [21]

Vanhasuomalainen puolue yritti saada papilliset rivinsä järjestykseen. Tällöin oli tarkoituksenmukaista vedota siihen, että puolueen valtiopäivämieslista oli syntynyt "alhaalta", arkkihiippakunnasta käsin, ei "ylhäältä", puoluejohdon piiristä tulleilla määräyksillä. Turkulaisilta saadun palautteen suhteellinen vähäisyys ja Helsingissä laaditun listan muuttumattomuus olivat luonnollisesti tosiasioita, joita ei tässä yhteydessä sopinut esitellä. Perustuslaillisen vaikutuksen alaisina toimiville kiertokirjeen vastaanottajille esitetyssä vanhasuomalaisen puolueen ohjelmassa laillisuuskanta sai poikkeuksellisen tärkeän sijan.

Kiusallisessa kansalliskokouskysymyksessä puoluejohto joutui vielä puolustamaan alkuperäistä näkemystään, jolla oli ollut kokonaan toinen funktio kuin vaikuttaminen pappissäädyn valitsijakuntaan. Vaikka monet vanhasuomalaiset papit olivat uskollisesti myötäilleet puolueensa linjaa tässäkin kysymyksessä, oli myös niitä, jotka joko perustuslaillisen mielipiteen vaikutuksesta tai aloitteen tosiasiallisen toteuttamiskelvottomuuden tuntien esittivät kriittisiä ääniä. Jälkimmäisiin kuului tohtori Erik Johansson, joka oli itse paikalta seurannut turkulaisille tarkoitetun kiertokirjeen laatimista. Hän kommentoi vanhasuomalaisten muuttuneita tulkintoja kansalliskokouksesta sarkastisesti päiväkirjaansa:

---

20 VA SPA 26 (Moniste, originaali valtuuskunnan sihteerin K. N. Rantakarin käsialaa). Asiaa valmistelleen suomalaisen puolueen valtuuskunnan kokoukseen osallistuivat mm. piispa J. R. Forsman ja tri Erik Johansson. HYK JRK pvk. 24.11. ja 28.11. 1905 sekä Forsman vaimolleen 26.11. 1905; VA EK III Muistelmia Vihko 1, 88s.

21 *US* 270/25.11. 1905, Papiston valtiopäivämiesvaali Turun hiippakunnassa (L. I.). Ingman lienee ollut mukana laatimassa edellä mainittua kiertokirjettä. Ks. myös *UA* 271 A / 28.11. 1905, Laillinen kansalliskokous ja papisto.

Vaan kyllä siitä nyt on vaikea päästä, kun sitä on ympäri Suomea toitotettu. [22]

Vanhasuomalaisen puolueen pappissäätyehdokkaiden lopulliset listat kaikkia hiippakuntia varten julkaistiin vaalien aluspäivinä näkyvästi Uudessa Suomettaressa. Samalla tuotiin esiin suomalaisuuden ja kansanvaltaisuuden tunnukset sekä korostettiin vaalien jyrkkää puoluepoliittista vastakohta-asetelmaa. [23] Lisäksi valitsijoille lähetettiin sittemmin molempien suuntausten taholta painettuja ehdokaslistoja, joita innokkaimmat papit käyttivät myöhemmin omina vaalilippuinaan. Äänestäjiä lähestyttiin myös puhelimitse ja kirjeitse. Vaaliagitaatio oli ennen näkemättömän vilkasta. [24]

Turun hiippakunnan lisäksi Savonlinna osoitti puoluejohdon silmissä jonkin verran kapinamieltä. Sieltä oli nimittäin lähetetty Uuteen Suomettareen vanhasuomalainen lista, jolle oli otettu puolueen luettelot sivuuttaen neljä vanhan polven pappismiestä. Näiden joukossa oli kirkkoherra Elis Bergroth, jonka pudottaminen vanhasuomalaisten reformiohjelmaa tukevilta listoilta selvimmin kuvasti hänen ja uuden danielsonilais-ingmanilaisen suuntauksen välistä ristiriitaa. [25]

Vanhasuomalainen papisto ei aina tyytynyt hoitamaan oman korporaationsa asioita, vaan osallistui jossain määrin myös talonpoikaissäädyn paikallisiin vaalivalmisteluihin. Niinpä seitsemän vanhasuomalaista pappia lähetti kuntakohtaisien valitsijamiesvaalien tulokset puoluetoimistoon. [26]

---

22 VA EK III Muistelmia Vihko I, 88s.

23 *US* 267/22.11., 269/24.11., 270/25.11. ja 272/28.11. 1905.

24 *Österbladh* 1933–1934 II, 521. VA SPA 26 sisältää Tammelan kirkkoherralle N. J. Almarkille lähetetyn postikortin, johon on painettu Porvoon hiippakunnan vanhasuomalaisten ehdokkaiden nimet. *Estlander* on luetteloinut tämän nimilistan (E 1313). – Porvoon hiippakunnassa annettujen vaalilippujen joukossa oli sekä vanhasuomalaisten että perustuslaillisten valmiiksi painattamia (jälkimmäisiltä kaksi erilaista yhdistelmää, joista tarkemmin nootissa 27). VA PTA Ec 5:3 Valtiopäivämiesvaalien asiakirjat v. 1905.

25 *US* 271 A / 26.11. 1905. Kolme muuta "vanhaa" olivat August Noponen (s. 1856), Henrik Piipponen (s. 1843) ja K. G. Sirén (s. 1847, k. joulukuussa 1905).

26 VA SPA 18 N:o 67. Papit olivat Erkki Hynninen Jäppilästä, Simo Korpela Eurajoelta, A. S. Nurkkinen Nokialta, Aukusti Oravala Töysästä, F. V. Tommila Merikarvialta ja J. J. Westerlund Hattulasta. Kalajoen kappalaisen Abel Kiviojan lähettämät tiedot toisaalla: VA SPA 18 Kivioja puoluekanslialle 27.11. 1905.

Yhtä suuressa määrin kuin vanhasuomalaisten taholla turvauduttiin perustuslaillistenkin piirissä "puhtaihin" listoihin, jollaisia olivat Turkua ja Savonlinnaa varten laaditut sekä toinen porvoolaisille tarkoitetuista. Kuopion samoin kuin Porvoon toisessa luettelossa sitä vastoin oli mukana yksi vanhasuomalainen. Porvoossa perustuslaillisten rivit olivat siis jonkin verran hajalla. [27]

Perustuslaillisella suunnalla ei liene ollut käytössään keskitettyä vaaliorganisaatiota; olihan se itsekin parhaillaan jakautumassa kahtia. Tosin perustuslaillisten johtomiehiin kuuluvan varatuomari Eduard Polónin marraskuun puolivälissä maksama lasku, joka koski kahtasataa pappissäädyn vaalia varten painettua vaalilippua [28], oli merkkinä siitä, ettei asioita tälläkään taholla valmisteltu pelkästään papiston omassa piirissä. Taustaryhmänä oli ilmeisesti Helsingissä toimiva Perustuslaillinen klubi. [29]

Enemmän kuin sanomalehtiin entiset vastarintapapit turvautuivat henkilökohtaiseen vaalipropagandaan painettujen kiertokirjeiden välityksellä. [30] Niiden tärkeimpänä sisäpoliittisena teemana oli vanhasuomalaisten kansalliskokoushankkeen tyrmääminen. Tähän liittyen perustuslaillisia ehdokkaita suositeltiin miehinä, jotka johdonmukai-

---

[27] **Turun** hiippakunnan perustuslaillisten lista (*HS* 272/28.11. 1905): I. A. Björklund, Otto Donner, I. R. Forsman, Edvard Hannula, Robert Hermanson, G. E. Lybeck, K. I. Nordlund, T. N. von Pfaler, J. A. Roos, S. W. Roos, H. H. Snellman, Peter Snellman.

Savonlinna (*Karjala* 209/26.11. 1905): käytännöllisen teologian prof. K. A. Appelberg, Juuso Hedberg, J. F. Hellman, Gustaf Petterson, G. A. Rossander, A. H. Saarnio, J. S. Toikka ja L. A. Wennerström.

Porvoon "puhdas" lista (*HS* 270/25.11. 1905): Arnold Berger, Emil A. Candolin, prof. Wilhelm Chydenius, K. O. Fontell, Emil von Hertzen, J. A. Maunu, A. W. Murén, Emil Panelius ja G. G. Rosenqvist. – Porvoon toisella listalla (*Hbl* 311/21.11. ja *HS* 266/21.11. 1905; *Österbladh* 1933–1934 II, 522) oli vanhasuomalainen prof. Allan Serlachius, jota kylläkin pidettiin "puoliperustuslaillisena" (*HS* 282/9.12. 1905, Vaalit pappissäätyyn).

Kuopion listalla (*HS* 268/23.11. 1905; *Österbladh* 1933–1934 II, 522) oli vanhasuomalainen Joh. Schwartzberg.

[28] VA Eino I. Parmasen kok. XII Kuori 17. Vaaliliput oli toimitettu 16.11. 1905 eli päivää ennen perustuslaillisten suurta yhteistä kokousta, jonka puolesta Polón on maksanut toisen kirjapainolaskun. Todennäköistä on, että pappissäädyn vaaleja on suunniteltu tuossa kokouksessa. Sitä vastoin Kagaalin arkistossa olevista laskuista ei mikään liity pappissäädyn vaalivalmisteluihin, vaikkakin vuoteen 1905. VA Kagaalin arkisto 1.

[29] Perustuslaillisesta klubista tarkemmin luvuissa II 3 c ja III 3 c.

[30] Niinpä esim. pääkaupungin sanomalehdistä vaalilistat ovat varsin vaikeasti löydettävissä tai puuttuvat (Savonlinnan hiippakunnan osalta) kokonaan.

sesti pysyivät "isiltä perittyjen lakiemme ja oikeuksiemme vahvalla perustuksella". Porvoon hiippakunnan papistoa varoitettiin erityisesti vanhasuomalaisen puolueen johtajan Danielsonin valitsemisesta. [31]

c. Papiston enemmistö tukee vanhasuomalaisia

Viimeisien pappissäädyn vaalien tulokset osoittivat puhtaan puoluepoliittisen valmistelun tehokkuutta: yhtään edusmiestä ei valittu etukäteen julkaistujen puoluelistojen ulkopuolelta. Nimenomaan vanhasuomalaisen papiston vahvaa puolueuskollisuutta osoitti se, että se luovutti kolme edustajanpaikkaa puolueen johtaville maallikoille J. R. Danielsonille, E. G. Palménille ja Allan Serlachiukselle. Muutoinkin vaalivalmistelut loivat vahvan perustan lopputuloksen ymmärtämiselle.

Kun kunkin hiippakunnan äänestäjät omissa rovastikunnissaan merkitsivät vaalilippuihinsa 6—12 nimeä puoluepoliittisesti varsin puhtaina yhdistelminä, käy mahdolliseksi esittää arvio viimeisiin valtiopäivävaaleihin osallistuneen seurakuntapapiston jakautumisesta vanhasuomalaisten ja perustuslaillisten kesken eri alueilla. Molemminpuoliset ehdokkaiden henkilökohtaiseen arvonantoon perustuvat puoluerajan ylitykset lienevät suurin piirtein kumonneet toisensa. Joku harva täysin "tasapuolinen" valitsija joutuu kyllä vastoin tahtoaankin sijoitetuksi jompaankumpaan poliittiseen leiriin eivätkä tulokset voi muutenkaan olla täysin tarkkoja. Tästä huolimatta ne antavat varsin selvän yleiskuvan papiston keskuudessa sekä hiippakunta- että rovastikuntatasolla vallinneista erilaisista poliittisista ilmastoista. [1]

---

31 *Arvoisa virkaveli! Valtiopäivämiesvaalia varten; Kunnioitettavat virkaveljet Porvoon hiippakunnassa* (E 1311 ja 1312). Kiertokirjeitä ei ole löytynyt HYK:sta, TYK:sta eikä ÅAB:sta. Vanhasuomalainen reaktio edelliseen: *US* 277 B/3.12. 1905, Lähetettyjä kirjoituksia, Vastausta "kansalaiskokousta vastustaville papeille" (E. K. R.). – Urjalan kirkkoherra Nathanael Borg mainitsi kirjeessään prof. G. G. Rosenqvistille, että hän olisi itse halunnut laatia ehdokaslistan Porvoon hiippakuntaa varten, mutta ei ollut voinut sitä tehdä. Hän kehotti tätä toimimaan hankkeen hyväksi esim. kutsumalla Helsinkiin perustuslaillisten pappien kokouksen. ÅAB GGR Borg Rosenqvistille 14.11. 1905.

1 *Lähteet:* TMA TTA F III 3; VA PTA Ec 5:3; OMA OTA Ea 198, Valtiopäivämiesvaalien asiakirjat (Savonlinnan hiippakunnan osalta eivät tallella, ks. MMA STA Ea Saapuneet sekalaiset asiakirjat v. 1905); *SKJS* 1905, 119s, 122s, 134s, 140s. Porvoon hiippakunnassa on kaikki vaaliliput säilytetty, Kuopion hiippakuntaan kuuluvassa Kajaanin rovastikunnassa taas merkitty pöytäkirjaan. Liitteissä 5, 7 ja 8 on lueteltu ne vanha- ja nuorsuomalaiset sekä Rkp:ta kannattaneet papit, joilla oli äänioikeus pappissäädyn vaaleissa. Sen mahdollisesta käyttämättä jättämisestä on Savonlinnan hiippakuntaa lukuun ottamatta tehty erillinen merkintä (–). Koulu- ja yliopistopapit eivät kuuluneet nyt tarkasteltaviin papillisiin vaalikorporaatioihin.

TAULUKKO 3

Pappissäädyn vaalien tulos vuosina 1904 ja 1905 edustajaryhmittäin ja puolueittain [2]

VAALI-KORPORAATIO	1904 MYÖNT.	1904 PER.L.	1905 MYÖNT.	1905 PER.L.	muutos perustus-laillisten kannalta
Turun hiippakunta	6	6	2	10	+4
Porvoon "	5	4	5	4	0
Savonlinnan "	3	5	5	3	-2
Kuopion "	5	1	6	0	-1
YHTEENSÄ	19	16	18	17	+1
(näistä maallikkoja	2	2	3	1)	
piispat	4	–	4	–	–
yliopisto ja koulunopettajat	2	7	–	9	+2
kaikki ryhmät YHTEENSÄ	25	23	22	26	+3

Kuten *taulukosta 3* näkyy, perustuslailliset etenivät edellisistä vaaleista koko maassa yhden papiston valitseman ja kahden maallikkokorporaatioiden lähettämän edusmiehen verran. Myöntyvyysmielisille, jotka piispoja Johanssonia ja Råberghia lukuun ottamatta olivat modernissa mielessä puoluetietoisia vanhasuomalaisia, jäi edelliseen ryhmään yhden paikan enemmistö. Jälkimmäisessä tapahtunut muutos aiheutti kuitenkin sen, että valtiopäivien toinen sääty viimeisenä joutui perustuslaillisten määräysvaltaan.

---

[2] Taulukon pohjana on *Österbladh* 1933–1934 II, 459–463, 523–526; *Murtorinne* 1964, 271–275, 302–309. Ks. myös *Tuominen* 1964, 177. Vuosien 1904–1905 valtiopäivien voimasuhteet olivat erään valituksen tultua hyväksytyksi olleet 29.12. 1904 lähtien papiston osalta jo 20–15 myöntyvyysmielisten hyväksi. – Turun hiippakunnan vaalitulos poikkeaa Murtorinteen esittämästä yhden edusmiehen verran perustuslaillisten hyväksi. Tämä johtuu siitä, että täydennysvaalissa valtiopäiville valittu khra H. H. Snellman ei ollut myöntyvyysmielinen vaan perustuslaillinen, niin kuin jo vaalivalmistelut olivat osoittaneet (edellä nootti 27). Vrt. *Murtorinne* 1964, 305 n. 12, 306. Snellmanin varhaisemmasta perustuslaillisuudesta *Murtorinne* 1964, 198 ja 271 n. 15.

TAULUKKO 4

Pappissäädyn äänestäjäkunnan jakautuminen hiippakunnittain ja puolueittain vuonna 1905 [3]

HIIPPAKUNTA	PUOLUE		YHTEENSÄ
	vanhas.	perustusl.	
Turku	90	118	208
Porvoo	67	77	144
Savonlinna	69	53	122
Kuopio	72	15	87
YHTEENSÄ	298	263	561

Hiippakuntatasolla rajuin muutos tapahtui arkkihiippakunnassa, mistä perustuslaillisille tuli peräti neljä lisäpaikkaa ja yhteensä kymmenen edusmiestä — vanhasuomalaisille vain kaksi. Osaltaan tähän suurtappioon vaikutti vanhasuomalaisten vaalien valmisteluvaiheessa osoittama passiivisuus ja poliittinen yhteistyöhalukkuus. Heidän osuudekseen edustajanpaikoista muodostui 17 %, mikä ei lainkaan vastannut heidän *taulukon 4* mukaista äänestäjäosuuttaan (noin 43 %). Puolueen keskusjohdon esittämät varoitukset äänten hajottamisesta osoittautuivat siis aiheellisiksi. Toisaalta se itse oli kansalliskokoushankkeellaan vaikuttanut epäsuorasti vaalitulokseen. Olihan suurlakko juuri arkkihiippakunnan alueella koettu laillisuuden palauttamisen riemuvoittona [4] ; kansalliskokous taas olisi johtanut syrjään perinteisiltä laillisuuden poluilta.

Rovastikuntatasolla vanhasuomalaiset osoittautuivat selvästi vahvemmaksi osapuoleksi vain kolmessa satakuntalaisessa ja niukasti myös Mynämäen rovastikunnassa (*kartta 1* [5]). Muut yhdeksän rovastikuntaa menivät perustuslaillisten nimiin, selvimmin ruotsinkielisen vaikutuksen alaiset Ahvenanmaa, Vaasan alinen ja Perniö.

Uskonnollisella tasolla perustuslaillisuuden kannatukseen liittyi arkkihiippakunnassa evankelisuus niin vahvasti, että sen piiristä pääsi

---

[3] Vrt. muita laskelmia: *Österbladh* 1933–1934 II, 522s; *Murtorinne* 1964, 302; *HS* 282/9.12. 1905, Vaalit pappissäätyyn; *Finsk tidskrift* 1905 II, 429.

[4] Ks. myös *Murtorinne* 1964, 304s.

[5] Hiippakuntien rajat *Pirisen* (1969, 20) mukaan.

KARTTA 1
Pappissäädyn valitsijakunnan jakautuminen vanhasuomalaisiin ja perustuslaillisiin rovastikunnittain vuonna 1905

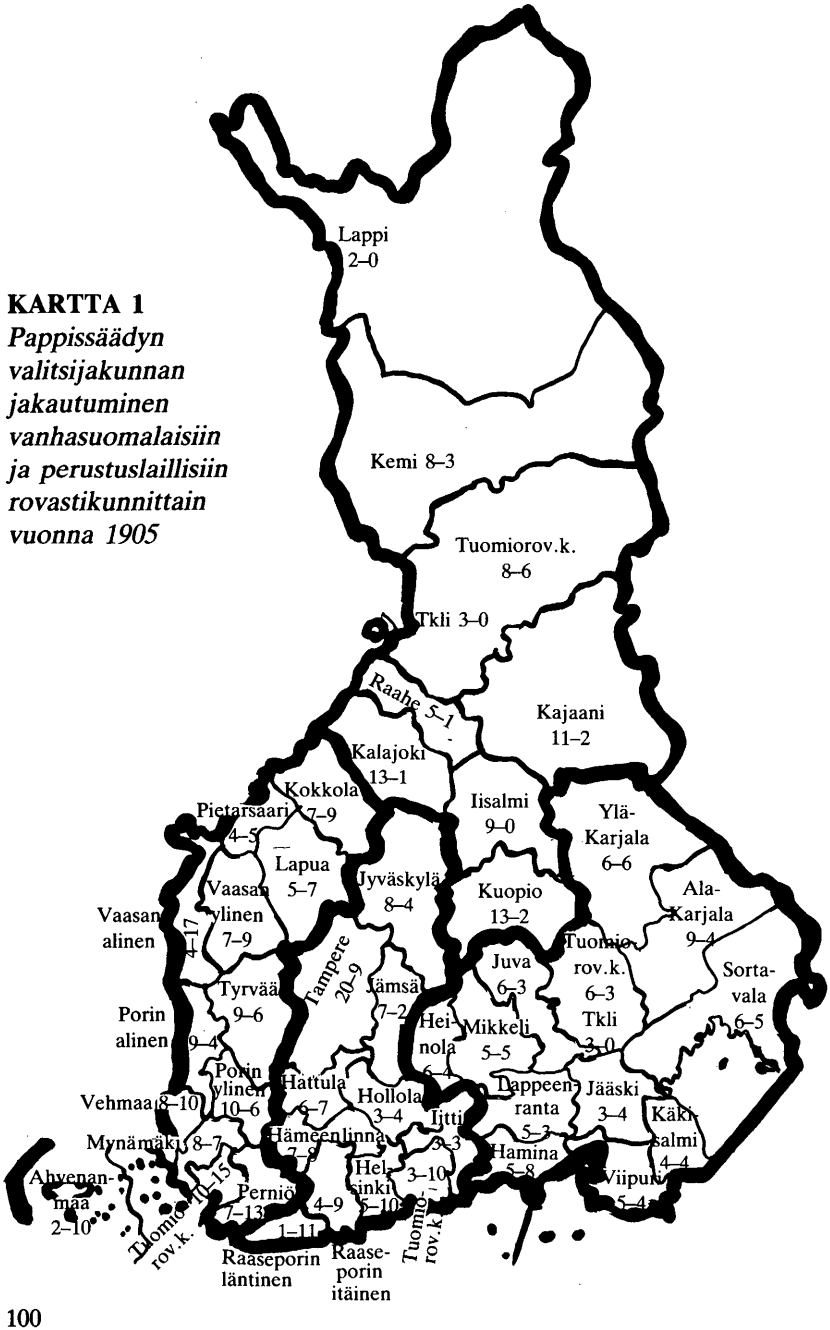

valtiopäiville jopa kuusi pappia kirkkoherra Edvard Hannulan johdolla. Evankelisen liikkeen sisäisissä asetelmissa he kuuluivat ns. oppositiopappeihin. [6]

Toisin kuin arkkihiippakunnan alueella oli suurlakko koettu erityisesti Itä-Suomessa, missä siihen oli liittynyt laittomuusilmiöitä, jopa nousua hengellisiäkin auktoriteetteja vastaan. [7] Tämä johti siihen, että perustuslaillinen suuntaus menetti Savonlinnan hiippakunnan papiston keskuudessa kannatustaan kahden edusmiehen verran. Valtiopäivien ulkopuolelle jätettiin mm. johtaviin perustuslaillisiin pappeihin kuuluva Kurkijoen kirkkoherra Gustaf Petterson. [8] Vanhasuomalaisten kannatus perustuslaillisiin verrattuna oli kaksinkertainen itse piispankaupunkia lähinnä olevissa kolmessa rovastikunnassa (Juva, Savonlinnan tuomiorovastikunta ja Ala-Karjala), kun taas perustuslailliset olivat enemmistönä Haminan ja Jääsken rovastikunnissa.

Vaikka Porvoon hiippakunnassa vanhasuomalaisia valitsijoita oli hieman vähemmän kuin perustuslaillisia, edellisillä säilyi yhden edustajan enemmistöasema. Puoluesuuntauksen sisäinen hajaantuminen koetteli tällä kertaa entistä vastarintapapistoa, joka oli levittänyt kahta erilaista ehdokaskokoonpanoa. Vanhasuomalaiset sen sijaan kokoontuivat tiukasti oman listansa ympärille. Alueellisesti hiippakunta jakaantui selväpiirteisesti kolmeen osaan. Kolmessa pohjoisessa rovastikunnassa (Jyväskylä, Jämsä ja Tampere) vanhasuomalaisilla oli puolellaan kaksinkertainen enemmistö. Neljässä hiippakunnan keskiosan rovastikunnassa perustuslailliset olivat hivenen verran niskan päällä, kun taas rannikolle ja samalla ruotsinkieliselle alueelle ulottuvat neljä eteläisintä rovastikuntaa olivat vahvasti perustuslaillisvoittoisia, Raaseporin läntinen jopa luvuin 11—1.

Voimakkaimmin ilmaisi vanhasuomalaisen puoluesidonnaisuutensa Kuopion hiippakunnan papisto, joka seurasi Uuden Suomettaren lopullista listaa lähes täydellisesti. Hiippakuntaa aiemmin edustanut yksi perustuslaillinen sai luopua paikastaan, jolloin vanhasuomalaiset vastasivat yksinään sen edustuksesta. He olivat jo vaalien valmisteluvaiheessa saattaneet kokea vanhasuomalaisen puolueen omaksi vai-

---

6 Lisäksi I. A. Björklund, G. E. Lybeck, K. I. Nordlund, T. N. von Pfaler ja S. W. Roos (*Lauri Koskenniemi* 1967, 291s).

7 Ks. s. 67–69 ja myös *Murtorinne* 1964, 304s.

8 Pettersonin oma kommentti s. 153 n. 40.

kuttamiskanavakseen. Vanhasuomalaisten enemmistöasema pohjoisimmassa hiippakunnassa oli murskaavasti 72–15. Yksiselitteisimmät tulokset saatiin vahvasti heränneisleimaisista Iisalmen, Kalajoen ja Kuopion rovastikunnista: 9–0, 13–1 ja 13–2. Harvat perustuslailliset papit löytyivät yleensä kaupunkien tienoilta (Oulu, Kemi, Tornio, Kajaani ja Kuopio). [9]

Kaiken kaikkiaan vakinaisesta seurakuntapapistosta noin 53 % asettui tukemaan vanhasuomalaisia. Äänestäjät jakautuivat osapuilleen 298–263. Ylimääräiset papit eivät näy poliittisessa asennoitumisessaan muodostaneen poikkeusta. [10] Vanhasuomalainen puolue näytti vaalitulosten valossa erityisesti maan pohjoisien, itäisien ja keskiosien sekä Satakunnan edustajalta. Perustuslailliset puolestaan hallitsivat maan läntisiä ja eteläisiä osia, samalla lähes koko rannikkoseutua ja erityisesti ruotsinkielisiä alueita. Vanhasuomalaisuus oli papiston keskuudessa tunnusomaista yleisen aatteellis-poliittisen ilmapiirin puolesta "radikaaliksi" luonnehditussa periferia-Suomessa, perustuslaillisuus taas "konservatiivisten" läntisten vaikutteiden alueella. Eri asia on, oliko kummassakin tapauksessa kyseessä papiston samaistuminen ympäristön yleiseen mielipiteeseen vai protesti sitä vastaan. Ainakin papiston enemmistö poikkesi poliittiselta asenteeltaan jyrkästi muista säädyistä ja ammattiryhmistä sekä valtiopäivien ulkopuolella suurlakon jälkeen vallinneesta yleisestä mielipiteestä. Näin se pysyi uskollisena sekä vanhoille poliittisille ihanteilleen että perinteiselle esivaltanäkemykselleen. [11]

Papiston poikkeuksellisen intensiivinen puoluepoliittinen sitoutuminen ei voinut olla arkkipiispa Johanssonille mieleen. Itse hän pysytteli siitä erossa jättämällä – piispa Råberghin tavoin – käyttämättä ää-

---

[9] 15 perustuslaillisen äänestäjän joukossa lienevät olleet seuraavat 12: Uno Wegelius (Oulu), S. A. Strömmer (Muhos, ks. VA NSPA 2 Luetteloita nuorsuomalaisista yhdistyksistä [1909]), Erik Pesonen (Utajärvi), Emil Thauvón (Pudasjärvi, nuorsuomalaisen puolueen ehdokkaana 1910 ja 1911), O. I. Heikel (Pudasjärvi, todennäköisesti), P. E. Ervast (Tervola, ks. *Murtorinne* 1964, 199, 221, 231), Jooseppi Simelius (Tornio), J. G. Snellman (Kemi), K. Z. Simelius (Pyhäjärvi Ol., todennäköisesti), Johannes Wäyrynen (Kajaani), O. V. Wilskman (Suonenjoki, ks. *Murtorinne* 1964, 40) ja H. A. Wichmann (Kuopio, todennäköisesti).

[10] Ks. liitteitä 5 ja 7.

[11] Ks. myös *Murtorinne* 1964, 308s.

nioikeutensa. [12] Jo viikkoa ennen valtiopäivävaaleja hän oli pyrkinyt näyttämään arkkihiippakunnan papistolle tietä puoluepoliittisessa siirtymävaiheessa. Samalla kun hän oli lausunut uskovansa, ettei pappissääty tulisi vastustamaan edustuslaitoksen uudistusta, hän oli arvioinut papiston valtiollisen toiminnan tulevan sitä vaikeammaksi, mitä enemmän puolueet saisivat tällä alalla määräysvaltaa. Pappi ei nimittäin Herransa esimerkin mukaisesti voinut sekaantua puolueriitoihin, vaan hänen tuli omistautua hengelliseen tehtäväänsä. [13]

Arkkipiispa saattoi hengellisen näkemyksensä pohjalta pitää valtiopäiväuudistusta tervetulleena. Vapautuessaan vieraasta valtiollisesta virastaan ja poliittisten puolueiden kielteisestä vaikutuksesta kirkonmiehet pääsivät entistä johdonmukaisemmin toteuttamaan pietistisiä ihanteitaan. Vaalitaistelu ja arkkihiippakunnan perustuslaillisen papiston saavuttama suurvoitto näytti kuitenkin vievän kirkkoa aivan toiseen suuntaan kuin arkkipiispan viitoittamaan. Joulukuun puolivälissä Johansson valittelikin ajankohtaista tilannetta piispa Collianderille:

> Partityranniet tyckes florera. Gud vare med vårt arma folk och med oss. [14]

d. Eduskuntareformin valmistelut ja papisto

Puolueiden välisiä suhteita kärjisti valtiopäivävaalien kanssa samanaikaisesti hallituskysymyksen lopullinen ratkeaminen. Kotimaista politiikkaa astui johtamaan Leo Mechelinin perustuslaillinen senaatti, jossa kirkollisasiaintoimituskunnan päällikkönä toimi pitkäaikainen pappissäädyn jäsen, professori Otto Donner. Sitä vastoin toinen pappissäädyn maallikkoedusmies, vanhasuomalainen professori E. G. Palmén epäonnistui kokoomussenaatin muodostamisyrityksessään. [1]

Vanha myöntyvyysmielinen senaatti oli kohta suurlakon jälkeen asettanut eduskunnanuudistuskomitean, jossa papiston edustajana oli piispa J. R. Forsman, piispakunnan aktiivisin fennomaani. Pappissää-

---

12 *SKJS* 1905, 119, 135.

13 *UA* 266 A/ 22.11. 1905, Turun arkkihiippakunnan synodaalikokous.

14 VA OIC Johansson O. I. Collianderille 13.12. 1905.

1 *Rauhala* 1915–1921 II, 529–532; *Teljo* 1949, 51s, 54–56; *Torvinen* 1977, 44; Palménin senaattorilistasta esim. *Kivikataja* 1961, 194; *Blomstedt* 1969, 198.

työ edusti komiteassa lisäksi kolme professorijäsentä. Kun perustuslailliset ja työväestö kuitenkin olivat kieltäytyneet sen toiminnasta, Mechelinin vastanimitetty senaatti asetti joulukuun alussa uuden komitean. Kaikki kolme siihen määrättyä pappissäädyn edustajaa – sen puheenjohtaja prof. Robert Hermanson, prof. J. R. Danielson ja prof. E. N. Setälä – olivat yliopistomiehiä. Yhtään pappia ei siis ollut komiteassa mukana. [2]

Eduskunnanuudistuskomitean kokoonpano herättikin tyytymättömyyttä erityisesti vanhasuomalaisissa kirkollisissa piireissä. Kun Lauri Ingman tällöin ponnekkaimmin ilmaisi papiston halun vaikuttaa luterilaisen kirkon ja papiston tulevaan asemaan, hänen vaatimukseensa komitean täydentämisestä liittyi tarkoituksenmukaista uuden hallitussuunnan arvostelua. Olihan papillisen ja maallikkoaineksen välinen raja ollut vanhasuomalaisten omassa piirissä niin väljä, että esim. Danielson oli jo toisen kerran päässyt nimenomaan papiston luottamusmiehenä valtiopäiville. Säädyn sisäinen jakautuminen eri korporaatioihin oli näin ollen menettänyt merkitystään, mutta tässä tilanteessa Ingmanin oli tarkoituksenmukaista pitää siitä tiukasti kiinni voidakseen osoittaa perustuslaillisten papistolle aiheuttaman "vääryyden". [3] Kun vanhasuomalainen puolue oli marraskuussa asettanut oman valiokunnan pohtimaan eduskunnanuudistusta, ei siihenkään ollut otettu yhtään kirkonmiestä. [4] Sittemmin myös itse pappissääty seurasi tätä sen maallikkojäsenten opillista sivistystä ja poliittista kokemusta kunnioittavaa linjaa valitsemalla joulukuun lopulla edustajikseen uudistusta valtiopäivien osalta valmistelevaan perustuslakivaliokuntaan neljä professoria, joista tosin yksi – G. G. Rosenqvist – oli teologi. [5]

---

[2] *Seitkari* 1958, 17–21; *Österbladh* 1933–1934 II, 535s; *Aaro Eerola* 1975, 28s. Edellisen komitean yhteydessä Seitkari jättää (s. 18) pappissäädyn jäsenistä mainitsematta prof. Hermansonin.

[3] *US* 279/6.12. 1905, Ei yhtään pappia! (L. I.); *Aaro Eerola* 1975, 29s; *Seitkari* 1958, 21s; *Välimäki* 1974, 23s.

[4] *US* 279/6.12. 1905, Uusi valtiopäiväjärjestys; *Paasikivi* 1957 I, 156; *Seitkari* 1958, 28. Valiokuntaan kuuluivat J. R. Danielson, lehtori Onni Hallsten, joka oli aiemmin ollut koulunopettajien valitsemana pappissäädyssä, lakit. kand. Ph. Suuronen ja ylitirehtööri J. K. Paasikivi. – Tässä yhteydessä on syytä todeta, ettei Lauri Ingman julkistanut tämän valiokunnan mietintöä, niin kuin Seitkari väittää. Asiaa esitellyt US:n artikkeli oli nimittäin signeeraamaton. Seitkari on kuitenkin saanut Ingmanin sen laatijaksi ottamalla huomioon samalla pääkirjoituspalstalla olevan viereisen artikkelin "Ei yhtään pappia" signeerauksen L. I.

[5] *Österbladh* 1933–1934 II, 533; *Seitkari* 1958, 120; *Halila* 1964, 355. Varajäseniksi valitut

Eduskunnanuudistuskomitean kokoonpanoa yritettiin vielä korjata sen omassa piirissä. Komitean jäsen kirjailija Santeri Alkio nimittäin teki ehdotuksen sen ulkopuolelle jääneiden kansalaispiirien edustajien, mm. pappismiesten kutsumisesta sen neuvotteleviksi jäseniksi. Tämä aloite kuitenkin raukesi siihen, että sen toteuttamisen pelättiin hidastavan uudistuksen käsittelyä. [6]

Vanhasuomalainen puolue jatkoi omalta osaltaan valtiopäiväreformiin liittyvää kannanmäärittelyä joulukuun lopulla 1905 pidetyssä puoluekokouksessa. Tähän kansallis-kansanvaltaisen uudistushengen leimaamaan kokoukseen osallistui vähintään 17 kirkonmiestä, huomattavimpana piispa J. R. Forsman. [7] Heistä innokkaimmin otti kantaa ajankohdan tärkeimpään kysymykseen pastori K. R. Kares, joka ei ollut asemansa puolesta päässyt vaikuttamaan valtiopäivävaaleihin.

Käyttämissään monissa puheenvuoroissa Kares asettui kannattamaan pitemmälle menevää uudistusta kuin asiaa aiemmin valmistellut puolueen valiokunta oli esittänyt. Niinpä hän vedoten maalais- ja työläisnuorison yleiseen valveutuneisuuteen vaati sekä äänioikeus- että vaalikelpoisuusikärajan alentamista 24:stä 21:een vuoteen, mikä tulikin kokouksen päätökseksi. Kares lausui myös olevansa valmis poistamaan vaivaishoidon ja sotilaspalveluksen vaalioikeuden esteiden joukosta perustellen jälleen kantaansa työväestön piiristä ottamillaan esimerkeillä. Tässä yhteydessä hän jopa kehotti vanhasuomalaisia yhtymään erään työväenkokouksen kantaan, että sotalaitos kuului "vanhan maailman järjestykseen". [8]

Kares oli omaksunut ajankohdan demokraattisen hengen niin va-

---

papit eivät – toisin kuin samassa asemassa ollut prof. E. N. Setälä – ottaneet osaa eduskunnanuudistuksen käsittelyyn perustuslakivaliokunnassa. *Asiak. vp. 1905–1906* II, hallituksen esitys N:o 11, Perustuslakivaliokunnan mietintö N:o 1, 119. Perustuslakivaliokuntaan kuulunut prof. Danielsonkin muistutti myöhemmin hieman ihmetellen, ettei siihen ollut pappissäädystä valittu yhtään käytännöllisessä papintoimessa olevaa henkilöä. *Pps. ptk. 1905–1906,* 484.

[6] *Aaro Eerola* 1975, 30s; *Seitkari* 1958, 40.

[7] VA SPA 38 Pääsyliput suomalaisen puolueen kokoukseen joulukuussa 1905; HYK JRK pvk. 29.12. 1905. Papit luetellaan liitteessä 4. Edelliseen lähteeseen, jossa yleensä ei ole mainittu osanottajien ammatteja, ei sisälly Forsmanin eikä asessori I. M. Tallgrenin nimiä.

[8] VA SPA 3 Suomalaisen puolueen kok. ptk. 29.–30.12. 1905, fol. 6s, 11s, 14, 38; *US* 298–299/30.–31.12. 1905, Suomalaisen puolueen kokous. Kares vaati vanhasuomalaista puoluetta asettumaan myös yleisen kieltolain kannalle (*Eskola* 1962, 425). Kokouksen äänioikeuspäätöksistä myös *Torvinen* 1965, 371s.

rauksettomasti, että hän pyrki vanhasuomalaisen puolueen kokouksessa esittämään uudistusvaatimuksensa laajojen työväenjoukkojen nimissä, jopa katsoi suurlakossa alkaneen uuden aikakauden edellyttävän tiettyä antimilitaristista asennetta.

Samanaikaisesti Kareksen esiintymisen kanssa pyrki toinen nuori vanhasuomalainen pappi, juuri valtiopäiville valittu J. A. Mennander uuden kirkollisen sanomalehden *Kotimaan* näytenumerossa osoittamaan, että maan etuoikeutettujen luokkien oli luovuttava säätyoikeuksistaan laajojen yhteiskunnallisesti heränneitten kansankerrosten hyväksi. Sisäpoliittinen tilanne vaati kirjoittajan mukaan eri yhteiskuntaluokilta, ettei niiden välistä juopaa syvennetty vaan päinvastoin pyrittiin keskinäiseen yhteensulautumiseen. [9] Mennanderin kuten Kareksen ja Ingmaninkin kannanotot eduskunnanuudistukseen nousivat suomalaisuusliikkeen ideologiaan kuuluvan kansallisen eheyttämisen vaatimuksen pohjalta.

e. Kiista kirkon aseman turvaamisesta valtiopäivillä

Viimeisien säätyvaltiopäivien kokoontuessa joulukuun loppupuolella 1905 eräät pappissäädyn johtavat edustajat pyrkivät saamaan kirkon hallinnollisen ja taloudellisen aseman maan lainsäädäntövallassa tapahtuvan radikaalin muutoksen jälkeen erityistoimin turvatuksi. Niin kuin jo aiemmin on käynyt ilmi, arkkipiispa Johansson oli pitänyt kirkon jonkinlaista osallistumista papiston privilegioita koskevaan päätöksentekoon uudessa eduskunnassa suotavana. Kirkolliskokouksen aseman vahvistamista pappissäädyn lakkaamisen vastapainoksi taas olivat esittäneet piispa Colliander, pastori Wallin ja viimeksi Lauri Ingman Uudessa Suomettaressa [1] .

Kysymys papiston erioikeuksista tuli virallisesti käsiteltäväksi, kun piispat Herman Råbergh ja J. R. Forsman tekivät vuodenvaihteen tienoilla niihin liittyvän esityksen eduskunnanuudistuskomitealle. Sen mukaan säätyjen silloinen pappisprivilegioita koskeva päätösvalta oli joko osittain tai kokonaan siirrettävä kirkolliskokoukselle. Komitea kuitenkin torjui piispojen pyynnön tällaisien takuiden antamisesta kir-

---

[9] *Km* Näytenumero 30.12. 1905, Valtiopäivät ja kansa (J. A. M:r); *Aaro Eerola* 1975, 35s; *Ruuth* 1949, 24.

[1] *US* 279/6.12. 1905, Ei yhtään pappia! (L. I.).

kolle, koska pappisetuoikeuksilla pysyi perustuslain suoja. [2]

Eduskunnanuudistuskomitean kielteisestä kannasta huolimatta takuukysymys otettiin uudelleen esille valtiopäiväpapiston keskuudessa, mihin vaikutti eri puolilta maata kantautunut huoli kirkon tulevaisuudesta. Esim. Kalajoen rovastikunnan papisto oli esittänyt yksityisen pappeinkokouksen kutsumista koolle ennen eduskuntareformin lopullista käsittelyä valtiopäivillä. Pappissääty päätti helmikuun 10. päivänä 1906 asettaa yksityisen "privilegikomitean" selvittämään eduskuntamuutoksen vaikutusta kirkon asemaan. Sen puheenjohtajaksi valittiin J. R. Forsman ja sihteeriksi Lauri Ingman. Kun komitean varsinaisista jäsenistä näiden aktiivisten puoluemiesten lisäksi vielä kaksi muuta oli vanhasuomalaisia sekä kaksi kuului maltillisiin perustuslaillisiin muttei yksikään ruotsinmielisiin, sillä oli säädyn puoluesuhteita vastaamaton fennomaaninen leima. [3]

Laatimassaan mietinnössä yksityinen privilegikomitea vaati, että uuden eduskunnan tuli kuulla kirkon mielipidettä sitä koskevissa asioissa. Siksi komitea esitti valmistuvaan valtiopäiväjärjestykseen eräitä takuusäännöksiä. Yksi niistä oli ehdotus, että kirkolliskokous saisi lausunto-oikeuden kaikissa papiston erioikeuksia, mm. sen palkkausta ja virkataloja koskevissa lainmuutoksissa. Privilegikomitea kehotti pappissäätyä tekemään kyseisistä takuutoimista virallisen esityksen. Se ehdotti lisäksi, että pappissääty asettaisi virallisesti yksityisen valiokunnan punnitsemaan sen esittämiä näkökohtia. Takuuvaatimuksistaan huolimatta komitea piti papiston valtiosäätyaseman muutosta luonnollisena ja itsestään selvänä. [4]

---

[2] HYK JRK pvk. 21. ja 29.12. 1905, 30.1. 1906; *Pps. ptk. 1905–1906,* 493s; *US* 297/29.12. 1905; *Aaro Eerola* 1975, 32s, 36–40; *Österbladh* 1933–1934 II, 542s.

[3] *Vartija* 1906, 201, 217; *Aaro Eerola* 1975, 40–45; *Österbladh* 1933–1934 II, 543s. – Asiaa valmistellut vanhasuomalaisten kirkonmiesten johtoryhmä torjui selvästi Kalajoen rovastikunnan papiston tekemän esityksen. Tällainen painostus olisi johtoryhmän mielestä vain vahingoittanut kirkon asiaa.

[4] *Vartija* 1906, 201–217; *Aaro Eerola* 1975, 45–49; *Österbladh* 1933–1934 II, 544s. – Mietinnössä haluttiin lisäksi varmistaa, etteivät kirkkoon kuulumattomat kansanedustajat päässeet osallistumaan kirkkolain käsittelyyn valiokuntavaiheessa sekä että kirkolliskokoukselta pyydettiin lausunto niistä valtiovallan päätettävissä olevista kirkkoa koskevista asioista, joiden osalta lausunnonpyytämisvelvollisuus sisältyi jo kirkkolakiin.
Mietintöön liittyi kaksi vastakkaisiin suuntiin käyvää vastalausetta, joista toisessa (perustuslailliset suomenmieliset Juuso Hedberg ja J. F. Hellman) tärkeimpiin pappisprivilegioihin liittyvät lainsäädäntötoimet haluttiin tehdä riippuviksi kirkolliskokouksen suostumuksesta – ei siis vain sen kuulemisesta. Toisessa vastalauseessa taas vanhasuomalainen prof.

Privilegikomitean mietinnön johtavana ajatuksena oli kirkon sisäisen itsenäisyyden korostaminen, minkä tueksi siinä viitattiin mm. vuoden 1863 kirkkolakiehdotuksen perusteluihin. [5] Kun papisto oli menettämässä säätyasemansa, kirkolliskokouksen tuli periä osa sille kuuluneesta vallasta vaikuttaa kirkollisia intressejä sivuavaan lainsäädäntöön. Jotta kysymys eduskuntalaitoksen uudistamisesta olisi voitu ratkaista kirkon kannalta suotuisasti, siitä olisi sitä paitsi esim. arkkipiispa Johanssonin ja piispa Forsmanin mukaan oikeastaan pitänyt pyytää kirkolliskokouksen lausunto. Tämän lakiin perustumattoman toivomuksen toteuttamiseen ei uudistuksen nopea läpivieminen kuitenkaan antanut mahdollisuutta. [6]

Eduskunnanuudistuskomitean saatua mietinnön valmiiksi 28.2.1906 ja senaatin valmisteltua sen pohjalta nopeasti esitysehdotuksensa asia joutui vielä venäläis-suomalaisen neuvottelukunnan tarkastettavaksi. Tämän viivytyksen vuoksi valtiopäivät saivat vasta toukokuun alkupuolella käsiteltäväkseen hallituksen esityksen uudeksi valtiopäiväjärjestykseksi ja vaalilaiksi. [7]

Pappissäädyn yksityisen privilegikomitean piirissä ajankohtaa pidettiin sopivana sen esityksen toteuttamiselle. Sääty päättikin 11. toukokuuta pitämässään yksityisessä istunnossa äänestyksen jälkeen hyväksyä asian esille ottamisen. [8] Takuutoimia pohtivan yksityisen valiokunnan asettaminen tuli lopullisesti pappissäädyn ratkaistavaksi toukokuun 16. päivänä pidetyssä virallisessa istunnossa. Piispa Koskimies – joka tällä välin oli monien muiden fennomaanipappien tavoin suomalaistanut entisen nimensä Forsmanin Snellmanin syntymän 100-vuotisjuhlallisuuksien yhteydessä – luki silloin 13 myöntyvyysmielisen ja kahden perustuslaillisen säädyn jäsenen kirjelmän, jossa toistettiin ehdotus yksityisen valiokunnan asettamisesta. Valiokunnan tehtävänä oli harkita, voitiinko uuteen eduskuntalakiin saada määräyksiä, jotka turvasivat kansankirkolle sen entiset oikeudet ja tulevan kehityksen-

---

Allan Serlachius asettui jyrkästi vastustamaan mietinnön yleistä linjaa, joka hänen mielestään oli yhden luokan etuoikeuksien keinotekoinen pönkittäminen. *Vartija* 1906, 277–281.

5 *Vartija* 1906, 204.

6 HYK JRK Johansson J. R. Forsmanille 26.1. 1906; Konseptikirja J. R. Forsman Erkki Johanssonille 29.1. 1906; *Aaro Eerola* 1975, 42.

7 *Seitkari* 1958, 86–117; *Österbladh* 1933–1934 II, 536–539; *Teljo* 1949, 62.

8 HYK JRK pvk. 7.3., 10.5. ja 11.5. 1906; *Aaro Eerola* 1975, 50–52.

vapauden. [9]

Tämä syntytaustansa ja kannatuksensa puolesta selvän vanhasuomalaisen leiman saanut ehdotus kohtasi kuitenkin voimakasta vastustusta perustuslaillisten taholta. Sen jyrkimpänä arvostelijana esiintyi professori G. G. Rosenqvist. Hän leimasi ehdotuksen silloisessa tilanteessa epäviisaaksi "laitoskirkon" puolustamiseksi ja totesi sen samalla henkivän epäluuloa koko uutta edustusjärjestelmää kohtaan. Erikoistoimien tarve osoitti luottamuksen puutetta kristinuskon sisäiseen voimaan ja siten myös sen vaikutukseen kansan keskuudessa. Puheenvuorossaan Rosenqvist pelkisti kysymyksenasettelunsa vastakohtapareiksi sisäinen-ulkoinen, persoonallinen-institutionaalinen ja ennen kaikkea protestanttinen-katolinen. [10] Tätä viimeistä selitysperustetta, kirkkokäsitysten eroavuutta, Rosenqvist oli aiemminkin tähdentänyt kiistellessään vanhasuomalaisten hengenmiesten kanssa.

Asian johdosta syntyi pitkä ja varsin kiivas keskustelu, jossa mielipiteet jakautuivat jyrkästi kahtia. Sen päätyttyä suoritetussa äänestyksessä sääty päätti äänin 26–17 hylätä yksityisen valiokunnan asettamista koskevan aloitteen. [11] Pappissäädyn enemmistön mielestä kirkon ei siis valtiollisen mullistuksen keskellä sopinut pyytää takuita asemansa säilyttämisestä; olisivathan tällaiset vaatimukset voineet ärsyttää valtiopäivien ulkopuolista mielipidettä ja saattaa uudistusprosessin nopean etenemisen kyseenalaiseksi.

Kun eduskunnanuudistusta koskeva hallituksen esitys tuli valiokuntavaiheen jälkeen toukokuun lopulla säätyjen päätettäväksi, eräät takuutoimien kannalla olleet pappissäädyn jäsenet – ennen muita Lauri Ingman – palasivat kirkon tulevaa asemaa koskevaan kysymykseen. Tässä mielessä he pyrkivät edelleen saamaan kirkkoa koskeviin määräyksiin joitakin parannuksia. Ainoaksi konkreettiseksi tulokseksi jäi eräs perustuslakivaliokunnalta saatu täsmennys, joka ei kuitenkaan muuttanut varsinaista lakitekstiä. [12]

---

9 *Pps. ptk. 1905–1906,* 468s; *Aaro Eerola* 1975, 52s; *Österbladh* 1933–1934 II, 539s; *Murtorinne* 1964, 313s.

10 *Pps. ptk. 1905–1906,* 469–476; *Aaro Eerola* 1975, 53–55; *Österbladh* 1933–1934 II, 540s; *Murtorinne* 1964, 314.

11 *Pps. ptk. 1905–1906,* 476–494; *Aaro Eerola* 1975, 55–60; *Österbladh* 1933–1934 II, 541–543; *Murtorinne* 1964, 314.

12 *Pps. ptk. 1905–1906,* 658–676; *Aaro Eerola* 1975, 88–95; *Österbladh* 1933–1934 II, 551–554; *Seitkari* 1958, 147.

f. Pappissääty erimielinen tulevasta vaalijärjestelmästä

Enemmän kuin pappisprivilegioista tai kirkon tulevasta asemasta yleensä pappissäädyn jäsenet kiistelivät uuden eduskunnan vaalijärjestelmään liittyvistä periaatteellisista kysymyksistä ja käytännöllisistä yksityiskohdista. Heidän tällöin käyttämänsä puheenvuorot heijastelivat varsin tarkoin eri puolueryhmien kannanottoja näihin asioihin.

Itse eduskunnanuudistuksen suurista puitekysymyksistä – yleisestä ja yhtäläisestä äänioikeudesta sekä yksikamarijärjestelmästä – ei voinut enää tässä vaiheessa papistonkaan keskuudessa olla julkista erimielisyyttä. Tässä suhteessa lopputulos oli etukäteen selvä. [1] Tosin kaksikamarijärjestelmällä oli edelleen piilevää kannatusta erityisesti ruotsinmielisten perustuslaillisten piirissä. [2] Tämän asian toi selvästi esille vain Närpiön kappalainen K. I. Nordlund, joka mainitsi asennoituneensa suurlakon jälkeen epäillen yksikamariseen eduskuntaan työväestön yleisen radikaalistumisen vuoksi. Nyt hän kuitenkin sanoi voivansa hyväksyä lakiehdotukset sellaisinaan, koska niissä oli turvattu vähemmistön vaikutusmahdollisuudet. [3]

Perustuslaillisten taholla liitettiinkin monissa puheenvuoroissa yksikamarijärjestelmä, suhteellinen vaalitapa ja suuret vaalipiirit yhdeksi kiinteäksi kokonaisuudeksi, jonka osien purkamisen katsottiin voivan johtaa kaksikamarijärjestelmää koskevien vaatimusten esittämiseen. Suhteellisen vaalitavan uskottiin paremmin toteuttavan oikeudenmukaisuuden periaatetta sekä suojaavan niin kielellistä kuin sivistyksellistä vähemmistöä enemmistön sorrolta ja yleensä kansalaisia puoluevallan kasvulta; [4] valitsijayhdistykset saattoivat tällöin tulla

---

1 Ks. esim. *Österbladh* 1933–1934 II, 546s; *Seitkari* 1958, 127.

2 Tästä esim. *Österbladh* 1933–1934 II, 535. – Suomenmielisistä perustuslaillisista Juuso Hedberg edusti huomattavimpana latenttia konservatiivista kantaa. *TA* 1919, 196s (ryhmätoveri Edvard Hannulan laatima muistokirjoitus).

3 *Pps. ptk. 1905–1906,* 609–611; *Aaro Eerola* 1975, 85s. Vrt. *Teljon* väitettä (1949, 66), ettei pappissäädyn keskusteluissa kukaan maininnut kaksikamarijärjestelmää.

4 *Pps. ptk. 1905–1906,* 527–530 ja 606–609 (Robert Hermanson); 564–572 (J. V. Runeberg); 586–595 (E. N. Setälä); 598–600 (G. G. Rosenqvist); 596–598 (Peter Snellman); 602–605 (Theodor Homén); 629–631 (J. F. Hellman); 645 (Werner Söderhjelm). *Österbladh* 1933–1934 II, 551; *Seitkari* 1958, 128, 136; *Teljo* 1949, 71, 76. Suhteellista vaalitapaa koskevia perustuslaillisia puheenvuoroja selostaa yksityiskohtaisesti *Aaro Eerola* (1975, 68s, 78–87). Ruotsalaisen puolueen asennoitumisesta eduskunnanuudistukseen pappissäädyssä ks. lisäksi *Lahtinen* 1975, 122–124.

puolueiden ulkopuoleltakin, kuten prof. Robert Hermanson huomautti. [5] Perustuslaillisten kannalle tässä kysymyksessä asettui myös Porvoon piispa Herman Råbergh [6], jonka ratkaisussa ruotsinmielisyys painoi enemmän kuin yhteistyö entisten myöntyvyysmielisten kirkonmiesten kanssa.

Kaikkein pisimmälle suhteellisen vaalitavan toteuttamisessa ja vaalipiirien koon määrittämisessä pyrki menemään turkulainen kappalainen T. N. von Pfaler, joka piti yhtä koko maan käsittävää vaalipiiriä ihanteellisena vaikkakaan ei toteuttamiskelpoisena ratkaisuna. Tällöin nimittäin valtiopäiville olisi voitu valita erilaisten ammatillisten korporaatioiden, kuten esim. opettajakunnan ja papiston edustajia. [7] von Pfalerin tarjoama esimerkki osoitti, että hän selvästä perustuslaillisuudestaan huolimatta piti korporatiivisia näkökohtia poliittisia tärkeämpinä ja näki papistolla olevan yhteisiä etuja ajettavanaan uudessakin eduskunnassa.

Vanhasuomalaisten taholla vaalitapa- ja vaalipiirikysymys pyrittiin ratkaisemaan täysin vastakkaisella tavalla, vaikka esitetyissä päämäärissä olikin yhtäläisyyksiä perustuslaillisten hahmottelemiin verrattuna. Niinpä pappissäädyn fennomaanit vaativat hallituksen esitystä muutettavaksi enemmistövaalien ja mahdollisimman pienten, mieluimmin yhden miehen vaalipiirien kannalle. Tällaisen vaalijärjestelmän he uskoivat edistävän oikeudenmukaisuuden toteutumista ja vähentävän vaalien puolueluonnetta; lisäksi vanhasuomalaiset halusivat esiintyä nimenomaan maalaisväestön "syvien rivien" nimissä. Suuret vaalipiirit edellyttivät heidän käsityksensä mukaan nimittäin samanmielisten tehokasta poliittista yhteenliittymistä, mikä taas harvaan asutulla maaseudulla näytti vaikealta ja ei-toivottavalta. Yksinkertaiset, ehdokkaiden ja äänestäjien läheiseen vuorovaikutukseen perustuvat henkilövaalit muuttuivat näin monimutkaisiksi puoluevaaleiksi, jotka uhkasivat hävittää persoonallisen vastuunalaisuuden ja joilta ulkomaisetkin esikuvat näyttivät puuttuvan. [8]

---

[5] *Pps. ptk. 1905–1906,* 635–637.

[6] *Pps. ptk. 1905–1906,* 559–563; *Aaro Eerola* 1975, 76s.

[7] *Pps. ptk. 1905–1906,* 631–633.

[8] *Pps. ptk. 1905–1906,* 530–539 ja 611–616 (E. G. Palmén); 543–550 ja 621–623 (J. R. Danielson-Kalmari); 563s ja 626s (Johannes Schwartzberg); 572–577 (Eero Hyvärinen); 577–581 (J. A. Mannermaa); 581s (Eljas Lönnrot); 616 (Aleksander Auvinen); 627s (J. I. Gummerus); 628 (Josua Johansson); 628s (H. E. Schroderus); 634s (A. G. Walle). Pu-

Ankarinta kritiikkiä ehdotettua vaalijärjestelmää vastaan esittivät vanhasuomalaisen pappisryhmän puolesta sen johtohahmot J. R. Koskimies ja Lauri Ingman. Kuopion piispa uskoi enemmistövaalien tuovan suomenkieliselle väestölle lopullisen voiton ruotsinkielisistä ja näin edistävän fennomaanisen ohjelman toteuttamista. [9] Ingman taas pyrki puolustamaan eritoten uskonnollisesti, siveellisesti ja isänmaallisesti "vakavan" talonpoikaisväestön oikeuksia kaupunkien puoluetoimistoista lähteviä vaikutuspyrkimyksiä vastaan. Samalla hän tähdensi snellmanilaisessa hengessä – juuri vietettyyn juhlapäivään nimenomaisesti viitaten – 'kansan' ja sivistyneistön, ala- ja yläluokan, keskinäisen yhteensulautumisen välttämättömyyttä. Mutta uudistusehdotus ei Ingmanin mielestä ollut kummassakaan suhteessa tyydyttävä. Se oli toisaalta omiaan tekemään maalaisväestön vain "vaalikarjaksi", jonka tehtävänä oli alistua kaupunkilaisagitaattorien levittämään demoralisoivaan "puoluekomentoon". Toisaalta suhteellisen vaalitavan puoltaminen osoitti Ingmanin mielestä sivistyneen säädyn syvää epäluottamusta varsinaista 'kansaa' ja kansanvaltaisia periaatteita kohtaan. Enemmistövaalit sen sijaan olisivat voineet konkreettisesti lähentää 'kansaa' ja sivistyneistöä toisiinsa. [10]

Vanhasuomalaisten johtavat pappispoliitikot punnitsivat eri vaalijärjestelmiä sen mukaan, miten ne saattoivat edistää snellmanilaisen kansallisen integraation ohjelman toteuttamista. Erityisesti Ingman piti talonpoikaisväestöä niin kansankirkon kuin kansakunnan menestyksen kannalta tärkeimpänä yhteiskuntaryhmänä. Se varsinaisesti edusti 'kansaa'. Hän asennoitui kyllä kansanvaltaan varauksettoman myönteisesti, mutta piti puolueiden vaikutusta uudessa kansanedus-

---

heenvuoroja selostaa yksityiskohtaisesti *Aaro Eerola* (1975, 69–76, 86). Ks. myös *Teljo* 1949, 70–72, 74s; *Seitkari* 1958, 135–137; *Österbladh* 1933–1934 II, 550s. – Lisäksi monet pappissäädyn vanhasuomalaiset jäsenet ehdottivat vaalipiirien lukumäärää koskevan säännöksen siirtämistä perustuslainluontoisesta valtiopäiväjärjestyksestä vaalilakiin, joka oli tavallinen laki; tämä olisi mahdollistanut vaalipiirien määrän lisäämisen tulevaisuudessa.

9 *Pps. ptk. 1905–1906,* 539–543; *Aaro Eerola* 1975, 72s. Ks. myös *Tuominen* 1975, 196.

10 *Pps. ptk. 1905–1906,* 550–559; *Aaro Eerola* 1975, 65s, 73; *Seitkari* 1958, 135s. Ingman edusti vaalijärjestelmäkysymyksessä jyrkintä oppositiota tehdessään ainoana koko säätyeduskunnassa virallisen ehdotuksen yhden edustajan vaalipiireistä. *Teljo* 1949, 71. – Vaalilakiin sisältyvät kolmen nimen listat olivat Ingmanin mielestä "vaaliautomaatteja", joiden vaikutusta äänestäjät eivät pystyneet arvaamaan. Prof. E. G. Palmén puhui vastaavasti "suurenmoisista arpajaisista". Ilmaisut kuvaavat sattuvasti vaaliteknisten kysymysten aiheuttamaa hämmentyneisyyttä.

tuslaitoksessa häiriötekijänä, joka suureksi osaksi palautui maaseudun ja kaupungin vastakohta-asetelmaan. Missä määrin Koskimiehen ja Ingmanin jyrkkä esiintyminen tässä kohden samoin kuin papiston privilegioita käsiteltäessä perustui hallituksen vastaiseen oppositioasenteeseen, missä määrin taas fennomanian ei-poliittiseen tulkintaan ja vakavaan huoleen kirkon tulevasta asemasta, on vaikeasti ratkaistavissa. [11] Joka tapauksessa esim. Ingman asennoitui valtiopäivillä eduskunnanuudistukseen ja puoluetoimintaan eräiltä osin varauksellisemmin kuin ennen valtiopäivävaaleja ja Mechelinin perustuslaillisen senaatin nimittämistä.

Niin Ingman kuin Koskimieskin olivat silti osallistuneet aktiivisesti puolueryhmänsä toimintaan viimeisillä säätyvaltiopäivillä. He olivat olleet maaliskuun alussa perustamassa vanhasuomalaista valtiopäiväviesklubia, jonka johtokuntaan valituista seitsemästä jäsenestä kolme, mm. Ingman, kuului pappissäätyyn. [12] Vaalijärjestelmää oli puolueen valtiopäivämiesten "komiteassa" pohdittu huhtikuun aikana varsin intensiivisesti. Ingman oli eräässä ryhmäkokouksessa lukenut tämän komitean laatiman ehdotuksen, johon oli kuitenkin sisältynyt myös J. A. Mennanderin (Mannermaan) vastalause suhteellisen vaalitavan puolesta. "Sielläkin sitten kiisteltiin edes takaisin", Koskimies raportoi ryhmäkokouksesta päiväkirjaansa. [13] Tämä puolueen sisäinen erimielisyys ei sittemmin pappissäädyssä voinut enää ilmetä kuin hyvin vaimeana. [14] Valtiopäiväuudistuksen vanhasuomalainen valmistelutyö olikin omiaan kiinteyttämään fennomaanipappien ryhmää ja yhtenäistämään heidän julkisia kannanottojaan.

---

[11] *Teljo* (1949, 74s) korostaa aiheellisesti sitä, että vanhasuomalaisten oppositioasema antoi heille vapaat kädet arvostella jyrkästi hallituksen esitystä.

[12] HYK JRK pvk. 1.3. 1906. Klubin puheenjohtajaksi valittiin prof. E. G. Palmén, jonka lisäksi pappissäätyä edusti prof. Arthur Hjelt. – Oulun piispa osallistui maaliskuulla myös vanhasuomalaisen ylioppilasyhdistyksen Suomalaisen nuijan järjestämään juhlaan, jonka jälkeen hän saattoi kirjoittaa hyvin ryhmätietoisesti: "Täytyy myöntää, ettei tätä kirottua ja halveksittua Suometar-joukkoa vieläkään ole pystytty kukistamaan ja nielemään. Ja se on ilahduttavaa, että nuoria siinä on niin paljon ja innokkaita." HYK JRK Forsman vaimolleen 23.3. 1906.

[13] HYK JRK pvk. 1.4., 4.4., 5.4., 9.4. ja 27.4. 1906. Koskimiehen papereihin sisältyy kutsu suomenmielisten valtiopäivämiesten kokoukseen, jossa vaalilain käsittelyyn liittyen esitettiin "referaatti" yhden miehen vaalipiireistä. Kutsussa pidettiin jokaisen läsnäoloa välttämättömänä. HYK JRK I Personalia toukokuu 1906.

[14] *Pps. ptk. 1905–1906*, 577–581 (Mennander); *Aaro Eerola* 1975, 75.

Koskimies ei kuitenkaan ollut täysin tyytyväinen vanhasuomalaisen puolueen politiikkaan, jota hän piti epäjohdonmukaisena. Toisaalta puoluetta oli hänen mukaansa suurlakon jälkeen voitu syyttää opportunismista suhteessa sosiaalidemokraatteihin, mutta toisaalta esim. sen johtaja Danielson oli yhdessä Mannermaan kanssa esiintynyt valtiopäiväklubin perustavassa kokouksessa jyrkästi sosiaalidemokraatteja vastaan. Kuitenkin Koskimies omasta puolestaan piti näiden pyrkimyksiä "täydellisesti oikeutettuina", mikäli he pysyivät lailisella pohjalla. Piispa ilmaisikin pelkonsa vanhasuomalaisten muuttumisesta "puhtaasti porvarilliseksi taantumuspuolueeksi" ruotsalaisten ja "kagaalien" tapaan. [15]

Pohjoisimman hiippakunnan piispa asettui näin varauksetta kannattamaan vanhasuomalaisen puolueen erityisesti suurlakon jälkeen ajamaa sosiaalireformatorista politiikkaa, johon sisältyi yhteiskunnallisen konservatismin torjuminen sekä varsin myönteinen asennoituminen sosialismiin – mitä tällä sitten tarkoitettiinkin. Katsoessaan tämän perussuuntauksen nousevan suomalaisuusliikkeen sosiaalisten vaatimusten pohjalta Koskimies samalla torjui sen tulkitsemisen puoluetaktiseksi konjunktuuripolitiikaksi.

Vaalijärjestelmäkysymyksen ohella vanhasuomalaisten selvä puoluekanta tuli valtiopäivillä näkyviin suhtautumisessa äänioikeus- ja vaalikelpoisuusikärajaan. Niinpä monet fennomaaniset pappissäädyn jäsenet 62-vuotiaasta rovasti H. E. Schroderuksesta (Rauramo) ja piispa Koskimiehestä alkaen vaativat ikärajaa alennettavaksi 24:stä 21:een vuoteen; esillä olleissa vaihtoehdoissa oli heidän mukaansa kyse asettumisesta joko "taantumukselliselle" tai "kansanvaltaiselle" kannalle. [16] Ennen kaikkea fennomaanipapit ilmaisivat kuitenkin vaatimuksellaan uskollisuutensa vanhasuomalaisen puolueen puoluekokouksen tekemille päätöksille. Tässäkin tapauksessa hallituspuoluei-

---

[15] HYK JRK pvk. 1.3. ja 1.4. 1906. Koskimies kommentoi ironisesti Mennanderin asettumista suhteellisen vaalitavan kannalle. Virkaveli uskoi nimittäin voivansa esityksellään vastustaa sosiaalidemokratiaa, "josta hän on saanut kokonaisen 'fobian' Saksas(sa) käydessään".

[16] *Pps. ptk. 1905–1906*, 539–543 (Koskimies); 581s (Eljas Lönnrot); 648 (E. G. Palmén), 650 (H. E. Schroderus ja Eero Hyvärinen); *Aaro Eerola* 1975, 72s, 76. Hallituspuolueiden kannattajista vain professorit Werner Söderhjelm (583–586), E. N. Setälä (586–595) ja khra Arnold Berger (649) kannattivat puheenvuoroissaan ikärajan alentamista. Ks. myös *Österbladh* 1933–1934 II, 551.

den edustama linja peri voiton. [17]

Vaikka työväenliikkeen raju eteneminen uskonnonvastaisten tunnusten alla saikin eräät vanhasuomalaiset säätypapit ilmaisemaan huolestuneisuutensa [18], liittyi valtiopäiväreformin hyväksymiseen tämän pappisryhmän piirissä ilmeisesti suurempi sisäinen vakuuttuneisuus uudistuksen tarpeellisuudesta kuin vastapuolella. Saattoivathan monet entiset myöntyvyysmieliset papit vedota positiivisen kantansa tueksi paitsi suomalaiskansallisiin ja kansanvaltaisiin periaatteisiin myös omaan pietistiseen, kirkon hengellistä tehtävää korostavaan näkemykseensä. Tätä kantaa oli arvovaltaisimmin edustanut arkkipiispa Johansson. Hänen lisäkseen piti viimeisiltä säätyvaltiopäiviltä syrjäytetty myöntyvyysmielinen herännäisjohtaja Wilh. Malmberg (Malmivaara) edustusreformia tervetulleena juuri sillä perusteella, että se "ajoi" papiston politiikasta kirkkoon oman kutsumuksensa piiriin. Pappi ei nimittäin hänen mielestään voinut hyvällä omallatunnolla toimia puoluemiehenä. Viimeisien säätyvaalien aikaiset "puoluevehkeilytkin" olivat Malmbergin mukaan koituneet kirkolle vahingoksi. [19] Ajankohtaiseen esimerkkiin viitaten herännäisjohtaja selvästi varoitti kirkonmiehiä poliittisesta sitoutumisesta, jonka hän katsoi olevan ristiriidassa kirkon varsinaisen hengellisen luonteen kanssa. Beckiläisiin lukeutuva Karttulan vanhasuomalainen kirkkoherra Eero Hyvärinen puolestaan asettui valtiopäivillä puoltamaan papiston vapauttamista valtiollisista tehtävistä, jotka eivät sille hänen mukaansa varsinaisesti kuuluneetkaan. [20]

Eduskuntareformin hengellistä tulkintaa edusti kenties puhtaimmin Savonlinnan hiippakunnan piispa O. I. Colliander, joka itse valtiopäivillä ei ollut sanallakaan puuttunut ajankohtaiseen kysymykseen. Kesäkuun lopulla 1906 lähettämässään yksityiskirjeessä hän totesi olevansa erittäin tyytyväinen siihen, että pappissääty tuli vapautumaan "poliittisesta asevelvollisuudestaan", joka ei ollut koitunut siunaukseksi säädylle eikä sen yksityisille jäsenille. Piispa lausui toivovansa, että valtiopäivien hyväksymä uusi järjestys astuisi pian voi-

---

17 *Pps. ptk. 1905–1906*, 651; *Seitkari* 1958, 140s; *Aaro Eerola* 1975, 87.

18 *Pps. ptk. 1905–1906*, 563s; *Murtorinne* 1964, 311; *Aaro Eerola* 1975, 67.

19 *HK* 1906, 27s, Mihin viittaavat ajan merkit; *Murtorinne* 1964, 311; *Valojärvi* 1976, 69.

20 *Pps. ptk. 1905–1906*, 573; *Murtorinne* 1964, 310s.

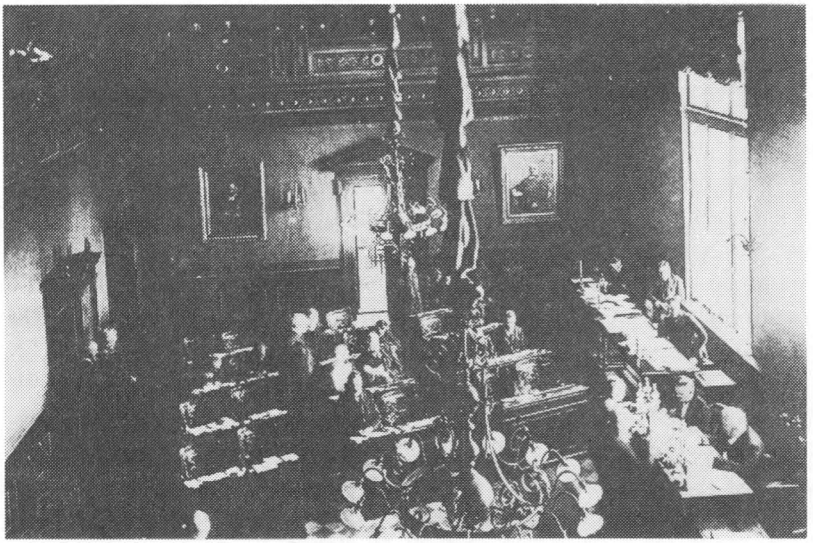

Kunnianarvoisa pappissääty viimeisillä valtiopäivillään v. 1906. Edessä oikealla arkkipiispa Gustaf Johansson johtaa puhetta. Museovirasto.

maan. Hän ilmaisi samalla uskovansa, että kirkon ja Jumalan valtakunnan eduista ja oikeuksista pidettiin paremmin huolta Jumalan oman voiman ja hallituksen kuin inhimillisten valtakeinojen ja politiikan välityksellä. Näin kantaansa perustellen Colliander totesi, ettei hän voinut yhtyä niihin, jotka pelkäsivät eduskuntareformista kirkolle aiheutuvia seurauksia. Vaikka niitä olisivatkin kärsimykset ja ulkonaisen valta-aseman menetys, niin kaikki koituisi vain siunaukseksi kirkolle. [21]

Colliander hyväksyi siis tässä vaiheessa – valtiopäivien jo käsiteltyä asian – varauksetta papiston säätyedustuksen lakkauttamisen. Samalla hän katsoi aiheelliseksi kritikoida "institutionaalista" näkemystä pappissäädystä kirkon ja kristinuskon edun valvojana, ehkä tähän liittyen myös viimeisiä yrityksiä takuiden hankkimiseksi kirkolle. Tärkeintä oli, että kirkonmiehet nyt pääsivät vapautumaan "vieraasta virastaan" ja keskittymään seurakuntiensa hoitamiseen; oli sitten edessä marttyyrius tai kirkon ja valtion ero.

---

[21] VA OIC Jäljennöskirja N:o 26 O. I. Colliander asessori I. M. Tallgrenille 26.6. 1906.

Eduskunnanuudistus ulotti äänioikeuden koskemaan myös naisia. Pappissäädyssä asiasta esitettiin vain joitakin kannanottoja. Tämä ei kuitenkaan ollut merkkinä papiston kielteisestä asennoitumisesta naisten äänioikeuteen. Pikemminkin muutos tuntui monesta itsestään selvältä. Kysymykseen puuttuneista piispa Herman Råbergh sanoi olevansa vakuuttunut siitä, ettei naisten poliittisista oikeuksista aiheutunut vaarallisia seurauksia ja että Suomen naiset tukivat äänellään maan siveellisiä voimia. [22] Kotimaan palstoilla naisten äänioikeutta olivat asettuneet puolustamaan Erik Johansson (Erkki Kaila) maaliskuun alussa sekä pappissäädyn jäsen J. A. Mannermaa toukokuun lopulla juuri ennen uudistuksen lopullista käsittelyä. [23]

Lopputuloksena eduskunnanuudistuksen käsittelystä pappissäädyssä niin kuin muissakin säädyissä oli, että sille jätetyt esitykset hyväksyttiin muuttamattomina kesäkuun alkuun mennessä. [24] Hallitsija vahvisti uudistusesitykset yllättävän pian, jo heinäkuun 20. päivänä 1906. Ensimmäiset yksikamarisen eduskunnan vaalit määrättiin toimeenpantaviksi seuraavan vuoden maaliskuun 15. ja 16. päivänä. [25]

Valtiopäivien hyväksyttyä uudistuksen J. A. Mannermaa pohti Kotimaassa sen merkitystä kristityille. Hän korosti, ettei Jumalan valtakunta horjunut ulkonaisten muutosten vaikutuksesta. Ne saattoivat pikemminkin edistää kansan sisäistä uudistumista. Siksi ulkonaisia laitoksia tuli käyttää totuuden ja rakkauden, ei valheen, vihan ja itsekkyyden hengessä. Yhteiskunnalliset ja valtiolliset harrastukset eivät Mannermaan mielestä olleet syntiä. Eduskuntamuutos päinvastoin asetti kristityille yhteiskunnallisia velvollisuuksia. [26]

Vanhasuomalainen Mannermaa asennoitui optimistisesti juuri hyväksyttyyn uuteen edustusjärjestelmään. Koko kansan valtiollinen he-

---

22 *Pps. ptk. 1905–1906*, 559–563; *Aaro Eerola* 1975, 77s. Naisten äänioikeutta käsittelivät puheenvuoroissaan lisäksi vain professorit J. R. Danielson-Kalmari ja E. N. Setälä sekä asessori Aleksander Auvinen. *Pps. ptk. 1905–1906*, 545s, 586–595, 616. Kantaansa ei ilmaissut prof. Robert Hermanson, joka eduskunnanuudistuskomiteassa oli loppuun saakka vastustanut naisten äänioikeutta ja vaalikelpoisuutta (*Seitkari* 1958, 82s).

23 *Km* 26/6.3. 1906, Kansanvaltaisuus ja kristinusko; 58/22.5. 1906, Suuren ratkaisun edellä (J. A. M-aa).

24 *Pps. ptk. 1905–1906*, 647s; *Österbladh* 1933–1934 II, 554; *Teljo* 1949, 72s; *Seitkari* 1958, 147s.

25 *Seitkari* 1958, 157; *Tuominen* 1958, 171.

26 *Km* 61/31.5. 1906, Suuri eduskuntamuutoksemme ja kristityt (J. A. M-aa); *Ruuth* 1949, 73.

rääminen saattoi palvella myös Jumalan valtakunnan tarkoituksia. Kirjoittaja ei tarkemmin määritellyt tapaa, jolla kristittyjen tuli vaikuttaa yhteiskunnalliseen elämään.

Valtiopäiväreformi vietiin päätökseen varsin lyhyessä ajassa, noin puolessa vuodessa. Tämä ripeys johtui suureksi osaksi ulkoisista tekijöistä: uudistuksen kärsimättömästä odotuksesta kotimaassa ja Suomea vastaan vihamielisen mielialan voimistumisesta Venäjällä. [27] Suurlakon käynnistämä ennen näkemättömän kiihkeä yhteiskunnallinen uudistustoiminta oli johtanut maailman radikaaleimpiin kuuluvan edustusjärjestelmän muutoksen hyväksymiseen laillisia muotoja noudattaen.

3. *KRISTITYT JA KIINTEYTYVÄ PUOLUE-ELÄMÄ*

a. Lähteäkö mukaan poliittiseen taisteluun?

Suurlakon jälkeisen kauden kiihkeä poliittinen taistelu valtiopäivävaaleineen ja eduskuntareformeineen kosketti myös niitä laajoja kansalaispiirejä, jotka olivat toistaiseksi vailla äänioikeutta. Politiikka nousi kansakunnan esityslistalla ensimmäiselle sijalle. Kun eri puolueryhmät samalla rupesivat lujittamaan siihenastista löyhää organisaatiotaan ja laatimaan entistä yksityiskohtaisempia ohjelmia, kansalaiset joutuivat uudella tavalla määrittelemään suhteensa puolue-elämään yleensä, sen periaatteisiin ja käytännöllisiin ilmenemismuotoihin.

Vaikka viimeiset pappissäädyn vaalit olivatkin kärjistäneet luterilaisen kirkon sisäpoliittista jakautumista, esiintyi sen piirissä suomalaisen yhteiskunnan myrsky- ja kiihkokauden [1] keskellä myös pyrkimyksiä voimien kokoamiseen puolueriitojen unohtamisen pohjalta. Tässä hengessä ryhtyi toimimaan vuoden 1905 lopulla näytenumeronsa julkaissut ja linjansa "kristillis-yhteiskunnalliseksi" määritellyt *Ko-*

---

[27] *Teljo* 1949, 62s, 80.

[1] *Martti Ruuth*in (1949, 9) käyttämä ilmaus.

timaa-lehti, josta papisto eri puolilla maata oli toivonut kristikansan äänenkannattajaa. [2]

Kun kysymys kristittyjen suhteesta valtiolliseen elämään tuli Kotimaassa kohta julkisesti pohdittavaksi, poikkesivat siihen annetut vastaukset suurestikin toisistaan. Erot eivät tässä vaiheessa selittyneet niinkään poliittisista ideologioista kuin uskonnollisista näkemyksistä käsin.

Kotimaa-lehden poliittis-yhteiskunnalliselle profiilille tuli sen ensimmäisellä viisivuotiskaudella antamaan varsin selvän leiman päätoimittajaksi valittu Pekka Brofeldt (Aho), joka edusti allianssikristillistä, hengellistä herätystä korostavaa maallikkolinjaa. Jouduttuaan sortovuosina Ruotsissa kosketuksiin vapaakirkollisen herätyksen kanssa hän oli kääntänyt selkänsä nuorsuomalaiselle kulttuuriradikalismilleen ja perustuslailliselle politikoinnilleen; [3] entinen "puolueväri" oli tällöin huuhtoutunut hänestä pois, niin kuin Kotimaan päätoimittaja sen näytenumerossa kuvasi kääntymiskokemustaan. [4] Tältä herätyskristilliseltä pohjalta Brofeldt asennoitui kielteisesti kaikkeen yhteiskunnalliseen ja valtiolliseen toimintaan. Sen hän käsitti turhaksi yritykseksi parantaa turmeltunutta maailmaa, mikä vain esti kristittyjä toimimasta Jumalan valtakunnan hyväksi. [5] Tammikuun lopulla 1906 hän ajankohtaisena kommenttinaan totesi nimenomaan, etteivät "politiikka" ja "puoluekiihko" olleet peräisin Jumalasta vaan paholaisesta. [6]

Kotimaan päätoimittajan negatiivisiin arvioihin puolue-elämästä yhtyi toinen maallikko, opettaja Eero Järvinen. Hän viittasi kahden tuntemansa seurakuntapapin routavuosien aikaiseen politikointiin, joka hänen mielestään oli koitunut "nimikristillisyyden" voitoksi, mutta hengellisen elämän tappioksi. *Pappien* toiminnasta otettu esimerkki antoi kirjoittajan mielestä kielteisen vastauksen kysymykseen, sopi-

---

2 *Ruuth* 1949, 11–22; *Murtorinne* 1980, 18–27, 60.

3 *Ruuth* 1949, 18s, 27; *Murtorinne* 1964, 243 n. 23; 1980, 27. Brofeldtin uskonnollisesta kehityksestä myös *Hannu Pietilä* 1953, 30–32.

4 *Km* Näytenumero 30.12. 1905, Kotimaahan; *Ruuth* 1949, 24s. Ks. myös *Km* 140/4.12. 1906, Hieman puolueista.

5 *Km* Näytenumero 30.12. 1905, Jumalan valtakunta ja maailma; 11/30.1. 1906, Missä on kristityn heikkous?; 14/6.2. 1906, Missä on kristityn voima? *Ruuth* 1949, 25s, 72s; *Murtorinne* 1980, 62s.

6 *Km* 9/25.1. 1906, Elämän eri aloilta.

Teol. tri Erik Johansson (Erkki Kaila), yhteiskunnallisten kysymysten teoreettinen pohdiskelija. Museovirasto.

Pekka Brofeldt (Aho), Kotimaan ensimmäinen päätoimittaja (1905–1910). Museovirasto.

ko *kristittyjen* kuulua puolueisiin. [7]

Näin siis kaksi herätyskristillistä suuntausta edustavaa maallikkovaikuttajaa [8] varoitti routavuosien kokemuksiin vedoten kristittyjä lähtemästä mukaan suurlakon jälkeen kiihtyneeseen poliittiseen taisteluun. Varoitus perustui samalla heidän uskonnollisen näkemyksensä mukaiseen Jumalan valtakunnan ja maailman vastakkainasetteluun.

Brofeldtin ja Järvisen kirjoituksia ei kuitenkaan yksimielisesti hyväksytty Kotimaan lukijoiden piirissä. Teologian tohtori Erik Johansson (Erkki Kaila) riensi nimittäin julkisesti ilmoittamaan, ettei hän ollut samaa mieltä kristittyjen suhteesta puolueisiin. Kristityn menettelytapa riippui hänen asemastaan. Ollessaan "valtiomiehen toimessa"

---

[7] *Km* 5/16.1. 1906, Kristitty ja puolueet (E. J.); *Ruuth* 1949, 71.

[8] Järvinen toimi Kotimaan ahkerana avustajana ja sittemmin aputoimittajana: *Ruuth* 1949, 20, 71, 81.

– siis toimiessaan politiikan piirissä – hänkään ei voinut välttää puoluetaistelua. Vilkas yhteiskunnallinen elämä jakoi kansalaiset puolueisiin, "ja kristitty on kansalainen kuten muutkin". Sitä vastoin papin seurakuntalaistensa sielunhoitajana tuli pysyä erillään puolue-elämästä, vaikka hänkään ei voinut olla ilman tiettyä valtiollista kantaa. [9]

Johansson teki siten eron kristityn *kansalaisen* ja *papin* välillä näiden suhteessa puolue-elämään, vaikka samalla vanhasuomalaiseen tapaan korostikin papin yksityisen kannanmäärittelyn välttämättömyyttä.

Näin alustavasti pohtimaansa kysymystä Erik Johansson käsitteli kohta perusteellisemmin Kotimaan pääkirjoituspalstalla; selostipa hän näkemyksiään samanaikaisesti toisellakin foorumilla, nimittäin teologian ylioppilaiden toverikokouksessa. [10] Kristityn tuli hänen mukaansa etsiä ensi sijassa Jumalan valtakuntaa ja hänen vanhurskauttaan. Mutta Jumalan valtakunta toi pelastuksen voimia ajalliseenkin elämään. Pelkkä yksityisten ihmisten pelastaminen turmeltuneesta maailmasta oli munkkilaisuutta, kun taas luterilaisen käsityksen mukaan yhteiskunnallisten asiain harrastaminen ei ollut syntiä. Siinä oli useimmiten kyseessä taistelu vääryyksien poistamiseksi sekä oikeuden ja ihmisrakkauden puolesta. Tästä taistelusta ei kristitty Johanssonin mukaan voinut vetäytyä syrjään. Niin eivät olleet tehneet Vanhan testamentin profeetatkaan. Äänioikeuskysymyksessäkin kansanvaltaisuuden edistäminen oli samalla kristillistä. Kirkon ei tosin oman erityisluonteensa vuoksi sopinut ottaa yhteiskunnallisia parannuksia ohjelmaansa, mutta yksityinen pappi saattoi tavallisena kansalaisena ajaa yhteiskunnallisia asioita. [11]

Pyrkiessään tulkitsemaan Jumalan valtakunta -käsitettä luterilaisen sosiaalietiikan pohjalta Erik Johansson päätyi täysin toisenlaisiin tuloksiin ajankohtaisessa kiistakysymyksessä kuin Pekka Brofeldt omasta vapaakirkollis-herätyskristillisestä taustastaan käsin. Vilkas puolue-elämä ja yhteiskunnallinen uudistustoiminta yleensäkin oli

---

[9] *Km* 6/18.1. 1906, Huomautus; *Ruuth* 1949, 72. Johanssonin repliikki ei ehtinyt estämään sitä, että kristillisen työvenliikkeen Tähti-lehti tulkitsi Järvisen nimimerkillä E. J. varustetun kirjoituksen juuri Johanssonin laatimaksi. *Tähti* 3/20.1. 1906.

[10] HYK Yo.yhd. 1, Ba:18 TYT:n ptk. 14.2. 1906.

[11] *Km* 16/10.2. 1906, Kristityn suhde yhteiskunnallisiin pyrintöihin (E-k J-n); *Ruuth* 1949, 73, 79; *Murtorinne* 1980, 63. Myöhemmin samana vuonna artikkeli julkaistiin laajennettuna sarjassa Suomen kristillisen työväestön lentokirjasia. Ks. *Kaila* 1906 c.

kristityn kansalaisen kannalta maallisen kutsumuksen piiriin kuuluva myönteinen ilmiö, joka samalla edellytti "demokratian pelisääntöjen" hyväksymistä. Vaikka *kirkolle* ei kuulunutkaan varsinaista poliittista tehtävää, oli sen *papeilla* oikeus poliittiseen vaikuttamiseen yksityisen *kansalaisen* roolissaan.

Kun nuorsuomalaisen puolueen päälehti Helsingin Sanomat oli yhtynyt Johanssonin käsitykseen kristillisten ja kansanvaltaisten periaatteiden täydellisestä yhteensopimisesta [12] , tämä palasi vielä asiaan Kotimaassa. Johansson korosti, että Jumalan tahto yhteiskunnallisessa elämässä saattoi toteutua vain inhimillisten välikappaleiden kautta. Hän ilmaisi samalla olevansa varma siitä, että kansanvalta antoi paremmat takeet kehityksestä suurempaa oikeutta kohti kuin "ylimyksellinen luokkavalta". Edellinen nimittäin katsoi kokonaisuuden parasta, jälkimmäinen vain omia etujaan. [13] Näin Johansson ei liittynyt edellisen vuosisadan herätysliikkeiden piirissä vallinneeseen käsitykseen, jonka mukaan uskovan ei sopinut aktiivisesti vaikuttaa yhteiskunnan kehitykseen. Samalla hänen sananvalintansa osoittivat, että hänellä pyrkimys luterilaisen sosiaalietiikan harjoittamiseen kävi saumattomasti yhteen vanhasuomalaisen puolueen sosiaalireformatorisen, ruotsalaista yläluokkaa vastaan suuntautuneen ideologian kanssa. Kirjoittaja ei edellä selostetuissa artikkeleissaan kuitenkaan vedonnut Lutheriin suoraan, vaan aivan ilmeisesti Ritschlin välityksellä.

Vanhasuomalainen Erik Johansson sai Kotimaan maallikkokirjoittajien esittämiä näkemyksiä arvostellessaan epäsuoraa tukea toiselta poliittisesti aktiiviselta pappismieheltä. Perustuslaillisiin kuuluva pastori Uno Wegelius pyrki nimittäin osoittamaan, että "Kristuksen oppi" kosketteli myös yhteiskunnallista kysymystä ja velvoitti kunkin kristityn työskentelemään sen ratkaisemiseksi. Yhteiskunnalliset epäkohdat kuuluivat kirjoittajan mukaan niiden perkeleen töiden joukkoon, joita vastaan Kristuskin oli taistellut. Siksi kristittyjen tuli kulkea käsi kädessä yhteiskunnallisten parannusten harrastajien kanssa. [14]

---

[12] *HS* 46 A / 25.2. 1906, Kristillisyys ja kansanvaltaisuus.

[13] *Km* 26/6.3. 1906, Kansanvaltaisuus ja kristinusko (nimimerkki E); *Kaila* 1906 c, 5–8. Kansanvaltaa ja ylimysvaltaa Johansson oli vertaillut toisiinsa jo 14.2. 1906 pidetyssä TYT:n kokouksessa.

[14] *Km* 25–26/3.3. ja 6.3. 1906, Kristuksen opin yhteiskunnallinen merkitys; *Ruuth* 1949, 81.

Korostaessaan kristillisen uskon sosiaalista ulottuvuutta Wegelius ei suoranaisesti puuttunut kristityn suhdetta politiikkaan koskeneeseen keskusteluun, mutta "yhteiskunnallisen kysymyksen" pohtiminen toi hänet lähelle samaa ongelmakenttää. Lukiessaan yhteiskunnalliset epäkohdat – eikä politiikkaa – pahan vallan ilmentymien joukkoon Wegelius edusti Kotimaan päätoimittajaan nähden vastakkaista kantaa.

Jossakin määrin kriittistä asennoitumista suurlakon jälkeiseen yhteiskunnalliseen kuohuntaan edusti sitä vastoin nuori kuopiolainen uskonnonlehtori pastori Antti J. Pietilä, jonka mukaan laillisuuden ja vapauden palautuminen ei ollut tehnyt kansalaisista onnellisia. Kun puolueita ja kansanluokkia oli yllytetty toisiaan vastaan ja alaikäistä nuorisoakin vedetty "päivän valtiollisten kiistakysymysten sekavaan pyörteeseen", oli kansa kokenut vakavia siveellisiä vaurioita. Tämän "puoluevihan" niin kuin routavuosienkin aikaisen kärsimyksen perussyy oli Pietilän mukaan synti. Siksi vain koko kansan uskonnollis-siveellinen "parannuksenteko" saattoi tuoda sille pääsyn onnettomuudesta. [15]

Vaikka Pietilä vanhasuomalaisen näkemyksensä mukaan ei pitänytkään kansan yhteiskunnallista aktivoitumista sinänsä kielteisenä asiana [16] , hän päätyi omasta uskonnollis-eettisestä tarkastelukulmastaan varsin negatiiviseen arvioon ajankohdan puoluetaisteluista. Etiikan tuli määrätä politiikkaa eikä päinvastoin. Korostaessaan kollektiivisen "kansallisen kääntymyksen" välttämättömyyttä Pietilä liittyi perinteellisiin pietistisiin näkemyksiin.

Kun suurlakko oli siihen sisältyneiden sosialististen tendenssien ja laittomuusilmiöiden vuoksi osoittautunut johtaville perustuslaillisille papeille yleensä ongelmalliseksi, he asennoituivat myös sen jälkeiseen puoluevallan kasvuun samasta syystä varauksellisesti. Tämä tuli selvimmin näkyviin professori G. G. Rosenqvistin arvostellessa maaliskuun alussa 1906 ilmestyneessä Teologisen aikakauskirjan numerossa sosiaalidemokraatteja siitä, että nämä pyrkivät antamaan pontta

---

[15] *Km* 20/20.2. 1906, Nouskaa ylös, kristityt!; *Antti J. Pietilä* 1906, 25–30; *Vänskä* 1980, 24–27.

[16] *Km* 20/1906. Pietilän selvä vanhasuomalainen kanta (josta jäljempänä s. 368 n. 8) on jäänyt *Tiililä*llä (1972, 18, 42s) epämääräiseksi tämän tarkastellessa esim. Pietilän suhdetta Mauno Rosendaliin vuoden 1918 "valkoisesta" näkökulmasta.

vaatimuksilleen ylläpitämällä edelleen suurlakon aikana perustettuja punakaarteja. Tällainen ulkoiseen voimaan nojaava painostustoiminta loukkasi kirjoittajan mukaan persoonallista vakaumusta ja ihmisarvoa sekä muodosti samalla uhkan vallitsevalle yhteiskuntajärjestykselle. Kun työväestö lisäksi oli järjestänyt mielenosoituksia eduskunnanuudistuksen vauhdittamiseksi, siltä puuttui taju kansanedustuslaitoksen perusperiaatteista; valtiopäivämiesten piti nimittäin saada toimia vapaina kaikesta painostuksesta. Näiden ajankohtaisten ilmiöiden Rosenqvist arveli paljastaneen puoluejärjestelmän todellisen luonteen: yksilöllisen vapauden tappamisen ja vallan häikäilemättömän tavoittelun. [17]

Soveltaessaan kantilaisperäisiä filosofisia katsomuksiaan suurlakon jälkeisen kauden sisäpolitiikkaan perustuslaillisten johtava teologinen auktoriteetti päätyi puolueisiin nähden erittäin kriittiselle kannalle. Sosiaalidemokraattien voimistunut joukkotoiminta sai Rosenqvistin varustamaan puolue-elämän yleensä kielteisellä etumerkillä. Tämä ei silti estänyt häntä asettumasta kansanvaltaisten periaatteiden kannalle eduskunnanuudistuskysymyksessä [18], niin kuin jo on käynyt ilmi.

Rosenqvistin sosiaalidemokraatteja arvosteleva kirjoitus sai vanhasuomalaisiin nuoriin teologeihin kuuluvan yliopettaja Paavo Snellmanin (Virkkunen) asettumaan heidän puolelleen Uuden Suomettaren pääkirjoituspalstalla. Kirjoittaja moitti Rosenqvistia ylä- ja alaluokan välisen juovan "edesvastuuttomasta" syventämisestä aikana, jolloin läpi koko yhteiskunnan puhaltava "voimakas kansanvaltainen tuulahdus" edellytti yhteiskuntaluokkien välisten raja-aitojen purkamista. Ilmaistessaan samalla myötätuntonsa työväestöä kohtaan Snellman asetti yläluokan oman poliittisen käyttäytymisen – erityisesti äänioikeusasiassa – punakaartien syntyä selittäväksi tekijäksi. Punakaartien toimintaa suurlakon aikana ja sen jälkeen ei Rosenqvistilla ollut oikeus leimata yhteiskunnallisesti vaaralliseksi; päinvastoin Snell-

---

[17] *G. G. Rosenqvist* 1906, 116–122; *Haho* 1965, 52. Kirjoittaja siteerasi Z. Topeliusta, jonka hän katsoi näkijän tavoin paljastaneen puolueiden varsinaisen olemuksen. – Punakaartien suhteesta sosiaalidemokraattiseen puolueeseen *Soikkanen* 1961, 241–248.

[18] Tästä positiivisesta asenteesta oli osoituksena myös Helsingin Sanomien pääkirjoituksen "Kristillisyys ja kansanvaltaisuus" (*HS* 46 A / 25.2. 1906) painattaminen *Teologiseen aikakauskirjaan* (1906, 123–126).

man oli niissä näkevinään siveellisesti kasvattavia piirteitä. [19]

Snellmanin vastauspuheenvuoro oli malliesimerkki siitä, miten vanhasuomalaisen puolueen piirissä suurlakon jälkeen pyrittiin osoittamaan ymmärtämystä työväenliikkeen yhteiskunnalliselle taistelulle. [20] Tämän pyrkimyksen taustalla oli kansallisen eheytymisen ajatus. "Kansan syviä rivejä" edustavien ryhmien, fennomanian ja työväenliikkeen, yhteisenä vihollisena pidettiin konservatiivista ruotsalaista yläluokkaa, jonka riveihin Rosenqvistkin joutui sijoitetuksi. Niin idealistisesti kuin Rosenqvist yleensä ajattelikin, hänen arvionsa punakaartien yhteiskunnallisesta luonteesta oli silti osoittautuva kesän 1906 tapahtumien – Viaporin kapinan ja Hakaniemen mellakoiden [21] – valossa realistisemmaksi kuin Snellmanin. Viaporin kapinan puhjettua Rosenqvist toistikin elokuun alussa Hufvudstadsbladetin pääkirjoituspalstalla huolestumisensa "alhaalta" lähtevän painostustoiminnan johdosta. Samalla hän vaati viranomaisten vallan ja auktoriteetin palauttamista. [22]

Siitä huolimatta että professori G. G. Rosenqvist oli ainakin teoriassa sulkenut itsensä suurlakon jälkeen hahmottuneen puoluejärjestelmän ulkopuolelle, hän oli vielä vahvasti sidoksissa menneiden routavuosien puoluepoliittiseen vastakohta-asetelmaan. Tästä oli selvänä osoituksena se nekrologi, jonka Rosenqvist laati toimittamaansa Teologiseen aikakauskirjaan huhtikuussa 1906 kuolleesta innokkaimmasta myöntyvyysmielisestä pappispoliitikosta Elis Bergrothista. Kirjoittaja arvioi vainajan elämäntyötä toteamalla, että tämä oli maan

---

[19] *US* 56/9.3. 1906, Miksi juopaa syvennetään? (P. S-n); *Virkkunen* 1953, 240s; *Eeva Sisko Salmela* 1967, 56s. Ks. myös Rosenqvistin jälkikommenttia *TA* 1906, 193–195, Herr P. S:n i Uusi Suometar. – Siveellisestä harrastuksesta ja lisäksi raittiudesta antoi "Suomen järjestyneelle työkansalle" tunnustuksen myös toinen vanhasuomalainen pappi, Vartijaan kirjoittanut *J. W. Wallin* (1906, 39). Keväällä 1906 punakaarti näyttäytyikin enemmän järjestys-, siveys- ja raittiuspoliisilta kuin vallankumouskaartilta (*Jussila* 1979, 121).

[20] Käsitellessään Suomen eri poliittisten piirien suhtautumista punakaartiin *Osmo Jussila* (1979, 123–128) on omistanut perustuslaillisille useita sivuja, mutta vanhasuomalaisille vain yhden lyhyen kappaleen, joka perustuu Uuden Suomettaren *uutisselostuksiin*. Jo edellä lainattu US:n *pääkirjoitus* muuttaa käsitystä vanhasuomalaisten "pidättyvämmästä" asenteesta.

[21] Kesän 1906 sisäpoliittisista levottomuuksista *Soikkanen* 1961, 244–246; *Seitkari* 1964, 391s; *Jussila* 1979, 140–147.

[22] *Hbl* 209/4.8. 1906, Hvad vi haft, hvad vi hafva och hvad vi behöfva (G. G. R.); *Lindström* 1973, 163 n. 7 (vuosiluku virheellisesti 1900).

historian "pimeinä vuosina" asettunut "suomettarelaisen puoluepolitiikan palvelukseen" päättäväisemmin kuin moni muu.

> Hänen politikoivat artikkelinsa Vartijassa ja sen ulkopuolella ylittivät opportunismissa ja mauttomuudessa Suomettaren omat. [23]

Tällaisessa arkaluonteisessa, tiettyä pieteettiä edellyttävässä tilanteessa esitetyt syytökset paljastivat osaltaan, kuinka syvä repeämä Suomen kirkkoon oli routavuosien taisteluissa muodostunut. Samalla Rosenqvistin kirjallinen toiminta osoitti, ettei hän teologisen tieteen edustajana eikä hänen julkaisunsa tieteellisluontoisena aikakauslehtenä epäröinyt osallistua ajankohtaisten poliittis-yhteiskunnallisten kysymysten pohdintaan.

b. Kristillisen työväenliikkeen synty odotusten ristipaineessa

Suurlakon jälkeiseen poliittis-yhteiskunnalliseen järjestäytymiseen liittyi yhtenä osatekijänä Suomen kristillisen työväenliikkeen synty. Ensimmäinen kristillinen työväenyhdistys perustettiin Tampereelle jo 11.11. 1905, ja esimerkkiä seurattiin pian eri puolilla maata, aluksi etupäässä kaupungeissa. Aloitteet tähän toimintaan tulivat kahdelta eri taholta, toisaalta papiston ja toisaalta itse työväestön piiristä. [1] Perustajaryhmien motiivit ja käsitykset kristillisen työväenliikkeen tehtävästä olivat osaksi vastakkaiset, vaikka yhteistä pohjaakin täytyi olla olemassa.

Niin kuin aiemmin on käynyt ilmi, Suomen kirkon papiston keskuuteen oli jo 1890-luvulta lähtien kantautunut tietoja lähinnä Englannissa ja Saksassa vaikuttaneista kristillis-sosiaalisista liikkeistä. Monet kirkonmiehet olivat omakohtaisestikin päässeet niihin tutustumaan. Samalla eräät heistä olivat perehtyneet ns. katederisosialistiseen suuntaukseen, jonka harrastus oli itse Saksassa näyttänyt osaksi käyvän yksiin kristillis-sosiaaliseen toimintaan osallistumisen kanssa. Katederisosialistiset ideat olivat puolestaan kotimaassa levinneet vanhasuomalaisen puolueen piiriin, jolla oli samalla papiston enemmistön kannatus puolellaan. Siellä ne suurlakon jälkeen vaikuttivat osal-

---

[23] *TA* 1906, 270–278, Gustaf Elis Bergroth †.

[1] *Sorri* 1953, 8–11; *Immonen* 1965, 32–36; *Soikkanen* 1961, 307. Kristillisten työväenyhdistysten perustamisesta Helsinkiin *Larkio* 1967, 183–185; Hämeen maaseudulle *Kortekangas* 1967, 112–114.

taan puolueen varsin pitkälle menevän yhteiskunnallisen reformiohjelman muotoutumiseen. [2] Kun vielä eräät aktiiviset kaupunkilaispapit olivat paikallisella tasolla osallistuneet ns. wrightiläisen työväenliikkeen toimintaan, papistolla oli suurlakon jälkeisessä uudessa tilanteessa sekä runsaasti teoreettista tietoa että jossakin määrin myös käytännön kokemusta työväenliikkeen toiminnasta.

Osallistuessaan varsin aktiivisesti kristillisten työväenyhdistysten perustamiseen papisto yritti omalta osaltaan vastata sosialismin kirkolle esittämään poliittis-maailmankatsomukselliseen haasteeseen, ts. torjua sosialistisen työväenliikkeen vyörynomaisen etenemisen, johon liittyi kirkon- ja uskonnonvastaisuuden voimakas purkautuminen. Tällöin sosiaalisesti harrastuneet papit pyrkivät sosiaalidemokraattisen puolueen eräänlaisen vastaliikkeen avulla "pelastamaan" työväestön luottamuksen kirkkoon ja kristinuskoon niiltä osin kuin sitä vielä oli jäljellä. Tässä suhteessa ilmaisi kirkon piirissä yleisesti vallitsevan ajattelutavan vanhasuomalainen pastori J. W. Wallin (Wallinheimo) mahdollisimman yksiselitteisesti, kun hän Vartijassa saksalaisiin esikuviin vedoten kehotti nimenomaan pappeja perustamaan kristillisiä työväenyhdistyksiä:

> Kentiesi voisi Suomen pohjaltaan vielä uskonnollisen kansan saada uskonnonvastaisen sosiaali-demokratian pauloista kristillisen sosialismin helmoihin. [3]

Papiston piiriin levinneitä kristillis-sosiaalisia oppeja oli siis ruvettava soveltamaan käytäntöön. Niin kuin Suomen sosialistinen työväenliike oli hankkinut teoreettiset mallinsa pääasiassa Saksasta, samoin siirrettiin saksalainen kristillistä työväenliikettäkin koskeva problematiikka kotoiselle maaperälle.

Kristillisten työväenyhdistysten ei-papilliset perustajat ja kannattajat puolestaan olivat työläisiä, jotka eivät voineet hyväksyä sosiaalidemokraattisen puolueohjelman "onnetonta" uskontopykälää, mutta halusivat siitä huolimatta järjestäytyä ammatillisesti ja poliittisesti. Yhdistysten ensisijaiseksi tehtäväksi niiden työläisjäsenet katsoivatkin kristinuskon hengessä tapahtuvan taistelun taloudellis-yhteiskunnallisia epäkohtia vastaan. [4] Toisin sanoen he pyrkivät yhdistämään

---

2 Tästä *Eskola* 1962, passim.

3 *Wallin* 1906, 40.

4 *Palmu* 1974, 10–13; *Tähti* 18/5.5. 1906, Mihin suuntaan? (O. Gr. = Oskari Grönroos, myöhemmin Vihantola).

kristillisen vakaumuksen ja sosialismiin liittyvän yhteiskunnallisen radikalismin. [5]

Kristillisen työväenliikkeen kahta yhteiskunnalliselta asemaltaan ja ajattelutavaltaan erilaista perustajaryhmää liitti toisiinsa luonnollisesti sama uskonnollinen vakaumus. Tämä tuli erityisen selvästi näkyviin kahden vaikutukseltaan huomattavimman kristillisen työväenyhdistyksen, Turun ja Tampereen, perustamisen yhteydessä.

Turussa aloitteentekijöinä toimi ryhmä lähinnä evankelisia pappeja, jotka loitonnuttuaan Suomen luterilaisen evankeliumiyhdistyksen piiristä olivat siirtyneet työyhteyteen Suomen lähetysseuran ja erityisesti sen työntekijän lähetyssaarnaaja Frans Hannulan kanssa. Tämän pappisryhmän toimesta alkoi Turussa vuoden 1905 lopulta lähtien ilmestyä "kristillisen sosialismin aatteen" ohjelmaansa ottanut *Tähti*-lehti. Sen kuusimiehiseen väliaikaiseen toimitukseen kuului kokonaista neljä pappia: Severi Kalke, K. V. Lehtonen, Teodor von Pfaler ja Uno Renvall. [6] Samaan vaikuttajaryhmään kuului vielä mm. asessori Edvard Hannula, joka toimi Turun kristillisen työväenyhdistyksen tammikuun alussa 1906 pidetyn perustavan kokouksen puheenjohtajana. Tässä yhteydessä hänkin viittasi Saksan evankelisiin työväenyhdistyksiin, [7] joihin Lehtonen puolestaan oli edellisenä vuonna omakohtaisesti tutustunut. [8] Kaikki nämä papit olivat olleet aktiivisesti mukana Lounais-Suomessa vuosisadan alusta lähtien vaikuttaneessa ns. Hannulan herätyksessä. [9] Heidän äänenkannattajanaan oli myös Turun kaupunkilähetyksen julkaisema *Kirkollinen sisälähetys*. [10] Poliitti-

---

[5] *Soikkanen* 1961, 307.

[6] *Tähti* Näytenumero 20.12. 1905. – Evankelisia olivat varsinaisesti Lehtonen ja von Pfaler sekä kohta mainittavat Edvard Hannula, joka oli erotettu SLEY:n jäsenyydestä, Johannes Borg, Väinö Inberg ja K. O. Mannström. *SLEY kert. 1906*, 95, 103; *Lauri Koskenniemi* 1967, 291s. Renvallista muistokirjoituksen laatinut K. R. Kares piti häntä "nuoremman polven hedbergiläisenä". *Vartija* 1918, 126.

[7] *UA* 10/14.1. 1906, Yleisiä ja paikkakunnan uutisia; *TS* 10/14.1. 1906, Turusta ja Länsi-Suomesta; *Tähti* 3/20.1. 1906, Kun oltiin perustamassa kristillistä työväenyhdistystä; *Palmu* 1974, 16s. – Kun perustavassa kokouksessa pastori Väinö Inberg toimi sihteerinä ja kappalainen Teodor von Pfaler piti loppurukouksen, muodostui turkulaisen papiston rooli varsin keskeiseksi. Kokous pidettiin "Lähetyshuoneella", ts. Turun kaupunkilähetyksen toimitiloissa (*Lampi* 1963, 5, 13s, 49s).

[8] *Neovius* 1908, 130; *Åberg* 1977, 72.

[9] *Hannu Pietilä* 1953, 52 ym.; *K. R. Kares* 1916, 18s; *Junkkaala* 1983.

[10] Sen toimittajina olivat v. 1906 Renvall, Inberg, Kalke, Lehtonen ja von Pfaler. Lehden avustajista taas ainakin kirkkoherrat Johannes Borg Nousiaisista ja K. O. Mannström

Hannulalaisen pappisryhmän keskeiset hahmot. Vuosisadan alussa muotoutui lähetyssaarnaaja Frans Hannulan työn ympärille Turun seudulla kiinteä pappisryhmä, jonka keskeinen vaikuttaja oli Naantalin kirkkoherra Edvard Hannula (ylh. vas.). Ryhmä pyrki vuoden 1906 aikana ohjaamaan kristillistä työväenliikettä uskonnolliseen julistukseen keskittyvässä "perustuslaillis-puolueettomassa" hengessä. Tavoitteena oli torjua kirkon- ja uskonnonvastaisin tunnuksin esiintyneen sosiaalidemokraattisen työväenliikkeen eteneminen. Vaikuttamiskanavina olivat mm. turkulainen *Tähti* ja Tampereella ilmestynyt *Kristillinen työmies.* Edvard Hannulan lisäksi ydinjoukkoon kuuluivat turkulaiset pastorit K. V. Lehtonen, T. N. von Pfaler (alh. vas.) ja Uno Renvall. Museovirasto.

sesti he edustivat evankelisten pappien enemmistön tavoin perustuslaillista suuntausta; olihan Hannula ja von Pfaler juuri valittu pappissäädyn jäseniksi viimeisille säätyvaltiopäiville. [11] Tähti-lehti pyrki kuitenkin Uno Renvallin johdolla alkuaikoinaan toimimaan puolueettomassa, uskonnolliseen julistukseen keskittyvässä hengessä. [12]

Turkulaisten pappien edustaman "perustuslaillis-puolueettoman" uskonnollisen linjan vastapainona oli alusta lähtien yhteiskunnallisesti radikaalinen työläissuuntaus. Sitä tulivat näkyvimmin edustamaan Turun kristillisen työväenyhdistyksen ensimmäiseksi puheenjohtajaksi valittu koneenkäyttäjä Antti Karlsson (Kaarne), joka oli entinen sosiaalidemokraatti [13], ja Tähden toimituskuntaan ainoana "suomettarelaisena" kuuluva asioitsija Oskari Grönroos (Vihantola) [14]. Tällöin ilmeisesti Hannulan herätys oli se yhteinen nimittäjä, joka sai mm. Karlssonin lähtemään mukaan pappien käynnistämään toimintaan. [15]

Hannulan herätyksen vaikutus kristillisen työväenliikkeen syntyyn oli yleisten ammatillis-yhteiskunnallisten syiden ohella nähtävissä paitsi Turussa myös Tampereella. Niinpä oli tietyssä mielessä symbolista, että kristillistä työväenyhdistystä perustamaan kokoontuneet noin 600 tamperelaista lauloivat lähetysherätyksen piirissä suosittuja "Hengellisiä lauluja ja virsiä" [16]. Samaa symbolista merkitystä oli kokoontumispaikalla, Finlaysonin puuvillatehtaan lukuhuoneella [17]; olihan tä-

---

Liedosta perustivat kohta paikkakunnalleen kristillisen työväenyhdistyksen. *Kirkollinen sisälähetys* 12/15.12. 1905, Tilausilmoitus; *Km* 15/8.2. 1906 ja 32/20.3. 1906, Työmaalta. – Varsinais-Suomessa perustetuista kristillisistä työväenyhdistyksistä ja Turun kaupunkilähetyksestä myös *W. A. Schmidt* 1956 a, 186s.

11 *Murtorinne* 1964, 305. – Severi Kalkkeen perustuslaillisuudesta epäsuorasti s. 88 n 4.

12 Esim. *Tähti* 2/13.1. 1906 (Frans Hannulan hartauskirjoitus); 45/17.11. 1906, Tähden lukijoille (Uno Renvallin selitys lehden siihenastisesta poliittisesta linjasta). Turun kristillinen työväenyhdistyskään ei perustajiensa valmisteleman sääntöehdotuksen mukaan asettunut "millekään valtiolliselle puoluekannalle". Tämä muotoilu kuitenkin poistettiin varsinaisen jäsenistön toimesta. *Tähti* 4/27.1. 1906 ja 5/3.2. 1906; *Palmu* 1974, 18.

13 *Palmu* 1974, passim; *Soikkanen* 1961, 308.

14 *Tähti* Näytenumero 20.12. 1905; *Olavi Kares* 1941–1952 V, 182–184; *Soikkanen* 1961, 307. Vihantola ei siis ollut "kirkkoherra", kuten Soikkanen esittää.

15 Antti Karlsson kuului v. 1901 perustettuun Turun lähetystoimikuntaan ja sen työn jatkajaksi v. 1905 perustetun Turun lähetysyhdistyksen johtokuntaan. Hän toimi jonkin aikaa myös Suomen lähetysseuran asiamiehenä ja saarnaajana. *K. R. Kares* 1916, 18s, 31; *Palmu* 1974, 8; *Junkkaala* 1983.

16 *Sorri* 1953, 75 n. 2. Laulukirjasta *Hannu Pietilä* 1953, 57.

17 *Tampereen kr. työväenyhd. kert.* 1907, 2; *Immonen* 1965, 32.

män tehdasyhdyskunnan jäsenillä jo vanhastaan ollut yhteyksiä Suomen lähetysseuraan ja sittemmin Frans Hannulaan [18] . Näin ollen oli ymmärrettävää, että Tampereen kristillisen työväenyhdistyksen perustajiin kuului Hannulan kokouksissa uskonnollisen herätyksen kokeneita työmiehiä ja että nämä tulivat muodostamaan yhdistyksen kantajoukon [19] .

Näitä uskonnollisia siteitä Frans Hannula itse vahvisti vieraillessaan kohta Tampereen kristillisen työväenyhdistyksen järjestämässä tilaisuudessa. Tällöin hän myönsi pappien olevan osittain syypäitä siihen, että työväestö oli ruvennut heitä "vihaamaan". Samalla hän pyysi "koko Suomen pappien puolesta" anteeksi ja piti voimakkaan hengellisen puheen. [20] Hannula – joka itse oli lähetyssaarnaajaksi vihittynäkin oikeastaan maallikko – yhdisti erikoislaatuisessa anteeksipyynnössään uskonnolliseen herätysjulistukseen ajankohtaista aatteellis-yhteiskunnallista problematiikkaa.

Osoituksena Hannulan herätyksen piirissä toimivan evankelisen pappisryhmän pyrkimyksistä säilyttää yhteys uskonnollismieliseen työväestöön voidaan pitää myös sitä, että asessori Edvard Hannula alkoi vuoden 1906 alusta lähtien toimittaa Tampereella ilmestyvää *Kristillistä työmiestä*. Lehti pyrki ensimmäisen puolivuotiskautensa aikana innokkaasti toimimaan kristillisten työväenyhdistysten perustamisen puolesta. Se suuntasi vetoomuksensa kuitenkin lähinnä papistolle, jota samalla kehotettiin perehtymään ulkomaiden kristillis-sosiaaliseen kirjallisuuteen. [21] Lehden papillisista avustajista useimmat tulivat toimittajansa tavoin tunnetuiksi nuorsuomalaisina. [22]

Hannulan herätyksen ja evankelisuuden sävyttämä uskonnollisuus ei kuitenkaan estänyt Tamperetta muodostumasta kristillisen työväenliikkeen yhteiskunnallisen suuntauksen vahvaksi tukikohdaksi ja esim. siellä lokakuussa 1906 perustettua ja Edvard Hannulan lehden tavallaan syrjäyttänyttä [23] *Työkansaa* asettumasta taistelemaan "kapi-

---

18 *Kortekangas* 1965 a, 80, 159, 253; *Hannu Pietilä* 1953, 41–44.

19 *Sorri* 1953, 74.

20 *Sorri* 1953, 12s; *Immonen* 1965, 38.

21 *Kristillinen työmies* 1/15.1. 1906, tilausilmoitus ja "Kirjallisuutta".

22 Näitä olivat mm. lehtori J. A. Maunu ja pastori Uno Wegelius. Lehteä innokkaasti avustanut Jääsken evankelinen kappalainen Juho Koskinen oli kuitenkin vanhasuomalainen.

23 Juuri tämän ajankohdan jälkeen uskonnollis-hartaudellinen puoli tuli Kristillisessä työmiehessä siinä määrin hallitsevaksi, ettei siinä enää v. 1907 lainkaan puututtu kristillis-

talismin sortoa vastaan" [24] . Sama uskonnollisen herätyksen ja poliittisen radikalismin omaleimainen yhdistelmä, joka tuli näkyviin Turussa ja Antti Kaarneen persoonassa, ilmeni Tampereellakin, kristillisen työväenliikkeen toisessa keskuspaikassa.

Suomen kirkon papiston vahvasta puoluepoliittisesta sitoutumisesta johtui, etteivät kristillisiä työväenyhdistyksiä perustamassa olleet hengenmiehet toimineet yksinomaan kirkon vaan myös ainakin jossain määrin porvarillisten puolueiden edustajina; heillä oli siis eräänlainen kaksoisrooli. Toisaalta he pyrkivät torjumaan "antikristillisyyden" nousun, toisaalta taas muodostamaan porvarillisten puolueiden kannalta edullisen puskurin sosiaalidemokratiaa vastaan. Niinpä esim. edellä mainituista Turun seudun papeista Edvard Hannula ja Teodor von Pfaler katsoivat voivansa osallistua nuorsuomalaisen puolueen huhtikuussa 1906 pidettyyn puoluekokoukseen. [25] Samoin Oulun kristillisen työväenyhdistyksen perustanut Uno Wegelius oli nuorsuomalainen. [26] Myös nuorsuomalaisen puolueen päälehti Helsingin Sanomat asennoitui varsin myötämielisesti kristillisten työväenyhdistysten toimintaan. Se ilmaisi toivomuksenaan, että nämä voisivat rakentaa sovintoa ja suvaitsevaisuutta kansanvallan ja kristinuskon kannattajien välille. [27]

Korostaessaan kristillisen työväenliikkeen uskonnollista tehtävää nimenomaan perustuslailliset papit kiinnittivät yleensä varsin vähän

---

sosiaalisiin kysymyksiin. Lehden luonteen varsin nopeaa muuttumista kuvaa hyvin se, että Edvard Hannula jättäessään saman vuoden lopulla jäähyväiset lukijoilleen saattoi pitää lehteään aiemmin toimittamansa Kirkollisten sanomien välittömänä jatkona, jolle oli vain annettu uusi nimi. *Kristillinen työmies* 24/1907, Lukijoilleni. Kirkollisia sanomia oli vuoteen 1905 saakka toiminut evankelisen pappisopposition lehtenä. Ks. myös *Kirkollisia sanomia* 1905, 190–192, missä Edvard Hannula asetti uuden lehden erityistehtäväksi kristillis-sosiaalisen liikkeen edistämisen ja "pakanallisen" sosialismin vastustamisen.

[24] *Työkansa* Näytenumero 4.10.1906. Oskari Vihantolan tekemien havaintojen mukaan radikaalisen ja konservatiivisen suuntauksen välinen vastakohtaisuus oli Tampereella vielä jyrkempi kuin Turussa. MR O. Grönroos M. Ruuthille 20.4.1906.

[25] VA NSPA 1; liite 4.

[26] *Km* 23/27.2. 1906, Työmaalta; *Immonen* 1965, 34. Lisäksi pastori F. V. Hannus saattoi lähes samanaikaisesti osallistua nuorsuomalaisen puolueen kokoukseen ja perustaa Vihtiin kaksi kristillistä työväenyhdistystä (*Km* 48/28.4. 1906, Työmaalta).

[27] *HS* 46 A / 25.2. 1906, Kristillisyys ja kansanvaltaisuus (pk.).

[28] Niinpä esim. Uno Renvallin kirjoituksissa on vaikea nähdä jälkiä sosialismin "yhteiskunnallisesta radikalismista". Vrt. *Murtorinne* 1967, 124.

huomiota sen ammatillis-yhteiskunnalliseen puoleen. [28] Tosin Uno Wegelius muodosti tässä suhteessa kuten suurlakkoon osallistuessaankin sääntöä vahvistavan poikkeuksen. [29] Sitä vastoin vanhasuomalaiset teologit määrittelivät kristillisen työväenliikkeen tehtävät lähes vastakkaisella tavalla. Heitäkin osallistui runsaasti uusien yhdistysten perustamiseen; tässä tarkoituksessa oli esim. tohtori Paavo Snellman (Virkkunen) pitänyt luentoja Kymin tehtaan työläisille. [30]

Vanhasuomalaisen pappisryhmän edustajista Martti Ruuth tuli merkittävimmin vaikuttamaan kristillisen työväenliikkeen syntyyn ja varhaisimpaan linjanmäärittelyyn; olihan hän ensimmäisenä Suomessa esitellyt ulkomaiden kristillis-sosiaalisia aatteita. Selostaessaan Kotimaa-lehden näytenumerossa viipurilaisen paikallisyhdistyksen perustamista hän saattoi ilmeisen tyytyväisenä todeta, ettei keskustelu kristillisistä työväenyhdistyksistä ollut enää vain teoreettista laatua. Ruuth toi painokkaasti esille, että aloite uuden yhdistyksen perustamiseen oli lähtenyt työväestön omasta piiristä; työväenasian ajamisen tuli olla sen varsinaisena tehtävänäkin. Samalla kirjoittaja toisti jo kymmenkunta vuotta aiemmin esittämänsä huomautuksen, ettei kristillinen työväenliike uskonnollisesta kannastaan huolimatta voinut esittää kristinuskoon perustuvaa valmista yhteiskuntamallia. Kosketellessaan vielä kristillisten ja sosiaalidemokraattisten työväenyhdistysten keskinäistä suhdetta hän ilmaisi uskovansa, että kummallakin osapuolella tuli olemaan käytännön sosiaalisissa kysymyksissä laajalti kosketuskohtia. [31]

---

[29] Oulun kristillisen työväenyhdistyksen perustajat totesivat käydessään läpi ns. Erfurtin ohjelmaa, ettei se ollut ristiriidassa kristinuskon kanssa muutoin kuin uskontopykälänsä osalta. Samalla he toivoivat itselleen sellaista ohjelmaa, joka ei johtaisi erimielisyyteen sosiaalidemokraattien kanssa yhteiskunnallisissa kysymyksissä. *Km* 25/3.3. 1906, Työmaalta.

[30] *Km* 6/18.1. 1906, Työmaalta. Muista aiemmin vanhasuomalaisen sitoutumisensa ilmaisseista papeista olivat kristillisiä työväenyhdistyksiä perustamassa mm. seuraavat: J. O. Grönblad (Rautakorpi) Tampereella, J. V. Vartiainen Sauvossa, Yrjö Lindstedt (Loimaranta) Keikyässä, J. W. Wallin (Wallinheimo) Pälkäneellä ja Juho Päiviö Paimiossa. *Km* 32/20.3. 1906, 35/27.3. 1906, 46/24.4. 1906, 47/26.4. 1906 ja 49/1.5. 1906, Työmaalta. – Suomen kristillisen työväenliikkeen yleinen leima ei ollut läheskään niin papillinen ja akateeminen kuin Saksan evankelis-sosiaalisen liikkeen (*Schick* 1970, 79–83).

[31] *Km* Näytenumero 30.12. 1905, Kristillisiä työväenyhdistyksiä Suomeen! (M. Rth.); *Veikkola* 1972, 46–49. – Viipurin kristillinen työväenyhdistys näyttää olleen ainoa, jonka perustamisesta kerrottiin vanhasuomalaisessa ylioppilaslehdessä *Raatajassa* (40/1.12. 1905). Ruuthin omien puolueyhteyksien kannalta on vuoden 1899 puoluekokoukseen osallistu-

Vaikka Martti Ruuth kohta valittiinkin Viipurin yhdistyksen puheenjohtajaksi [32] , hän suositteli kristilliselle työväenliikkeelle selkeän yhteiskunnallista, työväestön omatoimisuuteen perustuvaa linjaa. Viittauksellaan yhdistysten sosiaaliseen tehtävään hän tarkoitti lähinnä ammatillista toimintaa eikä puoluepoliittista vaikuttamista. Tämä kävi entistä selvemmin ilmi Ruuthin käsitellessä kristillisten työväenyhdistysten edustajakokouksen alla esiin noussutta kysymystä niiden poliittisesta järjestäytymisestä. Tällöin hän ilmaisi kylläkin ymmärtävänsä kristillisen työväenliikkeen toimintakentän laajentamispyrkimyksiä, mutta asettui silti omasta puolestaan vastustamaan uuden valtiollisen puolueen perustamista. Kantansa perusteluiksi Ruuth esitti epäilyksen, ettei tarpeeksi laajaa ja yksityiskohtaista valtiollista ohjelmaa vielä ollut mahdollista laatia; jos sellaista kuitenkin yritettiin, se saattoi tulla enemmän hajottamaan kuin yhdistämään. Sitä paitsi käytettävissä olevat rajalliset voimavarat oli hänen mielestään keskitettävä ammattiyhdistystasolla tapahtuvaan toimintaan. [33]

Ruuthin torjuva asennoituminen kristillisen työväenliikkeen puoluepoliittiseen järjestäytymiseen selittynee kahdesta syyryhmästä käsin. Toisaalta hän, niin kuin *Juhani Veikkola* toteaa, pyrki realistisesti arvioimaan liikkeen silloisia voimavaroja ja ottamaan samalla huomioon, millaisia kokemuksia Saksan ja Englannin kristillis-sosiaalisilla liikkeillä oli ollut poliittisesta ja ammatillisesta toiminnasta. [34] Toisaalta Ruuth oli edelleen vanhasuomalaista puoluetta kannattava teologi. Tämä näkyi hänen ajattelussaan, vaikka sitä ei ilmeisesti leimannutkaan ahdas puoluetaktiikka. Niin kuin edellä on käynyt ilmi, Ruuth ei periaatteellisista teologisluontoisista syistä voinut hyväksyä ajatusta kertakaikkisesta kristillis-yhteiskunnallisesta ohjelmasta, ts. "kristillisen puolueen" perustamista. Kristillisen työväenliikkeen tulkitseminen puhtaaksi työväenpuolueeksi oli hänestä ilmeisesti yhtä mahdoton ajatus. Korostivathan vanhasuomalaiset mielellään, että

---

misen ja Danielsonin ohjelman julkisen kannattamisen ohella merkittävää, että *Raataja* julkaisi hänen Viipurin pappeinkokouksessa heinäkuussa 1905 pitämänsä esitelmän lähes puolta vuotta aiemmin (28 & 29/11.8. 1905) kuin *Teologinen aikakauskirja* (1906, 22–35, 95–105).

32 *Tähti* 11/17.3. 1906; *Veikkola* 1972, 47.

33 *Km* 50/3.5. 1906, Ryhtyäkö uuden valtiollisen puolueen perustamiseen? (M. Rth.); *Veikkola* 1972, 49s.

34 *Veikkola* 1972, 50s.

puoluejaon tuli tapahtua aatteellisten perusteiden eikä yhteiskunnallisten etunäkökohtien mukaan [35] . Kristillisen työväenliikkeen puoluerooli ei näin Ruuthin näkökulmasta tarkasteltuna ollut reaalisia tuloksia tuottava eikä periaatteellisestikaan mahdollinen. Sitä paitsi hienovarainen vihjaus kristillisen työväenpuolueen mahdollisen yksityiskohtaisen ohjelman "hajottavasta" vaikutuksesta oli selvästikin lähtöisin "valtapuolueiden" — tässä tapauksessa vanhasuomalaisen puolueen — edustajan kynästä.

Martti Ruuthin tavoin suositteli toinen vanhasuomalainen teologi, tohtori Erik Johansson (Erkki Kaila) kristillisille työväenyhdistyksille selväpiirteistä yhteiskunnallista toimintalinjaa. Alustaessaan teologisen ylioppilastiedekunnan kokouksessa hän sosiaalidemokraatteihin viitaten muistutti, että Jumala usein toteutti tarkoituksiaan vihollistensa toimesta.

> Sikäli kuin [sosiaalidemokraattiset] työväenyhdistykset asettuvat uskontoa vastustavalle kannalle, on kristillisten työväenyhdistysten perustamista ilolla tervehdittävä.

Näin kuului yksi Johanssonin teeseistä. Hänenkin mukaansa kristillisten työväenyhdistysten perustamisen tuli lähteä työväestön omasta piiristä eikä papiston aloitteesta, jotta niillä olisi pysyvää merkitystä. Hän tähdensi myös, että niiden tuli ohjelmaltaan olla sosiaalisia eikä hartausyhdistyksiä. [36] Kristillisiä työväenyhdistyksiä oli Johanssonin mukaan siis erottamassa vastaavista sosiaalidemokraattisista vain niiden uskonnollinen kanta, ei niiden yhteiskunnallinen ohjelma.

Näitä näkemyksiä asettui julkisesti puoltamaan vielä pastori Yrjö Lindstedt (Loimaranta), joka Ruuthin ja Johanssonin tavoin kuului Teologisen lauantaiseuran vanhasuomalaiseen kantajoukkoon [37]. Hän tähdensi, ettei kristillisen työväenyhdistyksen tullut ensi kädessä olla hartausseura, vaan yhteiskunnallinen yhdistys, jonka tehtävänä oli taistella kapitalismia vastaan kristinuskon pohjalta. Kapitalismi oli hänen mielestään "synti", joka vietteli rikkaita ylellisyyteen ja köyhiä

---

35 *Eskola* 1962, 433s, 439.

36 HYK Yo.yhd. 1, Ba:18 TYT:n ptk. 14.2. 1906; *Larkio* 1967, 194. Ks. myös *Kaila* 1906 c, 9.

37 *Veikkola* 1969 a, 187 ym. Lindstedt oli perehtynyt kristillistä sosialismia sivuaviin kysymyksiin mm. kääntämällä v. 1905 norjalaisen sosialistijohtajan *Olav Kringenin* tunnetun kirjan "Mitä sosialisti sanoo kirkosta?". *Soikkanen* 1961, 301s; *Murtorinne* 1967, 61–63; *Veikkola* 1969 a, 126s, 138s, 151.

katkeruuteen. Synnin valta oli tässäkin tapauksessa kukistettava. [38] Lindstedtin antikapitalistinen ajattelutapa ilmeni myös hänen ollessaan perustamassa erästä kristillistä työväenyhdistystä. Ilmaistessaan tällöin myötätuntonsa "Suomen köyhälistöliikkeille" hän sanoi epäilleensä, että kristillisistä työväenyhdistyksistä tulisi vain "herrasluokkain luokkaetujen tukijoita". Tampereella syntynyt työselkkaus, jossa kristillinen työväki oli mukana, oli kuitenkin poistanut nämä hänen epäilyksensä. Tässä yhteydessä Lindstedt esitti erityisien lakkorahastojen perustamista. [39] Kristillisten työväenyhdistysten edustajakokouksessakin sama nuori pappismies esiintyi johtavana lakkoasiantuntijana. Tällöin pitämänsä alustuksen hän kiteytti toteamukseen, että silloisen "pääomien suhteettoman jaon" vallitessa jokainen oli "ehdottomasti oikeutettu, milloin asianhaarat sitä vaativat, ryhtymään lakkoonkin". Tämän saattoi tehdä "hyvänä kristittynä ja hyvällä omallatunnolla". [40]

Vanhasuomalaisen teologiryhmän "radikaalit" kannanilmaisut kristillisen työväenliikkeen ammatillis-yhteiskunnallisen roolinmäärittelyn puolesta on nähtävä paitsi perinteisen, kuuliaisuutta säätyyhteiskunnan auktoriteeteille painottaneen patriarkallis-konservatiivisen yhteiskuntanäkemyksen tietoisena hylkäämisenä myös osana vanhasuomalaisen puolueen suurlakon jälkeistä uudelleenorientoitumista. Tapahtuihan kristillisten työväenyhdistysten perustaminen keskellä suomalaisuusliikkeen kaikkein kiihkeintä yhteiskunnallista vaihetta, jolle oli ominaista voimakas vetoaminen "kansan syvien rivien" tukeen. Kääntyessään samalla maan ruotsinkielistä "yläluokkaa" vastaan vanhasuomalaiset pyrkivät arvostelemaan yksityisen kapitalistisen voitontavoittelun synnyttämiä taloudellisia epäkohtia. Heidän sosiaalireformatorisen näkemyksen omaksuneet johtajansa asennoituivat myönteisesti ammattiyhdistystoimintaan ja lakko-oikeuteen. [41] Lujittaakseen kansallista yhtenäisyyttä vanhasuomalaiset olivat suurlakon jälkitilanteessa valmiit myötäilemään sosiaalidemokraatteja varsin pitkälle, mistä myös Paavo Snellmanin asenne punakaarteihin oli

---

[38] *Km* 51/5.5. 1906 ja *Tähti* 19/12.5. 1906, Kristillisyys ja työväenasia (Y. L.); *Veikkola* 1972, 49.

[39] *Km* 46/24.4.1906, Työmaalta.

[40] *Km* 70/21.6.1906, Suomen kristillisten työväenyhdistysten ensimmäinen kokous Tampereella.

[41] *Eskola* 1962, 398s, 434s, 439s.

esimerkkinä. Samalla vanhasuomalainen pappisryhmä pyrki hillitsemään kristillisen työväenliikkeen yhteiskunnallista radikalismia, minkä juuri Snellman ilmaisi avoimimmin kirjoittaessaan Ruuthille:

> Liike näkyy äkkiä kehittyvän niin suurenmoiseksi, että melkein pelottaa. Kyllä tässä kunkin täytyy tehdä voitavansa, jotta se kulkisi raittiiseen ja samalla asialliseen suuntaan. [42]

Nuorten vanhasuomalaisten teologien näkemykset kristillisen työväenliikkeen tehtävästä kävivät yksiin vanhan maallikkovaikuttajan Agathon Meurmanin asenteen kanssa. Lausuessaan ilonsa kristillisten työväenyhdistysten syntymisen johdosta hän kehotti niiden jäseniä toimimaan sosiaalidemokraattisessa puolueessa, jotta se muuttaisi uskonnonvastaista menettelytapaansa. Itse sosiaalidemokratian päämäärän Meurman ilmaisi kristittynä täydellisesti hyväksyvänsä. Työskentely kurjien ja onnettomien tilan parantamiseksi oli nimittäin samalla Jumalan valtakunnan edistämistä maan päällä. Sosialismin ja kristinuskon periaatteellisen sopusoinnun Meurman pyrki todistamaan väittämällä, että Jeesus oli "ihmiskunnan suurin sosiaalidemokraatti" ja Raamattu "puhtain sosiaalidemokraattinen kirja". [43]

Kannanotollaan Meurman pyrki voimakkaasti tähdentämään kristinuskon sosiaalista merkitystä ja näin osoittamaan vääräksi "oikeaoppisen" marxilaisen näkemyksen uskonnon vieraannuttavasta vaikutuksesta. Kyseessä oli oikeastaan uusi sovellutus Meurmanin jo vuosikymmenien ajan propagoimasta *kristillisyys maailmaan* -periaatteesta. [44] Samalla nämä kaavailut olivat kuitenkin osoituksena ajankohdan yleisestä poliittisen käsitteenmäärittelyn häilyvyydestä. Sosiaalidemokratian ihanteeseen tahdottiin porvarillisellakin puolella sisällyttää kaikki ajateltavissa olevat positiiviset, uskonnollisluontoisetkin määreet.

Kaiken kaikkiaan voitaneen Teologisen lauantaiseuran vanhasuomalaisen kärkiryhmän suhteesta kristillisen työväenliikkeen puoluepoliittiseen järjestäytymiseen sanoa, että niin kuin esim. Ruuth jo 1890-luvulla oli havainnut katederisosialistisen ja kristillis-sosiaalisen harrastuksen voivan Saksassa yhtyä, samoin hän ja hänen teologitoverin-

---

[42] MR Snellman Ruuthille 4.4.1906.

[43] *US* 58/11.3. 1906, Kristilliset työväenyhdistykset (A. M., pk.); *Virkkunen* 1935–1957 III, 492. Meurmanin sosiaalisista näkemyksistä myös *Rommi* 1957 a, 13.

[44] *Jossas* 1983, passim.

sa saattoivat "katederisosialistisen" vanhasuomalaisen puolueen väljissä puitteissa pysyen suunnata toimintatarmonsa kristillisen työväenliikkeen ammatillis-yhteiskunnallisen suuntauksen edistämiseen. Tämä merkitsi samalla liikkeen varsinaisen puoluepoliittisen roolin eliminoimista.

Kristillinen työväenliike kohtasi alkutaipaleellaan kirkon piirissä paitsi myötätuntoa myös arvostelua. Niinpä Kotimaa-lehden päätoimittaja Pekka Brofeldt varoitti kristillisiä työväenyhdistyksiä aineellisten asioiden harrastuksesta; hänen mukaansa kristityn oli tyydyttävä siihen, mitä Jumala antoi. Yhdistysten yksinomaiseksi tehtäväksi hän näki evankelioivan herätystyön työväestön keskuudessa. Muun toiminnan Brofeldt ymmärsi turhaksi maailman parantamiseksi ja vaaralliseksi mammonan palvelemiseksi. [45] Korostaessaan kristillisen työväenliikkeen uskonnollista roolia Kotimaan päätoimittaja lähti jälleen jyrkästä Jumalan valtakunnan ja maallisen elämänpiirin vastakkainasettelusta.

Täysin toisenlaisista perusteista lähtevää kritiikkiä esittivät sosiaalidemokraatit, jotka leimasivat kristillisten työväenyhdistysten perustamisen pappien ja yleensä porvarillisten piirien suorittamaksi hajotustoiminnaksi. *Uskonto yksityisasiaksi* -periaatteen mukaisesti sosiaalidemokraatit vaativat, ettei uskontoa saanut "sotkea" politiikkaan. Tätä mieltähän oli myös kirkonmiesten enemmistö ollut sortovuosina, muistutti Työmiehen päätoimittaja Edvard Valpas ironisesti. [46] Torjuvan asennoitumisen malli löytyi Forssan uskontopykälästä.

Sosiaalidemokraattien yleisestä hyökkäävästä asennoitumisesta poikkesi puolueeseen suurlakon jälkeen liittynyt tohtori Matti Seppälä (Helenius-Seppälä), tunnettu raittiusmies. Sosiaalidemokratian ja kristinuskon suhdetta käsittelevässä kirjassaan, joka ilmestyi keväällä 1906, hän mainitsi jo 1890-luvulla kannattaneensa kristillistä sosialis-

---

[45] *Km* 48/28.4. 1906, Varoittava sana kristillisille työväenyhdistyksille (P. B.); *Ruuth* 1949, 82. *Larkio* (1967, 196) on lukenut signeeraukseksi P. V., jolloin kirjoittaja on jäänyt identifioimatta. – Brofeldtin kirjoituksen synnyttämästä polemiikista *Km* 52/8.5. 1906 (K. A. S.); *Tähti* 18/5.5. 1906 (O. Gr[önroos]); *Km* 57/19.5 1906, 69/19.6. 1906 ja 71/23.6. 1906 (E. J[ärvine]n). Järvinen yritti kirjoituksissaan sovitella yhteen "askeettiseksi" ja "eettiseksi" kutsumiaan suuntavaihtoehtoja.

[46] *Työmies* 51/2.3. 1906, Porvarillisten hajotushommia vastaan; *Soikkanen* 1961, 308; *Kortekangas* 1967, 113.

mia. Kuitenkin hän nyt ilmaisi epäilevänsä kristillisten työväenyhdistysten tarkoituksenmukaisuutta; jo nimellään ne tavallaan tuomitsivat muut työväenyhdistykset. Seppälä suosittelikin kristillisille työväenyhdistyksille liittymistä sosiaalidemokraattiseen puolueeseen. Ne voisivat hänen mielestään asettaa yhteistoiminnalle ehdon, että puolueen julkisessa toiminnassa lakattaisiin loukkaamasta uskonnollisia tunteita, "toisin sanoen, että sosialidemokratinen ohjelma tässäkin kohden pannaan täytäntöön". [47]

Samalla kun Seppälä näin torjui Forssan ohjelman uskonnonvastaisen tulkinnan, hän oli valmis hyväksymään sen vaatimukset valtion ja kirkon erottamiseksi sekä koulujen uskonnonopetuksen poistamiseksi. Erityisesti viimeksi mainitun kohdan hyväksyminen oli Seppälälle, joka pyrki osoittamaan kristinuskon ja sosiaalidemokratian periaatteet keskenään yhteensopiviksi, persoonallisesti vaikea kompromissiratkaisu. [48]

Kristillisen työväenliikkeen syntyvaiheessa esiin tulleet erilaiset taustaryhmät ja liikkeen tehtävää koskevat näkemykset pääsivät valtakunnallisella tasolla kohtaamaan toisensa Tampereella kesäkuussa 1906 pidetyssä kristillisten työväenyhdistysten ensimmäisessä edustajakokouksessa. Tällöin yhdistykset järjestäytyivät Suomen kristillisen työväen liitoksi (Ktl), jonka poliittis-yhteiskunnallinen profiili jäi kuitenkin vielä varsin epäselväksi. [49]

Liiton suunnanmäärittelyyn osallistui kokouksessa Turun seudun perustuslaillisen pappisryhmän puolesta K. V. Lehtonen, joka alustuksessaan määritteli sen tarkoitukseksi uskonnollis-siveellisen vastakohdan muodostamisen sosiaalidemokraattiselle puolueelle. Tätä tarkoitusta oli pyrittävä toteuttamaan "laillista tietä" ja rauhanomaises-

---

[47] *Seppälä* 1906, 63–65; *Karpio* 1931, 239–241; 1938, 207; *Soikkanen* 1961, 303, 310. Seppälä oli perustanut v. 1894 Sörnäisiin työväenyhdistyksen, joka toimi kristillis-siveellisellä pohjalla, siis tavallaan maamme ensimmäisen kristillisen työväenyhdistyksen. Hän oli myös käynyt perehtymässä Saksan kristillis-sosiaaliseen liikkeeseen. *Karpio* 1931, 96, 100; 1943, 5. *Larkio* (1967, 200) antaa virheellisesti ymmärtää, että Seppälä oli suurlakon jälkeen perustamassa kristillistä työväenliikettä.

[48] *Seppälä* 1906, 45–54; *Murtorinne* 1967, 60s; *Larkio* 1967, 105s. Myös Kotimaassa Seppälä pyrki torjumaan syytökset sosiaalidemokraattien uskonnonvastaisuudesta. *Km* 48/28.4. 1906, Yleisöltä, Vastalause.

[49] *Immonen* 1965, 47; *Palmu* 1974, 24, 32; *Veikkola* 1972, 51s.

ti. [50] Perustuslaillista ja samalla evankelista papistoa edusti kokouksessa lisäksi mm. helsinkiläinen Emil Murén. [51]

Vanhasuomalaisten pappien panos oli vielä voimakkaampi. Siitä vastasivat nimekkäimpinä kristityn suhdetta yhteiskuntaelämään luterilaiselta kannalta esitellyt Martti Ruuth [52] – kyseessä oli siis lauantaiseuralaisten silloinen poliittinen mieliteema – , lakkokysymyksestä alustanut Yrjö Loimaranta (Lindstedt) [53] ja "sosialismin vihasta kristinuskoa vastaan" puhunut Paavo Virkkunen. Viimeksi mainittu pyrki sosiaalidemokraattien levittämiin lukuisiin lentokirjasiin vedoten osoittamaan, että sosialismi ei asettunut ainoastaan kirkkoa ja sen papistoa, vaan myös kristinuskoa ja kaikkea uskontoa vastaan. [54] Jo Virkkusen esitelmän otsikko osoitti, että hän oli joutunut uskonnollismaailmankatsomuksellisten syiden vuoksi luopumaan siitä kansallisen eheyttämisen ajatuksen pohjalta nousseesta sosiaalidemokraattien "ymmärtämisestä", jonka ilmaisemiseen G. G. Rosenqvistin "yläluokkainen" esiintyminen vain muutama kuukausi aiemmin oli antanut aiheen. Kristillisen työväenliikkeen kokouksessa – toisin kuin Uudessa Suomettaressa – Virkkusen oli myös luonnollisempaa esiintyä ensisijaisesti kirkonmiehenä kuin vanhasuomalaisen puolueen kannattajana. Jos siis Virkkunen arvosteli sosiaalidemokraattien uskontopolitiikkaa, pyrki kokouksessa esiintynyt tunnettu vanhasuomalainen maallikko lehtori E. S. Yrjö-Koskinen torjumaan heidän yhteiskunnallisetkin vaatimuksensa. [55]

Kristillisen työväenliikkeen varsinaisesti järjestäytyessä papiston

---

[50] *Km* 70/21.6. 1906, Suomen kristillisten työväenyhdistysten ensimmäinen kokous Tampereella; *Immonen* 1965, 108; *Palmu* 1974, 24.

[51] *Km* 69/19.6.1906. Murénin perustuslaillisuudesta *Murtorinne* 1964, 116, 186 ym. Hänen evankelisuudestaan *SLEY kert. 1906*, 84; *Lauri Koskenniemi* 1967, 292. – Nuorsuomalaisista kristillisten työväenyhdistysten perustajista oli mukana pastori F. V. Hannus. Evankelisista papeista oli paikalla myös vanhasuomalainen Juho Koskinen.

[52] *Km* 70/21.6. 1906; *Veikkola* 1972, 51.

[53] *Km* 70/21.6. 1906. Ks. myös tekstiä nootin 40 yhteydessä.

[54] *Tähti* 26/30.6. 1906; *Immonen* 1965, 47. Esitelmä ilmestyi myöhemmin Ktl:n kustantamana: *Virkkunen* 1907. Ks. myös *Veikkola* 1969 a, 128–130.

[55] *Km* 69/19.6. 1906; *Soikkanen* 1961, 308. – Vaikka en olekaan löytänyt todisteita suoranaisista vaikutuspyrkimyksistä, vanhasuomalaiset lienevät tässä vaiheessa asettaneet kristilliseen työväenliittoon tiettyjä poliittisia toiveita. He perustivat nimittäin oman työväenliittonsa vasta puoli vuotta myöhemmin, Ktl:n käännyttyä itsenäisille linjoille (*US* 24/29.1. 1907, Uutisia Helsingistä). Perustuslaillisia työväenyhdistyksiä oli syntynyt jo vuodesta 1905 lähtien (*Holmberg* 1936, 230–233; *Åström* 1956, 88; *Soikkanen* 1961, 308).

Heikki Autero, Perniön kappalainen, toimi Suomen kristillisen työväen liiton ensimmäisenä puheenjohtajana v. 1906–1907. Museovirasto.

asema sen piirissä säilyi varsin keskeisenä. Niinpä Ktl:n liittohallitukseen valittiin kolme pappia, vieläpä sikäli "tasapuolisesti", että näistä K. V. Lehtonen oli perustuslaillinen, Martti Ruuth vanhasuomalainen ja liiton puheenjohtajaksikin kohta valittu pastori Heikki Autero [56] tiettävästi puolueisiin sitoutumaton. Autero, joka korosti kristillisen työväenliiton ammatillista funktiota ja pyrki sovittelemaan sen eri voimaryhmien välillä [57], tuli nimellisestä johtoasemastaan huolimatta jäämään liiton matkasihteeriksi astuneen Antti Kaarneen [58] varjoon. Alun perin liiton puheenjohtajaksi oli sen turkulaisen johtoryhmän (mm. Kaarne, Lehtonen ja Oskari Vihantola) piirissä kaavailtu Martti Ruuthia, [59] joka ilmeisesti kuitenkin lienee torjunut tämän luottamuksenosoituksen.

Papillisten äänenpainojen ohella Tampereen edustajakokous toi julkisuuteen liikkeen työläissiiven korostukset. Yhteiskunnallisen luokkasamastumisen ensisijaisuus uskonnolliseen identiteettiin verrat-

---

[56] KTLA Ktl:n ed.kok. ptk. 1906, 97s; *Palmu* 1974, 22; *Veikkola* 1972, 52.

[57] KTLA Ktl:n ed.kok. ptk. 1907, 184s; *Huutavan ääni* 1908, 34–36; *Immonen* 1965, 81, 113; *Palmu* 1974, 33, 36.

[58] *Palmu* 1974, 26.

[59] MR Ktl:n liittohallituksen toimeenpanevan valiokunnan monistettu kirjelmä n:o 1 (4.8.1906).

tuna tuli kokouksessa näkyviin mm. siinä, että evankelis-perustuslaillisen pastori K. V. Lehtosen alustusta asettui pontevimmin arvostelemaan samoin evankeliseen liikkeeseen lukeutuva opettaja Juho Haavisto. Tämän mielestä kristillisiä työväenyhdistyksiä ei ollut perustettu sosiaalidemokraatteja "parjaamaan". [60] Antti Kaarne taas lausui hyväksyvänsä sosiaalidemokraattien puolueohjelmasta kaiken, mikä ei sotinut uskontoa vastaan. [61] "Suomettarelais-sosialisti" Oskari Vihantola puolestaan mainitsi erottavaksi tekijäksi myös kansallisuuskysymyksen. [62] Vaatipa muuan kokousedustaja uskonnon oman edun nimissä kirkon ja valtion erottamista toisistaan. [63]

Kristillisen työväenliiton Tampereella hyväksytty ohjelma [64] käsitti sekä omaperäisiä että suoraan sosiaalidemokraateilta lainattuja elementtejä. Siihen sisältyneen tarkoituspykälän mukaan liiton tehtävänä oli "kristinuskon ja isänmaanrakkauden pohjalla vapauttaa kansa niin hyvin pääoman sortavasta ylivallasta kuin kristinuskoa halveksivista maailmankatsomuksista". [65] Ohjelmallisen perustan kaksinaisuutta vahvistivat erilliset uskonnon ja suomalaisen kansallisuuden puolustamista koskevat kappaleet, joista jälkimmäinen osoitti Ktl:n omaksuneen "vanhasuomalaisen mallin" kansallisuuspolitiikassaan. Ohjelman periaatteellisessa osassa vielä määritellyt keinot kapitalistisen keskittymiskehityksen vastustamiseksi olivat selvä kristillis-siveellinen antiteesi Forssan ohjelman eettiselle relativismille. [66]

Sama dialogi jatkui yksityiskohtaisiin vaatimuksiin siirryttäessä. [67]

---

60 KTLA Ktl:n ed.kok. ptk. 1906, 94s; *Km* 70/21.6. 1906; *Palmu* 1974, 25. – Haaviston evankelisuudesta *SLEY kert* 1906, 101.

61 *Km* 69/19.6. 1906; *Palmu* 1974, 23s. Muita samansuuntaisia puheenvuoroja: Ktl:n ed.kok. ptk. 1906, 21s, 85.

62 KTLA Ktl:n ed.kok. ptk. 1906, 20.

63 KTLA Ktl:n ed.kok. ptk. 1906, 19s (J. Turunen); *Murtorinne* 1967, 125.

64 Ilmestyi erikseen painettuna (*Ktl:n ohjelma* 1906) sekä mm. *Km* 73/28.6. 1906. Ohjelman käsittelystä *Immonen* 1965, 51–57; *Palmu* 1974, 23.

65 Monikollinen muoto ei siis suuntautunut yksin sosiaalidemokraattien materialismia vastaan. *Palmu* 1974, 25.

66 **Ktl:** "– – –kaikilla keinoilla, jotka eivät ole ristiriidassa hyvän omantunnon ja kristinuskon hengen kanssa". **Sdp:** "– – –kaikkia tarkoituksenmukaisia ja kansan luonnollista oikeudentunnetta vastaavia keinoja". *Borg* 1965, 32.

67 Ktl:n ohjelmakohdat noudattelivat Forssan ohjelman "lähimpien vaatimusten" järjestystä ja muissa kuin tekstissä luetelluissa tapauksissa myös sisältöä kuitenkin niin, että jälkimmäisen 2. ja 10. kohta olivat jääneet pois ja virkamiesohjelma tullut tilalle. *Borg* 1965, 32s.

Niinpä Ktl vaati äänioikeuskannanotossaan, ettei vaaleja saanut järjestää sunnuntaina tai muina kristillisinä juhlapäivinä. Erilaisia kansalaisvapauksia ei saanut käyttää kristillis-siveellisten periaatteiden vastaisesti. Forssan kuuluisaan uskontopykälään viitaten Ktl:n ohjelmassa todettiin, ettei uskonto suinkaan ollut ainoastaan yksityinen vaan samalla mitä tärkein yhteiskunnallinen asia. Niin kauan kuin suurin osa Suomen kansaa kuului evankelis-luterilaiseen kirkkoon, tuli valtion olla tämän kanssa läheisessä vuorovaikutuksessa. Näin siis torjuttiin vaatimus kirkon ja valtion erosta. Myös koulujen uskonnonopetus oli säilytettävä. Samalla liitto ilmaisi hyväksyvänsä täydellisen uskonnonvapauden periaatteen. [68]

Sosialistisen ja kristillisen työväenliikkeen pääasiallinen ero oli näin ollen siinä, että kun edellisen mukaan uskonto oli mahdollisimman suuressa määrin *erillistettävä* yhteiskunnallisesta elämästä, oli uskonnon jälkimmäisen mielestä mahdollisimman paljon *vaikutettava* siihen. [69] Erilaisesta maailmankatsomuksellisesta perustasta huolimatta kristillinen työväenliitto omaksui sosiaalidemokraattisen puolueen yhteiskunnallisen ohjelman siinä määrin, että sen työväensuojelua koskevat vaatimukset oli kopioitu lähes sellaisinaan Forssan ohjelmasta. [70] Samoin suurin osa maalaisohjelmasta oli "lainatavaraa". [71] Näissä kohden liiton varsinaisen jäsenistön proletaarinen luonne pääsi esteettömästi näyttäytymään.

Tampereella hyväksyttyjä periaatteita ja vaatimuksia voi jo niiden tärkeimmän muodollisen esikuvan vuoksi pitää modernina puolueohjelmana. Samalla ohjelma oli alkuosaltaan tunnustuksellisluonteinen. Siinä nimittäin todettiin, että vaikka liiton jäsenet saattoivat kuulua mihin kirkko- tai uskontokuntaan tahansa, piti mahdollisesti syntyvät uskonnolliset erimielisyydet ratkaista Raamatun ja luterilaisen tunnustuksen mukaan. Samoin liittohallituksen jäsenten piti olla luterilaisen opin tunnustajia. [72] "Tunnustuspykälä", jonka lopullinen muoto oli Antti Kaarneen käsialaa [73], oli syntynyt todellisen tarpeen pohjal-

---

[68] Ks. myös *Murtorinne* 1967, 126; *Lindström* 1973, 187s.
[69] Ks. myös *Paastela* 1968, 67.
[70] Vain yksi kohta yhdestätoista oli jäänyt pois. *Borg* 1965, 33s.
[71] *Borg* 1965, 35; *Paastela* 1968, 49–57; *Immonen* 1965, 58–62.
[72] KTLA Ktl:n ed.kok. ptk. 1906, 42 (sääntöjen § 14).
[73] *Km* 72/26.6. 1906; *Palmu* 1974, 23. Jo Turun kristillisen työväenyhdistyksen säännöt olivat määritelleet sen opilliseksi perustaksi Raamatun ja luterilaisen tunnustuksen. *Tähti* 4/27.1. 1906; 5/3.2. 1906.

ta. Silloisten tarkkailijoiden mukaan Tampereen edustajakokoukseen nimittäin osallistui moniin eri uskonnollisiin suuntiin lukeutuvia henkilöitä: kirkollisia, evankelisia, äärimmäisevankelisia, herätyskristittyjä, vapaakirkollisia ja metodisteja. [74] Kokouksella oli uskonnollisessa suhteessa allianssikristillinen leima, jota ei kuitenkaan siirretty liiton ohjelmallisiin periaatteisiin. Itse heränneisiin lukeutunut Oskari Vihantola arvioi sitä paitsi, että vastaperustettujen yhdistysten johtoon olisi noussut erityisesti äärimmäisevankelisia eli vapaan evankelisen maallikkoliikkeen edustajia. [75]

Kristillisen työväenliikkeen ensimmäinen puolivuotistaival oli johtanut oman järjestön perustamiseen. Liikkeen toimintaan osallistuva papisto – tuskin edes kaikki maallikotkaan [76] – ei kuitenkaan tunnustanut uuden liiton puolueluonnetta, vielä vähemmän sen työväenpuolueen roolia. Vanhasuomalainen teologiryhmä korosti tällöin yhteiskunnallis-ammatillisen toiminnan ensisijaisuutta, kun taas perustuslaillisten pappien kannanotot olivat yleensä yhteiskunnallisesti konservatiivisempia ja uskonnollisen funktion ensisijaisuutta tähdentäviä. Kaiken kaikkiaan kristillisen työväenliikkeen kokonaiskuva oli Tampereen edustajakokouksen jälkeen vielä melko selkiintymätön. Siihenastinen kehitysvaihe oli tietyssä mielessä analoginen sosialistisen työväenliikkeen itsenäistymistä edeltäneen vastaavan yhteistoimintajakson kanssa.

c. Perustuslailliset puolueet kirkonmiesten toimintaympäristönä

Vaikka perustuslaillinen suunta oli helmikuun manifestin jälkeen koonnut suuren joukon pappeja toimintaohjelmansa taakse ja saanut

---

[74] *Km* 72/26.6. 1906 (E. Murén); 84/24.7. 1906, Eri uskontosuunnat ja kristillinen työväenliike (E. Järvinen).

[75] MR O. Grönroos Martti Ruuthille 20.4.1906. – Esim. Porin kristillinen työväenyhdistys oli perustettu ns. vapaisiin maallikkoihin kuuluvan Hjalmar Laxin (*Lauri Koskenniemi* 1964, 302–304; 1967, 249 ym.) rukoushuoneella. Tämä saarnaaja oli tällöin myös pitänyt sosialismin ja uskonnon sopusointua tähdentävän esitelmän. *Km* 28/10.3. 1906, Työmaalta; *Tähti* 11/17.3. 1906. Toisin kuin eräät muut vapaat maallikot Lax edusti kirkon ja valtion erokysymyksessä kantaa, joka vastasi Ktl:n ohjelmaa. *Lax* 1906, 1–11.

[76] Se että kristillisen työväenliikkeen kannattaminen ei aina merkinnyt varsinaista puoluepoliittista kannanottoa, näkyi esim. siinä, että Tampereen kristillisen työväenyhdistyksen jäsenmääräksi v. 1906 ilmoitettiin yli 2000, vaikka Ktl:n vaaliliitto sai Tampereella v. 1907 vain hiukan yli 1000 ääntä. *Tampereen kr. työväenyhd. kert.* 1907, 5. Vrt. *Sorri* 1953, 48; *Kortekangas* 1967, 112.

viimeisissä säätyvaltiopäivien vaaleissakin taakseen lähes toisen puolen pappisäänestäjistä, ei perustuslaillisen papiston poliittinen orientoituminen suurlakon jälkeisessä 'modernin' puoluemuodostuksen vaiheessa ollut itsestään selvää ja ongelmatonta. Tilanne muuttui nimittäin ennen pitkää kahdessa suhteessa. Toisaalta ei enää ollut yhtä yhtenäistä perustuslaillista rintamaa, vaan kaksi puoluetta erilaisine sisäisine ryhmittymineen. Poliittisen sitoutumisen laatu oli ratkaisevasti muuttumassa. Toisaalta Venäjän-poliittisen paineen ainakin hetkellisesti purkauduttua perustuslaillisilla piireillä oli entistä enemmän varaa harjoittaa kirkko- ja uskontopoliittista kritiikkiä, mikä puolestaan pani kyseisen suuntauksen pappiskannattajat pohtimaan yhteistyön jatkamisen perusteita ja mielekkyyttä. Laillisuuden lippu ei välttämättä riittänytkään yhdistäväksi tekijäksi.

Perustuslaillisten suomenmielisten eli nuorsuomalaisten sisäinen koostumus ei enää ollut sama kuin *Nuoren Suomen* ryhmän 1880- ja 1890-luvulla. Venäjän-politiikan merkityksen noustua maailmankatsomuksellisten kysymysten yläpuolelle "Nuoren Suomen" naturalistinen elementti oli saanut rinnalleen kirkollis-papillisen, samalla osittain vanhasuomalaisenkin. [1]

Sitä paitsi nuorsuomalaisten piirissä oli alusta lähtien vaikuttanut ns. *Valvojan ryhmä,* joka pyrki rakentamaan siltaa luonnontieteellisen sivistyksen ja idealistisen maailmankatsomuksen välille sekä yhdistämään vapaamieliset ja "aidosti protestanttiset" periaatteet ehyeksi kokonaisuudeksi. Tältä pohjalta Valvojan ryhmä toimi liberalismin hengessä ajatuksen-, omantunnon- ja uskonnonvapauden toteuttamiseksi, mutta päätyi myös arvostelemaan vallitsevaa kirkollista oppia ja moraalia. [2] Suurlakon jälkeinen nuorsuomalainen puolue oli siis maailmankatsomuksellisesti varsin heterogeeninen. Sen jäsenskaala ulottui Ylioppilaiden keskusteluseuran "prometheuslaisista" radikaaleista Mauno Rosendalin näkyvästi symbolisoimiin herännäispiireihin. [3]

Marraskuun puolivälissä 1905 pidetyssä puolueen perustavassa kokouksessa sen puheenjohtajaksi oli valittu Valvojan silloinen päätoi-

---

[1] Aikalaisista tämän huomautuksen esitti *K. S. Laurila:* [1908], 11.

[2] *Rytkönen* 1940–1949 I, 21s, 27s; *G. O. Rosenqvist* 1952, 61, 63s, 267 n. 18; *Murtorinne* 1967, 70s (n. 12). Valvojan ryhmän syntyhistoriasta ja katsomuksellisesta kehityksestä *Mikko Juva* 1951, 199–227; 1956, 82–92, 176–178.

[3] Ks. myös *Pesonen* 1954, 44.

mittaja professori E. N. Setälä, joka puolueohjelmaa kosketelleessa alustuksessaan oli arvellut kysymyksen valtion ja kirkon suhteesta astuvan pian päiväjärjestykseen. [4] Puoluejohtaja edusti koulunopettajia pappissäädyssä kaksilla viimeisillä valtiopäivillä. [5] Valvojalaista liberalismia, samalla myös uskonnollista vapaamielisyyttä, tuli puolueen keskustoimikunnassa lisäksi edustamaan mm. käytännöllisen filosofian dosentti Zachris Castrén, jonka erikoisala oli uskonnonfilosofia ja joka kuului Teologisen lauantaiseuran uudistusmieliseen piiriin. [6] Ylioppilaiden keskusteluseuran ja sen äänenkannattajan Nuoren Suomen panoksesta 18-jäsenisessä keskustoimikunnassa vastasi kaksi nuorta maisteria. [7] Sitä vastoin keskustoimikuntaan ei valittu yhtään pappia. Perustavassa kokouksessa papistokin tosin oli pöytäkirjan nimenomaisen maininnan mukaan edustettuna [8], mutta sen esiintyminen ei ollut näkyvää kuten ei myöskään samoihin aikoihin pidetyssä perustuslaillisen suunnan yhteisessä kokouksessa (s. 72s).

Tammikuussa 1906 Zachris Castrén totesi nuorsuomalaisten ratkaisevan kysymyksen kirkon suhteesta valtioon nimenomaan vapaamielisyyden aatteen pohjalta. Vähän myöhemmin kirjoittamassaan artikkelissa hän voimakkaasti korosti J. V. Snellmanin merkitystä vapaan ajattelun ja uskonnonvapauden periaatteen puolustajana:

> Yksilöille vapautta kirkkokunnissa, kirkkokunnille vapautta valtioissa, siinä Snellmanin periaatteelliset tunnussanat.

Sitä vastoin "kirkollinen vanhoillisuus" ja "sokea auktoriteettiusko" olivat käsitteitä, jotka Castrén Snellmaniin vedoten pyrki torjumaan nuorsuomalaiselle liberalismille tyypillisellä tavalla. [9]

Venäjän-politiikan ja maailmankatsomuskysymysten ohella nuorsuomalaisenkin puolueen ulkoinen kuva muodostui asennoitumisesta yhteiskunnallisiin kysymyksiin. Näiden eri tekijöiden keskinäiset pai-

---

[4] *Perustuslaillisten suomenmielisten kok. 1905,* 7, 21. Kokouksesta myös *Hultin* 1935–1938 I, 284–287.

[5] *Österbladh* 1933–1934 II, 463, 526.

[6] *Grotenfelt* 1928, 216–220; *Nokkala* 1958, 92–97, 346 n. 80; *Veikkola* 1969 a, 9, 63, 187; *Totro* 1979, 9.

[7] Nuoren Suomen vastaava toimittaja Kaarlo Blomstedt ja kohta "marraskuun sosialistina" esiintynyt Julius Ailio.

[8] *Perustuslaillisten suomenmielisten kok. 1905,* 3, 21.

[9] *Valvoja* 1906, 83; *Castrén* 1906, 164–176. Castrén toimi Setälän jälkeen Valvojan päätoimittajana vuodesta 1906 lähtien.

notukset vaihtelivat puolueen sisäisen konstellaation ja kulloisenkin ajankohdan mukaan. Ensimmäisen ja kolmannen kysymysryhmän suhteen nuorsuomalainen puolue jakautui toisaalta niihin, jotka pitivät etualalla laillisuustaistelun jatkamista ja yhteyksiä ruotsalaiseen puolueeseen, ja toisaalta puolueen "setäläläis-ståhlbergilaiseen" päälinjaan, joka ajoi kielellis-yhteiskunnallisten reformien toteuttamista. [10]

Asennoituminen maailmankatsomuksellisiin ja kirkollisiin kysymyksiin ei sitä vastoin ollut niin suoraviivaista, että se olisi täysin selittynyt konservatiivien ja edistysmielisten, oikeiston ja vasemmiston välisen vastakkainasettelun pohjalta. [11] Tämä johtui toisaalta Valvojan ryhmän asemasta, toisaalta taas siitä, että yhteyksien pito ruotsalaiseen puolueeseen saattoi merkitä myös liittymistä erityisesti tämän puolueen piirissä ilmenevään antiklerikalismiin. Sitä paitsi "ståhlbergilaisiin" kuului myös kirkollisesta harrastuksesta tunnettuja "kansan syvien rivien" edustajia, joista tunnetuimpia oli kanttori N. E. Huoponen (s. 73).

Tällaiselta näytti nuorsuomalainen puolue perustuslaillisten pappien toimintaympäristönä vuoden 1906 alussa. Edellä kuvattujen peruslinjojen pohjalta puolue myös määritteli kantansa ajankohtaisiksi nousseisiin uskonto- ja kirkkopoliittisiin kysymyksiin.

Suurlakon välitön jälkivaihe merkitsi nuorsuomalaisen puolueen kirkkopoliittisen painopisteen osittaista siirtymistä maailmankatsomuksellisesta yhteiskunnalliseen, radikalismin vaihtumista maltilliseksi asenteeksi. Tätä muutosta ilmensi puolueen päälehti Helsingin Sanomat, joka vuoden 1906 puoliväliin saakka heijasteli lakitieteen tohtori Heikki Renvallin johtaman nuorsuomalaisten oikeistosiiven kannanottoja. Kun lehti oli vielä vuoden alussa julkaissut kirkon ja valtion eroa sekä uskonnonopetuksen poistamista vaativia kirjoituksia, [12] se oli jo helmikuun lopulla valmis nimenomaan voimistuvan so-

---

[10] *Teljo* 1949, 120–123; *Blomstedt* 1969, 208; *Lindström* 1973, 152 (n. 5); *Kiiski* 1978, 120s. E. N. Setälää ei voida lukea oikeistoryhmään, kuten Lindström tekee. Setälän asemasta nuorsuomalaisessa puolueessa myös *Nevalainen* 1966, 6, 13, 61, 124. Esim. heränäismaallikko Matti Pesonen sijoittui mainittujen kriteerien mukaan ja omasta mielestäänkin oikeistosiipeen (*Pesonen* 1954, 43–45; ks. myös *Taipale* 1980, 103).

[11] Vrt. *Lindström* 1973, 152.

[12] *Murtorinne* 1967, 91. Lehti ei siis vielä edustanut puolueen vasemmistoa. Renvall joutui

siaalidemokratian kirkon- ja uskonnonvastaisuuteen viitaten korostamaan kansanvaltaisten ja kristillisten aatteiden täydellistä sopusointua. [13]

Sama kehityskulku ilmeni hyvin kuvaavasti ja konkreettisesti myös puolue-elinten tasolla. Kun nimittäin puolueen keskustoimikunnan kokouksessa tammikuun lopulla oli otettu esille kysymys "kirkon ero valtiosta", se korjattiin pöytäkirjassa lyijykynällä myöhemmin muotoon "kirkon suhteesta valtioon". [14] Muutos ei ollut vain muodollinen vaan myös periaatteellinen. Keskustoimikunnan ja puolueen porvarissäätyyn kuuluvien valtiopäivämiesten yhteisessä kokouksessa helmikuun lopulla alkuperäistä aloitetta pidettiin riittämättömästi valmisteltuna ja puoluetta hajottavana, vaikka kirkon ja valtion eroa toisaalta edelleen kannatettiinkin. Kokous päätti pyytää Mauno Rosendalilta, Zachris Castrénilta ja filosofian tohtori Tekla Hultinilta lausunnon siitä, missä muodossa asia oli otettava esille tulevassa puoluekokouksessa. [15] Samalla kun puoluejohto osoitti olevansa selvillä nuorsuomalaisten sisäisestä hajanaisuudesta uskontokysymyksessä, se antoi työryhmälle kokoonpanon, joka otti huomioon niin vapaamieliset kuin uskonnollisetkin näkökohdat. Papisto ja "Nuori Suomi" sitä vastoin jäivät työryhmän ulkopuolelle.

Kirkkopoliittisen työryhmän laatimaa lausuntoa leimasi kirkon ja uskonnon yhteiskunnallisen merkityksen korostaminen vastapainona sosialistien taholta esitetyille iskulauseenomaisille uskonnon privatisoimisvaatimuksille. Työväenliikkeen uskonnonvastaisen agitaation voimistuminen oli näin ajanut nuorsuomalaiset lähemmäksi kirkkoa. Ajankohtaisina uskontopoliittisina vaatimuksina työryhmä esitti uskonnonvapauden toteuttamista ja siviiliavioliiton mahdollistamista. [16]

---

jättämään päätoimittajan tehtävät kesäkuun puolivälissä 1906 vasemmistosiipeen kuuluvalle Severi Nuormaalle. Ks. esim. *HS* 135/15.6. 1906, Helsingin Sanomien lukijoille; *Blomstedt* 1969, 217.

[13] *HS* 46 A / 25.2. 1906, Kristillisyys ja kansanvaltaisuus. Tästä pääkirjoituksesta myös *Lindström* 1973, 150.

[14] VA NSPA 5 Keskustmk. kok. ptk. 25.1. 1906.

[15] VA NSPA 5 Keskustmk:n ja puolueen valtiopäivämiesten yhteisen kok. ptk. 22.2. 1906. Rosendalin ja Castrénin valinnasta teki esityksen kirjailija Juhani Aho. Hultin kuului nuorsuomalaisten oikeistosiipeen, mutta kokouksesta tekemänsä päiväkirjamerkinnän mukaan oli kirkon ja valtion eron kannalla. *Hultin* 1935–1938 I, 345s; hänen valtiokirkonvastaisista näkemyksistään myös s. 166, 191.

[16] *Uskonvapaus ja siviiliavioliitto* 1906; *Murtorinne* 1967, 91–93. Työryhmä esitti myös val-

Työryhmän ehdotukseen yhtyi huhtikuussa 1906 pidetty nuorsuomalaisten puoluekokous. Kun päätöksen sanamuoto – "täydellinen" uskonnonvapaus – ei viitannut kirkon ja valtion eroon eikä siviiliavioliiton pakollisuuteen, kannanotto pysyi maltillisen vapaamielisyyden pohjalla. Tämä "via media" ei kuitenkaan tyydyttänyt kaikkia kokousedustajia, vaan puolueen maailmankatsomukselliset vastakohtaisuudet pääsivät yleiskeskustelussa avoimesti näyttäytymään. Radikaalimpia formulointeja vaativat Ylioppilaiden keskusteluseuran edustajien ohella eräät vanhemmat vapaamieliset, mutta myös puoluejohtaja E. N. Setälä päätyi korostamaan avioliiton yhteiskunnallista luonnetta ja kannattamaan pakollista siviiliavioliittoa. [17] Tällä muodolla oli sitä paitsi tukenaan 1890-luvun nuorsuomalaisuuden henkinen perintö: Päivälehti oli jo vuonna 1898 pitänyt siviiliavioliiton pakollistamista ainoana kestävänä ratkaisuna. [18]

Paikalla oleva kirkollinen ryhmä, jonka puolesta esiintyivät lähinnä asessori Edvard Hannula, kanttori N. E. Huoponen ja heränneisiin lukeutuva uskonnonopettaja maisteri Matti Pesonen, piti kuitenkin tiukasti kiinni kokoukselle esitellyistä sanamuodoista ja onnistui ainakin puolittain torjumaan radikaalimmat suunnitelmat. [19] Mutta samalla kokous pyrki löytämään myös toista osapuolta tyydyttävän kompromissiratkaisun hyväksymällä Ylioppilaiden keskusteluseuraa edustavan maisteri K. R. Brotheruksen ehdotuksesta lisäyksen, että puoluehallinto ottaisi kirkon ja valtion eroa koskevan kysymyksen valmisteltavakseen seuravaa puoluekokousta varten. [20] Erilaisten näkemysten yhteensovittamiseen sisältyi tiettyä sisäistä jännitettä; toisaalta päätös oli "maltillinen", toisaalta merkitsi paluuta keskustoimikunnalle tehdyn alkuperäisen aloitteen sanamuotoon. [21] Kirkkopoli-

---

tion komitean asettamista uskonnonvapauskysymystä selvittämään. Vaikka kokouksen päätöksessä ei puututtukaan tähän kysymykseen, työryhmän esitys osoittaa itse ajatuksen nousseen hallituspuolueiden piirissä esille jo ennen kuin Porvoon piispa Herman Råbergh teki asiasta 14. huhtikuuta 1906 senaatille virallisen aloitteen (*Murtorinne* 1967, 128; *Reijonen* 1977, 34 ja 1980, 29).

17 *Nuors. kok. ptk. 1906*, 121–124, 135–137, 146–149; *Murtorinne* 1967, 93.

18 *Päivälehti* 103–104/6.–7.5. 1898; *Ernvall* 1976, 136–138.

19 *Nuors. kok. ptk. 1906*, 78, 121s, 124s, 138s, 141–145; *Murtorinne* 1967, 83–94.

20 *Nuors. kok. ptk. 1906*, 149; *Nuorsuomalaisen puolueen ohjelma* 1906 a, 14; VA Eino I. Parmasen kok. XVII N:o 1 Ylioppilaiden keskusteluseuran kok. ptk. 1.4. 1906 § 3; *Murtorinne* 1967, 94. Ks. myös *Klinge* 1967–1968 III, 316, erityisesti n. 3.

21 Vrt. *Murtorinteen* (1967, 94s) tulkintaa.

tiikkaan liittyi semantiikkaakin.

Nuorsuomalaisten puoluekokoukseen osallistui kaikkiaan 14 pappia [22], joista kokonaista kymmenen tavallaan "viran puolesta", pappissäädyn perustuslaillisina jäseninä [23], ja vastaavasti vain neljä "omasta harrastuksestaan". Ainoastaan kuusi säädyn perustuslailliseen ryhmään kuuluvaa pappia ei ollut kokouksessa mukana [24], mikä osoittaa viimeisien säätyvaltiopäivien aikaisen puoluepoliittisen sitoutumisen korkeaa astetta. Koko perustuslaillisen suuntauksen sisäisen kehityksen kannalta oli huomionarvoista, että edellä mainituista kymmenestä säätypapista ainakin neljä – K. O. Fontell, T. N. von Pfaler, S. W. Roos ja H. H. Snellman – oli selvästi ruotsinmielisiä. [25] Nuorsuomalainen puolue toimi siis tässä vaiheessa säätypapiston väljänä taustaryhmänä, ei modernina joukkopuolueena.

Papillisista kokousedustajista Edvard Hannula puuttui perusteellisimmin uskonnonvapauskeskusteluun [26]; hän kuului myös asiaa valmistelleeseen seitsenmiehiseen valiokuntaan, johon esim. Ylioppilaiden keskusteluseura oli saanut kaksi edustajaa. [27] Nuorsuomalaisten

---

22 VA NSPA 1; liite 4. Candolinin neljästä pappisveljeksestä, jotka kaikki osallistuivat vuoden 1906 aikana jollakin tavalla nuorsuomalaisen puolueen toimintaan, oli nimenomaan Artur Eliel – eikä Lohjan kappalainen Emil Alarik – mukana vuoden 1906 kahdessa puoluekokouksessa ja muutoinkin näkyvimmin nuorsuomalaisen politiikan takana (esim. *HS* 54/5.3. 1907, pk.). Vrt. *Murtorinne* 1967, 96, 274; *Lindström* 1973, 147. Kaksi muuta veljeä olivat turkulainen lehtori Einar ja Ruotsinpyhtään kirkkoherra Kaarlo Candolin (ks. myös liitettä 7).

23 K. O. Fontell, Edvard Hannula, Juuso Hedberg, J. F. Hellman, G. E. Lybeck, J. A. Maunu, T. N. von Pfaler ja S. W. Roos sekä H. H. ja Peter Snellman.

24 Pappissäädyn puoluejakautumasta ks. edellä s. 98.

25 Fontellista *Kortekangas* 1965 a, 146, 230. Roos esiintyi myöhemmin Rkp:n riveissä eduskunnassa asti. Snellman toimi Ahvenanmaalla. von Pfalerista esittivät paikalliset vanhasuomalaiset ensimmäisien vaalien alla seuraavanlaisia "tietoja": "valittiin Turkuun papiksi suomenmielisten toimesta suomenmielisenä, mutta muutti viran saatuaan karvaa, ruveten viikingiksi. Erittäin röyhkeä ja vallanhimoinen joka kirkollisissa asioissa aina vehkeilee viikinkien hyväksi. – – – Käyttää kirkkoneuvostossa aina ruotsinkieltä – – –." VA SPA 26 Elämäkerrallisia tietoja vastapuolueiden edustajaehdokkaista vaaleissa 1907 n:o 045.

26 Lisäksi kysymykseen puuttuivat Peter Snellman ja C. G. Olsoni. *Nuors. kok. ptk. 1906*, 124s. Pöytäkirjan "hra Snellman" voisi muodollisesti tarkoittaa myös khra H. H. Snellmania tai mv. Juho Snellmania, jotka kaikki olivat kokoukseen osallistuneita valtiopäivämiehiä.

27 VA NSPA 3 Nuorsuomalaisten puoluekokouksen valitsijamiesten kok. ptk. 6.4. 1906. Ylioppilaiden keskusteluseuraa edustivat maisterit Kaarlo Blomstedt – Nuoren Suomen vastaava toimittaja – ja K. R. Brotherus.

pappien panos tuli kokouksen kuluessa lisäksi näkyviin "alkuperäisiin" nuorsuomalaisiin kuuluneen lehtori J. A. Maunun koulumiehenä esitellessä kouluvaliokunnan mietintöä [28] ja vaatiessa toisessa yhteydessä suomen kielen käytön lisäämistä [29] sekä Edvard Hannulan ja pastori C. G. Olsonin antaessa tilattoman väestön kysymystä käsiteltäessä asiantuntijanlausuntoja papiston halukkuudesta jatkaa virkatalojensa viljelemistä. Edellisen mukaan papisto oli yleisesti valmis pääsemään virkatalojen hoitamisesta, kun taas jälkimmäinen katsoi maanviljelijän roolin lähentävän pappia seurakuntalaisiin. Olsoni vaati myös puoluettaan pysymään lähellä 'kansaa' ja ottamaan jyrkän kannan kieltolakiasiassa. [30] Pappeja ei valittu puolueen uuteenkaan keskustoimikuntaan; näin he samalla välttyivät sekaantumasta kovin läheisesti puolueen kahden fraktion väliseen valtataisteluun. [31]

Puoluekokouksen jälkeen nuorsuomalaisen puolueen keskustoimikunta päätti jättää kysymyksen kirkon ja valtion erosta kulttuuriasioita käsittelevän valiokuntansa valmisteltavaksi. Valiokunnan kokoonpano oli uskontopolitiikan kannalta jonkin verran radikaalimpi kuin aiemman kolmijäsenisen työryhmän. Siihen kuuluivat jälkimmäisestä Zachris Castrén ja lisäksi mm. pakollista siviiliavioliittoa kannattanut E. N. Setälä ja professori Werner Söderhjelm, [32] joka kylläkin kuului pappissäätyyn [33] ja puolueen oikeistosiipeen, mutta oli samalla lähellä "prometheuslaisia" ylioppilaspiirejä. [34]

---

[28] *Nuors. kok. ptk. 1906,* 100s. Mietinnössä lueteltiin kansalaiskuntoa kasvattavina oppiaineina – ajankohdan katsomuksia hyvin kuvaavassa järjestyksessä – luonnontiede, yhteiskuntatieto, äidinkieli ja kansalliskirjallisuus, mutta ei uskontoa, mistä Matti Pesonen oli jo lähetekeskustelussa huomauttanut. Hän jäi myös yksin vastustamaan esitystä alemman kansanopetuksen siirtämisestä kirkolta yhteiskunnan haltuun. *Nuors. kok. ptk. 1906,* 49s, 102. Vrt. *Taipale* 1980, 49s.

[29] *Nuors. kok. ptk. 1906,* 20, 31.

[30] *Nuors. kok. ptk. 1906,* 75, 85, 91s, 95. – Hannula joutui lausuntonsa johdosta polemiikkiin Vartijan "Suntion" (Lauri Ingmanin) kanssa. *Vartija* 1906, 163s, 198–200.

[31] *Nuors. kok. ptk. 1906,* 134s; *HS* 82/8.4. 1906. Vaalissa paljastuneesta puolueen kahtiajaosta myös *Hultin* 1935–1938 I, 365s; *Blomstedt* 1969, 217. Oikeiston listalla esiintynyt Matti Pesonen joutui tyytymään varajäsenen paikkaan.

[32] VA NSPA 5 Keskustmk. kok. ptk. 20.4. 1906 § 3 ja 8. Lisäksi valiokuntaan kuuluivat prof. Kustavi Grotenfelt ja asessori P. E. Svinhufvud.

[33] *Österbladh* 1933–1934 II, 526; *Söderhjelm* 1960, 150s.

[34] *Lagerborg* 1942, 56, 59, 64–66, 142s; *Mustelin* 1963, 285–287; *Lindström* 1973, 93, 152 (n. 6).

Huhtikuinen puoluekokouspäätös ei siis näyttänyt jäävän nuorsuomalaisten lopulliseksi kannanmäärittelyksi kirkkoon liittyvissä kysymyksissä. Päätöksen tarkasti hiotusta sanamuodosta poikettiin radikaalimpaan suuntaan jopa kirkollis-papillisella taholla. Niinpä Kurkijoen kirkkoherra Gustaf Petterson (Arokallio) kehotti Helsingin Sanomien pääkirjoituksena heinäkuussa 1906 julkaistussa artikkelissaan kirkkoa tekemään aloitteen kirkon ja valtion pikaisesta erottamisesta sekä pakollisen siviiliavioliiton toimeenpanemisesta. Tämän uudistuksen avulla hän uskoi kirkon pystyvän säilyttämään vaikutusvaltansa kansan keskuudessa. [35] Petterson pyrki kannanottonsa motivoinnissa yhdistämään ajan vapaamieliset uudistusvaatimukset ja kirkon oman edun, mutta samalla torjumaan sosialistien taholta nousseen yhteiskunnallisen ja kirkkopoliittisen paineen. [36] Samat poliittis-yhteiskunnalliset syyt olivat saaneet useat muut nuorsuomalaiset päinvastaiselle kannalle kirkon ja valtion suhteisiin nähden. Pettersonin kirjoitusta tulkittaessa on viitattava vielä siihen, että se oli ensimmäinen "vasemmistonuorsuomalaisen" Helsingin Sanomien kirkkopoliittinen ohjelmanmäärittely päätoimittajanvaihdoksen jälkeen [37] ja että hän oli tuonut radikaalin kirkkopoliittisen kantansa yksityisesti esille jo joulukuussa 1905 [38] .

Pettersonin kirkkopoliittinen kannanotto saa poliittista lisäpainoa vielä hänen senhetkisestä virallisesta arvostuksestaan perustuslaillisten piirissä. Tätä ilmensivät vakuuttavasti Mechelinin senaatin hänelle uskomat luottamustehtävät. Petterson oli nimittäin helmikuussa 1906 kutsuttu puheenjohtajaksi komiteaan, jonka tehtävänä oli laatia ehdotus maaseudun ns. alkuopetuksen järjestämisestä ja joka vuoden lopulla julkaisemassaan mietinnössä päätyi esittämään kirkollisen alkukoulun kunnallistamista. [39] Lisäksi hänet oli huhtikuussa kutsuttu

---

[35] *HS* 174/10.7. 1906, Osittainen, ehdollinen vaiko pakollinen siviiliavioliitto (Gust. P-n); *Murtorinne* 1967, 95.

[36] Viittaus "nykyisten yhteiskunnallisten liikkeiden" mahdollisuuteen tehdä konflikti kirkon ja valtion välillä yleiseksi "alimmissa kansankerroksissa".

[37] Ks. edellä noottia 12. Kirjoituksesta näkyi myös Pettersonin Keski-Eurooppaan tekemien opintomatkojen (*Colliander* 1910–1918 II n:o 177) vaikutus.

[38] OMA Simeliana 2 Petterson Jooseppi Simeliukselle 6.12. 1905.

[39] *Kurvinen* 1963, 275; *Vuokko Melin* 1977, 239, 245 ja 1980, 34–43. Kantaansa kirkollisten alkukoulujen kunnallistamisesta Petterson oli edustanut jo 1890-luvun alkupuolelta lähtien: *Kurvinen* 1963, 273, 275; *Vuokko Melin* 1977, 118, 133, 135, 229s; *Landgren* 1980, 43, 46s, 54s, 74, 79s.

selvän perustuslaillisen puolueleiman saaneen ns. Agraarikomitean jäseneksi. [40] Edellinen, läheisesti kirkollisiin intresseihin liittyvä komitea oli saanut sikäli "parlamentaariset" voimasuhteet, että sen toinen pappisjäsen, Kurikan kirkkoherra B. I. Söderman oli vanhasuomalainen; komitean sihteeriksi kutsuttu maisteri Matti Pesonen taas oli nuorsuomalaisen hallituspuolueen edustaja. [41]

Toisin kuin Petterson pitäytyi toinen nuorsuomalainen pappisaktiivi, Köyliön kirkkoherra Viktor Salminen tarkasti huhtikuisen puoluekokouksen tekemiin päätöksiin esitelmöidessään syksymmällä paikallisessa kansalaiskokouksessa. Salminen sanoi kylläkin ymmärtävänsä kahlehdittuina olleiden "edistysvoimien" pyrkimystä huojutella "vanhoillisuuteen taipuvaa" kirkkolaitosta. Hänen käsityksensä mukaan kaikissa nuorsuomalaisissa piireissä oli myös lopullisena, vaikkakin vielä epäselvänä päämääränä valtion ja kirkon täydellinen ero. Kuitenkin Salminen pyrki osoittamaan, ettei luterilaisen kirkon asema nimenomaan kansallisena kansankirkkona voinut olla "sellaisen jotenkin radikaalisen ja aivan kansanvaltaisen edistyspuolueen kuin nuorsuomalaisen puolueen" omien tarkoitusperien tiellä. Kirkon ja valtion eroa voitiin puoltaa vain askeettisista ja kristinuskonvastaisista lähtökohdista, mutta ei historiallisten olojen kannalta. Siksi nuorsuomalaisen puolueen ohjelma tyytyessään vaatimuksiin täydellisestä uskonnonvapaudesta ja siviiliavioliitosta "osui täydellisesti asian ytimeen". Periaatteellisista syistä Salminen kylläkin ilmoitti olevansa suorastaan pakollisen siviiliavioliiton kannalla, mutta kansalle aiheutuvien käytännön vaikeuksien vuoksi hän oli valmis "tyytymään" valinnaiseen muotoon. [42]

Salminen pyrki näin ajan yleisen edistysoptimismin keskellä torjumaan käsityksen, että nuorsuomalaiseen uudistusmielisyyteen välttä-

---

[40] *Rasila* 1961, 352–356. Agraarikomitean puheenjohtajana toimi lakitieteen kandidaatti Jonas Castrén. – Komiteatyöstä Petterson sai "korvauksen" sille, että häntä ei ollut valittu – omien sanojensa mukaan "persona ingratana" – Savonlinnan hiippakunnasta viimeisille valtiopäiville, joilla hän "mielellään" olisi ollut mukana. ÅAB GGR Petterson G. G. Rosenqvistille 5.12. 1905. Samaan aikaan tämän lausunnon kanssa Petterson kirjoitti toiselle viimeisiltä säätyvaltiopäiviltä syrjäytetylle perustuslailliselle Jooseppi Simeliukselle, jonka hän toivoi tapaavansa yksikamarisessa eduskunnassa. OMA Simeliana 2 Petterson Simeliukselle 6.12. 1905.

[41] *Kurvinen* 1963, 275; *Vuokko Melin* 1980, 35. Pesosen omasta kannasta ks. edeltä noottia 28. Hän ei ollut komitean jäsen; vrt. *Taipale* 1980, 49.

[42] *V. Salminen* 1906 a, 3–18.

mättä kuului pyrkimys luterilaisen kirkon silloisen aseman perusteelliseen muuttamiseen. Sekä puolueen että kirkon edun mukaista oli erottaa todellinen, kestävä edistys "edistyksellisyyden" pintavaahdosta.

Perustuslaillisuuden järjestöllinen kanavoituminen oli vuoden 1906 ensimmäisellä puoliskolla vielä jossakin määrin avoin kysymys. Niinpä Helsingissä toimi loppusyksystä 1905 lähtien Perustuslaillinen klubi, joka pyrki muodostumaan valtakunnalliseksi, kielirajan ylittäväksi puoluejärjestöksi. Sen piirissä yhdessä ruotsalaisten kanssa toimivat nuorsuomalaiset edustivat aiemmin hahmoteltujen peruslinjojen mukaisesti puolueensa oikeistosiipeä. [43] Helsinkiläisistä papeista Perustuslaillisen klubin maksaviin jäseniin kuuluivat Emil Murén ja A. J. Bäck [44] , jotka olivat aktiivisesti osallistuneet routavuosien perustuslakitaisteluun. Molemmat olivat ruotsinmielisiä, Murén jo 1890-luvun *Fraternitas*-pappina. [45] Perustuslaillisen klubin oikeistonuorsuomalaisia oli mm. Mauno Rosendal. [46]

Viimeisien säätyvaltiopäivien perustuslaillisen puolueryhmän organisoituminen oli sitä koskevien tietojen fragmentaarisuudesta päätellen varsin löyhää ja satunnaista. Tämä lienee osaltaan johtunut hallituspuolueen turvallisesta enemmistöasemasta kaikissa säädyissä. Maaliskuussa 1906 olivat eräät talonpoikaissäädyn jäsenet kutsuneet koolle yhteisen kokouksen neuvottelemaan toimenpiteistä "suomettarelais-sosialistisen" kiihotuksen vastustamiseksi. Kokous päätti asettaa pysyvän valiokunnan hoitamaan perustuslaillista esitelmätoimintaa ja lentokirjasten levittämistä eri puolilla maata. [47] Tällainen puolueiden vilkas propagandatoiminta oli ajankohdalle hyvin tyypillinen ilmiö. Valiokunnan jäsenistä ja esim. pappien osuudesta ei ole käytettävissä

---

43 VA Perustuslaillisen klubin arkisto; *Reuter* 1928–1930 II, 372s; *Hultin* 1935–1938 I, 238s, 347; *Einar W. Juva* 1957 a, 362; *Kiiski* 1978, 151 n. 1. – Jäsenistä olivat tunnetuimpia yliopiston rehtori Edvard Hjelt, tohtorit Tekla Hultin ja Heikki Renvall, prof. Werner Söderhjelm ja tehtailija Viktor Julius von Wright. Ks. myös *Berg* 1966, 73s.

44 VA Perustuslaillisen klubin arkisto. Murénin jäsenmaksu oli suoritettu 1.3. 1906.

45 *Murtorinne* 1964, 40, 116, 188, 208, 216; *Lindström* 1973, 83.

46 VA Perustuslaillisen klubin arkisto.

47 VA Eino I. Parmasen kok. XII kuori 17 (keräyslista n:o 55 ja valiokunnan 11.10. 1908 lähettämä toimintakertomus). Ks. myös E 1322. Hankkeesta lisäksi *NP* 61/4.3. 1906, Agitationen på landsbygden.

muita tietoja kuin se, että hankkeen keskeisiin toimeenpanijoihin näyttää kuuluneen porvarissäätyä edustava helsinkiläinen varatuomari Eduard Polón [48], joka oli myös Perustuslaillisen klubin johtomiehiä. [49]

Säätyvaltiopäivien perustuslaillisen puolueryhmän hajanaisuus tuli näkyviin mm. sen käsitellessä syyskuun alussa 1906 pitämässään kokouksessa kysymystä senaattiin perustetun siviilipäällikön apulaisen viran täyttämisestä. Kokous päätyi esittämään tähän virkaan asessori P. E. Svinhufvudia ja valitsi jokaista säätyä edustavan toimikunnan viemään kannanottoa senaattiin. Tällöin yli puolet toimikuntaan valituista valtiopäivämiehistä katsoi tarpeelliseksi ilmoittaa julkisesti, etteivät he olleet osallistuneet kyseiseen kokoukseen eivätkä voineet ottaa vastaan heille osoitettua tehtävää. Pappissäädyn osalta oli huomionarvoista, että kysymyksen jyrkimpiin perustuslaillisiin kuuluvan ja siksi Pietarin epäsuosiota nauttivan Svinhufvudin ehdolle panemisesta alusti lehtori J. A. Maunu, kun taas professorit G. G. Rosenqvist ja E. N. Setälä olivat julkisen vastineen allekirjoittajien joukossa. [50] Hallituspuolueen sisäiset ristiriidat heijastuivat näin pappissäätyynkin erilaisina käsityksinä "parlamentaarisen" painostuksen sopivuudesta viime kädessä Pietarin ratkaisuvaltaan kuuluvassa kysymyksessä.

Ruotsalainen puolue oli vuonna 1896 tapahtuneesta muodollisesta perustamisestaan saakka ollut leimallisesti yläluokkainen sivistyneistön puolue, jonka kannattajakunta vaikutti kaupungeissa, kaupan ja teollisuuden sekä materiaalisten arvojen maailmassa. Puolueen kosketus ruotsinkieliseen maalaisväestöön oli ollut vähäistä. Henkisesti ruotsalaisen puolueen johtavat piirit edustivat vapaamielisiä tai radikaalisia aatteita, ns. *kulttuuriruotsalaisuutta*. Ruotsalainen kansanosa ja fennomaanissävyinen kirkko olivat jo 1880-luvulta lähtien etääntyneet toisistaan, vaikka omakielisten pappien panosta ruotsalai-

---

[48] VA Eino I. Parmasen kok. XII sisältää Polónin perikunnan lahjoittamaa materiaalia.

[49] Ks. esim. *Blomstedt* 1969, 191, 208.

[50] *NP* 242 A / 7.9. 1906, Konstitutionell partisammankomst; *HS* 208/8.9. 1906, 4; 208/8.9. 1906, Yleisöltä; *Hbl* 244/8.9. 1906, Möte af konstitutionella landtdagsmän; *Blomstedt* 1969, 221–227. – Pappissäädyn perustuslaillisiin kuuluva T. N. von Pfaler piti valtiopäivillä muistikirjaa (Arno von Pfalerin kokoelmassa), johon ei kuitenkaan sisälly tietoja mistään epävirallisista neuvottelukokouksista.

Ruotsinkielisten väestöpiirien poliittis-moraalinen tuomio valtiokirkolle. Perustuslailliset palasivat suurlakon jälkeen mielellään menneiden routavuosien tapahtumiin. Julkaisemalla helmikuussa 1906 otteen arkkipiispa Gustaf Johanssonin asevelvollisuuskutsuntojen yhteydessä laatimasta kiertokirjeestä ruotsinkielinen *Fyren* halusi langettaa poliittis-moraalisen tuomion luterilaiselle valtiokirkolle: "Sitäpaitsi julistamisen (laiminlyömisen) seuraukset eivät suinkaan olisi niin vähäpätöiset papille itselleenkään, kuin useat arvelevat, sillä hän panee alttiiksi virkansa ja toimeentulonsa." – Arkkipiispalle vastaa korkeuksista "arkkibobba" (murhattu kenraalikuvernööri Bobrikov): "Tämä oli minun uskollinen palvelijani, johon minä olin mielistynyt." *Fyren* 6/10.2. 1906.

Biskopen (sub secreto): »Däremot skulle följderna af en kungörelsevägran ingalunda blifva så obetydliga för prästen själf, som många antaga, ty han skulle riskera sin tjänst och sin utkomst.

Bobban (i höjdene): Denne var min trogne dräng, till hvilken jag hade ett godt behag

sen kulttuurin edistämistyössä saatettiinkin arvostaa. Johtavien ruotsalaisten kulttuuripersoonallisuuksien ajattelua sävytti individualismi ja edistysoptimismi, uskonnollisessa suhteessa liberalismille ominainen välinpitämättömyys opillisista kysymyksistä ja eettisyyden korostaminen. Uskonto sai pysyä yksilön omana asiana; kirkon julkista vaikuttamista ei puoluepoliittisistakaan syistä suosittu. Toisaalta tähän modernistiseen traditioon saattoivat nivoutua ruotsinkielisen sivistyneistön ja 'kansan' parissa vaikuttavat vapaakirkollis-pietistiset herätysliikkeet. Lopullisen pesäeron ruotsalaisen puolueen ja arkkipiispa Johanssonin johtaman kirkon välillä näytti aiheuttavan routavuosien laillisuustaistelu, jonka synnyttämä pettymys ja katkeruus purkautui suurlakon jälkeen ruotsalaisen puolueen koko kannattajakunnan, mutta varsinkin akateemisen sivistyneistön piirissä. Vaatimuksia kirkon ja valtion erottamisesta esitettiin tällöin maltillisten liberaalien-

kin taholla. [51] Samoin pappissääty leimattiin kelpaamattomaksi edustamaan korkeampaa sivistystä, vaikka muuten asennoiduttiinkin konservatiivisesti eduskunnanuudistukseen (s. 86s).

Tältä pohjalta oli ymmärrettävissä, että luotaessa vanhan ruotsalaisen puolueen tilalle uutta, kaikkia ruotsinkielisiä väestöpiirejä yhteen kokoavaa puoluetta papiston panos jäi suurin piirtein olemattomaksi. Nuorsuomalainenkin puolue näytti eräistä ruotsinmielisistä papeista ilmeisesti "turvallisemmalta" vaihtoehdolta, ellei harrastus sitten suuntautunut Perustuslailliseen klubiin. Joka tapauksessa ei ruotsalaisen kansanpuolueen toukokuussa 1906 pidettyyn perustavaan kokoukseen osallistunut yhtään pappia [52], kun ruotsalaisen puolueen kymmenen vuotta aiemmin järjestetty ja ainoaksi jäänyt kokous oli vielä kerännyt kolme pappisedustajaa [53].

Ohjelmallisesti oli tulevaa puoluekokousta valmisteltu 40-jäsenisessä delegaatiossa. [54] Sen enemmistön laatimassa ohjelmaehdotuksessa, joka julkaistiin konservatiivisleimaisessa Hufvudstadsbladetissa, oli määritelty myös puolueen maailmankatsomuksellinen perusta. Ehdotuksen mukaan ruotsalainen puolue oli vapaamielinen puolue, joka halusi kaikilla yhteiskuntaelämän aloilla saattaa voimaan vapauden periaatteen ja suvaitsevaisuuden vaatimuksen sekä vähemmistön oikeuksien ja yksilön itsemääräämisen kunnioittamisen. Uskonto- ja kirkkopolitiikan osalta ehdotus sisälsi ylimalkaisen vaatimuksen, että uskonnon- ja omantunnonvapauden periaatteet oli joka suhteessa saatettava voimaan sekä kaikki tähän soveltumattomat valtiokirkon etuoikeudet poistettava. [55] Molemmat ohjelmakohdat olivat liberalismin klassisen linjan mukaisia. Sitä vastoin delegaatiossa vähemmistöön jäänyt ehdotus, joka julkaistiin Axel Lillen toimittamassa Nya Pressenissä, sisälsi kirkkopolitiikankin osalta radikaalimpia vaatimuksia yleisestä siviilirekisteristä ja pakollisesta siviiliavioliitosta. [56] Tä-

---

[51] *Lindström* 1973, 46, 48, 77–87, 91–95; 1974, 161–164; *Murtorinne* 1967, 84–89.

[52] SCA Rkp:n puoluekok. ptk. 20.–21.5. 1906. Sen sijaan paikalla oli yksi kanttori, F. F. Berglund Hiittisistä. Väliaikaiseen puoluehallitukseen ei valittu pappeja (*von Bonsdorff* 1956, 73, 80, 94–97).

[53] Ks. s. 30.

[54] Valmistelutyöstä *von Bonsdorff* 1956, 61s; *Borg* 1965, 64–67.

[55] *Hbl* 122 A / 6.5. 1906, Förslag till upprop och program för svenska partiet; *von Bonsdorff* 1956, 62–66, 229–234; *Murtorinne* 1967, 86s; *Lindström* 1973, 133.

[56] NP 132/17.5.1906, Förslag till program för svenska partiet; *von Bonsdorff* 1956, 66–68, 234–238; *Murtorinne* 1967, 87; *Lindström* 1973, 133.

mä vasemmistosuuntauksen kanta vastasi mm. "prometheuslaisten" ja eriuskolaispiirien näkemyksiä. [57]

Toukokuun puoluekokouksen yleiskeskustelussa uskonto-ohjelmaan puuttui lähinnä vain aiemmin valtiokirkkoa voimakkaasti arvostellut professori Otto Engström, joka uskoi mahdollisen vaatimuksen valtiokirkon lakkauttamisesta herättävän vastustusta erityisesti maaseudulla. Toisaalta monet saattoivat hänen mukaansa pitää käsiteltävänä olevaa ehdotusta liian niukkana ja liian vähän liberaalina. Näin perustellen Engström kehotti kokousta pidättäytymään kannanotoista kyseisessä asiassa. [58]

Puoluekokous jättikin ruotsalaisen kansanpuolueen ohjelman avoimeksi niin maailmankatsomuksellisen perustan, uskonto- ja kirkkopolitiikan kuin suureksi osaksi sosiaalipolitiikankin osalta. Puoluehallitus sai tehtäväkseen valmistella avoimeksi jääneitä ohjelmakohtia seuraavalle puoluekokoukselle. [59] Päätöksen taustalla oli ennen kaikkea puolueen kannattajakunnan heterogeenisuus näissä kysymyksissä. [60] Tähän liittyviä vaikeuksia kuvasi sattuvasti eräs ohjelmatyötä läheltä seurannut puolueaktiivi vuosia myöhemmin. Hänen mukaansa oli ollut luonnotonta yrittää takoa yhteistä sosiaalista ja uskonnollista ohjelmaa aivan eri tavoin ajatteleville ihmisille.

> Meillä on sellaisia, jotka näkevät valtiokirkossa ja pappisvallassa ainoan pelastuksen, mutta on myös niitä, jotka palavat halusta hengen vapauteen ja pappisvallan lakkauttamiseen. [61]

Näin ruotsalainen kansanpuolue oli joutunut määrittelemään uskonto- ja kirkkopolitiikan paikan tavoitteidensa tärkeysjärjestyksen kannalta. Ensisijaista oli kieli- ja kansallisuusohjelman toteuttaminen; kaikki muu oli toisarvoista. Pyrkiessään ulottamaan toimintansa ruotsalaisen maalaisväestön keskuuteen Rkp:n oli pakko ottaa huomioon sen piirissä vallitsevat tietyt konservatiiviset käsitykset, samalla kun se vaikenemalla arkaluonteisissa kysymyksissä pyrki säilyttämään

---

[57] *Murtorinne* 1967, 84s.

[58] SCA Rkp:n puoluekok. ptk. 20.–21.5. 1906 n:o 165; *von Bonsdorff* 1956, 87. Lisäksi eräs kokousedustaja totesi, että uskonnonvapaudesta voitiin olla eri mieltä, mutta kaikki saattoivat kannattaa omantunnonvapautta (Ptk. n:o 177).

[59] SCA Rkp:n puoluekok. ptk. 20.–21.5. 1906 n:o 524s; *von Bonsdorff* 1956, 102; *Borg* 1965, 67.

[60] Ks. myös *Murtorinne* 1967, 87; *Lindström* 1973, 133.

[61] SCA Rkp:n puoluekok. ptk. 31.5.–1.6. 1914, 2–7 (oikeusneuvosmies K. E. Björkstén).

radikaalien kaupunkilaispiirien kannatuksen. Ruotsinkielinen eliitti tarvitsi eduskunnanuudistuksen toteutumisen kynnyksellä ruotsalaista 'kansaa'. Siksi perinteellinen *kulttuuriruotsalaisuus* sai ruotsalaista kansanpuoluetta perustettaessa väistyä kansanomaisin ja demokraattisin tunnuksin jo puolueen nimikysymyksen yhteydessä esiintyneen paikallis- l. maaseuturuotsalaisuuden (*bygdesvenskhet*) tieltä. Mitä tämä Axel Lillen johdolla tapahtunut kääntyminen 'kansan' puoleen [62] merkitsi puolueen suhteessa ruotsinkieliseen papistoon ja päinvastoin, ei ollut puoluekokouksen jälkeen vielä selvästi näkyvissä. Bygdesvenskhet-suuntauksen omaksuminen loi kuitenkin ilmeisesti edellytyksiä 'kansan' parissa tapahtuvan henkisen ja hengellisen vaikuttamisen arvostamiselle.

Yhden esimerkin siitä, miten ruotsinmielinen pappi saattoi toimia yhteisönsä epävirallisena "puhemiehenä" ja tiedonvälittäjänä erikoislaatuisissakin oloissa, tarjosi Pietarissa työskentelevä kirkkoherra Herman Kajanus. Suurlakon aikana hän oli henkilökohtaisesti esittänyt Suomen ministerivaltiosihteerille Constantin Linderille pyynnön erota virastaan myöntyvyysmielisen senaatin mukana. Myöhemmin, helmikuun alussa 1906, hän oli yhdessä kaupungin suomalaisen siirtokunnan muiden edustajien kanssa käynyt tuoreeltaan tapaamassa uudeksi ministerivaltiosihteeriksi nimitettyä kenraali August Langhoffia. Tämän käyntinsä perusteella Kajanus selosti Langhoffin audienssia keisarin luona Hufvudstadsbladetissa julkaistussa kirjoituksessaan, joka tosin herätti hallituspuolueen piirissä levottomuutta avomielisyydellään ja yksityiskohtaisuudellaan. [63]

d. Vanhasuomalaisten kannanotot jyrkimmillään

Vuoden 1906 ensimmäinen puolisko merkitsi vanhasumalaiselle puolueelle samoin kuin sen johtavalle pappisryhmälle yhteiskunnallisen osallistumisen ja kansanvaltaisen uudistushengen korkeasuhdannetta. Puolueen aatteellinen tausta ja perinteet aina suomalaisuusliikkeen alkuajoista lähtien loivat mahdollisuuden lähteä kilpailemaan

---

[62] *von Bonsdorff* 1956, 19s, 86, 98–100, 105–107; 1957, 13s; *Klinge* 1972, 36, 51; *Lindström* 1973, 84, 132s; 1974, 161s.

[63] *Hbl* 37/8.2. 1906, Den nyutnämnde ministerstatssekreteraren (H. K.); *Hultin* 1935–1938 I, 341 (ks. myös s. 331s); *Kajanus* 1980, 7–9, 67s, 161s. Kajanuksesta Pietarissa toimivana yleistä luottamusta nauttivana pappina *Lindström* 1973, 80, 137 (n. 3); hänen poliittisesta aktiivisuudestaan myös *Aspelin-Haapkylä* 1980, 10.

"kansan syvien rivien" kannatuksesta jopa sosiaalidemokraattien kanssa. Tämä suuntautuminen 'kansan' pariin palveli samalla ajankohtaisia taktisia pyrkimyksiä. Routavuosien hallituspuolueen oli käytävä vastahyökkäykseen hallitusohjiin tarttunutta ruotsalais-nuorsuomalaista kokoomusta ja tehtäviinsä palaavaa pääasiassa ruotsinkielistä virkamiehistöä vastaan. Sisäpolitiikka, johon yleinen huomio sortokauden jälkeen oli siirtynyt, oli oppositiopuolueelle sitä paitsi edullisempi taistelutanner kuin Venäjän-politiikka hallituspuolueelle. Vanhasuomalaisen puolueen piirissä osoitettiin työväenliikettä kohtaan ymmärtämystä ja harrastusta, mutta ruotsinkielisen "yläluokan" edustamaa konservatismia kavahdettiin. Perimmmäisenä tavoitteena kangasteli ajatus suomalaisen kansan eheyttämisestä. [1] Tämä oli se puoluepoliittinen tausta, jolta nousivat vanhasuomalaisten pappien kärkiryhmän jo aiemmin esillä olleet kannanotot puolue-elämään, eduskunnanuudistukseen, kristilliseen työväenliikkeeseen ja punakaarteihin.

Varsinaisen renessanssinsa suomalaisuusohjelma koki valmistauduttaessa toukokuun 12. päivänä 1906 vietettävään J. V. Snellmanin 100-vuotismuistojuhlaan, josta vanhasuomalainen puolue pyrki ottamaan täyden poliittisen hyödyn irti. Puolueen edustama nationalismi voimistui tällöin kansalliseksi radikalismiksi, jota hyvin luonnehtivat kuuluisat konsonantit *K.P.T.* erään vanhasuomalaisen maaseutulehden pääkirjoituksen otsikossa. [2] Kuten radikaaleimmat suomenmieliset ylioppilaat sukupolvea aiemmin [3] pyrki nyt kokonainen puolue panemaan suomalaisuusliikkeen "koko programmin toimeen" ja vetoamaan "kansan pyhään tahtoon".

Pysyvimmän ilmauksensa Snellman-juhlallisuudet saivat niihin liittyneessä nimenmuuttokampanjassa, joka muodostui näyttäväksi joukkomielenosoitukseksi suomalaisuuden puolesta. Hanketta oli valmisteltu maaliskuulta lähtien kirjailija Johannes Linnankosken aloitteesta Kotikielen seuran, Suomalaisen nuijan ja Ylioppilaiden keskusteluseuran – siis kahden poliittisen ylioppilasyhdistyksen – piirissä. [4] Val-

---

[1] *Klinge* 1967–1968 III, 286, 331; 1969, 202–204; 1972, 96; *Rommi* 1957 a, 11s; *Jussila* 1979, 94–96.

[2] *Kaiku* 57/16.5. 1906, K.P.T.

[3] K.P.T.-ryhmittymästä *Tarasti* 1966, 2; *Klinge* 1967–1968 III, 74–82.

[4] VA Suomalaisen nuijan arkisto, Nuijan kok. ptk. 11.2. 1906 § 4–5, 4.3. 1906 § 6, 20.3. 1906 § 1–2, 8.4. 1906 § 3; *Kemiläinen* 1916, 46–58; *Klinge* 1967–1968 III, 331–335; *Tarasti* 1966, 5, 7.

Lähemmäksi suomalaista kansaa. Valtakunnallista sukunimien suomalaistamisliikettä johdettiin sen toimistosta Vanhalta ylioppilastalolta käsin. Museovirasto.

misteluja läheltä seurannut vanhasuomalainen yliopistomies Eliel Aspelin (–Haapkylä) kuvasi osuvasti puoluetovereidensa syvimpiä pyrkimyksiä kirjoittaessaan päiväkirjaansa maaliskuun lopulla:

> Nimenmuutospuuha leviää leviämistään. Näyttää todella kuin tulisi siitä mahtava kansallisen itsetunnon ilmaus, jommoista meillä ei ennen ole nähty. [5]

Kansallinen identiteetti – sulautuminen 'suomalaiseen kansaan' – osoittautui sittemmin Snellmanin päivänä sukunimi-identiteettiä tär-

---

[5] *Aspelin–Haapkylä* 1980, 107–109.

keämmäksi niille lähes 25.000 perheenpäälle, jotka Virallisessa lehdessä esiintyivät ensimmäistä kertaa suomalaistetulla nimellään. Nimenmuuttajien määrä kohosi Snellmanin juhlintaa seuranneella kiihkeän kieli- ja kansallisuuspolitiikan kaudella, vuoden 1907 loppuun mennessä vielä 100.000 kansalaiseen. [6]

Nimenmuuttajista vain vähäinen osa oli nuorsuomalaisia. "Nuorsuomalaiset näyttävät – ainakin vanhemmat – vetäytyvän syrjään kansallisesta liikkeestä, joka ei ole ruotsalaisten mieleen", [7] Aspelin analysoi demonstraation puoluepoliittista puolta ilmeisen osuvasti. Nuorsuomalaisina tunnetuista kirkonmiehistä suomalaistivat nimensä vain kirkkoherrat Gustaf Petterson (Arokallio) Kurkijoelta, E. F. Landgren (Kalima) Saarijärveltä ja Antti Gummerus (Valtavaara) Kuusamosta; [8] kukin heistä toimi siis supisuomalaisen ympäristön keskellä.

Kaikkein selvimmin vanhasuomalaiseen puolueeseen sitoutuneita olivat ne, jotka ilmoittivat nimenmuutoksestaan myös Uudessa Suomettaressa. [9] Tähän jukkoon lukeutui ainakin 50 pappia [10] ja kahdeksan kanttoria [11], jotka yleensä muutenkin toimivat aktiivisesti puolueen piirissä. [12] Joukosta puuttui kuitenkin mm. Wilh. Malmberg (Malmivaara), joka tosin oli perinteisesti vanhasuomalainen, mutta varoi jyrkkää poliittista sitoutumista. [13]

Kirkollisten fennomaanien kärkinimenä Uuden Suomettaren nimiluettelossa esiintyi piispa J. R. Forsman, nyt Koskimiehenä. Hän oli edelleen kokosydämisesti mukana suomalaisuustaistelussa, mitä ilmensivät sattuvasti hänen yksityiskirjeittensä suorasukaiset rivit:

---

6 *Suomalainen virallinen lehti* Lisälehti 109/12.5. 1906 ja 145/26.6. 1906; *Tarasti* 1966, 8.

7 *Aspelin–Haapkylä* 1980, 110s.

8 Kaliman nuorsuomalaisuudesta *HS* 246/23.10. 1906, Maaseudulta, Viitasaari. Valtavaara oli vuosina 1909 ja 1913 nuorsuomalaisen puolueen kansanedustajaehdokkaana (*Hannu Mustakallio* 1978 c, 233).

9 *US* 108/12.5. 1906, 11/19.5. 1906, 142/23.6. 1906 ja 107/12.5. 1907. Kyseessä oli maksullinen joukkoilmoitus, johon tiedot oli pitänyt itse erikseen lähettää.

10 Ks. liitettä 13. Mukana myös kesäkuussa 1906 papiksi vihitty K. E. Airila (G. E. Nyholm).

11 J. A. Fagerström (Aitamurto), Antti Grönholm (Paasmäki), F. H. Kajaan (Pohjanheimo), F. F. Lindell (Linnavuori), Abram Mennander (Mannermaa), Robert Nyman (Roope Aunio), Juhani Silén (Selänne) ja J. F. Teckmander (Talassaari). Kanttorien nimenmuutoksista (ilman tarkkaa ajoitusta) myös liitteet 9 ja 10 sekä *Soikkeli* 1909 III, 41.

12 Tieto vanhasuomalaisen puolueen muusta aktiivisesta kannattamisesta puuttui 13 papilta eli neljäsosalta US:n nimenmuuttajista. Ks. liitteitä 5 ja 13.

13 Ks. esim. *Taipale* 1980, 118.

Tämä suurenmoinen nimenmuutos-pauhu on nyt jo kuin kuolinkellojen kumina ruotsalaisuuden ärtyneissä korvakalvoissa. – – – Se on tuo ruotsalainen nimi sellainen vanhentunut muoto, joka nyt jo on kehitykselle esteeksi. Siksi se on pois heitettävä. [14]

Oulun piispa näki kehityksen vievän suomalaisuuden täydelliseen voittoon ja halusi omalta osaltaan heittäytyä mukaan yleiseen kansallisradikaaliseen innostukseen. Sitä vastoin hänen serkkunsa, Ähtävän nuorsuomalainen kirkkoherra I. R. Forsman, joka oli vuonna 1905 valittu pappissäätyyn [15], pitäytyi Forsmanien suvun varsin yleisestä kannasta poiketen entiseen nimeensä [16] ja näin antoi lisävahvistusta kysymyksen puoluepoliittiselle luonteelle. Ehkä eniten fennomaanista tunnustautumista nimenmuutos vaati ahvenanmaalaiselta Sundin kirkkoherralta Anders Eskeliniltä, joka halusi täysruotsalaisen ympäristönsä keskellä olla kaksinkertaisesti suomalainen: Antti Elovainio. Nuorimpien pappien joukossa vanhasuomalaisen puolueen päälehden julkaisemissa luetteloissa taas esiintyivät lauantaiseuralaiset B. H. Helander (Päivänsalo), Yrjö Lindstedt (Loimaranta) ja Paavo Snellman (Virkkunen). [17] Pappissäädyssä hankittua kokemusta oli paitsi Gustaf Arokalliolla myös seitsemällä vanhasuomalaisella kirkonmiehellä. [18]

Vuosien 1906–1907 sukunimien suomalaistamisliike merkitsi kaiken kaikkiaan varsin ratkaisevaa muutosta Suomen papiston sukuni-

---

[14] HYK JRK J. R. Koskimies Iivari Koskimiehelle 7.6. 1906, Liina-kälylleen 9.6. 1906. Myös ennen Snellmanin päivää nimenmuutosasia oli keskeisesti esillä piispan kirjeenvaihdossa.

[15] *Österbladh* 1933–1934 II, 523; *Murtorinne* 1964, 305s. Forsman oli kuitenkin saanut terveydellisistä syistä vapautuksen viimeisiltä säätyvaltiopäiviltä.

[16] Lisäksi säilyttivät nimensä Vähäkyrön kirkkoherra Oskar Forsman ja Jalasjärven kappalainen Y. G. Forsman. – Forsmanien pappissuvusta myös *Olavi Kares* 1941–1952 II, 138–189.

[17] *Veikkola* 1969 a, 187s. Näitä 31-vuotiaita lauantaiseuralaisia nuorempi tosin oli 25-vuotias pastori Manne Hoffrén (Harvio). Papillisten nimenmuuttajien keski-ikä oli US:n luettelon osalta 41 ja muutkin vuosien 1906–1907 nimenmuutokset huomioon ottaen 42 vuotta.

[18] Nämä olivat viimeisiltä säätyvaltiopäiviltä J. R. Koskimies, J. A. Mennander (Mannermaa) ja H. E. Schroderus (vuodesta 1907 alkaen Rauramo) sekä varhaisemmilta ajoilta A. O. Blomberg (Vuorimaa), Niilo Karlsberg (Karilas), Wilh. Malmberg (Malmivaara) ja A. W. Wallin (Walli). Sitä vastoin Schroderuksen veljeksistä nuorempi, Karl August, joka oli ollut vuoden 1903 kirkolliskokousvaalien alla yhteistyössä perustuslaillisten kanssa ja viimeisien pappissäädyn vaalienkin yhteydessä esiintynyt itsenäisesti suhteessa vanhasuomalaisen puolueen keskusjohtoon (s. 36 n. 10 ja s. 91), pysyi entisessä nimessään.

mistössä, vaikka vanhasuomalaisistakaan papeista huomattava osa – näkyvimpänä Lauri Ingman – ei lähtenyt tähän operaatioon mukaan. [19] Näinä vuosina vaihtoi vierasperäisen nimensä kotimaiseen asuun yhteensä ainakin 106 pappia. [20] Tämä merkitsi karkeasti arvioiden viidennestä vierasperäisen sukunimen haltijoiden määrästä ennen Snellmanin juhlapäivää. Konkreettisin tulos nimenmuutoskampanjasta kirkonmiesten osalta oli, että heidän enemmistöllään oli nyt ensimmäistä kertaa suomalaisperäinen sukunimi. Runsaassa kolmessa vuosikymmenessä papisto oli suomalaistunut paitsi sosiaaliselta pohjaltaan, kieleltään [21] ja ajattelutavaltaan myös sukunimeltään siten, että suomalaisia nimiä oli vuonna 1873 vain 32 (4 %), 1898 jo 315 (33 %) [22] ja 1907 lähes 500 (54 %). [23] Suomen kirkon liittoutuminen suomalaisen puolueen kanssa ja sitoutuminen sen edustamaan kansalliseen aatemaailmaan oli tehnyt tämän muutoksen mahdolliseksi.

Nimenmuutosten ohella Snellman-juhla antoi virikkeitä kansallisfilosofin toiminnan eri puolien laajaan esittelyyn, mihin vanhasuomalaiset kirkonmiehetkin toivat oman panoksensa. Niinpä Uuden Suomettaren juhlanumeron avustajien joukossa olivat Erkki Kaila, joka kirjoitti Snellmanista ajattelijana [24] , ja J. R. Koskimies, joka selvitteli

---

19 Ingmanin ratkaisu on ymmärrettävissä paitsi historiallisten traditioiden kunnioittamisena myös hänelle luonteenomaisena poliittisena varovaisuutena. Ingmanin poliittisesta luonnekuvasta myös *Nevanlinna* 1933; *Lindström* 1973, 144s. – Koskimies puhutteli ystävänsä myöhemmin Lauri *Inkimaa*ksi. VA LI A 1 Koskimies Ingmanille 18.3. 1907.

20 Ks. liitettä 13, joka perustuu *US*:n nimenmuutosluetteloiden lisäksi *Neoviuksen* matrikkeliin (1908). Tässä on mainittu nimenmuuttajat vuosilta 1906 (92) ja 1907 (14). Ks. myös *Godenhjelm* 1916, 137s sekä *SKJS* 1906, 116–121, 129, 133; *SKJS* 1907, 11, 30, 32, 42s, 62, 77, 79, 88. – Niistäkin 56 papista, jotka eivät esiintyneet US:ssa, vanhasuomalaisen puolueen aktiivisiin kannattajiin (liitteet 5 ja 6) lukeutui lähes puolet (23).

21 Papiston kielisuhteiden kehitystä ennakoivasta teologian opiskelijoiden kielellisestä rakenteesta v. 1880–1905 *Malmberg* 1977, 48–51, 86–88; *Murtorinne* 1978, 270.

22 *Neovius* 1908, esipuhe.

23 Yksitellen laskien *Neoviuksen* matrikkeliin (1908) sisältyi yhteensä 882 elossa olevaa pappia, joiden nimistä suomalaisperäisiä oli 473. – Matrikkeli ei kuitenkaan ole täydellisesti Suomen kirkon tilannetta loppuvuodesta 1907 kuvaava pappisluettelo, koska siihen ei ole otettu niitä pappeja, joiden toimintaa koskevat tiedot eivät olleet muuttuneet edellisen matrikkelin (*Neovius* 1898) jälkeen. Lisäksi mukana oli Inkerissä ja Pohjois-Amerikassa toimivia pappeja sekä ainakin kolme maallikkovirkamiestä (s. 107).

24 *US* 108/12.5. 1906, J. W. Snellman ajattelijana.

tämän ajatuksia kirkosta. Koskimies totesi Snellmanin hengellisen maailmankatsomuksen antavan uskonnolliselta kannalta jossakin määrin, esim. tunnustuskysymyksessä, aihetta arvosteluun. Tästä huolimatta fennomaanipiispa päätyi ylistävään lausuntoon artikkelinsa kohteesta:

> Huolimatta joistakin erhe-väitteistä on Snellmanin aaterakennus teologian ja kristillisyydenkin kannalta suurenmoisinta, mitä kansamme keskuudessa on luotu. [25]

Myös Vartija-lehti, jonka päätoimittajaksi oli tullut Lauri Ingman, valaisi omasta kirkollis-vanhasuomalaisesta näkökulmastaan Snellmanin elämäntyötä. Erkki Kaila esiintyi tälläkin foorumilla esitellen Snellmanin ajatuksia uskonnosta ja uskontopolitiikasta. Hän piti tämän järkiperäistä jumalakäsitystä uskonnollisesti epätyydyttävänä, mutta yhtyi näkemykseen uskonnosta siveellisyyden ja kansallisen elämän perustana. Uskonnon siveellisen merkityksen korostamisesta taas seurasi, että Snellman oli mahdollista vetää auktoriteetiksi ajankohtaisessa uskonnonopetuksen asemaa koskevassa kiistassa:

> Kuten näemme ei Snellman ole ensinkään niiden puolella, jotka vaativat uskonnonopetuksen poistamista kouluista.

Uskonnonvapauden laajentaminen oli toinen kirkkopoliittinen kysymys, jossa Snellmanin kannan esittelyllä oli ajankohtaista kantavuutta. Sitä vastoin kirjoittaja ei katsonut kristityn voivan yhtyä Snellmanin absoluuttiseen valtiokäsitykseen. Kirkon päätehtävä ei ollut palvella valtiota, vaan Jumalan valtakuntaa. [26] Erkki Kailan käsittelyote oli lähinnä uskonnonfilosofinen eikä päivänpoliittinen, vaikka hän sivusikin ajankohtaista kirkko- ja uskontopolitiikkaa.

Muista kirjoittajista Paavo Virkkunen korosti kirkon merkitystä kansallisuuden parhaana turvana ulkoisia ja sisäisiä ahdistajia vastaan. Samalla hän pyrki laajasti tuomaan esille "historian todistuksia" kristinuskon kyvystä kansallistua, juurtua suomalaiseen maaperään, muodostua "suomalaiseksi kristillisyydeksi". Tosin kirjoittaja samalla huomautti itse evankeliumin olevan ääretön, enemmän kuin

---

[25] *US* 108/12.5. 1906, Mitä Snellman ajatteli kirkosta.

[26] *Kaila* 1906 a, 141–146. Samaa aihepiiriä kuin Erkki Kaila käsitteli myös nuorsuomalainen Zachris Castrén, joka samoin korosti Snellmanin merkitystä uskonnonvapauden aatteelle, mutta vaikeni uskonnonopetuskysymyksestä. *Castrén* 1906, 164–176; ks. myös s. 146.

mikään kirkko tai kansallisuus. Virkkunen muistutti lisäksi siitä, kuinka papisto ja kirkko oli valtiollisessa elämässä tukenut Snellmanin alulle panemaa kansallista liikettä. Hän ei silti sanonut surevansa kirkon ulkonaisen vaikutusvallan ja etuoikeuksien menettämistä esim. parhaillaan toteutumisen kynnyksellä olevan eduskuntareformin yhteydessä. Kirkon asema ja arvo riippui tästä lähtien vain sen sisäisestä voimasta; sen merkitys kansallisuuden tukijana vain sen uskollisuudesta kansallisen tehtävänsä hoitamisessa. [27]

Virkkusen artikkeliin juhlapäivä oli näin tuonut tiettyjä kansallisromanttisen muistelun piirteitä, jotka eivät kuitenkaan johtaneet puhtaasti partikularistiseen kristinuskon tulkintaan [28]. Kirkon ja fennomanian liittoutumisen hän saattoi esittää "yrjökoskislaisessa" ihanteellisessa, sivistyksellispainotteisessa sävyssä tuomatta esille kysymyksen puoluepoliittisia ulottuvuuksia.

Kolmas lauantaiseuralainen kirjoittaja, professori Arthur Hjelt puolestaan sai juhlapäivästä aiheen valitella sitä, että suomenkielinen teologinen kirjallisuus oli vielä varsin vähäistä, vaikka uskonnollisen ja kansallisen herätyksen yhteenliittyminen oli luonut perustan hengeltään ja kieleltään kansalliselle teologialle. Tässä yhteydessä hän esitteli professori A. V. Ingmanin uranuurtajan työtä teologisen tieteen alalla. Hjelt sanoi kuitenkin uskovansa, että silloinen nuori teologipolvi vielä korjasi aiemmat laiminlyönnit; olihan se hänen todistuksensa mukaan mieleltään ja kieleltään suomalaista. Suomalaisuuden edistäminen oli sitä paitsi edelleenkin itse Vartija-lehden ohjelmassa, hän huomautti. [29]

Uskonnollisen ja kansallisen sopusointu teologian alalla oli näin ollen Hjeltin määrittelemä tavoite. Nuorten teologien lisäksi Vartijan juhlanumerossa esiintyi vanhasuomalaisen puolueen patriarkka Agathon Meurman, joka kirjoitti Snellmanista esimerkillisenä totuudenetsijänä. [30]

Vartija-lehden toimituskunta oli uudistunut sitten Elis Bergrothin päivien, mutta linja oli Snellman-numeron perusteella edelleenkin sa-

---

27 *Virkkunen* 1906, 151–156.

28 Tästä *Murtorinne* 1978, 277, 280.

29 *Hjelt* 1906, 147–150. Kirjoittaja lukeutui pappissäädyn vanhasuomalaiseen ryhmään: *Murtorinne* 1964, 307.

30 *Vartija* 1906, 138–141 (A. M.).

ma: "puolueettomasti" vanhasuomalaista puoluetta tukeva.

Vartijan ohella kansallinen merkkipäivä otettiin huomioon Teologisessa aikakauskirjassa, jossa lauantaiseuralainen kirkkohistorian professori Jaakko Gummerus – joka oli poliittisesti nuorsuomalainen – tarkasteli Snellmanin ajatuksia uskonnosta ja kirkosta perusteellisesti ja ilman päivänkohtaisia korostuksia. [31] Sitä vastoin hänen teologitoverinsa Erkki Kaila ilmaisi olevansa erityisen innostunut Snellmanin 100-vuotisjuhlista pitäessään myöhemmin kesällä yliopistollisilla lomakursseilla puheen suomalaisesta kansallishengestä. Niinpä hän luonnehti herännäisyyden kansallishengen ilmaukseksi, "puhtaasti suomalaiseksi uskonnolliseksi liikkeeksi". [32] Kansallinen innostus toi tähän luonnehdintaan jo partikularistista sävyä.

Kuten jo aiemmin on käynyt ilmi (s. 112), Snellmanin ohjelman aktualisoituminen heijastui myös pappissäädyn työskentelyyn Lauri Ingmanin korostaessa eri kansanluokkien keskinäisen yhteensulautumisen välttämättömyyttä ja kritikoidessa tältä pohjalta valtiopäiväreformiin liittyviä yksityiskohtia.

Vanhasuomalaisen puolueen kirkko- ja uskontopolitiikalle muodosti sosiaalidemokraattien suurlakon jälkeen lisääntynyt aktiivisuus haasteen, johon vuoden 1906 ensimmäinen puolisko ei tuonut yhtenäistä vastausta. Tilanne oli vanhasuomalaisen puolueen kannalta pikemminkin hämmentävä. Niinpä edellä mainitulla politiikan lohkolla esiintyi erilaisia variaatioita rohkeasta vastaantulosta vanhasuomalaisen puolueen uskonnollispohjaiseen arvosteluun.

Edellistä puolta edusti ensimmäisten joukossa Erkki Kaila, joka helmikuun alussa 1906 vanhasuomalaisessa ylioppilaslehdessä Raatajassa ilmaisi olevansa valmis hyväksymään siviiliavioliiton pakollisessakin muodossaan. Samalla hän tosin nimenomaisesti huomautti, että hänen ehdottamansa yleinen uskonnonvapaus ei merkinnyt valtion ja kirkon eroa ja että kirkko vaatisi siviilivihkimisen ohella avioliiton siunaamista Jumalan sanalla. [33] Erkki Kailan kannanoton kirkollista kantavuutta lisäsi vielä se, että kirjoitus oli etukäteen luettu Teologisen lauantaiseuran kokouksessa, jossa olivat olleet läsnä mm. piispa

---

31 *Jaakko Gummerus* 1906, 217–232.

32 *Kaila* 1906 b, 6s.

33 *Raataja* 6/9.2. 1906, Kirkon ja valtion suhde toisiinsa.

Koskimies, Ingman, Gummerus, Hjelt ja Virkkunen. Kukaan heistä ei ollut esittänyt eriävää mielipidettä siviiliavioliittovaatimuksen johdosta. [34]

Kriittisesti taas arvioi oman vanhasuomalaisen puolueensa politiikkaa kirkkoherra J. V. Vartiainen, joka oli aiemmin kuulunut pappissäätyyn [35] ja pietistisen ihanteen pohjalta noussut vastustamaan 'kansan tahdon' varaan rakentamista [36] . Juutalaiskysymystä käsittelevässä Vartijan kirjoituksessaan hän valitteli paitsi ruotsalais-nuorsuomalaisen liberalismin sekä "epäuskoisen" sosiaalidemokratian vaikutusvaltaa myös sitä, että vanhasuomalainen puolue oli liian vähän kristillismielinen voidakseen käsittää "juutalaisen liberalismin" taholta uhkaavia vaaroja:

> Sen näkee siitä, kuinka se ääneti kuultelee sosiaali-demokratian jumalattomuuksia, ikään kuin ne eivät olisi yhtä vaarallisia kuin konsanaan viikinkienkin vehkeilyt. Vanha suomalainen puolue erhettyy, kun luulee, että suomalaisuuden asiata voidaan menestyksellä ajaa ilman että ajetaan kristillisyyden asiata.

Puolueen olikin Vartiaisen mielestä tarkistettava ja täydennettävä ohjelmaansa "kristillismielisen kansanvaltaisuuden" suuntaan, jotta juutalaisen vapaamielisyyden turmiollinen vaikutus olisi voitu torjua. [37]

Vanha fennomaanipappi esitti varsin tarkkanäköisesti huolestumisensa sen johdosta, että vanhasuomalainen puolue oli pidättynyt sosiaalidemokraattisen puolueen – päinvastoin kuin ruotsalaisen hallituspuolueen – arvostelusta. Tämä näytti perin arveluttavalta paitsi uskonnolliselta myös erityisesti juutalaisvastaiselta kannalta, joka oli ollut suomalaiskansalliselle liikkeelle ja sen pappisedustajille jo vanhastaan ominainen. [38] Maailmankatsomuksellisten perusarvojen tuli Vartiaisen mielestä ohjata vanhasuomalaisen puolueen politiikkaa, ei "opportunistisen" yhteiskunnallisen liittoutumisen. Kirjoittaja oli sekä kirkollisesti että poliittisesti Elis Bergrothin hengenheimolainen.

---

[34] HYK JRK Koskimiehen pvk. 3.2. 1906. Teologisen lauantaiseuran arkistossa (HYK) ei ole seuran pöytäkirjoja vuodelta 1906.

[35] *Österbladh* 1933–1934 II, 679; *Murtorinne* 1964, 271.

[36] *Murtorinne* 1964, 70s.

[37] *Vartiainen* 1906, 72s.

[38] *Murtorinne* 1978, 227s; *Kriikku* 1979, passim, Vartiaisen juutalaisvastaisesta kannasta s. 103s, 109.

Vanhasuomalaisten uskontopoliittisesta pidättyvyydestä teki lopun puolueen pää-äänenkannattaja Uusi Suometar. Se julkaisi kesäkuun alkupuolella lehtori Eino Sakari Yrjö-Koskisen laatiman pääkirjoituksen, jossa tämä kävi hyökkäykseen sosiaalidemokraattien uskonnollista kantaa vastaan. Sosiaalidemokraattisen puolueen vaatimus uskonnonopetuksen poistamisesta kouluista perustui kirjoittajan mukaan ennen muuta vakaumukseen kristillisen maailmankatsomuksen voimakkaasta henkisestä vaikutuksesta, jota Sdp pyrki heikentämään. Kristillisyyteen ei nimittäin kuulunut viha, ei kiihotus, herjaukset ja haukkumasanat, vaan rakkaus ja luottamus Jumalan johdatukseen, kirjoittaja huomautti vilkkaaseen sosialistiseen agitaatiotoimintaan viitaten. Julistamalla uskonnon *yksityisasiaksi* sosiaalidemokraatit pyrkivät hänen mukaansa vain peittelemään todellisia tarkoitusperiään. Toisaalta Yrjö-Koskinen asettui päättävästi puolustamaan luterilaista kirkkoa. Tältä taholta ei hänen mukaansa ollut tuomittu edes vaatimuksia kirkon ja valtion erosta, pikemminkin pidetty sitä kirkolle ja kristillisyydelle edullisena. Uskonnonopetuksen poistaminen ei vielä seurannut valtion ja kirkon täydellisestä erottamisestakaan, vaan riippui pelkästään tulevan eduskunnan kannasta ja hallitsijan tahdosta, kirjoittaja huomautti. Hän kehotti samalla vanhasuomalaista puoluetta asettumaan seuraavassa yleisessä kokouksessaan selvälle kannalle kirkollisissa kysymyksissä. [39]

Vaikka hallitsija ei vielä ollut vahvistanutkaan valtiopäiväreformia, oli Uuden Suomettaren maallikkokirjoittaja jo selvin sanoin tähyilemässä ensimmäisiin eduskuntavaaleihin ja vaatimassa uskontokysymystä vanhasuomalaisen puolueen vaaliohjelmaan. Sinänsä aiheellisesti Yrjö-Koskinen arvioi sosiaalidemokraattien uskontopoliittiseksi päätavoitteeksi kirkon henkisen mahdin murtamisen. Uskonnonopetuksen puolustus oli Vartijan toimitussihteerin tehtäviäkin hoitavan Yrjö-Koskisen kannanoton ytimenä, kun taas kysymyksessä kirkon ja valtion suhteista hän pyrki luomaan itsestään ja kirkosta todellista "edistysystävällisempää" kuvaa.

Uskontokysymyksen nostaminen vanhasuomalaista ja sosiaalidemokraattista puoluetta erottavaksi tekijäksi ei sitä vastoin lainkaan miellyttänyt puoluesihteeri K. N. Rantakaria. Kirjeessään Yrjö-Kos-

---

[39] *US* 131/10.6. 1906, Uskonnon opetus, valtio ja kirkko (E. S. Y-K); *Murtorinne* 1967, 102.

kiselle hän totesi olevan kaksi menetelmää vastustaa sosiaalidemokraattien "hurjuuksia", kuten näiden uskonnollista kantaa. Toinen tapa oli antautua "tasapäiseen tappeluun" – Rantakari viittasi rivien välissä entisen opettajansa [40] laatimaan pääkirjoitukseen – , toinen taas "kesyttää" sosiaalidemokraattien parhain osa. Itse hän suositteli sekä maan että puolueen edun kannalta jälkimmäistä tapaa, koska edellinen oli hänen mukaansa omiaan syventämään luokkajakoa ja näin oli kiihkeimmille sosialisteille eduksi. Rantakari esittikin toivomuksen, ettei uskontoa tehtäisi "siksi kaikkein katkerimmaksi väkikapulaksi sosialistien kanssa". Uskonnonopetus oli puoluesihteerin mielestä kyllä säilytettävä, mutta sosialistien "kirkkovihaa" oli kanavoitava muilla keinoilla. "Ukkosenjohdattimeksi", suomalaisen puolueen tunnussanaksi, hän ehdotti uskonnon sijasta *kieltolakia*. Tällöin syntyisi kyllä hyvinkin katkera taistelu, "mutta vaarattomammalla alalla kuin jos kaksi ilmankin intohimoja kohottavaa asiaa pääsee yhtymään: uskonto ja politiikka". Vanhasuomalaisen puolueen piti puoluesihteerin mielestä siten ottaa esille sellaisia asioita, joihin sosialistit saattoivat yhtyä. Rantakari kaavaili myös vanhasuomalaisten ja sosialistien löyhää liittoa nuorsuomalaisten ja ruotsalaisten yhteistyömallin mukaisesti. Maassa vältettiin hänen mukaansa jyrkimmät ristiriidat ainoastaan siten, että kansallinen puolue otti tehtäväkseen, vaikka kannatuksensakin kustannuksella, "uusien, jyrkimpien ajan kysymysten säälimättömän toimeenpanon". [41]

Yrjö-Koskinen ei kuitenkaan osoittanut ymmärtämystä Rantakarin ajatuksia kohtaan, vaan näki tämän tahtovan uhrata vanhasuomalaisen puolueen periaatteet sosialistisille tarkoitusperille. Uutta Suometartakin hän syytti sosialistien kumartamisesta. [42] Näin hän edusti selvästi konservatiivista suuntausta vanhasuomalaisessa puolueessa. [43] Rantakari puolestaan varoitteli uudestaan uskonnonopetuskysymyksen esiin nostamisesta. Kysymys ei voinut olla päivänpolttava, hän arveli. Mutta jos vanhasuomalaiset tekisivät siitä "tunnussanansa", he saisivat vastaansa sosialistien lisäksi "kaikenmoiset 'euterpis-

---

[40] Yrjö-Koskinen oli ollut Rantakarin kieltenopettajana Tampereen reaalilyseossa.

[41] VA SPA 9 Jäljennöskirja n:o 56 K. N. Rantakari [E. S. Yrjö-Koskiselle] 24.6. 1906.

[42] VA SPA 9 Jäljennöskirja n:o 56 K. N. Rantakari [E. S. Yrjö-Koskiselle heinäkuussa 1906]. Itse Yrjö-Koskisen lähettämä kirje ei ole säilynyt.

[43] Ks. myös *Eskola* 1962, 432; *Lindström* 1973, 139.

tit' " perustuslaillisten leiristä. Vaikka vanhasuomalaiset tämän taistelun ehkä voittaisivatkin – mitä puoluesihteeri ei pitänyt lainkaan varmana – , niin voitto merkitsisi vain entisen tilanteen voimassa pysymistä. Rantakari sanoi kuitenkin käsittävänsä asian "taktiikkakysymykseksi", josta neuvotteleminen oli "perin terveellistä". [44]

Puoluesihteeri Rantakarin yksityiset mielipiteet uskontokysymyksen merkityksestä vanhasuomalaisen puolueen ohjelmassa ja toiminnassa paljastivat varsin selväpiirteisesti "punaisten fennomaanien" koko suurlakon jälkeisen sisäpoliittisen strategian. Lähiajan päätavoitteeksi oli asetettava suomalaisen yhteiskunnan sisäinen lujittaminen, menetelmäksi valittava radikaali sosiaalinen uudistustyö. Sosiaalidemokraatit oli sidottava yhteistoimintaan vanhasuomalaisten kanssa ja näin taltutettava heidän vallankumouksellinen intonsa, joka näytti uhkaavan yhteiskuntarauhaa. Tulevassa vaalitaistelussa oli pidettävä esillä sellaisia uudistuskysymyksiä, jotka olivat yhteisiä vanhasuomalaisille ja sosiaalidemokraateille, mutta samalla erottivat näitä perustuslaillis-konservatiivisesta hallitusrintamasta. Uskonnonopetuksen säilyttäminen taas ei ollut uudistuskysymys. Paitsi puoluesihteerin asema heijastui Rantakarin kirjeissä myös hänen henkilökohtainen taustansa. Olihan hän aikoinaan ollut hyväksymässä Forssan ohjelmaa [45] ja vielä helmikuussa 1906 vaatinut Raatajassa vanhasuomalaiselle puolueelle vapaamielistä ja kansanvaltaista kirkollista ohjelmaa (s. 77s). Hänen vakaumuksessaan uskonnon ja politiikan erillään pitämisen välttämättömyydestä oli epäilemättä liittymäkohtia Forssan ohjelman *uskonto yksityisasiaksi* -periaatteeseen.

Kysymys vanhasuomalaisen puolueen ohjelmasta tuli esille myös sen virallisissa elimissä. Kesäkuun lopulla 1906 pidettiin neuvottelukokous, jossa puoluevaltuuskunnan luonnoksen pohjalta ja syksympänä pidettävää varsinaista puoluekokousta silmällä pitäen pohdittiin ohjelmaan liittyviä kysymyksiä. [46] Myös uskonto- ja kirkkopoliittiset

---

[44] VA SPA 9 Jäljennöskirja n:o 56 K. N. Rantakari [E. S. Yrjö-Koskiselle heinäkuussa 1906].

[45] *Eskola* 1962, 404; *Ritola* 1968, 1s. Muistelmissaankin Rantakari mainitsee olleensa yksi Forssan äänioikeusjulistuksen allekirjoittajista. Tästä hänelle sittemmin huomautettiin vähemmän ystävällisesti sekä oikealta että vasemmalta. TYK K. N. Rantakarin kok. 2 Muistelmia ja havaintoja elämäni varrelta, 7s. Ks. myös *Soikkanen* 1975, 64.

[46] *Suomalaisen puolueen ohjelmaehdotus* 1906, 3–5; *Borg* 1965, 37.

asiat olivat kokouksessa esillä.

Puoluevaltuuskunnan kokouksessa toukokuussa oli lakitieteen kandidaatti Philip Suuronen ehdottanut puolueohjelmaan otettavaksi siviiliavioliittoa ja ehtoollispakon poistamista. Ehdotuksen edellistä osaa oli yleisesti kannatettu. Kysymystä valmistelemaan oli valittu toimikunta, johon Suurosen ja eräiden talonpoikaissäädyn jäsenten ohella tulivat pappissäädyn jäsenet Lauri Ingman ja Josua Johansson. [47] Tämä toimikunta kuuli asiantuntijana vielä ainakin piispa J. R. Koskimiestä [48], ennen kuin Suuronen esitteli puoluevaltuuskunnalle sen ehdotuksen, jonka hän myös sai viimeisteltäväkseen neuvottelukokousta varten. Ehdotuksessa kosketeltiin paitsi siviiliavioliittoa ja uskonnonvapautta myös ns. kirkollistaloudellisia asioita: papiston palkkausta ja virkataloja. [49]

Itse 27.–29.6. 1906 pidettyyn neuvottelukokoukseen oli kutsuttu mm. kaikki pappissäädyn vanhasuomalaiset valtiopäivämiehet – piispoista Colliander ja Koskimies – sekä kahdeksan muuta pappia. Puutteelliselta näyttävän osanottajaluettelon mukaan kutsua noudatti papillisista valtiopäivämiehistä yli puolet (9/17) ja lisäksi kaksi muuta kirkonmiestä. [50] Piispoista oli paikalla – kuten joulukuun 1905 puoluekokouksessakin – Koskimies; muista mm. Kuopion tuomiorovasti Johannes Schwartzberg. Kokouksessa asetettiin erityinen kirkollisyhteiskunnallisten kysymysten valiokunta, jonka puheenjohtajana toimi taaskin Philip Suuronen ja jäseninä mm. viisi edustajaa talonpoikaissäädystä sekä Lauri Ingman, Josua Johansson ja J. R. Koskimies pappissäädystä. [51] Pöytäkirjan niukkojen mainintojen vuoksi jää epäselväksi, kuuluivatko tämän valiokunnan tehtäväpiiriin myös kysymykset uskonnonvapaudesta ja siviiliavioliitosta. Joka tapauksessa

---

47 VA SPA 5 Suomalaisen puolueen valtuusk. kok. ptk. 12.5. 1906 § 7.

48 HYK JRK I Personalia kesäkuu 1906, suomalaisen puolueen kanslian 12.6. 1906 lähettämä kokouskutsu.

49 VA SPA 5 Suomalaisen puolueen valtuusk. kok. ptk. 15.6. 1906 § 2.

50 VA SPA 3 N:o 46 Luettelo 27.6. 1905 [po. 1906] pidetyn kokouksen osanottajista. Ks. myös liitettä 4. Esim. Koskimiehen osanotosta ei luetteloon ole tehty merkintää. – Kokoukseen oli kutsuttu 208 kansalaista, joista 75 on merkitty osallistuneeksi. *Suomalaisen puolueen ohjelmaehdotus* (1906, 3) ilmoitti osanottajien luvuksi noin sata. Vanhasuomalaisten säätypappien luvuksi on saatu 17 vähentämällä pappissäädyn vaalien tuloksesta (18) kolme maallikkoprofessoria ja lisäämällä siihen kokouskutsun saaneet piispat Colliander ja Koskimies.

51 VA SPA 3 Suomalaisen puolueen valmistelevan neuvottelukok. ptk. 27.–29.6. 1906 § 11.

Suuronen esitteli nämäkin kysymykset varsinaiselle kokoukselle, joka hyväksyi kaikki ponnet, mutta jätti niiden kieliasun tarkistamisen puoluevaltuuskunnan tehtäväksi. [52]

Neuvottelukokouksen hyväksymissä ponsissa vaadittiin yleistä ja yhtäläistä äänioikeutta kirkollisiin vaaleihin viittaamalla vuotta aiemmin pidetyn puoluekokouksen kantaan (s. 59s). Kirkollistaloudellisten kysymysten osalta esitettiin harkittavaksi papiston eläkelaitoksen perustamista, virkatalojen vuokraamisen mahdollistamista ja rahapalkkaukseen siirtymistä. [53] Talonpoikaisen maalaiskansan ja sen sielunhoitajien intressit saattoivat näissä kohdin yhtyä, niin kuin ponsien valmistelutyön yhteiskunnallinen pohjakin antoi olettaa.

Uskonnonvapauskysymyksestä vanhasuomalaisen puolueen neuvottelukokous esitti vaatimuksenaan, että eriuskolaislainsäädäntö oli ensi tilassa laajennettava täydellisen uskonnonvapauden kannalle. [54] Tämä sanamuoto vastasi nuorsuomalaisten huhtikuussa hyväksymää ja merkitsi vallitsevaan uskontopoliittiseen tilanteeseen tyytymättömien piirin huomattavaa laajenemista. Sitä vastoin siviiliavioliittoa koskevan lainsäädännön osalta vanhasuomalaiset vaativat pitemmälle menevää uudistusta:

> Koska avioliitossa, valtiollisen yhteiselämän perustana, on kaksi eri puolta, oikeudellinen ja siveellinen, on sitä koskeva lainsäädäntö siten uudistettava, että avioliitto solmitaan valtion viranomaisen välityksellä ja että aviokumppanit antavat pyhittää näin perustetun liittonsa sillä tavoin, kuin heidän uskonnollisen yhdyskuntansa järjestys vaatii.

Siviiliavioliitto oli ennen luterilaisen kirkon kirkkolakiin tehtäviä muutoksia laillistettava niiden kirkollisten yhdyskuntien jäsenille, jotka eivät vaatineet kirkollista vihkimistä, sekä niille kansalaisille, jotka jäivät kaikkien uskonnollisten yhdyskuntien ulkopuolelle. [55]

Näin vanhasuomalainen puolue oli asettunut – ainakin alustavasti – pakollisen siviiliavioliiton kannalle, vieläpä kiirehtinyt sen toimeenpanemista eräiden osittaisuudistusten tietä. Kansanvaltainen uudistushenki oli jättänyt jälkensä puolueen ohjelmaan kirkko- ja uskontopo-

---

52 VA SPA 3 Suomalaisen puolueen valmistelevan neuvottelukok. ptk. 27.–29.6. 1906 § 14 ja 15.

53 *Suomalaisen puolueen ohjelmaehdotus* 1906, 26s; *US* 157/11.7. 1906.

54 *Suomalaisen puolueen ohjelmaehdotus* 1906, 25.

55 *Suomalaisen puolueen ohjelmaehdotus* 1906, 25s; *Murtorinne* 1967, 101s.

litiikankin alalla. Suurlakon jälkeisen suomalaisen sisäpolitiikan erikoisuuksiin kuului, että pappissäädyn vanhasuomalainen ryhmä ja fennomaanitalonpojat olivat kesäkuussa 1906 kannattamassa kirkkopolitiikkaan liittyvää yhteiskunnallista reformia, josta nuorsuomalaiset yliopistomiehet ja "Nuoren Suomen" aatteiden edustajat eivät huhtikuussa olleet päässeet yksimielisyyteen ja jonka antiklerikaaliset ruotsalaisen kansanpuolueen perustajat toukokuussa olivat joutuneet poistamaan esityslistaltaan.

Kirkko- ja uskontopoliittista ohjelmaa oli vanhasuomalaisen puolueen piirissä koko ajan valmisteltu maallikon, Uuden Suomettaren toimituskuntaan kuuluvan lakit. kand. Philip Suurosen johdolla, joka koko 1890-luvun oli esiintynyt nuorsuomalaisen ryhmän maltillisena edustajana. [56] Valmistelutyöhön oli osallistunut myös pappissäädyn vanhasuomalainen kärkiryhmä piispa Koskimies ja Lauri Ingman etunenässä esittämättä kuitenkaan Suurosen linjasta poikkeavia näkemyksiä. Erkki Kailan varhainen kannanotto pakollisen siviiliavioliiton puolesta ja Teologisen lauantaiseuran miesten sille antama epäsuora tuki sopivat hyvin tähän kokonaiskuvaan.

Kuvaavaa vanhasuomalaisten neuvottelukokouksen ilmapiirille oli, että ainoan vastalauseen siviiliavioliiton pakollisuuden johdosta esitti muuan satakuntalainen torppari [57] . Koskimies taas sivuutti päiväkirjassaan osallistumisensa kokouksen kirkollis-yhteiskunnallisen valiokunnan työhön pelkällä maininnalla, mutta totesi puolueensa kieliohjelmasta:

> Radikaalit ovat tuumat, mutta en minä ainakaan sormiani väliin pane. [58]

"Modernin" puolueohjelman luonteeseen kuului, että se sisälsi kannanottoja vain "edistyskysymyksiin". Siten kukaan ei esittänyt ohjelmaan esim. uskonnonopetuksen säilyttämistä, vaikka lehtori E. S. Yrjö-Koskinen olikin puolueen päälehdessä tuonut julki tämänsuuntaisen toivomuksen.

Pakollisen siviiliavioliiton toteuttaminen näytti vuoden 1906 kesäheinäkuun horisontista katsoen siis varsin todennäköiseltä: asettuihan

---

[56] *Gebhard* 1934, 312s; *Rommi* 1964 a, 248–250; *Blomstedt* 1969, 102s; *Sirenius* 1954, 417s.

[57] Torppari Antti Pykälä Tyrväästä. VA SPA 7 Konsepti 27.–29.6. 1906 pidetystä neuvottelukokouksesta, 29–31.

[58] HYK JRK Koskimiehen pvk. 27.–28.6. 1906.

tämän vaatimuksen taakse kohta vanhasuomalaisten kokouksen jälkeen myös nuorsuomalainen kirkkoherra Gustaf Arokallio ja välillisesti Helsingin Sanomat (s. 152). Vanhasuomalais-kirkollisesta näkökulmasta oli sitä paitsi huomionarvoista, että piispa O. I. Colliander mainitsi syyskuussa pidetyssä Helsingin yksityisessä pappeinkokouksessa kannattavansa pakollista siviiliavioliittoa, vieläpä yritti saada kokouksen äänestämään asiasta. [59] Näin hänestä tuli ensimmäinen kirkonmies, joka puolusti pakollista siviiliavioliittoa kirkollisella foorumilla. Enemmän kuin vanhasuomalaisuus piispan kaikkea muuta kuin perinnäiseen kannanottoon ilmeisesti vaikuttivat hänen pietistispohjaiset kaavailunsa kirkon ja valtion erosta.

Vanhasuomalaisia puoluekokouspappeja kiinnostivat paitsi puhtaasti kirkolliset myös koulukysymykset. Niinpä Lauri Ingman piti puoluevaltuuskunnalta saamansa tehtävän mukaisesti alustuksen ns. alkuopetuskysymyksestä. [60] Asiaa käsitelleeseen kouluvaliokuntaan kuului muiden ohella kaksi pappia: kansanopistonjohtajat Kaarlo Kerkkonen Limingasta ja Juho Päiviö Paimiosta. [61] Hyväksytyn ohjelmaehdotuksen mukaan maaseudun alkuopetus oli järjestettävä siten, että kukin kunta sai joko perustaa uusia alakansakouluja tai tehdä sopimuksen paikallisseurakunnan kanssa siitä, että kirkollisissa kierto- ja pientenlastenkouluissa noudatettiin yleisesti vahvistettua lukusuunnitelmaa. Jälkimmäisessä tapauksessa kirkollisille kouluille, jotka uskonnonopetusta lukuun ottamatta olisivat tulleet kouluylihallituksen tarkastuksen alaisiksi, oli maksettava valtionapua. [62] Toisin kuin nuorsuomalaiset Gustaf Arokallion johdolla [63] vanhasuomalaiset ajoivat Lauri Ingmanin aloitteesta yhteistyötä kirkollisen alkuope-

---

[59] *Helsingin yks. ppk. ptk. 1906*, 30. Ehdotus oli siinä määrin yllättävä ja omalaatuinen, ettei kokouksen puheenjohtajana toimiva piispakollega Herman Råbergh sallinut siitä äänestettävän.

[60] VA SPA 5 Valtuusk. kok. ptk. 13.6. 1906 § 5 ja 15.6. 1906 § 3; SPA 3 Suomalaisen puolueen valmistelevan neuvottelukok. ptk. 27.–29.6. 1906 § 9. SPA 13 (Artikkelit ilman päiväystä ja tekijän nimeä) sisältää Ingmanin laatiman painetun kirjasen alemman kansanopetuksen järjestämisestä; kyseessä on ilmeisesti mainittu alustus, jonka Ingmanin käsialalla kirjoitettu konsepti on SPA 14:ssä. Ks. myös vastaavaa kirjoitussarjaa *US* 182/10.8. 1906, 184/12.8. 1906 ja 185/14.8. 1906 (pk.); *Lindström* 1973, 142; *Välimäki* 1974, 159–161, 167.

[61] VA SPA 3 Suomalaisen puolueen valmistelevan neuvottelukok. ptk. 27.–29.6. 1906 § 9.

[62] *Suomalaisen puolueen ohjelmaehdotus* 1906, 10s.

[63] Ks. edeltä s. 151 n. 28, 152.

tuksen kanssa suosivaa koulupolitiikkaa. Tosin yleiskeskustelussa esitettiin myös useita puheenvuoroja, joissa vastustettiin kirkon sekaantumista kunnalliseen alkuopetukseen [64] ja jotka näin ilmensivät maalaisväestön keskuudessa vallitsevaa kriittisyyttä valtiokirkkoa kohtaan.

Ajankohtaistunut kielikysymys innosti neuvottelukokoukseen osallistuneen rovasti Eero Hyvärisen esittämään harkittavaksi, miten sorretun lapin kielen oikeudet voitiin turvata. [65] Ehdotuksesta ei ollut kuitenkaan konkreettisia seurauksia.

Helsingissä heinä-elokuun vaihteessa 1906 sattuneet levottomuudet – Viaporin kapina, Hakaniemen mellakat ja uuden suurlakon julistamisyritys [66] – antoivat piispa J. R. Koskimiehelle aiheen selvittää Vartijassa kysymystä paitsi näiden konfliktien syistä myös suomalaisuusliikkeen roolista ja kirkon yhteiskunnallisesta tehtävästä. Puolue- ja luokkavihan kiihtyminen kansalaisten keskinäisen verenvuodatuksen asteelle juonsi piispan mukaan juurensa vuosikymmeniä kyteneestä sosiaalisesta ristiriidasta, herrasväen ja alemman kansan välisestä luokkavastakohtaisuudesta, jota rodullinen ja kielellinen eroavuus oli vielä lisännyt. Sosiaalisen ristiriidan kärjistymistä oli Koskimiehen mukaan ollut omiaan ehkäisemään suomalaisuusliikkeen työ kansan herättämiseksi ja kohottamiseksi, mutta se ei ollut ehtinyt ulottua kansan syvimpiin riveihin ennen routavuosien koittamista. Tällöin "yläluokka" oli kylläkin saanut taistelussa ulkoista sortoa vastaan väliaikaisesti tukea "alaluokilta", mutta neuvonut näiden edustajille samalla omat "siveelliset" periaatteensa uhkauksia, herjauksia ja murha-aseiden käyttöä myöten. Suurlakossa tämä tilapäinen liittoutuma oli lopulta hajonnut porvarillisen yhteiskunnan "petettyä" työväestön ja sille antamansa lupaukset valtiollisien oikeuksien myöntämisestä. [67] Tässä oli fennomaanipiispan esittämänä Hakaniemen verenvuodatukseen johtaneiden tapahtumien poliittis-yhteiskunnallinen

---

64 VA SPA 3 Konsepti 27.–29.6. 1906 pidetystä neuvottelukokouksesta, 26.

65 VA SPA 3 Suomalaisen puolueen valmistelevan neuvottelukok. ptk. 27.–29.6. 1906 § 4.

66 *Seitkari* 1964, 391s; *Einar W. Juva* 1967, 75; *Jussila* 1979, 140–147.

67 *Juho Koskimies* 1906, 257–261. Sortokauden aikaisten ja suurlakon jälkeisten murhien yhteyksiä käsitteli myös Agathon Meurman, joka asennoitui kriittisesti perustuslaillisten pyrkimyksiin vahvistaa järjestysvaltakoneistoa. *US* 197/28.8. 1906, Nemesis divina (pk.); *Lindström* 1973, 140.

analyysi.

Uskonnollista ja kirkollista kehitystä arvioidessaan kirjoittaja palautti mieliin 1880-luvulta lähtien tapahtuneen ruotsinkielisen sivistyneistön irtautumisen kirkon ja kristinuskon vaikutuspiiristä ja katsoi 'kansan' vain seuranneen yläluokan antamaa esikuvaa. Vaikka papiston enemmistö olikin "kunniakkaasti" osallistunut suomalaisuustaisteluun, oli Koskimiehen mielestä kuitenkin jonkin verran perää sosialismin esittämässä syytöksessä, että kirkko oli asettunut puolustamaan yläluokkaa. Paitsi sitä, että kirkko oli eräissä suomalaisissa seurakunnissa saattanut pitää erillisiä ruotsinkielisiä jumalanpalveluksia vähälukuiselle "säätyläisparvelle", joka Jumalankin edessä tahtoi esiintyä jonakin "parempirotuisena valiolaumana", ei kirkko muutenkaan ollut voinut pysyä vapaana jonkinlaisista "ylimysmielisistä näkökannoista", Koskimies arveli ja viittasi kirkkokurin erilaiseen soveltamiseen. Sananjulistuksessa oli alempia kansanluokkia kyllä kehotettu osoittamaan kuuliaisuutta kaikelle inhimilliselle järjestykselle, mutta oliko yhtä usein kuultu hallitsevien luokkien kristillis-yhteiskunnallisista velvollisuuksista, Oulun piispa kysyi. Sosialistien esittämä arvostelu oli hänen mielestään siinäkin suhteessa aiheellista, että köyhille julistettu evankeliumi oli ollut lähinnä tulevasta palkkiosta saarnaamista eikä niinkään osanottoa ajallisiin huoliin.

Kirkon omasta asenteesta ajankohdan "onnettomiin oloihin" Koskimies totesi päättäväisesti, ettei *repristinaatio*, paluu entiseen ollut mahdollista uskonnollis-siveellisenkään kehityksen osalta. Se aika oli ohitse, jolloin kirkko saattoi ulkoiseen auktoriteettiasemaansa vedoten pakottaa kansan itselleen kuuliaiseksi. Kuuliaisuus oli nyt enää sisäisen vakaumuksen asia. Esiin nousseisiin uskontopoliittisiin uudistuspyrkimyksiin viitaten piispa totesi, ettei kirkko saanut antautua vanhoillisten repristinaatiopyrkimysten välineeksi, vaan sen tuli kulkea henkisen ja hengellisen vapaustaistelun ensi rivissä. Julistuksellaan kirkon tuli teroittaa suurempaa vanhurskautta.

Vaikka murha oli aina murhaksi sanottava, ei Koskimies sanonut voivansa yhtyä niihin, jotka olivat valmiit sysäämään silloisten tapahtumien syyn yksistään alempien kansanluokkien, "roskaväen" ja punakaartin niskoille. Syyllisyys oli yhteinen. Käsillä oleva "vihan ja hajaannuksen aika" kaipasi ajallista sovintoa, jonka kirkon julistama sovituksen sana saattoi tuoda. Tältä pohjalta oli Koskimiehen mukaan seuraava sosialisminkin oikea ymmärtäminen. Tämä oli hänen mu-

kaansa suuri yhteiskunnallinen liike,

> jonka vakaasti uskomme Jumalan välikappaleeksi johdattamaan ihmiskuntaa suuren askeleen eteenpäin kohden kutsumuksensa täyttämistä, opettamaan meille parempaa vanhurskautta, tosi veljeyttä, vapautta ja tasa-arvoa, sekä sitä käytäntöön panemaan. [68]

Liittäessään ajankohtaiset tapahtumat erään historiallisen tapahtumaketjun viimeiseksi vaiheeksi Oulun fennomaanipiispa itse asiassa asetti niistä päävastuuseen 'kansasta' jo vanhastaan eristäytyneen ruotsinkielisen yläluokan ja sortokauden perustuslailliset piirit, joiden yksittäiset edustajat olivat käynnistäneet poliittisten murhien sarjan. Sosialistit olivat toimineet niin poliittis-moraalisessa kuin uskonnollisessakin suhteessa lähinnä vain edellisen ryhmän näyttämän esimerkin mukaisesti.

Koskimiehen historiallis-yhteiskunnallinen tarkastelutapa tunnusti vanhasuomalaisille luonteenomaisella tavalla yhteiskunnan luokkajaon, jonka nähtiin kulkevan kielellis-rodullisen rajan mukaan. Luokkarajan toisella puolen oli suomalainen talonpoikais- ja työläisväestö, "kansan syvät rivit", "alaluokka"; toisella puolen taas "epäkansallinen", kielellisestä ja rodullisesta ylemmyydestään tietoinen ruotsinkielinen eliitti suomenkielisine liittolaisineen. Suomalaiskansallisen liikkeen tehtävänä oli ollut luokkaristiriitojen minimoiminen kansallisen solidaarisuuden nimissä. Tätä myös Koskimies pyrki omalta ja edustamansa uskonnollisen yhteisön osalta edistämään antamalla tunnustuksen sosialismin kanavoimalle "yhteiskunnallisen vanhurskauden" vaatimukselle ja myöntämällä suuren osan sosialistien esittämästä kirkkokritiikistä aiheelliseksi. Samalla hän katsoi kirkon yhteiskun-

---

[68] *Juho Koskimies* 1906, 258–263. Kirjoituksesta myös *Murtorinne* 1967, 53; *Veikkola* 1969 a, 29. Todettakoon tässä yhteydessä, ettei Koskimies ole mahtunut *Lindström*in (1973) muuten rikkaaseen henkilögalleriaan. – Koskimiehen yhteiskunnallisessa ajattelutavassa suurlakon jälkeen tapahtunut muutos tulee havainnollisesti ilmi verrattaessa tätä kirjoitusta hänen neljä vuotta aiemmin esittämäänsä katsaukseen, joka sisälsi sosialismin osalta muodollisesti samanlaista "sanastoa". Koskimiehen varhaisemman käsityksen mukaan ei sosialistien lupaama täydellisen tasa-arvon ja veljeyden valtakunta voinut menestyä ennen nykyisen maailmanajan päättymistä ja Kristuksen ilmestymistä. Yhteiskunnallisien epäkohtien parannuskeinoksi hän esitti perinteiseen pietistiseen tapaan ihmisen hengellistä uudistumista. Sosiaalista kysymystä ajoivat hänen mukaansa lähinnä "tunnottomat, omanvoiton-pyytöiset, vimmatut kansankiihottajat", jotka saarnasivat vihaa ja hävitystä yhteiskuntaa, kirkkoa, jopa kaikkea uskontoa vastaan. *Kuopion hpk. ppk. ptk. 1902,* 136s.

nallisen vaikuttamistehtävän kannalta parhaaksi menettelytavaksi, että kirkko suoritti aidosti oman julistustyönsä eikä pyrkinyt turvautumaan institutionaaliseen valta-asemaansa. Yhteiskuntaa hallitsevan kirkon aika oli piispa Koskimiehen mielestä lopullisesti ohi.

Suomalaiskansallisen liikkeen vaiheet 1800-luvun jälkipuoliskolla, sen edustama historiantulkinta ja fennomaanien snellmanilainen kansanläheinen perintö olivat tulleet suurlakon jälkeen uudestaan ajankohtaisiksi. Tämä oli osaltaan edistänyt vanhasuomalaisen puolueen nopeaa sopeutumista muuttuneeseen sisäpoliittiseen tilanteeseen. Vanhasuomalaisten poliitikkojen jyrkkä uudistusmielisyys ei yleensä johtanut vastalauseisiin kirkon piirissä, vaan heijastui papistonkin yhteiskunnalliseen asennoitumiseen ja toimintaan erityisesti Snellmanin juhlapäivän aikoihin. Loppukesän 1906 sisäpoliittiset levottomuudet merkitsivät kuitenkin vanhasuomalaisten ihanteellisen kansakuvan kannalta vakavaa kriisiä. [69]

[69] Ks. myös *Klinge* 1972, 105.

III PAPISTO JA KRISTIKANSA ENSIMMÄISEN VAALITAISTELUN PYÖRTEISSÄ (heinäkuu 1906 – maaliskuu 1907)

1. PYRKIMYKSET KRISTILLISEN EDUSTUKSEN TURVAAMISEKSI

a. Vanhasuomalaisten avaus

Hallitsijan vahvistettua 20. heinäkuuta 1906 eduskunnanuudistukseen liittyvät lait ja määrättyä ensimmäisen yksikamarisen eduskunnan vaalit toimitettavaksi 15.–16.3. 1907 pääsi ensimmäinen 'moderni' vaalitaistelu vähitellen käyntiin. Nopeimmin reagoi uuteen tilanteeseen vanhasuomalainen puolue pitämällä jo heinäkuun viimeisenä päivänä valtuuskuntansa kokouksen, jossa tuotiin esille mahdollisten eduskuntaehdokkaiden nimiä eri vaalipiirejä [1] varten. Vaikka puoluevaltuuskuntaan ei kuulunutkaan yhtään kirkonmiestä, sisältyi sen laatimaan alustavaan luetteloon 16 papin nimet. [2]

Arvovaltaisimpana luterilaista kirkkoa edusti vanhasuomalaisten listalla arkkipiispa ja pappissäädyn puhemies Gustaf Johansson, jota esitettiin ehdokkaaksi Turun läänin eteläiseen vaalipiiriin. Kun myös J. R. Koskimiehen nimi oli mukana kaavailuissa, ne käsittivät jo toisen puolen kirkon hengellisestä johdosta. Hiippakunnalliseen johtoportaaseen kuului myös Oulun tuomiorovasti Eljas Lönnrot, jota ajateltiin piispallisen esimiehensä kanssa Oulun läänin eteläiseen vaalipiiriin. Tänne sijoittui kolmaskin pappi, Kalajoen kappalainen Abel Kivioja, ja vielä yksi lukkari, Limingan Antti Tuomikoski. Turun ja Hämeen läänien molempiin vaalipiireihin oli esillä kaksi pappia, viiteen vaalipiiriin yksi ja samoin viiteen ei yhtään. Oman asuinpaikan ulkopuolella sijaitsevaan vaalipiiriin, ts. ns. *yleisehdokkaaksi,* aiottiin asettaa Lauri Ingman ja Erkki Kaila: edellinen Hämeen pohjoiseen, jälkimmäinen eteläiseen. Muita ajateltiin oman vaalipiirinsä ehdokkaiksi. Silloisesta pappissäädystä oli listalle valittu viisi pappia: piispojen lisäksi Lönnrot, Ingman ja Alavuden kirkkoherra K. A. Schroderus.

---

1 Vaalipiirijaosta myös *Halila* 1958, 97s; *Tarkiainen* 1971, 204–206.

2 VA SPA 7 Suomalaisen puolueen valtuusk. kok. ptk.-luonnokset 31.7. 1906, liite n:o 15. Osa luettelon nimistä voi olla hieman myöhäisemmältä ajalta.

Lisäksi Merikarvian kirkkoherralla H. E. Wegeliuksella oli kokemusta aiemmilta valtiopäiviltä. Nuorimpana pappina oli joukkoon päässyt mikkeliläinen K. R. Kares. [3]

Vanhasuomalaisen puolueen piirissä esille nostetut pappisnimet edustivat näin ollen sekä kirkollis-yhteiskunnallista arvovaltaa ja kokemusta että nuorekasta uudistusintoa. Kahteen piispaan nojautuminen ilmaisi selvästi vanhasuomalaisen puolueen voimakasta pyrkimystä turvata luterilaisen kirkon asema demokratisoituvassa yhteiskunnassa; niinpä puolueen johtajan professori J. R. Danielson-Kalmarin sanottiin pitävän säätynsä puhemiehen tuloa eduskuntaan välttämättömänä [4]. Samalla saatiin konkreettinen osoitus siitä, että elettiin parhaillaan valtiollista siirtymäaikaa vanhan instituution jatkaessa vielä toimintaansa, mutta uuden jo tehdessä tuloaan.

J. R. Koskimiehen esiintyminen vanhasuomalaisen puolueen kansanedustajaehdokkaiden joukossa näytti tässä vaiheessa hänen suurlakon jälkeisten jyrkkien kannanottojensa ja aktiivisen toimintansa perusteella varsin luonnolliselta. Tämä tiedettiin vanhasuomalaisten piirin ulkopuolellakin. Niinpä nuorsuomalainen Gustaf Arokallio kaavaili tulevan eduskunnan kokoonpanoa puolueensa johtajalle E. N. Setälälle seuraavaan tapaan:

> Keväästä 1905 on vain vuosi, vaan vuosikymmenien edistys. Keväällä 1907 istuu arvatenkin Miina Sillanpää Juho Koskimiehen rinnalla, muista puhumatta. [5]

Sosialistinen naisedustaja ja suomettarelainen piispa yhdessä lakia säätämässä – siinä suomalaisen yhteiskunnan nopeaa muutosta kuvaava tulevaisuudennäky.

Kysymys arkkipiispan puoluepoliittisesta roolista oli sitä vastoin

---

[3] Luettelon pappisehdokkaat vaalipiireittäin:
TuE: Gustaf Johansson, Juho Päiviö
TuP: E. O. Setälä, H. E. Wegelius (valtiopäiväkokemuksesta *Österbladh* 1933–1934 II, 679s)
HäE: K. V. Hurmerinta, Erkki Kaila
HäP: F. E. Salokas (Silvander), Lauri Ingman
ViI: G. A. Taube
Mi: K. R. Kares
VaE: Yrjö Alanen
VaI: K. A. Schroderus
VaP: Juho Lauronen
OuE: Abel Kivioja, J. R. Koskimies ja Eljas Lönnrot
ei: Uu, ViI, KuL, KuI, OuP
kanttoreita: K. H. Teittinen (ViI) ja Antti Tuomikoski (OuE)

[4] HYK JRK Koskimiehen pvk. 11.9. 1906.

[5] VA ENS 47 G. Arokallio E. N. Setälälle 28.7. 1906.

paljon problemaattisempi kuin hänen pohjoisen virkaveljensä. Vaikka Johansson oli routavuosina ollut yksi myöntyvyyssuuntauksen näkyvimmistä hahmoista, hän oli päätynyt kannalleen verraten itsenäisesti oman hengellisen vakaumuksensa pohjalta. Säätyjakoisen valtiopäivätoiminnankin Johansson oli jo vanhastaan katsonut papiston varsinaisen tehtäväpiirin ulkopuolelle jääväksi vieraaksi poliittiseksi viraksi. Koskaan hän ei osallistunut esim. vanhasuomalaisten järjestämiin neuvottelukokouksiin tai ollut kiinnostunut puolueen sisäpiirin asioista kuten hänen hengenheimolaisensa O. I. Colliander [6]. Mainինta Johanssonin mahdollisesta ehdokkuudesta on ainoa häntä koskeva tieto runsaasti materiaalia ja kirkollisia nimiä sisältävässä vanhasuomalaisen puolueen arkistossa.

Näin arkkipiispa itsekin noudatti alaisilleen jo vanhastaan antamiaan ohjeita. Pappi ei hänen mukaansa saanut antautua minkään puolueen palvelukseen, vaan hänen tuli toimia kaikkien sielunhoitajana. Pappi ei ollut pappi *ja* kansalainen, vaan pappi*na* kansalainen. Niin kuin Kristus ja apostolitkaan eivät ruvenneet kansallis-yhteiskunnallista elämää muuttamaan, samoin papin tuli keskittyä hengellisen virkansa toimittamiseen kaikista puolueista vapaana. Sitä paitsi ulkonaiset parannukset saattoivat arkkipiispan pietistisen käsityksen mukaan syntyä vain sisäisen uudistuksen pohjalta. [7]

Oli näin ollen johdonmukaista, että Johansson torjui hänelle tarjotun ehdokkuuden. [8] Jo toukokuussa 1906 hän oli pappissäädyn tarjoamilla päivällisillä ilmoittanut, että hänen oli jo aika siirtyä pois valtiolliselta alalta. Syyskuussa hän kirjoitti päiväkirjaansa:

Olen iloinen, että valtiollinen toimintani nyt loppuu.

Viimeisien säätyvaltiopäivien päätyttyä Johansson saattoi marraskuussa merkitä helpottuneena:

Olen nyt vapaa valtiollisista puuhista, ja tahdon vapaana pysyä.[9]

Arkkipiispa ei siis halunnut enää ottaa kannettavakseen papin varsinaisen tehtävän ulkopuolelle jääviä "vieraan viran" velvollisuuksia, kun hän kerran oli pääsemässä niistä vihdoin eroon. Tässäkään mur-

---

6 Ks. myöhemmin s. 290.

7 *Turun hpk. ppk. ptk. 1902*, 64s; HYK YA Johanssonin pvk. 18.11. 1906. Ks. myös *Rusama* s.a., 120. Kursivoinnit tekijän.

8 HYK JRK Koskimiehen pvk. 11.9. 1906.

9 HYK YA Johanssonin pvk. 7.5., 10.9. ja 18.11. 1906.

rosvaiheessa Johansson ei ollut käytettävissä puoluemiehenä. Puoluetoimintaan hän asennoitui kielteisesti siitäkin syystä, että se oli samalla yhdistystoimintaa, jota hän oli aina vieroksunut. [10] Itse asiassa Suomen arkkipiispa oli asettunut entistä selvemmin vallitsevan puoluejärjestelmän ylä- ja ulkopuolelle. Siksi häntä ei ole voitu tämän tutkimuksen kohteena varsinaisesti olevan ajanjakson osalta lukea keskeisen teemamme tarkoittamassa mielessä vanhasuomalaisen puolueen kannattajiin. Johanssonin erottuminen suuresta osasta muuta papistoa tuli näihin aikoihin näkyviin myös siinä, että lukuisat vanhasuomalaiset kirkonmiehet pyrkivät eduskuntavaaleihin valmistauduttaessa toimimaan nimenomaan pappina *ja* kansalaisena. Tällaisesta kahden roolin erottamisestahan Johansson oli esittänyt varoituksensa.

b. Kristillinen vaaliliitto pohdinnan ja toiminnan kohteeksi

Ajankohtainen kysymys kirkollisissa neuvonpidoissa. Ensimmäisten kansanvaltaisesti toimitettavien eduskuntavaalien ollessa pian edessä papistokin joutui aiempaa konkreettisemmin pohtimaan, mitä kansanedustusjärjestelmän muutos tulisi merkitsemään kirkon ja uskonnon kannalta ja mihin toimenpiteisiin uudessa tilanteessa oli mahdollisesti ryhdyttävä. Asiaan liittyvä lähdeaineisto on varsin niukka, mutta se antaa aavistaa, että uusi problematiikka oli keskeisesti esillä pappien yhteisissä keskusteluissa.

Jo ennen eduskuntareformin virallista vahvistamista, heinäkuun 17. päivänä 1906, pidettiin Vöyrillä Pietarsaaren rovastikunnan kontrahtikokous, jossa pastori I. L. Roosin aloitteesta käsiteltiin kysymystä, "katsotaanko kirkollis-poliittisen puolueen muodostaminen tarpeen vaatimaksi". Alustaja muistutti siitä, että yhtäkkiä koitta-

---

[10] *Rusama* s.a., 119. Johanssonin kielteistä asennoitumista puoluepolitiikkaan kuvaa myös merkintä hänen keväällä 1907 suorittamaltaan ulkomaanmatkalta: "Kadonnut on Hellaan suuruus. Pikkumaisissa riidoissa kuluttaa kansa voimaansa. Kaikki politikoivat." HYK YA Johanssonin pvk. 1.6. 1907; *Yrjö J. E. Alanen* 1947 a, 417. Myöhemmin julkaisemissaan saarnoissa arkkipiispa puhui usein puolueista ja puoluemielestä valtiollisen rappeutumisen merkkinä. *Johansson* 1914, 19; *Rusama* s.a., 119s.

neen murrosajan myötä oli ruvettu vaatimaan perinpohjaisia muutoksia kirkollisiinkin oloihin. Kristillistä maailmankatsomusta kannattavien oli nyt vakavasti harkittava, millaisesta menettelytavasta koitui siunausta sekä kirkolle että valtiolle. Roos ei omasta puolestaan sanonut osaavansa tyydyttävästi vastata esittämäänsä kysymykseen. Hän esittikin toivomuksen, että se otettaisiin käsiteltäväksi syyskuun alussa Helsingissä pidettävässä yksityisessä pappeinkokouksessa.

Kotimaassa julkaistun kokousselostuksen mukaan alustusta seuranneessa keskustelussa ilmaistiin huolestuminen sen johdosta, että vaatimus kirkon ja valtion erosta oli esitetty melkein kaikkien valtiollisten puolueitten piirissä. Erityisen puolueen perustamiseen suhtauduttiin kuitenkin varauksellisesti. Papit olivat nimittäin jo "kylliksi politikoineet ja ottaneet osaa esim. viimeaikaisiin valtiollisiin vaalijuoniin tavalla, joka on ollut häpeäksi puuhaajille ja vahingoksi kirkolle". Keskustelussa pidettiin tosin suotavana, että kristillis-kirkollisia näkökantoja kannattavat liittyivät yhteen. Minkään erityisen puolueen kanssa ei katsottu sopivaksi liittoutua, koska jokaisessa puolueessa oli kirkon ystäviä, toisessa enemmän, toisessa vähemmän. "Valtiollisista voimapuolueista" ei kokouksen osanottajien mielestä tarvinnut hakea tukea senkään vuoksi, että kirkon tuli taistella evankeliumin asein. Kokous yhtyi alustajan ehdotukseen kysymyksen viemisestä eteenpäin, vaikkakin käytyä keskustelua paremmin vastaavassa muodossa: "Miten ovat nykyisenä aikana kirkon elämän harrastukset (lifsintressen) paraiten valvottavat?" [1]

Eri tahoilla esitetyt vaatimukset kirkon ja valtion erosta olivat siis käynnistäneet Pohjanmaan pappien keskuudessa pohdinnan, joka suuntautui yhteiskunnallisen vaikuttamisen piiristä yhteistyön lisäämiseen kirkollis-uskonnollisen elämän alalla. Papiston politikoinnista esitetyt kielteiset luonnehdinnat viittasivat ennen muuta viimeisiin pappissäädyn vaaleihin, jotka erityisesti arkkihiippakunnan alueella olivat voimakkaasti politisoituneet. Se aatteellis-poliittinen maaperä, jolta Vöyrin kokouksen keskustelut nousivat, oli epäilemättä lähinnä perustuslaillisuus. [2]

---

[1] *Km* 84/24.7. 1906, Työmaalta (Saapuvilla ollut).

[2] Pietarsaaren rovastikunnan kontrahtirovastina toimi nuorsuomalainen I. R. Forsman ja esim. Vöyrin kirkkoherrana ruotsalaisen kansanpuolueen tuleva kansanedustaja A. J. Bäck. Rovastikunnan papistosta *Neovius* 1908, 196. – I. L. Roos ilmaisi tosin vuoden kuluttua olevansa vanhasuomalainen (VA SPA 22 US:n toimitukselle osoitetut kirjeet, 30.8.1907).

Kristillisen puolueen perustamista sivuttiin vajaan kahden viikon kuluttua toisenlaisessa yhteydessä, nimittäin Helsingin kristillisen työväenyhdistyksen 29. heinäkuuta järjestämässä kesäjuhlassa, johon osallistui myös turkulaisia vieraita Antti Kaarneen johdolla. Viimeksi mainitun mukaan eräässä vanhempien pappien kokouksessa oli tehty päätös erityisen kristillis-valtiollisen puolueen, kristillisen liiton, perustamisesta, minkä hän näki panevan esteitä kristillisen työväenliikkeen toiminnalle. Kesäjuhlassa hyväksyttiin Kaarneen mainittujen pappien aikomuksien johdosta laatima vastalause. Helsinkiläiset ja turkulaiset lausuivat uskovansa, että hanke sai aikaan voimien hajaantumista ja siten ehkäisi kristillisen työväestön pyrkimyksiä. Pappeja kehotettiin sen sijaan kokoamaan kaikkia kristillisiä voimia äskettäin perustettuun kristilliseen työväenliittoon. [3]

Helsingissä esitetyn vastalauseen arveli eräs Vöyrin kokouksen osanottaja, ilmeisesti juuri aiemman kokousselostuksen laatija, tarkoittaneen tuota pappeinkokousta. Hän piti vastalausetta "perusteettomana harhaiskuna". Mukana oli nimittäin ollut pikemminkin nuorempaa kuin vanhempaa papistoa. Minkäänlaista päätöstä uuden kristillisen liiton perustamisesta ei kokouksessa myöskään ollut tehty. Oli vain lausuttu toivomus maamme kristillismielisten lähentymisestä. Kirjoittaja tähdensi, ettei kokouksessa ollut kukaan edes viitannut kristillisen työväenliikkeen toiminnan estämiseen. Siksi hän piti toivottavana, että liike heti alussa vapautui aiheettomien vastalauseiden kaltaisista mielenpurkauskeinoista. [4]

Puuttuessaan vuorostaan Kotimaassa asiaan Antti Kaarne kummasteli suuresti yritystä kumota Helsingissä tehtyä vastalausetta Vöyrin kokouksen tapahtumilla. Hän vakuutti, ettei ollut edes tiennyt tuon kokouksen pitämisestä. Vanhoja pappeja ja kontrahtikokouksia oli toki ollut muuallakin kuin Vöyrillä, Kaarne totesi. [5]

Turkulaisen Antti Kaarneen keskeisestä tiedonvälittäjän roolista päätellen "vanhempien pappien" kokous oli oletettavasti pidetty Turussa tai Turun seudulla. Helsingin kesäjuhlaa edeltäneellä viikolla

---

[3] *Km* 87/31.7.1906, Työmaalta; *Tähti* 31/4.8. 1906, Viikon varrelta; *US* 175/1.8. 1906, Työväen piiristä.

[4] *Km* 89/7.8. 1906, Yleisöltä, Erään vastalauseen johdosta (Vöyrin kokouksessa saapuvilla ollut).

[5] *Km* 92/14.8. 1906, Yleisöltä, Erään vastalauseen johdosta.

oli arkkipiispakunnassa toimitettu rovastikunnittain asessorinvaali. [6] Tämä sijoittui Turussa todennäköisesti saman kontrahtikokouksen yhteyteen, jossa suunniteltiin myöhemmin syksyllä pidettävää Turun yksityistä hengellistä pappeinkokousta. [7] Yritys sijoittaa kristillisen puolueen syntysanat esittänyt foorumi, joka Kaarneen lausuman todistuksen mukaan siis oli papiston kontrahtikokous, edellä mainittuihin yhteyksiin jää kuitenkin vaille lopullista varmuutta.

Jopa selvästi vanhasuomalaisella taholla pohdittiin samoihin aikoihin kristillisen puolueen perustamismahdollisuutta. Oululainen pappissäädyn jäsen J. A. Mannermaa suunnitteli nimittäin "kirkon ystävien yhdistystä jonkinlaisena miltei valtiollisena puolueena" esittäen ajatuksensa yksityisesti piispa Koskimiehelle. Tämä ei kuitenkaan pitänyt hanketta toivottavana, mutta käänsi sen "kirkollisen mielen" vahvistamiseksi esitelmätoiminnan avulla. [8] Mannermaa, joka valtiopäiväreformin yksityiskohtia pappissäädyn vanhasuomalaisessa ryhmässä valmisteltaessa oli poikennut puolueensa tiukoilta linjoilta [9], täsmensi näin toukokuun lopulla esittämiään ajatuksia kristittyjen yhteiskunnallisista velvollisuuksista. [10] "Kirkon ystävien yhdistys" ei sittemmin muodostunut kristillisen puolueen hahmotelmaksi, vaan siemeneksi "kirkollista mieltä", ts. kirkkotietoisuutta, korostavalle nuorkirkolliselle keskusjärjestölle. [11]

Paitsi pappien neuvonpidoissa ajankohtaista kysymystä käsiteltiin myös elokuun alussa 1906 pidetyillä herättäjäjuhlilla. Tällöin tuli puheeksi, että heränneet muodostaisivat eri seuduilla maata omia valitsijayhdistyksiään. Asiasta sovittiin kuitenkin vain epävirallisesti mainit-

---

6 *Turun hpk. tklin kiertok.* 969/2.6.1906; *UA* 163/20.7. 1906.

7 *Turun yks. ppk. ptk. 1906,* I; *Hannu Pietilä* 1953, 111; *K. R. Kares* 1916, 55. Asessorinvaali toimitettiin 26.7. 1906; kontrahtikokouksen ajankohdaksi mainitaan vain heinäkuu 1906.

8 HYK JRK Koskimiehen pvk. 12.8. 1906; *Aaro Eerola* 1975, 97.

9 Ks. s. 113, 114 n. 15.

10 Ks. s. 117s.

11 Idean myöhemmästä esiintymisestä *Veikkola* 1980, 169–172. – Vuonna 1915 ilmestyneessä mietinnössä, jonka oli laatinut Helsingin yksityisen pappeinkokouksen (1915) asettama komitea, mainittiin komiteaan kuuluneen Mannermaan esittäneen ajatuksensa "Suomen kansankirkon ystävien yhdistyksen" perustamisesta jo v. 1906 pidetyssä Helsingin yksityisessä pappeinkokouksessa (*Seurakunta- ja kirkkotietoisuuskomitean mietintö* 1915, 14). Tämän kokouksen suppeahko pöytäkirja ei kuitenkaan sisällä tietoja Mannermaan ideasta (hänen puheenvuoronsa *Helsingin yks. ppk. ptk. 1906,* 29).

sematta siitä Herättäjä-Yhdistyksen vuosikokouksen julkilausumassa tai Hengellisessä kuukauslehdessä ennen eduskuntavaaleja. Aloitteen heränneitten yhteisesiintymisestä teki ilmeisesti Wilh. Malmivaara. Sen taustalla olivat herätysliikeidentiteetin lisäksi viestit Helsingissä sattuneesta verenvuodatuksesta, joka vuosikokouksen kannanoton mukaan oli merkkinä "puolueriitojen hajottavista pyörteistä". [12] Herännäisjohtaja Malmivaaran jo vanhastaan edustama kriittinen asenne puoluepoliittiseen sitoutumiseen tuli siten uudessa tilanteessa ilmi.

Ajankohdan suuri kysymys nousi esille myös Tampereella elokuussa pidetyssä kanttori-urkurien kokouksessa. Sen ohjelmaan kuului alustus mm. aiheesta "missä määrin lukkari-urkurin tulee ottaa osaa sekä valtiollisiin että yhteiskunnallisiin asioihin". Kokous yhtyi alustajan, Kuortaneen kanttorin Matti Roinevirran näkemykseen, jonka mukaan kunkin tuli itse määritellä kantansa. [13]

Kotimaan nimimerkki K. T. Antti Kaarneen mainitsemista "vanhemmista papeista" astui yksi esiin Kotimaan pääkirjoituspalstalla elokuun 21. päivänä, vaikkakin nimimerkin K. T. suojassa. Hän piti välttämättömänä, että "kristillismieliset" [14] selvittivät kantansa tuleviin eduskuntavaaleihin. Heidän piti yhdistyä, jotta siten voitiin torjua kristinuskoa vastaan suuntautuvat hyökkäykset ja pysyttää yhteiskunta kristinuskon perustuksella. Toinen syy kristillismielisten yhteenliittymisen oli, ettei kristitty voinut kannattaa mitään silloista valtiollista puoluetta, koska jokaisen puolueen ehdokkaiden joukossa saattoi olla vähintään yksi kirkon vihollinen. Nimimerkki tosin mainitsi kristitylle sopivina puolueina raittiuskansan [15] ja kristillisen työ-

---

12 *HK* 1906, 81; *M[almivaara]* 1907 a, 46–48; *Km* 89/7.8. 1906, Herättäjä-yhdistyksen vuosijuhla ja -kokous; *Olavi Kares* 1941–1952 III, 327; *Taipale* 1980, 119s.

13 *US* 195/25.8. 1906, Uutisia maaseudulta; *Aamulehti* 190/22.8. 1906 ja 192/24.8. 1906, Lukkari-urkurikokous Tampereella; *Soikkeli* 1909 I, 37, 39; *Jalkanen* 1978, 278.

14 Ilmausta *kristillismielinen* käytettiin tuolloin paljon runsaammin kuin nykykielessä. *Kristillismieliset* tarkoitti suurin piirtein yhtä epämääräistä ilmaisua kuin *kristilliset piirit*. Kristillismielistä käytettiin monesti kristillisen synonyymina. Tässä tutkimuksessa 'kristillismielinen' kuitenkin esiintyy myöhemmin vaalitoiminnasta puheen ollen 'kristillisen' alakäsitteenä, vaikka erottelua ei vielä toiminnan alkuvaiheessa, ennen joulukuun alkua, voidakaan tehdä.

15 Tarkoittaa Raittiuden ystävien johtamaa raittiusliikettä, jonka piirissä kaavailtiin esiintymistä eduskuntavaaleissa kieltolain aikaan saamiseksi. Menettelytavaksi järjestön päätoimikunta valitsi kuitenkin itsenäisen esiintymisen sijasta eri puolueiden välityksellä tapahtuvan vaikuttamisen. *Kylväjä* 1906, 64, 68–70; 1907, 1s. Ks. myös *Hytönen* 1919, 83s.

väenyhdistyksen. Edellisessä sosialistit olivat kirjoittajan tietojen mukaan kuitenkin jo enemmistönä, ja jälkimmäinen edusti vain yhden kansanluokan etuja. Raittiuskansan K. T. torjui selvästi ja piti myös mahdottomana, että kaikki kristillismieliset voisivat kannattaa kristillistä työväenliikettä.

Nimimerkin johtopäätös kuului: *kristikansan* on esiinnyttävä vaaleissa itsenäisenä vaaliliittona. Sen perustamiseksi oli pidettävä kokous Helsingissä syyskuun alussa yhtä aikaa yksityisen pappeinkokouksen kanssa. Perustamiskokoukseen oli kutsuttava niin pappeja kuin maallikoita. Siinä oli määrättävä vaaliliitolle ohjelma sekä asetettava toimikunta jokaiseen vaalipiiriin. Kielikysymyksen tuli ohjelmassa jäädä sivuseikaksi.

K. T. mainitsi tarkoituksena olevan asettaa yhteisiä ehdokkaita "muiden puolueiden" kanssa. Vain jos tämä ei ollut mahdollista, oli asetettava omat ehdokkaat. Vaikka näitä ei saataisikaan läpi, voisi kuitenkin äänestää hyvällä omallatunnolla. Toisaalta nimimerkki sanoi uskovansa, että kristikansan itsenäisen esiintymisen johdosta valtiolliset puolueet eivät uskaltaisi asettaa kristinuskoa ja kirkkoa vastustavia ehdokkaita. [16]

Nimimerkkiä huolestutti kirkon ja kristinuskon asema, joka oli suurlakon jälkeen joutunut vaakalaudalle sosialistien ateistisen agitaation ja porvarillisten radikaalien kirkonvastaisten mielipiteiden vuoksi. Hänen suhtautumisensa olemassa oleviin puolueisiin oli jonkin verran ambivalenttinen. Toisaalta yksikin jonkin puolueen kirkonvastainen ehdokas esti kristillismielisiä kannattamasta sen vaaliliittoa. Toisaalta nämä saattoivat olla yhteistyössä puolueiden kanssa asettamalla yhteisiä ehdokkaita. Tämä tarkoitti aivan ilmeisesti sitä, että kristillismielisten itsenäinen vaaliliitto "valikoi" ehdokkaikseen sopivia henkilöitä "muiden puolueiden" vaaliliitoista; ilmaisu antoi kristillismielisillekin ehkä tahattomasti puolueen aseman. Puoluelistoilla olevien ja samalla kristinuskoon myönteisesti asennoituvien ehdokkaiden menestymistä vaaleissa kuviteltiin siten edistettävän.

Kun ehdokkaan sijoittuminen ei kuitenkaan määräytynyt pelkästään henkilökohtaisten äänien, vaan viime kädessä vaaliliitossa saadun vertausluvun mukaan, suositeltu menettelytapa oli verraten teho-

---

[16] *Km* 95/21.8. 1906, Sananen kristikansalle tulevan eduskuntavaalin johdosta. Nimimerkin identifioinnista s. 193s.

ton. Se tosin esti tukemasta samalla kirkonvastaisia ehdokkaita, mutta edisti kuitenkin halutun ehdokkaan menestymistä vähemmässä määrin kuin hänelle puolueen vaaliliitossa annettu ääni. Jos vaikka halusi äänestää kolmea eri puolueiden listoilla olevaa kristillistä ehdokasta samanaikaiseti eli kristillismielisten vaaliliitossa, äänet menivät käytännöllisesti katsoen hukkaan. Tässä vaiheessa oli kuitenkin lähes mahdotonta olla selvillä monimutkaisesta ääntenlaskujärjestelmästä; sitä paitsi kirjoittaja ei ollut kiinnostunutkaan tämäntapaisista laskelmoinneista. Kun nimimerkki vähätteli kielikysymyksen merkitystä, hän ei poliittiselta kannaltaan ollut ainakaan vanhasuomalainen.

Nimimerkille vastanneen Paavo Virkkusen mielestä K. T:n ehdotus oli epäkäytännöllinen. Yksityisten valitsijayhdistysten oli nimittäin liityttävä vaaliliitoksi. Tämän toimenpiteen edellyttämää raskasta vaalikoneistoa ei niin kovin epämääräinen ryhmä kuin "kristikansa" Virkkusen mielestä kuitenkaan pystynyt hoitamaan. Pelkkä paikallisten valitsijayhdistysten perustaminen taas oli vain hurskas mielenosoitus. Kristikansa ei ollut puoluepoliittisesti yhtenäinen, sillä sekin asennoitui eri tavoin suomen- ja ruotsinmielisyyteen, silloiseen perustuslailliseen hallitussuuntaukseen, raittiusasiaan jne. Tätä Virkkunen ei sanonut pitävänsä pahana, vaan varsin luonnollisena. Hän tunnustautui avoimesti puolueessaan viihtyväksi vanhasuomalaiseksi, mutta hyväksyi kristittyjen toiminnan muissakin "valtapuolueissa". Hänen mielestään ei periaatteellisesti pitänyt säikähtää sosialismiakaan. Sen köyhälistöohjelmaan onnettomasti liitetyllä jumalankielteisellä maailmankatsomuksella ei kirjoittajan mukaan ollut mitään tekemistä sosialismin periaatteiden kanssa.

Virkkusen mielestä puoluetta valittaessa tuli kiinnittää huomiota toisaalta sen kirkolliseen ohjelmaan, toisaalta kolmen ehdokkaan kristillisyyteen. Kenenkään ei kuitenkaan tarvinnut vastata vaaliliiton muiden ehdokkaiden kannasta. Kristitty valitsija voi silti vaikuttaa myös puolueensa ehdokasasetteluun ja muihin vaalivalmisteluihin, niin että hän "kristittynä kansalaisena" – Virkkunen sanoi painottavansa kumpaakin sanaa – saattoi olla niihin tyytyväinen. [17]

Paavo Virkkunen pyrki näin torjumaan molemmat kristillisen vaaliliiton puolesta esitetyt perustelut: kristinuskoa vastaan suuntautuvat hyökkäykset ja "maailmallisten" ehdokkaiden tukemisen. Hän näki

---

[17] *Km* 97/25.8. 1906, "Kristikansa" tulevissa eduskuntavaaleissa.

sosialistien kirkon- ja uskonnonvastaisuuden ohimeneväksi, "aitoon" sosialismiin kuulumattomaksi ilmiöksi. Virkkusen kirjoitus oli samalla malliesimerkki siitä, miten vanhasuomalaiseen puolueeseen lukeutuvat kirkonmiehet asennoituivat varauksettoman myönteisesti suurlakon jälkeiseen puoluetoimintaan ja hyväksyivät sen yhteiskunnalliset jakoperusteet. Hänen mielestään kristikansa oli sisäpoliittisten kiistakysymysten suhteen yhtä heterogeeninen kuin muutkin kansalaispiirit. Kristittyjen tuli kuitenkin puolustaa kirkon ja kristinuskon etuja toimimalla aktiivisesti olemassa olevissa puolueissa. Nimimerkki K. T:n edustaman puhtaasti uskonnollisen *kristikansan* näkökulman sijasta Virkkunen pyrki lähestymään ajankohtaista kysymystä *kristityn kansalaisen* kaksoisroolista käsin.

Kotimaan käynnistämä keskustelu laajeni kohta Uuteen Suomettareen. Lehdessä esiintynyt nimimerkkikirjoittaja pyrki esittämään perusteluja sille, että juuri vanhasuomalainen puolue oli sopiva kokoamaan kristillisiä kansalaispiirejä, myös kristillistä työväenliikettä, yhteen. Tällaisella yhteistoiminnalla oli kristittyjen hajaantuminen vältettävissä, kirjoittaja uskoi. Samalla hän esitti ihmettelynsä sen johdosta, että kristityt saattoivat toimia perustuslaillisten puolueiden piirissä yhdessä "kirkon vihamiesten" kanssa. [18] Vanhasuomalaisen kirjoittajan näkökulma oli selvästi puoluetaktinen. Kristillistä puoluetta ei tarvinnut perustaa; se oli jo olemassa. Samalla hän yhtyi vanhasuomalaisten vastustajien osalta nimimerkki K. T:n kriittisiin arvioihin. Samantapaisia mielipiteitä, joskin hieman maltillisemmin, esitti myös muuan Raja-Karjalasta kotoisin oleva nimimerkkikirjoittaja Kotimaassa. [19]

Helsingin kristillinen työväenyhdistys puolestaan lausui paheksumisensa nimimerkki K. T:n ehdotuksen johdosta, jonka se näki hajottavan kristillistä työväenliikettä ja vaarantavan näin kristillisten piirien yksimielisyyttä eduskuntavaaleissa. Yhdistys ilmaisi saaneensa tietää "varmalta taholta", että vaaliliittohanke oli lähtöisin papiston piiristä. [20]

Toimittaja Eero Järvinen, yhdistyksen puheenjohtaja [21], ilmaisi

---

18 *US* 203/4.9. 1906, Lähetettyjä kirjoituksia, Uusi puolueko? (M. H.)

19 *Km* 107/18.9. 1906, Kristityt yhteistoimintaan! (P. Pe.)

20 *US* 196/26.8. 1906, Työväen piiristä.

21 *Km* 46/24.4. 1906, Työmaalta; *Larkio* 1967, 184.

vielä Tähti-lehdessä pettymyksensä sen johdosta, että K. T. oli väittänyt kristillisten työväenyhdistysten edustavan vain yhden kansanluokan etuja. Järvisen mielestä asian laita oli aivan päinvastoin: ehdotettu kristillinen vaaliliitto ajoi papiston luokkapyyteitä, joita kristillinen työväenliike ei voinut lähteä pönkittämään. Liikkeen oli Järvisen mielestä toimittava vaaliasioissa itsenäisesti. Hän valitteli sitä, että kristillisten jakautuminen kahteen vaaliliittoon heikensi heidän voimiaan. Hän uskoi kuitenkin kristillismielisen kansan luokkaeroistaan huolimatta voivan yhtyä äänestämään liikkeen ehdokkaita, joille kristinuskon elinkysymykset – kirkon ja valtion suhde sekä koulujen uskonnonopetus – olivat etusijalla. [22]

Kaikesta päätellen kristillisen työväestön piirissä oli uskottu, että papiston ja muiden kristillisien piirien taholta tuleva aktiivinen tuki ja myötätunto sen pyrkimyksille merkitsisi myös poliittista yhdistymistä sen tunnusten taakse eduskuntavaaleissa. Papit taas eivät yleensä olleet ajatelleet näin; toimivathan monet heistä samanaikaisesti porvarillisten puolueiden piirissä. Kun kristillinen työväenliike pyrki työväenasian ajamisen ohella puolustamaan kirkon ja kristinuskon etua, sen taholla oli vaikea nähdä uuden vaaliliiton perustamista tarpeelliseksi. Kristillinen työväenliike katsoi ainakin Helsingissä jo edustavansa "kristikansaa". Kristillistä vaaliliittoa ajava papisto taas näytti pikemminkin edustavan yläluokkaa.

Nimimerkki K. T. palasi herättämäänsä kysymykseen vielä samana päivänä kuin Helsingin yksityinen pappeinkokous alkoi. Hänen mielestään Virkkunen oli ollut aivan liian optimistinen uskoessaan, ettei kristinuskon asema ollut vaarassa. Nimimerkkikirjoittaja arveli, että sosialistien ohella myös ruotsalainen ja nuorsuomalainen puolue lähettäisivät pelkkiä kristinuskon vihollisia eduskuntaan. Perustuslaillisten puolueiden aiemmatkin valtiopäiväedustajat pappeja ja muutamia muita lukuun ottamatta olivat hänen mukaansa asennoituneet kielteisesti kristinuskoon. K. T. lausui uskovansa, ettei nyt enää valittaisi perustuslaillisia pappeja eduskuntaan. Hän myönsi, että vanhasuomalainen puolue oli aina ollut suopea kristinuskolle, vaikkakin pakosta. Se oli nimittäin tarvinnut pappissäätyä. Nyt ei pappeja kuitenkaan enää tarvittu ja puolue saattoi siten asettaa ehdokkaita, joita

---

[22] *Tähti* 35/1.9. 1906, Mitä olisi krist. työväen vaarinotettava tuleviin eduskuntavaaleihin nähden?

kristitty ei hyvällä omallatunnolla voinut äänestää. Mihinkään valtiolliseen puolueeseen ei siis saanut luottaa.

Kirjoittajan mielestä kristikansan piti käydä vaaleissa yksimielisesti puolustamaan kristinuskon asemaa, samoin kuin sosialistit kielellisistä eroistaan huolimatta taistelivat yhdessä aatteensa toteuttamiseksi. Esim. Helsingissä tuli muodostaa vaaliliitto kristinuskon kannattajien kesken heidän kielellisistä ja valtiollisista eroistaan huolimatta. [23]

Nimimerkkikirjoittaja asennoitui varsin pessimistisesti kristinuskon tulevaan asemaan Suomessa. Hän näki ensimmäisten eduskuntavaalien pääkysymykseksi suhtautumisen kristinuskoon: toiset taistelivat sen puolesta, toiset sitä vastaan. Vastakkain olivat itsenäinen kristikansa ja valtapuolueet. Yhteisistä ehdokkaista hän ei enää puhunut. Kirjoittaja käsitti kristinuskon sosialismiin rinnastettavaksi ideologiaksi, jonka kannatus punnittiin vaaliuurnilla; punnuksina olivat tällöin ilmeisestikin kristilliselle vaaliliitolle annettavat äänet. Kristillisyyden valtiopäiväedustuksen sitominen papiston toimintaan ja ruotsalais-nuorsuomalaisen kirkonvastaisuuden korostaminen antavat aiheen olettaa, että nimimerkki K. T. oli perustuslaillinen pappi, joka suurlakon jälkeisen maailmankatsomuksellisen kuohunnan keskellä ei enää voinut katsoa olevansa oikeassa joukossa entisten taistelutovereidensa keskellä.

Helsingin yksityinen pappeinkokous. Helsingissä 4.–6. syyskuuta 1906 pidetty yksityinen pappeinkokous oli ensimmäinen laaja kirkollinen neuvonpito valtiopäiväuudistuksen vahvistamisen jälkeen. Jälkimmäistä toteutettaessa ei ollut katsottu sopivaksi eikä juridisesti välttämättömäksi kääntyä kirkolliskokouksen puoleen, mikä ei aikataulusyistäkään olisi ollut mahdollista. Kun Helsingin kokoukseen osallistui piispojen johdolla yli neljäsosa (28 %) Suomen koko papistosta [24], siitä muodostui eräänlainen epävirallinen kirkolliskokous, joka vastasi "kirkon äänen" esittämisestä muuttuneissa valtiollisissa, yhteiskunnallisissa ja kirkollisissa oloissa. [25] Valistuneita maallikko-

---

23 *Km* 101/4.9. 1906, Vieläkin tulevasta eduskuntavaalista.

24 *Helsingin yks. ppk. ptk. 1906,* 13–18 (242 pappia).

25 HYK JRK Erik Johansson J. R. Forsmanille 24.1. 1906; HYK JRK Konseptikirja Forsman Johanssonille 29.1. 1906; *Aaro Eerola* 1975, 41–44. Ks. myös K. A. Hildénin avaussanoja *Helsingin yks. ppk. ptk. 1906,* 19.

jakin oli valmisteluvaiheessa kaavailtu kokouksen osanottajiksi [26] tässä pyrkimyksessä kuitenkaan juuri onnistumatta. Erityisesti uskonnonvapauskysymyksessä pappeinkokous esiintyi kirkollisen uudistusmielisyyden suunnannäyttäjänä vaatiessaan Lauri Ingmanin alustuksen pohjalta täydellisen uskonnonvapauden toteuttamista ilman kirkon ja valtion eroa. [27]

Kahdelta taholta, ilmeisesti toisistaan riippumatta, oli vaadittu kirkollis-kristillisen puolueen perustamista koskevan kysymyksen käsittelemistä Helsingin pappeinkokouksessa. Pastori I. L. Roos oli esittänyt kysymyksen ottamista itse kokouksen ohjelmaan, kun taas Kotimaan nimimrkki K. T. oli ehdottanut kokouksen yhteyteen erillistä, myös maallikoille tarkoitettua tilaisuutta. Roosin esittämä kysymys oli Vöyrin kontrahtikokouksen hyväksymässä muodossa lähetetty pappeinkokouksen valmistelutoimikunnalle. Ajan puutteen vuoksi sitä ei kuitenkaan ollut voitu ottaa kokouksen ohjelmaan [28], johon ei sisältynyt muitakaan eduskuntavaaleihin suoranaisesti liittyviä kysymyksiä [29]. Pastori Roos kylläkin osallistui pappeinkokoukseen. [30]

Jos oletetaan, että nimimerkki K. T. oli pappi, joka osallistui tähän kokoukseen, ja kirjaimet olivat lyhennyksiä hänen etu- ja sukunimestään, ei osanottajaluettelo [31] tarjoa muita mahdollisuuksia nimimerkin haltijaksi kuin Perniön kirkkoherran Karl Trobergin. 55-vuotiaana kontrahtirovastina hän saattoi hyvinkin edustaa sitä vanhempaa papistoa, jota kristillinen työväestö jo heinäkuun lopulla oli moittinut kristillisen puolueen perustamisaikeista. [32] Trobergilla oli perustus-

---

26 HYK JRK Konseptikirja Forsman Johanssonille 29.1. 1906.

27 *Ingman* 1906, 321–333; *Murtorinne* 1967, 115–117; *Veikkola* 1969 a, 137s. Kokouksen yleisestä ilmapiiristä myös *Veikkola* 1980, 32.

28 *Helsingin yks. ppk. ptk. 1906*, 12.

29 *Ptk.*, 3–5.

30 *Ptk.*, 16.

31 *Ptk.*, 13–18.

32 Perniön kappalaisena toimi pastori Heikki Autero, joka oli osallistunut Helsingin kesäjuhlaan (*US* 175/1.8. 1906) ja joka valittiin kohta tämän jälkeen kristillisen työväenliiton puheenjohtajaksi. Jos vaaliliittohanke olisi ollut esillä Trobergin johtamassa Perniön – eikä esim. Turun – kontrahtikokouksessa, Autero olisi voinut välittää siitä tiedon Antti Kaarneelle. – Nimimerkin takana ei voinut olla esim. Maarian nuori pastori K. Z. Tallgren, joka oli vanhasuomalainen (VA SPA 21 vuosikert. 1907, Maaria; *UA* 47 A / 24.2. 1907).

Kirkkoherra Karl Troberg oli todennäköisesti Kotimaan nimimerkin K. T. takana. Museovirasto.

laillinen poliittinen tausta. [33] Uskonnollisesti hän kuului Evankeliumiyhdistyksestä loitonneen pappisryhmän johtaviin hahmoihin ja oli tullut tunnetuksi myös Hannulan herätyksen piirissä, [34] mikä kaikki sopisi hyvin yhteen kristillisen vaalitoiminnan myöhempien vaiheiden kanssa. Nimimerkin lopullinen identifioiminen ei ole kuitenkaan onnistunut.

Vaikka kristillisen vaaliliiton perustamishanke jäikin virallisen kokousohjelman ulkopuolelle, se otettiin esille epävirallisissa yhteyksissä. Kokousillallisilla nimittäin keskusteltiin kysymyksestä, "onko kansankirkon tarvis nykyisissä uusissa valtiollisissa oloissa jotakin toimia". Uutisen välittäneen Helsingin Sanomien mukaan kaikki olivat kuitenkin yksimielisiä siitä, ettei ollut muodostettava mitään kirkollisvaltiollista puoluetta. [35] Myös turkulaisen Tähti-lehden päätoimittaja pastori Uno Renvall kertoi lukijoilleen saman uutisen. Samalla hän kristillisen työväenliikkeen muiden edustajien tavoin ihmetteli uuden

---

[33] *Österbladh* 1933–1934 II, 456; *Murtorinne* 1964, 273. Troberg oli ollut pappissäädyssä vuoden 1900 valtiopäivillä: *Österbladh* 1933–1934 II, 374.

[34] *Lauri Koskenniemi* 1967, 266–272, 292; *Junkkaala* 1983.

[35] *HS* 206/6.9. 1906, Yksityinen pappeinkokous.

puolueen tarpeellisuutta, kun kristikansa saattoi toimia yhdessä kristillisen työväestön kanssa. [36]

Kristillistä puoluetta ei todennäköisesti kuitenkaan torjuttu täysin yksimielisesti. Niinpä kohta pappeinkokouksen jälkeen lähetettiin Kotimaan johtokunnan nimissä lehden yksityisille ystäville kannatusvetoomus, jossa kerrottiin mainitun kokouksen pitäneen välttämättömänä, "että lähestyväin tärkeäin vaalien ja valtiopäiväin aikana Suomen kristikansalla on oma vakituinen äänenkannattajansa". [37] Eduskuntavaalit, kristikansa ja Kotimaa yhdistettiin tässä kiertokirjeessä samantapaisesti kuin nimimerkki K. T:n aiemmassa vetoomuksessa.

Tilanteen epäselvyyttä kuvaa lisäksi se, että jopa Lauri Ingmanin kaltainen vanhasuomalainen pappispoliitikko näyttää kokouksen aikoihin osoittaneen jonkinlaista myötätuntoa kristillisiä valitsijayhdistyksiä kohtaan. [38] Myöhemmin hän Suntion palstalla Vartijassa tosin torjui kristillisen puoluehankkeen niin periaatteellisista kuin käytännöllisistäkin syistä. Samalla hän kuitenkin myönsi, että kristityn valitsijan oli vaikea äänestää minkään valitsijayhdistyksen listaa sellaisenaan, koska hän samalla tukisi vaaliliiton kaikkia ehdokkaita. Tämä taas harvoin sopi yhteen omantunnon vaatimusten kanssa. Suntio esitti ongelman ratkaisuksi sopivien nimien valikoimista eri valitsijayhdistysten listoilta. [39] Ingman pyrki näin turvaamaan kristillisen vaikutuksen eduskunnassa puoluelistoilla olevien ehdokkaiden avulla, mutta samalla hänen epäröivät pohdiskelunsa olivat osoituksena uuden vaalilain teknisestä vaikeaselkoisuudesta ja periaatteellisen problematiikan selkiintymättämyydestä. [40] Suntion antamat ohjeet mahdollistivat paitsi saman vaaliliiton myös eri puolueiden kristillisten ehdokkaiden samanaikaisen äänestämisen eivätkä siten todellis-

---

36 *Tähti* 36/8.9. 1906, Viikon varrelta.

37 Painettu kannatusvetoomus *Arvoisa "Kotimaan" ystävä* (20.9. 1906) sisältyy esim. J. R. Koskimiehen kokoelmaan (HYK, I Personalia lokakuu 1906). – Kotimaan johtokuntaan kuuluivat mm. Lauri Ingman ja Erkki Kaila. Todennäköistä on, että siteerattu formulointi oli peräisin Kotimaan taloudenhoitajan pastori Emil Murénin (*Ruuth* 1949, 21; *Murtorinne* 1980, 37, 43) kynästä. Kotimaa-kysymyksestä myös *Helsingin yks. ppk. ptk. 1906*, 135.

38 VA LI A 1 O. I. Colliander Lauri Ingmanille 20.12. 1906.

39 *Vartija* 1906, 302; *Välimäki* 1974, 6, 33.

40 Kolmen nimen listoihin liittyvät vaikeudet Ingman oli tuonut esille jo pappissäädyssä nimittämällä niitä arvaamattomiksi "vaaliautomaateiksi". Ks. s. 112 n. 10.

ten vaikutusmahdollisuuksien kannalta paljonkaan poikenneet nimimerkki K. T:n ensimmäisestä äänestysohjeesta.

Piispa J. R. Koskimies sitä vastoin oli pappeinkokouksen aikoihin täysin yksiselitteisillä linjoilla. Kun papiston "luokkaedustus" oli hänen mukaansa jo elänyt yli aikansa, oli entistä mahdottomampaa ajatellakaan "klerikaalista" valtiollista puoluetta. Piispa ei sanonut edes pitävänsä suotavana, että vanhasuomalainen puolue asettaisi monta pappia ehdokkaikseen. [41] Koskimies siis otaksui, että ehdotettu kristillinen vaaliliitto pyrki ottamaan haltuunsa pappissäädyn roolin kristillisyyden edustajana valtiopäivillä, mutta piti tätä vain yhteiskunnallisten etupyyteiden peittely-yrityksenä. Vanhasuomalaiset yleensäkin torjuivat eri yhteiskuntaryhmien intresseihin perustuvan puoluejaon pyrkiessään esiintymään "koko kansan puolueena". [42] Tältä pohjalta Oulun hiippakunnan piispan eduskuntaehdokkuuskin oli tuomittu raukeamaan. Koskimiehen tavoin ajatteli kristillisistä valitsijayhdistyksistä myös pappeinkokoukseen osallistunut piispa O. I. Colliander. [43]

Kristillisen vaaliliittohankkeen osaksi tulleesta torjunnasta huolimatta Helsingin yksityinen pappeinkokous omisti runsaasti huomiota ajankohtaisten poliittis-yhteiskunnallisten kysymysten pohdinnalle. Vaikka esityslistalla olikin vain papiston suhde työväenkysymykseen, tarjosivat siitä käytetyt puheenvuorot edustavan näytteen papiston yhteiskunnallisesta asennoitumisesta yleisemminkin. Työväenkysymyksestä avautui luonnollisesti näkökulma kristilliseen työväenliikkeeseen päin, mutta myös taustaa kristillisen vaaliliiton myöhemmille vaiheille.

Pappeinkokouksen osanottajat perehtyivät ensiksi työväenluokan aineelliseen ja henkiseen tilaan ulkomailla Erkki Kailan selostaessa kirjallisuuden pohjalta Saksan ja Norjan oloja. Edellisestä maasta hän esitteli mm. sikäläisen evankelis-sosiaalisen kongressin pääsihteerinä toimineen, mutta sittemmin sosiaalidemokraattiseen puolueeseen liittyneen papin Paul Göhren [44] kuvausta tehdastyökokemuk-

---

[41] HYK JRK Koskimiehen pvk. 11.9. 1906; *Aaro Eerola* 1975, 101.

[42] *Eskola* 1962, 433s, 439.

[43] VA LI A 1 Colliander Ingmanille 20.12. 1906.

[44] Göhrestä lähemmin *Neumann* 1963, 534s; *Schick* 1970, 82. Göhren toimintaa myötämielisesti esitellyt Kaila ei vielä tiennyt selostaa hänen kirkosta eroamistaan v. 1906, vaan mai-

sistaan. Saksalaisen työväestön yleisen materialistis-antikristillisen ajattelutavan vastapainoksi Kaila toi esille kirkon kannalta myönteisempiä esimerkkejä Norjasta lähinnä pastori Mikael Hertzbergin vastaavanlaiseen toimintaan [45] nojautuen. Suomalaisen sosialismin alustaja näki kristinuskon kanssa kilpailevaksi immanenttiseksi uskonnoksi. Huolimatta sen materialistisesta maailmankatsomuksesta Kaila sanoi asennoituvansa positiivisesti työväenliikkeen taloudellisiin vaatimuksiin sekä kehotti kuulijoitaan tutustumaan työväestön elinehtoihin ja työväenkysymystä koskevaan kirjallisuuteen. [46]

Vaikka Kaila saattoikin ulkomaisilla esimerkeillään epäsuorasti loihtia esiin kuvan tehtaaseen menevästä suomalaisesta papista, hänen lähestymistapansa oli ennemmin teoreettis-sosiaalipoliittinen kuin käytännön ohjeita antava.

Papiston suhteesta kotimaiseen työväenliikkeeseen alusti pastori Emil Murén, joka jo wrightiläisen työväenliikkeen ajoista lähtien oli pyrkinyt aktiivisesti toimimaan sosiaalisen kysymyksen ratkaisemiseksi. Samalla hän tosin ruotsinmielis-perustuslailliselle taustalleen uskollisena oli osoittautunut toisaalta vallitsevan sääty-yhteiskunnallisen järjestelmän puoltajaksi, toisaalta sosialismin ja kaiken puoluevallan vastustajaksi. [47] Jo vuoden 1902 synodaalikokoukseen Murén oli lähettänyt pohdittavaksi kysymyksen papin asennoitumisesta ajan sosiaalisiin pyrkimyksiin; kokouksen aika ei ollut kuitenkaan riittänyt asian käsittelyyn. [48] Vuonna 1906 hänen poliittinen harrastuksensa oli ulottunut Perustuslaillisen klubin piiristä kristillisen työväen-

---

nitsi hänen sosiaalidemokraattinakin säilyttäneen kristillisen vakaumuksensa. – Göhren varhaisempi poliittinen kääntyminen tuli samoin vuonna 1906 Suomessa tunnetuksi, kun sosiaalidemokraattien toimesta julkaistiin hänen perustelupuheensa kirjasena "Miten pappi kääntyi sosialidemokratiksi" (*Göhre* 1906). Tekijä ei esiintynyt esim. kirkon dogmeja vastaan, kuten *Larkio* väittää (1967, 37, 84). Göhre ei lähimmäisenrakkauden käskyyn liittyvää viittausta lukuun ottamatta puuttunut opilliseen puoleen eikä liioin arvostellut kirkkoa instituutiona, vaikka sanoikin ainiaaksi eronneensa papinvirasta (*Göhre* 1906, 5).

45 Kailan esittelemä Hertzbergin kirjanen ilmestyi seuraavana vuonna suomeksi pastori Toimi Waltarin kääntämänä (*Hertzberg* 1907). Kaila teki Göhren ja Hertzbergin kirjoista myöhemmin selkoa myös teologian ylioppilaille (HYK Yo.yhd. 1, Ba:19 TYT:n ptk. 14.10. 1908 § 4).

46 *Kaila* 1906 e, 263–276; *Helsingin yks. ppk. ptk. 1906,* 113.

47 Ks. s. 53 s.

48 *Porvoon hpk. ppk. ptk. 1902,* VI, 7.

Pastori Emil Murén, yksi tämän tutkimuksen keskeisistä hahmoista. Museovirasto.

liiton perustavaan kokoukseen. [49]

Murén lausui toivovansa, ettei Suomen papisto asettuisi jarruttamaan työväenliikkeen voimistunutta toimintaa, vaan kannattaisi sitä yksimielisesti. Pappien tuli asettua "edistysmiesten" eturiviin ja ohjata työväenliikettä oikeaan kristilliseen suuntaan ynnä lainkuuliaisuuteen. Heidän piti olla "kansan miehiä", köyhälistön parhaita ystäviä. Kirkkoa uhkasi alustajan mukaan perikato, ellei papisto tuntenut kristillis-yhteiskunnallista vastuutaan. Tilaisuuden hänen suosittelemaansa toimintaan tarjosivat kristilliset työväenyhdistykset, joissa oli paljon kehitettävää ja ohjattavaa. Loppuvuoden – siis noin neljän kuukauden – aikana oli saatava vähintään yksi kristillinen työväenyhdistys jokaiseen seurakuntaan. Erityisessä ponnessaan Murén vielä korosti, että pappien velvollisuutena oli vaikuttaa kristillisten työväenyhdistysten perustamiseen, vaikkakaan he eivät saaneet loukata niiden itsehallintoa. [50]

Vaikka Murén näin pyrki liittymään ajan "edistyksellisiin" vir-

---

[49] Ks. s. 140, 154. – Murén kuului myös Kotimaa-lehden perustajiin (*Ruuth* 1949, 16, 18, 21; *Murtorinne* 1980, 22–24).

[50] *Helsingin yks. ppk. ptk. 1906*, 114–116.

tauksiin ja nimenomaisesti torjui holhoavan asennoitumisen ja ulkoisiin auktoriteetteihin turvautumisen [51], olivat eräät patriarkallissääty-yhteiskunnalliset piirteet säilyneet hänen ajattelutavassaan suurlakon jälkeenkin. Olisihan Suomen seurakuntapapiston rooli muodostunut varsin keskeiseksi kristillisiä työväenyhdistyksiä hänen ohjeittensa mukaan perustettaessa ja ohjattaessa. Kirkon ja työväenliikkeen välien tuhoisa kärjistyminen oli Murénin mukaan vältettävissä vain siinä tapauksessa, että papisto tajusi historiallisen tehtävänsä.

Murénin alustus sai sitä seuranneessa vilkkaassa keskustelussa jossakin määrin ristiriitaisen vastaanoton pappeinkokouksen taholta. Alustajan myötätuntoista kantaa kristillis-sosiaaliseen liikkeeseen asettui varauksettomimmin puolustamaan kristillisen työväenliiton puheenjohtaja pastori Heikki Autero. [52] Perustuslaillisina tunnetuista papeista alustajan veli, kirkkoherra A. W. Murén [53] ja nuorsuomalainen pastori F. V. Hannus [54] puolustivat papin oikeutta hankkiutua johtavaan asemaan kristillisissä työväenyhdistyksissä. [55] Evankeliumiyhdistyksestä Hannulan herätyksen piiriin siirtyneeseen ryhmään kuuluva kirkkoherra Nathanael Borg [56] taas muuten myötämielisessä puheenvuorossaan valitteli Tähti-lehden joskus lietsomaa "luokkavihaa". [57] Näissä perustuslaillisten pappien puheenvuoroissa tuli jälleen ilmi kristillisen työväenliikkeen kirkollis-uskonnollisen roolin korostaminen yhteiskunnallis-ammatillisten tehtävien kustannuksella. Tässä suhteessa muodosti edelleenkin poikkeuksen pastori Uno Wegelius, joka arvosteli epäsuorasti alustajan lähtökohtia. Hänen mukaansa kristillisiä työväenyhdistyksiä oli perustettu viimeisenä hätäkeinona sosiaalidemokraattien vastustamiseksi. Niiden tuli kuitenkin toimia käsi kädessä sosiaalidemokratian kanssa; poikkeuksena vain sen uskontopykälä. [58]

---

[51] *Helsingin yks. ppk. ptk. 1906*, 114.

[52] *Ptk.*, 116s, 124.

[53] Puoluekannasta ks. esim. s. 96 n. 27.

[54] Ks. s. 132 n. 26.

[55] *Helsingin yks. ppk. ptk. 1906*, 123s.

[56] *Lauri Koskenniemi* 1967, 291; *Junkkaala* 1983. Nathanael Borgin perustuslaillisuudesta ÅAB GGR Borg G. G. Rosenqvistille 14.11. 1905. Hän oli sitä paitsi päässyt perustuslaillisten listalta vuoden 1903 kirkolliskokoukseen.

[57] *Helsingin yks. ppk. ptk. 1906*, 117s, 124.

[58] *Helsingin yks. ppk. ptk. 1906*, 120s. Wegelius oli esittänyt samanlaisen viittauksen Erfurtin ohjelmaan jo vuoden 1906 alkupuolella Oulun kristillisen työväenyhdistyksen perusta-

Wegeliuksen radikaaleihin näkemyksiin yhtyivät eräät vanhasuomalaiset papit. Niinpä pastori K. R. Kares ilmaisi olevansa valmis hyväksymään sosialismin yhteiskuntaihanteen. Erfurtin ohjelmassakaan hän ei nähnyt olevan mitään, mitä kristinuskon kannalta voitiin vastustaa. Arvionsa taustaksi hän vanhasuomalaiseen tapaan muistutti papiston aiemmasta liittoutumisesta suomalaisen yläluokan kanssa, jonka edustama materialismi oli ollut vielä räikeämpää kuin nyt sosialistien. [59] Myös kirkkoherra K. V. Hurmerinta myötäili vanhasuomalaisen puolueen yhteiskunnallista radikalismia vaatiessaan, että papiston oli ruvettava suosiollisesti edistämään "sosialismin ihanteellisia pyrintöjä" ja vastustamaan kapitalismia. Hän torjui samalla perustuslaillisen alustajan ohjeet kristillisten työväenyhdistysten perustamiseksi, koska papisto niiden mukaan toimimalla menettäisi täydellisesti sosialistien kannatuksen. [60]

Kirkon yhteiskunnallisissa liittolaissuhteissa näytti edellä mainittujen lausuntojen valossa olevan tapahtumassa niin huomattava muutos, että muuan kokoukseen osallistunut ja puoluepolitiikasta ilmeisesti syrjässä pysynyt pappi katsoi aiheelliseksi varoittaa sosialistien kannattamisesta; samalla kirkko hänen mukaansa nimittäin menettäisi sille tarpeellisen manttaalinomistajien kannatuksen. [61]

Murénin alustukseen kohdistettiin kritiikkiä erityisesti kristillisten työväenyhdistysten perustamiseen velvoittavan ponnen osalta. Edellä mainittujen Kareksen ja Hurmerinnan lisäksi useat muut vanhasuomalaiset papit katsoivat papiston johtavan aseman sopimattomaksi kristillisen työväenliikkeen yhteiskunnallis-ammatillisen funktion kannalta (pastori G. A. Taube, Erkki Kaila, Arthur Hjelt, asessori I. M. Tallgren). [62] Vanhasuomalaisuuteen liittyi eräillä papeilla vielä teologis-uskonnollisia perusteluja. Niinpä Savonlinnan tuomiokapitulin notaari R. F. Sarlin (Saraste), joka piispansa tavoin

---

misen yhteydessä: s. 133 n. 29. – Saksalaisen Erfurtin ohjelman suhteesta Sdp:n Forssan ohjelmaan esim. *Borg* 1964, 63–67.

59 *Helsingin yks. ppk. ptk. 1906*, 122.

60 *Helsingin yks. ppk. ptk. 1906*, 122s.

61 *Helsingin yks. ppk. ptk. 1906*, 123 (pastori Aleksanteri Saarinen). Kun kurjuuden syy Saarisen mukaan ei ollut yhteiskunnallisissa oloissa, vaan kurjissa itsessään, heidän puutteellisessa säästämistaidossaan, *Larkio* on tulkinnut hänen käsityksensä työväenkysymyksestä "myönteiseksi": sosialismi oli yhteiskunnallisen hädän seurausta (1967, 193).

62 *Helsingin yks. ppk. ptk. 1906*, 117, 119s, 125.

edusti beckiläistä kantaa, lausui ihmettelynsä sen johdosta, että papistolle tahdottiin panna uusia poliittisia velvollisuuksia entisten ollessa juuri päättymässä. [63] Evankelinen pastori Juho Koskinen taas arvosteli uskonnollisesti samanmielisen Murénin esityksiä korostamalla, ettei papille kuulunut yhteiskunnallisen agitaattorin vaan evankeliumin julistajan virka. [64]

Arvostelijoihin liittyi myös kaksi nuorsuomalaista kirkonmiestä, joista J. A. Maunu paheksui alustajan epämääräistä *kansa*-sanan käyttöä – luottamusta ei ollut haettava "kansalta" vaan "valistuneilta, tunnollisilta ihmisiltä" [65] – ja kirkkoherra Viktor Salminen varoitteli kristillisten työväenyhdistysten keinotekoisesta synnyttämisestä. [66] Poliittisesti sitoutumaton pastori Arthur Malin taas toi varoittavana esimerkkinä esille Saksan evankelis-sosiaalisen liikkeen johtomiehiin kuuluneen Friedrich Naumannin, joka hänen käsityksensä mukaan oli hylännyt kristilliset ihanteensa ja päätynyt puhtaaksi sosiaalidemokraatiksi. [67]

Kun pappeinkokous ei hyväksynyt yhtään Murénin esittämää pontta [68], se selvästi torjui papiston johtavan roolin kristillisessä työväenliikkeessä. Samalla päätös merkitsi kuitenkin myös sitä, että kirkon kanta ajankohtaiseen sosiaaliseen kysymykseen jäi määrittelemättä. Tämä tehtävä uskottiin epävirallisesti kokouksen puheenjohtajana toimineelle piispa Råberghille. [69]

Ajatus kristillisen vaaliliiton perustamisesta oli näennäisen yksimielisesti torjuttu Helsingin yksityisessä pappeinkokouksessa. Samalla kristillinen työväenliike oli saanut papiston taholta osakseen erias-

---

63 *Helsingin yks. ppk. ptk. 1906,* 121s.

64 *Ptk.*, 11. Koskisen evankelisuudesta *Lauri Koskenniemi* 1967, 291.

65 *Ptk.*, 118s, 125.

66 *Ptk.*, 120.

67 *Ptk.*, 119; *Immonen* 1965, 119. – Malin oli tehnyt tämän johtopäätöksen tavattuaan Naumannin edellisenä keväänä Berliinissä. Aiemmin hän oli ihaillen seurannut tämän toimintaa (*Malin* 1908, 6–8). Naumannista lähemmin *Loew* 1963, 916s. Hän päätyi poliittisesti lähinnä vasemmistoliberaaliksi. Malinin puolueettomasta asenteesta myös *Ruuth* 1949, 12–14; *Murtorinne* 1980, 19s, 25.

68 *Ptk.*, 125.

69 *Ptk.*, 143. Pappeinkokouksen puheenvuoroista ks. myös *Murtorinteen* (1964, 321s) analyysia ja *Larkion* (1967, 192–194) selostusta. Puoluepoliittisien yhteyksien huomioon ottaminen on pakottanut tarkistamaan kuvaa erityisesti Emil Murénin alustuksesta avautuvasta yhteiskuntanäkemyksestä.

teista myötätuntoa ja kannatusta. Sen näkökulmasta vaara näytti siis olevan ohi. Papit näyttivät luopuneen kristittyjen yhteisrintaman hajottamisesta.

Emil Murén kristillisen vaalitoiminnan herättelijänä. Emil Murén oli Helsingin pappeinkokouksessa sanonut eroavansa kaikista muista puheenvuoron käyttäjistä siinä, että hän kehotti papistoa toimimaan toisten pyytäessä vain perehtymään asioihin. [70] Jo kahden viikon kuluttua hän ryhtyikin Kotimaassa herättelemään kristillistä vaalitoimintaa samassa hengessä kuin nimimerkki K. T. Kristittyjen opilliset erot ja sekaantuminen puoluetaisteluihin näyttivät Murénin mielestä vaikeuttavan heidän valtiollista yhteistoimintaansa. Hän piti sitä kuitenkin jossakin määrin mahdollisena, mikäli he alistuisivat noudattamaan Kristuksen antamaa esimerkkiä. Kuten Kristus ja hänen opetuslapsensa eivät olleet osallistuneet aikansa "puolue-elämään", tuli kristittyjen pysyä erossa valtiollisista puolueista. Heidän tuli kuitenkin vaikuttaa eduskunnan kokoonpanoon, ei puolueiden orjina vaan noudattaen omaa kristillistä ohjelmaansa. Vaikka he eivät saisikaan ehdokkaitaan eduskuntaan, niin he eivät silti olisi edistämässä epäkristillisten valtaa. Kristittyjen yhteistoiminnan tuli Murénin mukaan rajoittua siihen, että sanomalehdissä ilmoitettiin sopivista ehdokkaista. "Puolueiden kätyrien" vastakohdaksi hän asetti jalot itsenäiset luonteet, jotka edustivat lainmukaisen oikeuden, jumalallisen totuuden ja kristillisen siveyden periaatteita. [71]

Murénin kirjoitus heijasteli uskonnollisesti värittynyttä kyllästymistä ajan puoluetaisteluihin, joilta hänkään perustuslaillisten oikeistosiipeen kuuluvana ei ollut välttynyt. Oikeudellis-moraalisten näkökohtien painottaminen reaalipoliittisten kustannuksella liittyi saumattomasti perustuslailliseen ajattelutapaan [72]. Yksityisen ihmisen luonne oli valtiollisessa toiminnassa tärkeämpi kuin hänen puoluekantansa. Kristillismielisille tarkoitettu yhteistoimintaohje oli tässä vaiheessa vielä epämääräinen eikä sisältänyt viittauksia valitsijayhdistysten perustamiseen.

Juuri Murénin kirjoituksen laatimisen aikoihin viimeiset sääty-

---

[70] *Helsingin yks. ppk. ptk. 1906,* 123.

[71] *Km* 108/20.9. 1906, Kristillismielisten valtiollisesta yhteistoiminnasta (E. M:n).

[72] *Hyvämäki* 1960 a, 77.

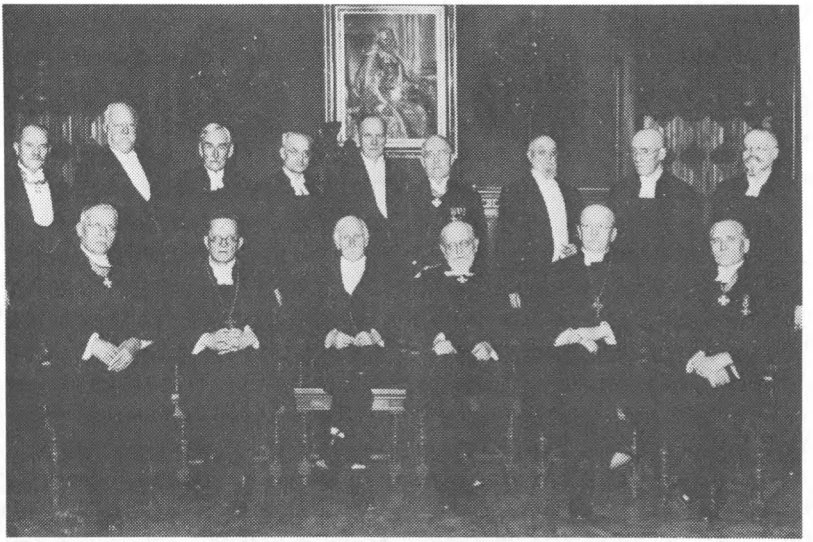

Pappissäädyn 25-vuotismuistojuhla. Säätyvaltiopäivien toiminnan päättyessä syyskuussa 1906 pappissäädyn molemmat poliittiset ryhmät viettivät erojaistilaisuutta vain omassa keskuudessaan. Yhteisen kokoontumisen aika tuli vasta 25 vuoden kuluttua, joulukuussa 1931. Tällöin Suomen Kirkkohistoriallinen Seura järjesti pappissäädyn muistojuhlan Säätytalolla. Kutsutuista säädyn entisistä jäsenistä pääsi paikalle 14, joista useimmat olivat olleet viimeisillä säätyvaltiopäivillä. Maallikkoedustajia oli neljä, kaikki koulunopettajien valitsemia (Ernst Bonsdorff, Onni Hallsten, E. N. Setälä ja Knut Svanljung). Istumassa vas.: J. A. Maunu, J. R. Koskimies, Ernst Bonsdorff, H. E. Wegelius, Lauri Ingman ja I. A. Björklund. Seisomassa vas.: pappissäädyn sihteeri Wilhelm Blåfield, Knut Svanljung, S. W. Roos, T. N. von Pfaler, E. N. Setälä, K. I. Nordlund, Onni Hallsten, Jooseppi Simelius ja J. A. Mannermaa. Museovirasto.

valtiopäivät olivat päättämässä työnsä, mikä virallisesti tapahtui 18. syyskuuta 1906. Tätä ennen valtiollinen toiminta oli ollut kiihkeimmillään. Sen lisäksi, että ns. virkamiesasia oli uudestaan kärjistänyt perustuslaillisen hallituskokoomuksen ja vanhasuomalaisen opposition välejä, valtiopäivillä oli esiintynyt myös perustuslaillisten sisäisiä erimielisyyksiä. Nämä perustuivat ruotsalaisten tukemien oikeistonuorsuomalaisten ja vasemmistonuorsuomalaisten väliseen vastakohtaisuu-

teen. [73] Erimielisyyksien yksi heijastuma oli epäilemättä ajatus kristillismielisten omasta vaalitoiminnasta. Valtiopäiväpuolueiden välit olivat pappissäädyssäkin niin kireät, etteivät sen perustuslailliset ja vanhasuomalaiset jäsenet voineet viettää edes yhteistä erojaistilaisuutta vuosisataisen instituution vaipuessa historian helmaan. [74] Säätyvaltiopäivät päättyivät vihlovaan epäsointuun. [75]

Turun yksityinen pappeinkokous. Kirkon piirissä koettu kyllästyminen ajan puoluetaisteluihin tuli näkyviin myös lokakuun alussa 1906 pidetyssä Turun yksityisessä pappeinkokouksessa, joka aloitti ns. hengellisten pappeinkokousten sarjan. [76] Niinpä lääninrovasti Waldemar Bergroth, joka evankelisena pappina oli mukana Hannulan herätyksessä [77], näki puoluekiihkon levittävän kirousta papiston ylle. Hänen mielestään sielunpaimenen ei sopinut ajaa puolueasioita, vaikka jokaisella tulikin olla selvä kanta niin valtiollisissa kuin uskonnollisissakin kysymyksissä. Myös kunnalliset tehtävät ja maanviljelys olivat hänen mukaansa haittaamassa monen papin varsinaista työtä. [78] Bergrothin esille nostamaan asiaan puuttui kokouksessa myös herännäisjohtaja Wilh. Malmivaara:

> Minä luulen, että suurimpia esteitä, ettemme ole mitä tulisi olla, on puoluemieli. [79]

Näissä puheenvuoroissa ja siinä, että kokouksessa paneuduttiin yksinomaan hengellisiin asioihin [80], näkyi suurlakon jälkeisen evankelioivan herätyksen [81] vaikutusta. Tällaisena Turun kokous muodosti varsin selvän vastakohdan kuukautta aiemmin pidetylle Helsingin kokoukselle, jonka esityslistalla oli ollut lähinnä ulkoisia reformikysymyksiä. Niinpä juuri Malmivaara vertaillessaan molempia kokouksia keskenään saikin aiheen todeta viimeksi mainitusta, ettei sen

---

[73] *Teljo* 1949, 116–123, 128; *Seitkari* 1964, 387; *Einar W. Juva* 1967, 72–74.
[74] *Österbladh* 1933–1934 II, 529, 578.
[75] *Teljo* 1949, 128.
[76] *Veikkola* 1980, 24, 30s.
[77] *Lauri Koskenniemi* 1967, 291; *Junkkaala* 1983.
[78] *Turun yks. ppk. ptk. 1906,* 49s.
[79] *Turun yks. ppk. ptk.* 1906, 54.
[80] Ks. myös pastori K. E. Kilpeläisen avaussanoja *Turun yks. ppk. ptk. 1906,* 4.
[81] Tästä Veikkola *1980,* 22–24.

tarjoama anti työväenkysymyksineen ym. harrastuksineen riittänyt ravitsemaan kristityn sydäntä. [82] Yhteiskunnallinen ja kirkollinen reformitoiminta oli Malmivaaran mielestä siis vaarassa syrjäyttää persoonallisen uskonnollisen uudistumisen. Samalla edellä mainituissa yhteyksissä korostuneesti esille noussut pyrkimys "sydänten uudistukseen" ja halu vetäytyä maallisen elämänpiirin tehtävistä liittyi saumattomasti 1800-luvun herätysliikkeiden pietistiseen perintöön.

Teologian ylioppilaat. Ajankohtainen kysymys kristityn suhteesta puolueisiin nousi syyslukukauden alettua esille teologian ylioppilaidenkin taholla. Eräs kysymyksestä alustanut piti niitä hyvinä ja tarpeellisina, mutta mainitsi samalla esimerkkejä puoluevihasta. Hänen mielestään "kansan tahto" ei aina ollut sopusoinnussa Jumalan tahdon kanssa. Kristityt saattoivat alustajan mukaan vapautua tämän maailman puoluekiihkosta vain, jos he tahtoivat kuulua yksin "Natsarealaisen puolueeseen". [83] Puolue-käsitettä käytettiin siis varsin vapaasti, niin kuin Murénin maininta Kristuksen ajan "puolue-elämästä" myös oli osoittanut.

Kristillinen työväenliike aloitteentekijänä. Emil Murén osallistui Helsingin pappeinkokouksen jälkeen varsin innokkaasti paikallisen kristillisen työväenyhdistyksen toimintaan. [84] Pöytäkirjojen valitettavasti puuttuessa [85] on vaikea määritellä hänen osuuttaan siihen, että Helsingin kristillinen työväenyhdistys lokakuun alussa lähti tavallaan johtamaan kristillistä vaalitoimintaa. Se päätti nimittäin kutsua kaikki Uudenmaan kristillismieliset kansalaiset yhteiseen kokoukseen. Samalla se kehotti kristillisiä työväenyhdistyksiä ja muita asianharrastajia järjestämään kuntakohtaisia kokouksia, joissa pohdittaisiin kristillismielisten vaaliohjelmaa ja valittaisiin edustajat koko vaalipiirin käsittävään kokoukseen. Yhdistys valitsi myös valmistelutoimikunnan, jonka jäsenet edustivat yksinomaan työväestöä. [86]

Vaalitoimikunta suunnitteli kokouksen pitämistä Helsingissä mar-

---

[82] *HK* 1906, 117s, Turun Pappeinkokous; *Hannu Pietilä* 1953, 111, 114s.

[83] HYK Yo.yhd. 1, Ba:18 TYT:n ptk. 26.9. 1906 § 9 (ylioppilas J. A. Forsblom).

[84] *Km* 104/11.9. 1906, 110/25.9. 1906, 113/2.10. 1906 ja 119/16.10. 1906, Työmaalta.

[85] Helsingin kristillisen työväenyhdistyksen ensimmäinen käytettävissä oleva pöytäkirja on aloitettu 25.3. 1907 eli runsas viikko ensimmäisien eduskuntavaalien jälkeen. Helsingin kristillisen työväenyhdistyksen arkisto.

[86] *Km* 116/9.10. 1906, Työmaalta; *US* 232/7.10. 1906, Uutisia Helsingistä.

raskuun loppupuolella. Samalla se päätti lähettää kutsukirjeet seurakuntien papeille ja muille tunnetuille kristillismielisille. Kirjeessä todettiin, että kristillisyyden ulkopuolella oleva osa kansasta toimi vilkkaasti luodakseen "uuden Suomen" mielensä mukaiseksi. Samalla kysyttiin, sulautuivatko kristitytkin "noiden maailmallisten harrastusten, puolueaatteiden ja puoluepyyteiden kuohuaviin pyörteisiin" vai halusivatko he vaikuttaa tulevan eduskunnan kokoonpanoon. Kutsukirjeen lähettänyt yhdistys ilmaisi huolestumisensa erityisesti uskonnonopetuksen kohtalosta. [87]

Kutsukirje oli ilmeisesti lähtöisin yhdistyksen puheenjohtajan toimittaja Eero Järvisen kynästä, samoin kuin vaalisuunnitelmiin liittyvä kirjoituskin, joka ilmestyi yhdistyksen äänenkannattajassa Veljeydessä. [88] Tämän kirjoituksen mukaan kristillismielisten, jotka edustivat kaikkia kansan- ja yhteiskuntaluokkia, puolueita ja säätyjä, tuli esiintyä yhtenä ja yksimielisenä joukkona. He eivät voineet myöskään nähdä työväenasiaa vain yhden kansanluokan etujen ajamiseksi, kirjoittaja uskoi. Hän kehotti kristittyjä kaikkialla perustamaan omia valitsijayhdistyksiä ja vaaliliittoja. Vaikka he eivät onnistuisikaan saamaan omia ehdokkaitaan valtiopäiville, he kuitenkin täyttäisivät velvollisuutensa kristittyinä ja kansalaisina ja välttäisivät siten omantunnon syytökset. [89]

Näin aloite kristillisen vaalitoiminnan käynnistämisestä näytti siirtyvän "vanhemmilta papeilta" kristilliselle työväenliikkeelle, joka kuitenkin halusi turvautua papiston apuun kristillismielisten kokoamisessa tunnustensa taakse. Helsingin kristillinen työväenyhdistys ja sen johtaja Eero Järvinen olivat aatteellisesti nimimerkki K. T:n ja Emil Murénin linjoilla, jos edellisen käsitys kristillisen työväestön luokkatietoisesta eduntavoittelusta jätetään ottamatta huomioon. Järvinen ei ymmärtänyt kristillistä työväenliikettä puolueeksi. Siksi hän saattoi vetää jyrkän rajan "maailmallisiin" puoluepyyteisiin samaan tapaan kuin vuoden 1906 alussa Kotimaahan kirjoittaessaan (s. 119s). Hänestä oli itsestään selvää, että kristillisyyden asettami-

---

[87] *Km* 121/20.10. 1906, Työmaalta; *US* 242/19.10. 1906, Uutisia Helsingistä.

[88] Näin voidaan päätellä vertaamalla kyseisten tekstien sisältöä ja tyyliä muihin Järvisen laatimiin kirjoituksiin (s. 119s, 138 n. 45 ja 190s). Marraskuun lopulla ilmestynyt Veljeyden kirjoitus oli todennäköisesti laadittu kuukautta aiemmin; kirjoitus ei nimittäin lehden näytenumeron lopulta ilmestyessä ollut enää ajankohtainen.

[89] *Veljeys* Näytenumero 24.11. 1906, Kristityn velvollisuus eduskuntavaaleihin nähden.

nen puoluenäkökohtien edelle johtaisi kristittyjen yhteisrintaman muodostamiseen eduskuntavaaleja varten.

Helsinkiläisten aloite sai Tähti-lehden ilmaisemaan kannatuksensa asialle. Todennäköisesti Uno Renvallin laatimassa pääkirjoituksessa, joka siis heijasteli kristillisen työväenliikkeen pappissiiven näkemyksiä, muistutettiin siitä, että kristillisen kansanosan etujen valvominen valtiopäivillä oli siirtymässä pappis- ja talonpoikaissäädyiltä kristillismielisten harteille. Valtapuolueet eivät tunteneet tätä velvollisuudekseen, lehti väitti. [90]

Turussa ilmestyvä vanhasuomalainen Uusi Aura -lehti pyrki heti kumoamaan Tähden esittämät näkemykset. Vanhasuomalaisten tulevista ehdokkaista kaikki katsoivat velvollisuudekseen edustaa kristillistä maailmankatsomusta, lehti huomautti. Samalla se varoitti kristillismielisiä voimien tuhlauksesta. Heidän oli Uuden Auran mukaan edullisinta yhtyä joko itseään lähinnä olevan puolueen vaaliliittoon tai vaikuttaa muiden puolueiden ehdokasasetteluun. [91] Lehti kehotti kristittyjä siis tukemaan vanhasuomalaisia, mutta piti muitakin puolueita heille mahdollisina. Kysymys oli puoluejärjestelmän perusteista.

Tähti puolestaan myönsi, että vanhasuomalaiset ainoana puolueena eivät olleet ottaneet ohjelmaansa kristinuskoa ja luterilaista kirkkoa vastaan tähdättyjä pykäliä. Puolueella samoin kuin muillakin valtapuolueilla oli kuitenkin eri perusta kuin kristillisillä. Vanhasuomalaisille uskonnolliset kysymykset olivat sivuseikkoja, kristillisille sen sijaan pääasia. [92] Näin Tähti torjui valtapuolueiden houkutukset.

Vapaakirkolliset. Eduskuntavaaleihin valmistautuvien kristillisten piirien joukko laajeni entisestään, kun niitä koskeva kysymys otettiin syyskuun lopulla käsiteltäväksi vapaakirkollisen herätyksen työelimen Vapaan lähetyksen komiteassa. Tämä päätti kuitenkin olla ryhtymättä mihinkään suoranaisiin vaalitoimiin. Kaksi komitean jäsentä ilmaisi samalla eriävän mielipiteensä sen johdosta, että komitea yleensä oli ottanut tällaisen valtiollisen kysymyksen esityslistalleen. [93] Tä-

---

[90] *Tähti* 42/20.10. 1906, Kristillismieliset ja tulevat eduskuntavaalit.

[91] *UA* 243/21.10. 1906, Muut lehdet.

[92] *Tähti* 43/27.10. 1906, Kristillismielisten osanotto tuleviin eduskuntavaaleihin.

[93] Suomen vapaakirkon arkisto Cl:4. Vapaan lähetyksen komitean kok. ptk. 28.–29.9. 1906 § 12. – Tässä tutkimuksessa ei voida puuttua vapaakirkollisten vaaleihin liittyvän kiinnostuksen yksityiskohtiin.

män näkemyksen taustalla oli ilmeisesti pyrkimys pitää Jumalan valtakunnan ja "maailman" asiat erossa toisistaan.

NNKY-liike johtamaan toimintaa. Myös kristillinen naisliike vedettiin mukaan yleisen ja yhtäläisen äänioikeuden toteutumista koskevaan pohdintaan. Kuopiossa elokuussa 1906 pidetty yleinen naiskokous oli kehottanut kaikkia naisyhdistyksiä, mm. nuorten naisten kristillisiä yhdistyksiä, yhteisvoimin selvittämään äänioikeuden merkitystä. [94] Asiaa käsitellyt Helsingin NNKY:n jäsenkokous torjui kuitenkin esitetyn yhteistoiminnan, koska se ei tapahtunut kristillisellä pohjalla ja saattoi siten johtaa yhdistyksen "tuntemattomille vaaroille alttiiksi", esim. sekaantumaan valtiollisiin kiistoihin. Sitä vastoin NNKY järjesti jäsenkokouksen päätösten mukaisesti lokakuun lopussa kaksi omaa esitelmätilaisuutta, joissa äänioikeuskysymysten asiantuntijana esiintyi Lauri Ingman. [95]

Myös Helsingin ruotsinkielinen NNKY (KFUK) torjui yhteistyön muiden yhdistysten kanssa, mutta kutsui eduskunnanuudistuskomitean puheenjohtajana toimineen ja pappissäädyn maallikkoedustajiin kuuluneen professori Robert Hermansonin pitämään lokakuun alussa kolme vaaliesitelmää. [96] Kristillisen naisliikkeen piirissä äänioikeusharrastus levisi maaseutuyhdistyksiinkin. [97]

Esitelmänsä periaatteellisessa osassa Hermanson ensiksi esitti varoituksen kristinuskon ja politiikan "sekoittamisesta". Raamattuun ei saanut vedota omien itsekkäiden aikomusten tueksi eikä se sisältänyt poliittisia teorioitakaan. Valtiollinen toiminta oli inhimilliseen järjes-

---

[94] *HS* 197 B / 26.8. 1906 ja *Koti ja yhteiskunta* 9/15.9. 1906, Naiset toimintaan!

[95] Suomen NNKY:n liiton arkisto, Helsingin NNKY:n johtok. ptk. 3.9. 1906 § 2, 18.9. 1906 § 5, 16.10. 1906 § 5; Toimivien jäsenten kok. ptk. 11.9. 1906 § 1, 15.10. 1906 § 7. *US* 251/ 30.10.1906, Uutisia Helsingistä. – Vaikka yhdistys etukäteen päättikin painattaa Ingmanin pitämät esitelmät ja levittää niitä myös maaseutuyhdistyksiin, ei päätös näytä toteutuneen. Lauri Ingman piti samoihin aikoihin esitelmän vaalilaista myös Helsingin NMKY:n järjestämässä tilaisuudessa. *Kuukauslehti* 1906, 163.

[96] Suomen NNKY:n liiton arkisto. KFUK, Protokollbok för bestyrelsemöten 17.9. 1906 § 4, 1.10. 1906 § 3 ja 15.10. 1906 § 2. – Esitelmänpitäjän valintaan sisältyi tiettyä paradoksaalisuutta: Hermanson oli komiteansa ainoana jäsenenä vastustanut naisten vaalikelpoisuuden ohella heidän äänioikeuttaankin (*Seitkari* 1958, 82s; *Rajainen* 1959, 12). – Helsinkiläisten NNKY-yhdistysten kielellisestä jakautumisesta *Klemets* 1982, 212–220.

[97] Ainakin Kuopiossa päätettiin pitää esitelmiä. Kuopion NNKY:n arkisto. Johtok. ptk. 12.9. 1906 § 2.

tykseen kuuluvana merkittävää, mutta politiikka ei saanut peittää näkyvistä elämän korkeampaa, jumalallista päämäärää. Puuttuessaan toiseksi puoluelaitoksen olemukseen Hermanson piti yhteiskunnallisia erimielisyyksiä ihmisten puutteellisen käsityskyvyn ja käsiteltävien kysymysten monimutkaisuuden vuoksi ymmärrettävinä ja luonnollisina. Samalla oli kuitenkin varottava, ettei puoluemieli päässyt hallitsemaan ihmisiä, hän lisäsi ja viittasi eräisiin Uuden testamentin kohtiin. [98] Hermanson asennoitui politiikkaan varsin myönteisesti, vaikkakin kaiken inhimillisen rajallisuuden myöntäen.

Ruotsinkielisen yhdistyksen järjestämien esitelmätilaisuuksien jälkeen, mutta ennen Lauri Ingmanin esiintymistä suomenkielisille naisille NNKY:n piirissä ryhdyttiin käytännössä johtamaan kristillistä vaalitoimintaa ja temmattiin näin aloite kristillisen työväenliikkeen käsistä. Lokakuun 25. päivänä 1906 järjestettiin nimittäin NNKY:n huoneistossa kristittyjen vaalikokous. Tilaisuudessa, johon oli saapunut enimmäkseen naisia, piti alustuksen Suomen NNKY:n pääsihteeri Marta Renvall. Kirkon erottaminen valtiosta ja uskonnonopetuksen poistaminen kouluista tulivat hänen mukaansa olemaan kaksi tärkeää uudessa eduskunnassa käsiteltävää kysymystä, joita ratkaisemaan kristityt eivät saaneet päästää "maailmaa". Alustaja mainitsi näiden asioiden yhteydessä varoittavana esimerkkinä Ranskassa v. 1905 toteutetut muutokset. Muitten puolueitten kristillismielisiä ei kristitty Renvallinkaan mielestä voinut äänestää. Hänen olikin äänestettävä "puhtaalla listalla". Sitä varten oli perustettava kaksi valitsijayhdistystä, jotka liittyivät vaaliliitoksi, valittava keskustoimikunta Helsinkiin maaseudun valitsijayhdistyksiä auttamaan sekä koottava vaalirahasto. Alustusta seuranneessa keskustelussa ehdotettiin seitsemän eri ryhmiä edustavan valitsijayhdistyksen perustamista Uudenmaan läänin vaalipiiriin, mikä tuli myös kokouksen päätökseksi. [99] Renvallin ehdotus oli ilmeisesti tarkoittanut vain kielellisellä pohjalla tapahtuvaa jakautumista.

Kokouksessa asetettuun vaalitoimikuntaan tulivat kuulumaan rouva Louise af Forselles, rouva Anna Hermanson – professori Robert Hermansonin puoliso – , Marta Renvall, Emil Murén ja insinööri

---

[98] *Hermanson* 1906, 33–39. Raamatunkohdat olivat 1 Kor. 11:19 ja Jaak. 3: 14–16.

[99] *Km* 124/27.10. 1906, Työmaalta; *Tähti* 44/3.11. 1906; *Kotia kohti* 11/1906, Nouskaamme valvomaan Jumalan valtakunnan asiaa maassamme!

Emil Saraoja. [100] Heistä kolme ensimmäistä edustivat asemansa puolesta, vaikkakaan eivät virallisesti NNKY-liikettä ja uskonnollisesti anglosaksisperäistä allianssikristillisyyttä. [101] Saraoja taas oli vapaakirkollisten johtomiehiä. [102] Jälkimmäistä lukuun ottamatta vaalitoimikunta koostui lähinnä ruotsinmielisistä piireistä. [103] Vaikka toimikuntaan ei tullutkaan kristillisen työväenliikkeen edustusta, pidettiin kokouksessa sen osallistumista yhteiskristilliseen vaalitoimintaan kuitenkin todennäköisenä. [104]

Myöhemmin Marta Renvall selvitteli tarkemmin kristittyjen vaalikokouksen valmisteluja ja kulkua. Kokoukseen oli lähetetty kutsut 300 "johtavalle" kristillismieliselle henkilölle, jotka edustivat eri uskonnollisia ja valtiollisia suuntia. Näistä puolet oli tullut paikalle. Poisjääneistä suurin osa oli Renvallin mukaan ollut vanhasuomalaisia. Paikalla olleet vanhasuomalaiset taas olivat vastustaneet "kristittyjen yhteenliittymisaatetta". Samoin vanhasuomalaiset olivat kieltäytyneet vaalitoimikunnan jäsenyydestä. [105] Renvall ilmeisesti kuitenkin hieman suurenteli vanhasuomalaisten aktiivista kielteistä panosta kokouksessa. [106]

---

100 *Km* 124/27.10. 1906.

101 Renvall oli valtakunnallisen liiton pääsihteeri, af Forselles sen ja Helsingin ruotsinkielisen NNKY:n puheenjohtaja (hänestä *Gulin* 1946, 144–148; *Murtorinne* 1967, 131), Hermanson jälkimmäisen varapuheenjohtaja (*KFUK 1906,* 3; *KFUK i Helsingfors 1906,* 2; *Marja-Tuulikki Siljander* 1976, 50, 56). NNKY-liikkeen uskonnollisesta taustasta *Marja-Tuulikki Siljander* 1976, 32s, 206s; *Heikkilä* 1979, 254.

102 Hän oli Vapaan lähetyksen komitean puheenjohtaja: *Vapaan Lähetyksen kok. ptk. 1906* § 8–9.

103 Saraoja oli suomalaistanut aiemman Saxbäck-nimensä. Poliittisesti hän edusti nuorsuomalaista suuntausta (*HS* 209 B / 11.9. 1907, Yleisöltä).

104 Kokouksessa pidettiin tarpeellisena, että kristillismielisten vaaliliittoon kuuluisi seitsemän valitsijayhdistystä. Kun Emil Murén myöhemmin (*Km* 132/15.11. 1906) esitteli juuri tämän määrän eri piirien kaavailemia valitsijayhdistyksiä, mukana oli myös kristillinen työväenyhdistys.

105 *Km* 140/4.12. 1906, Yleisöltä. Nimimerkki J. S:n mukaan kokouksessa ehdotettiin vaalitoimikuntaan kahta vanhasuomalaista. *Km* 143/11.12. 1906, Onko eri valtiollisiin puolueisiin kuuluvien kristittyjen.

106 Renvall vastasi vanhasuomalaiseen polemiikkiin, kun taas aiemmissa, ei-poleemisissa kirjoituksissa ei ollut mainittu mitään hankkeen vastustamisesta itse kokouksessa.

c. "Puhtaalla listalla" vai puolueessa?

Ideologinen vaihtoehto "valtapuolueille". Kun kristillinen vaalitoiminta oli jo muutamia kuukausia ilmassa leijuneiden suunnitelmien jälkeen käynnistynyt lokakuun lopulla 1906, siihen liittyvät periaatteelliset pohdiskelut ja käytännön toimenpiteet olivat laajasti esillä Kotimaan marras-joulukuun numeroissa. Kaikkein ahkerimmin asiaa pyrki viemään eteenpäin vaalitoimikunnan jäsen Emil Murén. [1] Hänestä tulikin kristillisen vaalitoiminnan pääideologi ja organisaattori. Hänen kirjoituksensa tarkensivat nimimerkki K. T:n, Eero Järvisen sekä sisarusten Uno ja Marta Renvallin [2] näkemyksistä avautunutta kuvaa kristillismielisten ideologisesta vaihtoehdosta.

Kristillismieliset olivat halunneet nousta torjumaan sosialistien ja porvarillisten radikaalien esittämiä vaatimuksia kirkon ja valtion erottamisesta sekä koulujen uskonnonopetuksen poistamisesta. Eduskuntavaaleissa he näkivät siten ensisijaiseksi tehtäväkseen luterilaisen kansankirkon ja uskonnonopetuksen aseman turvaamisen eli yhteiskunnan säilyttämisen kristinuskon pohjalla. [3] Kristillisen kansanosan tuli vastedes edustaa kristillisyyttä valtiopäivillä, koska papiston edustusvelvollisuus oli eduskuntareformin myötä siirtynyt seurakunnan jäsenille. [4] Toisaalta Murén piti välttämättömänä pappien asettumista kristillisen vaalitoiminnan johtoon. Jos he näin käyttivät asemansa suomia vaikutusmahdollisuuksia, kristilliseltä totuudelta ei hänen mukaansa tullut puuttumaan kansan kannatusta [5] – toisin sa-

---

1 *Km* 125/30.10. 1906, Vaaliehdokkaitten asettamisesta valtiopäiville; 126/1.11. 1906, Jokaisen kristillismielisen oikeus ja velvollisuus on ottaa osaa valtiopäivä-edustajien valitsemiseen; 129/8.11. 1906, Sopiiko kristillismielisten yhdistyä vaaliliitoksi; 131/13.11. 1906, Kristillisten edustajista valtiopäivillä; 132/15.11. 1906, Helsingin kristillismielisten valmistavia toimenpiteitä osaaottamiseksi valtiopäivävaaleissa; 136/24.11. 1906, Suomen lakiasäätävässä eduskunnassa ei saa kristillisyyden asiaa jättää tuuliajolle; 137/27.11. 1906, "Evankelisluterilaiset" -nimisten valitsijayhdistysten valtiopäiväehdokkaita.

2 *Paunu* 1952, 103. Helsingin Sanomien entinen päätoimittaja Heikki Renvall, joka edusti yhteistyötä ruotsalaisten kanssa puolustavaa oikeistonuorsuomalaisuutta, oli heidän veljensä.

3 *Km* 132/1906 (Murén); 130/10.11. 1906. Papeille ja kristillismielisille yhteinen, tärkeä kysymys (J. B-g = Johannes Borg); *Kotia kohti* 11/1906, Nouskaamme valvomaan Jumalan valtakunnan asiaa maassamme!; *Km* 31/13.3. 1907, Kristitty ja valtiopäivät = *Mot hemmet* 3/1907, Den kristna och folkrepresentationen (M. Renvall).

4 *Km* 129 ja 131/1906 (Murén).

5 *Km* 136/1906 (Murén). Myös kirkkoherra Johannes Borg vetosi pappeihin: *Km* 130/1906.

noen kristillinen vaalitoiminta menestyi.

Se että kristityt heräsivät käsittämään velvollisuutensa kirkkoa ja yhteiskuntaa kohtaan, ei Murénin ja Marta Renvallin mielestä merkinnyt puolueen perustamista eikä politikoimista, vaan Kristuksen tunnustamista, työtä Jumalan valtakunnan menestymiseksi. [6] Tämän tehtävän laiminlyöminen taas oli rikos kirkkoa, kristillisyyttä ja koko Suomen kansaa vastaan. Kristillisyyden asiaa ei saanut eduskunnassa jättää tuuliajolle. [7]

Kristittyjen tuli siis toimia itsenäisesti ja perustaa omia valitsijayhdistyksiä ja vaaliliittoja. [8] Murén perusteli kantaansa mm. eräällä Jesajan kirjan kohdalla. [9] Hän tosin tunnusti, että puolueetkin saattoivat tarkoittaa kirkon ja koulun parasta. Ne panivat kuitenkin pääpainon muiden, sinänsä tärkeiden yhteiskunnallisten kysymysten ajamiseen. [10] Kristillisillä valitsijayhdistyksillä oli eri perusta. Vaikka kristityt saattoivat kuulua eri "maallisiin puolueisiin", heidän piti kristillismielisen vaalitoiminnan ideologian mukaan nähdä ne kristillisyyden asian rinnalla toisarvoisina eli olla kannattamatta niitä vaaleissa. Erityisesti Marta Renvall veti jyrkkää rajaa "maailmallisiin" puolueisiin päin. Uskovien kansanedustajien tuli hänen mielestään seistä Jumalan valtakunnan puolella maailmaa vastaan, esiintyipä "maailma" sitten vanhasuomalaisuuden, nuorsuomalaisuuden, ruotsalaisuuden tai sosialismin puvussa. [11]

Erityisesti viimeisten säätyvaltiopäivien loppuajalle tunnusomainen puolueiden keskinäinen ja sisäinen taistelu oli kirkon- ja uskonnonvastaisten hyökkäysten ohella omiaan kannustamaan kristittyjä itsenäiseen, "puolueettomaan" vaalitoimintaan. Kun esim. Nousiaisten kirkkoherra Johannes Borg näki vihan ja eripuraisuuden tulen lietsomisen sekä veljesvihan siemenien kylvämisen kantaneen katkeria he-

---

6 *Km* 125, 129 ja 137/1906 (Murén); *Kotia kohti* 11/1906 ja *Km* 135/22.11. 1906, Työmaalta, Kristillismielisten valitsijayhdistykset (M. Renvall).

7 *Km* 131 ja 136/1906 (Murén).

8 *Km* 131/1906.

9 Jes. 8: 12–13. Murén vastasi nimimerkki Maapapille, joka oli mainittuun raamatunkohtaan vedoten torjunut kristillisen vaaliliiton (*Km* 126/1.11. 1906, Maalaiskirjeitä II). Murénin mukaan profeetta varoitti kristillismielisiä liitosta vieraitten kanssa, mutta kehotti heitä pysymään keskenään liittoutuneina: *Km* 129/1906.

10 *Km* 131 ja 132/1906 (Murén)

11 *Kotia kohti* 11/1906 ja *Km* 140/4.12. 1906, Yleisöltä (M. Renvall).

delmiä [12], kristillismieliset halusivat ottaa rauhan rakentamisen riitaisten veljien välille tärkeäksi tehtäväkseen. Se oli uskontopoliittisten vaatimusten ohella heidän toinen pääteemansa. Emil Murénin mukaan heidän tuli nousta sammuttamaan puoluehengen hävittävää tulta edustamalla puolueettoman oikeuden ja kristillisen rakkauden aatteita. [13]

Kristillinen vaaliliitto pyrki muutenkin kuin kristinuskolle rakentuvan perustansa ja puoluehenkeä vastustavan asenteensa puolesta selvästi erottumaan olemassa olevista "valtapuolueista", jotka se näki varsin kielteisessä valossa. Erilainen asennoitumistapa ilmeni erityisesti ohjelmakysymyksissä, joihin silloiset puolueet paneutuivat tarmokkaasti, ja ehdokkaille asetetuissa pätevyysvaatimuksissa. Emil Murén asetti kansanvaltaisuuden ja puoluevaltaisuuden jyrkästi vastakkain. Edellisellä hän ymmärsi sitä, että "kansalaisten oma itsenäinen ajatus ja tahto" pääsi esille eduskunnassa. Tämän periaatteen toteutumisen esti hänen mielestään äänestäjien kytkeminen yksinvaltaisiin puoluelistoihin ja kansanedustajien sitominen pikkutarkkoihin puolueohjelmiin. Valtapuolueet rajoittivat siten sekä äänestäjien että kansanedustajien harkinta- ja toimintavapautta eikä uusikaan eduskunta Murénin mukaan edustanut kansan todellista mieltä ja tahtoa. Kristillinen vaalitoiminta sen sijaan koitui todelliselle kansanvaltaisuudelle eduksi vapauttaessaan yksityisiä kansalaisia valtapuolueiden pakkovallasta, vaikka se samalla hajottikin näitä. Seikkaperäisen yhteiskunnallisen ohjelman sijasta kristillisille riittivät Murénin mukaan tunnuslauseet *oikeutta kaikille* ja *veljellistä rakkautta kansalaisten kesken.* [14]

Kun valtapuolueet julkaisivat ohjelmiaan, kristillismielisten oli Emil Murénin mielestä pakko "julkaista" ehdokkaitaan kansan vapaasti arvosteltaviksi. [15] Heitä valittaessa oli Murénin mukaan käytettävä tärkeysjärjestyksessä seuraavia kriteerejä: 1) kristillismielisyys, 2) kyky ja kunto sekä 3) opillinen tai puoluepoliittinen eroavuus. [16] Eduskunnassa säädettävien lakien tuli olla jumalallisen

---

12 *Km* 130/10.11. 1906.

13 *Km* 136/1906 (Murén) ja 31/1907 (Renvall).

14 *Km* 136 ja 137/1906.

15 *Km* 137/1906.

16 *Km* 125/1906.

järjestyksen mukaisia. Siksi tehtävään kelpasivat vain hurskaat, viisaat ja tunnolliset ihmiset, eivät sen sijaan "puoluemiehet". [17] Murén edusti näin puhtaaksiviljeltyä kristillis-eettistä individualismia.

Kristillinen vaalitoiminta oli saamassa yhteiskristillisen allianssiliikkeen luonteen. Sitä johti sekä aatteellisesti että käytännössä evankeliseen liikkeeseen kuuluva pappi, joka näki kristittyjen opilliset erot ainakin valtiollisessa elämässä toisarvoisiksi. Puoluepoliittista eroavuutta aiheuttavista tekijöistä taas erityisesti kielikysymys oli sivuseikka [18], kuten jo nimimerkki K. T. oli todennut.

Yksityiskohtaisimman ehdotuksen kristillismielisten ohjelmaksi teki Johannes Borg. Se käsitti kaikkiaan kuusi kohtaa: uskonnonopetuksen ja kansankirkon aseman säilyttämisen, kieltolain säätämisen, kielikysymyksen ratkaisemisen [19], laillisuuden ja oikeusjärjestyksen noudattamisen sekä eräiden yhteiskunnallisten uudistusten aikaansaamisen. [20] Nousiaisten kirkkoherra välitti kristillisiä valitsijayhdistyksiä kannattaessaan samalla yhteyksiä Turun seudun evankeliseen pappisryhmään. [21]

Kristillismieliset asennoituivat kielteisesti valtapuolueisiin myös varoittaessaan ihmisiä äänestämästä niiden kristillisiä ehdokkaita. He näkivät yhden valitsijayhdistyksen ehdokkaiden äänestämisen merkitsevän koko vaaliliiton kaikkien ehdokkaiden pyrkimysten tukemista. Ellei ollut mahdollista äänestää kristillistä valitsijayhdistystä, piti erään Kotimaan nimimerkkikirjoittajan mukaan äänestää "tyhjällä sijalla" eli kirjoittaa itse vaalilippuun kolmen ehdokkaan – vaaliliittoihin kuuluvan tai kuulumattoman – nimet. Tällöin kristitty ei kirjoittajan mielestä joutunut tekemään pahaa, vaikka hänen äänensä ei vaikuttanutkaan vaalin tulokseen. [22] Silloinkin kun omia listoja oli käytettävissä, kristillisen vaalitoiminnan puolustajat pitivät hyvällä omal-

---

17 *Km* 126/1906.

18 *Km* 135/1906 (M. Renvall).

19 "Siten, että suomenkieli saa luonnollisen ja kansamme enemmistön kielenä sille tulevan aseman, sortamatta kuitenkaan vähemmistön kieltä."

20 *Km* 130/1906.

21 Johannes Borgin uskonnollisesta kannasta *Lauri Koskenniemi* 1967, 271, 291; *Junkkaala* 1983.

22 *Kotia kohti* 11/1906; *Km* 31/1907 = *Mot hemmet* 3/1907 (M. Renvall); *Km* 138/29.11. 1906, 139/1.12. 1906, 143/11.12. 1906 ja 31/13.3. 1907 (J. S.). – Äänestysmenettelystä myös *Tarkiainen* 1971, 164s.

latunnolla äänestämistä tärkeämpänä kuin kannatettujen ehdokkaiden menestymistä. [23] Toisaalta kuitenkin koko kristillisyyden asian nähtiin seisovan tai kaatuvan kristillismielisten itsenäisen toiminnan kannatuksen mukaisesti.

Kristillismieliset asettivat vaalitoiminnassaan siten vastakkain Jumalan valtakunnan ja maailman, kristillisen mielen ja puoluehengen, kansanvaltaisuuden ja puoluevaltaisuuden, itsenäisten kristittyjen ehdokkaiden vapauden ja puolueohjelmien orjuuttavan pakon, eettisen ja reaalipoliittisen asennoitumisen. Jälkimmäinen vastakkainasettelu heijasteli samalla sortovuosilta periytynyttä perustuslaillisen ja myöntyvyysmielisen ajattelutavan eroavuutta; kävihän "oikeuden postulaatti" perustuslaillisen ideologian mukaan reaalipoliittisten laskelmien edellä [24]. Kristillinen vaalitoiminta voidaankin nähdä yhtenä vanhan perustuslaillisen suunnan hajoamisilmiönä.

Pekka Ahon osuus. Kristillismielisten aaterakennelmaan tarjosi kirjoituksillaan aineksia myös Kotimaan päätoimittaja Pekka Aho, vaikkakaan hän ei ollut vaalihankkeiden isä. [25] Hänen kannanottonsa olivat ehdottomampia kuin kenenkään muun. Lisäsihän hänen edustamansa vapaakirkollis-allianssikristillinen näkemys vain sitä epäluuloa "maailmaa" kohtaan, jota herätysliikkeiden piirissä jo vanhastaan tunnettiin.

Aho katsoi politiikan ja puolueiden kuuluvan kokonaisuudessaan Jumalan vastustajan valtapiiriin. Siksi kristityt eivät saaneet olla missään tekemisissä puolueiden kanssa; puoluemieli oli syntiä. Jyrkiltäkään näyttävät puolue-erot eivät Kotimaan päätoimittajan mielestä olleet todellisia, koska perustuslaillisia, vanhasuomalaisia ja sosialisteja yhdisti sama "maailmallinen" henki. Maailman ruhtinaan "pääkortteerista" lähtivät langat kaikkiin puolueisiin, ja hän yllytti niitä keskinäiseen vihaan. Vaaleihin osallistuminen "liitossa oman puolueen kanssa" merkitsi liittoa maailman kanssa. Myös kristillismielisten vaaliliiton tuli muistaa pysyä puolueettomana. "Valtiollisiin hommiin" ei Ahon mukaan sopinut ylen paljon innostua, koska kristitty

---

[23] *Km* 95/1906 (K. T.); *Veljeys* Näytenumero 24.11. 1906 [Eero Järvinen] ja *Km* 108/1906 (Murén).

[24] *Hyvämäki* 1960 a, 77. Ks. myös esim. *Taipale* 1980, 97.

[25] *Ruuth* (1949, 76) korostaa liikaa Ahon osuutta kristillismielisten vaalitoimissa esittäessään suunnitelman hänen ajatuksenaan. Vrt. myös *Murtorinne* 1980, 64.

ei ollut maailman vaan taivaan kansalainen. Aho valitteli sitä, että työ Jumalan valtakunnan hyväksi oli jäänyt poliittis-yhteiskunnallisten harrastusten varjoon:

> Näinä surullisina vuosina on Suomen kansa varmaankin ollut valtiollisin kansa! [26]

Kuten jo Kotimaan ensimmäisissä numeroissa (s. 119) Aho näki valtiollisen toiminnan eri muodot demonisessa valossa. Tämä kielteinen asenne perustui jyrkkään herätyskristilliseen Jumalan valtakunnan ja maailman vastakkainasetteluun.

Wilh. Malmivaaran käsitys puolue-elämän luonteesta. Kristillisen vaalitoiminnan kannattajien poliittinen tausta ei rajoittunut entisiin perustuslaillisiin piireihin, joita Emil Murén ja Pekka Aho näkyvimmin edustivat. Samanlaista ajattelutapaa oli nimittäin havaittavissa myös vanhasuomalaisena tunnetulla Wilh. Malmivaaralla, jota jo herättäjäjuhlien epäviralliset neuvonpidot ja Turun yksityisen pappeinkokouksen lausunnot olivat olleet loitontamassa puoluepoliittisista sidonnaisuuksista.

Malmivaara lainasi toimittamaansa Hengelliseen kuukauslehteen Kotimaasta Pekka Ahon edellä selostetun pääkirjoitussarjan. [27] Lisäksi hän kirjoitti itse lehteensä laajan artikkelin puolue-elämän vaaroista täysin samassa hengessä kuin Aho. Hänkin "demonisoi" puoluetoiminnan puhumalla "puolue-perkeleestä", joka uhkasi tukahduttaa omantunnon äänen. Malmivaara muistutti, ettei omatunto vaatinut ihmistä puoluekurin ja -käskyjen, vaan Jumalan kurin ja käskyjen alle. Se osoitti, ettei kristityn paikka ollut puolueiden kokouksissa, joissa harrastettiin lähes yksinomaan ajallisia asioita. Mitä enemmän ihmisen sydän täyttyi vanhasuomalaisuudella tai perustuslaillisuudella, työnantajien tai työväen harrastuksilla, sitä enemmän sieltä työntyivät pois hengellisen elämän harrastukset.

Myös lähestyvissä eduskuntavaaleissa Malmivaara kehotti tinkimättä kuuntelemaan omaatuntoa. Se osoitti henkilöt, joita tuli äänestää. Jos jokin puolue otti heidät listalleen, se oli hyvä asia; ellei, täy-

---

[26] *Km* 128/6.11. 1906 ja 129/8.11. 1906, Kristityn suhde puolueisiin I–III (pk.); 134/20.11. 1906, "Kristityn suhde puolueisiin", Vastaus; 140/4.12. 1906, Hiukan puolueista (pk.); *Ruuth* 1949, 74. Ahon perustelunaan käyttämä raamatunkohta oli Fil. 3:20.

[27] *HK* 1906, 128–134.

tyi sittenkin äänestää heitä. Jos oli muita samanmielisiä, sopi perustaa valitsijayhdistys; ellei, täytyi äänestää yksin. Äänet eivät Malmivaaran mielestä tällöinkään menneet hukkaan, "sillä olen totellut omaatuntoani, ja Jumala pitää huolen lopusta". Ellei hän taivuttanut muita äänestämään samalla tavalla, ei häntä vastaan sopinut ruveta riitelemään. Ei myöskään tarvittu vaaliagitaatiota eikä edustajan vapautta sitovia puolueohjelmia. Äänet tuli nimittäin antaa ihmisorjuudesta vapaille itsenäisille miehille. Jos vaalien vuoksi oli pakko muodostaa jokin ryhmä, kristityn täytyi liittoutua sellaisten ihmisten kanssa, joille Jumala ja hänen vanhurskautensa oli tärkein asia. Malmivaara tosin myönsi, ettei ollut tästä "ihan uudesta ja kokemattomasta" asiasta vielä päässyt täyteen selvyyteen. Siitä hän kuitenkin sanoi olevansa varma, että Herran täytyi määrätä sekä puolueohjelma että ehdokaslista. [28]

Suomalaisen pietismin pohjalta oli siis mahdollista päätyä samanlaisiin politiikkaa koskeviin johtopäätöksiin kuin anglosaksisen herätyskristillisyyden vaikutteista käsin. Käsitys Jumalan valtakunnan ja maailman perustavanlaatuisesta vastakkaisuudesta oli yhteinen. Ahon tavoin Malmivaara sanoutui irti entisestä puoluepoliittisesta leimastaan. Hänenkin mielestään tärkeintä oli kristillis-eettinen asennoituminen, uskonratkaisu, kuuliaisuus omantunnon äänelle. Antaessaan uudessa tilanteessa äänestysohjeita Malmivaara pysyi uskollisena ihmisen nöyrää alistumista korostaville perinteisille näkemyksilleen. Reaalipoliittiset laskelmoinnit merkitsivät Jumalan kaikkivaltiuden epäilemistä ja irtautumista pietistisen uskovan passiivisesta roolista hänelle perimmiltään vieraalla yhteiskunnallisen elämän alueella. Herännäisjohtaja oli käymässä vaaleihin yksinomaan uskonnollisena

---

[28] *M[almivaara]* 1906, 113–117. Ks. myös *Valojärvi* 1976, 70–74; *Taipale* 1980, 119s. – Malmivaara oli osallistunut ainakin kesäkuussa 1905 pidettyyn vanhasuomalaisten puoluekokoukseen. VA SPA 23 [Lapualta] K. N. Rantakarille 13.6. 1905. – Samat teemat kuin Hengellisen kuukauslehden kirjoituksessa esiintyivät myös Malmivaaran samoihin aikoihin sijoittuvassa seurapuheessa, jossa heränneiden äänestyskysymykset nousivat esille. Valtiomuotojen kehitystä hän hahmotteli linjalla Jumalan valta – kuningasvalta – kansanvalta – perkeleen valta. *Malmivaara* 1930, 88–91. Tämä seurapuhe on pidetty ilmeisesti Lapualla 13.12. 1906 ("täällä on valtiollinen puoluekokous"; ks. HYK JRK Koskimiehen pvk. 4.12., 12.–13.12. 1906; SKS:n kirjallisuusarkisto Hilda Käkikosken kok., Käkikoski Alexandra Gripenbergille 19.12. 1906). Toinen vaalien alla pidetty seurapuhe (1930, 50–53) saattaa olla hieman myöhemmiltä vuosilta.

henkilönä, mikä koski myös hänen samanaikaisesti tiedossa ollutta ehdokkuuttaan [29].

Kristillisen vaalitoiminnan vanhasuomalaiset vastustajat. Emil Murénin johtamaa kristillismielisten vaalitoimintaa ja Pekka Ahon viitoittamaa Kotimaan yhteiskunnallisesti eristäytyvää linjaa nousi vastustamaan huomattava joukko vanhasuomalaisia kirkonmiehiä. Nämä olivat yleensä ottaneet innokkaasti osaa puolueensa toimintaan suurlakon jälkeen ja edustivat myös toimintansa uskonnollisten perustelujen osalta erilaisia lähtökohtia.

Ensimmäisinä riensivät Murénille vastaamaan helsinkiläiset pastorit Uno Paunu ja Yrjö Loimaranta. Edellinen korosti, ettei vanhasuomalaisen kristityn tarvinnut erota puolueestaan perustaakseen kristillisiä vaaliliittoja. Puolueelle oli nimittäin äskeisessä puoluekokouksessa hyväksytty kirkollinen ohjelma [30], johon kristitty saattoi täydellisesti yhtyä. Vanhasuomalainen kristitty ei sitä paitsi voinut kannattaa kristillistä vaaliliittoa, koska sen ehdokkailla oli toinen valtiollinen näkemys. Paunun mielestä tällaisen vaaliliiton merkitys oli lisäksi hyödyn kannalta vähäinen. Sen sijaan hän suositteli vanhasuomalaisten kristittyjen valitsijayhdistyksien perustamista puolueen kaikkien vaaliliittojen yhteyteen. [31] Vieläpä nuorsuomalaisten ja ruotsinmielistenkin kristittyjen oli parasta toistaiseksi luopua uusista vaaliliitoista ja vaikuttaa puolueidensa ohjelmaan ja ehdokasasetteluun. Täten pystyttiin Paunun mielestä parhaiten vastustamaan kristinuskolle ja kirkolle vihamielisiä puolueita. Vasta jos suuret puolueet eivät suostuneet kristittyjen esityksiin, voitiin harkita kristillisen puolueen perustamista. [32]

Paunu nosti siis esille paitsi kirkollisen myös valtiollisen ohjelman

---

[29] Piispa Koskimiehen mukaan heränneet aikoivat asettaa Malmivaaran edustajaehdokkaakseen. HYK JRK Koskimiehen pvk. 20.10. 1906.

[30] Vanhasuomalaisten puoluekokous oli pidetty 22.–24.10. 1906. Sen hyväksymästä kirkollisesta ohjelmasta tuonnempana luvussa III 2 c.

[31] Nimimerkki P-u:n identifioiminen Paunuksi varmistuu, kun hänet myöhemmin valittiin tällaisen valitsijayhdistyksen asiamieheksi. Sen listalla oli ensimmäisellä sijalla Paunun esimies, lähetysjohtaja Jooseppi Mustakallio. Näin Paunun tekemä ehdotus oli Uudenmaan läänin vaalipiirin osalta toteutunut. *US* 35/10.2. 1907, Suomalaisen puolueen.

[32] *Km* 127/3.11. 1906, Onko perustettava kristillismielisten vaaliliittoja. Ks. myös Paunun samoihin aikoihin esittämää Kotimaan toimituspolitiikan kritiikkiä: *Ruuth* 1949, 87; *Murtorinne* 1980, 29.

tärkeyden sekä reaalipoliittiset hyöty- ja vaikuttamisnäkökohdat.

Loimaranta pyrki pappissäädystä ottamallaan tuoreella esimerkillä torjumaan väitteet valtapuolueiden epäkristillisyydestä. Pappissääty oli nimittäin valtiopäivillä edustanut kristillistä kantaa, mutta ei ollut kuitenkaan muodostanut kristillismielistä puoluetta. Sen työskentelyä olivat päinvastoin leimanneet mitä jyrkimmät valtiolliset erimielisyydet. Miten nyt samat pappissäädyn edustajat ja heidän valitsijansa voisivat nousta entisten puolueittensa yläpuolelle ja muuttua perustuslaillisista tai vanhasuomalaisista erityisesti kristillismielisiksi, Loimaranta kysyi. Täten kukaan edellisiin pappissäädyn vaaleihin osallistunut pappi ei hänen mukaansa voinut lukeutua kristillismielisiin. Loimarantakin kehotti kristittyjä toimimaan liitossa oman puolueensa kanssa. Kristityn tuli menetellä valtiollisissa asioissa viisaasti voidakseen olla "maan suolana" ja hyödyttääkseen kristillisyyden asiaa "tositeossa" eikä vain "epäselvissä haaveiluissa". [33]

Eduskunnanuudistus ei Loimarannan mielestä ollut voinut muuttaa puoluemuodostuksen routavuosien aikaisia perusteita eikä tässä suhteessa suurlakon jälkeenkin väkevästi leimautuneen papiston poliittista kantaa. Pappissäädyssä juuri käydyn kiihkeän taistelun piti osoittaa, että kristitynkin oli lupa sitoutua poliittisesti eikä ollut olemassa aiemmat rajalinjat ylittävää "kristillistä puolueettomuutta". Viisaudesta ja hyödystä puhuminen ei luonnollisesti olisi sopinut perustuslaillisen ideologian omaksuneelle papille.

Vanhasuomalaisista teologeista tohtori Erkki Kaila käytti Kotimaan pääkirjoituspalstalla laajimman puheenvuoron kristityn suhteesta puolueisiin. Kirjoittaja ilmaisi varauksetta ymmärtävänsä puolueiden muodostumisen, mikä ei hänen mukaansa johtunut ilkeydestä, vaan eri kansanryhmien erilaisista eduista ja harrastuksista. Puolueviha ja -kiihotus taas oli suuri paha, joka kuului kaiken ajallisen epätäydellisyyteen. Missä täytyi taistella suuria väärinkäytöksiä vastaan, siinä ei katkeruutta voitu välttää. Puolue-elämä oli "nuoren, uhkuvan elämän taistelua vanhoja, jäykistyneitä muotoja vastaan". Siihen liittyi kyllä paljon inhimillistä heikkoutta. Mutta itselleen kasaamiensa "syntien" painosta vallassa oleva puolue tavallisesti kukistui, ja vastapuolue nousi valtaan. Kailan mielestä tällainen parlamentarismin mu-

---

[33] *Km* 127/3.11. 1906, Miten tulee kristityn ottaa osaa tuleviin edusmiesvaaleihin (Y. L.).

kainen vuorottelu oli ollut Englannin valtioelämän kehitykselle erittäin edullinen.

Jos kristitty tahtoi olla toimiva jäsen yhteiskunnassa, hän ei voinut välttää puolue-elämää. Helpompaa, mutta ei oikeampaa oli tosin pysyä syrjässäkatsojana. Kristityn täytyi nimittäin omantuntonsa velvoittamana osallistua yhteiskunnallisen oikeudenmukaisuuden puolesta käytävään taisteluun. Voidakseen toimia "maan suolana" hän ei voinut välttää yhteistoimintaa "heräämättömien maailman lasten" kanssa. [34]

Kristillinen vaaliliitto ei Kailan mielestä ollut tarpeellinen, niin kauan kuin valtapuolueet eivät esiintyneet uskonnon vihollisina. Hän uskoi niiden asettavan sellaisiakin ehdokkaita, joita kristitty voi hyvällä omallatunnolla äänestää. Pääsyy kristillisten vaaliliittojen torjumiseen oli kuitenkin hankkeen epärealistisuus. Se ei saisi riittävää kannatusta, jolloin se tuottaisi kristillisyydelle enemmän vahinkoa kuin hyötyä. [35]

Kailan artikkeli oli nyt kuten alkuvuodestakin (s. 120–122) varsin selvä antiteesi Pekka Ahon näkemyksille. Molemmat tosin painottivat omantunnon vaatimuksia, mutta edellisen näkökulma oli huomattavasti laajempi kuin jälkimmäisen puhtaasti yksilöeettinen. Kaila näki puolue-elämän synnyn yhteiskunnallisen differentioitumisen luonnolliseksi seuraukseksi, Aho taas pahan vallan ilmentymäksi. Vallan väärinkäyttökään ei kansanvaltaisen kontrollin vallitessa voinut Kailan mukaan jäädä pitkäaikaiseksi. Perimmäinen osapuolia erottava tekijä oli kysymys Jumalan valtakunnan ja maailman suhteesta, johon Kaila pyrki löytämään maallisen elämänpiirin positiivista arvoa vastaavan ratkaisun luterilaisuuden pohjalta, tosin sitä "ritschliläisittäin" tulkiten. Niin kuin yleensäkin Kaila pyrki esiintymään ennemmin teologina kuin vanhasuomalaisena puoluemiehenä.

Lähinnä Kotimaan päätoimittajan kannanottoja arvostelivat myös Pälkäneen kappalainen J. W. Wallinheimo, joka jo aiemmin oli puolustanut kansanvallan periaatteita ja luterilaista regimenttioppia (s. 83s), sekä Längelmäen kirkkoherra A. E. Tammisto. He olivat molemmat vanhasuomalaisia, vaikka eivät tätä ilmaisseetkaan. Wallinheimon mielestä pelkkä puolueiden parjaaminen ja kristittyjen kar-

---

[34] Kailan perustelunaan käyttämä raamatunkohta oli 1 Kor. 5: 9–10.

[35] *Km* 131/13.11. 1906, Kristitty ja puolueet (pk.); *Ruuth* 1949, 74s; *Murtorinne* 1980, 64.

kottaminen pois valtiollisesta toiminnasta ei hyödyttänyt ketään. Kristitty saattoi hänen mielestään toimia silloisissa puolueissa hyvällä omallatunnolla. Kirjoittaja perusteli mielipidettään viittauksilla Raamattuun. Kristitylle kuului valtiollisten asioiden hoitaminen osana maailman viljelemistä. Hänen tuli olla maailmassa, vaikkakaan ei maailmasta, ja antaa keisarille, mikä keisarin on. [36]

Tammiston mielestä Aho asennoitui välinpitämättömästi koko järjestettyyn yhteiskuntaan. Tämän vaatimus puolueista eroamisesta merkitsi kirkkohistoriassa esiintyneiden erakkojen, mutta ei Lutherin seuraamista. Tammistonkin mielestä keisarille tuli antaa, mikä keisarin on. Esivalta oli Jumalasta ja Jumalan palvelija. Mutta kansanvaltaisen käsityksen mukaan kansa hallitsi itse itseään. Kristittyjen ei kirjoittajan mielestä sopinut toimia puolueita, vaan "puoluemätää" vastaan. [37]

Hämäläiset seurakuntapapit pyrkivät näin yhdistämään ajan kansanvaltaiset periaatteet perinnäisillä raamatunkohdilla perusteltuun luterilaiseen yhteiskuntanäkemykseen. Kansa oli herännyt näkemään itsensä esivallaksi, jota kristityn tuli edelleen palvella, vaikkakin uudella tavalla: puolueiden välityksellä.

Samantapaisia näkemyksiä kristityn osallistumisesta puolue-elämään esitti myös Jääsken evankelinen kappalainen Juho Koskinen. Hänenkään mukaansa erakkoelämä ei kuulunut kristinuskon vaatimuksiin. Raamatusta lainattuina vertauskuvina hänellä oli suolan sekoittaminen lihaan, nisujen kasvaminen ohdakkeiden joukossa ja kynttilän palaminen pimeyden keskellä. [38] Vanhasuomalaiset papit pyrkivät esittämään havainnolliset raamatulliset perustelut kristittyjen kansalaisvastuulle.

Satakuntalainen kirkkoherra E. O. Setäläkin osallistui keskuste-

---

[36] *Km* 134/20.11. 1906, "Kristityn suhde puolueisiin" (J. W. W.). Nimimerkin identifioi *Valkeavaara* (1966, 40).

[37] *Km* 137/27.11. 1906, Kristinusko ja valtiollinen toiminta. – *Neoviuksen* matrikkelissa (1908) ei ole muita pappeja, joille sopisivat samat nimikirjaimet. Tammisto (ent. Ekroth) oli ilmoittanut Snellmanin päivän inspiroimasta nimenmuutoksestaan Uudessa Suomettaressa. Ks. myös *Ruuth* 1949, 86, missä nimimerkki A. E. E:n yhteydessä on sekoitettu A. E. Ekroth ja Enon kirkkoherra E. J. V. Ekroth.

[38] *Kristillinen työmies* 23/15.12. 1906, Eräs omantunnon kysymys. Koskisen evankelisuudesta *SLEY kert. 1906,* 87; *Lauri Koskenniemi* 1967, 291. – Poliittisesti Koskinen oli tukenut vanhasuomalaisia mm. pappissäädyn vaalien yhteydessä v. 1905 (VA SPA 26). Esimiehenään hänellä oli ollut kirkkoherra Elis Bergroth.

luun kristillisistä vaaliliitoista oman alueensa vanhasuomalaisessa puoluelehdessä. Hänen mukaansa Suomen kansaa ei voinut valtiollisessa elämässä jakaa kristittyihin ja ei-kristittyihin, vaan *kristittyjen* tuli *kansalaisina* vaikuttaa poliittisten puolueiden ehdokasasetteluun. [39] Sama kaksoisnäkökulma oli leimannut hänen vastikään Kokemäen kirkossa pitämäänsä esitelmää, jonka teemana oli "Mitä jokaisen kristittynä ja kansalaisena tulee tietää uudesta valtiopäiväjärjestyksestä". [40]

Lehtikirjoitusten ulkopuolelle jäi piispa J. R. Koskimiehen yksityinen närkästynyt reaktio Ahon kirjoitteluun:

> Kotimaan vimma kyllästyttää: Ahon lörpötykset, että kristitty ei saa kuulua puolueisiin. [41]

Vanhasuomalaisten kirkonmiesten vastaus kristillisen vaalitoiminnan kannattajille oli yksiselitteinen. Kristityn tuli vaikuttaa "maallisessa puolueessaan" kristinuskon kannalta myönteisten tulosten saavuttamiseksi; mieluummin vieläpä vanhasuomalaisten perivihollisissa, kirkon ja kristinuskon vastaisiksi leimatuissa perustuslaillisissa puolueissa kuin erillisissä kristillisissä valitsijayhdistyksissä. Puoluemuodostuksen perusteita ei tarvinnut lähteä muuttamaan. Useat vanhasuomalaiset papit saivat Pekka Ahon kirjoituksista aiheen luterilaisen yhteiskuntanäkemyksen tietoiseen selvittämiseen.

Oireellista sitä vastoin oli, ettei yhtään ääntä noussut puolustamaan papin tai maallikkokristityn toiminnan mielekkyyttä nuorsuomalaisessa tai ruotsalaisessa puolueessa. Kristillisen vaalitoiminnan ideologisten juurien löytyminen perustuslaillisesta maaperästä aiheutti ilmeisesti tällä taholla jonkinlaista hämmennystä.

Eräänlaista välittävää kantaa kristittyjen valtiollisen osallistumisen tapaa koskevassa kysymyksessä edusti Kotimaahan kirjoittanut nimimerkki Maapappi. Toisaalta tämä torjui kristittyjen oman puolueen periaatteellisen oikeutuksen ja katsoi heidän voivan osallistua puolueittensa vaalivalmisteluihin. Olihan äänestäminen kirjoittajan mukaan maallisen kutsumuksen piiriin kuuluva kansalaisvelvollisuus, jonka laiminlyöminen oli syntiä. Kristittyjen tuli esiintyä maailmassa

---

[39] *Satakunta* 134/17.11. 1906, Onko n.s. kristillismielisten muodostettava omia liittojaan.

[40] *Satakunta* 131/10.11. 1906.

[41] HYK JRK Koskimiehen pvk. 21.11. 1906.

"suolana" ja "valona". Toisaalta kristitty jäi "Maapapin" mielestä aina huonoksi puoluemieheksi, koska ei voinut alistua kaikissa kysymyksissä enemmistön tahtoon. Kun hän joutui puolueen listaa äänestämällä kannattamaan kaikkia sen ehdokkaita, oli suositeltavaa kirjoittaa vaalilippuun kolmen ehdolle asetetun henkilön nimet. Jos joku yleisesti tunnettu kristillinen persoonallisuus ei ollut puolueiden ehdokkaana, kristittyjen tuli Kotimaassa kiinnittää huomiota hänen valitsemiseensa, kunhan vain varottiin asettamasta liian monia ehdokkaita. [42] "Maapapin" mielestä kristitty saattoi siis joutua turvautumaan "vapaaseen äänestykseen". Samalla nimimerkkikirjoittaja ilmaisi kuitenkin olevansa kiinnostunut vaikuttamisesta vaalien tulokseen, poliittisista realiteeteista.

Kristillisten käytännön vaalitoimia. Kristillisen vaalitoiminnan periaatteellisiin pohdiskeluihin liittyi käytännön toimia, joita johti lokakuun 25. päivänä NNKY:n kokouksessa valittu vaalitoimikunta ja erityisesti sen jäsenet Emil Murén ja Marta Renvall.

Heti kokouksen jälkeen Murén ehdotti Kotimaassa, että jokaiseen Suomen seurakuntaan perustettaisiin kristillismielisten valitsijayhdistys ja asetettaisiin kolmijäseninen toimikunta tämän asioita hoitamaan. Vaalipiireittäin oli sitten muodostettava kristillismielisten vaaliliittoja. [43] Kun hän oli Helsingin yksityisessä pappeinkokouksessa epäsuorasti kehottanut pappeja perustamaan jokaiseen seurakuntaan kristillisen työväenyhdistyksen, hän teki nyt vastaavantapaisen ehdotuksen. Kummassakin tapauksessa ehdotuksen takana oli huoli kirkon aseman säilymisestä. Kristillisen työväenliikkeen funktio oli nyt siirtymässä kristillisille vaaliliitoille.

Kotimaan runsas kirjoittelu kristillisestä vaalitoiminnasta kantoi hedelmää kaukana Helsingistäkin elävän uskonnollisen maalaiskansan keskuudessa, nimittäin Etelä-Karjalassa, Rautjärvellä. Siellä järjestettiin jo marraskuun 11. päivänä kokous kristillisen valitsijayhdistyksen perustamiseksi Evankeliumiyhdistyksen paikallisen asiamiehen tilanomistaja Pietari Pulkkisen johdolla. [44]

---

[42] *Km* 126/1.11. 1906, Maalaiskirjeitä II. Kirjoittaja viittasi raamatunkohtiin Jer. 29:7, Jaak. 4:17 ja Jes. 8:11–13 (ks. myös edeltä noottia 9).

[43] *Km* 125/30.10. 1906, Vaaliehdokkaitten asettamisesta valtiopäiville. – Murén palasi ehdotukseensa *Km* 131/13.11. 1906.

[44] *Km* 136/24.11. 1906, Kirje Rautjärveltä. – Pulkkinen oli paitsi SLEY:n asiamies myös sen valtuuttama kirjanmyyjä (*SLEY kert. 1906,* 78, 98).

Marraskuun puolivälissä Murén selosti Helsingin kristillismielisten vaalitoimikunnan työtä Kotimaassa. Ensin toimikunta oli ottanut selvää, mitä mieltä vaalihankkeesta olivat eri kristillisten järjestöjen – Lähetysseuran, Kaupunkilähetyksen, Evankeliumiyhdistyksen, NMKY:n, NNKY:n ja kristillisen työväenyhdistyksen – johtokunnat. Yhdistysten esimiesten mukaan ne eivät voineet ryhtyä vaalitoimiin, vaan niillä oli oma erityinen tehtävänsä. [45] Vastaukset eivät Murénin mukaan kuitenkaan olleet lamauttaneet toimikunnan työtä, vaan antaneet aiheen kristillismielisten kokoamiseen kaikista suunnista omia valitsijayhdistyksiä perustamaan. Pääkaupungissa olikin syntynyt vilkas toiminta asian hyväksi. Keskustelutilaisuuksia oli pidetty "evankelisluterilaisten" – toisin sanoen evankelisten –, kristillisen työväen, vapaakirkollisten ja kristillisten nuorten naisten keskuudessa. [46]

Murénin mukaan valitsijayhdistysten perustamisesta oli sovittu seuraavien ryhmien keskuudessa: evankelisluterilaiset, evankeliset nuoret sekä kristillismieliset naiset. Lisäksi kristillinen työväki ja vapaakirkolliset muodostivat mahdollisesti omat listansa. [47] Yhteensä aiottiin perustaa seitsemän valitsijayhdistystä, niin kuin jo kristittyjen ensimmäisessä vaalikokouksessa oli päätetty. Kristillisen työväenliikkeen epäröinti perustui sen sisäisissä puoluesuhteissa tapahtuneeseen muutokseen. [48] Niinpä Helsingin kristillisen työväenyhdistyksen ensimmäisenä koolle kutsuman kristittyjen vaalikokouksen lopullista ajankohtaa ei koskaan ilmoitettu. Vaalitoimikunnassa edustettuina olevat vapaakirkolliset taas määrittelivät kantansa vaaliyhteistyöhön "kirkollisten" kanssa marraskuun 17. päivänä pitämässään kokouksessa. He päättivät tällöin jäädä odottavalle kannalle. [49]

Kristillismielisten vaalitoimikunta teki selkoa toiminnastaan paitsi Murénin kirjoituksen välityksellä myös kokouksessa, joka pidettiin NNKY:n huoneistossa marraskuun 19. päivänä. Kokouksessa, jonka puheenjohtajana toimi pastori Murén ja sihteerinä Marta Renvall, päätettiin perustaa Helsinkiin kaksi valitsijayhdistystä tunnuksenaan

---

45 Asiasta ei ole mainintaa minkään yhdistyksen pöytäkirjoissa.

46 *Km* 132/15.11. 1906.

47 *Km* 132/15.11. 1906. Ensimmäiselle ja kolmannelle ryhmälle suunniteltiin sekä suomenettä ruotsinkielisiä listoja.

48 Asiasta tarkemmin luvussa III 1 e.

49 *HS* 270/20.11. 1906; *Km* 135/22.11. 1906, Työmaalta.

kehitystä kristillisellä perustuksella. Vaalitoimikunta valtuutettiin samalla toimimaan kristillismielisten yhteenliittymisen edistämiseksi Uudenmaan läänin vaalipiirissä. Kokoukselle ilmoitettiin, että evankeliset olivat jo ryhtyneet työhön saman päämäärän hyväksi. He olivat päättäneet perustaa kolme valitsijayhdistystä Helsinkiin ja asettaa yleisiä valtiopäiväehdokkaita maan kaikkia vaalipiirejä varten lukuun ottamatta Lappia ja Pohjois-Pohjanmaata. Jotta myös kristillismieliset olisivat voineet ulottaa toimintansa muihin vaalipiireihin, kokous valtuutti toimikunnan täydentämään itseään henkilöillä, jotka tunsivat maaseutua. [50]

Tässä *kristillismielisten* kokouksessa päätettiin siis vain kristillisten nuorten naisten valitsijayhdistysten perustamisesta. Samalla tosin tuettiin edelleen laajempaakin kristillistä vaaliyhteistyötä. Käsite 'kristillismielinen' viittasi tällöin lähinnä NNKY:n piirissä tapahtuvaan vaalitoimintaan, kun se ensimmäisessä kokouksessa ja muulloinkin oli kattanut kaikki kristilliset piirit. Termi on häilyvä, mutta tulee tästä lähtien käytettäväksi pääasiassa 'kristillisen' yhtenä alakäsitteenä. *Evankelisten* vaalitoiminnasta kertoi kristillismielisille ilmeisesti Emil Murén, joka ei ollut aiemmin maininnut edellisten laajemmista suunnitelmista.

Tähän asti yhteistä kristillistä vaalitoimintaa oli viety eteenpäin – Helsingin kristillisen työväenyhdistyksen tuloksettomaksi jääneen aloitteen jälkeen – lähinnä NNKY:n johdolla, mutta nyt evankelisten vaalitoiminta oli tavallaan mennyt kristillismielisten edelle. Vasta edellisten esimerkki pani jälkimmäiset harkitsemaan toimintansa laajentamista Helsingin ulkopuolelle. Kummankin suuntauksen keskushahmo ja niiden välinen yhdysside oli pastori Murén, joka kuului myös Suomen luterilaisen evankeliumiyhdistyksen johtokuntaan. [51]

Evankelisten vaalitoiminnan suunnittelijoihin kuului lisäksi ainakin kirkkoherra Edvard Hannula. Hän oli marraskuun 20. päivän tienoilla lähettänyt mm. Kymenlaakson perustuslaillisille papeille kutsun Viipurissa 4. joulukuuta pidettävään kokoukseen, jossa oli määrä perustaa kristillisiä valitsijayhdistyksiä. [52]

Helsinkiläisten yhteiskristillisen vaalitoiminnan heijastusvaikutuk-

---

[50] *Km* 135/22.11. 1906, Työmaalta, Kristillismielisten valitsijayhdistykset (M. A. R.).

[51] *SLEY kert. 1906*, 74.

[52] *Wiipuri* 272/24.11. 1906, Kirje Kyminlaaksosta.

set ulottuivat Pohjois-Karjalaan saakka. Joensuussa 12. joulukuuta pidetty kristillismielisten kansalaiskokous valitsi kuitenkin oman menettelytavan. "Valtapuolueiden" piiritoimikunnille esitettiin kirjeitse toivomus sellaisten ehdokkaiden asettamisesta, joita "kristillismielinen kansa" saattoi äänestää hyvällä omallatunnolla. [53] Aloitteentekijöinä toimivat joensuulaiset kristilliset yhdistykset Evankelis-luterilainen nuorisoyhdistys, NMKY, NNKY ja kristillinen työväenyhdistys, joilla oli varsin läheiset henkilösiteet evankeliseen liikkeeseen. [54]

Eivät ainoastaan papit jakautuneet kahteen vastakkaiseen leiriin suhteessaan kristilliseen vaalitoimintaan. Myös teologian ylioppilaiden piirissä sama kysymys muodostui vedenjakajaksi. Niinpä jumaluusopillisen ylioppilastiedekunnan kokoukseen alustajaksi kutsuttu pastori Murén viritti aiheesta kiivaan keskustelun, jossa käytettiin puoliväliin kolmattakymmentä puheenvuoroa. Alustajan erityisessä ponnessa esittämää kantaa, että kristillisten tuli osallistua valtiopäivävaaleihin omana ryhmänään, kannatettiin pöytäkirjassa selostetuista puheenvuoroista seitsemässä ja vastustettiin kuudessa. Kristillistä vaalitoimintaa vastustaneista useat ilmaisivat olevansa vanhasuomalaisia. [55]

Ylioppilaiden keskustelutilaisuudessa oli läsnä myös tiedekunnan dekaani, dogmatiikan ja siveysopin professori G. G. Rosenqvist, joka ilmaisi selvästi kantansa käsiteltävänä olevaan kysymykseen. Hän lausui ilonsa sen johdosta, että oli vielä sellaisiakin, jotka eivät olleet liittyneet mihinkään puolueeseen. Ajattelevan ihmisen ei hänen mielestään tarvinnutkaan kuulua mihinkään puolueeseen, koska se sitoi jäsentensä vapautta. Siksi kristittyjen ei Rosenqvistin mukaan tullut

---

[53] *Pohjois-Karjala* 145/15.12. 1906 ja 147/20.12. 1906, Joensuusta ja likitienoolta.

[54] Kirjeen allekirjoittivat mainittujen yhdistysten puheenjohtajat vaivaistalonjohtaja A. Hokkanen, lehtori K. A. Wegelius, johtajatar Tilda Beyrath ja opettaja F. V. Terä; tosin kristillistä työväenyhdistystä ei muiden rinnalla nimetty. Lisäksi oli mukana kaupunginsaarnaaja N. J. Laamanen, joka oli Joensuun kirkollisen sisälähetyksen puheenjohtaja. Kokous pidettiin tämän yhdistyksen rukoushuoneella. Yhdistyksistä ja niiden johtohenkilöistä *Rimpiläinen* 1975, 47–49, 52, 56; evankelisuudesta lisäksi *SLEY kert. 1906*, 87 (Wegelius ja Terä SLEY:n asiamiehiä). Wegelius kuului perustuslaillisiin (*Uppala* 1968, 124–133). — Samat henkilöt julkaisivat vielä vaalien alla yhteisen vetoomuksen, jossa he kehottivat kristittyjä kansalaisia ottamaan selvää puolueiden asettamien ehdokkaiden uskonnollisesta kannasta. *Karjalan Sanomat* 25/28.2. 1907; *Uppala* 1968, 392.

[55] HYK Yo.yhd. 1, Ba:18 TYT:n ptk 21.11. 1906 § 7 ja 9.

muodostaa puoluetta, vaan perustaa itsenäisiä puoluenäkökannasta riippumattomia valitsijayhdistyksiä ja näin auttaa eduskuntaan itsenäisiä persoonallisuuksia. Hänen mukaansa tärkeintä oli henkilön itsenäinen luonne, ei se, oliko tämä jonkin puolueen ehdokaslistalla.

> Mitä enemmän muodostettaisiin itsenäisiä valitsijayhdistyksiä, sitä enemmän puolueet menettäisivät määräämisvaltaansa ja sitä suurempi etu siitä koituisi maallemme. Sitä paitsi voisivat puolueetkin edes näön vuoksi ottaa listalleen jonkun itsenäisenkin henkilön, jota voi yhtyä äänestämään kuka hyvänsä. [56]

Liittyessään kristillisen vaalitoiminnan kannattajien joukkoon vielä kaksi kuukautta aiemmin pappissäädyn perustuslailliseen ryhmään lukeutunut Rosenqvist saattoi noudattaa yksityisen ihmisen omantunnon arvovaltaa korostavaa eettis-individualistista ajattelutapaa [57], joka oli saanut hänet jo alkuvuodesta 1906 arvostelemaan puolueiden vapaudenriistoa ja vallantavoittelua (s. 123s). Vaikka Rosenqvist itse pyrki asettumaan suurlakon jälkeisen puoluejärjestelmän yläpuolelle, hän oli ulkopuolisten vastustajiensa silmissä edelleenkin kiivaimpia perustuslaillisia. Sitä paitsi hänen nimensä oli kuukautta aiemmin otettu ruotsalaisen kansanpuolueen listalle, jonka nimiä tarjottiin maaseutuväestölle ns. *yleisehdokkaiksi* [58] .

d. Evankelisten ja kristillismielisten ensimmäiset nimet perustuslaillis-vanhasuomalaisessa jännityskentässä

Kristillisen vaaliliittohankkeen esittelyyn oli liittynyt tulevaa menettelytapaa koskevia ennakkokaavailuja [1] , jotka toteutuivat marraskuun lopussa 1906. Tällöin Kotimaassa julkaistiin eri vaalipiireissä myöhemmin perustettavia valitsijayhdistyksiä varten kaksi epävirallista nimilistaa, joista toisen oli laatinut "evankelisluterilaisten" ja toisen "kristillismielisten" vaalitoimikunta. Jälkimmäisen listan yleistun-

---

56 HYK Yo.yhd. 1, Ba:18 TYT:n ptk 21.11. 1906 § 9.

57 *Vikström* 1966 a, 289–304.

58 SCA Protokoll fördt vid Förstärkta interimsstyrelsens för SFP möte 23.9. 1906 § 11; Interimsstyrelsens möte 27.9. 1906 § 5. – Yleisehdokkaiksi tarjotuista 25 henkilöstä, joihin kuului myös entinen pappissäädyn maallikkojäsen rehtori V. T. Rosenqvist, ks. painettua lehtistä *Korta biografiska uppgifter* 1906. Ks. myös *US* 251/30.10. 1906, Uutisia Helsingistä.

1 Ks. s. 188, 202, 213.

nuksena oli samalla "kehitys kristillisellä perustuksella". Kysymyksessä oli ns. *yleisehdokkaiden* tarjoaminen paikallisten valitsijayhdistysten omien nimien rinnalle. [2]

Evankelisten nimilistan julkaisemisesta Emil Murén oli jo etukäteen kertonut Kotimaan lukijoille. [3] Sen sittemmin synnyttämän polemiikin yhteydessä kävi selville, että evankelisluterilaisten vaalitoimikunta koostui yhdeksästä Evankeliumiyhdistyksen johtokunnan helsinkiläisestä jäsenestä, jotka eivät kuitenkaan olleet toimineet yhdistyksensä nimissä vaan yksityishenkilöinä. Toimikuntaan kuuluivat Murénin lisäksi mm. pastorit Julius Engström ja J. I. Bäck, SLEY:n entinen ja silloinen yliasiamies. [4]

Kristillismielisten vaalitoimikunta ilmaisi puolestaan edustavansa eri suuntiin kuuluvia kristittyjä ja toimivansa yhteistyössä evankelisten vastaavan toimikunnan kanssa. Sen tarkoituksena oli vain lisätä valinnanmahdollisuuksia kussakin vaalipiirissä. [5] Kristillismielisillä oli näin ollut käytettävissään evankelisten ehdokaslista, jota he olivat voineet täydentää. Nimiluettelojen julkaisemisesta peräkkäin samassa Kotimaan numerossa oli yhteisesti sovittu. Kaikki tapahtui hyvässä yhteisymmärryksessä. Sitä vastoin Kotimaan toimitus katsoi tarpeelliseksi ilmoittaa, ettei sillä ollut mitään osuutta listojen laatimiseen. [6] Näin se yritti ohjelmansa mukaisesti välttää yhteiskunnallista leimautumista.

Evankelisluterilaisten luettelo sisälsi kolme ehdokasta maan jokaista 15 vaalipiiriä [7] varten. Uudellemaalle ehdokkaita oli kuiten-

---

2 *Km* 138/29.11. 1906. Listat julk. myös *Hannu Mustakallio* 1976, 127–129 n. 37.

3 *Km* 137/27.11. 1906, "Evankelisluterilaiset" -nimisten valitsijayhdistysten valtiopäiväehdokkaista.

4 *Km* 141/6.12. 1906 ja 143/11.12. 1906, Yleisöltä (Kotimaan toimituksen Paavo Virkkuselle antama vastaus ja sen tarkennus). Toimikunnan jäsenet olivat samalla itsekin mukana "evankelisluterilaisten" luettelossa. Heitä olivat lisäksi pastorit L. L. Byman, Werner Niinivaara ja Emil Panelius sekä kansakouluntarkastaja Aleksander Haapanen, lähetyssaarnaaja Pietari Kurvinen ja opettaja Emerik Lyytinen. 18-jäsenisestä johtokunnasta (*SLEY kert. 1906,* 74) esiintyi ehdokasluettelossa kymmeneskin mies, Vöyrin kirkkoherra A. J. Bäck. – Evankeliumiyhdistyksen johtokunnan pöytäkirjoissa ei ole mainintoja eduskuntavaaliasioista. SLEY:n arkisto Bestyrelsens för Luth. Evangeliföreningen protokoller 1906–1907.

5 *Km* 138/1906.

6 *Km* 138/1906.

7 Näiden ulkopuolelle jäi Lappi, josta valittiin enemmistövaalilla yksi edustaja. *Tarkiainen* 1971, 122.

kin tarjolla kolminkertainen määrä. Vastoin ennakkotietoa oli myös Pohjois-Pohjanmaa eli Oulun läänin pohjoinen vaalipiiri otettu huomioon nimiluetteloa tehtäessä. Ehdokkaita oli yhteensä 51.

Listojen uskonnollinen tausta. Uskonnolliselta taustaltaan evankelisluterilaisten lista oli jo tunnuksensa ja laatijoidensa osalta vahvasti evankelisleimainen. Se sisälsi mm. kymmenen Evankeliumiyhdistyksen johtokunnan jäsenen [8] ja yhden sen ulkopuolisen yhdistyksen palveluksessa olevan papin [9] nimet.

Evankelisia kirkonmiehiä oli mukana yhteensä 22, joista neljä – huomattavimpana kirkkoherra Edvard Hannula – kuului muodollisestikin evankelisen liikkeen oppositiopappeihin. [10] Hän oli siirtynyt työyhteyteen Hannulan herätyksen kanssa samoin kuin listalle otetut kirkkoherrat Waldemar Bergroth ja Nathanael Borg, jotka syksyn pappeinkokouksissa olivat esiintyneet poliittista puolueettomuutta tähdentävin äänenpainoin. Evankeliumiyhdistyksen miesten keskeistä asemaa Kotimaan luettelossa korostivat vielä neljä sen palveluksessa olevaa kolportööriä. [11] Evankelisia maallikkoja oli mukana yhteensä kahdeksan [12], mikä oli vain runsas kolmannes saman liikkeen pappisedustajien määrästä. Evankelisuuden yhteinen osuus listan nimistä oli 59 %.

Herännäisyyden panos oli listalla selvästi näkyvissä Wilh. Malmivaaran, Mauno Rosendalin ja kolmen muun körttiläisen [13] ansiosta. Allianssikristillisestä sävytyksestä taas vastasivat ennen muita Koti-

---

8 Ks. noottia 4.

9 Pastori Heino Pätiälä (*SLEY kert. 1906,* 75; vihittiin papiksi 3.1. 1907).

10 Seitsemän johtokunnan jäsenen ja Pätiälän lisäksi SLEY:n jäsenpappeja olivat kirkkoherrat E. A. Appelberg, Waldemar Bergroth, Juuso Hedberg, Chr. Sjöblom ja Ludvig Wennerström sekä pastorit P. J. I. Kurvinen (vihittiin papiksi 14.1. 1907), Georg Laurén, Julius Lindberg, Gustaf Storgårds ja Johannes Valtasaari (Wallin). SLEY:n jäsenyydestä eronneita tai erotettuja pappeja olivat kirkkoherrat I. A. Björklund, Nathanael Borg, Edvard Hannula ja K. K. Olander. *SLEY kert. 1906,* 82–105; *Lauri Koskenniemi* 1967, 291s.

11 Opettaja F. Enqvist Viipurista sekä talolliset M. A. Jansson Getasta, Pietari Nissinen Koverosta ja Elias Saarinen Karstulasta. *SLEY kert. 1906,* 76s; *Lauri Koskenniemi* 1964, 120, 133. Nissisestä myös *Lauri Koskenniemi* 1982, 87s.

12 Kolportöörien ja kolmen johtokunnan jäsenen lisäksi työmies Mauno Lind Forssasta. *SLEY kert. 1906,* 81.

13 Kirkkoherrat Juho Jalkanen ja Erik Pesonen sekä Raahen pormestari Albert Luoma (*Olavi Kares* 1941–1952 I, 434; II, 241s; III, 26–34; IV, 96s, 117).

maan päätoimittaja Pekka Brofeldt ja NNKY:n pääsihteeri Marta Renvall. [14] Lisäksi esillä oli kymmenkunta muuta nimeä, joilla ei varsinaisesti ollut omaa uskonnollista viiteryhmää, mm. professorit Jaakko Gummerus ja G. G. Rosenqvist, asessorit G. A. Heman ja J. A. Mannermaa, kirkkoherra Gustaf Arokallio ja pastori Uno Renvall. [15] Näistä Rosenqvist oli jo aiemmin antanut tukensa kristilliselle vaaliliitolle ja Uno Renvall kristillisen työväenliikkeen pyrkimyksille sellaisen aikaansaamiseksi.

Kaiken kaikkiaan evankelisluterilaisten listalle oli ominaista paitsi yhden uskonnollisen liikkeen valta-asema myös pappiskorosteisuus, kun suositelluista 51 henkilöstä 35 eli yli kaksi kolmasosaa (69 %) kuului hengelliseen säätyyn. Murénin esittämä toivomus papiston johtavasta roolista kristillisessä vaalitoiminnassa näytti olevan toteutumassa.

Kristillismielisten vaalitoimikunta puolestaan esitteli kaikkiaan 54 ehdokasta, jotka jakautuivat vaalipiireittäin jonkin verran epätasaisesti. Ehdokkaista lähes puolet (23) – mm. Murén ja Renvallit – oli jo evankelisluterilaisten luettelossa. [16] Pappeja kristillismielisillä oli niin määrällisesti (28) kuin suhteellisestikin (52 %) selvästi vähemmän kuin evankelisluterilaisilla.

Vaikka kristillismieliset suosittelivat sellaisiakin evankelisia pappeja ja maallikoita, jotka eivät olleet toisella listalla [17] , jäi näiden taustaryhmän kokonaisosuus suunnilleen kolmannekseen (16 pappia ja 3 maallikkoa). [18] Toinen, hieman vajaa kolmannes (12+3) muodostui

---

[14] Lisäksi entinen seminaarinjohtaja F. W. Sundvall Helsingistä (*Ruuth* 1949, 17s, 20) ja ns. Sortavalan lehtoriherätystä edustava Kaarlo Suomalainen (*Huttunen* 1973, 5).

[15] Lisäksi *papeista* kirkkoherrat J. F. Hellman, Arnold Berger ja Jooseppi Simelius ynnä pastori K. R. Jauhiainen sekä *maallikoista* pankinjohtaja Nils Idman Tampereelta ja koulunjohtaja Kustaa Killinen Kuopiosta.

[16] *Hannu Mustakallio* 1976, 121 n. 14.

[17] *Papeista* pastorit O. W. Bengs (eronnut 1896), K. R. Bonsdorff, K. O. Fontell (eronnut 1901) ja T. N. von Pfaler (eronnut 1900) sekä kirkkoherrat S. W. Roos ja J. G. Snellman; *maallikoista* apteekkari A. Bäckman Tyrväältä (SLEY:n asiamies) ja kauppias K. Järvinen Ikaalisista. *SLEY kert. 1906*, 83–103; *Lauri Koskenniemi* 1967, 291s. – Bengsin ehdolle panemiseen nimenomaan kristillismielisten joukkoon saattoi vaikuttaa hänen toimintansa ns. (August) Jernin herätyksen piirissä, joka oli osa suurlakon jälkeistä evankelioivaa herätysvirtausta. *Krook* 1934, 46s; *Björkstrand* 1976, 34, 36; *Veikkola* 1980, 23.

[18] Edellisessä viitteessä mainittujen lisäksi kolportööri M. A. Jansson sekä papit I. A. Björklund, N. Borg, A. J. ja J. I. Bäck, J. Engström, J. Lindberg, E. Murén, E. Panelius, Chr. Sjöblom ja L. Wennerström.

herätysliikkeisiin sitoutumattomista miehistä, jotka olivat poliittisesti suhteellisen tunnettuja. [19] Herännäisyyttä edusti neljä maallikkoa Mauno Rosendalin ja Matti Pesosen johdolla. [20] Kolmas, samoin hieman vajaa kolmannes (16 maallikkoa) käsitti allianssikristillisten ja vapaakirkollisten piirien sekä niitä lähellä olevan NNKY-liikkeen edustajia. [21] Heidän joukossaan oli 11 naista, joista lähes kaikki olivat ammatiltaan – kristillisen naisliikkeen toimihenkilöiden sosiaalista taustaa hyvin kuvaavasti – opettajia.

Näin kristillismieliset erosivat evankelisluterilaisista ennen muuta allianssikristillisen NNKY-leimansa ansiosta ja hyväksymällä mukaan vapaakirkollisiakin. Evankelisluterilaisten lista oli ulottunut evankelisista heränneihin ja muutamaan allianssikristittyyn. Naisten vahva esiintyminen nosti kristillismielisten maallikkojen osuuden sitä paitsi miltei papiston tasolle.

Kotimaan lisäksi kristillismielisten ehdokaslista julkaistiin ruotsinkielisen NNKY:n *Mot hemmet* -lehdessä, joka tosin samalla tähdensi, ettei yhdistys ollut käsitellyt asiaa. [22] Kristillismielisten toimintaa

---

[19] *Evankelisluterilaisten luetteloon sisältyvät papit:* G. Arokallio, J. Gummerus, J. F. Hellman, K. R. Jauhiainen, U. Renvall, G. G. Rosenqvist ja J. Simelius. *Muut:* pastorit K. O. Ahlström, Severi Kalke ja P. A. Moberg, lehtori J. A. Maunu sekä kirkkoherra Viktor Salminen. – *Maallikot:* lautamies E. Docktar Raippaluodosta, talonomistaja K. V. Koskelin Jyväskylästä ja rehtori V. T. Rosenqvist Helsingistä.

[20] Lisäksi Albert Luoma ja talollinen Juho Snellman Karttulasta (*Olavi Kares* 1941–1952 II, 343s).

[21] Evankelisluterilaisista Pekka Brofeldt, Marta Renvall ja F. W. Sundvall. Kristillismielisten miespuolisia ehdokkaita olivat evankelioivaa herätyskristillisyyttä edustava lehtori Bruno Boxström Sortavalasta (hänestä *Ruuth* 1949, 37s, 59; *Hannu Pietilä* 1953, 101s; *Kansanaho* 1964, 21; *Huttunen* 1973, 4s), rakennusmestari J. Fahler Oulusta (puhujana Lähetysseuran herätyskokouksissa v. 1906: *Hannu Pietilä* 1953, 78) ja vapaakirkollisten lähetyskomiteaan kuuluva kauppias Ossian Gauffin Turusta (*Vapaan lähetyksen kok. ptk. 1906* § 8 ja 9).

Naisehdokkaita olivat Marta Renvallin lisäksi Anna Forsström Puumalasta, Maria Geitel Jyväskylästä, Liekko Hakulinen Kiihtelysvaarasta, Naema Helsingius Kuopiosta, Anna Hytönen Joutsasta, Aina Johansson Helsingistä, Maria Kahelin Pietarsaaresta, N. Piispanen Helsingistä, Hellä Putkinen Viipurista ja Hedvig Sohlberg Tammisaaresta. NNKY-liikkeen piirissä olivat näkyvästi toimineet ainakin Geitel, Helsingius, Hytönen, Kahelin, Putkinen ja Sohlberg (*Kotia kohti* ja *Mot hemmet* 1906–1907; *KFUK 1906*, 3; *Marja-Tuulikki Siljander* 1976, 50s, 56). Vapaakirkollisia olivat ainakin Forsström, Hytönen, Johansson, Putkinen ja Sohlberg (*Suomen viikkolehti* 1906–1907). – Bruno Boxströminkin ehdollepano perustui todennäköisesti osaksi hänen vaimonsa aktiiviseen NNKY-toimintaan (*KFUK 1906*, 3; *Marja-Tuulikki Siljander* 1976, 51, 56).

[22] *Mot hemmet* 12/1906.

oli kuitenkin koko ajan viety epävirallisesti eteenpäin NNKY:n piirissä Marta Renvallin johdolla.

Puoluepoliittinen tausta. Kotimaan luettelojen julkaisemisen liittyessä eduskuntavaalien valmisteluihin niiden puoluepoliittinen tausta oli vähintään yhtä tärkeä kysymys kuin uskonnollinen jakautuma. Tässä suhteessa evankelisluterilaisten ja kristillismielisten nimet puhuivat vieläkin selvempää kieltä.

Ehdokkaista yksitoista pappia ja yksi maallikko – tunnetuimpina G. G. Rosenqvist, Edvard Hannula, Juuso Hedberg ja J. A. Maunu – oli toiminut vielä kaksi ja puoli kuukautta aiemmin pappissäädyn perustuslaillisessa ryhmässä. Toiseksi viimeisillekin valtiopäiville samoista miehistä oli valittu yhteensä yksitoista sekä lisäksi kaksi muuta nyt ehdolle pantua, Gustaf Arokallio ja Jooseppi Simelius. [23] Näistä edellinen oli nuorsuomalaisista papeista poliittisesti ehkä arvovaltaisin. Mukana oli näin ollen vankka enemmistö kaksien viimeisten säätyvaltiopäivien perustuslaillisesta pappisryhmästä. Tosin valtiopäiväpapeista esim. turkulainen T. N. von Pfaler, joka kuului Hannulan herätyksen piirissä toimiviin evankelisiin oppositiopappeihin [24], oli eduskunnanuudistusta käsiteltäessä pyrkinyt esiintymään ennemmin papillis-korporatiivisten etujen kuin puoluenäkökohtien puolustajana. [25]

Valtiopäiväkokemusta vailla olevista papeista ainakin viisi oli toiminut paikallisella tasolla nuorsuomalaisen puolueen piirissä, heidän joukossaan Jaakko Gummerus ja puoluekokouksen hyväksymää uskonto-ohjelmaa puolustanut Viktor Salminen. [26] Ruotsalaisen kan-

---

23 *Österbladh* 1933–1934 II, 459–463; *Murtorinne* 1964, 271–274, 305–308. Lisäksi Arnold Berger, I. A. Björklund, K. O. Fontell, J. F. Hellman, T. N. von Pfaler (ei vuosien 1904–1905 valtiopäivillä), S. W. Roos ja Ludvig Wennerström sekä oppikoulunopettajien valitsema rehtori V. T. Rosenqvist. – Roosia oli ehdotettu jo nuorsuomalaisten ehdokkaaksi: *TS* 573/27.11. 1906 ja 575/29.11. 1906. Bergerin ja Wennerströmin nimet sisältyivät nuorsuomalaisten yhdistysten nimiluetteloihin vuodelta 1906 (VA NSPA 2).

24 *Lauri Koskenniemi* 1967, 292; *Junkkaala* 1983.

25 Ks. s. 111. von Pfaler oli silti osallistunut nuorsuomalaisten huhtikuussa 1906 pidettyyn puoluekokoukseen (liite 4).

26 Muita olivat E. A. Appelberg, Julius Engström ja Chr. Sjöblom. VA NSPA 2 Luetteloita nuorsuomalaisista yhdistyksistä ja "Helsingissä löytyvistä nuorsuomalaisista" [1906]. Gummeruksen nimi sisältyi painettuun jäsenluetteloon *Helsingin nuorsuomalainen yhdistys* 1916. Ks. myös liitettä 7.

sanpuolueen toimintaan oli ilmeisesti ensimmäisenä pappina lähtenyt mukaan karjaalainen pastori Gustaf Storgårds, joka oli valittu Rkp:n paikallisosaston sihteeriksi. [27] A. J. Bäck oli Emil Murénin aate- ja uskonystäviä Perustuslaillisesta klubista. Edellä mainittujen lisäksi puolenkymmentä pappia oli tunnustautunut perustuslailliseksi vuoden 1905 valtiopäivävaalien alla tai aiemmissa yhteyksissä. [28]

Vanhasuomalaisten kirkonmiesten osuus Kotimaan listoilla jäi erittäin vähäiseksi. Niille oli kelpuutettu vain Wilh. Malmivaara, viimeisiin säätypappeihin kuuluneet G. A. Heman ja J. A. Mannermaa sekä rovastit Waldemar Bergroth [29] ja Juho Jalkanen. Jälkimmäinen tunnettiin niin maltillisena vanhasuomalaisena, että nuorsuomalainen puolue oli eräässä samanaikaisessa luettelossaan laskenut hänet joukkoonsa. [30]

Samantapainen oli tilanne herännäisjohtaja Malmivaarankin osalta. Hän oli Väinö-poikansa välittämän tiedon mukaan suostunut Lapuan nuorsuomalaisen maalaisyhdistyksen ehdokkaaksi, mikä puolestaan oli käynnistänyt takaisinsuostutteluyritykset suomettarelaisten taholla. [31] Nuorsuomalaisen maalaisyhdistyksen tuntema mielenkiinto Wilh. Malmivaaran ehdokkuutta kohtaan oli ymmärrettävissä mm. sen pohjalta, että tämä oli helmikuussa 1906 pidetyssä ns. Lapuan sovintokokouksessa antanut tunnustuksen perustuslaillisten routavuosien aikaiselle "kaukonäköiselle" toiminnalle. [32]

---

27 SCA Korrespondens 1906, Karis 4.10. 1906.

28 Nathanael Borg (s. 97 n. 31) ja Emil Panelius (s. 96 n. 27) sekä Erik Pesonen (*Murtorinne* 1964, 222, 231) ja J. G. Snellman (*Murtorinne* 1964, 221, 231, 274).

29 Bergroth oli otettu vanhasuomalaisen puolueen v. 1905 laadittuun jäsenluetteloon (VA SPA 1 n:o 46). Vuosina 1909 ja 1917 hän esiintyi puolueen kansanedustajaehdokkaana (*Hannu Mustakallio* 1978 c, 232, 236).

30 VA NSPA 2 Luetteloita nuorsuomalaisista yhdistyksistä [1906] (Ruskeala). Tähän kuvaan sopii hyvin Jalkasen oma asenne s. 63.

31 MP Väinö Malmivaara Matti Pesoselle [marraskuussa 1906]; *Taipale* 1980, 120s.

32 *HS* 33/10.2. 1906, Ensimmäinen yleinen Etelä-Pohjanmaan maakuntakokous Lapualla; *US* 32–33, 35/9.–10. ja 13.2. 1906, Uutisia maaseudulta; *Kittilä* 1936, 19s ja 1956, 25s; *Aulis J. Alanen* 1964, 382–387 (sovintokokouksen ajankohta ilmoitettu kahteen kertaan virheellisesti toukokuun 2. päiväksi). Malmivaaran lausunnon johdosta perustuslaillisten ja vanhasuomalaisten vanha vastakohtaisuus oli kuitenkin vain kärjistynyt. – Kokouksessa esiintyi "sovinnollisesti" myös Kuortaneen vanhasuomalainen kirkkoherra Hj. Svanberg, joka moitti vanhasuomalaisen paikallislehden "ärsyttävää" kirjoitustapaa ja jonka nuorsuomalaiset jopa ottivat nootissa 30 mainittuun luetteloonsa.

Mannermaan puoluepoliittinen identiteetti oli lähes yhtä epäselvä kuin Wilh. Malmivaaran; olihan hän edellisenä kesänä kaavaillut jonkinlaista kirkollista puoluetta. Vanhasuomalaisen puolueen virallisen linjan kannalta Kotimaan luetteloissa mukana olevat papit edustivat siis yksilöllistä toisinajattelua. [33]

Julkisuuteen tuoduista maallikoistakin osa oli vastikään esiintynyt viimeisten säätyvaltiopäivien perustuslaillisessa ryhmässä. Heistä neljä, huomattavimpana Mauno Rosendal, oli kuulunut porvarissäätyyn. [34] Talonpoikaissäädystä taas oli mukana sen viimeinen varapuhemies ja yksi rivijäsen. [35] Valtiopäivien ulkopuolella oli nuorsuomalaisena tullut tunnetuksi ainakin Matti Pesonen. Poliittista ruotsinmielisyyttä edustivat maallikoista selvimmin ruotsalaisen puolueen ensimmäiseen, vuonna 1896 asetettuun valtuuskuntaan kuulunut uskonnonopettaja ja entinen seminaarinrehtori F. W. Sundvall [36] sekä kaksi G. G. Rosenqvistin tavoin jo aiemmin ruotsalaisen kansanpuolueen yleisehdokkaaksi tarjottua henkilöä. [37] Vanhasuomalaisina esiintyneitä maallikoita sitä vastoin ei ollut ainoatakaan.

Kotimaan listojen puoluepoliittiseen taustaan sopi näin ollen varsin hyvin, että ne julkaistiin myös nuorsuomalaisten päälehdessä Helsingin Sanomissa [38] . Nimimerkki K. T:n esittämä toivomus kristillisten "yhteisistä ehdokkaista" muiden puolueiden kanssa näytti olevan toteutumassa.

Emil Murénin johtamien vaalitoimikuntien menettelytavoista paljastui kohta se, ettei ehdokkaiden nimien julkistamiseen ollut yleensä kysytty asianomaisen lupaa. Niinpä ehdokkuudesta kieltäytyi Koti-

---

33 Lisäksi nuorella Heino Pätiälällä oli jonkinlainen vanhasuomalainen puolueidentiteetti. Hän oli ylioppilaana tarjoutunut kirjoittamaan hartauskirjoituksia vanhasuomalaiseen *Lahti*-lehteen, josta hän oli käyttänyt fennomaanisia ilmauksia "tosisuomenmielinen" ja "tosikansallismielinen". HYK Akseli Rauanheimon kok., Pätiälä Rauanheimolle 20.12. 1905 ja 26.1. 1907.

34 Rosendalin lisäksi Albert Luoma, koulunjohtaja Kustaa Killinen Kuopiosta ja F. W. Sundvall (*Nordenstreng* 1920–1926 V, 163–165, 214s, 287s ja 335s). – Nuorsuomalaisen puolueen keskustoimikunta oli jo valinnut Rosendalin yleisehdokkaaksi Oulun läänin eteläiseen vaalipiiriin. VA NSPA 5 Keskustmk. kok. ptk. 13.10. 1906 § 1.

35 Talonomistaja K. V. Koskelin Jyväskylästä ja Juho Snellman (*Hytönen* 1923–1926 II, 140s, 267).

36 *von Bonsdorff* 1956, 38; ks. myös edeltä s. 30.

37 V. T. Rosenqvist ja seminaarijohtajatar Hedvig Sohlberg Tammisaaresta. Ks. s. 227.

38 *HS* 282/4.12. 1906.

maassa viisi henkilöä sen päätoimittajan ja Mauno Rosendalin johdolla. [39] Brofeldtin kieltäytyminen osoitti samalla, ettei hän ollut osallistunut kristillisen vaalitoiminnan varsinaiseen suunnitteluun.

Perustuslaillista "vaalikalastustako"? Evankelisluterilaisten ja kristillismielisten listojen julkaiseminen herätti heti laajalti paheksumista vanhasuomalaisissa kirkollisissa piireissä. Arvostelu kohdistui tällöin nimenomaan siihen, että kristillisen puolueettomuuden varjolla oli lähdetty harjoittamaan perustuslaillista "vaalikalastusta" ja "hajottamaan" vanhasuomalaista puoluetta. Vanhasuomalaiset kirkonmiehet pyrkivät niin Kotimaassa kuin Uudessa Suomettaressakin osoittamaan, että esitetyt henkilöt olivat tunnettuja, jopa kiihkomielisiä perustuslaillisia ja että muutamat vanhasuomalaiset nimet oli otettu mukaan vain "äänisyöteiksi" perustuslaillisille pääehdokkaille. Vanhasuomalaiset katsoivat saaneensa nyt todistuksen aiemmin esittämilleen väitteille, että kristittyjenkin vaalitoimintaan vaikuttivat puoluepoliittiset seikat. He huomauttivat myös, että olisi ollut rehellisempää perustaa kristillismielisten perustuslaillisten vaaliliittoja, ja pyrkivät kääntämään kristillisten harjoittaman puoluemoraalin arvostelun näitä itseään vastaan.

Vanhasuomalaisten puolesta kävivät vastahyökkäykseen Kotimaassa Uno Paunu, K. R. Kares ja Paavo Virkkunen, Tähdessä Martti Ruuth ja Uuden Suomettaren pääkirjoituspalstalla Lauri Ingman ja Agathon Meurman. Samalla he itse yleiskirkollisina pyrkivät paljastamaan listojen "kaksinkertaisen puolueellisuuden", ts. evankelisuuden valta-aseman. Niinpä esim. Ruuthin mielestä niissä näytti olevan ennemmin kyseessä puhujien valitseminen evankeliumijuhlille kuin valtiolliseen eduskuntaan. [40]

---

[39] Lisäksi B. Boxström, A. Forsström ja J. G. Snellman. *Km* 140/4.12. 1906, Vastalause; 143/11.12. 1906, 145/15.12. 1906 ja 147/20.12. 1906, Yleisöltä. – Kieltäytymiset herättivät huolestumista eräissä Kotimaan avustajissa. *Km* 5/11.1. 1907, Mikä on syynä siihen, että niin moni kansalainen kieltäytyy valtiopäivämiestehtävistä ja miten sitä voisi estää? (J. S.).

[40] *Km* 139/1.12. 1906, Yleisöltä, Silmät auki (P-u); 141/6.12. 1906, Yleisöltä, Heretkää toki (K. R. K.), "Evankelisluterilaisten" vaalihommat (Joukko pappeja) ja "Kristillismielisten" vaalilistat (Paavo Virkkunen); *Tähti* 49/15.12. 1906, Kristillisyyskö ohjelmattomuuden tunnussanaksi; *US* 282/5.12. 1906, Kristillisyyden varjossa tapahtuvaa vaalikalastusta; 285/8.12. 1906, Kristilliset valitsijayhdistykset (L. I.); 289/13.12. 1906, Papitko yksin kristittyjä (A. M.).

Vanhasuomalaisista pappispoliitikoista Kares selvitteli samalla näkemyksiään kristityn yhteiskunnallisen osallistumisen perusteista. Hän sanoi ymmärtävänsä Pekka Ahon puolueista varoittavia kirjoituksia, vaikkakaan ei niitä kaikin puolin hyväksynyt. Puolueita ei voitu välttää edes kirkossa, saatikka sitten valtiossa ja yhteiskunnassa. Kristillisen työväenliikkeen vaalitoiminnan Kares ilmaisi hyväksyvänsä, koska liike halusi toimia ohjelmalla varustettuna puolueena muiden puolueiden joukossa. Sen sijaan hänen oli mahdotonta hyväksyä kristillisiä valitsijayhdistyksiä, koska niillä ei ollut ohjelmaa. Samalla hän paheksui voimakkaasti niiden tunnuksia: "Mestarin kalliista nimestä ja evankeliumin ihanasta aarteesta" oli tehty "kylttejä puoluetaistelun pauhinalle". Kristittyjen ei Kareksen mukaan tarvinnut "farisealaisesti" erota omaksi ryhmäkseen, vaan heidän tuli toimia siinä puolueessa, jonka järki ja omatunto heille osoitti. Itse hän tunnusti olevansa vanhasuomalaisen puolueen toimivia miehiä ja taistelevansa siinä yhteiskunnallisten epäkohtien poistamiseksi. Tämän toiminnan hän näki maallisen elämän piiriin kuuluvaksi. [41]

Kares pyrki selvästi soveltamaan luterilaista regimenttioppia puoluetoimintaan. Se oli maallisen regimentin asia, jossa ei saanut turvautua "hengellisiin aseisiin", vaan järkeen ja omaantuntoon. Kareksen asenne puolueisiin ja niiden reformiohjelmiin oli vanhasuomalaiseen tapaan varauksettoman positiivinen, niin kuin oli käynyt ilmi jo aiemmissa yhteyksissä. [42]

Agathon Meurman puolestaan moitti maallikkona Kotimaan listoja ennen muuta siitä, että niiden mukaan papit näyttivät yksin olevan kristittyjä ja pelkäävän vallan siirtymistä "epäkristillisten" käsiin. Näin synkkä ei kansan kristillisyydentila Meurmanin mukaan kuitenkaan ollut. Kirjoittaja ilmaisi samalla huolestumisensa sen johdosta, että uusi eduskunta näytti muodostuvan entisenkaltaiseksi luokkaeduskunnaksi. Se, että jokainen luokka – herrat, talonpojat, työläiset, naiset, kristityt, raittiusmiehet – havitteli vain omia edustajiaan, uhkasi syrjäyttää valtiopäiviltä koko kansan parasta edistävät valistuneet kansalaiset. [43] Meurman varoitti siis pappeja ahtaan kristilliskorporatiivisen "luokkaedustuksen" palauttamisyrityksistä ja vetosi

---

[41] *Km* 141/6.12. 1906.

[42] S. 105s, 200.

[43] *US* 289/13.12. 1906, Papitko yksin kristittyjä (A. M.).

vanhasuomalaiseen tapaan kansankokonaisuuden etuun. Piispa Koskimies oli jo aiemmin nähnyt ehdotetun kristillisen vaaliliiton samanlaisessa valossa.

Vaikka vanhasuomalaisella taholla tuomittiin kristillisten listojen julkaisemisen yhteydessä käytetty menettelytapa, samalla enemmän tai vähemmän puoluetaktisesti pidettiin luonnollisena, että perustuslaillisten kristittyjen oli nuorten kirkonvastaisten radikaalien esiintymisen vuoksi pakko ryhtyä itsenäiseen vaalitoimintaan. [44] Tosin Kotimaassa esillä ollut ajatus kristittyjen omasta vaalitoiminnasta perusteluineen oli tarttunut eräisiin vanhasuomalaisiinkin. Niinpä muuan Uuden Suomettaren yleisönosaston kirjoittaja toi Kotimaan kirjoituksiin viitaten julki oman huolestumisensa vanhasuomalaisen puolueen tulevien ehdokkaiden kristillisestä kannasta. Yksikin kristinuskonvastainen ehdokas esti häntä äänestämästä koko vaaliliittoa ja saattoi johtaa vanhasuomalaisten kristittyjen omien valitsijayhdistysten perustamiseen. [45]

Evankelisen liikkeenkin piirissä oli vanhasuomalaisia, jotka paheksuivat julkisesti Kotimaan listojen välityksellä harjoitettua "politikointia". Niinpä muuan Keski-Suomesta Uuteen Suomettareen kirjoittanut maallikko ilmaisi surevansa evankelisten pappien "syvää lankeemusta". Hän piti myös sopimattomana kolportöörien viettelemistä saarnaamaan "perustuslaillista evankeliumia". [46] Evankelisista papeista taas Juho Koskinen moitti Edvard Hannulan toimittamassa Kristillisessä työmiehessä kristillisten listojen laatijoita poliittisesti toisinajattelevien uskovien syrjäyttämisestä. Kristillisyyden nimi oli tehty "synnillisen puolueen peitteeksi", vanhasuomalainen Koskinen arvosteli perustuslaillisia uskonystäviään. [47]

Vanhasuomalaisen kritiikin ohella kuului hajanaista arvostelua kristillistä vaaliliittoa periaatteessa kannattavalta taholta. Niinpä helsinkiläinen pastori Arthur Palmroth katsoi niidenkin sokaistuneen, jotka olivat tahtoneet pysyä vapaina puoluemielestä. Valtiollisessa toiminnassa piti hänen mukaansa vain luottaa Jumalaan ja olla tur-

---

[44] Näin esim. Paunu (*Km* 139/1906) ja Ingman (*US* 285/1906).

[45] *US* 286 B / 9.12. 1906, Lähetettyjä kirjoituksia, Suomalaisen puolueen ehdokaslistoja mietittäessä huomioon otettava näkökohta (Alf. S:a).

[46] *US* 298/23.12. 1906, Lähetettyjä kirjoituksia, Kristillisyyskö vaalikoniksi (Evankelis-Lutherilainen).

[47] *Kristillinen työmies* 23/15.12. 1906, Eräs omantunnon kysymys.

vautumatta ihmisjärjen mukaisiin maailmallisiin keinoihin, kuten vaaliliittojen rakentamiseen. [48] Kirjoittaja sovelsi pietististä jumalallisen suvereenisuuden vaatimusta loppuun asti.

Kristillisiä vaaliliittoja vastaan suuntautuneita ankaria hyökkäyksiä torjumaan ei noussut uusia nimiä Emil Murénin ja Marta Renvallin [49] rinnalle. Myös Kotimaan päätoimittaja ilmaisi yhä kannattavansa – kieltäytymisestään huolimatta – kristittyjen yhteistoimintaa. Jonkinlaiseksi hätäratkaisuksi hän esitti, että vanhasuomalaiset kristityt liittyisivät yhteen, samoin perustuslailliset kristityt keskenään, kristillisen työväenliikkeen kannattajat, evankeliset ja heränneet. "Näinä surkeina eripuraisuuden aikoina" kristityt saattoivat olla sellaiseenkin menettelytapaan tyytyväisiä, Aho uskoi. Heidän joukossaan näytti kuitenkin yhä olevan myös niitä, jotka voivat äänestää kristillisiä ehdokkaita puoluekantaan katsomatta. Aho kehotti heitä laatimaan yhteisen "allianssilistan", jolla olisi tasapuolisesti eri suuntien edustajia. Siihenastisia listoja hän piti yksipuolisina, mutta ne olivat olleetkin vain ensimmäinen yritys. Nyt sopi tehdä uudet ja paremmat. [50]

Kysymykseen kristillisten listojen puoluepoliittisista valmisteluista ja taka-ajatuksista on nimenomaan marras-joulukuussa 1906 vallinneen tilanteen pohjalta vaikea antaa täysin pitävää ja yksiselitteistä vastausta. Vanhasuomalaisella taholla oli epäilemättä helppo pitää esitettyjä ehdokkaita perustuslaillisina puoluemiehinä ja viiden vanhasuomalaisen papin mukaan ottamista pelkkänä hämäysyrityksenä. Poliittisen yhtenäisyyden voitiin näin katsoa vieneen voiton uskonnollisista näkökohdista. Vaikka vanhasuomalaisten taholla myös nähtiin, että perustuslaillisten kristittyjen oli vaikea kannattaa "maallista puoluettaan", ei ehkä huomattu yhtä selvästi perustuslaillisen leirin sisäistä kriisiä ja sen aiheuttamaa pakoa puolueitten ulkopuolelle. Kysymys oli myös lähinnä oman korporaationsa asioiden hoitamiseen keskittyneen entisen perustuslaillisen valtiopäiväpapiston identiteettikriisistä. Vanhan perustuslaillisen puoluepuvun saatikka perustuslaillisen ajattelutavan karistaminen uskottavalla tavalla oli epäilemättä vaike-

---

48 *Betania* 1/1907, Eri aloilta.

49 *Km* 140/4.12. 1906.

50 *Km* 145/15.12. 1906, Kuinka voisimme saada suurimman määrän kristillismielisiä eduskuntaan?

aa, mutta myös integroituminen suurlakon jälkeiseen moderniin puoluejärjestelmään – nuorsuomalaiseen puolueeseen ja ruotsalaiseen kansanpuolueeseen – oli ongelmallista. Wilh. Malmivaaran esille vetäminen yhdessä nuorsuomalaisten herännäismaallikoiden kanssa samoin kuin J. A. Mannermaan ehdokkuus [51] perustui epäilemättä varsin hyvään maan uskonnollis-poliittisen kokonaistilanteen tuntemiseen; tuskin heidän esittämänsä ajatukset olivat kovin yleisesti tiedossa.

Toisaalta siis vanhasuomalaisten esittämät syytökset olivat oikeutettuja, mutta toisaalta ne eivät sisältäneet koko totuutta. On vaikea pitää listojen julkaisemista niiden ilmi selvästä perustuslaillisuudesta huolimatta pelkästään kristillisten piirien tietoisena harhaanjohtamisyrityksenä. Kristillisen vaalitoiminnan kannattajat olivat nimittäin ilmaisseet vilpittömän huolestumisensa kristinuskon, eivät perustuslaillisen suunnan kannatuksesta vaaleissa. Heidän perimmäinen motivaationsa jää silti avoimeksi kysymykseksi.

Tunnustautuessaan ensimmäistä kertaa kristillisen vaalitoiminnan yhteydessä mielipiteiltään perustuslailliseksi Emil Murén käsitti perustuslaillisuuden aivan muuksi kuin vanhasuomalaisuuden vastaiseksi puoluesuunnaksi. Kansaneduskunnan ja hallitsijan yksimielisten päätösten tunnustaminen maassa noudatettavaksi laiksi oli perustuslaillisuutta, jonka vastakohtana taas oli "asetuslaillisuus". Perustuslaillisuus ei Murénin mielestä siten ollut suomenmielisyyden, ruotsinmielisyyden tai kristillismielisyyden vastakohta. Kaikkien Suomen kansalaisten tuli olla perustuslaillisia. [52]

Murén pyrki näin – harkitusti tai hurskaassa vilpittömyydessään – kiertämään kysymyksen kristillisten listojen puoluepoliittisesta sidonnaisuudesta. Tähänkin yhteyteen sopii hyvin se Murénin persoonallisuuspiirteisiin liittyvä kommentti, jonka *Jussi Kuoppala* on esittänyt 1800-luvun lopulta: "Murén antoi kirjoituksissaan omalaatuisella tavalla aivan uuden sisällön yleisessä tietoisuudessa jokseenkin vakiintu-

---

51 Listojen julkaisemisen aikaan Mannermaa oli jo mukana vanhasuomalaisen puolueen toiminnassa. Hän valmisteli piispa Koskimiehen kanssa alustusta kirkon ja valtion suhteista vanhasuomalaisten kokoukseen, joka pidettiin Oulussa 5.–6.12. 1906. HYK JRK pvk. 24.11., 25.11., 27.11. ja 5.12. 1906. *Kaiku* 144 A / 7.12. 1906, Suomalaisen puolueen kokous Oulussa; 145/10.12. 1906 ja 146/12.12. 1906, Valtio ja kirkko I–II.

52 *US* 301/29.12. 1906, Lähetettyjä kirjoituksia.

neille käsitteille." [53] Taipumus käsitteiden sekoittamiseen oli ilmeisesti tiedostamaton, hänen laaja-alaiseen, ehkä hieman levottomaankin aktiivisuuteensa liittyvä piirre. Murénin uskonnollisessa mielessä jossain määrin kaksijakoista toimintaa toisaalta *evankelisluterilaisten* parissa, toisaalta *kristillismielisten* allianssikristillisesti sävyttyneessä vaalitoimikunnassa näyttäisi puolestaan selittävän hänestä sittemmin lausutut muistosanat: "Ja joskin hän liikkui eri piireissä, oli hän kuitenkin jyrkkä tunnustuksen mies." [54]

Kristillisen vaalitoiminnan välitilinpäätös. Ajatus erityisen kristillisen vaaliliiton perustamisesta oli noussut esille vuoden 1906 jälkipuoliskolla, heti eduskunnanuudistuksen vahvistamisen jälkeen. Kysymystä oli alkuvaiheessa pohdittu lähinnä valtiollisen edustusoikeutensa menettäneen papiston keskuudessa, vaikka vaalisuunnitelmien ensimmäistä esittäjää ei voidakaan täysin sitovasti osoittaa. Erilaatuisten kirkollisten neuvonpitojen alustavat hahmotelmat alkoivat jossakin määrin kiinteytyä ja tulla laajempien piirien tietoon vastaperustetun *Kotimaa*-lehden välityksellä. Tässä vaiheessa runsaat 5000 tilaajaa koonneen kristillis-yhteiskunnallisen lehden [55] merkitys maan runsaslukuisen puoluelehdistön rinnalla oli kuitenkin varsin rajallinen, vaikka eri seutujen papisto olikin osoittanut sille tukeaan. Lähes samanlaista ohjelmaa ajoi sitä levikiltään selvästi suurempikin lehti, Turussa ilmestyvä *Tähti.* [56]

Toisaalta juuri Kotimaan esiintyminen kristillistä vaalitoimintaa puoltavien näkemysten leviämiskanavana leimasi pitkälle sen yhteiskunnallista roolia, mikä lehdistön yleisen puoluesidonnaisuuden kannalta oli tietyllä tavalla luonnollistakin. Kotimaa pyrki tarkastelemaan poliittis-yhteiskunnallisen elämän ilmiöitä kristillisen identiteetin pohjalta niin kuin puoluelehdet omasta taustaideologiastaan käsin. Tämä näkökulmien erilaisuus loi edellytyksiä kristillisen vaalitoiminnan ja puoluepoliittisen sitoutumisen vastakohtaisuuden korostamiselle, varsinkin kun juuri poliittis-yhteiskunnallisella tasolla oli esitetty kirkkoa koskevia vaatimuksia, jotka kristillisissä piireissä oli koettu suorastaan eksistentiaalisesti uhkaaviksi. Kristillisten vaali-

---

[53] *Kuoppala* 1963, 354s.

[54] *Niinivaara* 1913, 19–26. Ks. myös *Porvoon hpk. ppk. ptk. 1912,* 273s (J. S. Pajula).

[55] *Murtorinne* 1980, 36, 38, 40.

[56] *Tähti* 5/1.2. 1907 (8000 kpl).

liittojen puolustajat tähdensivät, että vain *kristikansan* yhteenliittyminen saattoi pysyttää yhteiskunnan kristinuskon pohjalla. Kristinuskon vaikutuksen vähentämispyrkimykset oli torjuttava sen kannattajien yhtenäisellä vaaliesiintymisellä. Vaikka hankkeen ajajat katsoivatkin olevansa "kristillisen puolueettomuuden" asialla, kysymys oli uskonnollisperusteisen järjestäytymisen ulottamisesta poliittisen elämän piiriin. Näin pyrittiin samalla pitämään kiinni "kristillisestä" yhtenäiskulttuurista, joka viimeistään uuden vuosisadan myötä oli alkanut hajota. Tämäkin pyrkimys tosin voidaan tulkita yhdeksi yhteiskunnan monista moderneista eriytymistendensseistä. Kristillisen vaalitoiminnan vanhasuomalaiset vastustajat pikemminkin edustivat tietynlaista yhtenäiskulttuurin mallia, jossa kristinusko pysyi maailmankatsomuksen keskeisenä rakennetekijänä ja yhteiskunnallista osallistumista motivoivana elementtinä.

Vaatimukset "puhtaalla listalla" esiintymisestä ja "maailmasta" – ts. puolueista – erottautumisesta liittyivät samalla Kotimaan edustamaan uskonnolliseen näkemykseen, anglosaksisperäiseen herätyskristillisyyteen, joka eli suurlakon jälkeistä nousukauttaan. Kristillisen vaalitoiminnan taakse epävirallisesti ja epätarkasti hahmottuvista ryhmistä edusti uutta uskonnollisen ajattelun ja toiminnan mallia selväpiirteisimmin NNKY-liike, jonka jäsenille äänioikeuden käyttäminen sitä paitsi oli aivan uusi kysymys. *Kristillismielisten* kanssa olivat yhteistyössä *evankelisluterilaiset,* lähinnä Evankeliumiyhdistyksen helsinkiläinen johtoryhmä. Vaikka osapuolten opilliset näkemykset poikkesivatkin selvästi toisistaan, niitä liitti toisiinsa yhdistyskristillisyyden ihanne ja sen mukaiset modernit menettelytavat. Evankelisten kristillis-poliittinen aktiivisuus voidaan ainakin osaksi johtaa itse herätysliikkeen varhaisesta organisoitumisesta, jota kirkolliseen oppositioasemaan joutuminen vuosisadanvaihteessa vielä kiihdytti. Yhteisrintaman kolmanneksi taustatekijäksi nousi vähitellen yhä selvemmin Turun seudulla vaikuttava Hannulan herätys, jonka toiminta myös oli vilkkaimillaan suurlakon jälkeen. Kirkon sisäinen vastakohtaisuus Evankeliumiyhdistyksen miesten ja heistä eroon joutuneiden "hannulalaisten" pappien välillä ei estänyt kristillis-poliittista yhteistoimintaa. Vaaliliittohankkeitten allianssikristillistä luonnetta vahvisti myös vapaakirkollisten piirien panos, vaikka nämä olivatkin ruvenneet epäilemään yhteistyön jatkamisen mielekkyyttä. Edellä mainittujen tahojen lisäksi oli vielä herännäisjohtaja Wilh. Malmivaara liittynyt

kristittyjen oman vaalitoiminnan perustelijoihin äänestäjien "uskonratkaisua" tähdentävin kirjoituksin; tällöin suomalainen pietistinen perinne oli vienyt käytännössä samaan johtopäätökseen kuin anglosaksisperäinen herätyskristillisyyys.

Kristillisen vaalitoiminnan takana oleville erilaisille ryhmille oli ominaista ennen kaikkea se, että niiden oma aktiivisuus oli voimistumassa ja että ne muodostivat kiinteitä uskonnollisia jäsenryhmiä. [57] Tästä oli vain lyhyt askel kristillis-poliittisenkin identiteetin omaksumiseen. Uskonnollisen ryhmänmuodostuksen kannalta kristillisten vaaliliittojen taustatekijäksi voidaan pelkistää *anglosaksisperäinen ja evankelispohjainen yhdistyskristillisyys.* Tämä taas voidaan ainakin osittain nähdä perinteisen seurakuntakeskeisen kirkollisuuden eräänlaisena modernistisena vaihtoehtona.

Edellä esitetyn analyysin rajoitukseksi on kuitenkin heti todettava, että se perustuu vain eräiden NNKY-liikkeen ja Evankeliumiyhdistyksen helsinkiläisten johtohenkilöiden – lähinnä Marta Renvallin ja Emil Murénin – loka-marraskuussa 1906 osoittamaan aktiivisuuteen. Mistään laajoja joukkoja koskettavasta harrastuksesta ei ollut kysymys. Vaalisuunnitelmat olivat herättäneet pääkaupungin ulkopuolella vastakaikua vain Turun seudulla, Joensuun kaupungissa ja eteläkarjalaisessa Rautjärven pitäjässä. Evankelisen 'kansan' keskuudessa maaseudulla oli kyllä ilmeistä toiminnallista potentiaalia, mutta ainakaan vuoden 1906 loppuun mennessä se ei ollut sanottavassa määrin lähtenyt toteuttamaan helsinkiläisten kristillis-poliittisia ideoita.

Poliittiselta kannalta kristillisen vaalitoiminnan viriämisen taustatekijöitä taas olivat pappissäädyn toiminnan lakkaaminen, puoluetaistelun kiihtyminen ja erityisesti yhtenäisen perustuslaillisen suuntauksen hajoaminen. Kotimaassa julkaistujen alustavien ehdokaslistojen selvä perustuslaillinen puolueväri saattaisi houkutella erilaisten "salaliittoteorioiden" esittämiseen. Nimenomaan loppuvuoden 1906 varsin sekavan tilanteen valossa on kuitenkin tyydyttävä toteamaan edellisessä jaksossa esitetyllä tavalla, että kysymys oli *entisen perustuslaillisen valtiopäiväpapiston* – ja korporatiiviseen säätyajatteluun tottuneiden kirkonmiesten yleensäkin – *identiteettikriisistä* kansanvallan läpimurron kynnyksellä.

---

[57] Analyysin tukena *Heikkilä* 1979, erityisesti 32s, 46s, 57s, 86, 117, 129, 137s, 145, 153.

e. "Kristilliset työväenyhdistykset vaalikauden edessä"

Vuoden 1906 loka-marraskuu oli aikaa, jolloin kristillisen työväenliikkeen tulevasta poliittisesta suuntauksesta käytiin eri tahoilla ratkaisevaa taistelua. Liikkeen siihenastisen kehitysjakson aikana oli hahmottunut kolme selvää linjavaihtoehtoa. Ensiksi lähinnä Turun seudulle keskittynyt perustuslaillinen pappisryhmä tähdensi kristillisen työväenliikkeen poliittisesti puolueetonta roolia ja uskonnollisen funktion ensisijaisuutta. Toiseksi Teologista lauantaiseuraa lähellä ollut vanhasuomalaisten kirkonmiesten joukko korosti liikkeen ammatillis-yhteiskunnallista roolia ilman puoluepoliittista osallistumista. Kolmanneksi Antti Kaarneen johtama radikaali maallikkoryhmä piti kiinni itsenäisestä poliittisesta toiminnasta ja työväenpuolueen roolista. [1]

Helsingin yhdistyksen suunnanvaihdos. Helsingissä linjanvalinta aiheutti epäilemättä eniten horjumista. Paikallinen kristillinen työväenyhdistys oli lokakuun alussa yrittänyt lähteä johtamaan puolueetonta kristillistä vaalitoimintaa, mutta se sai todeta aloitteen siirtyneen kristilliselle naisliikkeelle ja Emil Murénille. Yhdistyksen odotettiin tästä huolimatta antavan panoksensa yhteisen kristillisen vaaliliiton muodostamiseen. Tosin tämän itsestään selvältä näyttäneen suunnitelman tielle oli noussut yllättäviä epävarmuustekijöitä. Kristillinen työväenyhdistys nimittäin kuului niihin uskonnollisiin järjestöihin, jotka Emil Murénin marraskuun puolivälissä esittämän tiedonannon mukaan eivät voineet ryhtyä niiden erityistehtävän ulkopuolelle meneviin vaalitoimiin. Kuukauden kuluessa yhdistys näytti itse asiassa kääntyneen vastustamaan omaa aloitettaan.

Suunnanmuutos perustui yksinkertaisesti perustuslaillisten ja vanhasuomalaisten keskinäiseen puoluepoliittiseen valtataisteluun, mistä yhdistyksen työläisistä koostunut vaalitoimikunta tuskin oli täysin selvillä. Yhdistyksen vaalitoimintaa ohjaamaan oli nimittäin ilmaantunut yksi Helsingin aktiivisimmista vanhasuomalaisista papeista, pastori Yrjö Loimaranta. [2] Marraskuun 7. päivänä 1906 kokoontuneelle vanhasuomalaisen puolueen valtuuskunnalle välitettiinkin Lauri Ingmanilta saatu tieto, että Helsingin kristillinen työväenyhdistys halusi

---

1 Ks. edeltä lukua II 3 b.

2 SKS:n kirjallisuusarkisto Hilda Käkikosken kok., Käkikoski Yrjö Loimarannalle 18.11. 1906.

päästä vaaliliittoon vanhasuomalaisten kanssa. Valtuuskunta päätti Ingmanin välityksellä ilmoittaa yhdistykselle, että se suhtautui ehdotukseen periaatteessa myönteisesti. Kuitenkin ensin piti saada tietää, millaisia ehdokkaita yhdistys aikoi asettaa. Samalla valtuuskunta perusti toimikunnan, jonka tehtävänä oli selvittää "johtavia periaatteita" kristillisiä työväenyhdistyksiä koskevassa vaaliliittokysymyksessä. [3] Päätöksentekoon tarvittavan tiedon hankkimiseksi puolueen kansliasta lähetettiin kohta piirijärjestöille tiedustelut kristillisten työväenyhdistysten mahdollisesta toiminnasta niiden alueella. [4]

Ingmanin ja Loimarannan parivaljakko oli näin vetämässä Helsingin kristillistä työväenyhdistystä "perustuslaillis-puolueettomasta" kristillisestä vaalitoiminnasta vanhasuomalaisen puolueen siipien suojiin. Paikallinen yhteistyökysymys oli samalla laajentunut koskemaan vanhasuomalaisen puolueen periaatteellista poliittista asennoitumista koko kristilliseen työväenliikkeeseen. Päätöksen sanamuoto osoitti, että puolue pyrki saamaan liikkeen vaikutuspiiriinsä, mutta halusi ensin varmistua sen ehdokkaiden poliittisesta kannasta. Samalla Teologisen lauantaiseuran vanhasuomalainen kärkiryhmä pyrki lopullisesti näyttämään, että kristillis-sosiaalista harrastusta voitiin parhaiten edistää "katederisosialistisen" vanhasuomalaisen puolueen piirissä. Tähänhän ryhmän taholta vuoden 1906 ensimmäisellä puoliskolla esitetyt kannanotot jo olivat viitanneet.

Helsingin kristillisen työväenyhdistyksen sisäisissä puoluesuhteissa tapahtuneen muutoksen jälkeen oli luonnollista, että marraskuun loppupuolelle suunnitellun yhteiskristillisen vaalikokouksen täsmällinen ajankohta jäi lyömättä lukkoon. Sitä vastoin yhdistys päätti 23. marraskuuta pitämässään yleisessä kokouksessa perustaa kaksi omaa valitsijayhdistystä. Kokousuutinen julkaistiin oireellisesti vain Uudessa Suomettaressa. [5] Muutaman päivän perästä vanhasuomalaisen puolueen valtuuskunnalle esitettiin toistamiseen yhdistyksen pyyntö päästä vaaliliittoon omalla listalla, jonka erityisehdokkaana oli Eero Järvi-

---

[3] VA SPA 5 Valtuusk. kok. ptk. 7.11. 1906 § 3.

[4] VA SPA 9 Jäljennöskirja, marraskuu 1906.

[5] *US* 274/25.11. 1906, Uutisia Helsingistä. – *Larkion* (1967, 191) maininta yhdistyksen itsenäisestä vaaliesiintymisestä perustuu vain Emil Murénin ja F. V. Hannuksen (jäljempänä nootti 8) kirjoituksiin. Sitä paitsi päätöksen tekeminen ei vielä merkinnyt sen toteuttamista. Selostettu vaaliohjelmakin liittyi toisiin eduskuntavaaleihin (v. 1908).

nen. Kokouksessa asia pantiin pöydälle. [6]

Helsinkiläisen yhdistyksen suunnanvaihdokset saattoivat herättää asianharrastajienkin piirissä tiettyjä väärinkäsityksiä. Niinpä helsinkiläisten alkuperäisen aloitteen toteutumista odotellut ja kyseiseen kokoukseen Vihdistä jo valittu pastori F. V. Hannus [7] ilmaisi ilonsa kristillisen työväen "omien" valitsijayhdistysten perustamispäätöksen johdosta. Aiemmin nuorsuomalaisena esiintyneen Hannuksen mielestä ehdokkaiksi oli otettava yhtä monta perustuslaillista ja vanhasuomalaista tai, mikä oli vielä parempi, mahdollisimman puolueettomia henkilöitä. [8] Ilmaisuista jo näkyi, kuinka vaikea entisistä puoluesidonnaisuuksista oli päästä eroon.

Lehdistön itsenäistyminen. Marraskuun kuluessa kristillisen työväenliikkeen "puolueeton" linja muuttui paitsi Helsingin paikallisyhdistyksen myös Turussa ilmestyvän *Tähti*-lehden osalta. Lehden väliaikainen päätoimittaja Uno Renvall jätti tällöin tehtävänsä. Hänen tilalleen valittiin radikaalia maallikkosuuntausta edustava Oskari Vihantola huolimatta siitä, että papille oli luvattu etuoikeus toimeen. [9] Jäähyväiskirjoituksessaan Renvall ilmoitti olevansa valtapuolueiden ulkopuolella ja tahtoneensa koota kaikkia kristillismielisiä yhteistyöhön. [10] Tämän kannanoton kanssa sopi hyvin yhteen Renvallin esiintyminen kristillisten ensimmäisessä ehdokasluettelossa; olipa mukana kaksi muutakin Tähden ensimmäisen toimituksen pappisjäsentä: Severi Kalke ja Teodor von Pfaler. Samalla he olivat kuitenkin irtautumassa kristillisestä työväenliikkeestä.

Samoihin aikoihin kristillisen työväenliikkeen lehdistö itsenäistyi myös Tampereella. Edvard Hannulan evankelis-perustuslaillisessa hengessä toimittaman *Kristillisen työmiehen* rinnalle perustettiin *Työkansa* [11], joka sanoutui jyrkästi irti Hannulan ystävien käynnistämästä kristillisestä vaalitoiminnasta. Lehden mukaan kristillismielisten puuhien tarkoituksena oli vain tukea kapitalistista yhteiskuntajärjestelmää ja jarruttaa köyhälistön pyrkimyksiä. [12] Näin kristillisen

---

6 VA SPA 5 Suomalaisen puolueen valtuusk. kok. ptk. 28.11. 1906 § 6.

7 *Km* 133/17.11. 1906, Työmaalta.

8 *Km* 140/4.12.1906, Yleisöltä.

9 Hakuilmoitus esim. *Km* 116/9.10.1906.

10 *Tähti* 45/17.11.1906, Tähden lukijoille.

11 Ks. s. 131s.

12 *Työkansa* Näytenumero 4.12.1906, Suunnan selventämiseksi.

työväenliikkeen maallikkosiipi sanoutui samalla irti papillisista "holhoojistaan".

Vaikeimmassa asemassa liikkeen kahden rintaman välissä näyttää olleen kristillisen työväenliiton puheenjohtaja pastori Heikki Autero, joka ei ollut sitoutunut porvarillisiin puolueisiin. Hän oli marraskuun lopulla kehottanut kristillisten valitsijayhdistysten perustamista suunnittelevia piirejä odottamaan Ktl:n tulossa olevaa vaalijulistusta. Tällöin olisi vielä voitu harkita yhteistä vaaliliittoa. [13] Auteron esittämä vetoomus ei kuitenkaan voinut enää pysäyttää kristillisen työväenliikkeen eri osapuolten keskinäistä loitontumisprosessia. Kristillinen vaaliliitto ei ollut perustettavissa kristillisen työväenliikkeen johdolla.

Martti Ruuthin ohjelmallinen panos. Ktl:n vaalijulistus oli ollut elokuun lopulta lähtien valmisteltavana työryhmässä, johon kuuluivat Auteron lisäksi Martti Ruuth, Antti Kaarne ja Oskari Vihantola [14] – ja josta siis puuttui perustuslaillisen pappissiiven edustus. Vaalijulistus pääsi julkisuuteen vasta joulukuussa [15] , Kotimaan luetteloiden ilmestymisen jälkeen. Sitä oli kuitenkin ennakoinut Martti Ruuth aloittamalla Tähti-lehdessä laajan kirjoitussarjan "Kristilliset työväenyhdistykset vaalikauden edessä".

Pohtiessaan ajankohtaiseksi noussutta liittoutumiskysymystä Ruuth oli sitä mieltä, ettei kristillisen työväenliikkeen oma kannatus riittänyt turvaamaan kuin jonkun ehdokkaan läpimenon parissa vaalipiirissä. Siksi tuli pyrkiä vaaliliittoon muiden ryhmien kanssa. Näin oli mahdollista lisätä omien edustajien määrää tai ainakin vaikuttaa siihen, minkä puolueen miehiä tuli eduskuntaan. [16]

Tärkeimmiksi vaaliteemoiksi muodostuivat Ruuthin mukaan kansallinen eli kielikysymys ja yhteiskunnallis-taloudellinen kysymys. Näiden yläpuolella oli kuitenkin uskonnollis-kirkollinen kysymys. [17] Ktl:n vaalijulistus jakautuikin Ruuthin esittelemällä tavalla kolmeen

---

13 *Tähti* 46/24.11.1906, Missä ratkaistaan?

14 *Km* 98/28.8.1906, Työmaalta; *Tähti* 35/1.9.1906, Suomen kristillisen työväen liittohallinto; *Immonen* 1965, 63s. – Ktl:n liittohallituksen pöytäkirjat vuodelta 1906 eivät ole säilyneet (KTLA).

15 *Tähti* 47/1.12.1906.

16 *Tähti* 44/3.11.1906, Kristilliset työväenyhdistykset vaalikauden edessä. I Liittoutua tahi eikö? (M-i R-th); *Veikkola* 1972, 53.

17 *Tähti* 45/17.11.1906, II Mitkä kysymykset tulevat polttaviksi?

osaan. Sen pohjana oli Tampereella edellisenä kesänä hyväksytty ohjelma, jonka antikapitalistinen sävy tosin oli huomattavasti lieventynyt. Kansallisuuskysymyksen esillä pitämisessä näkyi edelleen vanhasuomalaisia vaikutteita. [18]

Jatkaessaan kirjoitussarjaansa Ruuth päätyi lopulta siihen, että kristillinen työväenliitto saattoi asettua vaaliyhteistyöhön vain vanhasuomalaisen puolueen kanssa. Ktl:n vaalijulistuksen kolme pääkohtaa olivat "kulmakivinä" myös vanhasuomalaisten ohjelmassa. Ruuth kiitteli lisäksi vanhasuomalaisten kansanvaltaisuutta ja pyrkimyksiä kansan eheyden lujittamiseen. [19] Ktl:n vaalijulistuksen rakenteeseen ja sisältöön ilmeisesti eniten vaikuttaneena kirjoittaja saattoi helposti todeta puolueohjelmien yhtäläisyydet.

Muut puolueet Ruuth esitteli voittopuolisesti negatiivisessa valossa. Sosiaalidemokraattien torjunta perustui paitsi uskontopoliittiseen ohjelmaan myös heidän kantaansa siveellisyys- ja kansallisuuskysymyksessä. Perustuslaillisen leirin kahta pääpuoluetta taas yhdisti sama maailmankatsomus, kristinuskolle ja kansankirkolle vieras "päivälehteläinen vapaamielisyys". Kirjoittaja pyrki lisäksi korostetusti tuomaan esille nuorsuomalaisen puolueen sisäisen hajanaisuuden ja sen ohjelmien "taktisen" luonteen. [20]

Ruuthin kirjoitussarja paljasti varsin selvästi hänen vanhasuomalaiset sympatiansa ja niihin liittyvät antipatiansa, vaikka hän pyrkikin esiintymään kristillisen työväenliikkeen omien reaalisten etujen puolustajana. Tämän liikkeen osuus vanhasuomalaisen puolueen kokonaisstrategiassa tuli vielä selvemmin esille Hämeenlinnan kristillisen työväenyhdistyksen vaalivalmistelujen yhteydessä, joista paikkakunnalle Viipurista muuttanut Ruuth näyttää vastanneen.

Vaaliliittokysymyksiä. Vanhasuomalaisten toimintaa Etelä-Hämeessä johtanut entinen senaattori A. O. Kairamo saattoi jo marraskuun puolivälissä ilmeisen tyytyväisenä tiedottaa puolueensa valtuuskunnalle, että Hämeenlinnan kristillisen työväenyhdistyksen johtomiehet olivat "meikäläisiä". Eduskuntavaaleissa sen jäsenet saattoivat hänen mukaansa yksinkertaisesti äänestää vanhasuomalaisia tai

---

[18] *Tähti* 47/1.12.1906. Vaaliohjelman kirkkopoliittisesta osuudesta tarkemmin *Murtorinne* 1967, 126s.

[19] *Tähti* 4/25.1.1907, V Mikä on suhteemme valtapuolueisiin; *Veikkola* 1972, 53s.

[20] *Tähti* 2/11.1.1907 ja 4/25.1.1907, IV–V Mikä on suhteemme valtapuolueisiin.

sitten muodostaa oman valitsijayhdistyksen, joka yhtyi puolueen vaaliliittoon. [21] Kairamon ilmoituksesta kävi varsin yksiselitteisesti ilmi, mihin Ruuth tähtäsi myöhemmin esittämällään vaaliliittosuosituksella: vanhasuomalaisen puolueen etujen turvaamiseen. Tätä taka-ajatusta ei Tähdessä luonnollisestikaan voinut avoimesti ilmaista.

Kairamo ja Ruuth päätyivät kristillisen työväestön ehdokaslistaa yhdessä valmistellessaan kolmeen puhtaasti vanhasuomalaiseen nimeen, joista yksi oli aiemmin sosialismin puolustajana esiintynyt kirkkoherra K. V. Hurmerinta. [22] Valitsijayhdistyksen liittymiselle vanhasuomalaisen puolueen vaaliliittoon esitettiin perusteluksi, että "tämän puolueen kanta kaikissa tärkeissä pääkysymyksissä on periaatteellisesti samalla pohjalla kuin Kristillisen työväenliiton ohjelma".[23] Perustelun oli epäilemättä muotoillut Ruuth.

Eräät Kairamon yksityiset kannanotot täsmensivät vielä vanhasuomalaisten motivaatiota ja tavoitteita. Hänen asettamiinsa ehdokkaiden valintakriteereihin kuului, että näiden tuli olla "laajoissa piireissä tunnettuja, hartaita kristillismielisiä" ja seisoa lähellä "tervettä sosialismia". [24] Sittemmin hän pyrki ohjaamaan yhtä kristillisen työväestön ehdokkaista, Suomen lähetysseuran matkasaarnaajana toiminutta konduktööri Juho Toiviaista vaalimatkoille melkein kädestä pitäen. Aamupäivisin tämän oli selitettävä Jumalan sanaa, iltapäivällä taas kieltolakia ja työväenkysymystä. Vanhasuomalainen piirijohtaja määritteli Toiviaiselle kristillisen työväestön roolin vaalitaistelussa:

> Olisi tärkeä, että työväki tulisi huomaamaan, että sen ei tarvitse kuulua sosialisteihin voidakseen ajaa omaa asiaansa vaan että se liittymällä kristilliseen työväenyhdistykseen saattaa yhtä hyvin valvoa omia etujaan, tarvitsematta istua Jumalanpilkkaajien rinnalle. [25]

---

21 VA SPA 17 A. O. Kairamo suomalaisen puolueen valtuuskunnalle 13.11.1906 (vastaus nootissa 4 mainittuun tiedusteluun).

22 VA AOK 18 A. O. Kairamo Martti Ruuthille 6.12.1906 ja K. V. Hurmerinnalle 7.12.1906. Kristillisen työväestön ehdokkaina esiintyneet otettiin myös eräille muille vanhasuomalaisille listoille. Sitä vastoin muuan kristillisen työväenyhdistyksen ensiksi ehdolle asettama työläinen (*Tähti* 48/8.12.1906) ei kelvannut Kairamolle.

23 *Hämeen Sanomat* 146/28.12.1906, Paikkakunnalta; *Tähti* 1/4.1.1907, Viikon varrelta.

24 VA AOK 18 Kairamo Ruuthille 6.12.1906.

25 VA AOK 18 Kairamo Toiviaiselle 12.1.1907. Toiviaisesta myös *Hannu Pietilä* 1953, 78; *Hannu Mustakallio* 1978 c, 203 n. 45. – Kantaessaan omalta osaltaan vastuuta vanhasuomalaisen puolueen kannatuksesta Kairamo tunsi mielenkiintoa paitsi kristillistä työväenliikettä myös torppariväestöä kohtaan (*Kairamo* 1907; *Rasila* 1961, 340).

Kristillistä työväenyhdistystä pyrittiin näin käyttämään vanhasuomalaisen puolueen peitejärjestönä, jonka tarkoituksena oli kerätä ääniä sosialistien potentiaalisilta kannattajilta. Modernein termein ilmaistuna kyseessä oli ns. *valevaaliliitto*. [26]

Hämeenlinnasta tuli samalla malliesimerkki siitä, millaisten edellytysten vallitessa kristillisen työväen valitsijayhdistys voitiin hyväksyä vanhasuomalaisen puolueen vaaliliittoon. Valitsijayhdistyksen ehdokkaiden tuli vanhasuomalaisen puolueen valtuuskunnan tekemän periaatepäätöksen mukaan kannattaa tämän puolueen ohjelmaa. [27] Vanhasuomalaisen puolueen johto ja sitä lähellä oleva pappisryhmä pyrkivät siis eliminoimaan kristillisen työväenliikkeen itsenäisen poliittisen roolin.

Martti Ruuth lienee itse mukana olleena vaikuttanut vaaliliittokysymyksen esille ottamiseen myös Porissa marraskuun puolivälissä pidetyssä kristillisen työväenliikkeen piirikokouksessa. Hänen näkemystensä suuntaisesti päätyi aiheesta alustanut pappi, rehtori L. H. Sandelin [28] eri puolueiden kirkollisia ohjelmia vertaillessaan juuri vanhasuomalaisen puolueen kannalle. Tästä huolimatta kokouksen enemmistö ilmaisi voimakkaasti kannattavansa kristillisen työväenliikkeen itsenäistä toimintaa, kun taas vanhasuomalaisten esiintyminen leimattiin julkisuudessa "puoluekiihotukseksi". [29]

Turun läänin pohjoisen vaalipiirin ohella myös Pohjois-Hämeessä tehtiin vielä vuoden 1906 puolella päätös kristillisen työväenliiton oman vaaliliiton muodostamisesta [30], niin kuin tamperelaisen Työkansan radikaalit kannanotot olivat antaneet odottaa.

Sitä vastoin Helsingissä meneteltiin taas toisin kuin oli suunniteltu. Kun kristillinen työväenyhdistys ei vanhasuomalaisten tekemän periaatepäätöksen vuoksi voinut nimetä itsenäisesti omaa ehdokas-

---

[26] *Koskiaho* 1977, 22. Koskiaho ei ole kuitenkaan huomannut kyseisen vaaliliiton näennäistä luonnetta (1977, 38, 177, 223; *Hannu Mustakallio* 1978 b, 89, 99 n. 47).

[27] VA SPA 5 Valtuusk. kok. ptk. 9.1.1907 § 2. Kannanilmaisun oli ilmeisesti valmistellut juuri tätä asiaa varten asetettu toimikunta. Periaatepäätös tehtiin siis ennen Ruuthin esittämää suositusta liittoutumisesta vanhasuomalaisen puolueen kanssa ja lienee ollut hänen tiedossaan.

[28] Sandelinin sijoittumisesta kirkon kenttään *Veikkola* 1969 a, 39; 1980, 264s.

[29] *Km* 136/24.11.1906, Työmaalta; 141/6.12.1906, Puoluekiihotusta kristillisessä työväenyhdistyksessä; *Tähti* 47/1.12.1906, Viikon varrelta. – Vastaus syytöksiin: *US* 4/5.1.1907, Lähetettyjä kirjoituksia.

[30] *Aamulehti* 261/13.11.1906; 2/4.1.1907, Uutisia Tampereelta ja lähiseudulta.

taan, se jättäytyi kokonaan vaalitoiminnan ulkopuolelle. Uudellamaalla vanhasuomalaiset eivät saaneet samanlaista avointa valtakirjaa kristillisen työväestön edustamiseen kuin Etelä-Hämeessä. Tosin helsinkiläisten *Veljeys*-lehti ensimmäisenä vaalipäivänä kehotti kristillistä työväestöä äänestämään – parempien vaihtoehtojen puuttuessa – vanhasuomalaista kieltolakilistaa. [31]

Helsinkiläisyhdistyksen tekemä vaaliliiton hylkäämispäätös osoitti, että se oli monien toimintamallien tuloksettoman kokeilun jälkeen vähitellen löytämässä oman identiteettinsä. Takanapäin olivat jo pyrkimykset koota *kristikansa* yhteiseen puolueettomaan vaaliliittoon, Emil Murénin johtama perustuslaillis-kristillinen orientoituminen ja vanhasuomalaisten pappien tarjoama yhteistyö.

Papiston osallistuminen kristillisen työväenliikkeen pääuoman itsenäiseen vaalitoimintaan tulee selvitettäväksi tuonnempana (luvussa III 3 e).

2. *PUOLUEET VALMISTAUTUVAT VAALEIHIN*

a. Forssan uskontopykälä piiloon

Suurlakon jälkeisenä kautena kirkon- ja uskonnonvastainen ajattelu oli päässyt vyörynomaisena leviämään sosiaalidemokraattien kärkiryhmän piiristä työväenliikkeen kenttäväen piiriin. Marxilaisten käsitysten etenemisen tielle nousi kuitenkin kohta esteitä, jotka liittyivät alueellisiin, ammatillisiin ja sukupuolieroihin. Näihin eri tekijöihin sosiaalidemokraattisen puolueen oli pakko kiinnittää huomiota, kun senkin toimintaa tuli loppukesästä 1906 lähtien hallitsemaan valmistautuminen eduskuntavaaleihin. Tällöin uskontokysymyksen käsittely vaati erityistä varovaisuutta. Puolueen kannatuksen laajentaminen kävikin ideologisten vaatimusten suoraviivaisen toteuttamisen edellä. [1]

---

[31] *Veljeys* 4/25.1.1907, Kristillistä työväenliikettä ei saa tehdä kierosilmäiseksi; 11/15.3.1907, Tänään ja huomenna. – *Helsingin kristillisen työväenyhdistyksen 30-vuotiskertomuksen* (1936, 10) mukaan Uudellamaalla olisi perustettu vaaleja varten maakuntajärjestö, jonka puheenjohtajaksi olisi valittu pastori A. R. Wellroos. Tieto liittyy kuitenkin vasta vuoden 1908 vaaleihin.

[1] *Soikkanen* 1961, 299–303.

Puolueen sisäiset ryhmät. Sdp:n vaaliohjelma lyötiin lukkoon elokuussa 1906 pidetyssä Oulun puoluekokouksessa. Myös kysymys Forssan ohjelmaan sisältyvän uskontopykälän mahdollisesta tarkistamisesta ja valistustoiminnassa noudatettavasta menettelytavasta oli ajateltu ottaa puoluekokouksessa esille. Puoluehallinnon suorittamista valmisteluista huolimatta uskontokysymys sivuutettiin vaikenemalla niin itse Oulun kokouksessa kuin sen hyväksymässä vaaliohjelmassakin. [2] Sittemmin eivät myöskään puolueen valitsijayhdistykset ottaneet tunnuslauseissaan kantaa kirkkopoliittisiin kysymyksiin. Vaikeneminen kiusalliseksi osoittautuneessa uskontoasiassa oli merkkinä siitä, että taktiset näkökohdat arvioitiin Sdp:n piirissä yleisesti marxilais-periaatteellisia tärkeämmiksi. Selvimmin tämä ilmeni puoluekokouksen nimenomaisesti torjuessa K. H. Wiikin johtamien ruotsinkielisten piirien esittämät "prometheuslaiset" vaatimukset sosiaalidemokraattien vaaliohjelmasta. [3]

Ruotsinkielisten lisäksi uskontokysymykseen puuttui kokouksessa vain Edvard Valpas, puolueen puheenjohtajaksi valittu Työmiehen päätoimittaja. [4] Hän pyrki vähättelemään sosiaalidemokraattien mahdollista vaalimenestystä vetoamalla hänelle ominaisella liioittelevan ironisella tavalla papiston merkitykseen naispuolisen työväestön mielipiteiden ohjaajana:

> Vielä löytyy paljon työläisiä, jotka tulevat äänestämään pappien ja muiden mukana. Etenkin naisten joukossa! Neiti Sillanpää! Monet naiset tulevat äänestämään virsikirjalla, monet papit äänestävät tuhannella akalla. [5]

Naiset olivat täten ehkä tärkein väestöryhmä, jonka vuoksi Forssan kuuluisa uskontopykälä pantiin tavallaan piiloon suurelta yleisöltä. Sosiaalidemokraattisen naisliiton omassakin piirissä kristillisyys ja

---

[2] *Soikkanen* 1961, 303s; 1975, 98–101, 134, 168. – Tosin kokouksen niukka enemmistö hyväksyi puolueen nuorisoliiton tehtäväksi mm. valtiokirkon vastaisen taistelun. Näin kirkonvastaisuus kanavoitiin vaarattomammille vesille. *Sdp puoluekok. ptk. 1906,* 454, 458; *Lantta* 1980, 12s.

[3] *Sdp puoluekok. ptk. 1906,* 126, 452, 473; *Soikkanen* 1961, 304, 356; 1975, 168, 172. Vaatimukset koskivat kaste- ja ehtoollispakon sekä tunnustuksellisen uskonnonopetuksen poistamista, pakollisen siviiliavioliiton toimeenpanoa ja valtion erottamista kirkosta. Ohjelmakohtien yhtäläisyys Prometheus-yhdistyksen sääntöihin (*Murtorinne* 1967, 35) verrattuna oli erityisesti niiden keskinäisen järjestyksen perusteella ilmeinen.

[4] *Soikkanen* 1976, 104s.

[5] *Sdp puoluekok. ptk. 1906,* 208; *Kilpi* 1953, 81.

sosialismi saattoivat sulautua omaperäiseksi eettissävyiseksi yhdistelmäksi; potentiaaliset kannattajat olivat vielä enemmän sidoksissa kristillisiin perinteisiin. Naisten oli miehiä yleensä konservatiivisempina myös vaikea omaksua marxilaista käsitystä moraalin suhteellisuudesta. [6]

Sosiaalidemokraattisen puolueen sisäisistä ryhmistä nuorisoliitto taas oli maailmankatsomuksellisessa "puhdasoppisuudessaan" kauimpana naisliitosta. Niinpä se sosiaalidemokraattien yleisestä menettelytavasta poiketen puuttui joulukuussa 1906 pidetyn edustajakokouksensa ponsissa kirkollisiin kysymyksiin. Nuoret vaativat uudistuksia "homehtuneeseen" uskonnonopetukseen, jonka he katsoivat "mitä surkuteltavimmin" polkevan tieteellisiä totuuksia ja tukevan "porvarillisen virkavallan" pystyssä pitämistä. [7] Uskonnon ja tieteen ristiriitaisuus sekä kirkon tuki kapitalistisen yhteiskunnan rakenteille olivat siis nuorten marxilais-periaatteelliset argumentit.

Pohjois-Suomi. Alueellisella tasolla erityisesti Pohjois-Suomi lestadiolaisväestöineen pakotti sosiaalidemokraatit varovaisiksi uskontokysymyksen käsittelyssä. Maalaisväestöön vetoaminen oli vaalikannatuksen näkökulmasta yleensäkin tärkeää. [8] Tältä pohjalta oululainen Kansan Tahto päätyi tulkitsemaan Forssan uskontopykälää jopa niin positiivissävyisesti, ettei ohjelma "suinkaan" tarkoittanut uskonnon hävittämistä, "vaan päinvastoin sen lujittamista". [9] Lestadiolaisalueilla kierrelleet sosiaalidemokraattiset puhujat pyrkivät oikomaan sitä "väärinkäsitystä", ettei "tosiuskova kristitty" voinutkaan samanaikaisesti kannattaa sosiaalidemokraatteja ja uskoa Jumalaan. [10] Tämänsuuntaiset vakuuttelut lienevät kuitenkin osuneet varsin kivikkoiseen maaperään. Sosialistiagitaattorit joutuivat valittelemaan esim. Koillis-Pohjanmaan lestadiolaisseurakunnissa vallitsevaa "henkistä vaivalloisuutta", joka näytti estävän kaikki yhteiskunnalli-

---

6 *Kilpi* 1953, 92, 117–119; *Soikkanen* 1961, 301; 1970, 183, 206s. Ks. myös *Työmies* 302/31.12.1906, Naisten edustajakokous (Miina Sillanpään lausunto).

7 *Sos. dem. nuorisoliiton kok. ptk. 1906,* 17s; *Soikkanen* 1961, 305.

8 *Kansan Tahto* 81/11.5.1906, Herätysmatkoilta Pohjolasta; *Soikkanen* 1961, 299, 303 (nootin 76 dateerauksena virheellisesti 11.6.1906), 362.

9 *Kansan Tahto* 34/9.2.1907, Sosialidemokratia ja uskonto.

10 *Kansan Tahto* 35/11.2.1907 (Kukkola); 42/19.2.1907 (Pirkkiö, jossa kylässä lestadiolaisia sanottiin olevan "melkein joka toinen ihminen").

set muutospyrkimykset. [11] Tilanteen toivottomuutta sosialistien kannalta saattoivat vielä lisätä yksityiset poikkeamiset Oulun kokouksen viitoittamasta taktisesta menettelytavasta. Niinpä esim. muuan Kuolajärveltä kotoisin oleva kirjeenvaihtaja kertoi ennen vaaleja, että eräiden paikallisten sosialistien ajattelemattomuus oli jo tuottanut puolueelle

> satojen jopa tuhansien äänien vahingon. – – – Tiedättehän, että kunnassamme on vanhoillisuus ja tietämättömyys niin suuri, että se ei kärsi halveksia jumalaa eikä myös uskontoa. [12]

Ilmaisuista paljastui varsin selvästi kaukaiseen korpipitäjään levinneiden uusien aatteiden todellinen sisältö, mutta myös huoli puolueen vaalimenestyksestä.

Torpparit. Eri ammattiryhmistä torpparit näyttivät ennen vaaleja puoluepoliittisessa suhteessa ehkä kaikkein arvoituksellisimmilta äänestäjiltä. Heidän sieluistaan taistellessaan puolueet eivät voineet tyytyä vain laatimiinsa ammatilliset etunäkökohdat huomioon ottaviin torppariohjelmiin, vaan kiinnittivät huomiota myös aatteellisiin tekijöihin.

Niinpä esim. vanhasuomalaisen puolueen johtaviin torpparikysymyksen asiantuntijoihin kuuluva A. O. Kairamo toi laatimassaan lentokirjasessa painokkaasti esille Oulun vaaliohjelman suhteen Forssan uskontopykälään. "Torppariväestön suuren enemmistön" oli kirjoittajan mukaan tärkeä tietää vaatimuksen koulujen uskonnonopetuksen poistamisesta olevan edelleen voimassa, vaikka sosialistiagitaattoreille olikin annettu "ankarat käskyt" vaieta asiasta. Myös Kairamolle sosialistien puolesta vastannut Sulo Wuolijoki pyrki vetoamaan kristinuskoon sikäli, että katsoi "jalon natsarealaisen opin" oikein tulkittuna velvoittavan taistelemaan yleisen tasa-arvoisuuden ja veljeyden puolesta eikä suinkaan näiden aatteiden kannattajia vastaan. Näin uskontokysymys oli ilmeisesti yksi ratkaisevimpia tekijöitä, joka toi maanvuokraajien ääniä vanhasuomalaiselle puolueelle, kuten jo torpparikysymyksen erityistuntija *Viljo Rasila* on huomauttanut. [13]

---

[11] *Kansan Tahto* 275/28.12.1906 ja 10/12.1.1907, Herätysmatkoilta; *Kyllönen* 1981, 461, 473, 485s ja 523–527.

[12] *Kansan Tahto* 4/5.1.1907, Kuolajärvi. Pelko ääntenmenetyksestä osoittautui kuitenkin liioitelluksi sosialistien kannatuksen noustessa 55,9 prosenttiin (*Soikkanen* 1975, 177).

[13] *Kairamo* 1907, 13; *Sosialistinen aikakauslehti* 1907, 44s; *Rasila* 1961, 389s; *Soikkanen* 1961, 361s.

Altavastaajan asema. Ajankohtaisten tekijöiden ohella Oulun kokouksen päätöstä voitiin perustella marxilaisella ideologialla. Yhteiskunnan henkinen ylärakenne, johon uskonto kuului, muuttui materialistisen historiankäsityksen mukaan nimittäin hitaammin kuin sen taloudellinen perusta. Näin marxilainen teoria näytti antavan mahdollisuuden suhtautua joustavasti maailmankatsomuksellisiin "viivästymiin". [14] Tämän mukaisesti sosiaalidemokraatit pyrkivät keskittämään yleisen kiinnostuksen taloudellisiin uudistuskysymyksiin ja osoittamaan, että vaaliohjelmasta oli jätetty pois muitakin vähemmän tärkeitä vaatimuksia. [15]

Marxilais-teoreettista kansanomaisempi periaatteellinen selitysmalli löytyi itse Forssan viidennestä pykälästä. Sen ensimmäisen momentin sisältämä vaatimus uskonnon julistamisesta yksityisasiaksi muodostui eniten käytetyksi perusteluksi uskontopoliittiselle vaikenemiselle. Uskontoa ei haluttu "sekoittaa" politiikkaan, tässä tapauksessa vaalitaisteluun. [16]

Uskonto yksityisasiaksi -periaatteen mukaisesti sosiaalidemokraatit pyrkivät virallisesti luomaan itsestään uskontokysymyksessä viileän puolueetonta, jopa välinpitämätöntä kuvaa. Tässä he eivät kentällä kuitenkaan onnistuneet. Jo omien matkapuhujien esiintyminen antoi esim. turkulaiselle Sosialistille aiheen huomauttaa siitä, että koko puolue joutui kärsimään, jos yksikin agitaattori "tulkitsi väärin" sen uskonto-ohjelmaa. Lehti kehotti piiritoimikuntia valvomaan, etteivät puoluepuhujat "agiteeraa omien uskonnollisten tahi uskonnottomien mielipiteittensä puolesta". [17] Painokkaat ilmaisut osoittivat uskonnonvastaisen agitaation ainakin jossain määrin liittyneen sosiaalidemokraattien vaalitaisteluun. Samoin perustein myös Työmies joutui sanoutumaan irti yksityisten agitaattorien lausunnoista [18] ja porilai-

---

[14] Ks. myös *Sosialistinen aikakauslehti* 22–24/joulukuu 1906, Uskonnollisuuden puoluenaamarit pois!; *Sirola* 1907, 118–122; *Murtorinne* 1967, 64s.

[15] *Työmies* 302/31.12.1906, Naisten edustajakokous; 6/8.1.1907, Sosialidemokratit ja koulujen uskonnonopetus.

[16] Esim. *Kansan Tahto* 34/9.2.1907, Sosialidemokratia ja uskonto; *Kansan Lehti* 37/14.2.1907, Mitä on uskonnolla tekemistä vaalitaistelussa?; *Työ* 16/19.1.1907, Väittelykokouksia.

[17] *Sosialisti* 199/13.12.1906, Enemmän huolta sosialistisen herätystoiminnan järjestämiseen; *Soikkanen* 1961, 337.

[18] *Työmies* 275/27.11.1906, Taantumuksen oireitako; *Murtorinne* 1967, 63.

nen Sosialidemokraatti kiistämään amerikkalaisen uskonnonvastaisen lentolehtiskirjailijan Robert Ingersollin sosialistisuuden. [19]

Suurlakon välitön jälkivaihe oli antanut aineksia sosiaalidemokraateista yleisesti muodostuneeseen uskonnonvastaiseen kuvaan, josta he itse kuitenkin Oulun kokouksen jälkeen pyrkivät tietoisesti irtautumaan. Sitä vastoin vanhasuomalainen puolue pyrki vaalipropagandassaan ylläpitämään, vieläpä terävöittämäänkin tätä vastustajansa profiilia. Joutuessaan puolustautumaan vanhasuomalaisten esittämiä syytöksiä vastaan sosiaalidemokraatit itse halusivat ensiksi esittää ne liioitellun epätodellisina: heidät oli leimattu

> jumalankieltäjiksi, kirkkojen polttajiksi, pappien tappajiksi, murhaan kiihottajiksi, kaikkien siveellisten käsitteiden höllentäjiksi.[20]

Uskonto ei tässä puolustustaistelussa jäänyt yksityisasiaksi edes sosiaalidemokraattien omissa kyläkokouksissa, puolueiden yhteisistä väittelytilaisuuksista puhumattakaan, joissa yleensä "vertailtiin" myös niiden kirkollisia ohjelmia. [21]

Forssan uskontopykälään sisältyvistä vaatimuksista sosiaalidemokraatit kannattivat edelleenkin yleisesti kirkon ja valtion erottamista. Uskonnonopetuskantansa takana he seisoivat jo huomattavasti hajanaisemmin rivein. [22] Uskonnonopetuksen poistamisesta esitti selkeimmän kannanoton työväenliikkeen veteraaneihin kuuluva Taavi Tainio, joka samalla sai aiheen arvostella puoluettaan "laiminlyömisen synnistä". [23] Puoluesihteeri Yrjö Sirola taas vakuutti Uuden Suomettaren pääkirjoituspalstalla sosiaalidemokraatteja vastaan esiintyneelle Lauri Ingmanille [24] Forssan ohjelman olevan Oulun kokouksen jälkeen myös uskonnonopetuksen osalta voimassa. [25] Sekä

---

19 *Sosialidemokraatti* 8/19.1.1907, Yleisöltä. – Ingersollin teoksia oli kuitenkin kustantanut eräs tunnettu sosiaalidemokraatti (*Murtorinne* 1967, 58). Työväenliikkeen suhtautumisesta Ingersollin teoksiin Hämeen maaseudulla *Kortekangas* 1967, 105.

20 *Kansan Lehti* 58/10.3.1907, "Kristillinen" vaalikalastus. Ks. myös *Soikkanen* 1961, 311; 1970, 206.

21 Kaksi esimerkkiä tällaisten väittelykokousten mittavuudesta: Ilmajoella sanottiin kuulijoita olleen 800–1000 henkeä (*Vaasa* 15/5.2.1907, Pohjanmaalta; 25/28.2.1907), Kirvussa väittely kesti seitsemän tuntia (*Työ* 16/19.1.1907, Väittelykokouksia).

22 Esim. *Työ* 1/1.1.1907, Uskontokysymys ja vaaliagitatsioni.

23 *Sosialisti* 25/31.1.1907, Uskonnon opetuksen poistamisesta kouluista (T. T.). – Tainion vastakohtaisuudesta "nuorten" hallitsemaan puoluejohtoon *Soikkanen* 1975, 108s.

24 *US* 5/6.1.1907, Sosiaalidemokraatit ja koulujen uskonnonopetus (L. I.).

25 *Työmies* 6/8.1.1907, Sosialidemokratit ja koulujen uskonnonopetus (Y. S.).

Ennen vaaleja.

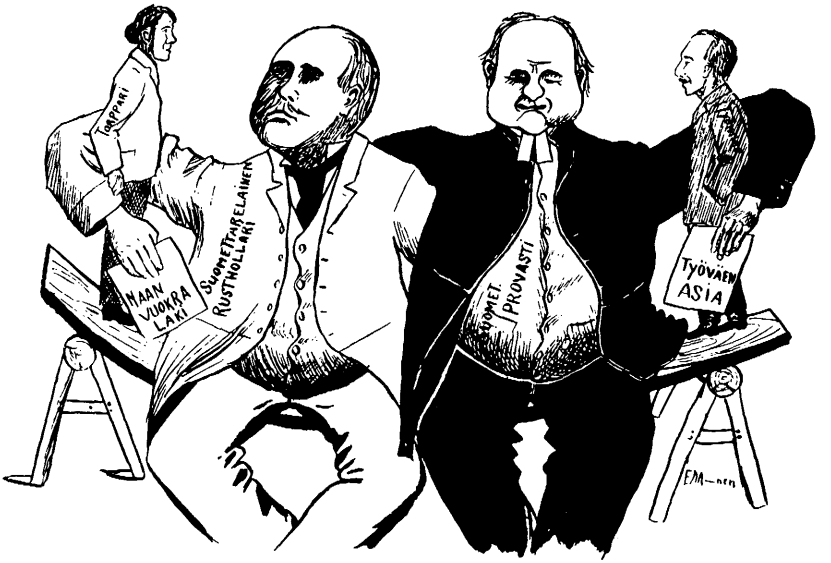

Suomettarelaisten vaaliratsastus.

Vanhasuomalaiset kirkonmiehet sosiaalidemokraattisen puolueen vaalipropagandassa. Sosiaalidemokraatit pyrkivät osoittamaan, että vanhasuomalainen puolue oli suurlakon jälkeisestä yhteiskunnallisesta radikalismistaan huolimatta perusolemukseltaan varakkaiden tilallisten ja pappien puolue (ylh.). He leimasivat "suomettarelaiset" ulkokullatuiksi fariseuksiksi, jotka halusivat vaalitaistelun aikana ratsastaa uskonnon "keppihevosella". Tällä kertaa ovat lehmän selässä vanhasuomalaisten johtava pappispoliitikko Lauri Ingman, entiset pappissäädyn maallikkojäsenet professori E. G. Palmén ja puolueen johtaja prof. J. R. Danielson-Kalmari(tari!) sekä arkkipiispa Gustaf Johansson. Jälkimmäisen mukanaoloa selittää lähinnä routavuosien myöntyvyyspolitiikan toistuva setviminen. *Kurikka* 1/15.1. 1907 ja 2/1.2. 1907.

Tainio että Sirola perustelivat kantaansa viittaamalla ensimmäiseksi uskonnollisten vähemmistöryhmien oikeuksien turvaamiseen. [26]

Kaiken kaikkiaan sosiaalidemokraattinen puolue oli tällä vaalitaistelun saralla altavastaajan asemassa, torjumassa vanhasuomalaisten hyökkäyksiä.

Sosiaalidemokraattien pappiskuva. Pappisvastaisia mielipiteitään sosiaalidemokraatit eivät vaalitaistelunkaan aikana peitelleet; kansanomaistettu kuva kirkon virkamiehistä päinvastoin sopi heidän voimakkaita yhteiskunnallisia vastakohtaisuuksia maalailevaan propagandaansa [27] varsin hyvin. Huomion kiinnittäminen vastustajien väitettyihin ominaisuuksiin edisti sosiaalidemokraattien kannattajakunnan sisäistä kiinteyttä, loi omaa identiteettiä. [28]

Sosiaalidemokraatit pyrkivät kanavoimaan 'tavallisten seurakuntalaisten' yhteiskunnallista protestimieltä ohjelmansa taakse kiinnittämällä huomiota erityisesti papiston palkkauskäytäntöön. Papinvirka leimattiin "lihoamispaikaksi", johon liittyvä "ryöstövoudin" tehtävä oli ristiriidassa sielunhoitajan roolin kanssa. [29] Muuan sosialistiagitaattori loihti kuulijainsa eteen "muhkeat" pappilat ja arveli, ettei

---

[26] *Sosialisti* 25/1907; *Työmies* 6/1907. Ks. myös *Soikkanen* 1961, 311s.

[27] *Soikkanen* 1975, 170s.

[28] Kansanomaistetun pappiskuvan esittämisellä oli sama funktio kuin ns. ammattikaskujen kertomisella (niistä *Knuuttila* 1977, 203, 213–219).

[29] *Työmies* 302/31.12.1906, Naisten edustajakokous; 6/8.1.1907, Sosialidemokratit ja koulujen uskonnonopetus; *Sirola* 1907, 119.

Kristus ilmestyessään menisi piispojen asuntoihin. [30] Tällaista yksinkertaistettua pappiskuvaa lienevät muutkin työväenpuhujat tehokkaasti levittäneet. Viimeisinä vaalinaluspäivinä porilainen Sosialidemokraatti kehotti lukijoitaan vertailemaan omia ansioitaan piispojen ja pappien tuloihin; vertailun oli määrä osoittaa, että nämä pitivät parempaa huolta kukkaronsa täydentämisestä kuin "kurjan sielun" taivaaseen pääsemisestä. [31] Papit leimattiin siten olennaiseksi osaksi sosiaalidemokraattien taloudellis-sosiaalista "vastaryhmää". Modernin politiikan sosiologian kielellä voisi puhua *vertailuviiteryhmästä.* [32]

Taloudellis-yhteiskunnallista vastakohtaisuutta ja sen synnyttämää kaunantunnetta täydensi poliittinen. Työmiehessä muuan nimimerkkikirjoittaja pyrki kiinnittämään huomiota pappien "agitaatioon", heidän puoluepolitiikankin alueelle erityisesti maaseudulla yltävään vaikutusvaltaansa. Esimerkkeinä olivat perustuslaillinen rovasti, jonka saarnan sanottiin olleen esitelmä sosialismin turmiollisuudesta, ja suomettarelainen sielunpaimen, jonka pitämien rukoushetkien päätarkoitukseksi tulkittiin äänestäjien värväänminen vanhasuomalaiselle puolueelle. [33] Mainitunlainen uskonnollisen julistuksen poliittinen tarkkailu näyttää olleen sosialistien keskuudessa verraten yleistä. [34]

Vastaavaan tapaan kertoi Sosialisti-lehti suggestiivisella otsikolla *Papit köyhiä kiusaamassa,* miten muuan agitaattori oli joutunut pitämään puhetilaisuutensa talvipakkasessa Taivassalon rovastin lukittua kunnantalon ovet. [35] Työmies puolestaan kysyi ennen vaaleja lukijoiltaan näkyvästi: *Äänestättekö porvarisluokan pappeja?* Lehti veti eräänlaiseksi tyyppiesimerkiksi Vaasan kirkkoherran J. A. Heikelin, jonka nostaman painokanteen johdosta paikallisen sosialistilehden toimittaja oli tuomittu vankeuteen. [36] Työväestöä siis varoitettiin ää-

---

30 *Vaasa* 25/28.2.1907, Väittelykokous. Agitaattori pyrki vetoamaan Kristuksen omiin sanoihin: "Ketuilla on luolat ja taivaan linnuilla pesät – – –."

31 *Sosialidemokraatti* 30/12.3.1907, Ketä äänestät.

32 *Allardt* 1967, 81–83.

33 *Työmies* 296/21.12.1906, Pappien agitatsiooni.

34 Esim. *Työmies* 302/31.12.1906, Maaseudulta (Pusula).

35 *Sosialisti* 53/5.3.1907.

36 *Työmies* 56/7.3.1907. Jutusta esim. *Sosialisti* 52/3.3.1907, Oikeus- ja rikosasioita. – Heikel oli ensimmäisen sortokauden johtavia perustuslaillisia pappeja (*Murtorinne* 1964, 211), joka oli valittu myös vuoden 1903 kirkolliskokoukseen.

nestämästä sen "luokkavihollisiksi" leimattuja porvarillisia pappisehdokkaita. Kirkonmiesten ja köyhälistön vastakohtaisuus liittyi saumattomasti sosiaalidemokraattien yleiseen jyrkästi kaksijakoiseen vaalipropagandaan, jossa pyrittiin korostamaan "vanhan yhteiskunnan" ja tulevan sosialistisen aikakauden totaalista eroavuutta. [37]

Matti Seppälän tapaus. Käsitystä sosiaalidemokraattien uskontopoliittisen menettelytavan taktisesta luonteesta vahvisti puolueen suhtautuminen tohtori Matti Seppälän edustamiin kristillisiin käsityksiin ja hänen ehdokkuuttaan koskeviin suunnitelmiin.

Seppälä itse pyrki eri yhteyksissä esiintymään puolueensa ohjelmalle ja menettelytavalle uskollisena sosiaalidemokraattina. Uudessa Suomettaressa hän esitti paheksumisensa sen johdosta, että vanhasuomalaiset olivat käyttäneet eräiden sosialistiagitaattoreiden uskonnonja kirkonvastaisia lausuntoja hyökkäysaseena sosiaalidemokratiaa vastaan. [38] Työmiehessä Seppälä pyrki laajasti selvittelemään uskontokysymyksen asemaa vaaliagitaatiossa. Tällöin hän totesi puolueen omastakin piiristä kuuluneen valituksia agitaattorien uskonnonvastaisista puheista. Näin oli vahingoitettu puolueen asiaa, koska "kansan syvät rivit", uskonnollinen väestö, eivät voineet asettua kannattamaan sitä. Samalla puhujat olivat Seppälän mukaan loukanneet puolueohjelmaan sisältyvää *uskonto on yksityisasia* -periaatetta, jonka hän tulkitsi jokaisen oikeudeksi omaan vakaumukseen uskonnollisissa kysymyksissä. Kirjoittaja vetosi myös Oulun kokouksen päätökseen, joka hänen mielestään velvoitti jättämään uskontokysymyksen vaalitaistelun ulkopuolelle. [39]

Muodollisesti Seppälä oli niin suhteessaan sosiaalidemokraattien vastustajiin kuin Forssan ja Oulun kokousten päätöksiin puolueensa virallisilla linjoilla. Asiallisesti Seppälä edusti puoluejohtoon nähden varsin itsenäistä linjaa torjuessaan nyt niin kuin aiemmin ilmestyneessä kirjassaankin (s. 138s) Forssan ohjelman uskonnonvastaisen tulkinnan. *Uskonto yksityisasiaksi* osoittautui sosiaalidemokraatteja yhdis-

---

[37] *Soikkanen* 1961, 357–363; 1975, 170–172.

[38] *US* 276/28.11.1906, 289/13.12.1906, 293/18.12.1906 ja 295/20.12.1906, Lähetettyjä kirjoituksia; 274/25.11.1906, Edistyksen jarruttaminen (pk.).

[39] *Työmies* 277/29.11.1906, Uskontokysymys vaaliagitatsionissa; 288/12.12.1906, Saivartelua ja vääristelyä. Ks. myös *Karpio* 1931, 243s; *Murtorinne* 1967, 65.

täväksi suureksi periaatteeksi, mutta sen tulkinta toi erimielisyydet näkyviin.

Sosiaalidemokraattisen raittiusväen tukema Seppälä näytti puolueessa suoritetun koeäänestyksen perusteella selviävän viralliseksi ehdokkaaksi. [40] Puolue aloitti kuitenkin Edvard Valppaan johdolla voimakkaan kampanjan "raittiustohtoria" vastaan, mikä lopulta johti hänen syrjäyttämiseensä sosiaalidemokraattien listoilta. Työmiehen päätoimittaja syytti Seppälää ensin "pappisystävällisen kristillisyyden" käytöstä vaalitarkoituksiin. Toisessa kirjoituksessaan Valpas käytti sivun verran palstatilaa todistaakseen Seppälän "pappismieliseksi". Tämän uskontopoliittista menettelytapaa pohtivista kirjoituksista hän löysi runsaasti huomauttamista. Seppälä oli virheellisesti väittänyt uskonnon *jo* olevan yksityisasia, vaikka sitä *ei vielä* ollut tehty yksityisasiaksi. Uskontokysymystä ei suinkaan voitu jättää rauhaan, vaan puolueohjelma velvoitti taistelemaan "pappis- ja anastajapuolueita" vastaan. Uskonnonopetuskysymyksessä Seppälä ei Valppaan mukaan jaksanut täysin "sulattaa" puolueohjelmaa. Suomalaisen papiston kapitalistista luokkaluonnetta hän myönsi vain hiukan. Mielipiteittensä tueksi Valpas selosti tyypilliseen tapaansa laajasti saksalaisten sosialististen teoreetikkojen näkemyksiä. [41]

Työmiehen päätoimittaja, joka oli esiintynyt tähän mennessä lehtensä yleisönosastossa, ulotti taistelunsa "raittiusherroja" Seppälää ja fil. tri Väinö Voionmaata vastaan vielä pääkirjoitussivulle. Pahimmaksi esteeksi Seppälän valitsemiselle eduskuntaan Valpas katsoi sen, että hän oli kykenemätön hyökkäämään papiston maallista valtaa vastaan; suhteessaan papistoon hän oli vain "sovittelupolitiikan mies". [42]

Vielä syrjäyttämisensä jälkeenkin Seppälä puolestaan vetosi Forssan uskontopykälän pääperiaatteeseen. Vaatimus, että oikean sosiaalidemokraatin tuli olla vapaa-ajattelija, oli hänen mukaansa ristiriidas-

---

[40] *Karpio* 1931, 243s.

[41] *Työmies* 293/18.12.1906, 295/20.12.1906 ja 299/27.12.1906, Yleisöltä. Polemiikkia: *Työmies* 296/21.12.1906, Valppaan vaalijulistus (Väinö Voionmaa) & Eilinen kokous. Ks. myös *Karpio* 1931, 244–246.

[42] *Työmies* 300/28.12.1906, Raittiusherrat ja työväenliike; 301/29.12.1906, Mistä kilpailu? – Väinö Voionmaa sanoutui itse irti ehdokkuudestaan ja Siltasaaren "puoluepaavien aneista": *Työmies* 4/5.1.1907, Yleisön osasto. Ks. myös *Halila* 1969, 77s.

sa puolueohjelman kanssa. [43]

Matti Seppälän tapauksen taustatekijöinä saatettiin pitää hänen vanhasuomalaista menneisyyttään ja asemaansa sivistyneistön edustajana työväenpuolueessa. Kysymys oli kuitenkin ennen muuta maailmankatsomuksellisesta "puhdasoppisuudesta", jota Edvard Valpas kaksinkertaisen johtavan roolinsa turvin pyrki valvomaan. [44] Kristityksi tunnustautuminen merkitsi jo sinänsä porvarillisen "pappisvallan" kannattajaksi leimautumista, koska uskonnonvastainen taistelu näytti kaikesta huolimatta pohjimmaltaan kuuluvan Valppaan tulkitsemaan marxilaisuuteen. Muodollisesti tämä itse poikkesi Seppälän mielipiteitä arvostellessaan sosiaalidemokraattien yleisesti noudattamasta uskontopoliittisesti pidättyvästä taktiikasta, mutta siihen hänellä oli varaa historiallisen materialismin arvovaltaisena edustajana. Suomalaisen oppimestarin pyrkimykseen torjua uskontopoliittinen "revisionismi" liittyi ilmeisesti pelko Seppälän edustamien käsitysten laajemmasta kaikupohjasta ja leviämisestä.

Toisaalta Matti Seppälän jutun, toisaalta vakiintuneen kirkollisen ajattelutavan valossa osoittautuu pappien mahdollinen esiintyminen sosiaalidemokraattisen puolueen riveissä, ehdokkuudesta puhumattakaan, täysin anakronistiseksi kysymykseksi. Ehkä eniten uskonnollista taustaa Sdp:n ehdokkaista oli eteläpohjalaisella entisellä kansakoulunopettajalla Esa Paavokalliolla, joka oli vielä kymmenen vuotta aiemmin pyrkinyt esiintymään vapaiden evankelisten maallikkojen johtajana. Jo tästä nopeasti ohi menneestä vaiheesta oli peräisin hänen vastakohtaisuutensa viralliseen kirkkoon ja papiston holhoukseen. [45]

Pappistarkkailijoita. Papiston piirissä Oulun puoluekokouksen vaaliohjelmapäätös pantiin tarkkaavaisesti merkille. Ilmeisesti ensimmäisenä siihen kiinnitti julkisesti huomiota kirkkoherra Matti Tarkka-

---

[43] *Työmies* 7/9.1.1907, Yleisön osasto. – Seppälä ja Voionmaa asetettiin myöhemmin "villinä" esiintyneen kieltolakilistan ehdokkaiksi. *Työmies* 300/28.12.1906; 35/11.2.1907; *Karpio* 1931, 246s; 1938, 233. – Vielä v. 1908, kristilliseen työväenliikkeeseen siirryttyään, Helenius-Seppälä piti kiinni alkuperäisestä Forssan uskontopykälän tulkinnastaan. *Helenius-Seppälä* 1908, 3.

[44] Valppaasta marxilaisen oikeaoppisuuden edustajana myös *Soikkanen* 1961, 324s.

[45] Paavokallion taustasta *Palmgren* 1965, 109s, *Lauri Koskenniemi* 1964, 306 n. 196, 313 n. 232 ja 234, 316 n. 249; 1967, 250.

nen syyskuun alussa 1906 Helsingin yksityisessä pappeinkokouksessa käyttämässään puheenvuorossa. Maltillisen optimistisesti hän näki päätöksen osoitukseksi siitä, "mikä henki kansassa liikkuu". [46] Myöhemmin Lauri Ingman esiintyi Vartijan Suntiona päätöstä kommentoidessaan paitsi pakinoitsijan myös poliitikon roolissa: sosialistiagitaattorit olivat hänen mukaansa "laajojen kansankerrosten" mielipiteiden tähden päättäneet luopua "tavanmukaisista törkeyksistänsä". [47] Ingmanin tavoin piti nuorsuomalainen Edvard Hannula Kristillisessä työmiehessä sosiaalidemokraattien menettelytapaa luonteeltaan taktisena: suurlakon jälkeinen uskonnon-, kirkon- ja papistonvastainen kiihotus ei ollutkaan saavuttanut vastakaikua maalaisväestön keskuudessa. [48]

b. "Kristuksen opin" puolesta pappisvaltaa vastaan

Syksy 1906 toi Suomen puoluejärjestelmään uuden ryhmän, kun ajatusta erillisen maalaispuolueen perustamisesta ruvettiin toteuttamaan kahdellakin taholla. Pohjois-Pohjanmaalla järjestäytymisensä käynnistänyt *Suomen maalaisväestön liitto* (SML) pyrki esiintymään itsenäisenä valtakunnallisena puolueena. Maakunnallisella tasolla liikkeelle lähtenyt *Etelä-Pohjanmaan nuorsuomalainen maalaisliitto* (EPNM) taas asettui yhteistoimintaan emäpuolueensa kanssa ja julistautui nuorsuomalaisten "maalaisvasemmistoksi". [1] Kummankin maalaisliittoryhmittymän ohjelmanmuodostuksessa nousivat kirkolliset kysymykset varsin keskeisesti esille. Samalla itsetietoisuuteen herännyt talonpoikaisväestö joutui määrittelemään suhdettaan seurakuntapapistoon konkreettisten taloudellis-yhteiskunnallisten kysymysten pohjalta.

Talonpoikaisväestön kirkkopoliittisen tyytymättömyyden aiheet. Maalaispuolueiden pääasiallisen kannattajakunnan asenteet kirkkoa ja papistoa kohtaan määräytyivät ennen muuta vallitsevasta papiston palkkaus- ja virkatalojärjestelmästä käsin. Papinsaatavien ensisijaise-

---

46 *Helsingin yks. ppk. ptk. 1906,* 28.

47 *Vartija* 1906, 301; *Välimäki* 1974, 54.

48 *Kristillinen työmies* 24/31.12.1906, Evankelinen uskomme ja valtiolliset puolueemme.

1 Maalaisliittojen järjestäytymisestä *Alpo Salmela* 1956, 97–100; *Mylly* 1975, 104–106; *Salokangas* 1975, 115–119; *Isohookana-Asunmaa* 1980, 48–52.

na maksuperusteena maaseudulla oli manttaali, mikä itsenäisestä maanviljelijäväestöstä tuntui epäoikeudenmukaiselta rasitukselta. Luonnontuotteisiin perustuvan palkkauksen epätasainen jakautuminen esim. kirkkoherran ja hänen – usein käytännössä seurakunnan hoidosta vastaavan – apulaisensa kesken herätti myös yleistä tyytymättömyyttä. Oli luonnollista, että 'kansa' tunsi myötätuntoa alempaa papistoa kohtaan.

Vieläkin suurempaa katkeruutta aiheuttivat papiston virkatalot. Niiden rakentamisesta ja kunnossa pitämisestä aiheutuvat kustannukset kohdistuivat jälleen raskaimmin maanomistajiin. Sitä paitsi pappilan maat joutuivat usein rappiolle, kun papit eivät ehtineet paneutua niiden hoitoon. Päinvastaisessa tapauksessa taas seurakuntalaisten sielunhoito saattoi jäädä laiminlyödyksi. Siksi monet papitkin halusivat vapautua maanviljelijän roolistaan. [2] Vielä kuitenkin elettiin "agraarikirkon" aikaa. Virkatalokysymyksen yleistä merkittävyyttä lisäsi sen liittyminen kuumeiseen sisäpoliittiseen pohdintaan ns. maakysymyksen ratkaisemiseksi.

Kolmannen, edellisiä tosin vähäisemmän tyytymättömyyden aiheen muodostivat ns. keisarilliset pitäjät, joissa papinvaalin ratkaisi viime kädessä hallitus noudattamatta useinkaan palkanmaksajien enemmistön mielipidettä. [3]

Papiston palkkaus- ja nimityspolitiikkaan liittyvät epäkohdat saivat maata viljelevän väestön arvostelemaan kirkkoa sosiaalisena instituutiona. Kirkon ja papiston katsottiin turvautuvan valtion tukeen säilyttääkseen oman taloudellis-yhteiskunnallisen asemansa. [4] Samalla laajentuivat valtiokirkkojärjestelmän purkamisvaatimuksen puolesta esitetyt perustelut ja niiden yhteiskunnallinen pohja.

Kahdesta maalaispuolueesta nimenomaan Suomen maalaisväestön liitto määritteli kantansa kirkon ja valtion suhteita koskeviin kysymyksiin yleensäkin varsin konkreettisen agraarilinjansa [5] mukaisesti. Liiton perustajien ajatustapaa kuvaa heihin myötämielisesti asennoituneen oululaislehden ilmaisema ihmettely sen johdosta, että niin kirkot, pappilat, hautausmaat, papit kuin lukkaritkin olivat löytäneet

---

2 Papiston palkkausasetus (*As.kok.* 27/1886) ja virkataloasetus (*As.kok.* 29/1892); *Pekka Siljander* 1980, 9–14; *Välimäki* 1974, 281–284, 302–305; *Kaarna* 1969, 58–66.

3 *Kaarna* 1969, 66.

4 *Kaarna* 1969, 67.

5 *Salokangas* 1975, 119; *Isohookana-Asunmaa* 1980, 51, 78s.

tyyssijansa "tuon rauhallisen manttaalimiehen hartioilla". [6] Valtiokirkko oli yksi manttaalirasitus muiden, esim. tientekovelvollisuuden ja kyytilaitoksen rinnalla. [7] Niinpä SML:n Oulussa syyskuussa hyväksytty ohjelmaehdotus sisälsi vaatimuksen, että kirkko oli erotettava valtiosta. Samalla vaatimukseen liittyi kuitenkin kaksi varausta: uskonnonopetusta ei saanut poistaa kouluista eikä teologista tiedekuntaa lakkauttaa yliopistosta. [8]

Seinäjoen kokous. Suomen maalaisväestön liiton ohjelmaehdotuksen kirkkopoliittinen osa synnytti vilkkaan keskustelun Seinäjoella lokakuussa 1906 pidetyssä SML:n perustavassa kokouksessa. Kysymyksen alustajaksi SML:n väliaikainen keskushallitus oli kutsunut oululaisen pastori Uno Wegeliuksen. Tämä oli lähettänyt kokoukselle luettavaksi nuorsuomalaisessa Kaleva-lehdessä julkaistun kirjoituksensa. Siinä hän routavuosien kokemuksiin ja kirkon omaan etuun vedoten esitti kirkon tekemistä valtiosta riippumattomaksi. [9] Keskustelussa kirkon ja valtion erottamista puollettiin ennen muuta kirkollistaloudellisin ja puhtaasti uskonnollisin perusteluin – "Kristuksen opin" katsottiin pysyvän pystyssä ilman valtion tukeakin. Useaan otteeseen kerrottiin markkamääräisiä esimerkkejä rovastien suurista ja apupappien minimaalisen pienistä palkoista. Seinäjoen kokouksen ilmapiirille oli kuvaavaa, että eräälle puhujalle osoitettiin voimakkaasti suosiota tämän todettua, että Pohjanmaan talonpojat "vihasivat tulisesti valtiokirkkoa", vaikka olivatkin "uskonnollisia ja rakastivat uskontoa". [10]

Kun muutamat puhujat kuitenkin asettuivat vastustamaan kirkon ja valtion erottamista pitäen sitä poliittisesti arkaluonteisena kysymyksenä, Seinäjoen kokous päätyi maanviljelijä Kyösti Kallion aloitteesta ohjelmavaatimuksissaan välittävälle kannalle. [11] Kysymys kir-

---

6 *Louhi* 110/15.9.1906, Maamiehet, kaikki mukaan!

7 Ks. esim. SML:n puheenjohtajan Otto Karhin alustuspuheenvuoroa Seinäjoen kokouksessa (*TL* 63/30.10.1906) ja SML:n ohjelmaa (*Borg* 1965, 92).

8 KMA Ca Oulun kok. ptk. 18.–19.9.1906 § 6; *SML:n ohjelmaehdotus* 1906. Ohjelmaehdotuksen synnyttämää arvostelua: Oulun kok. ptk. liitteet, 134, 144 (Raisio ja Kisko).

9 KMA Cc SML:n hallinnon kok. ptk. 17.10.1906 § 2; *Kaleva* 250/26.10.1906 ja *Km* 127/3.11.1906, Kirkko ja valtio; *Murtorinne* 1967, 78.

10 *Kaleva* 254/31.10.1906; *Ilkka* 55/6.11.1906; *TL* 63/30.10.1906, 74/24.11.1906 ja 79/6.12.1906. Esimerkkinä mv. I. F. Lantto Pulkkilasta.

11 *Kaleva* 254/31.10.1906; *Ilkka* 55/6.11.1906; TL 79/6.12.1906; *Kaarna* 1969, 122–126.

kon ja valtion erosta oli enää otettava "tarkan harkinnan alaiseksi", samalla kun siitä oli ryhdyttävä valmistelemaan "seikkaperäistä esitystä". Ensi alkuun SML tyytyi vaatimaan täydellistä uskonnonvapautta ja oikeutta siviiliavioliiton solmimiseen, [12] ts. valinnaista siviiliavioliittoa [13].

Papiston palkkaus oli ohjelman mukaan järjestettävä uudestaan siten, että virkatalot oli palkkaetuina lakkautettava ja palkat tasoitettava "kohtuulliseksi" rahapalkaksi. Joulukuussa Lahden kokouksessa tehdyn lisäyksen mukaisesti pappien ja muiden kirkollisten virkamiesten ottaminen oli jätettävä kokonaan seurakuntien asiaksi, samalla kun ns. keisarilliset pitäjät oli lakkautettava. Maalaisliitto vaati lopullisessakin ohjelmassaan vielä koulujen uskonnonopetuksen säilyttämistä "raamatullisella pohjalla", [14] mutta ei ottanut enää kantaa yliopistossa tapahtuvaan pappiskoulutukseen [15].

Suomen maalaisväestön liitto oli siis luopunut kirkon ja valtion eron ensisijaisesta vaatimuksesta ja tyytynyt keskittymään kipeimmiksi koettujen kirkkopoliittisten epäkohtien korjaamiseen. Samalla tämä osoittautui etelä- ja itä-Suomeen levittäytyvän SML:n kannatuksen lisäämisen kannalta suotuisaksi ratkaisuksi. Uusista leviämisalueista erityisesti Viipurin läänin itäinen vaalipiiri, joka oli muotoutumassa Oulun läänin ohella maalaisliiton toiseksi valta-alueeksi, näytti kirkkopoliittisessa suhteessa Pohjanmaata konservatiivisemmalta. [16] Lähinnä tämän alueen maalaisliittolaisten äänenkannattajana Helsingistä käsin toimiva Talonpojan Lehti oli samoin varovaisilla linjoilla. Sen mielestä kirkkopoliittiset uudistukset oli tehtävä "hellävaroen, vähitellen ja asteettain". Lehti jopa asettui vastustamaan täydellisen

---

12 *SML:n ohjelma* 1906 a; *Borg* 1965, 91.

13 Näin tulkitsi ohjelmaa myös *Talonpojan Lehti* (22/28.1.1907), kun taas *Liittoon* kirjoittanut nimimerkki M. M. (17/9.2.1907) oli pakollisen siviiliavioliiton kannalla.

14 *SML:n ohjelma* 1906 a & b; *Murtorinne* 1967, 79.

15 Kysymyksessä lienee ollut tahaton unohdus, koska esim. Otto Karhi toi asian esille Seinäjoen kokouksen avauspuheenvuorossaan (*TL* 63/30.10.1906), samoin myöhemmin *Liitto* eräissä kirjoituksissaan (17/9.2.1907; 32/15.3.1907).

16 Esim. Talonpojan Lehden toimittaja, maanviljelijä Antti Juutilainen Ruskealasta moitti ennen Seinäjoen kokousta kirkon ja valtion erottamisvaatimusta ylimalkaiseksi ja poliittisesti arkaluonteiseksi (*TL* 61/25.10.1906). Eroa vastustettiin myös mm. Jaakkimassa ja Rautjärvellä (*Jaakkiman Sanomat* 48/30.11.1906; *TL* 80/8.12.1906; *Salokangas* 1982 a, 45). – Perinteellinen talonpoikainen kirkollisuus ilmeni myös Ruskealassa vaalien alla järjestetyssä SML:n illanvietossa, joka aloitettiin virrellä ja rukouksella. *TL* 50/1.3.1907.

uskonnonvapauden negatiivista tulkintaa: valtion siveellinen luonne edellytti sen kansalaisten kuulumista johonkin uskonnolliseen tai vastaavaan järjestöön. [17]

Seinäjoella muotoiltu maltillinen kirkkopoliittinen ohjelma osoittautui myöhemmässä Lahden kokouksessa SML:n kannattajien näkökantoja entistä paremmin vastaavaksi. Käytettyjen puheenvuorojen määrästä päätellen kysymys kirkon ja valtion suhteista kiinnosti kokousedustajia jopa kaikkein eniten. [18] Kokouksen kansallis-uskonnollista ilmapiiriä symbolisoivat torviseitsikon alkajaisiksi soittamat Porilaisten marssi ja Jumala ompi linnamme. [19] Jo Oulun syyskuinen kokous oli päättynyt virteen Oi Herra, siunaa Suomen kansa. [20]

Herätysliikkeiden vaikutus. Se että Suomen maalaisväestön liiton kirkkopoliittinen ohjelma jäi lopulta varsin maltilliseksi, perustui ainakin osaksi herätysliikkeiden vaikutukseen puolueen kannatusalueilla. Tässä suhteessa näyttää eräiden Kalajokilaakson h e r ä n n ä i s maallikoiden panos yhdistyneenä Kyösti Kallion poliittiseen kokemukseen muodostuneen merkittävimmäksi tekijäksi. Eturivin körttiläisistä kuului SML:n ensimmäiseen keskushallitukseen ylivieskalainen maanviljelijä K. V. Ylitalo. Herännäisyyden poliittista perintöä jaettiinkin eduskunnanuudistuksen aikoihin uudestaan. Monet niistä Keski- ja Pohjois-Pohjanmaan perustuslaillisista heränneistä, jotka olivat routavuosina seuranneet Mauno Rosendalia, siirtyivät kannattamaan nuorsuomalaisen puolueen sijasta maalaisliittoa. [21]

Suomen maalaisväestön liiton toimintaan tuli alusta lähtien mukaan myös yksittäisiä v a n h o i l l i s l e s t a d i o l a i s i a maallikkoja lähinnä Oulun läänin pohjoisesta vaalipiiristä. Heidän edustamansa radikaali yhteiskunnallinen uudistusmieli ulottui eräin paikoin kirkon ja valtion eron kannattamiseen saakka. Vaatimuksen taustalla

---

[17] *TL* 2–3/4.–5.1.1907, Kirkko, valtio ja uskonnonvapaus. – Lehdestä tarkemmin *Tapani Salmi* 1980, 30–32; *Salokangas* 1982 a, 58–79.

[18] KMA Cc SML:n väliaikaisen keskushallinnon kok. ptk. 12.11.1906 § 5; *Ilkka* 73/18.12.1906; *Jaakkiman Sanomat* 51/21.12.1906.

[19] *TL* 81/11.12.1906; *Kittilä* 1956, 62.

[20] *Louhi* 112/20.9.1906.

[21] *Olavi Kares* 1941–1952 III, 291, 305, 323, 325s; *Vilkuna* 1975, 127, 131. Kallion vaikutuksesta SML:n ohjelman muotoutumiseen ja Ylitalon jäsenyydestä SML:n keskushallituksessa *Isohookana-Asunmaa* 1980, 48, 250 nootit 42–44.

oli myös kirkon ja lestadiolaisen liikkeen välillä koettua jännitystä. Niinpä esim. Pudasjärven Ranuan lestadiolaisseudulla lokakuussa 1906 pidetyssä kansalaiskokouksessa, jossa puheenjohtajana toimi maanviljelijä Kalle Lohi, päädyttiin kannattamaan SML:n Oulussa hyväksytyn ohjelmaehdotuksen kirkkopoliittistakin osaa. Kirkon ja valtion erottamisvaatimus tulkittiin tällöin positiivissävyiseksi, uskonnonharjoituksen vapautta puolustavaksi kannanotoksi. [22] SML:n Seinäjoen kokouksessa taas kaksi puhujaa viittasi kantansa tueksi oman paikkakuntansa lestadiolaisväestön mielipiteisiin. Nämä tosin kävivät vastakkaisiin suuntiin: Vihannissa kannatettiin kirkon ja valtion pikaista eroa, Kemissä sitä taas vastustettiin. [23] Kokonaisuutena katsoen yksittäisten vanhoillislestadiolaisten asema SML:n piirissä ei tässä vaiheessa noussut kovin merkittäväksi. Heidän toiminnassaan oli ennemminkin kysymys syrjäseutujen, *periferian,* alempien kansankerrosten yhteiskunnallisesta heräämisestä kuin tietyn herätysliikkeen omaksumasta poliittisesta roolista. [24]

Santeri Alkio ja eteläpohjalaisen ryhmän kirkkopoliittinen linja. Etelä-Pohjanmaan nuorsuomalainen maalaisliitto pyrki maakunnallisesta luonteestaan huolimatta ajamaan yleisiä yhteiskunnallisia uudistuksia ja toimimaan pelkkää agrarismia laajempien periaatteiden pohjalta. [25] Tämä eteläpohjalaisia pohjoispohjalaisista erottava asenne heijastui myös kirkkopolitiikkaan, johon vaikuttivat muutkin tekijät kuin kirkollistaloudelliset.

Eteläpohjalaisen ryhmän tärkeimmäksi hahmoksi nousi kirjailija ja nuorisoseuraliikkeen aatteellinen johtaja Santeri Alkio, joka oli 1890-luvun alusta lähtien kuulunut *Päivälehden* ryhmään. [26] Siten hän edusti niin poliittista kuin uskonnollistakin vapaamielisyyttä, mutta oli muodostanut katsomuksensa varsin itsenäisesti monien vaikutteiden pohjalta. Hänen uskonnollisen näkemyksensä muotoutumi-

---

[22] *Talonen* 1979 c, 40–42.

[23] *Kaleva* 254/31.10.1906; *Kaarna* 1969, 120s, 124.

[24] Ks. esim. Lohen kirjoituksia *Louhi* 127/25.10.1906, Kaikki mukaan!; *Liitto* 28/7.3.1907, Kantani ja 30/12.3.1907, Maalaisliitto ja puolueet; *Talonen* 1979 c, 40. Vrt. *Isohookana-Asunmaa* 1980, 60.

[25] *Alpo Salmela* 1956, 106; *Salokangas* 1975, 116s, 119; *Aulis J. Alanen* 1976, 377.

[26] *Aulis J. Alanen* 1976, 333–341.

seen olivat vaikuttaneet mm. J. V. Snellman [27], uskonnollisen liberalismin klassinen ruotsalainen edustaja Pontus Wikner [28] ja Leo Tolstoi [29]. Yhteys *Valvojan ryhmän* uskonnonfilosofiin Zachris Castréniin oli Alkiolle merkittävä nimenoamaan maailmankatsomukselliselta kannalta. [30] Alkio päätyi suhtautumaan kriittisesti kirkkoon sosiaalisena instituutiona, sen perinnäisiin dogmeihin ja pappisauktoriteetteihin, mutta pyrki vuorisaarnasta löytämänsä "Kristuksen opin" mukaisesti julistamaan kristillisen lähimmäisenrakkauden toteuttamista yhteiskunnallisessa elämässä. [31]

Jo ryhtyessään huhtikuussa 1906 toimittamaan nuorsuomalaista *Ilkka*-lehteä Alkio vaati paitsi täydellistä uskonnon- ja ajatuksenvapautta myös valtion ja kirkon erottamista. [32] Kesäkuussa 1906 Kauhavalla Suomen nuorison liiton vuosijuhlassa hän taas lausui, että taloudellinen elämä oli vastaisuudessa rakennettava sosialistiselle pohjalle ja että uskonto oli tunnustettava yksityisasiaksi. Sosialismin Alkio käsitti väljästi kaikkien kansalaispiirien hyväksymäksi, tasa-arvoisuuteen ja veljeyteen perustuvaksi uudistuspyrkimykseksi. Jälkimmäinen vaatimus puolestaan oli hänen mukaansa tarkoitettu estämään uskonnollisten käsitysten pilkkaamista. [33] Itse asiassa Alkio tässä suurlakon jälkeisen murrosajan kenties radikaaleimmassa lausunnossaan edusti eräänlaista kristillistä sosialismia [34] ja tulkitsi Forssan ohjelman perustunnusta samantapaisesti kuin esim. Matti Helenius-Seppälä. Alkion mielenkiinnon suuntautumista uskonnollisiin kysymyksiin maalaisliiton syntyvaiheessa osoittaa se, että hän kuului EPNM:n perustavalle kokoukselle ohjelmaa valmistelevista 17 toimikunnasta ni-

---

27 *Aulis J. Alanen* 1976, 150, 159s. Esim. nootissa 36 mainittu kirkkopoliittinen alustus alkoi Snellman-sitaatilla.

28 *Aulis J. Alanen* 1976, 150s. Wikneristä esim. *Gustafsson* 1966, 221s.

29 *Nokkala* 1958, 247–262; *Aulis J. Alanen* 1976, 148s, 152s. Alanen kritikoi aiheellisesti Armo Nokkalaa Alkion tolstoilaisten vaikutteiden liiallisesta korostamisesta.

30 *Nokkala* 1958, 93, 261s, 266; *Numminen* 1961, 255–257, 373–375. Ks. myös *Alkio* 1928, 221s.

31 *Nokkala* 1958, 248–256; *Aulis J. Alanen* 1976, 72, 114, 148–151, 158, 200; *Rusi* 1979, 32s.

32 *Ilkka* Näytenumero A / 20.4.1906, Tarkoituksemme; *Aulis J. Alanen* 1981, 42s.

33 *Pyrkijä* 1906, 216–222, 295–300; *Nokkala* 1958, 266; *Aulis J. Alanen* 1976, 210–212, 218.

34 Alkio itse puhui kristillis-sosiaalisesta ohjelmasta ja katsoi Jeesuksen siveysopin rakentuvan "kommunistiselle pohjalle". *Pyrkijä* 1906, 218.

menomaan ja ainoastaan kirkon ja valtion eroa pohtivaan. [35]

Etsiessään syitä erottamisvaatimukselleen Alkion johtama työryhmä pyrki osoittamaan, että etuoikeutetussa asemassa oleva valtiokirkko ei pystynyt täyttämään uskonnollista eikä siveellistä tehtäväänsä. Kristuskaan ei eteläpohjalaisten mukaan ollut turvautunut valtion tukeen tai sotajoukkojen apuun, vaan luottanut yksinkertaisesti oppinsa sisäiseen elinvoimaisuuteen. Toimikunta antoi varsin musertavan arvostelun aikansa luterilaisesta kirkosta: sen harjoittama kansankasvatus oli käynyt vanhanaikaiseksi, sen oppi jäykistynyt dogmaattistunnustuksellisiksi "labyrinteiksi", sen henkisesti köyhä papisto vaipunut aineelliseen hyvinvointiinsa ja sen yleinen auktoriteettiasema ruvennut horjumaan. Kirkonmiesten taloudellinen turvallisuus velvoitti heitä taistelemaan vallitsevan yhteiskuntajärjestelmän puolesta. Kirkollistaloudelliset epäkohdat toimikunta katsoi kirkollismielisimpienkin viimeiseksi "loukkauskiveksi" ja luetteli esimerkkejä pappien "loistorakennuksista" ja rovastien pitämien saarnojen "hinnoittelusta".

Vanhoillisen kirkkojärjestelmän vastapainoksi työryhmä kuvaili sille vastakkaisia ilmiöitä. Kansa oli herännyt tavoittelemaan itsetietoisuutta ja vapautta. Vapaaehtoinen uskonnollinen harrastus oli rientänyt "tulisella innostuksella" toteuttamaan yhteiskunnallisia ja siveellisiä tarkoituksia, mikä oikeastaan kuului kirkolle. "Kansan uskonnollisuus", "elävä kristillisyys", "eri suuntaiset uskonnolliset liikkeet" ja "puhtaasti uskonnollisen vakaumuksen" pohjalta toimivat papiston "etevimmät edustajat" olivat valmistamassa kansan uskonnollista vapautumista, jota toimikunta kuvaili innostuneesti:

> Tahdomme vapauttaa Jeesuksen yksinkertaisen ja ihanan opin teologian hirmuvallasta ja sen vuoksi ottaa valtion tuen pois yhdeltä tunnustukselta ja julistaa sen kaikille.

Alustus päättyi ponsiehdotuksiin, joiden mukaan valtio ja kirkko oli erotettava toisistaan samoin kuin uskonnon ja omantunnon vapaus, "mikäli se ei häiritse yhteiskunnallista järjestystä", oli lailla turvattava. [36]

---

[35] *Ilkka* 35/20.9.1906, E. P. Nuorsuomalaisen Maalaisliiton perustamista valmisteleva kokous; *EPNM:n ohjelmavaatimuksia* 1906; *Alpo Salmela* 1962, 183–194; *Aulis J. Alanen* 1976, 375.

[36] *Ilkka* 47/18.10. 1906, Kysymys kirkon ja valtion erosta; *EPNM:n ohjelmavaatimuksia* 1906, 20–22; *Alpo Salmela* 1956, 104–106; *Murtorinne* 1967, 75s.

Pitäisi olla päinvastoin.

Kirkkoherra (huokaisten): Palkkaa meiltä tahdotaan vähentää, vaikka lauman kaitsemisessa on paljo enemmän työtä kuin ennen, se kun pyrkii hajalleen.

Suurlakon jälkeinen kansanomainen pappiskuva. Papiston palkkaus, joka perustui luonnontuotteisiin, oli vanhastaan loitontanut seurakuntalaisia sielunpaimenistaan. Suurlakon jälkeinen aika voimisti maallikkopiirien kriittistä asennoitumista, mistä on osoituksena tämä vanhasuomalaisia kannattaneen pilalehden näkemys. *Tuulispää* 5/2.2.1906.

Työryhmän laatimassa alustuksessa kuvastui koko se erilaisten vaikutteiden vyyhti, joka sai eteläpohjalaiset vaatimaan kirkon ja valtion eroa. Alkion panoksen vahvasti leimaaman alustuksen yleislinja nousi poliittisen ja uskonnollisen vapaamielisyyden [37] pohjalta. Opillisen dogmaattisuuden ja papiston siveellisen tason arvostelussa sekä viittauksessa valtiokirkolle tarjolla olevaan aseelliseen tukeen oli myös tolstoilaista sävyä.

Alustuksessa esitettyä kritiikkiä kirkon taloudellista asemaa kohtaan jatkettiin vielä virkamieskysymystä pohtivassa toimikunnassa. Tämä nimesi maaseudun virkamiehistä erityisesti papit ja nimismiehet työvoimaa "tuhlaaviksi" ammattikunniksi, joiden vahvuutta esi-

[37] Radikaalin uskonnollisen liberalismin pohjalta lähtevästä protestista valtiokirkkoa vastaan myös *Lindström* 1973, 118.

tettiin supistettavaksi. [38] Maalaisväestön asennetta kirkollisiin virkamiehiinsä leimasi näin tietty perinteellinen antibyrokraattisuus ja herraviha. [39] Pappien viranhoito synnytti lisäksi eräissä eteläpohjalaisissa seurakunnissa, esim. Laihialla, pitkäaikaisia selkkauksia, jotka antoivat arvostelemisen aihetta. [40]

Virallisen kirkon epäkohtien vertailukohteina saivat positiivisia määreitä erilaiset kansalaisten omaehtoiset toimintamuodot, niiden joukossa myös maallikkojohtoiset herätysliikkeet ja eriuskolaisryhmät. Ihanteena oli valtion siteistä vapaa kirkko, jossa kansan spontaani uskonnollisuus pääsi aidosti toteutumaan. [41]

Etelä-Pohjanmaan nuorsuomalaisen maalaisliiton lokakuussa 1906 Kauhavalla pidetyssä perustavassa kokouksessa kirkkopoliittisen työryhmän ponsiehdotukset hyväksyttiin sellaisenaan. Tosin pieni vähemmistö, mm. ylioppilas Väinö Malmivaara, ajoi maltillisempaa linjaa. Ponsien kannattajista enemmistö vetosi uskonnollisiin argumentteihin, vähemmistö taas edusti taloudellis-sosiaalisin syin perusteltua pappisvastaisuutta. [42]

Samoin kuin Suomen maalaisväestön liiton piirissä vaatimus kirkon ja valtion erosta synnytti eteläpohjalaistenkin keskuudessa keskustelun koulujen uskonnonopetuksen asemasta. Jo Alkion johtama työryhmä asettui kannattamaan uskonnonopetuksen säilyttämistä kansan kristillis-siveellisen tietoisuuden ylläpitämiseksi. [43] Kysymykseen oli lisäksi paneutunut koululaitoksen uudistusohjelmaa valmistellut toimikunta, joka leimattuaan uskonnonopetuksen sisällön ja menetelmät vanhentuneiksi ilmaisi kuitenkin olevansa valmis säilyttämään sen. Kokouksen hyväksymässä muodossa ohjelmakohta kuului seuraavasti:

---

[38] *Ilkka* 45/13.10. 1906, Kysymys virkamiespalkkain ja työajan määräämisoikeuden saamisesta eduskunnalle; *EPNM:n ohjelmavaatimuksia* 1906, 19s.

[39] Tästä asenteesta esim. *Lindström* 1973, 159; *Jyrki Juusela* 1974, 180; *Salokangas* 1975, 98; *Isohookana–Asunmaa* 1980, 74.

[40] *Ilkka* 45/20.4. 1907, Kirkolliset olot Laihialla; *Aulis J. Alanen* 1976, 12–14. Ilmajoen selkkauksista nootissa 90.

[41] Ks. myös *Murtorinne* 1967, 76; *Kaarna* 1969, 79s.

[42] *Ilkka* 49/23.10. 1906 ja 54/3.11. 1906; *Murtorinne* 1967, 76s. Alustuksen lisäksi kokousedustajien oli määrä kuulla kirkon ja valtion eroa käsittelevä esitelmä, jonka olisi pitänyt Alkion aatetoveri Zachris Castrén. Sairastuttuaan hän jäi kuitenkin saapumatta. – Esitelmäpyyntö: HYK ZC Alkio Castrénille 9.10. 1906.

[43] *Ilkka* 47/18.10. 1906; *Murtorinne* 1967, 75s.

Maamme koulut ovat muodostettavat entistä enemmän kasvatuslaitoksiksi Kristuksen rakkauden opin, kasvatusopillisen sielunopin ja käytännöllisen elämän vaatimuksia silmällä pitäen. Uskonnon opetus on, varsinkin alkeisopetuksessa vapautettava dogmeista ja sen sijaan pantava pääpaino rakkauden ja uskonnollisen mielen herättämiseen. [44]

Kouluponnen sanamuoto edellytti siis uskonnonopetuksen radikaalia kehittämistä Alkion viitoittaman käytännöllisen kristillisyyden hengessä. "Kristuksen opin" ja sen mukaisen etiikan painottaminen osoitti samalla, kuinka paljon eteläpohjalaiset Alkion johdolla kiinnittivät huomiota kasvatuskysymyksiin ja yleensä sivistyspolitiikkaan.[45]

Vapaan maallikkokristillisyyden ihannointi. Alkion edustama "vapaan kansankirkon" ihanne pysyi Etelä-Pohjanmaan maalaisliittolaisten keskuudessa vallitsevana. Samalla se ylläpiti selvää eroa maallikkokristillisyyden ja "pappisvaltaisen" valtiokirkollisuuden välillä. Niinpä muuan Alkion aatetoveri kertoi Ilmajoella helmikuussa 1907 järjestetyssä puolueiden väittelykokouksessa:

Kun kuulee maallikoiden saarnaavan, niin oikein sydän lämpiää, jota vastoin kirkon papit tukahuttavat kaiken pienenkin henkisen elämän. [46]

Ilkassa taas muuan "korven ukko" asetti samantapaisesti vastakkain sivukylillä saarnailevat kulkusaarnaajat ja "virallisen pakkouskonnon". Maallikkosaarnaajat puhuivat sisäisestä kutsumuksesta ja turvautuivat vain vapaaehtoisiin lahjoihin. Heidän tilaisuuksissaan kuulijat saattoivat kirjoittajan mukaan olla välittömässä yhteydessä Jumalan kanssa "ilman valtion ja valtion virkapapin välitystä". [47] Maalaisliittolaiselle antiklerikalismille oli näin luonteenomaista kuva papista hyvin toimeentulevana, mutta henkisesti ja hengellisesti velttona virkamiehenä.

Kansan "vapaan uskonnollisuuden" ilmenemismuotoina Etelä-Pohjanmaalla vaikuttavat herätysliikkeet vapaakirkollisuus mukaan

---

[44] *Ilkka* 46/16.10. 1906 ja 48/20.10. 1906, Koululaitoksen uudistaminen; 49/23.10. 1906, 53/1.11. 1906 ja 54/3.11. 1906; *EPNM:n ohjelmavaatimuksia* 1906, 14–17.

[45] Ks. myös *Alpo Salmela* 1956, 108s; *Tuomari* 1956, 189–192.

[46] *Ilkka* 20/16.2. 1906, Väittelykokous Ilmajoella; *Vaasa* 15/5.2. 1907, 25/28.2. 1907 ja 28/7.3. 1907, Väittelykokous.

[47] *Ilkka* 14/2.2. 1907, Korven ukon mietteitä valtion ja kirkon erosta.

luettuna saivat osakseen arvonantoa maalaisliittolaisten keskuudessa. Alkio itse oli joutunut lähempään kosketukseen etupäässä lestadiolaisuuden ja vapaakirkollisuuden edustajien kanssa – näihin liikkeisiin tosin omakohtaisesti liittymättä. [48] Maaliskuussa 1907 hän luterilaisen kirkon "pappis- ja ylimysvaltaista luonnetta" kritikoidessaan totesi juuri "vapaiden hengellisten yhdyskuntien" pitäneen huolta "elävän kristillisyyden" olemassaolosta. [49] Kuukautta myöhemmin Alkio mainitsi nimeltä näiden edustajiksi vapaakirkolliset ja lestadiolaiset, joiden "pappien" ei hänen mukaansa tarvinnut hakea ulos saataviaan. [50]

Vapaakirkollista leimaa Santeri Alkion johtamaan maalaisliittoon toi erityisesti hänen ystävänsä kansakoulunopettaja U. J. Tarkkanen. Tämän esittämä valtiokirkon kritiikki sai uudelta puolueryhmittymältä kolminkertaista institutionaalista taustatukea. Tarkkanen piti nimittäin esitelmänsä valtion ja kirkon erosta EPNM:n kesäjuhlilla elokuussa 1907, se julkaistiin kokonaisuudessaan Ilkan pääkirjoituspalstalla sekä vielä erillisenä "Ilkan kirjasten" ensimmäisenä vihkona. [51]

EPNM:n kirkkopoliittinen linja sopi erityisen hyvin yhteen evankelisuuden pääuomasta irtautuneen vapaan evankelisen maallikkoliikkeen julistuksen kanssa. Juuri Etelä-Pohjanmaalla lujan jalansijan saaneet vapaat maallikot arvostelivat kirkkoa ja virkapappeutta niin uskonnollisin kuin taloudellis-sosiaalisin perustein. Alempiin kansankerroksiin kuuluvina maallikot näkivät valtiokirkon papit epäuskoiseksi ja pelkästään maallista rikkautta ja kunniaa tavoittelevaksi ammattikunnaksi. [52]

---

[48] *Aulis J. Alanen* 1976, 30–35, 71s, 147s, 155–157, 200. Alkion kansakoulunopettajan K. H. Kahran lestadiolaisuudesta *Raittila* 1967 n:o 602. – 1890-luvulla Alkio asennoitui eriuskolaisiin vielä varsin viileästi. Vuonna 1893 hän totesi "lahkolaiset" kirkon edustajia suvaitsemattomammiksi ja vapaakirkolliset saarnaajat "kelvottomiksi". Vuotta myöhemmin hän vaikutti siihen, että nuorsuomalaiset laajensivat suvaitsevaisuusvaatimuksen koskemaan kansankirkon lisäksi "lahkokuntia". Vielä v. 1898 hän käytti negatiivista ilmaisua "lahkolaiskiihkoilija". *Aulis J. Alanen* 1976, 149s, 156, 160, 336–339. Nuorsuomalaisten vuoden 1894 ohjelmasta myös *Borg* 1965, 20–24.

[49] *Ilkka* 29/9.3. 1907, Uudenaikaista pakanuuttako haluamme.

[50] *Ilkka* 41/11.4. 1907, "Vaasan" kirkkopoliittiselle avustajalle.

[51] *Ilkka* 95–96/22.8. ja 24.8. 1907; *Tarkkanen* 1907; *Murtorinne* 1967, 82s. Alkion yhteyksistä Tarkkaseen ja muihin vapaakirkollisiin *Aulis J. Alanen* 1976, 147, 155–157. – Esitelmää seuranneista kirkollisista valvontatoimenpiteistä *Tamminen* 1967, 32s. Tarkkasen vastauspuheenvuoro: *Ilkka* 14/6.2. 1908.

[52] *Marttunen* 1975, 61s, 71.

Yksi vapaiden maallikkojen edustaja, Vaasan evankelis-luterilaisen nuorisoyhdistyksen [53] saarnaaja L. W. Partanen toi Ilkassa julki ilonsa siitä, että maalaisliitto oli ottanut ohjelmaansa valtion ja kirkon erottamisen. Kirjoituksessaan Partanen samalla arvosteli voimakkaasti "pappien kirkkoruhtinasvaltaa", joka oli hänen mukaansa johtanut hengellisen elämän kuolemiseen. Papistoa ei lainkaan tarvittu, hän väitti kuuluisaan saksalaiseen kirkko-oikeuden tutkijaan Rudolph Sohmiin vedoten. [54] Kritiikissä yhdistyivät radikaali protestanttinen kirkkonäkemys ja pappeja kohtaan tunnettu ilmeinen sosiaalinen kauna.

Vapaat maallikot asettuivat helmikuussa 1907 Vaasassa pitämässään kokouksessa itse asiassa tukemaan EPNM:n kirkkopoliittista ohjelmaa. He vaativat nimittäin kirkon ja valtion erottamista, mutta samalla "apostolisen uskonnon" opetuksen säilyttämistä kouluissa. [55]

Eteläpohjalaisten ja "valtiokirkon tukipylväiden" keskinäinen vastakohtaisuus. Maalaisliittojen suhteen papiston edustamaan kirkolliseen virkavaltaan olivat eteläpohjalaiset taipuvaiset näkemään jopa yhtenä niitä kaikkein ratkaisevimmin erottavista tekijöistä. EPNM:n ja SML:n jouduttua keskinäisten epäluulojen sävyttämään kilpailutilanteeseen eräissä Etelä-Pohjanmaan pitäjissä [56] Ilkka pyrki osoittamaan, että esim. Vimpelin, Kortesjärven ja Lappajärven papit olivat uskontokysymykseen vedoten toimineet vaikutusvaltansa turvin SML:n hyväksi EPNM:a vastaan. Tästä lehti sai aiheen syyttää Suomen maalaisväestön liittoa siitä, että SML oli asettamassa ehdokkaikseen rinnakkain "valtiokirkon tukipylväitä, virkavallan harrastajia ja – kirkon ja virkavallan tulisimpia vihollisia". Etelä-Pohjanmaalle perustettujen SML:n haaraosastojen Ilkka näki sen vuoksi muodostavan EPNM:n "oikean siiven", joka oli yhteydessä "pappisvaltaiseen ja virkavaltaiseen vanhoillisuuteen". [57]

---

53 Yhdistyksestä *Marttunen* 1975, 68s; *Arkkila* 1975, 29s.

54 *Ilkka* 15/5.2. 1907, Evankelisten suhde valtion ja kirkon erokysymykseen. Samanlaisia näkemyksiä omassa julkaisussa: *Partanen* 1907, 4s. – Sohmista vapaiden maallikkojen harjoittaman papiston arvostelun auktoriteettina myös *Arkkila* 1975, 30s.

55 *Ilkka* 18/12.2. 1907, Vaasan uutisia; *Totuuden ystävä* 3/1907, Evankelisten toivomuksia.

56 *Salokangas* 1975, 119s.

57 *Ilkka* 6/15.1. 1907, Keskustelua maalaisliitoista (pk.); *Alpo Salmela* 1956, 110; *Aulis J. Alanen* 1976, 375, 377.

Vaikka Ilkan ennakoimaa pappisedustusta ei sittemmin näkynytkään SML:n listoilla missään vaalipiirissä, sen esittämissä väitteissä oli kuitenkin hieman perää. Jo Seinäjoen kokouksessa oli muuan vimpeliläinen osanottaja erottunut muusta joukosta asettumalla – Mooseksen lakiin vedoten – puolustamaan papistoa ja sen oikeuksia. [58] Myöhemmin Ilkka tiesi kertoa "Vimpelin vanhoillisten" eronneen EPNM:sta kirkon ja valtion eroa koskevan vaatimuksen vuoksi. [59] Ilmeisesti ainoa seurakunta, josta Ilkka saattoi saada suoranaista tukea papiston vaikutusyrityksiä koskevalle väitteelleen, oli Kortesjärvi. Siellä oli kansalaiskokouksessa päädytty erityisesti maalaisliittojen uskontoponsien keskinäisen vertailun jälkeen SML:n kannalle, mihin kirkkoherra E. A. Appelberg oli ratkaisevimmin vaikuttanut. [60] Kun Appelberg itse oli tullut tunnetuksi nuorsuomalaisena [61], hänen toimintaansa määräsi ennemmin uskonto- kuin puoluepolitiikka. Samalla tapaus oli yksi osoitus poliittisen rajankäynnin selkiintymättömyydestä nuorsuomalaisen puolueen, EPNM:n ja SML:n välillä.

Alkiolaisen maalaisliiton ja eteläpohjalaisen papiston vastakohtaisasenne oli molemminpuolinen. Tämä näkyi mm. ensimmäisten eduskuntavaalien aikoihin laadituista seurakuntakertomuksista. Niinpä edellä mainittu Kortesjärven kirkkoherra kertoi, että nuorisoseurojen ohjelmaan kuului "jossain määrin radikaalisuuden politiikka". Vimpelin pappi taas valitteli niiden piirissä esiintyviä "kirkkoa vastustavia ja raamatullista kristillisyyttä halveksivia mielipiteitä" [62]. Alkion oman kotiseurakunnan Laihian tilannetta kuvasivat niin kirkkoherra kuin lääninrovastikin varsin synkin värein. Edellisen mukaan seurakunnassa vallitsevana elämänsuuntana oli "maaemon palvelus ja 'maahengen' ihannoiminen". Lääninrovasti Gustaf Durchmanin mukaan taas Laihia oli ollut uusien, "sosialististen" aatteiden pesäpaikkana, joita Ilkka-lehti oli levittänyt; olivatpa "ateistit" muissakin seurakunnissa halunneet poistaa "ikivanhat kirkolliset dogmit ja tarinat, kaiken tosi-kulttuurin alinomaisina esteinä". [63]

---

58 *Kaleva* 254/31.10. 1906; *Kaarna* 1969, 122s.

59 *Ilkka* 9/22.1. 1907, Vanhoillisuus riisumassa valepukuaan (pk.). – Sitä vastoin Vimpelin pappeja ei näytä osallistuneen vaalivalmisteluihin (*Ilkka* 71/13.12. 1906, Vimpeli).

60 *Ilkka* 65/29.11. 1906 ja 16/7.2. 1907, Kortesjärvi; *Alpo Salmela* 1956, 111.

61 Ks. edeltä s. 232 n. 26.

62 TMA TTA E VII 33 Kortesjärven ja Vimpelin srkk:t 1907.

63 TMA TTA E VII 30 Laihian srkk. ja Vaasan ylisen rovastikunnan kertomus 1907. – Pa-

Vaikka Alkion nimeä ei mainittu, hänen julistamiensa aatteiden vaikutuksesta lienee lähinnä ollut kysymys.

Jos ei pappeja, niin ainakin yksi papinpoika osallistui aktiivisesti Etelä-Pohjanmaan nuorsuomalaisen maalaisliiton toimintaan. Hän oli ylioppilas Väinö Malmivaara. Hän oli mukana Kauhavan kokouksessa, jota hän yhtenä laillisuuskysymystä pohtivan työryhmän jäsenenä oli ollut valmistelemassakin. [64] Kun hän marraskuussa 1906 yritti saada isänsä Wilhelmin Lapuan nuorsuomalaisen maalaisyhdistyksen ehdokkaaksi (s. 233), hän toimi juuri Etelä-Pohjanmaan nuorsuomalaiseen maalaisliittoon kuuluvan paikallisosaston nimissä.

Yksittäisten pappien kosketuksia pohjoispohjalaiseen ryhmään. Toisin kuin eteläpohjalaiset eivät pohjoispohjalaiset sulkeneet yhteyksiä eräisiin kirkonmiehiin kokonaan toimintansa ulkopuolelle. Tällöin oli kuitenkin kysymys papeista, jotka säilyttivät edelleen perustuslaillisen vastarinnan ajoilta periytyneen nuorsuomalaisen puolueidentiteettinsä.

Jo syyskuussa 1906 Oulussa pidettyyn SML:n kokoukseen osallistui yksi pappi: Uno Wegelius. Hän saattoi vaikuttaa ohjelmaehdotuksen muotoiluun erityisvaliokunnan ainoana lisäjäsenenäkin. Sen varsinaisten jäsenten samoin kuin muidenkin kokousedustajien nimet mainittiin julkisuudessa, mutta Wegeliuksen osalta saatiin dokumenttipohjainen osallistumistieto vasta kaksi vuotta myöhemmin, SML:n ensimmäisen toimintakertomuksen yhteydessä. [65] Papin osallistumisen julkistamatta jättäminen saattoi perustua asian arkaluonteisuuteen niin maalaisliiton itsensä kuin myös Wegeliuksen kirkollisen aseman kannalta. Eräs ohjelmavaliokunnan jäsen muisteli myöhemmin Wegeliuksen osuutta, että tämä "huolehti perustuslaillisuudesta – et-

---

piston viileästä asenteesta Alkioon ja nuorisoseuraliikkeeseen myös *Aulis J. Alanen* 1976, 221. Alanen mainitsee (1981, 63) Alajärven kirkkoherran Julius Viljasen arvostelleen Ilkkaa hyökkäyksistä vanhasuomalaisuutta vastaan. Kyseessä oli kuitenkin Karstulasta kotoisin olevan leipuri (VA SA PR 105 Julius Viljanen Alkiolle 16.10. 1906; *Suomalainen* 142/5.12. 1906, Karstula; ks. myös *Salokangas* 1982 a, 97 n. 177).

[64] *Ilkka* 35/20.9. 1906, E. P. Nuorsuomalaisen Maalaisliiton perustamista valmisteleva kokous; *Kaarna* 1969, 81. Vrt. myös *Murtorinne* 1967, 77. – Väinö Malmivaara esiintyi lisäksi puhujana EPNM:n tilaisuudessa Lapualla (*Ilkka* 11/26.1. 1907).

[65] KMA Ca Oulun kok. ptk. 18.–19.9. 1906 § 4; *Kaleva* 218–219/19.9.–20.9. 1906; *TL* 48/25.9. 1906; *SML kert.* 1908, 9. – Wegeliusta veti maalaisliiton piiriin jo hänen asemansa Oulun maanviljelysseuran puheenjohtajana (*Neovius* 1908, 214).

Uno Wegelius, Suomen maalaisväestön liiton oululainen luottamuspappi. Museovirasto.

tei se vaan olisi unohtunut ohjelmasta". [66]

Seinäjoen kokouksen kulkuun oululaispastori vaikutti kirkon ja valtion suhdetta koskevalla alustuskirjoituksellaan, vaikka ei itse osallistunutkaan kokoukseen. Marraskuun alussa hän sitä vastoin selvitti nuorsuomalaisten piirikokouksessa Oulussa Suomen maalaisväestön liiton syntyyn johtaneita syitä. Maaseudulla ei hänen mukaansa vallinnut sellaista puoluevastakohtaisuutta kuin Helsingissä; siksi se oli kyllästynyt jatkuviin puolueriitoihin. Samalla Wegelius ilmaisi selkeästi hyväksyvänsä yhteiskunnallis-ammatilliseen differentioitumiseen perustuvan, intressipohjaisen puoluemuodostuksen:

> Ei toinen ryhmä voi ajaa täydellä innolla toisen etuja. Työväen etuja ajamaan tarvitaan työväen puolue, maalaisten maalaispuolue. [67]

Näkemyksiltään, joita oli työväestön järjestäytymisestä tuonut julki myös syyskuun alussa pidetyssä Helsingin yksityisessä pappeinkokouksessa, Wegelius poikkesi varsin selvästi Suomen kirkon papiston yleisestä linjasta ja perustuslaillisista pappistovereistaankin.

---

[66] *Heräävä maaseutu* 1946 V, 143 (Janne Koivuranta).

[67] *Kaleva* 200/7.11. 1906; *TL* 69/13.11. 1906, Nuorsuomalaisten puoluekokouksesta Oulussa.

Uno Wegelius esiintyi eräänlaisena maalaisliiton teologisena auktoriteettina, vaikka hän poliittisesti pysyikin nuorsuomalaisten leirissä tyytyen vaaleissa käytännössä merkityksettömään varaehdokkaan rooliin. Niinpä hän selvitteli vastaperustetun oululaislehden Liiton palstoilla helmikuussa 1907 molempien maalaispuolueiden piirissä suosituksi tullutta aihetta, kirkon suhdetta "Kristuksen oppiin". Kirkkohistoriallisiin esimerkkeihin vedoten maalaisliittolaisten luottamuspappi pyrki osoittamaan, että kirkko ja kristillisyys, Kristuksen oppi olivat monesti jyrkässä ristiriidassa keskenään. Siten kirkon ja valtion erottaminenkin oli Kristuksen opin toteuttamista käytännössä eikä merkinnyt vihamielisyyttä uskontoa kohtaan. [68]

Kajaanin nuorsuomalainen kappalainen Johannes Wäyrynen ehti tammikuun alussa 1907 päästä alustavasti Kajaanin kihlakunnan maalaisliittolaisten *yleisehdokkaaksi.* [69] Liitto-lehti otti kuitenkin kohta puheeksi Wäyrysen samanaikaisen esiintymisen nuorsuomalaisten ehdokkaana [70], asettuipa pääkirjoituksessaan arvostelemaan Wäyrysen kirkkopoliittistakin kantaa, jota se piti "rutivanhoillisena". Hän ei lehden mukaan kuulunut "niihin kunnioitettaviin sielunpaimeniin", joiden mielestä valtiokirkko oli kokonaan eri asia kuin "puhdas uskonto ja varsinkin kristinusko". [71] Arvattavasti esim. Wegelius kuului jälkimmäiseen hengenmiesten ryhmään.

Kun Wäyrynen SML:n oululaisen johdon painostuksesta syrjäytettiin kainuulaisten listalta [72], hän sai aiheen purkaa tyytymättömyyttään maalaispuoluetta kohtaan nuorsuomalaisten oikeistosiiven johtohahmoihin kuuluvalle lakit. kand. Jonas Castrénille. Wäyrynen mm. pyysi itselleen agitaattorin kirjaa, jossa olisi paljastettu "niin sosialismin kuin maamiesliiton ohjelma-hulluudet". Samalla hänen

---

[68] *Liitto* 20/16.2. 1907, Kirkon suhde Kristuksen oppiin (pk., U. W.) Vrt. *Murtorinne* 1967, 80 (n. 12), missä Wegeliuksen nimi liittyy aiheettomasti neljään muuhun Liiton kirkkopoliittiseen kirjoitukseen. Näistä kaksi ensimmäistä oli laatinut nimimerkki M. M. (Valtio ja kirkko I–II), kun taas kaksi jälkimmäistä (Kirkko ja valtio I–II, viimeisen päiväys ei 35/12.3. 1907 vaan 32/15.3. 1907) olivat signeeraamattomia.

[69] *Kajaanin Lehti* 9.1. 1907, Maalaisliiton kokouksessa.

[70] *Liitto* 7/17.1. 1907, Kajaanin kihlakunnan maalaisliiton ehdokkaat. – Wäyrynen oli jo marraskuun lopulla 1906 varoittanut maalaisliiton kannattajia perustuslaillisen suunnan hajottamisesta. *Kajaanin Lehti* 102/24.11. 1906; *Tyrkkö* 1945, 192.

[71] *Liitto* 11/26.1. 1907, Pastori Wäyrysen sopivaisuus valtiopäivämieheksi.

[72] *Kajaanin Lehti* 15/4.2. 1907, Valitsijayhdistys kihlakuntaa varten. Ks. myös *Heräävä maaseutu* [I], 64s.

nuorsuomalainen puolueidentiteettinsä tuli selvästi esiin. Vaalitaistelu oli hänen mukaansa nimittäin ohjelmallisten puolueiden taistelua, jossa jokaisen oli loppuun asti ajateltava puolueen asiaa. [73]

Wäyrysen esiintymiseen Oulun läänin eteläisen vaalipiirin maalaisliittolais-nuorsuomalaisissa vaaliasetelmissa liittyi selvää vastakohtaisuutta hänen kilpakumppaniinsa Uno Wegeliukseen nähden. Kun Wäyrynen oli Oulussa päässyt nuorsuomalaisen valitsijayhdistyksen ehdokkaaksi ja Wegelius jäänyt vain varamieheksi [74], hän oli näkevinään maalaisliiton johdon toimet hänen ehdokkuuttaan vastaan kostoksi Wegeliuksen syrjäyttämisestä. [75]

"Wäyrysen episodista" oli seurauksena, ettei maalaisliiton ehdokaslistoille tullut yhtään pappia. Näytelmän päähenkilö piti ehdokasasetteluun liittyviä tapahtumia ennen muuta häntä vastaan henkilökohtaisesti suuntautuneena intrigointina. Korostaessaan omaa nuorsuomalaista puoluetaustaansa hän samalla tuli kuitenkin vahvistaneeksi käsitystä, että kyse oli ennen muuta ohjelmallisista eroista ja maalaisliiton itsenäistymispyrkimyksistä. Wegeliuksen ja Wäyrysen vastakohtaisuus taas liittyi perustuslaillisen leirin ideologiseen kaksijakoisuuteen; jälkimmäinen kuului castrénilaiseen oikeistosiipeen ja asettui ehdokkaaksi myös Oulussa perustetulle erilliselle kaksikieliselle listalle. [76] Yhteistyö oikeistonuorsuomalais-ruotsalaisten kaupunkilaispiirien kanssa taas ei olisi maalaisliittolaiselle ehdokkaalle voinut tulla kuuloonkaan.

Kolmas maalaisliittoon kosketuksissa ollut pappismies oli kirkkoherra Erik (Erkki) Pesonen Utajärveltä. Tällä paikkakunnalla lokakuun lopulla 1906 pidetty kansalaiskokous, jonka aiheena oli maalaisliiton paikallisosaston perustaminen, valitsi hänet puheenjohtajakseen. [77] Pesonen oli yhdessä Wegeliuksen ja Wäyrysen kanssa edus-

---

[73] VA JC 6 Vaaliagitatiota koskevia kirjeitä Pohjanmaalta: Johannes Wäyrynen Jonas Castrénille 29.1. 1907.

[74] *Kaleva* 17/21.1. 1907, Nuorsuomalainen valitsijayhdistys perustettu Ouluun.

[75] VA JC 6 Wäyrynen Castrénille 29.1. 1907 ja 4.2. 1907. – Wegeliuksen syrjäyttämisestä kertoi myös toinen Jonas Castrénin tiedonantaja: VA JC 6 Iivari Tervonen Castrénille 3.2. 1907.

[76] N:o 48 Oulu–Uleåborg, *Perustuslaillisia miehiä – Konstitutionella män.* Virallinen tilasto lukee yksinäisenä esiintyneen perustuslaillisen listan epätarkasti Rkp:n tiliin: *SVT XXIX 1 (1907),* 47, taulu V.

[77] *TL* 62/27.10. 1906, Maalaisliitto laajenee. – Vuodesta 1908 lähtien Pesonen esiintyi viisi kertaa nuorsuomalaisen puolueen kansanedustajaehdokkaana: *Hannu Mustakallio* 1978 c, 233.

tanut hiippakuntansa papiston tiukinta vastarinta-asennetta sortovuosien kutsuntakiistassa. [78] Näin maalaisliitto veti puoleensa aktiivisina perustuslaillisina tunnettuja nimiä.

Viipurin läänin maalaisliittolaisten talonpoikien ja papiston läheisistä suhteista taas oli osoituksena mm. se, että Metsäpirtin kirkkoherra K. E. Uino asettui "kaikin puolin" kannattamaan maalaisliiton perustamista ja toimi puheenjohtajana tätä varten koolle kutsutussa alueellisessa kansalaiskokouksessa. [79]

Ylipäänsä pappien esiintyminen Suomen maalaisväestön liiton ehdokaslistoilla ei ollut tämän kannattajakunnan yleisten asenteiden vuoksi mahdollista. Vähäinenkin "herraskaisuus" oli ristiriidassa ehdokkailta edellytetyn talonpoikaisen taustan kanssa. [80] Muodostuipa myös kunnanlääkärin ja eräässä tapauksessa jopa kansakoulunopettajan ammatti esteeksi suunnitellulle ehdokkuudelle. [81] Maalaisväestö ei osoittanut poliittista luottamusta virkamiehilleen.

Yhteiskunnalliseen keskiryhmään kuuluvien kanttoreiden oli ehkä sosiaalisesti ja psykologisesti hieman helpompaa lähteä toimimaan maalaisliiton piirissä. Kuitenkin tiedossa on vain kolme maalaisliittolaista lukkaria. Liitto-lehden ensimmäisenä toimitussihteerinä työskenteli Oulun kanttori Juho Ranta. [82] Kaarlo Huhtelin kuului Utajärvellä paikallisosaston johtokuntaan. [83] Etelä-Pohjanmaan nuorsuomalaisen maalaisliiton toimintaan taas osallistui sen perustavasta kokouksesta lähtien Lehtimäen kanttori Aaro Vallinmäki [84] ; olihan hän Santeri Alkion nuorempi veli [85] .

---

[78] *Murtorinne* 1964, 222, 231.

[79] *Karjala* 259/8.11. 1906 ja *Itä-Karjala* 88/9.11. 1906, Kiviniemen kokous.

[80] *Isohookana–Asunmaa* 1980, 74.

[81] *Tapani Salmi* 1980, 76; *Salokangas* 1982 a, 100s (Jaakkima); *Alpo Salmela* 1956, 112 (Parikkala).

[82] *Salokangas* 1982 a, 117–119. Ranta oli aiemmin toiminut mm. Etelä-Pohjanmaan nuorisoseuran esimiehenä ja Pyrkijän toimittajana. *Soikkeli* 1909 III, 28; *Numminen* 1961, 181, 227s, 249.

[83] *TL* 62/27.10. 1906. – Hän näyttää kuitenkin kirkkoherra Erik Pesosen tavoin osoittautuneen nuorsuomalaiseksi (VA NSPA 2 Luetteloita nuorsuomalaisista yhdistyksistä [1909]).

[84] *Ilkka* 49/23.10. 1906, E. P. Nuorsuomalaisen Maalaisliiton perustava kokous Kauhavalla. Myöhemmästä toiminnasta *Salokangas* 1975, 169; *Hannu Mustakallio* 1978 c, 202 n. 37.

[85] *Aulis J. Alanen* 1976, 26s.

Pappeja maalaisliiton vastustajina. Maalaisliiton "esihistoriaan" oli kuulunut joukko eri puolilla maata lähinnä vanhasuomalaisen puolueen toimesta tehtyjä yrityksiä alueellisten maalaispuolueiden perustamiseksi. [86] Satakunnassa oli Köyliön nuorsuomalainen kirkkoherra Viktor Salminen heinäkuun alussa 1906 valittu tällaista maalaispuoluehanketta ajavaan toimikuntaan, jossa oli niin vanhasuomalaisten kuin nuorsuomalaistenkin edustus. Ajatus maalaisten "puolueettomasta" yhteistyöstä etujensa ajamiseksi lienee kuitenkin kuivunut kokoon viimeistään vanhasuomalaisen puolueen omien taka-ajatusten tultua yleisesti tiedoksi. [87]

Vanhasuomalaisten huomattavin yritys maalaispuolueen linjan määräämiseksi oli suunnitelma SML:n Seinäjoen kokouksen "valtaamisesta" ja sen kääntämisestä vanhasuomalaisen puolueen ohjelman kannalle. [88] Operaation toteuttamisessa näytteli käytännössä näkyvintä osaa ilmajokelainen pastori Juho Uoti. Kokouksessa käyttämässään puheenvuorossa hän asettui vastustamaan "yhden kansanluokan etuja ajavan puolueen" perustamista. Tämän hän katsoi suuntautuvan koko kansan etuja vastaan ja hajottavan suomalaisuuden rivejä sen taistelussa yhteistä vihollista, "epäkansallista, ruotsalaista virkavaltaa" vastaan. Jo työväestön lähteminen omille teilleen oli puhujan mielestä merkinnyt tässä suhteessa hajaannusta. [89]

Pastori Uotin puheenvuoro sisälsi tyypillisesti vanhasuomalaisia, vaikkakin kansallisuusaatteen sanastoon kätkettyjä ideologisia ilmauksia, joiden tarkoituksena oli kiinnittää kokousväen huomio ruotsinkielisen yläluokan valta-asemaan. Todellisuudessa kyseessä oli jarrutuspuheenvuoro, joka tähtäsi maalaisväestön kokoamiseen vanhasuomalaisen puolueen ajaman politiikan taakse. Uoti ei vanhasuomalaisine hengenheimolaisineen kuitenkaan pystynyt estämään itsenäisen maalaispuolueen perustamista eikä tämän suuntautumista myös

---

[86] *Aulis J. Alanen* 1964, 392–394; *Joutsenlahti* 1966, 85–91; *Jukka Juusela* 1969, 26s; *Salokangas* 1975, 114s.

[87] VA VS 8 kansakoulunopettaja Wilho Oksanen Viktor Salmiselle 4.7. 1906. Vanhasuomalaiseksi esittäytynyt kirjoittaja muistutti taustaltaan sikäli Pohjanmaan itsenäisten maalaispuolueiden perustajia, että oli pannut nuorisoseuratyön alulle Satakunnassa. *Numminen* 1961, 280–283, 295; *Salokangas* 1975, 179, 185–189; *Isohookana–Asunmaa* 1980, 37s, 47. – Salmisen omasta asenteesta maalaispuolueajatukseen ei ole tietoa.

[88] *Kittilä* 1956, 49–51. – Ks. myös VA SPA 22 Väinö Kivilinna Ernst Nevanlinnalle 11.10. 1906.

[89] *Vaasa* 124/1.11. 1906; *TL* 64/1.11. 1906; *Kittilä* 1956, 51s.

vanhasuomalaisia "herroja" vastaan. Samassa poliittisessa roolissa, suosittelemassa liittoutumista vanhasuomalaisen puolueen kanssa ja varoittamassa erillisen valtiollisen puolueen perustamisesta, Uoti esiintyi vielä kesällä 1907, tällä kertaa kristillisen työväenliikkeen edustajakokouksessa. [90]

Vanhasuomalainen pappi yritti estää Suomen maalaisväestön liiton itsenäisen toiminnan myös Kannuksessa. Siellä pidetyssä kokouksessa pastori J. E. Vuorinen kehotti paikalle tulleita vanhasuomalaisia pysymään edelleen omassa puolueessaan. Vaikka Vuorinen oli yrittänyt kiistää esiintyvänsä puoluemiehenä, eivät SML:n kannattajat uskoneet tätä vakuuttelua, vaan totesivat pastorin "lavean puheen" olleen joka suhteessa "puoluemiehen puhetta". [91]

Varsinaisista pappispoliitikoista Lauri Ingman arvosteli maalaisliiton kirkkopoliittista linjaa kaikkein kärkevimmin. Hänen mielestään vaatimus kirkon ja valtion erottamisesta mutta uskonnonopetuksen säilyttämisestä oli "puhdasta hölynpölyä". Ingman sanoi myös olevan vaikea käsittää, mitä etua "maalaiset" toivoivat itselleen siviilirekisterin käyttöön ottamisesta ja sitä seuraavasta virkamiestaakan lisäyksestä. [92] Tätä kysymystä, jossa Ingman pyrki käyttämään maalaisväestöä vastaan sen omaa asetta, antibyrokraattista asennoitumista, ei ollut kuitenkaan käsitelty maalaispuolueiden ohjelmissa.

Ihmettelynsä maalaisliiton ohjelman johdosta lausui julkisesti myös Wilh. Malmivaara, joka piti sitä merkillisimpänä kaikista kirkon ja valtion eroa vaativista ohjelmista. [93] Valtakunnalliseen rooliin pyrkivän pappispoliitikon ja eteläpohjalaisen herännäisjohtajan lisäksi oululainen J. A. Mannermaa tunsi luonnollista tarvetta liittyä maalaisliiton ohjelman synnyttämään keskusteluun. [94] Yhteistä heille kaikille oli pyrkimys osoittaa maalaispuolueiden uskontopoliittinen

---

[90] KTLA Ktl:n ed.kok. ptk. 1907, 30s, 53s. – Uoti aiheutti Ilmajoen seurakunnassa 1906–1907 pitkällisiä selkkauksia, jotka näyttivät pääosin johtuneen hänen levottomasta mielenlaadustaan. *Ilkka* 75/22.12. 1906, 5/12.1., 6/15.1., 7/17.1., 8/19.1., 9/22.1., 11/26.1. ja 96/24.8. 1907; *Iivonen* 1981, 45–48.

[91] *TL* 18/23.1. 1907, Pappi maalaisliiton vastustajana; *Liitto* 10/24.1. 1907, Maalaisliiton työmaalta.

[92] *US* 267–268/17.–18.11. 1906, Kirkon erottaminen valtiosta; *Ingman* 1907 a, 1, 13s.

[93] *HK* 1906, 152; 1907, 19; *Kaarna* 1906, 131s.

[94] *Kaiku* 146/12.12. 1906, Valtio ja kirkko.

asennoituminen periaatteellisesti epäjohdonmukaiseksi ja käsitteellisesti ristiriitaiseksi.

Uskonnonopetuksen sekä kirkon ja valtion eron puolesta. SML:n piirissä perustettiin vaalien alla kaksi valitsijayhdistystä, jotka tunnuksiltaan suoraan liittyivät uskonnolliseen arvomaailmaan. Kerimäellä oli tunnuksena *Uskonto, maanviljelys ja raittius,* Kuopion maalaiskunnassa taas *Uskonnonopetus koulussa on pysytettävä.* Minkään muun ryhmän piirissä ei uskonnonopetuskysymykseen otettu tällä tasolla kantaa.

Suomen maalaisväestön liitto ja Etelä-Pohjanmaan nuorsuomalainen maalaisliitto muodostivat itse asiassa ainoan ensimmäisiin eduskuntavaaleihin osallistuneen puolueryhmittymän, joka ohjelmassaan esitti kirkon ja valtion erottamista. Tosin sosiaalidemokraattinen puolue pysyi käytännössä Forssan ohjelmaan sisältyvän saman vaatimuksen kannalla, vaikkei ottanutkaan sitä vaaliohjelmaansa. Maalaispuolueiden ja sosiaalidemokraattien asennetta kirkon ja valtion suhdetta sekä papistoa koskeviin kysymyksiin leimasi osittain samantapainen kritiikki valtiokirkkoa kohtaan yhteiskunnallis-taloudellisena instituutiona. Ratkaisevimmin maalaispuolueet erosivat kuitenkin sosiaalidemokraateista siinä, että ne pyrkivät säilyttämään uskonnon yhteiskunnan arvopohjana ja luomaan edellytyksiä kansan uskonnollisuuden vapaalle toteutumiselle.

Samalla kirkkopoliittiset kysymykset muodostuivat maalaisliittoja toisistaan selväpiirteisimmin erottavaksi tekijäksi. Eteläpohjalaiset näkivät kirkon ja valtion erottamisen uskonnollisen uudistumisen välttämättömäksi periaatteelliseksi edellytykseksi. Pohjoispohjalaiset taas tyytyivät ennen muuta korjaamaan käytännön epäkohtia ja siirtämään erovaatimuksen "tarkan harkinnan alaiseksi" tulevaisuuden tavoitteeksi. Myös maaseutuväestön antiklerikalismi ilmeni voimakkaampana Etelä-Pohjanmaalla kuin Pohjois-Pohjanmaalla, missä eräät nuorsuomalaiset papit olivat kosketuksissa uuden puolueen kanssa. Vielä pohjoispohjalaisiakin varovaisemmiksi osoittautuivat uskontopoliittisessa suhteessa SML:n kannattajat Viipurin läänin itäisessä vaalipiirissä. Poliittiselta painoarvoltaan SML osoittautui sittemmin vain Santeri Alkion valtiopäiville lähettänyttä EPNM:a huomattavasti merkittävämmäksi.

c. Vanhasuomalaisten kirkkopolitiikka maltillistuu

Kun vanhasuomalaisen puolueen valtuuskunta elokuun lopulla 1906 nimesi kirkollisia kysymyksiä pohtivan valiokuntansa puheenjohtajaksi tohtori Lauri Ingmanin [1], päätös tuli merkitsemään sinänsä vähäistä, mutta kuitenkin oireellista käännettä puolueen kirkko- ja uskontopolitiikassa. Kirkkopoliittista valmistelutyötä oli tähän asti johtanut maallikko, lakit. kand. Philip Suuronen. Samalla radikaalin kansanvaltaisen uudistushengen inspiroimat vanhasuomalaiset olivat varoneet ärsyttämästä sosiaalidemokraatteja uskontopoliittisilla aseilla ja päätyneet esittämään omassa ohjelmaluonnoksessaan mm. kaikille pakollista siviiliavioliittoa. Papin nouseminen johtavaksi vanhasuomalaiseksi kirkkopoliitikoksi heijasti osaltaan puolueen piirissä vallinneen radikalismin laimenemista, mutta samalla myös sisäpoliittisen jännityksen lisääntymistä sosialististen ja porvarillisten piirien välillä. [2]

Kesäkuisen neuvottelukokouksen päätöksistä poiketen kirkollisten kysymysten valiokunta ja itse puoluevaltuuskunta ehdottivat lokakuussa pidettävälle vanhasuomalaisten puoluekokoukselle vain valinnaisen siviiliavioliiton ottamista puolueohjelmaan. Samalla ehdotuksessa oli luovuttu siviiliavioliiton kiirehtimisestä. Uskonnonvapauskysymyksessä sitä vastoin liityttiin kesäkuiseen sanamuotoon, kun taas kirkollisissa vaaleissa vaadittiin paitsi yleistä ja yhtäläistä äänioikeutta myös naisten vaalikelpoisuutta kirkollisiin luottamustoimiin [3] – selvä heijastuma eduskunnanuudistuksen toteutumisesta. Näin puoluevaltuuskunta ei ollut tyytynyt sen tehtäväksi annettuun ohjelmaehdotuksen kieliasun tarkistamiseen, vaan oli muuttanut olennaisella tavalla ennen muuta siviiliavioliittoponnen sisältöä.

Puoluekokous. Puoluekokoukselle esitelty kirkko- ja uskontopoliittinen ehdotus vastasi yleensä ilmeisen hyvin vanhasuomalaisen kenttäväen piirissä vallitsevia mielialoja. Kun valmisteluasiakirjoissa ei kuitenkaan ollut puututtu uskonnonopetuskysymykseen, toi Poh-

---

1 VA SPA 5 Suomalaisen puolueen valtuusk. kok. ptk. 28.8. 1906 § 4; *Välimäki* 1974, 65.

2 Tästä esim. *Murtorinne* 1967, 102.

3 VA SPA 5 Suomalaisen puolueen valtuusk. kok. ptk. 3.10. 1906 § 4, 5.10. 1906 § 4, 15.10. 1906 § 6 ja 17.10. 1906 § 4; SPA 3 Kertomus suomalaisen puolueen kokouksesta 22.–24.10. 1906 fol. 6; *Murtorinne* 1967, 102s.

jois-Hämeen piirin edustaja asian esille. Puoluekokous päätyikin vaatimaan uskonnonopetuksen säilyttämistä kansa- ja oppikouluissa. [4] Näin sai puolueen kirkollis-konservatiivisen siiven johtohahmoihin kuuluva lehtori E. S. Yrjö-Koskinen vihdoin tahtonsa läpi, mikä ei ollut onnistunut vielä kesäkuun neuvottelukokouksessa. [5] Samalla ohjelma tuli sisältämään muitakin kuin uudistusvaatimuksia. Tässä oli jälleen esimerkki poliittisessa ilmastossa kesäkuun jälkeen tapahtuneesta muutoksesta.

Edellä mainitut ohjelmakohdat puoluekokous hyväksyi sille tehtyjen ehdotusten mukaisesti. [6] Valiokuntakäsittelyn jälkeen käyty yleiskeskustelu jäi näiltä osin varsin suppeaksi niin kestonsa kuin yhteiskunnallisen edustavuutensa osalta. Kuten muissakin yhteyksissä [7] vanhasuomalainen kenttäväki ei esiintynyt monisanaisesti yhteisesti hyväksytyn vakaumuksen ollessa kyseessä.

Vain eräs lakimies puuttui kesäkuun neuvottelukokouksen hengessä siviiliavioliittokysymykseen, kun taas muuan kansakoulunopettaja esitti kirkon ja valtion keskinäisen suhteen ottamista perusteellisesti harkittavaksi, jotta vanhasuomalaisia ei voitaisi syyttää vanhoillisuudesta. Nämä sävyltään jonkin verran kriittiset puheenvuorot saivat kolmen vanhasuomalaisen papin (Lavian kirkkoherra Reinhold Grönvall, Lauri Ingman ja K. R. Kares) ilmaisemaan vastustuksensa radikaalimmalle ohjelmalle. Ingman, joka toimi puoluekokouksen asettaman 19-jäsenisen kirkollisten asiain valiokunnan puheenjohtajana, totesi tämän halunneen rajoittua vain ajankohtaisiin kysymyksiin ja välttää ylimalkaisten lausumien ottamista puolueohjelmaan. [8]

Papiston virkatalo- ja palkkausasiat sitä vastoin olivat tavallisen vanhasuomalaisen kokousväen näkökulmasta niin maanläheisiä ja samalla ongelmallisia kysymyksiä, että ne käynnistivät poikkeuksellisen

---

[4] VA SPA 3 Kertomus suomalaisen polueen kokouksesta 22.–24.10. 1906 fol. 10; *Suomalaisen puolueen ohjelma* 1906, 15; *Borg* 1965, 53; *Murtorinne* 1967, 103.

[5] Ks. edeltä s. 169–171, 174. E. S. Yrjö-Koskinen oli jo ennen lokakuun puoluekokousta (11.10. 1906) kirjoittanut Uuden Suomettaren päätoimittajalle Ernst Nevanlinnalle: "Epäilemätöntä [on] niin ikään, että suomalaisen puolueen selvä kanta uskonnon opetuksen asiassa tuo tuhansia sen lippujen ympärille." VA SPA 22.

[6] VA SPA 3 Kertomus suomalaisen puolueen kokouksesta 22.–24.10. 1906 fol. 10; *Suomalaisen puolueen ohjelma* 1906, 15s.

[7] *Graae* s.a., 34 n. 4.

[8] VA SPA 3 Kertomus suomalaisen puolueen kokouksesta 22.–24.10. 1906 fol. 10; *Murtorinne* 1967, 103.

vilkkaan keskustelun. Näinhän kävi samoihin aikoihin myös maalaisliittoryhmien piirissä. Kirkollisten kysymysten lähetekeskustelussa ja myöhemmässä yleiskeskustelussa käytettiin näistä ns. kirkollistaloudellisista asioista kaikkiaan 42 pöytäkirjaan kirjattua puheenvuoroa. [9]

Puoluevaltuuskunta oli omassa ehdotuksessaan vaatinut toimenpiteitä kirkollisten virkatalojen saattamiseksi paremmin tuloa tuottaviksi, jotta kirkollisten virkamiesten palkkaaminen rasittaisi seurakuntia mahdollisimman vähän. Toimenpiteillä valtuuskunta tarkoitti lähinnä virkatalojen pitkäaikaisen vuokraamisen mahdollistamista. Palkkauskysymyksessä puoluevaltuuskunta taas muotoili ehdotuksensa seuraavasti:

> Seurakuntien pyytäessä on hallituksen toimitettava tutkimus, missä määrin tapahtunut papiston palkkauksen järjestely on vaikuttanut pappien palkkatulojen kohtuutonta korotusta, ja ryhdyttävä tutkimuksen ehkä aiheuttamaan korjaustoimeen. [10]

Sanamuodot, joissa ylimpänä silmämääränä oli seurakuntien etu, sisälsivät jossain määrin kritiikkiä papiston taloudellista asemaa kohtaan. Sama talonpoikainen näkökulma ilmeni myös kirkollisten asiain valiokunnan mietinnön ensimmäisessa versiossa, jonka mukaan usean seurakunnan virkatalot oli rakennettu kohtuuttoman suuriksi ja kallisarvoisiksi. [11]

Virkatalokysymyksessä edustivat radikaaleinta näkemystä ne kokousedustajat, joiden mielestä kirkolliset virkatalot oli jaettava pieninä palstoina tilattomille tai kertakaikkisesti myytävä. Kirkonmiesten suurviljelijän rooli herätti varsinaisessa talonpoikaisväestössä tyytymättömyyttä, jonka muuan edustaja kiteytti seuraavaan tapaan:

> Pappi on joko hyvä pappi ja huono maanviljelijä tai hyvä maanviljelijä ja huono pappi, mutta ei missään tapauksessa molemmissa suhteissa hyvä. [12]

---

9 VA SPA 3 Kertomus suomalaisen puolueen kokouksesta 22.–24.10. 1906 fol. 6, 10s; 24.10. 1906, 1–7, 39–42.

10 VA SPA 3 Kertomus suomalaisen puolueen kokouksesta 22.–24.10. 1906 fol. 6. – Ehdotusta oli valmistellut puoluevaltuuskunnan asettama valiokunta, jonka puheenjohtajana toimi esittelijäsihteeri A. A. Listo ja jäseninä mm. Ingman ja kirkollisasiaintoimituskunnan esittelijäsihteeri rovasti Niilo Karilas. VA SPA 5 Suomalaisen puolueen valtuusk. kok. ptk. 3.10. 1906 § 5, 5.10. 1906 § 3.

11 VA SPA 3 Kertomus suomalaisen puolueen kokouksesta 22.–24.10. 1906 fol. 10.

12 VA SPA 3 Kertomus suomalaisen puolueen kokouksesta 22.–24.10. 1906 fol. 6 ja 10; 24.10. 1906, 1 ja 4.

Kun varsinaiset seurakuntapapit eivät osallistuneet virkatalojaan koskevaan keskusteluun, jäi papillisen näkökannan esittäminen helsinkiläistohtorien Lauri Ingmanin ja Erkki Kailan tehtäväksi. Ingman puuttui ensiksi asian juridiseen puoleen todeten, että virkatalot olivat sääteitä, joita oli käytettävä opetusviran ylläpitämiseen asianomaisessa seurakunnassa. Siksi pappiloita ei omistusoikeutta loukkaamatta voitu myydä. Virkatalojen pitkäaikainen vuokraaminen tuli sitä vastoin Ingmanin mukaan suuresti huojentamaan seurakuntien rasituksia. Hän piti papiston suhdetta maanviljelykseen samalla suurena ideologisena periaatekysymyksenä. Papiston ja kansan läheisen suhteen kannalta oli tärkeää, että pappi suurviljelijän roolista luopuessaankin saattoi jäädä pienviljelijäksi. Papistossa siihen asti vallalla ollut kansallinen mieli oli Ingmanin mukaan osaltaan johtunut siitä, että papeilla oli ollut pappilansa viljeltävänään. [13] Niin kuin aiemmin mm. pappissäädyssä [14] Ingman näki nytkin talonpoikaisväestön fennomaaniseen tapaan 'suomalaisen kansan' varsinaiseksi edustajaksi, jonka agraariseen elämänmuotoon papistonkin tuli edelleen pitäytyä.

Erkki Kaila puolestaan muotoili virkatalokysymyksestä ponnen, joka – Ingmanin sitä ensimmäisenä kannatettua – hyväksyttiin myös puolueen lopulliseksi kannaksi. Sen mukaan kirkollisten viranomaisten virkatalot oli lain kautta asetettava seurakuntien hallinnon alaisiksi kirkollisia ja seurakunnallisia tarkoituksia varten käytettäväksi. Näin puoluekokous pyrki osaltaan luovuttamaan "isännättömät talot" seurakunnille, niin kuin eräs kokousedustaja huomautti. Ingman oli nähnyt tätä huonommaksi vaihtoehdoksi sen, että "epäkirkollinen hallitus" julistaisi virkatalot kruunun omiksi. [15] Lopullisen sanamuodon pohjalta voitiin siis laajentaa seurakuntien itsehallintoa. Tätä tarkoitti myös ohjelmaan otettu vaatimus hallituksen nimitysoikeuden lakkauttamisesta ns. keisarillisissa pitäjissä. [16]

Palkkauskysymyksessä puoluekokous päätyi eri osapuolia tyydyttävään kompromissiratkaisuun, jonka mukaan papiston palkkaus oli

---

[13] VA SPA 3 Ptk. 24.10. 1906, 1s, 4s.

[14] Ks. edeltä s. 112.

[15] VA SPA 3 Ptk. 24.10. 1906, 39–42. – Valiokunnan mietinnön toisen version mukaan, jossa ei enää arvosteltu virkatalojen liiallista komeutta, virkatalot oli julistettava seurakuntien *omaisuudeksi* kirkollisia ja seurakunnallisia tarkoituksia varten käytettäväksi. Tämä olisi esim. J. K. Paasikiven mukaan antanut seurakunnille oikeuden myydä virkatalonsa.

[16] *Suomalaisen puolueen ohjelma* 1906, 15.

järjestettävä uudelleen siten, että papit saivat kohtuullisen määräpalkan. [17] Aiemmin ilmaistu tyytymättömyys papiston suuria palkkoja kohtaan ei enää päässyt näkymään itse puolueohjelmassa.

Ingmanin virkatalokysymyksestä puoluekokouksessa käyttämä puheenvuoro sai kohta poliittista lisäpainoa, kun se julkaistiin laajennettuna Uuden Suomettaren pääkirjoituspalstalla. Tällöin hän perusteli "agraarikirkon" ideaansa paitsi kansallisilla myös uskonnollisilla näkökohdilla. Papin tuli hänen mukaansa edustaa käytännön kristillisyyttä eikä "pilventakaista haaveilemista". [18] Tässä uskonnollisessa vastakkainasettelussa heijastui jotain myös Ingmanin poliittisen persoonallisuuden laadusta.

Lauri Ingman esiintyi lokakuun puoluekokouksessa kuten kesäkuun neuvottelukokouksessakin [19] samalla vanhasuomalaisten johtavana asiantuntijana ns. alkuopetuskysymyksessä, josta hän piti kokoukselle alustuksen. Vanhasuomalaiset vahvistivat Ingmanin esittämien suuntaviivojen mukaisesti ohjelman, jonka mukaan kukin kunta saattoi tehdä seurakunnan kanssa yhteistyösopimuksen alkuopetuksen järjestämiseksi. [20]

Ingmanin asema nousemassa olevana vanhasuomalaisena poliitikkona tunnustettiin virallisesti, kun hänet valittiin varajäseneksi puoluevaltuuskunnan "juoksevain asiain toimikuntaan", jota myöhemmin ruvettiin nimittämään puoluehallitukseksi. Puoluevaltuuskunnan maaseutujäseniksi valittiin papeista kansanopistonjohtaja K. R. Kares Mikkelistä ja kansakouluntarkastaja Kaarlo Kerkkonen Torniosta sekä kanttorit F. H. Pohjanheimo Sysmästä, Antti Tuomikoski Limingasta ja Yrjö Halonen Enontekiöltä. [21] Minkään muun puolueen pysyviin elimiin ei samoihin aikoihin otettu kirkollisen virkakunnan edustajia.

Vanhasuomalaisten vahva kirkollinen leima näkyi myös puolueko-

---

17 VA SPA 3 Ptk. 24.10. 1906, 39–42; *Suomalaisen puolueen ohjelma* 1906, 15. – Ingmanin kirkollistaloudellisissa asioissa suorittamasta valmistelutyöstä VA LI B 2:1; *Välimäki* 1974, 283 n. 7, 302 n. 3.

18 *US* 249–250/27.–28.10. 1906, Pappisvirkatalojen käyttäminen I–II (L. I.).

19 Ks. s. 175s.

20 VA SPA 3 Kertomus suomalaisen puolueen kokouksesta 22.–24.10. 1906 fol. 3; 24.10. 1906, 37s; *Borg* 1965, 42s.

21 *US* 250/28.10. 1906, Suomalaisen puolueen valtuuskunta; US 102/5.5. 1908, Suomalaisen puolueen kokous.

koukseen osallistuneiden pappien suurena määränä, joka nousi kaikkiaan 33:een. [22] Valiokuntatyöskentelyynkin osallistui kahdeksan pappia. [23] Kun kesäkuun radikaaleja päätöksiä tekemässä olleet papit olivat kuuluneet lähes poikkeuksetta viimeisiin valtiopäivämiehiin [24], ei tästä ryhmästä ollut enää lokakuussa paikalla muita kuin nuoret yliopistomiehet Ingman ja Arthur Hjelt. Entisten säätypappien ei tarvinnut enää "viran puolesta" osallistua vanhasuomalaisten kokouksiin, mikä johti vanhemman papiston merkittävään syrjään vetäytymiseen, mutta samalla uuden polven vahvaan esiinmarssiin.

Piispat ja politiikka. Lokakuisen puoluekokouksen tapahtumia seurasi innokkaasti lehdistön välityksellä mm. Savonlinnan vanhasuomalainen piispa O. I. Colliander, joka luonnehti sitä eräässä yksityiskirjeessään "suurenmoiseksi". Hän arveli, että puoluekokous tuntui "svekomaaneista ja heidän suomenkielisistä liehittelijöistään" – ts. nuorsuomalaisista – kauhealta enteeltä uuden ajan koittamisesta, jolloin Suomen kansa herää. [25]

Kirjoittaessaan nämä rivit totunnaiseen tapaansa ruotsiksi Colliander lienee ennemminkin ajatellut perustuslaillisten piirien maailmankatsomuksellista vastakohtaisasennetta kuin kansanvallan toteutumista; olivathan esim. suurlakon kokemukset vain vahvistaneet hänen perinteellisesti kielteistä asennettaan kansanvaltaan.

Piispantarkastuksia pitäessäänkin Colliander ilmaisi syvän vastenmielisyytensä perustuslaillisia eli *kagaaleja* kohtaan. Esim. Suomenniemellä hän oli saanut sen käsityksen, että sikäläiset perustuslailliset olivat "yhtä suvaitsemattomia ja vihamielisiä toisin ajattelevia kohtaan kuin muuallakin". Tämän johdosta hän varoitti seurakuntalaisia puoluekiistojen tuomisesta seurakuntaelämään. Lemillä hän taas katsoi lasten lukutaidon huonontumisen syyksi kagaalin harjoittaman

---

22 Ks. liitettä 4. Vanhasuomalaisten puoluekokouksesta ja sen hyväksymästä ohjelmasta myös *Eskola* 1962, 434s.

23 VA SPA 3 Kertomus suomalaisen puolueen kokouksesta 22.–24.10. 1906 fol. 4s; *US* 248/26.10. 1906. Valtiollisten kysymysten valiokunta: Johannes Ilmanen; kansanopetusasiain valiokunta: Lauri Ingman ja K. R. Kares; maalaisasiain valiokunta: Kustaa Varmavuori; kirkollisten asiain valiokunta: Ingman, Erkki Kaila ja M. G. Paloheimo (lisäksi mm. kanttori K. H. Teittinen); väkijuomavaliokunta: K. V. Hurmerinta ja Kalle Kahiluoto.

24 Ks. s. 172.

25 VA OIC Jäljennöskirja n:o 26 Colliander Arthur Hjeltille 27.10. 1906.

"kansankiihotuksen". [26] Perustuslaillisuus merkitsi jo sinänsä puoluemieltä, vanhasuomalaisuus taas suomalaiskansallista heräämistä, "kansan valveutumista" [27]. Collianderin vastapuoli leimasi piispantarkastukset vuorostaan "jumalansanan varjoon kätketyiksi" suomettarelaisiksi agitaatiotilaisuuksiksi. [28]

Vaikka Colliander pyrkikin luomaan itsestään "antipoliittisen" piispan kuvan, hän osoitti Savonlinnan asemapaikaltaan suurta mielenkiintoa, jopa uteliaisuutta Helsingin poliittisia tapahtumia kohtaan. Hän toivoi saavansa ystäviltään tietoja kulissientakaisista tapahtumista, "sellaisistakin interiööreistä, joita ei aina julkisuuteen tuoda sanomalehdissä". [29]

Collianderin omaksuessa kiinnostuneen poliittisen tarkkailijan roolin hänen oululainen kollegansa J. R. Koskimies osallistui edelleenkin aktiivisesti puolueensa toimintaan. Kun Oulussa pidettiin joulukuun alussa 1906 vanhasuomalaisten suuri kokous, piispa valmisteli yhdessä asessorinsa J. A. Mannermaan kanssa sitä varten kirkon ja valtion suhteita käsittelevän alustuksen, joka muodostui itse asiassa lokakuun puoluekokouksessa hyväksytyn kirkkopoliittisen ohjelman esittelyksi. Mannermaa tosin piti alustuksen, mutta myös Koskimies oli mukana kokouksessa. [30] Samasta aiheesta tämä piti itse esitelmän hieman myöhemmin Lapualla, entisessä palveluspaikassaan, järjestetyssä tilaisuudessa. Politiikka oli siis vetänyt piispankin vaalikentille, niin kuin hän itse kuvasi ajankohtaisia tuntemuksiaan:

> Niinhän se on, että julkinen elämä nyt tempaa mukaansa jokaisen. [31]

---

[26] VA OIC 4 Visitationsresorna 9: 11.10., 12.10. ja 19.10. 1906 sekä 19.–20.5. 1907.

[27] VA OIC Jäljennöskirja n:o 26 Colliander Lauri Ingmanille 20.12. 1906 (sama myös VA LI A 1).

[28] *HS* 218/21.9. 1907, Pikku uutisia (lainaus *Suur-Savosta).*

[29] VA OIC Jäljennöskirja n:o 26 Colliander Lauri Ingmanille 20.12. 1906, Jon. Wartiovaaralle 30.10. 1906 ja 29.12. 1906.

[30] HYK JRK Koskimiehen pvk. 24.11., 25.11., 27.11. ja 5.12. 1906; VA SPA 18 M. E. Huumonen suomalaisen puolueen kanslialle 16.11. 1906; *Kaiku* 144 A / 7.12. 1906, Suomalaisen puolueen kokous Oulussa; 145/10.12. 1906 ja 146/12.12. 1906, Valtio ja kirkko I–II.

[31] HYK JRK Koskimiehen pvk. 4.12., 12.–13.12. 1906; Koskimies Verna-kälylleen [Koskimies] 12.12. 1906; SKS:n kirjallisuusarkisto, Hilda Käkikosken kok., Käkikoski Alexandra Gripenbergille 19.12. 1906.

Koskimies torjui esitelmässään kirkon ja valtion eron. Kun Jumala oli ne yhdistänyt, ihminen ei saanut mennä hänen edelleen purkamaan tätä suhdetta. Yhteiskunnankin kannalta ero oli piispan mukaan suuri onnettomuus, koska se tarvitsi kipeästi kirkkoa. [32]

Juuri eduskuntavaalien alla maaliskuussa 1907 Koskimies vielä esitti tiivistetyssä muodossa perustelunsa vanhasuomalaisen puolueen ehdokkaiden äänestämiselle. Yksityiskirjeessä hän ensiksi sanoi kuuluvansa tähän puolueeseen ja piti toiseksi sen kantaa kirkollisissa kysymyksissä oikeana. Yksityisten ehdokkaiden kristillisyys ei hänen mielestään ollut niin tärkeä seikka kuin puolueen kirkollinen kanta. [33] Tässä suhteessa Koskimies edusti toisenlaista näkemystä kuin kristillisten vaaliliittojen puolestapuhujat.

Omaa suhdettaan yksikamariseen eduskuntaan Koskimies tilitti heti vaalien jälkeen Lauri Ingmanille. Hän sanoi tuntevansa olonsa rauhalliseksi, kun hänen ei tarvinnut olla siinä mukana.

> En tunne politiikkaan olevan itselläni kutsumusta. Nuorena kun olin oli toista: silloin kyllä ei olisi ollut mitään sitä vastaan. [34]

Koskimiehelle vielä kesällä 1906 kaavailtu yksikamarisen eduskunnan jäsenyys oli näin jäänyt toteutumatta lähinnä henkilökohtaisen poliittisen kutsumustietoisuuden puuttumisen vuoksi, ei niinkään piispanvirkaan liittyvien yleisten periaatteiden nojalla. Joka tapauksessa Oulun fennomaanipiispa oli vuosien 1906–1907 valtiollisessa siirtymävaiheessa varsin lujasti sitoutunut vanhasuomalaiseen puolueeseen ja osoittautunut yhdeksi sen huomattavimmista kirkkopoliitikoista.

Lauri Ingman. Vanhasuomalaisen puolueen harjoittaman kirkkopolitiikan muotoutuminen oli – kuten jo on käynyt selville – ennen muita Lauri Ingmanin käsissä. Jo syyskuussa 1906 hän oli saanut puoluevaltuuskunnalta tehtäväkseen kirkollisia kysymyksiä käsittelevän lentolehtisen laatimisen. [35] Tehtävä muodostui sikäli varsin helpok-

---

[32] *Vaasa* 144/18.12. 1906, Pohjanmaalta.

[33] HYK JRK III:1 Konseptikirja Koskimies Yrjö-veljelleen 7.3. 1907. Suostuttelukirjeen saaja oli Jalasjärven kappalainen Y. G. Forsman, jonka fennomaaninen "tietoisuus" ei ollut riittänyt sukunimen suomalaistamiseen. – Koskimies äänesti vanhasuomalaisten oululaista listaa n:o 18, jonka yhtenä ehdokkaana oli Limingan kanttori Antti Tuomikoski. Pvk. 15.–16.3. 1907.

[34] VA LI A 1 Koskimies "Lauri Inkimaalle" 18.3.1907.

[35] VA SPA 5 Suomalaisen puolueen valtuusk. kok. ptk. 7.9.1906 § 3.

si, että Ingmanin tarvitsi vain lyhentää Helsingin yksityisessä pappeinkokouksessa juuri pitämäänsä esitelmää [36] ja lisätä siihen päivänpoliittista polemiikkia vanhasuomalaisten kilpailijoita vastaan. Ingmanin kirjoitelma "Kirkon erottaminen valtiosta" julkaistiin ensin marraskuussa, puoluekokouksen jälkeen, Uuden Suomettaren pääkirjoituspalstalla. Sittemmin se ilmestyi vanhasuomalaisen puolueen naisvaliokunnan kustantamana lentokirjasena. [37] Näin Ingmanin kirkkopoliittiset näkemykset pääsivät vaikuttamaan niin aktiivisen papiston kuin tavallisen kansankin keskuudessa ja muodostuivat monin tavoin suuntaa antaviksi.

Ingman asettui kirjoitelmassaan arvostelemaan vanhasuomalaisten vastustajia kirkon ja valtion eron iskulauseenomaisista, tarkemmin määrittelemättömistä ja puoluetaktisista vaatimuksista. Todellisuudessa kysymys kansankirkon suhteesta valtioon oli hänen mukaansa varsin monitahoinen ja vaikeasti ratkaistavissa. Periaatteellisesti eivät valtio ja kirkko Ingmanin luonnehtiman kristillisen käsityksen mukaan muodostaneet toisilleen vastakkaisia inhimillisen elämän piirejä, vaan olivat läheisessä vuorovaikutuksessa keskenään. Kirkon ja valtion ero näytti välttämättömältä vasta silloin, jos niistä jompikumpi sekaantui toiselle kuuluviin tehtäviin, mutta näin ei Ingmanin mukaan ollut Suomessa käynyt. Tulevan eduskunnan kirkollismielisyydestä oli hänen mielestään viisainta olla ennustamatta sitä taikka tätä. Näin Ingman nimenomaisesti torjui myös kirkon piirissä esitetyt kirkon ja valtion eroa koskevat kaavailut, joiden lähtökohtana olivat arvelut eduskunnan vihamielisyydestä kirkkoa kohtaan. [38]

Kahdessa yksityiskohdassa Ingman myönsi esitetyt uskontopoliittiset uudistusvaatimukset aiheellisiksi. Yleinen uskonnonvapaus oli kirkon kannalta kipeän tarpeen vaatima, ja myös valinnainen siviiliavioliitto oli saatava aikaan. Ingman saattoikin todeta vanhasuomalaisen puolueen ottaneen nämä kysymykset ohjelmaansa. Mutta kaikki muut kirkon ja valtion eroon liitetyt vaatimukset olivat hänen mukaansa "todellisten olojen ja tosiasioiden valossa" lähinnä "tyhjää sanahelinää", jolla enintään villittiin yksinkertaisia. [39] Ilmaisut olivat aitoa Ingmania.

---

36 *Ingman* 1906, 321–333; *Murtorinne* 1967, 115.

37 *US* 267–268/17.–18.11. 1906; *Ingman* 1907 a. Ks. myös *Veikkola* 1969 a, 139s.

38 *Ingman* 1907 a, 1–7; *US* 267/1906.

39 *US* 268/1906; *Ingman* 1907 a, 7–16.

Ingman pyrki näin opettamaan realistista tilanteenmäärittelyä kirkkopolitiikan alalla niin vanhasuomalaisten poliittisille vastustajille kuin niille kirkollisille piireille, jotka kansanvallan pelossa näyttivät tehneen hätiköityjä johtopäätöksiä.

Yksi Ingmanin viitoittaman vanhasuomalaisen kirkkopolitiikan pääkohtia oli uskonnonopetuskysymys. Lentokirjasessa pyrittiin osoittamaan maalaisliiton linja tässä suhteessa ristiriitaiseksi, jopa naurettavaksi. [40] Sosiaalidemokraattisen puolueen Oulun kokouksesta lähtien noudattamaa menettelytapaa vastaan Ingman rynnisti Uuden Suomettaren pääkirjoituspalstalla tammikuun alussa 1907. Sosiaalidemokraatit olivat hänen mukaansa syvästi paheksuneet sitä, että muut puolueet olivat väittäneet heidän aikovan käydä uskonnonopetuksen kimppuun. Tätä "viatonta" piittaamattomuutta Forssan uskontopykälästä Ingman piti yhtenä vaalitaistelun "viheliäisimmistä" ilmiöistä. Hän vaati sosiaalidemokraateilta suoraa vastausta kysymykseen, olivatko nämä valtiopäivillä valmiit hyväksymään uskonnon maaseudun alkuopetuksen oppiaineiden joukkoon vai olivatko he edelleen Forssan ohjelman kannalla. Ingman kiteytti uskonnonopetuskysymyksen merkityksen persoonalliseen tapaansa:

> Tuskinpa mikään kysymys niin läheltä koskettaa kansamme elämän sydänjuuria kuin tämä. [41]

Vaikka Lauri Ingman olikin noussut huomattavaan asemaan vanhasuomalaisen puolueen piirissä, ei hänen tiensä kohti kansanedustajaehdokkuutta ollut aivan tasainen. Vanha puoluevaltuuskunta oli jo heinäkuun lopulla kaavaillut helsinkiläistohtoria ns. *yleisehdokkaaksi* johonkin maaseutuvaalipiiriin, joksi syksyn kuluessa määräytyi Turun läänin pohjoinen. Täällä ei Ingmanin nimi aluksi kuitenkaan herättänyt puolueväen keskuudessa erityistä innostusta. Epäilyksiä aiheutti lähinnä hänen tuntemattomuutensa, mutta myös papin ottaminen ehdokkaaksi sinänsä. [42] Ilmoittipa muuan puolueen kannattaja puoluesihteeri K. N. Rantakarille lähteneensä menestyksellisesti "agiteeraamaan" Ingmania vastaan hänen "korkeakirkollisuutensa" ta-

---

[40] *US* 268/1906; *Ingman* 1907 a, 13.

[41] *US* 5/6.1.1907, Sosiaalidemokraatit ja koulujen uskonnonopetus (L. I.). – Sosiaalidemokraattien vastaus edellä s. 255.

[42] VA SPA 9 Jäljennöskirja Puoluekanslia Turun ja Porin läänin pohjoisen vaalipiirin toimikunnalle 6.11.1906, K. N. Rantakari samalle vastaanottajalle 10.11.1906; VA SPA 23 K. A. Franssila K. N. Rantakarille 6.11. (?) 1906.

kia. [43] Maaperä ei näyttänyt kovin suotuisalta vanhasuomalaisen pappispoliitikon menestymiselle; eihän edes vanhasuomalainen maaseutuväestö näyttänyt olevan vapaa pappisvastaisista tendensseistä. Mutta vaalit eivät olleetkaan ensisijaisesti henkilö- vaan puoluevaalit, joissa yleisehdokkaaksi pääseminen oli tärkein vaihe valintaprosessissa. Tämä asema ja sen myötä varmalta näyttävä pääsy eduskuntaan Ingmanin onnistui saavuttaa. [44]

Tammikuun alussa Ingman oli jo vaalikierroksellaan. Porissa järjestetyssä vanhasuomalaisten piirikokouksessa hän teki perusteellisesti selkoa vanhasuomalaisten kirkollisesta ohjelmasta, jonka paras tuntija hän oli. Esitys laajeni kansantajuiseksi kirkkohistorialliseksi ja kirkko-oikeudelliseksi luennoksi, joka kattoi lähes kaiken, mitä Ingman oli eri yhteyksissä lausunut vanhasuomalaisten kirkkopolitiikasta kesän 1905 "puoluekokouksesta" (s. 59) lähtien. [45]

Paitsi puolueväelle Ingman esittäytyi vaalipiirissään myös "kirkkokansalle", jolle hän piti Porin rukoushuoneella "puolueettoman" esitelmän kirkon suhteesta yhteiskunnallisiin kysymyksiin. [46] Ingman pyrki tällöin luterilaisen opin pohjalta osoittamaan, että kristittyjen velvollisuus oli osallistua yhteiskunnan asioiden hoitamiseen. Kristinusko ei hänen mukaansa tosin antanut valmista vastausta yhteiskunnallisiin, valtiollisiin ja taloudellisiin kysymyksiin. Mutta kristittyjen tuli itse punnita, miten sellaisia Jumalan valtakunnan aatteita kuin vanhurskautta, rakkautta ja totuutta voitiin parhaiten toteuttaa yhteiskunnallisessa elämässä. [47] Ingman motivoi kristittyjen yhteiskunnallista osallistumista samantapaisesti – "ritschliläisen" Luther-tulkinnan pohjalta – kuin hänen teologitoverinsa Erkki Kaila toisissa yhteyksissä aikaisemmin [48]. Samalla hän tietoisesti pyrki kumoamaan Kotimaa-lehdessä esitettyjä käsityksiä, jotka edustivat sen päätoimittajan linjaa. [49]

---

43 VA SPA 23 Känäläinen (Raumalta) Rantakarille 12.11.1906.

44 Ingman asetettiin seitsemän valitsijayhdistyksen ehdokkaaksi ja vain kerran kolmannelle sijalle.

45 *Satakunta* 18/12.2., 19/14.2., 20/16.2. ja 21/19.2.1907, Suomalaisen puolueen kirkollisesta ohjelmasta. – Esitelmä vei sanomalehdessä julkaistuna tilaa noin 430 palstasentin verran.

46 Tilaisuuden järjestelyistä VA LI A 1 K. J. Kivekäs Ingmanille 22.12.1906.

47 *Satakunta* 2/5.1. ja 3/8.1.1907, Kirkko ja yhteiskunnalliset kysymykset. – Nämä periaatteet Ingman oli juuri esittänyt Suntion pakinassa *Vartijassa* (1906, 301).

48 Ks. s. 120–122, 219s.

49 *Satakunta* 2/1907.

Alustavia ehdokaskaavailuja. Vanhasuomalaisen puolueen ehdokasasettelu oli marras-joulukuusta 1906 lähtien käynnissä paikallisella ja piiritasolla. Esille nostettiin runsaasti sellaisiakin nimiä, jotka eivät mahtuneet lopullisille ehdokaslistoille. Esim. Hämeen läänin pohjoisen vaalipiirin alustavissa kaavailuissa oli mukana kokonaista kuusi pappia, joista vain yhden tie sittemmin päätyi ehdokkuuteen. Kun pohjoishämäläisten *yleisehdokkaitten* joukossa oli mainittu mm. helsinkiläinen teologian tohtori Paavo Virkkunen, [50] puoluetoimisto sai aiheen huomauttaa:

> Paavo Virkkunen on epäilemättä hyvä mies, mutta hänen ehdokkuudestaan ei täällä ole suurempaa puhetta ollut. [51]

Huomautus kuvasti hyvin ehdokasasettelun keskusjohtoisuutta. Vaasan läänin itäisessä vaalipiirissä esillä olleet kaksi pappia eivät yltäneet edes piiritoimikunnan alustavalle listalle [52], kun taas Turun läänin eteläisessä sellaiselle pääsi kaksi pappia [53].

Nämä puolueen keskusjohdolle välitetyt tiedot olivat hajanaisia ja aukollisia. Ne loivat kuitenkin pohjan jo joulukuun alussa kristillisistä valitsijayhdistyksistä käydyn polemiikin yhteydessä esitetylle väitteelle, jonka mukaan puolue tuli asettamaan ehdokkaiksi "yli kolmekymmentä" pappia. Sittemmin liioitelluksi osoittautuneen tiedon takana oli Kotimaahan kirjoittanut vanhasuomalainen kollektiivinimimerkki "Joukko pappeja". [54] Vanhasuomalaisten pappien luokitteleminen omaksi ryhmäkseen näytti siten mielekkäältä jo aikalaisista eikä ole vain myöhemmän ajan mielivaltaista tilastointia.

---

50 VA SPA 26 1906 vaalit, saapuneita asiakirjoja n:o 094 (HäP:n piiritmk:n kiertokirje 24.11.1906); VA SPA 18 Kansliaan osoitetut kirjeet marraskuu 1906 (selostus piiritmk:n kok:sta 18.11.1906). – Muut vaalipiirin eri kunnista ehdotetut papit: pastorit K. K. Kallio Längelmäeltä ja A. S. Nurkkinen Pirkkalasta, kirkkoherrat F. E. Salokas Ylöjärveltä ja A. W. Walli Tampereelta sekä pastori Kaarlo Varmavuori Kuhmoisista (lopullinen ehdokas).

51 VA SPA 9 Jäljennöskirja Puoluekanslia HäP:n piiritmk:lle 23.11.1906. – Ehdotetun omasta suhtautumisesta *Virkkunen* 1953, 268.

52 VA SPA 18 VaI:n suomalaisen puolueen piiritmk. puoluekanslialle 10.12.1906 (pastorit Kaapo Kostia Pylkönmäeltä ja K. K. Aalto Kivijärveltä).

53 VA SPA 18 Aleksi Käpy puoluekanslialle 14.12.1906 (pastorit Juho Päiviö Paimiosta ja O. A. Palletvuori Vehmaalta; lisäksi piirin johtomiehiin kuuluva Käpy vaati Mynämäen kirkkoherraa F. W. Sipilää ehdokkaaksi – oikeastaan Palletvuoren tilalle).

54 *Km* 141/6.12.1906, "Evankelisluterilaisten" vaalihommat.

d. Kirkkopolitiikka nuorsuomalaisten puoluekokouksen pääkysymykseksi

Siviiliavioliitto. Kun vanhasuomalaisen puolueen kirkko- ja uskontopoliittiset kannanotot erityisesti siviiliavioliittokysymyksen osalta maltillistuivat syksyn 1906 aikana, kulki vastaava kehitys nuorsuomalaisessa puolueessa juuri päinvastaiseen suuntaan. Huhtikuinen puoluekokous oli asettunut valinnaisen siviiliavioliiton kannalle ja näin pysynyt maltillisen vapaamielisyyden linjoilla. Samanaikaiseen päätökseen kirkon ja valtion eroa koskevan kysymyksen valmistelemisesta sekä tähän tehtävään myöhemmin määrätyn valiokunnan kokoonpanoon sisältyi kuitenkin jo radikalisoitumisen siemen. Kyseinen valiokunta esittikin joulukuussa 1906 pidetylle nuorsuomalaisten uudelle puoluekokoukselle kirkkopoliittista pontta, jonka mukaan avioliitto oli päätettävä valtion viranomaisen välityksellä. [1]

Siviiliavioliiton pakollisuuden puolesta puhuivat ehdotuksen mukaan sekä periaatteelliset että käytännölliset näkökohdat. Avioliitto oli valtion kannalta yhteiskunnallinen asia, joka sen tuli järjestää yhdenmukaisesti kaikille kansalaisille. Myöhemmin perustettavat uskonnolliset yhdyskunnat saattoivat valiokunnan esittämän arvelun mukaan jättää huomiotta avioliiton oikeudelliset edellytykset. Esimerkkimaista valiokunta viittasi lähinnä Saksaan, missä valtio oli eri kirkkokuntien keskinäisen taistelun ja erityisesti katolisen kirkon mahtiaseman vuoksi toteuttanut pakollisen siviiliavioliiton. [2]

Valinnaisen siviiliavioliiton puolesta saattoi valiokunnan mukaan esittää käytännöllisiä ja historiallisesti perusteltuja näkökohtia sekä ulkomailta Englannin esimerkin. Valiokunta myönsi, että monet uskonnolliset henkilöt saattoivat oudoksua siviiliavioliiton pakollista muotoa ja pelätä sen olevan ristiriidassa heidän uskonnollisten käsitystensä kanssa. Todellisuudessa se ei kuitenkaan ollut omiaan loukkamaan heidän uskonnollista vakaumustaan, ehdotuksessa arveltiin. He saattoivat nimittäin hyvin ymmärtää, että valtion täytyi valvoa avioliiton juridista puolta. Sitä paitsi kirkolle jäi mahdollisuus siviili-

---

1 *Kirkollisia kysymyksiä* 1906, 7. Kirkkopoliittiset ponnet myös nuorsuomalaisen puolueen kokouksen 9.–10.12.1906 pöytäkirjassa ennen kohtaa 190 (VA NSPA 3). – Nuorsuomalaisten sisäisen kehityskulun osalta joudun jossakin määrin tarkistamaan *Murtorinteen* (1967, 95–99) antamaa kuvaa.

2 *Kirkollisia kysymyksiä* 1906, 3s.

avioliiton siunaamiseen. Valinnainen muoto sitä vastoin näytti herättävän ristiriitaisia käsityksiä siviili- ja kirkollisen avioliiton merkityksestä ja johtavan ennen pitkää pakollisen muodon käyttöönottoon. Siksi "edistysmielisen puolueen" oli ehdotuksen mukaan otettava välttämättömät "edistysaskeleet" yhdellä kertaa. [3]

Nuorsuomalaisten puoluekokoukselle tehdyssä ehdotuksessa korostettiin näin valtion suvereenisuutta ja avioliiton yhteiskunnallisoikeudellista luonnetta, mikä sopikin hyvin "laillisuuspuolueen" yleiseen kuvaan. Valtiolle vastapainon muodostavista uskonnollisista yhteisöistä viitattiin lähinnä katoliseen kirkkoon ja uskonnonvapauden toteuttamisen jälkeen perustettaviin erilaisiin yhdyskuntiin. Tältä pohjalta tehtiin luterilaista kansankirkkoa koskeva johtopäätös pakollisen siviiliavioliiton toimeenpanemisesta, samalla kun uskonnollisia piirejä pyrittiin tietoisesti suostuttelemaan ehdotuksen taakse.

Puoluekokouksen asettaman 12-jäsenisen kirkollisten kysymysten valiokunnan enemmistö asettui ehdotuksen kannalle; kuuluihan siihen mm. neljä "Nuoren Suomen" (Ylioppilaiden keskusteluseuran) edustajaa [4] sekä kaksi pakollista siviiliavioliittoa ajavaa pappismiestä: kirkkoherra Gustaf Arokallio ja pastori A. E. Candolin [5]. Arokallio oli jo heinäkuussa 1906 Helsingin Sanomissa asettunut pakollisen siviiliavioliiton kannalle. [6] Puoluekokouksessa hän sanoi tarkastelevansa asiaa pääasiallisesti yhteiskunnalliselta kannalta, mutta piti pakollista muotoa myös kirkon kannalta edullisena: sen toteutuessa kirkollinen siunaaminen tuli pysymään yleisenä, kun taas valinnainen muoto antoi tilaisuuden osoittaa julkista halveksumista kirkolle. Arokalliokin vetosi saksalaisiin kokemuksiin ja katolisen kirkon ylivaltapyrkimyksiin. [7] Samaan tapaan pastori Candolin totesi valinnaisen siviiliavioliiton toteuttamisen johtavan toisaalta kirkollisen vihkimisen, toisaalta siviiliavioliiton halveksumiseen eri tavoin ajattelevien

---

[3] *Kirkollisia kysymyksiä* 1906, 5–7.

[4] Tohtori K. R. Brotherus sekä maisterit Edv. Järnström, Ernst Lampén ja K. Wento (YKS:n edustaja huhtikuisessa puoluekokouksessa, VA NSPA 1). Järnström oli Prometheus-yhdistyksen varapuheenjohtaja, kun taas Lampén oli ollut sitä perustamassa (ÅAB Prometheuksen arkisto, ptk. 28.10.1906 § 7; *Murtorinne* 1967, 35, 39, 97). – *HS* 288 B / 11.12.1906, Nuorsuomalaisen puolueen edustajain kokous.

[5] *HS* 288 B / 11.12.1906.

[6] Ks. s. 152.

[7] VA NSPA 3 Nuorsuomalaisen puolueen kok. ptk. 9.–10.12.1906, kohta 350; *Murtorinne* 1967, 96.

keskuudessa, mihin vain yhdenmukainen käytäntö hänen mielestään saattoi tuoda ratkaisun. [8] Pakollista siviiliavioliittoa ajavat papit perustelivat kantansa alkuperäisen ehdotuksen mukaisesti.

Kirkollisvaliokunnan vähemmistön kannan esitteli puoluekokoukselle professori Jaakko Gummerus, joka totesi valinnaisen siviiliavioliiton parhaiten täyttävän niin julkisuuden kuin kansalaisten uskonnollisen vakaumuksen kunnioittamisen vaatimukset. Alkuperäisen ehdotuksen perustelujen vastaisesti hän arveli, että pakollinen siviiliavioliitto saattoi loukata kansan uskonnollisia käsityksiä. Kirkkohistorian professori totesi obligatorisen siviiliavioliiton säätämisen liittyneen Saksassa katolista kirkkoa vastaan käytyyn "kulttuuritaisteluun", kun taas Englannissa ja Amerikassa, missä protestanttinen näkemys ja yksilön vapaus olivat määräävinä periaatteina, oli päädytty valinnaisuuden kannalle. [9] Kysymys oli siitä, mihin laajempiin yhteyksiin nuorsuomalaiset halusivat liittää Suomen luterilaisen kirkon, ja samalla siitä, nähtiinkö tässä modernin valtion suvereenisuutta uhkaava vaara.

Nuorsuomalaisten kirkollisen siiven johtohahmoksi ei puoluekokouksessa noussut kukaan edellä mainituista papeista, vaan Kirvun kanttori N. E. Huoponen. Hän osallistui erittäin aktiivisesti – käyttäen yhteensä 11 puheenvuoroa [10] – kirkkopoliittisten kysymysten käsittelyyn. Siviiliavioliittokysymyksessäkin hänen esiintymisensä muodostui suuntaa antavaksi ja rintamalinjoja paljastavaksi. Hän esitti ensimmäisenä pysymistä huhtikuisen sanamuodon kannalla. Toistuvasti Huoponen asetti nuorsuomalaisten erilaisia kannattajapiirejä osuvasti luonnehtien toistensa vastakohdiksi "kansan syvät rivit", "kansan pohjakerrokset" sekä Helsingin akateemiset "nuoret herrat ja naiset". [11] Kyse oli paljolti maaseudun ja pääkaupungin, *periferian* ja *keskustan,* kulttuurisesta ja maailmankatsomuksellisesta vastakohtaisuudesta.

Gummeruksen esittämiä näkökohtia asettuivat tukemaan eräät

---

8 VA NSPA 3 Nuorsuomalaisen puolueen kok. ptk. 9.–10.12.1906, 199, 346; *Murtorinne* 1967, 96.

9 VA NSPA 3 Nuorsuomalaisen puolueen kok. ptk. 9.–10.12.1906, 203, 343; *Murtorinne* 1967, 95s.

10 VA NSPA 3 Ptk. 9.–10.12.1906, 135, 156, 190, 202, 281, 286, 290, 362, 371, 445, 495.

11 VA NSPA 3 Ptk. 9.–10.12.1906, 156, 190, 202, 290, 362.

N. E. Huoponen, Kirvun kanttori ja maalaiskansan ponteva edustaja. Museovirasto.

puolueen oikeistosiiven johtavat poliitikot [12], kun taas toiset kokousedustajat Huoposen tavoin vetosivat maalaisväestön mielipiteeseen, jonka vakuutettiin olevan jyrkästi siviiliavioliittoa vastaan. Äänestyksen jälkeen nuorsuomalaisten puoluekokous päätyikin lopulta valinnaisen siviiliavioliiton kannalle. [13] Näin puolueen vasemmiston ajama radikaalimpi ohjelma torjuttiin tällä tasolla jo toistamiseen saman vuoden aikana.

Kirkon ja valtion suhde. Kirkkopolitiikkaan liittyvistä ohjelmakohdista uskonnonvapauskysymys herätti vähiten keskustelua, mikä oli merkkinä huhtikuussa omaksutun täydellisen uskonnonvapauden periaatteen yleisestä hyväksymisestä. Joulukuinen puoluekokous vahvisti sille valmistellun ehdotuksen, jossa uskonnonvapaus oli konkreti-

---

12 VA NSPA 3 Ptk. 9.–10.12.1906, 194, 344, 348s, 360; *Murtorinne* 1967, 96 (myös lakitieteen tohtori Heikki Renvall).

13 VA NSPA 3 Ptk. 9.–10.12.1906, 345, 353–356, 363; *Murtorinne* 1967, 96. – Avioliitot oli siviiliavioliiton valinnaisuudesta huolimatta merkittävä yleiseen siviilirekisteriin. *Nuorsuomalaisen puolueen ohjelma* 1906 b, 31. Ks. myös puoluejohdon julkaisemaa kirjasta *Nuorsuomalaisten ohjelmakysymyksiä alustuksineen* (1907, 143–148), missä pakollisen siviiliavioliiton puolesta alun perin esitetyt perustelut on jätetty suurin piirtein ennalleen, mutta samalla perusteltu laajemmin ja myönteisemmin puoluekokouksen hyväksymää vaihtoehtoa.

soitu sekä positiiviselta että negatiiviselta puoleltaan. [14]

Kysymys kirkon ja valtion erosta oli ollut edellisen puoluekokouksen päätöksen mukaisesti selvitettävänä puolueen keskustoimikunnan kulttuurivaliokunnassa, joka lienee valmistellut muutkin kirkkopoliittiset asiat siviiliavioliitosta alkaen. Kysymys vaati valiokunnan mielestä monitahoisuutensa vuoksi edelleen "pitkällistä valmistamista ja kypsyttämistä, ennenkuin se koko laajuudessaan voi tulla meidän oloissamme käytännöllisesti ratkaistuksi". Valiokunta tyytyikin suosittelemaan nuorsuomalaisten yleisesti kannattamien osittaisuudistusten toteuttamista. Kysymyksen esille nousemiseen vaikuttavina tekijöinä mainittiin toisaalta papiston enemmistön routavuosien perustuslakitaistelussa osoittama "horjuminen" ja toisaalta sen palkkaukseen liittyvät järjestelyt. Tämän mukaisesti oli lisättävä papiston itsenäisyyttä suhteessa valtioon ja samalla lähennettävä sitä seurakuntalaisiin. [15]

Kirkon ja valtion suhdetta koskeva nuorsuomalaisten kanta konkretisoitiinkin puoluekokouksessa valmisteluasiakirjan mukaisesti kahdeksi vaatimukseksi. Toisaalta kirkon kaikki palvelijat ja virkamiehet oli tehtävä niin palkka-asioissa kuin muutenkin seurakunnista eikä valtiosta riippuviksi. Toisaalta hallituksen nimitysoikeus ns. keisarillisissa pitäjissä oli lakkautettava. [16] Näin nuorsuomalaiset vanhasuomalaisten tapaan pyrkivät laajentamaan seurakuntien itsehallintoa.

Puoluekokousta varten laaditussa kirkkopoliittisessa ehdotuksessa nuorsuomalaisia kehotettiin valtiopäivillä turvaamaan kansanvaltaisten uudistusten toteuttaminen kirkon piirissä. Sitä vastoin kirkon ja valtion erottamisen sanottiin jättävän mm. kirkon vaaliolot sen itsensä päätettäväksi, mikä taas saattoi viedä kirkkoa "pappisvaltaiseen ja hierarkkiseen suuntaan". Valtiopäivien tuli ehdotuksen mukaan hy-

---

[14] *Kirkollisia kysymyksiä* 1906, 1–3; *Nuorsuomalaisten ohjelmakysymykset alustuksineen* 1907, 141–143; VA NSPA 3 Nuorsuomalaisen puolueen kok. ptk. 9.–10.12.1906, 330–341; *Nuorsuomalaisen puolueen ohjelma* 1906 b, 30s. – Alkuperäinen ehdotus päättyi sanoihin "hänen tarvitsematta liittyä *tahi kuulua* mihinkään toiseen kirkkokuntaan". Kursivoidut sanat jäivät myöhemmin pois.

[15] *Kirkollisia kysymyksiä* 1906, 7s; *Nuorsuomalaisten ohjelmakysymykset alustuksineen* 1907, 148–150.

[16] *Kirkollisia kysymyksiä* 1906, 9 ("seurakuntalaisista" pro "seurakunnista"); VA NSPA 3 Nuorsuomalaisen puolueen kok. ptk. 9.–10.12.1906, 364; *Nuorsuomalaisen puolueen ohjelma* 1906 b, 31.

väksyä vain sellaisia kirkon vaaliolojen muutosehdotuksia, joissa yleinen, yhtäläinen ja välitön äänioikeus oli tuotu kirkonkin piiriin. [17] Kun vuoden 1898 kirkolliskokouksen tekemä ehdotus 25 äänen katosta kirkollisissa vaaleissa oli vielä odottamassa valtiopäiväkäsittelyä [18], se uhattiin kaataa tällä kirkkopoliittisten ponsiehdotusten perusteluissa esitetyllä kannanotolla, jota ei kuitenkaan otettu lopulliseen ohjelmaan.

Kaiken kaikkiaan kirkon ja valtion ero siinti nuorsuomalaisen puolueen kirkkopolitiikassa vain kaukaisena periaatteellisena tavoitteena. Lähestymistapa oli samantapainen, joskin jonkin verran varovaisempi kuin Suomen maalaisväestön liiton Seinäjoella hyväksytyssä ohjelmassa. Vaikka valmistelevassa ehdotuksessa oli pyritty kantamaan huolta papiston itsenäisyyden lisäämisestä suhteessa valtiovaltaan, siinä samalla myöhemmin esitettiin epäilyksiä pappisvallan voimistumisesta valtiosta erotetussa kirkossa. Ylimpänä periaatteena ei ollutkaan kirkon itsenäisyys vaan kansanvallan ulottaminen yhteiskunnan kaikille lohkoille.

Kirkon ja valtion eroa koskevaa kysymystä oli puoluekokoukselle valmisteltu paitsi puolueen johtoelinten toimesta myös Ylioppilaiden keskusteluseuran piirissä. Yhdistyksen tekemän ponsiehdotuksen mukaan hallituksen oli ryhdyttävä yksityiskohtaisesti valmistelemaan kysymystä valtion ja kirkon erosta. Ehdotuksessa puututtiin myös mm. uskonnonopetukseen, jota vaadittiin vapaaehtoiseksi aineeksi. Kannanottoja perusteltiin viittaamalla "tieteellisen maailmankatsomuksen" ja vapaan ajattelun leviämiseen. [19]

Ylioppilasnuorison edustajat puolustivat aloitettaan kokouksessa käyttämissään lukuisissa puheenvuoroissa, joista kärjekkäimmissä puoluetta vaadittiin poistamaan kirkon aiheuttamat niin ulkonaiset kuin henkisetkin rasitukset. [20] Näin nuoren radikaalin älymystön

---

[17] *Kirkollisia kysymyksiä* 1906, 8s.

[18] Ks. edeltä s. 21, 55.

[19] VA NSPA 3 Nuorsuomalaisen puolueen kok. ptk. 9.–10.12.1906, 191; *Nuori Suomi* 40/7.12.1906, Ylioppilaiden Keskusteluseuran ehdotuksia nuorsuomalaisen puolueen vaaliohjelmaksi; *Murtorinne* 1967, 73s.

[20] VA NSPA 3 Ptk. 9.–10.12.1906, 191, 195–197, 206, 208s, 352, 358, 431, 457, 484, 499, 501 (Edv. Järnström, J. A. Pärnänen, Mikko Erich, Herman Stenberg, Akseli Nikula ja K. R. Brotherus). Pärnäsestä, Stenbergistä ja Nikulasta *Murtorinne* 1967, 39, 132, 97 n. 23, 151s, 166s.

esiintyminen oli omiaan kärjistämään nuorsuomalaisten keskuudessa vallitsevia uskontopoliittisia erimielisyyksiä ja polarisoimaan puoluekokouksen ilmapiiriä. Eräskin maalaisedustaja puhui keskusteluseuran jäseniä tarkoittaen ja heidän henkisen viiteryhmänsä hyvin tiedostaen "Helsingin herroista Prometheuksista". [21] Nämä puolestaan näkivät vastakkaisen näkemyksen edustajaksi ennen muita kanttori Huoposen. Tämä "kirkon palvelija ja puolustaja" oli lähtenyt hajottaman puoluekokouksessa mieliä, "Nuori Suomi" kirjoitti myöhemmin pettyneen katkerasti. [22]

Kirkolliset vaalit, papiston palkkaus ja virkatalot. Nuorsuomalaisten puoluekokous otti kantaa myös luterilaisen kirkon sisäiseen uudistustyöhön, lähinnä vaalioloihin, sekä ns. kirkollistaloudellisiin kysymyksiin: papiston palkkaukseen ja virkataloihin. Vähäisen keskustelun jälkeen kokous hyväksyi seuraavat sille esitetyt ponnet sellaisinaan:

> Kirkollisen lainsäädännön alalla on saatava aikaan edistyksiä vapaamielisempään suuntaan, ja erittäin seurakuntien oikeus papinvaalien suhteen on laajennettava. Yleinen, yhtäläinen ja välitön äänioikeus on säädettävä kaikissa kirkollisissa vaaleissa sekä kirkonkokouksissa – – –. Papiston palkkaus on uudestaan järjestettävä siten, että pappien palkat tasoitetaan ja määrätään suoritettaviksi pysyväisesti vahvistettuina kohtuullisina rahapalkkoina. [23]

Ponsien muotoilut olivat ensimmäisen lauseen ideologista julistusta lukuun ottamatta lähes samanlaiset kuin vanhasuomalaisten ohjelmassa. Palkkausponnen hyväksymistä perusteltiin yleiskeskustelussa mm. silloista palkkausjärjestelmää kohtaan tunnetulla erityisen voimakkaalla tyytymättömyydellä, jonka sanottiin vähentäneen "uskonnon pyhyyttä" ja viilentäneen seurakuntalaisten ja papiston väle-

---

21 VA NSPA 3 Ptk. 9.–10.12.1906, 508.

22 *Nuori Suomi* 41/14.12.1906, Puoluekokous ja uskonnonopetus; *Murtorinne* 1967, 100.

23 *Kirkollisia kysymyksiä* 1906, 10; *Nuorsuomalaisten ohjelmakysymykset alustuksineen* 1907, 149–152; *Nuorsuomalaisen puolueen ohjelma* 1906 b, 31s. – N. E. Huoposen ehdotuksesta alkuperäisiin ponsiin lisättiin kohta, jonka mukaan kirkonkokouksissa taloudellisista asioista päätettäessä saivat äänestykseen ottaa osaa ainoastaan veroa maksavat seurakunnan jäsenet. Sama rajoitus sisältyi vanhasuomalaistenkin ohjelmaan (*Borg* 1965, 53, 64). – Siteerauksen viimeinen sana oli ehdotuksessa "rahapalkkioina". Palkkausponsi oli sisältynyt lähes sellaisenaan jo syyskuussa julkaistuun talonpoikaissäädyn nuorsuomalaisten jäsenten maalaisohjelmaan (*TL* 42/11.9.1906; *Kaarna* 1969, 111 n. 6).

jä. [24] Esitetty perustelu oli siis pohjimmaltaan uskonnollinen.

Virkatalokysymyksen nuorsuomalaiset maalaisedustajat ilmaisivat yhtä kipeäksi ongelmaksi kuin vanhasuomalainen puoluekokousväki lokakuussa. Pelkästään tästä kysymyksestä kirjattiin pöytäkirjaan 42 puheenvuoroa. [25] Keskustelun pitkittäjinä eivät tällä kertaa olleet aatteelliset erimielisyydet, vaan palava halu vapautua talonpoikaisväestöä rasittavasta virkatalojen rakentamis- ja ylläpitovelvollisuudesta. Kysymys ei ollut maailmankatsomuksellisesta vaan yhteiskunnallis-taloudellisesta vastakohtaisuudesta talonpoikaisväestön ja papiston välillä.

Kokoukselle valmistellun ehdotuksen mukaan papiston virkatalot oli saatettava paremmin tuloa tuottaviksi joko vuokraamalla tai myymällä ne. Näin voitiin ehdotuksen mukaan osaltaan huojentaa papiston palkkauksen seurakunnille aiheuttamia rasituksia. [26]

Virkatalokysymyksestä käytiin samantapainen yleiskeskustelu kuin aiemmin vanhasuomalaisten puoluekokouksessa, joskin vastakohtaisuus seurakuntapapistoon nähden purkautui nuorsuomalaisilla selvempänä. Monet kokousedustajat pyrkivät ratkaisemaan puheena olevan ongelman suoraviivaisesti esittämällä virkatalojen myyntiä. Tämän oli tapahduttava "kansan pakotuksesta"; pappilat oli poistettava "tykkänään" ja "mitä pikimmin". Asiaa ei edistänyt tiluksien vuokraaminen, jos kartanot jätettiin papeille, totesi eräs kokousedustaja. [27] Kenties radikaaleimmassa puheenvuorossa virkataloja vaadittiin kunnan omaisuudeksi. [28] Maltillisimmat nuorsuomalaiset talonpojat puhuivat virkatalojen saattamisesta seurakuntien omistukseen. [29] Virkatalokysymys liitettiin eräissä puheenvuoroissa myös ajankohtaiseen tilattoman väestön ongelmaan. [30] Niinpä esim. puo-

---

24 VA NSPA 3 Ptk. 9.–10.12.1906, 378.

25 VA NSPA 3 Ptk. 9.–10.12.1906, 381, 383–412, 511–521.

26 *Kirkollisia kysymyksiä* 1906, 10; *Nuorsuomalaisten ohjelmakysymykset alustuksineen* 1907, 150–152.

27 VA NSPA 3 Ptk. 9.–10.12.1906, 381, 390, 392, 396, 403, 405.

28 VA NSPA 3 Ptk. 9.–10.12.1906, 391.

29 VA NSPA 3 Ptk. 9.–10.12.1906, 384, 386s, 393–395, 402.

30 VA NSPA 3 Ptk. 9.–10.12.1906, 389, 400. – Näin myös nuorsuomalaisten maalaisohjelmassa, jossa mm. pappien virkatalot ehdotettiin käytettäväksi tilattoman väestön tarpeisiin, "huomioon ottamalla kuitenkin, ettei seurakuntain, kirkon tai yksityisen oikeutta loukata". *Ehdotus nuorsuomalaisen puolueen maalaisohjelmaksi* 1906, 4s; *Nuorsuomalaisten ohjelmakysymyksiä alustuksineen* 1907, 54–56; *Borg* 1965, 58.

lueen johtava tämän alan asiantuntija lakit. kand. Jonas Castrén ehdotti virkatalojen maiden luovuttamista tilattomille ja torppareille; papeille voitiin hänen mukaansa jättää rakennukset ja pieni maapalsta. [31]

Tässäkin puoluekokouksessa jouduttiin virkatalokysymyksen yhteydessä pohtimaan seurakuntapapin tehtävää. Talonpoikainen näkemys tuli keskustelussa julki yhdensuuntaisesti. Papille kuuluva maanviljelijän rooli haittasi hänen paneutumistaan seurakunnan hengellisen elämän hoitamiseen. Siksi oli saatava aikaan selväpiirteinen työnjako:

> Joka kyntää savikkoa, ei voi kyntää tyydyttävästi sitä maata, jota hengen vainioksi sanotaan. – – – Papit hoitakoot sielut ja maanviljelijät maata. [32]

Periaatteellisten roolinäkökohtien ohella eräät edustajat viittasivat maanviljelijäpappien puutteellisesta ammattitaidosta johtuvaan virkatalojen rappeutumiseen, jonka sanottiin herättävän katkeruutta seurakuntalaisten keskuudessa. [33]

Talonpoikien ja seurakuntapappien intressejä koskevan kysymyksen yhteydessä jälkimmäinen osapuoli tyytyi vaikenemaan. Vanhasuomalaisten kokouksessa esiintynyt asetelma toistui siinäkin suhteessa, että papistoa edusti yleiskeskustelussa vain helsinkiläinen yliopistoteologi professori Jaakko Gummerus. Hänen roolinsakin oli lähes samanlainen kuin Lauri Ingmanilla lokakuussa. Gummerus torjui pappiloiden oikeudelliseen luonteeseen vedoten niiden myyntikelpoisuuden, mutta asettui samalla kannattamaan niiden vuokraamista. Puuttuessaan kysymykseen papin tehtävistä kirkkohistorian professori myönsi, että suurviljelijän rooli oli esteenä papin virkatoimille. Pienviljelyksen harjoittaminen sitä vastoin saattoi hänen mielestään lähentää pappia seurakuntalaisiin. Gummerus käsitti esillä olevan virkatalokysymyksen perimmäiseltä luonteeltaan teologis-periaatteelliseksi: papin hengellinen tehtävä ei saanut estää häntä sekaantumasta maallisiin asioihin. [34] Näin Gummerus pyrki kumoamaan talonpoikien "yksioikoiset" käsitykset papin puhtaasti uskonnollisesta roolista.

---

31 VA NSPA 3 Ptk. 9.–10.12.1906, 397.

32 VA NSPA 3 Ptk. 9.–10.12.1906, 381, 386, 398, 401, 408.

33 VA NSPA 3 Ptk. 9.–10.12.1906, 398, 401.

34 VA NSPA 3 Ptk. 9.–10.12.1906, 388, 404.

Kun puoluekokouksen kirkollisvaliokuntaa vielä täydennettiin eräillä talonpoikaisedustajilla, Gummerus jäi siinä yksin puolustamaan papiston oikeutta virka-asuntoon ja maapalstaan. Puoluekokous sitä vastoin vaati valiokunnan ehdotuksen mukaan kategorisesti, että seurakuntien velvollisuus rakentaa ja ylläpitää pappiloita oli lakkautettava. Pappiloiden maat oli jaettava joko perinnöllisesti vuokrattaviksi tai täydellä omistusoikeudella myytäviksi palstatiloiksi. Pääomista saatavat tulot oli käytettävä papiston palkkaukseen tai muihin seurakunnallisiin tarkoituksiin. [35]

Virkatalokysymyksessä puoluekokous siis hyväksyi talonpoikaisedustajien vaatimuksesta ohjelman, joka oli radikaalimpi kuin kokoukselle esitelty alkuperäinen ehdotus. Nuorsuomalaisten kannan mukaisesti papit saivat järjestää asumisensa kuten ketkä tahansa muutkin virkamiehet. Päätös näytti uhkaavan koko silloisen pappilainstituution perusteita. Mutta kirkonmiesten yksityisten etujen puolustamisen katsottiinkin kuuluvan vanhasuomalaiselle puolueelle, "pappilain puolueelle", niin kuin muuan nuorsuomalainen kokousedustaja asian ilmaisi. [36]

Koulujen uskonnonopetus. Paitsi siviiliavioliittoa sekä kirkon ja valtion eroa koskevissa kysymyksissä nuorsuomalaisten maailmankatsomukselliset vastakohtaisuudet pääsivät näyttäytymään puoluekokouksen yrittäessä määritellä kantaansa koulujen uskonnonopetukseen.

Samoin kuin alun perin vanhasuomalaisten ei nuorsuomalaistenkaan kirkko- tai koulupoliittisissa ponsiehdotuksissa puututtu tämänlaatuiseen olevien olojen säilyttämistä tarkoittavaan asiaan millään tavalla. [37] Kanttori N. E. Huoponen nosti kysymyksen kuitenkin esille jo kokouksen alkupuolella, koulupoliittisten ponsien lähetekeskustelun yhteydessä, vaatien niihin mainintaa uskonnonopetuksen säilyttämisestä kansa- ja oppikouluissa. Hän arveli uskonnonopetukseen liittyneen vaikenemisen merkitsevän valmistautumista sen poistami-

---

35 VA NSPA 3 Ptk. 9.–10.12.1906, 412, 511–521; *Nuorsuomalaisen puolueen ohjelma* 1906 b, 32; *Borg* 1965, 64. Pappiloiden metsämaa voitiin kuitenkin, missä se katsottiin edulliseksi, säilyttää seurakunnallisena yhteismetsänä. – Gummeruksen oma ehdotus julkaistu *HS* 289/12.12.1906, Nuorsuomalaisen puolueen edustajakokous.

36 VA NSPA 3 Ptk. 9.–10.12.1906, 400.

37 Ks. *Kirkollisia kysymyksiä* 1906; *Koulukysymys* 1906.

seen ja sanoi kansan odottavan puolueelta selvää kannanmäärittelyä tässä suhteessa. [38] Samaan asiaan puuttui myös muuan Etelä-Pohjanmaan nuorsuomalaista maalaisliittoa edustava kansakoulunopettaja, joka omien kokemustensa pohjalta esitti luopumista silloisesta "dogmaattisesta" opetuksesta ja asettumista EPNM:n vastaavan ohjelman kannalle. [39] Kysymys oli nuorsuomalaisen puolueen piirissä vielä esiintyvistä alkiolaisista vaikutteista.

Puoluekokouksen asettama kouluvaliokuntakaan ei katsonut tarpeelliseksi ottaa kantaa uskonnonopetuskysymykseen. Valiokunnan mielestä nuorsuomalaisten kouluohjelman tuli olla uudistusohjelma, minkä vuoksi uskonnonopetuksen mainitseminen tuntui "muodottomalta". [40] Tätä näkemystä asettui vastustamaan joukko kokousedustajia, jotka katsoivat puolueen menettävän luottamustaan kansan keskuudessa, ellei sen ohjelmassa puhuttu uskonnonopetuksesta. Kannanoton sanottiin käyneen sitäkin välttämättömämmäksi, kun vanhasuomalaiset olivat eri puolilla maata levittäneet huhua, jonka mukaan nuorsuomalainen puolue tahtoi hävittää uskonnonopetuksen kouluista. Papeista keskusteluun osallistui tässä vaiheessa hattulalainen pastori Hugo Molin, joka totesi puolueen kannan jääneen hänellekin epäselväksi. Kanttori Huoposen tekemän ehdotuksen perusteella, jossa tämä vetosi kummankin maalaisliittoryhmittymän ohjelmaan, kysymys palautettiin vielä kouluvaliokuntaan. [41]

Jo aiemmin esittämiensä perustelujen nojalla kouluvaliokunta kuitenkin jälleen – yksimielisesti – torjui uskonnonopetuksen puolueen ohjelmasta. [42] Tämä valiokunnan päätös antoi lisää sytykkeitä yleiskeskustelun jatkumiselle kärjistyneen kaksijakoisena. Toisaalta kouluvaliokunnan esittämän näkemyksen puolustajat vastustivat uskontokysymyksen ottamista nuorsuomalaisten ohjelmaan vain vanhasuomalaisten propagandaan sisältyneiden syytösten perusteella. Nuorsuoma-

---

38 VA NSPA 3 Ptk. 9.–10.12.1906, 135, 156. Ks. myös kohtaa 152. – *Murtorinne* (1967, 96) puhuu lähetekeskustelun yhteydessä virheellisesti kokouksen asettaman kouluvaliokunnan esityksestä. *Lindström* (1973, 147s) antaa primaariaineistoon perustumattoman kuvan, että kysymyksen olisi ottanut esille vasta kokouksen loppuvaiheessa pastori Johannes Wäyrynen.

39 VA NSPA 3 Ptk. 9.–10.12.1906, 150 (Juhani Ahtiluoto, josta esim. *Alpo Salmela* 1956, 110).

40 VA NSPA 3 Ptk. 9.–10.12.1906, 219, 221.

41 VA NSPA 3 Ptk. 9.–10.12.1906, 211, 220s, 281s, 284–286, 288–297.

42 VA NSPA 3 Ptk. 9.–10.12.1906, 432, 443.

laiset eivät heidän mukaansa olleet toimineet uskonnonopetuksen poistamiseksi, mutta eivät olleet myöskään valmiita "kalastamaan ääniä" uskonnon varjolla. "Äänten kalastuksen" katsottiin merkitsevän vapaamielisyyden periaatteiden myymistä. Yhden oppiaineen mainitsemista kouluohjelmassa pidettiin myös epäjohdonmukaisena. [43] Nämä perustelut lähtivät siis pyrkimyksestä toteuttaa johdonmukaisesti vapaamielisiä aatteita ja luoda samalla nuorsuomalaisista 'modernin' puolueen kuvaa.

Toisaalta Huoposen kannattajat vetosivat edelleen vanhasuomalaisen puolueen harjoittamaan tehokkaaseen agitaatioon, jonka tähden kokouksen oli siedettävä pieniä "muodottomuuksiakin". Pohjimmaltaan asian ajamisessa sanottiin kuitenkin olevan kyse kansan syvästä vakaumuksesta eikä vaalitaktiikasta. [44] Keskusteluun osallistuneen pastori Johannes Wäyrysen mielestä uskonto oli ennen muuta yhteiskunnan siveellinen voimanlähde. [45] 'Kirkollinen' osapuolikin pyrki perustelemaan kantansa vetoamalla tiettyihin periaatteisiin, joita se ei tosin määritellyt yhtä selkeästi kuin 'vapaamielisten' ryhmä.

Lopulta puoluekokouksen niukka enemmistö torjui uskonnonopetuksen liittämisen nuorsuomalaisten kouluohjelman ponsiin. [46] Asia ei kuitenkaan ollut vielä lopullisesti ratkaistu. Sekasortoisten tunnelmien vallitessa kohta päättymässä olevassa kokouksessa puolueen oikeistosiiven johtohahmo Jonas Castrén esitti oman välitysehdotuksensa. Sen mukaan kouluohjelman perusteluihin oli otettava maininta, jonka mukaan nuorsuomalaisen puolueen tarkoituksena ei ollut poistaa uskonnonopetusta kouluista. [47]

Castrénin tarkoituksena oli torjua hajaannus, joka suoritetun äänestyksen jälkeen oli uhkaamassa puoluetta. Pyrkimyksessään hän muodollisesti onnistuikin saaden nuorsuomalaisten nimimiehet ja puoluekokouksen ehdotuksensa taakse. [48] Hyväksytty kompromissi-

---

[43] VA NSPA 3 Ptk. 9.–10.12.1906, 446, 448, 451, 453s, 457, 460; *Murtorinne* 1967, 97.

[44] VA NSPA 3 Ptk. 9.–10.12.1906, 444s, 447, 449, 452, 455, 458s.

[45] VA NSPA 3 Ptk. 9.–10.12.1906, 450.

[46] *HS* 289/12.12.1906, Nuorsuomalaisen puolueen edustajakokous; *Murtorinne* 1967, 97. Käytettävissä olevassa pöytäkirjaversiossa ei ole mainintaa voimasuhteita 130–124 osoittaneesta äänestyksestä. Se poikkeaa tästä lähtien numerojaoltaankin Murtorinteen käytössä olleesta pöytäkirjasta (silloinen signum NSPA 7).

[47] VA NSPA 3 Ptk. 9.–10.12.1906, 471–475; *Murtorinne* 1967, 97.

[48] VA NSPA 3 Ptk. 9.–10.12.1906, 480–510. Päätös syntyi "kymmenkunnan äänen enemmistöllä". *HS* 289/11.12.1906.

ratkaisu ei kuitenkaan voinut tyydyttää kiistan kumpaakaan varsinaista osapuolta. Kanttori Huoposen mielestä oli turhaa rakentaa keinotekoista yhteyttä kysymyksissä, joista kuitenkin vallitsi syvä erimielisyys. [49] Ylioppilaiden keskusteluseuran edustajat puolestaan ilmaisivat jyrkän vastalauseensa Jonas Castrénin ehdotuksen johdosta. [50]

Puoluetoimiston myöhemmin muotoilemassa kouluohjelman perusteluosassa uskonnonopetuskysymykselle omistettiin kappale, jossa sen todettiin joutuneen viime aikoina vilkkaan keskustelun kohteeksi. Tilannetta pyrittiin esittelemään tasapuolisesti kahdelta eri kannalta:

> Mitään vakaantunutta mielipidettä tästä monessa suhteessa tärkeästä ja vaikeasti ratkaistavasta opetuskysymyksestä ei kuitenkaan vielä näytä muodostuneen. Toiselta puolelta vaaditaan uskonnonopetuksen täydellistä uudistusta, jopa kouluista poistamistakin, toiselta puolelta yhtä innokkaasti puolustetaan sen säilyttämistä siveellisen kasvatuksen välttämättömänä ehtona.

Puoluekokouksen todettiin tämän johdosta huomauttaneen, että

> nuorsuomalainen puolue ei vastusta uskonnonopetusta kouluissa eikä tahdo sitä niistä poistettavaksi, eikä ole katsonut olevan syytä ohjelmassaan olevissa uudistusehdotuksissa ottaa tätä kysymystä esille. [51]

Puheenvuorojen määrä erimielisyyksien ilmaisimena. Kaiken kaikkiaan uskonto- ja kirkkopolitiikka nousi nuorsuomalaisten puoluekokouksessa ylivoimaisesti näkyvimmäksi keskustelunaiheeksi. Sen käsittelyyn omistettiin jopa kolmasosa kaikista kokouksessa käytetyistä puheenvuoroista ja vastaavasti sama osuus kaksipäiväisen kokouksen ajasta. Pöytäkirjaan kirjattiin mainitusta aihepiiristä yhteensä 185 puheenvuoroa [52], joista vajaa puolet (83) liittyi uskonnonopetukseen [53]. Tätä kohtaan osoitetun kiinnostuksen määrä ylitti jo yksi-

---

[49] VA NSPA 3 Ptk. 9.–10.12.1906, 495.

[50] VA NSPA 3 Ptk. 9.–10.12.1906, 484, 499, 501. Samoin asennoitui tohtori Zachris Castrén: 494.

[51] *Nuorsuomalaisten ohjelmakysymyksiä alustuksineen* 1907, 136s.

[52] VA NSPA 3 Ptk. 9.–10.12.1906, 135, 150, 152, 156, 190–209, 211, 214, 220s, 281s, 284–286, 288–297, 331–412, 431s, 443–463, 471–475, 480–521. – Pöytäkirjaan sisältyy 562 kohtaa.

[53] VA NSPA 3 Ptk. 9.–10.12.1906, 135, 150, 152, 156, 191, 199, 207, 211, 220s, 281s, 284–286, 288–297, 432, 443–463, 471–475, 480–510.

nään niukasti puoluekokouksen toisen suuren kiistanaiheen, nimittäin kielikysymyksen osakseen saaman huomion, joka mitattiin 78 puheenvuorona [54]. Sitä vastoin puoluekokous selviytyi esim. nuorsuomalaisten laajan maalaisohjelman [55] käsittelystä vähin äänin (19 puheenvuoroa [56]).

Uskonto- ja kirkkopoliittisten puheenvuorojen runsaslukuisuus oli osoituksena siitä, että nuorsuomalaisten keskuudessa vallitsi erityisesti siviiliavioliitto- ja uskonnonopetuskysymyksessä mitä jyrkin erimielisyys. Olihan vanhasuomalaisten puoluekokouksessa käytettyjen vastaavien puheenvuorojen vähäisyys kertonut käänteisesti suuresta yksimielisyydestä. Kysymys nuorsuomalaisten asennoitumisesta uskonnonopetukseen hallitsi koko puoluekokousta sen alkupuolelta loppuhetkille saakka. Asiallisesti kahden osapuolen välisen kiistan ratkaisussa ei kuitenkaan kokouksen kuluessa edistytty lainkaan, vaan vastakohtaisuudet pikemminkin kärjistyivät ja johtivat – osittain myös kokousteknisten syiden vuoksi – paniikkitunnelman syntymiseen osanottajien ollessa lähdössä kotimatkalleen.

Tuloksena tuntikausia kestäneistä kiistelyistä oli vain kielteisesti perusteltu laiha kompromissi, mikä jo psykologisista syistä saattoi eri osapuolista tuntua turhauttavalta. Tässä suhteessa niin 'kirkolliseen' siipeen kuuluva pastori Johannes Wäyrynen kuin puolueen 'vasemmistolaisen' johdon näkemyksiä edustava Helsingin Sanomat antoivat yhtäpitävän lausunnon. Molempien mukaan puolueelle olisi ollut edullisempaa, jos uskonnonopetuskysymys ei olisi koskaan noussut esille puoluekokouksessa. [57] Helsingin Sanomat ilmaisi samalla tyytymättömyytensä uskonnonopetuskysymyksen joutumisesta puolueiden välisen propagandataistelun kohteeksi:

> Missä on raja, jos kerta opportuniteettisyistä, edun tähden, ruvetaan tekemään päätöksiä ja ponsia, joita ei itse pidä paikallaan olevina. [58]

---

[54] VA NSPA 3 Ptk. 9.–10.12.1906, 29–88, 413–430. Kielikysymykseen liittyvistä kiistoista puoluekokouksessa myös *Hultin* 1935–1938 I, 398s; *Kiiski* 1978, 121.

[55] *Borg* 1965, 57–59.

[56] VA NSPA 3 Ptk. 9.–10.12.1906, 89–103, 543–546.

[57] VA NSPA 3 Ptk. 9.–10.12.1906, 496; *HS* 292/15.12.1906, Uskonnonopetuksesta kouluissamme (pk.). – Uskontopoliittisten kysymysten käsittelystä puoluekokouksessa myös *Einar W. Juva* 1957 a, 365; *Nevalainen* 1966, 40, 42s; *Kuusi* 1967, 38s.

[58] *HS* 292/1906.

Lehden mielestä pelkkä poliittisten pisteiden keruu ei siis sopinut vapaamieliselle puolueelle.

Nuorsuomalaisten puoluekokouksessa esitetyt maalaisedustajien lausunnot osoittivat, että uskonnonopetuskysymys oli yksi vahvimpia "propagandataktisia" aseita vanhasuomalaisten nuorsuomalaisia vastaan käymässä kampanjassa, jossa oli myös tiedostettu huhujen merkitys mielipiteiden muokkaajina. Tässä suhteessa joulukuinen puoluekokouspäätös ei voinut kääntää altavastaajan asemaa toiseksi. Kysymys pysyi itsepintaisesti esillä, vaikka äänestäjien mielenkiintoa yritettiin suunnata edistys- ja uudistuskysymyksiin.

Samalla uskontopolitiikka kytkeytyi nuorsuomalaisten sisäisiin vastakohta-asetelmiin. Lähinnä oli kysymys 'kirkollisen' maaseutuväestön ja 'radikaalin' pääkaupunkilaissivistyneistön välisestä ylipääsemättömältä näyttävästä maailmankatsomuksellisesta kuilusta. Kysymys oli kuitenkin myös puolueen luonteesta, ts. siitä, pantiinko pääpaino sen nimessä *nuorsuomalaiselle* vai *perustuslaillis-suomenmieliselle* osalle, 1880- ja 1890-lukujen aatteille vai routavuosien yhdistävälle kokemuksille. [59]

Tämän mukaisesti voitiin puhua nuorsuomalaisten vasemmisto- ja oikeistosiivistä, joista oikeisto puoluekokouksessa selväpiirteisemmin kannatti kanttori Huoposen tekemiä esityksiä. 'Kirkollisen' ryhmän suhde oikeiston ja vasemmiston keskinäiseen asetelmaan ei kuitenkaan ollut täysin yksiselitteinen. Niinpä esim. kanttori Huoponen ja pastori Wäyrynen asettuivat kielikysymyksessä eri puolille. Edellinen kannatti kaikkein jyrkintä, Suomen maalaisväestön liiton ajamaa ohjelmaa [60], kun taas jälkimmäinen puolusti routavuosien taistelukokemuksien yhdistäviin ihanteisiin vedoten ruotsin kielen tasavertaista asemaa. [61] Wäyrynen leimautuikin vaalitaistelun aikana selväpiirteisesti nuorsuomalaisten castrénilaisen oikeistosiiven mieheksi, *pääskyseksi*, niin kuin Helsingin Sanomien marraskuussa 1906 käyttöön ottama puolueopposition nimitys kuului. [62]

---

[59] Tähän näkökohtaan viittasi siviiliavioliittokysymyksen yhteydessä myös Jaakko Gummerus: VA NSPA 3 Ptk. 9.–10.12.1906, 203. – Huhtikuussa 1906 käydystä nimikeskustelusta *Nevalainen* 1966, 10s.

[60] VA NSPA 3 Ptk. 9.–10.12.1906, 35. SML:n kieliohjelman on julkaissut *Borg* (1965, 89).

[61] VA NSPA 3 Ptk. 9.–10.12.1906, 419.

[62] Wäyrysestä s. 278s; nuorsuomalaisten sisäisistä vastakohtaisuuksista *Teljo* 1949, 120–123, 249 n. 36.

Nuorsuomalaiset kirkonmiehet. Joulukuun puoluekokoukseen osallistui kanttori Huoposen ohella yhteensä seitsemän pappia: jo mainittujen Gustaf Arokallion, A. E. Candolinin, Jaakko Gummeruksen, Hugo Molinin ja Johannes Wäyrysen lisäksi rovastit J. F. Hellman Juuasta ja A. E. Backman Hauholta. [63] Pappisedustajien määrä oli supistunut puoleen huhtikuun kokouksen vastaavasta luvusta, johon olivat sisältyneet Candolin ja Hellman. Huhtikuussa oli mukana ollut kokonaista kymmenen säätypappia [64], nyt – valtiopäivien päätyttyä – enää Hellman. Samansuuntainen kehitys oli säätypappien edustuksen osalta ollut havaittavissa myös vanhasuomalaisessa puolueessa, josta nuorsuomalainen puolue kuitenkin selvästi erottui heitä korvaavan reservin vähäisyyden puolesta. Nuorsuomalainen puolue ei ollut pystynyt vetämään pappeja toimintaansa läheskään samassa määrin kuin sen pääkilpailija.

Kirkonmiehet eivät nuorsuomalaisessa puolueessa olleet myöskään kohonneet minkäänlaisiin virallisiin asemiin. Puolueen lokakuussa kaavailemien *yleisehdokkaiden* joukossa uskonnollisista nimistä oli mukana vain Mauno Rosendal [65], joka kuitenkin kohta ilmaisi vastenmielisyytensä puoluepoliittista toimintaa kohtaan jäämällä pois joulukuun puoluekokouksesta. Eniten puolueväen luottamusta nuorsuomalaisista papeista oli päässyt nauttimaan Uno Wegelius, joka oli marraskuussa avannut puolueen piirikokouksen Oulussa ja tullut valituksi sen puheenjohtajaksi. [66] Hänen puoluepoliittista identiteettiään hämärsi samanaikainen toiminta maalaisliittolaisten luottamuspappina.

Nuorsuomalaisista papeista paneutui kirkkopoliittisiin ohjelmakysymyksiin ennen joulukuun puoluekokousta perusteellisimmin Köyliön kirkkoherra Viktor Salminen, jonka paikallisessa kansalaiskokouksessa pitämä esitelmä ilmestyi painettunakin. Hän puuttui paitsi kirkon ja valtion eroa sekä siviiliavioliittoa koskeviin kysymyksiin (s.

---

[63] Liite 4 G. Kirkollisten kysymysten valiokuntaan kuuluivat Arokallio, Candolin ja Gummerus; Arokallio myös verotus- sekä Huoponen raittiuskysymysvaliokuntaan.

[64] S. 150.

[65] VA NSPA 5 Keskustmk. kok. ptk. 13.10.1906 § 1.

[66] *Louhi* 132/6.11.1906, Nuorsuomalainen puoluekokous. – Nuorsuomalaisten keskustoimikuntaa joulukuussa 1906 täydennettäessä kirkollisia piirejä ei otettu erikseen huomioon: VA NSPA 3 Ptk. 9.–10.12.1906, 548–557; *HS* 289/12.12.1906.

153s) myös kirkollistaloudellisiin asioihin. Papiston palkkausuudistusta hän pyrki perustelemaan tasapuolisesti niin palkan saajien kuin sen maksajienkin kannalta. Esittämiensä tilastollisten selvitysten nojalla Salminen piti pappien keskimääräistä palkkaa liian suurena, mutta totesi samalla heidän keskinäiset tuloeronsa erittäin suuriksi. Enemmistö papeista saattoi kirkkoherran esittämän arvelun mukaan jopa "kitua nälkäpalkoilla". Palkkoja oli siksi tasattava pappien kesken, samalla kun oli määrättävä niiden vähimmäis- ja enimmäistaso. Tasaus oli ulotettava palkanmaksajille seurakunnittain koituviin erilaisiin rasituksiin. Näiden järjestelyjen jälkeen papiston keskipalkkaa voitiin Salmisen mukaan laskea huomattavasti. [67]

Papiston virkatalojen käytön järkiperäistämiseksi Salminen esitti niiden vuokraamista, mutta piti niiden myymistä "sulana järjettömyytenä". Kirkollistaloudellisten asioiden yhtenäistä hoitoa varten seurakuntien piti muodostaa yksi kokonaisuus, mikä taas edellytti suuremman itsenäisyyden myöntämistä kansankirkolle. Salminen liitti suunnitelmaansa vielä ajankohtaan nähden harvinaislaatuisen ehdotuksen hiippakuntahallinnon kustannusten siirtämisestä kirkon maksettaviksi. [68]

Köyliön kirkkoherran esittämään kirkollistaloudellisten asiain järjestelymalliin kuului näin papiston keskinäisen solidaarisuuden lisääminen, seurakuntalaisten maksurasitusten vähentäminen ja kokonaiskirkon taloushallinnon luominen. Nuorsuomalainen pappisvaikuttaja pyrki vapauttamaan kansankirkon viimeisistä valtiokirkollisuuden siteistä. Paitsi tyypillisesti maalaispapin toimintakenttään liittyviin kysymyksiin Salminen osoitti nuorsuomalaiseksi kirkonmieheksi suhteellisen harvinaisella tavalla kiinnostusta työväenkysymykseen. Hän esiintyi nimittäin toisena osapuolena – vaikkakin tuntemattomana – "Sosialistin ja papin kirjeenvaihdossa", joka julkaistiin apologeettisten lentokirjasten sarjassa "Nykyajan uskonnollisia ja kirkollisia kysymyksiä". Kirjasessa vaihdettiin mielipiteitä sosialismin ja kristinuskon suhteeseen liittyvistä ajankohtaisista kysymyksistä. [69]

---

67 *V. Salminen* 1906 a, 9–17.

68 *V. Salminen* 1906 a, 12, 15–18.

69 [*V. Salminen*] 1906 b; *Veikkola* 1969 a, 37s, 128, 189 (ei mainintaa tekijästä, jota koskevan tiedon esittää *Pakarinen* 1916, 266).

3. *KRISTILLINEN VAALITOIMINTA LAAJENEE*

a. Turun kokous

Hannulalaisen pappisryhmän toiminta. Ajatus erityisen kristillisen vaaliliiton perustamisesta ensimmäisiä eduskuntavaaleja varten oli heinäkuussa 1906 noussut esille oletettavasti mm. Turun tai Turun seudun papiston piirissä. Loppukesän ja syksyn aikana tätä hanketta oli viety eteenpäin pääkaupungista käsin Kotimaa-lehden välityksellä sekä kristillisen työväenyhdistyksen, NNKY-liikkeen ja evankelisen pappisryhmän piirissä. Joulukuussa 1906 oli taas Turun vuoro edistää kristillis-poliittista järjestäytymistä.

Turussa pidettiin 18. joulukuuta 1906 "kristillismielisten" vaalikokous, johon oli kutsuttu mm. kaikki papit Turun läänin eteläisen vaalipiirin alueelta. Kiertokirjeenä lähetetyn kutsun oli allekirjoittanut kahdeksan pappia ja kolme maallikkoa. Papeista kokouksen toimeenpanijoihin kuuluivat kirkkoherra Johannes Borg Nousiaisista, lehtori Einar Candolin, kappalaiset K. V. Lehtonen ja Teodor von Pfaler sekä pastori Uno Renvall Turusta, kirkkoherra S. W. Roos Uudestakaupungista, kappalainen Hjalmar Rönberg Taivassalosta ja kirkkoherra B. W. Sandell Mietoisista. [1]

Kyseessä oli sama evankelisleimainen [2], lähinnä Hannulan herätyksen piirissä toimiva pappisryhmä, jonka kirkollinen, kirkkopoliittinen ja poliittinenkin aktiivisuus oli aiemmissa yhteyksissä ilmennyt suhteellisen yhtenäisenä. Tämä ryhmä, jonka henkisiin johtajiin kuului Naantalin kirkkoherra Edvard Hannula, oli jo vuonna 1903 toimitetuissa kirkolliskokousedustajien vaaleissa ollut mukana arkkipiispa Johanssonin vastaisessa perustuslaillisessa rintamassa, jonka vaalimenestys oli saavuttanut mielenosoitukselliset mittasuhteet. Sama suuntaus oli jatkunut viimeisissä pappissäädyn vaaleissa v. 1905, jolloin arkkihiippakunnan papiston edustajiksi oli perustuslaillisten listoilta valittu mm. Edvard Hannula, S. W. Roos ja Teodor von Pfaler. Siirryttyään Viipurin maaseurakuntaan Hannula oli kutsunut koolle kristillisen vaaliliiton perustamiskokouksen Viipuriin joulukuun 4. päiväksi 1906.

---

[1] *Mot hemmet* 1/1907, De kristligtsinnades sammanslutning; *UA* 291 A / 16.12.1906, Yleisiä ja paikkakunnan uutisia.

[2] Evankelisuuteen olivat eri tavoin sitoutuneet Borg, Lehtonen, von Pfaler, Roos ja Sandell (*Lauri Koskenniemi* 1967, 291s).

Vuoden 1906 lopulla kristillisen vaaliliiton kannalle asettunut ryhmä oli vielä vuotta aiemmin ollut perustamassa *Tähti*-lehteä ja pitänyt hallussaan viittä sen väliaikaisen toimituksen kuudesta paikasta. [3] Samoin tähän ryhmään kuuluvat papit, joiden yhdyssiteenä oli myös Turun kaupunkilähetyksen julkaisema *Kirkollinen sisälähetys* [4], olivat vuoden 1906 alkupuolella olleet aktiivisesti perustamassa kristillisiä työväenyhdistyksiä Turkuun ja Turun seudulle. He olivat yrittäneet ohjata kristillisen työväenliikkeen toimintaa "perustuslaillis-puolueettomassa", liikkeen uskonnollisen funktion ensisijaisuutta tähdentävässä hengessä. Vaikka tämän suuntauksen edustajista K. V. Lehtonen olikin valittu kristillisen työväenliiton liittohallitukseen, se joutui marraskuun loppuun 1906 mennessä antamaan periksi kristillisen työväenliikkeen radikaalille maallikkosiivelle sekä Turussa että Tampereella, missä Hannulan herätys myös oli aluksi pystynyt vaikuttamaan eri yhteiskuntaluokkia yhdistävänä tekijänä.

Turun kokouksen toimeenpanijoiden ajattelutapa liittyi saumattomasti kristillisen vaaliliiton puolesta jo aiemmin esitettyihin ideologisiin perusteluihin. Kutsukirjeen mukaan pappissäädylle kuulunut velvollisuus valvoa kristinuskon periaatteiden toteutumista valtiopäivillä oli nyt siirtynyt koko kristillismielisen kansanosan edustajille. [5] Kristillinen vaaliliitto oli siis tarkoitettu jatkamaan pappissäädyn työtä, mikä selvästi näkyi kokouskutsun allekirjoittajien ja vastaanottajien ammatillisesta taustastakin.

Kokouksen avannut entinen pappissäädyn jäsen pastori von Pfaler, joka oli mm. Edvard Hannulan ja S. W. Roosin kanssa osallistunut huhtikuussa 1906 pidettyyn nuorsuomalaisten puoluekokoukseen [6], puolestaan totesi poliittisten puolueiden taistelevan vain omista eduistaan ja asennoituvan kristinuskoon taktisten näkökohtien

---

[3] Tähden väliaikaiseen toimitukseen olivat kuuluneet pastorit Severi Kalke, K. V. Lehtonen, Teodor von Pfaler ja Uno Renvall sekä maisteri Jul. Finnberg, joka oli yksi kokouskutsun maallikkoallekirjoittajista (*UA* 291 A / 1906). *Tähti* Näytenumero 20.12.1905.

[4] Lehden avustajia olivat kristillisen vaaliliiton kannattajista lisäksi S. W. Roos, lääninrovasti Waldemar Bergroth Vehmaalta ja kirkkoherra Nathanael Borg Urjalasta; avustajiin kuuluivat myös pastori Joh. Wallin (Valtasaari) Helsingistä, joka evankelisena oli otettu "evankelisluterilaisten" nimiluetteloon, sekä lääninrovasti K. A. Troberg, jonka osuutta nimimerkin K. T. käyttöön olen edellä laajasti pohdiskellut. *Kirkollinen sisälähetys* 12/15.12.1905 ja 12/15.12.1906, Tilausilmoitus.

[5] *UA* 301/30.12.1906, Millä merkillä.

[6] Liite 4 F.

mukaisesti. Kristillismielisten velvollisuudeksi von Pfaler näki toimia niin, että kristillinen katsomustapa tuli mahdollisimman vahvasti edustetuksi valtiopäivillä. Heidän menettelytavakseen ei hänen mukaansa soveltunut agitaation harjoittaminen eikä sellaisen kristillispoliittisen puolueen perustaminen, jolla oli hyvin yksityiskohtainen ohjelma. Alustaja tyytyi sitä vastoin korostamaan periaatteita *vapaus jumalallisen totuuden perustuksella* ja *kehitys kristinuskon perustuksella*. Hän esitti myös jo muissa yhteyksissä tunnetuksi tulleen varoituksen "Herran vihollisten" epäsuorasta tukemisesta puolueiden asettamien kristillisten ehdokkaiden välityksellä. [7]

von Pfalerin esittelemänä kristillisille vaaliliitoille hyväksyttiin Turun kokouksessa joka tapauksessa oma ohjelma. Tämä oli kristillismielisten aiempiin kannanottoihin verrattuna huomattavan laaja, vaikkakin samalla melko väljä.

Turun ohjelman mukaan ei "epäselvää" vaatimusta kirkon ja valtion erottamisesta voitu ainakaan lähitulevaisuudessa hyväksyä. Kuitenkin ohjelmassa kannatettiin kirkon vapauttamista toimimaan omien periaatteittensa mukaisesti sekä uskontopakon poistamista. Koulujen uskonnonopetus oli säilytettävä, samalla kun sitä oli kehitettävä siihen suuntaan, että se tuli mahdollisimman suuressa määrin kristillisesti kasvattavaksi. Väkijuomakysymyksessä tuli "päämääränä" olla kieltolaki. Siveettömyyttä oli tehokkaasti vastustettava. Naisen oikeudellinen asema oli saatettava yhdenvertaiseksi miehen kanssa. Työväestön, tilattoman väestön ja muiden vähäosaisten tilaa oli kaikin puolin parannettava. Suomen suhteessa keisarikuntaan oli pidettävä kiinni suomalaisille juhlallisesti vakuutetusta laista ja oikeudesta. Maan sisäiset olot oli järjestettävä laillisella pohjalla. "Maan koko väestön ja sen kummankin kieliryhmän luonnolliset oikeudet kieleen nähden" oli otettava tarkasti huomioon.

Valtiopäiväehdokkaiden laatuun nähden ohjelmassa pidettiin tärkeänä, että he olivat ehdottomasti kristillisen maailmankatsomuksen kannalla, eivät olleet "valtiollisia äärimmäisyyshenkilöitä" ja omistivat "taitoa ja kokemusta yleisiin asioihin nähden". [8]

Kristillismieliset asettuivat näin ennen muuta vastustamaan ajankohtaisia radikaaleja kirkkopoliittisia suunnitelmia. Laillisuusvaati-

---

[7] *Mot hemmet* 1/1907.

[8] *Km* 5/11.1.1907, Yleisöltä; *Mot hemmet* 1/1907.

mukset ja kieliohjelma taas liittivät heidät poliittisesti perustuslaillisten leiriin. Kieltolakia kristillismieliset kannattivat vaimeammin kuin esim. vanhasuomalaiset [9]. Myöhemmin eräät heidän ehdokkaistaan, jotka olivat lähinnä ruotsinmielisiä, pidättivät itselleen oikeuden myös päinvastaiseen ratkaisuun. [10] Olipa Emil Murén pari vuosikymmentä aiemmin esiintynyt yhtenä näkyvimmistä ehdottoman raittiusliikkeen pappisvastustajista. [11] Kieltolain vastustus oli yleensä selvintä juuri ruotsinmielisten taholla, kaupan ja teollisuuden edustajien piirissä. Turun ohjelman siveellisyys- ja naiskysymykseen liittyvissä vaatimuksissa näkyi epäilemättä NNKY-liikkeen yksittäisten edustajien vaikutusta.

On varsin todennäköistä, että Turun *kristillismieliset,* jotka selväpiirteisesti edustivat hannulalaista pappisryhmää, olivat valmistelleet kokouksensa yhdessä helsinkiläisten kanssa. Sen kokoonkutsujista Johannes Borg oli osallistunut kristillisten vaaliliittojen ohjelmasta Kotimaassa käytyyn keskusteluun [12]. Kokouksen molemmat johtomiehet, puheenjohtajaksi valittu von Pfaler ja sihteerinä toiminut Uno Renvall [13] taas olivat olleet mukana Kotimaan julkaisemissa nimiluetteloissa. Turun kokouksen pitäminen oli näiden luettelojen ilmestymisen aikoihin jo ollut yleisesti tiedossa. [14] Turkulaisten yhteyksistä NNKY-liikkeeseen oli osoituksena vapaakirkollisena tunnetun naisen ottaminen ehdokkaiden joukkoon sekä kokousselostuksen julkaiseminen *Mot hemmet* -lehdessä [15], joka aiemmin oli julkaissut kristillismielisten ehdokaslistankin. Sitä paitsi jo Uno ja Marta Ren-

---

9 Vanhasuomalaisten kieltolakikanta: *Borg* 1965, 53.

10 *US* 57/8.3.1907, Kieltolaki ja edusmiesehdokkaat (L. L. Byman, Juuso Hedberg, Emil Panelius ja Marta Renvall; kieltolakia ilmaisi suoraan vastustavansa Eduard Polón). Raittiuden ystävien järjestämästä tiedustelusta myös *Karpio* 1938, 399s; *Tarkiainen* 1971, 310.

11 *Mielonen* 1973, 168s, vastaavasta asenteesta Karl Trobergilla s. 274. Ks. myös *Mikko Juva* 1960 a, 82, 108.

12 *Km* 130/10.11.1906.

13 *Tähti* 50/22.12.1906, Papit ja kr. työväki.

14 *Tähti* 48/8.12.1906, Pappien vaalihommat ja kristillinen työväki.

15 *Km* 5/1907; *Mot hemmet* 1/1907. Rouva Berta Heikel Kaarinasta otettiin Turussa myös samaan *yhteenliittyneiden kristillismielisten vaaliliittoon* kuuluvan vapaakirkollisen valitsijayhdistyksen listalle. Ks. myös *Tähti* 50/22.12.1906. – Turkulaisten kristillismielisten myöhemmässä kokouksessa todettiin olleen läsnä "melkein poikkeuksetta naisväkeä" (*UA* 26/31.1.1907, Yleisiä ja paikkakunnan uutisia). Turun kaksikielisen NNKY:n pöytäkirjat vuosilta 1906–1907 eivät ole säilyneet.

vallin sisarussuhde yhdisti turkulaisia helsinkiläisiin NNKY-piireihin, ts. "kristillismielisiin". [16] Samoin ehdokkaille asetetut pätevyysvaatimukset muistuttivat Emil Murénin jo aiemmin muotoilemia.

Turkulaisten virallisesti asettamista neljästä ehdokkaasta kolme kuului hengelliseen säätyyn: von Pfaler, Einar Candolin ja Porvoon hiippakunnan piispa Herman Råbergh. Heidät oli tarkoitettu vaalipiirin *yleisehdokkaiksi*, mutta yhtään *paikallisehdokasta* ei heidän rinnalleen sittemmin ilmaantunut. [17] Kokouksessa perustetun kristillismielisten vaalipiirikohtaisen keskustoimikunnan puheenjohtajana puolestaan toimi Uno Renvall. [18] Candolin kuului nuorsuomalaisena tunnettuun papilliseen veljessarjaan [19] ja oli itse samoihin aikoihin antamansa ilmoituksen mukaan ollut puolueen lehden Turun Sanomien toimituksessa sen perustamisesta (v. 1904) asti, "kirjoittaen siihen säännöllisesti pääkirjoituksia". [20] Candolin oli siten pitänyt hallussaan vahvan maakunnallisen puoluepoliittisen vaikuttajan asemaa, mikä vaalikampanjan aikana heijastui vanhasuomalaisten hänestä levittämänä kärjekkäänä vastapropagandana [21] .

Råberghissa turkulaiset näkivät asettamiensa ehdokaskriteerien ihanteellisen henkilöitymän: miehen, joka oli vapaa poliittisten puolueiden "orjuudesta", arvollinen edustamaan kristillistä katsomustapaa sekä kokenut hoitamaan yleisiä asioita. [22] Tämä arviointi perustui Råberghin edustaman suurimman mahdollisen papillisen arvovallan ja pitkäaikaisen valtiopäiväkokemuksen ohella hänen esittämäänsä poliittisen välittäjän rooliin; olihan hän ollut tunnettu toisaalta ruot-

---

16 Ei liene ollut sattuma, että Uno Renvall laati kirja-arvostelun juuri *Mot hemmet* -lehden numeroon 1/1907 ("Böcker för den studerande ungdomen", U. R–ll), vaikka hän ei muutoin näytä avustaneen lehteä.

17 *Km* 5/1907 ja 14/1.2.1907, Työmaalta; *Mot hemmet* 1/1907.

18 *TS* 656 (57)/13.3.1907, Yleisön osasto.

19 S. 150 n. 22; VA NSPA 2 Luetteloita nuorsuomalaisista yhdistyksistä [1906], Turku.

20 *Neovius* 1908, 90.

21 "Candolin, Einar, uskonnon 'laiton' lehtori. Oli Tur. San. toimituksessa jona aikana hovioikeuden ja meikäläisten herjauksella ei ollut rajaa. Piti esitelmiä ja vaati hovioikeuden virkamiesten eroa, mutta kun alettiin puhua lehtorien 'laittomuudesta' ja perustuslaillisuuden kurssi alkoi muutenkin aleta, vetäytyi syrjään ja on nyt viikinki-kristittyjen listalla nuorsuomalaisena syöttinä." VA SPA 26 Elämäkerrallisia tietoja vastapuolueiden edustajaehdokkaista vaaleissa 1907 n:o 045. Vanhasuomalaisten katkeruuden aiheuttajana oli ns. virkamieskysymys ja sen heijastuminen erityisesti Turun hovioikeuteen (*Teljo* 1949, 104–116). – von Pfalerista samanlaisia "tietoja" s. 150 n. 25.

22 HYK HR Teodor von Pfaler Herman Råberghille 13.12.1906.

sinmielisenä, toisaalta myöntyvyysmielisenä kirkonmiehenä. Piispa Råberghin ehdokkuus oli valtiollisen siirtymäkauden ilmiö ja jäi sellaisena ainutkertaiseksi Suomen yksikamarisen eduskunnan historiassa. [23] Se ei herättänyt minkäänlaista periaatteellista keskustelua kirkon piirissä tai muualla. Råberghin oma osuus vaalikampanjassa rajoittui ehdokkaaksi suostumiseen vieraan hiippakunnan alueella.

Turun kokouksen jälkipuinti. Kristillisten järjestäytyminen aiheutti Turun kokouksen jälkipuinnin siihen kriittisesti suhtautuvalla taholla: Kotimaassa sekä vanhasuomalaisen puolueen ja kristillisen työväenliikkeen paikallisten kannattajien keskuudessa. Julkaistessaan turkulaisten vaalijulistuksen ja ehdokaslistan Kotimaa teki omasta puolestaan selväksi, että ne oli tarkoitettu vain perustuslaillisille kristillismielisille. [24] Tämän huomautuksen esittäminen oli vanhasuomalainen varotoimi, josta todennäköisesti vastasi toimitukseen kuuluva vanhasuomalainen pastori Hannes Leiviskä [25] . Uno Renvall ja turkulaisten keskustoimikunta totesivat Kotimaan huomautuksen kuitenkin aiheettomaksi, vaikka samalla myönsivätkin, ettei vanhasuomalaisia ollut tullut toimintaan mukaan. Hankkeen tarkoituksena ei sen puolustajien mukaan ollut uuden puolueen perustaminen eikä olemassa olevien ryhmien kannattaminen, vaan ainoastaan vaalilain edellyttämä yhteenliittyminen eduskuntavaaleja varten. Liittyessään yhteen kristillismieliset olivat sanoutuneet irti puolueista, joihin he Renvallin mukaan eivät "enää" kuuluneet. [26] Enää-sanan käyttö ilmensi paljastavasti kristillisten entistä – ainakin entistä – perustuslaillista sidonnaisuutta.

Vanhasuomalaisten turkulainen äänenkannattaja Uusi Aura pyrki myös osoittamaan, että kyseessä oli perustuslaillisten toimeenpanema hanke. Ehdokkaista lehti leimasi Candolinin kristillisten omaa luonnehdintaa käyttäen sopimattomaksi "valtiolliseksi äärimmäisyyshenkilöksi". [27] von Pfalerin lehti taas kertoi eräässä toista vuotta

---

23 Vrt. *Tarkiainen* 1971, 362: "Kirkon ylimmät virkamiehet, piispat, eivät ole ryhtyneet kansanedustajaehdokkaiksi."

24 *Km* 5/1907.

25 Leiviskä avasi myöhemmin vanhasuomalaisten kristittyjen valitsijayhdistyksen perustavan kokouksen. *Km* 18/11.2.1907, Työmaalta.

26 *Km* 6/14.1.1907 ja 7/16.1.1907, Yleisöltä.

27 *UA* 299/28.12.1906, Yleisiä ja paikkakunnan uutisia.

aiemmin pidetyssä pappeinkokouksessa kutsuneen nimenomaan "perustusmielisiä" pappeja ryhmäneuvotteluun. [28] Uusi Aura viittasi ilmeisesti viimeisiin pappissäädyn vaaleihin, joissa perustuslaillisten ja vanhasuomalaisten vastakohtaisuus oli ilmennyt poikkeuksellisen jyrkkänä.

Yleisen vanhasuomalaisen suhtautumistavan mukaisesti Uusi Aura oli näkevinään vaaliliittohankkeessa sen puolesta esitettyjen perustelujen nojalla yrityksen rakentaa kristillistä "luokkaedustusta" vanhan pappissäädyn tilalle. Lehti asettui taktisesti ymmärtämään niitä, jotka eivät hyvällä omallatunnolla saattaneet toimia perustuslaillisten puolueiden piirissä, mutta totesi samalla puolueilla ja puolueohjelmilla olevan eroa kristilliseltä kannalta katsottuna. [29] Jälkimmäisen näkemyksen sekä syytökset pappisvallan edistämisestä Uno Renvall pyrki vastineessaan kiistämään. Kysymys oli hänen mukaansa siitä, että toiset panivat pääpainon puoluekysymyksille, toiset uskonnolle. [30]

Epäilemättä Uno Renvallin henkilökohtainen pidättyminen aiemmasta julkisesta yhteiskunnallisesta toiminnasta [31] teki hänen puolueettomuusvakuuttelunsa varsin uskottaviksi. Teodor von Pfaler edusti jo selvästi avoimempaa suhtautumista puolueisiin todetessaan Turun Sanomissa, että mikään ei henkilökysymyksissä estänyt kristillisten yhteistoimintaa puolueiden kanssa. [32] Mitä tämä ajatus, joka oli ollut kristillisen vaaliliiton kannattajien mielessä jo nimimerkki K. T:n ensimmäisestä kirjoituksesta lähtien, todella sisälsi tammikuussa 1907, on ilmeisesti mahdoton selvittää.

Kristillisen työväenliikkeen kannalta sen entisten papillisten johtomiesten ajamat vaaliliittohankkeet merkitsivät hajotustoimintaa, liikkeelle osoitetun yhteiskunnallisen ja uskonnollisen tuen suuntaamista muualle. Tämä ei voinut olla herättämättä jäljelle jääneen kannattajakunnan piirissä pettymystä ja katkeruutta:

Emme olisi mitenkään odottaneet että ne lämpimät aatteemme ys-

---

28 *UA* 3/4.1.1907, Yleisöltä (Toimituksen lisäys).

29 *UA* 301/30.12.1906, Millä merkillä (pk.).

30 *UA* 3/4.1.1907, Yleisöltä.

31 *Vartija* 1918, 125–127. K. R. Kares totesi kuitenkin (vuodesta 1908 alkaneen lähemmän tuttavuutensa perusteella), että Renvallia ja häntä itseään olivat erottaneet erilaiset yhteiskunnalliset mielipiteet.

32 *TS* 612 (13) / 16.1.1907, Yleisön osasto.

tävät, jotka niin sydämellisellä rakkaudella aatettamme virittivät – – –, olisivat tällä tavalla selkiänsä kääntäneet.

Kristillinen työväestö katsoi joutuneensa kirkon ja kristinuskon puolustajana ottamaan vastaan myös pappeja vastaan suunnattuja iskuja. [33] Tästä huolimatta papit näyttivät olevan lähdössä omille teilleen.

Tähti-lehdessä muuan kirjoittaja torjui kristillisen vaaliliiton perustamiseen liittyneen pappien "politikoinnin" perinnäisin hengellisin argumentein. Heidän tehtävänään ei hänen mielestään ollut sekaantua valtiolliseen puoluetoimintaan, josta Herra oli heidät eduskunnanuudistuksen myötä "vapauttanut". Pappien valtapyrkimykset koituivat kirjoittajan mukaan vahingoksi kirkon asialle ja jopa kypsyttivät ajatusta kirkon ja valtion erottamisesta, jotta heidät siten saataisiin eroon politiikasta. [34] Kirjoittaja tulkitsi kristillisen vaaliliiton perustamisen osaksi yleisiä valtapoliittisia pyrkimyksiä. Hankkeen puolustajien näkemys oli täysin vastakkainen.

Kristillis-sosiaalisen harrastuksen lopahtaminen. Turun seudun hannulalaisen pappisryhmän keskuudessa suurlakon jälkeen nopeasti syttynyt kristillis-sosiaalinen harrastus oli ollut ennen muuta uskonnollisesti motivoitua toimintaa, jonka tarkoituksena oli ollut muodostaa vastavoima kirkon- ja uskonnonvastaisen sosiaalidemokratian vyörynomaiselle etenemiselle. Tämän harrastuksen lopahtaminen vuoden kuluessa sen syttymisestä osoitti, että pappisryhmän toiminnassa kristillisen työväenliikkeen edustama yhteiskunnallinen problematiikka oli jäänyt toisarvoiseen asemaan. Kun uskonnonvastainen hyökyaalto oli vaalitaistelun alettua huomattavasti tasaantunut, kristillinen sosialismi oli kirkonmiesten näkökulmasta tehnyt tehtävänsä. Tähtilehti oli paljolti oikeassa esittäessään pappien erkanemisen syyksi sen, että heidän ja kristillisen työväen yhteinen "vihollinen" oli tehnyt "aselevon". [35]

Yhteinen uskonnollinen identiteetti ei näin ollen enää riittänyt pitämään kristillisen työväenliikkeen kahta perustajaryhmää koossa.

---

[33] *Tähti* 48/8.12.1906, Pappein vaalihommat ja kristillinen työväki; 50/22.12.1906, Papit ja kr. työväki.

[34] *Tähti* 46/8.12.1906, Pappein vaalihommat (pk., nimim. Kirkon ystävä).

[35] *Tähti* 4/25.1.1907, "Yksi kaikkien ja kaikki yhden puolesta" (todennäköisesti Oskari Vihantolan kirjoitus).

Vaalien lähestyminen toi kysymyksen poliittis-yhteiskunnallisesta sitoutumisesta yhä selvemmin etualalle. Yhteiskunnallisesti konservatiivisen perustuslaillisen ajattelun pohjalta Turun seudun pappisryhmä ei voinut samastua radikaalin maallikkosiiven pyrkimyksiin Ktl:n työväenpuolueen profiilin terävöittämiseksi. [36] Kristillinen vaaliliitto sitä vastoin tarjosi tilaisuuden pitää kiinni sekä uskonnollisesta kysymyksenasettelusta että poliittisesta taustaideologiasta.

b. "Rikos kristillistä seurakuntaa vastaan"

Johdanto Turun ohjelmaan. Seuraava kristilliseen vaalitoimintaan liittyvä toimenpide oli kristillismielisille kansalaisille osoitetun vetoomuksen julkaiseminen erillisenä ilmoitusliitteenä helmikuun 8. päivän Kotimaassa. Vetoomus sisälsi Turun ohjelman lisäksi vahvasti propagandistiset johdantosanat.

Eduskunta saattoi johdannon mukaan säätää monia kirkkoa ja kristinuskoa vastaan tähdättyjä lakeja: poistaa koulujen uskonnonopetuksen, erottaa kirkon ja valtion, kumota seurakuntien itsehallinnon sekä tehdä kirkot "maallisten aineitten luentohuoneiksi". Tällaisen "täydellisen jumalattomuuden" valtaanpääsy oli kuitenkin mahdollista estää äänestämällä kristillisten vaaliliittojen ehdokkaita. Toisin äänestävä teki johdantosanojen mukaan

> rikoksen kristillistä seurakuntaa vastaan, joka rikos kerran hänen omallatunnollansa raskaasti painaa, ja kansamme lapset ja lasten lapset saavat kärsiä kirouksen tuosta huolimattomuudesta.

Vaaleissa oli kysymys etsikkoajan tuntemisesta. Vetoomuksella ei ollut allekirjoittajia, mutta siinä ilmoitettiin tunnussanoiksi *kristillismieliset* tai *evankelisluterilaiset.* [1]

Johdannon oli laatinut pastori Emil Murén. Hän oli jo aiemmin esittänyt käsityksenään, että lyömällä laimin velvollisuutensa kirkkoa ja yhteiskuntaa kohtaan kristityt tekivät rikoksen kirkkoa, kristillisyyttä ja Suomen kansaa vastaan (s. 212). Sitä paitsi johdantosanojen mukaan kristilliset luottivat tarkkojen ohjelmien sijasta edustajiensa

---

[36] Vrt. *Larkion* (1967, 197) käsitystä kristillistä työväenliikettä kannattaneiden pappien erkaantumisen syistä.

[1] *Km* 17/8.2. 1907, Ilmoitusliite. Vetoomusta levitettiin myös eripainoksena.

"kristillismielisyyteen, kuntoon ja kykyyn". [2] Murén oli luetellut nämä ominaisuudet jo lokakuun lopussa 1906 (s. 213). Pääkohdat vetoomuksen johdannosta oli julkaistu viikkoa aikaisemmin kuin Kotimaan ilmoitusliite Evankeliumiyhdistyksen *Autuus pakanoille* -lehdessä Murénin nimikirjaimilla varustettuina. [3] Tämä oli muuten tiettävästi ensimmäinen ja samalla ainoa kerta, jolloin kristillistä vaalitoimintaa tuotiin esille evankelisen liikkeen virallisten kanavien välityksellä.

Vetoomukseen sisältynyt maininta kirkkojen käyttämisestä maallisten aineitten luentohuoneina liittyi Helsingin kaupunginvaltuustossa juuri esillä olleeseen kysymykseen työväenluentojen järjestämisestä kirkoissa. Helsingin kirkkoneuvostot olivat torjuneet ajatuksen, mutta mm. Helsingin Sanomat oli sitä innokkaasti puolustanut; kansanvalistuspyrkimykset eivät lehden mukaan olleet ristiriidassa kirkkojen pyhyyden kanssa. [4]

Järein tykistö oli nyt otettu avuksi vaalitaisteluun. Kristityt äänestäjät piti saada hereille. Suomen kirkon tulevaisuus jätettiin vetoomuksessa riippumaan kristillisten vaaliliittojen kannatuksesta. Jo Helsingin yksityisessä pappeinkokouksessa edellisenä syksynä Murén oli nähnyt kirkon kohtalon olevan sen varassa, miten kristityt asennoituivat tiettyyn poliittiseen kysymykseen, tuolloin työväenliikkeeseen.

Vetoomuksen sanontoja siteerasi myöhemmin Marta Renvall eräässä kirjoituksessaan. [5] Näin ollen sen takana olivat ilmeisesti kristillisen vaalitoiminnan puolustajat sekä Turussa että Helsingissä, niin kristillismieliset kuin evankelisluterilaisetkin. Turun ohjelma oli otettu valtakunnalliseen käyttöön.

Paheksuvia reaktioita. Kristillisten vaalivetoomuksen julkaiseminen ei voinut taaskaan olla herättämättä kiivaita reaktioita vanhasuomalaisen puolueen taholla. Lauri Ingman paheksui Uuteen Suometta-

---

2 *Km* 17/1907.

3 *Autuus pakanoille* 2/1.2. 1907, Ajatelkaamme!

4 *HS* 298/22.12. 1906, Kirkkojen käyttäminen opetustarkoituksiin. Samalla kannalla oli *Hufvudstadsbladet* (68/10.3. 1907, Kristligt sinnades valförberedelser). Ks. myös *Larkio* 1967, 157s.

5 *Km* 31/13.3. 1907, Kristitty ja valtiopäivät = *Mot hemmet* 3/1907, Den kristna och folkrepresentationen.

reen laatimassaan pääkirjoituksessa [6] julistukseen sisältyviä uhkailuja. Perustuslaillisilla ei hänen mukaansa pitänyt olla, varsinkaan nuorsuomalaisten joulukuisen puoluekokouksen jälkeen, mainitunlaisia kirkonvastaisia suunnitelmia. Nuoren Suomen radikaalit tosin saattoivat tässä suhteessa muodostaa poikkeuksen. Kirkkoa eivät uhanneet vaarat myöskään vanhasuomalaisen puolueen taholta. Vetoomus paljastuikin Uuden Suomettaren mukaan perustuslaillisten karkeaksi syötiksi, jolla pyrittiin estämään vanhasuomalaisen puolueen vaalivoitto.

Ingman arvosteli myös sitä, että – kuten seuraavasta luvusta ilmenee – ennestään perustuslaillisina tunnettuja nimiä oli virallisestikin otettu kristillisten valitsijayhdistysten listoille. Jos kristittyjen perustuslaillisten silmät olivat auenneet ja he halusivat lähteä *pääskysinä* – siis oikeistosiipeen kuuluvina – lentoon pesästään, siitä ei ollut enempää sanottavaa. Mutta kristillisyyden kannalta oli Ingmanin mielestä arveluttavaa, että yksinkertaisia äänestäjiä koetettiin puolueettomilla ja uskonnollisilla tunnuslauseilla saada tukemaan ruotsinmielisten ja nuorsuomalaisten "suurempia ja pienempiä pylväitä". [7]

Uuden Suomettaren pääkirjoituksen johdosta Emil Murén kävi Kotimaassa vastahyökkäykseen. Vanhasuomalaisella puolueella ei hänen mukaansa ollut varaa moittia kristillisiä, kun se itse ei ollut ottanut ehdokaslistoilleen "kokeneita ja kykeneviä" säätypappeja. Näistä Murén nimesi piispa J. R. Koskimiehen ja neljä viimeisillä valtiopäivillä mukana ollutta rovastia. [8] Murén ei siis vastannut esitettyihin syytöksiin, vaan iski epäsuorasti vastaan yrittämällä olla huolissaan "syrjäytettyjen" vanhasuomalaisten pappien puolesta. Tosiasiassa nämä olivat itse vapaaehtoisesti vetäytymässä valtiollisesta toiminnasta. Tuomalla heidän nimensä julkisuuteen Murén ehkä halusi epäsuorasti osoittaa, että juuri kristillisillä oli listoillaan kokeneita pappissäädyn jäseniä Porvoon piispasta alkaen.

Murénin kirjoitusta piti puolestaan Paavo Virkkunen "viheliäise-

---

[6] Nimimerkittömän artikkelin oli laatinut Lauri Ingman, mutta päätoimittaja Ernst Nevanlinna lienee muokannut sitä. Ingman on tehnyt leikekirjaansa merkinnän L. I. (& E. Nevanlinna?). VA LI C 1, vihko II.

[7] *US* 49/27.2. 1907, Silmät auki! Uskonnon varjolla kulkeva "perustuslaillinen" vaalikalastus. Ks. myös *US* 38/14.2. 1907, Taaskin kristillisyys syöttinä vaalikalastuksessa.

[8] *Km* 27/4.3. 1907, "Silmät auki". Rovastit olivat J. I. Gummerus, Josua Johansson, Johannes Schwartzberg ja A. G. Walle.

nä vaalikiihotuksena". Vaikka persoonalliset ja paikalliset tekijät olivat saattaneet vaikuttaa Murénin nimeämien henkilöiden poisjäämiseen, jäi vanhasuomalaisten listoille kuitenkin yhteensä 18 pappia, jotka Virkkunen myös luetteli. Nämä tosin eivät hänen mukaansa olleet ehdokkaina etupäässä siksi, että olivat *pappeja,* vaan koska myös *kansalaisina* nauttivat yleistä luottamusta. Murén oli "silmänkääntötempullaan" lausunut väärän todistuksen laajoista kansalaisryhmistä, vanhasuomalaisten kirkollisiin kärkinimiin kuuluva Virkkunen totesi. [9] Torjuessaan näin papiston erikoisaseman ehdokasasettelussa hän edusti samaa "kristityn kansalaisen teologiaa" kuin elokuussa 1906, jolloin hän oli vastannut nimimerkki K. T.:lle (s. 189s).

Paitsi puoluepoliittiselta kannalta kristillisten vaalivetoomusta arvosteltiin myös uskonnollisten näkökohtien mukaan. Eräs Kotimaan avustaja piti sellaista kirkkoa huonona, jonka tulevaisuus oli ainoastaan ihmisten varassa. Jos kirkko ei kestänyt sosialistien hyökkäyksiä ja jos eduskunta saattoi sen kumota, se sai mennä. Todellisella Kristuksen kirkolla sitä vastoin oli tulevaisuus. [10] Arvostelu kohdistui viime kädessä vetoomuksesta paljastuneeseen kirkkokäsitykseen.

c. Valitsijayhdistyksiä perustetaan

Helmikuussa 1907 kristillisen vaalitoiminnan koko kuva oli valmis. Se näytti huomattavasti vaatimattomammalta kuin Kotimaan julkaisemat epäviralliset listat olivat antaneet odottaa. Kristillisen vaalitoiminnan piiriin kuuluvia valitsijayhdistyksiä oli saatu perustetuksi vain kahdeksassa maan 15 varsinaisesta vaalipiiristä: Uudellamaalla, Turun läänin eteläisessä, Hämeen eteläisessä ja pohjoisessa, Viipurin läntisessä ja itäisessä, Mikkelin sekä Kuopion läntisessä vaalipiirissä (*kartta 2*). Näistäkin kolmella alueella oli kyseessä pelkkä kolmen nimen lista, ei siis varsinainen usean valitsijayhdistyksen muodostama vaaliliitto. Valitsijayhdistyksiä oli yhteensä 22 ja niillä 38 eri ehdokasta eli hieman vajaa puolet Kotimaan nimien määrästä (82). Pappeja oli mukana kaikkiaan 14, mikä teki heidän osuudekseen 37 prosent-

---

9 *Km* 30/11.3. 1907, "Silmät auki!"

10 *Km* 23/22.2. 1907, Muutamia mietteitä "Kristillismielisten" ohjelman johdosta (J. B. J.). – Nimimerkkikirjoittaja torjui epäsuorasti kristillisen vaaliliiton perustelunaan Jes. 8:12, josta oli kiistelty aiemminkin: s. 212 n. 9, 223 n. 42.

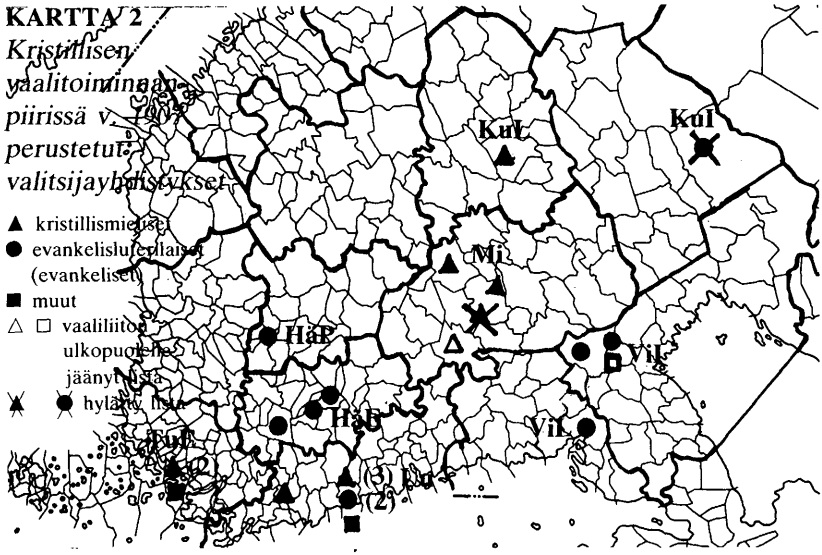

tia. Kristillisille vaaliliitoille oli siis tunnusomaista voimakas pappisvaltaisuus, mutta se oli ehdokasasettelun virallistuessa kuitenkin selvästi vähentynyt; olihan esim. ensimmäisistä "evankelisluterilaisista" yli kaksi kolmasosaa kuulunut hengelliseen säätyyn. [1]

Kristillismieliset ja evankelisluterilaiset. Kristillinen vaalitoiminta oli edelleen jaettavissa kahteen pääsuuntaukseen: kristillismielisiin ja evankelisluterilaisiin. Nämä olivat ehdokasasettelunkin perusteella olleet läheisessä yhteistyössä Helsingissä (U u d e n m a a n vaalipiirissä), missä Emil Murénin jo marraskuun puolivälissä esittämät ja myöhemmin Kotimaassa yksilöidyt listasuunnitelmat toteutuivat lähes sellaisinaan. [2] Papeista olivat mukana komministeri L. L. Byman,

---

[1] Kristillisen vaalitoiminnan niin kuin muidenkin ryhmien ehdokasasetteluun liittyvät lähteet on esitetty keskitetysti liitteessä 1. – On makuasia, otetaanko esittelemäni yhteisen kristillisen vaalitoiminnan yhteydessä huomioon tekstissä mainitut Turun vapaakirkollinen ja Rautjärven ei-evankelinen lista vai ei. Jälkimmäisessä tapauksessa pappien osuus ehdokkaista olisi 40 %, niin kuin olen toisessa yhteydessä laskenut (*Hannu Mustakallio* 1978 c, 197).

[2] Kristillismielisten kahden listan ehdokkaat olivat täsmälleen samat kuin Kotimaassa, evankelisten kuudesta nimestä viisi. Vain evankelisten nuorten lista oli jäänyt perustamatta.

professori Jaakko Gummerus, kirkkoherra Juuso Hedberg, vankilansaarnaaja Emil Panelius ja professori G. G. Rosenqvist.

Helsingin ulkopuolella *kristillismieliset* olivat ulottaneet vaikutuksensa Lohjalle. Siellä perustetun listan ehdokkaana oli mm. lakit. kand. Antti Candolin, jonka veli Einar Candolin [3] oli vastaavassa asemassa Turussa; tässä näkyi siis toinen kristillismielisiä yhdistänyt sukulaisuussuhde.

Uudenmaan ja Turun eteläisen vaalipiirin lisäksi kristillismielisiä oli Mikkelin läänin ja Kuopion läntisessä vaalipiirissä. Mikkelissä he olivat ottaneet ehdokkaikseen mm. kirkkoherrat Johannes Hovilaisen Anttolasta ja Ludvig Wennerströmin Kangasniemeltä sekä lakitieteen tohtori Heikki Renvallin, Uno ja Marta Renvallin veljen, joka oli tunnetuimpia nuorsuomalaisia *pääskysiä*. Hänen listansa jouduttiin kuitenkin vetämään pois. [4]

NNKY-taustansa ansiosta kristillismielisillä oli viisi naisehdokasta, mutta evankelisilla vain yksi. Samalla tulivat ilmi kristillismielisten yhteydet vapaisiin suuntiin. [5] Turussa yhteiseen vaaliliittoon kuului erityinen vapaakirkollinen valitsijayhdistys. [6] Helsingissä vastaava suunnitelma ei toteutunut, vaan *vapaat kristityt* erottautuivat omaksi vaaliliitokseen. Mikkelissä taas harjoitettiin yhteistyötä ottamalla tamperelainen metodistipastori J. W. Häggman kristillismielisten varaehdokkaaksi. [7] Selvin herännäistausta oli kuopiolaisella valitsijayhdistyksellä, jonka ykkösehdokkaana oli uskonnonopettaja Matti Pesonen. [8]

Selvästi *evankelisluterilaiselle* pohjalle kristillinen vaalitoiminta rakentui Helsingin lisäksi molemmissa Hämeen ja Viipurin läänin vaalipiireissä. Valitsijayhdistysten syntymistä edistivät Emil Murénin ainakin Tampereelle ja Vii-

---

3 *Colliander* 1910–1918 II n:o 526.

4 Näin tehtiin, koska listan vaaliliittohakemus oli hylätty.

5 Hedvig Sohlberg ja Marta Renvall (Uu), Berta Heikel (TuE), Anna Hytönen (Mi) ja Naema Helsingius (KuL). Sohlberg oli Uudellamaalla ehdokkaana myös *vapaiden kristittyjen* vaaliliitossa. – Evankelisluterilaisten ainoa naisehdokas oli meijerikkö Elisabet Liljeström Hämeenlinnasta (HäE).

6 Yksi vapaakirkollisen listan *Utveckling på biblisk grund* ehdokkaista oli liikkeen veteraani maanviljelysneuvos Edvard Björkenheim Isostakyröstä.

7 Häggman oli varsinaisena ehdokkaana *vapaiden kristittyjen* (ei nuorsuomalaisten, vrt. *Halila* 1964, 377) vaaliliitossa Uudellamaalla.

8 Lisäksi mm. kauppias Aaro Väänänen, josta *Kares* 1941–1952 IV, 115s.

puriin tekemät matkat [9], joista edellinen johti hänen itsensä asettamiseen evankelisten ainoan listan pääehdokkaaksi. Hämeen eteläisessä vaalipiirissä saatiin evankelisen liikkeen vahvalta alueelta, Tammelan – Hämeenlinnan seudulta, kokoon kolme listaa yhteiseen vaaliliittoon. Evankelisten tunnetuimpia nimiä olivat lähetyssaarnaaja Pietari Kurvinen, joka samoihin aikoihin arvosteli Autuus pakanoille -lehdessä "maailmallisia" henkilöitä ja puolueita kirkon puolustajiksi tekeytymisestä [10], sekä kirkkoherrat Nathanael Borg ja Waldemar Bergroth, joka oli varaehdokkaana. Kaksi jälkimmäistä toimivat samalla Hannulan herätyksen piirissä. [11] Heidän hengenheimolaisiaan olivat viipurilaisten kaksi pappisehdokasta Edvard Hannula ja K. K. Olander [12]. Evankeliset antoivat rukoushuoneensa Emil Murénin järjestämien vaalikokousten pitopaikaksi sekä Tampereella että Viipurissa. [13]

Evankelisen maallikkoliikkeen vaikutus näkyi Viipurin läänin itäisessä vaalipiirissä. Täällä asetettiin ehdokkaiksi paitsi Pietari Kurvinen myös kaksi kolportööriä: Juho Rahkonen ja Matti Miettinen. Nämä edustivat maallikkoliikkeen keskusjärjestöä Viipurin evankelisluterilaista nuorisoyhdistystä. [14] Näin kristillinen vaalitoiminta oli ainakin tietyllä ylätasolla yhdistämässä evankelisen liikkeen eri suuntauksia "oikealta vasemmalle": oppositiopappeja, Evankeliumiyhdis-

---

[9] *Työkansa* 25/27.2. 1907, Haluttuja miehiä; *Totuuden ystävä* 4/1907, Kristillismieliset evankelisluterilaiset. – *Wiipuri* 30/5.2. 1907, Pastori Murénin kristillinen puolue; 32/7.2. 1907, Palasia, Ruotsalaiskalastusta Viipurissa; 33/8.2.1907, Lähetettyjä kirjoituksia.

[10] *Autuus pakanoille* 2/1.2. 1907, Evankeliumin osa maailman lasten keskuudessa. Samaan numeroon sisältyi myös Murénin vaalikirjoitus. – Kurvisesta *Lauri Koskenniemi* 1964, 129–131.

[11] Nathanael Borg oli Turun kokouksen toimeenpanijoihin kuuluneen Johannes Borgin veli (*Colliander* 1910–1918 II n:ot 419, 423). – Hämeen läänin pappisehdokkaista myös *Kortekangas* 1967, 125.

[12] *Lauri Koskenniemi* 1967, 291s; *Junkkaala* 1983.

[13] *Totuuden ystävä* 4/1907, Kristillismieliset evankelisluterilaiset; *Wiipuri* 30/5.2. 1907, Pastori Murénin kristillinen puolue. Tampereen luterilainen rukoushuone oli oikeastaan Hannulan herätyksen keskeinen toimipiste (*Kortekangas* 1965, 250–253; *Junkkaala* 1983).

[14] Rahkosesta *Marttunen* 1975, 52s; Miettisestä *Lauri Koskenniemi* 1964, 133; Viipurin yhdistyksestä *Lauri Koskenniemi* 1964, 314s ja *Arkkila* 1975, 29; kolportöörivaltuutus: *Rauhan toverit* 1907, 24. – Vaalitoiminnasta *Km* 9/21.1. 1907, 20/15.2. 1907, 23/22.2. 1907 ja 28/6.3. 1907, Työmaalta. Aluksi toinen listoista (Ruokolahti) hylättiin, mutta hyväksyttiin kuitenkin 21.2. 1907. *Halila* (1964, 375) pitää sitä lopullisesti hylättynä.

tyksen miehiä ja vapaita maallikoita. Yksi valitsijayhdistyksistä perustettiin Rautjärvellä, missä asian hyväksi oli toimittu SLEY:n sikäläisen asiamiehen johdolla jo marraskuun alkupuolelta lähtien. [15] Paikalliset olot synnyttivät kuitenkin hajaannusta. Niinpä evankelisten *Kirkko ja uskonto* -lista sai rinnalleen tunnuksella *Kristinusko ja totuus* varustetun yksinäisen, ilmeisesti ei-evankelisen valitsijayhdistyksen, jonka ehdokkaista toinen oli alun perin ollut mukana edellisessä hankkeessa. [16]

Evankelisluterilaisten alkuperäinen lista oli yritetty virallistaa myös Pohjois-Karjalassa, K u o p i o n läänin i t ä i s e s s ä vaalipiirissä. Ehdokkaiksi oli asetettu entinen pappissäädyn jäsen rovasti J. F. Hellman sekä evankelista liikettä edustavat pastori P. J. I. Kurvinen ja kolportööri Pietari Nissinen. Lista jouduttiin kuitenkin hylkäämään keskusvaalilautakunnassa. [17]

Niistä alueista, jotka jäivät kokonaan ilman kristillisiä valitsijayhdistyksiä, oli ainakin E t e l ä - P o h j a n m a a l l a tehty joitakin yrityksiä niiden perustamiseksi. Niinpä Evankeliumiyhdistyksen kolportööri Elias Saarinen oli kerännyt Kurikassa kannattajia listalle, jonka ehdokkaiksi oli tarkoitus hänen itsensä lisäksi asettaa SLEY:n johtokunnan jäsen opettaja Emerik Lyytinen sekä sen palveluksessa oleva pastori Heino Pätiälä. Kaikki kolme olivat olleet mukana Kotimaan epävirallisessa luettelossa. Valitsijayhdistysten mahdollisina perustamispaikkakuntina oli mainittu myös Ilmajoki ja Jalasjärvi. Nämä tiedot, joiden yksityiskohtaisuus osoittanee niiden luotettavuuden, toi julkisuuteen muuan Uuden Suomettaren yleisönosaston vanhasuomalainen avustaja. Hän vaati samalla närkästyneenä Evankeliumiyhdistykseltä selvitystä, oliko se todella lähettänyt kolportöörejään "agiteeraamaan", minkä kirjoittaja katsoi suuntautuvan vanhasuomalaista puoluetta vastaan. [18]

Julkiseen kysymykseen tuli vastaus vain Kauhajoen kirkkoherralta K. E. Menolta, joka yksityisenä Evankeliumiyhdistyksen jäsenenä

---

15 *Km* 136/24.11. 1906, Kirje Rautjärveltä. SLEY:n asiamies Pietari Pulkkinen oli yksi ehdokkaista.

16 Kyseinen ehdokas oli talollinen Juho Pohjolainen. – Myös muuan Kotimaan avustaja arvosteli evankelisluterilaisten listojen hengellistä yksipuolisuutta: *Km* 24/25.2. 1907, Yleisöltä ("Luterilainen").

17 Hylkäämisen syy oli asiamiehen allekirjoituksen puuttuminen.

18 *US* 32/7.2. 1907, Lähetettyjä kirjoituksia.

kehotti kolportöörejä olemaan lietsomatta kummankaan kieliryhmän "puoluetulta". [19] Sitä vastoin Evankeliumiyhdistyksen johtokunta sivuutti kysymyksen vaikenemalla. Tämä oli sikäli ymmärrettävää, että sen piiristä oli asetettu kristilisten vaaliliittojen ehdokkaiksi neljä miestä: Murén, Pietari Kurvinen, L. L. Byman ja Emil Panelius. Vaikuttaa todennäköiseltä, että Murénilla oli Kotimaan ensimmäisten nimiluettelojen julkaisemisen jälkeenkin ollut apunaan jonkinlainen evankelisluterilaisten epävirallinen vaalitoimikunta, jossa oli ollut mukana Evankeliumiyhdistyksen johtokunnan helsinkiläisiä jäseniä. [20] Sitovasti tätä ei voitane kuitenkaan osoittaa.

Yhteiset ehdokkaat puolueiden kanssa. Kristillisen vaalitoiminnan poliittinen omaleimaisuus jäi riippumaan siitä, missä määrin eri yhteyksissä vilahdellut ajatus puolueiden kanssa yhteisistä ehdokkaista lopultakin toteutui. Sinänsä ei saman henkilön esiintyminen usean eri ryhmän tai puolueen listoilla ollut ensimmäisissä eduskuntavaaleissa täysin poikkeuksellinen ilmiö, koska vanhojen puolueiden suhteet uusiin ryhmittymiin olivat vielä varsin selkiytymättömät. [21] Nyt oltiin vasta totuttautumassa uuteen järjestelmään, jossa puolueilla oli käytännössä – vaikkakaan ei vaalilain mukaan – keskeinen asema.

Kristillisten vaaliliittojen ehdokkaista, niin papeista kuin maallikoistakin, esiintyi kolmannes samanaikaisesti jonkin toisen ryhmän listoilla. [22] Kristilliset pysyttelivät kuitenkin koko ajan laajasti ymmärretyn perustuslaillisen leirin sisäpuolella eivätkä siten olleet yhteistyössä *vanhasuomalaisen puolueen* ehdokkaiden kanssa. Kun Kotimaan listoilla olleet vanhasuomalaiset papit G. A. Heman ja Juho Jalkanen julkisesti kieltäytyivät ehdokkuudestaan [23], jäi varaehdokas Waldemar Bergroth kristillisten ainoaksi varsinaisesti vanhasuomalaiseksi nimeksi. [24]

---

19 *US* 38/14.2. 1907, Lähetettyjä kirjoituksia. Ks. myös *Lauri Koskenniemi* 1967, 292. Meno ei itsekään ollut puoluepoliittisesti leimautunut.

20 Evankelisluterilaisten vaalitoimikunnasta myös s. 228.

21 *Tarkiainen* 1971, 323s.

22 Papeista 5/14, maallikoista 8/24 ja kaikista 13/38.

23 *Aamulehti* 35/12.2. 1907, Läheltä ja kaukaa; *US* 37/13.2. 1907, Pikku uutisia; *Km* 19/13.2. 1907, Työmaalta.

24 Bergroth oli mukana vanhasuomalaisen puolueen jäsenluettelossa v. 1905 (VA SPA 1 n:o 46) ja 1909 jo ehdokkaana. V. 1917 hänet valittiin eduskuntaan. *Hannu Mustakallio* 1978 c, 232, 236.

Kristillisen työväenliiton piiristä evankeliset ottivat itselleen yhden ehdokkaan, tamperelaisen opettajan Juho Haaviston, joka oli paitsi Ktl:n pohjoishämäläinen ykkösnimi myös Työkansan toimittaja. Perustellessaan Haaviston ehdokkuutta, josta tämä itse sanoutui irti, Murén vetosi hänen laajalti tunnettuun evankeliseen identiteettiinsä; olihan hän aiemmin toiminut mm. Evankeliumiyhdistyksen kolportöörinä. [25] Tässäkään tapauksessa uskonnollinen sidonnaisuus ei vielä riittänyt yhdistämään yhteiskunnallisesti eri tavoin ajattelevia piirejä.

Siellä, missä kristillisen työväen vaaliliittoja ei ollut perustettu, mutta kristillisiä oli, jälkimmäiset saattoivat kuitenkin tarjota jonkinlaisen vaihtoehdon edellisten kannattajille. Tästä on esimerkkinä Mikkelin läänin vaalipiiri, missä Tähti-lehtikin suositteli kristillismielisten ehdokkaana esiintyneen Anttolan kirkkoherran Johannes Hovilaisen valitsemista. [26]

Vanhoista perustuslaillisista puolueista *ruotsalainen kansanpuolue* otti listoilleen neljä kristillisten ehdokasta, *nuorsuomalainen puolue* taas seitsemän. Ruotsalais-kristillisiä olivat mm. professori G. G. Rosenqvist ja entinen seminaarinrehtori F. W. Sundvall. [27] Ruotsinkieliseen ja -mieliseen väestönosaan kristilliset vetosivat sitä paitsi yhteensä kuuden valitsijayhdistyksen ruotsin- tai kaksikielisellä tunnuksella.

Nuorsuomalais-kristillisinä esiintyivät papeista professori Jaakko Gummerus sekä kirkkoherrat Edvard Hannula ja Juuso Hedberg, maallikoista taas mm. Matti Pesonen. [28] Evankelisluterilaisten hylätyllä listalla mukana ollut J. F. Hellman oli samoin nuorsuomalaisen puolueen virallinen ehdokas. Vanhoja puoluekuvioita olivat vielä sekoittamassa eräin paikoin perustetut *erilliset perustuslailliset valitsija-*

---

[25] *Työkansa* 25/27.2. 1907, Haluttuja miehiä; 27/4.3. 1907, Yleisöltä; 30/11.3. 1907, Selitystä. – Haavistosta *Lauri Koskenniemi* 1964, 128; 1967, 225s. Hänet oli otettu myös nuorsuomalaisten ehdokkaaksi.

[26] *Tähti* 7/15.2. 1907, Kr. Työväen liikkeen alalta. Kesällä 1907 Hovilainen osallistui Ktl:n edustajakokoukseen. KTLA Ktl:n ed.kok. ptk. 1907, liite A. – Hänet oli otettu nuorsuomalaisten jäsenluetteloon: NSPA 2 Luetteloita nuorsuomalaisista yhdistyksistä [1906].

[27] Lisäksi Hedvig Sohlberg (Uu) ja kauppaneuvos Wilhelm Hackman (ViL). – Kirkkoherra Ludvig Wennerström (Mi) oli ollut mukana ruotsalaisen puolueen perustavassa kokouksessa v. 1896.

[28] Maallikoista lisäksi tilanomistaja, fil. maist. Emil af Hällström (Uu) ja nuorsuomalaisten varaehdokas Aaro Väänänen (KuL). Juho Haavistosta ks. edeltä n. 25.

yhdistykset, jotka vetosivat kumpaankin kieliryhmään, sekä *"tasaisten" vaalitoiminta.* Niinpä Edvard Hannula teki ennätyksen eri ryhmien ehdokkuuksien määrässä olemalla mukana paitsi kristillisten ja nuorsuomalaisten myös "tasaisten" ja erillisten perustuslaillisten listoilla. [29] Jälkimmäiseen ryhmään sijoittui kristillisten pappisehdokkaista myös Johannes Hovilainen. [30]

Kaikkiaan kristilliset muodostivat koko maan ja kaikki puolueet huomioon ottaen enemmän kuin kolmanneksen niiden ehdokkaiden määrästä, jotka esiintyivät usean eri ryhmittymän listoilla. [31] Näin kristilliset vaaliliitot vaikuttivat melkoisessa määrin ensimmäisten eduskuntavaalien ehdokasasetelmien monimutkaistumiseen.

Tasaiset. Kristillisten yhteistoiminta "tasaisten" kanssa nousi julkisuuteen ehdokasasettelun yhteydessä Helsingissä helmikuun 10. päivän tienoilla 1907. "Tasaisten" johtomiehiin kuuluva Eduard Po-

---

29 Viipurin läänin läntisessä vaalipiirissä *kristillismielisten* (kylläkin evankelisiksi laskemieni) listalla olivat Edvard Hannula, kauppaneuvos Wilhelm Hackman ja K. K. Olander. Hannula ja Hackman olivat lisäksi yhdessä konsuli Eugen Wolffin kanssa ehdokkaina *Kokeneita perustuslaillisia valtiopäivämiehiä* -nimisellä listalla, joka oli perustettu sen jälkeen, kun Wolffia ei ollut huolittu nuorsuomalaisen puolueen vaaliliittoon. Tämä nuorsuomalaisten "pääskysten" toimesta syntynyt valitsijayhdistys liittyi perustuslaillisten vaaliliittoon, jossa olivat lisäksi mukana ns. Uudenkirkon lista (n:o 32) ja Rkp yhtenä ehdokkaanaan Hackman. Varsinainen kristillinen lista sitä vastoin jäi yksinäiseksi. *SVT XXIX 1 (1907),* 48s, taulu VI ilmaisee Hannulan puoluekannaksi kristillisten lisäksi epätarkasti Rkp:n. – Ks. myös *Wiipuri* 19/15.2. 1907, Viipurin nuorsuomalaiset "pääskyset"; 26/3.3. 1907, Palasia, Nuorsuomalaiset ruotsikkoja tukemassa.
Turun pohjoisessa vaalipiirissä Hannula oli ehdolla paitsi nuorsuomalaisten myös "tasaisten" listalla (n:o 42, lisäksi vapaaherra Axel Cedercreutz ja torppari Juho Koivisto). Paikallisen nuorsuomalaislehden esittämä väite Hannulan joutumisesta vasten tahtoaan "tasaisten" joukkoon (*Satakunnan Sanomat* 20/17.2. 1907, Nuorsuomalaisten ehdokkaita väärällä listalla) ei välttämättä sisältänyt koko totuutta, mihin jo Viipurin sekava vaaliliittotilanne viittaa.

30 Tunnuksettoman listan muina ehdokkaina olivat kansakouluntarkastaja Kaarlo Mäkinen ja lääninkirjanpitäjä A. Kalm, joka tuli siltä kieltäytyneen kirkkoherra L. A. Wennerströmin tilalle. Paikallisten nuorsuomalaisten mielestä kyseessä oli "se tunnettujen viikinkien lista", vanhasuomalaisten näkökulmasta taas "Mikkelin ruotsikkojen merkillinen valitsijayhdistys". *Suur-Savo* 24/27.2. 1907, Kieltäytyminen; 26/4.3. 1907, Mikkelin läänin vaalipiirin keskuslautakunta; *Mikkelin Sanomat* 28/8.3. 1907 (pk.). – Virallinen tilasto lukee listan ilmeisesti kristilliseksi (kristillisten ehdokaslistojen luku 4; ei listoja Rkp:lla, "tasaisilla" tai "muilla"). *SVT XXIX 1 (1907),* 45, taulu III.

31 Vrt. *Tarkiainen* 1971, 324, missä on pohjana *SVT*:n osittain epätarkat tiedot.

lón [32] jätti tällöin keskusvaalilautakunnalle kristilliseen vaaliliittoon tarkoitetun listan, jonka ehdokkaina olivat mm. tehtailija Viktor Julius von Wright ja Juuso Hedberg. Listan tunnus *Kokeneita miehiä* [33] ei viitannut kristilliseen vaalitoimintaan, eivätkä myöskään Polón ja von Wright, ns. wrightiläisen työväenliikkeen nimihahmo ja valtakunnallisen työnantajaliiton johtokunnan jäsen [34], olleet aiemmin esiintyneet sen piirissä. Edellisestä tuli yhdessä Emil Murénin kanssa "puhdas" kristillisten ehdokas Hämeen läänin pohjoisessa vaalipiirissä, kun taas jälkimmäinen asetettiin Uudellamaalla myös "tasaisten" listalle [35]. Helsingin Sanomat olikin oikeassa pitäessään Polónin tarjoamaa ja kristilliseen vaaliliittoon hyväksyttyä listaa "tasaisen kehityksen ystävien" hajotuslistana. [36]

Uusien nimien ilmaantumisella kristillisen vaalitoiminnan piiriin ei ollut niin yksinkertaista selitystä kuin Murénin keksimä: Polón oli kristillismielinen mies, koskapa tämä oli perheineen ollut hänen saarnaansa kuuntelemassa [37]. Syyt olivat paljon syvemmällä ja kauempana menneisyydessä.

Murénin suurlakon jälkeisten kannanottojen valossa on selvää, että hänen konservatiivisen yhteiskuntanäkemyksensä ruotsinmielisperustuslailliset ja wrightiläiset perusteet eivät olleet muuttuneet. Käsitystään puoluevallan ja sosialismin turmiollisuudesta hän oli toistanut 1890-luvun lopulta lähtien. Suurlakon jälkeen Murén oli kuulunut perustuslaillisen suuntauksen yhtenäisenä pysymisestä huolta kantaneeseen Perustuslailliseen klubiin, jonka johtomiehiä Polón oli ollut. Myös von Wright oli ollut sen jäsen. [38] Tämän oikeistonuorsuomalais-ruotsalaisen ryhmittymän toiveiden vastaisesti syksy 1906 osoitti, ettei yhtenäistä perustuslaillista puoluejärjestöä voitu enää re-

---

32 Polón oli mm. tehtailija V. J. von Wrightin tavoin "tasaisten" vaalijärjestön 9-miehisen keskustoimikunnan jäsen. VA Eino I. Parmasen kok. XII kuori 20, Protokoll fördt vid affärsmanna- och industriidkaremötet i Helsingfors – – – den 19 november [1906] § 7; *US* 269/20.11. 1906, Liikkeen- ja teollisuudenharjoittajain kokous.

33 *HS* 37/13.2. 1907, Uudenmaan läänin vaalipiirin ehdokaslistat. – Listan kaikki kolme ehdokasta, Hedberg ainoana pappina, olivat olleet mukana tasaisten joulukuussa julkaisemassa, 17 nimeä käsittäneessä alustavassa ehdokasluettelossa (*HS* 290/13.12. 1906).

34 *Mansner* 1981, 73 n. 18, 464.

35 N:o 69 *Insikt och arbete.*

36 *HS* 62/14.3. 1907 (vaalimainokseen liitetty "varoitus").

37 *Työkansa* 27/4.3. 1907, Yleisöltä.

38 VA Perustuslaillisen klubin arkisto.

konstruoida. [39] Nuorsuomalaiset ja ruotsalaiset olivat eriytyneet organisatorisesti toisistaan. Seurauksena oli klubinkin hajoaminen marraskuun ensimmäisellä puoliskolla. [40]

Kristillisen vaalitoiminnan varsinainen käynnistyminen Emil Murénin johdolla loka-marraskuussa 1906 voidaan hyvin perustein asettaa edellä kuvattua poliittista taustaa vasten. Kyseessä oli yksi vanhan perustuslaillisen suunnan hajoamisilmiöistä, jonka piirissä pyrittiin edelleen vaalimaan sen kannattajia jo routavuosina yhdistäneitä tekijöitä kahteen kieleen perustuvasta kansallisesta identiteetistä lähtien. Ns. erilliset perustuslailliset valitsijayhdistykset ja tasaisten esiintyminen olivat kristillisen vaalitoiminnan kanssa rinnakkaisia hajoamisilmiöitä. [41]

"Tasaiset" eli "tasaisen yhteiskunnallisen kehityksen vaalijärjestö" oli perustettu marraskuussa 1906 valvomaan kaupan ja teollisuuden harjoittajien etuja valtiollisessa elämässä. Nimensä mukaisesti tasaiset pyrkivät suosimaan yhtäjaksoista kehitystä, ts. vähitellen toteutettavia uudistuksia, ja vastustamaan jyrkkiä reformeja. Kun puolueet yleisesti pyrkivät kilpailemaan edistyksellisyydellään, tasaiset muistuttivat uudistusten vaatimista kustannuksista ja katsoivat niiden lankeavan juuri heidän edustamansa omistavan luokan maksettaviksi. [42]

Puolueista tasaiset arvostelivat vanhasuomalaisia lähes yhtä ankarasti kuin sosialisteja. Yhtäläisyys suomettarelaisen ja sosiaalidemokraattisen puolueen radikaalissa sosiaalipoliittisessa ohjelmassa oli "silmiinpistävä", niin kuin vaalijärjestön perustamiskokouksessa alustanut Eduard Polón totesi. Edellisen edustama "rotutaistelu" – ts. fennomaaninen kieli- ja kansallisuusohjelma – ja jälkimmäisen harjoittama "luokkataistelu" olivat kansallisen solidaarisuuden kannalta yhtä vaarallisia. Perimmäinen pelkoa ja tyytymättömyyttä aiheuttava

---

39 *Teljo* 1949, 137s.

40 VA Perustuslaillisen klubin arkisto, 6.11. 1906 päivätty vuosikertomus.

41 Edelliseen ryhmään kuuluvaa Hannulan ym. listaa mainostettiin Viipurissa runolla: "Kaksi kieltä murheitamme, riemujamme ilmoittaa. Mutta yks' on Suomen kansa, yksi vaan on Isänmaa." *Karjala* 37/13.2. 1907.

42 VA Eino I. Parmasen kok. XII kuoret 20–25, Protokoll fördt vid affärsmanna- och industriidkaremötet i Helsingfors – – – den 19 november [1906]; *HS* 273/23.11. 1906, Hra E. Polónin alustus; 277/28.11. 1906, Liikemiesten ja teollisuudenharjoittajain kokous; *US* 271/22.11. 1906, Lähetettyjä kirjoituksia; *Tarkiainen* 1971, 211, 319.

tekijä oli itse radikaali eduskuntareformi. [43] Tasaiset leimattiinkin sekä vanha- että nuorsuomalaisten taholla yleensä "varsinaiseksi vanhoillispuolueeksi". [44]

Tasaiset pyrkivät paitsi perustamaan omia valitsijayhdistyksiä myös vaikuttamaan lähinnä perustuslaillisten puolueiden ehdokasasetteluun. Uuteen eduskuntaan piti heidän mielestään saada vanhoja valtiopäivämiehiä, jotka eivät kuuluneet "äärimmäisyysryhmiin". Heidän toimintavapauttaan ei saanut rajoittaa etukäteen laadituilla ohjelmilla tai annetuilla lupauksilla. [45] Tasaiset edustivat siten niin ehdokkaita, ohjelmia kuin itse vaalijärjestön luonnettakin koskevissa kysymyksissä samanlaista puhtaaksiviljeltyä individualismia kuin kristilliset, vaikka kummankin tahon muodolliset sidosryhmät olivat erityyppisiä: toisen taloudellisia, toisen uskonnollisia.

Papeista tasaiset saivat ainoaksi "puhtaaksi" ehdokkaakseen Uuraisten kirkkoherran Arnold Bergerin. Tässäkin tapauksessa tasaisten toiminta oli jatkoa viimeisten säätyvaltiopäivien perustuslaillisen ryhmän työskentelylle. [46]

Tasaisten vaalijärjestön perustava kokous oli antanut valitsemalleen keskustoimikunnalle väljät valtuudet ottaa yhteyttä muihin hankkeesta kiinnostuneisiin yhteiskuntaryhmiin. [47] Yhteistyöaloite tuli käsiteltäväksi tammikuun alussa 1907 ruotsalaisen kansanpuolueen väliaikaisessa keskushallituksessa, joka kuitenkin 17. tammikuuta torjui sen lopullisesti. [48] Puolueista vanhoillisimman maineessa ollut Rkp:kään ei näin halunnut antaa tukeaan politiikan "jarrumiehille".

---

[43] *HS* 273/1906. Ks. myös *Berg* 1966, 74–76.

[44] *HS* 273/23.11. 1906, Väärästä päästä; 281/2.12. 1906, Ohjelmain arvostelua; 5/6.1. 1907, "Tasaiset"; *US* 274 A / 25.11. 1906, Edistyksen jarruttaminen.

[45] *Suomalainen* 6/14.1. 1907, tasaisten vaaliliite; *Keski-Suomi* 12/29.1. 1907, etusivun ilmoitus; *Tarkiainen* 1971, 319.

[46] Bergerin valinnasta pappissäätyyn *Österbladh* 1933–1934 II, 522, 524; *Murtorinne* 1964, 306. Hänen nimensä sisältyi nuorsuomalaisten jäsenluetteloihin (VA NSPA 2), ja hän oli marraskuussa 1906 pitänyt esitelmän nuorsuomalaisten paikalliskokouksessa (*Keski-Suomi* 138/24.11. 1906, Uurainen).

[47] VA Eino I. Parmasen kok. XII kuori 20, Protokoll fördt vid affärsmanna- och industriidkaremötet i Helsingfors – – – den 19 november [1906] § 4.

[48] SCA Protokoll fördt vid interimsstyrelsens för SFP möte 3.1. 1907 § 9, 10.1. 1907 § 5, 17.1. 1907 § 2. – Vaaliliittokysymyksestä ks. myös Rkp:lle Jyväskylästä 17.1. 1907 lähetettyä kirjettä (SCA Korrespondens 1907).

Tammikuun kuluessa tasaiset saivat kuitenkin solmituksi yhteistyösuhteen kristillisten kanssa – tavalla, jonka yksityiskohdat jäävät hämärän peittoon. Tältä pohjalta Emil Murén saattoi 27. tammikuuta kertoa Tampereella, että hänellä oli käytössään tietty rahasumma – 10.000 mk – vaalitarkoituksiin. Hänen väitettiin jaelleen rahaa paikallisille Evankeliumiyhdistyksen ja kristillisen työväenyhdistyksen miehille. Näistä kuusi suostui Murénin vaaliagitaattoriksi 10 markan päiväpalkasta, kun esim. kolportöörin vastaava ansio oli 1 1/2 markkaa. [49]

Murénin ja tasaisten yhteistoimintaan kiinnitettiin ilmeisen tarkkanäköisesti huomiota helmikuun 6. päivänä pidetyssä vanhasuomalaisen puolueen valtuuskunnan kokouksessa. [50] Kahta päivää myöhemmin Kotimaassa julkaistu kristillisten vaalivetoomus oli mitä todennäköisimmin edellä mainitun yhteistyön tulosta. Uusi Suometar sai tästä aiheen vihjailla, että maaseudulle oli lähtenyt joukko perustuslaillisten "rahamiesten" palkkaamia asiamiehiä levittämään kyseistä vetoomusta. [51] Kun mukana oli myös eräitä Helsingin kristillisen työväenyhdistyksen jäseniä, tämä sanoutui kokouksessaan irti heidän toiminnastaan. Samalla Murénin väitettiin alusta lähtien yrittäneen taivuttaa yhdistystä perustuslaillisuuden kannalle. Uudessa Suomettaressa julkaistun uutisen mukaan yhdistys ei kuitenkaan, "vaikkakin ahtaassa taloudellisessa asemassa työskennellen", ollut tähän suostunut. [52] Uutinen paljasti toisaalta kristilliselle työväenyhdistykselle tarjotut taloudelliset houkuttimet, toisaalta sen vanhasuomalaisen sidonnaisuuden.

Puheet "rahamiesten" osuudesta kristillisessä vaalitoiminassa eivät olleet tuulesta temmattuja. Esim. Uudellamaalla kristillis-tasaisia *kokeneita miehiä* mainostettiin lehdistössä enemmän kuin mitään muuta yksittäistä henkilökokoonpanoa. [53] Vaalitoiminnassa tarvittavat varat tulivat ilmeisesti Eduard Polónin välityksellä perustuslail-

---

[49] *Totuuden ystävä* 1907, 60s, 93–95; *Työkansa* 28/6.3. 1907, Herra E. Murén'in selityksen johdosta.

[50] VA SPA 5 Suomalaisen puolueen valtuusk. kok. ptk. 6.2. 1907 § 5.

[51] *US* 38/14.2. 1907, Taaskin kristillisyys syöttinä vaalikalastuksessa.

[52] *US* 45/22.2. 1907, Uutisia Helsingistä; *Km* 28/6.3. 1907, Yleisöltä. Ks. myös *Veljeys* 17/26.4. 1907, Perustuslaillinen työväenyhdistys valloittamaan työväkeä.

[53] *HS* 60 A / 12.3. 1907, 62/14.3. 1907 ja 64/16.3. 1907 (2/3 sivun ilmoituksia); *Km* 26–31/1907.

listen propagandatoimintaa varten maaliskuussa 1906 perustetusta rahastosta. [54]

d. Maaliskuun kristityiksi tasaisten tuella

Uusia ehdokkaita Turun ohjelman taakse. Kun valitsijayhdistykset oli virallisesti perustettu ja vaaliliitot solmittu, kristilliset kävivät Emil Murénin johdolla viimeiseen taistoon, jossa he samalla lopullisesti paljastivat poliittisen värinsä. Kristillismielisille kansalaisille osoitettu vaalivetoomus julkaistiin näkyvästi lähes kaikissa sanomalehdissä, jopa sosialistienkin äänenkannattajissa. Ilmoitus, jolla ei taaskaan ollut nimettyjä taustavoimia, sisälsi tällä kertaa myös joukon "evankelisluterilaisten kristillismielisten kannattamia valtiopäiväehdokkaita". [1] Turun ohjelma oli näin jatkuvasti laajentunut: ensin siihen oli lisätty johdantosanat ja nyt sen kannalla olevat ehdokkaat.

Jos ilmoitus olisi esitellyt pelkästään evankelisten ja kristillismielisten ehdokkaat, sen julkaisemiseen ei olisi liittynyt mitään poikkeuksellista. Mukana oli kuitenkin myös kristillisten vaaliliittojen ulkopuolisia nimiä. Ehdokasvalikoimasta saattoi päätellä, että kyseessä oli kristillisten ja tasaisten yhteishanke, jonka rahoituksesta jälkimmäiset epäilemättä vastasivat.

Kristillisten omien ehdokaslistojen lisäksi [2] luettelossa oli otettu huomioon kuusi nuorsuomalaisen puolueen, kolme ruotsalaisen kansanpuolueen, kaksi "tasaisten" ja kaksi erillisten perustuslaillisten valitsijayhdistystä. Tosin eräät seikat vaikeuttivat todellisen puoluesi-

---

[54] VA Eino I. Parmasen kok. XII kuori 17 (keräyslista n:o 55 ja perustuslaillisten pysyvän valiokunnan 11.10. 1908 lähettämä toimintakertomus). Ks. myös edeltä s. 154s. Valiokunta oli pyrkinyt toimimaan mm. yhteiskunnan "levollisen ja lakeihin perustuvan kehityksen edistämiseksi". Tästä muotoilusta oli vain pieni terminologinen askel "tasaisen yhteiskunnallisen kehityksen vaalijärjestöön". Valiokunta oli koonnut varoja yhteensä 34.560 mk, mikä oli käytetty lentolehtisten julkaisemiseen ja levittämiseen, esitelmätoimintaan sekä kansan parissa tapahtuvaan vaikuttamiseen. Rahoittajina oli ruotsinkielisiä kaupan ja teollisuuden harjoittajia Julius Tallbergista, Gustaf Pauligista, K. H. Renlundista ja Wilhelm Hackmanista alkaen.

[1] Esim. *HS* ja *US* 6.3. 1907, *Työmies* 7.3. 1907 sekä *Km* 8.3. 1907. Eri lehdissä ilmoitus julkaistiin maaliskuun 6. ja 11. päivän välisenä aikana.

[2] Mukaan ei ollut otettu yhteisessä vaaliliitossa olevaa turkulaista vapaakirkollista valitsijayhdistystä eikä kolportööri Juho Rahkosta (VilI), jonka lista aluksi oli hylätty (s. 327 n. 14).

donnaisuuden selville saamista. Niinpä kolmella nuorsuomalaisella listalla, joiden pääehdokkaina olivat Edvard Hannula, Matti Pesonen ja J. F. Hellman, oli uskonnolliset tunnukset. Lisäksi jokaisen kristillisen vaaliliiton ulkopuolelta otetun valitsijayhdistyksen ehdokkaiden joukossa oli pappi tai uskonnonopettaja, jolle oli yleensä varattu ensimmäinen sija. [3]

Muuten puhtaasti perustuslaillisia vaalikuvioita oli vielä sekoittamassa vanhasuomalaisten heränneiden villiksi jäänyt lista ykkösnimenään Wilh. Malmivaara. [4] Tämän listan tukeminen oli helppo tulkita vanhasuomalaisen puolueen vaaliliiton hajottamiseksi.

Emil Murénin ja Eduard Polónin viimeistä operaatiota ei voi pitää muuna kuin harkittuna yrityksenä johtaa äänestäjiä harhaan. Sen perimmäisenä tarkoituksena oli puolustaa samanaikaisesti niin kirkollisia, perustuslaillisia kuin talouselämänkin intressejä; evankeliumia, lakia ja pääomaa.

Ilmoituksen todellisesta luonteesta eivät päässeet perille kaikki kristillisen vaalitoiminnan johtomiehetkään, mikä samalla kuvaa yhteydenpidon puutteellisuutta ja vaalivalmistelujen sekavuutta. Niinpä turkulaisista Uno Renvall piti vanhasuomalaisen paikallislehden esittämää väitettä, että ilmoituksessa mainostettiin jopa kirkon suoranai-

---

[3] **Nuors:** Edvard Hannula, pastori Manne Bäck ja mv. Oskari Ritala (*Etsikäät ensin Jumalan valtakuntaa ja Hänen vanhurskauttaan niin kaikki nämät teille annetaan,* TuP); Gustaf Arokallio, tal. Yrjö Kuikka ja filosofian tri Tekla Hultin (ViI); Matti Pesonen, prof. Theodor Homén ja mv. Juho Snellman sekä Pesonen, Snellman ja mv. Samuel Heiskanen (*Kehitys Jumalan sanan perusteella,* KuL); J. F. Hellman, mv. Pekka Pennanen ja emäntä Liekko Hakulinen (*Kristillisyys on kansan voima,* KuI); J. J. Simelius, mv. Juho Valmari ja mv. Pekka Ahmavaara (OuP).

Rkp: pastori A. R. Hedberg, vapaaherra Eric von Troil ja hovioikeuden asessori Axel Cederberg (VaE); kirkkoherra A. J. Bäck, prof. J. V. Runeberg ja lautamies Johannes Storbjörk sekä Bäck, kansanopistonjohtaja Johannes Klockars ja Storbjörk (VaP).

Tas: Axel Cedercreutz, Juho Koivisto ja Edvard Hannula (TuP, ks. s. 331 n. 29); kirkkoherra Arnold Berger, ent. senaattori August Ramsay ja lääket. tri J. W. Parviainen (VaI).

Erilliset perustuslailliset: Eugen Wolff, Edvard Hannula ja Wilhelm Hackman (ViL, ks. s. 331 n. 29); Johannes Wäyrynen, pormestari Albert Luoma ja lääket. lis. G. G. Borg (OuE, ks. s. 279 n. 76).

Lisäksi kristillisten hylätyltä listalta (Mi) Ludvig Wennerström, Heikki Renvall ja Kaarlo Mäkinen (ks. s. 326).

[4] Körttilistasta tarkemmin luvussa III 4 d.

sia ivaajia [5], parjauksena juuri Turun kristillismielisiä kohtaan, joiden ehdokkaista melkein kaikki kuuluivat hengelliseen säätyyn. Muiden vaalipiirien kristillisistä ehdokkaista Renvall ei kylläkään sanonut vastaavansa, koska ei heitä tuntenut. [6] Sitä vastoin Helsingin kristillismielisten vaalitoimikunta sanoutui irti ilmoituksen julkaisemisesta ja luetteli omat ehdokkaansa niin Uudeltamaalta kuin muualtakin maasta (*kartta 2*). [7] Kristillismielisten ja evankelisluterilaisten yhteisrintama hajosi viime hetkillä.

Ilmoituksessa mainostetuista kristillisten vaaliliittojen ulkopuolisista ehdokkaista ainakaan maallikkoja ei ollut etukäteen informoitu hankkeesta. Niinpä esim. nuorsuomalainen filosofian tohtori Tekla Hultin ilmaisi jyrkästi paheksuvansa "uskonnon vetämistä alas agitaation välikappaleeksi". Suunnittelemastaan julkisen vastalauseen esittämisestä hän kuitenkin luopui. [8] Ruotsalaisen kansanpuolueen ehdokkaista vapaaherra Eric von Troil sitä vastoin protestoi kiivaasti osakseen tulleita kristillisten suosituksia vastaan. Hän sanoi kuuluvansa Rkp:n radikaaliin vasemmistoon, joka vaati kirkon erottamista valtiosta. [9] Nuorsuomalainen professori ja entinen pappissäädyn jäsen Theodor Homén puolestaan sanoi hyväksyvänsä kristillisten koko ohjelman. [10] Tasaisistakaan eivät paikallistason edustajat olleet etukäteen selvillä johtomiestensä hankkeesta. [11]

Perustuslaillisten puolueiden virallisella taholla kristillisten vaaliilmoitukseen – kuten tasaistenkin toimintaan – asennoiduttiin kriittisesti. Helsingin Sanomat piti sitä nuorsuomalaista puoluetta vastaan

---

5 *UA* 58/9.3. 1907, Ei hajaannusta missään nimessä (pk.).

6 *TS* 656 (57) / 13.3. 1907, Yleisön osasto.

7 *Km* 30/11.3. ja 35/22.3. 1907, Yleisöltä. Ks. myös *Km* 31/13.3. 1907, Vielä muutama sana.

8 *Hultin* 1935–1938 I, 404s; *Kiiski* 1978, 164. Hultin oli vuoden 1899 lopussa seurannut Emil Murénia *Isänmaan ystävän* toimittajana (*Kiiski* 1978, 95s). – Hultinin mukaan myöskään prof. J. V. Runebergiin ei ollut etukäteen otettu yhteyttä.

9 *Vbl* 30/9.3. 1907, Från allmänheten. – von Troil oli valittu vuoden 1903 "politisoituneeseen" kirkolliskokoukseen, johon hän ei maasta karkotettuna kuitenkaan ollut voinut osallistua.

10 *US* 57/8.3. 1907, 59/10.3. 1907 ja 60/12.3. 1907, Lähetettyjä kirjoituksia.

11 Niinpä Vaasan läänin itäistä vaalipiiriä edustavan tasaisten valitsijayhdistyksen asiamies ilmoitti, ettei se ollut toiminut yhdessä kristillismielisten kanssa, "mutta että me kumminkin suuresti iloitsemme siitä, että nämäkin valitsijat kannattavat meidän asettamiamme ehdokkaita". *Keski-Suomi* 31/14.3. 1907, Yleisön osasto.

suuntautuvana hajotusyrityksenä. Edustamansa vasemmistonuorsuomalaisen linjan mukaisesti lehti vakuutti, ettei puolue halunnut "sekoittaa" uskontoa ja politiikkaa. [12] Hufvudstadsbladetin mielestä julistukseen sisältyvät uhkailut olivat perusteetonta mustamaalausta. Kristillisten ja Rkp:n ohjelmat eivät lehden mukaan poikenneet toisistaan niin, että sen vuoksi olisi ollut aihetta perustaa omaa puoluetta. [13] Lausunto vahvisti epäsuorasti kristillisten ruotsinmielisen taustan.

Kristillisten vaali-ilmoitusta levitettiin irrallisena paitsi palkattujen agitaattorien välityksellä [14] myös ilmeisesti Evankeliumiyhdistyksen julkaisemien lehtien tilaajatietoja hyväksi käyttäen. [15] Tämä osaltaan kertoi SLEY:n johtomiesten mukanaolosta Murénin johtamassa kristillisessä vaalitoiminnassa, vaikka se olikin alkuvuoden 1907 aikana samalla entistä selvemmin osoittautunut hänen omaksi hankkeekseen.

Perustuslaillisen sitoutumisen voitto uskonnollisesta kysymyksenasettelusta. Kristillisen vaalitoiminnan viimeisin vaihe herätti julkisuudessa entistä ankarampaa ja laajapohjaisempaa kritiikkiä. Kotimaan päätoimittaja Pekka Brofeldt, joka oli kannattanut yhteiskristillistä vaalitoimintaa, ilmaisi paheksuvansa sitä, että kristillismieliset olivat tehneet liiton "maailman" kanssa ottamalla listoilleen "maailmallisia" ehdokkaita. Tämä vahingoitti kristillisyyden asiaa Brofeldtin mielestä enemmän kuin se, että perustuslailliset ja vanhasuomalaiset kristityt äänestivät omien puolueidensa kristillisiä ehdokkaita. [16] Kotimaan päätoimittaja saattoi tulkita vaaliliittokysymyksiä entiseen tapaansa Jumalan ja maailman vastakkainasettelun pohjalta, vaikka hänen suhteensa kristillisen vaalitoiminnan käytännön toteutukseen olikin muuttunut.

Kotimaan toimittajista myös vanhasuomalainen pastori Hannes Leiviskä sanoutui lehden nimissä irti kristillisten vaalitoimista. Erityisen ankarasti hän paheksui uusien nimien liittämistä entisten jouk-

---

12 *HS* 55/6.3. 1907, Muuan hajottamisyritys.

13 *Hbl* 68/10.3. 1907, Kristligt sinnades valförberedelser.

14 Ks. myös *Km* 31/13.3. 1907, Vielä muutama sana – – –.

15 *US* 61/13.3. 1907, Lähetettyjä kirjoituksia (Akseli Korpinen); *Vaasa* 31/14.3. 1907, Pohjanmaalta; *Totuuden ystävä* 1907, 94.

16 *Km* 29/8.3. 1907, Kristillismielisille kansalaisille.

koon, mikä hänen mukaansa ilmensi "kaikkein huonointa valtiollista moraalia". [17] Leiviskä pyrki arvostelemaan kristillisen vaalitoiminnan puolustajia näiden omilla aseilla; olivathan he itse korostaneet moraalisia näkökohtia, äänestämistä hyvällä omallatunnolla. Kotimaan avustajista kristillisten vaalijulistusta ennättivät arvostelemaan tohtori Martti Ruuth ja nimimerkki Maapappi. He kiinnittivät erityisesti huomiota niihin perustuslaillisiin nimiin, joita ei ollut siihen mennessä opittu tuntemaan "kristillisyyden erityisiksi tukipylväiksi". [18]

Uusi Suometar puolestaan näki kristillisten operaatiossa yrityksen pönkittää silloisen perustuslaillisen hallituspuolueen horjuvaa valtaasemaa. Erityisen innokkaasti lehti pyrki osoittamaan, etteivät kristillisten listojen ensikertalaiset ja eräät niillä aiemminkin mukana olleet henkilöt täyttäneet heille asetettuja pätevyysvaatimuksia. [19] Jo Turun ohjelmaan sisältyneiden ehdokkaiden laatumääreiden liittäminen perustuslaillisten kärkinimiin tarjosi epäilemättä herkullisen propagandavaltin vaalijulistuksen arvostelijoille. Arvostelun kohteeksi joutuneista Tekla Hultin tunnustikin päiväkirjassaan Uuden Suomettaren olleen sillä kertaa oikeassa. [20]

Vanhasuomalaisten päälehti jatkoi vastahyökkäystään julkaisemalla edellä selostetut Brofeldtin ja Leiviskän kirjoitukset kuvaavalla otsikolla "Kotimaa-lehti puhdistautuu vihdoinkin". Tarkoituksena oli osoittaa, että Kotimaa oli joutunut sanoutumaan irti kristillisten "vaalikeinottelusta", johon sen sanottiin sotkeutuneen. [21] Brofeldtin kirjoitus otettiin käyttöön myös vanhasuomalaisten vaalipiirikohtaisessa propagandassa, kun sitä Kuopiossa levitettiin painettuna lentolehtisenä, jonka tarkoituksena oli torjua nuorsuomalais-kristillisten listojen – ja mm. Matti Pesosen – vetovoima. [22] Entisen nuorsuomalaisen kuopiolaistoimittajan [23] persoonan herättämä mielenkiinto valjastet-

---

17 *Km* 29/8.3. 1907, "Kristillismielisten" vaaliliittohommat.

18 *Km* 30/11.3. 1907, Sananen "Kristillismielisten" ja "evankelisluterilaisten" vaalijulistuksesta; Maalaiskirjeitä VII. – Maalaispapin suhde puoluepoliittiseen vaikuttamiseen oli huomattavasti selkiytynyt sitten marraskuun alun 1906 (s. 222s).

19 *US* 56/7.3. 1907, Uskontokalastus kaikessa alastomuudessaan (pk.).

20 *Hultin* 1935–1938 I, 404.

21 *US* 58/9.3. 1907, "Kristillismielisten" vaalikalastus. Ks. myös *US* 59 A / 10.3. 1907, Vielä kerran kristillisyyden varjolla harjoitettu vaalikalastus (pk.).

22 Lentolehtinen *Kristillismieliset kansalaiset!* sisältyy Matti Pesosen ja A. H. Saastamoisen kokoelmiin (jälkimmäinen VA AHS 34, Konseptit).

23 *Ruuth* 1949, 18; *Matti Kinnunen* 1982, 163–165, 190s.

tiin näin vanhasuomalaisen puolueen palvelukseen.

Uusi Suometar toimi myös kanavana, jonka välityksellä pari kertaa aiemminkin esiintynyt evankelisen liikkeen sisäinen yhteiskunnallinen kritiikki pääsi julkisuuteen. [24] Kansakoulunopettaja Akseli Korpinen, joka oli toiminut Evankeliumiyhdistyksen kolportöörinä [25], moitti kristillisten viimeisen vaalioperaation toimeenpanijoita liittoutumisesta "maailman" kanssa. Palvelemalla "paremman kansan" tarkoituksia he olivat vahingoittaneet vanhasuomalaista puoluetta, johon "kansan uskonnolliset piirit" kirjoittajan mukaan enimmäkseen kuuluivat. [26] Juuri sisäpoliittinen vastakohtaisuus ruotsinmielisiin nähden loitonsi jyrkkää suomalaisuuskantaa edustavan Korpisen sittemmin itse Evankeliumiyhdistyksenkin piiristä. [27]

Vastatessaan Kotimaan toimittajien kirjoituksiin kristillisen vaalitoiminnan sielu Emil Murén piti esitettyjä syytöksiä väärinä. Hänen mukaansa Leiviskän kirjoitus selittyi yksinkertaisesti tämän vanhasuomalaisuudesta: Leiviskä ei voinut hyväksyä toimia, joiden perustana oli paitsi elävä kristillisyys myös perustuslaillisten tunnussanat *laillisuus ja edistys*. "Evankelisluterilaisten kristillismielisten" perustuslaillinen kanta oli ilmaistu Turun ohjelmassa ja ollut voimassa jo evankelisen liikkeen merkkimiehen kirkkoherra Johannes Bäckin ajoista lähtien. Tässä samassa hengessä he Murénin mukaan jatkoivat valtiollista toimintaansa "rupeamatta minkään puoluehengen kätyreiksi". Brofeldtin kirjoitus taas todisti todellista kristillistä mieltä mutta myös perehtymättömyyttä nykyaikaisiin valtiollis-yhteiskunnallisiin oloihin. Tämän Murén kuitenkin sanoi antavansa hänelle anteeksi. [28]

Ensimmäistä kertaa vaalitaistelun aikana – kaksi päivää ennen ensimmäistä vaalipäivää – Murén tunnusti selvästi oman ja evankelisen liikkeen johtavan papiston vanhan perustuslaillisen kannan ja liitti sen ajankohtaiseen sisäpoliittiseen valtataisteluun. Vaaleissa eivät

---

[24] Ks. s. 237, 328.

[25] *Lauri Koskenniemi* 1964, 132. Ks. myös *SLEY kert. 1906,* 88.

[26] *US* 61/13.3. 1907, Valhekristillisten ehdokaslistat.

[27] *A[hola]* 1928, 51. Vuonna 1928 laaditun muistokirjoituksen mukaan Korpinen oli "pari vuosikymmentä" aiemmin pidetyssä SLEY:n vuosikokouksessa kokenut sopimatonta kohtelua yhdistyksen ruotsalaiselta taholta.

[28] *Km* 31/13.3. 1907, Vähän selvitystä. – Johannes Bäckin perustuslaillisuudesta *Murtorinne* 1964, 207.

enää olleetkaan vastakkain kristinuskon puolustajat ja sen viholliset, vaan perustuslailliset ja vanhasuomalaiset. On mahdotonta täysin varmasti sanoa, oliko Murén ajatellut näin jo edellisenä syksynä vai oliko hänen ajattelutapansa muuttunut sitä mukaa kuin vaalit olivat lähestyneet. Jälkimmäinen vaihtoehto tuntuisi todennäköisemmältä. Puoluepoliittinen sitoutuminen vei vaalitaistelussa sittenkin voiton uskonnollisesta kysymyksenasettelusta. Vastineessaan Murén jälleen kerran sivuutti kristillisille esitetyt kriittiset kysymykset. Tässäkin yhteydessä täytyy viitata siihen huomioon, että Murénin kulloisistakin tarkoituksista oli vaikea päästä perille. [29]

Sattuvan nimen niille kristillisten suosittelemille perustuslaillisille ehdokkaille, jotka eivät olleet aiemmin olleet tunnettuja kirkollisesta harrastuksestaan, keksivät Uusi Suometar ja Ilkka. Edellinen varoitti äänestäjiä "maaliskuun pyhistä" [30], jälkimmäinen taas "maaliskuun kristityistä". Ilkan nimimerkki Lalli halusi näin rinnastaa heidät "marraskuun sosialisteihin". Samalla nimimerkkikirjoittaja tulkitsi kristillisten operaation Etelä-Pohjanmaan nuorsuomalaisen maalaisliiton ohjelman pohjalta yritykseksi turvata virka- ja pappisvallan edut. Maaliskuun kristityillä oli hänen mukaansa aikomuksena vastustaa kaikkia valtiollisia ja kirkollisia uudistuksia ja leimata papiston erioikeuksiin puuttuminen uskonnonvastaisuudeksi. [31] Kyseessä näytti siten olevan hyökkäys maalaisliiton antiklerikaalista ohjelmaa vastaan.

"Maaliskuun kristittyjen" esiintyminen antoi sosiaalidemokraattiselle puoluelehdistölle aineksia johtopäätökseen, että kristillisyys oli otettu kaikkein taantumuksellisimpien yhteiskunnallis-taloudellisten pyrkimysten verhoksi. Heidän katsottiin olevan "rutivanhoillista sakkia, vanhoja viikinkejä, edistysvihollisimpia pappeja, viinaporvareita ja tehdaspohatoita". Julistuksen väitettiin vahvistavan sosiaalidemokraattien perinteisen näkemyksen kirkosta kapitalismin tukipylväänä. [32] Värikkäästi esitetyllä yhteiskunnallisella tulkinnalla oli tietty

---

29 *Kuoppala* 1963, 354s.

30 *US* 51/13.3. 1907, Muistakaa varoa maaliskuun pyhiä!

31 *Ilkka* 31/14.3. 1907, Maaliskuun kristityitä. – Marraskuun sosialisteista esim. *Soikkanen* 1961, 272s; *Lindström* 1973, 175s.

32 *Kansan Lehti* 58/10.3. 1907, "Kristillinen" vaalikalastus; *Sosialidemokraatti* 29/9.3. 1907, Älkää antako kapitalistien ostaa itseänne; *Työ* 58/9.3. 1907, Kuka ei inhoaisi kristillismielisten puuhaa; *Työmies* 62/14.3. 1907, Anastajat ja anastuksista kärsivät.

objektiivinen oikeutuksensa. Olihan lueteltujen ehdokkaiden joukossa elinkeinoelämän, työnantajapiirien ja entisen wrightiläisen työväenliikkeen johtavia edustajia, jotka yleensä ruotsinkielisinä ja -mielisinä kuuluivat suomalaisen yhteiskunnan konservatiivisimpaan kerrokseen, sanalla sanoen yläluokkaan. Kristillinen vaalitoiminta oli jopa tulkittavissa laajojen yhteiskuntapiirien edustaman kieltolakivaatimuksen jarruttajaksi.

e. Kristillinen työväenliike itsenäistyy

Kristillisen työväenliikkeen vaaliasetelmat osoittivat sen vihdoin löytäneen itsenäisen linjan suhteessa muihin puolueisiin. Vaikka vanhasuomalainen puolue sai Etelä-Hämeessä edustaa avoimella valtakirjalla kristillistä työväestöä ja saman puolueen vaikutuksesta Uudellamaalla ei saatu omaa listaa kokoon (s. 247–250), kristillinen työväenliitto esiintyi vaaleissa itsenäisin tunnuksin neljässä vaalipiirissä. Nämä olivat Turun eteläinen ja pohjoinen, Hämeen pohjoinen ja Viipurin läntinen. Turun eteläisessä vanhasuomalaiset olivat viimeiseen saakka olleet yhteydessä Ktl:n edustajiin saadakseen vaaliliiton aikaan, mutta turhaan. [1]

Vaikka kristillisen työväenliikkeen perustuslaillinen pappisryhmä olikin lähtenyt vaaliliittoasioissa omille teilleen, jäi Ktl:n 29 ehdokkaan joukkoon yhteensä viisi pappia. [2] Ktl ei näin ollut pelkkä työväenpuolue. Turun läänissä oli Ktl:n puheenjohtaja pastori Heikki Autero ehdolla molemmissa vaalipiireissä. Pohjoisessa oli Ktl:n listalla alueelta pois muuttanut ja nimensä Snellman-juhlinnan yhteydessä suomalaistanut rukoilevaisjohtaja pastori Matti Merivirta [3], joka oikeastaan oli vanhasuomalainen, eteläisessä taas tohtori Erkki Kaila Helsingistä ja pastori H. P. Yrjänäinen Lokalahdelta. Kaila oli otettu viime hetkillä myös vanhasuomalaisen puolueen vaaliliittoon [4], tosin vain yhden listan kolmannelle vaalisijalle. Tekninen

---

1 VA SPA 19 Aleksi Käpy puoluekanslialle 28.1., 1.2. ja 3.2. 1907.

2 Ktl:n ehdokkaat ja valitsijayhdistysten tunnukset on luetellut *Immonen* (1965, liite 2). Luettelosta puuttuu Viipurissa (ViL) perustettu valitsijayhdistys *Kristillinen työkansa*, jonka ehdokkaana oli mm. pastori K. R. Bonsdorff.

3 Merivirrasta rukoilevaisjohtajana *Rautonen* 1957, passim: *Heino* 1977, 46s, 79.

4 Noin viikkoa ennen ehdokaslistojen jättämistä vanhasuomalaiset eivät vielä olleet kysyneet, suostuiko Kaila heidän ehdokkaakseen. VA SPA 19 Aleksi Käpy puoluekanslialle 3.2. 1907.

virhe pudotti hänen päälistansa Ktl:n vaaliliiton ulkopuolelle. Tästä Kaila sai sittemmin aiheen vetäytyä kristillisen työväenliikkeen toiminnasta [5], jonka itsenäistä poliittista luonnetta hän muiden vanhasuomalaisten tapaan ei ollut varsinaisesti hyväksynytkään. Yrjänäinen oli puolestaan entisiä perustuslaillisia [6], joka uskoi kristillisen työväenliikkeen toiminnan tehokkaimmin jarruttavan marxilaisen sosialismin leviämistä [7].

Viipurin läänin läntisessä vaalipiirissä kristillisellä työväenliikkeellä oli varsin selvä evankelinen leima. Tätä ilmensivät ehdokkaista pastori K. R. Bonsdorff, joka oli ollut mukana Kotimaan ensimmäisessä nimiluettelossa, sekä vapaiden maallikkojen viipurilaisen äänenkannattajan toimitussihteeri Juho Hulmi. [8]

Kristillisen työväenliikkeen toiminnassa yhdistyivät vaalitaistelunkin aikana monin paikoin uskonnollinen herätys ja poliittinen radikalismi. Edellistä puolta tarkoittaen Ktl:n matkasihteeri Antti Kaarne arvioi, että moni oli saanut "pysyvän muiston" ensimmäisistä eduskuntavaaleista. [9] Rukoilevaisseuduilla kiertäneen Erkki Kailan mukaan vaalitilaisuuksiin kuului usein polvirukoukset. Itse hän piti sellaista "valtiollisen ja uskonnollisen yhteensekoittamista" periaatteellisesti vastenmielisenä. [10]

Vaalitaistelun viimeisen rynnistyksen alettua kristillisen työväenliikkeen maallikkojohtoinen lehdistö intoutui esittämään jyrkän luokkatietoisia kannanottoja ja näin luomaan liikkeelle omaa identiteettiä. Vaaleissa oli esim. Oskari Vihantolan mukaan kysymys siitä, saiko "kylmä kulta ja kärmeenitsekkäisyydellä varustettu kapitalismin

---

5 Kailan listan kohtalosta *TS* 646 (47) / 1.3. 1907, Vaalivalmistukset; *Tähti* 10/8.3. 1907, Neuvoja Turun läänin eteläisen vaalipiirin äänestäjille. Kailan omasta suhtautumisesta VA EK Kansio III, 122s, 133; MR Kaila Ruuthille 10.4. 1907; *Veikkola* 1972, 55. – Kaila ei muistelmissaan mainitse ehdokkuuttaan vanhasuomalaisten listalla.

6 VA SPA 1 n:o 24, luettelo suomalaisista seuroista, sisältää tiedon, jonka mukaan Yrjänäinen oli vielä keväällä 1906 kuulunut Vehmaan perustuslaillisen (= nuorsuomalaisen?) yhdistyksen johtokuntaan.

7 *Åberg* 1977, 71s.

8 Ehdokkaiden evankelisuudesta *SLEY kert. 1906,* 91, 105. Kyseinen lehti oli *Rauhan toverit.* – Ktl:n alueellista evankelista leimaa kuvasi myöhemmin Viipurissa ilmestyvä sosialistinen pilalehti, joka antoi liikkeelle katekismuksia ja Siionin kanteleita kaupittelevan kerjäläisen hahmon. Pilakuvan julk. *Suomen työväenliikkeen historia* 1977, 76.

9 KTLA Ktl:n ed.kok. ptk. 1907, liite C, matkasihteerin toimintakertomus 1.9. 1906–1.6. 1907; *Tähti* 27/5.7. 1907.

10 VA EK Kansio III, 123; *Immonen* 1965, 77.

henki edelleenkin huokua jäistä kylmäänsä köyhäin vähäväkisten ylitse" vai saavuttiko kansa taloudellis-yhteiskunnallisen vapauden ja tasa-arvon. Oman poliittisen taustansa mukaisesti kirjoittaja samalla katsoi vanhasuomalaisen puolueen olevan muista ryhmistä lähimpänä kristillistä työväestöä. [11] Tamperelainen Työkansa taas läheni sosiaalidemokraattien näkemyksiä uskonnon käyttämisestä yhteiskunnallisten etupyyteiden verhona arvostellessaan vanhasuomalaisten kristillistä listaa, jonka ehdokkaina olivat vapaaherra, pappi ja "rustholla-ri". [12]

Kristillisen työväenliikkeen pääsuuntaukseksi oli näin vakiintumassa radikaali maallikkolinja. Senkin edustajat pyrkivät arvioimaan vaalitaistelun yleistä luonnetta kriittisesti kristillisen etiikan pohjalta. Tähden mukaan Suomessa oli tuskin koskaan ennen tehty niin paljon valheen, vääristelyn ja panettelun syntejä. "Kansamme johtajat ja johdettavat ovat kirkuneet kuin kadotuksen partaalla." Lehti esitti toivomuksen, että kristillinen työväenliike voisi asettaa sulun tällaiselle "jumalattomuudelle". [13]

4. PUOLUEET VAALITAISTELUN LOPPUSUORALLA

a. Kirkonmiehet vanhasuomalaisten tukijoukkona

Vuosien 1905–1907 sisäpoliittiset tapahtumat pakottivat lähes jokaisen kansalaisen ottamaan omakohtaisesti kantaa. Piilevätkin poliittiset asenteet, sympatiat ja antipatiat, tulivat julki viimeistään eduskuntavaalien loppusuoran alkaessa vuoden 1907 alkupuolella. Kukaan ei voinut jäädä puolueettomaksi syrjästäkatsojaksi. Tässä suhteessa eivät tehneet poikkeusta myöskään kirkon työntekijät, papit ja lukkarit, jotka olivat mukana poliittisen elämän eri tasoilla ainutlaatuisen intensiivisesti. Seurakuntapappi ei ollut kuitenkaan kuka tahan-

---

[11] *Tähti* 10/8.3. 1907, Kristillinen köyhälistö, ristinlippu liehumaan (pk.).

[12] *Työkansa* 31/13.3. 1907, Vaaliin mennessä (pk.). – Arvostelun kohteina olivat mm. lehtori E. S. Yrjö-Koskinen ja pastori Kaarlo Varmavuori.

[13] *Tähti* 11/15.3. 1907, Historiallinen hetki (pk.).

sa kansalainen, vaikkei hän ollutkaan enää säätypappi. Hänen vaikutuksensa paikallisyhteisön poliittisen mielipiteen muotoutumiseen saattoi olla varsin huomattava, vaikka sitä onkin vaikea täsmällisesti arvioida. Ensimmäisten eduskuntavaalien aikaisen tilanteen näki pelkistetyimmin muuan Karjalassa myöhemmin kierrellyt vanhasuomalainen toimihenkilö, jonka mukaan usealla paikkakunnalla yleinen poliittinen kanta muodostui samaksi kuin seurakunnan papistolla tai kansakoulun opettajalla. [1] Myös sosiaalidemokraatit ilmaisivat olevansa selvillä papiston henkisestä vaikutusvallasta (s. 251).

Kirkko muodosti aukottomasti maan jokaiseen kolkkaan ulottuvan organisaation, jollaista ei ollut millään puolueella. Sen poliittinen voima tuli näkyviin, kun eri seurakuntien papiston mielipiteet liittyivät yhteen pääasiassa samansuuntaisina. Kirkonmiehet osoittautuivat jo 1800-luvulta juontuvan perintönsä mukaisesti vanhasuomalaisen puolueen merkittäväksi tukijoukoksi.

Kansanedustajaehdokkaat. Poliittisen puolueen kannattamisen näkyvin väylä oli luonnollisesti kansanedustajaehdokkaana esiintyminen. Tämän aseman saavutti yhteensä 18 vanhasuomalaista pappia; lisäksi oli kaksi varaehdokasta. [2] Vaikka monet alustavasti ehdotetut kirkolliset nimet – esimerkiksi kymmenen kuudestatoista edelliskesänä puoluevaltuuskunnassa esillä olleesta (s. 180s) – olivat ehdokasasettelun eri vaiheissa pudonneet pois, vanhasuomalaisilla oli kuitenkin muihin ryhmiin verrattuna määrällisesti, vaikkakaan ei suhteellisesti eniten pappeja. [3] Jokaisessa vaalipiirissä Vaasan läänin itäistä sekä Oulun eteläistä ja pohjoista lukuun ottamatta voitiin äänestää yhtä tai kahta vanhasuomalaista pappia, Turun eteläisessä jopa kolmea.

---

1 VA SPA 17 Hanna Kaarela (naisvaliokunnan matkasihteeri) suomalaisen puolueen valtuuskunnalle 17.5. 1912. – Toteamukseen sisältyi peitettyä kritiikkiä Karjalassa vahvoilla olevia nuorsuomalaisia vastaan.

2 Ehdokkaat on koottu liitteeseen 2, ehdokasasetteluun liittyvät lähteet liitteeseen 1. – Lisäksi ehdokkaana ja sittemmin eduskunnassakin oli papinvirasta (ilmeisesti myös pappisvirasta) kivulloisuuden tähden luopunut tilanomistaja, myöhemmin teollisuusmiehenä tunnettu H. G. Paloheimo (ent. Brander), joka oli kaksilla viimeisillä valtiopäivillä kuulunut talonpoikaissäätyyn. *Colliander* 1910–1918 n:o 439; *Hytönen* 1923–1926 II, 27–29; *Joh. Björklund* 1939, 103 n. 1.

3 Tarkemmin luvussa III 4 e.

Pappien ehdolle asettamiseen saattoi liittyä vanhasuomalaisten kristittyjen oman valitsijayhdistyksen perustaminen, mikä ilmaistiin myös sen tunnuslauseessa. Näin voitiin erityisesti vedota vaalipiirin kristillisiin äänestäjiin. Pappisehdokkailla ja uskonnollisilla tunnuksilla oli myös ilmeinen merkityksensä vanhasuomalaisten pyrkiessä torjumaan kristillisten vaaliliittojen vaikutuksen. [4]

Niinpä Helsingissä, siis U u d e n m a a n vaalipiirissä, perustettiin valitsijayhdistys, jonka pääehdokkaana oli lähetysjohtaja Jooseppi Mustakallio ja tunnuksena *Kristillisyys ja suomalaisuus*. [5] Mustakallion fennomaaninen kanta oli peräisin jo koulu- ja ylioppilasajoilta: hän oli kuulunut Suomalaisen nuijan jyrkkään KPT-ryhmään. Sortovuosina hän oli kuitenkin pysytellyt erillään politiikasta [6] eikä ehdokkuudestaan huolimatta nytkään osallistunut muuhun puoluetoimintaan. Kun Mustakallio samalla korosti evankelioivaa herätyskristillisyyttä ja piti yhteyksiä anglosaksisperäiseen allianssiliikkeeseen sekä oli Lähetysseurassa mm. Pekka Ahon esimies [7], voi hänen ehdokkuuttaan pitää vanhasuomalaisten vastavetona kristilliselle vaalitoiminnalle. Uudenmaan vaalipiirin toisen vanhasuomalaisen pappisehdokkaan, Orimattilan kirkkoherran Johannes Ilmasen mukanaolo olisi teoreettisesti voinut selittyä samantapaisista uskonnollisista näkökohdista; hän nimittäin kuului evankelisen liikkeen oppositiopappeihin [8]. Tärkeämpi taustatekijä oli kuitenkin hänen puolueaktiivisuutensa, johon liittyi vankka valtiopäiväkokemus. [9]

T u r u n l ä ä n i n e t e l ä i s e s s ä vaalipiirissä vastakohtaisasetelma vanhasuomalaisen puolueen ja kristillisen vaaliliiton välillä oli jälleen ilmeinen. Vanhasuomalaisia pappisehdokkaita oli kolme: Erk-

---

4 Uskonnollisten tunnusten strategisesta merkityksestä *Hannu Mustakallio* 1978 b, 82–85.

5 *US* 35/10.2. 1907, Suomalaisen puolueen; *Km* 17/8.2. 1907, etusivun ilmoitus; 18/11.2. 1907, Työmaalta. – Muut ehdokkaat olivat kirjailija Hilda Käkikoski, evankelista liikettä edustava talonpoikaissäädyn entinen puhemies Kaarle Ojanen ja (varalla) pastori Yrjö Loimaranta. Kokouksen avasi pastori Hannes Leiviskä, ja valitsijayhdistyksen asiamiehenä toimi Mustakallion työtoveri pastori U. Paunu.

6 HYK Yo.yhd. 5:23 Suomalaisen nuijan arkisto, Jäsenluetteloita 1879–80; *Hannes Mustakallio* 1965, 36s, 41–44, 48–50, 59–62, 91, 107, 110, 159. KPT-ryhmän johtaja Lauri Kivekäs oli Mustakallion serkku.

7 *Hannes Mustakallio* 1965, 137s; *Hannu Pietilä* 1953, 12–15.

8 *Lauri Koskenniemi* 1967, 271 n. 1, 291.

9 *Österbladh* 1933–1934 II, 639s; *US* 33/8.2. 1907, Orimattila. Osallistumisesta lokakuun 1906 puoluekokoukseen ks. liitettä 4.

52

Helsinki.

Kristillisyys ja suomalaisuus.

Mustakallio, Jooseppi, lähetysjohtaja, lehtori, Helsinki.

Käkikoski, Hilda, n[illegible] Karjalohja.
Ojanen, Kaarlo, ratsutilallinen, Nummi.

53

Helsinki.

Suomalaisuus valtaan liike-alallakin.

Soini, Aug. H., kaupanjohtaja, Helsinki.

Palmén, Ernst, Gustaf, professori, vapaaherra, Helsinki.
Hallstén, Onni, kollega, Helsinki.

54

Porvoo—Mäntsälä

Oikeutta kaikille.

Laine, Adolf Oskar, maanviljelijä, Mäntsälä.

Sihvola, Salomon, torppari, Elimäki.
Pietiläinen, Juho, talonomistaja, Porvoo.

56

Helsinki.

Yhteiskunnallisia parannuksia ja oikeus valtaan.

Ahla, Jeremias, ylikonduktööri, Helsinki.

Käkikoski, Hilda, opettajatar, Karjalohja.
Reima, (Reiman), Villo, opettaja, Helsinki.

65

Hanko.

Raitis, kansanvaltainen, suomalainen Suomi.

Reima (Reiman) Villo, opettaja, Helsinki.

Palmén, Ernst Gustaf, professori, Helsinki.
Sihvola, Salomon, torppari, Elimäki.

Punaista viivaa vetämään. Eduskuntavaaleissa äänestettiin kolmen ehdokkaan listoja, jotka oli perustettu tietyillä paikkakunnilla ja joilla oli omat tunnuslauseensa. Kyseessä eivät siis olleet puhtaat henkilövaalit. "Punainen viiva" vedettiin halutun listan oikeaan ylänurkkaan. Kuvassa on osa vanhasuomalaisen puolueen listoista Uudenmaan vaalipiirissä. Ne oli liitetty nuorsuomalaisista "aatteista" kertovaan lentolehtiseen, jota levitettiin juuri ennen vaaleja (s. 374s). Museovirasto.

ki Kaila, Mynämäen kirkkoherra F. W. Sipilä ja Paimion kansanopiston johtaja Juho Päiviö. Vanhasuomalaisten 12 valitsijayhdistyksestä kokonaista kuusi vetosi uskonnollisiin arvoihin [10], Sipilän valitsijayhdistys suoraan kristillisestä vaalitoiminnasta lainatulla tunnuksella *Edistys kristillisyyden pohjalla.* Näyttää jopa siltä, että vanhasuomalaiset olivat yrittäneet saada aikaan hänen ehdokkuutensa avulla jonkinlaista vaaliliittoyhteistyötä kristillisten kanssa ja näin sitoa näiden käsiä. [11] Uskonnollisten näkökohtien valossa tämä olisi ollut varsin luontevaa; olihan Sipilä tunnettu sekä evankelisena oppositiopappina että Hannulan herätyksen miehenä. [12]

Kristillisen vaalitoiminnan vanhasuomalainen puolue joutui kohtaamaan myös V i i p u r i n l ä ä n i n i t ä i s e s s ä vaalipiirissä. Muolaan Äyräpäässä oli nimittäin perustettu kristillismielinen maalaisjärjestö, joka oli aikonut asettaa ehdokkaikseen lähinnä evankelisina tunnettuja paikallisia maallikkoja sekä lähetyssaarnaaja Pietari Kurvisen. Järjestö päätyi kuitenkin arvanvedon jälkeen liittoutumaan vanhasuomalaisen puolueen kanssa. Sittemmin Valkjärvellä perustetun listan tunnukseksi tuli *Kristillisyyden puolustus.* Kristillisten ehdokkaana oleva Kurvinen putosi samalla pois. [13] Paikallisessa tapahtumasarjassa kuvastui evankelis-vanhasuomalaisen maalaisväestön tottumattomuus tiukkarajaiseen poliittiseen ajatteluun.

Jälkiä kosketuksista kristilliseen vaalitoimintaan näkyi myös Wilh. Malmivaaraa V a a s a n l ä ä n i n p o h j o i s e s s a vaalipiirissä kannattavan valitsijayhdistyksen tunnuksessa *Edistys kristillisyyden*

---

[10] Ks. myös *Hannu Mustakallio* 1978 b, 89.

[11] VA SPA 10, Jäljennöskirja, Puoluekanslia Akseli Kävylle 26.1. 1907; SPA 19 Käpy puoluekanslialle 3.2. 1907.

[12] *Hannu Pietilä* 1953, 52; *Lauri Koskenniemi* 1967, 292.

[13] *Wiipuri* 12/15.1. 1907 ja 25/30.1. 1907; *Tähti* 3/18.1. 1907 ja 6/8.2. 1907; *Karjala* 10/12.1. 1907. Evankelisia paikallisehdokkaita olivat mv. Mikko Sipponen ja (varalla) jarrumies Matti Virolainen (*SLEY kert. 1906,* 95, 104).

pohjalla. Herännäisyyden ja vanhasuomalaisuuden liitto ei ollut kuitenkaan saumaton (s. 406).

"Kristikansan" ohella vanhasuomalaiset pappisehdokkaat pyrkivät usein kokoamaan raittiusväkeä. Niinpä Tampereella perustettiin Hämeen pohjoisen vaalipiirin *kristillis- ja raittiusmielisiä* varten oma valitsijayhdistys ehdokkaanaan mm. Kuhmoisten kappalainen Kaarlo Varmavuori.[14] Saman läänin eteläisessä vaalipiirissä oli ehdokkaana Humppilan kirkkoherra K. V. Hurmerinta, tunnettu raittiusmies, joka Raittiuden ystävien julkaisemassa kirjasessa kehotti äänestämään eduskuntaan vain varmoja kieltolain kannattajia.[15] Lisäksi hän laati käsikirjan, joka sisälsi runsaasti vaalitekniistä tietoutta.[16] Uskonnollisin tunnuksin ajoivat kieltolakia Varmavuoren lisäksi Taipalsaaren kirkkoherra Matti Tarkkanen[17] Viipurin läntisessä, Nilsiän herännäiskappalainen Juhani Hannuksela[18] Kuopion läntisessä ja Isojoen evankelinen kirkkoherra Yrjö Alanen[19] Vaasan eteläisessä vaalipiirissä. Hannukselan kuopiolaisen valitsijayhdistyksen tunnuslause *Jumalan avulla Suomi raittiiksi* oli tietoisesti laadittu niin, että se liitti kaksi asiakokonaisuutta taustaryhmineen toisiinsa.[20]

Vanhasuomalaisista ehdokaspapeista erityisesti kansanopistonjohtaja K. R. Kares Mikkelin vaalipiiristä torjui uskonnollisten tunnusten käyttöönoton sekä periaatteessa että käytännössä. Samassa yhteydessä kuin hän lausui paheksumisensa *evankelisluterilaisuuden*

---

[14] *Km* 18/11.2. 1907, Työmaalta. Perustamiskokouksen avasi pastori Kalle Kahiluoto ja sen puheenjohtajana toimi kirkkoherra F. E. Salokas. Edellinen nimettiin valitsijayhdistyksen asiamieheksi ja jälkimmäinen sen varaehdokkaaksi. Kahiluoto oli tällöin Raittiuden ystävien päätoiminen matkapuhuja (*Karpio* 1938, 252). – Listan tunnuksen ja ehdokkaiden arvostelua edellä s. 345.

[15] *Hurmerinta* 1907, 18s. – Hurmerinta oli Raittiuden ystävien keskushallituksen jäsen (*Karpio* 1938, 115, 500). Hämäläisten pappien varhaisemmasta raittiusmielisyydestä *Mielonen* 1973, 188, 191, 204, 272.

[16] *Hurmerinta* 1906 a ja b.

[17] Tarkkanen oli toiminut v. 1904 Raittiuden ystävien puheenjohtajana (*Karpio* 1938, 126, 137). Ks. myös *Mielonen* 1973, 180–183, 239s, 301.

[18] Herännäistaustasta *Olavi Kares* 1941–1952, passim.

[19] Evankelisuudesta *Lauri Koskenniemi* 1967, 242 n. 5, 245 n. 1.

[20] VA AHS 34 Suomalaiseen puolueeseen (Kuopiossa) kuuluvien kansalaisten kok. ptk. 13.11. 1906 § 4 ja 7 sekä 18.12. 1906; *Savotar* 2/22.12. 1906, etusivun ilmoitus, 1/1.1. 1907 ja 15/2.2. 1907, Kuopiosta ja lähiseudulta. – Vanhasuomalaisten raittiustunnuksista myös *Hannu Mustakallio* 1978 b, 89.

ja *kristillismielisyyden* vetämisestä puoluetaistelun välikappaleeksi (s. 236), hän mainitsi "mieltä karvaisevien" ja "törkeiden" esimerkkien joukossa tunnuksen *Jumalan avulla* [21], jonka osoitteena oli siis Kuopio ja oma puolue. Kares oli itsekin raittiusväen ehdokas [22], mutta hengelliset aseet eivät olleet hänen luterilaisesta regimenttiopista vaikutteita ammentaneen näkemyksensä mukaan sallittuja "maallisessa" puoluetoiminnassa. Yhtä selvästi pidättyi uskonnollisista tunnuksista Lauri Ingman Turun pohjoisessa vaalipiirissä [23], missä hänen ehdokaskumppaninaan oli parkanolainen pastori Frans Tommila.

Lisäksi oli vanhasuomalaisten valtiopäiväehdokkaiksi asetettu Sippolan kirkkoherra A. O. Vuorimaa Viipurin läntisessä, pastori O. H. Vuorivirta Pyhäjärveltä Viipurin itäisessä, Leppävirran kappalainen Pekka Karhu Kuopion läntisessä ja Pielisjärven Viekin kappalainen Emanuel Kolkki saman läänin itäisessä vaalipiirissä. Vuorimaa osoitti erityistä kiinnostusta työväenkysymykseen. [24] Kolkin valitsijayhdistyksellä taas oli vanhasuomalaisten tavoitteita ja arvopohjaa varsin hyvin kuvaava tunnuslause: *Suomalaisuus ja kansanvaltaisuus uskonnon pohjalla.*

Järjestötoiminnan valtakunnallinen taso. Ehdokasasettelun lisäksi vanhasuomalaisten pappien poliittinen aktiivisuus ilmeni puolueen varsinaisen järjestötoiminnan kaikilla tasoilla. Valtakunnallisiin puoluekokouksiin oli osallistunut joulukuussa 1905 17, seuraavan vuoden kesäkuussa 11 ja lokakuussa jopa 33 pappia. Jälkimmäisellä kerralla puolueen päättäviin elimiin oli valittu kolme hengenmiestä, joista tosin yksikään ei ollut seurakuntapappi. [25]

Piiritaso. Myös piiriorganisaation keskeisiltä paikoilta löydämme kiinnostuksemme kohteita. K. R. Kares oli paitsi kansanedustajaehdokas ja puoluevaltuuskunnan jäsen myös Mikkelin piiritoimi-

---

21 *Km* 141/6.12. 1906, Yleisöltä, Herätkää toki (K. R. K.).

22 *Kylväjä* 1907, 5; ks. myös *Karpio* 1938, 149 ja edeltä s. 105 n. 8. Puolueiden harjoittamasta kieltolakiagitaatiosta ensimmäisen vaalitaistelun aikana *Hytönen* 1930, 265s.

23 Ks. myös *Hannu Mustakallio* 1978 b, 85, 88.

24 Vuorimaa oli tarjonnut puolueen julkaistavaksi sosialismia käsittelevän kirjoituksen, ilmeisesti kuitenkin tuloksetta. VA SPA 18 Vuorimaa puoluekanslialle 22.12. 1906; SPA 5 Valtuusk. kok. ptk. 2.1. 1907 § 4 ja 9.1. 1907 § 6.

25 S. 105, 172, 289 ja liite 4.

kunnan puheenjohtaja; jälkimmäiseen elimeen kuului myös pastori Erkki Hynninen. [26] Kun vaalipiirin ehdokasasetelmat muotoutuivat piirijohtajalle – toisin kuin puolueen keskusjohdon asettamille yleisehdokkaille – varsin edullisiksi, hänen suhteensa puoluesihteeri K. N. Rantakariin kärjistyivät varsin dramaattisesti. Jälkimmäinen päätyi jopa moittimaan Karesta liiallisesta innosta päästä valtiopäiville, joilla tällä ei hänen mielestään ollut mitään tekemistä. [27] Kyseessä oli ennen muuta vaalijärjestelmästä johtuva puolueen sisäinen konflikti Helsingin ja maakunnan välillä, mutta vastakkain oli myös kaksi vahvaa persoonaa.

Varsinais-Suomessa Juho Päiviö valittiin vanhasuomalaisten piirikokouksen puheenjohtajaksi. [28] Etelä-Hämeessä K. V. Hurmerinta kuului piiritoimikuntaan [29], Pohjois-Hämeessä taas Kaarlo Varmavuori [30]. Jälkimmäinen toimi sitä paitsi Tampereella pidetyn suomenmielisen maalaisväestön kokouksen puheenjohtajana. [31] Samassa vaalipiirissä oli huomattavassa asemassa toinenkin pappismies, Ylöjärven kirkkoherra F. E. Salokas, joka valittiin kahden piirikokouksen puheenjohtajistoon. [32] Kuopion itäisen piirin piiritoimikunnassa olivat mukana kirkkoherra T. G. Warén Kesälahdelta ja pastori Akseli Kytö Koverosta [33], Vaasan itäisessä taas pastori K. K. Aalto Kivijärveltä [34].

Kaikkein vahvin papiston asema oli Kuopion läntisessä vaalipiirissä. Sikäläisen puoluetoiminnan käynnistyessä elokuussa

---

26 *US* 198/29.8. 1906 ja 109/15.5. 1907, Uutisia maaseudulta; *Mikkelin Sanomat* 140/4.12. 1906, Suomalaisen puolueen kokous Mikkelissä; *Tuominen* 1960 c, 7.

27 Yksityiskohtaisempi selvitys: *Tuominen* 1960 c, 6–9. Muita konfliktia valaisevia lähteitä: VA SPA 17 Heinolan valitsijayhdistysten keskustmk. suomalaisen puolueen valtuuskunnalle 17.1. 1907, SPA 10 K. N. Rantakari Mikkelin läänin suomenmielisten keskustmk:lle 18.1. 1907, SPA 5 Puoluevaltuusk. kok. ptk. 23.1. 1907 § 4 ja 29.1. 1907 § 3, SPA 10 Rantakari Karekselle 7.2. ja 2.3. (ei 3.3.) 1907.

28 *US* 215/18.9. 1906, Turku.

29 *US* 279/1.12. 1906, Hämeenlinna.

30 VA SPA 18, lokakuu 1906.

31 *US* 39/15.2. 1907, Tampere; piirikokouksen puheenjohtajistossa *US* 109/15.5. 1907, Uutisia maaseudulta.

32 VA SPA 3 N:o 95 (3.2. 1906); *US* 235/11.10. 1906.

33 VA SPA 18 marraskuu 1906.

34 VA SPA 17 K. K. Aalto suomalaisen puolueen valtuuskunnalle 11.11. 1906.

1906 oli piirin "keskuskomiteaan" valittu puheenjohtajaksi Kuopion sokeainkoulun johtaja, pastori Kosti Lyytikäinen ja jäseniksi mm. kirkkoherrat Juho Tanskanen Hankasalmelta ja Josef Österbladh Lapinlahdelta sekä pastorit Juhani Hannuksela Nilsiästä, Robert Makkonen Suonenjoelta ja Albin Viljakainen Kiuruvedeltä. Jokaisesta kunnasta valittujen edustajien joukossa oli siis ollut kuusi pappia. [35] Joulukuussa 1906 pidetty piirikokous, jonka kolmimiehiseen puheenjohtajistoon Lyytikäinen ja Makkonen kuuluivat, valitsi piiritoimikuntaan neljä pappia, uusina pastorit A. B. Caseliuksen Varkaudesta ja A. E. S. Pakasmaan Lapinlahdelta. [36]

Paikallistaso. Paikallistasolla oli selväpiirteisin puoluepoliittinen asema niillä papeilla, jotka pitivät hallussaan suomalaisen seuran – toisin sanoen vanhasuomalaisen puolueen paikallisosaston – puheenjohtajan paikkaa. Tällaisia pappeja oli puolueen järjestäytymisen kaudella, vuosina 1905–1907, ainakin 14. Lisäksi oli seitsemän varapuheenjohtajaa. Selvä enemmistö näistä puolueen paikallispäälliköistä toimi Varsinais-Suomessa tai Satakunnassa. [37] Hieman tilapäisemmin näyttäytyi niiden kirkonmiesten johtoasema, jotka joko suomalaisen seuran perustavassa kokouksessa tai paikallisessa vaalitilaisuudessa lausuivat avaussanat tai toimivat puheenjohtajina. Pelkästään tähän kategoriaan kuuluvia pappeja oli vähintään 11. [38] Lisäksi yh-

35 VA AHS 34 Suomenmielisten kok. ptk. (Kuopio) 10.8. 1906.

36 VA AHS 34 Piirin edustajakok. ptk. 18.12. 1906 § 3; *Savotar* 1/20.12. 1906 ja 2/22.12. 1906, Suomalaisen puolueen kokous. – Lisäksi Juho Tanskanen ja Kosti Lyytikäinen.

37 *Puheenjohtajat:* J. R. Ellilä (Rusko), E. E. Ervo (Oripää), E. W. Hynninen (Jäppilä), J. H. Ilvonen (Hämeenkyrö), K. K. Kallio (Längelmäki), Pekka Karhu (Leppävirta, myös kansanedustajaehdokas), Pekka Korhonen (Säkylä), Matti Laitinen (Vesanto), J. F. Lehto (Sysmä), Paul Leino (Laitila), Adolf Manninen (Prunkkala), O. A. Palletvuori (Vehmaa, myös puoluekokouksessa 1906), O. V. Tupala (Prunkkala, A. Mannisen jälkeen!) ja Hj. G. Väinönheimo (Muurla).
Varapuheenjohtajat: J. G. Heino (Kustavi), K. V. Hurmerinta (Humppila, myös kansanedustajaehdokas), A. S. Nurkkinen (Pirkkala, myös puoluekokouksessa 1906), Abel Nyholm (Virrat), Ludvig Närvi (Koski Tl.), Juho Päiviö (Paimio, myös kansanedustajaehdokas) ja Arvi Vasama (Kisko).
Toimikausista tarkempia tietoja liitteessä 5. Erään tiedon mukaan (VA SPA 6, alussa oleva luettelo) v. 1905–1907 sääntönsä vahvistaneita suomalaisia seuroja oli yhteensä 272.

38 Anton Aimonen (Toholampi), Matti Haataja (Soini), G. B. Juslén (Hartola), Mikko Katila (Kemi), Simo Korpela (Virrat), Vihtori Korpela (Pertteli), Hannes Leiviskä (Helsinki), K. A. Mäkinen (Asikkala), Robert Rainio (Ulvila), G. A. Taube (Vehkalahti) ja Kaarlo Töyry (Hämeenkyrö).

dellä oli suurin piirtein samanarvoinen alueellisen "vaalikomitean" puheenjohtajan status. [39] Osastojen sihteerinä toimiminen ei sitä vastoin sopinut kovin hyvin papin rooliin; tietoja on löytynyt vain kahdesta tapauksesta. [40]

Järjestöhierarkian perustasolla toimivissa papeissa oli myös niitä, jotka tosiasialliselta asemaltaan ja vaikutusvallaltaan eivät juuri poikenneet edellä mainituista puheenjohtajapapeista, vaikka heidän toimintaansa kuvattiinkin – erityisesti alkuvaiheessa – epämääräisemmin ilmaisuin. He olivat suomalaisen puolueen paikallisia "johtomiehiä", "puuhamiehiä", "toimihenkilöitä", "kirjeenvaihtajia" tai suomalaisten seurojen johtokuntien jäseniä. Eduskuntavaalien alla pappeja esiintyi myös perustettujen valitsijayhdistysten virallisina asiamiehinä ja niitä tukevien epävirallisten valitsijayhdistystoimikuntien jäseninä. Näissä vaihtelevissa tehtävissä toimi yhteensä noin 80 vanhasuomalaista pappia, joita ei ole luettu aiempiin kategorioihin. [41]

Ehkä kaikkein pontevimmin vanhasuomalaisten paikallisia asioita hoidettiin pappilasta käsin Leppävirralla, missä suomalaisen seuran johtokuntaan kuuluivat mm. kappalainen puheenjohtajana ja ruustinna varsinaisena jäsenenä sekä rovasti, toinen kappalainen ja tämän puoliso varajäseninä. [42] Leppävirta kuului samaan Kuopion läntiseen vaalipiiriin, jossa papistolla oli luja ote myös piirijärjestön asioihin.

Niistä papeista, jotka jäivät – ainakin oman kirjanpitoni mukaan –

---

[39] Karvian vt. khra J. O. Waismaa (VA SPA 18 Paavo Koskimies Hämeenkyröstä puoluekanslialle 14.10. 1906).

[40] Kaarlo Töyry (Hämeenkyrö, VA SPA 6 n:o 97–99; myös edellä n. 38) ja Edvard Vihervaara (Lieto, *UA* 293/19.12. 1906). – Lisäksi Matti Haataja toimi Soinissa paitsi paikalliskokouksen avaajana myös sen sihteerinä (*US* 275/27.11. 1906).

[41] Tietojen lähteinä erityisesti VA SPA 6 (suomalaisten seurojen sääntöjenvahvistuspyyntöjä), SPA 21 (toimintakertomuksia) ja SPA 26 1907 vaalipiirit (kirjeenvaihtajia) sekä VA AHS 34 (KuL). Eri tehtävät lueteltu liitteessä 5. – *Valitsijayhdistysten asiamiehiä:* Kalle Kahiluoto (Tampere; edellä n. 14), Juho Lauronen (Kannus; *Kokkola* 10/2.2. 1907), A. E. S. Pakasmaa (Lapinlahti; *Savotar* 16/5.2. 1907) ja Uno Paunu (edellä n. 5). – *Valitsijayhdistystoimikuntien jäseniä:* L. K. Eerola (Impilahti; VA SPA 26 Saapuneita asiakirjoja, Sp:n kiertokirje ViI:ssä 1.11. 1906), Max Katavisto (Kuopio; VA AHS 34 Kansalaiskok. ptk. 13.11. 1906 § 7), Paavo Martikainen (Oulainen) ja J. A. Pietola (Merijärvi; molemmista VA SPA 18 M. E. Huumonen puoluekanslialle 20.11. 1906).

[42] VA SPA 21 vuosikertomukset 1907, Leppävirta. Ks. myös VA AHS 34 KuL:n toimintaan liittyviä nimiluetteloita. Pekka Karhu, Anna ja H. E. Rauramo sekä Anni ja D. K. Kröger muodostivat yhdessä lähes puolet johtokunnan jäsenistä (8+4).

vanhasuomalaisen puolueen eri tasoilla tapahtuvan varsinaisen järjestötoiminnan ulkopuolelle, osa nähtiin paikallisissa vaalitilaisuuksissa puolustamassa vanhasuomalaisten ohjelmaa. Pelkästään tähän kategoriaan kuuluvia kirkonmiehiä oli parikymmentä. Valtaosa papillisista esitelmänpitäjistä oli kuitenkin ilmaissut puoluekantansa jo muissa yhteyksissä.

Vanhasuomalaisen papiston kokonaismäärä. Vanhasuomalaisten pappien aktiivisen julkisen toiminnan valtakunnallisella, vaalipiirikohtaisella ja paikallisella tasolla voi tiivistää laskelmaksi, jonka mukaan vanhasuomalaisella puolueella oli papiston keskuudessa ensimmäisen vaalitaistelun aikaan lähes kaksisataa (194) näkyvää "tukimiestä". Tämä merkitsi hieman yli viidennestä kaikista papeista. [43] Lisäksi puolueella oli toistasataa jonkin verran passiivisempaa pappisjäsentä tai -kannattajaa, jotka on identifioitu nimenomaan puoluetoimintaan liittyvistä lähteistä. On täysi syy puhua vanhasuomalaisesta papistosta yhtenäisenä ryhmänä. Siihen voidaan vaalipäivien aikaan, maaliskuun puolivälissä 1907, yksitellen lukea 314 kirkonmiestä eli noin 36 prosenttia koko suomalaisesta papistosta. Samalla on luonnollisesti huomattava, että tässä jaksossa esitetyt yksityiskohtaiset poliittista osallistumista koskevat laskelmat merkitsevät vain tiettyä minimitasoa. Tiukassa lähdesidonnaisuudessaan ne eivät voi välittää kaikissa seurakunnissa toimivan papiston koko poliittista kuvaa.

Niinpä edellä mainittujen tietojen tädennykseksi voidaan muodostaa vielä vanhasuomalaisen puolueen "pelkkien äänestäjien" ryhmä, johon kuuluvat 11 pappia [44] on saatu selville vertaamalla viimeisien säätyvaltiopäivien aikaista puoluepoliittista jakautumaa rovastikuntatasolla (s. 100) muuten hankittuihin kannatustietoihin. Olihan erittäin todennäköistä, että vanhasuomalaisen puolueen tukeminen viimeisissä pappissäädyn vaaleissa – suurlakon jälkeen – johti samaan äänestyskäyttäytymiseen ensimmäisissä eduskuntavaaleissa, jolloin yleinen ilmapiiri oli vanhasuomalaisten kannalta jo paljon suosiollisempi.

---

[43] Luku on saatu laskemalla yhteen – tekstissä esitellyssä järjestyksessä – eri tasoilla toimivat vanhasuomalaiset papit ja vähentämällä samalla jo aiemmassa yhteydessä mainitut nimet. (Ehdokkaat 18 + 2, puoluekokousedustajat 37, piiritaso 11, paikallistaso: seurojen puheenjohtajat 11, varapuheenjohtajat 4, kokouksien puheenjohtajat tai avaajat 10, vaalikomitean puheenjohtaja 1, sihteeri 1, muut 81, vaalitilaisuuksien puhujat 17.)

[44] Liite 6.

Kun passiivisimpien kannattajien kategoria on muodostettu lähinnä päättelemällä, siihen kuuluvia pappeja ei ole otettu huomioon myöhemmin esitettävissä vaalipiirikohtaisissa puoluesidonnaisuuslaskelmissa.

Papit vaaliagitaattoreina. Vanhasuomalaisten pappien erityistehtävänä yleensä suuren suosion saavuttaneissa vaalitilaisuuksissa oli esitellä puolueen kirkollista ohjelmaa, joka eri puolilla pelkistyi kysymykseksi kirkon ja valtion erosta sekä uskonnonopetuksen kohtalosta. Vaalitaistelu toi osaltaan nämä kysymykset lähelle kansan laajoja kerroksia; niiden pohdinta ei ollut vain helsinkiläisen sivistyneistön asia. Lauri Ingmanin laatimaa lentokirjasta käytettiin usein taustamateriaalina tai sitten joku maallikkoalustaja saattoi lukea sen sellaisenaan. Kieltolakikysymystä papisto piti myös innokkaasti esillä. [45]

Uskonto- ja raittiuskysymyksen ohella vaalipuhujat nostivat yhdeksi keskeisistä teemoista vanhasuomalaisen puolueen ajaman kielija kansallisuusohjelman toteuttamisen, "suomalaisuuden asian". [46] Kansallisuusaatteen kehitystä saatettiin selvittää lähtien ulkomailta sekä päätyen suomalaisuusliikkeen vaiheisiin ja äskettäin koettuihin routavuosien menettelytapakiistoihin. Esimerkiksi Vehkalahden kappalainen G. A. Taube pyrki tähdentämään, kuinka "Suomen suomalainen kansa" oli omassa maassa saanut kärsiä kielellistä sortoa "ruotsalaisen virka- ja yläluokan" taholta. [47] Vastakohta-asetelma piti luonnollisesti esittää mahdollisimman selvästi. Muuan pohjoiskarjalainen kirkkoherra taas totesi ruotsinkielisessä yksityiskirjeessään tuntevansa, että *koko kansa* – fennomaanien iskusanan hän kirjoitti suomeksi – ei pian enää tarvinnut "vieraskielisiä holhoojia", vaan aikoi ottaa asiat omiin käsiinsä. [48] Vaalitaistelu oli monien pappien kannalta myös suomalaisuustaistelua.

Suomalaisuusohjelman ajaminen saattoi joskus vielä laajeta näköaloiltaan lähes yleisinhimillisen ihanteelliseksi oikeudenmukaisuuden toteuttamispyrkimykseksi. Luvian kappalainen Heikki Hermonen ke-

---

[45] Yleisvaikutelma vaalitilaisuuksista kertovista lehtiuutisista.

[46] *Aamulehti* 257/8.11. 1906, Pirkkala (A. S. Nurkkinen); *Vaasa* 145/20.12. 1906, Isojoki (Yrjö Alanen); *Vaasa* 9/22.1. 1907, Jyväskylä (Erkki Kaila); *Kaiku* 10/25.1. 1907, Merijärvi (J. A. Pietola).

[47] *US* 222/26.9. 1906, Koski Hl. (E. O. Salonen); *US* 300/28.12. 1906, Vehkalahti.

[48] VA J. A. Cederbergin kok. 6, J. A. Cederberg Minna Cederbergille 3.10. 1906.

hotti kuulijoitaan toimimaan "veljellisyyden, tasa-arvoisuuden ja vapauden pohjalla kansan henkisen ja aineellisen kohottamisen työssä, kansan ja Suomi-synnyinmaamme onneksi ja menestykseksi". [49] Tottijärvellä taas mm. pappi ja kanttori valittiin jäseniksi "yhteishyvän valiokuntaan", jonka tarkoituksena oli "suomen kielen ja kansanvaltaisuuden ajaminen paikkakunnalla". [50]

Itse suomalaisen puolueen luonnekin voitiin tulkita "yrjökoskislaisen" fennomanian perinnön mukaan ihanteellisesti: se ajoi Suomen kansan eikä puolueen etua. Tältä pohjalta muuan kansanedustajaehdokkaana oleva ja puolueen piiritoimikuntaan kuuluva pappi pyrki vakuuttelemaan kristillisille piireille, ettei hän virkansa vuoksi voinut olla "varsinainen puoluemies", vaikka kannattikin tietyn puolueen edustamaa aatetta. [51]

Vanhasuomalaiset papit tähdensivät vaalipuheissaan myös kristittyjen poliittis-yhteiskunnallisen osallistumisen välttämättömyyttä. Muuan kirkkoherra "teroitti mieliin ajan suuria vaatimuksia, miten jokaisen on hankittava itselleen selvä, varma kanta aikamme tärkeissä kysymyksissä". [52] Toinen pappismies "puhui kristityn velvollisuudesta ottaa osaa valtiolliseen työhön ja siten valvoa myös kirkon ja uskonnon etua". [53] Kansanedustajaehdokas A. O. Vuorimaa puolestaan "selitti, kuinka tärkeää nyt on, että etenkin kristillismieliset kansalaiset menevät vaaliuurnille ja antavat äänensä ehdokkaalle, joka on varmalla pohjalla uskontoasiassa". [54]

Toisinaan papit pyrkivät vaalikokouksissakin pysymään puhtaasti uskonnollisessa roolissaan. Muuan pappi "tulkitsi muutamin valituin sanoin" aiemmin esiintyneen naispuhujan sanoja lasten kasvatuksesta ja rukouksesta vedoten sekä Raamattuun että kokemukseen. [55] Joku piti "uskonnollisen puheen", toinen "vakavan päättäjäispuheen",

---

49 *Länsi-Suomi* 1/3.1. 1907.

50 *Aamulehti* 261/13.11. 1906, Uutisia Tampereelta ja lähiseudulta (Kaarlo Haavio ja kanttori August Ståhlman).

51 *Aamulehti* 43/21.2. 1907, Voiko suomalainen puolue täyttää sen, mitä se ohjelmassaan lupaa? (Kaarlo Varmavuori).

52 *UA* 8/10.1. 1907, Pertteli (Vihtori Korpela).

53 *Suomalainen* 136/21.11. 1906, Pylkönmäki (Kaapo Kostia).

54 *US* 55/6.3. 1907, Vehkalahti. Ks. myös *US* 22/26.1. 1907, Somero (August Mäkinen).

55 *Suomalainen* 33/18.3. 1907, Saarijärvi (Aukusti Pukkila).

kolmas päätti vaalitilaisuuden "sydämeen käyvillä ja voimakkailla loppusanoilla". [56]

Pappeja esiintyi silti myös selväpiirteisessä virallisesti nimetyn vaaliagitaattorin roolissa. Puoluetoimistosta lähetettiin vaalitaistelun viimeisinä päivinä maaseudulle mm. helsinkiläiset papit Hannes Leiviskä, Yrjö Loimaranta, A. F. Peltonen ja Paavo Virkkunen. [57] Kuopion läntisessä vaalipiirissä oli puoluepiirin johtavia pappismiehiä mukana järjestetyssä "agitatsioonityössä". [58] Viipurin itäisessä lähti Raudun kirkkoherra Adam Järveläinen niin omatoimisesti – ja ilmeisesti epäedullisen vaikutuksen tehden – agitoimaan suomalaisen puolueen ja sen paikallislehden hyväksi, että puolueen piirijärjestö sanoutui "väärinkäsitysten välttämiseksi" irti hänen toiminnastaan. [59]

Jatkuvassa välienselvittelyssä muiden puolueiden kannattajien kanssa vanhasuomalaisten ryhmätietoisuus hioutui yleensä varsin vahvaksi. Tässä suhteessa oli lääninrovasti Reinhold Grönvall Laviasta yksi vankimpia kirkollisia fennomaaneja. Paikallisessa vaalitilaisuudessa 55-vuotias rovasti mainitsi kuuluneensa kokonaista 40 vuotta suomalaiseen puolueeseen ja havainneensa, ettei se ollut koskaan poikennut ohjelmastaan. Siksi Grönvall lausui uskovansa, että vanhasuomalaiset – toisin kuin heidän vastustajansa – kyllä pitivät vaalilupauksensa. [60] Vallitsevia puolueiden välisiä suhteita kuvasi hyvin myös Kalajoen kappalaisen Abel Kiviojan pitämä paikalliskokouksen "ponteva avauspuhe", jossa hän teki selkoa suomalaisen seuran vastapuolueessa – siis nuorsuomalaisissa – synnyttämästä "raivosta". [61]

---

[56] *US* 297/22.12. 1906, Muurame (syntymäseudullaan vieraileva Käkisalmen kirkkoherra Konstantin Helén); *Suomalainen* 142/5.12. 1906 (O. W. Vesamaa); *UA* 14/17.1. 1907 ja 5/1.3. 1907, Eura (Juho Hotinen).

[57] VA SPA 26 1907 Luettcloja n:o 106s. Ks. myös *Virkkunen* 1953, 268.

[58] VA AHS 34 väliaikaisen piiritmk:n kok. ptk. 13.12. 1906 § 4 (A. B. Caselius ja Pekka Karhu sekä kanttori Edvard Inkinen Keiteleeltä), Osk. Kairamo A. H. Saastamoiselle 2.3. 1907 (Juhani Hannuksela).

[59] *Wiipuri* 289/14.12. 1906, Yleisöltä.

[60] *US* 270/21.11. 1906, Lavia. Grönvall oli mm. toiminut vanhoja suomenmielisiä kannattaneen porilaisen *Satakunnan* johtavana toimittajana vuosina 1880–1896 (*Salmenperä* 1972, 32–34). Hänen luottamustehtäviinsä kuului mm. Satakunnan maanviljelysseuran puheenjohtajuus (*Neovius* 1908, 214).

[61] *Kaiku* 10/25.1. 1907, Kalajoki.

Vanhasuomalaisten seurakuntapappien poliittinen kiinnostus saattoi ulottua muidenkin puolueiden järjestämiin tilaisuuksiin. [62] Tämä antoi erityisesti nuorsuomalaisille lehdille aiheen kuvata heidän esiintymistään värikkäin sanakääntein, karikatyyrinomaisesti. Niinpä Lapinlahdella sikäläinen kappalainen käytti nuorsuomalaisten kokouksessa esimmäisen puheenvuoron "koettaen seikkaperäisesti kumota" heidän uskonto- ja kieliohjelmaansa. [63] Perttelissä kirkkoherra oli vastaavassa tilanteessa:

> Kädessään musta kirja, johon hän koko esitelmän ajan oli kirjoitellut, alkoi hän tehdä hyökkäyksiä nuorsuomalaisen puolueen ohjelmaa vastaan. [64]

Pomarkussa vanhasuomalaisen kappalaisen sanottiin nuorsuomalaisten kokouksessa poikenneen puolueensa kirkollisesta ohjelmasta ja puolustautuneen sillä, että hän oli saanut oikean tiedon "erikoistietä". [65] Ohjelmiin ja niissä pysymiseen kiinnitettiin siis tarkkaa huomiota. Säkkijärveltäkin julkistettiin tieto, että pappi oli esiintynyt "suomettarelaisena" nuorsuomalaisen puolueen kokouksessa. [66]

Vastaavaan tapaan nuorsuomalaiset kertoivat Kankaanpäästä ja Merikarvialta, että kirkkoherra oli käskenyt muiden puolueiden kannattajat ulos vanhasuomalaisten kokouksesta. [67] Puumalan kappalaisesta totesi nuorsuomalainen paikalliskirjeenvaihtaja ironisesti:

> Suomettarelaisella puolueella on muutamia uskollisia työmiehiä, semmoisia kuin pitäjämme pastori – – – ja ketäpä pitäjän rahvas uskoisi niin kuin omaa sielunpaimentaan, joka ei heille muka ole koskaan – valehdellut. [68]

Papin poliittinen kanta oli seurakunnissa yleisesti tiedossa. Mitä aktiivisemmasta vanhasuomalaisesta kirkonmiehestä oli kyse, sitä enemmän hän herätti paheksumista nuorsuomalaisten piirissä. K. R. Karekseen epäsuorasti viitaten mikkeliläinen nuorsuomalaislehti ker-

---

62 Maalaisliiton tilaisuuksista s. 281s.

63 *Salmetar* 3/8.1. 1907 (A. E. Pakasmaa).

64 *HS* 14/17.1. 1907, Pertteli (Vihtori Korpela).

65 *Satakunnan Sanomat* 28/3.3. 1907, Pomarkku (J. V. Rautela).

66 *Karjala* 277/29.11. 1906, Säkkijärvi (J. A. Tevaluoto).

67 *HS* 238/13.10. 1906, Kankaanpää (K. H. Lindfors); *Kansanvalta* 28/4.10. 1906, Merikarvia (H. E. Wegelius).

68 *Suur-Savo* 3/9.1. 1907, Puumala (H. S. Kuosmanen).

toi, että "ponteva saarnamies" oli ensin pitänyt jumalanpalveluksen ja sen jälkeen vaalitilaisuuden. Pappia "Herran palvelijana" arvostava uskonnollinen maalaisväestö oli lehden mukaan valmis seuraamaan häntä puoluepoliittisessakin suhteessa. Katkeransävyinen johtopäätös kuului: "siis pappeja agitaattoreiksi!" [69] Toisen vanhasuomalaisen kansanedustajaehdokkaan Kaarlo Varmavuoren väitettiin saarnaavan politiikkaa kirkossa ja lukukinkereillä. "Hyvä paimen" piti näin huolta "lampaistaan", tamperelainen nuorsuomalaisen puolueen äänenkannattaja totesi. [70] Näillä esimerkeillä nuorsuomalaiset pyrkivät osoittamaan hengelliseen auktoriteettiasemaan turvautumisen vaaliagitaatiossa periaatteellisesti vääräksi, jopa naurettavaksi.

Selväpiirteisimmin pyrittiin papillisen virka-aseman nojalla vaikuttamaan äänestäjiin Tampereella. Aamulehdessä näkyvästi julkaistussa vetoomuksessaan pastori J. O. Rautakorpi kehotti Tampereen kappalaisena kaupunkinsa "kristillismielisiä suomenmielisiä" tukemaan vanhasuomalaisen puolueen listoja ja sanoutumaan irti niin "uskottomuuden" kuin "epäkansallisuudenkin" hengestä, sosialisteista ja ruotsalaisista. Kristilliselle työväenliitolle annettujen äänien hän katsoi menevän hukkaan ja siten hyödyttävän mainittuja vanhasuomalaisten vastustajia. Taitavasti ajoitettu – vain kaksi päivää ennen vaaleja ilmestynyt – vetoomus [71] herätti katkeruutta erityisesti kristillisen työväestön piirissä. Työkansan mielestä seurakunnan pappi oli alentunut sokeasti "suomettarelaisen valtapuolueen" agitaattoriksi. [72]

Papiston tuki vanhasuomalaiselle puolueelle ilmeni eräin paikoin konkreettisesti siten, että pappila annettiin vaalikokouksen pitopaikaksi. Tosin aina ei ollut kysymys varsinaisesta virka-asunnosta, vaan pappilan pirtistä. [73] Etelä-Hämeen vanhasuomalaiset kansanedusta-

---

69 *Suur-Savo* 3/9.1. 1907, Pappi agitaattorina. Ks. myös *Mikkelin Sanomat* 1/3.1. 1907, Pieksämäki.

70 *Tampereen Sanomat* 49/28.2. 1907, Kuhmoinen.

71 *Aamulehti* 60/13.3. 1907, Tampereen kristillismieliset suomenmieliset.

72 *Työkansa* 31/13.3. 1907, Onko sopivaa seurakunnan papille. – Nuorsuomalainen vastalause: *Tampereen Sanomat* 61/14.3. 1907.

73 *Suomalainen* 117/8.10. 1906, Keski-Suomesta (Saarijärvi); *Kajaanin Lehti* 101/21.11. 1906, Sotkamo; *US* 55/6.3. 1907, Puolanka; *Kokkola* 99/15.12. 1906, Toholampi; *Raja-Karjala* 23/28.2. 1907, Ruskeala; VA SPA 6 n:o 234 (Kiihtelysvaara 2.9. 1906); VA SPA 21 vuosikertomukset 1906–1907 (Punkalaidun, Lauri Ingmanin esitelmätilaisuus).

jaehdokkaat laativat oman vaalijulistuksensa Sääksmäen pappilassa. [74]

Yksi poliittisen vaikuttamisen suosittu muoto oli lentolehtiskirjallisuuden levittäminen. Längelmäellä sen valitseminen ja hankkiminen uskottiin kappalaisen ja kanttorin tehtäväksi. [75] Punkalaitumella kappalainen jakoi hänelle palkkajyviä tuoville seurakuntalaisille sosialistilehden mukaan "suomettarelaista ohjelma- ja ohjelmienvertailukirjallisuutta" varustaen jopa erityisen huoneen "agiteerauskonttoriksi". Myös seurakunnan kanttoria, joka oli suomalaisen seuran puheenjohtaja, sosialistit arvioivat palkanmaksajien näkökulmasta; häntä nimitettiin "vuosi- tai ehkä elinkautispalkalla olevaksi agitaattoriksi, suomettarelaislukkariksi". "Pakanankin" mielestä seurakunnassa oli näin ollen saatavissa kylliksi "suomettarelais-kirkollista ravintoa". [76]

Papinrouvat. Kirkonmiesten lisäksi puolueen aktiivisiin tukijoukkoihin voidaan lukea heidän puolisojaan. Ajan hengen mukaista oli, että pappisperheet ja -suvut äänestivät varsin yhtenäisesti, joko perustuslaillisia ryhmiä tai vanhasuomalaista puoluetta. Naisten poliittisen järjestäytymisen aste erityisesti porvarillisella puolella oli kuitenkin varsin alhainen. [77] Kun papinrouvien itsenäistä poliittista aktiivisuutta on ollut vaikea selvittää kattavasti, on tässä tutkimuksessa identifioitu 32 vanhasuomalaisen papinrouvan joukko [78] käsitettävä vain viitteenomaisesti. Pappilan emäntäkin saattoi pitäjäyhteisössä toisinaan olla merkittävä puoluepoliittinen vaikuttaja.

Kalajoen kappalaisen puoliso Liisi Kivioja asetettiin kansanedustajaehdokkaaksi. Vanhasuomalaisten omassa piirissä häntä luonnehdittiin hyväksi puhujaksi, tunnetuksi raittiusasian ajajaksi ja vähäväkisten lämpimäksi ystäväksi. [79] Mikkelin vaalipiirissä johdettiin van-

---

[74] *US* 49/27.2. 1907, Sääksmäki.

[75] *Aamulehti* 37/12.2. 1907, Längelmäki (K. K. Kallio ja Oskari Metsola).

[76] *Sosialidemokraatti* 11/26.1. 1907, Kirjeitä, Punkalaidun (kappalainen Vihtori Pusa ja kanttori I. T. Toriseva, jonka puolueasemasta VA SPA 21 vuosikertomukset 1906–1907).

[77] *Sulkunen* 1978, 210. Ks. myös *Isohookana-Asunmaa* 1980, 74s.

[78] Ks. liitettä 12 ja aiempaa naisten luetteloa s. 63 n. 22.

[79] VA SPA 26 Elämäkerrallisia tietoja vastapuolueiden (!) edustajaehdokkaista vaaleissa 1907. – Kivioja oli koulutukseltaan kansakoulunopettaja: *Halila* 1964 b, 47, 49.

hasuomalaisten naistenkin toimintaa Otavan opistolta, Kareksen perheestä käsin. Rouva Sigrid Kares toimi piirin "kansallismielisten naisten" kokouksen puheenjohtajana ja esiintyi vaalipuhujana Kuopiossa asti [80], siis oman vaalipiirin ulkopuolella. Samantapaisen poliittisen parivaljakon, tosin hieman alemmalla tasolla, muodostivat Päiviöt Paimion kansanopistossa. Naemi Päiviö toimi paikallisen suomalaisen seuran puheenjohtajana, hänen miehensä taas sen varapuheenjohtajana. [81] Leskiruustinna Hilda Paasikoski kierteli Rauman seudulla vaalipuhujana pitäen esitelmiä kieltolaista ja naisten äänioikeudesta. [82] Tohmajärven kirkkoherran puolison Minna Cederbergin kerrottiin agitoineen erityisesti "mökkiläisiä" vaaliuurnille. [83] Puolueen paikallisosastojen johtokunnissa papinrouvista toimivat Kiviojan ja Päiviön lisäksi ainakin Rosa Palletvuori Vehmaalla, Sigrid Kivekäs Porissa sekä Anna Rauramo ja Anni Kröger Leppävirralla, lähes kaikki yhdessä miestensä kanssa. [84] Yleensäkin vanhasuomalaisina tunnettujen papinemäntien puolisot olivat aktiivisia puoluemiehiä. [85]

Koko puolueen tasolla oli rouva Aina Kaila, Erkki Kailan puoliso, johtavia naisia. Syyskuussa 1907 pidetyssä suomalaisen puolueen naisten valtakunnallisessa kokouksessa hän toivotti maalaisvieraat helsinkiläisten puolesta tervetulleiksi. Samalla hän määritteli naisnäkökulmasta puolueen ihanteet: kansallinen eheys, uskonnollisuus, siveellisyys, raittius ja naisten arvostus. Kaila valittiin kokouksessa varsinaiseksi jäseneksi puolueen seitsenjäseniseen naisvaliokuntaan. Lisäjäseninä siihen tuli kuulumaan vielä kaksi muuta papinrouvaa: Sigrid Kares ja Helmi Koskimies Seinäjoelta. [86]

---

80 *Mikkelin Sanomat* 22/21.2. 1907, Naisten kokous; *Savotar* 1/20.12. 1906, Suomalaisen puolueen kokous.

81 VA SPA 21 Vuosikertomuksia 1906–1907, Paimio.

82 *Länsi-Suomi* 136/27.11. 1906, Pyhämaa; 141/8.12. 1906 ja 143/13.12. 1906, Rauma; *UA* 291 A / 16.12. 1906, Lappi Tl.

83 *Annikki Kalela* 1982, 337. Minna ja J. A. Cederbergin vaali-innostusta kuvaa se, että kuultuaan Värtsilässä vanhasuomalaista agitaattoria Hilda Käkikoskea he jatkoivat matkaa Joensuuhun saadakseen vielä kerran kuulla "tätä mainiota puhujaa".

84 *UA* 257/7.11. 1906, Vehmaa; VA SPA 21 vuosikertomukset 1906, Kalajoki ja 1906–1907, Vehmaa (myös kappalaiset Abel Kivioja ja O. A. Palletvuori); *Länsi-Suomi* 25/28.2. 1907, Pori.

85 Ks. liitettä 12.

86 *Suomalaisen puolueen naisten kokous 1907*, 19s, 48s; *US* 226–227/1.–2.10. 1907. Kokouksessa sanottiin olleen 692 osanottajaa, joista maaseudulta noin 350.

Kanttorit. Jo säätyvaltiopäivillä kirkollista virkakuntaa oli papiston ohella edustanut joukko lähinnä vanhasuomalaisia kanttoreita, jotka olivat kuuluneet talonpoikaissäätyyn. Suurlakon jälkeisessä demokratisoitumisvaiheessa lukkarit säilyttivät pitäjäyhteisössä varsin keskeisen yhteiskunnallisen välittäjänasemansa säätyläisten ja rahvaan välissä. Tämä näkyi puolueista erityisesti vanhasuomalaisten toiminnassa. Kansanedustajaehdokkaikseen he asettivat viisi lukkaria: J. A. Aitamurron Muurlasta, [87] K. H. Teittisen Sortavalasta, F. H. Pohjanheimon Sysmästä, J. E. Leivon Hankasalmelta ja Antti Tuomikosken Limingasta. Lisäksi Lapinmaan vaalipiirin epävirallisten ehdokkaiden joukossa mainittiin lestadiolaisiin kuuluva Yrjö Halonen Enontekiöltä. [88] Puoluevaltuuskunnan maaseutujäseniksi oli lokakuussa 1906 valittu kolme vanhasuomalaista kanttoria: Pohjanheimo, Tuomikoski ja Halonen. [89] Näin heidän edustuksensa oli lähes yhtä vahva kuin fennomaanipappien.

Tuomikosken valtakunnallisesta merkityksestä oli osoituksena se, että hän kuului senaatin joulukuussa 1906 asettamaan uskonnonvapauskomiteaan. [90] Halosen puolueidentiteetti oli sitä vastoin varsin epäselvä. Hän itse torjui nuorsuomalaisessa Louhessa hänelle tarjotun puoluevaltuuskunnan jäsenyyden, ja hänen valtiopäiväehdokkuutensa puolesta esitettiin vetoomuksia Louhen lisäksi mm. maalaisliittolaisessa Liitossa. Halosen todettiin aina kuuluneen "suomalaiseen" mutta ei "suomettarelaiseen" puolueeseen, ja hänen sanottiin nyt hyväksyneen Suomen maalaisväestön liiton ohjelman. [91]

Piiritoimikuntien jäseninä vaikuttivat kanttoreista ainakin Teodor Nurmiranta Kuorevedeltä Hämeen pohjoisessa ja Edvard Inkinen Keiteleeltä Kuopion läntisessä vaalipiirissä. [92] Puolueen paikallisosastojen puheenjohtajina lukkareita toimi lähes yhtä paljon kuin pappeja, nimittäin 11. Näistäkin virallisista paikallispäälliköistä yli

---

87 Tittelinä pelkkä maanviljelijä.

88 *Louhi* 151/20.12. 1906, Muonion kirje. Halosen lestadiolaisuudesta *Raittila* 1967 n:o 585.

89 S. 288.

90 *Murtorinne* 1967, 131; *Reijonen* 1977, 35.

91 *Louhi* 141/27.11. 1906, Oulu ja Oulun lääni; 135/13.11. 1906 ja 151/20.12. 1906, Muonion kirje; *Liitto* 4/10.1. 1907, Vapaata sananvaihtoa. – Enontekiöllä annetuista 97 äänestä on 95 luettu vaalitilastossa vanhasuomalaisten tilille. *SVT XXIX 1 (1907)*, 44.

92 VA SPA 18, lokakuu 1906; VA AHS 34 KuL:n piirikok. ptk. 18.12. 1906 § 3.

puolet toimi Varsinais-Suomessa tai Satakunnassa. [93]

Johtavassa asemassa pitäjätasolla olivat myös ne kolme kanttoria, jotka lausuivat avaussanat vanhasuomalaisessa paikalliskokouksessa. [94] Perinteinen virkakunnan rooli taas näkyi siinä, että kanttori toimi kahdeksalla paikkakunnalla suomalaisen seuran sihteerinä. [95] Muita eri tavoin luonnehdittuja "johtomiehiä" oli kolmisenkymmentä. [96] Vaalitilaisuuksissa kanttorien tehtävät painottuivat luonnostaan yhteislaulujen johtamiseen tai säestämiseen, vaikka muutamat pitivätkin – tai lukivat – vaaliesitelmän; joku lausui runoja ja toinen piti hengellisen puheen. [97] Yksi kanttori osallistui Lahdessa pidetyille puolueen vaaliagitaattorikursseille. [98]

Kaikkiaan tässä tutkimuksessa on voitu vuosilta 1905–1907 identifioida 93 vanhasuomalaista kanttoria, joista yli kaksi kolmannesta oli näkyvästi mukana edellä kuvatussa erilaisessa puoluetoiminnassa ja siten ansaitsee vanhasuomalaisen puolueen "tukimiehen" nimityksen. Keskeisten kunnallisten luottamustehtävien hoitaminen muodosti vankan pohjan kanttorien puoluepoliittiselle toiminnalle. Kaikista vanhasuomalaisista lukkareista voidaan nimittäin yli puolet (49) lukea "kunnan johtomiehiin", ts. he olivat toimineet joko kuntakokouksen tai kunnallislautakunnan esimiehinä (varaesimiehinä) tai kunnankirjureina. [99] Kuntatasolta lukkarien näköalat laajenivat suurlakon jälkeen

---

93 J. A. Aitamurto (Muurla), J. F. Antola (Karjala), T. Huttunen (Eno), Aaro Jurva (Koski Hl.), Johannes Kanninen (Sahalahti), J. E. Lehto (Karijoki), Kyösti Lehtola (Honkilahti), Teodor Nurmiranta (Kuorevesi), O. H. Pohjanheimo (Hinnerjoki), Wäinö Rauhala (Pyhämaa), I. T. Toriseva (Punkalaidun). – Toimikausista tarkemmin liitteessä 9.

94 Gabriel Heimola (Kannus), Taavetti Turunen (Anttola) ja K. G. Åhman (Orimattila).

95 F. W. Heerman (Vampula), J. W. Kinnunen (Karstula), J. H. Koivisto (Hiitola, suomalaisen seuran perustavan kokouksen sihteeri), J. E. Raitala (Korpilahti), K. E. Saarenpää (Liperi, myös perustavan kokouksen puheenjohtaja), F. N. Santavuori (Merikarvia), J. A. Saura (Nastola) ja J. H. Väänänen (Vesanto).

96 Ks. liitettä 9.

97 *US* 261/10.11. 1906, Uusikaupunki ja 26/31.1. 1907, Vehmaa (Sakarias Turpeinen); 272/23.11. 1906, Kiikka (Oskari Metsola Längelmäeltä synnyinkunnassaan); 43/20.2. 1907, Miehikkälä (Janne Wainio); 4/5.1. 1907, Joroinen (A. J. Rosendahl); 265/15.11. 1906, Anttola (Taavetti Turunen); *Länsi-Suomi* 139/29.11. 1906, Merikarvia ja *Sosialidemokraatti* 36/7.3. 1907 (F. N. Santavuori); *Sosialidemokraatti* 11/26.1. 1907, Kirjeitä (I. T. Toriseva); *Kokkola* 6/19.1. 1907, Kälviä (Jaakko Kuusela); 78/3.10. 1906, Toholampi (O. W. Kinnunen).

98 VA SPA 26 1907 Luetteloja, vaalivalmistuskurssien osanottajat (L. Koivisto Lahdesta).

99 Kyseisien lukkarien kohdalle on tehty merkintä *kjm* liitteeseen 9. Tiedot on etsitty *Soikkelin* matrikkelista (1909).

yhä selvemmin valtakunnalliseen politiikkaan.

Alueellinen jakautuminen. Papiston piiristä vanhasuomalaiselle puolueelle kanavoituneen eriasteisen tuen mukaan koko maa voidaan jakaa *kartan 3* ja seuraavan *asetelman* osoittamalla tavalla neljään toisistaan selvästi poikkeavaan vaalipiirityyppiin.

Vaalipiiri		vanhasuomalaisia pappeja			
I	TuP	32	III	VaP	13
	KuL	30		ViL	12
	TuE	30		KuI	11
	OuE	30		VaE	9
	Uu	28	IV	OuP	7
II	Mi	24		LaM	2
	HäE	23			
	HäP	22			
	VaI	21			
	ViI	20		*Yhteensä*	314

(I) Suurimmillaan vanhasuomalaisten pappien luku nousi noin kolmeenkymmeneen. Näin kävi viidessä vaalipiirissä: Turun pohjoisessa ja eteläisessä, Kuopion läntisessä, Oulun eteläisessä ja Uudellamaalla. **(II)** Noin kahdenkymmenen fennomaanipapin vaalipiirejä olivat Mikkeli, Hämeen eteläinen ja pohjoinen, Vaasan itäinen ja Viipurin itäinen. **(III)** Kolmas tyyppi muodostui suurin piirtein kymmenen pappiskannattajan vaalipiireistä: Vaasan pohjoisesta ja eteläisestä, Viipurin läntisestä ja Kuopion itäisestä. **(IV)** Vähiten on tietoja kahdesta pohjoisimmasta vaalipiiristä, Oulun pohjoisesta ja Lapinmaasta: edellisessä tapauksessa lähinnä Kemin – Tornion alueelta, jälkimmäisessä vain Sodankylän ja Inarin kirkkoherroista [1]. Neljännen aluetyypin osalta tilannetta selittää puolueen paikallisen järjestäytymisen minimaalinen aste ja *periferian* yleinen poliittinen passiivisuus, mikä nä-

[1] P. H. Heickell ja Lauri Itkonen esiintyivät suomalaisen puolueen paikallisten kirjeenvaihtajien luettelossa (VA SPA 26 1907, vaalipiirit).

kyi myös maan alhaisimpina äänestysprosentteina. [2] Lisäksi nuorsuomalaisilla oli vahva asema varsinkin Lapissa, mutta myös esim. Kemissä, niin että muuan sikäläinen vanhasuomalainen pastori saattoi nimittää sitä jo ennen vaaleja "kagaalipesäksi". [3]

Lounais-Suomen osoittautuminen vanhasuomalaisen papiston vahvaksi tukialueeksi oli 1800-luvun jälkipuoliskon poliittisen kehityksen valossa odotettua; olihan alueen poliittinen ja henkinen ilmasto esim. talonpoikaissäädyn vaalien valossa ollut selvästi vanhasuomalainen ja samalla liberaalisten aatteiden vastainen. Kirkko oli nimenomaan täällä liittoutunut vauraan talonpoikaiston kanssa fennomaanisin tunnuksin. Sitä paitsi papiston rekrytoituminen Varsinais-Suomesta ja Satakunnasta oli suhteellisesti maan voimakkainta. Hengenmiesten poliittinen kanta oli sidoksissa jo alueen sosiaaliseen rakenteeseen. [4] Kun vanhasuomalaisen puolueen kannatus ensimmäisissä eduskuntavaaleissa osoittautui Varsinais-Suomessa suuremmaksi kuin Satakunnassa, missä taas sosiaalidemokraattien voima näkyi erityisesti, papisto tukeutui täällä kokemaansa uhkaa vastaan entistä tiukemmin yhteiskunnalliseen liittolaisryhmäänsä. [5] Näin voitaneen tulkita Turun pohjoisen vaalipiirin asema vanhasuomalaisen puolueen vankimman pappiskannatuksen alueena. Niin kuin jo on käynyt ilmi, lounaisalue – Turun läänin molemmat vaalipiirit – oli myös kirkonmiesten poliittisen sitoutumisen intensiteetin kannalta vahvinta seutua; puolueen paikallisosastojen virallisina johtajina toimivista papeista ja myös kanttoreista yli puolet oli peräisin tältä yleensä pienten maalaispitäjien alueelta.

Lounaisalueiden ohella vahvimman pappiskannatuksen vaalipiiri-

---

[2] *SVT XXIX 1 (1907)*, 9; *Rantala* 1971, 474; *Isohookana-Asunmaa* 1980, 56, 68–70. – Kemin-Tornion alueella ei ollut yhtään vanhasuomalaisen puolueen äänenkannattajaakaan (*Salokangas* 1982 a, 266s).

[3] VA SPA 22 Mikko Katila E. Nevanlinnalle 7.1. 1907. Katila pyysi lähes epätoivoisena vaalikokousta paikkakunnalle. Toivomuksen toteutumisesta *Kaiku* 9/23.1. 1907; *US* 25/30.1. 1907, Kemi. – Sittemmin nuorsuomalaisten kannatusprosentiksi Kemin kaupungissa muodostuikin 42,5 mutta vanhasuomalaisten vain 7. *SVT XXIX 1 (1907)*, 43.

[4] *Jutikkala* 1974, 138–145; *Alapuro* 1977, 132s, 137s.

[5] Tulkinnan perustana tässä ja myöhemmin *Suomen kartasto* 1910, kartta 47: 1–4 (valtiopäivävaalit 1909); *Hallsten* 1911, 13–15; *Alapuro* 1977, 138–140 (kartat 2–4). Ks. myös *Soikkanen* 1975, 173–180. – Esimerkkejä papiston ja sosiaalidemokraattien välisten suhteiden kärjistymisestä Satakunnassa s. 258 ja 361.

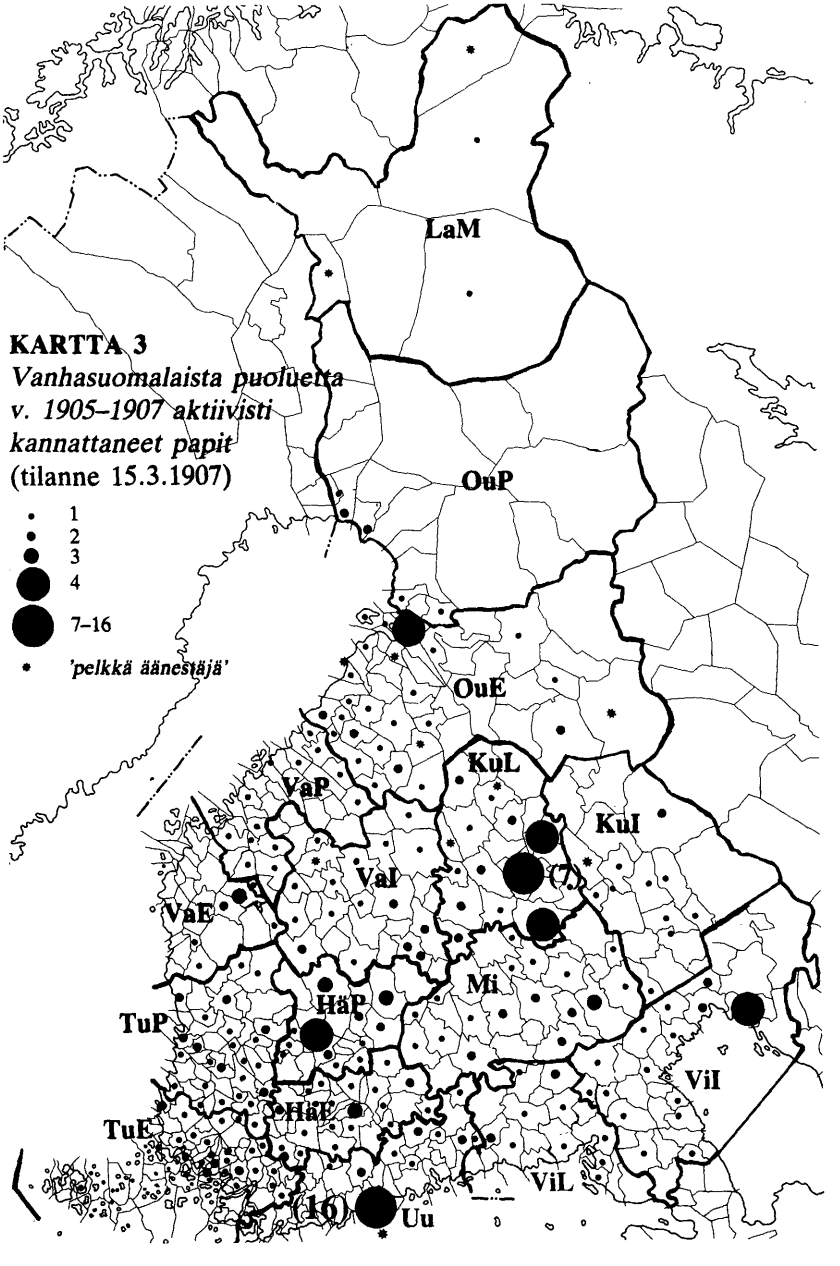

KARTTA 3
Vanhasuomalaista puoluetta v. 1905–1907 aktiivisti kannattaneet papit
(tilanne 15.3.1907)

- 1
- 2
- 3
- 4
- 7–16
- *'pelkkä äänestäjä'*

tyyppiin kuului U u s i m a a . Maantieteellisestä läheisyydestä huolimatta sitä selittävät toisenlaiset tekijät. Vaalipiirin vanhasuomalaisista papeista yli puolet (16) toimi pääkaupungissa. Helsinkiläispapit taas olivat yleensä koululaitoksen, yliopiston tai kirkollisten yhdistysten palveluksessa; seurakuntapappeja oli vain kaksi. [6] Jo yksistään pääkaupungin kielisuhteet jarruttivat vanhasuomalaisuuden juurtumista kantaväestön keskuuteen. Kielisuhteiden vaikutus näkyi myös siinä, että Helsinkiä lukuun ottamatta koko Uudenmaan läänin rannikko – vieläpä varsin leveänä kaistaleena – jäi ilman vanhasuomalaisia pappeja. Näiden seurakunnat sijaitsivat lähes poikkeuksetta läänin uloimmissa osissa.

O u l u n läänin e t e l ä i s e s s ä vaalipiirissä vanhasuomalaisten kannatus oli niin koko puolueen kuin papistonkin osalta huomattavaa Pohjois- ja Keski-Pohjanmaalla. Sen sijaan perifeerisessä Kainuussa näkyi vain muutamien pappien aktiivinen vanhasuomalainen kanta.

K u o p i o n l ä n t i s e s s ä vaalipiirissä papiston fennomaaniset näkemykset joutuivat mitä jyrkimpään ristiriitaan alueen yleisen mielipiteen kanssa. Kyseessä oli nuorsuomalaisen puolueen vahvin vaalipiiri, joka samalla oli vanhasuomalaisten kannalta "synkän musta", niin kuin muuan pappi kuvasi ensimmäisten vaalien tulosta. [7] Kuitenkin vanhasuomalaisia pappeja oli täällä yhtä paljon kuin Satakunnan tai Varsinais-Suomen henkisesti aivan toisenlaisissa oloissa. Heidän panoksensa piirijärjestön toiminnassa ja eräin paikoin paikallistasollakin oli poikkeuksellisen voimakas, kuten aiemmin on käynyt ilmi. Kuopiossa oli enemmän fennomaanipappeja (7) kuin missään muussa kaupungissa Helsingin ulkopuolella. Vastaavasti Nilsiä ja Leppävirta sijoittuivat maalaiskuntien kärkipaikalle. Kummassakin laajassa seurakunnassa oli neljä vanhasuomalaista hengenmiestä. [8] Näin mittavan vanhasuomalaisen aktiivisuuden, joka oli näkynyt jo

---

[6] Seurakuntapappeja olivat A. W. Kuusisto ja Hannes Leiviskä. Muut papit liitteessä 14.

[7] VA VM Juhani Hannuksela Wilh. Malmivaaralle 27.4. 1908. Puolueiden kannatuksesta myös *Matti Kinnunen* 1982, 268s.

[8] Liite 14. Kosti Lyytikäisen lisäksi Antti J. Pietilä oli Kuopion johtavia vanhasuomalaisia. Hän toimi puheenjohtajana ja puhujana vanhasuomalaisten helmikuussa 1907 järjestämässä "esitelmäkokouksessa". *Savotar* 22/19.2. 1907. Keväällä 1908 hän näyttää olleen johtavana hahmona järjestämässä puolueen paikallisosaston Snellman-juhlaa. *Savotar* 52/ 14.5. 1908; *Otava* 38/17.5. 1908, Pakinoita. Ks. myös *Vänskä* 1980, 28.

viimeisissä pappissäädyn vaaleissa, voinee tulkita ennen muuta papiston protestiksi nuorsuomalaisten edustamia vapaamielisiä aatteita vastaan. Ehkä siinä heijastui piilevänä myös herännäispappien ja -maallikkojen vastakohta. Vanhasuomalaisten joukossa oli nimittäin tunnettuja körttipappeja [9], kun Savon herännäisyys oli kuitenkin lähinnä maallikkoliike [10] ja maallikkojen poliittinen aktiivisuus kanavoitui ennen muuta nuorsuomalaiseen puolueeseen. [11]

Vanhasuomalaisen pappiskannatuksen toiseen vaalipiirityyppiin kuuluvat Vaasan itäinen, Hämeen eteläinen ja pohjoinen, Mikkeli ja Viipurin itäinen liittyivät maantieteellisesti yhteen. Vanhasuomalaisten pappien määrä näillä sisä-Suomen ja Laatokan Karjalan alueilla vastasi osapuilleen puolueen suhteellisen kannatuksen voimakkuutta.

Kolmannen vaalipiirityypin alueista Viipurin läntinen oli nuorsuomalaisen liberalismin vanhaa vaikutusaluetta. Uskonnollisen elämän piirissä ei täällä ollut selvää vastaryhmää, joka olisi luonut edellytyksiä papiston antiliberaalille protestille. [12] Kuopion itäisen vaalipiirin kannatustietojen vähyys on ymmärrettävissä Pohjois-Suomen tapaan jo sen syrjäisen aseman pohjalta. Sitä vastoin Vaasan eteläisessä ja pohjoisessa fennomaanipappien määrä oli huomattavasti pienempi kuin puolueen yleinen vaalikannatus antaisi odottaa. Esim. Vaasan itäisessä oli vanhasuomalaisia pappeja lähes yhtä paljon kuin saman läänin eteläisessä ja pohjoisessa yhteensä. Näillä seuduilla suomenkielinen papisto harjoitti kirkollisen hallinnon ja toiminnan piirissä yhteistyötä ruotsinkielisten virkaveljiensä kanssa, mikä lienee eniten hillinnyt vanhasuomalaiseksi tunnustautumista.

Vanhasuomalaisten kanttorien osalta riittää todeta kolme vahvinta kannatusaluetta *(kartta 4)*: Turun eteläinen ja pohjoinen sekä Hämeen eteläinen (kussakin 11). [13] Tämäkin tulos vahvistaa kuvaa kir-

---

[9] Juhani Hannuksela ja Kleofas Hymander (Nilsiä), Pekka Karhu (Leppävirta), Robert Makkonen (Suonenjoki), Matti Saaninkoski (Kuopio), Albin Viljakainen (Kiuruvesi) ja Josef Österbladh (Lapinlahti).

[10] *Alapuro* 1977, 141.

[11] S. 393–395, 405s.

[12] Ks. myös *Alapuro* 1977, 143, 146.

[13] Seuraavina VaI ja OuE (8), VII (7), Uu, HäP ja Mi (6), KuL 5, VaP ja KuI (4), ViL 3, LaM 2 ja VaE 1.

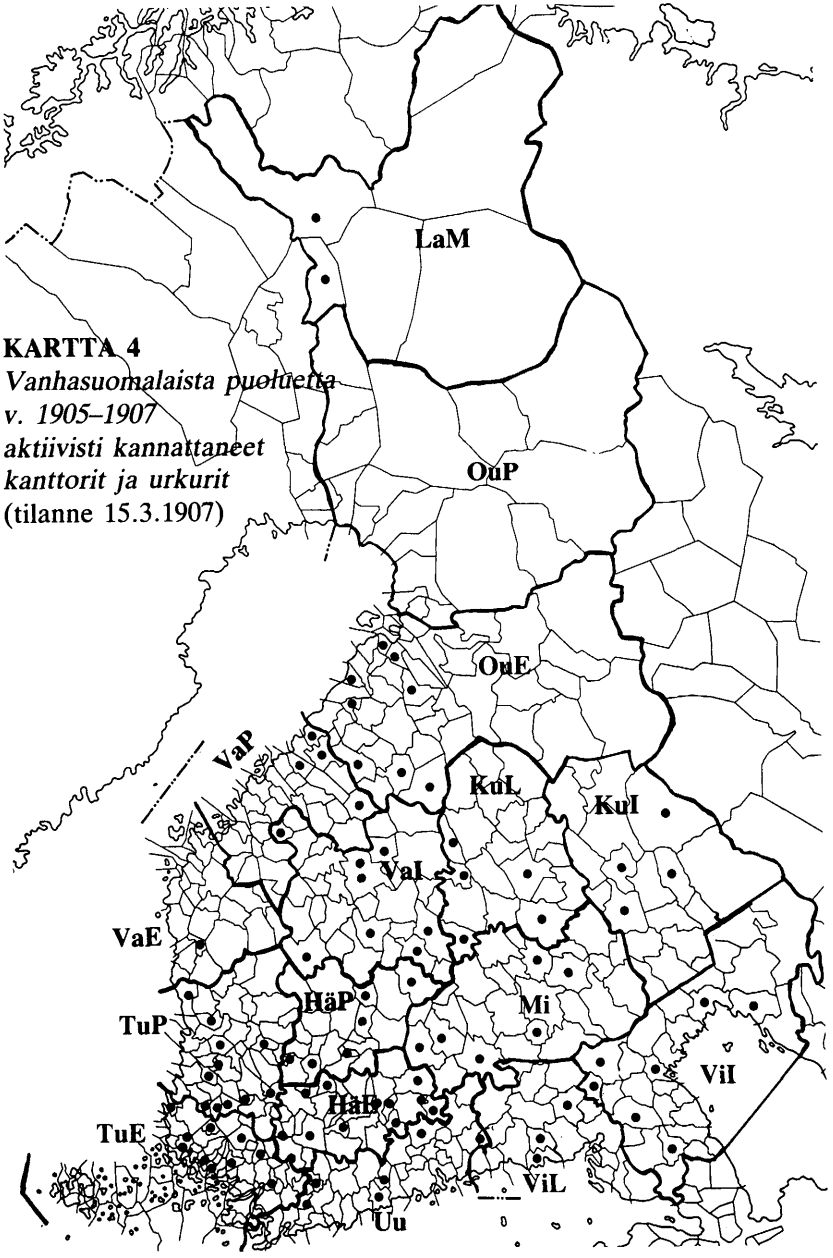

KARTTA 4
Vanhasuomalaista puoluetta v. 1905–1907 aktiivisti kannattaneet kanttorit ja urkurit
(tilanne 15.3.1907)

kollisten viranhaltijoiden vahvasta poliittisesta asemasta lounaissuomalaisissa maalaispitäjissä.

Uskontokysymys vanhasuomalaisen puolueen vaalipropagandassa. Vanhasuomalaisiin yleisesti liitetty "uskonnollis-kirkollisen puolueen" leima ei perustunut vain heitä kannattavan papiston poliittiseen toimeliaisuuteen. Puolueeen kuvaan suuren yleisön piirissä vaikutti myös se, että vanhasuomalaiset pitivät vaalipropagandassaan uskonnollisia kysymyksiä varsin keskeisesti esillä. Puolue pyrki näkyvästi vakuuttamaan, että se "seisoi kristinuskon vankalla pohjalla". [14]

Jo vanhasuomalaisten ehdokaslistojen tunnuslauseilla oli propagandistinen merkityksensä: niillä voitiin vedota tiettyihin äänestäjäryhmiin, erityisesti naisiin, raittiusväkeen ja kristillisiin piireihin. Toisaalta tunnusten valitseminen uskonnollisen arvomaailman piiristä saattoi olla vähemmän laskelmoitua toimintaa. Tällaisilla tunnuksilla oli paikallistasolla myös tunnustautumisen funktio; ne heijastelivat poliittisessakin toiminnassa tärkeinä pidettyjä arvoja. [15]

Vanhasuomalaisilla oli kaikista puolueista määrällisesti eniten ehdokaslistojen uskonnollisia tunnuksia. Kaikkiaan niitä oli 24, ts. 15 prosentilla valitsijayhdistyksistä. Näistä puolet oli asettanut ehdokkaakseen myös papin. Uskonnollisiin arvoihin vedottiin erityisesti Turun eteläisessä, Kuopion itäisessä ja Vaasan eteläisessä vaalipiirissä *(taulukko 5).* Samalla saatettiin ilmaista tuki vanhasuomalaisten ajamalle suomalaisuus- ja raittiusohjelmalle kuten esim. Joensuussa: *Suomalaisuus voittoon, uskonto ja kieltolaki.* [16]

Erityisen selväpiirteisesti vanhasuomalaiset vetosivat uskonnollisten ja siveellisten arvojen nimissä juuri äänioikeuden saavuttaneeseen naispuoliseen väestöön. Naisten valtiolliselle heräämiselle oli saatava "uskonnollis-siveellinen luonne", niin kuin eri puolilla Suomea agitaatiomatkoilla kiertänyt kirjailija Hilda Käkikoski korosti. [17] Johtava vanhasuomalainen naispoliitikko Alexandra Gripenberg puolestaan lausui erityisessä vaalikirjasessa varoituksen sanoja

---

[14] *Esim. US* 59 A / 10.3. 1907. – *Jussi Teljo* (1949, 131s) on sivuuttanut uskontokysymyksen tehdessään selvää ensimmäisen vaalitaistelun pääteemoista.

[15] *Hannu Mustakallio* 1978 b, 82s.

[16] Liite 3; *Hannu Mustakallio* 1978 b, 87–91.

[17] SKS:n kirjallisuusarkisto, Hilda Käkikosken kok., Käkikoski Alexandra Gripenbergille 8.9. 1906.

TAULUKKO 5

Vanhasuomalaisen puolueen ehdokaslistojen uskonnollisten tunnusten määrä vaalipiireittäin vuonna 1907

Vaalipiiri	Uskonnollisia tunnuksia	Ehdokaslistoja (= valitsijayhdistyksiä) kaikkiaan [18]
Uu	1	13
TuE	6	12
TuP	–	17
HäE	2	9
HäP	1	10
ViL	2	9
ViI	1	12
Mi	–	12
KuL	2	12
KuI	3	8
VaE	4	14
VaI	–	9
VaP	1	8
OuE	–	15
OuP	1	5
YHTEENSÄ	24 (15 %)	165

niille kristillisille piireille, jotka aikoivat pysyä erillään vaaleista. Se merkitsi päätösvallan antamista uskontoa vastustaville tai sen suhteen välinpitämättömille ryhmille, Raamatun kielellä ilmaistuna "leiviskän kaivamista maahan". [19] Vanhasuomalainen naisryhmä pyrki esittämään naisten yhteiskunnalliselle vastuulle uskonnolliset perustelut, mikä osaltaan edisti puolueen kannatusta papiston keskuudessa.

---

[18] *SVT XXIX 1 (1907)*, 15.

[19] *Gripenberg* 1907, 8s. – Gripenbergistä Suomen Naisyhdistyksen vanhasuomalaisena puheenjohtajana *Tuulio* 1959, 287 ja 1975, 348.

Vanhasuomalaisella taholla ei tyydytty ainoastaan osoittamaan oman puolueen "kristillisyys". Vaalitaisteluun kuului myös vastapropaganda, jossa pyrittiin tuomaan esille muiden puolueiden negatiivisia puolia. Tässäkään suhteessa vanhasuomalaiset eivät sivuuttaneet uskonnollista näkökulmaa, vaan yrittivät populaarilla, jopa vulgaarillakin tavalla näyttää toteen vastustajiensa "epäkristillisyyden".

Sosiaalidemokraattien uskontopoliittisesta kannasta vanhasuomalaiset tekivät laajasti selkoa sanomalehtikirjoituksissa, propagandalehtisissä ja vaalikentillä järjestetyissä tilaisuuksissa. Tällöin he käyttivät yleisesti "suorien lainauksien menetelmää" esittämällä Forssan uskontopykälän ohella otteita koti- ja ulkomaisten sosialistijohtajien lausunnoista sekä sosialistien piirissä levitetystä uskonnonvastaisesta kirjallisuudesta. Lopuksi äänestäjiä saatettiin varoittaa uskomasta kauniita puheita pitäviä sosialistiagitaattoreita. Sosiaalidemokraattisten valtiopäiväehdokkaiden joukossa oli "useita julkisia jumalankieltäjiä", väitettiin eräässä Viipurissa painetussa lehtisessä. Oululainen Kaiku taas lausui kansan monin paikoin samastavan sanat "sosialisti" ja "jumalankieltäjä". [20] Vanhasuomalaisten puoluetoimistoonkin lähetettiin piiritasolta yksilöityjä "tietoja" sosialistiehdokkaista, jotka olivat väittäneet tieteen kumoavan Jumalan tai olivat "Ingersollin matkijoita Raamatun kertomusten ja 'suomettarelaisten Jumalan' pilkkaamisessa". [21]

Näin vanhasuomalaiset pyrkivät tietoisesti pitämään kiinni sosiaalidemokraattien suurlakon jälkeen saamasta uskonnonvastaisesta leimasta, josta nämä itse puolestaan yrittivät vapautua. Uskonnollisen vaalipropagandan alalla aloite oli koko ajan vanhasuomalaisten käsissä, kun taas sosiaalidemokraatit joutuivat altavastaajan asemaan.

Myös nuorsuomalaiset joutuivat uskontopoliittisten propagandahyökkäysten kohteeksi. Jo *Nuoren Suomen* ryhmän muodostumisessa 1880-luvulla vanhasuomalaiset totesivat erilaisen uskonnollisen näkemyksen, "vapaiden aatteiden", olleen yhtenä vaikuttavana tekijänä.

---

[20] *Kaiku* 13/1.2. 1907, Puolueiden suhde uskonnonopetukseen; *UA* 58/9.3. 1907, Mitä sosialidemokraatit sanovat kristinuskosta (myös monissa muissa vanhasuomalaisissa lehdissä); *Aamulehti* 21/26.1. 1907 (pk.); *Silmät auki* [1907], 5–11; *Mikä eroittaa puolueet* 1907, 8, 17; *Soikkanen* 1961, 311; *Larkio* 1967, 123.

[21] VA SPA 26 Elämäkerrallisia tietoja vastapuolueiden edustajaehdokkaista vaaleissa 1907 (Val); VA SPA 23 1906 M. E. Huumonen (Oulusta) K. N. Rantakarille 4.3. 1907.

Tuoreimmista tapahtumista he palasivat usein nuorsuomalaisten viimeiseen puoluekokoukseen ja vakuuttivat, ettei tämän puolueen ohjelmassa mainittu uskonnonopetuskysymystä. [22] Kuten sosiaalidemokraattisista myös nuorsuomalaisista ehdokkaista välitettiin puoluetoimistoon "faktoja", joiden mukaan näiden joukossa oli jumalankieltäjiä, vieläpä yksi Juudas Iskariotin ihailija. [23]

Ankarimman iskun nuorsuomalaisia vastaan suuntasi itse puoluesihteeri K. N. Rantakari. Hän laati heidän "aatteitaan" laajasti esittelevän kiertoartikkelin, joka julkaistiin lähes koko vanhasuomalaisessa puoluelehdistössä juuri ennen vaalipäiviä. Artikkelin tekijän henkilöllisyydestä sen lukijat tosin eivät voineet päästä selville. [24]

Rantakarikin käytti "suorien lainauksien menetelmää", ts. sanoi antavansa nuorsuomalaisten "puhua itse puolestaan". Heidän edustajakseen hän oli ottanut Nuori Suomi -lehden, jonka perusteella hän antoi ymmärtää mm., että nuorsuomalainen puolue piti Raamattua pelkkänä inhimillisenä "legendakokoelmana" sekä kielsi Kristuksen yliluonnollisen alkuperän ja sovitustyön. Kristinuskon perusopit eivät Nuoren Suomen mukaan kestäneet järjen, kokemuksen eivätkä historiallisen tutkimuksen tarkastelua. Uskonnollisen elämän sanottiin tarkasti dokumentoiduissa kirjoituksissa koituneen ihmiskunnalle pelkäksi turmioksi.

Nuorsuomalaisten "aatteisiin" kuului kiertoartikkelin mukaan myös avioliiton vastustaminen, vapaisiin sukupuolisuhteisiin yllyttäminen sekä kirkkojen tekeminen teattereiksi ja huvipaikoiksi. Vaikka he eivät julkisessa ohjelmassaan vastustaneet uskonnonopetusta, se oli heidän "vähemmän julkisen ohjelmansa" mukaan kuitenkin moraalitonta "petkutusta". Suurlakon aikaisiin tapahtumiin viitaten kir-

---

22 *Kaiku* 13/1.2. 1907, Puolueiden suhde uskonnonopetukseen; *Mikä eroittaa puolueet* 1907, 2.

23 VA SPA 19 Jalo Lahdensuo puoluekanslialle 4.3. 1907 (VaP); SPA 23 1906 M. E. Huumonen K. N. Rantakarille 4.3.1907 (OuE); SPA 26 Elämäkerrallisia tietoja vastapuolueiden edustajaehdokkaista vaaleissa 1907 (VaI).

24 VA SPA 15 N:o 16 (Rantakarin käsialaa oleva konsepti); esim. *Wiipuri* 13.3. 1907, Lisälehti; *Aamulehti, Vaasa, Satakunta* ja *Mikkelin Sanomat* 14.3. 1907; *Hämeen Sanomat* 15.3. 1907, Nuorsuomalaisia "aatteita", Nuorsuomalaiset ja kristityt. Kirjoituksen levittämisestä lentolehtisenä Uudellamaalla yhdessä puolueen ehdokaslistan kanssa *Kansanvalta* 12/21.3. 1907, Suomettarelaisten kalastus uskonnon kustannuksella; myös Museoviraston kokoelmissa (ensimmäisen yksikamarisen eduskunnan vaalit): kuva s. 348.

joituksessa vielä väitettiin, että nuorsuomalaiset yllyttivät ihmisiä väkivalloin ajamaan pappinsa pois seurakunnista.

Lainauksia seuranneen loppukommentin mukaan uskonasioita ei sopinut "sekoittaa" politiikkaan, koska ne olivat "kunkin oman sydämen asioita". Tätä periaatetta olivatkin vanhasuomalaiset noudattaneet, mutta eivät nuorsuomalaiset, kirjoittaja antoi ymmärtää ja veti vastapuolelta esimerkeiksi kaksi pappia: Emil Murénin ja A. E. Candolinin, joka oli Helsingin Sanomissa arvostellut vanhasuomalaisia uskonnollisin argumentein. [25] Kumpikin oli esiintynyt julkisuudessa juuri viikkoa aikaisemmin, Murén "maaliskuun kristittyjen" operaatiollaan. [26]

Puoluesihteeri Rantakarin kynästä lähteneen vaalikirjoituksen taktisena ideana oli yksinkertaisesti vetää nuorsuomalainen puolue vastuuseen kaikesta siitä, mitä samannimisessä radikaalissa ylioppilaslehdessä oli suurlakon jälkeen kirjoiteltu. Nuoren Suomen "prometheuslaisesta" taustasta ei annettu suurelle yleisölle minkäänlaista selvitystä. Lehdessä julkaistut kirkon- ja uskonnonvastaiset mielipiteet vain tulkittiin puolueen viralliseksi kannaksi ottamatta huomioon esim. joulukuisen puoluekokouksen ylioppilasryhmän piirissä synnyttämää pettymystä. Kyseessä oli siis koko maan äänestäjäkunnan tietoinen harhauttamisyritys, joka ei keinoiltaan jäänyt jälkeen Murénin aiemmin toteuttamasta. Uskonnollisenkin propagandan alalla puolueen etu nostettiin kaiken muun yläpuolelle. Rantakari toteutti samalla itse koko puolueen vaalipropagandaa varten antamiaan taktisia ohjeita. Niiden mukaan oli nimittäin "kaikkein raflaavin kieli säästettävä viime päiviksi" ja vastustajille oli annettava "korvapuusti" niin myöhään, etteivät vastineet ehtineet enää vaikuttaa. [27]

Paradoksaalisesti Rantakari oli puhtaasti henkilökohtaisilta uskontopoliittisilta näkemyksiltään lähempänä nuorsuomalaisia kuin vanhasuomalaisia. Vielä vuotta aiemmin hän oli antanut tunnustusta ruotsalaisen puolueen edustamalle uskonnolliselle vapaamielisyydelle ja vaatinut omalle puolueelleen vapaamielistä kirkollista ohjelmaa. Hieman myöhemmin hän oli varoittanut vanhasuomalaisten kirkollis-kon-

---

25 Edellisessä viitteessä mainittu kirjoitus.

26 Ks. s. 336s, 392.

27 VA SPA 11 Kiertokirjeitä ja monisteita, Rantakarin allekirjoittama päiväämätön moniste "Hyvät toverit" (1907).

servatiivisia piirejä nostamasta uskonnonopetuskysymystä poliittisen taistelun kohteeksi, koska se ei hänen mielestään ollut uudistuskysymys. Tätä ajatusta toistettiin sittemmin nuorsuomalaisten puoluekokouksessa — vanhasuomalaisten itse otettua kysymyksen ohjelmaansa vastoin Rantakarin alkuperäistä kantaa. Myös kiertoartikkelissa esitettyä uskonnon ja politiikan erillään pitämisen periaatetta kannatettiin innokkaammin nuorsuomalaisten kuin vanhasuomalaisten keskuudessa.

Vielä luodessaan vuoden kuluttua katsauksen ensimmäiseen vaalitaisteluun Rantakari ilmaisi yksityisenä mielipiteenään, että vanhasuomalaisten uskonnonopetusta koskeva puoluekokouspäätös olisi saanut jäädä tekemättä, koska oli "luonnotonta" vaatia vallitsevan tilan säilyttämistä. Sitä paitsi näin sidottiin kädet kirkon ja valtion erottamiskysymyksessä, mitä hän ei pitänyt viisaana. [28]

Tämä oli kuitenkin pelkkää yksityisajattelua. Rantakarin suosittelema uskontopoliittisen pidättyvyyden linja oli pitänyt vain vuoden 1906 ensimmäisellä puoliskolla. Sen jälkeen vanhasuomalaisten uskonto-ohjelman merkitys taistelussa muita puolueita vastaan oli jatkuvasti kasvanut. Puoluesihteerikin veti sen vastoin todellista vakaumustaan viimeiseksi vaalivaltiksi. Puolueväen valtaosa, kirkonmiehet ja naiset etunenässä, oli jo alun pitäen torjunut *uskonto yksityisasiaksi* -tyyppisen ajattelun.

b. Nuorsuomalaisten vaikea asema

Vaikka perustuslaillisten ja vanhasuomalaisten kirkonmiesten voimasuhteet olivatkin olleet suurlakon tienoilla suurin piirtein tasoissa, astui nuorsuomalaisen puolueen riveihin ensimmäisiin eduskuntavaaleihin mennessä vain vähäinen joukko pappispoliitikkoja. Näiden toiminnasta muodostui sitä paitsi varsin hajanainen yleiskuva, mikä liittyi perustuslaillisen leirin ja nuorsuomalaisen puolueen sisäisiin ristiriitoihin. Ohjelma- ja propagandataistelun alalla nuorsuomalaiset joutuivat uskontokysymyksen vuoksi yleensäkin vaikeaan asemaan, mitä

---

[28] *Rantakari* 1908 a, 45–56. Samoihin aikoihin Rantakari ilmaisi luottamuksellisesti asenteensa vanhasuomalaisten naisten äänestysvetoomuksissa luotuun uskonnolliseen vastakohta-asetelmaan "Jumalan lasten" ja "Jumalan vihollisten" välillä pitäen sitä jopa "yököttävänä". VA Hannes Gebhardin kok. Rantakari Gebhardille 7.6.1908.

vanhasuomalaiset puolestaan pyrkivät parhaan kykynsä mukaan käyttämään hyväksi.

Nuorsuomalaiset papit kansanedustajaehdokkaina. Pappeja asetettiin nuorsuomalaisen puolueen listoille kohtalaisen runsaasti, kaikkiaan 11 varsinaista ja kaksi varaehdokasta. Nuorsuomalaista pappia voitiin äänestää keskimäärin joka toisessa vaalipiirissä, Turun pohjoisessa jopa kolmea ja Uudellamaalla kahta. Ehdokkaista neljä esiintyi kuitenkin samanaikaisesti myös nuorsuomalaisen puolueen vaaliliiton ulkopuolella.

Kristillisen vaaliliiton ehdokkaiksi oli Uudellamaalla otettu helsinkiläiset professori Jaakko Gummerus ja kirkkoherra Juuso Hedberg, jälkimmäinen samalla kristillis-tasaisen valitsijayhdistyksen ehdokkaaksi. [1] Heitä kannattava nuorsuomalainenkin valitsijayhdistys vetosi tunnuksellaan uskonnollisiin piireihin: *Kristillisyydessä kansamme turva.*

Viipurin maaseurakunnan kirkkoherra Edvard Hannula asetettiin ehdokkaaksi T u r u n p o h j o i s e s s a vaalipiirissä. Hän oli monin tavoin ollut mukana kristillisen vaalitoiminnan eri vaiheissa; nousihan se hänen johtamansa pappisryhmän piiristä. Omassa vaalipiirissään Viipurin läntisessä hän esiintyi sekä kristillisten että erillisen perustuslaillisen valitsijayhdistyksen listoilla, Turun pohjoisessa vielä tasaistenkin. [2] Näin Hannula edusti samoissa vaaleissa peräti neljää erilaista perustuslaillista ryhmittymää.

Hannulan rinnalle tyrvääläinen "uskonnollinen valitsijayhdistys" asetti Evankeliumiyhdistyksen yliasiamiehen pastori J. I. Bäckin Helsingistä. [3] Kumpikin oli ollut mukana jo evankelisten ensimmäisellä tähän vaalipiiriin tarkoitetulla listalla. Se osoittautui nyt siis nuorsuomalaiseksi, vaikka tunnuslause olikin suoraan Raamatusta: *Etsikäät ensin Jumalan valtakuntaa ja Hänen vanhurskauttansa, niin kaikki nämät teille annetaan.* Edvard Hannulan julkisuudessa esittelemät ohjelmavaatimukset olivat jonkinlainen yhdistelmä kristillisten ja

---

1 Gummeruksen suhteesta nuorsuomalaiseen puolueeseen *Mäkeläinen* 1969, 27 n. 26.

2 Toimittamassaan *Kristillisessä työmiehessä* Hannula oli julkaissut kristillismielisten viimeisen vaalivetoomuksen, tosin ilman ehdokasluetteloa (1907, 40–42).

3 Ks. myös *Km* 21/18.2. 1907, Työmaalta; *Satakunnan Sanomat* 30/13.3. 1907, Uskonnollinen valitsijayhdistys. – Kolmaskin ehdokas mv. Oskar Ritala oli evankelinen (*SLEY kert. 1906,* 89).

nuorsuomalaisten ohjelmista. Itsenäiseen maanviljelijäväestöön hän vetosi kannattamalla papiston siirtymistä rahapalkkaukseen ja palkkatason alentamista "monissa seurakunnissa". Virkatalokysymyksessä hän suositteli pappiloiden maiden palstoittamista ja vuokraamista, [4] mutta ei ottanut – kuten puolueohjelma – yhtenä mahdollisuutena puheeksi niiden myymistä. Ohjelmajulistuksessaan Hannula ei maininnut nimeltä omaa puoluettaan ja näin pyrki esiintymään lähinnä kristittynä kansalaisena, ei puoluemiehenä. [5]

Kolmas nuorsuomalainen pappisehdokas Turun pohjoisessa vaalipiirissä oli Köyliön kirkkoherra Viktor Salminen. Hän osoitti selvän nuorsuomalaisen puolueidentiteettinsä kieltäytymälllä julkisesti tasaisten listalta, jolle hänet oli lupaa kysymättä pantu. [6] Turun läänin eteläisessä vaalipiirissä oli ehdolla Uskelan kirkkoherra, sotarovasti Peter Snellman.

Lisäksi nuorsuomalaisten ehdokkaisiin kuuluivat Hattulan kappalainen Hugo Molin Hämeen eteläisessä, Kurkijoen kirkkoherra Gustaf Arokallio Viipurin itäisessä, Juuan kirkkoherra J. F. Hellman Kuopion itäisessä, Kajaanin kappalainen Johannes Wäyrynen Oulun eteläisessä ja Tornion kirkkoherra Jooseppi Simelius Oulun pohjoisessa vaalipiirissä. Arokallio nautti varsin huomattavaa arvostusta perustuslaillisen hallitussuuntauksen piirissä; olihan hänet nimitetty puheenjohtajaksi yhteen komiteaan ja jäseneksi toiseen. Hellman oli asetettu myös kristillisen vaalitoiminnan piirissä perustetulle listalle, joka kuitenkin hylättiin. Wäyrynen oli ollut mukana Suomen maalaisväestön liiton ehdokaskaavailuissa, mutta päätynyt oikeistoperustuslaillisten, *pääskysten,* erilliselle kaksikieliselle kaupunkilaislistalle. Simelius puolestaan sijoittui nuorsuomalaisten sisäisissä linjanvedoissa — yhtenä harvoista papeista — selvästi ståhlbergilaiseen "kansallis-kansanvaltaiseen" leiriin, vasemmistosiipeen. Maaliskuussa 1907 hän pyysi senaattori K. J. Ståhlbergille osoittamassaan yksityiskirjeessä tätä pysymään "lujasti" paikallaan "kaikista sveesien ja pääskysten intriigeistä huolimatta". Pohjois-Suomen nuorsuomalaisten edustajana Simelius lausui, että he hylkäisivät koko perustuslailli-

---

4 *Satakunnan Sanomat* 30/13.3. 1907, Valtiollinen ohjelmani.

5 *Kristillinen työmies* 24/31.12. 1906, Evankelinen uskomme ja valtiolliset puolueet.

6 *Satakunnan Sanomat* 16/8.2. 1907, Yleisöltä; *HS* 34/9.2. 1907, Pikku uutisia.

sen senaatin, jos Ståhlberg lähtisi sieltä pois. [7]

Käytännössä täysin merkityksettömän varaehdokkaan aseman saavutti kaksi nuorsuomalaista pappia: Juuan pitäjänapulainen P. A. Moberg — saman seurakunnan kirkkoherra J. F. Hellman oli varsinaisena ehdokkaana — ja oululainen komministeri Uno Wegelius. Jälkimmäinen oli joutunut ehdokkuuskysymyksessä vastakkain Johannes Wäyrysen kanssa. Wegelius oli varsin omaperäinen nuorsuomalainen kirkonmies puolustaessaan maalaisväestön ja työväenliikkeen itsenäistä järjestäytymistä sekä toimiessaan maalaisliittolaisten luottamuspappina ja kristillisen työväenliikkeen piirissä. Hän oli sitä paitsi ainoa nuorsuomalainen hengenmies, joka oli puolueen järjestötoiminnan piiritasolla — ainakin hetkellisesti — johtavassa asemassa.

Nuorsuomalaisten ehdokkaiden joukossa esiintyi Uudellamaalla myös teologian ylioppilas K. J. Sylvander ja Viipurin itäisessä vaalipiirissä papiksi vihkimätön sacri min. cand. J. A. Pimiä. Ehdokaskaavailuissa olivat sitä paitsi olleet aiemmin esillä mm. Ruoveden kappalainen L. H. Durchman [8] ja Uudenkaupungin kirkkoherra S. W. Roos, joka sittemmin tunnettiin kristillisen vaalitoiminnan kannattajana.

Tunnetuista herännäismaallikoista lehtori Matti Pesonen oli Kuopion läntisessä vaalipiirissä sekä kristillisten että nuorsuomalaisten ehdokkaana. Karttulan ja Kiuruveden herännäispitäjissä hänen tunnuslauseitaan olivat *Kehitys Jumalan sanan perusteella* ja *Uskonto vahvin peruste* – – –. Sitä vastoin jo lokakuussa 1906 puolueen yleisehdokkaaksi asetettu rehtori Mauno Rosendal [9] kieltäytyi niin kristillisten kuin nuorsuomalaistenkin listoilta. Hän asennoitui uskonnollisseettisen individualisminsa pohjalta kriittisesti ajan yleiseen puoluetaisteluun. Perustuslaillisen suuntauksen hajoamisen keskenään kiistleviin ryhmittymiin täytyi sen tunnetuimpiin yhdistäviin nimiin kuuluneesta Rosendalista tuntua suurelta pettymykseltä. [10]

---

[7] VA KJS 21, Simelius Ståhlbergille 2.3. 1907. – Simelius toimi myös vaalipiirinsä keskusvaalilautakunnan ja Peräpohjolan maanviljelysseuran puheenjohtajana (*Godenhjelm* 1916, 104; *Neovius* 1908, 214).

[8] *Kansanvalta* 1/3.1. 1907, Nuorsuomalaisten kokouksia.

[9] VA NSPA 5 Keskustmk. kok. ptk. 13.10. 1906 § 1.

[10] *HK* 1907, 48; VA L. F. Rosendalin kok., L. F. Rosendalin muistelmia isästään, 41; *Oravala* 1922, 192–196. – Rosendal oli kuulunut hallitussuunnan yhtenäisyyttä vaalivaan Perustuslailliseen klubiin.

Puolueen järjestötoiminta. Nuorsuomalaisten valtakunnalliseen puoluekokoukseen oli vielä huhtikuussa 1906 osallistunut 14 pappia, joista tosin valtaosa "viran puolesta", pappissäädyn perustuslaillisen ryhmän jäseninä. Pappisedustajien määrä supistui joulukuussa 1906 jo puoleen edelliskertaisesta, ja mukana oli enää yksi pappi viimeisiksi jääneiltä säätyvaltiopäiviltä. Kehitys jatkui – ensimmäisten eduskuntavaalien tuloksenkin vuoksi – laskevana. Toukokuussa 1907 pidettyyn puoluekokoukseen, jossa nuorsuomalaisten ohjelma säilytettiin ennallaan, osallistui enää kolme pappia: Arokallio ja pastori C. G. Olsoni Kurkijoelta sekä rovasti J. G. Snellman Kemistä. Nuorsuomalaisen puolueen keskustoimikunnan jäsenyyteen ei kenenkään papin yleinen poliittinen luottamus riittänyt. [11] Piiritasollakin vain Uno Wegelius kuului nuorsuomalaisten johtomiehiin.

Paikallistasolla nuorsuomalaisen yhdistyksen puheenjohtajina toimi kolme pappismiestä: Arokallio sekä kappalaiset E. A. Candolin Lohjalla ja Hugo Molin Hattulassa. [12] Lisäksi nuorsuomalaisten paikalliskokousten johtavissa tehtävissä esiintyi samoin kolme pappia: kappalainen Viktor Brusila Pihlajavedellä, pastori Albin Hukkanen Noormarkussa ja komministeri Oskar Rindell Porin Reposaaressa. [13]

Edellä esiteltyjen kategorioiden ulkopuolelta on tietoja vain noin kymmenen papin näkyvästä osallistumisesta nuorsuomalaisen puolueen järjestö- tai vaalitoimintaan. Nuorsuomalaisilla ei ollut paikallistasolla samanlaista papillisten tukimiesten verkkoa kuin vanhasuomalaisilla. Tietojen vähäisyys kuvastaa samalla myös nuorsuomalaisen puolueen järjestökoneiston yleistä vaatimatonta tasoa. Puolueen kannattajiksi merkittiin jopa neljä selvästi vanhasuomalaisen puolueen tukimiehiksi luettavissa olevaa pappia. Heidän osoittamansa tietty 'maltillisuus' jo riitti luulemaan heitä omiksi miehiksi. [14]

---

[11] Liite 4 ja s. 151, 311 n. 66.

[12] VA NSPA 2 Luetteloita nuorsuomalaisista yhdistyksistä [1906], Kurkijoki ja Lohja; NSPA 12 Keskustmk:lle saapuneet kirjeet, marraskuu 1906, Hattula.

[13] *Keski-Suomi* 2/5.1. 1907; *HS* 5/6.1. 1907, Pihlajavesi; *Satakunnan Sanomat* 10/25.1. 1907, Noormarkku; *HS* 284/6.12. 1906, Reposaari.

[14] Tietojen lähteenä lähinnä VA NSPA 2 Luetteloita nuorsuomalaisista yhdistyksistä [1906]. Vanhasuomalaiset papit: Juho Jalkanen Ruskealasta (ks. myös s. 63), Pekka Korhonen Säkylästä (suomalaisen seuran puheenjohtaja!), Hjalmar Svanberg Kuortaneelta (ks. s. 233 n. 32) ja Yrjö Vuorinen Raumalta (vanhasuomalaisena *Länsi-Suomi* 143/13.12.1906; nuorsuomalaisena entisen kotipaikkansa Ahlaisten luettelossa).

Nuorsuomalaisen papiston kokonaismäärä. Kaikkiaan tässä tutkimuksessa on voitu identifioida 59 sellaista pappia, jotka jossakin vaiheessa suurlakon ja ensimmäisten eduskuntavaalien välisenä aikana aktiivisesti kannattivat nuorsuomalaisia poliittisena puolueena. [15] Tämä määrä muodosti noin seitsemän prosenttia koko papistosta ja vain viidenneksen vanhasuomalaisen puolueen vastaavasta luvusta. Neljäsosa kaikista nuorsuomalaisista kirkonmiehistä koostui jo viidestätoista säätyvaltiopäivillä mukana olleesta papista. [16] Näistä muutamien nuorsuomalaista identiteettiä hämärsi samanaikainen ruotsinmielinen leima tai myöhempi liittyminen kristillisen vaalitoiminnan kannattajaksi. Kuten edellä on käynyt ilmi, myös osa nuorsuomalaisista pappisehdokkaista esiintyi muiden tunnusten alla. Nuorsuomalaisen puolueen kannattajaluetteloihin sisältyivät lisäksi mm. kristillisten yksinomaiset ehdokkaat lehtori Einar Candolin Turusta ynnä kirkkoherrat Johannes Hovilainen Anttolasta ja L. A. Wennerström Kangasniemeltä sekä tasaisten ainoa pappisehdokas kirkkoherra Arnold Berger Uuraisista. [17] Edellä määritellystä 59 papin joukosta eivät kaikki näin ollen edes itse kannattaneet vaaleissa nuorsuomalaista puoluetta [18], mikä vielä lisää vastakohtaa vanhasuomalaisen puolueen tilanteeseen nähden.

Yhteenvetona voi todeta, että nuorsuomalaisilla papeilla poliittisen aktiivisuuden määrä ja laatu oli monin verroin heikompaa kuin heidän vanhasuomalaisilla virkaveljillään. Nuorsuomalainen papisto oli varsin heterogeeninen joukko, jota ei yleisessä mielipiteessäkään ilmeisesti mielletty selväksi kokonaisuudeksi. Samalla tosin pääsi toteutumaan nuorsuomalaisille tyypillinen periaate uskonnon ja politiikan erillään pitämisestä. Routavuosien jälkeen papiston suhteessa puolueisiin palattiin osittain tilanteeseen 'ennen routaa'. 1890-luvun

---

15 Ks. liitettä 7.

16 Viimeisiltä säätyvaltiopäiviltä koko perustuslaillinen ryhmä asessori I. A. Björklundia sekä ruotsalaisen kansanpuolueen pappeja K. I. Nordlundia ja G. G. Rosenqvistia lukuun ottamatta ynnä aiemmat säätypapit Gustaf Arokallio, I. R. Forsman ja Jooseppi Simelius.

17 VA NSPA 2 Luetteloita nuorsuomalaisista yhdistyksistä [1906]. Lisäksi pastori F. V. Hannus Vihdistä oli esiintynyt kristillisen työväen vaaliliiton puolesta ja Kortesjärven kirkkoherra E. A. Appelberg Suomen maalaisväestön listan puolesta Etelä-Pohjanmaan nuorsuomalaista maalaisliittoa vastaan sekä Utajärven kirkkoherra Erik Pesonen ollut mukana maalaisliiton paikallisosastoa perustamassa.

18 Lisäksi yksi v. 1906 kuollut.

nuorsuomalaisista papeista lehtori J. A. Maunu Tampereelta ja pastori Juho Reijonen Virolahdelta olivat säilyttäneet alkuperäisen puolueidentiteettinsä. [19]

Toiminta vaalikentillä. Nuorsuomalaiset papit osallistuivat erilaiseen vaaleihin liittyvään toimintaan yleensä varsin vaisusti. Helsinkiläinen pastori A. E. Candolin oli mukana puolueen keskustoimikunnan pääkaupungissa järjestämillä agitaattorikursseilla. [20] Valitsijayhdistyksen virallisena asiamiehenä toimivat C. G. Olsoni ja Iitin kappalainen A. A. Murén [21] , Emil Murénin veli. Epävirallisen valitsijayhdistystoimikuntaan kuului Muolaan kappalainen Matti Castrén. [22] Toisessa Karjalan kannaksen pitäjässä Kaukolassa kirkkoherra C. V. Olin sai paikalliskokouksessa hyväksytyksi ehdotuksensa, että "nuorsuomalainen puolue kaikissa toimissaan tarkoittaisi Suomen koko kansan parasta". [23] Haminalainen nuori pastori Lauri Roschier taas antoi oman panoksensa vaalitaisteluun kieltäytymällä lähettämästä vanhasuomalaiselle Wiipuri-lehdelle sen pyytämiä seurakunnan väestönmuutostietoja ja toteamalla:

Emme tahdo olla missään tekemisissä mokoman lehden kanssa. [24]

Kirkollisen virkakunnan vaaleihin liittyvän aktiivisuuden perusteella oli Laatokan Karjalassa sijaitseva Kurkijoki yksi selväpiirteisimpiä nuorsuomalaisia seurakuntia; olihan jo sen kirkkoherra Gustaf Arokallio puolueensa kenties huomattavin pappispoliitikko. Hänen

---

19 VA NSPA 2 Luetteloita nuorsuomalaisista yhdistyksistä [1906]. Ks. myös Sanoma Oy:n Historiallinen arkisto, Reijonen [Eero Erkolle] 16.11. 1905. – Nuorsuomalaisten pappien suhdetta Helsingin Sanomien edustamaan vasemmistosuuntaukseen kuvaa hyvin se, ettei arkistossa ole muiden pappien kuin Reijosen ja Maunun kirjeitä.

20 VA NSPA 1 Osanottajat Nuorsuomalaisten keskustmk:n luentokursseihin 24.–30.9. 1906. Kursseista myös *Kansanvalta* 26/20.9. 1906. – Candolin esiintyi kohta vaalipuhujana ainakin Tuusulassa (*HS* 266/15.11. 1906).

21 *HS* 16/19.1. 1907, Parikkala ja Kurkijoki; *Kansanvalta* 6/7.2. 1907, Nuorsuomalaisten kokouksia.

22 *Karjala* 275/27.11. 1906.

23 *Karjala* 284/7.12. 1906.

24 *Karjalatar* 4/10.1. 1907 ja 8/19.1. 1907, Yleisöltä; *Karjalan Sanomat* 7/17.1. 1907, Yleisöltä. – Vuoden 1908 vaalien alla Roschier oli piispa O. I. Collianderin saamien tietojen mukaan "agiteerannut" kahden viikon ajan nuorsuomalaisen puolueen hyväksi, mutta vähentänyt "loukkaavalla käytöksellään" sen kannatusta. VA OIC 4 Vihko 10 (7.7. 1908).

työtoverinsa C. G. Olsoni oli suurlakon aikana kuulunut paikalliseen lakkokomiteaan ja kuvaili kokemuksiaan lakon vuosipäivänä järjestetyssä nuorsuomalaisten tilaisuudessa. [25] Vaalien alla hänet nimettiin Arokallion valitsijayhdistyksen asiamieheksi, seurakunnan kanttori taas todistajaksi vaaliasiakirjojen allekirjoitustilaisuuteen. [26] Molemmat papit tekivät vaalimatkoja oman seurakuntansa ulkopuolellekin. Tällöin Olsoni pyrki esittelemään toisaalta nuorsuomalaisen puolueen toimintaa sortovuosina, toisaalta esimiestään poliittisena vaikuttajana. Hän myös

> kehoitti jokaista kansalaista osaa ottamaan vaaleihin oman vakavan harkinnan perusteella, eikä minkään puolueen kiihotuksesta. [27]

Kurkijoen papiston poliittinen toimeliaisuus aiheutti periaatteellista arvostelua alueen vanhasuomalaisessa lehdessä. Muuan yleisönosaston kirjoittaja liitti sen nuorsuomalaisissa sanomalehdissä toistuvasti esitettyihin syytöksiin vanhasuomalaisten hengenmiesten "sekaantumisesta" politiikkaan. Näin hän pyrki arvioimaan nuorsuomalaisia heidän omalla mitallaan. Minkä tahansa puolueen agitaattorina toimiminen oli seurakuntalaisten tasapuolisen hengellisen hoidon kannalta väärin, kirjoittaja totesi. [28] Kyseessä oli varsin harvinaislaatuinen tapa arvostella nuorsuomalaista puoluetta. Taustalla oli nuorsuomalaisuuden jo vanhastaan vahva asema Karjalassa.

Nuorsuomalaisten *papinrouvien* poliittisesta aktiivisuudesta ei voida juuri puhua. Heitä on tässä tutkimuksessa identifioitu kolme, siis vain kymmenesosa vanhasuomalaisista virkasisarista. Leskiruustinna Adele Tikkanen Kiuruvedeltä osallistui nuorsuomalaisten puoluekokoukseen, leskiruustinna Bilga Brummer Sahalahdelta kuului paikallisosaston johtokuntaan ja rouva Minna Hedbergin nimi sisältyi Helsingin nuorsuomalaisen yhdistyksen painettuun jäsenluetteloon. [29]

---

[25] *Karjala* 258/7.11. 1906, Kurkijoki.

[26] *HS* 16/19.1. 1907, Parikkala ja Kurkijoki.

[27] *Laatokka* 12/29.1. 1907 ja 16/7.2. 1907, Parikkala. – *Vaalas* pyrkii esittelemään Olsonin epäpoliittiseksi papiksi (1982, 145–147).

[28] *Raja-Karjala* 20/21.2. 1907, Lähetettyjä kirjoituksia, Papit agitaattorina.

[29] Liite 12 ja *Salmetar* 96/4.12. 1906, Kiuruvesi; *Tampereen Sanomat* 295/22.12. 1906, Sahalahti; *Helsingin ns. yhd.* 1916. – Tikkasesta myös *Olavi Kares* 1941–1952 IV, 273–279.

Kanttorit. Nuorsuomalaisen puolueen pappiskannatuksen vähäisyys näkyi myös suhteessa poliittisesti aktiivisiin kanttoreihin. Tässä tutkimuksessa on voitu identifioida yhteensä 34 nuorsuomalaista lukkaria. Kun heillä kaikilla oli vain yksi poliittinen viiteryhmä [30], he eivät määrällisesti jääneet kovin paljon jälkeen puhtaasti nuorsuomalaisen identiteetin omaavista papeista. Vastaavasta vanhasuomalaisesta virkakunnasta heidän osuutensa oli 37 %. Lukkarien paikallinen poliittinen asema oli jopa selvästi vahvempi kuin pappien. Heistä nimittäin kuusi toimi nuorsuomalaisen puolueen paikallisosaston puheenjohtajana [31] ja kaksi sihteerinä [32]; viisi kanttoria avasi paikalliskokouksen tai toimi sellaisen puheenjohtajana [33]. Lisäksi kymmenkunta lukkaria oli saanut muita virallisia luottamustehtäviä, jolloin kahta kolmannesta nuorsuomalaisista — niin kuin vanhasuomalaisistakin — kanttoreista voidaan kutsua puolueen "tukimiehiksi". Keskeisiä kunnallisia luottamustehtäviä oli hoitanut joka kolmas nuorsuomalainen kanttori, vanhasuomalaisista joka toinen. [34] Alueellisella tasolla kanttoreiden panos oli vahvin Heinolan piirissä, missä piiritoimikunnan puheenjohtajana toimi Heikki Cederblad Heinolasta ja jäsenenä Kaarlo Kartio Joutsasta. [35] Viipurin itäisen vaalipiirin piiritoimikuntaan kuului Säkkijärven kanttori Primus Leppänen. [36]

Kansanedustajaehdokkaaksi nuorsuomalaisista lukkareista asetettiin vain Kirvun kanttori N. E. Huoponen, mutta hän olikin noussut viimeistään joulukuun 1906 puoluekokouksessa yhdeksi puolueen tärkeimmistä kirkkopoliittisista hahmoista. Oman paikallisyhdistyksensä ehdokasasettelua suunnitellessaankin Huoponen piti etusijalla asennoitumista kirkkopoliittisiin kysymyksiin: uskonnonopetukseen, kir-

---

30 Ks. liitettä 10, jonka tärkeimpänä lähteenä VA NSPA 2 Luetteloita nuorsuomalaisista yhdistyksistä [1906].

31 K. V. Aalto (Uusikirkko Vl.), J. A. Aaltonen (Hausjärvi), Heikki Cederblad (Heinola), N. E. Huoponen (Kirvu), Kaarlo Kartio (Joutsa), Emil Louhivuori (Johannes).

32 Aarne Härmävaara (Elimäki) ja Antti Ruotsalainen (Karstula, paikalliskokouksen sihteeri).

33 Wilho Ahonen (Luopioinen), Primus Leppänen (Säkkijärvi), Kaarlo Lignell (Lokalahti), Antti Pääkkö (Artjärvi, myös yhdistyksen sihteeri) ja A. V. Simola (Orivesi).

34 Merkintä *kjm* liitteessä 10.

35 *HS* 246/23.10. 1906; *Kansanvalta* 47/21.11. 1907. – Cederblad oli Evankeliumiyhdistyksen paikallinen asiamies (*SLEY kert. 1906*, 82).

36 *Kansanvalta* 37/6.12. 1906, Säkkijärvi.

kon ja valtion suhteeseen sekä siviiliavioliittoon. Vasta tämän jälkeen tulivat kieltolaki- ja virkamieskysymykset. [37] Valtiopäiväkokemusta Kirvun kanttori oli hankkinut talonpoikaissäädyssä, vaalitaistelussa tarvittavia taitoja taas puolueen agitaattorikurssilla [38]. Kun vielä kanttorinviran hoito oli antanut suvereenin esiintymisvarmuuden ja yleisten asioiden tuntemuksen [39], olivat edellytykset olemassa eräälle vaalitaistelun ennätystulokselle: Huoponen väitteli eräässä tilaisuudessa kymmenkunta tuntia sosialistipuhujan kanssa, ennen kuin saavutti tästä "työvoiton". [40]

Nuorsuomalaisen puolueen järjestämälle agitaattorikurssille oli Huoposen lisäksi osallistunut Säkkijärven kanttori Primus Leppänen, joka myöhemmin kierteli useassa Viipurin läänin läntisen vaalipiirin pitäjässä. [41] Samaan vaalipiiriin otettiin Virolahden ja Miehikkälän nuorsuomalaisten puhujaksi Kuortaneen kanttori Matti Roinevirta. [42] Lisäksi yksi varsinaissuomalainen kanttori toimi valitsijayhdistyksen asiamiehenä. [43]

Viimeisillä säätyvaltiopäivillä porvarissäädyn perustuslailliseen ryhmään kuulunut Kajaanin kanttori Kaarlo Kokkonen osallistui Huoposen kanssa nuorsuomalaisten molempiin puoluekokouksiin vuonna 1906. [44] Hän oli myös alueellinen mielipidejohtaja toimiessaan Kainuun nuorsuomalaisten äänenkannattajan *Kajaanin lehden* vastaavana toimittajana. [45]

Nuorsuomalaista puoluetta lähellä olevien pappien ja kanttorien poliittisen sitoutumisen ja osallistumisen laatu oli olennaisesti erilais-

---

37 VA Tekla Hultinin kok., N. E. Huoponen Hultinille 28.12. 1906 ja 2.1. 1907.

38 VA NSPA 1 Osanottajat Nuorsuomalaisten keskustmk:n luentokursseihin 24.–30.9. 1906.

39 *Soikkeli* 1909 III, 8; *Jalkanen* 1978, 276s, 280.

40 *Soikkanen* 1957, 18. Kirvussa pidetyn väittelykokouksen kerrottiin kestäneen seitsemän tuntia (*Työ* 16/19.1. 1907).

41 VA NSPA 1 Osanottajat Nuorsuomalaisten keskustmk:n luentokursseihin 24.–30.9. 1906; *Karjala* 271/22.11. 1906, Sippola; 277/29.11. 1906 ja 13/16.1. 1907, Säkkijärvi.

42 *HS* 7/9.1. 1907, Maaseudulta.

43 *Turun Sanomat* 300/29.12. 1906, Lokalahti (Kaarlo Lignell).

44 Ks. liitettä 4.

45 Ks. myös *Jalkanen* 1978, 276. – Lisäksi Jaakkiman nuorsuomalainen kanttori Juho Kaartotie (Kröger) toimi vuoden 1905 lopulta vuoden 1908 alkupuolelle *Jaakkiman Sanomien* vastaavana toimittajana. Lehti kannatti nuorsuomalaista puoluetta, mutta tunsi mielenkiintoa myös maalaisliiton toimintaa kohtaan. *Salokangas* 1982 a, 98–104.

ta. Kansanedustajaehdokkaiden osalta näiden ryhmien väliset voimasuhteet olivat 11–1. Tässä epäsuhtaisessa asetelmassa epäilemättä heijastui papiston entinen valtiopäiväsäädyn asema ja edelleenkin huomattavasti suurempi yhteiskunnallinen arvostus. Nuorsuomalaisten kanttorien vaikutusvalta rajoittui yleensä paikallistasolle ja nimenomaan maaseudulle, mutta siellä heidän kokonaispanoksensa puolueen järjestötoiminnassa osoittautui jopa suuremmaksi kuin pappien. Nuorsuomalaisten pappien epäselvä puoluepoliittinen identiteetti ilmensi yleistä taipumusta "säätyrajaiseen" yhteiskunnalliseen kanssakäymiseen, eristäytymiseen 'kansasta'. Entisten valtiopäiväpappien rinnalle ei ollut noussut kovin suurta puolueaktivistien joukkoa. Edellisetkin olivat säätyvaltiopäivien päättymisen jälkeen osittain irtautumassa puolueen toiminnasta. Laajojen kansanjoukkojen suosiota tavoitteleva organisaatio ei kiehtonutkaan korporatiivisesti ajattelevia perustuslaillisia kirkonmiehiä, jotka tavallaan pysyivät säätypappeina laajassa mielessä. Nuorsuomalaisten lukkarien yleinen kuva taas oli selvästi kansanomaisempi ja "maalaisempi"; heidän oli luontevaa esiintyä 'kansan' luottamusmiehinä.

Alueellinen jakautuminen. Nuorsuomalaisen papiston alueellisesta jakautumasta ei voida aineiston suppeuden ja epäyhtenäisyyden vuoksi tehdä kovin pitkälle meneviä johtopäätöksiä *(kartta 5).*[46]

Eri vaalipiireihin nuorsuomalaiset papit sijoittuivat seuraavasti:

Uu	12	OuE	3
ViI	7	Mi	2
TuP	6	KuI	2
VaI	6	OuP	2
TuE	5	VaE	1
ViL	5	VaP	1
HäE	4	KuL	–
HäP	3	LaM	–
		Yhteensä	59

[46] Nuorsuomalaisen puolueen yleisestä kannatuksesta eri vaalipiireissä *Suomen kartasto* 1910, kartta n:o 47:3; *Hallsten* 1911, 14s.

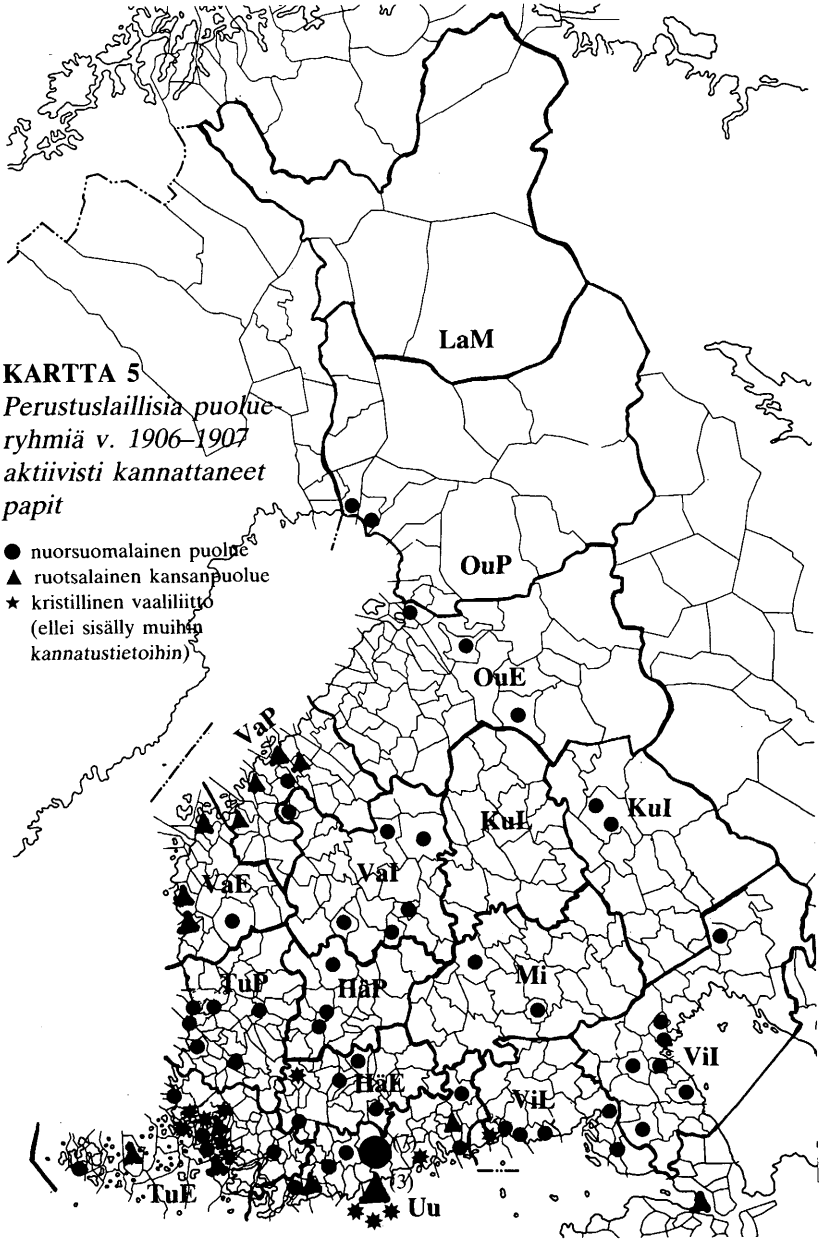

KARTTA 5
Perustuslaillisia puolue-ryhmiä v. 1906–1907 aktiivisti kannattaneet papit

● nuorsuomalainen puolue
▲ ruotsalainen kansanpuolue
★ kristillinen vaaliliitto
(ellei sisälly muihin kannatustietoihin)

Eniten nuorsuomalaisia kirkonmiehiä oli siis Uudenmaan läänissä, heistä seitsemän Helsingissä. Näidenkin yleinen panos oli minimaalinen. Tästä antoi selvän kuvan Helsingin nuorsuomalaisen yhdistyksen painettu jäsenluettelo, joka käsitti vuodet 1906–1916. Ensimmäisenä toimintavuonna yhdistykseen liittyi 993 jäsentä, ja vuoteen 1916 mennessä jäsenluetteloon kirjattiin 1572 eri henkilöä. Pappien osuus luettelossa rajoittui kahteen yliopistomieheen (Jaakko Gummerus ja Edvard Stenij) sekä yhteen sairaala- ja yhteen entiseen sotilaspappiin (A. E. Candolin ja B. A. Piispanen). [47] Vanhasuomalaisia pappeja pääkaupungissa oli kaksinkertainen määrä (16).

Seuraavalla tilalla olivat Viipurin itäinen ja Turun pohjoinen vaalipiiri. Jälkimmäisessä ilmoitettiin neljä pappia nuorsuomalaisen maakuntalehden avustajiksi. [48] Edellisessä Kurkijoen seurakunta muodosti erityisen vahvan puolueen tukikohdan. Nuorsuomalaisten kirkonmiesten osuus saman alueen vanhasuomalaisista kirkonmiehistä nousi kolmannekseen paitsi Viipurin itäisessä myös Uudellamaalla – Helsingissä jopa puoleen – sekä Viipurin läntisessä, Vaasan itäisessä ja Oulun pohjoisessa vaalipiirissä. Sitä vastoin vanhasuomalaisen papiston ylivalta oli täydellinen nuorsuomalaisten parhaassa vaalipiirissä Kuopion läntisessä, missä puolue ei ollut saanut yhtään pappiskannattajaa. Tulos vahvistaa käsitystä papiston ja savolaisen nuorsuomalaisuuden jyrkästä maailmankatsomuksellisesta vastakohtaisuudesta.

Nuorsuomalaisia kanttoreita oli *kartan 6* mukaan eniten Uudellamaalla, Turun pohjoisessa, Viipurin läntisessä (5) ja itäisessä vaalipiirissä (4). [49] Viipurin läntinen oli myös ainoa vaalipiiri, missä nuorsuomalaisia lukkareita oli enemmän kuin vanhasuomalaisia. Alueella jo vanhastaan vallinneen poliittisen ilmaston perusteella tämä ei ollut yllättävää.

---

[47] Gummeruksen ja Stenij'n osalta jäsenyyden todettiin olevan voimassa vielä v. 1916. *Helsingin ns. yhd.* 1916, erityisesti 8 (koko jäsenmäärä laskettu itse).

[48] Satakunnan Sanomat 0 A/16.11. 1906 (Albin Hukkanen, Hjalmar Prins, Oskar Rindell ja Viktor Salminen).

[49] Seuraavina HäP, Mi ja KuL (3), TuE ja VaI (2), HäE ja OuE (1) sekä KuI, VaE, VaP, OuP ja LaM 0.

KARTTA 6

Nuorsuomalaista puoluetta (●) ja ruotsalaista kansanpuoluetta (▲) v. 1906–1907 aktiivisti kannattaneet kanttorit ja urkurit (tilanne 15.3.1907)

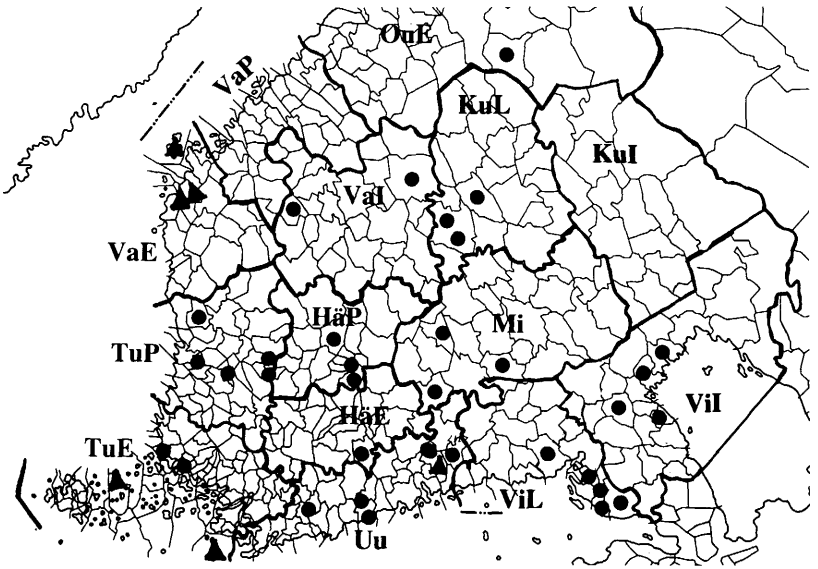

"Uskontoa ei sovi sekoittaa vaalitaisteluun." Nuorsuomalaisten yleisenä pyrkimyksenä oli pitää uskonnolliset kysymykset erillään vaalitaistelusta. Tämä näkyi jo heidän valitsijayhdistystensä tunnuksissa, joissa vedottiin uskonnolliseen arvomaailmaan vain kuusi kertaa. Vanhasuomalaisilla luku oli nelinkertainen. Lisäksi nuorsuomalaisen talonpoikaisväestön kirkkopoliittinen tyytymättömyys purkautui Kalajoella varsin radikaaliksi muutosvaatimukseksi: *Pappien virkatalot kunnille.* Nuorsuomalaisen puolueen vaaliliittoon taas ei hyväksytty iisalmelaista valitsijayhdistystä, joka tunnuslauseessaan yhdisti uskonnollisen uudistumisen vaatimuksen paikalliseen rautatiekysymykseen: *Uskonto elävämmäksi, Raahen radalle jatkoa.* [50] Vapaamielisistä

[50] Virallinen tilasto liittää tämän listan virheellisesti kristilliseen vaaliliittoon, jolla oli Kuopion läntisessä vaalipiirissä vain yksi valitsijayhdistys. *SVI XXIX 1 (1907),* 45s, taulut III–IV. Ks. myös *Otava* 19/14.2. 1907, Valitsijayhdistykset ja 23/23.2. 1907, Nuorsuomalaisten eli perustuslaillissuomenmielisen puolueen vaaliliitto. – Uskonnollisista tunnuksista myös *Hannu Mustakallio* 1978 b, 84, 91s.

lähtökohdista nuorsuomalaiset saattoivat arvostella uskonnollisen tunnuksen käyttöä omankin puolueen piirissä: kannattajia ei sopinut koota tällaisella "teeskentelyllä". [51]

Nuorsuomalaisessa lehdistössä esitettiin yleisenä periaatteena, että uskonto oli jokaisen oma henkilökohtainen asia. Samalla se todettiin niin "pyhäksi", ettei sitä saanut sekoittaa "maalliseen" vaalitaisteluun. [52] Liberaalis-individualistisiin periaatteisiin vetoaminen oli samalla poliittisesti tarkoituksenmukainen menettelytapa pyrittäessä torjumaan vanhasuomalaisten ankaria propagandahyökkäyksiä. Nuorsuomalaisten omaa puoluekokoustakin hallinneet kirkkopoliittiset kysymykset haluttiin näin siirtää puhtaasti henkilökohtaisen vakaumuksen tasolle, jolloin heidän maailmankatsomuksellinen hajanaisuutensa ei olisi päässyt vahingoittamaan itse puoluetta.

Uskonnollisiin kysymyksiin "pidättyvän kunnioittavasti" asennoituvien nuorsuomalaisten vastapainoksi pyrittiin luomaan kuvaa "vanhasuomalaisista fariseuksista", joiden suuhun pantiin esim. seuraavat sanat:

> Minä kiitän sinua, etten ole niinkuin 'nimiperustuslailliset, kagaalihurjurit, lipilaarit, ruotsalaiset, tai myös niinkuin nuo nuorsuomalaiset'. Uskonnon opetuksen säilyttämisestä kouluissa minä nimenomaan olen ohjelmassani maininnut ja kerran eläissäni teen minä matkan Jerusalemiin.

Uskonto nähtiin vanhasuomalaisten "maalaisagitaattorien" viimeiseksi valtiksi, jolla nämä yrittivät kerätä yksinkertaisen kansan ääniä, keppihevoseksi jolla ratsastaa. [53] Samantapaisia arvioita esitettiin myös sosiaalidemokraattien piirissä. Juuri ennen vaaleja toteutetusta nuorsuomalaisen puolueen ja "Nuoren Suomen" samastamisoperaatiosta nuorsuomalaiset katsoivat saaneensa vahvistuksen esittämilleen väitteille. "Suomettarelaisten vaalikalastus uskonnon kustannuksella" oli heidän mukaansa ensimmäisten eduskuntavaalien "inhottavin vaalitemppu", "suunnattomalla voimalla ajettu petosyritys". [54]

---

[51] *TS* 573 (275) / 27.11. 1906, Maaseutukirjeitä, Perniö.

[52] *TS* 603 (3) / 5.1. 1907, Kirkollisista kysymyksistämme; *Otava* 13/31.1. 1907, Uskonto ja politiikka; *Kansanvalta* 2/10.1. 1907, Suomettarelaiset uskonnonasialla ratsastamassa.

[53] *Kansanvalta* 9/27.2. 1907, U.S. ja uskonto sekä edellisessä nootissa mainitut kirjoitukset. – Ks. myös *K. S. Laurilan* katsausta ensimmäiseen vaalitaisteluun: [1908], 1s, 6, 9.

[54] *Kansanvalta* 12/21.3. 1907, Suomettarelaisten kalastus uskonnon kustannuksella; *HS* 75/3.4. 1907, Puhtaalla lipulla. – *Nuoren Suomen* oma ironinen kommentti: 12/22.3. 1907, Rekordi vaalihuijauksissa.

Tämän nuorsuomalaiset tosin saattoivat suureksi mielipahakseen todeta vasta vaalien jälkeen.

"Uskonnollisen vaalitaistelun" alalla nuorsuomalaista puoluetta asettui sen äänenkannattajien pääkirjoituspalstalla puolustamaan kaksi pappismiestä. Pastori Albin Hukkasen Noormarkussa pitämä kirkkopoliittinen esitelmä julkaistiin porilaisessa Satakunnan Sanomissa [55], kun taas pastori A. E. Candolinin laatiman taistelukirjoituksen takana oli puolueen päälehden Helsingin Sanomien arvovalta [56].

Hukkanen pyrki osoittamaan puolueensa ohjelman perusteella, etteivät nuorsuomalaiset vastustaneet uskontoa, niin kuin oli väitetty. Täydellisen uskonnonvapauden vaatimus merkitsi hänen mukaansa paitsi yksilönvapauden laajentamista myös kirkon omien, ulkoisesta pakosta riippumattomien tarkoitusperien toteuttamista. Sitä vastoin uskonnonopetuksen poistamista puolue ei ajanut, kirjoittaja vakuutti. [57] Kommentoidessaan edelleen puolueohjelmaa hän myönsi, että nuorsuomalaisten perimmäisenä tarkoituksena oli erottaa kirkko ja valtio toisistaan, mitä hän itsekin asettui kannattamaan. Jo kristillisen kirkon apostolinen perintö edellytti hänen mukaansa, ettei sen tullut turvautua maallisen hallitusvallan apuun. Toisaalta kirkon arvoa halvensi Hukkasen mukaan sen joutuminen valtiovallan holhouksen alaiseksi. Tästä hän otti esimerkeiksi ns. matkapappien käytön laittoman asevelvollisuusasetuksen kuuluttajina ja kirkoissa luettavat rukoukset valtakunnan sotajoukkojen puolesta. Tällaisista maallisista tehtävistä kirkko oli Hukkasen mielestä vapautettava, sillä sen tuli taistella vain totuuden, oikeuden, ihmisyyden ja veljeyden puolesta. [58]

Satakuntalainen pappismies katsoi siis nuorsuomalaisen puolueen ohjelman tähtäävän kirkon sisäisen ja ulkoisen itsenäisyyden laajentamiseen sen omien alkuperäisten periaatteiden mukaisesti. Asettues-

---

55 *Satakunnan Sanomat* 11/27.1. 1907 ja 13/1.2. 1907, Mietteitä kirkollisista kysymyksistä nuorsuomalaisen puolueen ohjelmassa I – II (A. H–n). Esitelmästä *Satakunnan Sanomat* 10/25.1. 1907, Noormarkku.

56 *HS* 54/5.3. 1907, Uskontokin otettu valtiollisen keinottelun välikappaleeksi (A. E. C.). – Nimimerkin identifioi *Kansanvalta* (12/21.3. 1907, Suomettarelaisten kalastus uskonnon kustannuksella).

57 *Satakunnan Sanomat* 11/1907.

58 *Satakunnan Sanomat* 13/1907. Ns. matkapapeista *Murtorinne* 1964, 147–149.

saan ajamaan tältä pohjalta kirkon ja valtion eroa Hukkanen tulkitsi puolueen kantaa tavanomaista radikaalimmin. Kirjoituksessa kuvastuivat ilmeisesti hänen Yhdysvalloissa merimieslähetys- ja siirtolaistyössä saamansa vaikutteet [59] .

Kun Hukkanen oli pidättynyt puoluepoliittisesta polemiikista, Candolin sovelsi saamaansa agitaattorinkoulutusta käytäntöön. Hän leimasi kirjoituksessaan vanhasuomalaiset "vääristelijöiksi" ja kaavoihinsa kangistuneiksi "katolilaisiksi", jotka yrittivät taistella "protestanttisia" periaatteita totuutta, laillisuutta ja edistystä vastaan. Väitteet uskonnonopetuksen poistamisesta olivat hänen mukaansa pelkkää valhetta. Kirkon ja valtion suhde taas oli osoittautunut sortovuosien kokemusten perusteella vääräksi, Candolin totesi nuorsuomalaisten ohjelmaa perustellessaan. Siksi nuorsuomalainen puolue halusi lisätä kirkon itsenäisyyttä valtiovaltaan nähden – kirkon ja valtion erosta pääkirjoituksessa ei puhuttu. "Suomettarelainen" puolue taas halusi pitää kirkon pysyvässä "Baabelin vankeudessa". Näin edellinen olikin kirjoittajan mukaan kirkon "todellinen ystävä", jälkimmäinen taas sen "orjuuttaja ja sortaja". Vanhasuomalaisten näennäinen myötämielisyys kirkkoa kohtaan oli Candolinin mielestä vain kaunis vaippa, jonka tarkoituksena oli peittää puolueen toiminnan perustana olevaa "onttoa siveysoppia". Kirjoittaja lausui kuitenkin uskovansa, että Suomen kansa osasi vaaleissa "erottaa valheen totuudesta, väärät profeetat kirkon todellisista ystävistä". [60]

Candolin pyrki näin siirtämään nuorsuomalaisten ja vanhasuomalaisten välisen puoluepoliittisen vastakohtaisuuden uskonnollis-moraalisten prinsiippikysymysten tasolle, niin kuin perustuslailliset olivat nähneet asian jo sortovuosina [61] . Tämän mukaisesti hän pyrki osoittamaan, että juuri nuorsuomalainen puolue edusti "todellista uskonnollisuutta", toteutti parhaiten protestanttis-kristillisiä periaatteita. Kärkevällä kielenkäytöllään hän kuitenkin tuli samalla provosoineeksi vanhasuomalaisten viimeisen uskontopoliittisen vastahyökkäyksen (s. 374s).

Suomalainen Kansa – kirkollisväritteinen "pääskyslehti". Ensimmäisten eduskuntavaalien jälkeen nuorsuomalaisen puolueen sisäinen

---

[59] *Neovius* 1908, 113; *Kansanaho* 1960, 188.

[60] *HS* 54/1907.

[61] Ks. esim. *Murtorinne* 1964, 283–293.

hajaannus tuli entistä selvemmin julkisuuteen, kun Helsingissä alkoi toukokuussa 1907 ilmestyä sen oikeistosiiven eli *pääskysten* äänenkannattaja Suomalainen Kansa. [62] Lehteä perustamassa oli myös kirkollisesti tunnettuja nuorsuomalaisia, ja sen ohjelmassa kiinnitettiin huomiota uskonnolliseen puoleen.

Suomalaisen Kansan perustamiseen johtaneen kehityksen olennaisimpana taustatekijänä oli Helsingin Sanomien siirtyminen vasemmistonuorsuomalaisten – sittemmin *varpusiksi* kutsuttujen – käsiin kesällä 1906. [63] Seuraavan vuoden huhtikuussa lähetettiin eri puolille maata kiertokirje, jossa uuden lehden tehtäväksi asetettiin mm. edustaa talonpoikaisväestölle ominaisia aatteita, puolustaa laillista järjestystä ja yhteiskunnan sopusointuista kehitystä sekä edistää kansallista yhteishenkeä rotu- ja luokkavihan sijasta. Poliittisesti lehden tuli toimia *perustuslaillis-suomenmielisellä* pohjalla – *nuorsuomalaisuutta* kiertokirjeessä ei mainittu. [64] Viittauksellaan "rotu- ja luokkavihan" lietsomiseen lehden perustajat sanoutuivat irti vanhasuomalaisten kansallisuus- ja sosiaalidemokraattien yhteiskunnallisesta ohjelmasta. Yhteiskunnan "sopusointuisen" kehittämisen periaatteessa taas oli ainakin terminologinen häivähdys *tasaisten* tärkeimmästä vaatimuksesta. Kiertokirjeen oli allekirjoittanut 15 henkilöä, joiden joukossa oli kolme pappia (Edvard Hannula, Juuso Hedberg ja Jaakko Gummerus) sekä neljä tunnettua herännäismaallikkoa (lehtori Matti Pesonen ynnä maanviljelijät Mikko Knuutila Ylivieskasta, Eero Lämsä Kiuruvedeltä ja Juho Snellman Karttulasta). [65]

Suomalaisella Kansalla oli osittain samat taustavoimat kuin ensimmäisten eduskuntavaalien kristillisellä vaalitoiminnalla; olivathan kaikki edellä mainitut papit ja Matti Pesonen esiintyneet sekä nuorsuomalaisten että kristillisten ehdokkaina. Pesonen tuli myös kuulu-

---

62 *Suomalainen Kansa* Näytenumero 1 A / 18.5. 1907; *HS* 88/18.4. 1907, 89/19.4. 1907, 93/24.4. 1907 ja 94 A / 25.4. 1907, Helsinki & Yleisöltä; *Nevalainen* 1966, 48–51; *Helin* 1981, passim.

63 *Helin* 1981, 30s; ks. myös edeltä s. 147 (n. 12).

64 *Helin* 1981, 32s, 122s.

65 *Helin* 1981, 33, 123. Ks. myös *Nygård* 1982, 14–18. Knuutilasta *Olavi Kares* 1941–1952 III, 128, 295, 358s; Lämsästä I, 76, IV, 271, 279–281, 283s, 286s; Snellmanista II, 343s. Knuutila ja Snellman olivat myös entisiä talonpoikaissäädyn jäseniä, jotka Pesosen tavoin oli valittu nuorsuomalaisina uuteen eduskuntaan.

maan lehden toimitukseen ja sitä kustantavan yhtiön johtokuntaan. [66] Ilmeisesti myös pastori Emil Murén toimi aktiivisesti lehtihankkeen puolesta. [67] Taustavoimien kirkollinen ja herännäisväri näkyi edelleen siinä, että johtokunnan työtä täydentämään asetetun maaseutuvaltuuskunnan 15 jäsenen joukossa olivat paitsi Hannula, Knuutila, Snellman ja Kirvun kanttori N. E. Huoponen myös herännäisyyden johtava maallikko Mauno Rosendal ja kaksi muuta körttiläistä: tuomari Albert Luoma Loimaalta ja kauppias Aaro Väänänen Kuopiosta. [68]

Näin sekä lehtihankkeen puolesta laaditun kiertokirjeen allekirjoittajista että lehden maaseutuvaltuuskunnan jäsenistä lähes puolet oli varsin tunnettuja kirkollisia nimiä. Suomalaisen Kansan epäviralliset kytkennät herännäisyyteen ilmenivät myös siinä, että lehden toimittajiin kuului Pesosen rinnalla mm. Rosendalin poika maisteri Lauri Rosendal [69] ja että sen tilausilmoitus julkaistiin Hengellisessä kuukauslehdessä, jota sitä paitsi ruvettiin vuoden 1908 alusta lähtien painamaankin uuden lehtiyhtiön kirjapainossa. [70] Pesonen käytti Suomalaisen Kansan asiamiehenä mm. ystäväänsä Kajaanin kappalaista Johannes Wäyrystä. Tämä joutui kuitenkin toteamaan, että periaat-

---

66 *Helin* 1981, 36, 41, 51, 127. Pesonen toimi johtokunnan jäsenenä v. 1907–1909. Ks. myös *Pesonen* 1954, 44; *Taipale* 1980, 103s. – Pesonen ei kerro muistelmissaan Suomalaista Kansaa koskevaa lyhyttä mainintaa lukuun ottamatta mitään poliittisesta toiminnastaan suurlakon ja itsenäistymisen välillä, vaikka hän kuului eduskuntaankin. Taustalla oli ilmeisesti nuorsuomalaisen puolueen ristiriitainen tilanne ja myöhempi erkaantuminen sen edustamasta poliittisesta perinteestä.

67 Murén oli jo joulukuussa 1905 pidetyssä Kotimaa-lehden perustamista koskevassa neuvottelukokouksessa esittänyt liittymistä Suomalaisen Kansan lehtihankkeeseen (*Ruuth* 1949, 16; *Murtorinne* 1980, 21). Ilmeisesti mm. professori Jaakko Gummeruksen samassa yhteydessä esittämät epäilyt kristillistä lehtihanketta kohtaan olivat luonteeltaan ainakin osittain poliittisia, kuuluihan hän myöhemmin Suomalaisen Kansan perustajiin. Kotimaan historiankirjoittajat eivät liitä Suomalaista Kansaa varsinaisiin poliittisiin yhteyksiinsä, mutta esittävät varhaisimman tiedon itse lehden perustamisajatuksen vireillä olemisesta. – Murén kuului lehden johtokuntaan vuosina 1910–1912 yhdessä mm. Gustaf Arokallion kanssa (*Helin* 1981, 40s, 127).

68 *Suomalainen Kansa* Näytenumerot 1 A / 18.5. 1907 ja 2/28.5. 1907. Luoma oli entinen Raahen pormestari. Hänen ja Väänäsen herännäistaustasta esim. *Olavi Kares* 1941–1952 III, 26–34, IV, 115s. – Luoma oli ollut mukana Kotimaan epävirallisilla listoilla ja kristillis-tasaisessa vaalioperaatiossa, Väänänen taas kristillisten ehdokkaana ja nuorsuomalaisten varaehdokkaana.

69 *Helin* 1981, 51.

70 *HK* 1907, 6–7 vihko, takakannen sisäpuoli; *HK* 1908, 1–2 vihko, kansilehti.

teellisesta myötämielisyydestään huolimatta vain harvat kainuulaiset lähtivät mukaan "herrojen kelkkaan". [71]

Omalla tavallaan Suomalaisen Kansan synty vahvisti kristillisestä vaalitoiminnasta jo aiemmin syntynyttä kuvaa. Kummassakin tapauksessa oli varsinaisesti kysymys perustuslaillisen suunnan sisäisestä välienselvittelystä ja hajoamisprosessista. Samalla siihen liittyi perustuslaillista suuntaa kannattaneen papiston ja herätysliikeväen protesti vapaamielisiä ja sosialistisia aatteita vastaan. Suomalaista Kansaa perustettaessa erityisesti heränneisiin lukeutuva talonpoikaisväestö ilmaisi epävarmuutensa kirkon ja uskonnon asemasta suomalaisen yhteiskunnan sisäisen myllerryksen keskellä.

c. Pappeja mukaan Rkp:n toimintaan

Kirkollisen virkakunnan panos. Ruotsalaisen kansanpuolueen perustamisvaiheessa keväällä 1906 pappeja ei ollut näkynyt mukana ja kirkkopoliittinen ohjelma oli ruotsinkielisen väestön maailmankatsomuksellisen heterogeenisuuden vuoksi jäänyt käsittelemättä (s. 157s). Papiston osalta tilanne muuttui vuoden toiselta puoliskolta alkaen niin, että sen piiristä voidaan ensimmäisten vaalien tienoilla nimetä vähintään 16 Rkp:n aktiivista kannattajaa (ks. myös *karttaa 5* s. 387). Tämä luku on varsin tarkka, sillä puolue itse julkaisi tiedot keskus-, piiri- ja paikallistason toimihenkilöistään. Poliittisesti aktiivisia ruotsalaisia kanttoreja oli vähintään kuusi (*kartta 6* s. 389). [1]

Vahvin panos kirkollisella virkakunnalla oli uusmaalaisessa Lapinjärven pitäjässä, missä Rkp:n paikallisosaston puheenjohtajana toimi kirkkoherra ja varapuheenjohtajana kanttori. [2] Maalahdella, Vaasan lähellä oli osaston puheenjohtajana kanttori Mikael Hagberg, joka kuului myös Rkp:n lisättyyn keskushallitukseen [3]. Mustasaaren pitäjänapulainen A. R. Hedberg ja Vöyrin kirkkoherra A. J. Bäck valittiin paikallisiksi varapuheenjohtajiksi, kun taas Alavetelissä ja

---

[71] MP Johannes Wäyrynen Matti Pesoselle 3.6. 1907.

[1] *SFP:s organisationer 1907,* johon seuraavassa esitettävät tiedot perustuvat, ellei toisin mainita. Tietolähteenä myös SCA Korrespondens 1906–1907. – Liitteet 8 ja 11.

[2] Carl Lundberg ja August Karlsson.

[3] *Hbl* 87/2.4. 1907, Svenska folkpartiets partidag; *Rafael Colliander* 1926, 18.

Karjaalla papille uskottiin sihteerin tehtävät [4]. Paikallisosastojen johtokuntiin kuului myös neljä papinrouvaa, joista yksi toimi sihteerinä. [5] Koulualalla toiminut pastori G. C. Bondestam (Karlsson) puolestaan kuului vähän aikaa Helsingissä ilmestyneen *Fritt folk* -lehden toimitukseen. Lehti edusti ruotsalaisen vasemmiston kansanomaista *bygdesvenskhet*-suuntausta pyrkiessään kiinnittämään huomiota maaseudun elämään ja esim. raittiuskysymykseen. [6]

Rkp:n vaalitoimien käynnistyessä syyskuun lopulla 1906 otettiin alustavaan yleisehdokasluetteloon mm. perustuslaillisen suunnan johtava teologinen auktoriteetti professori G. G. Rosenqvist. [7] Myöhemmin Uudellamaalla järjestetyssä koevaalissa – eräänlaisessa jäsenäänestyksessä – hän sijoittui seitsemänneksi; Karjaan kappalainen Gustaf Storgårds jäi yhteensä 27 nimen joukossa viimeiseksi. [8] Vaasan pohjoisessa vaalipiirissä A. J. Bäck sijoittui vastaavasti kolmanneksi. [9] Ruotsalaisten kirkonmiesten poliittinen kannatus näytti voimakkaimmalta Vaasan eteläiseen vaalipiiriin kuuluvassa Kristiinassa, missä he veivät kolme kärkisijaa (Bondestam, Hedberg ja Rosenqvist). Hajaääniä sai lisäksi paikallinen kirkkoherra Georg Laurén. [10]

Lopullisissa asetelmissa kolmeen Rkp:n neljästä varsinaisesta vaalipiiristä tuli pappisehdokas: G. G. Rosenqvist Uudellemaalle, A. R. Hedberg Vaasan eteläiseen ja A. J. Bäck Vaasan pohjoiseen. Turun eteläisessä kristillis-kirkollinen näkökulma otettiin huomioon siten, että Turkuun perustettiin valitsijayhdistys *Samhällsutveckling på kristlig grund.* Sen ehdokkaiden joukossa olivat pappissäätyyn kuulunut rehtori V. T. Rosenqvist ja entinen seminaarinrehtori F. W. Sundvall, molemmat uskonnonopettajina toimineita

---

4 Kirkkoherra F. W. Nejnstedt ja kappalainen Gustaf Storgårds (SCA Korrespondens 4.10. 1906).

5 Liite 12. Sanny Tranchantista Paraisten paikallisosaston sihteerinä *Fagerlund* 1981, 11, 88s.

6 *Fritt folk* Näytenumero 15.12. 1906 ja 2/5.1. 1907, Tilausilmoitus; 48/28.2. 1907, Till Fritt folks läsare. – Bondestamin lehtimiestoiminnasta myös *Steinby* 1981, 18.

7 Ks. s. 227.

8 *NP* 20/21.1. 1907; *Fritt folk* 15/21.1. 1907.

9 *Vbl* 5/10.1. 1907, Valförberedelserna i norra valkretsen. Rosenqvist sijoittui täällä 12. sijalle.

10 *Fritt folk* 18/24.1. 1907, Det övriga Finland.

maallikoita. [11] Valitsijayhdistyksen asiamieheksi nimettiin sotarovasti V. W. Lindqvist. Kristillisen vaalitoiminnan vaikutus näkyi Rkp:n listan tunnuslauseessa ja siinä, että Sundvall oli Uudellamaalla sekä kristillisten että vapaakirkollisten ehdokkaana. Turun eteläisessä oli vielä pastori August Tranchant Paraisilta Rkp:n varaehdokkaana [12] .

Uskonnollisesti Rkp:n pappisaktiivien toimintaan liittyi usein evankelisuus, sillä tämän piiriin heistä voidaan lukea Evankeliumiyhdistyksen entinen yliasiamies A. J. Bäck sekä Gustaf Storgårds, Georg Laurén ja August Tranchant. [13] Osalle ruotsinkielistä evankelista papistoa kristillinen vaalitoiminta muodosti tässä vaiheessa kuitenkin vaihtoehdon, jonka tilalle Rkp tuli vasta myöhemmin. Niinpä esim. ruotsalaisen puolueen perustavaan kokoukseen aikoinaan osallistunut kirkkoherra Ludvig Wennerström oli kristillisten listoilla – puhumattakaan toisesta entisestä *Fraternitas*-papista Emil Murénista. Ruotsalaisen kansanpuolueen kannattajakunnan keskuudessa suurlakon jälkeen ilmenneet antiklerikaaliset tendenssit jarruttivat näin ruotsinkielisen papiston ja uskonnollisten piirien liittymistä puolueen riveihin.

Pohjalaisista ehdokaspapeista A. R. Hedberg sai taakseen järjestäytyneen raittiusväen tuen. [14] Kun hän ei ollut ehtinyt pitämään vaalitilaisuuksia, hän tyytyi esittämään lehdistössä "ohjelmansa", johon kuului mm. täydellisen uskonnonvapauden toteuttaminen ja uskonnonopetuksen säilyttäminen. [15] A. J. Bäck esitti vastaavasti omia "näkökohtiaan"; jo tällä terminvalinnallaan hän osoitti olevansa toisentyyppinen pappispoliitikko. Hän liittyi erityisesti kristillisen vaalitoiminnan piirissä esitettyyn periaatteeseen, ettei valtiopäivämiestä saanut sitoa mikään muu kuin hänen vakaumuksensa. Entisenä Perustuslaillisen klubin jäsenenä Bäck asennoitui yleensäkin epäluuloisesti poliittiseen demokratiaan valittaen sitä, että yleinen ja yhtäläinen äänioikeus oli saatettu voimaan. Hän sanoi mieluummin kan-

---

11 Sundvallista *Ruuth* 1949, 18, 20.

12 *TS* 603 (4) / 5.1. 1907, Pikku-uutisia. – Varaehdokkaana oli myös G. G. Rosenqvist Vaasan pohjoisessa.

13 Bäckistä esim. *Murtorinne* 1964, 188; lisäksi *SLEY kert. 1906,* 82, 90, 106; *1907,* 134; *Lauri Koskenniemi* 1967, 291s. – Myös myöhemmin tässä luvussa mainittavat Herman Kajanus ja K. I. Nordlund.

14 *Fritt folk* 25/1.2. 1907, Österbotten; *Kylväjä* 1907, 5. Ks. myös *Lindström* 1973, 84.

15 *Vbl* 29/7.3. 1907, Ett programuttalande.

nattavansa vanhaa ja koeteltua kuin uutta ja epävarmaa. [16] Monen muun entisen vastarintapapin tavoin Bäck edusti yhteiskunnallisissa näkemyksissään varsin selvää konservatismia.

Esiintyessään Rkp:n ehdokkaana ja sittemmin eduskunnassakin sekä puoluekokouksissa G. G. Rosenqvist puolestaan korosti, ettei hän ollut puolueen jäsen. Hän saattoi samaan aikaan esiintyä myös kristillisten ehdokkaana. Näin hän sovelsi politiikkaan kantilaisia näkemyksiään, joiden mukaan puolue-elämä merkitsi yksilön persoonallisuuden loukkausta. [17] Rosenqvistin yleisesti nauttimaa arvonantoa kuvasti se, että senaatti kutsui hänet – ainoana perustuslaillisena pappina – jäseneksi huhtikuussa 1906 asettamaansa uskonnonvapauskomiteaan. Hän toimi komitean varapuheenjohtajana ja vaikutti merkittävästi sen kannanottojen muotoutumiseen, joille oli ominaista uskontopoliittisen radikalismin ja konservatismin välttäminen. [18]

Ohjelmakysymyksiä. Ruotsalaisen kansanpuolueen perustavan kokouksen vaiettua uskontopoliittisista kysymyksistä palasi joulukuussa 1906 järjestäytynyt puolueen vasemmisto [19] asiaan. Valmistelutyöhön oli osallistunut mm. perustuslaillisten radikaalien kirkon- ja uskonnonvastaisen taistelun primus motor tohtori Rolf Lagerborg. [20] Vasemmiston vaatimuksiin kuuluivat uskonnon- ja omantunnonvapaus, pakollinen siviiliavioliitto ja -rekisteri, valinnainen koulujen uskonnonopetus, valapakon poistaminen sekä seurakuntien oikeus itse päättää opettajiensa valinnasta ja näiden palkkauksesta. Kirkon ja valtion eroa ei mainittu vaatimusten joukossa. [21] Lähes samanlainen ohjelma oli hyväksytty syyskuussa 1906 pidetyssä perustuslaillisen työväenliiton liittokokouksessa; järjestö toimi erityisesti ruotsalaisen työväestön piirissä. [22]

---

16 *Vbl* 16/5.2. 1907, Synpunkter.

17 *Vikström* 1966 a, 321s; *Jaakko Gummerus* 1931, 65s; *Wrede* 1932, 14; *Yrjö J. E. Alanen* 1947 b, 601. – Vielä vuoden 1917 puoluepäiville Rosenqvist kutsuttiin puolueeseen kuulumattomana kansanedustajana; hän oli mukana myös vuosina 1909, 1912 ja 1916. SCA, Puoluekokousasiakirjat.

18 *Murtorinne* 1967, 130s; *Reijonen* 1977, 35s; *Vikström* 1966 a, 255–288.

19 Rkp:n vasemmiston toiminnasta *Ehrnrooth* 1947, 199s; *von Bonsdorff* 1956, 112–118, 138.

20 *Murtorinne* 1967, 17; *von Bonsdorff* 1956, 115.

21 *NP* 340/14.12. 1906; 343/17.12. 1906; *Fritt folk* 6/10.1. 1907; *Framtid* 51/28.12. 1906.

22 *Holmberg* 1936, 233, 244–247.

Vaalien jälkeen, huhtikuussa 1907 pidetyssä Rkp:n puoluekokouksessa uskonnonvapauskysymys otettiin ensimmäistä kertaa virallisesti esille. Alustajaksi oli kutsuttu ylioppilas Verner Hougberg [23], joka katsoi täydellisen uskonnonvapauden johdonmukaisen toteuttamisen edellyttävän kirkon ja valtion eroa. Hougberg pyrki esittelemään valtiokirkon pakkolaitokseksi, joka oli ristiriidassa vapauden ja oikeudenmukaisuuden ajankohtaisten aatteiden kanssa. Hänen ponsiehdotuksensa vastasivat suurin piirtein Rkp:n vasemmiston ohjelmaa, mutta kokonaisvaikutelma oli vielä radikaalimpi. 'Positiivinen' vaatimus seurakunnan itsehallinnon lisäämisestä ei ollut mukana; lisäyksinä taas olivat kaste-, konfirmaatio- ja ehtoollispakon lakkauttaminen sekä papistolle kuuluvan uskonnonopetuksen valvontaoikeuden kumoaminen. Alustukseen – mutta ei ponsiin – kuului myös ehdotus uskonnonopetuksen korvaamisesta pakollisella siveysopilla. [24] Ponsiehdotukset oli melkein suoraan otettu Prometheus-yhdistyksen säännöistä [25], mikä hyvin kuvasi niiden valtiokirkonvastaista luonnetta.

Puoluepäivien uskontopoliittiseen keskusteluun osallistui radikaalin alustajan lisäksi 14 kokousedustajaa, joista kahdeksan ilmaisi ainakin pääosin hyväksyvänsä tämän esittämät näkemykset. Esim. pakollinen siviiliavioliitto ei jälkimmäisellä kannalla olevien mielestä merkinnyt siveellisen tai uskonnollisen vakaumuksen loukkaamista, jos samalla myönnettiin oikeus avioliiton kirkolliseen siunaukseen sitä haluaville. Pakollisen uskonnonopetuksen välityksellä lapsia ei haluttu "predestinoitavan" tiettyyn tunnustuskuntaan; tilalle tarjottiin alustajan tavoin moraaliopetusta ja historianopetuksen kehittämistä. Samalla tosin ruotsinkielisen kulttuurieliitin edustajat saattoivat myöntää, että puolueen edun kannalta ei ollut viisasta ottaa sen nimiin nyt esitettyjä ohjelmavaatimuksia. Niiden todettiin "valitettavasti" herättävän laajoissa piireissä, erityisesti maaseudulla, ihmettelyä ja jopa kauhistusta. [26]

---

[23] SCA Protokoll fördt vid interimsstyrelsens för SFP möte 7.2. 1907 § 3.

[24] *Hougberg* 1907, 1–8; *von Bonsdorff* 1956, 135.

[25] Ks. *Murtorinne* 1967, 35.

[26] SCA Rkp:n puoluekok. ptk. 1.–2.4. 1907 (ei pykäliä eikä sivuja); *Hbl* 89/4.4. 1907, Svenska folkpartidagen; *von Bonsdorff* 1956, 134s (maisteri Gunnar Takolander, professori Axel Wallensköld, tohtori Ernst Estlander, oikeusneuvosmies K. E. Björkstén, toimittaja John Hedberg, maanviljelijä Alb. Mathas, tohtori J. J. Sederholm ja vapaaherratar Elise von Alfthan).

Rkp:n kirkollisen siiven kärkihahmoksi nousi rehtori V. T. Rosenqvist, joka asettui puolustamaan siviiliavioliiton jättämistä valinnaiseksi ja uskonnonopetuksen säilyttämistä pakollisena. Uskonnonopetusta piti nuorison siveellisen kasvatuksen ja oikeuskäsityksen muodostumisen kannalta välttämättömänä myös helsinkiläinen kansakoulunopettaja maisteri Mårten Holmberg, joka oli toiminut ruotsinkielisen työväenliikkeenkin piirissä. Rkp:n pietarilaista paikallisosastoa edustanut kirkkoherra Herman Kajanus puolestaan piti erityisen sopimattomana esillä olevan kysymyksen käsittelemistä kokouksessa, koska Rkp voitiin siten leimata "uskonnottomaksi puolueeksi". Hän katsoi uskonnon kuuluvan jopa niin olennaisesti aiemmilta sukupolvilta saatuun kulttuuriperintöön, ettei voinut hyväksyä kansalaisten jäämistä kokonaan uskontokuntien ulkopuolelle. [27]

Uskonnonvapauskeskustelussa sivuttiin myös kysymystä kristillisten piirien järjestäytymisestä puolueessa. Kirkkoherra Kajanus mainitsi monien äänestäjien esittäneen huolestumisensa sen johdosta, että Rkp:n vaaliliittoon ei ollut kuulunut yhtään "kristillismielisten" listaa. Vapaaherra Kristian von Alfthan myönsi tämän puutteen esiintymisen. Kristillismieliset olivat hänen mukaansa niin suuri ryhmä, että he olisivat voineet vaatia omaa listaansa. Laiminlyönti ei kuitenkaan johtunut puoluehallituksesta, jonka von Alfthan sanoi useita kertoja kääntyneen kristillismielisten puoleen. Nämä olivat kuitenkin halunneet esiintyä omassa vaaliliitossaan suomenkielisten kanssa. [28] Puheenvuoro vahvisti jälleen kristillisen vaalitoiminnan osittain ruotsinmielisen taustan. Samalla näkökulma oli puhtaasti uusmaalainen; edes V. T. Rosenqvist ei kertonut kokousväelle, että Rkp:lla oli Turussa ollut kristillinen valitsijayhdistys.

Radikaali siipi ilmaisi samalla kuitenkin vastustavansa kristillisten erillistä toimintaa Rkp:n piirissä. Toimittaja John Hedberg korosti, että ruotsalaisen valitsijakunnan suuri enemmistö oli asettunut kannattamaan puoluetta, vaikka erityistä kristillistä listaa ei ollutkaan muodostettu – ja vaikka yli puolet äänestäjistä oli ollut naisia. Muuan saaristolaisten edustaja taas viittasi papiston yleiseen poliittiseen kan-

---

[27] SCA Rkp:n puoluekok. ptk. 1.–2.4. 1907 (lisäksi pastori K. I. Nordlund ja opettaja Anna Appelberg); *von Bonsdorff* 1956, 135; *Lindström* 1973, 137 (myös n. 3). Holmbergista *Lindström* 1973, 50, 182.

[28] SCA Rkp:n puoluekok. ptk. 1–2.4. 1907.

taan ja totesi, ettei se "ansainnut" Rkp:n ääniä. [29] Puheenvuoron käyttäjä siis samasti kristilliset piirit ja papiston.

Uskontopoliittinen alustus ja sitä seurannut keskustelu olivat vain ruotsalaisen kansanpuolueen kannattajakunnan yksittäisiä puheenvuoroja. Puolueohjelmaa ei tältä osin voitu täydentää. Kristillisten piirien, mm. kolmen papin, [30] osallistuminen kokoukseen merkitsi uuden vaiheen alkamista ruotsalaisen puolueen ja sen seuraajan historiassa. Kansanomaisempi *bygdesvenskhet*-suuntaus, maaseuturuotsalaisuus, oli valtaamassa alaa entiseltä pääkaupunkikeskeiseltä *kulttuuriruotsalaisuudelta.*

d. Herätysliikkeiden rooli

Uusimmassa suomalaisten herätysliikkeiden suhdetta politiikkaan koskevassa tutkimuksessa on todettu, että niiden kannattajat olivat vuosisadan vaihteessa poliittisesti "joko liberaalisti taikka hieman yllättävästi joskus myös konservatiivisesti ajattelevia". Toiseksi herätysliikeväenkin poliittisten kannanottojen on katsottu kuuluneen pelkästään "maallisen regimentin" alueelle, jolloin kristillisiä puolueita ei tarvinnut perustaa. [1] Molemmat teoreettiset väitteet osoittautuvat ensimmäisien eduskuntavaalien aikaisen tilanteen valossa vähintään puutteellisiksi.

Kristillinen vaalitoiminta ja evankeliset. Eräillä alueilla vaaleihin osallistui alun perin valtakunnalliseksi tarkoitettu kristillinen ryhmittymä, jonka edustajat tosin pyrkivät kiistämään sen puolueluonteen. Kristillisten vaaliliittojen synty merkitsi protestia niin maailmankatsomukselliselle liberalismille kuin eduskunnanuudistuksessa toteutuneille kansanvallan periaatteillekin. Varsinkin kristillisen vaalitoiminnan loppuvaiheet liittivät sen samaan rintamaan yhteiskunnallisesti kaikkein konservatiivisimpien perustuslaillis-ruotsinmielisten piirien kanssa.

---

[29] SCA Rkp:n puoluekok. ptk. 1.–2.4. 1907 (Alb. Mathas Houtskarista). Hedbergistä, F. G. Hedbergin pojasta, myös *Murtorinne* 1967, 207, 226; *Lindström* 1973, 85, 136, 138.

[30] Herman Kajanuksen ja K. I. Nordlundin lisäksi G. C. Bondestam (liite 4 K).

[1] *Suolinna* 1982, 103–106. Ks. myös *Suolinna* 1969 ja 1975, passim.

Kristillisten vaaliliittojen selväpiirteisenä uskonnollisena taustaryhmänä oli toisaalta Turun seudun hannulalainen pappisryhmä, toisaalta Evankeliumiyhdistyksen johtava helsinkiläinen papisto. Lisäksi hanketta kannatettiin allianssikristillisellä taholla, osittain myös vapaakirkollisten ja heränneiden piirissä. Kotimaassa marraskuun lopulla 1906 julkaistuilla "evankelisluterilaisten" alustavilla listoilla oli mukana yli puolet Evankeliumiyhdistyksen johtokunnan jäsenistä, joista virallisiksikin ehdokkaiksi päätyi neljä: pastorit Emil Murén, L. L. Byman ja Emil Panelius sekä lähetyssaarnaaja Pietari Kurvinen. Selväpiirteisesti evankeliselta pohjalta nousi kristillisiä valitsijayhdistyksiä paitsi Helsingissä myös Pohjois- ja Etelä-Hämeessä sekä Viipurin läänin molemmissa vaalipiireissä, ja perustamisyrityksiä tehtiin muuallakin. Evankeliset pyrkivät esiintymään Emil Murénin johdolla lähinnä yksityishenkilöinä, mutta käyttivät vaalitoimintansa esittelykanavana mm. yhtä SLEY:n julkaiseman pakanalähetyslehden numeroa.

Maailmankatsomukselliseen protestiin liittyi evankelisen liikkeen piirissä kielipoliittinen näkökulma. Jo ohjelmassaan kristilliset pyrkivät ajamaan molempien kieliryhmien asiaa, mikä käytännössä merkitsi ruotsinmielistä painotusta. Tämä näkyi myöhempien vuosien vaaliasetelmissa siinä, että jopa neljä ensimmäisten vaalien kristillis-evankelista pappisehdokasta siirtyi ruotsalaisen kansanpuolueen leiriin. Nämä olivat L. L. Byman, K. K. Olander, S. W. Roos ja L. A. Wennerström. [2] Vuosina 1906–1907 Rkp:n edustama maailmankatsomuksellinen vaihtoehto tuntui vielä liian radikaalilta, jotta ruotsinkielinen evankelinen papisto olisi kokonaisuudessaan voinut liittyä mukaan. Ensi askeleet tässä suhteessa oli kuitenkin jo otettu Evankeliumiyhdistyksen entisen yliasiamiehen A. J. Bäckin johdolla.

Yksi kristillisen vaalitoiminnan syntyyn vaikuttaneista tärkeimmistä tekijöistä oli näin ollen evankelisen liikkeen perinteinen kaksikielisyys. Kauhajoen evankelinen kirkkoherra vaistosi tilanteen todellisen laadun varoittaessaan kummankin kieliryhmän edustajia "puoluetulen" lietsomisesta (s. 328s). Kielellinen vastakohtaisuus, johon saattoi liittyä myös sosiaalinen ristiriita helsinkiläisten "säätyläisten" ja evankelisen kansan "syvien rivien" välillä, pysyi yleensä kätkettynä,

---

[2] *Hannu Mustakallio* 1978 c, 235s.

mutta purkautui muutaman kerran lähinnä Uuden Suomettaren välityksellä. [3]

Vuosisadan alun evankelisesta liikkeestä voidaan todeta yleisesti, että se keskittyi jo oman dogmaattisen painotuksensa vuoksi uskonnollisen identiteetin rakentamiseen eikä esim. julkaisuissaan juuri puuttunut poliittis-yhteiskunnallisiin kysymyksiin. [4] Evankelisuus oli erityisesti etelä- ja länsi-Suomen liike, joka oli ulottanut vaikutuksensa myös ruotsalaisalueille. Sillä oli kannattajia niin kaupunkien säätyläistön ja keskiluokan kuin maaseudun talonpoikaisväestönkin keskuudessa.

Liikkeen dogmaattisesta, alueellisesta ja yhteiskunnallisesta taustasta oli luonnollisena seurauksena, ettei se antanut jäsenilleen tiettyä kansallista tai yhteiskunnallista identiteettiä toisin kuin esim. heränäisyys, Pohjanmaan ja Savon suomenkielisen talonpoikaisväestön liike. Kristillinen vaalitoiminta tarjosi kirkon sisällä eristyksiin joutuneen ja oman organisaation rakentamiseen keskittyneen evankelisen liikkeen [5] pappisjohtajille tilaisuuden yrittää pitää kiinni uskonnollisesta identiteetistä. Tämän vaalitoiminnan niin kuin myös evankelishannulalaisen papiston osoittaman kristillis-sosiaalisen aktiivisuuden yhteydessä kävi kuitenkin ennen pitkää selväksi, ettei herätysliike-identiteetti riittänyt kokoamaan yhteiskunnallisesti eri tavoin ajattelevia varsinaisen hengellisen elämänpiirin ulkopuolella. Evankelinen 'kansa' ei ollut valmis seuraamaan helsinkiläisiä tai turkulaisia pappisjohtajiaan, jotka pyrkivät ulottamaan yhdistyskristillisen toiminnallisuuden poliittisen elämän piiriin. Poliittis-yhteiskunnallinen sitoutuminen vei toistuvasti voiton uskonnollisesta samastumisesta, niin kuin eri yhteyksissä on käynyt selville.

Evankelisen liikkeen perusintentioiden kannalta ei ollut varsinainen ongelma, että niin liikkeen papisto kuin sen kannattajakuntakin hajaantui poliittisesti eri tahoille. Itse yhdistyksen johtoporras leimautui selvästi perustuslailliseksi, mitä osoitti kristillis-ruotsalaisten ehdokkaiden lisäksi mm. yliasiamies J. I. Bäckin esiintyminen nuorsuomalaisten listoilla. Mutta evankelisten pappisehdokkaiden joukossa

---

[3] S. 237, 328, 341.

[4] Ks. myös *Arkkila* 1975, 33–35, *Raittila* [1968], 12–14, 17.

[5] *Lauri Koskenniemi* 1964, 244s; *Arkkila* 1975, 23–28.

oli myös vanhasuomalaisia, kuten Johannes Ilmanen, F. W. Sipilä ja Yrjö Alanen, ja kristillisen työväenliikkeen mies K. R. Bonsdorff. Kristillinen työväenliike näyttäytyi varsinaisen kannattajakuntansa puolesta evankelisena erityisesti Viipurin läntisessä vaalipiirissä. Evankeliumiyhdistyksen johtokuntakin joutui vaalien jälkeen vahvistamaan, että yhdistyksen jäseniä oli ollut mukana kaikkien muiden puolueiden paitsi sosialistien vaalipuuhissa. [6]

Edellä esitetyn analyysin pohjalta käy ymmärrettäväksi, että esim. evankelisuuden valta-alueilla Lounais-Hämeessä saatettiin yleisesti kannattaa sosiaalidemokraatteja. [7] Itse evankelisuuden osuus tähän äänestyskäyttäytymiseen rajoittui siihen, että puhtaasti taloudellis-yhteiskunnalliset – eivät siis ideologiset – tekijät saivat määrätä valinnan.

Vapaan evankelisen maallikkoliikkeen edustajia esiintyi kristillisten ehdokkaina yhdellä sen valta-alueista, Viipurin itäisessä vaalipiirissä. Etelä-Pohjanmaalla he taas tunsivat erityistä vetovoimaa maalaisliiton valtiokirkon- ja papistonvastaista ohjelmaa kohtaan. Osa kannatti sosialisteja ajatellen, että "koko maailman julistaminen autuaaksi" koski heitäkin ja että juuri he seurasivat Kristusta pyrkiessään toteuttamaan vapautta, veljeyttä ja tasa-arvoa. [8] Emil Murénin viimeiset vaalitoimet taas johtivat mm. siihen, että yksi vapaiden maallikoiden tunnetuista nimistä, *Totuuden ystävää* toimittanut tamperelainen (myöhemmin turkulainen) suutari August Helenius pyysi eron Evankeliumiyhdistyksen jäsenyydestä. Hän ilmaisi samalla epäsuorasti kannattavansa vanhasuomalaista puoluetta. [9]

Heränneet. Heränneidenkin keskuudessa ilmeni pyrkimyksiä käydä vaaleihin yhtenäisesti uskonnollisella pohjalla. Asia oli ollut epävirallisesti esillä elokuun 1906 herättäjäjuhlilta lähtien, ja Wilh. Malmivaara oli liittynyt kristillisen vaalitoiminnan perustelijoihin. Myös Ko-

---

6 *Totuuden ystävä* 1907, 95.

7 VA PTA Cg 4:6 Humppilan srkk 1907; *Kortekangas* 1967, 128s, 139s.

8 HYK SLEY:n arkisto J. I. Engströmin kok., S. Raja Ilmajoelta 11.3. 1907.

9 *Totuuden ystävä* 1907, 60s, 93–95. Heleniuksesta *Lauri Koskenniemi* 1964, 232s, 315 n. 244; *Arkkila* 1975, 30. – Heleniuksen Tampereella 2.12. 1906 järjestämässä vapaiden maallikkojen kokouksessa oli ollut määrä pohtia mm. kysymystä, "onko evankelisten keskuudesta saatava omia miehiä uuteen eduskuntaan" (*Totuuden ystävä* 10/1906). Luvatusta alustuksesta ei sittemmin julkaistu mitään tietoja.

timaan epävirallisille listoille oli otettu johtavien körttiläisten nimiä.

Lopullisissa vaaliasetelmissa heränneiden poliittinen eriytyminen näkyi selvimpänä Pohjois-Savossa. Siellä he (kuopiolaisen kauppiaan Aaro Väänäsen mukaan) olivat pyrkineet toimimaan "jotenkin vapaina taistelevista puolueista". Körttiläisten ehdokkaiksi suunniteltiin mm. Nilsiän kappalaista Juhani Hannukselaa, Väänästä itseään ja maisteri Matti Pesosta. Entisistä puoluepoliittisista sidonnaisuuksista oli kuitenkin vaikea vapautua. Niinpä Väänänen näki vanhasuomalaisten perustaman uskonnollisen raittiuslistan, jolle oli otettu mm. Hannuksela, yritykseksi "niellä meidän yksinkertainen rehellinen joukkomme" ja pyysi Pesosta avuksi neuvotteluihin. [10] Kuopiossa pidettiin tammikuuun 10. päivänä 1907, ilmeisesti heränneiden perinteisten markkinaseurojen yhteydessä, kokous, jossa järjestäjien tarkoituksena oli nimetä perustuslaillisten kristittyjen ehdokkaat. Pääehdokkaaksi kokousväki asetti kuitenkin vanhasuomalaisen Hannukselan, nuorsuomalaiset Pesosen ja Väänäsen vasta seuraaville sijoille. Kun vanhasuomalaiset heränneet näin veivät voiton, Pesonen kieltäytyi listalta. [11]

Alkuperäiset suunnitelmat toteutuivat kuitenkin myöhemmin ja Kuopioon perustettiin itsenäinen valitsijayhdistys *Kehitys kristillisellä pohjalla* ehdokkainaan mm. Pesonen ja Väänänen. [12] Heränneet eivät kuitenkaan tarjonneet äänestäjille puhtaasti uskonnollista vaihtoehtoa, sillä nuorsuomalaisen puolueen vaaliliittoon otettiin samantyyppinen valitsijayhdistys *Kehitys Jumalan sanan perusteella* ykkösnimenään Pesonen ja varaehdokkaanaan Väänänen. [13] Näitä kahta listaa oli vaikea erottaa toisistaan.

Heränneiden oma uskonnollinen identiteetti osoittautui pohjoissavolaisten vaalivalmisteluissa siis vanhoja puoluevastakohtaisuuksia heikommaksi. Lopputulokseen vaikutti osittain pohjoissavolaisen herännäispapiston vankkumaton vanhasuomalainen kanta. Poliittinen

---

10 MP Aaro Väänänen Matti Pesoselle 2.1. 1907; VA SPA 19 G. A. Wuorela (KuL:n vanhasuomalaisten piiritmk:n puolesta) puoluekanslialle 2.1. 1907; *Savotar* 2/22.12. 1906, etusivun ilmoitus; 1/1.1. 1907 ja 15/2.2. 1907, Kuopiosta ja lähiseudulta. Väänäsen herännäistaustasta *Olavi Kares* 1941–1952 IV, 115s ym.

11 *Otava* 5/12.1. 1907, Paikkakunnan uutisia; *Savotar* 6/12.1. 1907, Yhtä ja toista. – Markkinaseuroista *Olavi Kares* 1941–1952 IV, 115s.

12 *Savotar* 9/19.1. 1907, Yhtä ja toista.

13 Ks. myös edeltä s. 326, 330, 337, 379, 389 n. 50.

jakautuminen koettiin körttiläisten piirissä kuitenkin ilmeisen ongelmalliseksi. Tämä näkyi mm. siinä, että Pohjois-Savon tunnetuilla herännäispitäjillä tiedostettiin olevan oma poliittinen värinsä: Nilsiässä ja Suonenjoella kannatettiin vanhasuomalaisia, Kiuruvedellä ja Karttulassa taas enimmäkseen nuorsuomalaisia. [14] Nuorsuomalaisille aiheutti lisäongelmia puolueen edustama maailmankatsomuksellinen liberalismi, jota vastaan Pohjois-Savon heränneet maallikot esittivät selvän protestin liittymällä Suomalaisen Kansan perustajiin.

Myös Etelä-Pohjanmaalla heränneet valmistautuivat vaaleihin omana ryhmänään, vaikkakin samalla vanhasuomalaisen puolueen piirissä. Ehdokkaiksi asetettiin Wilh. Malmivaara, maanviljelijä Juho Malkamäki Ylistarosta ja maanviljelijä Mikko Jaskari Nurmosta; tunnuslauseeksi otettiin *Edistys kristillisyyden pohjalla.* Vielä tammikuussa 1907 pidetyssä piirikokouksessa tämä körttilista hyväksyttiin sellaisenaan puolueen vaaliliittoon. Kuitenkin lopullisissa vaaliasetelmisa Mikko Jaskari syrjäytyi tohtori Hannes Gebhardin tieltä, mikä puolestaan johti samannimisen "villin" valitsijayhdistyksen perustamiseen Jaskarin kotipitäjässä. Vaikka itse puoluesihteeri K. N. Rantakari – puolueen hajottamisesta huolestuneena – yritti puuttua asioiden kulkuun, heränneiden "puhdasta listaa" ei vedetty pois. [15]

Eteläpohjalaisten heränneiden kesken ilmeni näin epätietoisuutta siitä, oliko herätysliikkeen valtiollinen edustus turvattava itsenäisen toiminnan vai vanhasuomalaisen puolueen välityksellä. Heränneitä raastoivat myös sukupolvien väliset ristiriidat. Niinpä pastori Aukusti Oravala verratessaan Jaskaria ja Malkamäkeä keskenään laski edellisen ansioksi sen, että hän kuului heränneiden nuoreen polveen ja oli lisäksi "verrattomasti kykenevämpi valtiopäivämieheksi" kuin jälkimmäinen. Oravala antoi ymmärtää, että Malkamäen olisi ollut paras kieltäytyä ehdokkuudesta. [16]

Vaikka Wilh. Malmivaara päätyikin tietyn puolueen viralliseksi

---

[14] VA VM 2 VI:4 Matti Saaninkoski (ent. Blomqvist) Wilh. Malmivaaralle 6.5.1908.

[15] *Vaasa* 11/26.1. 1907, Pohjanmaalta; VA SPA 10 K. N. Rantakari VaP:n piiritmk:lle Lapualle 19.2. 1907; VA SPA 23 Jalo Lahdensuo K. N. Rantakarille 20.2. 1907; VA SPA 19 A. Kallionpää Vöyriltä puoluekanslialle 1.1. 1907. Heränneiden Ylistarossa perustetun listan varaehdokkaana oli mv. Vilho Muilu Lapualta. – Jaskarista esim. *Olavi Kares* 1941–1952 III, 216s.

[16] VA Aukusti Oravalan kok., Oravala K. F. Klemolalle 12.1. 1907.

ehdokkaaksi, hänen periaatteellinen käsityksensä puolue-elämän luonteesta ei ollut muuttunut. Vaalitaistelu osoitti hänen mielestään vain, kuinka "pikkumaisista" asioista ihmiset halusivat riidellä. [17]

Herännäisyys oli Etelä-Pohjanmaalla joka tapauksessa tekijä, joka oli otettava huomioon poliittisessa toiminnassa. Niinpä vanhasuomalainen piirijohtaja esitti toivomuksen, että alueelle lähetettävällä vaaliagitaattorilla olisi vakiintunut mielipide uskonnollisissa ja kirkollisissa kysymyksissä.

> Ja muutenkin näitten asiain oiva tulkitseminen tuo vaaliuurnille paljon vakavampaa maalaisväkeä. [18]

Keski- ja Pohjois-Pohjanmaan heränneiden poliittinen pääsuuntaus oli jo routavuosien perintönä perustuslaillisuus, jonka johtohahmojen joukkoon Mauno Rosendal oli noussut. Syksyllä 1906 puoluepoliittisesti eri tavoin leimautuneiden Rosendalin ja Malmivaaran välit näyttivät ehjiltä. Uskonnollisessa suhteessa Kalajokilaaksonkin heränneet antoivat arvon jälkimmäiselle, "mutta politiikas on ero; ei vihaa mutta ero". Näin kuvasi tilannetta piispa J. R. Koskimies. [19]

Nuorsuomalaisen puolueen rinnalle nousi syksystä 1906 lähtien Suomen maalaisväestön liitto, jonka kirkkopoliittisessa linjassa näkyi jälkiä herännäismaallikkojenkin panoksesta. Nuorsuomalaisuus ja maalaisliittolaisuus eivät tällöin itse asiassa vielä olleet eriytyneet toisistaan. Niinpä esim. Ylivieskan herännäispitäjän poliittista ilmastoa kuvattiin osuvasti Uuteen Suomettareen lähetetyssä paikalliskirjeessä:

> Pitäjämme on perustuslaillis-nuorsuomalais-maalaisliittolaisten luvattu maa. Täällä on paljon niin kutsuttuja "heränneitä" ja kaikki ne kuuluvat tuohon sekavaan kagaalijoukkoon. Sillä kun rehtori Rosendal – – – on heidän johtajansa, menevät he hänen jäljestään vaikka aventoon. [20]

Kun Rosendal jättäytyi ensimmäisten vaalien edellä varsinaisen puoluetoiminnan ja ehdokasasettelun ulkopuolelle, hänen edustamansa uskonnollis-eettinen individualismi ei oikeastaan ollut kaukana

---

[17] MP Wilh. Malmivaara Matti Pesoselle 11.1. 1907; *Taipale* 1980, 120.

[18] VA SPA 23 Jalo Lahdensuo K. N. Rantakarille 6.9. 1906.

[19] HYK JRK pvk. 20.10. 1906; *Olavi Kares* 1941–1952 III, 323s.

[20] *US* 49/27.2. 1907, Ylivieska (ks. myös 223/27.9. 1906).

Malmivaaran esittämästä puoluepoliittisen sitoutumattomuuden ihanteesta. Oli kuitenkin selvää, että yleisessä mielipiteessä herännäisjohtajat karsinoitiin puolueisiinsa ilman "hämärtäviä" vivahteita.

Keskipohjalaisten herännäismaallikkojen tuki kirkon ja valtion eroa ajavalle maalaisliitolle ei voinut olla alueen vanhasuomalaiselle herännäispapistolle mieleen. Niinpä Sievin kirkkoherra Josef Holmström valitteli Wilh. Malmivaaralle, että heränneenkin kansan keskuudessa oli esitetty maalaisliittolaisvaikutteisia näkemyksiä, joiden mukaan kirkon ja valtion erottaminen supistaisi kirkolliset maksut mitättömiksi ja puhdistaisi kirkon "suruttomista aineksista". Samalla Sievin kirkkoherra ilmaisi huolestumisensa heränneiden poliittisen hajaantumisen johdosta yleisemminkin. Hän myös kehotti Malmivaaraa ja Juho Malkamäkeä saapumaan seurojenpitoon Kalajokilaaksoon; heränneille piti valaista kysymystä kirkon ja valtion erosta. Tammikuussa 1907 tehty ehdotus tähtäsi yksinkertaisesti maalaisliiton vaikutuksen torjumiseen herännäisalueilla, vaikka Holmström pyrkikin motivoimaan huolestumisensa hengellisin argumentein, kristityn taistelulla sielunvihollista vastaan. [21]

Koko Suomen kirkossa varsin lujan jalansijan saavuttaneen herännäispapiston poliittisesta asennoitumisesta voidaan yhteenvedonomaisesti todeta, että se oli lähes poikkeuksetta vanhasuomalainen. Tarkasti haravoimalla löytyy vain kaksi poliittista toisinajattelijaa Oulun eteläisestä vaalipiiristä: nuorsuomalaiset Erik Pesonen ja Johannes Wäyrynen, molemmat entisiä vastarintapappeja. Körttipappien yksiselitteinen profiili oli näkynyt jo viimeisissä pappissäädyn vaaleissa, joissa vanhasuomalainen puolue oli korjannut lähes täydellisen voiton Keski- ja Pohjois-Pohjanmaan sekä Pohjois-Savon herännäisvoittoisissa rovastikunnissa. Tämä oli taustana myös sille, että Oulun eteläinen ja Kuopion läntinen vaalipiiri kuuluivat ensimmäisten eduskuntavaalien tienoilla vanhasuomalaisen puolueen vahvimman pappiskannatuksen alueisiin. Nimenomaan Pohjois-Savossa körttipapistolla oli luja ote puolueen järjestötoimintaankin sekä piiri- että paikallistasolla. Samalla koko pohjoissavolaisen papiston keskuudessa ei nuorsuomalaisuuden vaikutusta ollut lainkaan havaittavissa. Herännäispapiston poliittinen identiteetti oli suomalaiskansallinen ja antiliberaali-

[21] VA VM 2 Josef Holmström Wilh. Malmivaaralle 4.1. 1907. Heidän keskinäisistä suhteistaan *Olavi Kares* 1941–1952 I, 285, 287, 295, 310.

nen, mitä vielä vahvisti liikkeen arvovaltaisen johtomiehen, eteläpohjalaisen Wilh. Malmivaaran yleisesti tunnettu kanta.

Keski- ja Pohjois-Pohjanmaalla sekä Pohjois-Savossa tuli kuitenkin samalla ilmi, että herännäispapit ja -maallikot kuuluivat poliittisyhteiskunnallisesti suureksi osaksi vastakkaisiin ryhmiin, jälkimmäiset nuorsuomalaisiin. Papiston ja 'kansan' eroavuus oli herännäisyyden piirissä juuri päinvastainen kuin evankelisessa liikkeessä, missä johtoryhmä oli perustuslaillinen, 'kansa' taas ainakin monin paikoin vanhasuomalainen. Nämä kaksi herätysliikettä poikkesivat pappiskannattajiensa poliittisen samastumisen puolesta erittäin selvästi toisistaan.

Rukoilevaiset. Kuten muiden herätysliikkeiden myös rukoilevaisuuden piirissä nousi kysymys vaaleihin osallistumisesta esille. Rukoilevaiset laajensivat sen koskemaan koko "herännyttä kansaa" ja turvautuivat ennen kokemattomassa tilanteessa Wilh. Malmivaaran auktoriteettiin. Niinpä heidän johtomiehiinsä kuuluva maanviljelijä Isak Hollmén-Hauta Lapista Tl. [22] tiedusteli tältä, miten sikäläinen herännyt kansa aikoi menetellä vaaliliitto- ja ehdokaskysymyksissä. Rukoilevaisten omasta asenteesta Hollmén-Hauta kertoi, että muutamien mielestä kristityn ei sopinut ottaa osaa vaaleihin, mutta suuri enemmistö piti niiden laiminlyömistä pahana ja halusi saada "heränneitä miehiä" eduskuntaan puolustamaan lakia ja uskontoa. [23]

Malmivaaran puoleen kääntyi vaaliasiassa toinenkin rukoilevaisten merkkimies. Porilainen talonomistaja Rikhard Nylén kysyi ennen vaaleja herännäisjohtajalta, mitä tämä oli ajatellut valtiopäivillä "vastustaa ja mitä vaatia". Samalla Malmivaara sai kutsun tulla rukoilevaisalueelle ennen vaaleja. Nylén – toisin kuin Hollmén-Hauta – ilmaisi nimittäin pelkäävänsä, että rukoilevaiset jäisivät runsain määrin pois vaaliuurnilta. Syyksi hän mainitsi käsityksen, ettei ihmisen sopinut itse toimia, koska "Jumalan aika" oli tullut; näin ajattelevien mielestä äänestäjät vetäessään "punaisen viivan" ottivat samalla itselleen "pedon merkin". [24] Äänioikeuden käyttäminen synnytti siis eskato-

[22] *Heino* 1977, 69. Hollmén-Haudasta kirkolliskokousedustajana v. 1903 edellä s. 40 n. 27.

[23] VA VM 2 I. Hollmén Wilh. Malmivaaralle 18.12. 1906.

[24] VA VM 3 Rikhard Nylén Wilh. Malmivaaralle 12.2. 1907. Nylénistä *Tiililä* 1966, 207–215; *Heino* 1977, 70, 81. – Rukoilevaisten vaalikiinnostuksesta myös Suomen lähetysseuran arkisto Eaa 19 K. J. Kivekäs Joos. Mustakalliolle 15.11. 1906.

logisia epäilyksiä joidenkin rukoilevaisten keskuudessa.

Käytännön vaalitoimista Rauman seudun rukoilevaiset päättivät tammikuun alussa 1907 pitämässään kokouksessa. Alustuksen pitänyt Nylén tähdensi "uskonnollisten ja jumalaapelkääväisten valtiopäiväsiesehdokkaiden" suurta merkitystä. Ehdokkaikseen rukoilevaiset asettivat pastori Matti Merivirran Hirvensalmelta, Isak Hollmén-Haudan ja maanviljelijä Gerhard Kareksen Nakkilasta. [25]

Omassa keskuudessa suoritetuista valmisteluista huolimatta rukoilevaisetkaan eivät välttyneet puoluepoliittisilta sitoutumisongelmilta. Edellä mainitut ehdokasnimet päätettiin viedä vanhasuomalaisen puolueen piirikokoukseen. Jos heille ehdokasasettelussa turvattaisiin pääsy valtiopäiville, rukoilevaiset aikoivat äänestää vanhasuomalaisen puolueen listoja. [26]

Piirikokouksen asenteesta rukoilevaisten valtiopäiväsuunnitelmiin ei ole säilynyt tietoja. *Vanhasuomalaisen puolueen* vaaliliitossa nähtiin sittemmin vain Hollmén-Hauta, joka oli ykkösehdokkaana Eurassa. Sitä vastoin Merivirta esiintyi *kristillisen työväen* porilaisen valitsijayhdistyksen listalla yhdessa lasinleikkaaja J. A. Nylénin ja kiukaislaisen torpparin Isak Näähän kanssa. Toisen ehdokkaan veli Rikhard Nylén ilmoitti Malmivaaralle, että "nämä ovat täällä Heränäisen kansan ehdokkaat"; [27] varsinaista poliittista taustaryhmää hän ei ilmaissut. Valitsijayhdistyksen tunnussanoina oli *Uskonto ja laki,* jotka jo Hollmén-Hauta oli epäsuorasti maininnut.

Vaikka rukoilevaiset saivatkin "puhtaan listansa" Ktl:n vaaliliittoon, uskonnollinen ryhmä oli kuitenkin jakautunut vaaliasetelmissa kahtia. Vanhasuomalaisen puolueen propagandassa rukoilevaiset pyrittiin nyt ottamaan huomioon korostamalla, ettei vaaleissa ollut kysymyksessä "sen tai tämän uskonsuunnan voitolle pääseminen eikä sen tai tämän yksityisen kristityn valtiopäiville pääseminen", vaan puolueiden välinen taistelu uskonnon puolesta ja sitä vastaan. [28] Rukoilevaisten vaalivalmistelujen perusteella tämän näkemyksen iskosta-

---

[25] *Länsi-Suomi* 1/3.1. 1907, Raumalta ja ympäristöltä. Kareksesta *Olavi Kares* 1947, 716–718; 1976, 14–17.

[26] *Länsi-Suomi* 1/3.1. 1907.

[27] VA VM 3 Rikhard Nylén Wilh. Malmivaaralle 12.2. 1907. Ehdokkaista myös *Tiililä* 1966, 207, 216–220, 408–419; *Heino* 1977, 46s, 67, 70.

[28] VA SPA 26 Vaalit 1907, saapuneet asiakirjat, Santeri Sampola TuP:n vanhasuomalaisille äänestysaluetmk:ille 8.3. 1907.

minen heidän mieliinsä saattoi olla vaikeaa, halusivathan he ensisijaisesti pitää kiinni uskonnollisesta identiteetistään.

Lestadiolaiset. Lestadiolaisen herätysliikkeen pääryhmistä vanhoilliset määrittelivät kantansa eräisiin yhteiskunnallisiin kysymyksiin Oulussa lokakuussa 1906 pitämässään kokouksessa. Puoluepoliittisia ulottuvuuksia oli tällöin tehdyllä päätöksellä, jossa kristittyjä kiellettiin kannattamasta sosialisteja näiden lehtiä tilaamalla tai muuten. Perusteluiksi esitettiin heidän keskuudessaan vallitseva jumalankielteisyys ja esivallan halveksiminen, minkä nähtiin johtaneen erilaisiin väkivallantekoihin. [29] Näin vanhoillislestadiolaiset ilmaisivat halunsa pitää kiinni uskonnosta ja laillisesta järjestyksestä yhteiskunnan peruspilareina.

Vaalitaistelun aikana kävikin selvästi ilmi, että lestadiolaisuus muodosti monissa Pohjois-Suomen seurakunnissa tehokkaan "rokotteen" sosiaalidemokratiaa vastaan. Toisaalta yksittäisiä vanhoillislestadiolaisia tuli mukaan mm. Suomen maalaisväestön liiton toimintaan. Herätysliikkeen kannattajakunnan valtaenemmistö lienee kuitenkin tukenut vanhasuomalaista puoluetta [30], joka pyrki säilyttämään yhteiskunnan kristillisellä pohjalla. Kirkollisen virkakunnan lestadiolaisista edustajista Enontekiön kanttori Yrjö Halonen oli vanhasuomalaisten epävirallisena ehdokkaana Lapin vaalipiirissä, vaikka hänen puoluepoliittinen identiteettinsä olikin jonkin verran horjuva.

Viralliset ehdokasasetelmat vanhoillislestadiolaisuuden keskeisellä kannatusalueella Oulun läänin pohjoisessa vaalipiirissä osoittivat, että liikkeen piirissä oli suhteessa puolueisiin päädytty tietyllä tavalla puolittaiseen ratkaisuun. Mukana oli nimittäin kahdesta valitsijayhdistyksestä koostuva vaaliliitto, jonka kaikki ehdokkaat olivat eturivin vanhoillislestadiolaisia. Toisen valitsijayhdistyksen tunnuksena oli *Kirkko ja valtio yhdessä, uskonnonopetus entisellään, yleinen kielto-laki, Raamattu kaikissa perustuksena.* Valitsijayhdistys oli muodostettu Kemin rauhanyhdistyksen piirissä. Vaikka toisen, Torniossa perustetun listan tunnuksessa viitattiin vain maalaisliittoon, sitäkin voi ehdokkaiden uskonnollisen taustan ja vaaliliittoyhteistyön vuoksi pitää ensisijaisesti vanhoillislestadiolaisena. Vanhoillislestadiolaisen vaalilii-

---

[29] *Vanh.lest. kok. ptk. 1906,* 4; *Hulkko* 1956, 43, 102s.

[30] Teemaa tarkemmin selvittelevän *Jouko Talosen* keskeinen tutkimustulos.

ton ehdokkaita esiintyi kuitenkin samanaikaisesti myös maalaisliiton ja vanhasuomalaisen puolueen vaaliliitoissa (maanviljelijät Kalle Lohi Pudasjärveltä, Aleksi Viuhkola Alatorniolta ja Juuso Runtti Kiimingistä). [31] Uskonnollinen ryhmittyminen rikkoi vain osittain tavanomaisia puoluerajoja.

Lestadiolaisten pappien poliittisessa kannanmuodostuksessa ei ollut havaittavissa samanlaista ryhmätietoisuutta kuin evankelisilla ja heränneillä. Lestadiolaispappeja oli vähän ja he toimivat hajallaan niin maantieteellisesti kuin puoluepoliittisestikin. [32] Heidän vaikutuksensa jäi siten huomattavasti pienemmäksi kuin samaan liikkeeseen kuuluneiden maallikkojen.

Selvin uskonnollisen ryhmän kannattajia koskeva äänestyspäätös tehtiin esikoislestadiolaisuuden piirissä. Liikkeen saarnaajien neuvottelussa päätettiin, että kristittyjen tuli toisaalta laillisen yhteiskuntajärjestyksen tukemiseksi osallistua vaaleihin ja toisaalta antaa niissä äänensä vanhasuomalaisen puolueen ehdokkaille. Kun alkuperäisen päätöksen oikeellisuudesta vaalien jälkeen syntyi erimielisyyttä, sille haettiin vielä auktoritatiivinen vahvistus "esikoisten seurakunnalta" Ruotsin Lapista. Äänestysvelvollisuus perusteltiin jälleen esivaltauskollisuuden näkökulmasta:

> Totta vissiin kristittyjen tulee edes auttaa esivaltaa, joka voimassa pitää kristilliset lait, ja rukoilla vielä sen esivallan puolesta, että me rauhassa ja levossa saisimme elää ja kuolla. [33]

Kokonaisuutena katsoen herätysliikkeiden asenne puolue-elämään ja eduskuntavaaleihin oli huomattavasti monivivahteisempi kuin tähän asti on esitetty. Ennen vaaleja näytti itsenäisellä uskonnollisella pohjalla toimiminen jokaisen herätysliikkeen piirissä varteen-

---

[31] *Kaleva* 36/12.2.1907; *Liitto* 30/12.3.1907. Ehdokkaisiin kuului lisäksi mv. Antti Junes Alatorniolta. Kemiläisen listan varaehdokkaana oli karunkilainen mv. Heikki Hooli, joka oli toiminut vanhoillisten kokouksen puheenjohtajana (*Vanh.lest. kok. ptk. 1906,* 1). – Kemiläisen pastori Mikko Katilan mukaan sikäläiset vanhoillislestadiolaiset olivat esittäneet toivomuksen vaaliliiton muodostamisesta vanhasuomalaisen puolueen kanssa (VA SPA 22 Katila E. Nevanlinnalle 7.1.1907).

[32] Lestadiolaispapeista olivat nuorsuomalaisia kirkkoherrat F. P. Krank Kivijärveltä ja Emil Thauvón Pudasjärveltä (jälkimmäisestä tosin vain ehdokkuustieto vuosilta 1910 ja 1911), vanhasuomalaisia mm. kirkkoherrat K. A. Heikel Tyrväästä ja V. A. Virkkula Haukiputaalta sekä Ylikiimingin kappalainen R. J. Heikinheimo. *Raittila* 1967 nrot 591, 594, 609, 639, 646.

[33] *VLKYJ* 1960, 33–37; *Suolinna* 1975, 31s.

otettavalta vaihtoehdolta. "Kristilliset puolueet" väljässä mielessä eivät olleet poissuljettuja. Puoluemuodostuksen perusteet olivat koetteilla. Poliittinen sidonnaisuus vei kuitenkin yleensä voiton uskonnollisesta. Siinäkin tapauksessa että uskonnollisesti samanmieliset papit osoittivat keskinäistä poliittista solidaarisuutta, heidän vaikutuksensa itse herätysliikeväen, 'kansan', keskuudessa jäi vähäiseksi.

e. Kokonaiskuva papiston vaaliasetelmista ja puoluesidonnaisuudesta

Ehdokkaat. Ensimmäisten kansanedustajaehdokkaiden joukossa oli yhteensä 47 pappia. Koko kirkkoa ajatellen luku oli varsin suuri; heidän osuudekseen vajaat 900 henkeä käsittävästä papistosta muodostui 5,4 %. Keskimäärin joka 19. pappi asetettiin äänestäjien arvioitavaksi. Muista ammattiryhmistä esim. kansakoulunopettajia oli ehdolla suurin piirtein yhtä paljon (54). [1]

Vaalipiireistä oli pappisvaltaisin Turun eteläinen, jonka ehdokkaista yhdeksän (13 %) oli pappeja. Varsin runsaasti heitä oli myös Turun pohjoisessa (7), Uudellamaalla (7) ja Viipurin läntisessä (5). Yleistäen voi sanoa, että pappisehdokkaita oli eniten niissä vaalipiireissä, joissa kristilliset vaaliliitot ja/tai kristillinen työväenliitto olivat mukana. Vähiten hengenmiehiä nähtiin ehdokaslistoilla Vaasan itäisessä ja Oulun läänin molemmissa vaalipiireissä (1). Kaikkialla voitiin joka tapauksessa äänestää pappia *(taulukko 6).* Valitsijayhdistysten uskonnollisten tunnusten lukumäärä oli sikäli verrannollinen pappisedustukseen, että ne puuttuivat juuri Vaasan itäisestä ja Oulun eteläisestä mutta eivät muualta; sitä paitsi Turun eteläinen piti uskonnollisten tunnustenkin osalta kärkipaikkaa hallussaan. [2]

Puolueista oli vanhasuomalaisilla määrällisesti eniten pappeja (18). Seuraavina olivat kristilliset (14), nuorsuomalaiset (11) ja kristillinen työväenliitto (5). Ruotsalaisella kansanpuolueella oli vähiten pappisehdokkaita (3), jos sosiaalidemokraatteja ja maalaisliittoa ei oteta huomioon. Suhteellisesti eniten pappeja esiintyi kristillisten valitsijayhdistysten listoilla (37 %). Kristillisen työväenliitonkin ehdo-

---

[1] *Halila* 1964 b, 45s.

[2] Liite 3; *Hannu Mustakallio* 1978 b, 86.

TAULUKKO 6

Ehdokkaina olevien pappien määrä ja prosenttiosuus eri vaalipiireissä ja vaaliliitoissa vuonna 1907 [3]

(Suluissa eri henkilöiden todelliset määrät, joiden mukaan prosenttiosuudet on laskettu.)

VAALIPIIRI	VAALILIITTO suom	nuors	rkp	ktl	kristill	per.l ja tas	YHTEENSÄ		Ehdokkaita vaalipiirissä yhteensä[4]		*Pappien osuus %*
Uu	2	2	1	•	5	–	10	(7)	103	(94)	7
TuE	3	1	–	3	3	–	10	(9)	68	(67)	13
TuP	2	3	•	2	•	1	8	(7)	65	(63)	11
HäE	1	1	•	•	1	–	3		42	(41)	7
HäP	1	–	•	–	1	–	2		45	(41)	5
ViL	2	–	–	1	2	1	6	(5)	52	(50)	10
ViI	1	1	•	•	–	•	2		81	(80)	3
Mi	1	–	•	•	2	1	4	(3)	47		6
KuL	2	–	•	•	–	•	2		55	(52)	4
KuI	1	1	•	•	•	•	2		33		6
VaE	1	–	1	•	•	•	2		38		5
VaI	–	–	•	•	•	1	1		49	(44)	2
VaP	1	–	1	•	•	•	2		43		5
OuE	–	1	•	•	•	1	2	(1)	57	(51)	2
OuP	–	1	•	•	•	•	1		29	(26)	4
YHTEENSÄ	18	11	3	6 (5)	14	5 (4)	57	(47)		(762)	6
Puolueen ehdokasmäärä [5]	189 (186)	190 (189)	70 (66)	30 (29)	38 [6]			(762)			
Pappien osuus %	10	6	5	17	37			6			

• = ei lainkaan valitsijayhdistystä vaalipiirissä

---

[3] Vrt. *Halila* 1964, 361.

[4] *SVT XXIX 1 (1907), 47, taulu V.*

[5] Ks. edellistä viitettä. Olen esittänyt *SVT*:n luvut sellaisinaan, vaikka puolueiden ehdokasmäärissä on nuorsuomalaisten ja Rkp:n osalta epätarkkuuksia, jotka eivät kuitenkaan vaikuta papiston prosenttiosuuksiin.

[6] Mukana myös Turun vapaakirkollinen ja Rautjärven ei-evankelinen lista.

kasasettelussa pappien panos oli huomattava (17 %). Perinteisillä puolueryhmittymillä osuus oli jo pienempi: vanhasuomalaisilla 10 %, nuorsuomalaisilla 6 % ja ruotsalaisilla 5 %. Pappien osuus kaikkien eri puolueiden ja ryhmien ehdokkaiden kokonaismäärästä oli 6 %. Papiston poliittinen merkitys oli säätyaseman menetyksestä huolimatta edelleen varsin huomattava.

Kysymyksen ollessa entisten s ä ä t y p a p p i e n pyrkimyksistä jatkaa valtiollista toimintaansa yksikamarisessa eduskunnassa oli havaittavissa erittäin selvä ero vanhasuomalaisen ja perustuslaillisen ryhmän välillä. Vuosina 1904 ja 1905 oli säätyvaltiopäiville valittu yhteensä 40 sellaista pappia, jotka olivat vielä v. 1907 elossa. Heistä oli myöntyvyysmielisiä vanhasuomalaisia 21 ja perustuslaillisia 19 [7], molempia siis lähes yhtä paljon. Edellisistä otettiin vanhasuomalaisen puolueen eduskuntaehdokkaiksi vuonna 1907 kuitenkin vain kolme, kun taas jälkimmäisistä nähtiin perustuslaillisten ryhmien vaaliliitoissa kymmenen. [8] Lisäksi yksi vanhasuomalainen ehdokas oli aiemmin valittu pappissäätyyn [9] ja piispa Herman Råbergh, kristillisten ehdokas, kuulunut siihen virka-asemansa perusteella. Pappissäädyssä hankittua valtiopäiväkokemusta oli siis 15 pappisehdokkaalla eli keskimäärin joka kolmannella.

Routavuosien myöntyvyyspolitiikka oli erityisesti suurlakossa kokenut arvovaltatappion, mikä pakotti vanhasuomalaisen puolueen uudistamaan politiikkansa ulkoista ilmettä. Vaikka kaikki edellä mainittuun ryhmään kuuluvat – ja aiemmatkin – vanhasuomalaiset säätypa-

---

[7] *Österbladh* 1933–1934 II, 459, 463, 523–526, 601–685; *Murtorinne* 1964, 271–274, 305–308.
Myöntyvyysmieliset: Aleksander Auvinen, J. I. Gummerus, G. A. Heman, Arthur Hjelt, Eero Hyvärinen, Johannes Ilmanen, Lauri Ingman, Josua Johansson, E. J. Karanen, Niilo Karlsberg (Karilas), Eljas Lönnrot, Wilh. Malmberg (Malmivaara), J. A. Mennander (Mannermaa), H. E. Schroderus (Rauramo), K. A. Schroderus, Johannes Schwartzberg, I. M. Tallgren, A. G. Walle, J. V. Vartiainen, H. E. Wegelius ja J. J. Westerlund.
Perustuslailliset: A. M. Berger, I. A. Björklund, K. O. Fontell, I. R. Forsman, Edvard Hannula, Juuso Hedberg, J. F. Hellman, G. E. Lybeck, J. A. Maunu, K. I. Nordlund, Gustaf Petterson (Arokallio), T. N. von Pfaler, J. A. Roos, S. W. Roos, G. G. Rosenqvist, J. J. Simelius, H. H. Snellman, Peter Snellman ja L. A. Wennerström.

[8] Ilmanen, Ingman ja Malmivaara; Arokallio, Berger, Hannula, Hedberg, Hellman, von Pfaler, Rosenqvist, Simelius, Peter Snellman ja Wennerström.

[9] A. O. Blomberg (Vuorimaa) vuoden 1897 valtiopäiville.

pit edelleen toimivat aktiivisesti puolueensa hyväksi [10], he edustivat vanhaa polvea, jonka oli väistyttävä nuoremman fennomaanisen papiston tieltä. Hyvällä syyllä voidaan puhua vanhasuomalaisten pappispoliitikkojen huomattavasta sukupolvenvaihdoksesta, jonka aiheuttajana oli eduskunnanuudistus. [11]

Perustuslaillisen suunnan piirissä taas pyrittiin yleensäkin pitämään kiinni routavuosien aikaisen poliittisen orientoitumisen – "laillisuustaistelun" – jatkamisesta. Siksi perustuslaillisen valtiopäiväpapiston oli vaikea luopua valtiollisesta toiminnasta, erityisesti kun korvaavaa reserviä ei ollut nousemassa tilalle. Valtiopäiväpapiston aktiivisuus kanavoitui nuorsuomalaisen puolueen ohella kristillisen vaalitoiminnan piiriin tai liepeille. Niinpä kristillisten virallisina ehdokkaina esiintyi viisi säätypappia, puolet kaikista ehdolla olevista perustuslaillisista valtiopäiväpapeista. [12] Kristilliset vaaliliitot olivat ennen muuta viimeisten säätyvaltiopäivien perustuslaillisen pappisryhmän toiminnan jatkumista muuttuneissa oloissa.

Säätypappien toiminnan eriasteiseen jatkuvuuteen liittyi myös kysymys eri puolueryhmiin kuuluvien pappisehdokkaiden k e s k i i ä s t ä . Selvästi nuorimmiksi osoittautuivat kristillisen työväenliiton pappisehdokkaat (37 v.), joilla ei ollut lainkaan valtiopäiväkokemusta. Vanhasuomalaiset kirkonmiehet puolestaan olivat keskimäärin kolme vuotta nuorempia (43 v.) kuin yhtenä ryhmänä tarkasteltavat perustuslailliset virkaveljensä (46 v.). Vielä selvemmin ikäpolvien ero näkyi siinä, että vanhasuomalaisten johtava pappispoliitikko oli 38-vuotias Lauri Ingman, nuorsuomalaisten taas 52-vuotias Gustaf Arokallio.

Kristillisten e h d o k a s a s e t t e l u oli lähtenyt liikkeelle Kotimaa-lehden marraskuussa 1906 julkaisemien epävirallisten listojen pohjalta, joita sittemmin pyrittiin virallistamaan muillakin tahoilla. Lopullisiksi ehdokkaiksi Kotimaan listoilta pääsi yhteensä 22 pappia.

---

[10] Liite 5 A; vanhemmista säätypapeista Aleksander Gummerus, J. H. Ilvonen, Abel Nyholm, Henrik Piipponen, K. E. Stenbäck, A. W. Walli(n) ja Josef Österbladh.

[11] Nootissa 7 mainituista säätypapeista oli syntynyt 1840-luvulla seitsemän, vanhasuomalaisista pappisehdokkaista vain yksi: säätyynkin kuulunut Ilmanen. Yhdistettyjen 1860- ja 1870-lukujen osalta vastaava suhde taas oli käänteisesti 3 : 13.

[12] Edvard Hannula, Juuso Hedberg, T. N. von Pfaler, G. G. Rosenqvist ja L. A. Wennerström. J. F. Hellmanin yritys karsiutui vaalitekniseen puutteellisuuteen, kun taas S. W. Roos toimi kristillisten vaaliliittojen puuhamiehenä.

Heistä yksi oli vanhasuomalainen (Wilh. Malmivaara), yksi Ktl:n kannattaja (K. R. Bonsdorff), kahdeksan pelkästään jonkin perustuslaillisen vaaliliiton ehdokasta [13], samoin kahdeksan pelkästään kristillisen vaaliliiton ehdokasta [14] sekä neljä kristillis-perustuslaillista ehdokasta [15]. Lisäksi ainakin neljä maallikkoa oli otettu yksinomaan jonkin perustuslaillisen ryhmän listoille [16]. Vanhasuomalaisten esittämät syytökset kristillisen vaalitoiminnan "salaperustuslaillisuudesta" osoittautuivat viimeistään virallisen ehdokasasettelun yhteydessä oikeutetuiksi.

Kristilliset muodostivat osan perustuslaillista rintamaa, johon kuuluivat nuorsuomalaisen puolueen ja ruotsalaisen kansanpuolueen ohella eräät muutkin pienet ryhmittymät. Perustuslaillisen rintaman piirissä erityisesti papit saattoivat esiintyä samanaikaisesti usean eri vaaliliiton ehdokkaina. Vanhasuomalaisista taas vain Erkki Kaila ja Wilh. Malmivaara olivat kaksoisehdokkaana: edellinen kristillisen työväenliiton ja jälkimmäinen yksinäisellä körttilistalla.

V i r k a - a s e m a n s a puolesta valtaosa kansanedustajaehdokkaina olevista papeista (40 %) kuului kirkkoherroihin. Yleensäkin he edustivat keskimääräistä selvästi useammin vakinaista papistoa; 85 % olisi saanut osallistua myös säätyperusteisiin valtiopäivävaaleihin. [17] Papiston sisäisestä "kansanvaltaistumisesta" ei siis ollut kysymys. Neljä mukana olevaa yliopistoteologia (Lauri Ingman, Erkki Kaila, Jaakko Gummerus ja G. G. Rosenqvist) kuuluivat puolueittensa huomattavimpiin pappispoliitikkoihin ja osaltaan pyrkivät vastaamaan yliopiston vaikutuksen jatkumisesta yksikamarisessa eduskunnassa. Ehdokkaiden joukossa olivat lisäksi mm. huomattavat yhdistyspapit Suomen luterilaisen evankeliumiyhdistyksen yliasiamies J. I.

---

13 *Nuorsuomalaisten* Gustaf Arokallio, J. I. Bäck, J. F. Hellman, P. A. Moberg (varaehdokas), Viktor Salminen ja J. J. Simelius, *tasaisten* A. M. Berger sekä *Rkp*:n A. J. Bäck.

14 Waldemar Bergroth (varaehdokas), Nathanael Borg, L. L. Byman, Emil Murén, K. K. Olander, Emil Panelius, T. N. von Pfaler ja L. A. Wennerström.

15 Jaakko Gummerus, Edvard Hannula, Juuso Hedberg ja G. G. Rosenqvist.

16 *Nuorsuomalaisten* K. V. Koskelin (VaI), Albert Luoma (OuE) ja Juho Snellman (KuL) sekä *Rkp*:n V. T. Rosenqvist.

17 Ks. liitettä 2. Ulkopuolelle olisivat jääneet seurakuntapapit F. V. Tommila, K. R. Bonsdorff ja O. H. Vuorivirta, kansanopistonjohtajat Juho Päiviö ja K. R. Kares sekä yhdistyspapit J. I. Bäck ja Jooseppi Mustakallio.

Bäck ja Suomen lähetysseuran johtaja Jooseppi Mustakallio sekä Porvoon hiippakunnan piispa Herman Råbergh.

Pappissäädyn maallikkojäseniä asetettiin ehdolle yhteensä yhdeksän. Heistä olivat vanhasuomalaisia professorit J. R. Danielson-Kalmari ja E. G. Palmén, lehtori O. A. Hainari (Forsström) ja kollega Onni Hallsten, nuorsuomalaisia professorit Theodor Homén ja E. N. Setälä sekä ruotsalaisia rehtori V. T. Rosenqvist ja prof. J. W. Runeberg. Professori Werner Söderhjelm taas oli kirkkoon "prometheuslaisen" kriittisesti asennoituvan *radikaalisen vaaliliiton* listalla. Pappissäädyn maallikkojäsenten joukossa oli kaksi puoluejohtajaa, ja muutenkin tämä ryhmä jatkoi innokkaammin poliittista toimintaa kuin varsinainen säätypapisto.

Kirkon piispallisesta johdosta J. R. Koskimies oli itse ollut aktiivisesti mukana vanhasuomalaisen puolueen vaalitoiminnassa, vaikka suunnitelma hänen ehdokkuudestaan ei toteutunutkaan. O. I. Colliander taas pyrki antamaan itsestään antipoliittisen piispan kuvan, mutta osoitti huomattavaa kiinnostusta vanhasuomalaista puoluettaan kohtaan. Oman ehdokkuutensa torjuneen arkkipiispa Gustaf Johanssonin kielteistä asennetta meneillään olevaan demokratisoitumiskehitykseen puolestaan heijasteli se, että hän vaalitaistelun kiivaimman vaiheen alettua helmikuun alussa 1907 lähti kolmeksi kuukaudeksi ulkomaille. [18] Epäilemättä tässä oli osittain kysymys siitä, että hän halusi vetäytyä rauhaan sisäpolitiikan kiihkeästä ilmapiiristä. Ilmeisesti omien teologis-uskonnollisten periaatteittensa vuoksi Johansson ei katsonut voivansa osallistua punaisen viivan vetoon, vaikka olisi ollutkin kotimaassa; hän ei nimittäin äänestänyt ainakaan kaksissa seuraavissa vaaleissa, v. 1908 ja 1909. [19] Yksinäinen arkkipiispa jättäytyi modernin valtiollisen järjestelmän ulkopuolelle.

Puolueitten kannattajat. Tämän tutkimuksen tavoitteisiin on kuulunut papiston puoluepoliittisen osallistumisen selvittäminen kaikkien puolueiden osalta koko maassa. Seuraavassa esitettävät luvut kuvastelevat näennäisestä tarkkuudestaan huolimatta vain tiettyä vähimmäisaktiivisuutta. Kuitenkin ne osoittavat, että kirkonmiehet olivat erit-

---

[18] *Km* 17/8.2.1907, Työmaalta; HYK YA Johanssonin pvk.

[19] HYK JRK Koskimiehen pvk. 11.12.1909.

täin vilkkaasti mukana poliittisessa toiminnassa etenkin paikallistasolla.

Vanhasuomalaisen puolueen aktiivisiin kannattajiin kuului eduskuntavaalien aikoihin, maaliskuussa 1907, vähintään 314 pappia. Lisäksi olen osoittanut puolueen äänestäjiksi 11 muuta pappia. Vanhasuomalainen identiteetti on näin voitu yksilöidä 325 papille eli 37 prosentille kaikista. Lisäksi tulee vuosilta 1905–1906 yhteensä 11 vanhasuomalaista pappisaktiivia, jotka kuolivat ennen vaaleja. [20]

Vastaavalla tavalla on nuorsuomalaisiksi voitu identifioida 59 pappia [21] , siis vain vajaa viidesosa vanhasuomalaisten määrästä ja noin 7 prosenttia kaikista papeista. Nuorsuomalaisten kirkonmiesten puolueidentiteetti oli sitä paitsi yleensä varsin horjuva. Ruotsalaista kansanpuoluetta aktiivisesti kannattavia pappeja oli 16. [22] Kristillisten vaaliliittojen ehdokkaista seitsemän ei ole mukana edellä mainituissa perustuslaillisten ryhmien luvuissa. [23] Lisäksi voidaan nimetä viisi kristillisen vaalitoiminnan yksinomaista pappiskannattajaa. [24] Yhteensä perustuslailliseen leiriin – nuorsuomalaisiin, ruotsalaisiin ja kristillisiin – on luettu 87 eri pappia.

Vanhasuomalaisten ja perustuslaillisten rintamanmuodostuksen ulkopuolelle jäi vielä viisi kristillisen työväenliiton pappisehdokasta, mutta heistä Erkki Kaila oli vanhasuomalainen ja Matti Merivirtakin voidaan laskea sellaiseksi. Kun papiston kristilliselle työväenliikkeelle osoittama tuki oli luonteeltaan lähinnä uskonnollista, voidaan kolmen ehdokkaan lisäksi vain yhtä pappia, myöhemmin esiteltävää A. R. Wellroosia varsinaisesti pitää sen selväpiirteisenä poliittisena kannattajana.

Lopputulokseksi kirkonmiesten eriasteisesta puolue- tai vaaliliittosidonnaisuudesta saamme, että sellainen voidaan osoittaa yhteensä

---

20 Liitteet 5 ja 6 ja s. 355.

21 Liite 7 (lisäksi yksi v. 1906 kuollut) ja s. 381.

22 Liite 8, jossa on lisäksi mukana nuorsuomalaistenkin luetteloon sisältyvä L. A. Wennerström.

23 Nathanael Borg, L. L. Byman, Emil Murén, K. K. Olander, Emil Panelius, Herman Råbergh ja varaehdokas Waldemar Bergroth (joka ei ole mukana vanhasuomalaisten kokonaisluvussa).

24 Johannes Borg, K. V. Lehtonen, Uno Renvall, Hjalmar Rönberg ja B. W. Sandell (s. 313).

416:lle ensimmäisten eduskuntavaalien aikaiselle papille. [25] Näiden osuus koko papistosta oli 47 %. Kysymys on paljon enemmästä kuin siitä, että joka toisen papin äänestyskäyttäytyminen on näin saatu selville; kirkonmiehet eivät tyytyneet vaikuttamaan vain punaisella viivallaan. Suomalaisen papiston poliittinen sidonnaisuus v. 1907 pelkistyy seuraavaksi *kuvioksi:*

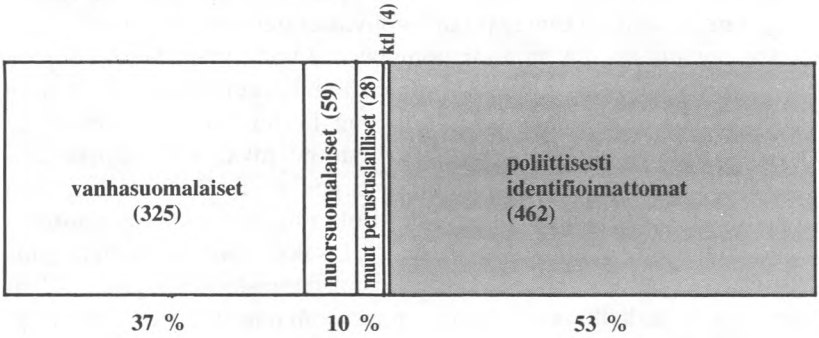

Papinrouvia on erikseen identifioitu poliittisesti yhteensä 39: vanhasuomalaisiksi 32, nuorsuomalaisiksi 3 ja ruotsalaisen kansanpuolueen kannattajiksi 4. [26]

Papiston puoluesuhteiden osalta tilanne oli olennaisesti muuttunut sitten suurlakon jälkitunnelmissa pidettyjen viimeisten säätyvaltiopäivävaalien. Tällöin vakinaisen papiston poliittiset voimasuhteet olivat olleet vanhasuomalaisten ja perustuslaillisten kesken osapuilleen 298–263. Valtaosa vanhasuomalaisia äänestäneistä papeista asettui ensimmäisiin eduskuntavaaleihin mennessä näkyvästi tukemaan omaa puoluettaan. Sitä vastoin perustuslaillisen suuntauksen osakseen saama huomattava kannatus ei myöhemmin kanavoitunut aktiiviseksi tueksi nuorsuomalaiselle puolueelle tai ruotsalaiselle kansanpuolueelle. Venäjän-poliittinen asenne oli ollut helpompi ilmaista kuin sisäpoliittinen kannanotto vapaamielisiä ja radikaaleja aatteita ajavien ryhmien puolesta. Vanhasuomalaisille papeille taas huomion kääntyminen Venäjän-politiikasta sisäpolitiikkaan ja maailmankatsomuksel-

[25] Ks. myös liitettä 14.

[26] Liite 12.

lisiin kysymyksiin oli merkinnyt puolueuskollisuuden kannalta epäilemättä lähinnä helpotusta.

Vanhasuomalaisen ja perustuslaillisen asennoitumisen ero. Kristillisten vaaliliittojen keskeiset taustavoimat olivat juuri ennen eduskuntavaaleja julkisuuteen tulleilla lausunnoillaan ja toimenpiteillään antaneet hankkeelle kiistattoman selvän perustuslaillisen leiman. Uskonnollinen argumentaatio oli ratkaisevalla hetkellä muuntunut puoluepoliittiseksi varsinkin kristillisen vaalitoiminnan pappiskeskeisemmän haaran, evankelisluterilaisten piirissä. Aiemmin puolueettomuuttaan vakuutelleet kirkonmiehet olivat yhteisessä rintamassa nuorsuomalaisten ja ruotsalaisten virkaveljiensä kanssa. Näin käy mahdolliseksi tarkastella koko perustuslaillisen papiston rakenteellisia ominaisuuksia ja yhteiskunnallista asennoitumista. Vertailuryhmänä on vanhasuomalainen papisto, vaikka kyseessä eivät enää olekaan tasavertaiset ryhmät; olihan vanhasuomalaisten lukumäärä lähes nelinkertainen (325–87).

Jo alueellisen taustan tarkastelu paljastaa peruseron. M a a s e u d u l l a toimivien osuus kaikista vanhasuomalaisista papeista (84 %) oli yli 20 prosenttiyksikköä suurempi kuin vastaava osuus perustuslaillisista (62 %). Puolueryhmien yleiset ekologiset piirteet tulivat näkyviin vielä erityyppisissä k a u p u n g e i s s a k i n . Kun perustuslaillisista kirkonmiehistä asui Helsingissä 15 %, muissa rannikkokaupungeissa 20 % ja sisämaankaupungeissa vain 3 %, olivat vastaavat osuudet vanhasuomalaisilla 5 %, 5 % ja 6 %. Vanhasuomalaisuus oli agraarisen maaseudun ja sisämaan liike, kun taas perustuslaillisuuden tausta oli vahvasti kaupunkilais-porvarillinen ja samalla "merellinen".

Myös pappisryhmien sijoittuminen maan eri osiin painottui eri tavoin (ks. myös *karttoja 3* ja *5*). Perustuslaillisista lähes puolet (41 %) asui kahdessa tyypillisessä k e s k u s a l u e e n vaalipiirissä (Uusimaa ja Turun eteläinen), mutta vain 10 % kuudessa perifeerisimmässä vaalipiirissä (Lappi, Oulun ja Kuopion läänin molemmat sekä Mikkeli). Turun eteläinen ja Uusimaa kuuluivat myös vanhasuomalaisen papiston vahvimpiin kannatusalueisiin, mutta niiden kokonaisosuudeksi jäi 18 %. ''P e r i f e r i a n'' osuus sitä vastoin nousi 35 prosenttiin. Yleensäkin vanhasuomalainen papisto levittäytyi tasaisemmin eri puolille maata. Se asui kansan valtaenemmistön keskellä;

vastapuoli taas eli etelän ja lännen rintamailla, konservatiivisen poliittis-yhteiskunnallisen ilmaston alueella, missä vapaamielinen maailmankatsomus samalla oli saanut lujan jalansijan.

Perustuslaillisen papiston alueellinen tyypittely liittyy samalla sen uskonnolliseen profiiliin. Mukana oli runsaasti (noin 38 prosenttia [26a]) evankelistaustaisia pappeja, mutta vain pari herännäisyyden edustajaa.

Papiston ikärakennetta on edellä tarkasteltu kansanedustajaehdokkaiden osalta, jolloin perustuslailliset osoittautuivat vanhasuomalaisia jonkin verran vanhemmiksi. Samansuuntaisia tuloksia antaa koko poliittisesti identifioidun papiston tarkastelu sen mukaan, oliko kyseessä v a k i n a i s e n vai y l i m ä ä r ä i s e n v i r a n haltija. Tätä selvittävät tiedot tosin ovat toista vuotta vanhentuneita liittyessään viimeisien pappissäädyn vaalien aikaiseen tilanteeseen, mutta toisaalta juuri siksi tutkimusproblematiikan kannalta relevantteja. Perustuslaillisista kuului 80 % näin laskettuun vakinaiseen papistoon – nuorsuomalaisista jopa 86 % – , vanhasuomalaisista lähes kymmenen prosenttiyksikköä vähemmän (71 %). Vakinaisella papistolla oli perustuslaillisten joukossa selvä yliedustus. Seurauksena oli tietty poliittinen resignoituminen, minkä Johannes Wäyrynen ilmaisi osuvasti:

> Me vanhemmat miehet olemme entisissä taisteluissa väsyneet – – –. Agiteeraamaan ei jaksa enää vanha veri nousta ja menneiden vuosien suuret ihanteet eivät lumoa enää. [26b]

Kun entisillä valtiopäivämiehillä oli perustuslaillisen suuntauksen pappiskannattajien joukossa johtava asema ja toisaalta kristilliset vaaliliitot olivat hämärtämässä juuri heidän puolueidentiteettiään, vahvistaa edellä esitetty rakenneanalyysi aiemmin syntynyttä kuvaa kristillisen vaalitoiminnan *piilofunktiosta*. Kysymyksessä oli pappissäädyn perustuslaillisen ryhmän pyrkimys jatkaa säätyperusteista, korporatiivista yhteistoimintaansa ja näin samalla protestoida valtiopäiväreformin radikaalisuutta ja kansanvallan periaatteita vastaan. Vaikka kris-

---

[26a] Yhteensä vähintään 33. Seuraavien nuorsuomalaisten pappien evankelisuutta ei ole mainittu muualla tässä tutkimuksessa: K. A. Candolin, K. F. Eklund, E. F. Kalima, E. G. J. ja Lauri Roschier sekä A. H. Saarnio (liitteet 7–8; *SLEY kert. 1906; Lauri Koskenniemi* 1967, 291s).

[26b] VA NSPA 13 Wäyrynen nuorsuomalaisen puolueen keskustmk:lle 4.11.1907.

tillisten vaaliliittojen *ilmifunktiona* olikin kirkon aseman puolustaminen suurlakon jälkeisen maailmankatsomuksellisen murroksen keskellä, mukana oli myös huolta maan keskusalueiden papiston yhteiskunnallisen vaikutusvallan säilymisestä 'muun Suomen' ja 'kansan syvien rivien' – ja maallikkojen yleensäkin – otteen voimistuessa.

Perustuslaillisen papiston toiminnasta nimenomaan Helsingin ja Turun tapaisissa kaupunkiyhteisöissä jää vaikutelma, että sitä leimasi edelleen tietty korporatiivinen säätyajattelu. Useat kirkonmiehet pysyivät säätypappeina laajassa mielessä. Alempaan kansaan ja kansanvaltaan pyrittiin nojautumaan vain niin kauan kuin uskonnonvastaisuus pääsi purkautumaan sosiaalidemokraattisen liikkeen välityksellä. Perustuslaillisen papiston yleinen kuva ei ollut kovin kansanomainen; tukihan se nuorsuomalaisten sisäisissä välienselvittelyissä lähinnä konservatiivista siipeä, *pääskysiä,* ja asetti "laillisuustaistelun" jatkamisen yhteiskunnallisen uudistustoiminnan edelle. Torniolainen Jooseppi Simelius, oululainen Uno Wegelius ja ruotsalaisen kansanpuolueen mustasaarelainen raittiuspappi A. R. Hedberg olivat poikkeuksia yleisestä linjasta.

Kaiken taustalla oli negatiivinen kuva 'kansasta'. J. A. Maunu ilmaisi jotakin olennaista perustuslaillisen papiston ajatusmaailmasta todetessaan Helsingin pappeinkokouksessa syyskuussa 1906, ettei luottamusta tullut hakea 'kansalta' vaan "valistuneilta, tunnollisilta ihmisiltä". Ei edes nuorsuomalaisen puolueen johtava pappispoliitikko, itäsuomalainen Gustaf Arokallio muodostanut tässä suhteessa poikkeusta, vaikka muodollisesti liittyikin radikaalipiirien esittämiin vaatimuksiin kirkon ja yhteiskunnan välisten siteiden katkaisemisesta. Tämä kirkon itsenäistämisohjelma nimittäin perustui juuri epäluottamukseen kansaa, maallikkoja ja sekulaaria valtiota kohtaan. Huoli kirkon vaikutusvallan säilymisestä saattoi johtaa myös radikaaliin kirkkopoliittiseen aloitteellisuuteen, mihin liittyi tiettyä taktista laskelmointia.

Itse nuorsuomalaisessa puolueessa oli papiston aktiivisuutta epäilemättä hillitsemässä piilevä jännitys liberaalin ja antiliberaalin elementin välillä. Liberaali näkemys edellytti uskonnon ja politiikan pitämistä erillä toisistaan. Perustuslailliset papit olivat kuitenkin routavuosina tottuneet ajattelemaan tietyllä tavalla kokonaisvaltaisesti eivätkä erottaneet *kansalaisroolia julkisesta roolistaan* vanhasuomalaisten tapaan. Edelliset toimivat poliittisenkin elämän piirissä ennen

muuta *pappeina*. Perustuslailliseen ideologiaan sisältyi sitä paitsi eettis-individualistisia piirteitä, jotka olivat omiaan edistämään puoluetoiminnan kritiikkiä ja pyrkimyksiä vapautua kaikista poliittisista sidonnaisuuksista. Tästä oli esimerkkinä suuntauksen teologinen auktoriteetti G. G. Rosenqvist, joka antoi tukensa "puolueettomalle" kristilliselle vaalitoiminnalle ja varjeli sitoutumattomuuttaan Rkp:nkin piirissä.

Nuorsuomalainen puolue saattoi toimia perustuslaillisen papiston väljänä taustaryhmänä vielä viimeisen säätyeduskunnan aikana, mutta modernina joukkopuolueena se ei enää vedonnut kirkonmiehiin eikä muodostunut heidän vaikuttamiskanavakseen. Puolueen kirkkopolitiikkakin oli maallikkojen käsissä. Ruotsinmielisen papiston liittymistä ruotsalaisen kansanpuolueen riveihin taas oli hillitsemässä paitsi sen liberaali perintö myös ruotsalaisen sivistyneistön keskuudessa vallinnut voimakas antiklerikalismi.

Vanhasuomalaisen papiston asennoitumisesta jää sen runsaslukuisuudesta huolimatta varsin yhtenäinen kuva. Jo alueelliset ja sosiaaliset taustatekijät loivat edellytyksiä sille, että monet kirkonmiehet suurlakon jälkeen antoivat tukensa vanhasuomalaisen puolueen edustamalle yhteiskunnalliselle radikalismille. Fennomaanipapisto ilmaisi halunsa toimia kansan rinnalla kansanvallan puolesta ja pyrki luomaan itsestään kansanomaista kuvaa. Ajan ilmapiiriä heijasteli erään vanhasuomalaisenemmistöisen kontrahtikokouksen kehotus "kasvaa kiinni, liittyä ja sulaa" kansaan. Tämä fennomanian sosiaalinen ohjelma, kansallisen eheyttämisen vaatimus, nousi etualalle erityisesti vuoden 1906 ensimmäisellä puoliskolla, jolloin satakunta pääasiassa vanhasuomalaista pappia pyrki nimenmuutoksellaankin lähestymään kansan valtaenemmistöä.

Turvautumalla snellmanilaiseen perintöönsä vanhasuomalainen puolue pyrki sopeutumaan oppositioasemaansa. Samaa tarkoitusta palveli osaltaan vanhasuomalaisten pappispoliitikkojen keskuudessa eduskunnanuudistuksen tienoilla lopullisesti tapahtunut sukupolvenvaihdos. Korporatiiviseen säätyajatteluun sidoksissa ollut vanhafennomaaninen suuntaus vaihtui sosiaalireformatoriseen linjaan, jonka edustajat olivat eräissä tapauksissa jopa valmiit myötäilemään sosiaalidemokraattien näkemyksiä. Tämä merkitsi samalla sitä, ettei perustuslaillis-papillinen säätyajattelu saanut vahvistusta vastaavasta van-

hafennomaanisesta – muuten kuin pappissäädyn vaalien aikoihin arkkihiippakunnassa. Konservatiivisten elementtien yhtyminen olisi epäilemättä voinut jarruttaa eduskunnanuudistuksen hyväksymistä kirkon piirissä.

Vanhasuomalainen papisto samaisti 'kansan' lähinnä maaseudun talonpoikaisväestöön, perinteiseen liittolaiseensa. Loppukesän 1906 sisäpoliittiset levottomuudet pysäyttivät fennomaanipappien yhteiskunnallisen radikalismin, josta ei eduskuntavaalien tienoilla enää ollut paljon jälkiä näkyvissä. He palasivat korostamaan maailmankatsomuksellista vastakohtaa sosiaalidemokraatteihin nähden. Kaikesta tästä huolimatta perustuslaillinen papisto pysyi poliittis-yhteiskunnalliselta asennoitumiseltaan vanhasuomalaista konservatiivisempana. Ero pelkistyi *kansakuvassa.*

Vanhasuomalaiset kirkonmiehet korostivat mielellään, ettei heillä *pappeina* ollut erityisasemaa yhteiskunnallisessa elämässä. *Kansalaisina* heillä oli kuitenkin oikeus, jopa velvollisuus omakohtaiseen poliittiseen kannanmäärittelyyn. Puoluetoiminta oli elämänalue, jolle kristillisen vaikutuksen tuli ulottua. Vanhasuomalaisen puolueen kristilliskansallinen ja samalla antiliberaalinen aatepohja taas vetosi juuri papistoon, mikä näkyi erityisesti herännäispappien poliittisena yksituumaisuutena. Vanhasuomalaisesta puolueesta muodostui nimenomaan 'tavallisen maalaispapin' poliittinen vaikuttamiskanava, jota hän piti perinteisen yhtenäiskulttuurin puolustajana. Yhteisöllisiä näkökohtia, sosiaalieettisiä periaatteita ahtaasti yksilömoraalisten sijasta, korostivat myös kristityn yhteiskunnallista vastuuta perustelleet vanhasuomalaiset teologit, osa perinteisen luterilaisen regimenttiopin pohjalta, osa sitä modernin saksalaisen teologian mukaan tulkiten. Seurakuntapapiston selkeän fennomaanisen identiteetin taustatekijöitä arvioitaessa on myös muistettava, että kyseessä oli ainoa puolue, jonka kirkkopolitiikan johto oli pappispoliitikon käsissä. Kirkkopolitiikan keskeisimpiä kohteita taas olivat papiston palkkaus ja virkatalot, siis sen konkreettiset toimeentulokysymykset. Yksityisistä 'kansalaisista' muodostui sittenkin – varsinkin poliittisten vastustajien silmissä – yhtenäinen ryhmä, osa vanhasuomalaisen puolueen tukijoukkoja.

Politiikkaa kirkon sisäisissä vaaleissa. Sisäpoliittiset vastakohtaisuudet heijastuivat varsin selvinä kirkon piiriin, kun puoluekanta nousi hallitsevaksi tekijäksi eräissä sen sisäisissä vaaleissa. Näin kävi mm.

heinäkuussa 1906 toimitetussa Turun arkkihiippakunnan asessorinvaalissa. Vanhasuomalaiselta taholta suositeltiin tällöin äänten keskittämistä Uudenkaarlepyyn kirkkoherralle K. V. Petrellille, "suomenmielisten yhteiselle ehdokkaalle". Arkkihiippakunta pysyi kuitenkin edelleen selvästi perustuslaillisen papiston vallassa ja asessoriksi valittiin tähän kuuluva Kannuksen kirkkoherra I. A. Björklund. [27] Poliittinen asetelma oli käänteinen Savonlinnan hiippakunnassa saman vuoden joulukuussa. Helsingin Sanomissa julkaistussa vetoomuksessa todettiin vanhasuomalaisten saaneen siellä ehdokkaansa aina valituksi. Tällä kertaa asessorinvirkaan näytti kuitenkin löytyvän sopivin mies perustuslaillisten suomenmielisten joukosta: Viipurin kirkkoherra Edvard Hannula, entinen Turun asessori. Nimimerkki "Pari pappia" pyrki edellä sanotusta huolimatta vakuuttamaan, ettei kysymys ollut Hannulan puoluekannasta vaan henkilökohtaisesta kyvykkyydestä. Itse vaaliin kyseinen vetoomus ei silti vaikuttanut lainkaan. Hannula sai nimittäin hiippakuntaan juuri muuttaneena vain kolme ääntä. Voiton vei Luumäen vanhasuomalainen kirkkoherra August Noponen, ja perustuslaillisten äänet menivät enimmäkseen Kurkijoen kirkkoherralle Gustaf Arokalliolle. [28]

Asessorinvaalien tietty "politisoituminen" oli näin ollen tosiasia. Puhtaasti kirkon sisäisiin näkökohtiin kiinnitettiin ilmeisesti vielä vähäisemmässä määrin huomiota seurakuntien papinvaaleissa, vaikka tyydymmekin vain yhteen arvovaltaiseen esimerkkiin. Marraskuussa 1907 toimitettu Turun tuomiorovastin vaali ratkaistiin käytännöllisesti katsoen paikallisen nuorsuomalaisen yhdistyksen vuosikokouksessa. Kun kilpahakijoina oli kaksi nuorsuomalaista pappia, kirkkoherrat Edvard Hannula ja Juuso Hedberg, yhdistys päätti asettaa jälkimmäisen "puolueen yhteiseksi ehdokkaaksi", jota kaikkien tuli hajaannuksen välttämiseksi kannattaa. Kolmas ehdokas oli nimittäin vanhasuomalaisen puolueen mies, kirkkoherra Eero Hyvärinen. [29] Samanlainen päätös tehtiin vielä "perustuslaillismielisten kansalaisten" omassa kokouksessa. Yhteistä ehdokasta oli kannatettava "lojaalisesti ja yksi-

---

[27] *Tähti* 29/21.7.1906, Yleisöltä (Suomenmielisiä valitsijoita); *SKJS* 1906, 101. – Björklund kuului kaksilla viimeisillä säätyvaltiopäivillä pappissäädyn perustuslailliseen ryhmään.

[28] *HS* 275B/25.11.1906, Yleisöltä; *SKJS* 1906, 162.

[29] *TS* 847 (248)/31.10.1907, Turusta ja Länsi-Suomesta. – Hyvärisen vaalilippuja oli saatavissa mm. Kansallisseuran huoneistosta ja Uuden Auran konttorista. *Tähti* 44/1.11.1907, etusivun ilmoitus.

mielisesti", samalla kun oli uhrattava toiseen liittyvät "persoonalliset harrastukset". [30] Vaikka äänestysvilkkaus nousi ennätykselliseksi (62 %), päätökset pitivät: Hannulan äänimäärä jäi lähes nollaan, mutta Hedberg kukisti selvästi vanhasuomalaisen kilpailijansa. [31]

Kanttorit. Toisen kirkollisen virkakunnan, kanttorien, osoittamaa yhteiskunnallista harrastusta kuvastelee se, että heitä on voitu poliittisesti identifioida yhteensä 136: vanhasuomalaisia 93, nuorsuomalaisia 34, ruotsalaisia 6 ja maalaisliittolaisia 3. [32] Puoluetoiminnassa mukana olevista kanttoreista lähes puolella oli kokemusta korkeimmista kunnallisista luottamustehtävistä. [33] Kuusi taas oli osallistunut myös valtiopäivätyöhön talonpoikaissäädyssä. Nuorsuomalaisen puolueen piirissä lukkarien asema oli paikallistasolla tosiasiallisesti jopa vahvempi kuin pappien. Kokonaisuutena kanttorit eivät olleet samassa määrin sidoksissa politiikkaan tai yhteiskunnalliseen vaikutusvaltaan kuin papit, sillä identifioitujen osuudeksi noin 600-päisestä lukkarikunnasta jää 20–25 %. [34] Vakinaisella papistolla oli luonnollisesti jo entisen säätyasemansa ja akateemisen koulutuksensa perusteella paremmat mahdollisuudet pitäjäyhteisön rajat ylittävään poliittiseen mielipiteenmuodostukseen ja osallistumiseen. Kanttoreiden oli suhteessa poliittiseen aktiivisuuteensakin huomattavasti vaikeampaa päästä kansanedustajaehdokkaan asemaan. Tämän saavutti viisi vanhasuomalaista ja yksi nuorsuomalainen. [35]

Lukkarien keskinäisen ammatillisen yhteistoiminnan piirissä johtavaan asemaan nousseet henkilöt olivat poikkeuksetta myös poliittisesti aktiivisia. Niinpä yhteisten kokousten puheenjohtajana pitkään toiminut Sakarias Turpeinen Vehmaalta oli vanhasuomalainen, joka nähtiin mm. puoluekokouksessa. [36] Johtava nuorsuomalainen kant-

---

30 *TS* 849 (250)/2.11.1907, Tuleva tuomiorovastin vaali; *Einar W. Juva* 1957 b, 798s.

31 *Einar W. Juva* 1957 b, 795–799 (äänimäärät markkoina 24.042, 9.586 ja 10!).

32 Liitteet 9–11 ja 14 sekä s. 280, 364, 384 ja 395.

33 49 vanhasuomalaisella, 11 nuorsuomalaisella, 3 ruotsalaisella ja 1 maalaisliittolaisella (Juho Ranta) = 64.

34 Viroissa olevien lukkarien ja urkurien kokonaismääräksi *Jalkanen* (1978, 281) arvioi "pitkälti kuudettasataa". Itse olen laskenut, että *Soikkelin* matrikkeliin (1909) lisäyksineen sisältyy 639 nimeä. Tämänkin luvun tarkkuus on silti vain näennäinen.

35 Kansanedustajaehdokkaiden ja poliittisesti identifioitujen suhteet olivat papiston osalta 47–417 ja kanttorien 6–136.

36 *Jalkanen* 1978, 280; liite 4 C (29.–30.12.1905).

tori N. E. Huoponen herätti puolestaan virkaveljiensäkin keskellä huomiota esiintymistaidollaan. [37] Vanhasuomalaisia olivat elokuussa 1906 järjestetyn lukkari-urkurikokouksen puheenjohtaja Kalle Rytkönen Mouhijärveltä ja sihteeri Johannes Kanninen Sahalahdelta; varapuheenjohtaja Matti Roinevirta taas oli nuorsuomalainen. Jälkimmäinen piti kokouksessa alustuksenkin lukkarien suhteesta poliittis-yhteiskunnallisiin kysymyksiin [38] ja esiintyi myöhemmin nuorsuomalaisten vaaliagitaattorina. Johtavat lukkarit eivät siis olleet pelkkiä kirkkomuusikkoja; eiväthän papitkaan olleet vain sielunpaimenia.

f. Miten vaalitaistelu koettiin seurakunnissa

Olemme aiemmissa yhteyksissä tarkastelleet poliittisen ja uskonnollisen elämän keskinäistä vuorovaikutusta ensimmäisen vaalitaistelun aikana lähinnä papiston valtiollisen osallistumisen näkökulmasta. Tällöin kysymys pappien 'kansalaisroolista' on ollut etusijalla, vaikka heistä jotkut pyrkivät vaalikokouksissakin esiintymään puhtaasti uskonnollisessa, 'sielunpaimenen' roolissa. Tällä kertaa seuraamme vaalitaistelua erityisesti seurakuntien, niiden sielunpaimenten ja jäsenten, perspektiivistä.

Tavanomaisella seurakuntaelämällä ja vaalivalmisteluilla oli useita kosketuskohtia, jotka osoittivat, etteivät hengelliset ja maalliset elämänpiirit olleet pitäjäyhteisöissä selvästi eriytyneet toisistaan. Itse vaalipäivinä, jotka olivat perjantai ja lauantai, oli ainakin arkkihiippakunnassa pidätyttävä lukukinkerien ja vastaavien tilaisuuksien järjestämisestä. [1]

Hengelliset tilaisuudet. Vaalit heijastuivat seurakunnallisen julistuksen keskeiseen paikkaan saarnatuoliin asti, vaikka emme tässä voikaan lähteä selvittämään saarnojen sisältöä. Kuten routavuosien asevelvollisuuslakikiistassa oli nytkin kysymys saarnatuolista luettavista kuulutuksista, joihin sisältyi edelleen myös maallisia asioita. [2] Niin-

---

[37] *Jalkanen* 1978, 280.

[38] *Aamulehti* 190 & 192/22.8. & 24.8.1906, Lukkari-urkurikokous Tampereella; *Soikkeli* 1909 I, 37, 39. Ks. myös liitteitä 9–10.

[1] *Turun hpk. tklin kiertok.* 977/11.2.1907.

[2] Maallisten kuulutusten koko problematiikkaa selvittää *Kallioinen* (1969).

pä seurakuntalaiset saivat monin paikoin tämän kanavan välityksellä tiedon mm. puolueiden vaalitilaisuuksista. Paikalliset vaikuttajayksilöt olivat luonnollisesti kiinnostuneita siitä, että kuulutuskäytäntö muodostui poliittisesti tasapuoliseksi.

Saarnatuolista oli kutsuttu esim. Haukiputaan pitäjän asukkaita kansalaiskokoukseen, jossa valittiin edustajat Suomen maalaisväestön liiton perustavaan kokoukseen Seinäjoelle. [3] Vanhasuomalaisten paikalliskokouksista taas luettiin kuulutus mm. Hankasalmella, Viitasaarella, Mynämäellä ja Nakkilassa, [4] nuorsuomalaisten kokouksesta Muolaassa [5] ja kristillisen valitsijayhdistyksen perustamishankkeesta Rautjärvellä [6]. Ruotsalaisalueilta on vastaavia tietoja Rkp:n osalta. [7]

Kuulutuskäytäntöön liittyviä poliittisluontoisia "epäkohtia" pyrki paljastamaan erityisesti nuorsuomalainen Turun Sanomat. Esimerkiksi Rymättylässä oli uutinen nuorsuomalaisten kokouksesta luettu kirkkokansan jo suurimmaksi osaksi poistuttua. [8] Vastineessaan sikäläinen vanhasuomalainen kappalainen totesi lukeneensa niin nuor- kuin vanhasuomalaistenkin kuulutukset loppupuolella, myös niihin sisältyvät osallistumiskehotukset sellaisinaan. [9] Kustavin vanhasuomalainen kirkkoherra liitti turkulaislehden mukaan kokouskuulutukseen kehotuksen olla tukematta näitä. [10] Lehti myös kertoi, ettei Yläneellä ollut luettu nuorsuomalaisten ilmoitusta uudenvuodenpäivänä, vaikka vanhasuomalaisten tilaisuudesta oli tiedotettu tapanina. [11] Kuopiolaisessa Otavassa muuan nuorsuomalainen kirjoittaja mainitsi katkeraan sävyyn, että sikäläinen papisto oli katsonut velvollisuudek-

---

3 KMA Ca Seinäjoen kokousta 26.–27.10.1906 varten annetut valtakirjat n:o 66; *Jukka Juusela* 1969, 48.

4 VA AHS 34 Juho Tanskanen A. H. Saastamoiselle 8.2.1907; JMA Jyväskylän suomalaisen seuran arkisto johtok. kok. ptk. 6.10.1906 § 3, *Suomalainen* 117/8.10.1906; *US* 26/31.3.1907; *Satakunnan Sanomat* 30/12.3.1907.

5 *Viipurin Sanomat* 3/12.3.1907. Nuorsuomalaisten kokouksia; *Mustamo* 1974, 47.

6 *Km* 136/24.11.1906, Kirje Rautjärveltä.

7 *von Bonsdorff* 1956, 160; *Tarkiainen* 1971, 416.

8 *TS* 577 (279) / 1.12.1906, Pikku uutisia.

9 *TS* 589 (291) / 15.12.1906, Yleisön osasto (Hugo A. Honkamo).

10 *TS* 577/1.12.1906, Pikku uutisia.

11 *TS* 605 (6) / 8.1.1907, Pikku uutisia.

seen ilmoittaa vanhasuomalaisen puolueen johtavien helsinkiläisedustajien esitelmäkokouksesta. [12]

Toisinaan poliittisen tasapuolisuuden tarkkailu koski itse saarnaakin. Kuvaavan esimerkin kertoi Kiikasta kotoisin oleva nuorsuomalainen paikalliskirjeenvaihtaja, jonka mukaan vanhasuomalainen kirkkoherra oli selittänyt Raamatun totuuksia vain nimeksi; sitä vastoin kirkossa oli saatu kuulla "viljalti suomettarelaista puoluesaarnaa". [13]

Rukoushuoneissa pitivät vaalitilaisuuksiaan mm. vanhasuomalaisten nimekkäin kirkkopoliitikko Lauri Ingman ja kristillisen vaalitoiminnan johtomies Emil Murén. Tampereella kerrottiin vanhasuomalaisten pappien verhonneen rukoushuoneen sunnuntaipäivänä puolueen vaalijulistuksella. [14] Harvinaislaatuinen tapaus oli rukoushuoneen vuokraaminen sosialistiagitaattorin "saarnatilaisuutta" varten Punkalaitumen Oriniemessä. [15]

Poliittisesti sitoutuneiden pappien arviointi muiden kuin puoluenäkökohtien mukaan oli varsin harvinaista. Tällainen oli Kotimaan yleisönosastossa esitetty ajankohtainen kysymys:

> Onko sopivata ja pappisviran arvoisena pidettävää, että pappi yleisenä rukouspäivänä ajelee seurakunnasta toiseen valtiollisia puheita pitämässä? [16]

On vaikea selvittää, missä määrin papit pyrkivät pitäjällä järjestetyissä hartaustilaisuuksissa puhumaan politiikkaa. Ilmeistä kuitenkin on, että papin ja kansalaisen – tai aktiivisen puoluemiehen – rooleja oli vaikea pitää erillään toisistaan. Esim. Kuopiossa vanhasuomalaisten äänenkannattaja asettui puolustamaan pappia, joka oli ottanut tavakseen liittää raamatunselitystilaisuuksiin myös "mutkikkaan" vaalilain esittelyn. [17]

Eräitä "kinkeriagitaatiotapauksia" selviteltiin myöhemmin tuomiokapitulissa ja käräjilläkin. Ylöjärven kirkkoherra F. E. Salokas, itse vanhasuomalaisten varaehdokas, otti lähellä Pispalan tunnettua työläisyhdyskuntaa pitämillään kinkereillä esille kysymyksen puolueiden

---

12 *Otava* 26/1.11.1906, Yleisöltä.

13 *Satakunnan Sanomat* 31/15.3.1907, Kiikka.

14 *Työkansa* 31/13.3.1907, Onko sopivaa seurakunnan papille.

15 *Sosialidemokraatti* 32/16.3.1907, Pikku uutisia.

16 *Km* 30/11.3.1907, Yleisöltä.

17 *Savotar* Näytenumero 14.11.1906, Pikku uutisia.

Suomettarilainen pappi kinkereillä.

Sanomalehtien kertomusten mukaan ovat suomettarilaiset papit eräissä seuduissa tämän talvisilla kinkereillä uneuttaneet pakanalähetyskirjasten levittämisen, ja siirtyneet kotimaisen lähetystyön alalle, levittäen hartaushetkissään suomettarilaista vaalikirjallisuutta. Ensi sunnuntaina he kai levittävät samaa tavaraa saarnastuoleista.

Nuorsuomalainen näkemys vanhasuomalaisesta seurakuntapapista. Vastustajan parodiointi kuului eri tahoilla olennaisena osana vaalitaisteluun. Fennomaanipappien oma toimeliaisuus antoi aineksia kuvaan, etteivät he tehneet tarkkaa eroa "kotimaisen lähetystyön" ja "kotimaisen politiikan" (sisälähetystyön ja sisäpolitiikan) välillä. *Velikulta* 5/7.3. 1907.

asennoitumisesta koulujen uskonnonopetukseen. Tällöin hän antoi Forssan ohjelmaan ja Nuoren Suomen ryhmän toimintaan viitaten ainakin yleisen vaikutelman, ettei kinkeriväen sopinut äänestää sosiaalidemokraatteja ja että nuorsuomalaiset eivät olleet yhtä luotettavia kuin vanhasuomalaiset. Loppurukoukseen sisältyi pyyntö, "että emme vaaleissa menisi sokeasti perkeleen puolelle", minkä kinkeriväki tulkitsi tarkoittaneen sosialisteja. Lisäksi kinkeritalossa muuan torppari jakoi kirkkoherralta saamiaan kolmenlaisia lentolehtisiä; yksi oli raittiusväen "puolueeton" vaalikehotus, toinen Tampereen vanhasuomalaisen kristillisen raittiuslistan (s. 350) esite ja kolmas eräiden vaalipiirin pappien saman listan puolesta esittämä erityinen vetoomus. Kirkkoherran poliittinen vastapuoli katsoi hänen tehneen kirkol-

lisesta toimituksesta "suomettarelaisen agitaatiokokouksen" ja vaati häntä erotettavaksi virastaan. Salokas itse katsoi pitäneensä kinkereillä silmällä "yksinomaan Jumalan valtakunnan eikä ensinkään valtiollisia näkökohtia" ja pyrkineensä vain soveltamaan uskonnolliset totuudet oleviin oloihin. Hän jopa väitti olleensa tietämätön luovuttamiensa lentolehtisten sisällöstä ja poliittisesta taustaryhmästä – vaikka oli toiminut kyseisen valitsijayhdistyksen perustamiskokouksen puheenjohtajana. Kolmivuotisen prosessin jälkeen Porvoon hiippakunnan tuomiokapituli antoi jutussa vapauttavan päätöksen. Poliittiset näkökannat olivat kuitenkin edelleen taustalla. Vastoin asian esitelleen vanhasuomalaisen asessorin kantaa tuomiokapitulin kaksi perustuslaillista jäsentä esittivät yksityisen varoituksen antamista. [18]

Myös Pusulan seurakunnan kirkkoherraa vastaan esitetiin syytös, että hän olisi lukusilla "agiteerannut puolueensa hyväksi" ja sosialisteja vastaan. Kirkkoherran puoluekanta jäi kuitenkin täsmentämättä eikä juttuun muutenkaan liittynyt varsinaisia puoluepoliittisia aineksia. [19]

Pyrkimys yhdistää uskonnollinen arvovalta poliittisluontoiseen vaikuttamiseen näkyi siinä, että herännäisjohtaja Wilh. Malmivaara sai kaksi seurapyyntöä, joilla oli selvä vaaleihin liittyvä tarkoitus. Toisaalta hänen olisi tullut lähteä torjumaan maalaisliiton vaikutusta Kalajokilaaksossa, toisaalta selittämään rukoilevaisille äänioikeuden velvoittavuutta.

Vaalinalusaika saattoi lisätä 'puhtaasti uskonnollistakin' aktiivisuutta, joka viime kädessä kuitenkin oli suunnattu sosiaalidemokraatteja vastaan. Esimerkkinä olkoon Kuortaneen vanhasuomalainen kirkkoherra Hjalmar Svanberg. Vuoden 1907 alussa pidetyssä Helsingin yksityisessä pappeinkokouksessa hän oli kehottanut virkaveljiään pysymään erossa valtiollisesta puolue-elämästä. [20] Tämän mukaises-

---

[18] VA PTA Ca 214, 216–217 Porvoon hpk. tklin ptk. 9.4.1907 § 34, 13.5.1907 § 29, 26.6.1907 § 26, 19.9.1907 § 9, 9.12.1909 § 52, 20.1.1910 § 41, 24.2.1910 § 29, 21.8.1910 § 67; VA PTA Cd 32–33 Tuomioptk. 19.7.1907 § 2, 25.11.1909 § 1, 9.12.1909 § 1, 20.1.1910 § 1, 10.2.1910 § 2, 24.2.1910 § 1, 23.4.1910 § 2 ja 21.5.1910 § 1; HMA Pirkkalan tuomiokunnan arkisto Ca 3:26–27 Pirkkalan käräjäkunnan tuomiokirja 16.9.1907 § 73, 27.2.1908 § 50.

[19] VA PTA Cd 32 Porvoon hpk. tklin tuomioptk. 17.11.1907 § 1, 3.9.1908 § 1, 26.9.1908 § 1; HMA Lohjan tuomiokunnan arkisto, Lohjan, Nummen ja Pusulan varsinaiset käräjät 17.3.1908 § 101 ja välikäräjät 6.4.1908. – Ks. myös s. 360 (Kaarlo Varmavuori).

[20] *Helsingin yks. ppk. ptk. 1907*, 3, 117s.

ti hän myöhemmin vakuutteli pysyneensä syrjässä vaalitaistelusta, mutta lisäsi samalla:

> Ainoastaan sosialisteja vastaan olen rynnistellyt ja ehkäpä hyvällä menestyksellä. [21]

Svanberg oli ruvennut pitämään eri kyläkunnilla "kristinuskoa ja sosialismia" käsitteleviä perusteellisia esitelmiä, joiden johdosta vanhasuomalainen maakuntalehtikin ilmaisi tyytyväisyytensä. Kun sosialistisia oppeja oli esitetty "arvostelukyvyttömälle väestölle", niistä saatiin nyt "oikeita selvityksiä". [22]

Vaalikokousten uskonnollinen ohjelma. Paikkakunnittain tai kylittäin järjestetyt vaalitilaisuudet saattoivat muodostua paitsi kiihkeiksi väittelykokouksiksi myös uskonnollis-isänmaallisiksi juhliksi. Niinpä tilaisuuksien alkuun ja loppuun kuului usein jokin laulu – esim. J. H. Erkon sanoittama Kansalaislaulu [23] – tai virsi; kokouksien kulusta tehtiin näin yksityiskohtaisesti selkoa. Lehdissä julkaistujen tietojen laatu ja laajuus vaihteli alueittain, jolloin ne heijastelivat paitsi paikallisia tapahtumia myös tiedotusolojen kehittyneisyyttä ja tiettyä vakiintunutta julkaisukäytäntöä.

Koko maata ja eri poliittisia puolueita tarkastellen olen saanut selville 116 vaalitilaisuutta (87 eri paikkakunnalla), jotka sanomalehdissä julkaistujen tietojen mukaan aloitettiin tai päätetiin virrenveisuulla *(kartta 7).* [24] Virrenveisuu vaalitaistelun keskellä oli lähinnä vanhasuomalainen tapa. Tämän puolueen osalle tuli nimittäin noin 90 % tapauksista. Vastaavia tietoja kertyi vain seitsemästä nuorsuomalaisen puolueen [25] ja neljästä maalaisliiton järjestämästä tilaisuudesta. Vanha- ja nuorsuomalaisten eroavuus uskonnollisten kysymysten esillä pitämisessä näkyi selvästi tälläkin osa-alueella. Maalaisliittolaisten asenteita taas kuvaa mainittuja neljää tilaisuutta paremmin se, että niiden joukossa oli kaksi Suomen maalaisväestön liiton perustamisvaiheen suurta kokousta (s. 266). Jos kyseessä oli erityinen naisten

---

21 VA LI A 1 Svanberg Lauri Ingmanille 6.2.1907.

22 *Vaasa* 9/22.1.1907, Kuortane.

23 Kansalaislaulun ohjelmallisesta luonteesta *Klinge* 1982, 198–200.

24 Kartassa on kultakin paikkakunnalta vain yksi merkki saman puolueen vaalitilaisuuksista, vaikka niitä olisi ollut useita. Kristilliset ryhmittymät eivät kuulu tarkastelun piiriin.

25 Viidellä paikkakunnalla.

KARTTA 7
Virsien veisaaminen vaalitilaisuuksissa: lehdistössä julkaistut tiedot eri paikkakunnista

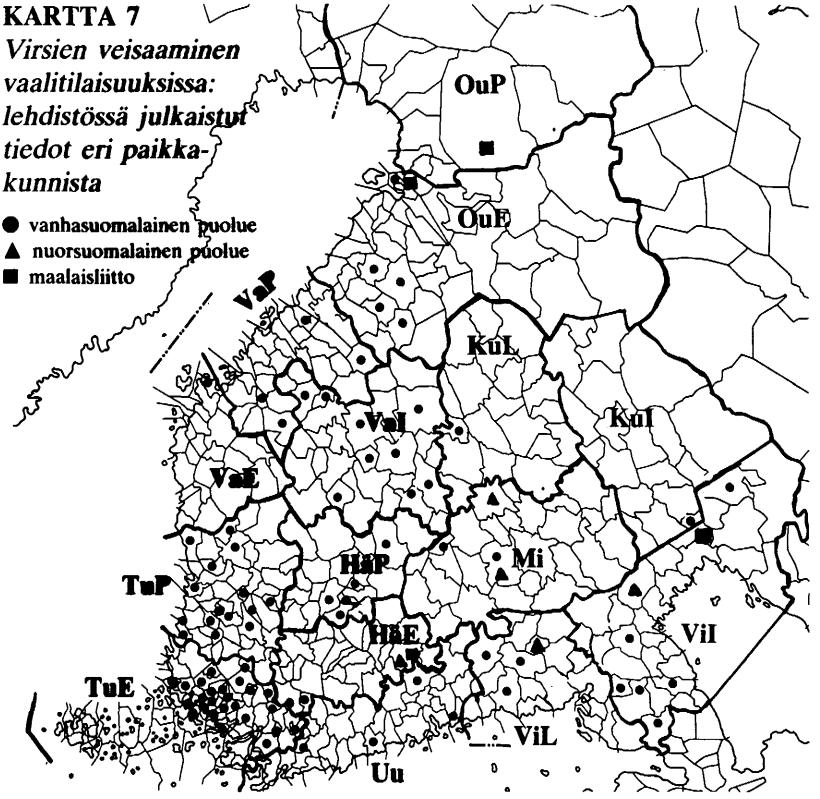

vaalitilaisuus, virrenveisuu kuului ohjelmaan ehkä tavallista useammin. [26]

Alueellisesti huomio kiinnittyy Turun läänin eteläiseen vaalipiiriin, erityisesti Turun seutuun, ja saman läänin pohjoiseen vaalipiiriin. Lähes puolet puheena olevista tapauksista oli peräisin näiltä kirkollisen viljelyn vanhoilta alueilta, Varsinais-Suomesta ja Satakunnasta, missä oli eniten myös puolueiden pappiskannattajia. Muissa vaalipiireissä jo tiedotuskynnys oli ilmeisesti korkeampi. Esim. Poh-

---

26 Näin vanhasuomalaisilla Helsingissä, Mikkelissä, Naantalissa ja Turussa sekä nuorsuomalaisilla Mikkelissä ja Parikkalassa, *US* 83/15.3.1907; *Mikkelin Sanomat* 22/21.2.1907; *US* 262/11.11.1906; *UA* 37/13.2.1907; *Suur-Savo* 26/14.3.1907 ja *Karjala* 272/23.11.1906.

I anda och sanning...

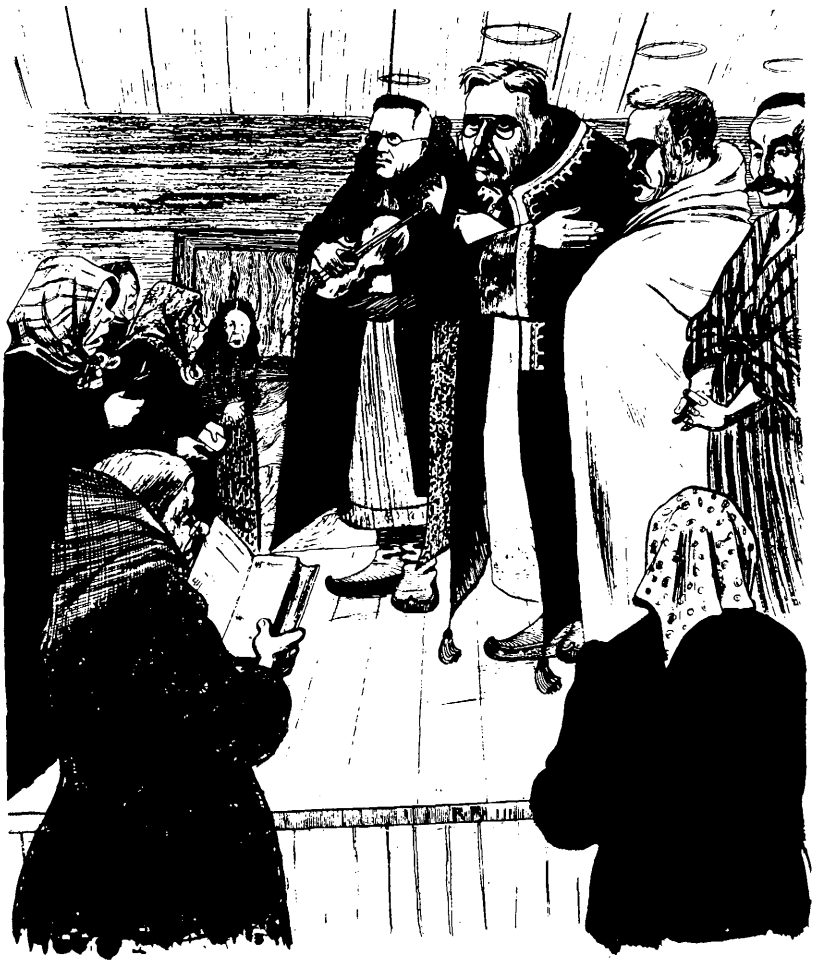

Vanhasuomalaisen vaalikokouksen alkuvirsi. Ruotsinmielinen pilalehti *Fyren* on sijoittanut vanhasuomalaisen puolueen johtomiehet samaan vaalitilaisuuteen, joka aloitetaan virrenveisuulla. Vas. J. K. Paasikivi, J. R. Danielson-Kalmari, Ernst Nevanlinna ja Artturi Virkkunen. Pyhimyskehät viittaavat käsitykseen uskonnon "farisealaisesta" hyväksikäytöstä. *Fyren* 6/9.2. 1907.

jois-Suomessa oli poliittisen organisoitumisen aste sitä paitsi varsin alhainen.

Virsistä ylivoimaisesti suosituimmiksi osoittautuivat Julius Krohnin sepittämä Oi kuningasten kuningas, josta käytettiin myös Suonion 'kotimaanvirren' nimitystä [27], sekä O Herra siunaa Suomen kansa. Jälkimmäinen oli toisen säkeistön alku valtiopäivävirrestä 399, jota ei aloitettu ensimmäisen säkeistön sanoin O Herra, siunaa ruhtinaamme. Olihan nyt kysymys kansan omasta osallistumisesta, jolle pyydettiin siunausta ja menestystä; perinteinen uskollisuus hallitsijaa kohtaan oli sitä paitsi kokenut kolauksia sortovuosien ja suurlakon aikoihin. Näiden kahden virren keskinäistä suosituimmuutta on vaikea tarkasti arvioida, koska kokousuutisissa esiintyvät maininnat 'isänmaanvirrestä' eivät ehkä kaikkialla tarkoittaneet 'kotimaanvirttä'. [28] Oi kuningasten kuningas ei tässä vaiheessa vielä sisältynyt viralliseen virsikirjaan. Krohn oli kuulunut fennomanian tunnettuihin runoilijanimiin, [29] mikä osaltaan selittänee – uskonnollisen sisällön ohella – virren vankkaa asemaa.

Seuraavaksi suosituimpia virsiä olivat Sun haltuus, rakas Isäni (272), Herra taivahan, kuule huutoan (Hengellisiä lauluja ja virsiä nro 311), Rakkaalla isänmaallamme menestys onni olkoon (401) ja Jumala ompi linnamme (152). Näitä koskevia mainintoja oli kuitenkin vain muutama. [30]

Joissakin tapauksissa virrenveisuuseen liittyi rukous. [31] Rukoilevaisseudulla saatettiin ainakin kristillisen työväenliiton tilaisuuksissa pitää polvirukoukset. Toisinaan saattoivatkin poliittinen vaalitilaisuus ja uskonnollinen herätyskokous melkein sulautua yhteen. Kristillisen työväenliikkeen kokouksista arvioitiin jääneen "pysyvä muisto" joidenkin kuulijoiden elämään (s. 344). Vanhasuomalaisten tunne-

---

27 Esim. *Suur-Savo* 26/4.3.1907, Mikkeli.

28 Virret samastettiin ainakin Merimaskussa, missä veisattiin sekä Suonion 'isänmaanvirsi' että valtiopäivävirsi 399. *UA* 287 A / 12.12.1906.

29 Krohnin aatteellisesta taustasta ja hänen virrestään *Trast* 1922, 8, 14s, 24, 61, 113, 130s; *Kurki-Suonio* 1974–1975 II, 126–129; *Ruutu* 1980, 95.

30 Lisäksi vain kerran mainittuja virsiä löytyi kuusi kappaletta: virret 285, 317, 328, 339, 366 ja 535. – Isänmaata ja esivaltaa käsittelevistä virsistä vuoden 1886 virsikirjassa myös *Lempiäinen* 1978, 302–315.

31 Vanhasuomalaisten tilaisuuksia: *US* 275/27.11.1906, Soini (khra Matti Haataja); *US* 23/27.1.1907, Viitasaari; *Aamulehti* 253/3.11.1906, Sahalahti; *Vilkuna* 1975, 130 (Nivala); *Wiipuri* 12/15.1.1907, Muola. SML:n illanvietto: *TL* 50/1.3.1907, Ruskeala.

tuimpiin naisagitaattoreihin kuuluva kirjailija Hilda Käkikoski taas sanoi tulleensa eri puolilla maata huomaamaan Suomen kansan uskonnollisuuden ja ymmärsi itsensä sielunhoitajaksikin:

> Joka ainoan kokouksen kestäessä, joka tilaisuudessa tulee minun puheilleni miehiä ja naisia, nuoria ja vanhoja, joiden sydämen syvimpänä kysymyksenä on: mitä minun pitää tekemän, että minä autuaaksi tulisin. [32]

Vaalitilaisuuksien ohjelmassa olevat laulut ja virret symbolisoivat omalla tavallaan aatteellisia ja yhteiskunnallisia sidonnaisuuksia. Poliittiset vastakohtaisuudetkin saattoivat purkautua tällä symbolisella tasolla. Kuvaava esimerkkitapaus on Turun seudulta. Vanhasuomalaisten järjestämän vaalitilaisuuden päätteeksi veisattin O Herra siunaa Suomen kansa, minkä jälkeen kokouspaikassa alkoivat kaikua Internationalen sävelet. [33] Vastakohta kansallis-uskonnollisen ja kansainvälis-ateistisen maailmankatsomuksen välillä oli kouriintuntuva:

> Ei muuta johtajaa, ei luojaa kuin kansa kaikkivaltias. [34]

Seurakuntapapiston arvioita.

> Minne nyt tuleekin, siellä puhutaan politiikkaa. Näyttää siltä kuin ihmiset olisivat unohtaneet kaiken muun. Luullakseni meidän pitäisi rukoilla enemmän ja agitoida vähemmän. [35]

Pohjoiskarjalaisen kirkkoherran yksityiskirje antoi osuvan välähdyksen seurakuntalaisten mielenkiinnon painopisteestä maaliskuun alussa 1907. Toinen itäsuomalainen seurakuntapappi kirjoitti julkisesti samaan tapaan:

---

[32] SKS:n kirjallisuusarkisto, Hilda Käkikosken kok., Käkikoski Alexandra Gripenbergille 11.12.1906. Hänen toiminnastaan ennen ensimmäisiä eduskuntavaaleja myös *Hainari* 1913–1916 I, 333–351, 405s, 493s; II, 313–339, 345s. – Käkikoski pohti kysymystä uskonnon "sekoittamisesta" politiikkaan perusteellisesti vielä vaalien jälkeenkin puolueensa johtomiehiin kuuluvan Ernst Nevanlinnan kanssa; taustalla oli myös vastustajien taholta tullut arvostelu. Tällöin hän ilmaisi olevansa valmis luopumaan menettelytavastaan, jos se näytti väärältä (SKS:n kirjallisuusarkisto, Hilda Käkikosken kok., Käkikoski Ernst Nevanlinnalle 17.3.1907; *Hainari* 1913–1916 II, 320s).

[33] *Sosialisti* 59/12.3.1907, Littoinen. – Samantapaisen esimerkin Nivalasta kertoo *Vilkuna* (1975, 130).

[34] Internationalen suomennoksesta esim. *Klinge* 1982, 207.

[35] VA JAC 6 J. A. Cederberg Minna Cederbergille 7.3.1907 (ruotsiksi).

Se luokka- ja puolueviha, joka nyt raivoaa maassamme, on kansamme loppu, ellei parannusta tule. [36]

Vaalitaisteluun liittyvistä ilmiöistä papisto esitti samanaikaisia arvioita myös laatiessaan seurakuntakertomuksia syksyllä pidettäviä synodaalikokouksia varten. Kirkonmiehet kertoivat kokemuksistaan osaksi spontaanisti, osaksi pitäen silmällä tuomiokapitulin laatimaa vastaussuunnitelmaa. Niinpä arkkihiippakunnassa piti tehdä selkoa mm. työväenyhdistyksien olemassaolosta, niiden "hengestä" ja vaikutuksesta. [37] Piispa O. I. Collianderin johtamassa Savonlinnan hiippakunnassa tunnettiin osittain kirkkohistoriallisluonteista mielenkiintoa siihen, mikä oli "nykyisen valtiollisen elämän vaikutus seurakuntaelämään" ja käänteisesti "uskonnollisen elämän vaikutus valtiolliseen, yhteiskunnalliseen ja taloudelliseen elämään". "Valtiolliset uudistukset" piti ottaa erityisenä taustatekijänä huomioon myös kuvattaessa isäntien ja palvelijoiden, työnantajien ja työntekijöiden keskinäisiä suhteita. [38]

Ei ollut yllättävää, että seurakuntapapit arvioivat oman ajan tilanteen hengellisen työn näkökulmasta yleisesti varsin synkäksi. Maallisten puolueasioiden harrastus näytti syrjäyttäneen Jumalan valtakunnan asian ja samalla aiheuttaneen hajaannusta seurakuntalaisten keskuudessa. [39] Jumalanpalveluksiin osallistumisen ja ehtoollisella käymisen sekä muun kirkollisen aktiivisuuden todettiin yleisesti vähentyneen, minkä nähtiin usein johtuneen siitä, että sunnuntaisin järjestettiin puolueiden omia tilaisuuksia. [40] Eduskuntavaaleja edeltänyttä

---

[36] *Kristillinen työmies* 1907, 73–77 (pastori Uno Nordström).

[37] *Turun hpk. tklin kiertok.* 921/10.1.1902 (liite, kohta V) ja 976/19.1.1907. Ks. myös *W. A. Schmidt* 1956 a, 184–186.

[38] *Savonlinnan hpk. tklin kiertok.* 131/4.1.1907 ja 132/8.1.1907. – Vastaavia kysymyksiä ei esitetty muissa hiippakunnissa (*Porvoon hpk. tklin kiertok.* 410/9.2.1907; *Kuopion hpk. tklin kiertok.* 581/22.2.1907). Kuopion hiippakunnasta ei seurakuntakertomuksia ole ollut saatavissa, mutta olen käynyt läpi piispantarkastuspöytäkirjoja (OMA OTA Eb). Ks. myös *Strömberg* 1983, 18 n. 9.

[39] VA PTA Cg 4:6 Kangasala; MMA STA Eno, Heinjoki, Muolaa ja Rääkkylä (srkk:t v. 1907).

[40] VA PTA Cg 4:6 Hattula, Humppila, Kirkkonummi, Multia ja Vesilahti; TMA TTA E VII 2 Piikkiö, E VII 4 Oripää, E VII 8 Ulvila, E VII 13 Mouhijärvi, E VII 24 Halikko (srkk:t v. 1907); OMA OTA Eb:3 srkk. Haukiputaan piispantarkastusta varten 12.–14.9.1907. Ks. myös *Kortekangas* 1965 b, 261s; 1967, 132–137.

aikaa kuvattiin kiihotuksen, kuohunnan ja levottomuuden ajaksi. [41] Puoluetoiminnan, erityisesti sosiaalidemokraattisen, katsottiin välittömästi edistäneen siveellistä rappeutumista; samasta syystä arvioitiin palvelijoiden ja isäntäväen välisten suhteiden valitettavalla tavalla huonontuneen. [42] Negatiivisten ilmiöiden joukkoon saatettiin liittää sanomalehtien tai maallisen kirjallisuuden lukeminen. [43] Joskus "valtiollinen elämä" ja "sosialismi" suorastaan samastettiin. Tällöin vaalitaistelu nähtiin suurlakosta alkunsa saaneen, kirkon ja uskonnon kannalta kielteisen kehityksen huipentumaksi. [44] Myönteiset arviot valtiollisen toiminnan "vilkkaudesta" tai "vireydestä" olivat harvinaisia. [45]

Sosialismia saatettiin kuvailla myös rinnan seurakunnassa vaikuttavien uskonnollisten liikkeiden tai lahkojen kanssa. Erään vanhasuomalaisen kirkkoherran mukaan se oli "demoninen uskonto", jossa perkele oli astunut Jumalan sijaan ja lupasi tunnustajilleen maailman kunnian ja herruuden. [46] Sosialistien papiston-, kirkon- ja uskonnonvastaisuuden synnyttämä papiston sosialisminvastaisuus purkautui usein värikkäinä ilmauksina. Niinpä esim. Tohmajärveltä kerrottiin, että "sosialistipuolueen käärmeen tapainen kiihko ja raivoisa viha" kirkkoa ja uskontoa vastaan oli jättänyt syvät jäljet ajan elämään. [47]

Eniten huomiota seurakunnassaan vaikuttaneille sosiaalidemokraateille omisti Humppilan kirkkoherra K. V. Hurmerinta, itse vanhasuomalaisen puolueen kansanedustajaehdokas. Tämä oli sikäli ymmärrettävää, että Humppila osoittautui maan "punaisimmaksi" kunnaksi, jossa Sdp sai peräti 84 % äänistä [48]. Kertomuksensa aluksi

---

[41] VA PTA Cg 4:6 Orimattila; TMA TTA E VII 8 Eura, E VII 30 Jalasjärvi (srkk:t v. 1907).

[42] MMA STA Viipurin kaupunkisrk; TMA TTA E VII 10 Kauvatsa, E VII 35 Lohtaja; VA PTA Cg 4:6 Vesilahti (srkk:t v. 1907). – Sosiaalidemokraattien vaikutusta selostettiin yleensä yhtä kaavamaisesti kuin aiemmin herätysliikkeiden esiintymistä (*Strömberg* 1983).

[43] VA PTA Cg 4:6 Kangasala; TMA TTA E VII 6 Kustavi (srkk:t v. 1907); OMA OTA Eb:3 srkk. Haukiputaan piispantarkastusta varten 12.–14.9.1907.

[44] MMA STA Johannes; TMA TTA E VII 33 Lappajärvi (srkk:t v. 1907).

[45] VA PTA Cg 4:6 Artjärvi; MMA STA Uusikirkko Vl. (srkk:t v. 1907).

[46] TMA TTA E VII 2 Turun tuomiorovastikunnan kert. 1907 (J. V. Vartiainen), E VII 4 Oripää; E VII 10 Kokemäki; VA PTA Cg 4:6 Ypäjä (srkk:t v. 1907). Ks. myös *Nokkala* 1958, 373s n. 66; *Soikkanen* 1961, 312.

[47] MMA STA Tohmajärven srkk. 1907.

[48] *Soikkanen* 1975, 180.

Hurmerinta kuvaili papinviran hoitamiseen liittyneitä vaikeuksia. Kiertelevät sosialistiagitaattorit olivat levitelleet ulkomaisia oppejaan ja "juutalaissosialistien synnyttämää kristinuskon vastaista henkeä", "ylenkatsetta ja vihaa" kirkkoa ja papistoa kohtaan. Kansan pohjakerrokset oli saatu huumaantumaan lupauksilla ajallisesta onnesta ja hyvinvoinnista. Vastatessaan kristinopintaitoa koskevaan kysymykseen kirkkoherra valitteli "materialistisen maailmankatsomuksen" vaikutusta. Sekä uskonnollista elämää että siveellisyyttä käsittelevistä jaksoista Hurmerinta omisti noin puolet sosialisteille. [49]

Seurakuntakertomuksessa kuului siis vielä vaalikenttien kaiku. Kirkkoherra oli ottanut kiihkeästi yhteen sosialistiagitaattoreiden kanssa, joiden levittämiä aatteita hän kuvaili tyypilliseen vanhasuomalaiseen tapaan. Samalla kävi selväksi, että Hurmerinnan aiemmat optimistiset käsitykset sosialismin luonteesta olivat saaneet väistyä. Vanhasuomalaisen papiston "antikapitalistinen" harrastus (s. 200) oli yleensäkin haihtunut nopeasti ja ihanteellinen kansakuva särkynyt, kun 'kansa' olikin näyttänyt todelliset, sosialistiset kasvonsa.

Sosiaalidemokraattien rinnalla muut poliittiset ryhmät jäivät seurakuntakertomuksissa vähälle huomiolle; ts. niitä ei ollut koettu samalla tavalla häiritseviksi tekijöiksi. Kristillinen työväenliike mainittiin joskus terveenä vastapainona sosialismille [50], kun taas Etelä-Pohjanmaan nuorsuomalainen maalaisliitto herätti ydinalueillaan kielteisiä reaktioita papiston keskuudessa (s. 275). Esimerkkinä uskonnon vaikutuksesta valtiolliseen elämään mainittiin Äyräpään kristillismielinen puolue [51], joka oli liittoutunut vanhasuomalaisen puolueen kanssa (s. 349). Kuolemajärven nuorsuomalainen kirkkoherra paljasti poliittisen kantansa arvioimalla alueen sosialistisen ja vanhasuomalaisen lehden huonoiksi ja valheellisiksi, kun taas nuorsuomalainen Karjala oli hänen mukaansa "totuutta rakastava". [52] Toisensuuntaisen lausunnon antoi lähiseurakunnan Kivennavan pappi,

---

[49] VA PTA Cg 4:6 Humppilan srkk. 1907; ks. myös *Kortekangas* 1967, 135s.

[50] MMA STA Johannes; TMA TTA E VII 13 Tyrvään rovastikunnan seurakunnat; VA PTA Cg 4:6 Tampereen kaupunki (srkk:t v. 1907); *Kortekangas* 1967, 112, 114, 225 n. 2, 226 n. 25s.

[51] MMA STA Heinjoen srkk. 1907.

[52] MMA STA Kuolemajärven srkk. 1907 (khra M. E. Snellman).

jonka mukaan nuorsuomalaiset eivät olleet kirkollismielisiä. [53] Iitin kirkkoherra puolestaan vakuutti, ettei saarnoihin ollut liittynyt poliittista polemiikkia; edes puolueiden nimiä ei ollut mainittu. Papisto oli koettanut pysyä omissa tehtävissään sekaantumatta muuhun. [54] Näin kirkkoherra ikään kuin torjui mahdollisia politikoimissyytöksiä, joihin saattoi antaa aihetta ainakin kappalaisen nuorsuomalainen aktiivisuus [55] .

Ruotsinkieliset ja -mieliset papit liittyivät kieliryhmänsä yleiseen käsitykseen, että poliittisen kiihotustyön takana olivat paitsi sosialistit myös vanhasuomalaiset. Siveellinen "villiytyminen" näytti olevan yleistä juuri suomenkielisen väestön piirissä; olipa papistokin tämän näkemyksen mukaan monilla paikkakunnilla asettunut puoluevihan palvelukseen. Seurauksena oli ollut sellaisten käsitteiden pilkka kuin laillisuus, perustuslaki, velvollisuudentunto, isänmaanrakkaus ja kristinusko. [56] Moraalisten laillisuusihanteiden korostus ja vanhasuomalaisten kritiikki olivat ruotsinkielisten perustuslaillisten piirien yleisiä tunnusmerkkejä.

Valtiollisen elämän mullistukset saatettiin joissakin 'puhtaasti uskonnollisissa' arvioissa nähdä positiivisessakin valossa. Hyökkäykset kirkkoa ja uskontoa vastaan näyttivät työntäneen kristittyjä lähemmäksi Kristusta ja toisiaan. Aika oli ollut paitsi seulomisen myös etsikon aikaa. Uskonnollisen harrastuksen arvioitiin joskus jopa elpyneen. Samalla oli uskovien ja uskottomien raja käynyt selvemmäksi. [57] Suurlakon positiivinen merkitys nähtiin siis siinä, että laajaalaisen kansankirkkonäkemyksen rinnalle nousi selkeämmäksi koettu "uskovien seurakunnan" ihanne.

Seurakuntakertomuksista saattoi vielä heijastua papiston käsitys, että kirkollis-uskonnolliset olot kyllä tasaantuisivat vaalien jälkeen ja sosialistien vahva kannatus myöhemmin vähenisi. Halikosta todettiin:

---

53 MMA STA Kivennavan srkk. 1907.

54 VA PTA Cg 4:6 Iitin srkk. 1907.

55 S. 382 (A. A. Murén).

56 VA PTA Cg 4:6 Tammisaari; TMA TTA E VII 28 Vaasa ja Nikolainkaupunki (srkk:t v. 1907).

57 MMA STA Rääkkylä ja Tohmajärvi; TMA TTA E VII 33 Alavus ja Lappajärvi (srkk:t v. 1907).

Kun kiihotuksen hurme haihtuu, niin ijankaikkisuuden tarve tulee sitä elävämmäksi.

Pirkkalan sosialistivaltaisen seurakunnan kirkkoherra arvioi, että kansa oli väsynyt uskontoa vastaan tehtyihin hyökkäyksiin, samalla kun se oli ruvennut arvostamaan luterilaista oppia ja tunnustusta. [58] Lausunnot ilmensivät samalla kertaa sekä tiettyä kansanpsykologista viisautta että ilmeistä papillista toiveajattelua.

g. Punaiset viivat kertovat

Kansanedustajiksi valitut. Ensimmäiset yksikamarisen eduskunnan vaalit – "punaisen viivan" vaalit – pidettiin maaliskuun 15. ja 16. päivänä 1907. Osanotto niihin oli suhteessa ajankohdan tiedotuksellisiin edellytyksiin erittäin vilkasta (70,7 %). [1] Kesti vielä noin kaksi viikkoa, ennen kuin saatiin selville ne kaksisataa miestä ja naista [2], jotka saivat kokoontua Helsingin palokunnantalolle [3]. Puolueittain he jakautuivat siten, että sosiaalidemokraatteja oli 80, vanhasuomalaisia 59, nuorsuomalaisia 26, ruotsalaisia 24, maalaisliittolaisia 9 ja kristillisen työväenliiton edustajia 2. [4] Sitä vastoin mikään puolueiden ulkopuolinen ryhmittymä ei saanut edustajiaan valtiopäiville. [5]

Suomessa oli nyt maailman suhteellisesti vahvin sosialistinen puolue. [6] Tämä merkitsi samalla sitä, että lähes puolet kansasta oli äänestänyt tavalla, jota papisto ei voinut hyväksyä.

Pappeja valittiin eduskuntaan yhteensä 11 [7], vajaa neljäsosa kaikista ehdolla olleista. Pappien osuus kansanedustajista oli näin ollen

---

58 TMA TTA E VII 2 Karuna, E VII 8 Eura, E VII 24 Halikko, E VII 30 Jalasjärvi ja Vaasan ylinen rovastikunta; VA PTA Cg 4:6 Pirkkala (srkk:t v. 1907).

1 *SVT XXIX 1 (1907)*, 9; *Hallsten* 1911, 7s; *Rantala* 1971, 466; *Soikkanen* 1975, 170.

2 *US* 77/5.4.1907, Uuden eduskunnan kokoonpano puolueittain ja vaalipiireittäin; *HS* 79/7.4.1907, Eduskunnan kokoonpano.

3 Eduskunnan kokoontumispaikoista *Salervo* 1971, 79–84. – Piispa J. R. Koskimies sai tästä aiheen esittää yksityisen toivomuksen, että ensimmäisestä eduskunnasta "tulisi oikea palokunta sammuttamaan yhteiskunnassamme nyt raivoavan intohimojen ja puoluevihan tulipalon". VA LI A 1 Koskimies Lauri "Inkimaalle" (Ingman) 18.3.1907.

4 *SVT XXIX 1 (1907)*, 12s, 15; *Hallsten* 1911, 12s; *Rantala* 1971, 482s.

5 Ks. myös *Rantala* 1971, 480.

6 *Soikkanen* 1975, 174.

7 Vrt. *SVT XXIX 3 (1909)*, 44 (8 pappia).

5,5 %, kun se ehdokkaista oli ollut 6 %; kirkonmiehillä ei ollut siis mitään "ylimääräistä" vetovoimaa. Muista ammattiryhmistä esim. kansakoulunopettajia oli eduskunnassa – kuten oli ollut ehdokaslistoillakin – suunnilleen sama määrä (12). [8] Kanttorikuntaa edusti yksinään Kirvun nuorsuomalainen tirehtööri N. E. Huoponen, [9] papinrouvia taas vanhasuomalainen Liisi Kivioja Kalajoelta. Kansakoulunopettajien joukossa oli kaksi lukkari- ja urkuritutkinnon suorittanutta, vanhasuomalainen Olli Pajari ja sosiaalidemokraatti Arvi Lahtinen. [10]

Pappiskansanedustajista kuului kuusi vanhasuomalaiseen puolueeseen (Lauri Ingman, K. R. Kares, Emanuel Kolkki, Wilh. Malmivaara, F. W. Sipilä ja A. O. Vuorimaa), kolme ruotsalaiseen kansanpuolueeseen (A. J. Bäck, A. R. Hedberg, G. G. Rosenqvist), yksi nuorsuomalaiseen puolueeseen (Gustaf Arokallio) [11] ja yksi kristilliseen työväenliittoon (Matti Merivirta). Kuten aiemmin pappisehdokkaita vanhasuomalaisella puolueella oli nyt määrällisesti mutta ei suhteellisesti eniten pappiskansanedustajia. Pappisvaltaisimmaksi puolueeksi osoittautui yllättäen ruotsalainen kansanpuolue, jonka asettamista pappisehdokkaista kukaan ei jäänyt valitsematta. Puolue oli karistamassa yltään vanhaa antiklerikaalista leimaansa.

Kansanedustajapapit tulivat vakinaisen viran haltijoiden joukosta vieläkin suuremmassa määrin kuin ehdokkaat. Heistä vain nuorin, 33-vuotias kansanopistonjohtaja K. R. Kares ei ollut entisen pappissäädyn "ainesta". Samansuuntainen valikoituminen oli havaittavissa myös säätyeduskunnassa itse toimineiden kirkonmiesten osalta. Säätypappien osuus nousi ehdokasjoukon kolmanneksesta lähes puoleen (Arokallio, Ingman, Malmivaara, Rosenqvist ja Vuorimaa). Tosin tästäkin joukosta vain kolme oli seurakuntapappeja, kun taas pappissäätyyn kuuluneista yliopistomiehistä oli edelleen mukana paitsi kaksi

---

[8] *Halila* 1964 b, 47–51; *Mäki* 1976, 1.

[9] *Jalkaselta* (1978, 275) tämä on jäänyt huomaamatta; lisäksi hän on laskenut v. 1908 valitut kanttorit Yrjö Halosen ja Antti Tuomikosken kokoomuspuolueen edustajiksi. Ks. myös *Hannu Mustakallio* 1978 c, 202.

[10] *Suomen kansanedustajat* 1982, 307, 454 (ei kanttorimatrikkeleissa).

[11] Sen sijaan Viipurin maaseurakunnan kirkkoherra Edvard Hannula ei ollut valittujen joukossa. Kun hän entisenä Turun tuomiokapitulin asessorina oli nuorsuomalaisten listalla ainoastaan Turun pohjoisessa vaalipiirissä, ei jää mahdollisuuksia yleistykseen, että puolueen kansanedustajapapit olisivat edustaneet ennen muuta Itä-Suomea (*Halila* 1964, 369).

F. J. Sipria

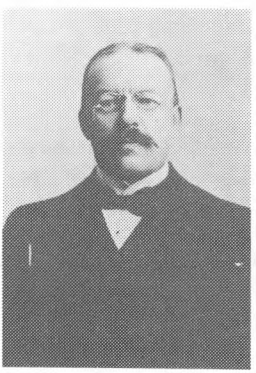

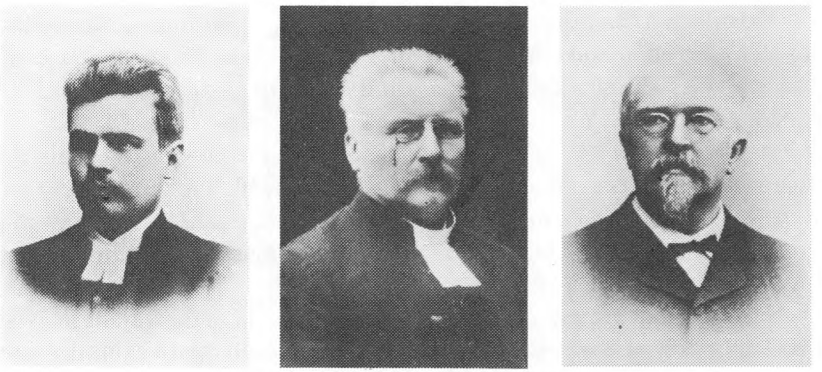

Papinrouva ja 11 pappia ensimmäisessä eduskunnassa. Vanhasuomalainen puolue (viereinen sivu): Liisi Kivioja, Lauri Ingman, K. R. Kares, Emanuel Kolkki, Wilh. Malmivaara, F. W. Sipilä ja A. O. Vuorimaa. Kristillinen työväenliitto: Matti Merivirta. Nuorsuomalainen puolue: Gustaf Arokallio. Ruotsalainen kansanpuolue (ylh.): A. J. Bäck, A. R. Hedberg ja G. G. Rosenqvist. Museovirasto.

pappia (Ingman ja Rosenqvist) myös neljä maallikkoprofessoria (J. R. Danielson-Kalmari, E. G. Palmén, J. W. Runeberg ja E. N. Setälä); koulunopettajia oli puolestaan rehtori V. T. Rosenqvist. Kaiken kaikkiaan pappissäädyn perinteiden vaaliminen uudessa eduskunnassa jäi suuremmassa määrin yliopistomiesten kuin seurakuntapappien harteille. [12] Yliopisto oli osa suuriruhtinaskunnan poliittistakin eliittiä.

Kristillinen vaalitoiminta ei vienyt ketään eduskuntaan, vaikka ehdokkaista G. G. Rosenqvist ja Matti Pesonen pääsivätkin sinne toista tietä. Kristillisten listat keräsivät yhteensä vajaat 10.000 ääntä *(taulukko 6),* mikä merkitsi noin puolta vapaamuotoisten ryhmien valtakunnallisesta kokonaismäärästä [13] .

---

[12] Ks. myös *Hannu Mustakallio* 1978 c, 200s, 209–211. – Lauri Ingman julkaisi *Vartijassa* (1909, 170s) "Suntion" palstallaan tilaston vuosina 1907–1909 valittujen kansanedustajien kuulumisesta entisen pappissäädyn "ainekseen" (ei siis välttämättä itse säätyyn). 10 vakinaisen papin lisäksi ensimmäisessä eduskunnassa oli 9 ei-papillista yliopiston- ja 5 koulunopettajaa.

[13] 18 568 (*SVT XXIX 1* Johdanto, 11).

Kristillisten ääniosuus oli 2–2½ prosentin tuntumassa Uudellamaalla, Turun eteläisessä, Hämeen eteläisessä ja Viipurin itäisessä vaalipiirissä. Hännänhuipuksi jäi Emil Murénin listan vaalipiiri Hämeen pohjoinen. Yli 10 prosentin kannatus mitattiin vain yhdessä kunnassa (Kirvu 11 %). Hämeen eteläisessä evankelisluterilaisten vaaliliitto saavutti evankelisen liikkeen ydinalueellakin vain marginaalisen kannatuksen (Tammela ja Urjala 4 %). Kristillisen vaalitoiminnan kahdessa keskuspaikassa Turussa ja Helsingissä ääniosuudet taas olivat 4 % ja 3 %. [14]

Selvästi tuntuvamman otteen uskonnollisesta äänestäjäkunnasta sai Oulun pohjoisessa esiintynyt vanhoillislestadiolainen vaaliliitto, joka ylti 1530 äänellään seitsemän prosentin osuuteen koko vaalipiirissä. Eräissä Tornionjokilaakson kunnissa vaaliliiton merkitys oli vielä paljon huomattavampi (Karunki 57 %, Alatornio 28 % ja Ylitornio 16 %). [15] Silti tämäkään väylä ei vienyt ketään valtiopäiville, [16] ehdokkaisiin kuuluneen mv. Juuso Runtin kylläkin itse vanhasuomalainen puolue.

Vaalitulosten arviointia. Verrattuna vaalitaistelun papistonkin keskuudessa osakseen saamaan huomioon jäivät kirkolliset äänestyskommentit varsin vähäisiksi. Nuorsuomalaisista kärkinimistä kansanedustaja Gustaf Arokallio katsoi puolueensa tehneen suuren virheen asettaessaan ehdokkaiksi liian paljon "herroja" [17] . Tavallinen maalaiskansa ei siis luottanut puolueeseen odotetulla tavalla. Huonommin menestynyt Edvard Hannula totesi Kristillisessä työmiehessä, ettei sosiaalidemokraattisia ehdokkaita ja heidän äänestäjiään saanut samaistaa mielipiteiltään; vaalivoitto perustui hänen mukaansa ennen muuta tilattomalle väestölle annettuihin lupauksiin "maallisesta paratiisista". Kirkon ja kristinuskon kannalta Hannula ei sanonut pelkäävänsä sosiaalidemokraatteja. [18] Äänestystulos ei siis näyttänyt perustuvan

---

[14] Äänimäärä Kirvussa 323, Tammelassa 195, Urjalassa 137, Turussa 1644 ja Helsingisssä 1055. Kuntakohtaiset kokonaisäänimäärät: *SVT XXIX 1 (1907)*, 26s, 32, 35.

[15] Vaalitulokset esitetty yksityiskohtaisesti vain VA SPA 26, OuP (237, 455 ja 130 ääntä); ks. myös *Kaleva* 72/27.3.1907, Vaalien tulokset. Kunta- ja vaalipiirikohtaiset kokonaisäänimäärät: *SVI XXIX 1 (1907)*, 44. Alatornion äänimäärän virallinen tilasto lukee maalaisliiton tiliin.

[16] *Halila* (1964, 369) ilmoittaa vaaliliiton saaneen kolme edustajaa.

[17] VA KJS Gustaf Arokallio K. J. Ståhlbergille 30.3.1907; *Blomstedt* 1969, 235s.

[18] *Kristillinen työmies* 1907, 77–79, Mietteitä vaalien jälkeen (E. H.)

TAULUKKO 7

Kristillisten valitsijayhdistysten saamat äänet vaalipiireittäin vuonna 1907 [19]

VAALI-PIIRI	Äänimäärä		Hyväksyttyjä ääniä yhteensä [20]	%
Uu	2932	(lisäksi vapaakirkoll. 458)	117.332	2.5 (+ 0.4)
TuE	1644	(mukana myös vapaakirkoll.)	84.644	1.9
HäE	1080		57.129	1.9
HäP	182		53.570	0.3
ViL	558		76.428	0.7
ViI	1869	(mukana myös Rautjärven yksinäisen listan 318 ääntä)	71.737	2.6
Mi	730		57.309	1.3
KuL	210	(kaikki "hajotuslistat")	48.040	0.4
YHTEENSÄ	9205		566.189	1.6

sosiaalidemokraattien maailmankatsomuksellisen, vaan yhteiskunnallisen ohjelman suosioon. Tällainen tulkinta tuntui samalla luonnollisesti turvallisimmalta.

Vanhasuomalaisista papeista puuttui kuopiolainen lehtori Antti J. Pietilä eräisiin poliittisiin periaatekysymyksiin. Hän katsoi valtiollisten olojen vapauttamisen vaikuttaneen sinänsä edullisesti yhteiskunnalliseen elämään, mutta tuoneen samalla julkisuuteen "inhimillisiä intohimoja ja halpoja pyyteitä". Kirjoittaja lausui ihmetyksensä sen

---

[19] Virallisessa tilastossa ei ole eritelty kristillisten äänimääriä eivätkä tässäkään esitettävät tiedot välttämättä ole täysin tarkkoja. Seuraavassa luetellaan käytetyt lähteet vaalipiireittäin. **Uu:** *Ramsay* 1907, 19s, 25s, 33; **TuE, HäE** ja **ViI:** VA SPA 26 (vanhasuomalaisten vaalilautakunnilta keräämiä yksityiskohtaisia tietoja); **HäP:** *Aamulehti* 72/29.3.1907; **ViL:** *Viborgs Nyheter* 72/27.3.1907; **Mi:** *Mikkelin Sanomat* 36/26.3.1907; **KuL:** *Otava* 37/2.4.1907.

[20] *SVT XXIX 1 (1907)*, taulu II b.

johdosta, että porvarilliset puolueet eivät olleet vaalitaistelun aikana kiistelleet niinkään tulevaisuuden vaihtoehdoista kuin toiminnastaan sortovuosina. Nyt oli kuitenkin menneisyyden "penkomisen" sijasta keskityttävä kipeiden reformikysymysten selvittämiseen. Muutoin puolueiden parhaat ainekset vieraantuisivat lopullisesti valtiollisesta elämästä, mistä hän mainitsi varoittavana esimerkkinä kristillisten valitsijayhdistysten perustamisen. Sellainen puolue-elämä, joka karkotti keskuudestaan "kaikki omantunnontarkat ja vanhurskautta harrastavat ihmiset", oli Pietilän mukaan jo itsessään tuomittu. [21]

Pietilä pyrki pietistisen vakaumuksensa pohjalta kantamaan huolta poliittisen moraalin tilasta. Keskinäisten syyttelyjen sijasta kansalaisia oli vedettävä mukaan tulevaisuuden Suomen rakennustyöhön. Samantapaista puoluetoiminnan kritiikkiä hän oli esittänyt jo vuotta aiemmin (s. 123).

Eduskuntaan valittu Wilh. Malmivaara tarkasteli puolestaan tilannetta Hengellisessä kuukauslehdessä tuttuun tapaansa pelkästään herännäisyyden näkökulmasta. Heränneihin lukeutuvien kansanedustajien määräksi hän ilmoitti neljä. Vaalit antoivat hänen mukaansa edelleen aiheen varoittaa körttiläisiä jakautumisesta puoluepoliittisten perusteiden mukaan:

> Kuulla heränneiden kesken puheita suomettarelaisista, nuorsuomalaisista, maalaisliittolaisista, kun muutamia vuosia sitten ei ollut puhetta muista kuin ystävistä – eikö tämä ala vapisuttaa sydäntä.

Kristityn omatunto ei Malmivaaran mukaan voinut hyväksyä sitä, että puolueet vain parjasivat toisiaan. Puoluejako oli 'maailmasta', ja kristitty saattoi hyvällä mielellä kuulua vain Kristuksen opetuslapsien 'puolueeseen'. Malmivaara palautti mieleen, mistä edellisen kesän herättäjäjuhlilla oli ollut puhetta. Omien listojen muodostaminen oli hänen mielestään sekä äänestäjien että valittujen kannalta parempi ratkaisu kuin osanotto puolueiden keskinäisiin riitoihin ja "tuo johonkin puolueeseen kuuluvinansa oleminen, vaikkei kuitenkaan niihin todella kuulu". Itsenäisellä toiminnalla näytti olevan menestymisenkin mahdollisuudet: kolmesta herännäisalueiden vaalipiiristä saattoi tulla

---

[21] *Savotar* 39/4.4.1907, Taakseko vai eteenpäin? (A. J. P-ä); *Vänskä* 1980, 24–27. – Sortovuosiin kohdistuvasta "pyykinpesusta" esim. *Klinge* 1967–1968 III, 288s.

valituksi yhdestä kahteen edustajaa kustakin, yhteensä "joka tapauksessa" neljä. [22]

Vaikka kaikki herännäiskansanedustajat olivatkin samalla puolueidensa edustajia [23], Malmivaara kehotti heränneitä toimimaan valtiollisessa elämässä omana ryhmänään. Samalla hän piti edelleen vireillä kristillisen vaalitoiminnan piirissä hahmoteltua sovittamatonta vastakohtaa omantunnon äänen kuulemisen ja puoluekiistoihin osallistumisen välillä. Heränneillä ei voinut olla muuta poliittista identiteettiä kuin uskonnollinen identiteettinsä. Ensimmäisien valtiopäivien työstäkin Malmivaara sittemmin teki selkoa nimenomaan Hengellisessä kuukauslehdessä valitellen samalla edustajien ryhmäsidonnaisuutta. [24]

Kristillisten samoin kuin Kotimaa-lehden taholla oltiin vaalituloksesta vaiti.

---

[22] *M[almivaara]* 1907 a, 46–48. Ks. myös *Taipale* 1980, 121s.

[23] Kansanedustajiksi valittujen joukossa oli jopa viisi heränneihin lukeutuvaa, joista yhtä Malmivaara ei siis ottanut huomioon. Kyseessä olivat hänen lisäkseen nuorsuomalaiset mv. Mikko Knuutila Ylivieskasta, entinen Raahen pormestari Albert Luoma, maisteri Matti Pesonen ja mv. Juho Snellman Karttulasta. Herännäismaallikot kuuluivat siis Malmivaaran poliittiseen vastapuoleen.

[24] *M[almivaara]* 1907 b, 60–64, 78–80, 86s, 126–132.

IV JÄLKIMAININGIT
(vuoden 1907 loppuun)

1. *EDUSKUNTATYÖN KÄYNNISTYMINEN*

Ensimmäisen yksikamarisen eduskunnan kokoontuessa 25. toukokuuta 1907 alkoi käytäntö, jonka mukaan kansanedustajapapit huolehtivat valtiopäiväjumalanpalveluksen toimittamisesta; näin he tietyssä mielessä olivat myös kirkon edustajia eduskunnassa. Porvoon hiippakunnan piispa vastasi virkansa puolesta Nikolainkirkossa pidetyn valtiopäivien avajaisjumalanpalveluksen järjestelyistä ja myös otti vastaan keisari-suuriruhtinaan edustajan kenraalikuvernöörin, mutta häntä avusti kaksi kansanedustajarovastia (Gustaf Arokallio ja A. O. Vuorimaa). Alttaripalveluksen toimittivat A. R. Hedberg ja F. W. Sipilä, kun taas saarnaajaksi piispa Råbergh oli kutsunut Wilh. Malmivaaran. [1] Herännäisjohtaja puhui vuodenaikaan ja ajan tapahtumiin viitaten "Suomen kevätpäivän" sarastuksesta ja sisäisestä uudistumisesta, jota ilman ulkoisten olojen muutoksesta ei ollut hyötyä. [2]

Valtiopäiväjumalanpalvelukset olivat säätyeduskunnan perua, mutta alkutoimiensa yhteydessä kansaneduskunta joutui itse määrittelemään kantansa ehdotukseen, että jokainen täysistunto aloitettaisiin lyhyellä rukouksella. Aloitteen tehneen vanhasuomalaisen lehtorin E. S. Yrjö-Koskisen mukaan eduskunnan tuli kansan enemmistön tavoin tunnustautua kristilliseen "maailmankatsomukseen"; henkilökohtaisen uskon tunnustamisesta ei varsinaisesti olisi ollut kysymys. [3] Ennemminkin ehdotus liittyi eräänlaiseen kansalaisuskonnollisuuteen. Vastaavanlainen tapa oli käytössä Yhdysvaltain kongressissa, niin kuin aloitetta kannattanut rovasti Vuorimaa tiesi kertoa. Myönteisen kannan otti myös joukko muita vanhasuomalaisia ja kristillisen työväenliiton edustaja pastori Matti Merivirta. Suomen maalaisväestön liiton taholla ehdotusta taas pidettiin sinänsä hyvänä, vaikkakin sen synnyttämän vastustuksen vuoksi mahdottomana toteuttaa. Van-

---

1 "Armollisimmasti vahvistetut Juhlamenojenohjeet" julk. *As.kok.* 14/1907; *Lampinen* 1971, 4–6, 9. Valtiopäiväjumalanpalveluksesta *Vp. ptk. 1907,* 23s; *US* 118/26.5.1907; HYK HR Malmivaara Råberghille 13.5.1907.

2 *Km* 61/29.5.1907; *HK* 1907, 33–37.

3 *Vp. ptk. 1907,* 30s, 34, 43s; *Tuominen* 1958, 178; 1961, 4.

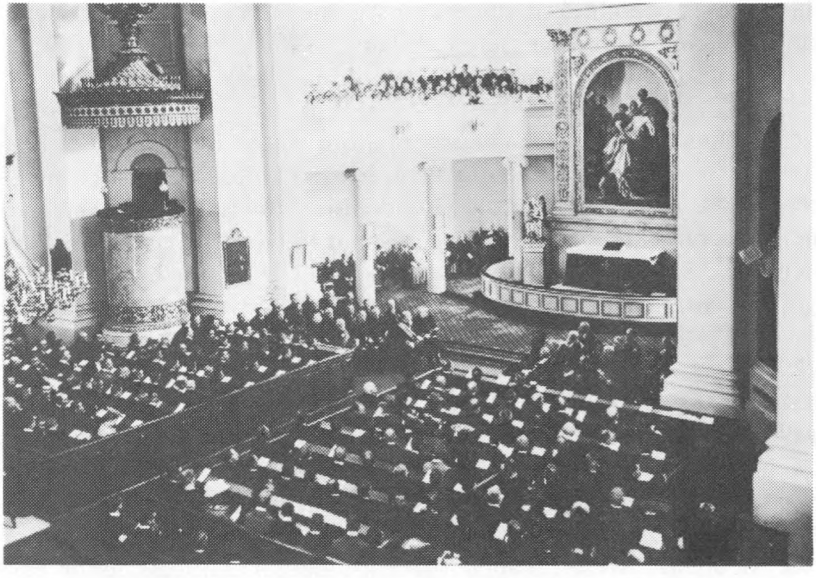

Yksikamarisen eduskunnan avajaisjumalanpalvelus Nikolainkirkossa 25. toukokuuta 1907. Museovirasto.

hasuomalaisista pappispoliitikoista kysymykseen otti Vuorimaan lisäksi kantaa vain F. W. Sipilä. [4]

Hylkäysrintama oli perustuslaillis-sosialistinen. Rehtori V. T. Rosenqvist (Rkp) lausui pelkäävänsä, että julkinen rukous muodostuisi "tyhjäksi, formalistiseksi toimitukseksi", joka alentaisi rukouksen arvoa. Samansuuntaisia puheenvuoroja käyttivät mm. ruotsalaiset ryhmätoverit A. J. Bäck ja G. G. Rosenqvist sekä nuorsuomalaisten Gustaf Arokallio. Eräät nuorsuomalaiset maallikkoedustajat asennoituivat ehdotukseen vieläkin kielteisemmin selittäessään sen motiivit puoluetaktisiksi; heidän mukaansa kysymys oli uskonnon käyttämisestä agitaatiovälineenä samaan tapaan kuin juuri päättyneen vaalitaistelun aikana. Selväpiirteisimmin tätä näkemystä edustivat sosiaalidemokraatit. Esim. Taavi Tainio katsoi ehdotuksen tarkoitukseksi, että tietty puolueryhmä saatettiin esittää uskonnon erityiseksi puoltajaksi

[4] *Vp. ptk. 1907,* 31s, 34–44.

ja toiset sen viholliseksi; kuitenkaan "komennon mukaan" rukoileminen ei hänen mukaansa vielä todistanut uskonnollisuudesta. Lopulta eduskunta päätyi hylkäämään käsiteltävänä olleen ehdotuksen. [5]

Ensimmäisessä eduskunnassa pyrittiin puolueiden syksyllä 1906 hyväksyttyjä ohjelmia toteuttamaan eräiden kirkollistenkin kysymysten osalta. Niinpä ns. kirkollistaloudellisista asioista tehtiin yhteensä neljä anomusehdotusta, joiden perustelut liittyivät läheisesti puolueiden piirissä aiemmin käytyyn keskusteluun.

Vanhasuomalaisen puolueen ja kristillisen työväenliiton taholta esitettiin sekä papiston palkkausta että virkataloja koskevat anomusehdotukset, jotka oli valmisteltu Lauri Ingmanin johdolla. [6] Vanhasuomalaiset edustajat vaativat perinpohjaista muutosta papiston palkkauksen järjestämisessä vanhastaan noudatettuihin perusteisiin, ts. manttaaliverotukseen. Heidän mukaansa oli otettava käyttöön kaikkiin seurakuntalaisiin samansuuruisina kohdistuvat kohtuulliset henkilömaksut, minkä lisäksi oli ryhdyttävä perimään progressiivista tulo- ja omaisuusveroa. Pappien palkat todettiin aloitteessa eräin paikoin kohtuuttoman suuriksi, samoin erot kirkkoherrojen ja muiden pappien palkkojen välillä. [7] Virkatalojen osalta vanhasuomalaiset torjuivat niiden myymisen, samalla kun he ehdottivat niiden asettamista seurakuntien hallinnon alaisiksi. Järjestelyissä oli otettava huomioon paikallisten olojen erilaisuus, mutta pääperiaatteena oli pidettävä sitä, että pappi asui virkatalossa, josta hänelle erotettiin pienehkö viljelyspalsta. Loput virkatalon maista oli luovutettava tilattoman väestön käyttöön pitkäaikaisilla vuokrasopimuksilla. [8]

Myös nuorsuomalaisten tekemässä anomusehdotuksessa (Antti Mikkola ym.) tuotiin esille papiston palkkaukseen liittyvät epäkohdat: eriarvoisuus seurakuntien, niiden viranhaltijoiden ja erityisesti

---

[5] *Vp. ptk. 1907,* 31–40, 42–45.

[6] VA SPA 5 puoluevaltuusk. kok. ptk. 3.4.1907 § 1, 8.5.1907 § 1; SPA 8 Asiakirjakonsepteja, eduskuntaryhmän ja puoluehallinnon yhteisessä neuvottelukokouksessa 9.4.1907 asetetut valiokunnat. 11-jäseniseen valiokuntaan kuuluivat papeista lisäksi esittelijäsihteeri Niilo Karilas ja Wilh. Malmivaara.

[7] *Vp L 1907* V, 7 anomusehdotus nro 43; *Vp. ptk. 1907,* 319. Anomusehdotus julk. pääpiirteissään myös *US* 129/8.6.1907, Papiston palkkauksen uudestaan järjestämisen pääperusteet (pk.).

[8] *Vp L 1907* V, 9, anomusehdotus nro 44; *Vp. ptk. 1907,* 319.

palkanmaksajien välillä. Korjauksen tuli tapahtua siirtymällä rahapalkkaukseen ja oikeudenmukaiseen verotuskäytäntöön sekä alentamalla liian suuria palkkoja, mitä perusteltiin mm. papiston yhteiskunnallisten tehtävien vähenemisellä. Virkatalojen osalta nuorsuomalaisten ohjelma oli jo puoluekokouksen jäljiltä radikaalimpi kuin vanhasuomalaisten. He olivat valmiita hyväksymään virkatalojen viljelysmaiden myymisen tai vuokraamisen tilattomaan väestöön kuuluville, vieläpä tarvittaessa rakennustenkin myynnin, siis koko pappilajärjestelmästä luopumisen. [9] Suomen maalaisväestön liiton edustajien (Kyösti Kallio ym.) tekemä anomusehdotus oli samantapainen kuin nuorsuomalaisten, vaikkakin suppeampi. Virkatalot ja niiden "muhkeat kartanot" oli lakkautettava, mutta jokin vakituinen papinasunto oli hyvä edelleen säilyttää. [10]

Aloitteita käsitellyt laki- ja talousvaliokunta yhtyi niissä esitettyihin pääperiaatteisiin. Papistolle oli maksettava rahapalkka, mikä oli kustannettava virkatalojen tuotolla, seurakuntalaisten henkilömaksuilla ja tarvittaessa progressiivisella tuloverotuksella. "Ylen korkeat" palkat oli alennettava, mutta samassa seurakunnassa palveleville papeille oli annettava määrävuosikorotuksia. Esittämällä harkittavaksi pappien eläkelaitoksen perustamista valiokunta katsoi välillisesti voivansa korjata apulaispappien huonoa taloudellista asemaa. Virkatalojen hallinnon valiokunta ehdotti siirrettäväksi **seurakunnille**. Samalla se oli valmis jättämään kysymykset pappiloiden säilyttämisestä ja viranhaltijoiden pienehköistä maapalstoista seurakuntien itsensä päätettäviksi. [11] Mietintö kantoi erityisesti Lauri Ingmanin valmistelemien aloitteiden leimaa.

Eduskunta ei kuitenkaan hyväksynyt valiokunnan yksityiskohtaista mietintöä sellaisenaan eikä näin halunnut rajoittaa hallituksen omaa päätösvaltaa. Nuorsuomalaisten ensimmäisen aloitteentekijän Antti Mikkolan ehdotuksesta eduskunta päätti anoa vuoden 1909 valtiopäiville armollista esitystä papiston palkkauksen uudelleen järjestämisestä "siihen suuntaan, että pappien palkka tulisi kohtuulliseksi ja rahassa määrätyksi sekä papiston virkatalot tarkoituksenmukaisesti

---

[9] *Vp L 1907* V, 6, anomusehdotus nro 41; *Vp. ptk. 1907,* 319s. Ks. myös *HS* 193/23.8.1907 ja 195 B/25.8.1907, Pappien palkkaus ja pappilat I–II.

[10] *Vp L 1907* V, 8, anomusehdotus nro 194; *Vp. ptk. 1907,* 1081.

[11] *Vp A 1907* V, anomusmietintö nro 14.

käytetyiksi". [12] Anomuksen sanamuoto oli puolueohjelmien mukaisiin anomusehdotuksiin verrattuna äärimmäisen väljä, mutta tarkoituksena olikin saada pikainen korjaus sekä papiston että seurakuntalaisten piirissä kipeäksi koettuun epäkohtaan. [13] Edellisen ryhmän yleistä kiinnostusta eduskunnassa käsiteltävänä olevia kirkollistaloudellisia kysymyksiä kohtaan kuvasteli kaikkien neljän anomusehdotuksen julkaiseminen Vartija-lehdessä. [14]

Niihin nuorsuomalaisiin kansanedustajiin, jotka olivat anomusehdotuksellaan ajaneet varsin radikaalia linjaa kirkollistaloudellisissa kysymyksissä, kuului kirkkoherra Gustaf Arokallio, vaikkei hän Lauri Ingmanin tapaan ollutkaan aloitteen ensimmäinen allekirjoittaja. [15] Nuorsuomalaisten huomattavin pappispoliitikko esitti kuitenkin kohta aloitteen jättämisen jälkeen – mutta ennen sen jatkokäsittelyä – yksityisesti näkemyksiä, jotka osoittivat hänen olleen hankkeessa mukana melko vastentahtoisesti.

Heinäkuussa 1907 Arokallio lausui kirjeessään piispa Collianderille uskovansa, että kaikkien puolueiden maallikkoedustajilla oli papiston palkkauskysymyksessä pääasiassa sama ohjelma: "täydellinen reduktio". Kysymys näytti jo ratkaistulta, vaikka muodot jäivätkin myöhemmin asetettavan komitean ratkaistaviksi. Tämän työn tuloksia ei kuitenkaan malteta kauan odottaa, Arokallio totesi ja viittasi suurlakosta alkaneeseen "uuteen aikaan". Eduskunnan koostumus tuli hänen mukaansa myöhemmin käymään vieläkin radikaalimmaksi. Tässä tilanteessa luterilaisen kirkon oli otettava ajan merkeistä vaarin ja järjestettävä suhteensa valtioon vapaammalle kannalle; muuten sitä näytti uhkaavan Ranskan – valtiosta erotetun – katolisen kirkon kohtalo.

Arokallio hahmotteli kirjeessään uudistusohjelman, johon kuului täydellisen uskonnonvapauden ja pakollisen siviiliavioliiton säätäminen. Lisäksi hän esitti, että parhaillaan toteutettavan kirkollistaloudellisten kysymysten järjestelyn jälkeen nämä siirrettäisiin kokonaan kirkon omaksi asiaksi. Valmistelutoimiin ryhtymistä oli pohdittava julkisuudelta salassa pidettävässä kokouksessa, johon Arokallio eh-

---

[12] *Vp. ptk. 1907,* 2960–2983; *Vp. A 1907* V, anomusmietintö nro 14.

[13] Ks. esim. Wilh. Malmivaaran puheenvuoroa *Vp. ptk. 1907,* 2972–2974.

[14] *Vartija* 1907, 177–190, 240–251; "Suntion" kommentit s. 369–372.

[15] *Vp. L. 1907* V 6, anomusehdotus nro 41.

dotti kutsuttavaksi "muutamia yleisiin kysymyksiin parhaiten perehtyneitä pappeja". Kurkijoen kirkkoherra näki kirkkoa uhkaavat vaarat tulokseksi Bobrikovin aloittamasta laittomuuden kylvöstä ja mainitsi edellistalven aikaiset omakohtaiset kokemuksensa syyksi ehdotustensa tekoon. [16]

Arokallion kirje heijasteli varsin voimakasta epäluottamusta valtiolliseen täysi-ikäisyyteen päässeen 'kansan' haluun tukea kansankirkkoa ja sen papistoa. Taustalla oli itäsuomalaisissa seurakunnissa suurlakon päivistä lähtien jatkunut yhteiskunnallinen kuohunta. [17] Kirkon ja valtion odotettavissa olevan yhteentörmäyksen välttämiseksi niitä yhdistävät siteet oli katkaistava. Arokallio pyrki toteuttamaan kirkon itsenäistämisohjelmaansa laaja-alaisesti ja johdonmukaisesti; kuuluihan siihen myös kirkollisen alkuopetuksen kunnallistaminen. Kääntyessään toiseen poliittiseen leiriin kuuluvan piispallisen esimiehensä puoleen hän halusi esiintyä nimenomaan kirkkonsa tulevasta asemasta huolestuneena pappina.

Piispa Colliander asennoitui Arokallion suunnitelmiin kuitenkin täysin torjuvasti. "Kirkkopoliittisia sotaretkiä" ei hänen mukaansa tarvittu pelastamaan kirkon ulkonaista asemaa. Tilanne ei sitä paitsi ollut niin uhkaava kuin Arokallio oli esittänyt, sillä suurinta ääntä pitävät eivät sittenkään muodostaneet kansan enemmistöä eikä pappispalkkojen reduktiokaan ollut päätetty asia. Pessimististen kirkkopoliittisten laskelmointien sijasta oli vain nöyrästi odotettava Jumalan eskatologisten suunnitelmien toteutumista, Savonlinnan piispa totesi vankkumattoman biblisistisen näkemyksensä mukaisesti. Kirkonvastaisten hyökkäysten alkulähde ei hänen mielestään sitä paitsi ollut Bobrikov vaan *kagaali*, joka "hillittömällä agitaatiollaan" oli vedonnut kansan "huonoimpiin intohimoihin". [18] Näin Colliander tulkitsi ajankohtaista tilannetta sekä uskonnollisesti että poliittisesti päinvastaisella tavalla kuin Arokallio. Tosin piispan vastaus ei ollut erityisen johdonmukainen verrattuna hänen aiempiin kannanottoihinsa; olihan hän itse heti suurlakon jälkeen kansanvallan pelossa esittänyt samantapaisen kirkon itsenäistämisohjelman, johon hän oli syksyllä 1906 liittänyt vielä pakollisen siviiliavioliitonkin toteuttamisen.

---

16 VA OIC Gustaf Arokallio O. I. Collianderille 12.7.1907 ja 22.12.1907.

17 Esimerkki Kurkijoelta s. 67.

18 VA OIC Jäljennöskirja 27, Colliander Arokalliolle 14.7.1907.

Papiston palkkaus- ja virkatalokysymyksen ratkaisu oli joka tapauksessa olennainen osa kirkon ja yhteiskunnan suhteiden järjestelyä. Viimeisillä säätyvaltiopäivilläkin samat asiat olivat nousseet pappisprivilegioihin liittyen esille toisen säädyn määritellessä kantaansa eduskunnanuudistukseen.

2. *VIELÄ KERRAN KYSYMYS KRISTILLISEN TYÖVÄENLIIKKEEN ROOLISTA*

Kristillisen työväenliiton ensimmäiset kaksi kansanedustajaa – pastori Matti Merivirta ja mylläri Kaarlo Heininen Pyhämaalta – olivat leimallisesti rukoilevaiskansan edustajia. Tähtikin selitti vaalitulosta siten, että Ktl:n yksinoikeudeksi jäi lähettää eduskuntaan rukoilijat; "toistaiseksi" liittoa edustivat taloudellisissa kysymyksissä sosialistit, kansallis-yhteiskunnallisissa taas vanhasuomalaiset. [1]

Kysymykseen Merivirran ja Heinisen poliittisesta viiteryhmästä ei vielä valtiopäivätoimintakaan tuonut täysin yksiselitteistä vastausta. Ennen vaaleja Merivirtaa oli saattanut pitää vanhasuomalaisena [2], ja eduskunnassa tämä tosiasiallinen sidonnaisuus tuli näkyviin entistä selvemmin. Valiokuntia valittaessa Ktl:n edustajat liittoutuivat juuri vanhasuomalaisten kanssa, joiden eduskuntaryhmäänkin he tulivat kuulumaan. [3] Itse puoluesihteeri K. N. Rantakari totesi ensimmäisen eduskunnan työtä esitellessään, etteivät Ktl:n edustajat olleet muodostaneet erityistä eduskuntaryhmää, "vaan lukeutuvat Suomalaiseen puolueeseen". [4] Vanhasuomalainen puolue pyrki näin pitämään kristillisen työväenliiton omana alaosastonaan, mihin rukoilevaisedustajien vähäinen poliittinen ryhmätietoisuus antoi mahdollisuuden.

---

1 *Tähti* 14/5.4.1907, Suomen järjestynyt kr. työväki. – Ktl:n kannatusalueista *Soikkanen* 1961, 308s.

2 Ks. s. 343, 410.

3 *Vp. ptk. 1907*, 49–51, 244s; *Tuominen* 1958, 226, 250, 310, 376, 399. Tosin Ktl:n edustajat eivät olleet mukana vanhasuomalaisten ryhmäkuvassa (Museovirasto). – Eduskunnassa oli myös vanhasuomalaisen puolueen ja Ktl:n yhteinen ehdokas mv. J. E. Helkiö Turun pohjoisesta vaalipiiristä.

4 *Rantakari* 1908 b, 166s. Tämän totesi myös *Suomalainen Kansa* pääkirjoituksessaan (92/17.9.1907, Suomen kristillisen työväenliiton ohjelma).

Itse kristillisen työväenliiton omintakeinen puolue rooli vahvistettiin kuitenkin Turussa kesäkuussa 1907 pidetyssä ensimmäisessä varsinaisessa edustajakokouksessa, vaikka 'liittoa' ei nimensä puolesta muutettukaan 'puolueeksi'. Kristillisen työväenliikkeen poliittisen itsenäisyyden lopullista hyväksymistä merkitsi myös Antti Kaarneen valinta Ktl:n puheenjohtajaksi pastori Heikki Auteron jälkeen. [5] Kokouksessa käytettiin silti pari puheenvuoroa, joissa suositeltiin yhteistyötä vanhasuomalaisen puolueen kanssa. Pastori Juho Uoti Ilmajoelta vastusti itsenäisen valtiollisen puolueen muodostamista ja muuan helsinkiläinen maisteri sai esitellä vanhasuomalaista puoluetta tukevan Suomalaisen työväenliiton sosialisminvastaisia näkemyksiä. [6] Kokousedustajien joukossa oli yhteensä seitsemän pappismiestä. [7]

Jo ennen Ktl:n edustajakokousta oli Tähden päätoimittaja Oskari Vihantola herättänyt huomiota kirjoituksillaan, joissa hän leimasi vapaaseen kilpailuun perustuvan talousjärjestelmän "saatanalliseksi" ja arvosteli Turun papistoa yhteiskunnallisista epäkohdista vaikenemisesta. Pappien hän katsoi kuuluvan yhteiskunnan parempiosaisiin, jotka eivät välittäneet köyhälistön hädästä. Työväestölle hän taas tähdensi luokkatietoisuuden merkitystä taistelussa sen aseman parantamiseksi. [8]

Vihantolalle vastasi toukokuussa 1907 kahdeksan turkulaista pappia, jotka yleensä toimivat aktiivisesti Hannulan herätyksen piirissä. Heistä K. V. Lehtonen, Teodor von Pfaler ja Uno Renvall kuuluivat nimekkäimpinä kristillisen työväenliikkeen perustuslailliseen pappis-

---

[5] KTLA Ktl:n ed. kok. ptk. 1907, erityisesti 52–54, 156, 184s; *Tähti* 25/21.6.1907 ja 26/28.6.1907; *Immonen* 1965, 80–93, *Palmu* 1974, 33–36.

[6] KTLA Ktl:n ed.kok. ptk. 1907, 30s, 53s, 86s; *Tähti* 26/28.6.1907; *Työkansa* 70/21.6.1907. Ktl:n muodostamista puolueeksi arvosteli myös muuan Uuden Suomettaren yleisönosaston kirjoittaja (189/18.8.1907). – Ktl:n edustajakokouksen aikoihin ilmoitettiin Hämeenlinnasta vanhasuomalaisen puolueen toimistoon, että sikäläinen kristillinen työväenyhdistys luultavasti sulautui Suomalaisen työväenliiton haaraosastoon, jos sellainen perustettaisiin paikkakunnalle (VA SPA 24 Verna Koskimies K. N. Rantakarille 23.6.1907).

[7] Auteron ja Uotin lisäksi F. V. Hannus Vihdistä, Johannes Hovilainen Anttolasta, K. V. Lehtonen Turusta, A. R. Wellroos Helsingistä ja H. P. Yrjänäinen Lokalahdelta. KTLA Ktl:n ed.kok. ptk. 1907, 27 ja liite A. Lisäksi teol. tri E. J. Savolin piti esitelmän aiheesta "Onko uskonto yksityisasia?" (ptk. 1907, 14s.).

[8] *Tähti* 17/26.4.1907, Vähäsen taloudellisista taisteluista ja kristityn suhde niihin; 19/10.5.1907, Toimituksen vastaus & Vastineen vastaus; 35/30.8.1907, Luokkatietoisuus ja Kr. työväki. Ks. myös *Veikkola* 1972, 55.

siipeen, joka oli kannattanut kristillistä vaalitoimintaa. Turkulaispappien mukaan kirkon tehtäviin ei kuulunut taloudellisten järjestelmien kumoaminen tai muuttaminen; väitteen "herraskaisuudestaan" he taas pyrkivät torjumaan viittaamalla toimintaansa kaupunkilähetyksen piirissä. [9] Vastineessa ilmeni jälleen kerran hannulalaisen pappisryhmän ja kristillisen työväenliikkeen maallikkosiiven välirikko.

Kysymys papiston suhteesta kristilliseen työväenliikkeeseen otettiin vielä pohdittavaksi lokakuussa 1907 pidetyssä Turun arkkihiippakunnan synodaalikokouksessa; muissa hiippakunnissa kysymystä ei koettu samalla tavalla polttavaksi. Aiheesta alustaneen Ulvilan vanhasuomalaisen kappalaisen Robert Rainion mukaan papin tuli toimia erityisesti kristillisen työväestön uskonnollisena ohjaajana, vaikkei hän saanutkaan tunkeutua väkisin sen kokouksiin. Asenteiltaan kirkonmiesten tuli olla kansanvaltaisia ja kansallismielisiä. [10] Yleensä keskusteluun osallistuneet papit näkivät kristillisen työväenliikkeen oikeutuksen tavalla, jonka yksi heistä muotoili seuraavasti:

> Se rakentaa voimallisen sulun sille pahalle antikristilliselle virtaukselle, joka kulkee läpi maamme ja koettaa upottaa uskon Jumalaan. [11]

Kysymys oli siis sosiaalidemokratian uskonnollisesta vastaliikkeestä. Kristillisen työväestön ammatillista järjestäytymistä puolustivat selvimmin Ktl:n entinen puheenjohtaja Heikki Autero ja nuori vanhasuomalainen pastori K. Z. Tallgren Maariasta. [12] Poliittista roolia ei kristilliselle työväenliikkeelle tunnustanut yksikään pappi. Arkkipiispa Johansson luonteenomaisella tavallaan nimenomaan varoitti joutumasta pyörteeseen, missä papin "vasituinen toimi" hämmentyi ja hän joutui "puoluemieheksi". [13]

Varauksellisimman lausunnon kristillisen työväenliikkeen tilasta

---

[9] *Tähti* 19/10.5.1907, Vastaus herra O. Vihantolalle (lisäksi K. B. Hytönen, J. E. Kallio, A. G. Keihänen, K. E. Kilpeläinen ja K. E. Petterson; yhteyksistä Turun lähetysyhdistykseen ja Betel-kirkkoon *Junkkaala* 1983, 141–144, 148, 179).

[10] *Turun hpk. ppk. ptk. 1907,* 296–301, 307, 312. Rainio oli esiintynyt puhujana vanhasuomalaisten vaalitilaisuuksissa ja oli heidän kansanedustajaehdokkaanaan v. 1908. *Länsi-Suomi* 151/29.12.1906, Ulvila; VA SPA 21 vuosikertomukset 1907, Ulvila.

[11] *Turun hpk. ppk. ptk. 1907,* 314 (Perttelin vanhasuomalainen kirkkoherra Vihtori Korpela).

[12] *Turun hpk. ppk. ptk. 1907,* 300s, 303s, 309s, 313.

[13] *Turun hpk. ppk. ptk. 1907,* 304s.

esitti sen maallikkosiiven kanssa toistuvasti välejään selvittäneen turkulaisen pappisryhmän edustaja K. V. Lehtonen. Liike oli hänen mukaansa vaarassa syrjäytyä "oikealta tolalta" omaksumalla sosialisteilta luokkatietoisuuden korostamisen. Tämän kehityksen estämiseksi tarvittiin edelleen papiston aktiivista panosta. [14]

Lausunnosta päätellen Turussa ei ollut vieläkään käyty lopullista taistelua pappisryhmän ja maallikkosiiven välillä. Lehtonen piti itse hallussaan Tähteä julkaisevan osuuskunnan hallituksen puheenjohtajuutta. Hän myös liittyi marraskuun alussa 1907 lehden toimitukseen saaden tehtäväkseen mm. Oskari Vihantolan kirjoitusten sensuroimisen. [15] Jo kuukauden kuluttua Lehtonen kuitenkin luopui "omantuntonsa vaatimana" molemmista tehtävistään. Syyksi hän ilmoitti, ettei voinut hyväksyä Tähden toimitustapaa, johon hän ei ollut valtuuksistaan huolimatta pystynyt vaikuttamaan. [16]

Vihantolaa asettui puolustamaan Antti Kaarne, joka katsoi, että toimitustavan muutos olisi pakottanut hänet omantunnonsyistä jättämään Tähden; kysymys oli nyt siitä, oliko papin vai maallikon omatunto oikeassa. Samalla kirjoittaja antoi kristillisen työväen poliittiselle itsenäisyydelle ja luokkatietoisuudelle uskonnollistakin sisältöä vaatiessaan, että "luokkarajat" oli pidettävä selvinä Jumalan ja perkeleen valtakuntien välillä. [17]

Tähden sisäisiä ongelmia ratkottiin joulukuun puolivälissä pidetyssä lehtiosuuskunnan ylimääräisessä kokouksessa. Lehden siihenastinen linja sai luottamuslauseen, vaikkakin kokous samalla esitti toivomuksen entistä maltillisemmasta ja asiallisemmasta kirjoitustavasta. Lehtosen lisäksi osuuskunnan hallinnosta erosi tällöin hänen hengenheimolaisensa pastori J. E. Kallio. [18]

Pappien ja maallikkojen välirikko sinetöitiin tältä erää joulukuun lopussa 1907, kun Turun Sanomissa ja Uudessa Aurassa julkaistiin

---

[14] *Turun hpk. ppk. ptk. 1907,* 307s, 313s; *Kortekangas* 1967, 115s.

[15] *Tähti* 45/8.11.1907, Työvainioiltamme; 49/6.12.1907, Lukijoillemme; 50/13.12.1907, Omattunnot ja "Tähti"-lehti. Koko välienselvittelyprosessista myös *Veikkola* 1972, 56s; *Palmu* 1974, 39–44.

[16] *Tähti* 49/6.12.1907, Työvainioiltamme. Nuorsuomalainen *Turun Sanomat*kin (879/7.12.1907) otsikoi juttunsa: "Pappi luopunut 'Tähdestä' omantuntonsa vaatimana".

[17] *Tähti* 50/13.12.1907, Omattunnot ja "Tähti"-lehti.

[18] *Tähti* 51/20.12.1907, Työvainioiltamme; *TS* 890 (291)/20.12.1907, Turusta ja Länsi-Suomesta. – Kysymys Vihantolan mahdollisesta erottamisesta ei kuulunut Ktl:n liittohallituksen päätösvaltaan, niin kuin *Veikkola* (1972, 57) antaa ymmärtää.

yhdeksän turkulaisen pastorin vastalause Tähden toimitustavan johdosta. Kyseessä oli pääasiassa sama pappisryhmä, joka oli laatinut edellisen vastineen puolisen vuotta aiemmmin; nyt Tähti vain sulki papeilta palstansa. Vastalauseen esittäjät katsoivat Antti Kaarneen loukanneen heidän virkatoveriaan Lehtosta sekä käsitelleen omaatuntoa ja muita pyhiä arvoja epäkristillisesti. Samalla he ilmoittivat, etteivät he "työväen ystävinä ja kristittyinä" voineet omantuntonsa tähden kannattaa kristillistä työväenliikettä niin kauan kuin sen johto pysyi entisenä. [19] Ilmaisu sisälsi epäsuoran vaatimuksen liikkeen radikaalin maallikkojohdon vaihtamisesta. Poliittiselta kannalta kolmen vanhasuomalaisen papin liittyminen vastalauseen allekirjoittajiin [20] ja sen julkaiseminen myös vanhasuomalaisessa aluelehdessä merkitsi hienoista lähentymistä porvarillisten puolueiden välillä.

Oskari Vihantola puolestaan kääntyi huolineen herännäisjohtaja Wilh. Malmivaaran puoleen valittaen tälle, ettei turkulaisia pappeja saanut enää rukoilemallakaan sananjulistajiksi kristillisen työväenyhdistyksen tilaisuuksiin. [21] Samaa yhteyksien etsimistä evankelis-hannulalaisen papiston sijasta herännäisyyden piiristä ilmensi kirjoituksen pyytäminen kuopiolaiselta körttipapilta Matti Saaninkoskelta, joka Tähdessä lausui sydämellisiä tunnustuksen sanoja yksinkertaisesta 'kansasta' lähtevän kristillisen työväenliikkeen toiminnan johdosta. Samalla hän poliittiselle taustalleen uskollisena korosti, että Ktl asettui kansallisuuskysymyksessä vanhasuomalaisen puolueen ohjelman kannalle. [22]

Koko välienselvittelyprosessin ajan kristillisen työväenliikkeen maallikkoedustajat kokivat vastakohtaisuutensa turkulaiseen pappisryhmään nähden nimenomaan yhteiskunnallis-poliittiseksi. Epäilemättä molempia ryhmiä erottava syvä juopa liittyi juuri tähän kysymyksenasetteluun, vaikka papisto ei sitä tunnustanutkaan. Mutta

---

[19] *TS* 891 (292)/21.12.1907 & *UA* 296A/21.12.1907, Vastalause (O. J. Caselius, J. R. Ellilä, K. B. Hytönen, Väinö Inberg, A. G. Keihänen, K. E. Kilpeläinen, K. E. Petterson, Teodor von Pfaler ja Uno Renvall); *Tähti* 52/27.12.1907, Muuan vastalause. – Polemiikkia: *Tähti* 20/20.2.1908, Ystävällinen huomautus Turun papeille; 26/5.3.1908, "Maalaispapille"; 29/12.3.1908, Eräiden Turun pappien "vastineen" johdosta.

[20] Ellilä, Hytönen ja Kilpeläinen, joista Ellilä oli juuri valittu Tähden osuuskunnan hallitukseen (*Tähti* 51/20.12.1907).

[21] VA VM 4 Vihantola Malmivaaralle 31.1.1908.

[22] *Tähti* 52/27.12.1907, Missä suhteessa on papin oltava Kr. työväen liikkeeseen? (M. L. Skoski).

'kansan' ja 'säätyläisten' erilainen yhteiskunnallinen asema heijastui myös uskonnollisen kielen tasolle, jolloin maallikkojen 'poliittinen teologia' saattoi papeista tuntua karkean epäasianmukaiselta ja antaa aiheen 'puhtaan opin' puolustamiseen kristillisen työväenliikkeenkin piirissä. Jatkuvista välienselvittelyistään huolimatta osapuolet eivät päässeet toistensa ajattelun ja toiminnan motiivien ymmärtämisessä puusta pitkään. Työväestö korosti luokkasamastumistaan, mitä tietyssä mielessä vastasi papiston edustama konservatiivis-korporatiivinen ajattelutapa.

Kristillistä työväenliikettä periaatteessa kannattavista kirkonmiehistä erottui vuoden 1907 aikana – Ktl:n kansanedustajaehdokkaiden lisäksi – yksi, joka samastui siihen myös poliittisesti: nuori helsinkiläinen pastori A. R. Wellroos. Oikeastaan hänen lähtöasemansa olivat vieläkin enemmän vasemmalla, kun hän juuri eduskuntavaalien jälkeen, maaliskuussa 1907, sai tilaisuuden esiintyä vapaasti Työmieslehden yleisönosastossa. Wellroos kohdisti tällöin sanansa "Suomen kristityille sosiaalidemokraateille", joita hän arveli olleen runsaasti Sdp:n äänestäjien joukossa, – kirjoituksesta saa melkein sen vaikutelman, että hän oli itsekin kuulunut näihin. Vaikka sosiaalidemokratia tahtoikin riistää kirkolta valtion kannatuksen ja poistaa kouluista "vanhentuneen dogmiopetuksen", se ei kuitenkaan kirjoittajan mukaan vastustanut uskontoa. Yksityisasiaksi jättäminen päinvastoin takasi kaikille uskonnonvapauden. Käytännössä tätä periaatetta oli Wellroosin mukaan kuitenkin törkeästi loukattu. Siksi kristittyjen oli rohkeasti noustava torjumaan vapaa-ajattelijoiden esiintyminen ja samalla vaikutettava siihen suuntaan, että sosiaalidemokratia pysyi pelkkänä taloudellis-yhteiskunnallisena liikkeenä. [23]

Wellroos tulkitsi *uskonto yksityisasiaksi* -periaatetta täsmälleen samalla tavalla kuin esim. Matti Seppälä aiemmin. Vaikuttaa hieman arvoitukselliselta, miksi edellisen kirjoitukseen ei liitetty minkäänlaisia vastaväitteitä, vaikka jälkimmäisen mielipiteet oli pyritty torjumaan lehden koko arvovallalla. Kysymys ei tosin ollut kansanedustajaehdokkaaksi tarjotusta yleisesti tunnetusta miehestä, vaan omaperäisestä työläiskaupunginosien papista, joka Evankeliumiyhdistyksen jäse-

---

[23] *Työmies* 65/19.3.1907, Yleisön osasto (A. R. W.); *Soikkanen* 1961, 303 n. 75 (ilman kirjoittajan identifiointia). Kirjoitus julkaistiin myös *Veljeydessä* (12/22.3.1907). Vrt. *Larkion* (1967, 200) tulkintaa.

Pastori A. R. Wellroos, yksi harvoista kristillistä työväenliikettä poliittisesti tukeneista papeista. Museovirasto.

nyydestään [24] huolimatta tulkitsi kirkon oppia ilmeisesti ritschliläisten vaikutteiden pohjalta jossakin määrin epäortodoksisesti; esim. jumalanvaltakuntaa oli hänen mukaansa etsittävä "tästä maailmasta". [25]

Wellroos täsmensi näkemyksiään kristinuskon sosiaalisesta ohjelmasta vielä kristillisen työväenliikkeen helsinkiläisessä kevätjulkaisussa ja Kotimaassa. Hän pyrki osoittamaan, ettei Raamattu antanut tukea voimassa olevien omistussuhteiden säilyttämiselle vaan pikemminkin velvoitti kristityt "apostolisen" yhteisomistuksen kannalle. Itse kristinuskon sisältö ja sosialismin yhteiskunnallinen ihanne näyttivät siis olevan sopusoinnussa. Jos sosialistit asettivat jumalankieltämisen jäsenyytensä ehdoksi, kristittyjen oli silti oltava aatteelle uskollisia ja johdonmukaisia "kristillisiä sosialisteja". [26] Kristillistä työväenliikettä Wellroos piti seurakuntaruumiin elimellisenä osana, jonka tehtävänä oli taistella "mammonismia" vastaan. Puolueeksi järjestäytyminen ei Ktl:n kannalta merkinnyt puolueellisuuteen lankeamista, koska se kirjoittajan mukaan pyrki ajamaan yhteistä hyvää eikä jonkin kansanluokan etuja. [27]

---

24 *SLEY kert. 1907*, 121.

25 *Työmies* 65/1907.

26 *Wellroos* 1907, 7s.

27 *Km* 91/9.8.1907, Kristillisen työväenliikkeen puolesta (A. R. W.).

Huhtikuun lopussa 1907 Wellroosin – Sörnäisten ruotsalaisen seurakunnan virallisen apulaisen – aloitteesta Helsinkiin perustettiin ruotsalainen kristillinen työväenyhdistys. [28] Marraskuun lopulla hän jo arvioi sosiaalidemokraattista puoluetta ulkopuolisen kriittisestä näkökulmasta pitäen sitä ensisijaisesti materialistisen maailmankatsomuksen levittämiseksi perustettuna yhteenliittymänä, jonka toiminnasta kristittyjen oli vetäydyttävä syrjään. Wellroosin kannanotto julkaistiin helsinkiläisessä *Veljeys*-lehdessä [29] , jonka toimitukseen hän liittyi samoihin aikoihin.

Wellroosin asenne sosiaalidemokraattiseen puolueeseen muuttui runsaassa puolessa vuodessa varsin myönteisestä jyrkän kielteiseksi. Utopistis-sosialistisista ajatuksistaan tämä aikansa radikaalipappi ei ollut kuitenkaan luopunut.

3. *POLITIIKKAA SYNODAALIKOKOUKSISSA*

Syys-lokakuussa 1907 pidetyt hiippakuntien synodaalikokoukset tarjosivat Suomen kirkon piispoille tilaisuuden yhteiskunnan silloisen tilan arvioimiseen. Papisto taas saattoi esittää tätä koskevia kannanottoja. Sen eduskuntavaalien aikoihin antamat seurakunnittaiset tiedot esitettiin nyt kootusti piispojen hiippakuntakertomuksissa, joissa yhtenä keskeisenä teemana oli sosiaalidemokraattisen liikkeen turmiollinen vaikutus uskonnolliseen ja siveelliseen elämään. Yksityiskohtaisimman katsauksen laati Savonlinnan hiippakunnan piispa O. I. Colliander; [1] olihan hän kehottanut papistoa kiinnittämään huomiota valtiolliseenkin elämään, jolle sitä paitsi juuri Itä-Suomessa oli ollut suurlakon päivistä lähtien ominaista melkoinen kuohunta. Sosialistien

---

[28] *Tähti* 19/10.5.1907, Kr. työväen liikkeen vainioilta.

[29] *Veljeys* 47/29.11.1907, Oman lipun alle! (pk., A. R. W.). Ks. myös *Larkio* 1967, 188, 195.

[1] *Turun hpk. ppk. ptk. 1907,* 29s; *Porvoon hpk. ppk. ptk. 1907,* 45s; *Savonlinnan hpk. ppk. ptk. 1907,* liite [II], 61–66, 84, 119, 138–140; *Juho Koskimies* 1907, 63, 94, 99. – Piispat kauhistelivat sosialismin lisääntynyttä vaikutusta samoihin aikoihin seurakuntia tarkastaessaankin. HYK HR Gustaf Johansson Herman Råberghille 20.7.1907; VA OIC Johansson O. I. Collianderille 20.8.1907; VA OIC 4 Visitationsresorna 9, 19.5.1907 (Lemi), 26.5.1907 (Valkeala), 7.6.1907 (Säkkijärvi), 24.7. ja 26.7.1907 (Kymi); VA OIC Jäljennöskirja 27, Colliander Johanssonille 15.11.1907; OMA OTA Eb 23, piispantarkastusptk. Sodankylä 21.–24.6.1907.

ohella hän arvosteli poliittisten puolueiden toimintaa yleensä ja mm. niiden levittämien sanomalehtien ja lentokirjasten huonoa laatua. Colliander myös kehotti yksityisiä ihmisiä punnitsemaan tarkoin eri puolueiden suhdetta kristilliseen ja antikristilliseen maailmankatsomukseen. Tehdessään yhteenvetoa "nykyisen valtiollisen elämän vaikutuksesta seurakuntaelämään" piispa pyrki rohkaisemaan hälyttäväntuntuisia kuvauksia esittäneitä alaisiaan viittaamalla siihen toivorikkaaseen näköalaan, että "luopumuksen ajan" koittaminen tiesi samalla Raamatun eskatologisten ennustusten pikaista täyttymistä. [2] Politiikan merkityksen voimistuminen oli Collianderin beckiläisen kannan mukaan yksi lopunaikojen enteistä.

Sosialismi ei jäänyt vain hiippakuntakertomusten teemaksi. Arkkipiispa Gustaf Johansson ja piispa Colliander omistivat sille huomiota myös kristikunnan ja teologian tilaa koskevissa katsauksissaan. Arkkihiippakunnan papisto sai kuulla tarkat ja tuoreet tiedot mm. Saksan sosiaalidemokraattisen puolueen jäsenmäärästä ja vaalikannatuksesta. Johansson myönsi, että kirkonkin oli osallistuttava köyhälistön aseman parantamiseen yhteiskunnassa. Tämän oli kuitenkin tapahduttava erossa kumouksellisesta sosialismista. [3] Colliander puolestaan pyrki arvioimaan, miten saksalaisen sosiaalidemokratian agitaatio kirkkoa vastaan oli onnistunut. [4] Uskonpuhdistuksen emämaata pidettiin Suomessa sosiaalidemokratian koekenttänä, jonka kehitystä kohtaan tunnettiin mielenkiintoa.

Selväpiirteisimmät poliittiset äänenpainot kuuluivat jälleen Oulusta. Papiston suhdetta ajan edistysrientoihin selvitellessään piispa J. R. Koskimies totesi sen kannattaneen "suurta kansallista liikettämme". Vanhasuomalaisen puolueen ohjelman ja äänenkannattajat hän arvioi kirkolle myötämielisiksi. Samalla hän kuitenkin ilmaisi hämmästyksensä sen johdosta, että monet kirkollismieliset maallikot ja papit lukivat muiden puolueiden toisenhenkisiä sanomalehtiä "yksinomaan poliittisten näkökohtain tähden". Koskimies päätteli suoraviivaisesti:

---

[2] *Savonlinnan hpk. ppk. ptk. 1907,* liite [II], 23s, 61–67, 127–131, 139; liite [III], 172–174. Ks. myös *Kortekangas* 1967, 134s.

[3] *Turun hpk. ppk. ptk. 1907,* 51–54.

[4] *Savonlinnan hpk. ppk. ptk. 1907,* liite [III], 183–185.

Politiikka siis osoittautuu monelle lujemmaksi kuin rakkaus kirkkoon. [5]

Lausunto liikkui näennäisen epäpoliittisesti hengellisellä tasolla, mutta ei tosiasiassa merkinnyt muuta kuin papiston vähemmistön poliittisluontoista arvostelua. Papiston suhteesta politiikkaan piispa totesi perinnäiseen vanhasuomalaiseen tapaan, että papilla kuten jokaisella muullakin *kansalaisella* oli sekä oikeus että velvollisuus osallistua yhteisten asioiden hoitoon, vaikka hänen tulikin samalla muistaa hengelliseen kutsumukseensa liittyvät velvoitteet. [6] Sosiaalisen kysymyksen osalta Koskimies antoi tukensa papiston keskuudessa virinneille "käytännöllisen" ja "toimivan" kristillisyyden harrastuksille, jotka kohdistuivat yhteiskunnan vähäosaisiin. Samalla hän arvioi sosiaalidemokraattien "sisimpien periaatteiden" toteutumisen merkitsevän vaaraa kirkon järjestykselle. Porvarillisten puolueiden enemmistön vastustaessa äkkijyrkkiä muutoksia tulevaisuus näytti piispan mukaan kuitenkin "vähemmän synkältä". [7]

Koskimies osoittautui edelleen piispoista tietoisimmaksi fennomaaniksi, joka samalla ainoana pyrki – myöhemmin hahmottuvan nuorkirkollisuuden tavoin – edistämään sosiaalisten näkökohtien huomioon ottamista seurakuntatyössä. Se ymmärtämys sosiaalidemokraattisen liikkeen yhteiskunnallisia päämääriä ja kirkkokritiikkiäkin kohtaan, mitä hän oli edustanut erityisesti vuotta aiemmin Vartijaan kirjoittamassaan artikkelissa (s. 176–179), oli eduskuntavaalivuonna kuitenkin haihtunut suurin piirtein jäljettömiin. Yleisemminkin tarkastellen vanhasuomalaisen papiston jyrkkä "sosialistinen" vaihe Snellmanin 100-vuotisjuhlinnan tienoilla meni oli varsin nopeasti.

Puolue-elämä ja sosialismi askarruttivat seurakuntapapistoakin. Savonlinnan hiippakunnassa muuan nuorsuomalaisena tunnetuksi tullut rovasti liittyi ajankohdan poliittiseen kielenkäyttöön todetessaan, että papit olivat velvollisia harjoittamaan kiivasta agitaatiota – eivät kylläkään minkään valtiollisen puolueen vaan kirkon Herran hyväksi. Vaikka heidän kansalaisina tulikin toimia maallisen isänmaansa hyväksi, heidän oli pysyttävä erillään kiihkeästä valtiollisesta puolue-elämästä ja erityisesti siihen liittyvästä agitaatiotoiminnasta. [8] Samas-

[5] *Juho Koskimies* 1907, 106–108.
[6] *Kuopion hpk. ppk. ptk. 1907,* 23s; *Juho Koskimies* 1907, 36s, 107.
[7] *Juho Koskimies* 1907, 106s.
[8] *Savonlinnan hpk. ppk. ptk. 1907,* liite I, 39 (J. S. Toikka, jonka puoluekannasta VA NSPA 2 Luetteloita nuorsuomalaisista yhdistyksistä [1906]).

sa hiippakunnassa tuomiokapitulin notaari R. F. Saraste, joka oli Collianderin hengenheimolainen ja samalla aktiivinen vanhasuomalainen [9], esitti sosiaalidemokraattien vaalimenestykseen viitaten kirkon ja valtion erottamista. [10] Papin, kristityn tai kirkon suhteesta sosiaaliseen kysymykseen tai sosialismiin esitettiin kaikille synodaalikokouksille joko yksittäisiä keskustelukysymyksiä [11] tai laajempia alustuspuheenvuoroja. Tämä heijasteli sitä, että ensimmäisten eduskuntavaalien tulos koettiin papiston keskuudessa yleisesti ongelmalliseksi.

Savonlinnassa pastori J. K. Sakkinen kehotti virkaveljiään ottamaan julistuksessa huomioon sosiaalisen kysymyksen. Sosialismin yhteiskunnalliset pyrkimykset hän arvioi kristilliseltä kannalta monessa kohden oikeutetuiksi, samalla kun hän moitti työnantajia ja "suurkapitalisteja" petollisesta voitontavoittelusta. Marxilainen materialismi oli sovittamattomassa ristiriidassa kristinuskon kanssa, mutta materialismi oli alustajan mukaan yleinen porvarillisissakin piireissä. Papiston oli edistettävä työväenluokan henkisen ja aineellisen tilan parantamista kristillisessä hengessä, hän vaati erillisessä ponsilauselmassa. [12] Kirkon sosiaalisen vastuun korostaminen merkitsi samalla perinnäisen passiivisen näkemyksen arvostelua.

Samantapaisia näkökohtia korosti pastori A. W. Kuusisto Porvoossa pitämässään alustuksessa. Koska kansan uskonnollis-siveellinen tila riippui suuressa määrin yhteiskunnallisista oloista, kirkon ja sen palvelijoiden oli osallistuttava sosiaalisen kysymyksen ratkaisemiseen. Kristinuskoon sisältyvä sosiaalinen puoli oli otettava huomioon julistuksessa, opetuksessa ja sielunhoidossa, vieläpä papin omassa seuraelämässä. Jokaisen papin tuli olla sen verran "sosialisti", että pyrki toimimaan edellytysten luomiseksi köyhälistön ihmisarvon mukaiselle elämälle, Kuusisto vaati ja viittasi pääkaupungin laitaosien kurjuuteen. Hän kehotti virkaveljiään kannattamaan kristillistä sosialismia ja kertoi saaneensa runsaasti virikkeitä saksalaiselta teologilta Martin von Nathusiukselta. [13] Tämä oli toiminut Saksan kristillis-sosiaalisesta liikkeestä eronneen ja sitä niin yhteiskunnallisesti kuin

---

9 *US* 71/27.3.1907, Uutisia maaseudulta (Savonlinna); 159/14.7.1907 (Savonranta).

10 *Savonlinnan hpk. ppk. ptk. 1907,* liite I, 9s; *Murtorinne* 1967, 185.

11 *Porvoon hpk. ppk. ptk. 1907,* 14 (Jämsän ja Jyväskylän rovastikunnista); *Kuopion hpk. ppk. ptk. 1907,* 6 (pastori A. J. Sariola).

12 *Savonlinnan hpk. ppk. ptk. 1907,* liite I, 37; Alustukset, 17–22.

13 *Porvoon hpk. ppk. ptk. 1907,* 13, 103–111. Ks. myös *A. W. Kuusisto* 1910, 6.

uskonnollisestikin konservatiivisemman "kirkollis-sosiaalisen" liikkeen piirissä [14]. Kuusiston sisäpoliittinen taustaryhmä oli vanhasuomalainen puolue [15], mihin osaltaan liittyi hänen mainintansa, että kansallisuusaate ja kristinusko olivat keskenään sopusoinnussa. [16]

Nuorten pappien "sosiaalista kristillisyyttä" korostavat puheenvuorot sivuutettiin vaieten sekä Savonlinnassa että Porvoossa. [17] Sitä vastoin Turussa synodaalikokouksen osanottajille suotiin tilaisuus keskustella kirkon suhteesta kristilliseen työväenliikkeeseen (s. 458s) ja yhteiskunnalliseen kysymykseen. Jälkimmäisestä aiheesta alustanut pastori Heikki Autero kehotti kirkkoa johtamaan Jumalan sanasta eettiset periaatteet myös yhteiskunnallista ja taloudellista elämää varten. Kirkon tuli hänen mukaansa tarmokkaasti taistella paitsi yksityisiä myös sosiaalisia syntejä vastaan. [18] Tähän näkemykseen yhdyttiin erityisesti vanhasuomalaisten pappien taholla. [19]

Porvoon hiippakunnassa sivusi synodaalikirjoituksen julkaiseminenkin puoluepoliittisia näkökohtia. Lauri Ingmanin konfirmaatiota käsittelevä tutkimus jaettiin papistolle toki itsenäisenä julkaisuna. [20] Suurelle yleisölle sitä kuitenkin levitettiin vanhasuomalaisen puolueen kustannusliikkeen sarjassa, johon kuului "edistysmieliseen, kansanvaltaiseen ja kansalliseen henkeen laadittuja esityksiä hetken kysymyksistä ja ilmiöistä poliittisella ja yhteiskunnallisella alalla". [21] Seuraavien eduskuntavaalien alla synodaalikirjoitusta mainostettiin vanhasuomalaisille muun "puoluekirjallisuuden" joukossa. [22]

Papiston politisoitumiskehityksen huippukohta saavutettiin Turun synodaalikokouksen yhteydessä. Joukko vanhasuomalaisia pappeja

---

14 *Kupisch* 1959, 1622s; *Schick* 1970, 80s, 91s.

15 VA SPA 1 n:o 46 (jäsenluettelo).

16 *Porvoon hpk. ppk. ptk. 1907*, 111.

17 *Savonlinnan hpk. ppk. ptk. 1907*, liite V, 23; *Porvoon hpk. ppk. ptk. 1907*, 197; *A. W. Kuusisto* 1910, 6.

18 *Turun hpk. ppk. ptk. 1907*, 283–296.

19 *Turun hpk. ppk. ptk. 1907*, 301–304, 309s, 313 (J. V. Vartiainen ja K. Z. Tallgren). Vastaväitteitä esittivät Turun seudun evankeliseen pappisryhmään kuuluva K. O. Mannström ja Arthur Malin, joka vuotta aiemmin pidetyssä Helsingin yksityisessä pappeinkokouksessakin oli torjunut papiston yhteiskunnallisen roolin.

20 *Ingman* 1907 b, esim. HYTTK:n kappale (otsikkona vain Konfirmatsiooni).

21 *Päivänkysymyksiä*-sarjan muiden kirjasten takakannessa oleva esittelyteksti. Sarjan seuraavassa kirjasessa tehtiin selkoa vanhasuomalaisen puolueen 24.2.1908 pidetystä puoluekokouksesta.

22 VA SPA 26 1907 [po. 1908] vaalit n:o 02–03, Suomalainen kustannus-Oy Kansa.

päätti perustaa *Arkkihiippakunnan suomenmielisen papiston liiton* (ASPL) ajamaan yhteisiä etujaan lähinnä sitä koskevissa vaaleissa. Järjestölle valittiin toimeenpaneva valiokunta ja rovastikunta-asiamiehet. Näiden ensimmäisenä tehtävänä oli ottaa selvää, ketkä virkaveljistä olivat "taatusti kansallismielisiä", ketkä taas "ehkä epävarmoja, mutta samaan suuntaan kallistuvia". Tiedot piti lähettää toimeenpanevalle valiokunnalle. Yhteenliittymisen merkitystä järjestön johto perusteli viittaamalla toisaalta sortovuosina koettuun hajanaisuuteen, toisaalta "nykyisiin uusiin oloihin", joissa yksityinen ei merkinnyt juuri mitään sellaisenaan, vaan ainoastaan yhdessä toisten samanmielisten kanssa. [23]

"Suomenmielisyys" merkitsi tälläkin kertaa vain "vanhasuomalaisuuden" eufemistista ilmaisua. Pelkät puoluepoliittiset perusteet määräsivät uuden järjestön perustamisen; kirkon sisäisiin näkökohtiin ei viitattu missään yhteydessä. Järjestäytyminen oli ajan tunnussana.

Arkkihiippakunnan vanhasuomalainen papisto oli jäänyt taistelussaan perustuslaillisia vastaan alakynteen vuoden 1903 kirkolliskokousvaaleista lähtien. Erityisen raskaan tappion se oli kokenut viimeisissä pappissäädyn vaaleissa. Edellisessä asessorinvaalissakin perustuslailliset olivat vieneet voiton. Tehdyistä "virheistä", ts. äänten hajottamisesta, oli nyt otettava oppia. Tulevien kirkollisten vaalien ehdokaskysymyksistä oli neuvoteltava ensin oman puolueen keskuudessa. Neuvottelujen pohjalta tehtävistä järjestöpäätöksistä oli sitten pidettävä yksimielisesti kiinni. [24] Tällä kannalla olivat ASPL:n perustajat.

Arkkihiippakunnan vanhasuomalaisen papiston järjestäytyminen osoitti, että Suomen evankelis-luterilaisessa kirkossa näyttivät vallitsevan ainakin osaksi samanlaiset vallankäytön perusteet kuin nopean demokratisoitumiskehityksen kokeneessa Suomen suuriruhtinaskunnassa.

---

[23] VA VM 2 VI:2 A.S.P.L:n toimeenpanevan valiokunnan puolesta K. B. Hytönen virkaveljille 10.2.1908 (käsinkirjoitettu kiertokirje). Arkkihiippakunnan suomenmielisen (oikeastaan suomenmielisten) papiston liiton johtoryhmän muodostivat vankilansaarnaaja K. B. Hytönen Turusta, pastori J. R. Ellilä Ruskosta, kirkkoherra J. N. Kalinen Naantalista, pastori K. E. Kilpeläinen Turusta ja pastori K. Z. Tallgren Maariasta. – Julkisuudessa ei ASPL:n perustamisesta voitu luonnollisestikaan kertoa.

[24] Ks. myös VA VM 2 VI:2 *Arkkihiippakunnan papistolle & Entisen Turun hiippakunnan vaalivaltaiselle papistolle* (ASPL:n painetut kiertokirjeet arkkihiippakunnassa 27.1.1908 toimitettavan asessorinvaalin ja 12.8.1908 toimitettavan kirkolliskokousedustajien vaalin johdosta).

V TIIVISTELMÄ

Suomen evankelis-luterilainen kirkko oli 1900-luvun alkuun saakka osa sääty-yhteiskunnallista järjestelmää, jossa hengellinen ja maallinen vallankäyttö oli eriytymätöntä. Papisto oli yhdessä yliopiston- ja oppikoulunopettajien kanssa edustettuna valtiopäivien toisessa säädyssä. Kirkolliskokouksien edusmiehet olivat useimmiten myös valtiopäivämiehiä. Opetuksellaan kirkko tähdensi kuuliaisuutta maallista esivaltaa kohtaan ja olevien olojen säilyttämistä. Papiston yhteiskuntanäkemys oli patriarkallis-konservatiivinen; samanlaista asennoitumista edustivat teollistumisen murrosvaiheen tienoilla muutkin yhteiskuntapiirit. Sitä paitsi herätysliikkeiden taholla oli vallalla pietistinen näkemys, jonka mukaan uskovien tuli "pysyä säädyssään" ja pidättyä yhteiskunnan rakenteellisista muutosvaatimuksista.

Suomalaisen yhteiskunnan poliittista ryhmittymistä 1800-luvun jälkipuoliskolla määräsivät kieli- ja kansallisuuskysymykset. Liberaalin 1860-luvun jälkeen 1870-luku vahvisti kirkon liittoutumisen fennomaanisen liikkeen eli suomalaisen puolueen kanssa niin valtiopäivillä kuin paikallisissa koulukysymyksissäkin. Yhteiselle toiminnalle kansankirkon ja suomalaisuuden puolesta loi pohjan fennomanian eipoliittinen, sivistyksellistä osallistumista tähdentävä itsetulkinta, jonka mukaan se ei ollut tavallinen puolue, vaan *Suomen kansan ääni.* Sitä paitsi suomalaisuusliikkeen aatteellis-teoreettiseen perustaan kuului kristinuskon ja kansallisuusfilosofian synteesi. Papisto piti suomalaista puoluetta perinteisen kristillisen elämänkatsomuksen edustajana ja tukeutui puolueen johtavan hahmon professori G. Z. Yrjö-Koskisen henkilökohtaiseen kantaan. Yhteisiä olivat myös maantieteelliseen ja yhteiskunnalliseen toimintaympäristöön liittyvät agraariset arvot: maaseutu ja talonpoikaisuus.

Kirkon ja suomalaisen puolueen aatteellis-yhteiskunnallisen vastapuolen muodosti liberaalis-ruotsinmielinen suunta. Tämä edusti kansallisten ja henkisten arvojen sijasta "kosmopoliittisia" ja teollismateriaalisia arvoja, talonpoikaisen maaseudun sijasta porvarillista kaupunkilaiselämää. 1880-luvulla Suomeen levinneet naturalistiset aatteet saivat kannatusta sekä liberaalis-ruotsinmielisellä taholla että suomalaisen puolueen oppositioryhmän "Nuoren Suomen" piirissä, joka oli noussut vastustamaan "vanhojen" kirkollis-konservatiivista

holhousta. Maailmankatsomuksellinen juopa avautui osapuolten välille syvänä, ja taistelu ulotettiin koskemaan 'kansan' sielua.

Helmikuun manifesti toi Venäjän-poliittisen asennoitumisen puolueryhmittymisen keskeisimmäksi perusteeksi vuosisadan vaihteessa. Perinnäiset aatteelliset vastakohtaisasetelmat murtuivat, kun perustuslaillisen suuntauksen edustamaa passiivista vastarintaa asettui kannattamaan joukko pappeja ja huomattavia maallikoita. Ruotsalainen ja nuorsuomalainen ryhmittymä saivat näin vahvistusta kirkollis-vanhasuomalaisesta elementistä. Perustuslaillisiin lukeutui pääosa evankelisesta papistosta, mikä johtui evankelisen liikkeen perinteisestä kaksikielisyydestä ja sen ajautumisesta kirkolliseen oppositioasemaan 1890-luvun puolivälissä. Passiivisen vastarinnan uskonnolliseksi symbolihahmoksi kohosi herännäismaallikko Mauno Rosendal, jota seurattiin Keski- ja Pohjois-Pohjanmaan körttiläisten piirissä. Varsinaisen teologisen auktoriteettinsa perustuslaillinen suunta sai professori G. G. Rosenqvistista. Tämä katsoi routavuosien puoluejaon heijastelevan erilaista asennetta poliittis-moraalisiin periaatekysymyksiin: toiset pitivät kiinni laista ja oikeudesta, toiset harjoittivat opportunistista konjunktuuripolitiikkaa. Passiivisen vastarinnan käytännön toteutus liittyi läheisesti seurakuntapapiston viranhoitoon, vaikkakin sen panos itse toiminnan suunnittelussa jäi vähäiseksi.

Papiston enemmistö asettui kuitenkin arkkipiispa Gustaf Johanssonin ja muiden piispojen johdolla tukemaan suomalaisen puolueen edustamaa myöntyvyyspolitiikkaa. Erityisen aktiivisiksi osoittautuivat kirkollisen aikakauslehden Vartijan piirissä toimivat papit. Nämä pyrkivät selvästi tekemään eron papin *julkisen* "puolueettoman" viranhoidon ja hänen yksityisen poliittisen osallistumisensa, *kansalaisroolinsa* välillä. Perustuslaillinen papisto sitä vastoin liitti molemmat roolit kokonaisvaltaisesti yhteen. Myöntyvyyskanta perustui useimmilla papeilla perinteelliseen pietistissävyiseen yhteiskuntanäkemykseen, jonka mukaan "politikointi" merkitsi sekaantumista papille kuulumattomaan "vieraaseen" virkaan. Kirkon sisäisistä suuntauksista myöntyvyyskantaa tukivat Vartijan ryhmä, sen kirkkopoliittinen kiistakumppani raamatullis-beckiläinen suunta sekä kirkkoherra Wilh. Malmbergin (Malmivaaran) johtamat eteläpohjalaiset heränneet.

Yleiset puoluepoliittiset erimielisyydet tunkeutuivat routavuosina kirkonkin piiriin, jolloin sen sisäiset jakoperusteet menettivät merkitystään. Vuonna 1903 pidetyt kirkolliskokousedustajien vaalit käytiin

suureksi osaksi Venäjän-poliittisissa merkeissä. Erityisen vahvaa ryhmätietoisuutta osoitti tällöin arkkihiippakunnassa kirkkoherra Edvard Hannulan ympärille kokoontunut evankelisleimaisten pappien joukko, hannulalainen pappisryhmä, joka poliittisesti kuului perustuslailliseen leiriin. Seuraavana vuonna toimitetuissa pappissäädyn vaaleissa puoluesidonnaisuus rikkoi ensimmäistä kertaa selvästi hengellisen säädyn rajat, kun vanhasuomalainen papisto turvasi puolueensa johtavien maallikkoedustajien valinnan valtiopäiville. Samalla pappissääty jäi valtiopäivillä yksin edustamaan myöntyvyyssuuntaa, joka oli jäänyt yleisessä mielipiteessäkin selvästi tappiolle.

Sosiaalinen kysymys ei vielä säätyeduskunnan aikana varsinaisesti vaikuttanut puoluemuodostukseen. Papiston ja erityisesti kirkon piispallisen johdon asenne nousevaan suomalaiseen työväenliikkeeseen oli kielteinen. Sosialismi leimattiin jo ulkomaisten esimerkkien pohjalta epäuskon ja epäsiveellisyyden ilmaukseksi. Suomessa seurattiin papiston keskuudessa Saksan sosiaalidemokraattisen työväenliikkeen, mutta myös katederisosialismin ja kristillis-sosiaalisen liikkeen kehitystä. Näissä yhteyksissä eräät nuoren vanhasuomalaisen teologipolven edustajat osoittivat pyrkimyksiä vapautua perinteisistä säätyyhteiskunnallisista asenteista. Samalla he liittyivät puolueen piirissä voimistuneeseen sosiaalireformatoriseen harrastukseen.

Syksyllä 1905 puhjennut suurlakko mursi lopullisesti sääty-yhteiskunnan patriarkallisen rauhan ja loi radikaalissa ilmapiirissään illusorisen uskon kaikkivaltiaan 'kansan' voimaan. Suomalaisten siirtyessä *alamaisista kansalaisiksi* papiston perinteinen yhteiskuntanäkemys koki ankaran iskun, mitä vielä lisäsi papistoa, kirkkoa ja kristinuskoa vastaan suunnattu arvostelu, jopa suora toiminta. Valtiokirkon vastainen rintama koostui sosiaalidemokraattisesta työväenliikkeestä, perustuslaillisen suuntauksen edustajista erityisesti ruotsalaisen puolueen ja akateemisen sivistyneistön piirissä sekä vanhasuomalaisestakin ylioppilasnuorisosta.

Kirkon myöntyvyysmielisen johdon piirissä perinnäisten auktoriteettien kumoamisen katsottiin jopa enteilevän apokalyptisten ennustusten pikaista toteutumista. Myös johtavien perustuslaillisten pappien keskuudessa suurlakossa näkyviin tulleet anarkistis-sosialistiset tendenssit herättivät huolestumista ja vahvistivat kriittistä asennoitumista kansanvaltaisiin periaatteisiin. Niinpä juuri tällä taholla kanna-

tettiin säätyvaltiopäivien korvaamista kaksikamarisella eduskunnalla. Ajatusta ei kuitenkaan uskallettu esittää julkisesti, koska suurlakko oli radikaalisuudessaan tosiasiallisesti sinetöinyt siirtymisen yksikamariseen eduskuntaan.

Sitä vastoin vanhasuomalaiseen puolueeseen sitoutuneelle papistolle suurlakko merkitsi useimmiten velvoitusta rakentaa uudelleen välillä jo murtuneet siteet "kansan syviin riveihin". Yhteiskunnallinen osallistuminen katsottiin myös papille kuuluvaksi kansalaisvelvollisuudeksi. Monet kirkonmiehet olivat tällöin valmiit julkisesti tukemaan oppositioon siirtyvän vanhasuomalaisen puolueen radikaalia ohjelmaa "suomalaisuuden" ja "kansanvaltaisuuden" puolesta. Suurlakosta alkanut kiihkeän omakohtaisen kannanmäärittelyn vaihe huipentui toukokuussa 1906 toimeenpantuun Snellman-juhlintaan, jolloin satakunta lähinnä vanhasuomalaista pappia suomalaistamalla vierasperäisen nimensä ilmaisi halunsa osoittaa solidaarisuutta 'kansalle'. Perimmäisenä tavoitteena oli kansan eheyttäminen. Samalla kieli- ja kansallisuuspolitiikka nousi jälleen ajankohtaiseksi.

Suurlakon jälkeen toimitetut viimeiset säätyvaltiopäivien vaalit muodostuivat pappissäädyn osalta ennennäkemättömän jyrkäksi puoluepoliittiseksi kamppailuksi, johon valmistauduttiin huolellisesti nimenomaan vanhasuomalaisen puolueen taholla. Papillis-ammatillinen näkökulma jäi entistä enemmän syrjään, ja valtiopäiville lähetettiin jälleen johtavia vanhasuomalaisia maallikkoja seurakuntapapiston edustajina. Tämän valitsijakorporaation keskuudessa vanhasuomalaiset saavuttivat niukan voiton, mutta yliopiston ja oppikoulunopettajien edustajien ansiosta pappissäätyynkin tuli perustuslaillinen enemmistö. Perustuslaillisten voitto liittyi ennen muuta routavuosien Venäjän-poliittiseen kysymyksenasetteluun. Entisen vastarintapapiston asema osoittautui erityisen vahvaksi arkkihiippakunnassa, missä hannulalaisen pappisryhmän panos oli jälleen keskeinen.

Viimeisien säätyvaltiopäivien (1905–1906) käsitellessä kysymystä edustuslaitoksen uudistamisesta ei pappissäädynkään keskuudessa voinut enää vallita julkista erimielisyyttä itse pääkysymyksistä, yksikamarijärjestelmästä sekä yleisen ja yhtäläisen äänioikeuden periaatteesta. Erityisesti vanhasuomalaiset säätypapit pyrkivät tällöin, osittain oppositioasemansa inspiroimina, turvaamaan kirkon tulevan aseman vaatimalla sen sisäisen itsenäisyyden lisäämistä vastineeksi papis-

ton säätyaseman menetykselle. Näiden vaatimusten puolustajat jäivät kuitenkin vähemmistöön.

Vanhasuomalaisen puolueen pappispoliitikkojen piirissä vaihtui Vartijan ryhmän johtohahmon Elis Bergrothin näkyvimmin edustama vanhafennomaaninen suuntaus suurlakon jälkeen sosiaalireformatoriseen linjaan. Tämä merkitsi samalla sitä, ettei perustuslaillisen papiston yleensä edustama korporatiivinen säätyajattelu saanut vahvistusta vastaavasta vanhasuomalaisesta elementistä. Papiston konservatiivisten voimien yhtyminen olisi epäilemättä voinut jarruttaa eduskunnanuudistuksen hyväksymistä kirkon piirissä. Yleinen puoluepoliittisen sitoutumisen vaatimus kuitenkin osaltaan esti tällaisen kirkollisen "protestirintaman" syntymisen.

Eduskunnanuudistuksen toteutuminen ja ensimmäisten yksikamarisen eduskunnan vaalien järjestäminen maaliskuussa 1907 tiesi samalla 'modernin' puolue-elämän syntyä. Tässä suhteessa papiston kannalta osoittautui ongelmallisimmaksi routavuosien yhtenäisen perustuslaillisen suuntauksen muuntuminen kahdeksi erilliseksi puolueeksi, joiden piirissä lisäksi vapaamielisen maailmankatsomuksen soveltaminen kirkon ja yhteiskunnan suhteiden järjestelyyn sai entistä keskeisemmän sijan. Venäjän-poliittisen yksimielisyyden rinnalla tuli näkyviin jyrkkä maailmankatsomuksellinen, osittain yhteiskunnallinenkin hajanaisuus.

Perustuslaillisten radikaalien esittämät vaatimukset kirkon ja valtion erottamisesta sekä koulujen uskonnonopetuksen lakkauttamisesta täydensivät sosiaalidemokraattisen liikkeen edustajien jyrkkää nousua kirkollisia auktoriteetteja vastaan. Huhtikuussa 1906 pidetyssä nuorsuomalaisen puolueen kokouksessa kirkkopoliittisissa kysymyksissä päädyttiin eräänlaiseen kompromissiratkaisuun. Siviiliavioliittokysymyksessä hyväksyttiin valinnaisuuden periaate eikä täydellisen uskonnonvapauden lisäksi vaadittu kirkon ja valtion eroa, jota kuitenkin samalla esitettiin valmisteltavaksi. Huomattava osa pappissäädyn perustuslaillisesta ryhmästä osallistui tähän puoluekokoukseen; nuorsuomalainen puolue oli vielä tässä vaiheessa säätypapiston väljä taustaorganisaatio. Sitä vastoin yhtään pappia ei ollut mukana ruotsalaisen kansanpuolueen perustavassa kokouksessa toukokuussa 1906, mikä johtui ennen muuta ruotsinkielisen sivistyneistön piirissä vallinneesta antiklerikalismista.

Nuorsuomalaisten maailmankatsomuksellinen hajanaisuus tuli erityisen selvästi ilmi uudessa, joulukuussa 1906 pidetyssä puoluekokouksessa. Siviiliavioliittokysymyksessä puoluejohto oli suositellut radikaalimpaa vaihtoehtoa, pakollista muotoa, joka kuitenkin toistamiseen torjuttiin. Kirkon ja valtion ero taas siinti nuorsuomalaisten virallisen kannan mukaisesti vain kaukaisena päämääränä, jota kohti oli kuljettava eräiden osittaisuudistusten kautta. Koko puoluekokousta nousi ennakkosuunnitelmien vastaisesti hallitsemaan kysymys nuorsuomalaisten asennoitumisesta uskonnonopetuksen säilyttämiseen. Vastakkain olivat vapaamielinen käsitys, jonka mukaan puolueohjelmassa oli puututtava vain 'edistyskysymyksiin', ja kirkollisten maaseutupiirien esittämä toivomus selkeän positiivisesta kannanmäärittelystä. Tuloksena pitkällisestä kiistelystä oli kompromissi, joka ei tyydyttänyt kumpaakaan osapuolta. Papiston, erityisesti entisten säätypappien, nuorsuomalaista puoluetta kohtaan tuntema mielenkiinto ja luottamus oli selvästi vähentynyt, kun pidetään silmällä vuoden 1906 molempiin puoluekokouksiin osallistumista. Laajojen väestöpiirien kannatuksesta kilpaileva moderni joukkopuolue ei kiehtonut entistä perustuslaillista säätypapistoa.

Vanhasuomalaisen puolueen kirkkopoliittinen linja muotoutui vuoden 1906 aikana päinvastaiseen suuntaan kuin nuorsuomalaisilla. Vuoden ensimmäisen puoliskon kiihkeä yhteiskunnallinen uudistusmieli sai vanhasuomalaiset – vanhat säätypapitkin – kesäkuussa pidetyssä neuvottelukokouksessaan vaatimaan pakollisen siviiliavioliiton toteuttamista ja jättämään uskonnonopetuskysymyksen ohjelmansa ulkopuolelle. Lokakuussa pidetty puoluekokous jo asettui varsin yksituumaisesti valinnaisen siviiliavioliiton ja uskonnonopetuksen säilyttämisen kannalle. Käänteen yhteiskunnallisesta kilpajuoksusta sosiaalidemokraattien kanssa maailmankatsomuksellisen vastakohtaisuuden korostamiseen olivat aiheuttaneet loppukesän sisäpoliittiset levottomuudet. Samalla vanhasuomalaisen puolueen kirkkopolitiikan lopullinen muotoilu oli siirtynyt maallikolta papin, teol. tri Lauri Ingmanin käsiin. Vanhasuomalaisen papiston aktiivinen panos näkyi myös puoluekokoustyöskentelyssä ja puolue-elinten kokoonpanossa. Kirkolliset vaikutuspyrkimykset olivat useimpien pappien mielestä kanavoitavissa juuri tähän puolueeseen.

Asennoitumisessaan sosiaalisiin kysymyksiin perustuslaillinen pa-

pisto edusti yleensä varsin selvää konservatismia. Tämä johtui osaltaan sen omista rakenteellisista edellytyksistä. Perustuslailliset kuuluivat nimittäin yleensä vakinaiseen papistoon; lisäksi he toimivat keskimääräistä useammin etelä- ja länsi-Suomen "porvarillisissa" kaupunkiyhteisöissä edustaen näin maan *keskusalueita.* Heidän *kansakuvansa* oli voittopuolisesti negatiivinen. Vanhasuomalaiset kirkonmiehet taas edustivat ennen muuta agraarista maaseutua ja maan sisäosia, *periferiaa.* He saattoivat suomalaisuusohjelmansa pohjalta toisaalta arvostella maan etupäässä ruotsinkielistä yläluokkaa, toisaalta antaa tunnustusta sosiaalidemokraattisen työväenliikkeen yhteiskunnallisille pyrkimyksille. Fennomaanipapisto pyrki lähestymään 'kansaa', nimenomaan talonpoikaisväestöä, vanhaa liittolaistaan.

Ero näkyi myös suhteessa suurlakon jälkeen syntyneeseen kristilliseen työväenliikkeeseen. Perustuslaillinen papisto, erityisesti Turun seudun hannulalainen pappisryhmä, näki sen tehtäväksi lähinnä toimia kirkonmiesten johdolla puolueettomassa hengessä sosiaalidemokratian uskonnollisena vastaliikkeenä. Sitä vastoin nuori vanhasuomalainen teologiryhmä, joka oli saanut vaikutteita mm. ritschliläisyydestä ja saksalaisesta katederisosialismista, korosti kristillisen työväestön omatoimisuutta ja ammatillis-yhteiskunnallista järjestäytymistä. Itsenäisen puoluepoliittisen vaikuttamisen vanhasuomalaisetkin pyrkivät eliminoimaan joutuen tällöin ristiriitaan kristillisen työväenliikkeen radikaalin maallikkosiiven kanssa, joka korosti sen työväenpuolueen roolia.

Sosiaalidemokraattisen puolueen keskuudessa papisto nähtiin osaksi työväestön yhteiskunnallis-taloudellista ja poliittista vastaryhmää, jonka valta oli murrettava. Sitä vastoin itse uskontokysymykseen sosiaalidemokraatit asennoituivat varovaisemmin jättäen vaaliohjelmastaan pois Forssan kokouksessa v. 1903 hyväksytyt vaatimukset. Tosin he käytännössä olivat edelleen kirkon ja valtion erottamisen sekä – jossakin määrin epäselvemmin – uskonnonopetuksen poistamisen kannalla. Noudattamalla uskontopoliittista pidättyvyyttä sosiaalidemokraatit pyrkivät jättämän uskonnon *yksityisasiaksi,* ts. sivuun vaalitaistelusta. Tässä he eivät kentällä kuitenkaan täysin onnistuneet.

Kirkkoon yhteiskunnallis-taloudellisena instituutiona kohdistui arvostelua paitsi sosiaalidemokraattisen puolueen myös pohjalaisten maalaisliittoryhmittymien taholta. Näiden talonpoikaiskannattajat pi-

tivät papiston palkkausta sekä virkatalojen rakentamista ja ylläpitämistä heitä kohtuuttomasti rasittavina velvollisuuksina. Maalaisliittolaisille oli lisäksi ominaista tyytymättömyys valtiokirkon byrokraattiseen pappisvaltaisuuteen. Ratkaisuksi esitettiin kirkon ja valtion erottamista, jonka katsottiin luovan edellytykset kansan uskonnollisen elämän elpymiselle vapaan maallikkokristillisyyden hengessä. Uskonnosta yhteiskunnan arvopohjana ja koulujen oppiaineena maalaisliittolaiset halusivat joka tapauksessa pitää kiinni.

Valtiollisessa siirtymävaiheessa esitettiin lähinnä perustuslaillisen papiston taholla ajatus kirkon aseman turvaamisesta erityisen kristillisen vaaliliiton avulla. Tarkoituksena oli torjua radikaalit kirkkopoliittiset suunnitelmat kirkon ja valtion erottamisesta sekä koulujen uskonnonopetuksen poistamisesta. Toisena kristillisen vaalitoiminnan julkisena tavoitteena oli vaihtoehdon tarjoaminen puolueiden väliseen ja sisäiseen taisteluun kyllästyneille kansalaispiireille. Kyseessä olikin yksi vanhan perustuslaillisen suunnan hajoamisilmiö, vaikka hankkeen kannattajat miltei loppuun saakka kiistivät puoluepoliittisen taustansa. Siihen liittyi joka tapauksessa perustuslaillisen säätypapiston latentteja pyrkimyksiä jatkaa toimintaansa muuttuneissa oloissa ja protestoida eduskunnanuudistuksen radikaalisuutta vastaan. Mukana oli myös huolta maan keskusalueiden papiston yhteiskunnallisen vaikutusvallan säilymisestä 'muun Suomen' ja 'kansan syvien rivien' – ja maallikkojen yleensäkin – otteen voimistuessa.

Kristillisten vaaliliittojen selväpiirteisenä uskonnollisena taustaryhmänä oli toisaalta Turun seudun hannulalainen pappisryhmä, toisaalta Evankeliumiyhdistyksen helsinkiläinen johto; lisäksi hanketta kannatettiin allianssikristillisella taholla ja osittain myös heränneiden piirissä. NNKY-liike antoi kristillisten vaalitoimien organisoinnissa, jossa pastori Emil Murénin panos oli näkyvin, epävirallista taustatukea. Kotimaa-lehti taas toimi kristillis-poliittisten ideoiden leviämiskanavana. Kristillisen vaalitoiminnan synty voidaan nähdä myös osaksi suurlakon jälkeen voimistunutta yhdistyskristillisyyttä, joka mursi perinteistä seurakuntakeskeistä kirkollisuutta.

Säätyaseman menetyksestä huolimatta papiston poliittinen merkitys pysyi varsin huomattavana, kun ensimmäisissä vaaleissa kansanedustajaehdokkaiksi asetettiin 47 pappia, 6 % kaikista ehdokkaista.

Kirkonmiehet puuttuivat vain sosiaalidemokraattisen puolueen ja maalaisliiton listoilta. Perustuslaillisten ryhmien piirissä haluttiin tavallaan jatkaa routavuosien "laillisuustaistelua", mikä näkyi mm. turvautumisena entisiin säätypappeihin. Sitä vastoin vanhasuomalaisen puolueen uudistuminen suurlakon jälkeen ilmeni pappispoliitikkojen huomattavana sukupolvenvaihdoksenakin. Alun perin ehdokkuutta oli kaavailtu mm. arkkipiispa Gustaf Johanssonille, joka kuitenkin selvästi kehotti papistoa sanoutumaan irti puoluepoliittisesta toiminnasta; tämä ohje saavutti vain vähän vastakaikua.

Vanhasuomalaisen ja perustuslaillisen papiston ero näkyi myös suhteessa paikalliseen puoluepoliittiseen aktiivisuuteen. Fennomaanipapit tulivat huomattavin joukoin mukaan puolueen järjestötoimintaan ja esiintyivät vaalitilaisuuksissakin sen innokkaina tukimiehinä. Perustuslaillisten kirkonmiesten sitoutuminen nuorsuomalaiseen puolueeseen ja ruotsalaiseen kansanpuolueeseen oli sitä vastoin niin laadultaan kuin määrältään monin verroin heikompaa. Tilanne oli olennaisesti muuttunut sitten viimeisten säätyvaltiopäivävaalien. Venäjänpoliittinen kannanotto ei välttämättä johtanutkaan 'modernien' vapaamielisten puolueiden tukemiseen, vaan monessa tapauksessa eräänlaiseen poliittiseen identiteettikriisiin, jota yritettiin selvittää mm. kristillisen vaalitoiminnan avulla.

Perustuslailliset kirkonmiehet pyrkivät poliittisenkin elämän piirissä toimimaan ennen muuta *pappeina,* mutta heidän modernien puolueidensa piirissä vallitsi liberaali näkemys, joka edellytti uskonnon ja politiikan pitämistä erillä toisistaan. Vanhasuomalaiset pappispoliitikot taas korostivat toimivansa yksityisinä *kansalaisina.* Samalla he kuitenkin muodostivat keskeisen tukiryhmän puolueelle, joka suosi uskonnon yhteiskunnallista vaikutusta ja näin esitti antiteesin *uskonto yksityisasiaksi* -tyyppiselle näkemykselle.

Papiston puoluesuhteiden osalta suurlakon jälkeen palattiin osittain routavuosia edeltäneeseen tilanteeseen, kieli- ja kansallisuuspolitiikan sekä maailmankatsomuskysymysten painottamiseen. Erityisesti maaseudun seurakuntapapisto piti vanhasuomalaista puoluetta edelleen "kristillis-kansallisen" yhtenäiskulttuurin puolustajana. Tätä vaikutelmaa edisti puolueen aktiivisuus kirkkopoliittisten kysymysten esillä pitämisessä. 'Uskonnollisen vaalitaistelun' alalla vanhasuomalaisten vastustajat joutuivatkin selvästi altavastaajan asemaan. Uskontokysymyksen asema ensimmäisen vaalitaistelun kiistakysymysten

joukossa osoittautui varsin keskeiseksi. Tämä oli merkkinä siitä, että valtiollisen täysi-ikäisyyden saavuttaneet "kansan syvät rivit" erityisesti maaseudulla pitäytyivät varsin selvästi kristilliseen arvomaailmaan. Vaaleihin valmistautuminen pysäytti suurlakon jälkeen laajassa mitassa harjoitetun uskonnonvastaisen agitaation. Uskonnolliset väestöpiirit alettiin vähitellen ottaa huomioon myös ruotsinkielisen maalaiskansan puoleen kääntyvän ruotsalaisen kansanpuolueen toiminnassa, varsinkin kun sen kaikki pappisehdokkaat pääsivät eduskuntaan.

Uskonnollisten herätysliikkeiden kannalta vaaleihin osallistumisen tapa oli uusi kysymys, johon ei ensimmäisellä kerralla vielä löydetty selkeää vastausta. Ennen vaaleja näytti itsenäisellä uskonnollisella pohjalla toimiminen kaikkien ryhmien piirissä varteenotettavalta vaihtoehdolta. Poliittinen sidonnaisuus vei kuitenkin yleensä voiton uskonnollisesta samastumisesta. Tämä johtui toisaalta routavuosien jyrkän kaksijakoisesta perinnöstä, toisaalta taas suomalaisen yhteiskunnan ainutlaatuisen voimakkaasta politisoitumisesta suurlakon jälkeen. Lisäksi itsenäiseen poliittis-uskonnolliseen toimintaan ryhtymistä ilmeisesti jarrutti vanhasuomalaisen puolueen kristillinen profiili.

Siinäkin tapauksessa että uskonnollisesti samanmieliset papit osoittivat keskinäistä poliittista solidaarisuutta, heidän vaikutuksensa herätysliikeväen keskuudessa jäi yleensä vähäiseksi. Niinpä herännäisyyden piirissä papit asettuivat Wilh. Malmivaaran johdolla lähes yksimielisesti tukemaan vanhasuomalaista puoluetta, mutta keski- ja pohjoispohjalaiset sekä pohjoissavolaiset maallikot nuorsuomalaista puoluetta. Evankelisen liikkeen pappisjohtajat taas osoittautuivat aktiivisiksi perustuslaillisiksi ja kaikistakin perustuslaillisista papeista lähes 40 % oli evankelistaustaisia, mutta evankelinen 'kansa' varsinkin maaseudulla tuki vanhasuomalaisia. Herännäispappien ja -maallikkojen välinen puoluepoliittinen ristiriita taas lienee perustuslaillisuuden hajoamisen ohella vaikuttanut siihen, että liikkeen maallikkoauktoriteetti Mauno Rosendal vetäytyi syrjään poliittisesta elämästä.

Ensimmäisen yksikamarisen eduskunnan jäsenistä pappien osuus oli 5,5 %. Heistä yli puolet oli vanhasuomalaisia. Lisäksi pappiskansanedustajat edustivat ruotsalaista kansanpuoluetta, nuorsuomalaista puoluetta ja kristillistä työväenliittoa. Mukana oli myös entisiä pap-

pissäädyn jäseniä. Seurakuntapapiston osuus sen perinnön vaalijana ei kuitenkaan muodostunut yhtä keskeiseksi kuin yliopistomiesten. Kristillinen vaalitoiminta keräsi parhaimmillaan 2–3 % äänistä, mutta ei vienyt ketään eduskuntaan.

Säätyasemansa menettäneet Suomen luterilaisen kirkon papit olivat osoittautuneet kansalaisiksi kansalaisten joukossa.

LIITE 1. VUODEN 1907 EDUSKUNTAVAALIEN EHDOKASASETTELUUN LIITTYVÄT TÄRKEIMMÄT LÄHTEET VAALIPIIREITTÄIN

Ensimmäisiä eduskuntavaaleja varten laadittujen ehdokaslistojen yhdistelmiä ei ole missään yhtenäisesti saatavilla. [1] Siksi ei ole kovin helppoa päästä perille kunkin vaalipiirin kaikista ehdokkaista, valitsijayhdistyksistä ja vaaliliitoista. Ehdokaslistojen alustavia ja lopullisia yhdistelmiä on lähinnä Helsingin yliopiston kirjastossa ja Työväen arkistossa [2], mutta läheskään täydellistä sarjaa niistä ei saa. Yhdistelmiä julkaistiin kuitenkin myös sanomalehdissä.

Tutkimusteknisistä syistä ja saman aihepiirin tutkijoiden työn helpottamiseksi esitän seuraavassa viralliseen ehdokasasetteluun liittyvät tärkeimmät lähteet. Samalla toivon, että tietoja voitaisiin vastaisuudessa täydentää nimenomaan painettujen ehdokaslistojen yhdistelmien osalta.

Vanhasuomalaisen puolueen kaikki viralliset ehdokkaat on lueteltu *Uuden Suomettaren* lisälehdessä C/10.3.1907. Sosiaalidemokraattien ehdokaslistat julkaistiin *Työmiehessä* 5.–9. ja 12.3.1907. Seuraavassa lueteltujen lehtien vuosikerta on 1907.

Uu Painettu ehdokaslistojen alustava ja lopullinen yhdistelmä (esim. TArk); *HS* 37/13.2. ja *Hbl* 44/14.2. (alustava yhdistelmä); *HS* 46/23.2., Vaalivalmisteluja ja *US* 48/26.2., Vaalivalmistelut (vaaliliitot); *HS* 51/1.3. (nuors ehdokkaat).

TuE Painettu ehdokaslistojen lopullinen yhdistelmä (esim. HYK); *HS* 39/15.2., *ÅU* 43/18.2., *Sosialisti* 42/20.2. ja 44/22.2. (alustava yhdistelmä); *Sosialisti* 57/9.3. (lopullinen yhdistelmä); TS 646 (47) / 1.3., Vaalivalmistukset – vaaliliitot; *HS* 63/15.3. (nuors ehdokkaat).

TuP *Satakunta* 12/29.1. (suom ehdokkaat); *Sosialidemokraatti* 20/17.2., Porin uutisia, ehdokaslistat; 21/19.2. (alustava yhdistelmä); *HS* 59/10.3. (nuors ehdokkaat).

HäE *Hämetär* 23/23.2. (alustava yhdistelmä); *Hämeen Sanomat* 25/1.3., Hämeenlinnasta (vaaliliitot); *HS* 59 B / 10.3. (nuors ehdokkaat); *Lahden Lehti* 39/10.3. (lopullinen yhdistelmä).

HäP Painettu ehdokaslistojen alustava ja lopullinen yhdistelmä (esim. TArk); *Työkansa* 19/13.2. (alustava yhdistelmä); 27/4.3. (lopullinen yhdistelmä, myös *Kansan Lehti* 51/2.3.); *HS* 60 B / 12.3. (nuors ehdokkaat).

ViL Painettu ehdokaslistojen lopullinen yhdistelmä (esim. HYK); *HS* 41 B / 17.2.; *Karjala* 37/13.2. (alustava yhdistelmä); *HS* 51/1.3., *US* 51/1.3. ja *Karjala* 51/1.3. (vaaliliitot); *HS* 53/3.3. (nuors ehdokkaat).

---

[1] Myöhempien vaalien tilanteesta tarkemmin *Hannu Mustakallio* 1978 c, 192s. Ehdokaslistojen yhdistelmistä myös *Tarkiainen* 1971, 132s.

[2] 324 (470) 1907 ja 324 (471) 1907–24 Ehdokaslistat.

VilI *Karjala* 37/13.2. ja *HS* 39/15.2. (alustava yhdistelmä); *Karjala* 50/28.2. ja *HS* 51/1.3. (vaaliliitot); *HS* 59 B / 10.3. (nuors ehdokkaat).

Mi Painettu ehdokaslistojen alustava yhdistelmä (esim. TArk); *HS* 45/22.2. (alustava yhdistelmä); *Talonpojan lehti* 45/23.2., Vaalivalmistukset (Ml); *Suur-Savo* 26/4.3., Mikkelin läänin vaalipiirin keskuslautakunta; *US* 53/3.3., Vaalivalmistelut; *Mikkelin Sanomat* 28/8.3., pk.; *HS* 56/7.3. (nuors ehdokkaat).

KuL Painettu ehdokaslistojen lopullinen yhdistelmä (esim. TArk); *Otava* 12–16/29.1.–7.2., 18–19/12.–14.2., Valitsijayhdistykset; *HS* 41 A / 17.2. (alustava yhdistelmä); *Otava* 23/23.2., Nuorsuomalaisten eli perustuslaillissuomenmielisen puolueen vaaliliitto; 30/12.3., Vaalilippu, Kristillismieliset; *HS* 59 B / 10.3. (nuors ehdokkaat).

KuI *Otava* 16/7.2., Evankelisluterilaisten; 19/14.2.; *Karjalatar* 16–18/7.–12.2. ja 20/16.2.; *HS* 41 A / 17.2. (alustava yhdistelmä); *HS* 60/12.3. (nuors ehdokkaat).

VaE *Vbl* 15/2.2., 24/23.2. Valförberedelser(na); 21/16.2. (alustava yhdistelmä); *HS* 61/13.3. (nuors ehdokkaat).

VaI *Suomalainen* 21/18.2. (alustava yhdistelmä); Keski-Suomi 28/7.3. (vaaliliitot); *Talonpojan lehti* 54/6.3. (Ml:n listat); *HS* 61/13.3. (nuors ehdokkaat).

VaP *Vbl* 15/2.2. ja 19/12.2., Valförberedelser; 22/19.2. (alustava yhdistelmä); 27/2.3., Landtdagskandidaterna; *HS* 61/13.3. (nuors ehdokkaat).

OuE *HS* 40/16.2. (alustava yhdistelmä); KMA J. a. Ml:n Oulun piirijärjestö ja *Kajaanin Lehti* 29 B / 9.3. (lopullinen yhdistelmä); *HS* 59 B / 10.3. (nuors ehdokkaat).

OuP *HS* 40/16.2. (alustava yhdistelmä); *Kaleva* 36/12.2., 39/15.2.; *Liitto* 30/12.3., Kuulutuksia; *HS* 59 B / 10.3. (nuors ehdokkaat).

LIITE 2. VUODEN 1907 EDUSKUNTAVAALIEN PAPPISEHDOKKAAT

A. VAALIPIIREITTÄIN[1]

Uu (7)

Byman L. L.	kommin	Helsinki	kristill
Gummerus Jaakko	prof	Helsinki	nuors+kristill
Hedberg Juuso	khra	Helsinki	nuors+kristill
Ilmanen Johannes	khra	Orimattila	suom
Mustakallio Jooseppi	lähetysjoht	Helsinki	suom
Panelius Emil	vankilansaarn	Helsinki	kristill
Rosenqvist G. G.	prof	Helsinki	rkp+kristill
varaehdokas:			
Loimaranta Yrjö	kollega	Helsinki	suom

[1] Vrt. *Halila* 1964, 374–378, liitteet 1–3.

TuE (9)

Autero Heikki	kpl	Perniö	ktl
Candolin Einar F. N.	leht	Turku	kristill
Kaila Erkki	yliop apul, teol tri	Helsinki	suom+ktl
von Pfaler Teodor N.	kpl	Turku	kristill
Päiviö Juho	kansanop joht	Paimio	suom
Råbergh Herman	piispa	Porvoo	kristill
Sipilä F. W.	khra	Mynämäki	suom
Snellman Peter	khra, sotarov	Uskela	nuors
Yrjänäinen H. P.	kpl	Lokalahti	ktl
varaehdokas:			
Tranchant August	past	Parainen	rkp

TuP (7)

Autero Heikki	kpl	Perniö	ktl
Bäck J. I. (Manne)	yliasiam	Helsinki	nuors
Hannula Edvard	khra	Viipurin mlk	nuors+tas
Ingman Lauri	assist, teol tri	Helsinki	suom
Merivirta Matti	kpl	Hirvensalmi	ktl
Salminen Viktor	khra	Köyliö	nuors
Tommila Frans V.	past	Parkano	suom

HäE (3)

Borg Natanael	khra	Urjala	kristill
Hurmerinta K. V.	khra	Humppila	suom
Molin Hugo	kpl	Hattula	nuors
varaehdokas			
Bergroth Waldemar	khra	Vehmaa	kristill

HäP (2)

Murén Emil	kpl	Helsinki	kristill
Varmavuori Kaarlo	kpl	Kuhmoinen	suom
varaehdokas			
Salokas F. E.	khra	Ylöjärvi	suom

ViL (5)

Bonsdorff K. R.	past	Kymi	ktl
Hannula Edvard	khra	Viipurin mlk	kristill+per l
Olander K. K.	kpl	Kymi	kristill
Tarkkanen Matti	khra	Taipalsaari	suom
Vuorimaa A. O.	khra	Sippola	suom

VilI (2)

Arokallio Gustaf	khra	Kurkijoki	nuors
Vuorivirta O. H.	past	Pyhäjärvi Vl	suom

Mi (3)

Hovilainen Johannes	khra	Anttola	kristill+per l
Kares K. R.	kansanop joht	Mikkelin mlk	suom
Wennerström L. A.	khra	Kangasniemi[2]	kristill

KuL (2)

Hannuksela Juhani	kpl	Nilsiä	suom
Karhu Pekka	kpl	Leppävirta	suom

KuI (2)

Hellman J. F.	khra	Juuka	nuors
Kolkki Emanuel	kpl	Pielisjärvi, Vieki	suom
varaehdokas			
Moberg P. A.	pit ap	Juuka	nuors

VaE (2)

Alanen Yrjö	khra	Isojoki	suom
Hedberg A. R.	pit ap	Mustasaari	rkp

VaI (1)

Berger, Arnold	khra varat	Uurainen	tas

VaP (2)

Bäck A. J.	khra	Vöyri	rkp
Malmivaara Wilh.	khra	Lapua	suom+"villi" (suom) lista

OuE (1)

Wäyrynen Johannes	kpl	Kajaani	nuors+per l
varaehdokas			
Wegelius Uno	kommin	Oulu	nuors

OuP (1)

Simelius Jooseppi	khra	Tornio	nuors

---

[2] 1.2.1907 alkaen Helsinki.

B. PUOLUEITTAIN

(kursivoidut papit olivat samalla jonkin muun ryhmän ehdokkaana)

VANHASUOMALAINEN PUOLUE (18)

Alanen Yrjö	VaE
Hannuksela Juhani	KuL
Hurmerinta K. V.	HäE
Ilmanen Johannes	Uu
Ingman Lauri	TuP
Kaila Erkki	TuE
Kares K. R.	Mi
Karhu Pekka	KuL
Kolkki Emanuel	KuI
Malmivaara Wilh.	VaP
Mustakallio Jooseppi	Uu
Päiviö Juho	TuE
Sipilä F. W.	TuE
Tarkkanen Matti	ViL
Tommila F. V.	TuP
Varmavuori Kaarlo	HäP
Vuorimaa A. O.	ViL
Vuorivirta O. H.	ViI
varaehdokkaat (2)	
Loimaranta Yrjö	Uu
Salokas F. E.	HäP

"VILLI" (vanhasuomalainen) LISTA (1)

Malmivaara Wilh.	VaP

NUORSUOMALAINEN PUOLUE (11)

Arokallio Gustaf	ViI
Bäck J. I.	TuP
Gummerus Jaakko	Uu
Hannula Edvard	TuP
Hedberg Juuso	Uu
Hellman J. F.	KuI
Molin Hugo	HäE
Salminen Viktor	TuP
Simelius Jooseppi	OuP
Snellman Peter	TuE
Wäyrynen Johannes	OuE
varaehdokkaat (2)	
Moberg P. A.	KuI
Wegelius Uno	OuE

RUOTSALAINEN KANSANPUOLUE (3)

Bäck A. J.	VaP
Hedberg A. R.	VaE
Rosenqvist G. G.	Uu
varaehdokas (1)	
Tranchant August	TuE

KRISTILLINEN TYÖVÄENLIITTO (5)

Autero Heikki	TuE+TuP
Bonsdorff K. R.	ViL
Kaila Erkki	TuE
Merivirta Matti	TuP
Yrjänäinen H. P.	TuE

KRISTILLINEN VAALILIITTO (14)

Borg Natanael	HäE
Byman L. L.	Uu
Candolin E. F. N.	TuE
Gummerus Jaakko	Uu
Hannula Edvard	ViL
Hedberg Juuso	Uu
Hovilainen Johannes	Mi
Murén Emil	HäP
Olander K. K.	ViL
Panelius Emil	Uu
von Pfaler T. N.	TuE
Rosenqvist G. G.	Uu
Råbergh Herman	TuE
Wennerström L. A.	Mi
varaehdokas (1)	
Bergroth Waldemar	HäE

"TASAISTEN" VALITSIJAYHDISTYS (2)

Berger Arnold	VaI
Hannula Edvard	TuP

ERILLINEN PERUSTUSLAILLINEN VALITSIJAYHDISTYS (3)

Hannula Edvard	ViL
Hovilainen Johannes	Mi
Wäyrynen Johannes	OuE

C. AAKKOSJÄRJESTYKSESSÄ (47)

Alanen Yrjö, VaE, suom
Arokallio Gustaf, ViI, nuors
Autero Heikki, TuE ja TuP, ktl
Berger Arnold, VaI, tas
Bonsdorff K. R., ViL, ktl
Borg Natanael, HäE, kristill
Byman L. L., Uu, kristill
Bäck A. J., VaP, rkp
Bäck J. I., TuP, nuors
Candolin E. F. N., TuE, kristill
Gummerus Jaakko, Uu, nuors. + kristill
Hannuksela Juhani, KuL, suom
Hannula Edvard TuP: nuors + tas; ViL: kristill + per l
Hedberg A. R., VaE, rkp
Hedberg Juuso, Uu, nuors + kristill
Hellman J. F., KuI, nuors
Hovilainen Johannes, Mi, kristill + per l
Hurmerinta K. V., HäE, suom
Ilmanen Johannes, Uu, suom
Ingman Lauri, TuP, suom
Kaila Erkki, TuE, suom + ktl
Kares K. R., Mi, suom
Karhu Pekka, KuL, suom
Kolkki Emanuel, KuI, suom
Malmivaara Wilh., VaP, suom + "villi" (suom) lista
Merivirta Matti, TuP, ktl
Molin Hugo, HäE, nuors
Murén Emil, HäP, kristill
Mustakallio Jooseppi, Uu, suom
Olander K. K., ViL, kristill
Panelius Emil, Uu, kristill
von Pfaler T. N., TuE, kristill
Päiviö Juho, TuE, suom
Rosenqvist G. G., Uu, rkp + kristill
Råbegh Herman, TuE, kristill
Salminen Viktor, TuP, nuors
Simelius Jooseppi, OuP, nuors
Sipilä F. W., TuE, suom
Snellman Peter, TuE, nuors
Tarkkanen Matti, ViL, suom
Tommila F. V., TuP, suom
Varmavuori Kaarlo, HäP, suom
Wennerström L. A., Mi, kristill
Vuorimaa A. O., ViL, suom
Vuorivirta O. H., ViI, suom
Wäyrynen Johannes, OuE, nuors + per l
Yrjänäinen H. P., TuE, ktl

Varaehdokkaat (6)

Bergroth Waldemar, HäE, kristill
Loimaranta Yrjö, Uu, suom
Moberg P. A., KuI, nuors
Salokas F. E., HäP, suom
Tranchant August, TuE, rkp
Wegelius Uno, OuE, nuors

LIITE 3. VALITSIJAYHDISTYSTEN USKONNOLLISET TUNNUKSET PUOLUEITTAIN VUODEN 1907 EDUSKUNTAVAALEISSA

VANHASUOMALAINEN PUOLUE (24)

			(p = pappi ehdokkaiden joukossa)
Uu	Helsinki	Kristillisyys ja suomalaisuus.	p
TuE	Paimio	Uskonto ja kansallinen edistys.	p
	Pöytyä	Kristillinen raitis suomalainen kansa.	
	Maaria	Kristillisyys ja kieltolaki.	
	Vehmaa	Suomalaisuus voittoon kristillisyyden pohjalla.	p
	Laitila	Uskonto kansan turva.	
	Mynämäki	Edistys kristillisyyden pohjalla.	pp
HäE	Tammela—Forssa	Kristillismielinen suomalainen puolue ajaa raittiutta.	
	Hämeenlinna	Kristinusko ja työ liittoon.	p
HäP	Tampere	Kristillisyys on voima. Yleinen kieltolaki.	p
ViL	Lappeenranta	Kristinusko ja kieltolaki.	p
	Lavansaari	Suomalaisuus voittoon, kieltolaki voimaan ja tulevaisuuden Suomen kehitys kristilliselle pohjalle.	
Vil	Valkjärvi	Kristillisyyden puolustus.	
KuL	Nilsiä	Vanhurskaus korottaa kansan.	p
	Kuopio	Jumalan avulla Suomi raittiiksi.	p
Kul	Tohmajärvi	Kansan ja uskonnon puolesta.	
	Nurmes	Suomalaisuus ja kansanvaltaisuus uskonnon pohjalla.	p
	Joensuu	Suomalaisuus voittoon, uskonto ja kieltolaki.	
VaE	Ilmajoki	Kieltolaki. Enempi seurakunnallisia oikeuksia.	p
	Kurikka	Uskonto, raittius ja kansanvalta.	
	Jalasjärvi	Uskonto, oikeus ja suomalaisuus.	
	Teuva	Uskonto, totuus ja suomalaisuus.	
VaP	Ylistaro	Edistys kristillisyyden pohjalla.	p
OuP	Kemi	Suomalaisuus, uskonnollisuus ja kansanvalta.	

ERILLINEN VANHASUOMALAINEN VALITSIJAYHDISTYS, JOTA EI HYVÄKSYTTY PUOLUEEN VAALILIITTOON (1)

VaP	Nurmo	Edistys kristillisyyden pohjalla.	p

NUORSUOMALAINEN PUOLUE (6)

Uu	Helsinki	Kristillisyydessä kansamme turva.	pp
TuE	Perniö	Uskonto ja kansanvalta.	
TuP	Tyrvää	Etsikäät ensin Jumalan valtakuntaa ja Hänen vanhurskauttansa, niin kaikki nämät teille annetaan.	pp
KuL	Karttula	Kehitys Jumalan sanan perusteella.	
	Kiuruvesi	Uskonto vahvin peruste. Oikeutta kaikille. Poikkirata Ylivieskasta Iisalmelle ja Savon radalta Karjalan radalle.	
KuI	Joensuu	Kristillisyys on kansan voima.	p
(OuE	K a l a j o k i	Pappien virkatalot kunnille.)	

NUORSUOMALAINEN VALITSIJAYHDISTYS, JOTA EI HYVÄKSYTTY PUOLUEEN VAALILIITTOON (1)

KuL	Iisalmi	Uskonto elävämmäksi, Raahen radalle jatkoa.

RUOTSALAINEN KANSANPUOLUE (1)

TuE	*Åbo*	Samhällsutveckling på kristlig grund.

MAALAISLIITTO (2)

Mi	Kerimäki	Uskonto, maanviljelys ja raittius.
KuL	Kuopion pitäjä	Uskonnon opetus kouluissa on pysytettävä.

MUUT (ei mukana kristillisiä eikä kristillisen työväenliiton valitsijayhdistyksiä) (1)

OuP	Kemi	Kirkko ja valtio yhdessä, uskonnonopetus entisellään, yleinen kieltolaki, Raamattu kaikissa perustuksena.

(toinen kahdesta vanhoillislestadiolaiseen vaaliliittoon kuuluneesta valitsijayhdistyksestä)

LIITE 4. LUETTELOJA ERI PUOLUEIDEN PUOLUE-KOKOUKSIIN V. 1896–1907 OSALLISTUNEISTA PAPEISTA JA KANTTOREISTA

A. KANSALLISMIELISTEN KOKOUS HELSINGISSÄ 4.–5. 6. 1896[1] (7/87)

Auvinen Aleksander	Helsinki	**Lyytikäinen** Kosti	Kuopio
Grönvall Reinhold	Lavia	**Maunu** J. A.	Tampere
Johansson Josua	Hämeenlinna	**Törnudd** A. O.	Lapua
Kihlman Alfred	Helsinki		

B. SUOMALAISEN PUOLUEEN KOKOUS 12.–13. 12. 1899[2] (21/178)

Antila Emanuel	Kiikoinen	**Päivärinta** J. H.	Lammi
Bergroth Elis	Räisälä	**Ruuth** Martti[3]	Helsinki
Fontell K. O.	Tampere	**Schwartzberg** Johannes	Kuopio
Grönvall Reinhold	Lavia	**Troberg** K. A.	Akaa
Gummerus J. I.	Karstula	**Walle** A. G.	Uukuniemi
Ilmanen Johannes	Ilmajoki	**Vartiainen** J. V.	Loimijoki
Ilvonen J. H.	Hämeenkyrö	**Westerlund** J. J.	Hattula
Johansson Edvard	Kokkola		
Karlsberg Niilo	Piippola	Kanttoreita (3)	
Lindstedt Wilhelm	Huittinen	**Huoponen** N. E.	Kirvu
Lyra A. W.	Helsinki	**Kokkonen** Kaarlo	Kajaanin mlk
Nauklér Fredrik	Karjaa	**Tuomikoski** Antti	Liminka
Nordlund Frans	Helsinki		
Petterson Gustaf	Kurkijoki		

C. VANHASUOMALAISEN PUOLUEEN KOKOUS 29.–30. 12 1905[4] (17/noin 750)

Forsman J. R.	Oulu	**Schroderus** H. E.	Leppävirta
Foudila J. H.	Loppi	**Silvander** F. E.	Ylöjärvi
Hyvärinen Eero	Karttula	**Sipilä** Kyösti	Helsinki
Ingman Lauri	Helsinki	**Tallgren** I. M.	Maaria
Johansson Erik	Helsinki	**Tarkkanen** Matti	Helsinki
Kahiluoto Kalle	Tampere	**Taube** G. A.	Vehkalahti
Kares K. R.	Mikkelin mlk		
Kivioja Abel	Kalajoki	Kanttoreita (2)	
Lindstedt Yrjö	Helsinki	**Tuomikoski** Antti	Liminka
Lönnrot Eljas	Alatornio	**Turpeinen** Sakarias	Vehmaa
Mennander J. A.	Oulu		

---

1 *Kansallismielisten kok. ptk. 1896*, 1–2.

2 VA SPA 3.

3 Teol. kand., vihittiin papiksi v. 1903.

4 VA SPA 3 Suomalaisen puolueen kok. ptk. 29.–30.12.1905; SPA 38 Pääsyliput suomalaisen puolueen kokoukseen joulukuussa 1905; HYK JRK Koskimiehen pvk. 29.12.1905.

D. VANHASUOMALAISEN PUOLUEEN NEUVOTTELUKOKOUS 27.–29. 6. 1906[5] (11/noin 100)

Auvinen Aleksander	Impilahti	**Kerkkonen** Kaarlo	Liminka
Gummerus J. I.	Parikkala	**Koskimies** J. R.	Oulu
Hjelt Arthur	Helsinki	**Mannermaa** J. A.	Oulu
Hyvärinen Eero	Karttula	**Päiviö** Juho	Paimio
Ingman Lauri	Helsinki	**Schwartzberg** Johannes	Kuopio
Johansson Josua	Juva		

Kutsuttu lisäksi (15)

Colliander O. I.	Savonlinna	**Paloheimo** M. G.	Tuusula
Grönvall Reinhold	Lavia	**Schroderus** H. E.	Leppävirta
Heman G. A.	Jyväskylän mlk	**Schroderus** K. A.	Alavus
		Tallgren I. M.	Maaria
Hynninen E. W.	Joroinen	**Taube** G. A.	Vehkalahti
Ihalainen J. H.	Polvijärvi	**Walle** A. G.	Uukuniemi
Kares K. R.	Mikkelin mlk	**Westerlund** J. J.	Hattula
Lönnrot Eljas	Oulu	**Vuorimaa** A. O.	Sippola

Kutsuttuja kanttoreita (3)

Teittinen K. H.	Sortavalan mlk	**Åhman** K. G.	Orimattila *(paikalla)*
Tuomikoski Antti	Liminka		

E. VANHASUOMALAISEN PUOLUEEN PUOLUEKOKOUS 22.–24. 10. 1906[6] (33)

Broms B. A.	Mäntsälä	**Paloheimo** M. G.	Tuusula
Grönvall Reinhold	Lavia	**Pietilä** Antti J.	Kuopio
Hellevuori M. M.	Janakkala	**Rautanen** W. B.	Sääksmäki
Hjelt Arthur	Helsinki	**Renvall** Aksel	Helsinki
Hurmerinta K. V.	Humppila	**Sariola** A. J.	Ylivieska
Ilmanen Johannes	Orimattila	**Sipilä** F. W.	Mynämäki
Ilmonen Robert	Askola	**Sipilä** Kyösti	Helsinki
Ingman Lauri	Helsinki	**Soriola** Sulo	Tammela
Inkeroinen Taavi	Impilahti	**Tuori** J. H.	Loppi
Kahiluoto Kalle	Tampere	**Varmavuori** K. A.	Kuhmoinen
Kaila Erkki	Helsinki	**Varmavuori** Kustaa	Pyhäjärvi Ul
Kalinen J. N.	Halikko	**Vartiainen** J. V.	Sauvo
Kares K. R.	Mikkelin mlk	**Waurio** Wilhelm	Haapajärvi
Leván A. R.	Kalvola	**Virkkunen** Paavo	Helsinki
Lindstedt Wilhelm	Huittinen	**Vuorimaa** A. O.	Sippola
Loimaranta Yrjö	Helsinki	Kanttoreita	
Nurkkinen A. S.	Pirkkala	**Teittinen** K. H.	Sortavalan mlk
Palletvuori O. A.	Vehmaa		

---

5 VA SPA 3 n:o 29 ja 46 (luettelossa vuosi virheellisesti 1905).

6 VA SPA 3 Luettelot puoluekokoukseen ja illanviettoon ilmoittautuneista.

F. NUORSUOMALAISEN PUOLUEEN KOKOUS 6.—7.4. 1906[7] (14)

Candolin A. E.	Helsinki	**Murén** A. A.	Iitti
Fontell K. O.	Tampere	**Olsoni** C. G.	Kurkijoki
Hannus F. V.	Vihti	**von Pfaler** T. N.	Turku
Hannula, Edvard	Naantali	**Roos** S. W.	Uusikaupunki
Hedberg Juuso [8]	Savonlinna		
Hellman J. F.	Juuka	**Snellman** H. H.	Jomala
Lybeck G. E.	Kauhava	**Snellman** Peter	Uskela
Maunu J. A.	Tampere		

Kanttoreita (2)

Huoponen N. E	Kirvu
Kokkonen Kaarlo	Kajaani

G. NUORSUOMALAISEN PUOLUEEN KOKOUS 9.—10.12. 1906[9] (7)

Arokallio Gustaf	Kurkijoki		
Backman A. E.	Hauho		
Candolin A. E.	Helsinki		
Gummerus Jaakko	Helsinki	Kanttoreita (3)	
Hellman J. F.	Juuka	**Huoponen** N. E.	Kirvu
Molin Hugo	Hauho	**Kartio** Kaarlo[10]	Joutsa
Wäyrynen Johannes	Kajaani	**Kokkonen** Kaarlo	Kajaani

H. NUORSUOMALAISEN PUOLUEEN KOKOUS 20.5. 1907[11] (3)

Arokallio Gustaf	Kurkijoki		
Olsoni C. G.	Kurkijoki		
Snellman J. E.	Kemi	Kanttoreita (2)	
(Pimiä J. A.,	sacri min. cand. Kivennapa)	**Aalto** K. V.	Uusikirkko Vl
		Huoponen N. E.	Kirvu

I. RUOTSALAISEN PUOLUEEN KOKOUS 10.—11.1. 1896[12] (3/743)

Bengelsdorff Ludvig	Helsinki
Broberg K. T.	Helsinki
Wennerström L. A.	Helsinki

---

7 VA NSPA 1 Osanottajaluettelot; *Nuors. kok. ptk. 1906.*

8 Maininta kuulumisesta kokouksen valitsijamiehistöön *Nuors. kok. ptk. 1906*, 18.

9 VA NSPA 1 Osanottaja- ja kuulijaluettelot; HS 288/11.12.1906.

10 *Suur-Savo* 115/3.12.1906.

11 VA NSPA 1 Osanottajaluettelot; *HS* 114 A / 22.5.1907.

12 Osanottajaluettelo: VA Asiakirjoja, poliittisia, III n:o 76 & SCA Svenska partimötet 1896.

J. RUOTSALAISEN KANSANPUOLUEEN PUOLUEKOKOUS 20.—21.5. 1906[13]

Kanttori:

Berglund F. F.	Hiittinen

(ei pappeja)

K. RUOTSALAISEN KANSANPUOLUEEN PUOLUEKOKOUS 1.—2.4. 1907[14] (3/184)

Bondestam (Karlsson) G. C.	Helsinki
Kajanus Herman	Pietari
Nordlund K. I.	Närpiö

[13] SCA Partidagsprotokoll 20.–21.5.1906 (ei osanottajaluetteloa).

[14] SCA Partidagsprotokoll 1.–2.4.1907 + Anteckningslista; SFP Helsingfors, Protokoll 1906–1908.

LIITTEIDEN 5–12 LAATIMISPERIAATTEITA

Kunkin papin osalta on ilmoitettu, mihin hiippakuntaan ja mihin vaalipiiriin hän kuului viimeisten pappissäädyn vaalien (30.11.1905) ja ensimmäisten eduskuntavaalien (15.3.1907) aikoihin. Edellisistä vaaleista on, Savonlinnan hiippakuntaa lukuun ottamatta, tarkistettu äänioikeuden käyttäminen; negatiiviset tapaukset on merkitty hiippakunnan nimen jälkeen (—). Yliopisto- ja koulupapit *(yliop, k-op)* eivät äänestäneet varsinaisen seurakuntapapiston, vaan maallikkokorporaatioiden mukana. Nimenmuutoksista on mainittu vuosina 1906–1907 tapahtuneet. Puoluekokouksiin osallistumista koskevat tiedot sisältyvät vain liitteeseen 4. Kansanedustajaehdokkuutta, kansanedustajaksi valitsemista ja muuta puoluetoimintaa koskevat tiedot kattavat vain epätäydellisesti vuoden 1907 jälkeisen ajan. Vuoteen 1917 asti ulottuvat ehdokkuus- ja edustajatiedot olen julkaissut toisaalla. [1]

ERIKOISLYHENTEITÄ

→	muuttanut paikkakunnalta toiselle
– –	henkilötietoja ei kanttorimatrikkeleissa *(Soikkeli* 1909, *Haapio* 1929)
asiam	asiamies
ASPL	Arkkihiippakunnan suomenmielisen papiston liitto
avust	avustaja
ehd	kansanedustajaehdokas
jk	johtokunta
K	Kuopion hiippakunta
k	kuollut
ked	kansanedustaja (valitsemisvuosi)
khra	kirkkoherra
kjm	kunnan johtomies: toiminut kuntakokouksen tai kunnallislautakunnan (vara)esimiehenä tai kunnankirjurina
kommin	komministeri
k-op	koulunopettaja
kpl	kappalainen
kristill	kristillinen (vaaliliitto)
kv	kirjeenvaihtaja
leht	lehtori
luett	luettelo
nimenm	nimenmuutos
ns	nuorsuomalainen (puolue)
P	Porvoon hiippakunta
paikall	paikallinen
per	perustava
pit ap	pitäjänapulainen
pj	puheenjohtaja
p-os	paikallisosasto
S	Savonlinnan hiippakunta
saarn	saarnaaja
siht	sihteeri
sp	(vanha)suomalainen puolue
ss	suomalainen seura (= puolueen paikallisosasto)
T	Turun arkkihiippakunta
th	toimihenkilö (tarkemmin määrittelemätön)
til	tilaisuus
tmk	toimikunta
toim	toimittaja
tps	talonpoikaissääty
trov	tuomiorovasti
valiok	valiokunta
varaj	varajäsen
vyhd	valitsijayhdistys
yhd	yhdistys
yliop	yliopisto

[1] *Hannu Mustakallio* 1978 c.

LIITE 5. VANHASUOMALAISTA PUOLUETTA V. 1905–1907 AKTIIVISTI KANNATTANEET PAPIT

A. PAPIT, JOILLA OLI ÄÄNIOIKEUS PAPPISSÄÄDYN VAALEISSA V. 1905
(Tiedot vastaavat tilannetta 30.11. 1905 ja/tai 15.3. 1907.)

Nimi	*Paikkakunta*	*Virka-asema*	*Hiippa-kunta*	*Vaali-piiri*	*I kannatus-tieto (v.)*	*Huomautuksia*
Achander A. A.	Sysmä	khra	S	Mi	05	kannatti kontr kok:ssa 05 "laillista kansalliskok:ta"
(**Ahlman** ks Alha)						
Ahlroos J. W.	Piikkiö	khra	T	TuE	05	
(**Ahlstén** ks Tevaluoto)						
Aimonen Anton	Toholampi	khra	T	VaP	05	sp:n paikall "johtomies" 05, puhe sp:n johtajille piirikok:ssa 06, avasi sp:n paikall kok:n 06
Alanen Yrjö	Isojoki	khra	T	VaE	05	ehd 07, sp:n paikall "johtomies" 05, puhuja vaalitil:ssa 06, ss kv 07, ss jk 08–(11)
Alha (Ahlman), K. L.	Somerniemi	kpl	P	HäE	05	Lahden piirin "alavaltuuskunnan" jäs. 11
Antila Emanuel	Kiikoinen	kpl	T	TuP	05	ss jk 06
Auvinen Aleksander	Impilahti	khra	S	(ViI)	05	
⟶	Savonlinna	trov		Mi	07	pps, ss kv 07
Bergroth Elis	Jääski	khra	S	(ViI, k)	05	pps, johtava vanhan polven pappispoliitikko
Bergroth K. E. F.	Kauhava	khra	T	VaP	05	sp:n paikall "johtomies" 05
Bergroth Waldemar	Vehmaa	khra	T	(TuE)	05	kristill varaehd 07, suom ehd 09, ked 17
(**Bergström** ks Vuorivirta)						
(**Berner** ks Saloheimo)						
(**Blomberg** ks Vuorimaa)						
(**Blomqvist** ks Saaninkoski)						
(**Brander** M. G., ks Paloheimo)						
(**Brander** *O. D., ks Paloheimo*)						

Broms B. A.	Mäntsälä	khra	P	Uu	05	
Cajan J. F.	Nivala	khra	K	OuE	07	ss th 07
Calamnius Rurik	Lohtaja	kpl	T	(VaP)	05	sp:n paikall "johtomies" 05
⟶	Piippola	khra		OuE		
Caselius A. B.	Leppävirta (Varkaus)	tehtaan-saarn	K	KuL	05	sp:n paikall "toimimies" 06, mukana agitaatiotyössä 06–07, piiritmk:n jäs 06–(07)
Cederberg J. A.	Tohmajärvi	khra	S	KuI	07	mukana sp:n vaalitil:issa 07
Cleve F. E.	Sulkava	khra	S	Mi	05	
Cleve O. J.	Ylihärmä	khra	T	VaP	05	
Colliander O. I.	Savonlinna	piispa	S	Mi	05	pps
Dahlberg Gustaf	Turku	trov	T	(TuE, k)	05	pps
(**Ekroth** A. E., ks Tammisto)						
Ekroth E. J.	Eno	khra	S	KuI	06	ss jk varaj 06
Elovaara (Eriksson), J. L.	Karttula	pit ap	K	KuL	06	sp:n paikall "toimimies" 06, puhuja vaalitil:ssa 07
Elovainio (Eskelin), A. O.	Sund	khra	T	TuE	06	nimenm *US* 06
(**Eriksson** ks Elovaara)						
(**Eskelin** ks Elovainio)						
(**Flod** ks Vuorela)						
(**Forsman** Eevertti, ks Koskimies)						
(**Forsman** J. R., ks Koskimies)						
(**Foudila** ks Tuori)						
(**Frosterus** ks Pakasmaa)						
(**Grönblad** ks Rautakorpi)						
Grönvall Reinhold	Lavia	khra	T	TuP	05	puhuja vaalitil:issa 06–07
Gummerus Aleksander	Pihtipudas	khra	P	VaI	05	pps; "innokas" (sp:n kannattaja) 05
Gummerus J. I.	Parikkala	khra	S	ViI	05	pps
Gyllenbögel A. V. L.	Pielavesi	kpl	K	(KuL, k)	05	
Haavio Kaarlo	Tottijärvi	kpl	P	HäP	06	val sp:n paikall kok:ssa 06 "yhteishyvän valiokuntaan"

(**Hagelberg** ks Raekallio)						
Hanell K. A.	Rantsila	khra	K	OuE	05	
Hannuksela Juhani	Nilsiä	kpl	K	KuL	05	chd 07–09, piiritmk 06, paikall "toimimies" 06, mukana agitaatiotyössä 07
(**Heikel** F. Hj., ks Heikinheimo R. J.)						
Heikel K. A.	Tyrvää	khra	T	TuP	05	
Heikinheimo (Heikel), R. J.	Ylikiiminki	kpl	K (–)	OuP	05	ss kv 07
Heininen Johan	Ylistaro	khra	T	VaP	05	
Heino (Hollmén), J. G.	Kustavi	khra	T (hylätty vaalilippu)	TuE	05	sp:n paikall "puuhamies" 05, ss varapj 07
Helén Konstantin	Käkisalmi	khra	S	Vil	06	"uskonnoll puhe" vaalitil:ssa 06
Hellevuori (Hellsten), M. M.	Janakkala	kpl	P	HäE	06	
Heman G. A.	Jyväskylän mlk	khra	P	Val	05	pps
Hermonen Heikki	Luvia	kpl	T	TuP	06	ss th 06–(07), puhuja vaalitil:ssa 06
Hiltula Matti	Rautalampi	kpl	K	KuL	05	
Hjelt Arthur	Helsinki	prof	P (yliop)	Uu	05	pps
(**Hollmén** ks Heino)						
Holmström Josef	Sievi	khra	K	OuE	05	sp:n paikall "johtomies" 05, ss th 07
(**Holmström** O. S., ks Saarivirta)						
Honkamo (Müller), Hugo	Rymättylä	kpl	T (–)	TuE	05	
Hotinen Juho	Marttila	kpl	T	(TuE)	06	ss jk 06
⟶	Eura	kpl		TuP	06	puhuja vaalitil:issa 07
Hukkanen Johannes	Karstula	pit ap	P (–)	(Val)		
⟶	Kerimäki	kpl		Mi	07	
Hurmerinta K. V.	Humppila	khra	P	HäE	05	chd 07, piiritmk 06–(07), puhuja vaalitil:issa 06–07, ss varapj 06–(07)
Hytönen K. B.	Turku	vank saarn	T	TuE	05	ASPL:n pj 07–(08)

Hyvärinen Eero	Karttula	khra	K	KuL	05	pps
Hämäläinen Viktor	Johannes	khra	S	ViL	05	
Härkönen Petter	Koivisto	khra	S	ViL	05	
Ihalainen J. H.	Polvijärvi	khra	S	KuI	05	
Ilmanen Johannes	Orimattila	khra	P	Uu	05	pps, chd 07–08, puhuja vaalitil:ssa 07
Ilmonen Robert	Askola	kpl	P (–)	Uu	05	
Ilvonen J. H.	Hämeenkyrö	khra	T	TuP	05	pps, ss pj 05
Ingman Jonatan	Muolaa	khra	S	ViI	05	
Ingman Lauri	Helsinki	yliop apul	P (yliop)	Uu	05	pps, ked 07–(17), puoluevaltuusk "juoksevain asiain tmk:n" varaj 06–08, puoluehall jäs 08–; johtava vanhasuomalainen kirkko- (ja koulu)poliitikko
Inkeroinen Taavi	Impilahti	kpl	S	ViI	05	
Itkonen Lauri	Inari	khra	K (–)	LaM	07	ss kv 07
Jalkanen Juho	Ruskeala	khra	S	ViI	05	ss jk 06–(07); 06 (virheell) ns luett:ssa
Jauhiainen K. R.	Jaakkima	kpl	S	ViI	05	
(**Johansson** Erik, ks Kaila, Erkki)						
Johansson Josua	Juva	khra	S	Mi	05	pps, ss kv 07
Juslén G. B.	Hartola	khra	S	Mi	05	kannatti kontr kok:ssa 05 "laillista kansalliskok:ta"; sp:n paikall kok:n pj 06
(**Järnström** ks Rautela)						
Järveläinen Adam	Rautu	khra	S	ViI	06	agitoi sp:n hyväksi 06, sp:n piiritmk sanoutui irti hänen toiminnastaan
Kaila (Johansson), Erkki	Helsinki	yliop apul	P (yliop)	Uu	05	chd 07 sp ja ktl
(**Kajander** ks Kaukovaara)						
Kajanen Jaakko	Rautio	kpl	K	OuE	05	ss th 07
Kalinen J. N.	Halikko	khra	T	TuE	05	ASPL:n toimeenpanevan valiok jäs 07–(08)
Kallio K. K.	Längelmäki	kpl	P	HäP	05	esillä chd:ksi 06, ss pj 06
Kangas Antti	Mouhijärvi	kpl	T	TuP	06	ss jk 06
Karanen E. J.	Somero	khra	P	HäE	05	pps

Karhu Pekka	Leppävirta	kpl	K	KuL	05	ehd 07, mukana agitaatiotyössä 06–07, ss pj 07
Karttunen A. V.	Siikajoki	khra	K	OuE	05	
Kaukovaara (Kajander), Edvard	Alastaro	pit ap	T	TuP	05	sp:n paikall "puuhamies" 05
Kekonen (Kekoni), Kristian	Saarijärvi	kpl	P	VaI	06	nimenm *US* 06
Kivioja Abel	Kalajoki	kpl	K	OuE	05	tiedotti puoluetstoon tps-vaaleista 05, esillä ehd:ksi 06, ss jk 06, puhuja vaalitil:ssa 07
Koivisto Aukusti	Rautalampi	khra	K (–)	KuL	05	
Kolkki Emanuel	Pielisjärvi	kpl	S	KuI	07	ked 07–08
Korhonen Juho	Leivonmäki	khra	S	Mi	05	
Korhonen Pekka	Säkylä	khra	T	TuP	05	sp:n paikall "puuhamies" 05, ss pj 05; 06 (virheell) ns luett:ssa
Korpela Simo	Eurajoki	kpl	T	(TuP)	05	"luotettavan varma" (sp:n kannattaja) 05, tiedotti
⟶	Virrat	kpl		VaI	06	puoluetstoon tps-vaaleista 05, avasi sp:n paikall kok:n 06, ss kv 07
Korpi Pekka	Oulu	kpl	K	OuE	05	ss kv (Tyrnävä) 10–(11)
Koskimies (Forsman), Eevertti	Seinäjoki	khra	T	VaE	06	nimenm *US* 06
Koskimies (Forsman), J. R.	Oulu	piispa	K	OuE	05	pps, esillä ehd:ksi 06, puhuja vaalitil:ssa Lapualla 06, mukana piirikok:ssa Oulussa 06
Koskinen Juho	Jääski	kpl	S	ViI	05	
Kröger D. K.	Leppävirta	kpl	K (–)	KuL	05	ss jk 05, sp:n paikall "toimimies" 06, ss jk varaj 07
Kunnas K. A.	Joutseno	kpl	S	ViI	05	ss kv 07
⟶		khra				
Kuosmanen H. S.	Puumala	kpl	S	Mi	07	
Kyander E. G.	Pielisjärvi	kpl	S	KuI	05	ss jk 05
Kärki H. F.	Puolanka	khra	K	OuE	07	puhuja vaalitil:ssa 07
Laaksonen August	Alavieska	khra	K	OuE	05	sp:n paikall "johtomies" 05, ss th 07
Laitinen Matti	Vesanto	khra	K	KuL	05	sp:n paikall "toimimies" 06, ss pj 06–(08), puhuja vaalitil:ssa 07
Lampo Oskari	Kankaanpää	kpl	T	TuP	05	puhuja vaalitil:ssa 07
Lappalainen Antti	Puumala	khra	S	Mi	05	

Lauronen Juho	Kälviä	kpl	T	VaP	05	sp:n paikall "johtomies" 05, esillä ehd:ksi 06. vaalipuhujana eri paikkakunnilla 06–07, vyhd:n asiam 07
Lehto J. F.	Sysmä	kpl	S	(Mi)	05	ss pj 05 ("täysi puoluemies"), kannatti kontr kok:ssa 05 "laillista kansalliskok:ta"
⟶	Akaa	khra		HäE		
Leikola (Leidenius), A. F.	Alahärmä	khra	T	VaP	05	sp:n paikall "johtomies" 05, ss kv 07
Leino Paul	Laitila	kpl	T	TuE	06	sp:n paikall kok:n pj 06, ss pj 07
Leivo A. B.	Harjavalta	khra	T	TuP	05	
Leivo J. A.	Punkalaidun	khra	T	TuP	05	
Leivo Paul	Sääksmäki	khra	P	(HäE, k)	05	
Leván A. R.	Kalvola	khra	P	HäE	06	
Levander M. A.	Kuhmoinen	khra	P	HäP	05	
Lindegren Emil	Kärkölä	khra	P (–)	HäE	05	
Lindfors K. H. (**Lindgrén** ks Sarasto)	Kankaanpää	khra	T	TuP	05	puhuja vaalitil:ssa 06
Lindstedt Wilhelm	Huittinen	khra	T	TuP	05	pps, "luotettavan varma" (sp:n kannattaja) 05
Loimaranta (Lindstedt), Yrjö	Helsinki	kollega	P (k-op)	Uu	05	puhuja sp:n paikall kok:ssa Huittisissa 06; vaaliagitaattorina 07, varaehd 07
Lujanen Feliks	Kemi	kpl	K	OuP	05	(Tornion) ss kv 07; ent per l
Lyytikäinen Kosti	Kuopio	sokeaink joht(!)	K	KuL	05	"suomenmielisten keskuskom" pj 06 (KuL); piirikok:n pj 06, ss jk 06; *Savotarta* kustantavan lehtiyhtiön jk jäs 07
Lönnrot Eljas	Alatornio	khra	K	(OuP)	05	pps
⟶	Oulu	trov		OuE	06	esillä ehd:ksi 06
Lönnrot F. F.	Ristijärvi	kpl	K	OuE	05	
Makkonen Robert	Suonenjoki	pit ap	K	KuL	05	piiritmk 06, piirikok:n pj 06, ss jk 08
Malmivaara (Malmberg), Wilh.	Lapua	khra	T	VaP	05	pps, ked 07–(17); puoluekok:ssa kesäk 05
Manner Gustaf	Vampula	khra	T	TuP	05	ss jk 07
Mannermaa (Mennander), J. A.	Oulu	vank saarn	K	OuE	05	pps, esitelmä piirikok:ssa 06

Manninen Salomon	Liperi	khra	S	KuI	05	
Markkula V. A.	Mikkeli	kpl	S	Mi	05	
Martikainen Paavo	Oulainen	khra	K	OuE	06	vyhd-tmk 06, ss jk 07
(**Mecklin** ks Merenheimo)						
(**Mennander** ks Mannermaa)						
Merenheimo (Mecklin), J. N.	Oulunsalo	kpl	K	OuE	05	juhlaruno sp:n kok:n illanviettoon Oulussa 06
Merivirta (Sjöström), Matti	Hirvensalmi	kpl	S	Mi	06	nimenm *US* 06, yritettiin asettaa sp:n ehd:ksi; ked 07 Ktl (TuP, Mi:ssä ei Ktl:n listoja)
Miettinen Herman	Hinnerjoki	khra	T	TuP	05	
Montin Jonatan	Ylivieska	khra	K	OuE	05	ss th 07
Mustakallio (Schwartzberg), Henrik	Sotkamo	khra	K	OuE	05	
Mustakallio (Schwartzberg), Jaakko	Pyhäjärvi Ol	khra	K	OuE	07	ss th 07
(**Müller** ks Honkamo)						
Mäkinen H. A.	Loimaa	kpl	T	TuP	07	puhuja vaalitil:ssa 07
Mäkinen J. K.	Yläne	khra	T	TuE	05	sp:n paikall "puuhamies" 05
Mömmö August	Sotkamo	kpl	K	OuE	05	
(**Nikander** ks Närvi)						
Noponen August	Luumäki	khra	S	ViL	05	
Nordström G. O. T.	Lappeenranta	khra	S	ViL	05	
Nurkkinen A. S.	Pirkkala	kpl	P	HäP	05	ss vpj 05, tiedotti puoluetstoon tps-vaaleista 05, esillä ehd:ksi 06, puhuja vaalitil:ssa 06, ss kv 08
Nurmio Henrik	Raisio	khra	T	TuE	05	ss jk 06
Nyholm Abel	Virrat	khra	P	VaI	05	pps, ss jk 06
Närvi (Nikander), Ludvig	Koski Tl	kpl	T	TuE	05	ss varapj ja per kok:n pj 06
Olander O. V.	Luhanka	khra	S	Mi	05	
Outinen H. G.	Hauho	kpl	P	HäE	05	halusi pps:yyn 05 "taatusti suomettarelaisia edusmiehiä"
Pakarainen O. Hj.	Sulkava	kpl	S	Mi	05	pj:na kansalkok:ssa, joka kannatti "laillista kansalliskok:ta" 05, ss jk 06

Pakasmaa (Frosterus), A. E. S.	Lapinlahti	kpl	K	KuL	06	piiritmk 06–(07), vyhd asiam 07
Palletvuori O. A.	Vehmaa	kpl	T	TuE	05	sp:n paikall "puuhamies" 05, ss pj 06, esillä ehd:ksi 06
Palmroth Vilhelm	Ruovesi	kpl	P	HäP	05	
Palmunen Kustaa	Elimäki	pit ap	P (–)	Uu	07	ss jk 07
⟶	Jaala	khra				
Paloheimo (Brander), M. G.	Tuusula	khra	P	(Uu, k)	05	
Paloheimo (Brander), O. D.	Kiikka	kpl	T	TuP	05	"luotettavan varma" (sp:n kannattaja) 05, ss th 06–(07)
Palonen Tobias	Karijoki	khra	T	VaE	06	puhuja vaalitil:ssa 06
Pastinen H. J.	Nurmijärvi	kpl	P	Uu	05	
Peltonen A. F.	Turku	kpl	T	(TuE)	05	
⟶	Helsinki	yliop apul		Uu		vaaliagit 07
Peltonen Verner	Jyväskylä	leht	P (k-op)	VaI	05	Jkl ss jäs 05–10
Petrell K. V.	Uusikaarlepyy	khra	T	VaP	05	"suomenmielisten" asessoriehd 06, ss kv 07
Pietilä Antti J.	Kuopio	(vt.) leht	K (k-op)	KuL	06	mukana piirikok:ssa 06; pj:na ja puhujana sp:n paikall kok:ssa 07
Piipponen Henrik	Kontiolahti	khra	S	KuI	05	pps, ss th 06 + kv 07, puhui vaalitil:n "luennoitsijoille" 07
Pohjonen Jaakko	Kalajoki	khra	K	OuE	05	sp:n paikall "johtomies" 05
Pouru Aukusti	Pyhäranta	khra	T	TuE	07	mukana (Pyhämaan) ss:n per kok:ssa 07
Pusa Vihtori (Viktor)	Punkalaidun	kpl	T	TuP	05	ss jk 06
Pyhälä Juho	Nousiainen	kpl	T	TuE	05	sp:n paikall "puuhamies" 05, ss kv 07
Raekallio (Hagelberg), Uuno	Padasjoki	kpl	P	HäE	05	
Raimoranta (Ramstedt), K. E.	Askainen	kpl	T	TuE	05	sp:n paikall yhteysmies 05
Rainio Robert	Ulvila	kpl	T	TuP	06	avasi sp:n paikall kok:n 06
(**Ramstedt** ks Raimoranta)						
Rauramo (Schroderus), H. E.	Leppävirta	khra	K	KuL	05	pps, ss th 05, ss jk varaj 07
Rautakorpi (Grönblad), J. O.	Tampere	kpl	P	HäP	05	

Rautela (Järnström), J. V.	Pomarkku	kpl	T	TuP	05	"luotettavan varma" (sp:n kannattaja) 05, ss kv 07
Rechardt Kaarlo	Pielavesi	khra	K	KuL	06	ss jk 06, vaalipuhuja 07
Roos I. L.	Vöyri	kpl	T	VaP	07	
Ruuth Martti	Viipuri	leht	S	(ViL)	05	
⟶	Hämeenlinna	leht	(k-op)	HäE	06	
Saaninkoski (Blomqvíst), Matti	Kuopio	kpl	K	KuL	06	
Saarivirta (Holmström), O. S.	Peräseinäjoki	khra	T	VaE	06	nimenm *US* 06
Sadenius K. A.	Nurmijärvi	khra	P	Uu	05	
(**Sahlberg** Kaarlo ks Varmavuori)						
Sahlman Johannes	Sortavala	khra	S	ViI	05	
(**Sahlsten** ks Väinönheimo)						
Saloheimo (Berner), Viktor	Mäntyharju	kpl	S	Mi	05	
Salokangas H. J.	Pyhämaa	kpl	T	TuE	06	mukana ss:n per kok:ssa 07
Salokas (Silvander), F. E.	Ylöjärvi	khra	P	HäP	05	yhtenä piirikok:n pj:na helmik ja lokak 06, esillä ehd:ksi 06, varaehd 07
Salonen E. O.	Koski Hl	khra	P	HäE	05	puhuja sp:n paikall kok:issa 06–07
Salonius H. Z.	Jämsä	khra	P	HäP	05	
Sandelin L. H.	Pori	lys reht	T (k-op)	TuP	06	puhuja sp:n paikall kok:issa eri puolilla Satakuntaa 06–07
Sandroos J. A.	Renko	khra	P	HäE	05	
Saraste (Sarlin), R. F.	Savonlinna	notaari	S	Mi	07	ss th 07, *Savolaisen* per kok pj ja lehtiyhtiön hallinnon jäs, puhe ss til:ssa 07
Sarasto (Lindgrén), E. A.	Keuruu	kpl	P	VaI	05	
Sarkkila J. A.	Karunki	khra	K	OuP	05	ss kv 07
(**Sarlin,** ks Saraste)						
(**Schroderus** H. E., ks Rauramo)						
Schroderus K. A.	Alavus	khra	T	VaI	05	pps, esillä ehd:ksi 06
(**Schwartzberg** Henrik, ks Mustakallio)						

(**Schwartzberg** Jaakko, ks Mustakallio)						
Schwartzberg Johannes	Kuopio	trov	K	KuL	05	pps
Schönberg Johan	Ruovesi	khra	P	HäP	05	
Sederström A. V.	Anjala	khra	P	Uu	05	kannatti "laillista kansalliskok:ta" 05
Setälä E. O.	Kokemäki	khra	T	TuP	05	esillä ehd:ksi 06
(**Silander** F. E., ks Sola)						
(**Silander** K. P., ks Soveri)						
(**Silvander** F. E., ks Salokas)						
Silvander J. F.	Nastola	khra	P	HäE	05	
Simelius Iisakki	Muhos	kpl	K	OuE	05	ss kv 07
Sipilä F. W.	Mynämäki	khra	T	TuE	05	ked 07, sp:n paikall "puuhamies" 05, ss kv 07
Sirén K. G.	Viipuri	kpl	S	(ViL, k)	05	
(**Sjöström** Matias, ks Merivirta Matti)						
Smolander Johannes	Jämsä	kpl	P	HäP	05	
(**Snellman** Paavo, ks Virkkunen)						
Sola (Silander), F. E.	Lestijärvi	kpl	T	VaP	05	sp:n paikall "johtomies" 05, ss kv 07
Sormunen Pekka	Heinjoki	khra	S	(ViI, k)	05	
Soveri (Silander), K. P.	Taipalsaari	kpl	S	ViL	06	nimenm *US* 06
Stenbäck K. E.	Ulvila	khra	T	TuP	05	pps
Stenroth O. A.	Laukaa	khra	P	(VaI, k)	05	
Ståhlhammar A. V.	Joroinen	khra	S	Mi	05	
Svanberg Hjalmar	Kuortane	khra	T	VaI	05	pj kansalkok:ssa, joka kannatti "laillista kansalliskok:ta" 05; mukana Lapuan "sovintokok:ssa" helmik 06 ⟶ (virheell) ns luett:ssa
Söderman B. I.	Kurikka	khra	T	VaE	05	ss kv 07; alkuopetuskom jäs 06
Tallgren I. M.	Maaria	khra	T	TuE	05	pps
Tammisto (Ekroth), A. E.	Längelmäki	khra	P	HäP	06	nimenm *US* 06
Tanskanen Juho	Hankasalmi	khra	K	KuL	05	piiritmk 06–(07), sp:n paikall "toimimies" 06
Taube G. A.	Vehkalahti	kpl	S	ViL	05	esillä ehd:ksi 06, avasi sp:n paikall kok:n 06, ss kv 07

Tavast Herman	Suursaari	saarn	S	ViL	05	
⟶	Suomenniemi	khra				
Tevaluoto (Ahlstén), J. A.	Tytärsaari	saarn	S	ViL	06	
⟶	Säkkijärvi	vt. kpl				ss kv 07, val ss jk:aan 08, mutta kieltäytyi
Toikka K. F.	Hiitola	khra	S	ViI	05	ss kv 07
Tuori (Foudila) J. H.	Loppi	khra	P	HäE	05	
Tupala O. V.	Prunkkala	kpl	T	TuE	05	sp:n paikall yhteysmies 05, ss pj 06–(07), puhuja vaalitil:ssa 07
Turtiainen E. J.	Nilsiä (Juankoski)	saarn	K	KuL	05	puhuja vaalitil:ssa 06; sp:n paikall äänestysaluetmk 07
Töyry Kaarlo	Hämeenkyrö	kpl	T (–)	TuP	05	ss per kok pj 06 ja siht 06–(08)
Vainio N. E.	Artjärvi	khra	P	Uu	06	ss jk 06–(07), puhuja vaalitil:issa 06–07
Walle A. G.	Uukuniemi	khra	S	ViI	05	pps, ss kv 07
Wallenius F. F.	Kangasala	khra	P	HäP	05	
Walli (Wallin), A. W.	Tampere	khra	P	HäP	05	pps, esillä ehd:ksi 06
Wallinheimo (Wallin), J. W.	Pälkäne	kpl	P	HäP	05	
Valveranta (Warén), G. A.	Paimio	kpl	T	TuE	06	nimenm *US* 06
Warén T. G.	Kesälahti	khra	S	KuI	06	piiritmk 06
Varmavuori (Sahlberg), Kaarlo	Kuhmoinen	kpl	P	HäP	05	ehd 07–10, piiritmk 06, pj HäP:n suomenmielisen maalaisväestön kok:ssa ja piirikok:ssa 07
Vartiainen J. V.	Sauvo	khra	T	TuE	05	pps
Vartiovaara (Weckman), William	Kiihtelysvaara	khra	S	KuI	05	ss:n per kok pappilassa 06 (th)
Vasama Arvi	Kisko	kpl	T	TuE	06	edustaja vyhd:n per kok:ssa 06, ss vpj 07
Waurio Wilhelm	Haapajärvi	khra	K	OuE	05	
Weckman G. A.	Juva	kpl	S	Mi	05	
(**Weckman** W., ks Vartiovaara)						
Wegelius H. E.	Masku	khra	T	(TuE)	05	pps, sp:n paikall "puuhamies" 05,
⟶	Merikarvia	khra	T	TuP	06	esillä ehd:ksi 06
Vesamaa (Weisman), O. W.	Karstula	khra	P (–)	VaI	06	piti "vakavan päättäjäispuheen" paikall vaalitil:ssa 06

Westerlund J. J.	Hattula	khra	P	HäE	05	pps, tiedotti puoluetstoon tps-vaaleista 05
Vihervaara Edvard	Lieto	kpl	T	TuE	06	ss siht 06
Vilén A. L.	Korpilahti	khra	P	(HäP, k)	05	
Viljakainen Albin	Kiuruvesi	pit ap	K	KuL	06	piiritmk 06, sp:n paikall "toimimies" 06
Willberg Otto	Luopioinen	kpl	P (–)	HäP	05	
Virkkula V. A.	Haukipudas	khra	K (–)	OuP	05	
Virkkunen (Snellman), Paavo	Helsinki	yliopett	P (k-op)	Uu	05	esillä ehd:ksi 06, vaaliagit 07
Virtanen Iisakki	Kokemäki	kpl	T	TuP	05	
Virtanen K. A.	Orimattila	kpl	P	Uu	05	
Vuorela (Flod), Kyösti (Kustaa)	Reisjärvi	khra	K	OuE	05	sp:n paikall "johtomies" 05, ss kv 07
Vuorimaa (Blomberg), A. O.	Sippola	khra	S	ViL	05	pps, sp:n ked 07–09, 11; myöh ml; ss jk 06
Vuorivirta (Bergström), O. H.	Pyhäjärvi Vl	kpl	S	ViI	06	ehd 07–(08)
Vuornos F. P.	Kuusjärvi	khra	S	KuI	06	ss jk 06
Väinönheimo (Sahlsten), Hj. G.	Muurla	kpl	T	TuE	07	ss pj 07–(08)
Österbladh Josef	Lapinlahti	khra	K	KuL	05	pps, piiritmk 06, sp:n paikall "toimimies" 06

231, joista 9 kuollut ennen ensimmäisiä eduskuntavaaleja ja 1 oli kristillisten varaehdokkaana

Jaakkola M. V.	Mouhijärvi	khra (T, TuP, k 13.4. 1905)	"luotettavan varma" (sp:n kannattaja) 05
Molander Oskar	Mäntyharju	khra (S, Mi, k 13.11. 1905)	kannatustieto 05

2 (kuolleet ennen pappissäädyn vaaleja 1905)

B. PAPIT, JOILLA EI OLLUT ÄÄNIOIKEUTTA PAPPISSÄÄDYN VAALEISSA V. 1905
(Tiedot vastaavat tilannetta 30.11. 1905 ja/tai 15.3. 1907.)

Nimi	*Paikkakunta*	*Hiippa-kunta*	*Vaali-piiri*	*I kannatus-tieto (v.)*	*Huomautuksia*
Aalto K. K.	Kivijärvi	P	VaI	05	esillä ehd:ksi 06; piiritmk 06, ss siht 09–10
Aarnisalo (Lillqvist), Otto	Sortavalan mlk	S	ViI	06	Sisälähetysseuran joht; nimenm *US* 06
Airaksinen Pekka	Kuopio	K	KuL	06	sp:n paikall "toimimies" 06
Cantell G. I.	Mäntyharju	S	Mi	05	
(**Dufva** Hj., ks Paunu)					
(**Dufva** Uno, ks Paunu)					
(**Ekman** ks Tunkelo)					
Ellilä J. R.	Rusko	T	TuE	05	sp:n paikall "puuhamies" ja ss pj 05; järjestäytymisestä Maskun tuomiokunnassa vastaava "pääasiamies" 05, ss kv 07, ASPL:n toimeenp valiok jäs 07–(08)
Elovaara E. W.	Parkano	T	TuP	05	
(**Engström** ks Ervo)					
(**Enlund** ks Katavisto)					
Ervo (Engström), E. E.	Oripää	T	TuE	05	sp:n paikall "puuhamies" ja ss pj 05, ss kv ja puhuja vaalitil:ssa 07
Haahti (Hahnsson), Hannu	Helsinki	P	Uu	05	SLS apulaisjoht
Haataja Matti	Soini	T	VaI	06	sp:n paikall kok:n avaaja ja siht 06
Haikola Antti	Himanka	T	VaP	05	sp:n paikall "johtomies" 05
Heickell P. H.	Raahe	K	(OuE)	05	
	⟶ Sodankylä		LaM	07	ss kv
Heilala J. A.	Turtola	K	(OuP)	06	ss kv 06
	⟶ Haapajärvi		OuE		
(**Helander** ks Päivänsalo)					

(**Hertz** ks Sydänheimo)						
(**Holmberg** ks Perkiö)						
Holppi K. O.		Kaavi	S	(KuI)		
	⟶	Kiuruvesi		KuL	07	
Hulkkonen Teodor		Virtasalmi	S	Mi	06	ss jk 06, puhuja vaalitil:issa 06–07
Huttunen Niilo		Nilsiä	K	KuL	06	sp:n paikall "toimimies" 06
Hymander Kleofas		Helsinki	P	(Uu)		
	⟶	Nilsiä		KuL	07	ss th 07
Hynninen E. W.		Jäppilä	S	Mi	05	ss pj 06 ja kv 05–(07), tiedotti puoluetstoon tps-vaaleista 05, piiritmk jäs 07–11
Hyttinen Pekka		Impilahti	S	ViI	05	(07 Pietarin hpk:ssa)
Ilmonen Jaakko		Elimäki	P	(Uu)		
	⟶	Ähtäri		VaI	06	ss jk 06
Kahiluoto Kalle		Humppila	P	HäE	05	avasi vyhd:n per kok:n (Tre) 07; vyhd asiam 07
Kalervo Fabian		Kangasala	P	HäE	05	
Kalli K. E.		Tuusniemi	K	KuL	07	
Kares K. R.		Mikkelin mlk	S	Mi	05	kansanop joht; ked 07–(09), sp:n puoluevaltuusk 06–(08), piiritmk pj, piirikok avaaja ja pj 06–07, ss kv 07
Karilas (Karlsberg), Niilo		Helsinki	P	Uu	05	pps, valmistelemassa sp:n kirkoll-tal kysymysten ohjelmaa 06; kirkollistoimituskunnan esittelijäsiht
Katavisto (Enlund), Max		Kuopio	K	KuL	06	vyhd-tmk 06–07. (Ordinaatiopäivä *Colliander*illa virheellisesti 12.1. 1907, po. 20.6. 1904).
Katila Mikko		Kemi	K	OuP	05	avauspuhe sp:n paikall kok:ssa 07
Kerkkonen Kaarlo		Liminka	K	(OuE)	05	kansanop joht, ss kv 06
	⟶	Tornio		OuP	07	Lapin kk-tarkast, sp:n puoluevaltuusk 06–(08), puhuja sp:n paikall kok:ssa 07 (Kemi)
Kilpeläinen K. E.		Turku	T	TuE	07	ASPL:n toimeenp valiok jäs 07–(08)
Kivekäs (Stenbäck), K. J.		Pori	T	TuP	06	
Korpela Vihtori		Kuopio	K	(KuL)		
	⟶	Pertteli		TuE	07	avasi sp:n paikall kok:n 07

Kostia (Lindell), Kaapo (J. G.)		Pylkönmäki	P	VaI	05	esillä ehd:ksi 06, puhuja vaalitil:issa 06–07
Kuusisto A. W.		Helsinki	P	Uu	05	
Kytö Akseli		Kovero	S	KuI	06	piiritmk 06
Kyyrö Vilho		Haapavesi	K	OuE	07	ss kv 10 (Pulkkila)
Laine T. V.		Rantasalmi	S	Mi	06	ss jk 06
Lampola F. O.		Kokkola	T	VaP	07	yhteisk joht; puhuja sp:n vaalitil:ssa Vaasassa 07
Leikkonen (Westerling), A. W.		Anjala (khran apul) Sippola (kansanop joht)	P	ViL	07	puhe ss:n kesäjuhlassa 07, ehd 17
Leiviskä Hannes (**Lillqvist** ks Aarnisalo) (**Lindell** ks Kostia)		Helsinki	P	Uu	06	avasi vyhd:n per kok:n 07, vaaliagit 07
Luoma E. J. K.		Jyväskylä	P	VaI	05	kuurom-k joht
Manninen Adolf		Prunkkala	T	(TuE)	05	sp:n paikall "puuhamies" ja ss pj 05
	⟶	Viipurin mlk		ViL		
Mustakallio J. J.		Kuopio	K	KuL	06	
Mustakallio Jooseppi		Helsinki	P	Uu	07	SLS:n joht; ehd 07
Mäkinen K. A.		Asikkala	P	HäE	05	ss per kok:n pj 06, Lahden piirin "alavaltuuskunnan" jäs 11
Niemi F. O.		Laukaa (Äänekoski)	P	VaI	05	kansanop joht
Oravala Aukusti		Töysä	T	(VaI)	05	tiedotti puoluetstoon tps-vaaleista 05
	⟶	Ilmajoki		VaE		
Parikka K. N.		Kurikka	T	VaE	05	
Paunu (Dufva), Hj.		Laukaa	P	VaI	06	nimenm *US* 06
Paunu Paavo		Antrea	S	ViI	06	puhuja sp:n paikall kok:ssa 06
Paunu (Dufva), Uno		Helsinki	P	Uu	06	SLS:n palv; vyhd:n asiam 07
Penttinen F. A.		Tampere	P	HäP	05	
Perkiö (Holmberg), K. F.		Eräjärvi	P	(HäP)	05	
	⟶	Viitasaari		VaI		sukunimi myöh: Saarenmaa

Pietola J. A.	Merijärvi	K	OuE	06	vyhd-tmk 06–07, puhuja sp:n paikall kok:ssa 07
Pitkänen Otto	Kiuruvesi	K			
⟶	Iisalmi		KuL	06	
Pukkila Aukusti	Orivesi	P	(HäP)	05	
⟶	Saarijärvi		VaI	07	puhuja sp:n paikall kok:ssa 07
Pulkki J. H.	Kuhmalahti	P	HäP	05	
Päiviö Juho	Paimio	T	TuE	05	kansanop joht; piirikok pj 06, ehd 07–(09), ss varapj 06, kv 07, ASPL:n toimeenp valiok jäs 07–(08)
Päiviö (Sohlman), O. V.	Ruokolahti	S	ViI	06	nimenm *US* 06
Päivänsalo (Helander), B. H.	Heinola	S	(Mi)		semin leht
⟶	Helsinki		Uu	06	kaupunkiläh joht
Renko (Renfors), S. V.	Impilahti	S	ViI	07	1.5.07 asti Pietarin hpk, nimenm *US* 07
Renvall Aksel	Helsinki	P	Uu	06	Merimiesläh seuran palv
(**Räty** ks Talasniemi)					
(**Sahlberg** Kustaa, ks Varmavuori)					
Savander K. I.	Somero	P	Uu	05	
⟶	Elimäki				
(**Schöneman** ks Soriola)					
(**Silander** A. J., ks Soveri)					
Simelius Yrjö	Ylivieska	K	OuE	05	sp:n paikall "johtomies" 05
⟶	Saloinen				
Sipilä Kyösti	Helsinki	P	Uu	05	sokeaink joht
(**Sohlman** ks Päiviö)					
Soriola (Schöneman), Sulo	Tammela	P	HäE	05	"taattu miehemme" 06
Sorri K. R.	Savonranta	S	Mi	07	avauspuhe ss:n til:ssa 07
Soveri (Silander), A. J.	Tornio	K	OuP	06	nimenm *US* 06
(**Stenbäck** ks Kivekäs)					
Sydänheimo (Hertz), Matti	Helsinki	P	Uu	05	
Talasniemi (Räty), Albert	Hankasalmi	K	KuL	06	

Tallgren K. Z.	Maaria	T	TuE	07	ss jk 07, ASPL:n toimeenp valiok jäs 07–(08)
Talvitie I. V.	Raippaluoto	T	VaE	07	ss kv 07
⟶	Ilmajoki				
Tarkkanen Matti	Helsinki	P	(Uu)	05	ehd 07–08, Merimiesläh seuran siht
⟶	Taipalsaari		ViL		
Tommila F. V.	Merikarvia	T	TuP	05	ehd 07, sp:n paikall asiam 05, tiedotti puoluetstoon tps:n vaaleista 05, paikall kok pj 06, puhuja vaalitil:issa 07
⟶	Parkano				
Tuhkanen Usko	Kylmäkoski	P	HäE	05	sp:n paikall kok:n siht ja alustaja 05
⟶	Hämeenlinna				
Tunkelo (Ekman), J. H.	Ruovesi (Vilppula)	P	HäP	05	kasvatuslait joht
Waismaa J. O.	Karvia	T	TuP	06	vaalitmk pj 06–07
Varmavuori (Sahlberg), Kustaa	Sumiainen	P	(VaI)		
⟶	Pyhäjärvi Ul		Uu	06	
Vartia Verneri	Hämeenlinna	P	HäE	06	vank saarn; ei myönnetty äänioikeutta pps:n vaaleissa 05; puhuja vaalitil:ssa 07
(**Westerling** ks Leikkonen)					
Virkkula Eino	Ii	K	(OuP)		
⟶	Hailuoto		OuE	07	
Vuorinen J. Y. A.	Ahlainen	T	TuP		Ahlaisissa ns luett:ssa 06
⟶	Rauma			06	valittiin ss:n kok:ssa vyhd:n per kok:een 06

C. VUOSINA 1906–1907 ORDINOIDUT PAPIT

Nimi	*Paikkakunta 15.3. 1907*	*Vaali-piiri*	*I kannatus-tieto (v.)*	*Huomautuksia*
Airila (Nyholm), Kustaa	Lammi	HäE	06	nimenm *US* 06
Eerola (Eriksson), L. K.	Impilahti	ViI	06	vyhd-tmk
Harvio (Hoffrén), G. I.	Jyväskylän mlk	VaI	06	
Haveri Väinö	Elimäki	Uu	07	ss jk 07
Heininen Juho	Marttila	TuE	07	ss jk 07, kiitospuhe sp:n paikall kok:n vieraille puhujille 07
(**Hoffrén** ks Harvio)				
(**Nyholm** ks Airila)				
Pätiälä Heino	Jämsä	HäP	05	hartauskirjoituksia *Lahti*-lehdessä, jota piti "tosisuomenmielisenä" ja "tosikansallismielisenä"; ehd 09
Rautanen W. B.	Sääksmäki	HäE	06	
Sariola A. J.	Ylivieska	OuE	06	puhuja sp:n paikall kok:ssa 07
Silvander K. J. K.	Nastola	HäE	05	
Tarmo F. L.	Ruskeala	ViI	06	ss jk 06–(07)
Tarmo I. T.	Vimpeli	VaI	06	
Uoti Juho	Ilmajoki	VaE	06	jarrutuspuheenvuoro SML:n Seinäjoen kokouksessa 06
Waltari Toimi	Tampere	HäP	05	
Vuorinen J. E.	Kannus	VaP	07	jarrutuspuheenvuoro SML:n paikall kok:ssa 07; puhuja sp:n paikall kok:ssa 07

LIITE 6. PAPISTOON KUULUVIA VANHASUOMALAISEN PUOLUEEN 'PELKKIÄ ÄÄNESTÄJIÄ' V. 1907

Nimi		*Paikkakunta*	*Virka-asema*	*Hiippa-kunta*	*Vaali-piiri*	*Huomautuksia*
Alcenius F. F.		Kärsämäki	khra	K	OuE	sp:n jäsenluett:ssa 08; ks. myös *Murtorinne* 1964, 296
Brofeldt H. G. T.		Iisalmi	khra	K	KuL	Ahon veljesten isä
Durchman K. F.		Raahe	khra	K	OuE	pps
Forsman G. G.		Liminka	khra	K	OuE	pps
Gummerus Jonathan		Pyhäjoki	khra	K	(OuE)	
	⟶	Alajärvi	”		VaI	
Heikinheimo (Heikel), P. R.		Enontekiö	kpl	K	LaM	
	⟶	Utsjoki	khra			
Hildén K. A.		Helsinki	khra	P	Uu	
Pfaler K. A.		Kuhmoniemi	khra	K	OuE	
Saurén Emanuel		Kaavi	kpl	S	KuI	
Snellman Julius		Muonio	khra	K	LaM	
Snellman O. V.		Keitele	khra	K	KuL	

LIITE 7. NUORSUOMALAISTA PUOLUETTA V. 1906–1907 AKTIIVISTI KANNATTANEET PAPIT

A. PAPIT, JOILLA OLI ÄÄNIOIKEUS PAPPISSÄÄDYN VAALEISSA V. 1905
(Tiedot vastaavat tilannetta 30.11. 1905 ja/tai 15.3. 1907.)

Nimi	*Paikkakunta*	*Virka-asema*	*Hiippakunta*	*Vaalipiiri*	*I kannatustieto (v.)*	*Huomautuksia*
Arokallio (Petterson), Gustaf	Kurkijoki	khra	S	ViI	06	pps, ked 07, 08, 10–17; Alkuopetuskomitean pj ja Agraarikom jäs 06; ns yhd pj 06–(09)
Backman A. E.	Hauho	khra	P (–)	HäE	06	
Berger A. M.	Uurainen	khra	P	VaI	06	pps, ehd 07 tas, 08 nuors; esitelmä ns paikall kok:ssa 06
Brummer W. F.	Sahalahti	khra	P	(HäP, k)	05	
Brusila Viktor	Pihlajavesi	kpl	P	VaI	07	ns paikall kok:n avaaja ja pj 07, ns yhd jk 07
Candolin A. E.	Helsinki	sairas-huoneen saarn	P (–)	Uu	06	ehd 08–10, ns agitaattorikursseilla ja puhuja paikall kok:ssa 06; *HS* pk 54/5.3. 1907
Candolin Einar F. N.	Turku	leht	T (k-op)	TuE	06	ehd 07 kristill, 08–11 nuors; *Turun Sanomien* toim 1904–06
Candolin E. A.	Lohja	kpl	P	Uu	06	ns yhd pj 06
Candolin K. A.	Ruotsin-pyhtää	khra	P	Uu	06	
Castrén Matti	Muolaa	kpl	S	ViI	06	vyhd-tmk 06–07
Durchman L. H.	Ruovesi	kpl	P	HäP	06	esillä varaehd:ksi 06
Eklund K. F.	Pohja	khra	P	Uu	06	
Engström Julius	Helsinki	kommin	P	Uu	06	ehd 08
Fontell K. O.	Tampere	kpl	P	HäP	06	pps
Forsman I. R.	Ähtävä	khra	T	VaP	06	pps
Gummerus Jaakko	Helsinki	prof	P (yliop)	Uu	06	ehd 07–10, 07 myös kristill

Hannula Edvard		Naantali	khra	T	(TuE) ViL	06	pps, ked 09–11, ehd 07–08, 17; 07 myös kristill, per l ja tas
	⟶	Viipurin mlk	”				
Hedberg Juuso		Savonlinna	trov	S	(Mi)		pps,
	⟶	Helsinki	khra		Uu	06	ehd 07 nuors ja kristill
Hellman J. F.		Juuka	khra	S	KuI	06	pps, ehd 07–08
Hovilainen Johannes		Anttola	khra	S	Mi	06	ehd 07 kristill ja per l, 09 Ktl; 08 varaehd nuors; Ktl:n ed kok:ssa 07
Kalima (Landgren), E. F.		Viitasaari	kpl	P	VaI	06	mukana piirikok:ssa 06
Kalpa K. J.		Suodenniemi	kpl	T	TuP	06	
Krank F. P.		Kivijärvi	khra	P	VaI	06	
(**Landgren** ks. Kalima)							
Leppänen J. O.		Somero	kpl	P	HäE	06	
Lybeck G. Edvard		Kauhajoki	khra	T	VaE	06	pps
Lybeck Johannes		Petäjävesi	khra	P	VaI	06	
Maunu J. A.		Tampere	leht	P (k-op)	HäP	1890-l	pps; ”alkuperäinen” ns
Molin Hugo		Hattula	kpl	P	HäE	06	ehd 07–09; ns yhd pj 06–(07)
Murén A. A.		Iitti	kpl	P	Uu	06	vyhd:n asiam 07
Olin C. V.		Kaukola	khra	S	ViI	06	ns yhd jk 07; puhuja vaalikok:ssa 06
Olsoni C. G.		Kurkijoki	kpl	S	ViI	06	puhuja vaalikok:issa 06–07, vyhd:n asiam 07; mukana piirikok:ssa 06
Pesonen Erik (Erkki)		Utajärvi	khra	K	OuE	06	pj SML:n paikallisosaston per kok:ssa 06; ns ehd 08–10, 13, 16
(**Petterson** ks. Arokallio)							
von Pfaler T. N.		Turku	kpl	T	TuE	06	pps; ehd 07 kristill
Reijonen Juho		Virolahti	kpl	S	ViL	1890-l	”alkuperäinen” ns
Rindell Oskar		Pori (Reposaari)	kommin	T	TuP	06	pj ns yhd:n per kok:ssa ja ns lehden avust 06
Roos S. W.		Uusi-kaupunki	khra	T	TuE	06	pps; esillä ns ehd:ksi 06; ked Rkp 09–13, 17, ehd myös 08 ja 16; 07 kristill:n kannattaja

Roschier Julius	Hamina ja Vehkalahti	khra	S	ViL	07	*HS* avust 05–07
Saarnio A. H.	Kirvu	kpl	S	ViI	06	ns yhd jk 06–(07)
Salminen Viktor	Köyliö	khra	T	TuP	06	ehd 07, 09 ja 16; 08 ml; esitelmä ns paikall kok:ssa 06 (painettu); ns lehden avust 06; *"Sosialistin ja papin kirjeenvaihto"* 06
Simelius J. J.	Tornio	khra	K	OuP	06	pps; ehd 07–10
Sjöblom Christian	Eurajoki	khra	T	TuE	06	
Snellman H. H.	Jomala	khra	T	TuE	06	pps
Snellman J. G.	Kemi	khra	K	OuP	07	puhujana ns puoluekok:n yhteydessä järjestet illallisilla toukok 07
Snellman M. E.	Kuolemajärvi	khra	S	ViL	06	ns yhd jk 06–(07)
Snellman Peter	Uskela	khra	T	TuE	06	pps, ehd 07; puhe ns paikall kok:ssa 06
Stenij Edvard	Helsinki	yliop apul	P (yliop)	Uu	06	
Tavast K. R.	Soanlahti	khra	S	ViI	06	
Toikka J. S.	Pyhäjärvi Vl	khra	S	ViI	06	
Wegelius Uno	Oulu	kommin	K	OuE	06	ehd Ktl 17; nuors varaehd 07; avaaja ja pj piirikok:ssa 06; mukana SML:n kok:ssa Oulussa 06, alustus Seinäjoen kok:een 06
Wennerström L. A.	⟶ Kangasniemi Helsinki (1.2.1907)	khra	S	Mi	06	ruotsal puolueen per kok:ssa 1896; pps, ehd kristill 07 ja Rkp 08
Vikman P. G.	Hausjärvi	pit ap	P	HäE	06	
Wäyrynen Johannes	Kajaani	kpl	K	OuE	06	ehd 07, 08 ja 16; 07 myös per l

---

52 (joista 1 kuollut v. 1906)

B. PAPIT, JOILLA EI OLLUT ÄÄNIOIKEUTTA PAPPISSÄÄDYN VAALEISSA V. 1905
(Tiedot vastaavat tilannetta 30.11. 1905 ja/tai 15.3. 1907.)

Nimi	*Paikkakunta*	*Hiippa-kunta*	*Vaali-piiri*	*I kannatus-tieto (v.)*	*Huomautuksia*
Appelberg E. A.	Kortesjärvi	T	VaI	06	puolsi paikall kok:ssa SML:n ohjelmaa EPNM:a vastaan 06; "yritti" (vanhasuomalaisten mukaan) järjestää ns kok:n 07
Bäck J. I. (Manne)	Helsinki	P	Uu	07	ehd 07; SLEY:n yliasiam
Hannus F. V.	Vihti	P	Uu	06	kristill työväenyhd:n perustaja 06
Hukkanen Albin	Noormarkku	T	TuP	06	ns lehden avust 06; avasi ns paikall kok:n ja piti kkopol esitelmän 07
Moberg P. A.	Juuka	S	KuI	07	varaehd 07
Piispanen B. A.	Helsinki	P	Uu	06	Kaartin ja Uudenmaan pataljoonan saarn
Prins Hjalmar	Pori	T	TuP	06	ns lehden avust 06
Roschier Lauri J.	Hamina-Vehkalahti	S	ViL	06	kieltäytyi lähettämästä srk:n väestönmuutostietoja vanhas lehteen 07; ns yhd jk 06–(07)

8

LIITE 8. RUOTSALAISTA KANSANPUOLUETTA V. 1906–1907 AKTIIVISTI KANNATTANEET PAPIT

A. PAPIT, JOILLA OLI ÄÄNIOIKEUS PAPPISSÄÄDYN VAALEISSA V. 1905

(Tiedot vastaavat tilannetta 30.11. 1905 ja/tai 15.3. 1907.)

Nimi		*Paikkakunta*	*Virka-asema*	*Hiippakunta*	*Vaalipiiri*	*I kannatustieto (v.)*	*Huomautuksia*
Bengelsdorff Ludvig		Helsinki	kpl	P	Uu	(1896)	ruotsal puolueen kok:ssa 1896, *Fraternitas*-liiton jäs
Berg Karl Johan		Kruununkylä	kpl	T	VaP	06	p-os jk 06–07
Bäck A. J.		Helsinki	kommin	P	(Uu)		Per 1 klubin jäs 06,
	⟶	Vöyri	khra		VaP	07	ked 07–17, p-os varapj 07
Göransson E. A.		Iniö	kpl	T			
	⟶	Kumlinge	khra		TuE	07	
Hedberg A. R.		Mustasaari	pit ap	T	VaE	07	ked 07–08, 17, ehd myös 13; p-os varapj 07
Laurén Georg		Kristiina	kpl	T	VaE	07	hajaääniä paikall koevaalissa 07
Nejnstedt F. W.		Alaveteli	khra	T	VaP	07	p-os siht
Nordlund K. I.		Närpiö	kpl	T	VaE	07	ked 09–11, ehd myös 08
Rosenqvist G. G.		Helsinki	prof	P (yliop)	Uu	06	pps, ked 07–17; ehd 07 myös kristill, ei puolueen jäs
Storgårds Gustaf		Karjaa	kpl	P	Uu	06	p-os siht 06–07, ked 13, mukana koevaalissa 07
Wennerström L. A.		Kångasniemi	khra	S	(Mi)	(1896)	pps, ehd 07 kristill, 08 Rkp; ruotsal puolueen kok:ssa 1896, *Fraternitas*-liiton jäs; ns luett:ssa 06
	⟶	Helsinki (1.2.1907)	khra		Uu		

B. PAPIT, JOILLA EI OLLUT ÄÄNIOIKEUTTA PAPPISSÄÄDYN VAALEISSA V. 1905

Bondestam (Karlsson), G. C.	Helsinki	P	Uu	07	ehd 09–11, 16–17; *Fritt folk*in toim 07
Kajanus Herman (**Karlsson** ks Bondestam)	Pietari		Uu	07	*Hbl*:n kv, Pietarin suomalaisten keskeinen hahmo
Lindqvist V. W.	Naantali (Turku?)	T	TuE	07	vyhd asiam 07
Lundberg Carl	Lapinjärvi	P	Uu	07	p-os pj 07
Tranchant August	Parainen	T	TuE	07	varaehd 07, ehd 13, p-os pj 12–16
Westerlund August	Uusikaarlepyy	T	VaP	07	p-os jk 07

6

LIITE 9. VANHASUOMALAISTA PUOLUETTA V. 1905–1907 AKTIIVISTI KANNATTANEET KANTTORIT JA URKURIT

Nimi	*Paikkakunta*	*Vaalipiiri*	*I kannatustieto (v.)*	*Huomautuksia*
Aarnio K. A.	Valkjärvi	ViI	05	
Ahti K. O.	Polvijärvi	KuI	05	kjm
Aitamurto (Fagerström), J. A.	Muurla	TuE	05	ehd 07, 08; kjm, ss pj 07
Antola J. F.	Karjala	TuE	05	kjm, ss pj 06
Aro Kalle	Jyväskylän mlk	VaI	05	kjm, *Suomalaisen* avust
Aunio (Nyman), Roope	Helsinki	Uu	06	– –, nimenm *US* 06
(**Blomqvist** ks Kukkasniemi)				
Elfvengren Antti	Impilahti	ViI	05	vyhd-tmk 07, ehd 09
(**Fagerström** ks Aitamurto)				
(**Frändilä** ks Heimola)				
(**Granskog** ks Kuusela)				
(**Grönholm** ks Paasmäki)				
Grönroos J. M.	Renko	HäE	05	– –, kjm
Halonen Yrjö	Enontekiö	LaM	05	tps, ked 08, 13, puoluevaltuusk 06–(08), kjm
Heerman F. W.	Vampula	TuP	07	ss siht 07
Heimola (Frändilä), Gabriel	Merijärvi	OuE	05	sp:n paikall "johtomies" 05–(07); 08 Johannes, ehd 16 ViL
Heimola (Frändilä), Gabriel	Kannus *eri henkilöitä!*	VaP	05	kjm, sp:n paikall "johtomies" 05; avasi sp:n paikall kok:n 06; piiritmk 06?
Hellen F. E.	Kärkölä	HäE	05	kjm
(**Herckman** ks Saarenpää)				
Herranen Antti	Kivijärvi	VaI	05	
Huttunen Otto	Pomarkku	TuP	07	ss jk varaj 07
Huttunen T.	Eno	KuI	05	ss pj 06–(08), 06 (virheell) ns luett:ssa

Huuskonen Abel	Antrea	ViI	05	
Hämeenaho Viktor	Muonio	LaM	05	kjm
Inkinen Edvard	Keitele	KuL	06	KuL piiritmk 06–(07), sp:n paikall "toimimies" 06, ss jk 08
Jurva Aaro	Koski Hl	HäE	05	kjm, ss pj 06
Järvenpää Antton	Marttila	TuE	06	kjm, ss jk 06
Järvinen Ulrik	Harjavalta	TuP	06	ss jk varaj 06
Järviö Henrik	Multia	VaI	06	kjm, ss jk 06–(07)
(**Kajaan** ks Pohjanheimo)				
Kanninen Johannes	Sahalahti	HäP	05	kjm, ss pj 05–(07)
Keinonen Herman	Pielisjärvi	KuI	06	ss jk 06
Ketonen Isak	Lappeenranta	ViL	05	
Kinnunen J. W.	Karstula	VaI	07	ss siht 07
Kinnunen O. W.	Lestijärvi	VaP	05	kjm, sp:n paikall "johtomies" 05–(11)
Koivisto J. H.	Hiitola	ViI	06	ss per kok siht 06
Koivisto L.	Lahti	HäE	07	– –, v-agitaatt-kurssilla 07
Kukkasniemi (Blomqvist), K. A.	Anjala	Uu	05	kjm, ss jk 05
Kuusela (Granskog), Jaakko	Kälviä	VaP	05	sp:n paikall "johtomies" 05
Käcklund Johannes	Lempäälä	HäP	05	kjm
Lagerlöf Alfred	Lammi	HäE	05	kjm
Lahtinen J. K.	Kortesjärvi	VaI	05	kjm, sp:n paikall "johtomies" 05
Lehto J. E.	Karijoki	VaE	06	kjm, ss pj 06–(11)
Lehtola (Lundberg), Kyösti	Honkilahti	TuP	05	ss pj 05–(07)
Leivo J. E.	Hankasalmi	KuL	07	kjm, ehd 07
Linnavuori (Lindell), F. F.	Leppävirta	KuL	06	nimenm *US* 06
Loppi Mathias	Pyhäjärvi Ol	OuE	07	ss th
(**Lundberg** ks Lehtola)				
Luotonen K. A.	Tammela	HäE	05	
Mannermaa (Mennander), Abram	Rantsila	OuE	05	kjm, nimenm *US* 06, ss kv 10–11
Merisalo Jaakko	Asikkala	HäE	05	
Metsola (Prihti), Oskari	Längelmäki	HäP	05	kjm, ss jk 07

Multamäki Juho	Kylmäkoski	HäE	06	
Mäntylä K. V.	Raisio	TuE	05	sp:n *paikall* "puuhamies" 05
Nieminen K. K.	Ruokolahti	ViI	07	kjm, ss kv 06–(07), 06 (virheell) ns luett:ssa
Nikander Oskar	Sääksmäki	HäE	05	kjm
(**Nordlund** ks Pohjanheimo)				
Nurmiranta Teodor	Kuorevesi	HäP	06	kjm, HäP piiritmk 06, ss pj 06
(**Nyman** ks Aunio)				
Paasio Kaarlo	Kiukainen	TuP	06	
Paasmäki (Grönholm), Antti	Koski Tl	TuE	07	nimenm 07 *US*
Parkkola Antti	Virolahti	ViL	05	kjm
Pekuri A. A.	Kuopio	KuL	06	
Peltonen Tuomas	Virrat	VaI	05	kjm, ss jk 06–(10)
Pohjanheimo (Kajaan), F. H.	Sysmä	Mi	05	ehd 07, puoluevaltuusk 06–(08), ss jk 05–(08); 08 ⟶ Längelmäki (HäP)
Pohjanheimo (Nordlund), O. H.	Hinnerjoki	TuP	05	kjm, ss pj 05
(**Prihti** ks. Metsola)				
Puusaari Antti	Himanka	VaP	05	sp:n paikall "johtomies" 05
Päivärinta Jaakko	Saloinen	OuE	05	kjm
Rahkola (Rahkolin), F. P.	Sievi	OuE	05	kjm, sp:n paikall "johtomies" 05–(07)
Raitala (Relander), J. E.	Korpilahti	HäP	05	kjm, ss siht 06–(07)
Rauhala Wäinö	Pyhämaa	TuE	07	ss pj 07–(08)
Reivonen Antero	Masku	TuE	05	kjm, sp:n paikall "puuhamies" 05, ss jk 07
(**Relander** ks Raitala)				
Rinne Nikodemus	Hartola	Mi	05	kjm
Roinila Kristian	Laukaa	VaI	06	kjm, ss jk 06, *Suomalaista* kustantavan lehtiyhtiön jk varaj 07
Rosendahl A. J.	Joroinen	Mi	07	vaalitil puhuja 07
Rytkönen Kalle	Mouhijärvi	TuP	05	kjm, ss jk 06–(07)
Saarenpää (Herckman), K. E.	Liperi	KuI	05	tps, kjm, ss siht ja per kok pj 06
Salmela E. F.	Kullaa	TuP	06	ss jk 06–(07)
Santavuori (Sandberg), F. N.	Merikarvia	TuP	05	kjm, sp:n "asiamies" 05, ss siht 06–(08)

Saura (Söyring), J. A.	Nastola	HäE	06	kjm, ss siht 06
Schwartzberg Gustaf (Kusti)	Haapajärvi	OuE	07	kjm, ss th 07
Selenius K. E.	Pöytyä	TuE	05	
Selänne (Silén), Juhani	Säkylä	TuP	06	nimenm *US* 06
Seppä Kalle	Ypäjä	HäE	06	ss jk 06–(07)
Seppälä Erland	Mäntyharju	Mi	05	kjm
(**Silén** ks Selänne)				
Soinne Sakari	Tuusula	Uu	05	
Ståhlman August	Tottijärvi	HäP	06	kjm, valittiin sp:n paikalliskok:ssa "yhteishyvän valiokuntaan" 06
Suninen Johan	Joutseno	ViI	05	kjm, vastasi ss:n perustamisesta 06
Säisä Heikki	Lumijoki	OuE	05	kjm
(**Söyring** ks Saura)				
Talassaari (Teckmander), J. F.	Nummi	Uu	06	nimenm *US* 06
Tanner A.	Vehmaa	TuE	07	– –, mukana piirikok:ssa 07
(**Teckmander** ks Talassaari)				
Teittinen K. H.	Sortavalan mlk	ViI	05	tps, kjm, ehd 07, 08; ss jk 06–(07), vyhd-tmk pj 07
Toriseva (Torell), I. T.	Punkalaidun	TuP	05	kjm, ss pj 06–(08)
Tuomikoski Antti	Liminka	OuE	05	tps, ehd 07, ked 08, 09; puoluevaltuusk 06–(08), kjm
Turpeinen Sakarias	Vehmaa	TuE	05	kjm, ss jk varaj 06, kv 08
Turunen Taavetti	Anttola	Mi	06	kjm, avasi sp:n paikall kok:n 06; Mi:n piirivaltuusk jäs 11
Wainio Janne	Miehikkälä	ViL	07	"lukijana" sp:n paikall kok:ssa 07
Wappula J.	Rantasalmi	Mi	05	– –
Wiitala August	Karstula	VaI	05	
Viljanen Juho	Karjalohja	Uu	05	
Vuola Oskari	Lieto	TuE	05	kjm, sp:n paikall "puuhamies" 05, ss jk 06
Väänänen J. H.	Vesanto	KuL	05	kjm, ss siht 07–(11)
Åhman K. G.	Orimattila	Uu	06	avasi ss per kok:n 06, ss kv 07

LIITE 10. NUORSUOMALAISTA PUOLUETTA V. 1906–1907 AKTIIVISTI KANNATTANEET KANTTORIT JA URKURIT

Nimi	*Paikkakunta*	*Vaali-piiri*	*I kannatus-tieto (v.)*	*Huomautuksia*
Aalto K. V.	Uusikirkko Vl	ViL	06	ns yhd siht 06, pj 07
Aaltonen J. A.	Hausjärvi	HäE	06	kjm, ns yhd pj. 06–07, vaalitil puhuja 07
Ahonen Wilho	Luopioinen	HäP	07	avasi ns paikall kok:n; ns yhd jk 07
Cederblad Heikki	Heinola	Mi	06	ns yhd pj 06, Heinolan piirin tmk pj 06–(07)
Elovainio Yrjö (**Herckman** ks Härmävaara)	Ristiina	Mi	06	– –, ns yhd jk 06
Huoponen N. E.	Kirvu	ViI	05	tps, ked 07, 08, kjm, ns yhd johtomies 06, "agitaattorikurssilla" Helsingissä 06
Hurstinen Herman	Kuhmalahti	HäP	06	kjm, sp 05
Hytönen Aapeli	Rautalampi	KuL	06	kjm
Härmävaara (Herckman), Aarne	Elimäki	Uu	06	kjm, ns yhd siht
Kaartotie (Kröger), Juho	Jaakkima	ViI	06	*Jaakkiman Sanomien* (ns) vast toim 05–08
Kartio (Nyman), Kaarlo	Joutsa	Mi	06	kjm, ehd 08, 11, ns yhd pj 06; Heinolan piirin tmk jäs 07–08
Kokkonen A. A.	Rautalampi	KuL	06	
Kokkonen Kaarlo	Kajaani	OuE	05	tps + porv sääty, kjm, ns yhd jk 06–(07), *Kajaanin lehden* (ns) vast toim 1899–1907
Koskinen Abdon	Siikainen	TuP	06	
Kruus J. A. (**Kröger** ks Kaartotie)	Kuolemajärvi	ViL	06	ns yhd jk 06
Kylander K. F.	Lohja	Uu	06	kjm
Laurén Knut	Kauvatsa	TuP	06	*Satakunnan Sanomien* paikall asiam 06
Leppänen Primus	Säkkijärvi	ViL	06	"agitaattorikursseilla" Helsingissä 06, vaalipuhuja 06–07, ns paikall kok avaaja 06 ja pj 07, piiritmk jäs 06–(07)

Lignell Kaarlo	Lokalahti	TuE	06	kjm, ns paikall kok:n avaaja 06, vyhd asiam 07
Louhivuori (Lindström), Emil	Johannes	ViL	06	kjm, sp 05, ns "paikall johtaja" 06; ⟶ 1.5. 1907 Viipuri
Maasalo Armas	Helsinki	Uu	06?	pain luett:ssa *Helsingin ns yhd* 1916
Maukola Väinö	Suoniemi	TuP	06	koti ns yhd:n per paikkana 06, *Satakunnan Sanomien* paikall asiam 06
Neuvonen Anton (**Nyman** ks Kartio)	Käkisalmi	ViI	06	vyhd asiam 07
Paasonen Emil	Helsinki	Uu	06?	– –, pain luett:ssa *Helsingin ns yhd* 1916
Palmu (Palmroos), Silas	Kurkijoki	ViI	06	val todistajaksi vyhd:n allekirj tilaisuuteen 07
Pääkkö Antti	Artjärvi	Uu	06	ns yhd siht 06, avasi ns paikall kok:n 06
Pääkkönen J. E.	Kuolemajärvi	ViL	06	ns yhd jk 06; ⟶ 28.3. 1907 Hyrynsalmi (OuE)
Riikonen O. E.	Suoniemi	TuP	06	
Roinevirta Matti	Kuortane	VaI	07	toimi valittuna vaaliagitaattorina Virolahdella ja Miehikkälässä 07
Ruotsalainen Antti	Karttula	KuL	06	ns paikall kok siht 07
Rusko Väinö	Ulvila	TuP	06	
Salmela Akseli	Askainen	TuE	06	ns yhd jk (Masku) 06
Simola A. V.	Orivesi	HäP	06	kjm, ns paikall kok pj 06
Suomela Johannes	Viitasaari	VaI	07	vaalitil puhuja 07

LIITE 11. RUOTSALAISTA KANSANPUOLUETTA V. 1906–1907 AKTIIVISTI KANNATTANEET KANTTORIT JA URKURIT

Nimi	*Paikkakunta*	*Vaali-piiri*	*I kannatustieto (v.)*	*Huomautuksia*
Berglund F. F.	Hiittinen	TuE	06	kjm, Rkp:n per puoluekok:ssa 06
Fredriksson Viktor	Brändö	TuE	06	p-os jk varaj
Hagberg Mikael	Maalahti	VaE	07	p-os pj 07, Rkp:n lisätty keskushallitus 07–08
Karlsson August	Lapinjärvi	Uu	07	kjm, tps:n valitsijamies 1890, 93, 1904, p-os varapj 07
Kniper Karl	Raippaluoto	VaE	06	kjm
Räfsbäck August	Petolahti	VaE	07	p-os jk

6

LIITE 12. ERI PUOLUEITA V. 1905–1907 AKTIIVISTI KANNATTANEITA PAPINROUVIA

VANHASUOMALAINEN PUOLUE

				Puoliso (kannatustieto + tai –)
Aimonen Lyydia	Toholampi	VaP	05	Anton +
Bergroth Elin	Jääski	ViI	05	Elis +
(**Berner** ks Saloheimo)				
(**Brander** ks Paloheimo)				
Cederberg Minna	Tohmajärvi	KuI	05	Johan Antero+ agitoi "mökkiläisiä" äänestämään
(**Forsman** ks Koskimies)				
Grönvall Anna	Lavia	TuP	05	Reinhold +

(**Hagelberg** ks Raekallio)					
(**Hällfors** ks Paasikoski)					
Jalkanen Zuleima	Ruskeala	ViI	05	Juho +	
(**Johansson** Aina, ks Kaila)					
Johansson Hanna	Jaakkima	ViI	05	Vilhelm (k 1904)	
Kaila (Johansson), Aina	Helsinki	Uu	07	Erkki +	puhe sp:n naisten kok:ssa 07, sp:n naisvaliokunnan jäs 07, pj 09–12, sp:n puoluehallituksen varaj 08
Kallio Rosa	Längelmäki	HäP	05	Kaarlo K. +	
Kares Sigrid	Mikkelin mlk	Mi	06	Kaarlo R. +	pj naisten piirikok:ssa 07 ja vaalipuhuja 06–07, sp:n naisvaliokunnan lisäjäs 07
Kivekäs (Stenbäck), Sigrid	Pori	TuP	07	Kaarlo J. +	ss jk varaj 07
Kivioja Liisi	Kalajoki	OuE	06	Abel +	ked 07, 08, 09; ss jk 06
Koskimies (Forsman), Helmi	Seinäjoki	VaE	07	Eevertti +	sp:n naisvaliokunnan lisäjäs 07
Kröger Anni	Leppävirta	KuL	07	David K. +	ss jk varaj 07
Lehto Mimmi	Sysmä	(Mi)	05	Juho F. +	
	⟶ Akaa	HäE			
Leivo Maria	Sääksmäki	HäE	05	Paul + (k 1906)	
Loimaranta (Lindstedt), Hilja	Helsinki	Uu	05	Yrjö +	
Lundqvist Amanda	Eckerö	TuE	05	Ernst A. –	
Makkonen Aino	Suonenjoki	KuL	07	Robert +	
Paasikoski (Hällfors), Hilda	Rauma	TuP	06	Johan G. Hällfors (k 1896)	kierteli useilla paikkakunnilla vaalipuhujana 06–07
Palletvuori Rosa	Vehmaa	TuE	06	Oskar A. +	ss jk 06
Paloheimo (Brander), Ella	Tuusula	Uu	05	Martin G. +	
Peltonen Siiri	Jyväskylä	VaI	05	Verner +	Jkl:n suomalaisen seuran jäs 05–10
Pietilä Siiri	Kuopio	KuL	06	Antti J. +	puoluekok:ssa lokak 06
Päiviö Naemi	Paimio	TuE	06	Juho +	ss pj 06
Pöyhönen Nora	Haapavesi	OuE	06	Johan – (k 1906)	

Raekallio (Hagelberg), Edit	Padasjoki	HäE	05	Uuno +	
Rauramo (Schroderus), Anna	Leppävirta	KuL	07	Henrik E. +	ss jk 07
Rickman Anna	Lappträsk	Uu	05	Richard –	
Saloheimo (Berner), Ella	Mäntyharju	Mi	05	Viktor +	
(**Schroderus** ks Rauramo)					
(**Stenbäck** ks Kivekäs)					
Toikka Hanna	Pyhäjärvi Vl	VilI	05	Julius S. (nuors!)	
Vartiainen Emmy	Sauvo	TuE	05	Johan V. +	
Virtanen Aina	Kokemäki	TuP	07	Iisakki +	mukana ss:n kok:ssa 07

32

NUORSUOMALAINEN PUOLUE

Brummer Bilga	Sahalahti	HäP	06	Wolmar F.+ (k 1906)	ns yhd jk 06–(07)
Hedberg Minna	Helsinki	Uu	06	Juuso +	pain luett:ssa *Helsingin ns yhd* 1916
Tikkanen Adele	Kiuruvesi	KuL	06	Alfred F. (k 1904)	ns puoluekok:ssa jouluk 06; 05 sp:n naisten luettelossa

3

RUOTSALAINEN KANSANPUOLUE

Collan Anna	Hamina	ViL	07	Johan A. (per l)	p-os jk 07
Enebäck Ingeborg	Tammisaari	Uu	07	Johan A. (per l)	p-os jk 07
Möller Emma	Mustio	Uu	07	Karl A. (per l)	p-os jk 07
Tranchant Sanny	Parainen	TuE	07	August +	p-os siht 06–11

4

LIITE 13. NIMENSÄ V. 1906–1907 SUOMALAISTANEET PAPIT[1]

1906 (92)

Nimenmuutos US:ssa	*Entinen nimi*	*Uusi nimi*	*Tieto vanhasuomalaisen puolueen kannatuksesta*
x	Ahlman, Konstantin	Alha, Kosti	+
x	Ahlstén, J. A.	Tevaluoto	+
	Andelin, J. E.	Aaltio	–
	Aulin, V. G.	Aulis	–
x	Bergström, O. H.	Vuorivirta	+
x	Berner, Viktor	Saloheimo	+
x	Blomberg, A. O.	Vuorimaa	+
x	Blomqvist, Matti	Saaninkoski	+
x	Brander, M. G.	Paloheimo	+
x	Brander, O. D.	Paloheimo	+
x	Dufva, Hj. A.	Paunu	o
x	Dufva, Uno	Paunu	+
x	Ekman, J. H.	Tunkelo	+
x	Ekroth, A. E.	Tammisto	o
	Eriksson, Emil	Erkkilä	–
	Eriksson, J. L.	Elovaara	+
	Eriksson, L. K.	Eerola	+
x	Eskelin, Anders Oskar	Elovainio, Antti Oskar	o
	Fagerlund, V. F.	Korvenheimo	–
	Flod, Kustaa	Vuorela, Kyösti	+
	Fogman, Pekka	Vuolle	–
x	Forsman, Eevertti	Koskimies	o
x	Forsman, J. R.	Koskimies	+
x	Foudila, Juho	Tuori	+
	Fredriksson, F. J.	Vuorio	–
	Frosterus, A. E. S.	Pakasmaa	+
	Godenhjelm, O. H. B.	Kairamo	–
	Granholm, Aleksanteri	Kuusisto	–
x	Grönblad, J. O.	Rautakorpi	+
	Gummerus, Antti	Valtavaara	nuors
x	Hahnsson, Hannu	Haahti	+
	Heikel, Fredrik Hjalmar	Heikinheimo, Rauho Jalmari	+
	Heikel, Sven Abiel	Heikinheimo, Weli A.	–
x	Helander, B. H.	Päivänsalo	+
x	Hellsten, Martti	Hellevuori	+
x	Hertz, Matti	Sydänheimo	+
x	Hoffrén, K. I. (Manne)	Harvio	+

[1] Ks. myös *Godenhjelm* 1916, 137s.

	Hoffrén, M. B.	Soini	–
x	Hollmén, Juho G.	Heino, (Janne)	+
	Holmberg, K. F.	Perkiö (myöh. Saarenmaa)	+
x	Holmström, O. S.	Saarivirta	o
	Hornborg, S. G.	Sarvilinna	+
	Hougberg, K. A.	Vaaranen	–
x	Johansson, Erik	Kaila, Erkki	+
	Järnström, J. V.	Rautela	+
x	Kajander, Edvard	Kaukovaara	+
	Kallén, J. V. V.	Kiviharju	–
x	Karlsberg, Niilo	Karilas	+
x	Kekoni, Kristian	Kekonen	o
	Krogerus, V. J. G.	Ritoniemi	–
	Landgren, E. F.	Kalima	nuors
x	Lillqvist, Otto	Aarnisalo	o
x	Lindell, J. G.	Kostia, Kaapo	+
	Lindgrén, E. A.	Sarasto	+
x	Lindstedt, Yrjö	Loimaranta	+
	Lönnmark, J. V. G.	Vahervuori	–
	Malmberg, Wilh.	Malmivaara	+
	Malmgrén, O. A.	Airio	–
x	Mecklin, J. N.	Merenheimo	+
x	Mennander, J. A.	Mannermaa	+
	Mittler, K. A.	Seikkula	–
	Mittler, Y. F.	Kivalo	+
	Müller, Hugo	Honkamo	+
x	Nikander, Ludvig	Närvi	+
	Petterson, Gustaf	Arokallio	nuors
x	Sahlberg, Kaarlo	Varmavuori	+
	Sahlberg, Kustaa	Varmavuori	+
	Sahlsten, Hj. G.	Väinönheimo	+
	Schwartzberg, Henrik	Mustakallio	+
	Schwartzberg, Jaakko[2]	Mustakallio	+
x	Schöneman, Sulo	Soriola	+
x	Silander, A. J.	Soveri	o
	Silander, F. E.	Sola	+
x	Silander, K. P.	Soveri	o
	Silvander, F. E.	Salokas	+
	Silvander, K. E.	Salokas	–
x	Sjöström, Matias	Merivirta, Matti	+
	Snellman, J. W.	Virkkunen	–
x	Snellman, Paavo	Virkkunen	+
x	Sohlman, O. W.[3]	Päiviö	o
x	Stenbäck, K. J.	Kivekäs	+
	Ståhlhammar, E. R.	Siimes	–

[2] Tieto vain *SKJS* 1906, 120.

[3] *Godenhjelm*illä (1916, 137) virheellisesti Snellman.

	Ståhlhammar, J. V.	Teräsvasara	–
	Wallenius, Uno	Valanne	–
x	Wallin, A. W.	Walli	+
	Wallin, Johannes	Valtasaari	–
x	Wallin, J. W.	Wallinheimo	+
x	Warén, G. A.	Valveranta	o
x	Weckman, William	Vartiovaara	+
	Weisman, O. W.	Vesamaa	+
	Westerling, A. W.	Leikkonen	+
x	Nyholm, Gustaf Eugen[4]	Airila, Kustavi Ette	o

1907 (14)

	Durchman, Väinö	Turkanheimo	–
	Enlund, M. A. W.	Katavisto	+
x	Engström, E. E.	Ervo	+
	Hagelberg, Uuno	Raekallio	+
	Heikel, Pehr Robert Matias[5]	Heikinheimo	+
	Heikel, Pekka Rudolf[6]	Heikinheimo	+
	Leidenius, A. F.	Leikola	+
	Lindeblom, H. A.	Kalaja	–
	Olin, J. F.	Viluksela	–
	Ramstedt, K. E.	Raimoranta	+
x	Renfors, S. V.	Renko	o
	Sarlin, Rafael	Saraste	+
x	Schroderus, H. E.	Rauramo	+
	Söderman, E. A.	Sarparanta	–

50

106

+	64
o	13[7]
–	26
nuors	3

[4] Teol. yo, vihittiin papiksi 11.6.1906.

[5] Ei *Neovius* 1908.

[6] Ei *Neovius* 1908.

[7] Ei muita kannatustietoja kuin nimenmuutos US:ssa.

LIITE 14. PAPISTON JA KANTTORIEN VAALIPIIRI- JA PAIKKAKUNTAKOHTAINEN "PUOLUEPOLIITTINEN MATRIKKELI" VUODELTA 1907

Tiedot vastaavat tilannetta 15.3. 1907. Nimien perässä on puoluetunnukset, joihin liittyvästä toiminnasta annetaan edellisissä liitteissä tarkempia tietoja. Vanhasuomalaisen puolueen 'pelkät äänestäjät' on merkitty sulkuihin.

Uu	**Papit** (51)	**Kanttorit** (12)
ANJALA	A. V. Sederström *sp*	K. A. Kukkasniemi *sp*
ARTJÄRVI	N. E. Vainio *sp*	Antti Pääkkö *ns*
ASKOLA	Robert Ilmonen *sp*	
ELIMÄKI	Väinö Haveri *sp*	Aarne Härmävaara *ns*
	K. I. Savander *sp*	
HELSINKI	Ludvig Bengelsdorff *rkp*	Roope Aunio *sp*
	G. C. Bondestam *rkp*	Armas Maasalo *ns*
	L. L. Byman *kristill*	Emil Paasonen *ns*
	J. I. Bäck *ns*	
	A. E. Candolin *ns*	
	Julius Engström *ns*	
	Jaakko Gummerus *ns (+ kristill)*	
	Hannu Haahti *sp*	
	Juuso Hedberg *ns (+ kristill)*	
	(K. A. Hildén *sp)*	
	Arthur Hjelt *sp*	
	Lauri Ingman *sp*	
	Erkki Kaila *sp*	
	Niilo Karilas *sp*	
	A. W. Kuusisto *sp*	
	Hannes Leiviskä *sp*	
	Yrjö Loimaranta *sp*	
	Emil Murén *kristill*	
	Jooseppi Mustakallio *sp*	
	Emil Panelius *kristill*	
	Uno Paunu *sp*	
	A. F. Peltonen *sp*	
	B. A. Piispanen *ns*	
	B. H. Päivänsalo *sp*	
	Aksel Renvall *sp*	
	G. G. Rosenqvist *rkp (+ kristill)*	
	Kyösti Sipilä *sp*	
	Edvard Stenij *ns*	
	Matti Sydänheimo *sp*	
	A. R. Wellroos *ktl*	
	Paavo Virkkunen *sp*	

IITTI	A. A. Murén *ns*	
JAALA	Kustaa Palmunen *sp*	
KARJAA	Gustaf Storgårds *rkp*	
KARJALOHJA		Juho Viljanen *sp*
LAPINJÄRVI	Carl Lundberg *rkp*	August Karlsson *rkp*
LOHJA	E. A. Candolin *ns*	K. F. Kylander *ns*
MÄNTSÄLÄ	B. A. Broms *sp*	
NUMMI		J. F. Talassaari *sp*
NURMIJÄRVI	H. J. Pastinen *sp*	
	K. A. Sadenius *sp*	
ORIMATTILA	Johannes Ilmanen *sp*	K. G. Åhman *sp*
	K. A. Virtanen *sp*	
POHJA	K. F. Eklund *ns*	
PORVOO	Herman Råbergh *kristill*	
PYHÄJÄRVI UL	Kustaa Varmavuori *sp*	
RUOTSINPYHTÄÄ	K. A. Candolin *ns*	
TUUSULA		Sakari Soinne *sp*
VIHTI	F. V. Hannus *ns*	

TuE	**Papit** (46)	**Kanttorit** (15)
ASKAINEN	K. E. Raimoranta *sp*	Akseli Salmela *ns*
BRÄNDÖ		Viktor Fredriksson *rkp*
HALIKKO	J. N. Kalinen *sp*	
HIITTINEN		F. F. Berglund *rkp*
JOMALA	H. H. Snellman *ns*	
KARJALA		J. F. Antola *sp*
KISKO	Arvi Vasama *sp*	
KOSKI TL	Ludvig Närvi *sp*	Antti Paasmäki *sp*
KUMLINGE	E. A. Göransson *rkp*	
KUSTAVI	J. G. Heino *sp*	
LAITILA	Paul Leino *sp*	
LIETO	Edvard Vihervaara *sp*	Oskari Vuola *sp*
LOKALAHTI	H. P. Yrjänäinen *ktl*	Kaarlo Lignell *ns*
MAARIA	I. M. Tallgren *sp*	
	K. Z. Tallgren *sp*	
MARTTILA	Juho Heininen *sp*	Antton Järvenpää *sp*
MASKU		Antero Reivonen *sp*
MIETOINEN	B. W. Sandell *kristill*	
MUURLA	Hj. G. Väinönheimo *sp*	J. A. Aitamurto *sp*
MYNÄMÄKI	F. W. Sipilä *sp*	
NAANTALI	V. W. Lindqvist *rkp*	
NOUSIAINEN	Johannes Borg *kristill*	
	Juho Pyhälä *sp*	
ORIPÄÄ	E. E. Ervo *sp*	
PAIMIO	Juho Päiviö *sp*	
	G. A. Valveranta *sp*	
PARAINEN	August Tranchant *rkp*	
PERNIÖ	Heikki Autero *ktl*	

PERTTELI	Vihtori Korpela *sp*	
PIIKKIÖ	J. W. Ahlroos *sp*	
PRUNKKALA	O. V. Tupala *sp*	
PYHÄMAA	H. J. Salokangas *sp*	Wäinö Rauhala *sp*
PYHÄRANTA	Aukusti Pouru *sp*	
PÖYTYÄ		K. E. Selenius *sp*
RAISIO	Henrik Nurmio *sp*	K. V. Mäntylä *sp*
RUSKO	J. R. Ellilä *sp*	
RYMÄTTYLÄ	Hugo Honkamo *sp*	
SAUVO	J. V. Vartiainen *sp*	
SUND	A. O. Elovainio *sp*	
TAIVASSALO	Hjalmar Rönberg *kristill*	
TURKU	Einar Candolin *ns (+ kristill)*	
	K. B. Hytönen *sp*	
	K. E. Kilpeläinen *sp*	
	K. V. Lehtonen *kristill*	
	T. N. von Pfaler *ns (+ kristill)*	
	Uno Renvall *kristill*	
USKELA	Peter Snellman *ns*	
UUSIKAUPUNKI	S. W. Roos *ns (+ kristill)*	
VEHMAA	O. A. Palletvuori *sp*	A. Tanner *sp*
	Wald. Bergroth *kristill (+ sp)*	Sakarias Turpeinen *sp*
YLÄNE	J. K. Mäkinen *sp*	

TuP	**Papit** (38)	**Kanttorit** (16)
ALASTARO	Edvard Kaukovaara *sp*	
EURA	Juho Hotinen *sp*	
EURAJOKI	Christian Sjöblom *ns*	
HARJAVALTA	A. B. Leivo *sp*	Ulrik Järvinen *sp*
HINNERJOKI	Herman Miettinen *sp*	O. H. Pohjanheimo *sp*
HONKILAHTI		Kyösti Lehtola *sp*
HUITTINEN	Wilhelm Lindstedt *sp*	
HÄMEENKYRÖ	J. H. Ilvonen *sp*	
	Kaarlo Töyry *sp*	
KANKAANPÄÄ	Oskari Lampo *sp*	
	K. H. Lindfors *sp*	
KARVIA	J. O. Waismaa *sp*	
KAUVATSA		Knut Laurén *ns*
KIIKKA	O. D. Paloheimo *sp*	
KIIKOINEN	Emanuel Antila *sp*	
KIUKAINEN		Kaarlo Paasio *sp*
KOKEMÄKI	E. O. Setälä *sp*	
	Iisakki Virtanen *sp*	
KULLAA		E. F. Salmela *sp*
KÖYLIÖ	Viktor Salminen *ns*	
LAVIA	Reinhold Grönvall *sp*	
LOIMAA	H. A. Mäkinen *sp*	
LUVIA	Heikki Hermonen *sp*	

MERIKARVIA	H. E. Wegelius *sp*	F. N. Santavuori *sp*
MOUHIJÄRVI	Antti Kangas *sp*	
NOORMARKKU	Albin Hukkanen *ns*	Kalle Rytkönen *sp*
PARKANO	E. W. Elovaara *sp*	
	F. V. Tommila *sp*	
POMARKKU	J. V. Rautela *sp*	Otto Huttunen *sp*
PORI	K. J. Kivekäs *sp*	
	F. Hj. Prins *ns*	
	Oskar Rindell *ns*	
	L. H. Sandelin *sp*	
PUNKALAIDUN	J. A. Leivo *sp*	I. T. Toriseva *sp*
	Vihtori Pusa *sp*	
RAUMA	J. Y. A. Vuorinen *sp*	
SIIKAINEN		Abdon Koskinen *ns*
SUODENNIEMI	K. J. Kalpa *ns*	
SUONIEMI		Väinö Maukola *ns*
		O. E. Riikonen *ns*
SÄKYLÄ	Pekka Korhonen *sp*	Juhani Selänne *sp*
TYRVÄÄ	K. A. Heikel *sp*	
ULVILA	Robert Rainio *sp*	Väinö Rusko *ns*
	K. E. Stenbäck *sp*	
VAMPULA	Gustaf Manner *sp*	F. W. Heerman *sp*

HäE	**Papit** (28)	**Kanttorit** (12)
AKAA	J. F. Lehto *sp*	
ASIKKALA	K. A. Mäkinen *sp*	Jaakko Merisalo *sp*
HATTULA	Hugo Molin *ns*	
	J. J. Westerlund *sp*	
HAUHO	A. E. Backman *ns*	
	H. G. Outinen *sp*	
HAUSJÄRVI	P. G. Vikman *ns*	J. A. Aaltonen *ns*
HUMPPILA	K. V. Hurmerinta *sp*	
	Kalle Kahiluoto *sp*	
HÄMEENLINNA	Martti Ruuth *sp*	
	Usko Tuhkanen *sp*	
	H. V. Vartia *sp*	
JANAKKALA	M. M. Hellevuori *sp*	
KALVOLA	A. R. Leván *sp*	
KOSKI HL	E. O. Salonen *sp*	Aaro Jurva *sp*
KYLMÄKOSKI		Juho Multamäki *sp*
KÄRKÖLÄ	Emil Lindgren *sp*	F. E. Hellen *sp*
LAHTI		L. Koivisto *sp*
LAMMI	Kustaa Airila *sp*	Alfred Lagerlöf *sp*
LOPPI	J. H. Tuori *sp*	
NASTOLA	J. E. Silvander *sp*	J. A. Saura *sp*
	K. J. K. Silvander *sp*	
PADASJOKI	Uuno Raekallio *sp*	

RENKO	J. A. Sandroos *sp*	J. M. Grönroos *sp*
SOMERO	E. J. Karanen *sp*	
	J. O. Leppänen *ns*	
SOMERNIEMI	K. E. Alha *sp*	
SÄÄKSMÄKI	W. B. Rautanen *sp*	Oskar Nikander *sp*
TAMMELA	Sulo Soriola *sp*	K. A. Luotonen *sp*
URJALA	Nathanael Borg *kristill*	
YPÄJÄ		Kalle Seppä *sp*

HäP	**Papit** (25)	**Kanttorit** (9)
JÄMSÄ	Heino Pätiälä *sp*	
	H. Z. Salonius *sp*	
	Johannes Smolander *sp*	
KANGASALA	Fabian Kalervo *sp*	
	F. F. Wallenius *sp*	
KORPILAHTI		J. E. Raitala *sp*
KUHMALAHTI	J. H. Pulkki *sp*	Herman Hurstinen *ns*
KUHMOINEN	M. A. Levander *sp*	
	Kaarlo Varmavuori *sp*	
KUOREVESI		Teodor Nurmiranta *sp*
LEMPÄÄLÄ		Johannes Käcklund *sp*
LUOPIOINEN	Otto Willberg *sp*	Wilho Ahonen *ns*
LÄNGELMÄKI	K. K. Kallio *sp*	Oskari Metsola *sp*
	A. E. Tammisto *sp*	
ORIVESI		A. V. Simola *ns*
PIRKKALA	A. S. Nurkkinen *sp*	
PÄLKÄNE	J. W. Wallinheimo *sp*	
RUOVESI	L. H. Durchman *ns*	
	Vilhelm Palmroth *sp*	
	Johan Schönberg *sp*	
	J. H. Tunkelo *sp* (Vilppula)	
SAHALAHTI		Johannes Kanninen *sp*
TAMPERE	K. O. Fontell *ns*	
	J. A. Maunu *ns*	
	F. A. Penttinen *sp*	
	J. O. Rautakorpi *sp*	
	A. W. Walli *sp*	
	Toimi Waltari *sp*	
TOTTIJÄRVI	Kaarlo Haavio *sp*	August Ståhlman *sp*
YLÖJÄRVI	F. E. Salokas *sp*	

ViL	**Papit** (19)	**Kanttorit** (8)
HAMINA-	Julius Roschier *ns*	
VEHKALAHTI	Lauri Roschier *ns*	
JOHANNES	Viktor Hämäläinen *sp*	Emil Louhivuori *ns*
KOIVISTO	Petter Härkönen *sp*	

KUOLEMAJÄRVI	M. E. Snellman *ns*	J. A. Kruus *ns* J. E. Pääkkönen *ns*
KYMI	K. R. Bonsdorff *ktl* K. K. Olander *kristill*	
LAPPEENRANTA	G. O. T. Nordström *sp*	Isak Ketonen *sp*
LUUMÄKI	August Noponen *sp*	
MIEHIKKÄLÄ		Janne Wainio *sp*
SIPPOLA	A. W. Leikkonen *sp* A. O. Vuorimaa *sp*	
SUOMENNIEMI	Herman Tavast *sp*	
SÄKKIJÄRVI	J. A. Tevaluoto *sp*	Primus Leppänen *ns*
TAIPALSAARI	K. P. Soveri *sp* Matti Tarkkanen *sp*	
UUSIKIRKKO		K. V. Aalto *ns*
VEHKALAHTI	G. A. Taube *sp*	
VIIPURIN MLK	Edvard Hannula *ns (+ kristill + tas + per l)* Adolf Manninen *sp*	
VIROLAHTI	Juho Reijonen *ns*	Antti Parkkola *sp*
ViI	**Papit** (27)	**Kanttorit** (11)
ANTREA	Paavo Paunu *sp*	Abel Huuskonen *sp*
HIITOLA	K. F. Toikka *sp*	J. H. Koivisto *sp*
IMPILAHTI	L. K. Eerola *sp* Pekka Hyttinen *sp* (Pietarin hpk) Taavi Inkeroinen *sp* S. W. Renko *sp* (Pietarin hpk 1.5.1907 asti)	Antti Elfvengren *sp*
JAAKKIMA	K. R. Jauhiainen *sp*	Juho Kaartotie *ns*
JOUTSENO	K. A. Kunnas *sp*	Johan Suninen *sp*
JÄÄSKI	Juho Koskinen *sp*	
KAUKOLA	C. V. Olin *ns*	
KIRVU	A. H. Saarnio *ns*	N. E. Huponen *ns*
KURKIJOKI	Gustaf Arokallio *ns* C. G. Olsoni *ns*	Silas Palmu *ns*
KÄKISALMI	Konst. Helén *sp*	Anton Neuvonen *ns*
MUOLAA	Matti Castrén *ns* Jonatan Ingman *sp*	
PARIKKALA	J. I. Gummerus *sp*	
PYHÄJÄRVI VL	J. S. Toikka *ns* O. H. Vuorivirta *sp*	
RAUTU	Adam Järveläinen *sp*	
RUOKOLAHTI	O. W. Päiviö *sp*	K. K. Nieminen *sp*
RUSKEALA	Juho Jalkanen *sp* F. L. Tarmo *sp*	
SOANLAHTI	K. R. Tavast *ns*	
SORTAVALA	Otto Aarnisalo *sp* Johannes Sahlman *sp*	K. H. Teittinen *sp*

UUKUNIEMI	A. G. Walle *sp*	
VALKJÄRVI		K. A. Aarnio *sp*
Mi	**Papit** (26)	**Kanttorit** (9)
ANTTOLA	Johannes Hovilainen *ns (+ kristill + per l)*	Taavetti Turunen *sp*
HARTOLA	G. B. Juslén *sp*	Nikodemus Rinne *sp*
HEINOLA		Heikki Cederblad *ns*
HIRVENSALMI	Matti Merivirta *sp (ktl)*	
JOROINEN	A. V. Ståhlhammar *sp*	A. J. Rosendahl *sp*
		Kaarlo Kartio *ns*
JUVA	Josua Johansson *sp*	
	G. A. Weckman *sp*	
JÄPPILÄ	E. W. Hynninen *sp*	
KANGASNIEMI	L. A. Wennerström (→ 1.2.1907 Helsinki) *ns (+ kristill + rkp)*	
KERIMÄKI	Johannes Hukkanen *sp*	
LEIVONMÄKI	Juho Korhonen *sp*	
LUHANKA	O. V. Olander *sp*	
MIKKELI	K. R. Kares *sp*	
	V. A. Markkula *sp*	
MÄNTYHARJU	G. I. Cantell *sp*	Erland Seppälä *sp*
	Viktor Saloheimo *sp*	
PUUMALA	H. S. Kuosmanen *sp*	
	Antti Lappalainen *sp*	
RANTASALMI	T. V. Laine *sp*	J. Wappula *sp*
RISTIINA		Yrjö Elovainio *ns*
SAVONLINNA	Aleksander Auvinen *sp*	
	O. I. Colliander *sp*	
	R. F. Saraste *sp*	
SAVONRANTA	K. R. Sorri *sp*	
SULKAVA	F. E. Cleve *sp*	
	O. Hj. Pakarainen *sp*	
SYSMÄ	A. A. Achander *sp*	F. H. Pohjanheimo *sp*
VIRTASALMI	Teodor Hulkkonen *sp*	
KuL	**Papit** (32)	**Kanttorit** (8)
HANKASALMI	Albert Talasniemi *sp*	J. E. Leivo *sp*
	Juho Tanskanen *sp*	
IISALMI	Otto Pitkänen *sp*	
	(H. G. T. Brofeldt *sp)*	
KARTTULA	Lauri Elovaara *sp*	Antti Ruotsalainen *ns*
	Eero Hyvärinen *sp*	
KEITELE	(O. V. Snellman *sp)*	Edvard Inkinen *sp*
KIURUVESI	K. O. Holppi *sp*	
	Albin Viljakainen *sp*	

KUOPIO	Pekka Airaksinen *sp*	A. A. Pekuri *sp*
	Max Katavisto *sp*	
	Kosti Lyytikäinen *sp*	
	J. J. Mustakallio *sp*	
	Antti J. Pietilä *sp*	
	Matti Saaninkoski *sp*	
	Johannes Schwartzberg *sp*	
LAPINLAHTI	A. E. S. Pakasmaa *sp*	
	Josef Österbladh *sp*	
LEPPÄVIRTA	A. B. Caselius *sp* (Varkaus)	F. F. Linnavuori *sp*
	Pekka Karhu *sp*	
	D. K. Kröger *sp*	
	H. E. Rauramo *sp*	
NILSIÄ	Juhani Hannuksela *sp*	
	Niilo Huttunen *sp*	
	Kleofas Hymander *sp*	
	E. J. Turtiainen *sp* (Juankoski)	
PIELAVESI	Kaarlo Rechardt *sp*	
RAUTALAMPI	Matti Hiltula *sp*	Aapeli Hytönen *ns*
	Aukusti Koivisto *sp*	A. A. Kokkonen *ns*
SUONENJOKI	Robert Makkonen *sp*	
TUUSNIEMI	K. E. Kalli *sp*	
VESANTO	Matti Laitinen *sp*	J. H. Väänänen *sp*

KuI	**Papit** (14)	**Kanttorit** (4)
ENO	E. J. Ekroth *sp*	T. Huttunen *sp*
JUUKA	J. F. Hellman *ns*	
	P. A. Moberg *ns*	
KAAVI	(Emanuel Saurén *sp*)	
KESÄLAHTI	T. G. Warén *sp*	
KIIHTELYSVAARA	William Vartiovaara *sp*	
KONTIOLAHTI	Henrik Piipponen *sp*	
KOVERO	Akseli Kytö *sp*	
KUUSJÄRVI	F. P. Vuornos *sp*	
LIPERI	Salomon Manninen *sp*	K. E. Saarenpää *sp*
PIELISJÄRVI	Emanuel Kolkki *sp*	Herman Keinonen *sp*
	E. G. Kyander *sp*	
POLVIJÄRVI	J. H. Ihalainen *sp*	K. O. Ahti *sp*
TOHMAJÄRVI	J. A. Cederberg *sp*	

VaE	**Papit** (13)	**Kanttorit** (4)
ILMAJOKI	Aukusti Oravala *sp*	
	I. V. Talvitie *sp*	
	Juho Uoti *sp*	
ISOJOKI	Yrjö Alanen *sp*	
KARIJOKI	Tobias Palonen *sp*	J. E. Lehto *sp*

KAUHAJOKI	G. E. Lybeck *ns*	
KRISTIINA	Georg Laurén *rkp*	
KURIKKA	K. N. Parikka *sp*	
	B. I. Söderman *sp*	
MAALAHTI		Mikael Hagberg *rkp*
MUSTASAARI	A. R. Hedberg *rkp*	
NÄRPIÖ	K. I. Nordlund *rkp*	
PERÄSEINÄJOKI	O. S. Saarivirta *sp*	
PETOLAHTI		August Räfsbäck *rkp*
RAIPPALUOTO		Karl Kniper *rkp*
SEINÄJOKI	Eevertti Koskimies *sp*	

Vaasa	**Papit** (28)	**Kanttorit** (11)
ALAJÄRVI	(Jonathan Gummerus *sp)*	
ALAVUS	K. A. Schroderus *sp*	
JYVÄSKYLÄ	E. J. K. Luoma *sp*	
	Verner Peltonen *sp*	
JYVÄSKYLÄN MLK	G. I. Harvio *sp*	Kalle Aro *sp*
	G. A. Heman *sp*	
KARSTULA	O. W. Vesamaa *sp*	J. W. Kinnunen *sp*
		August Wiitala *sp*
KEURUU	E. A. Sarasto *sp*	
KIVIJÄRVI	K. K. Aalto *sp*	Antti Herranen *sp*
	F. P. Krank *ns*	
KORTESJÄRVI	E. A. Appelberg *ns*	J. K. Lahtinen *sp*
KUORTANE	Hj. Svanberg *sp*	Matti Roinevirta *ns*
LAUKAA	F. O. Niemi *sp* (Äänekoski)	Kristian Roinila *sp*
	Hj. Paunu *sp*	
LEHTIMÄKI		Aaro Vallinmäki *ml*
MULTIA		Henrik Järviö *sp*
PETÄJÄVESI	Johannes Lybeck *ns*	
PIHLAJAVESI	Viktor Brusila *ns*	
PIHTIPUDAS	Aleksander Gummerus *sp*	
PYLKÖNMÄKI	J. G. Kostia *sp*	
SAARIJÄRVI	Kristian Kekonen *sp*	
	Aukusti Pukkila *sp*	
SOINI	Matti Haataja *sp*	
UURAINEN	A. M. Berger *ns* (+ *tas*)	
VIITASAARI	E. F. Kalima *ns*	Johannes Suomela *ns*
	K. F. Perkiö *sp*	
VIMPELI	I. T. Tarmo *sp*	
VIRRAT	Simo Korpela *sp*	Tuomas Peltonen *sp*
	Abel Nyholm *sp*	
ÄHTÄRI	Jaakko Ilmonen *sp*	

VaP	Papit (18)	Kanttorit (4)
ALAHÄRMÄ	A. F. Leikola *sp*	
ALAVETELI	F. W. Nejnstedt *rkp*	
HIMANKA	Antti Haikola *sp*	Antti Puusaari *sp*
KANNUS	J. E. Vuorinen *sp*	Gabriel Heimola *sp*
KAUHAVA	K. E. F. Bergroth *sp*	
KOKKOLA	F. O. Lampola *sp*	
KRUUNUNKYLÄ	K. J. Berg *rkp*	
KÄLVIÄ	Juho Lauronen *sp*	Jaakko Kuusela *sp*
LAPUA	Wilh. Malmivaara *sp*	
LESTIJÄRVI	F. E. Sola *sp*	O. W. Kinnunen *sp*
TOHOLAMPI	Anton Aimonen *sp*	
UUSIKAARLEPYY	K. V. Petrell *sp*	
	August Westerlund *rkp*	
VÖYRI	A. J. Bäck *rkp*	
	I. L. Roos *sp*	
YLIHÄRMÄ	O. J. Cleve *sp*	
YLISTARO	Johan Heininen *sp*	
ÄHTÄVÄ	I. R. Forsman *ns*	

OuE	Papit (37)	Kanttorit (11)
ALAVIESKA	August Laaksonen *sp*	
HAAPAVESI	Vilho Kyyrö *sp*	
HAAPAJÄRVI	J. A. Heilala *sp*	Gustaf Schwartzberg *sp*
	Wilhelm Waurio *sp*	
HAILUOTO	Eino Virkkula *sp*	
KAJAANI	Johannes Wäyrynen *ns*	Kaarlo Kokkonen *ns*
	(+ *per l*)	
KALAJOKI	Abel Kivioja *sp*	
	Jaakko Pohjonen *sp*	
KUHMONIEMI	(K. A. Pfaler *sp*)	
KÄRSÄMÄKI	(F. F. Alcenius *sp*)	
LIMINKA	(G. G. Forsman *sp*)	Antti Tuomikoski *sp*
LUMIJOKI		Heikki Säisä *sp*
MERIJÄRVI	J. A. Pietola *sp*	Gabriel Heimola *sp*
MUHOS	Iisakki Simelius *sp*	
NIVALA	J. F. Cajan *sp*	
OULAINEN	Paavo Martikainen *sp*	
OULU	Pekka Korpi *sp*	Juho Ranta *ml*
	J. R. Koskimies *sp*	
	Eljas Lönnrot *sp*	
	J. A. Mannermaa *sp*	
	Uno Wegelius *ns*	
OULUNSALO	J. N. Merenheimo *sp*	
PIIPPOLA	Rurik Calamnius *sp*	
PUOLANKA	H. F. Kärki *sp*	
PYHÄJÄRVI OL	Jaakko Mustakallio *sp*	Mathias Loppi *sp*

RAAHE	(K. F. Durchman *sp*)	
RANTSILA	K. A. Hanell *sp*	Abram Mannermaa *sp*
RAUTIO	Jaakko Kajanen *sp*	
REISJÄRVI	Kyösti Vuorela *sp*	
RISTIJÄRVI	F. F. Lönnrot *sp*	
SALOINEN	Yrjö Simelius *sp*	Jaakko Päivärinta *sp*
SIEVI	Josef Holmström *sp*	F. P. Rahkola *sp*
SIIKAJOKI	A. V. Karttunen *sp*	
SOTKAMO	Henrik Mustakallio *sp*	
	August Mömmö *sp*	
UTAJÄRVI	Erik Pesonen *ns*	Kaarlo Huhtelin *ml* (myöh. *ns*)
YLIVIESKA	Jonatan Montin *sp*	
	A. J. Sariola *sp*	
OuP	**Papit** (9)	**Kanttorit** (0)
HAUKIPUDAS	V. A. Virkkula *sp*	
KARUNKI	J. A. Sarkkila *sp*	
KEMI	Mikko Katila *sp*	
	Feliks Lujanen *sp*	
	J. G. Snellman *ns*	
TORNIO	Kaarlo Kerkkonen *sp*	
	Jooseppi Simelius *ns*	
	A. J. Soveri *sp*	
YLIKIIMINKI	R. J. Heikinheimo *sp*	
LaM	**Papit** (4)	**Kanttorit** (2)
ENONTEKIÖ		Yrjö Halonen *sp*
INARI	Lauri Itkonen *sp*	
MUONIO	(Julius Snellman *sp*)	Viktor Hämeenaho *sp*
SODANKYLÄ	P. H. Heickell *sp*	
UTSJOKI	(P. R. Heikinheimo *sp*)	
PIETARI	Herman Kajanus *rkp* (1)	

YHTEENSÄ 416 ***YHTEENSÄ 136***

LYHENTEET (ks. myös s. 492)

1. VAALEIHIN OSALLISTUNEET (PUOLUE)RYHMITTYMÄT [1]

kristill	kristilliset (vaaliliitot)
ktl	kristillinen työväenliitto
ml	maalaisliitto
nuors	nuorsuomalainen puolue
per l	(erilliset) perustuslailliset
rkp (sfp)	ruotsalainen kansanpuolue (svenska folkpartiet)
sdp	Suomen sosialidemokraattinen puolue
suom	(vanha)suomalainen puolue
tas	tasaisen yhteiskunnallisen kehityksen vaalijärjestö (tasaiset)
EPNM	Etelä-Pohjanmaan nuorsuomalainen maalaisliitto
SML	Suomen maalaisväestön liitto

2. VAALIPIIRIT [2]

Uu	Uudenmaan läänin vaalipiiri
TuE	Turun (ja Porin) läänin eteläinen
TuP	Turun (ja Porin) läänin pohjoinen
HäE	Hämeen läänin eteläinen
HäP	Hämeen läänin pohjoinen
ViL	Viipurin läänin läntinen
ViI	Viipurin läänin itäinen
Mi	Mikkelin läänin
KuL	Kuopion läänin läntinen
KuI	Kuopion läänin itäinen
VaE	Vaasan läänin eteläinen
VaI	Vaasan läänin itäinen
VaP	Vaasan läänin pohjoinen
OuE	Oulun läänin eteläinen
OuP	Oulun läänin pohjoinen
LaM	Lapin(maan)

3. MUUT LYHENTEET

A	(valtiopäivä)asiakirjat
AHS	A. H. Saastamoisen kok.
AOK	A. O. Kairamon kok.
asiak.	asiakirjat
as.kok.	asetuskokoelma
diss.	akateeminen väitöskirja
D-K	J. R. Danielson-Kalmarin kok.
E	*Estlander, Ernst* Ofärdsårens politiska litteratur
EB	Elis Bergrothin kok.
ed.(kok.)	edustaja(kokous)
EK	Erkki Kailan kok.
ENS	E. N. Setälän kirjekok.
GGR	G. G. Rosenqvists samling
GJ	Gustaf Johanssonin kok.
HAik	Historiallinen aikakauskirja
HArk	Historiallinen arkisto
Hbl	Hufvudstadsbladet
Hist. Tutk.	Historiallisia tutkimuksia
HK	Hengellinen kuukauslehti
HMA	Hämeenlinnan maakunta-arkisto
hpk.	hiippakunta

---

[1] Ks. myös *Noponen* 1970, 62.

[2] *Noponen* 1970, 61.

HR	Herman Råberghin kok.
HS	Helsingin Sanomat
HTF	Historisk tidskrift för Finland
HYK	Helsingin yliopiston kirjasto
HYTTK	Helsingin yliopiston teologisen tiedekunnan kirjasto
HYVTTK	Helsingin yliopiston valtiotieteellisen tiedekunnan kirjasto
JAC	J. A. Cederbergin kok.
JC	Jonas Castrénin kok.
JG	Jaakko Gummeruksen kok.
JH	Juuso Hedbergin kok.
JMA	Jyväskylän maakunta-arkisto
johtok.	johtokunta
JRK	J. R. Koskimiehen kok.
julk.	julkaissut, julkaisu
kert.	(vuosi)kertomus
KFUK	Kristliga föreningen av unga kvinnor
kiertok.	kiertokirje
kirk.kok.	kirkolliskokous
KJS	K. J. Ståhlbergin kok.
Km	Kotimaa
KMA	Keskustan ja maaseudun arkisto
kok.	kokoelma, kokous
KTLA	Suomen kristillisen työväen liiton arkisto
KÅ	Kyrkohistorisk årsskrift
L	liitteet
LI	Lauri Ingmanin kok.
MMA	Mikkelin maakunta-arkisto
MP	Matti Pesosen kok.
MR	Martti Ruuthin kok.
n.	nootti
nimim.	nimimerkki
NP	Nya Pressen
NSPA	Nuorsuomalaisen puolueen arkisto
OIC	O. I. Colliander in kok.
OMA	Oulun maakunta-arkisto
OTA	Oulun (Kuopion) tuomiokapitulin arkisto
pk.	pääkirjoitus
ppk.	pappeinkokous
pps.	pappissääty
PTA	Porvoon tuomiokapitulin arkisto
ptk.	pöytäkirja
pvk.	päiväkirja
RGG	Die Religion in Geschichte und Gegenwart
rov.k.	rovastikunta
SA	Santeri Alkion kirjekokoelman mikrofilmit
SCA	Svenska centralarkivet
SKHS	Suomen kirkko-historiallinen seura
SKJS	Suomen kirkon julkisia sanomia
SKS	Suomalaisen kirjallisuuden seura
SLEY	Suomen luterilainen evankeliumiyhdistys
SLS	Suomen lähetysseura
SPA	Suomalaisen puolueen arkisto
SPA-VaI	Vaasan läänin itäisen vaalipiirin suomalaisen puolueen piiritoimiston arkisto
srk.	seurakunta
srkk.	seurakuntakertomus
SSLF	Skrifter utg. av Svenska Litteratursällskapet i Finland
STA	Savonlinnan tuomiokapitulin arkisto
STKS	Suomalainen teologinen kirjallisuusseura
SVT	Suomen virallinen tilasto

TA	Teologinen aikakauskirja
TArk	Työväen arkisto
THArk	Turun historiallinen arkisto
tkli	tuomiokapituli
TL	Talonpojan Lehti
TMA	Turun maakunta-arkisto
toim.	toimittanut, toimituksia
TS	Turun Sanomat
TTA	Turun tuomiokapitulin arkisto
TYK	Turun yliopiston kirjasto
TYT	Teologinen ylioppilastiedekunta
UA	Uusi Aura
US	Uusi Suometar
VA	Valtionarkisto
valtuusk.	valtuuskunta
Vbl	Vasabladet
Vk	virsikirja
VLKYJ	Vanhan Laestadiolais-kristillisen yhdistyksen julkaisu
VM	Vilhelmi Malmivaaran kok.
vp.	valtiopäivät
VS	Viktor Salmisen kok.
vuosik.	vuosikirja
YA	Yrjö J. E. Alasen kok.
Y-K	Yrjö-Koskisen kok.
YKS	Ylioppilaiden keskusteluseura
yks.	yksityinen
ZC	Zachris Castrénin kok.
ÅAB	Åbo Akademis bibliotek
ÅU	Åbo Underrättelser

Viitteissä ja hakemistoissa käytetään 10s *-tyyppistä lyhennettä.* 10s = 10 ja 11.

LÄHTEET JA KIRJALLISUUS

LÄHTEET

1. ARKISTOT JA YKSITYISKOKOELMAT

Valtionarkisto	VA
Suomalaisen puolueen arkisto	SPA
Suomalaisen nuijan arkisto	
Nuorsuomalaisen puolueen arkisto	NSPA
Kagaalin arkisto	
Perustuslaillisen klubin arkisto	
Porvoon tuomiokapitulin arkisto	PTA
Tuomiokapitulin pöytäkirjat 1905–1910	Ca 212–217
Tuomiopöytäkirjat 1907–1910	Cd 32–33
Seurakuntakertomukset 1907	Cg 4:6
Valtiopäivävaalien asiakirjat 1905	Ec 5:3
Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran arkisto	
J. W. Wallinheimon kok.	F 71
I. T. Tarmo: "Työmies-lehden suhde uskontoon"	A 136
Joos. Mustakallion kok.	
O. I. Collianderin kok. (myös Paimenmuiston käsikirjoitukset)	OIC
Asiakirjoja, poliittisia	III 76, VI 93
Elis Bergrothin kok.	EB
Jonas Castrénin kok.	JC
Kaarlo Castrénin kok.	
J. A. Cederbergin kok.	JAC
J. R. Danielson-Kalmarin kok.	D-K
(Otto) Donnerin sukukok.	
Rafael Erichin kok.	
Eero Erkolle saapuneita kirjeitä	
Hannes Gebhardin kok.	
Herman Gummeruksen kok.	
Onni Hallstenin kok.	
Juuso Hedbergin kok.	JH
Aug. Hjeltin kok.	
Theodor Homénin kok.	
Tekla Hultinin kok.	
K. E. F. Ignatiuksen kok.	
Lauri Ingmanin kok.	LI

Erkki Kailan kok.	EK
A. O. Kairamon kok.	AOK
K. S. Laurilan kok.	
Vilhelmi Malmivaaran kok.	VM
Leo Mechelinin kok.	
Ernst Nevanlinnan kok.	
Auk. Oravalan kok.	
E. G. Palménin kok.	
Eino I. Parmasen kok.	
Martti Pihkalan kok.	
L. F. Rosendalin kok.	
Mauno Rosendalin kok.	
A. H. Saastamoisen kok.	AHS
Viktor Salmisen kok.	VS
E. N. Setälän (kirje)kok.	ENS
(asiakirja)kok.	
K. J. Ståhlbergin kok.	KJS
A. H. Virkkusen kok.	
Y. S. Yrjö-Koskisen kok.	Y-K
Santeri Alkion kirjekokoelman mikrofilmit	SA
Helsingin yliopiston kirjasto	HYK
Svenska Litteratursällskapets samling	
Herman Råberghin kok.	HR
Suomen luterilaisen evankeliumiyhdistyksen arkisto	
J. I. Engströmin kok.	
Teologisen lauantaiseuran arkisto	
Suomalaisen nuijan arkisto	Yo.yhd. 5:23
Teologisen ylioppilastiedekunnan arkisto	Yo.yhd. 1
TYT:n pöytäkirjat 1904–1908	Ba:18–19
Kyyhkyinen	D:13
Yrjö J. E. Alasen kok.	YA
Zachris Castrénin kok.	ZC
Jaakko Gummeruksen kok.	JG
Arthur Hjeltin kok.	
Otto E. A. Hjeltin kok.	
Gustaf Johanssonin kok.	GJ
J. R. Koskimiehen kok.	JRK
Agathon Meurmanin kok.	
E. G. Palménin kok.	
Akseli Rauanheimon kok.	
Paavo Virkkusen kok.	
Z. Yrjö-Koskisen kirjeitä Elis Bergrothille	

Turun maakunta-arkisto TMA

Turun tuomiokapitulin arkisto TTA
Tuomiokapitulin pöytäkirjat 1905 A I 135
Valtiopäivävaalien asiakirjat 1905 F III 3
Seurakuntakertomukset 1907 E VII
Tyrvään rovastikunnan arkisto
Rovastikuntakertomukset Db 1
Perniön rovastikunnan arkisto
Rovastikuntakertomukset Ec:1

Oulun maakunta-arkisto OMA

Oulun (Kuopion) tuomiokapitulin arkisto OTA
Saapuneet asiakirjat Ea
Piispantarkastuspöytäkirjat Eb
Paulaharjun kok.
Simeliana 1–2
Nora Pöyhösen kok.

Jyväskylän maakunta-arkisto JMA

Jyväskylän suomalaisen seuran arkisto
Vaasan läänin itäisen vaalipiirin suomalaisen puolueen piiritoimiston arkisto SPA-VaI

Mikkelin maakunta-arkisto MMA

Mikkelin (Savonlinnan) tuomiokapitulin arkisto STA
Saapuneet sekalaiset asiakirjat Ea
Seurakuntakertomukset 1907

Hämeenlinnan maakunta-arkisto HMA

Pirkkalan tuomiokunnan arkisto
Pirkkalan käräjäkunnan tuomiokirja 1907–1908 Ca 3:26–27
Lohjan tuomiokunnan arkisto
Lohjan, Nummen ja Pusulan varsinaiset ja välikäräjät 1908

Turun yliopiston kirjasto TYK

K. N. Rantakarin kok.

Åbo Akademis bibliotek ÅAB

Harald (och F. L.) Bengelsdorffs samling
Ernst Estlanders samling

E. M. Rosengrens samling
G. G. Rosenqvists samling GGR
Hedvig Sohlbergs arkiv
Studentföreningen Prometheus arkiv

Svenska centralarkivet SCA

Svenska partimötet 1896; Svenska partidelegationsprotokoll 1896–1906; Valmöten, valkommittén, lantdagsvalen, kommunala val i Helsingfors 1904–1906; Korrespondens 1906–1917; Centralstyrelseprotokoll 1906–1917; SFP / Helsingfors Protokoll 1906–1908; Valförenings- & valmötesprotokoll 1907–1910; Partidagshandlingar 1906–1917; Vasa läns norra valkrets, Protokoll för kretsstyrelsen och årsmöten 1906–1917; Åbo läns södra valkrets, Protokollbok 1907–1913

Keskustan ja maaseudun arkisto KMA

Puoluekokousten ja yleisten kokousten pöytäkirjat 1906–1917	Ca
(Lisätyn) keskushallituksen pöytäkirjat 1906–1917	Cc
Varsinaiset kiertokirjeet 1906–1917	Db
Toimintakertomukset	De
Kirjeet maalaisliittojärjestöiltä ja luottamusmiehiltä 1906–1917	Ea 1
Muut saapuneet kirjeet	Eab

Ml:n Oulun piiri, piiritmk:n pöytäkirjoja 1906–1907
Mikko Luopajärven kok.
A. O. ja A. A. Vuorimaan kok.

Suomen kristillisen työväen liiton arkisto, Tampere KTLA

Ktl:n hallinnon ja valtuuskunnan pöytäkirjat 1907–1915
Edustajakokousten pöytäkirjat 1906–1917

Suomalaisen kirjallisuuden seuran (SKS) kirjallisuusarkisto

Juhani Ahon kok.
Hilda Käkikosken kok.

Työväen arkisto TArk

324 (470) 1907, 324 (471) 1907–24 Ehdokaslistat

Sanoma Osakeyhtiön Historiallinen arkisto, Espoo

Kirjeenvaihtoa

Helsingin kristillisen työväenyhdistyksen arkisto

Johtokunnan pöytäkirjat 25.3. 1907 alkaen

Suomen luterilaisen evankeliumiyhdistyksen arkisto

Bestyrelsens för Luth. Evangeliföreningen protokoller 1906–1907

Suomen lähetysseuran arkisto

Johtokunnan pöytäkirjat 1906–1907 Cbb 14–16
Lähetysjohtajalle tulleita kirjeitä Eaa 19

Suomen NNKY:n liiton arkisto

K. F. U. K. Protokollbok för bestyrelsemöten 1906–1907
Pöytäkirjat Helsingin N.N.K.Y:n vastuunalaisten jäsenten kokouksista 1906–1907
Helsingin N.N.K.Y:n johtokunnan pöytäkirjat 1906–1907

Kuopion NNKY:n arkisto, Kuopio

Johtokunnan pöytäkirjat 1906–1907

Helsingin NMKY:n arkisto

Johtokunnan pöytäkirjat 1906–1917

Helsingin kaupunkilähetyksen arkisto

Johtokunnan pöytäkirjat 1906–1907

Suomen vapaakirkon arkisto, Hämeenlinna

Vapaan lähetyksen komitean pöytäkirjat 1905–1907 Cl : 4–5

Yksityisten hallussa

Teol. tri Pentti Taipaleen hallussa, Helsinki
Matti Pesosen kok. MP

Professori Martti Ruudun hallussa, Kauniainen
Martti Ruuthin kok. MR

Arno von Pfalerin kok., omaisten hallussa, Helsinki
T. N. von Pfalerin muistivihko säätyvaltiopäiviltä 1905–1906

2. PAINETUT LÄHTEET

Ailio, Julius
1905 Valtion ja kirkon erottaminen. – Sosialistinen aikakauslehti.

1906 Onko uskonto pidettävä yksityisasiana? – Sosialistinen aikakauslehti.

Alkio, Santeri
1928 Zach. Castrénista nuorisoseuramiehenä. – Kansanvalistus ja kirjastolehti.

Asiak. vp.
1905–1906 Asiakirjat väliaikaisilta valtiopäiviltä Helsingissä vuosina 1905–1906 II. Helsinki 1906.

As.kok.
1886–1907 Suomen asetuskokoelma 1886, 1892, 1905–1907. Helsinki.

Aspelin-Haapkylä, Eliel
1980 "Kirovuosien kronikka". Otteita Eliel Aspelin-Haapkylän päiväkirjasta vuosilta 1905–1917. SKS Toim. 357. Vammala.

Bergroth, Elis
1899 Kirkollispäällikön ero. – Vartija.

1903 Papisto ja politiikka. – Vartija.

1905 a Suomalainen puolue. – Vartija.

1905 b Kirkko ja eduskuntalaitoksen muutos. – Vartija.

Björklund, I. A.
1908 Katsaus Suomen evankelis-luterilaisen kirkon nykyiseen tilaan. Kokkola.

Blomberg, A. O.
1899 Evank.luth. kirkon suhde uskonnollisiin sekä poliitillisiin puolueisiin ja työmieskysymykseen. – Vartija.

Castrén, Zach.
1906 J. V. Snellman ja uskonvapaus. – Joukahainen XIII. Helsinki.

1907 Uskonto ja vapaa ajatteleminen. – Nuori Suomi.

C[astrén], Z[achris]
1908 Uskonto ja puolue-elämä. Kirj. Z. C. [HYK, Nuorsuomalaisen puolueen lehtisiä 74]. Helsinki.

Colliander, O. I.
1910–1918 Suomen kirkon paimenmuisto 19:n vuosisadan alusta nykyaikaan I–II. SKHS Toim. 8:1–2. Helsinki.

Danielson-Kalmari, J. R.
1906 Ratkaisun edellä. Helsinki.

E 658 *I går publicerade USs redaktion* kandidat-listor för valen till kyrkomötet.

E 1311 *Arvoisa virkaveli!* Valtiopäivämiesvaalia varten.

E 1312 *Kunnioitettavat virkaveljet* Porvoon hiippakunnassa.

E 1313 *Porvoon hiippak.* M. G. Brander.

Ehdotus nuorsuomalaisen puolueen maalaisohjelmaksi
1906 Ehdotus Nuorsuomalaisen puolueen maalaisohjelmaksi. Alustuksia Nuorsuomalaiseen puoluekokoukseen jouluk. 9–10 p. 1906. Helsinki.

Ehrnrooth, Leo
1947 Från ett skiftesrikt liv. Helsingfors.

EPNM:n ohjelmavaatimuksia
1906 E. P. Nuorsuomalaisen Maalaisliiton Ohjelma-vaatimuksia. Hyväksytty kokouksessa Kauhavalla 21–22 p. lokak. 1906. Vaasa.

Estlander, Ernst
1945 Ofärdsårens politiska litteratur. SSLF 303. Helsingfors. (E).

Det finska partiet i Finland
1907 Det finska partiet i Finland, dess nuvarande program jämte några inledande ord. Helsingfors.

Godenhjelm, Hugo
1916 Suomen evankelis-luterilaisen kirkon ja papiston matrikkeli. Tampere.

1927 Suomen evankelis-luterilaisen papiston matrikkeli. Sortavala.

Gripenberg, Aleksandra
1907 Suomalaisen puolueen naisille. Suomalaisen puolueen naisvaliokunnan kirjasia VI. Helsinki.

Gummerus, Herman
1925 Aktiva kampår 1899–1910. Helsingfors.

Göhre, P.
1906 Miten pappi kääntyi sosialidemokratiksi. Viipuri.

Haapio, Hannes
1929 Suomen kirkon kanttorien ja urkurien matrikkeli. Vammala.

Helenius-Seppälä, Matti
1908 Tähän aikaan. – Kristillisen työväen kesäjulkaisu. Helsinki.

Helsingin kristillisen työväenyhdistyksen 30-vuotiskertomus
1936 Helsingin Kristillisen Työväenyhdistyksen 30-vuotinen toimintakertomus. Helsinki.

Helsingin ns. yhd.
1916 Helsingin nuorsuomalainen yhdistys 1906–1916. Helsinki.

Helsingin yks. ppk. ptk.
1906 Pöytäkirja tehty Helsingin yksityisessä pappeinkokouksessa syyskuun 4–6 pnä 1906. Helsinki.

1907 Helsingin yksityinen pappeinkokous tammikuun 8–10 päivinä 1907. Helsinki.

Hermanson, Robert
1906 Med anledning af den nya lagstiftningen om allmän rösträtt och proportionella val. Trenne föredrag, på uppdrag af Kristliga Föreningen af Unga Kvinnor, hållna den 3, 4, och 11 Oktober 1906. Helsingfors.

Hertzberg, Mikael
1907 Mitä opin työmiehenä ollessani. Porvoo.

Hjelt, Arthur
1906 Suomenkielinen teologinen kirjallisuus ja kansallinen herätys. – Vartija.

Hougberg, Verner
1907 Religionsfrihetsfrågan. Referat vid Svenska Folkpartiets partidag i Helsingfors den 1 april 1907. Helsingfors.

Hultin, Tekla
1935–1938 Päiväkirjani kertoo I–II. Helsinki.

Hurmerinta, K. V.
1906 a Vaalikäsikirja muistolistoineen y.m. joka miehelle ja naiselle. Hämeenlinna.

1906 b Vaalikäsikirja muistolistoineen, asiakirjakaavoineen, vaalipiiriluetteloineen, keskuslautakuntien jäsenluetteloineen y.m. ja Vaalilaki. Hämeenlinna.

1907 Onko kieltolaki mahdollinen? Esitelmä. Raittiuden Ystävien kirjasia II:42. Helsinki.

Huutavan ääni
1908–1909 Huutavan ääni. Kristillisen työväen julkaisu. Helsinki.

Ingman, Lauri
1906 Onko kansankirkkomme eroitettava valtiosta? – Vartija.

1907 a Kirkon erottaminen valtiosta. Suomalaisen puolueen Naisvaliokunnan kirjasia. Helsinki.

1907 b Konfirmatsiooni eli Ripillelaskeminen. Päivänkysymyksiä 4. Helsinki.

Johansson, Gustaf
1914 Herran sana pysyy iankaikkisesti. Saarnoja kirkkovuoden epistolatekstien johdosta. Kuopio

1921 Några hågkomster från brytningstiden. – Från brytningstider. Minnen och erfarenheter. Ny serie. Helsingfors.

Jokinen, Väinö
1906 a Miksi on kirkko erotettava valtiosta? Sosialidemokratinen puolue Suomessa. Puoluehallinnon lentokirjasia N:o 10. Tampere.

1906 b Uskonto yksityisasiaksi! Tampere.

Kaila, Erkki
1906 a J. W. Snellman'in aatteita uskonnosta ja uskontopolitiikasta. – Vartija.

1906 b Kansallishengestä. – Muistoja yliopistollisilta lomakursseilta 1. Helsinki.

1906 c Kristityn osanotto yhteiskunnallisiin pyrintöihin. Suomen kristillisen työväestön lentokirjasia N:o 1. Turku.

1906 d Kirkko ja valtio suhteessaan toisiinsa ja yleinen uskonnonvapaus. Suomen kristillisen työväestön lentokirjasia N:o 2.

1906 e Muutamia teologiselta taholta tehtyjä tehdastyöväestön tilaa koskevia tutkimuksia ja ehdotuksia. – Vartija.

Kairamo, A. Osw.
1907 Torpparit ja sosialistit. Suomalaisen puolueen naisvaliokunnan kirjasia X. Lahti.

Kansallismielisten kok. ptk.
1896 Pöytäkirja, joka tehtiin kansallismielisten kokouksessa Helsingissä kesäkuun 4 ja 5 päivänä 1896. Helsinki.

Kares, K. R.
1916 Kymmenen vuotta Betelissä. Turun Lähetysyhdistyksen Juhlajulkaisu 1.7. 1916. Turku.

KFUK
1906 Berättelse öfver Kristliga Föreningens af Unga Kvinnor verksamhet 1906. Helsingfors 1907.

KFUK i Helsingfors
1906 Berättelse öfver K.F.U.K:s i Helsingfors verksamhet 1906. Helsingfors 1907.

Kirk.kok. ptk.
1903 Suomen evankelis-luterilaisen kirkon viidennen yleisen kirkolliskokouksen pöytäkirjat. Vaasa & Turku 1904.

Kirkollisia kysymyksiä
1906 Kirkollisia kysymyksiä. Alustuksia Nuorsuomalaisten puoluekokoukseen jouluk. 9–10 p. 1906. Helsinki.

Korta biografiska uppgifter
1906 Korta biografiska uppgifter om de landtdagsmannakandidater som upptagits på Svenska Folkpartiets Interimsstyrelses förslagslista. Helsingfors.

Koskenniemi, V. A.
1947 Vuosisadanalun ylioppilas. Porvoo.

Koskimies, Juho
1906 Äskeisten tapahtumain johdosta. – Vartija.

1907 Kertomus Kuopion hiippakunnan kirkollisista oloista Oulun pappeinkokousta varten lokak. 1–4 p:nä 1907. Oulu.

Koulukysymys
1906 Koulukysymys. Alustuksia Nuorsuomalaisten puoluekokoukseen jouluk. 2–3 [po. 9.–10.] p. 1906. Helsinki.

Kringen, Olav
1905 Mitä sosialisti sanoo kirkosta? Helsinki.

Ktl:n ohjelma
1906 Suomen Kristillisen Työväenliiton Ohjelma. Viipuri.

Kuopion hpk. ppk. ptk.
1902 Pöytäkirja, joka tehtiin Kuopion hiippakunnan kymmenennessä yleisessä pappeinkokouksessa Oulussa lokakuun 14, 15, 16 ja 17 päivinä vuonna 1902. Oulu 1903.

1907 Pöytäkirja joka tehtiin Kuopion hiippakunnan yhdennessätoista yleisessä pappeinkokouksessa Oulussa lokakuun 1–4 päivinä vuonna 1907. Oulu 1908.

Kuopion hpk. tklin kiertok.
1902–1907 Kuopion hiippakunnan tuomiokapitulin kiertokirjeet 1902–1907. Oulu.

Kuusisto, A. W.
1908 Kristinusko ja työväenkysymys. Uskonnollisia ajankysymyksiä. Uusi sarja V. Porvoo.

1910 Kristillinen työväenliike ja papistomme. – Vartija.

Lagerborg, Rolf
1941 När föreningen Prometheus kom till 1905–06. – Ajatus X. Porvoo.

1942 I egna ögon – och andras. Åbo.

Laurila, K. S.
[1908] Nuorsuomalainen puolue ja uskonto. [HYK, Nuorsuomalaisen puolueen pikkukirjasia II:10]. S.l. & a.

Lax, Hj.
1906 Erooko kirkko valtiosta. Pori.

Malin, Artur
1908 Friedrick Naumann'in luona. – Kristillisen työväen kesäjulkaisu. Helsinki.

M[almivaara], Wilh.
1906 Puolue-elämän vaarat. – HK.

1907 a Äskeiset valtiopäivävaalit ja heränneet. – HK.

1907 b Valtiopäiviltä I–III. – HK.

Malmivaara, Wilh.
1930 Salattu Voima. Seurapuheita. Kuopio.

Maunu, J. A.
1929 Kuinka minusta tuli kerettiläinen? – Päivälehden muisto 1889–1929. Helsinki.

Meurman, A(gathon)
1903–1909 Elämänkysymyksiä yksinkertaisia varten I–III. Porvoo.

1909 Muistelmia I. Helsinki.

Mikä eroittaa puolueet
1907 Mikä eroittaa puolueet? Kirjoitti Eräs suomalainen. Viipuri.

Mustakallio, Joos.
1899 Sosialismista Suomen oloihin katsottuna. – Vartija.

Naumann, Friedrich
1908 Mitä merkitsee Kristillis-sosiaalinen? Evankelis-sosiaalisia kysymyksiä 3. Jyväskylä.

Neovius, Ad.
1898 Suomen evankelis-luterilaisen kirkon matrikkeli. Kuopio.

1908 Suomen evankelis-luterilaisen kirkon matrikkelin lisävihko. Kuopio.

Nuors. kok. ptk.
1906 Nuorsuomalaisten kokous Palokunnantalolla Helsingissä huhtik. 6–7 p. 1906. Helsinki.

Nuorsuomalaisen puolueen ohjelma
1906 a Nuorsuomalaisen puolueen ohjelma. Hyväksytty puoluekokouksessa maaliskuun [po. huhtikuun] 6–7 pnä 1906. Helsinki.

1906 b Nuorsuomalaisen eli perustuslaillis-suomenmielisen puolueen ohjelma. Hyväksytty puolueen edustajakokouksessa 9 ja 10 p. joulukuuta 1906. Helsinki.

Nuorsuomalaisten ohjelmakysymykset alustuksineen
1907 Nuorsuomalaisten ohjelmakysymykset alustuksineen. Nuorsuomalaisten eli perustuslaillis-suomenmielisten yleisessä kokouksessa 9 ja 10 p:nä joulukuuta 1906 hyväksytyt päätökset ja niiden alustukset. Helsinki.

Paasikivi, J. K.
1918 Vanhan ja uuden eduskunnan väliajalta. – Murrosajoilta II. Muistoja ja kokemuksia. Porvoo.

Paasikivi, J. K.
1957 Paasikiven muistelmia sortovuosilta I–II. Porvoo.

Partanen, L. W.
1907 Evankelisten suhde valtion ja kirkon erokysymykseen. – Pääsiäis-viesti. Kokkola.

Perustuslaillisten suomenmielisten kok.
1905 Perustuslaillisten suomenmielisten yleinen kokous Helsingissä marraskuun 16 päivänä 1905. Helsinki 1905. [HYK Nuorsuomalainen puolue. Pikkukirjasia I:3].

Pesonen, Matti
1954 Ystäviä läheltä ja kaukaa. Helsinki.

Pietilä, Antti J.
1906 Aika vaatii ratkaisua. Kaksi saarnaa. Kuopio.

Piispainkok. ptk.
[1936] Piispainkokousten pöytäkirjat ajalta 17.5. 1891 – 5.2. 1909. Piispainkokouksen päätöksen perusteella koonnut ja julkaissut E. Haahtela. [Sortavala].

Porvoon hpk. ppk. ptk.
1902 Pöytäkirja tehty pappeinkokouksessa Porvoossa lokakuun 14, 15, 16 ja 17 p:nä 1902. Porvoo 1903.

1907 Pöytäkirja tehty pappeinkokouksessa Porvoossa lokakuun 1–4 päivinä 1907. Helsinki 1908.

1912 Pöytäkirja tehty Porvoon hiippakunnan lakimääräisessä pappeinkokouksessa Porvoossa lokakuun 1–4 päivinä 1912. Porvoo 1913.

Porvoon hpk. tklin kiertok.
1893–1907 Domkapitlets i Borgå cirkulärbref 1893–1907. Borgå.

Pps. ptk.
1905–1906 Suomen pappissäädyn pöytäkirjat väliaikaisilta valtiopäiviltä v. 1905–1906 I–II. Helsinki 1906–1907.

Raittila, Pekka
1967 Lestadiolaisuuden matrikkeli ja bibliografia. SKHS Toim. 74. Forssa.

Rantakari, K. N.
1908 a 1907:n Eduskunta. Puolueet 1907:n vaaleissa. Päivänkysymyksiä 9. Hämeenlinna.

1908 b 1907:n Eduskunta. Puolueiden alotteet 1907:n eduskunnassa. Päivänkysymyksiä 18. Hämeenlinna.

1908 c 1907:n Eduskunta. Puolueet valiokunnissa. Päivänkysymyksiä 20. Hämeenlinna.

1908 d 1907:n Eduskunta. Hallituksen osuus. Päivänkysymyksiä 21. Hämeenlinna.

Rosenqvist, G. G.
1896 Ett uttalande af det svenska partimötet. – TA.

1903 Det femte allmänna finska kyrkomötet. – TA.

1905 Några tankar med anledning af den senaste tidens händelser. – TA.

1906 Respekt för personlighet och människovärde! – TA.

1913 Sosialismi yksikamarissa. – Murrosajoilta. Muistoja ja kokemuksia. Porvoo.

Ruuth, Martti
1894 Kristillinen sosialismi Englannissa tämän vuosisadan keskivaiheilla. – Valvoja.

1896 Evankeelis-sosiaalinen liike Saksassa. Helsinki.

1898 Kirkko ja yhteiskunnallinen kysymys. Kuvaus Saksan evankeelis-sosiaalisesta liikkeestä. Yhteiskunnallisia kysymyksiä 18. Helsinki.

1906 "Kirkko ja työväenliike". – TA.

Salminen, V.
1903 Papisto ja politiikki. Pyrkimystä selvyyteen. Kotka. (E 668)

1906 a Kirkollinen kysymyksemme valtiolliselta kannalta katsottuna. Tyrvään kansalaiskokouksessa 19/11 1906 pidetty esitelmä. Pori.

[Salminen, V.]
1906 b Sosialismista ja kristinuskosta. Sosialistin ja papin kirjeenvaihto. Nykyajan uskonnollisia ja kirkollisia kysymyksiä 4. Jyväskylä.

Savonlinnan hpk. ppk. ptk.
1907 Pöytäkirja joka laadittiin Savonlinnan hiippakunnan toisessa lakimääräisessä pappeinkokouksessa Savonlinnassa syysk. 3–6 p. 1907. Savonlinna.

Savonlinnan hpk. tklin kiertok.
1901–1907 Savonlinnan hiippakunnan tuomiokapitulin kiertokirjeet 1901–1907. Savonlinna.

Sdp puoluekok. ptk.
1906 Suomen Sosialidemokratisen puolueen viidennen edustajakokouksen pöytäkirja. Kokous pidetty Oulussa 20–27 p:nä Elokuuta 1906. Tampere.

Seppälä, Matti
1906 Sosialidemokratia ja kristinusko. – Voionmaa, Väinö & Seppälä, Matti: Sosialismia. Helsinki.

Seurakunta- ja kirkkotietoisuuskomitean mietintö
1915 Helsingissä v. 1915 pidetyn yleisen yksityisen pappeinkokouksen seurakunta- ja kirkkotietoisuuden ja -harrastuksen elvyttämiskysymystä valmistamaan asettaman komitean mietintö. Helsinki.

SFP:s organisationer
1907–1914 Svenska Folkpartiets organisationer. 1907; den 1 juni 1908; den 31 maj 1909; 1910; 1911; 1912–1913; 1913–1914. Helsingfors 1907–1914.

Silmät auki
[1907] Silmät auki! Wiipuri s.a.

Sirén, K. G.
1905 Suomalaisen puolueen suhde kotimaiseen hallitukseen. Viipuri.

Sirola, Yrjö
1907 Uskontokysymys luokkataistelussa. – Sosialistinen aikakauslehti.

SLEY kert.
1906&1907 Kertomus Suomen Lutherilaisen Evankeliumiyhdistyksen vaikutuksesta vuonna 1906 & 1907. Helsinki 1907 & 1908.

SML kert.
1908 Suomen maalaisväestön Liiton ensimäinen toimintakertomus 18.9. 1906 – 1.11. 1908. Laatinut Otto Karhi. Oulu.

SML:n ohjelma
1906 a Suomen maalaisväestön liiton ohjelma. Hyväksytty Suomen maalaisväestön yleisessä kokouksessa Seinäjoella lokak. 26 ja 27 p:nä 1906. Oulu.

1906 b Sama Lahden kokouksessa 10.–12.12. 1906 tehdyin lisäyksin.

SML:n ohjelmaehdotus
1906 Ohjelmaehdotus Suomen maalaisväestön liitolle. Oulu.

Soikkeli, Kaarle
1909 Suomen kirkon kanttorien ja urkurien matrikkeli. Helsinki.

Sos.dem. nuorisoliiton kok. ptk.
1906 Pöytäkirja Suomen sosialidemokratisten nuorisoseurojen edustaja-kokouksesta 9 ja 10 päivänä joulukuuta 1906. Lahti 1907.

Steinby, Gunnel
1981 Journalister och publicister i svensk press i Finland under tvåhundra år. En matrikel. SSLF 493, Presstudier 2. Åbo.

Suomalaisen puolueen kok.
1903 Kertomus suomalaisen puolueen kokouksesta joulukuun 5 ja 6 päivänä 1903. Helsinki 1904.

Suomalaisen puolueen naisten kokous
1907 Suomalaisen puolueen naisten kokous syyskuun 28–29 p. 1907. Helsinki 1908.

Suomalaisen puolueen ohjelma
1906 Suomalaisen Puolueen Ohjelma. Hyväksytty puolueen yleisessä kokouksessa Helsingissä lokakuun 22–24 p:nä 1906. Lahti.

Suomalaisen puolueen ohjelmaehdotus
1906 Suomalaisen Puolueen Ohjelma-ehdotus. Kesäkuun 27–29 päivänä 1906 pidetyn valmistavan neuvottelukokouksen tarkastama. Helsinki.

Suomen kansanedustajat
1982 Suomen kansanedustajat 1907–1982. Finlands riksdagsledamöter 1907–1982. Helsinki.

Suomen kartasto
1910 Atlas öfver Finland 1910. Helsingfors.

Suomenmielisten kansalaiskok.
1905 Kertomus suomenmielisten kansalaiskokouksesta Helsingissä kesäk. 27 ja 28 p:nä 1905. Kotka.

Suomen säätyvaltiopäiväin pöytä- ja asiakirjain sisällysluettelo
1890–1906 II. Helsinki 1917.

SVT
XXIX Suomen virallinen tilasto. XXIX Vaalitilasto 1–8. Eduskuntavaalit vuosina 1907–1917. Helsinki 1909–1919.

Tampereen kr. työväenyhd. kert.
1907 Kertomus Tampereen Kristillisen Työväenyhdistyksen toiminnasta ensimmäisenä ja toisena toimintakautena vuosina 1905 ja 1906. Tampere.

Tarkkanen, U. J.
1907 Valtion ja kirkon erosta. Ilkan kirjasia N:o 1. 2. p. Vaasa.

Turun hpk. ppk. ptk.
1902 Pöytäkirja tehty pappeinkokouksessa Turussa lokakuun 13–17 p:nä 1902. Turku 1903.

Turun hpk. ppk. ptk.
1907 Pöytäkirja tehty pappeinkokouksessa Turussa lokakuun 1–4 p:nä 1907. Turku 1908.

Turun hpk. tklin kiertok.
1891–1907 Turun arkkihiippakunnan tuomiokapitulin kiertokirjeet 1891–1907. Turku.

Turun yks. ppk. ptk.
1906 Turun yksityinen pappeinkokous 2–4.10. 1906. Helsinki.

Uskonvapaus ja siviiliavioliitto
1906 Uskonvapaus ja siviiliavioliitto. Alustuksia nuorsuomalaisten puoluekokoukseen huhtik. 6 & 7 p:nä 1906. N:o 10. Helsinki.

Wallin, J. W.
1906 Papin suhde nykyajan humaanisiin, yhteiskunnallisiin ja valtiollisiin rientoihin. – Vartija.

Valtiokalenteri
1906–1908 Suomenmaan valtiokalenteri vuosille 1906–1908. Helsinki 1906–1907.

Vanh.lest. kok. ptk.
1906 Pöytäkirja, pidetty kristittyjen kokouksessa Oulussa Rauhanyhdistyksen huoneella Lokakuun 1:nä, 2:na, 3:na ja 4:nä päivänä 1906. Kemi.

Vapaan lähetyksen kok. ptk.
1906 Pöytäkirja pidetty Suomen Vapaan Lähetyksen edustajien kokouksessa Helsingissä kesäkuun 5 ja 6 p:nä 1906. Hämeenlinna.

Vartiainen, J. V.
1896 Kristillissosiaalinen puolue Saksassa. – Vartija.

1897 Kristillismielisten asemasta valtiopäivillä. – Vartija.

1906 Juutalaiskysymys uudelleen. – Vartija.

Wellroos, A. R.
1907 Kristinusko ja sosialismi. – Kesän viesti. Kristillisen työväen kevätjulkaisu. Helsinki.

Viipurin yks. ppk. ptk.
1905 Pöytäkirja joka laadittiin yksityisessä pappeinkokouksessa Wiipurissa heinäkuun 4–6 päivinä 1905. Viipuri.

Virkkunen, Paavo
1906 Kirkko ja kansallisuus. – Vartija.

1907 Sosialismin viha kristinuskoa vastaan. Suomen kristillisen työväestön lentokirjasia N:o 3–4. Turku.

1953 Kahden sataluvun vaiheilta. Helsinki.

Vk
1886 Suomalainen Virsikirja evankelis-lutherilaisille seurakunnille Suomen Suuriruhtinaanmaassa. Hyväksytty Suomen toisessa yleisessä kirkolliskokouksessa v. 1886. Porvoo 1889.

VLKYJ
1960 Vanhan Laestadiolais-kristillisen yhdistyksen julkaisu VII. Lahti.

Vp. A
1907 Asiakirjat valtiopäiviltä Helsingissä vuonna 1907. Helsinki 1908.

Vp. L
1907 Valtiopäivät v. 1907. Liitteet. Helsinki.

Vp. ptk.
1907 Valtiopäivät v. 1907. Pöytäkirjat. Helsinki.

Wrede, R. A.
1905 På hvilka grunder bör en representationsreform buggas? – Finsk tidskrift. Senare halfåret 1905.

Yksi- vaiko kaksikamarinen
1905 Yksi- vaiko kaksikamarinen eduskunta? Kirjoittanut Suomenmielinen. Helsinki.

3. SANOMA- JA AIKAKAUSLEHDET

a. *Uskonnolliset sanoma- ja aikakauslehdet*

Armonsanoma 1906–1907
Autuus pakanoille 1906–1907
Betania 1906–1907
Hedningarnas tröst 1907
HK Hengellinen kuukauslehti 1905–1908
Isänmaan ystävä 1897–1899
Kirkollinen sisälähetys 1905–1907
Kirkollisia sanomia 1905
Kolkuttaja 1906–1907
Kotia kohti 1906–1907
Km Kotimaa 1906–1907
Kristillinen työmies 1906–1907
Kristillisiä sanomia 1906–1907
Kuukauslehti 1906–1907
Mot hemmet 1906–1907
Rauhan toverit 1906–1907
SKJS Suomen kirkon julkisia sanomia 1905–1907
Suomen viikkolehti 1906–1907
TA Teologinen aikakauskirja 1896–1919
Totuuden ystävä 1906–1907
Vartija 1888–1907, 1918

b. *Eri puolueita kannattavat sanomalehdet* (vuosikerta mainittu vain jos muu kuin 1906–1907)

VANHASUOMALAINEN PUOLUE

	Aamulehti 1905	Tampere
	Hämeen Sanomat	Hämeenlinna
	Itä-Karjala (1907)[1]	Käkisalmi
	Kaiku[2]	Oulu
	Kaikuja Kajaanista	
	Karjalatar	Joensuu
	Kokkola	
	Lahti	
	Länsi-Suomi	Rauma
	Mikkelin Sanomat	
	Pohjois-Karjala	Joensuu
	Raja-Karjala	Sortavala
	Satakunta	Pori
	Savotar 1908	Kuopio
	Suomalainen	Jyväskylä
UA	Uusi Aura 1905	Turku
US	Uusi Suometar 1884, 1896–1898, 1903, 1908	Helsinki
	Vaasa	
	Wiipuri	

NUORSUOMALAINEN PUOLUE

	Heinolan Sanomat	
HS	Helsingin Sanomat	
	Hämetär	Hämeenlinna
	Itä-Karjala 1906	Käkisalmi
	Kajaanin Lehti	
	Kaleva	Oulu
	Kansanvalta (nuorsuomalaisen puolueen keskustmk.)	Helsinki
	Karjala 1905	Viipuri
	Karjalan Sanomat	Joensuu
	Keski-Pohjalainen	Kokkola
	Keski-Suomi	Jyväskylä
	Käkisalmen Sanomat	
	Laatokka	Sortavala
	Lahden Lehti	
	Louhi	Oulu
	Otava 1908	Kuopio
	Perä-Pohjolainen	Kemi
	Pohjois-Suomi[3]	Kemi
	Päivälehti 1898, 1903	
	Rauman Lehti	
	Salmetar	Iisalmi
	Satakunnan Sanomat	Pori
	Suomalainen Kansa	Helsinki
	Suur-Savo	Mikkeli
	Tampereen Sanomat	
TS	Turun Sanomat 1905	

---

1 *Salokankaalla* (1976) virheellisesti vanhasuomalaisen puolueen äänenkannattaja jo 1906.

2 *Salokankaalla* (1976) virheellisesti nuorsuomalaisen puolueen äänenkannattaja vielä tässä vaiheessa.

3 *Salokangas* (1982 a, 277 n. 14) korjaa itse esittämänsä (1976) tiedon lehden vanhasuomalaisuudesta.

SDP

Kansan Lehti	Tampere	Sosialisti	Turku
Kansan Tahto	Oulu	Työ	Viipuri
Sosialidemokraatti	Pori	Työmies	Helsinki

ML

Ilkka 1908	Vaasa	TL Talonpojan Lehti	Helsinki
(Jaakkiman Sanomat) Liitto	Oulu		

KTL

Työkansa	Tampere	Veljeys	Helsinki
Tähti 1908	Turku		

RKP (tms.)

Fritt folk	Helsingfors	Vbl Vasabladet	
Helsingfors-Posten 1903, 1905		Viborgs Nyheter	
Hbl Hufvudstadsbladet 1903, 1905		Åbo Tidning 1903	
NP Nya Pressen 1896–1898	Helsingfors	ÅU Åbo Underrättelser 1903	
Tammerfors Nyheter			

c. *Muut aikakauslehdet*

Aika 1907
Finsk tidskrift 1905–1907
Framtid 1906–1907
Fyren 1905–1907
Koti ja yhteiskunta 1906–1907
Kurikka 1905–1907
Kylväjä 1905–1907
Matti Meikäläinen 1884–1899
Nuori Suomi 1906–1907
Politik och kultur 1907
Pyrkijä 1906
Raataja 1904–1910
Sosialistinen aikakauslehti 1905–1907
Suomalainen virallinen lehti 1906–1907
Tuulispää 1905–1907
Valvoja 1905–1907
Vastaisuus 1906–1907
Velikulta 1896–1907

KIRJALLISUUS

Aaltonen, Olavi
1966 Alkion katsomusten opillisia perusteita. – Heräävä maaseutu VIII. Lappeenranta.

A[hola], Oskari
1928 Akseli Anton Korpinen. – Kotimatkalla. Suomen Luth. Ev.yhdistyksen vuosijulkaisu 1929. Helsinki.

Alanen, Aulis J.
1964 Hannes Gebhard. Helsinki.

1976 Santeri Alkio. Porvoo.

1981 Taisteleva sanomalehti I. Ilkka Alkion aikana (1906–1930). Seinäjoki.

Alanen, Yrjö J. E.
1947 a Gustaf Johansson. Elämänkuvaus. Porvoo.

1947 b G. G. Rosenqvist. – Mikael Agricolasta E. W. Pakkalaan. Porvoo.

Alapuro, Risto
1973 Akateeminen Karjala-Seura. Politiikan tutkimuksia 14. Diss. Helsinki. Helsinki.

1977 Uskonto ja poliittinen mobilisoituminen maaseudulla. – Maailmankuvan muutos tutkimuskohteena. Keuruu.

Alapuro, Risto & Alestalo, Matti
1973 Konkreettinen sosiaalitutkimus. – Suomalaisen sosiologian juuret. Porvoo.

Allardt, Erik
1956 Social struktur och politisk aktivitet. Skrifter utgivna av Nyliberala studentförbundet N:o 15. Borgå.

1967 Historialliset murrokset ja läpimurrot politiikan sosiologiassa. – Oman ajan historia ja politiikan tutkimus. Helsinki.

Arajärvi, Kirsti
1956–1961 Aamulehti I–II. Tampere.

Arkkila, Reijo
1975 Suomen Luterilaisen Evankeliumiyhdistyksen suhde Suomen evankelis-luterilaiseen kirkkoon 1917–1939. Diss. Helsinki. Joensuu.

Backman, Eero
1972 Uskontorikokset ja eduskunta. – Lakimies.

1976 Rikoslaki ja yhteiskunta I. Suomalaisen lakimiesyhdistyksen julkaisuja A 115. Diss. Helsinki. Vammala.

Berg, E. A.
1966 Eduard Polón aikansa valinkauhassa. Pieksämäki.

Björklund, Joh.
1939 Suomen papisto 1800-luvulla. SKHS Toim. 42. Diss. Helsinki. Helsinki.

Björkstrand, Gustav
1976 Åkerblom-rörelsen. Meddelanden från Stiftelsens för Åbo Akademi forskningsinstitut 11. Diss. Åbo. Åbo.

Blomstedt, Yrjö
1969 K. J. Ståhlberg. Valtiomieselämäkerta. Keuruu.

von Bonsdorff, Göran
1947 Samlingspartiet. Skrifter utgivna av Nyliberala studentförbundet N:o 10. Lovisa.

1956 Svenska folkpartiet. Bakgrund, tillblivelse och utveckling till 1917. Helsingfors.

1957 Suomen poliittiset puolueet. Helsinki.

1974 Uskonnon suhde politiikkaan. – HAik.

Borg, Olavi
1964 Suomen puolueideologiat. Politiikan tutkimuksia 5. Diss. Helsinki. Porvoo.

1965 Suomen puolueet ja puolueohjelmat 1880–1964. Politiikan tutkimuksia 7. Porvoo.

Brakelmann, Günter
1962 Die soziale Frage des 19. Jahrhunderts I–II. Witten.

1977 Kirche, soziale Frage und Sozialismus. Kirchenleitungen und Synoden über soziale Frage und Sozialismus 1871–1914. Protestantismus und Sozialismus 3. Gütersloh.

Brotherus, K. R.
1923 Valtio ja kirkko. Porvoo.

Colliander, Rafael
1926 Svenska folkpartiet i Finland 1906–1926. Helsingfors.

Dahm, Karl-Wilhelm
1965 Pfarrer und Politik. Soziale Position und politische Mentalität des deutschen evangelischen Pfarrerstandes zwischen 1918 und 1933. Dortmunder Schriften zur Sozialforschung 29. Köln und Opladen.

Duhne, Christian
1969 Svensk kyrka och socialdemokrati. Stockholm.

Eerola, Aaro
1975 Papiston asenne kansanedustuslaitoksen uudistukseen 1905–1906. Suomen ja Skandinavian kirkkohistorian pro gradu -tutkielma HYTTK.

Eerola, Esa
1969 Kirkollis-kristillisten lakkoasenteet vuosina 1900–1917. Kirkkohistorian laudaturtutkielma HYTTK.

Ernvall, Arto
1976 Nuorsuomalaisten suhtautuminen uskonnollisiin kysymyksiin. Suomen historian pro gradu -tutkielma. Turun yliopisto.

Eräsaari, Risto & Rahkonen, Keijo (toim.)
1975 Työväenkysymyksestä sosiaalipolitiikkaan. Tapiola.

Eskola, Seikko
1962 Sosiaalipolitiikka suomalaisen puolueen ohjelmassa vuonna 1906. – Historica I. Studia historica Jyväskyläensia I. Pieksämäki.

Fagerlund, Rainer
1981 Svenska folkpartiet i Pargas 1906–1981. S.l.

Fogarty, Michael P.
1959 Christliche Demokratie in Westeuropa 1820–1953. Freiburg im Breisgau.

Gebhard, Hannes
1934 Suuronen, Philip. – Kansallinen elämäkerrasto V. Porvoo.

Graae, Kristiina
s. a. Uskontokysymys poliittisessa kentässä ideologisten katsomuserojen kannalta autonomian kauden lopulla. Käsikirjoitus tekijän hallussa.

Grotenfelt, Arvi
1928 Zachris Castrén filosofisena kirjailijana ja yliopiston opettajana. – Kansanvalistus ja kirjastolehti.

Gulin, Helmi
1946 Säteilevä elämä. Louise af Forselles. 2. p. Helsinki.

Gummerus, Jaakko
1906 Juhana Vilhelm Snellman. Hänen ajatuksiansa uskonnosta ja kirkosta. – TA.

1931 G. G. Rosenqvist †. – TA.

1933 [Tervehdyspuhe SKHS:n juhlakokouksessa 7.12.1931]. – SKHS Vuosik. 21 (1931), 422–434. Helsinki.

Gustafsson, Berndt
1953 Socialdemokratin och kyrkan 1881–1890. Samlingar och studier till Svenska kyrkans historia 30. Lund.

1966 Svensk kyrkohistoria. 3. uppl. Rotterdam.

Göransson, Sven
1959 Folkrepresentationen och kyrka 1809–1847. Skrifter utg. av Svenska Kyrkohistoriska Föreningen, II Ny följd 13. Uppsala.

1970 Den kristna demokratin i Västeuropa. – KÅ.

Haho, Terttu
1965 G. G. Rosenqvistin suhde sosiaaliseen kysymykseen. Teologisen etiikan ja uskonnonfilosofian pro gradu -tutkielma HYTTK.

Hainari, Tilma
1913–1916 Hilda Käkikoski kirjeittensä ja kirjoitelmiensa valossa. [I–] II. Helsinki.

Halila, Aimo
1958 Suomen järjestötoiminnan piirijaon synnyn pääpiirteet. – HArk 56. Helsinki.

1964 Papit Suomen ensimmäisillä yksikamarisilla valtiopäivillä vuonna 1907. – THArk XVII. Turku.

1964 b Kansakoulunopettajat Suomen ensimmäisillä yksikamarisilla valtiopäivillä 1907. – Kasvatus ja koulu.

1969 Väinö Voionmaa. Helsinki.

Hallio, Kustaa
1936 Suomalaisen virsikirjan virret. SKHS Toim. 40 & SKS Toim. 203. Tampere.

Hallsten, Onni
1911 Eduskuntavaalit. – Suomen kartasto 1910. Teksti II. Helsinki.

Heikkilä, Markku
1979 Kirkollisen yhdistysaktiivisuuden leviäminen Suomessa. SKHS Toim. 112. Diss. Helsinki. Kouvola.

Heino, Harri
1977 Rukoilevaisuus tällä vuosisadalla. STKS Julk. 107. Rauma.

Heinonen, Reijo
1982 Saksan kirkollisministeriö 1935–45. – TA.

Helenius-Seppälä, Matti
1910 Kristillinen sosialismi ja kristillinen työväenliike. – Yhteiskunnallinen käsikirja. Helsinki.

Helin, Pertti
1981 Suomalainen Kansa 1907–1911. Suomen historian laudaturtyö, Turun yliopisto.

Hermelink, Heinrich
1951–1955 Das Christentum in der Menschheitsgeschichte von der französischen Revolution bis Gegenwart II–III. Stuttgart.

Heräävä maaseutu
1917 Heräävä maaseutu [I]. Maalaisliiton 10-vuotisjulkaisu. Oulu.

1946 Heräävä maaseutu V. Maalaisliiton 40-vuotisjuhlajulkaisu. Kuopio.

Holmberg, H.
1936 Den konstitutionella arbetarrörelsen i Finland. – Historiska och litteraturhistoriska studier 12. SSLF 254. Helsingfors.

Hulkko, Kullervo
1956 Minä lähetän teidät. Piirteitä Suomen Rauhanyhdistysten Keskusyhdistyksen toiminnasta ja vanhoillislestadiolaisuudesta vuosina 1906–1955. Lahti.

Huttunen, Kalervo
1973 Sortavalan Evankelinen Seura ja luterilais-vapaakirkollinen toiminta ortodoksisessa Karjalassa vuosina 1905–1917. Yleisen kirkkohistorian pro gradu -tutkielma HYTTK.

Hytönen, Viljo
1919 Suomen kieltolakiliikkeen historia. Helsinki.

1923–1926 Talonpoikaissäädyn historia Suomen valtiopäivillä 1809–1906 I–II. Helsinki.

1930 Suomen raittiusliikkeen historia. Porvoo.

Hyvämäki, Lauri
1960 a Perustuslaillinen ideologia. – Venäläinen sortokausi Suomessa. Porvoo.

1960 b Ennen routaa. Helsinki.

1964 Suomalaiset ja suurpolitiikka. Diss. Helsinki. Porvoo.

Hämäläinen, Pekka Kalevi
1968 Kielitaistelu Suomessa 1917–1939. Porvoo.

Iivonen, Pekka
1981 Kristillinen elämä Etelä-Pohjanmaalla vuosina 1906–1908 Ilkka-lehden kuvaamana. Suomen ja Skandinavian kirkkohistorian sivulaudaturtyö. Tekijän hallussa.

Immonen, Erkki
1965 Suomen Kristillisen Työväenpuolueen synty, ohjelma ja sen vastaanotto. Suomen ja Skandinavian kirkkohistorian pro gradu -tutkielma HYTTK.

Isohookana-Asunmaa, Tytti
1980 Maalaisliitto Pohjois-Suomessa. Kehitysjakso vuosina 1906–1939. Turun yliopiston julkaisuja C:29. Diss. Turku. Oulu.

Jalkanen, Kaarlo
1976 Lukkarin- ja urkurinvirka Suomessa 1809–1870. SKHS Toim. 101. Diss. Helsinki. Rauma.

1978 Lukkarin- ja urkurinvirka Suomessa 1870–1918. SKHS Toim. 108. Rauma.

Jokipii, A. E.
1937 Sivistyneet ja kirkko. Synodaalikirjoitus. Porvoo.

Jossas, Esko
1983 Kirkko ja kansa. Agathon Meurman suomalaisuusliikkeen uskonnollisen näkemyksen ja kirkkopolitiikan edustajana 1863–1899. Suomen ja Skandinavian kirkkohistorian lisensiaattityö (käsikirj.).

Joutsenlahti, Antti
1966 Pohjanmaan maalaisliitot vuonna 1906. – Acta Universitatis Tamperensis B:4. Tampere.

Junkkaala, Timo
1983 Hannulan herätys. Frans Hannulan vaikutus ja Turun Lähetysyhdistyksen alkuvaiheet vuosina 1894–1908. Suomen ja Skandinavian kirkkohistorian lisensisaattityö (käsikirj.).

Jussila, Osmo
1977 Vuoden 1905 suurlakko Suomessa, sen historialliset edellytykset ja seuraukset. – HArk 72. Forssa.

1979 Nationalismi ja vallankumous venäläis-suomalaisissa suhteissa 1899–1914. Hist. Tutk. 110. Forssa.

Jutikkala, Eino
1974 Säätyvaltiopäivien valitsijakunta, vaalit ja koostumus. – Suomen kansanedustuslaitoksen historia IV:1. Helsinki.

Jutikkala, Eino & Pirinen, Kauko
1973 Suomen historia. 2. p. Tapiola.

Juusela, Jukka
1969 Suomen maalaisväestön liiton järjestöorganisaation kehitys vuosina 1906–1916. Suomen historian laudaturtutkielma, Jyväskylän yliopisto.

Juusela, Jyrki
1974 Suomen Maalaisväestön Liitto valtiopäivillä 1907–1914. Suomen historian laudaturtutkielma, Jyväskylän yliopisto.

Juva, Einar W.
1957 a P. E. Svinhufvud I. 1861–1917. Porvoo.

1957 b Seurakunta ja hengellinen elämä & Turku kulttuurikaupunkina. – Turun kaupungin historia 1856–1917. Turku.

1967 Tie itsenäisyyteen ja itsenäisyyden aika. – Suomen kansan historia V. Keuruu.

Juva, Mikko
1950 a Suomen sivistyneistö uskonnollisen vapaamielisyyden murroksessa 1848–1869. SKHS Toim. 51. Diss. Turku. Forssa.

1950 b Herännäisyys, kansallisuusliike ja vapaamielisyys suomalaisen yhteiskunnan uudistajina. – Valvoja.

1951 Valvojan ryhmän syntyhistoria. – THArk XI. Turku.

1956 Rajuilman alla. Porvoo.

1960 a Valtiokirkosta kansankirkoksi. SKHS Toim. 61. Porvoo.

1960 b Historialliset katastrofit maailmankatsomuksen järkyttäjinä. – Valvoja.

1962 Suomen kielitaistelun ensimmäinen vaihe. – HArk 58. Turku.

1963 Papisto ja työväki 1800-luvun lopulla. – HAik.

Juva, Mikko
1965 Papisto, työväestö ja kolmisäätyoppi. – HAik.

1966 Kansallinen herääminen. Suomen kansan historia IV. Keuruu.

1970 Gustaf Johanssonin poliittinen herääminen. – Suomalainen Tiedeakatemia. Esitelmät ja pöytäkirjat 1969. Helsinki.

1976 Kirkon parlamentti. Suomen kirkolliskokousten historia 1876–1976. Pieksämäki.

Kaarna, Esko
1969 Kirkko ja valtio Suomen maalaispuolueiden uskontopoliittisissa ohjelmissa 1906–1908. Teologisen etiikan ja uskonnonfilosofian pro gradu -tutkielma HYTTK.

Kajanus, Herman
1980 St Katarina svenska församlings i St Petersburg historie på grund av kyrkorådsprotokoll och upplevelser författad av Herman Kajanus. Utg. med inledning och kommentarer av W. E. Nordström. Ekenäs.

Kalela, Annikki
1982 Isovanhempieni tarina. Jyväskylä.

Kalela, Jorma
1978 Die Entstehung der finnischen Nation. Ein Abriss. – Helsingin yliopiston Poliittisen historian laitoksen julkaisuja 1/1978. Helsinki.

Kallioinen, Marja
1969 Kirkon kuulutukset ja taistelu niiden poistamiseksi. Suomen ja Skandinavian kirkkohistorian pro gradu -tutkielma HYTTK.

Kansanaho, Erkki
1960 Sisälähetys ja diakonia Suomen kirkossa 1800-luvulla. Pieksämäki.

1964 Suomen kirkon sisälähetysseuran historia. Sortavalan aika 1905–1944. Pieksämäki.

1976 Suomen kirkon hallinto. Vaasa.

1978 Kirkon ja työväenliikkeen kohtaaminen. – Aate ja yhteiskunta. Keuruu.

Kares, Olavi
1941–1952 Heränneen kansan vaellus I–V. Helsinki & Porvoo.

1947 K. R. Kares. – Mikael Agricolasta E. W. Pakkalaan. Porvoo.

1976 Olavi Kares kertoo elämästään. Porvoo.

Karpio, Vihtori
1931 Matti Helenius-Seppälä. Porvoo.

1938 Raittiuden Ystävät 1883–1933. Jyväskylä.

1943 Kristillisiä virtauksia työväenliikkeessä. Tampere.

Kemiläinen, J. A.
1916 Suurnimenmuutto 10 vuotta sitten. – Suomalainen Suomi 1. Porvoo.

Kena, Kirsti
1979 Kirkon aseman ja asenteiden muotoutuminen itsenäistyneessä Suomessa 1918–1922. SKHS Toim. 110. Diss. Helsinki. Pieksämäki.

Kiiski, Venla
1978 Tekla Hultin, poliitikko. Studia historica Jyväskyläensia 15. Diss. Jyväskylä. Tampere.

Kilpi, Sylvi-Kyllikki
1953 Suomen työläisnaisliikkeen historia. Pori.

Kinnunen, Hannu
1972 Leonard Typpö. Tutkimus erään vanhoillislestadiolaisen maallikkosaarnaajan asemasta herätysliikkeessä saarnatoiminnan ja poliittisen toiminnan valossa. Suomen ja Skandinavian kirkkohistorian pro gradu -tutkielma.

Kinnunen, Matti
1982 Sanan valtaa Kallaveden kaupungissa I. Kuopion sanomalehdistön historia 1844–1917. Kuopio.

Kittilä, Urho
1936 Pikapiirtoja Maalaisliiton syntyhistoriasta. – Heräävä maaseutu III. Vaasa.

1956 Huomioita Maalaisliiton synty- ja kehityshistoriasta. – Heräävä maaseutu VI. Porvoo.

Kivikari, Urpo
1967 Pienet puolueet ja ryhmät eduskuntavaaleissa 1907–66. – Politiikka.

Kivikataja, Eero
1961 Sortovuosien tapahtumia. Helsinki.

Klemets, Bengt
1982 Språkfrågan inom K.F.U.K.-rörelsen i Finland åren 1896–1906. – SKHS Vuosik. 72 (1982). Saarijärvi.

Klinge, Matti
1967–1968 Ylioppilaskunnan historia II–IV. Porvoo.

1969 Suomen kansallisuusliikkeiden sosiaalisista suhteista. – HAik.

1972 Vihan veljistä valtiososialismiin. Porvoo.

1975 Bernadotten ja Leninin välissä. Porvoo.

1977 Kansanvalistus vai taideteollisuus? – Maailmankuvan muutos tutkimuskohteena. Keuruu.

1980 Poliittisen ja kulttuurisen Suomen muodostaminen. – Suomen kulttuurihistoria II. Porvoo.

1982 Suomen sinivalkoiset värit. 2. p. Keuruu.

Knuuttila, Seppo
1977 Ammattikaskut maailmankuvatutkimuksen aineksena. – Maailmankuvan muutos tutkimuskohteena. Keuruu.

Kortekangas, Paavo
1965 a Kirkko ja uskonnollinen elämä teollistuvassa yhteiskunnassa. Tutkimus Tampereesta 1855–1905. Diss. Helsinki. Porvoo.

1965 b Suurlakko kirkollisena taitekohtana. – TA.

1967 Kirkko murroksen vuosina. Tutkimus Hämeen maaseudusta 1899–1917. Porvoo.

1970 Maailmankatsomuksen muuttuminen 1800-luvun lopulla. – Sortokaudesta itsenäisyyteen. Turun yliopiston Suomen historian laitos. Monistesarja A, Käsikirjoja IV.

1980 Kirkollisen yhtenäiskulttuurin mureneminen. – Suomen kulttuurihistoria II. Porvoo.

Koskenniemi, Lauri
1964 Sanansaattajia. Suomen Luterilainen Evankeliumiyhdistys kolportööritoimensa valossa 1873–1900. Helsinki.

1967 Suomen evankelinen liike 1870–1895. Diss. Helsinki. Helsinki.

1982 Evankelisen liikkeen kulttuurivaikutuksesta. – Kotimatkalla 1982. Saarijärvi.

Koskiaho, Tapio
1965 Suomen evankelisluterilaisen kirkon papit kansanedustajaehdokkaina vuosien 1919–1962 vaaleissa. Valtio-opin pro gradu -tutkielma, Yhteiskunnallinen korkeakoulu [Tampereen yliopisto].

1966 Suomen evankelisluterilaisen kirkon papit kansanedustajaehdokkaina 1919–66. – Politiikka.

1977 Vaaliliittoutuminen eduskuntavaaleissa. Tutkimus puolueiden vaaliliitoista 1907–1975 ja vaaliliittoutumispolitiikasta vuosien 1970 ja 1972 eduskuntavaaleissa. Politiikan tutkimuksia 16. Diss. Tampere. Tampere.

Koskimies, Rafael
1974 Y. S. Yrjö-Koskisen elämä II–III. Nuijamieheksi luotu & Taipuako vai taittua. Keuruu.

Kriikku, Kaija
1979 Juutalaiskysymys pappissäädyn käsittelyssä vuosina 1872–1897. Suomen ja Skandinavian kirkkohistorian pro gradu -tutkielma HYTTK.

Krook, Tor
1934 August Jern. En minnesteckning. Vasa.

Krusius-Ahrenberg, Lolo
1981 Valtiopäiväajatus etsii toteutumistaan (1856–1863) & Uutta luovaa valtiopäivätoimintaa vanhoissa puitteissa (1863–1867) & Vuoden 1869 valtiopäiväjärjestys. – Suomen kansanedustuslaitoksen historia II. Helsinki.

Kuoppala, Jussi
1959 Vilhelmi Malmivaaran suhde valtiolliseen elämään. – Virstanpylväs 1959. Vaasa.

1963 Suomen papisto ja työväenkysymys 1863–1899. SKHS Toim. 65. Diss. Helsinki. Vaasa.

1964 Suomen papisto ja työväenkysymys. – HAik.

Kupisch, K.
1959 Kirchlich-sozial. – RGG III. Tübingen.

Kurki-Suonio, Erkki
1974–1975 Viikon virsi [1–] 2. Helsinki & Pieksämäki.

Kurvinen, Onni
1963 Suomen kirkolliset lastenkoulut kansakoululaitoksen synnyn jälkeen. – SKHS Vuosik. 48–51 (1958–1961). Forssa.

Kuuliala, Wiljo-Kustaa
1934 Antero Wilhelm Ingman suomalaisen kristillisyyden miehenä. – SKHS Vuosik. XXIII (1933). Helsinki.

Kuusanmäki, Jussi
1975 Kaupunginvaltuuston vaalit Helsingissä 1874–1918. Helsingin kaupungin julkaisuja N:o 27. Helsinki.

Kuusi, Antti
1967 Jonas Castrén – vastarintamies Suomen politiikassa suurlakosta maailmansotaan. Poliittisen historian pro gradu -tutkielma HYVTTK.

Kuusisto, A. W.
1945 Teollisuusseutujen Evankelioimisseuran syntymäajoilta. SKHS Toim. 47. Helsinki.

Kuusisto, Seppo
1978 Kansallishenkeen uskoen. Hämäläis-Osakunnan historia 1. Vaasa.

Kyllönen, Matti
1981 Kuusamon seurakunnan ja yhteiskunnallis-poliittisten liikkeiden väliset suhteet 1900-luvulla. – Kuusamon seurakunnan historia. Kuusamo.

Kytömaa, K.
1910 Nuorsuomalainen puolue. – Yhteiskunnallinen käsikirja. Helsinki.

Laasonen, Pentti
1971 Vanhan kirkollisuuden hajoaminen Pohjois-Karjalassa. SKHS Toim. 83. Joensuu.

Lahtinen, Esa
1975 Ruotsalaisen puolueen suhtautuminen äänioikeuskysymykseen vuosina 1896–1906. Suomen historian pro gradu -tutkielma, Helsingin yliopiston historian laitos.

[Lampi, Niilo]
1963 Turun Kaupunkilähetys 1892–1963. Turku.

Lampinen, Tapio
1971 Valtiopäiväsaarnojen yhteiskunnallinen aines vuosina 1919–1970. Käytännöllisen teologian pro gradu -tutkielma HYTTK.

Landgren, Lars
1980 Den ambulatoriska skolans roll inom den kyrkliga elementärundervisningen i Finland 1866–1953. Pro gradu i Finlands och Skandinaviens kyrkohistoria HYTTK.

Lantta, Kimmo Juhani
1980 Sosialidemokraattinen puolue ja uskonnonvapauteen liittyvät kysymykset valtiopäivillä 1907–1917. Suomen ja Skandinavian kirkkohistorian sivulaudaturtyö HYTTK.

Larkio, Mauri
1967 Kirkon ja työväenliikkeen kohtaaminen Helsingissä. SKHS Toim. 76. Diss. Helsinki. Joensuu.

Lauerma, Matti
1960 Aktivismi. – Venäläinen sortokausi Suomessa. Porvoo.

Lehtonen, Aleksi
1935 Arkkipiispa Lauri Ingman. – Kaksi piispaa. Helsinki.

Leinonen, Tarja
1981 Erkki Kaila kristinuskon puolustajana suurlakon jälkeen 1906–1911. Suomen ja Skandinavian kirkkohistorian pro gradu -tutkielma.

Lempiäinen, Pentti
1978 Isänmaa ja esivalta vuoden 1886 virsikirjassa. – Aate ja yhteiskunta. Keuruu.

Lille, Axel
1921 Den svenska nationalitetens i Finland samlingsrörelse. Helsingfors.

Lindström, Heimer
1973 Religion och politik. Studier i finländsk politisk idévärld och politisk miljö vid 1900-talets början. Acta Academiae Åboensis A 45:2. Diss. Åbo. Åbo.

1974 Till det svenska stiftets politiska idéhistoria. – SKHS Vuosik. 62–63 (1972–1973). Rauma.

Loew, Wilhelm
1963 Friedrich Naumann. – Evangelisches Soziallexikon. 4. Aufl. München.

Lundkvist, Sven
1974 Politik, nykterhet och reformer. En studie i folkrörelsernas politiska verksamhet 1900–1920. Studia Historica Upsaliensia 53. Uppsala.

Malmberg, Erkki
1977 Teologian ylioppilaiden sosiaalinen ja alueellinen tausta vuosina 1880–1905. Suomen ja Skandinavian kirkkohistorian pro gradu -tutkielma HYTTK.

Mansner, Markku
1981 Työnantajaklubista keskusliitoksi. Suomen Työnantajain Keskusliitto ja sen edeltäjä Suomen Yleinen Työnantajaliitto 1907–1940. Diss. Helsinki. Jyväskylä.

Marttunen, Heikki
1975 Evankelisen maallikkoliikkeen asenne kansankirkkoon ja papistoon vuosina 1896–1926. Suomen kirkkohistorian pro gradu -tutkielma HYTTK.

Mehnert, Gottfried
1959 Evangelische Kirche und Politik 1917–1919. Beiträge zur Geschichte des Parlamentarismus und der politischen Parteien 16.

Melin, Vuokko
1977 Alkuopetus Suomen maaseudulla ennen oppivelvollisuuslakia 1866–1921. I Alkukoulu 1866–1906. Turun yliopiston kasvatustieteiden laitos. Sarja B:4. Diss. Turku.

1980 Alkuopetus Suomen maaseudulla ennen oppivelvollisuuslakia 1866–1921. II Alkuopetuksen liittäminen kunnalliseen oppivelvollisuuskouluun 1906–1921. Acta Universitatis Tamperensis A:117. Tampere.

Mielonen, Mikko
1973 Suomen papisto ja alkoholikysymys 1859–1886. SKHS Toim. 89. Diss. Helsinki. Vammala.

Montgomery, Ingun
1982 Politische Parteien und Kirche in Schweden. – Nordische und deutsche Kirchen im 20. Jahrhundert. Arbeiten zur kirchlichen Zeitgeschichte B: 13. Göttingen.

Murtorinne, Eino
1964 Papisto ja esivalta routavuosina 1899–1906. SKHS Toim. 68. Diss. Helsinki. Kuopio.

1965 "Sana aikanansa sanottu". Papiston kannanottoja Itämaisen sodan aikana. – TA.

1967 Taistelu uskonnonvapaudesta suurlakon jälkeisinä vuosina. Porvoo.

Murtorinne, Eino
1977 Kirkon seitsemän vuosikymmentä. – Kirkko suomalaisessa yhteiskunnassa 1900-luvulla. Hämeenlinna.

1978 Kirkko ja suomalaiskansallinen ideologia. – Aate ja yhteiskunta. Keuruu.

Murtorinne, Eino (& Heikkilä, Markku)
1980 Kotimaa 1905–1980. Kristillisenä vaikuttajana suomalaisessa yhteiskunnassa. Jyväskylä.

Mustakallio, Hannes
1965 Joos Mustakallio. Lehtori ja lähetysjohtaja. Vammala.

Mustakallio, Hannu
1976 Puoluehenki ja kristillinen mieli. Papisto ja uskontokysymys ensimmäisen yksikamarisen eduskunnan vaaleissa. Suomen ja Skandinavian kirkkohistorian pro gradu -tutkielma HYTTK.

1977 Uskonto vaaliteemana. Puoluehenki ja kristillinen mieli puntarissa 70 vuotta sitten. – HS 6.3. 1977.

1978 a Kirkkoa ja poliittisia ryhmiä koskevia opinnäytteitä. Kirkko suomalaisessa yhteiskunnassa -projekti. Julkaisuja n:o 2. [Moniste].

1978 b "Uskonto elävämmäksi, Raahen radalle jatkoa". Ehdokaslistojen tunnukset puolueiden uskonnollisen kuvan osatekijöinä vuosien 1907–17 eduskuntavaaleissa. – TA.

1978 c Papisto yksikamarisen vaaleissa 1907–1917. – HArk 74. Forssa.

Mustamo, Antti
1974 Karjalan kannaksen puolueolot ja vuoden 1907 eduskuntavaalit. Suomen historian pro gradu -tutkielma, Tampereen yliopisto.

Mustelin, Olof
1963 Euterpe. Tidskriften och kretsen kring den. SSLF 398. Åbo.

Mylly, Juhani
1975 Maalaisliiton synty. – THArk 30. Vammala.

1980 Vuosien 1905–07 murros Suomen puoluejärjestelmän kehityksessä. – THArk 34. Turku.

Mäkeläinen, Pertti
1969 Jaakko Gummerus kirkollisena uudistajana. Käytännöllisen teologian lisensiaattityö HYTTK.

Mäki, Heikki
1976 Kansakoulunopettajat Suomen valtiopäivillä vuosina 1877–1974. Tampereen yliopisto. Historiatieteen laitos. Monistesarja C, N:o 5. Tampere.

Nekala, Seija
1974 Ensimmäiset eduskuntavaalit ja sosialidemokraattinen vaaliagitaatio Pohjois-Hämeessä. Suomen historian pro gradu -tutkielma, Tampereen yliopisto.

Neumann, Gerhart
1963 Paul Göhre. – Evangelisches Soziallexikon. 4. Aufl. München.

Nevalainen, Hannu
1966 Erimielisyyksiä ja valtataistelua nuorsuomalaisessa puolueessa suurlakosta kevääseen 1910. Suomen historian pro gradu -tutkielma, Helsingin yliopiston historian laitos.

Nevanlinna, E.
1933 Lauri Ingman. Luonteenkuvan ääriviivoja. – Aatteita ja ihmisiä. Porvoo.

Nieminen, Armas
1951 Taistelu sukupuolimoraalista I. Diss. Helsinki. Turku.

Niinivaara, W.
1913 Emil Ferdinand Murén. – Kotimatkalla. Evankelinen kalenteri vuodelle 1914. Helsinki.

Nokkala, Armo
1958 Tolstoilaisuus Suomessa. SKHS Toim. 59. Diss. Helsinki. Helsinki.

1960 Kirkkomme herätysliikkeet Suomettaren kuvastimessa. – STKS Julk. 69. Vammala.

Noponen, Martti
1964 Kansanedustajien sosiaalinen tausta Suomessa. Politiikan tutkimuksia 6. Diss. Helsinki. Helsinki.

1970 Suomen eduskunnan jäsenistö 1907–1970. Tampereen yliopisto. Politiikan tutkimuksen laitos. Tutkimuksia N:o 15. [Moniste].

Nordenstreng, Sigurd
1920–1926 Porvarissäädyn historia Suomen valtiopäivillä 1809–1906 I–V. Helsinki.

Numminen, Jaakko
1961 Suomen nuorisoseuraliikkeen historia I. Keuruu.

Nurmi, Jari
1979 Karl August Hildén 1853–1924. Helsinkiläinen vaikuttajapappi. Yleisen käytännöllisen teologian pro gradu -tutkielma HYTTK.

Nygård, Toivo
1982 Suomalainen äärioikeisto maailmansotien välillä. Studia historica Jyväskyläensia 25. Saarijärvi.

Oravala, Auk.
1922 Mauno Rosendal. Porvoo.

1929 Wilhelmi Malmivaara. Porvoo.

1939 Juho Malkamäki. Porvoo.

Osmonsalo, Erkki K.
1964 Perustuslaillisen kehityksen kausi. – Suomen historian käsikirja II. 2. p. Porvoo.

Paasivirta, Juhani
1978 a Suomen autonomia- ja itsenäisyyskauden poliittisen historian tutkimuksesta. – HArk 71. Forssa.

1978 b Suomi ja Eurooppa. Autonomiakausi ja kansainväliset kriisit (1808–1914). Helsinki.

Paastela, Jukka
1968 Suomen kristillisen työväen järjestäytyminen. Kristillisen työväenliikkeen tausta, synty ja valtiollinen toiminta vuoteen 1913. Työväen Akatemia, Kauniainen.

Paavolainen, Jaakko
1974 Suomen kansallinen murhenäytelmä. Helsinki.

Pakarinen, Simo
1916 Suomalainen kirjallisuus 1906–1910. SKS Toim. 57:7. Helsinki.

Palmén, E. G.
1930 Kestetyn hirmukauden päättyessä. – SKHS Vuosik. VII–X (1917–1920). Jyväskylä.

Palmgren, Raoul
1965 Työläiskirjallisuus. Diss. Helsinki. Porvoo.

Palmu, Heikki
1974 Antti Kaarne – kristitty sosialisti (1906–1918). Suomen ja Skandinavian kirkkohistorian pro gradu -tutkielma HYTTK.

Palo, Toivo I.
1979 Poliittinen sitoutuminen eettisenä ja uskonnollisena kysymyksenä. Kirkon tutkimuslaitos sarja A:35. Porvoo.

Parmanen, Eino I.
1936–1941 Taistelujen kirja I–IV. Porvoo.

Paunu, Eira
1952 Torsten Thure Renvall. SKHS Toim. 53. Diss. Helsinki. Jyväskylä.

Pelto-Piri, Jussi
1965 Ylioppilasyhdistys Prometheuksen harjoittama kirkon ja kristinuskon kritiikki. Teologisen etiikan ja uskonnonfilosofian pro gradu -tutkielma HYTTK.

Pietilä, Antti J.
1918 Jeesuksen siveysoppi ja nykyaika. STKS Julk. 11. Helsinki.

Pietilä, Hannu
1953 Hannulan aika. Kuopio.

Pirilä, Ilkka
1969 Yrjö Halonen lestadiolaisuuden puolustajana ja luottamusmiehenä 1800-luvun lopulla. Kirkkohistorian pro gradu -tutkielma HYTTK.

Pirinen, Kauko
1969 Suomen kirkollisen aluejaotuksen kehitys. – Suomen evankelis-luterilaisen kirkon matrikkeli. Pieksämäki.

1979 Puolueiden kirkkopoliittiset ohjelmat 1969–1973. – SKHS Vuosik. 68–69 (1978–1979). Loimaa.

Puntila, L. A.
1944 Suomen ruotsalaisuuden liikkeen synty. Diss. Helsinki. Helsinki.

1958 Suomen puolueet. – Oma maa IV. Porvoo.

1960 Suomalaisuuden liike. – Oma maa VIII. Porvoo.

Raittila, Pekka
1968 Kyrka, politik, kulturliv i Finlands religiösa tidskrifter år 1899. [Manuskript].

[1969] Väckelse och kyrka under senare hälften av 1800-talet. – Väckelse och kyrka i nordiskt perspektiv. Skrifter utgivna av Nordiskt Institut för kyrkohistorisk forskning 1. København.

1981 Uudistusmieli vai konservatismi? Raahen ja Kalajoen rovastikuntien heränäispapisto ja 1800-luvun kirkkolain uudistaminen. – SKHS Vuosik. 70–71 (1980–1981). Loimaa.

Rajainen, Maija
1959 Yleiset äänioikeusteoriat ja naisten äänioikeusliike Suomessa. – HAik.

Ramsay, August
1907 Eduskuntavaalit Uudenmaan läänin vaalipiirissä 1907. Tilastollinen selonteko. Helsinki.

Ranta, Samuli
[1956] Herännäisyyden suhde työväenliikkeeseen noin vv. 1886–1920. Kirkkohistorian pro gradu -tutkielma HYTTK.

Rantakari, K. N.
1910 Suomalainen puolue. – Yhteiskunnallinen käsikirja. Helsinki.

1964 Routavuodet. – Suomen historian käsikirja II. 2 p. Porvoo.

Rantala, Onni
1960 Konservatismi ja sen kannattajat. Politiikan tutkimuksia 2. Tampere.

1970 Suomen poliittiset alueet I. Poliittisten aatteitten levinneisyys 1907–58. Toinen, uudistettu ja täydennetty painos. Turku.

1971 Äänestysosanotto & Eduskuntavaalien tulokset. – Suomen kansanedustuslaitoksen historia IX. Helsinki.

Rasila, Viljo
1961 Suomen torpparikysymys vuoteen 1909. Hist. Tutk. 59. Diss. Tampere. Kajaani.

1977 Suomen poliittisen historian vuodet 1905–1919. – Suomen poliittinen historia 1809–1975 II. Porvoo.

Rauhala, K. W.
1915–1921 Keisarillinen Suomen senaatti 1809–1909 II. Helsinki.

Rautonen, Eila
1957 Matti Merivirta rukoilevaisjohtajana. Kirkkohistorian pro gradu -tutkielma HYTTK.

Reijonen, Mikko
1977 Uskonnonvapauskysymys Suomessa. Kirkon tutkimuslaitos sarja A:31. Pieksämäki.

1980 Uskonnonvapauden toteuttaminen Suomessa vuosina 1917–1922. SKHS Toim. 119. Diss. Helsinki. Mikkeli.

Rendtorff, Trutz
1970 Christentum zwischen Revolution und Restauration. Politische Wirkungen neuzeitlicher Theologie. München.

Reuter, J. N.
1928–1930 "Kagalen". Ett bidrag till Finlands historia 1899–1905 I–II. SSLF 199, 211. Helsingfors.

Rimpiläinen, Olavi
1975 Joensuun seudun uskonnollinen elämä 1848–1953. Joensuun kaupungin historia V. Joensuu.

Ritola, Anna-Maija
1968 K. N. Rantakari Uuden Suomen Johanneksena. Poliittisen historian pro gradu -tutkielma HYVTTK.

Rommi, Pirkko
1957 a Suurlakon jälkeisen puoluetaistelun tausta. – Suomalainen sanomalehtimiesliitto viisikymmenvuotias. Helsinki.

1957 b Suomalaisen puolueen suuret valtiomiehet ja Uusi Suometar ensimmäisellä sortokaudella. – 110 vuotta Uuden Suomen ja sen edeltäjien työtä. Helsinki.

1960 Myöntyväisyyssuuntauksen ideologia. – Venäläinen sortokausi Suomessa. Porvoo.

1964 a Myöntyvyyssuuntauksen hahmottuminen Yrjö-Koskisen ja suomalaisen puolueen toimintalinjaksi. Hist. Tutk. 68. Diss. Helsinki. Lahti.

1964 b Suomen sisäpoliittiset rintamalinjat ensimmäisen maailmansodan syttyessä. – Valvoja.

1966 Piirteitä Uuden Suomettaren äänioikeustaistelusta 1890-luvulla. – Acta Universitatis Tamperensis B:4. Tampere.

1973 Fennomanian "liikekannallepano" 1870-luvulla. – THArk 28. Turku.

1974 a Kansallisen Kokoomuspuolueen murros 1920-luvun alussa. – HAik.

1974 b Puolueet ja valtiopäivätominta. – Suomen kansanedustuslaitoksen historia IV. Helsinki.

1975 Tsarismi ja fennomaaninen liike Suomessa 1880- ja 1890-luvuilla. – HArk 69. Forssa.

1980 Yrjö-Koskinen fennomaanisena poliitikkona. – HAik.

Rommi-Aaltonen, Pirkko
1962 Yrjö Sakari Yrjö-Koskinen. – Oma maa XII. Porvoo.

Roos, Sigurd
1907 Suomen kansallislakko I–II. Helsinki.

Rosenqvist, G. O.
1952 Suomen kirkon murrosaikoja. Porvoo.

Rusama, Timo
s. a. Piirteitä Gustaf Johanssonin suhteesta valtiollis-yhteiskunnalliseen elämään ja sen eri ilmiöihin. Teologisen etiikan ja uskonnonfilosofian pro gradu -tutkielma HYTTK.

Rusi, Alpo
1979 Materialismin ylivallan kriitikko – Santeri Alkion poliittisen ajattelun henkisten juurien tarkastelua. Yleisen valtio-opin sivulaudaturtyö, Helsingin yliopisto.

Ruuth, Martti
1922 Kristillinen sosialismi. – Valtiotieteiden käsikirja. Helsinki.

1944 Puoli vuosisataa teologiaa. Suomalainen teologinen kirjallisuusseura 1891–1941. STKS Julk. 41. Helsinki.

1949 Kirkon elämää Kotimaan kuvastimessa. Helsinki.

Ruutu, Martti
1963 Gummerus, Ingman ja Ruuth opinkävijöinä Saksassa 1890-luvulla. – SKHS Toim. 66. Forssa.

Ruutu, Martti
1967 De religiösa folkrörelserna och samhället ca 1750–1850. Finland. – HArk 62. Helsingfors.

1980 Kulttuurikehityksen yleislinjat. – Suomen kulttuurihistoria II. Porvoo.

Rytkönen, Alli
1940–1949 Päivälehden historia I–III. Helsinki.

Saksman, Tellervo
1969 Vuoden 1903 kirkolliskokous. Kirkkohistorian pro gradu -tutkielma HYTTK.

Salervo, Olavi
1971 Eduskunnan järjestys- ja työmuodot 1907–1963. – Suomen kansanedustuslaitoksen historia X:1. Helsinki.

Salmela, Alpo
1956 Maalaisliittoryhmittymien keskinäiset suhteet 1906–1908. – Heräävä maaseutu VI. Porvoo.

1962 Etelä-Pohjanmaan nuorsuomalaisen maalaisliiton ohjelma. – Heräävä maaseutu VII. Lappeenranta.

Salmela, Eeva Sisko
1967 Paavo Eemil Virkkunen, 1874–1914, toiminta ensimmäiseen maailmansotaan saakka. Suomen ja Skandinavian kirkkohistorian pro gradu -tutkielma HYTTK.

Salmenperä, Eino
1972 Sata vuotta satakuntalaista sanomalehteä. Pori.

Salmi, Aimo
1962 Valtiopäivävaalien edustajaehdokkaat vuonna 1907. Suomen historian pro gradu -tutkielma, Helsingin yliopiston historian laitos.

Salmi, Tapani
1980 Maalaisliitto Viipurin läänin itäisessä vaalipiirissä vuosina 1906–1917. Poliittisen historian pro gradu -tutkielma HYVTTK.

Salokangas, Raimo
1975 Maalaisliiton kannatuksen leviäminen Vaasan läänissä 1906–1917. – THArk 30. Vammala.

1976 Sanomalehtien määrä ja ilmestymistiheys. Suomen sanomalehdistön historia -projektin julkaisuja 3. Turku.

1979 Vanhasuomalaiset ja nuorsuomalaiset Varsinais-Suomessa. – Sanomalehti ja maakunta. Tutkimuksia Turun sanomalehdistöstä ja Varsinais-Suomesta. Turku.

1982 a Puolueen aseet. Maalaisliiton sanomalehdistön synty ja sen asema puolueessa ja sanomalehtimarkkinoilla 1906–1916. Hist. Tutk. 116. Diss. Turku. Vammala.

1982 b Sanomalehdistön puoluesidonnaisuus autonomian ajan lopun Suomessa. – HArk 77. Helsinki.

Sarajas, Annamari
1962 Viimeiset romantikot. Porvoo.

Schick, Manfred
1970 Kulturprotestantismus und soziale Frage. Tübinger wirtschaftswissenschaftliche Abhandlungen 10. Tübingen.

Schmidt, Kurt Dietrich
1963 Grundriss der Kirchengeschichte. 4. Aufl. Göttingen.

Schmidt, W. A.
1953 De väckta och kejsaren. – Talenta quinque. Helsinki.

1956 a Gammallutherskt kyrkoliv i Egentliga Finland under 1800-talet. – SKHS Vuosik. 43–44 (1953–1954). Helsinki.

1956 b Huvuddragen av Finlands kyrkliga geografi. Acta Academiae Aboensis, Humaniora XXII:3. Åbo.

Seitkari, O.
1958 Eduskuntalaitoksen uudistus 1906. – Suomen kansanedustuslaitoksen historia V. Helsinki.

1964 Eduskuntauudistus ja uusi sortokausi. – Suomen historian käsikirja. 2. p. Porvoo.

Sentzke, Geert
1949–1957 Die Theologie Johann Tobias Becks und ihr Einfluss in Finnland I–II. Kuopio.

Seppo, Juha
1970 Den savolaxisk-österbottniska pietismen och kulturlivet 1888–1898. – SKHS Vuosik. 58–59 (1968–1969). Borgå.

Seppä, Matti J.
1976 Venäjän varjossa. Lauri Ingman suomalaisen puolueen myöntyvyyspolitiikkaa toteuttamassa 1900–1914. Suomen historian pro gradu -tutkielma, Helsingin yliopiston historian laitos.

Shanahan, William O.
1962 Der deutsche Protestantismus vor der sozialen Frage 1815–1871. München.

Siljander, Marja-Tuulikki
1976 Nuorten naisten kristillinen yhdistys Suomessa vuosina 1890–1917. Käytännöllisen teologian pro gradu -tutkielma HYTTK.

Siljander, Pekka
1980 Papinsaatavat lainsäädännön, maksukäytännön ja kansanperinteen valossa 1886–1953. Suomen ja Skandinavian kirkkohistorian pro gradu -tutkielma HYTTK.

Sirenius, Sigfrid
1930 Sosialisen kristillisyydenkäsityksen syntymisestä Suomessa. – SKHS Toim. 28. Helsinki.

1954 Elis Bergroth. Julistaja – taistelija – ihminen. Porvoo.

Soikkanen, Hannu
1957 Vaalitaistelun melskettä 50 vuotta sitten. – Suomen Kuvalehti 11/1957.

1960 a Työväenliike ja oikeustaistelu. – Venäläinen sortokausi Suomessa. Porvoo.

1960 b Suurlakko. – Venäläinen sortokausi Suomessa. Porvoo.

1960 c Kristinusko ja työväenliike. – Vartija.

1960 d Työväenliikkeen nousu ja kristillisyys. – Kirkko keskellä elämää. Tampereen hiippakunnan XII vuosikirja 1961. Tampere.

1961 Sosialismin tulo Suomeen. Diss. Turku. Porvoo.

Soikkanen, Hannu
1966 Kunnallinen itsehallinto kansanvallan perusta. Maalaiskuntien itsehallinnon historia. Helsinki.

1970 Luovutetun Karjalan työväenliikkeen historia. Helsinki.

1975 Kohti kansanvaltaa 1. 1899–1937. Suomen Sosialidemokraattinen puolue 75 vuotta. Vaasa.

1978 Aate ja yhteiskuntaluokka. – Aate ja yhteiskunta. Keuruu.

1980 Paikallisen itsehallinnon 1860- ja 1870-luvun uudistusten edellytykset ja yhteiskunnalliset seuraukset erityisesti maaseudulla. – HArk. 75. Forssa.

Sorri, Pentti
1953 Suomen Kristillisen Työväen Liitto, sen historia ja perusajatukset. Pastoraalitutkielma, Tampereen tuomiokapituli.

Sorva, Olavi
1980 Otto Immanuel Colliander raamatullisen kirkkokäsityksen soveltajana. Suomen kirkkohistorian pro gradu -tutkielma HYTTK.

Stephan, Horst & Schmidt, Martin
1973 Geschichte der evangelischen Theologie in Deutschland seit dem Idealismus. 3. Aufl. Berlin.

Strömberg, John
1983 Församlingsberättelsernas uppgifter om de religiösa rörelsernas utbredning i Finland ca 1860–1890. – HTF.

Sulkunen, Irma
1978 Naisten yleinen järjestäytyminen ja naisasialiike. – Sosiologia.

1983 Väckelserörelserna som ett förskede i organiseringens historia. – HTF.

Suolahti, Gunnar
1974 Y. S. Yrjö-Koskisen elämä I. Nuori Yrjö-Koskinen. 2. p. Keuruu.

Suolinna, Kirsti
1969 Suomen herätysliikkeet sosiaalisina liikkeinä. – Sosiologia.

1975 Uskonnollisten liikkeitten asema sosiaalisessa muutoksessa. Helsingin yliopiston sosiologian laitoksen tutkimuksia N:o 203. Diss. Helsinki. Helsinki.

1982 Pohjoismaiden herätysliikkeet kansanliikkeinä. – Kirkkososiologia. Saarijärvi.

Suomen työväenliikkeen historia
1977 Suomen työväenliikkeen historia. 2. p. Joensuu.

Svärd, Lydia
1954 Väckelserörelsernas folk i Andra kammaren 1867–1911. Diss. Lund. Falköping.

Söderhjelm, Henning
1960 Werner Söderhjelm. Borgå.

Taipale, Pentti
1980 Salatun voiman mies. Matti Pesosen elämä ja toiminta. Vaasa.

Talonen, Jouko
1978 Juhani Raattamaan "yhteiskuntafilosofiasta". – Faravid 2/1978. Rovaniemi.

Talonen, Jouko
1979 a Sosialismi aatteena Santeri Alkion puheissa ja kirjoituksissa. Poliittisen historian laudaturtutkielma, Turun yliopisto.

1979 b Maalaisliiton uskontopoliittinen linja vuosina 1906–1944. Yleisen valtio-opin sivulaudaturtutkielma, Tampereen yliopisto.

1979 c K. A. Lohi uskonnollis-yhteiskunnallisena vaikuttajana. Suomen ja Skandinavian kirkkohistorian pro gradu -tutkielma HYTTK.

1982 Maalaisliiton uskontopoliittinen linja vuosina 1906–1944. – Faravid V (1981). Rovaniemi.

Tamminen, Kalevi
1967 Kansakoulun uskonnonopetus vuosisadan vaihteen murroksessa. Diss. Helsinki. Porvoo.

Tarasti, Kari
1966 Suomalaisuuden liitto 1906–1966. Porvoo.

Tarkiainen, Tuttu
1971 Eduskunnan valitseminen 1907–1963. – Suomen kansanedustuslaitoksen historia IX. Helsinki.

Teljo, Jussi
1949 Suomen valtioelämän murros 1905–1908. Porvoo.

Tergel, Alf
1969 Ungkyrkomännen, arbetarfrågan och nationalismen 1901–1911. Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Historico-Ecclesiastica Upsaliensia 15. Diss. Uppsala. Stockholm.

1975 Kyrkan mellan kapitalismen och socialismen. – KÅ

1981 Kyrkan och industrialismen. Arlöv.

Tigerstedt, E. N.
1939 Det religiösa problemet i modern finlandssvensk litteratur. SSLF 272. Diss. Helsingfors.

Tiililä, Osmo
1940 Uuden elämän etiikka. STKS Julk. 31. Helsinki.

1944 Suomalainen kristillisyys Wilhelmi Malmivaaran edustamana. Helsinki.

1949 Sata vuotta suomalaista systemaattista teologiaa. – Suomen kirkon pappisliiton vuosikirja III. Helsinki.

1966 Rukoilevaisten kertomaa. Porvoo.

1972 Antti J. Pietilä – kiistelty kirkonmies. Porvoo.

Tilgner, Wolfgang
1970 Volk, Nation und Vaterland im protestantischen Denken zwischen Kaiserreich und Nationalsozialismus (ca. 1870–1933). – Volk – Nation – Vaterland. Gütersloh.

Tolonen, Markku
1980 Suomen papiston valtiopäiväuudistus vapaudenajalla. Hist. Tutk. 113. Forssa.

Tommila, Päiviö
1973 Keski-Suomen lehdistö 2. 1886–1917. Jyväskylä.

Tommila, Päiviö
1980 Tiedon leviäminen. – Suomen kulttuurihistoria II. Porvoo.

Torvinen, Taimi
1957 Yksikamarisen eduskuntamme ensimmäiset vaalit vuonna 1907. – HS 10.3.1957.

1965 J. R. Danielson-Kalmari Suomen autonomian puolustajana. Diss. Helsinki. Porvoo.

1977 Autonomian ajan senaatti. – Valtioneuvoston historia 1917–1966 I. Helsinki.

1982 Punaisen viivan vaalit olivat "heräämys uuteen elämään". – HS 14.3.1982.

Totro, Timo
1979 Uskontokasvatus kansalais- ja kotiopintoliikkeessä. STKS Julk. 112. Diss. Helsinki. Vammala.

Trast, V. K.
1922 Julius Krohn runoilijana. Diss. Helsinki. Helsinki.

Tuomari, Paavo
1956 Maalaisliiton sivistyspolitiikka. – Heräävä maaseutu VI. Porvoo.

Tuominen, Uuno
1958 Autonomian ajan yksikamarinen eduskunta 1907–1916. – Suomen kansanedustuslaitoksen historia V. Helsinki.

1960 a Helmikuun manifesti ja yritykset sen kumoamiseksi tai saattamiseksi sopusointuun Suomen lakien kanssa. – Venäläinen sortokausi Suomessa. Porvoo.

1960 b Yleisvaltakunnallinen lainsäädäntö. – Venäläinen sortokausi Suomessa. Porvoo.

1960 c Mikael Soininen eduskunnan ja valtioneuvoston jäsenenä. – Jyväskylän kasvatusopillisen korkeakoulun julkaisuja XXII. Jyväskylä.

1961 Eino Sakari Yrjö-Koskinen kansanedustajana. – Heikki Waris ja 15 tohtoria. Sosiaalipoliittisen Yhdistyksen Julkaisuja 7. Porvoo.

1964 Säätyedustuslaitos 1880-luvun alusta vuoteen 1906. – Suomen kansanedustuslaitoksen historia III. Helsinki.

1974 Ulkopuoliset painostustekijät ja valtiopäivätoiminta. – Suomen kansanedustuslaitoksen historia IV. Helsinki.

1975 Piispat valtiopäivätoiminnassa 1863–1906. – SKHS Toim. 93. Rauma.

1981 Uuden valtiopäiväjärjestyksen alkukausi (1872–1878) & Valtiopäivätyön satoa. – Suomen kansanedustuslaitoksen historia II. Helsinki.

Tuulio, Tyyni
1959 Alexandra Gripenberg. Porvoo.

1975 Suomen Naisyhdistyksen yhdeksän vuosikymmentä. – HArk 67. Forssa.

Tyrkkö, Martti
1945 Mies riensi levähtämättä. Kajaanin rovastin Johannes Wäyrysen elämänvaiheita. Kajaani.

Uppala, A. Aijal
1968 K. A. Wegelius. Lappeenranta.

Vaalas, Pauli
1982 Yhden asian mies. Carl Gustaf Olsoni, eräs diakonian uranuurtaja. Pieksämäki.

Valkeavaara, Alpo
1966 Työväenkysymys Kotimaa-lehdessä vuosina 1905–1921. Teologisen etiikan ja uskonnonfilosofian pro gradu -tutkielma HYTTK.

Valojärvi, Päivi
1976 Wilhelm Malmivaaran käsitys maallisesta esivallasta. Suomen ja Skandinavian kirkkohistorian pro gradu -tutkielma HYTTK.

Veikkola, Juhani
1969 a Teologinen lauantaiseura kirkon puolustajana suurlakon jälkeisenä aikana 1905–1914. SKHS Toim. 79. Vammala.

1969 b Viisi vuosikymmentä kirkollista pioneerityötä. Suomen kirkon Seurakuntatyön Keskusliitto vuosina 1919–1968. Helsinki.

1972 Martti Ruuth ja kristillinen työväenliike vuosisadan alussa. – SKHS Vuosik. 60–61 (1970–1971). Lahti.

[1976] Kirkon identiteetin teologisia ja aatteellisia aspekteja 1900-luvulla [Kirkko suomalaisessa yhteiskunnassa -projektin moniste].

1980 Nuorkirkollisen suuntauksen muotoutuminen Suomen kirkossa suurlakosta 1905 ensimmäisiin kirkkopäiviin 1918. SKHS Toim. 118. Diss. Helsinki. Loimaa.

Vikström, John
1966 a Religion och kultur. Grundproblemet i G. G. Rosenqvists religiösa tänkande. Schriften der Luther-Agricola-Gesellschaft in Finnland, B 4. Diss. Åbo. Vasa.

1966 b Religion och kultur i det senare 1880-talets Finland. – TA.

Vilkuna, Kustaa
1975 Mukana maailmassa. Kolme tutkielmaa herännäisyyden piiristä. Vaasa.

Wirilander, Kaarlo
1974 Herrasväkeä. Suomen säätyläistö 1721–1870. Hist. Tutk. 93. Forssa.

1975 Herännäisyys ja säätyerotus. – HArk 70. Forssa.

Virkkunen, Paavo
1935–1957 Agathon Meurman. Henkilö ja elämäntyö. III 1881–1909. Keuruu.

Wrede, R. A.
1932 G. G. Rosenqvist i statslivet. – Från Lappträskbygden 1932. Till minnet av professor G. G. Rosenqvist. Helsingfors.

Vuola, Voitto
1981 Yrjö Sakari Yrjö-Koskisen kristillisyydenkäsitys. STKS Julk. 129. Diss. Helsinki. Vammala.

Vuorela, Tapani
1980 Taantumuksesta uudistuksiin 1825–1868. Opetusministeriön historia II. Pieksämäki.

Vuorio, Juha
1975 Kirkollisen äänioikeuden kehittyminen Suomessa 1869–1973. Käytännöllisen teologian pro gradu -tutkielma HYTTK.

Välimäki, Hannu
1974 Lauri Ingman kirkkopoliitikkona. Käytännöllisen teologian lisensiaattityö HYTTK.

Vänskä, Irja
1980 Antti J. Pietilän näkemys kirkon yhteiskunnallisesta tehtävästä hänen varhaisemman tuotantonsa valossa 1905–1919. Suomen ja Skandinavian kirkkohistorian pro gradu -tutkielma HYTTK.

Åberg, Christer
1977 Suomalaisten pappien ulkomainen opinkäynti hiippakunnallisten matkastipendien turvin vuosina 1886–1914. Suomen ja Skandinavian kirkkohistorian pro gradu -tutkielma HYTTK.

Åström, Sven-Erik
1956 Kaupunkiyhteiskunta murrosvaiheessa. – Helsingin kaupungin historia IV:2. Helsinki.

Österbladh, Kaarlo
1933–1934 Pappissääty Suomen valtiopäivillä 1809–1906 I–II. SKHS Toim. 34, 36. Turku.

HENKILÖHAKEMISTO

Hakemisto koskee myös nootistoa, mutta ei liitteitä. Nimenmuutokset on otettu huomioon vain, jos molemmat nimet esiintyvät tekstissä tai viitteissä. Ulkomaiset henkilönnimet on h a r v e n n e t t u .

PAPIT

Aalto, K. K. 295, 352
Ahlman, K. F. 36, 38
Ahlström, K. O. 231
Aimonen, Anton 62, 91, 353
Airila (Nyholm), K. E. 162
Alanen, Yrjö 62, 181, 350, 356, 404
Almark, N. J. 95
Antila, Emanuel 93
Appelberg, E. A. 229, 232, 275, 381
Appelberg, K. A. 96
Arokallio (Petterson), Gustaf 38s, 63, 67, 96, 101, 152s, 162s, 175, 181, 230–232, 297, 311, 337, 378, 380–383, 394, 415–417, 423, 426, 443–446, 450s, 454s
Autero, Heikki 141, 193, 199, 246, 343, 457s, 467
Auvinen, Aleksander 27, 38s, 54, 111, 117, 415
Backman, A. E. 311
Bengelsdorff, Ludvig 30s, 33
Bengs, O. W. 230
Berger, Arnold 96, 114, 230, 232, 334, 337, 381, 415, 417
Bergroth, Adiel 38s
Bergroth, Elis 28s, 34, 36–39, 42s, 45–48, 54s, 57–60, 77, 81, 85, 95, 125s, 166, 168, 221, 473
Bergroth, K. E. F. 62, 126
Bergroth, Waldemar 204, 229, 233, 314, 327, 329, 417
Björklund, I. A. 36, 39, 91, 93, 96, 101, 203, 229s, 232, 381, 415, 426
Blomberg, A. O., ks Vuorimaa
Blomqvist, Matti, ks Saaninkoski
Bondestam (Karlsson), G. C. 396, 401
Bonsdorff, K. R. 230, 343s, 404, 417
Borg, Johannes 128, 211s, 214, 313, 316, 327, 419

Borg, Nathanael 36, 40, 74, 87, 97, 199, 229s, 233, 314, 327, 417, 419
Brander, O. D., ks Paloheimo
Broberg, K. T. 30, 33
Brummer, W. F. 92
Brusila, Viktor 380
Byman, L. L. 228, 316, 325, 329, 402, 417, 419
Bäck, A. J. 154, 184, 228, 230, 233, 337, 395–398, 402, 417, 443, 445, 451
Bäck, Johannes 31, 42, 341
Bäck, J. I. (Manne) 228, 230, 337, 377, 403, 417s

Calamnius, Rurik 62
Candolin, Artur Eliel 150, 297, 311, 375, 382, 388, 391s
Candolin, Einar 150, 313, 317s, 326, 381
Candolin, Emil Alarik 96, 150, 380
Candolin, Kaarlo 150, 422
Caselius, A. B. 353, 358
Caselius, O. J. 460
Castrén, Matti 382
Cederberg, J. A. 356, 362, 437
Colliander, O. I. 39, 41, 43–46, 49s, 62, 67–71, 85, 103, 106, 115s, 172, 175, 195s, 289s, 382, 418, 438, 454s, 463s, 466

Dahlberg, Gustaf 89
Durchman, Gustaf 275
Durchman, L. H. 379

Eerola, L. K. 354
Eklund, E. F. 422
Ekroth, A. E., ks Tammisto
Ekroth, E. J. V. 221
Ellilä, J. R. 61s, 353, 460, 468
Elovainio (Eskelin), Anders (Antti) 162
Enebäck, J. A. 92
Engström, E. E., ks Ervo
Engström, Julius 228, 230, 232, 404
Ervast, P. E. 102
Ervo (Engström), E. E. 61, 353
Eskelin, Anders, ks Elovainio

Fleege, A. A. 92
Flod, Kustaa, ks Vuorela
Fontell, K. O. 36, 39, 96, 150, 230, 232, 415
Forsman, I. R. 36, 39, 93, 96, 163, 184, 381, 415
Forsman, J. R., ks Koskimies
Forsman, Oskar 163
Forsman, Y. G. 163, 291
Fredrikson, F. W. 33

Genetz, Arvid 39
Granfelt, A. F. 49
Grönblad, J. O., ks Rautakorpi
Grönvall, Reinhold 62, 80s, 93, 285, 358
Gummerus, Aleksander 416
Gummerus, Antti, ks Valtavaara
Gummerus, Jaakko 23, 167s, 230–232, 298, 304s, 310s, 326, 330, 377, 388, 393s, 417
Gummerus, J. I. 38s, 111, 323, 415
G ö h r e , Paul 196s

Haataja, Matti 353s, 436
Haavio, Kaarlo 357
Haikola, Antti 62
Hannuksela, Juhani 350, 358, 368s, 405
Hannula, Edvard 36, 38s, 54, 63, 74, 93, 96, 101, 110, 128s, 130s, 132, 149–151, 225, 229, 232, 237, 245, 262, 313s, 326, 330s, 333, 337, 353, 377s, 393s, 415–417, 426s, 446, 471
Hannus, F. V. 132, 140, 199, 244s, 381, 457
Harvio (Hoffrén), K. I. (Manne) 163
Hedberg, A. R. 337, 395–397, 423, 443, 445
Hedberg, F. G. 401
Hedberg, Juuso 33, 38s, 41, 63, 68, 73, 87, 89, 96, 107, 110, 150, 229, 232, 316, 326, 330, 332, 377, 393, 415–417, 426s
Heickel, P. H. 365
Heikel, J. A. 36, 40, 258
Heikel, K. A. 412
Heikel, O. I. 102
Heikinheimo R. J. 412

Heino (Hollmén), J. G. (Janne) 61, 82, 353
Helander, B. H., ks Päivänsalo
Helén, Konstantin 358
Hellman, J. F. 38s, 96, 107, 150, 230–232, 311, 328, 330, 337, 378s, 415–417
Heman, G. A. 38s, 62, 230, 233, 329, 415
Hermonen, Heikki 356
Hertzberg, Mikael 197
von Hertzen, Emil 96
Hildén, K. A. 37s, 40, 192
Hjelt, Arthur 68, 70, 83, 113, 166, 168, 200, 289, 415
Hoffrén, K. I., ks Harvio
Hollmén, J. G., ks Heino
Holmström, Josef 62, 408
Honkamo (Müller), H. A. 62, 429
Hotinen, Juho 358
Hovilainen, Johannes 326, 330s, 381, 457
Hukkanen, Albin 380, 388, 391s
Hurmerinta, K. V. 181, 200, 248, 289, 350, 352s, 439s
Hymander, Kleofas 369
Hynninen, Erkki 95, 352s
Hytönen, K. B. 88, 458, 460, 468
Hyvärinen, Eero 38s, 111, 114s, 176 415, 426
Häggman, J. W. *(metodistipappi)* 326

Ilmanen, Johannes 36, 39, 289, 347, 404, 415s
Ilvonen, J. H. 62, 353, 416
Inberg, Väinö 128, 460
Ingman, A. V. 24, 166
Ingman, Lauri 45, 52, 59–61, 80, 82s, 94s, 104, 106s, 109, 112s, 151, 164s, 167s, 172, 174s, 180s, 193, 195s, 203, 208s, 235, 237, 243s, 255, 257, 262, 282, 284–295, 304, 322s, 351, 356, 360, 415–417, 430, 442–445, 452–454, 467, 474
Itkonen, Lauri 365

Jaakkola, M. V. 62
Jalkanen, Juho 63, 229, 233, 329, 380
Jauhiainen, K. R. 230s,
Johansson, Erik, ks Kaila, Erkki
Johansson, Gustaf 24, 26, 34s, 37–39, 43s, 46, 49s, 55, 67s, 70s, 92, 98, 102s, 106, 108, 156, 180–183, 257, 313, 418, 458, 463s, 470, 477
Johansson, Josua 48s, 111, 172, 323, 415
Juslén, G. B. 353
Järnström, J. V., ks Rautela
Järveläinen, Adam 358

Kahiluoto, Kalle 289, 350, 354
Kaila (Johansson), Erkki 23, 45s, 80, 83s, 94s, 108, 117, 120–122, 135, 164s, 167, 174, 180s, 192s, 195–197, 200, 219s, 287, 289, 294, 343s, 349, 356, 362, 417, 419
Kajander, Edvard, ks Kaukovaara
Kajanus, Herman 159, 397, 400s
Kalervo, Fabian 82
Kalima (Landgren), E. F. 162, 422
Kalinen, J. N. 468
Kalke, Severi 88, 128, 130, 231, 245, 314
Kallio, J. E. 458s
Kallio, K. K. 295, 353, 361
Karanen, E. J. 415
Kares, K. R. 43, 85, 105s, 128, 181, 200, 235s, 285, 288s, 319, 350–352, 359s, 362, 417, 443–445
Karhu, Pekka 351, 353s, 358, 369
Karilas (Karlsberg), Niilo 38s, 163, 286, 415, 452
Karlsson, G. C., ks Bondestam
Katavisto, Max 354
Katila, Mikko 353, 365, 412
Kaukovaara (Kajander), Edvard 61
Keihänen, A. G. 458, 460
Kerkkonen, Kaarlo 175, 288
Kilpeläinen, K. E. 204, 458, 460, 468
Kivalo (Mittler), Y. F. 88
Kivekäs, K. J. 294, 409
Kivioja, Abel 95, 180s, 358, 362
Kolkki, Emanuel 351, 443–445
Korhonen, Pekka 61s, 353, 380
Korpela, Simo 62, 95, 353
Korpela, Vihtori 353, 357, 359, 458
Koskimies (Forsman), J. R. 35, 37–39, 44s, 55s, 62, 67–69, 72, 85, 94, 103,

105–108, 112–114, 162–164, 168, 172, 174, 176–181, 186, 192s, 195s, 203, 217s, 222, 237, 239, 290s, 323, 407, 418, 442, 463–465
Koskinen, Juho 54, 131, 140, 201, 221, 236
Kostia, Kaapo 295, 357
Krank, F. P. 412
Kröger, D. K. 354
Kuosmanen, H. S. 359
Kurvinen, P. J. I. 229, 328
Kuusisto, A. W. 368, 466s
Kytö, Akseli 352

Laaksonen, August 62
Laamanen, N. J. 226
Laitinen, Matti 353
Landgren, E. F., ks Kalima
Laurén, Georg 229, 396s
Lauronen, Juho 62, 82, 181, 354
Lehto, J. F. 62, 353
Lehtonen, K. V. 36, 38, 128s, 139, 141s, 313s, 419, 457, 459s
Leikola (Leidenius), A. F. 62
Leino, Paul 353
Leiviskä, Hannes 318, 339–341, 353, 358, 368
Lindberg, Julius 229s
Lindfors, K. H. 359
Lindqvist, V. W. 397
Lindstedt, Wilhelm 62
Loimaranta (Lindstedt) Yrjö 83, 133, 135s, 140, 163, 218s, 243s, 347, 358
Lujanen, Feliks 91
Lundberg, Carl 395
Lybeck, G. E. 96, 101, 150, 415
Lyytikäinen, Kosti 89, 353, 368
Lönnrot, Eljas 38s, 111, 114, 180s, 415

Makkonen, Robert 353, 369
Malin, Arthur 201, 467
Malmivaara (Malmberg), Wilh. 40s, 54, 65, 93, 115, 162s, 187, 204s, 216–218, 229, 233s, 239, 241, 276, 282, 337, 349, 368, 404–410, 415, 417, 432, 443–445, 448–450, 452, 454, 460, 470, 478
Mannermaa (Mennander), J. A. 88s, 90, 106, 111, 113s, 117s, 163, 186, 203, 230, 233s, 239, 282, 290, 415
Manninen, Adolf 61s, 353
Mannström, K. O. 128, 467
Martikainen, Paavo 354
Maunu, J. A. 25, 27, 96, 131, 150s, 155, 201, 203, 231s, 382, 415, 423
Mennander, J. A., ks Mannermaa
Meno, K. E. 328, 402
Merivirta, Matti 343, 410, 419, 443–445, 450, 456
Mittler, Y. F., ks Kivalo
Moberg, P. A. 231, 379, 417
Molin, Hugo 306, 311, 378, 380
Murén, A. A. 382, 441
Murén, A. W. 86, 96, 199
Murén, Emil 33, 54, 140, 144, 154, 195, 197–202, 205s, 209–216, 218, 223–226, 228, 230, 233s, 238–240, 242–244, 250, 316s, 321–326, 329s, 332s, 335–339, 341s, 375, 394, 397, 402, 404, 417, 419, 430, 446, 476
Mustakallio, Joos. 53s, 218, 347, 409, 418
Müller, H. A., ks Honkamo
Mäkinen, H. August 357
Mäkinen, J. K. 61
Mäkinen, K. A. 353

Nathusius, Martin von 466
Naumann, Friedrich 51s, 201
Nejnstedt, F. W. 396
Niinivaara, Werner 228
Noponen, August 95, 426
Nordlund, Frans 54
Nordlund, K. I. 96, 101, 110, 203, 381, 397, 400s, 415
Nordström, Uno 438
Nurkkinen, A. S. 90, 95, 295, 353, 356
Nurmio, Henrik 62
Nyholm, Abel 353, 416
Nyholm, G. E., ks Airila, K. E.
Närvi, Ludvig 353

Olander, K. K. 229, 327, 331, 402, 417, 419
Olin, C. V. 382
Olsoni, C. G. 72, 150s, 380, 382s
Oravala, Aukusti 95, 406
Outinen, H. G. 90

Pakarinen, O. Hj. 82
Pakasmaa, A. E. S. 353s, 359
Palletvuori, O. A. 61, 295, 353, 362
Palmroth, Arthur 237
Paloheimo, M. G. 289
Paloheimo (Brander), O. D. 62
Panelius, Emil 96, 228, 230, 233, 316, 326, 329, 402, 417, 419
Paunu, Uno 218s, 235, 237, 347, 354
Peltonen, A. F. 358
Pesonen, Erik 102, 229, 233, 279s, 381, 408
Petrell, K. V. 36, 40, 426
Petterson, Gustaf, ks Arokallio
Petterson, K. E. 458, 460
von Pfaler, T. N. 36, 39, 96, 101, 111, 128s, 130, 132, 150, 155, 203, 230, 232, 245, 313–319, 415–417, 457, 460
Pietilä, Antti J. 89, 123, 368, 447s
Pietola, J. A. 88, 354, 356
Piipponen, Henrik 95, 416
Piispanen, B. A. 388
Pohjonen, Jaakko 62, 89
Prins, Hjalmar 388
Pukkila, August 357
Pusa, Vihtori 361
Pyhälä, Juho 61s
Päiviö, Juho 133, 175, 181, 295, 349, 352s, 362, 417
Päivänsalo (Helander), B. H. 163
Pätiälä, Heino 229, 234, 328

Raimoranta (Ramstedt), K. E. 62
Rainio, Robert 353, 458
Ramstedt, K. E., ks Raimoranta
Rauramo (Schroderus), H. E. 38s, 111, 114, 163, 354, 415
Rautakorpi (Grönblad), J. O. 133, 360
Rautela (Järnström), J. V. 62, 359
Reijonen, Juho 25, 382
Renvall, Uno 128s, 130, 132, 194, 207, 211, 230s, 244, 313s, 316–319, 326, 337s, 419, 457, 460
Rindell, Oskar 380, 388
Roos, I. L. 183s, 193
Roos, J. A. 96, 415
Roos, S. W. 36, 39, 96, 101, 150, 203, 230, 232, 313s, 379, 402, 415s
Roschier, E. G. J. 422
Roschier, Lauri 382, 422
Rosengren, E. M. 31
Rosenqvist, G. G. 30s, 39, 45–47, 63, 67, 73s, 87, 96s, 104, 109s, 123–126, 140, 153, 155, 199, 226s, 230–232, 234, 326, 330, 381, 396–398, 415–417, 424, 443, 445, 451, 470
Rossander, G. A. 96
Ruuth, Martti 45, 51–53, 60s, 133–135, 137, 140s, 144, 235, 246–249, 340, 344
Råbergh, Herman 27, 35, 37, 39, 41, 44s, 55, 68, 98, 102, 106, 111, 117, 149, 175, 201, 317s, 415, 418s, 450, 463
Rönberg, Hjalmar 313, 419

Saaninkoski (Blor ɥvist), Matti 369, 406, 460
Saarinen, Aleksanteri 200
Saarnio, A. H. 96, 422
Sakkinen, J. K. 466
Salminen, Viktor 47, 54, 153, 201, 231s, 281, 311s, 378, 388, 417
Salokas (Silvander), F. E. 91, 181, 295, 350, 352, 430–432
Salonen, E. O. 356
Sandelin, L. H. 249
Sandell, B. W. 313, 419
Saraste (Sarlin), R. F. 71, 200, 466
Sariola, A. J. 466
Sarlin, R. F., ks Saraste
Savolin, E. J. 457
Schauman, F. L. 50, 69
Schroderus, H. E., ks Rauramo
Schroderus, K. A. 36, 38s, 91–93, 163, 180s, 415
Schwartzberg, Johannes 36, 38s, 97, 111, 172, 323, 415
Sederström, A. V. 82
Setälä, E. O. 181, 221
Silander, F. E., ks Sola
Silvander, F. E., ks Salokas
Simelius, Jooseppi 38s, 67, 91, 102, 152s, 203, 230–232, 337, 378s, 381, 415, 423
Simelius, K. Z. 102

Simelius, Yrjö 62
Sipilä, F. W. 61, 90, 295, 349, 404, 443–445, 450s
Sirén, K. G. 95
Sjöblom, Christian 229s, 232
Snellman, H. H. 96, 98, 150, 415
Snellman, J. G. 102, 230, 233, 235, 380
Snellman, M. E. 440
Snellman, Paavo, ks Virkkunen
Snellman, Peter 96, 110, 150, 378, 415
Sola (Silander), F. E. 62
Stenbäck, K. E. 90, 416
Stenij, Edvard 388
Storgårds, Gustaf 229, 233, 396s
Strömmer, S. A. 102
Svanberg, Hjalmar 82, 233, 380, 432s
Söderman, B. I. 91, 93, 153

Tallgren, I. M. 38s, 93, 105, 116, 200, 415
Tallgren, K. Z. 193, 458, 467s
Tammisto, A. E. 220s
Tanskanen, Juho 353, 429
Tarkkanen, Matti 261s, 350
Tarmo, I. T. 57
Taube, G. A. 46, 181, 200, 353, 356
Tevaluoto, J. A. 359
Thauvón, Emil 102, 412
Toikka, J. S. 96, 465
Tommila, F. V. 95, 351, 417
Tranchant, August 397
Troberg, K. A. (ilmeisesti myös Kotimaan nimimerkki K. T.) 36, 39, 93, 187–195, 202, 206, 211, 214, 234, 314, 316, 319, 324
Tuhkanen, Usko 82
Tupala, Otto 62, 353
Töyry, Kaarlo 353s

Uino, K. E. 280
Uoti, Juho 281s, 457

Waismaa, J. O. 354
Walle, A. G. 38s, 111, 323, 415
Wallenius, F. F. 82
Walli (Wallin), A. W. 38s, 91, 163, 295, 416
Wallin, Johannes, ks Valtasaari
Wallinheimo (Wallin), J. W. 83s. 91, 106, 125, 127, 133, 220
Waltari, Toimi 197
Valtasaari (Wallin), Johannes 229, 314
Valtavaara (Gummerus), Antti 162
Warén, T. G. 352
Varmavuori, Kaarlo 295, 345, 350, 352, 357, 360
Varmavuori, Kustaa 289
Vartia, Verneri 88
Vartiainen, J. V. 29, 36, 39, 52, 93, 133, 168, 415, 439, 467
Vasama, Arvi 353
Wegelius, H. E. 61s, 93, 181, 203, 359, 415
Wegelius, Uno 72, 102, 122s, 131, 133, 199s, 264, 276–279, 311, 379s, 423
Wellroos, A. R. 250, 419, 457, 461–463
Wennerström, L. A. 30, 38s, 96, 229s, 232, 326, 330s, 337, 381, 397, 402, 415–417, 419
Vesamaa, O. W. 358
Westerlund, J. J. 95, 415
Wichmann, H. A. 88, 102
Vihervaara, Edvard 354
Viljakainen, Albin 353, 369
Wilskman, O. V. 102
Virkkula, V. A. 412
Virkkunen (Snellman), Paavo 124s, 133, 136s, 140, 163, 165s, 168, 189–191, 228, 235, 295, 323s, 358
Vuorela (Flod), Kustaa (Kyösti) 62
Vuorimaa (Blomberg), A. O. 34s, 43, 53, 60, 85, 163, 351, 357, 415, 443–445, 450
Vuorinen, J. E. 282
Vuorinen Yrjö 380
Vuorivirta, O. H. 351, 417
Väinönheimo, Hj. G. 353
Wäyrynen, Johannes 72, 102, 278s, 306s, 309–311, 337, 378s, 394s, 408, 422

Yrjänäinen, H. P. 343s, 457

Österbladh, Josef 353, 369, 416

PAPINROUVAT

Aimonen, Lydia 63
Bergroth, Elin 63
Berner, Anna, ks Saloheimo
Brander, Ella, ks Paloheimo
Brummer, Bilga 383
Cederberg, Minna 63, 356, 362, 437
Grönvall, Anna 63
Hagelberg, Edit, ks Raekallio
Hedberg, Minna 383
Jalkanen, Zuleima 63
Johansson, Hanna 63
Kaila, Aina 362
Kallio, Rosa 63
Kares, Sigrid 362
Kivekäs, Sigrid 362
Kivioja, Liisi 361s, 443
Koskimies, Helmi 362
Kröger, Anni 354, 362
Lehto, Mimmi 63
Leivo, Maria 63
Loimaranta (Lindstedt), Hilja 63
Lundqvist, Amanda 63
Paasikoski, Hilda 362
Palletvuori, Rosa 362
Paloheimo (Brander), Ella 63
Päiviö, Naemi 362
Raekallio (Hagelberg), Edit 63
Rauramo, Anna 354, 362
Rickman, Anna 63
Saloheimo (Brander), Anna 63
Tikkanen, Adele 63, 383
Toikka, Hanna 63
Tranchant, Sanny 396
Vartiainen, Emmy 63

KANTTORIT

Aalto, K. V. 384
Aaltonen, J. A. 384
Ahonen, Wilho 384
Aitamurto (Fagerström), J. A. 162, 363s
Antola, J. F. 61, 364
Aunio (Nyman), Roope (Robert) 162

Berglund, F. F. 157

Cederblad, Heikki 384

Fagerström, J. A., ks Aitamurto
Frändilä, Gabriel, ks Heimola

Granskog, Jaakko, ks Kuusela
Grönholm, Antti, ks Paasmäki

Hagberg, Mikael 395
Halonen, Yrjö 39, 64s, 288, 363, 411, 443
Heerman, F. W. 364
Heimola (Frändilä), Gabriel (Kannus) 62, 364
Heimola (Frändilä), Gabriel (Merijärvi) 62
Huhtelin, Kaarlo 280
Huoponen, N. E. 64, 72s, 147, 149, 298s, 302, 305–308, 310s, 384s, 394, 428, 443
Huttunen, T. 364
Härmävaara, Aarne 384

Inkinen, Edvard 358, 363

Jurva, Aaro 364

Kaartotie (Kröger), Juho 385
Kajaan, F. H., ks Pohjanheimo
Kanninen, Johannes 364, 428
Karlsson, August 395
Kartio (Nyman), Kaarlo 40, 384
Kinnunen, J. W. 364
Kinnunen, O. W. 62, 82, 364
Koivisto, J. H. 364
Koivisto, L. 364
Kokkonen, Kaarlo 64, 72, 385
Kröger, Juho, ks Kaartotie
Kuusela (Granskog), Jaakko 62, 364

Lahtinen, J. K. 62
Lehto, J. E. 364
Lehtola (Lundberg), Kyösti 61s, 364
Leivo, J. E. 363
Leppänen, Primus 384s
Lignell, Kaarlo 384s
Lindell, F. F., ks Linnavuori
Linnavuori (Lindell), F. F. 162
Louhivuori, Emil 384
Lundberg, Kyösti , ks Lehtola

Mannermaa (Mennander), Abram 162
Metsola, Oskari 361, 364
Mäntylä, K. V. 61

Nordlund, O. H., ks Pohjanheimo
Nurmiranta, Teodor 363s
Nyman, Kaarlo, ks Kartio
Nyman, Robert, ks Aunio

Paasmäki (Grönholm), Antti 162
Pohjanheimo (Kajaan), F. H. 162, 288, 363
Pohjanheimo (Nordlund), O. H. 62, 364
Puusaari, Antti 62
Päivärinta, Pietari 64
Pääkkö, Antti 384

Rahkola (Rahkolin), Frans 62
Raitala, J. E. 364
Ranta, Juho 280, 427
Rauhala, Wäinö 364
Reivonen, Antero 61
Roinevirta, Matti 187, 385, 428
Rosendahl, A. J. 364
Ruotsalainen, Antti 384
Rytkönen, Kalle 428

Saarenpää, K. E. 364
Santavuori, F. N. 364
Saura, J. A. 364
Selänne (Silén), Juhani 162
Simola, A. V. 384
Ståhlman, August 357

Talassaari (Teckmander), J. F. 162
Teittinen, K. H. 64, 181, 289, 363
Toriseva, I. T. 361, 364
Tuomikoski, Antti 39, 62, 64, 180s, 288, 291, 363, 443
Turpeinen, Sakarias 364, 427
Turunen, Taavetti 364

Wainio, Janne 364
Vallinmäki, Aaro 280
Vuola, Oskari 61s
Väänänen, J. H. 364

Åhman, K. G. 364

MUUT

Ahmavaara, Pekka 337
Aho, Juhani 148
Aho (Brofeldt), Pekka 119–121, 123, 138, 215–218, 220–222, 230s, 235s, 238, 339–341, 347
Ahtiluoto, Juhani 306
Ailio, Julius 75s, 146
von Alfthan, Elise 399
von Alfthan, Kristian 400
Alkio, Santeri 105, 267–273, 275s, 283
Appelberg, Anna 400
Aspelin (-Haapkylä), Eliel 161

Barck, J. F. 39
Beyrath, Tilda 226
Björkenheim, Edvard 326
Björkstén, K. E. 158, 399
Blomstedt, Kaarlo 146, 150
Blåfield, Wilhelm 203
Bobrikov, N. E. 35, 43, 73, 156
Bonsdorff, Ernst 89, 203
Borg, G. G. 337
Boucht, Harald 40
Boxström, Bruno 231, 235
Brander, H. G., ks Paloheimo
Brofeldt, Pekka, ks Aho
Brotherus, K. R. 149s, 297, 301
Bäckman, A. 230

Candolin, Antti 326
Castrén, Jonas 27, 153, 278s, 304, 307s
Castrén, Zachris 23, 146, 148, 151, 165, 268, 271, 308
Cederberg, Axel 337
Cedercreutz, Axel 331, 337
Chydenius, Wilhelm 63, 96

Danielson (-Kalmari), J. R. 23s, 35, 45s, 48s, 59s, 72, 80–83, 89s, 93, 95, 97, 104s, 111, 114, 117, 134, 257, 418, 435, 445
Docktar, E. 231
Donner, Otto 48, 63, 96, 103

Ekman, Gunnar 77
Engström, Otto 87, 158
Enqvist, F. 229

Erich, Mikko 301
Erich, Rafael 68, 73, 87
Erkko, Eero 25, 27, 382
Erkko, J. H. 433
Estlander, Ernst 399

Fahler, J. 231
Finnberg, Jul. 314
Forsblom, J. A. 205
af Forselles, Louise 209s
Forsman, J. R. (maisteri, Hämeenkyrö) 39
Forsström, Anna 231, 235
Forsström, O. A., ks Hainari
Franssila, K. A. 293

Gauffin, Ossian 231
Gebhard, Hannes 376, 406
Geitel, Maria 231
Gripenberg, Alexandra 217, 290, 371s, 437
Grotenfelt, Kustavi 63, 151
Grönroos, Oskari, ks Vihantola

Haapanen, Aleksander 228
Haavisto, Juho 142, 330
Hackman, Wilhelm 330s, 336s
Hainari (Forsström), O. A. 418
Hakulinen, J. H. 39
Hakulinen, Liekko 231, 337
Hallsten, Onni 89, 104, 203, 418
Hannula, Frans 128s
Hedberg, John 399–401
Heikel, Berta 316, 326
Heininen, Kaarlo 456
Heiskanen, Samuel 337
Helenius, August 404
Helenius-Seppälä, Matti 138s, 259–261, 268, 461
Helkiö, J. E. 456
von Hellens, G. V. 39
Helsingius, Naema 231, 326
Hermanson, Anna 209s
Hermanson, Robert 39, 48, 71, 89, 93, 96, 104, 110s, 117, 208s
Hjelt, Edvard 154
Hokkanen, A. 226
Holmberg, Mårten 400
Hollmén-Hauta, Isak 40, 409s
Homén, Theodor 72, 110, 337s, 418
Hooli, Heikki 412
Hougberg, Verner 399
Hulmi, Juho 344
Hultin, Tekla 54, 148, 154, 337s, 340, 385
Huumonen, M. E. 290; 354, 373s
Hytönen, Anna 231, 326
af Hällström, Emil 330

Idman, Nils 230
Ingersoll, Robert 255

Jaakkola, K. (Pori) 62
Jansson, M. A. 229s
Jaskari, Mikko 40, 406
Jern, August 230
Johansson, Aina 231
Jokinen, Väinö 75
Junes, Antti 412
Juutilainen, Antti 265
Järnefelt, Akseli 57
Järnström, Edvard 297, 301
Järvinen, Eero 119s, 121, 139, 144, 190s, 206, 211, 215, 244s
Järvinen, K. 230

Kaarela, Hanna 346
Kaarne (Karlsson), Antti 130, 132, 141–143, 185–187, 243, 246, 344, 457, 459s
Kahelin, Maria 231
Kahra, K. H. 273
Kairamo, A. O. 247s, 253
Kairamo, Osk. 358
Kallio, Kyösti 264, 266, 453
Kallionpää, A. (Vöyri) 406
Kalm, A. 331
Kares, Gerhard 410
Karhi, Otto 264s
Karlsson, Antti, ks Kaarne
Kauko, Yrjö 61
Killinen, Kustaa 230, 234
Kivekäs, Lauri 23, 347
Kivilinna, Väinö 281
Klemola, K. F. 406
Klockars, Johannes 337
Knuutila, Mikko 65, 393s, 449
Koivisto, Juho 331, 337

Koivuranta, Janne 277
Konkola, Anton 40
Korpinen, Akseli 339, 341
Korpinen, Paavo 62
Koskelin, K. V. 39, 231, 234, 417
Koskimies, Iivari 163
Koskimies, Paavo 354
Koskimies, Verna 290, 457
Kringen, Olav 135
Krohn, Julius (Suonio) 436
Kuikka, Yrjö 337
Kurtén, Joakim 26
Kurvinen, Pietari 228, 327, 329, 349, 402
Käkikoski, Hilda 217, 243, 290, 347, 362, 371, 437
Käpy, Aleksanteri 295, 343, 349
Lagerborg, Rolf 76, 398
Lahdensuo, Jalo 374, 406s
Lahtinen, Arvi 443
Lampén, Ernst 76, 297
Langhoff, August 159
Lantto, I. F. 264
Laurila, K. S. 145, 390
Lax, Hjalmar 144
Liljeström, Elisabet 326
Lille, Axel 157, 159
Lind, Mauno 229
Linder, Constantin 159
Linnankoski, Johannes 160
Listo, A. A. 286
Lohi, Kalle 267, 412
Luoma, Albert 39, 229, 231, 234, 337, 394, 417, 419
Lyly, J. A. 27
Lyytinen, Emerik 228, 328
Lämsä, Eero 393
Malkamäki, Juho 65, 406, 408
Malmivaara, Väinö 233, 271, 276
Mathas, Alb. 399, 401
Mechelin, Leo 103s, 113, 152
Meurman, Agathon 22, 37, 47, 58, 137, 166, 176, 235s
Miettinen, Matti 327
Mikkola, Antti 452s
Muilu, Vilho 406
Myllylä, Kalle 65
Mäkinen, Kaarlo 331, 337
Nevanlinna, Ernst 281, 285, 323, 366, 412, 435, 437
Nikula, Akseli 301
Nissinen, Pietari 229, 328
Nuormaa, Severi 148
Nykänen, Taneli 39
Nylén, J. A. 410
Nylén, Rikhard 409s
Näähä, Isak 410
Ojanen, Kaarle 65, 347
Oksanen, Wilho 281
Paasikivi, J. K. 104, 287, 435
Paavokallio, Esa 261
Pajari, Olli 443
Paksuniemi, Fredrik 65
Palmén, E. G. 89, 97, 103, 111–114, 257, 418, 445
Paloheimo (Brander), H. G. 346
Partanen, L. W. 274
Parviainen, J. W. 337
Paulig, Gustaf 336
Pennanen, Pekka 337
Pesonen, Matti 72, 147, 149, 151, 153, 231, 233s, 326, 330, 337, 340, 379, 393–395, 405, 407, 445, 419
Piispanen, N. 231
Pimiä, J. A. 379
Pohjolainen, Juho 328
Polón, Eduard 96, 155, 316, 331–333, 335, 337
Pulkkinen, Pietari 223, 328
Punttala, Antti 39
Putkinen, Hellä 231
Pykälä, Antti 174
Pärnänen, J. A. 301
Pöysti, Erik 39, 65
Rahkonen, Juho 327, 336
Raja, S. (Ilmajoki) 404
Ramsay, August 337
Rantakari, K. N. 59, 63, 77s, 94, 169–171, 217, 293s, 352, 373–376, 406s, 456s
Rauanheimo, Akseli 234
Rein, Th. 39
Relander, K. K. 39
Renlund, K. H. 336

Renvall, Heikki 39, 56, 147, 154, 211, 299, 326, 337
Renvall, Marta 209–214, 223s, 230–232, 238, 242, 316, 322, 326
Ritala, Oskari 337, 377
Rosendal, Lauri 379, 394
Rosendal, Mauno 37, 39, 41, 46, 65, 72, 123, 145, 148, 229, 231, 234s, 266, 311, 379, 394, 407, 470, 478
Rosenqvist, V. T. 39, 63, 227, 231s, 234, 396, 400, 417s, 445, 451
Runeberg, J. W. 63, 110, 337s, 418, 445
Runtti, Juuso 412, 446

Saarinen, Elias 229, 328
Saastamoinen, A. H. 16, 358, 429
Saraoja (Saxbäck), Emil 210
Sampola, Santeri 410
Schauman, A. M. 39
Schauman, Georg 76
Sederholm, J. J. 399
Seppälä, Matti, ks Helenius-Seppälä
Serlachius, Allan 48s, 72, 89, 96s, 108
Setälä, E. N. 39, 63, 104s, 110, 114, 117, 147, 149, 151, 155, 181, 203, 418, 445
Sillanpää, Miina 181, 251s
Sipponen, Mikko 349
Sirola, Yrjö 255
Snellman, Augusta 69
Snellman, J. V. 22s, 58, 108, 146, 160, 164–167, 179, 268, 472
Snellman, Juho 65, 150, 231, 234, 337, 393s, 417, 449
Sohlberg, Hedvig 231, 234, 326, 330
S o h m , Rudolph 274
Stenberg, Herman 301
Stenström, Fredrik 39
Storbjörk, Johannes 337
Ståhlberg, K. J. 378s, 446
Sundvall, F. W. 39, 230s, 234, 330, 396s
Suomalainen, Kaarlo 230
Suonio, ks Krohn, Julius
Suuronen, Philip 104, 172–174, 284
Svanljung, Knut 203
Svinhufvud, P. E. 151, 155
Sylvander, K. J. 379
Söderhjelm, Werner 110, 114, 151, 154, 418

Tainio, Taavi 255, 451
Takolander, Gunnar 399
Tallberg, Julius 336
Tarkkanen, U. J. 273
Tervonen, Iivari 279
Terä, F. V. 226
Toiviainen, Juho 248
T o l s t o i , Leo 268
Topelius, Zachris 124
Torppa, Juho 39, 65
von Troil, Eric 37, 39s, 337s
von Troil, S. W. 26
Turunen, J. 142

W a g n e r , Adolf 52
Wallensköld, Axel 399
Valmari, Janne 78
Valmari, Juho 337
Valpas, Edvard 138, 251, 260s
Wartiovaara, Jon. 290
Wegelius, K. A. 226
Wento, K. 297
Vihantola (Grönroos), Oskari 127, 130, 132, 141s, 144, 245s, 320, 344, 457–460
Wiik, K. H. 76, 251
W i k n e r , Pontus 268
Viljanen, Julius 276
Virkkunen, Artturi 435
Virolainen, Matti 349
Viuhkola, Aleksi 412
Voionmaa, Väinö 260s
Wolff, Eugen 331, 337
Wrede, R. A. 86s
von Wright, V. J. 154, 332
Wuolijoki, Sulo 253
Wuorela, G. A. 405
Värri, Kaarlo 26, 39, 65
Väänänen, Aaro 326, 330, 394, 405

Ylitalo, K. V. 266
Yrjö-Koskinen, E. S. 39, 90s, 140, 169–171, 174, 285, 344, 450
Yrjö-Koskinen, G. Z. 22, 29, 31, 42s, 45s, 48s, 53, 57s, 60, 81, 85, 469
Yrjö-Koskinen, Y. K. 57s

Östling, I. L. F. 40

PAIKKAKUNTAHAKEMISTO

Tässä hakemistossa ei ole yleensä otettu huomioon niitä paikkakuntia, joiden yhteydessä samalla mainitaan puoluepoliittisesti sitoutunut pappi tai kanttori maaliskuun 1907 tilanteen mukaan. Näissä tapauksissa on ensiksi etsittävä paikkakunta liitteenä 14 olevasta vaalipiiri- ja paikkakuntakohtaisesta "puoluepoliittisesta matrikkelista", minkä jälkeen on käytettävä hyväksi henkilöhakemistoa. Mikäli on kyseessä puoluepoliittisesti sitoutumaton tai sellainen poliittisesti aktiivinen kirkollinen viranhaltija, jonka toiminta liittyy muuhun kuin maaliskuun 1907 tilanteen mukaiseen paikkakuntaan, on käytettävä suoraan paikkakuntahakemistoa. Tähän sisältyvät myös papinrouvien tai ryhmään "muut" kuuluvien maallikkojen kotipaikat, mikäli ne on mainittu, sekä yksinään esiintyvät paikkakuntatiedot. Paikkakuntahakemistossa viitataan varsinaisen tekstin ohella nootistoon.

Ahlainen 380
Alatornio 252, 412, 446
Alavus 441
Artjärvi 439

Eckerö 63
Eno 438
Eura 410, 439, 442
Eurajoki 62, 95

Forssa 56, 229

Geta 229

Halikko 438, 441s
Hankasalmi 429
Hattula 438
Haukipudas 429, 438
Heinjoki 438, 449
Helsinki 30, 33, 45, 54, 59, 63, 72, 96s, 126, 139, 154, 176, 185, 187s, 190, 192–201, 204–210, 224s, 230s, 242–245, 249s, 262, 265, 290, 302, 313, 316, 322, 325s, 331, 335, 338, 347, 368, 383, 388, 393, 396, 400, 421, 423,434, 442, 446, 463
Houtskari 401
Huittinen 133
Humppila 404, 438–440
Hämeenkyrö 39, 354
Hämeenlinna 247–249, 326s, 457

Iisalmi 389
Iitti 441
Ikaalinen 230
Ilmajoki 255, 272, 328, 404
Isokyrö 326

Jaakkima 63, 280
Jalasjärvi 163, 291, 328, 439, 442
Joensuu 226, 242, 362, 371
Johannes 439s
Joutsa 231
Jyväskylä 231, 234, 334, 356
Jääski 65

Kaarina 316
Kajaani 72, 102
Kalajoki 65, 361s, 389, 443
Kangasala 438s
Kannus 354
Karstula 229, 276
Karttula 65, 231, 379, 393, 406, 449
Karuna 442
Karunki 252, 446
Kauhajoki 328
Kauhava 268, 271, 276 280
Kauvatsa 439
Kemi 102, 267, 365s, 411
Kerimäki 283
Kiihtelysvaara 231, 360
Kiikka 364, 430
Kiiminki 412
Kirkkonummi 438
Kirvu 255, 385, 446
Kisko 264
Kittilä 65
Kiukainen 410
Kiuruvesi 63, 379, 383, 393, 406
Kivennapa 440s
Kokemäki 439
Kortesjärvi 62, 274

Kovero 229
Kristiina 396
Kuolajärvi 253
Kuolemajärvi 440
Kuopio 102, 208, 230s, 234, 283, 326, 340, 350s, 362, 368, 394, 405, 429s
Kuortane 432s
Kurikka 328
Kurkijoki 67, 72, 382s, 455
Kustavi 429, 439
Kylmäkoski 82
Kymi 463

Lahti 265s, 364
Laihia 271, 275
Lappajärvi 274, 439, 441
Lappi Tl 362, 409
Lappträsk (Lapinjärvi) 63
Lapua 276, 290, 406
Lavia 63
Lemi 289, 463
Leppävirta 354, 362, 368
Lieto 130
Lohja 326
Lohtaja 439
Loimaa 394
Längelmäki 63

Masku 62
Merikarvia 62, 95
Merimasku 436
Miehikkälä 385
Mikkeli 326, 331, 362, 434, 436
Mouhijärvi 62, 438
Muhos 102
Multia 438
Muolaa 349, 429, 436, 438
Muurame 358
Mynämäki 429
Mäntsälä 89
Mäntyharju 63

Naantali 313, 434
Nakkila 410, 429
Nilsiä 368, 406
Nivala 436s
Nummi 65
Nurmo 406

Orimattila 439
Oripää 438s
Oulu 67s, 72, 102, 133, 199, 231, 239, 251s, 263s, 266, 276–279, 290s, 311, 373, 411

Padasjoki 63
Paimio 362
Parainen 396
Parikkala 280, 383, 434
Perniö 390
Pieksämäki 360
Pietarsaari 231
Piikkiö 438
Pirkkala 442
Pori 144, 249, 258, 294, 362, 409s
Prunkkala 62
Pudasjärvi 102, 267, 412
Pulkkila 264
Punkalaidun 360, 430
Puolanka 360
Pusula 258, 432
Puumala 231
Pyhäjärvi Ol 102, Vl 63
Pyhämaa 362, 456
Pöytyä 65

Raahe 389, 449
Raippaluoto 231
Raisio 264
Rauma 362, 410
Rautjärvi 223, 242, 265, 325, 328, 414, 429, 447
Ruokolahti 327
Ruskeala 63, 265, 360, 436
Rymättylä 429
Räisälä 63
Rääkkylä 438, 411

Saarijärvi 360
Sahalahti 383, 436
Sauvo 63
Savonlinna 68s
Savonranta 466
Seinäjoki 264–266s, 275, 277, 281, 362, 429
Sippola 385
Sodankylä 463
Soini 436
Sortavala 230s
Sotkamo 360

Suomenniemi 289
Suonenjoki 102, 406
Sysmä 62s, 353
Säkkijärvi 463
Sääksmäki 63, 361

Taivassalo 258
Tammela 95, 327, 446
Tammisaari 231, 234, 441
Tampere 55, 126, 128–132, 136, 139–144, 170, 187, 230, 245, 249, 314, 326s, 330, 335, 345, 350, 354, 360, 404, 428, 430s, 440
Tervola 102
Tohmajärvi 63, 362, 439, 441
Toholampi 63, 360
Tornio 102, 365s, 411
Turku 36, 91–93, 128–130, 132, 143, 185s, 204, 207, 231, 240, 245, 313–322, 325s, 336, 338, 396, 400, 404, 414, 423, 434, 437, 446, 457–460
Tuusula 63
Tyrvää 174, 230, 377
Töysä 95

Ulvila 438
Urjala 446
Uusikaupunki 364
Uusikirkko VI 331, 439

Vaasa 258, 274, 441
Valkeala 463
Valkjärvi 349
Vehkalahti 357
Vehmaa 344, 362
Vesilahti 438s
Veteli 65
Vihanti 267
Viipuri 60, 134, 225, 229, 231, 247, 313, 326s, 331, 333, 343s, 373
Viitasaari 429, 436
Vimpeli 274s
Virolahti 385
Vähäkyrö 163
Värtsilä 362
Vöyri 183–185, 193, 406

Ylistaro 65, 406
Ylitornio 446
Ylivieska 62, 65, 266, 393, 407, 449
Yläne 429
Ylöjärvi 430
Ypäjä 439

Äyräpää 440

ZUSAMMENFASSUNG

Hannu Mustakallio

Vom Standespfarrer zum Staatsbürger. Die politisch-gesellschaftliche Rolle der finnischen Pfarrerschaft in der kritischen Zeit der Demokratisierung 1905–1907.

Die evangelisch-lutherische Kirche in Finnland war bis zum Anfang des 20. Jahrhunderts ein Teil der Ständegesellschaft, in der die Ausübung von geistlicher und weltlicher Macht undifferenziert war. Die Pfarrerschaft war gemeinsam mit dem Lehrerstand der Universität und der Oberschulen im zweiten der insgesamt vier Stände im Landtag vertreten. Die Mitglieder der Synoden der lutherischen Kirche sassen zumeist auch im Landtag. In ihrem Unterricht betonte die Kirche den Gehorsam gegenüber der weltlichen Obrigkeit und die Bewahrung der bestehenden Verhältnisse. Das Gesellschaftsideal der Pfarrerschaft war patriarchalisch und konservativ. Ausserdem herrschte unter den religiösen Erweckungsbewegungen die pietistische Auffassung, dass die Gläubigen "in ihrem Stand bleiben" und sich der strukturellen Veränderung der Gesellschaft enthalten sollten.

Die politische Gruppierung in der finnischen Gesellschaft war in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts von Sprach- und Nationalitätsfragen bestimmt. Nach den liberalen 60er Jahren bestätigten die 70er Jahre den Bund der Kirche mit der fennomanischen Bewegung, d.h. der Finnischen Partei. Dass es zu diesem gemeinsamen Einsatz für Volkskirche und Finnentum kam, lag an dem weniger die Politik als das kulturelle Engagement betonenden Selbstverständnis der Fennomanie, nach der sie keine gewöhnliche Partei, sondern "die Stimme des finnischen Volkes" war. Ausserdem gehörte zur ideell-theoretischen Grundlage der finnischen Bewegung die Synthese von Christentum und Nationalitätsphilosophie. Gemeinsames Gut waren auch die Werte, die mit dem geographischen und sozialen Wirkungsgebiet zusammenhingen: Landleben und Bauerntum.

Die ideelle und soziale Gegenpartei zu der Kirche und der Finnischen Partei bildete die liberale schwedische Richtung. Diese vertrat statt nationaler und geistiger Werte solche "kosmopolitischer" und industriell-materieller Art, bürgerliches Städtertum statt bäuerlichen Landlebens. Die naturalistischen Ideen, die in den 80er Jahren des 19. Jahrhunderts nach Finnland gelangt waren, fanden sowohl auf der liberalen schwedischen Seite als auch bei dem "jungen" Flügel der Finnischen Partei Unterstützung; die "Jungen" waren dabei der kirchlich-konservativen Bevormundung durch die "Alten" entgegengetreten.

Das sog. Februarmanifest (1899), das den Anfang einer Russifizierungsperiode in Finnland bedeutete, hat dazu geführt, dass die Haltung gegenüber Russland zum entscheidenden Grund für die Parteiengruppierung um die Jahrhundertwende wurde. Die traditionellen ideellen Gegensätze verloren an Bedeutung, als eine grosse Zahl von Pfarrern und angesehenen Laien den passiven Widerstand unterstützten, für den die sog. konstitutionelle Richtung

eintrat. Die schwedische und jungfinnische Gruppierung fand dadurch ihre Bekräftigung durch das kirchlich-altfinnische Element. Die praktische Verwirklichung des passiven Widerstands war eng mit der Amtsausübung der Gemeindepfarrer verbunden, obwohl deren Einsatz bei der eigentlichen Planung der Aktion gering war.

Die Mehrzahl der Pfarrer trat jedoch unter der Leitung von Erzbischof Gustaf Johansson und den anderen Bischöfen für die sog. Politik der Nachgiebigkeit ein, wie sie die Alte finnische Partei vertrat. Die politisch aktivsten unter den altfinnischen Pfarrern setzten sich dafür ein, einen deutlichen Grenzstrich zwischen ihrer öffentlichen "unpolitischen" Amtsausübung und ihrem privaten politischen Engagement, ihrer Rolle als Staatsbürger zu ziehen. Die konstitutionelle Pfarrerschaft vereinte dagegen diese beiden Rollen zu einer Ganzheit. Diese nachgiebige Haltung kam bei den meisten Pfarrern von dem Gesellschaftsideal, das vom Pietismus geprägt worden war. Diesem zufolge stand es einem Geistlichen nicht zu, sich auf das Amt eines Politikers einzulassen, auf ein "fremdes" Amt, das ihm nicht gehörte.

Die allgemeinen parteipolitischen Meinungsverschiedenheiten drangen jetzt in aller Schärfe in die Kirche ein. Dabei verloren die Ursachen für die interne Gruppierung der Kirche an Bedeutung. Zum Beispiel wurde der Wahlkampf zur Kirchensynode des Jahres 1903 zu einem grossen Teil von der Einstellung gegenüber Russland beherrscht.

Die soziale Frage spielte in der Zeit der Ständevertretung eigentlich noch keine Rolle bei der Parteibildung. Die Pfarrerschaft und besonders die bischöfliche Leitung der Kirche waren gegenüber der erwachenden finnischen Arbeiterbewegung negativ eingestellt. "Sozialismus" galt allein schon aufgrund ausländischer Beispiele als Ausdruck für Unglaube und Unmoral. In der finnischen Pfarrerschaft verfolgte man die Entwicklung der sozialdemokratischen Arbeiterbewegung Deutschlands, aber auch die des Kathedersozialismus und der christlich-sozialen Bewegung. Im Zusammenhang damit waren bei einigen Vertretern der jungen altfinnischen Theologengeneration Bestrebungen im Gange, sich vom überkommenen Ständedenken zu befreien.

Der Generalstreik im Herbst 1905 raubte schliesslich der Ständegesellschaft ihre patriarchalische Ruhe und schuf mit seiner radikalen Atmosphäre einen illusorischen Glauben an die Allmacht des "Volkes". Als die Finnen "von Untertanen zu Staatsbürgern" wurden, erlitt das traditionelle Gesellschaftsbild der Pfarrerschaft einen harten Schlag. Hinzu kam noch Kritik, ja sogar direkte Aktionen gegen Pfarrer, Kirche und Christentum. Die Front gegen die Staatskirche bestand aus der sozialdemokratischen Arbeiterbewegung sowie aus Vertretern der konstitutionellen Richtung, besonders der Schwedischen Partei und der akademisch gebildeten Welt.

In den Kreisen der konservativen Leitung der Kirche sah man in der Aufhebung der traditionellen Autoritäten sogar den Anfang für das baldige Eintreten der apokalyptischen Prophetien. Auch unter den führenden konstitutionellen Pfarrern erweckten die anarchistisch-sozialistischen Tendenzen, die während des Generalstreiks zum Vorschein gekommen waren, Besorgnis und bestärkten sie in ihrer kritischen Einstellung zu demokratischen Prinzipien. So unterstützte man gerade von dieser Seite den Vorschlag, die Ständevertetung

durch einen Landtag mit zwei Kammern zu ersetzen. Man wagte es jedoch nicht, diesen Gedanken in aller Öffentlichkeit äussern, weil der Generalstreik mit seinem radikalen Charakter de facto den Übergang zu einem Landtag mit einer Kammer besiegelt hatte.

Dagegen bedeutete der Generalstreik für die mit der Altfinnischen Partei sympathisierende Pfarrerschaft die Verpflichtung, die inzwischen schon gerissenen Bande zu den breiteren Volksschichten wieder anzuknüpfen. Gesellschaftliches Engagement betrachtete man nun als staatsbürgerliche Pflicht, die auch für den Pfarrer galt. Viele Geistliche waren nun bereit, das radikale Programm für "Finnentum und Demokratie" der in die Opposition tretenden Altfinnischen Partei offen zu unterstützen.

Die letzten Wahlen zum Ständelandtag, die nach dem Generalstreik abgehalten worden waren, verursachten im Pfarrerstand einen unangeahnt heftigen parteipolitischen Kampf, auf den man sich sorgfältig vorbereitet hatte. Der geistliche, beruflich bedingte Standpunkt wurde in grösserem Umfang als jemals früher hintangestellt, als führende altfinnische Laien als Repräsentanten für die Gemeindepfarrer in den Landtag entsandt wurden. Bei dieser Wählergruppe erzielten die Altfinnen einen knappen Sieg, doch dank der Vertretung der Universität und der Oberschulen bekam auch der Pfarrerstand eine konstitutionelle Mehrheit. Die konstitutionelle Richtung hatte ihren Sieg vor allem der aktuellen politischen Problematik in der Haltung gegenüber Russland zu verdanken.

Als im letzten Ständelandtag (1905–1906) die Frage nach der Reform des Vertretungssystems zur Sprache kam, konnte auch im Pfarrerstand keine Uneinigkeit über die Hauptfragen mehr herrschen, d.h. über die Grundsätze des Einkammer-Systems sowie über das allgemeine und gleiche Wahlrecht. Besonders die altfinnischen Mitglieder des Standes strebten jetzt danach, die künftige Stellung der Kirche zu sichern, indem sie die Vermehrung ihrer internen Selbständigkeit als Ersatz für den Verlust der Ständevorrechte der Pfarrerschaft forderten. Die Fürsprecher dieser Forderungen blieben jedoch in der Minderheit.

Die praktische Verwirklichung der Reform und der ersten Wahlen nach dem neuen System im März 1907 bedeutete gleichzeitig die Entstehung des "modernen" Parteilebens. In dieser Hinsicht erwies sich als das grösste Problem für die Pfarrerschaft, dass sich die ehemalige einheitliche konstitutionelle Richtung in zwei verschiedene Parteien aufspaltete, bei denen ausserdem die Anwendung der freisinnigen Weltanschauung auf die Regelung der Beziehung zwischen Kirche und Gesellschaft grösseren Raum fand als früher. Abgesehen von der Einigkeit in der Politik gegenüber Russland, kamen grosse weltanschauliche, zum Teil auch soziale Meinungsverschiedenheiten zum Vorschein.

Die Forderungen der konstitutionellen Radikalen nach der Trennung von Kirche und Staat sowie nach der Abschaffung des Religionsunterrichts in den Schulen ergänzten die heftige Auflehnung der Sozialdemokratie gegen kirchliche Autoritäten. Auf der Parteiversammlung der Jungfinnen im April 1906 gelangte man in den kirchenpolitischen Fragen zu einer Art Kompromiss. In der Zivilehen-Frage wurde der Grundsatz der Wählbarkeit gebilligt. Zwar wurde die Forderung nach vollständiger Religionsfreiheit aufgestellt, aber nicht die nach der Trennung

von Kirche und Staat, für die man jedoch gleichzeitig Vorbereitungen treffen wollte. Ein bedeutender Teil der konstitutionellen Gruppe des Pfarrerstands nahm an dieser Parteiversammlung teil. Dagegen war kein Pfarrer an der konstituierenden Versammlung der Schwedischen Volkspartei im Mai 1906 beteiligt, woran vor allem der Antiklerikalismus schuld war, der von jeher unter der schwedischen gebildeten Klasse herrschte.

Die weltanschaulichen Meinungsverschiedenheiten der Jungfinnen traten besonders markant in einer weiteren Parteiversammlung im Dezember 1906 zutage. In der Zivilehen-Frage hatte die Parteispitze die radikalere Alternative, d.h. die obligatorische Form empfohlen. Sie wurde jedoch ein zweites Mal abgelehnt. Die Trennung von Kirche und Staat hingegen war nach der offiziellen Haltung der Jungfinnen nur ein in der Ferne liegendes Ziel, das sich durch einige Teilreformen erreichen liesse. Die ganze Parteiversammlung wurde entgegen den ursprünglichen Plänen von der Frage beherrscht, welche Stellung die Jungfinnen hinsichtlich der Beibehaltung des Religionsunterrichts beziehen sollten. Die freisinnige Auffassung, nach der ein Parteiprogramm nur Stellungnahmen in sog. Fortschrittsfragen enthalten sollte, und der Wunsch der kirchlichen Kreise auf dem Lande nach einer eindeutig positiven Stellungnahme prallten aufeinander. Nach langem Disput kam ein Kompromiss zustande, der jedoch keinen der beiden Kontrahenten befriedigen konnte. Das Interesse der Pfarrerschaft, besonders der ehemaligen Ständepfarrer, an der Jungfinnischen Partei und das Vertrauen zu ihr hatten deutlich gelitten, wie sich aus der Teilnahme an den beiden Parteiversammlungen des Jahres 1906 ablesen lässt.

Die kirchenpolitische Linie der Altfinnischen Partei schlug im Verlauf des Jahres 1906 die entgegengesetzte Richtung zu der der Jungfinnen ein. Der Eifer nach sozialen Reformen in der ersten Hälfte des Jahres bewegte die Altfinnen auf ihrer beratenden Versammlung im Juni, die Verwirklichung der obligatorischen Zivilehe zu fordern und die Frage des Religionsunterrichts aus dem Parteiprogramm auszuklammern. Schon die Parteiversammlung im Oktober trat mit überzeugender Einstimmigkeit für die fakultative Zivilehe und die Beibehaltung des Religionsunterrichts ein. Gleichzeitig wurde die entscheidende Formulierung der Kirchenpolitik der Altfinnischen Partei nach einem Laien nunmehr einem Pfarrer, Dr. theol. Lauri Ingman, anvertraut. Der aktive Beitrag der altfinnischen Pfarrerschaft wurde auch in der Arbeit der Parteiversammlung und in der Zusammensetzung der Parteiorgane sichtbar.

In der Einstellung zu sozialen Fragen vertrat die konstitutionelle Pfarrerschaft im allgemeinen einen recht deutlichen Konservatismus. Die altfinnischen Geistlichen wiederum konnten auf Grund ihres fennomanischen Programms einerseits die vorzugsweise schwedischsprachige Oberklasse kritisieren, andererseits den sozialen Bestrebungen der sozialdemokratischen Arbeiterbewegung ihre Anerkennung zollen. Der Unterschied war auch im Verhältnis zu der christlichen Arbeiterbewegung zu sehen, die nach dem Generalstreik entstanden war. Die konstitutionelle Pfarrerschaft hielt es für ihre Aufgabe, zunächst unter der Leitung von Geistlichen in unparteiischem Geist als religiöse Gegenbewegung zu der Sozialdemokratie tätig zu werden. Dagegen betonte eine junge altfinnische Theologengruppe, die u.a. vom deutschen Kathedersozialismus beeinflusst worden war, die eigene Initiative der christlichen Arbeiter und ihr Recht zur politischen und gewerkschaftlichen Organisation. Auch die Altfinnen

setzten sich dafür ein, die selbständige parteipolitische Aktivität zu eliminieren, wobei es zum Konflikt mit dem radikalen Laienflügel der christlichen Arbeiterbewegung kam, welcher deren Rolle als Arbeiterpartei hervorhob.

In den Kreisen der sozialdemokratischen Partei sah man die Pfarrerschaft als Teil der sozio-ökonomischen und politischen Gegengruppe an, deren Macht es zu brechen galt. Hingegen bezogen die Sozialdemokraten zur Religionsfrage selber eine vorsichtigere Stellung und liessen ihre sich auf das sog. Erfurter Programm gründenden Forderungen aus dem Wahlprogramm heraus. In der Praxis unterstützten sie zwar die Trennung von Kirche und Staat sowie – allerdings nicht so offenkundig – die Abschaffung des Religionsunterrichts in den Schulen. In ihrer Zurückhaltung in der Religionspolitik kam die Bestrebung der Sozialdemokraten zum Ausdruck, die Religion zur "Privatangelegenheit" zu machen, d.h. sie aus dem Wahlkampf auszuklammern. Diese Bestrebung ist ihnen in der Praxis jedoch nicht ganz gelungen.

Gegen die Kirche als sozio-ökonomische Institution richtete sich nicht nur die Kritik der Sozialdemokratischen Partei, sondern auch die der Agrarbundgruppen in Österbotten. Deren Parteigänger aus dem Bauerntum betrachteten die Entlohnung der Pfarrer sowie das Bauen und Unterhalten der Pfarrhäuser als Auflagen, die sie über Gebühr belasteten. Die Anhänger des Agrarbundes äusserten zudem ihre Unzufriedenheit mit dem bürokratischen Klerikalismus der Staatskirche. Als Lösung dieser Probleme wurde die Trennung von Kirche und Staat vorgeschlagen; sie sollte die Voraussetzungen für das Aufblühen des religiösen Lebens des Volkes im Geist eines Laienchristentums schaffen. Die Agrarier wollten jedoch auf keinen Fall auf die Religion als Grundwert der Gesellschaft und als Lehrfach in den Schulen verzichten.

In der politischen Übergangsperiode wurde zunächst von einigen konstitutionellen Pfarrern der Gedanke vorgebracht, die Stellung der Kirche durch einen besonderen christlichen Wahlblock zu sichern. Damit war beabsichtigt, die radikalen kirchenpolitischen Pläne zur Trennung von Kirche und Staat sowie die Abschaffung des Religionsunterrichts in den Schulen abzuwehren. Das zweite unverhohlene Ziel der christlichen Aktion für die Wahl war, den bürgerlichen Kreisen, die die Kontroversen zwischen den und innerhalb der Parteien satt hatten, eine Alternative anzubieten. Es handelte sich bei den Initiatoren dieser Aktion um eine Splittergruppe der alten konstitutionellen Richtung, obwohl sie fast bis zu den Wahltagen ihren parteipolitischen Hintergrund nicht zugeben wollten. Jedenfalls verknüpften sich mit dieser Aktion die latenten Bestrebungen der konstitutionellen Ständepfarrer, ihre Arbeit auch unter den neuen Gegebenheiten fortzusetzen und gegen den radikalen Charakter der Vertretungsreform zu protestieren.

Die Parteigänger der Altfinnischen Partei versuchten, die Argumente für die christlichen Wahllisten zu entkräften. Nach ihrem Ermessen hatte der "christliche Mitbürger" Möglichkeiten genug, in den normalen Parteien Einfluss zu nehmen. Der christliche Volksteil dürfe auch nicht unpolitisch abseits von gesellschaftlichem Engagement verharren. Neben individualethische Prinzipien stellten die altfinnischen Theologen auch sozialethische Grundsätze, die sie oft mit der lutherischen Lehre von den Regimenten begründeten. Die Kontroverse zwischen

diesen beiden Einstellungen war auch ein Gegensatz zwischen der juridisch-moralischen und der realpolitischen Orientierung.

Trotz des Verlustes ihrer Stellung als Stand blieb die politische Bedeutung der Pfarrerschaft recht gross: Für die erste Landtagswahl wurden 47 Pfarrer als Kandidaten aufgestellt. (Das sind sechs Prozent von den Kandidaten insgesamt.) Nur die Sozialdemokratische Partei und der Agrarbund hatten keine Pfarrer auf ihren Kandidatenlisten. Die konstitutionellen Gruppen konnten in weitem Umfang auf ehemalige Ständepfarrer zurückgreifen. Dagegen bedeutete die Erneuerung der Altfinnischen Partei auch einen merklichen Wandel in der Altersstruktur bei den geistlichen Politikern. Ursprünglich hatte man die Kandidatur u.a. von Erzbischof Gustaf Johansson vorgeschlagen, der jedoch die Pfarrerschaft unverhohlen zur Ablehnung parteipolitischer Arbeit aufforderte.

Der Kontrast zwischen der alt- und jungfinnischen Pfarrerschaft wurde auch in ihrer Beziehung zur lokalen parteipolitischen Aktivität erkennbar. Die fennomanischen Pfarrer waren in beträchtlicher Anzahl in der Organisationsarbeit der Partei engagiert und verteidigten auch in verschiedenen Wahlkampfveranstaltungen eifrig das altfinnische Programm. Dagegen verpflichteten sich die konstitutionellen Geistlichen in viel geringerem Mass – sowohl qualitativ als auch quantitativ – der Jungfinnischen Partei oder der Schwedischen Volkspartei. Die Situation hatte sich nach den letzten Wahlen zum Ständelandtag wesentlich verändert. Die politische Stellungnahme gegenüber Russland führte nicht unbedingt zur Unterstützung der "modernen" freisinnigen Parteien, sondern oft zu einer Art politischer Identitätskrise, die man u.a. durch die christliche Wahlaktion zu bewältigen versuchte.

Nach dem Generalstreik stellte sich in den Parteiverhältnissen der Pfarrerschaft teilweise die Lage wieder ein, wie sie vor der Russifizierungsperiode am Anfang des Jahrhunderts geherrscht hatte, d.h. man begann wieder die Sprach- und Nationalitätspolitik sowie die Weltanschauungsfragen zu betonen. Die überwiegende Mehrheit der Pfarrerschaft sah die Altfinnische Partei weiterhin als Verteidiger der christlichen Weltanschauung und der Einheitskultur an. Zu diesem Eindruck hatte die Aktivität der Partei in der religionspolitischen Debatte verholfen. Auf dem Gebiet des "religiösen Wahlkampfes" gerieten die Gegner der Altfinnen deutlich in die Defensive. Die Religionsfrage erwies sich unter den Streitfragen des ersten Wahlkampfes als ein populäres Thema. Das war ein Zeichen dafür, dass die breiten Volksschichten, insbesondere die ländlichen, nun politisch mündig geworden, recht deutlich an den christlichen Werten festgehalten hatten. Die Vorbereitungen für die Wahlen machten der nach dem Generalstreik in grossem Ausmass betriebenen religionsfeindlichen Agitation ein Ende. Auch die Schwedische Volkspartei, die sich an das schwedischsprachige Bauernvolk wandte, begann allmählich die religiösen Bevölkerungskreise bei ihrer Arbeit zu berücksichtigen, zumal alle ihre geistlichen Kandidaten in den Landtag gewählt worden waren.

Vom Standpunkt der religiösen Erweckungsbewegungen gesehen, war der Modus der Beteiligung an den Wahlen eine neue Frage, auf die man bei diesem ersten Mal noch keine ganz klare Antwort hatte finden können. Vor den Wahlen galt es bei allen Gruppen als eine anerkennenswerte Alternative, von einer

jeweils eigenständigen religiösen Basis aus vorzugehen. Die politische Bindung gewann jedoch im allgemeinen die Oberhand über die religiöse Identifizierung.

Der Anteil der Pfarrer an den Mitgliedern des ersten Landtages mit einer Kammer betrug 5,5 Prozent. Mehr als die Hälfte von ihnen gehörte der Altfinnischen Partei an. Unter den Mitgliedern befanden sich auch ehemalige Mitglieder des Pfarrerstandes. Die Rolle der Gemeindepfarrer als Wahrer des Erbes, das der Pfarrerstand hinterliess, wurde jedoch nicht von so zentraler Bedeutung wie die der Universitätslehrer. Die christlichen Wahllisten bekamen bestenfalls zwei bis drei Prozent der Stimmen, schickten aber keinen Vertreter in den Landtag.

Die wichtigsten Karten:

1 (S. 100) Einteilung der Wählerschaft des Pfarrerstandes in Altfinnen und Konstitutionelle in den Propsteien im Jahre 1905.
3 (S. 367) Die Pfarrer, die in den Jahren 1905–1907 die Altfinnische Partei aktiv unterstützten.
5 (S. 387) Die Pfarrer, die in den Jahren 1906–1907 die Jungfinnische Partei (•), die Schwedische Volkspartei (▲) oder den christlichen Wahlblock (⋆, wenn nicht schon bei den beiden Parteien mitgezählt) aktiv unterstützten.

Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran julkaisuja

Vuosikirjat: 19–20 1929–1930
33–34 1943–1944
35–36 1945–1946
37–38 1947–1948
43–44 1953–1954
48–51 1958–1961
54–57 1964–1967
58–59 1968–1969
60–61 1970–1971
62–63 1972–1973
64–67 1974–1977
68–69 1978–1979
70–71 1980–1981
72 1982
73 1983

Toimituksia:

50:3. *Laestadius* Dårhushjonet 3
66. In arce et vigilia. In honorem Ilmari Salomies
67:1. *Blomstedt & Matinolli* Turun hiippakunnan paimenmuisto 1554–1809 (Ahlainen–Hailuoto)
69. *Lempiäinen* Kastekäytäntö Suomen kirkossa 1500- ja 1600-luvulla
70. *Parvio* Canon Ecclesiasticus
71. *Ojanen* Kirkko ja kansanelämä Länsi-Hämeessä 1800-luvulla
72. *Laasonen* Pohjois-Karjalan luterilainen kirkollinen kansankulttuuri Ruotsin vallan aikana
73. *Lempiäinen* Piispan- ja rovastintarkastukset Suomessa ennen isoavihaa
74. *Raittila* Lestadiolaisuuden matrikkeli ja bibliografia
75. *Tamminen* Kansakoulun uskonnon opetussuunnitelma vuosina 1912–1939
77. *Widén* Prästmötet i Åbo stift 1629–1864
78. *Iisalo* Suomen koulujen uskonnonopetus 1843–1883
79. *Veikkola* Teologinen lauantaiseura kirkon puolustajana suurlakon jälkeisenä aikana 1905–1914
80. *Virkkala* Emil Teodor Gestrin ja satakuntalainen pyhäliike (SLEY)
82. *Setälä* Suomalaista kirkollista idänpolitiikkaa 1917–1944
83. *Laasonen* Vanhan kirkollisuuden hajoaminen Pohjois-Karjalassa
84. *Rimpiläinen* Läntisen perinteen mukainen hautauskäytäntö Suomessa ennen isoavihaa
87. *Rajainen* Luterilaisuus Venäjän valtikan alaisena
88. *Sandholm* Kyrkan och hospitalshjonen
89. *Mielonen* Suomen papisto ja alkoholikysymys 1859–1886

90. *Lempiäinen* Turun hiippakunnan tarkastuspöytäkirjat isonvihan ajalta
91. *Rajainen* Naisliike ja sukupuolimoraali
92. *Heininen* Marcus Henrici Helsingius
93. Investigatio memoriae patrum. Libellus in honorem Kauko Pirinen
95. *Väänänen* Vanhan Suomen papisto
96. *Väänänen* Pappissivistys Vanhassa Suomessa
97. *Halmesmaa* Kirkkokuri murroksen kynnyksellä
98. *Larkio* Papisto ja raittiuskysymys
99. *Heino* Hyppyherätys – Länsi-Suomen rukoilevaisuuden synnyttäjä
100. *Jääskinen* The Icon of the Virgin of Tikhvin
103. *Laasonen* Johannes Gezelius vanhempi ja suomalainen täysortodoksia
104. *Silfverhuth* Kirkon ja keisarin sensuuri. Uskonnollisen kirjallisuuden valvonta Suomessa 1809–1865
105. Nova et vetera. Studia in honorem Martti Parvio
107. *Rimpiläinen* In labore et aerumna. Luterilaisten seurakuntien papinvirkojen hoito isonvihan aikana Suomessa
108. *Jalkanen* Lukkarin- ja urkurinvirka Suomessa 1870–1918
109. *Halmesmaa* Kirkkokurisäännöstö Suomessa 1848–1869
110. *Kena* Kirkon aseman ja asenteiden muotoutuminen itsenäistyneessä Suomessa 1918–1922
111. *Lehtiö* Uskonnonopetusta ilman koulua. Evankelisen kristinuskonopetuksen aseman ja sisällön kehitys Saksan demokraattisessa tasavallassa vuoteen 1959
112. *Heikkilä* Kirkollisen yhdistysaktiivisuuden leviäminen Suomessa
113. Erkki Antti Juhonpieti, Kirjeet ja kirjoitukset
114. *Näsman* Carl Gustaf Ottelin
115. Manuale seu Exequiale Aboense
116. *Paarma* Hiippakuntahallinto Suomessa 1554–1604
118. *Veikkola* Nuorkirkollinen uudistusvirtaus Suomen kirkossa suurlakosta 1905 ensimmäisiin kirkkopäiviin 1918
119. *Reijonen* Uskonnonvapauden toteuttaminen Suomessa vuosina 1917–1922
120. *Taipale* Rippikoulun syntyvaiheet Turun hiippakunnassa vuosina 1627–1763
121. *Raittila* Lestadiolaisuus Pohjois-Amerikassa vuoteen 1885
122. *Arffman* Yliopistot ja kirkon magisterium reformaation alkuvaiheessa
123. *Vappula* Sotilaspapin virka Suomen ruotujakoisessa sotaväessä 1812–1880
124. *Laasonen* Papinvirkojen täyttö Suomessa myöhäiskaroliinisena aikana
125. Collegium scientiae. Suomen oppihistorian kehityslinjoja keskiajalta Turun akatemian alkuaikoihin
126. *Mustakallio* Säätypapista kansalaiseksi. Papiston poliittis-yhteiskunnallinen rooli demokratisoitumisen murrosvaiheessa 1905–1907

Näitä teoksia saa kirjakauppojen välityksellä. Seuran jäsenet saavat julkaisut alennuksella tilaamalla ne Tieteellisten seurain julkaisuvarastosta, os. PL 248, 00171 Helsinki 17. Jäseneksi ilmoittautumisia ottaa vastaan Seuran sihteeri, teol. lis. Esko Koskenvesa, os. Kierretie 47, 01650 Vantaa 65.

Dessa böcker erhålles via alla bokhandlar. Samfundets medlemmar kan få publikationerna med rabatt, om de beställes från Vetenskapliga samfundens biblioteks publikationslager. Adress är: Postfack 248, 00171 Helsingfors 17. Samfundets sekreterare emottar anmälningar som medlem i Samfundet. Sekreterarens adress är: teol. lic. Esko Koskenvesa, Skruvgängsvägen 47, 01650 Vanda 65.

Maassamme toteutettiin vuosina 1905–1907 edustuslaitoksen uudistus, joka kuuluu maailman radikaaleimpiin. Nelisäätyisten valtiopäivien tilalle luotiin nykymuotoinen yksikamarinen eduskunta.

Hannu Mustakallio selvittää väitöskirjassaan, miten papisto — valtiopäivien toinen sääty — asennoitui eduskunnanuudistukseen ja otti osaa ensimmäiseen moderniin vaalitaisteluun. Kyseessä on laajaan aineistoon perustuva ”syvätutkimus”, jonka kohteena on koko Suomen luterilaisen kirkon papisto. Samalla nousee pohdittavaksi kysymys kristityn suhteesta puoluepoliittiseen sitoutumiseen ja osallistumiseen.

SUOMEN KIRKKOHISTORIALLINEN SEURA

ISBN 951–9021–48–5
ISSN 0356–0759